

Наукові перспективи
Видавнича група

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ У СУЧАСНІЙ
НАУЦІ

№4(22)

2024

*Серія: історія та
археологія,
державне
управління,
економіка,
педагогіка,
техніка,
право*

*Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління
Асоціація науковців України
Науковий парк Національного Авіаційного Університету*

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Актуальні питання у сучасній науці»

*(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка»,
Серія «Державне управління», Серія «Техніка»,
Серія «Історія та археологія»)*

Випуск № 4(22) 2024

Київ – 2024

*Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration
Association of Scientists of Ukraine
Scientific Park of the National Aviation University*

within the work of the Publishing Group "Scientific Perspectives"

«Current issues in modern science»

*("Pedagogy" Series, "Law" Series, Economy Series,
"Public Administration" Series, "Technology" Series,
"History and Archeology" Series)*

Issue № 4(22) 2024

Kyiv – 2024

«Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)»: журнал. 2024. № 4(22) 2024. С. 1311.

Свідоцтво про державну реєстрацію Серія Серія КВ № 25116-15056Р.

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України 10.10.2022 № 894 журналу присвоєні категорії "Б" із з права (спеціальність - 081 Право), економіки (спеціальність - 076 Підприємництво та торгівля), педагогіки (спеціальність - 014 Середня освіта) та державного управління (спеціальність - 281 Публічне управління та адміністрування).

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 20.02.2023 № 185 журналу присвоєно категорію "Б" із історії та археології (спеціальність - 032 Історія та археологія)

Рекомендовано до друку Президією Всеукраїнської Асамблеї докторів наук з державного управління (Рішення від 11.04.2024, № 6/4-24).

Журнал видається за підтримки Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), Міждержавної гільдії інженерів консультантів, громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання».

Журнал публікує оригінальні дослідницькі та оглядові розвідки з теоретичних та прикладних аспектів державного управління, права, економіки, історії, педагогіки, техніки для їх інтеграції у європейський, світовий науковий простір. Цільова аудиторія: науковці, працівники вищих навчальних закладів та наукових інституцій, здобувачі вищої освіти, а також фахівці тематики журналу.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Головний редактор: Даций Олександр Іванович - доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- Балабасва (Дорошенко) Катерина Вікторівна - кандидат технічних наук, доцент кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Бельська Тетяна Валентинівна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості (Київ, Україна)
- Будник Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)
- Гбур Зоряна Володимирівна - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Герасименко Юлія Сергіївна - доктор економічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки, психології та менеджменту Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти Державного закладу вищої освіти «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України (Біла Церква, Україна)
- Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)
- Закєв Іслам Муса-Огли - старший науковий співробітник кафедри підтримання льотної придатності авіаційної техніки Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Заячківська Оксана Василівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Іванченко Євгенія Вікторівна — кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

- Ігнатович Сергій Ромуальдович - доктор технічних наук, професор, завідуючий кафедрою конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Ільїна Анастасія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- Ісайкіна Олена Дмитрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету, член Спілки краєзнавців України (Київ, Україна)
- Кавиліна Ганна Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- Кардаш Оксана Любомірівна — кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматки, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- Карусевич Михайло Віталійович - доктор технічних наук, професор, професор кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Катеринчук Іван Степанович - доктор технічних наук, професор кафедри телекомунікаційних та інформаційних систем Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)
- Кінзерявий Василь Миколайович — кандидат технічних наук, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Коваленко Валентин Васильович - доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна)
- Ковтун Владислав Юрійович — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Комнатний Сергій Олександрович - докторант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Корченко Анна Олександрівна — доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Корченко Олександр Григорович — доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Котельницький Назар Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри права Чернігівського інституту інформації, бізнесу та права Міжнародного науково - технічного університету імені академіка Юрія Бугая, член - кореспондент Центру українських досліджень Інституту Європи РАН (Чернігів, Україна)
- Коштар Уляна Петрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охорони здоров'я Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Кравчук Володимир Миколайович — доктор юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Крижина Наталя Павлівна – доктор наук державного управління, професор, Заслужений лікар України, директор Навчально-Наукового медичного інституту Київського міжнародного університету (Київ Україна)
- Куриш Наталя Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-навчальної роботи, Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області (Чернівці, Україна)
- Марушева Олександра Анатолівна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (Київ, Україна)
- Маслак Тетяна Петрівна - кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Матяш Ольга Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- Миргород-Карпова Валерія Валерівна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- Михайленко Любов Федорівна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- Михальчук Роман Юрійович - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)
- Мізюк Вікторія Анатолівна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- Мірошніченко Валентина Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)
- Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- Ніколасв Микола Ілліч - доктор історичних наук, професор кафедри історії на методикі її навчання Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Одеса, Україна)
- Новак-Каляєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України (Львів, Україна)

- Огієнко Альона Володимирівна - доктор економічних наук, доцент кафедри організації авіаційних робіт та послуг Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Оніщенко Наталя Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік НАПрН України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України (Київ, Україна)
- Орлова Наталя Сергіївна — доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)
- Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Київ, Україна)
- Павлова Олена Миколаївна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Палічук Юрій Іванович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини Буковинського державного медичного університету (Чернівці, Україна)
- Присяжнюк Олексій Миколайович - кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- Робак Ігор Юрійович - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук Харківського національного медичного університету (Харків, Україна)
- Руденко Юлія Анатоліївна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики дошкільної освіти ДЗ "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені к.д.ушинського (Одеса, Україна)
- Сидоренко Вікторія Миколаївна — асистент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Сирник Ярослав - доцент кафедри етнології та культурної антропології Вроцлавського університету (Вроцлав, Польща)
- Січкаренко Галина Геннадіївна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Державного університету телекомунікацій (Київ, Україна)
- Сопілко Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна)
- Терещенко Юрій Матвійович — доктор технічних наук, професор, лауреат Державної премії в області науки і техніки України, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Толочко Світлана Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії позапшкільної освіти Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)
- Хитровська Юлія Валентинівна - доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
- Хохлячова Юлія Євгенівна — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Чумак Оксана Володимирівна - доктор економічних наук, доцент, науковий співробітник відділу статистики і аналітики вищої освіти Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики», (Київ, Україна)
- Шандра Наталя Андріївна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)
- Шеремет Інеса Володимирівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри медикобіологічних та валеологічних основ охорони життя і здоров'я Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Шологон Лілія Іванівна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
- Якимчук Олег Феодосійович - керівник групи білінгу Відділу бізнес-систем Департаменту інформаційних технологій ПРАТ «Рівнеобленерго» (Рівне, Україна)
- Якушенко Олександр Сергійович — кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Економіка»

Busarieva T.G. <i>SPECIFIC DEVELOPMENT OF THE US STOCK MARKET</i>	18
Dzhoha O.V., Blahopoluchna A.H. <i>PROBLEMS OF CREATING SAFE WORKING CONDITIONS DURING WAR</i>	26
Gruzd M.V. <i>DIRECTIONS OF MODERNIZATION OF THE INFORMATION AND TECHNICAL SUPPORT OF THE TREASURY SYSTEM</i>	39
Hurnyak I.L., Kuzenko N.V. <i>UKRAINE REBIRTH ECONOMIC SCENARIOS</i>	55
Livenko A.I., Dobryden O.V. <i>EDUCATION AND KNOWLEDGE IN THE CONTEXT OF THE KNOWLEDGE ECONOMY</i>	75
Бондаренко Н.В., Пономаренко О.В., Голобойченко Б.А., Клименко В.О., Демчук В.М. <i>СТРАХУВАННЯ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ</i>	88
Віннічук Т.С., Круть М.В. <i>БАЗА ДАНИХ ІННОВАЦІЙ З УДОСКОНАЛЕННЯ ХІМІЧНОГО ЗАХИСТУ РОСЛИН</i>	101
Грибик І.І., Просович О.П., Чучман І.-Б.А. <i>БАНКІВСЬКИЙ СЕКТОР В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ: ВИКЛИКИ ДЛЯ БЕЗПЕКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ</i>	109
Дзвоник Р.Я. <i>ТИПИ МЕНТОРИНГОВОЇ ПІДТРИМКИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ</i>	119
Левіщенко О.С., Левіщенко Д.К. <i>ГЕНЕЗИС ТЕОРІЇ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА</i>	133

Ловкайтес В.С. <i>СУТНІСТЬ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЯК НОВОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ</i>	147
Мангушев Д.В., Гризо Д.А. <i>РЕЗУЛЬТАТИ МАРКЕТИНГОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИВАБЛИВОСТІ БЕЗРЕЦЕПТУРНИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ДЛЯ СПОЖИВАЧІВ</i>	161
Онушканич Я.В., Ханик Т.Я., Сидорчук Д.С. <i>УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВ В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ БІЗНЕСУ</i>	175
Парасюк О.В. <i>ХАРАКТЕРИСТИКИ РОЗВИТКУ Е-КОМЕРЦІЇ У СФЕРІ РИТЕЙЛУ</i>	183
Партин Г.О., Литвиненко Ю.І. <i>ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛИХ І СЕРЕДНІХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ ЗА УМОВ ВІЙНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ</i>	193
Раупов Р.Б. <i>РОЗВИТОК БІЗНЕС-КОМУНІКАЦІЙ НА ЗАСАДАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БІЗНЕС-ПАРТНЕРСТВА НА ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ</i>	207
Савіцький А.В. <i>ІНФОРМАТИЗАЦІЯ МИТНОЇ ПРАКТИКИ СУБ'ЄКТІВ ЗЕД ТА РОЗВИТОК ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА УМОВ ІНТЕГРАЦІЇ</i>	218
Сурков К.Ю., Філюкова І.Ю., Книшук А.В., Сорокун С.В. <i>АНІМАЦІЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ МАРКЕТИНГОВОЇ КАМПАНІЇ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ІТ ТЕХНОЛОГІЙ</i>	231
Федик М.В. <i>ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ВПЛИВ НА КОНКУРЕНТО-СПРОМОЖНІСТЬ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ</i>	241
Чернега І.І., Хахалін М.В. <i>ЛОГІСТИЧНІ СИСТЕМИ ТА ЇХ РОЛЬ У ЛАНЦЮГАХ ВАРТОСТІ</i>	253

СЕРІЯ «Державне управління»

Алексеева К.А. <i>ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНИМИ ПРОВАЙДЕРАМИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ</i>	265
--	-----

Ангел А.А. <i>ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СФЕРІ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ</i>	278
Баранов О.О. <i>НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ, ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД</i>	292
Бєлкін І.В., Трапаїдзе С.М., Шевчук І.В. <i>АСПЕКТИ СУЧАСНОГО МАРКЕТИНГУ У ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ</i>	304
Дричик В.М. <i>ЗАПРОВАДЖЕННЯ ФОРСАЙТУ У СИСТЕМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ</i>	320
Карпінський Б.А., Сорочинська К.О., Карпінська О.Б. <i>УПРАВЛІНСЬКА СТРАТЕГІОЛОГІЯ: ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ НА КОМУНІКАТИВНИХ ЗАСАДАХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ</i>	333
Кришній П.І., Печорін О.М. <i>ДОСВІД СТВОРЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ФОРМУВАНЬ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА США У РОКИ ПЕРШОЇ ТА ДРУГОЇ СВІТОВИХ ВОЄН</i>	348
Криштанович М.Ф., Богоніс А.Р. <i>ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОБОТИ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ</i>	359
Кудрявський І.В. <i>ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ НАПОВНЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ</i>	369
Кухарчук П.М. <i>ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ВПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ</i>	382
Лазор О.Я., Заболотний А.В., Зубар І.В. <i>РОЛЬ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ</i>	393
Лапичак Н.І. <i>ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ СТАНДАРТИЗАЦІЇ Й СЕРТИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ: ЗМІНИ Й ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ</i>	409

Мельниченко О.А., Овчарова Ж.М. <i>СТРАТЕГІЯ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ЗАСІБ ПУБЛІЧНОГО РЕАГУВАННЯ</i>	418
Нагаєв В.М., Сагачко Ю.М., Олійник Т.І., Міненко С.І. <i>ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ АУТСОРСИНГУ ТА КРАУДСОРСИНГУ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ТА РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ</i>	431
Назаренко М.О., Юник І.Г. <i>ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ЛІДЕРСТВА В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ</i>	450
Підбережник Н.П., Бебешко Р.В. <i>ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ УКРАЇНИ У СВІТОВОМУ ІНФОР- МАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ: ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ</i>	460
Саліхов О.О. <i>МЕДІАЦІЯ У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ ТА ЇЇ СПІВВІДНОШЕННЯ З ПОСЕРЕДНИЦТВОМ</i>	472
Стеців І.С. <i>ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЮ БЕЗПЕКОЮ: ПРОТИСТОЯННЯ ПОЛІТИЧНИМ ТА СОЦІАЛЬНИМ БАР'ЄРАМ</i>	481
Хаварівська Г.С. <i>ГРЕЙДОВА СИСТЕМА ОПЛАТИ ПРАЦІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ</i>	493
Хитько М., Кулик А. <i>ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ МЕРЕЖЕВОЇ ФОРМИ ОСВІТИ</i>	503
Шанюк О., Ніколаєв С., Правоторова О., Лень Т. <i>ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ КЕРІВНИКА У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ</i>	513
Шумська Г.М. <i>ОБҐРУНТУВАННЯ НАПРЯМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЄВОСТІ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЯК ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОГО ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ</i>	526

СЕРІЯ «Право»

- Vovk M.Z., Zabzaliuk D.Ye.** 541
THE PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF HOUSING LEGISLATION IN UKRAINE
- Атамась В.Р.** 550
ДО ПИТАННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИ КІБЕРЗЛОЧИНЦЯ: ДОСЛІДНИЦЬКИЙ АСПЕКТ ТА ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ
- Бондар О.С., Бабкова Т.В., Романенко Л.М.** 563
ВЗАЄМОДІЯ СУДОВОЇ ГІЛКИ ВЛАДИ З ВИКОНАВЧОЮ ТА ЗАКОНОДАВЧОЮ ГІЛКАМИ ВЛАДИ: ПРОБЛЕМИ ТА МОЖЛИВІ РІШЕННЯ
- Буряченко О.А.** 572
ОРГАНИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
- Волюков Т.А.** 582
КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ
- Гринько С.Д.** 593
ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА КРИПТОВАЛЮТУ ЯК ЦИФРОВИЙ АКТИВ У ПРАКТИЦІ ЗАРУБІЖНИХ СУДІВ
- Дільна З.Ф., Устрицька Н.І.** 602
ОКРЕМІ АСПЕКТИ НАДАННЯ ЗАСУДЖЕНИМ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ: МЕЖІ ДОЗВОЛЕНОГО
- Діордіца І.В.** 613
ФОРМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ТА ЇХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ
- Дудко А.Г.** 625
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ ПСИХОЛОГІЧНОМУ НАСИЛЬСТВУ (МОБІНГУ)
- Кузик В.В.** 634
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТА Й ПРЕДМЕТА НЕЗАКОННОГО ПРИДБАННЯ, ЗБУТУ АБО ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ

Мануйлова Ю.О., Шульга Т.М. <i>УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД ОПОДАТКУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ</i>	648
Митрофанов І.І. <i>ВІДМЕЖУВАННЯ ШАХРАЙСТВА ЩОДО ЧУЖОЇ НЕРУХОМОЇ РЕЧІ В ЖИТЛОВІЙ СФЕРІ ВІД ІНШИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ</i>	660
Моргун Н.С., Марчевський С.В., Шевчук О.О. <i>ФІНАНСОВЕ ШАХРАЙСТВО В СИСТЕМІ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ</i>	671
Оверковська Т.К., Оверковський К.В. <i>ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ «ЗЕЛЕНОЇ» ЕКОНОМІКИ</i>	684
Перепелиця С.І. <i>СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЗБИРАННЯ ТА ЗБЕРІГАННЯ ІНФОРМАЦІЇ З ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КОЛАБОРАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ</i>	698
Попович І.М. <i>ОЦІНКА ПОКАЗАНЬ СВІДКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ</i>	712
Саласва К.А. <i>ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЗАСУДЖЕНИХ КОЛАБОРАНТІВ ТА ДЕРЖАВНИХ ЗРАДНИКІВ</i>	721
Свиридов С.О. <i>ОСНОВНІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИМ ЗАГРОЗАМ ПІДПРИЄМНИЦТВА</i>	731
Сербин Р.А., Корж-Ікаєва Т.Г. <i>СИСТЕМА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ПСИХОЛОГІЧНОМУ НАСИЛЬСТВУ (МОБІНГУ) В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ</i>	740
Телявський А.М. <i>ВИЗНАЧЕННЯ ЧАСТКИ ТА ЗВЕРНЕННЯ СТЯГНЕННЯ НА МАЙНО БОРЖНИКА, ЯКИМ ВІН ВОЛОДІЄ СПІЛЬНО З ІНШИМИ ОСОБАМИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ</i>	750
Угриновська О.І., Андрухів О.Д. <i>ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ВИЗНАННЯ НЕОБҐРУНТОВАНИМИ АКТИВІВ ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ У ДОХІД ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОНАСТОСОВНОЇ ПРАКТИКИ</i>	759

Фарафонов І.А. 771
*МІЖНАРОДНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ СУД В УКРАЇНІ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ
ПРОКУРОРІВ УКРАЇНИ В ПУБЛІКАЦІЯХ ЗМІ*

Халюк С.О. 800
*ГЕНДЕРНОЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ПОРУШЕННЯ ПРАВ
ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ*

СЕРІЯ «Педагогіка»

Bernatskyi T.H. 811
*INTERCULTURAL POLITICAL AND ECONOMIC RELATIONS OF MARITIME
SPECIALISTS*

Davyskyba V.V., Moroz L.M., Parkheta L.P. 820
*MODERN CHALLENGES TODAY OF DISTANCE EDUCATION IN
INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION DURING MILITARY ACTIONS IN
UKRAINE*

Motruk V.H. 831
*ENSURING THE QUALITY OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE
ECONOMICS WITH THE HELP OF IT TECHNOLOGIES*

Баличева Н.В. 838
ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОСВІТІ

Гнидюк О.Я., Волобуєв В.В., Якубовський В.І. 848
*ОСНОВНІ МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ
ДИСЦИПЛІНИ «ПРИКОРДОННА СЛУЖБА» В ОСВІТНІЙ ПРОГРАМІ
ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ*

Гнидюк О.П., Мазур Д.Ю. 859
*ІНТЕГРАЦІЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕС ФІЗИЧНОЇ
ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОЦІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ
СЛУЖБИ УКРАЇНИ*

Демченко І.І., Білан В.А. 868
*ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ У
ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ*

Дубініна Н.В. 881
*ОСНОВНІ ПІДХОДИ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
СТУДЕНТІВ ІНЖЕНЕРНО-БУДІВЕЛЬНИХ ВИШІВ*

Замахіна С.П. <i>ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА</i>	894
Ігнатенко Н.В. <i>ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ У 1991-2020 рр.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ</i>	903
Кобильник Т.П., Гринаш Л.П., Дзямко В.В., Чапля В.О. <i>МЕТОД ПРОЄКТІВ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІНФОРМАТИКИ СТАРШОЇ ШКОЛИ</i>	915
Ковальчук І.В., Кройтор О.П. <i>ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ЛЕКЦІЙ</i>	927
Кравченко Т.М. <i>ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ДОСВІД США ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ</i>	939
Лаппо В.В., Стинська В.В. <i>СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ ІНТЕГРУВАННЯ АГІОГРАФІЇ У ПРОЦЕС ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ</i>	951
Левітіна Л.В., Завізіон К.Г. <i>МЕТОДИ І ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ</i>	965
Лі Хунянь, Ключєва С.Д. <i>ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ В ДИСТАНЦІЙНОМУ ФОРМАТІ В КЛАСІ ФОРТЕПІАНО</i>	976
Лопатинська Н.А., Бочко М.В., Придатко М.А. <i>ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВІВ МОТОРНИХ ДИСФУНКЦІЙ У ДІТЕЙ РАНЬОГО ТА СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МОВЛЕННСВИМИ ТРУДНОЩАМИ</i>	989
Ма Сіньюй, Ключєва С.Д. <i>ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ ФОРТЕПІАННОЇ МУЗИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ</i>	1003

- Мішеніна Т.М., Філатов С.В.** 1015
МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ЗВ'ЯЗКИ В ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ ФАХОВИХ КОЛЕДЖІВ (НА ОСНОВІ ІНТЕГРАЦІЇ ФІЛОЛОГІЧНИХ І ТЕХНІЧНИХ НАУК)
- Обручникова О.П.** 1023
ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИЧНИХ ІННОВАЦІЙ НА ПРИКЛАДІ ІСПАНСЬКИХ АРХІСИЛАБІЧНИХ СЛІВ В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ІСПАНСЬКОЇ МОВИ
- Панасенко Е.А., Березка С.В.** 1034
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ НЕЙРОІГР
- Петрова О.Б., Рудакова Л.П.** 1047
ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ФОРМУВАННІ АНГЛОМОВНИХ ФОНЕТИЧНИХ НАВИЧОК
- Поліщук А.В.** 1059
ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗА ДОПОМОГОЮ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ АГРАРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ
- Скоробогата М.В., Бовкун С.А., Корнієнко О.Б.** 1071
ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ЗАСОБІВ У ВИКЛАДАННІ ІНЖЕНЕРНОЇ ГРАФІКИ
- Теличко Н.В., Рогульська О.О.** 1083
КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ОБІЗНАНІСТЬ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК СФОРМОВАНOSTІ ГУМАНІТАРНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ
- Чекан О.І.** 1091
ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
- Чернова Г.В., Колмакова В.О.** 1101
ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНФОРМАТИКИ ТА НАПРЯМИ ЇЇ РОЗВИТКУ
- Чиченьова О.М., Лукачина А.В.** 1113
ВПЛИВ ТАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ НА ЯКІСТЬ НАВЧАННЯ І СПОРТИВНИЙ РЕЗУЛЬТАТ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯКІ ОБРАЛИ ГРУ В НАСТІЛЬНИЙ ТЕНІС З ДИСЦИПЛІНИ «ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ»

СЕРІЯ «Історія та археологія»

- Богатчук С.** 1124
ЕМІГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ
- Голубко В.Є., Павлишин О.Й.** 1138
ДІЯЛЬНІСТЬ СТЕПАНА РУРАКА В ОСВІТНЬО-НАУКОВОМУ ПРОСТОРИ ГАЛИЧИНИ
- Дужа І.А., Мельник Л.М.** 1156
ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ КУРС АДМІНІСТРАЦІЇ ДЖО БАЙДЕНА НА СПІВРОБІТНИЦТВО З ІНДОНЕЗІЄЮ
- Корнієнко А.Ю.** 1166
ГУМАНІТАРНА ДИПЛОМАТІЯ В КОНТЕКСТІ ВІДНОСИН США З КРАЇНАМИ СХІДНОЇ ЄВРОПИ
- Кузнець Т.В., Гноєва К.М.** 1175
ХУДОЖНИК ЛЕВ ЮРІЙОВИЧ КРАМАРЕНКО: СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ У ФОРМУВАННІ ЙОГО ОСОБИСТОСТІ
- Міносян А.С., Варипаєв О.М.** 1194
ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ФАКТОР РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ
- Никифоров О.В.** 1209
ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ УПА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ НОВІТНЬОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ: ЛОКАЛЬНІ СЮЖЕТИ
- Олабин С.Ю.** 1223
РЕЛІГІЙНІ КОНФЕСІЇ В РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ ТА ЇХ ПОЗИЦІЯ ДО ТИХ ПОДІЙ
- Перепелюк О.М.** 1234
БАНДУРНИЦТВО ЯК ВИД ЕЛІТАРНОЇ КУЛЬТУРИ У ХVІІ – ХVІІІ СТОЛІТТІ
- Райківський І.Я., Сухий О.М.** 1244
ІВАН ПУЛЮЙ: РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНИ ТА СВІТУ

- Ремех Т.О., Сєрова Г.В.** 1259
РОЛЬ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В СТАНОВЛЕННІ ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ
- Рибчинський Н.-М.О.** 1271
РАНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНЕ ГОРОДИЩЕ ЛОМАЧИНЦІ НА БУКОВИНІ: ОБОРОННИЙ УСТРІЙ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНА РОЛЬ В СИСТЕМІ ЗАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ
- Шкіра Л.М.** 1280
УТРИМАННЯ ТА БУДІВНИЦТВО ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕННЯ ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ В 1880-ІХ РР. ХХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗВІТІВ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОЇ ЗЕМСЬКОЇ УПРАВИ 1886-1887 РР.)

Серія «Техніка»

- Бажак О.В.** 1294
КРЕСЛЕННЯ СКЛАДОВИХ ЧАСТИН ЕНЕРГЕТИЧНИХ УСТАНОВОК СУДЕН ТА ЇХ ДЕТАЛЮВАННЯ
- Бажак О.В.** 1301
ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СУДНОРЕМОНТНОГО ВИРОБНИЦТВА ШЛЯХОМ ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ПІДГОТОВКИ ПОВЕРХНІ

Шановні колеги!

Вітаю вас із виходом у світ чергового номеру журналу категорії Б “Актуальні питання у сучасній науці”.

Видання представлено цікавими і змістовними статтями науковців і експертів, серед яких: вивчення важливостей використання мультимедійних засобів у викладанні інженерної графіки; формування процедур дослідження проявів рухових дисфункцій у дітей раннього та старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення; обґрунтування доцільності організації профільного навчання із застосуванням мережевої форми освіти; розробка концептуальних засад стратегії подальшого розвитку сфери охорони здоров'я Харківської області як засобу публічного реагування на виклики у цій царині;

висвітлення значення інформатичної компетентності для вчителів інформатики, напрямів розвитку інформатичної компетентності майбутнього вчителя інформатики та ін.

Переконана, що наше плідне співробітництво - важливе наукове підґрунтя для перемоги і розбудови України у 2024 році.

З повагою,

**директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України
молодим ученим**

Ірина Жукова

СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»

UDC 354.02.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-18-25](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-18-25)

Busarieva Tetyana Gennadiyevna doctor of economic sciences, associate professor, State University of Trade and Economics, <https://orcid.org/0000-0001-9563-8120>

SPECIFIC DEVELOPMENT OF THE US STOCK MARKET

Abstract. American stock exchanges can be called the main financial center of the world, since the dynamics of the Dow Jones and S&P 500 indices play a decisive role on the stock exchanges of other countries. The US stock market is very liquid and has a fairly serious system of investor protection. This is its attractiveness, but at the same time, the American stock exchanges, the largest stock markets in the world, place fairly high demands on issuers. Today, the US stock market is a trendsetter in stock exchange and financial trends, which was especially true during the crisis of 2008, when the total collapse of world exchanges was subject to the sentiments of investors and participants in the main American exchanges. The US stock market is more than big money. In 1792, the first auctions began there. Since then he has established himself as the best in the world. His high reputation is confirmed not just by words, but by numbers. It trades shares of the most successful and largest companies both in the United States and around the world. During the presidency of D. Trump, market capitalization exceeded \$30 trillion. and continues to increase. In recent years, the main growth has been achieved due to the growth of the Technology sector - these are technology companies, the top of which are FB, Apple, Amazon, Netflix, Google - they provide most of the growth in the S&P 500 index. In news and analyst reports you can often find an abbreviation from the first letters their names are FAANG. S&P500 is the main index of the US stock market; the entire world economy is measured against it; based on the Index of the 500 largest US companies, the success of hedge funds in managing funds is determined, and much more. At the beginning of 2022, the index was trading at 2800, with a historical high of 2935.

Keywords: stock market, indices, hedge funds, liquidity, development

Бусарєва Тетяна Геннадіївна доктор економічних наук, доцент, Державний торговельно-економічний університет, <https://orcid.org/0000-0001-9563-8120>

СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ ФОНДОВОГО РИНКУ США

Анотація. Американські фондові біржі можна назвати головним фінансовим центром світу, оскільки динаміка індексів Dow Jones і S&P 500 відіграє визначальну роль на біржах інших країн. Фондовий ринок США дуже ліквідний і має досить серйозну систему захисту інвесторів. У цьому його привабливість, але в той же час американські фондові біржі, найбільші фондові ринки світу, ставлять досить високі вимоги до емітентів. Фондовий ринок США сьогодні є законодавцем біржових і фінансових трендів, що особливо було актуально під час кризи 2008 року, коли тотальний крах світових бірж підпорядковувався настроям інвесторів та учасників основних американських бірж. Фондовий ринок США - це більше, ніж великі гроші. У 1792 році тут почалися перші аукціони. Відтоді він зарекомендував себе як найкращий у світі. Його високу репутацію підтверджують не просто слова, а цифри. Він торгує акціями найуспішніших і найбільших компаній як у Сполучених Штатах, так і в усьому світі. За часів президентства Д. Трампа ринкова капіталізація перевищила 30 трлн дол. і продовжує збільшуватися. В останні роки основне зростання досягнуто за рахунок зростання технологічного сектору - це технологічні компанії, топ з яких FB, Apple, Amazon, Netflix, Google - вони забезпечують більшу частину зростання індексу S&P 500 . У новинах і аналітичних звітах часто можна зустріти аббревіатуру з перших літер їх імен - FAANG. S&P500 — основний індекс фондового ринку США; вся світова економіка порівнюється з ним; на основі Індексу 500 найбільших компаній США визначається успішність хедж-фондів в управлінні коштами та багато іншого. На початку 2022 року індекс торгувався на рівні 2800 з історичним максимумом у 2935.

Ключові слова: фондовий ринок, індекси, хедж фонди, ліквідність, розвиток.

Analysis of recent research and publications. Among scientific researches in the field of the importance of the development of the stock market, especially in developed countries, such as USA, the modern tendencies, presented in a number of theoretical, methodological and methodical approaches by foreign and domestic scientists such as B. Milner, I. Nonaka and X. Takeuchi, P. Senge, V. Bukovich, K. Viig, D.Ye. O'Leary, D. Snowden, Y. Vovk, M. Martynenko, A. Degtyar and M. Bublik, A. Nalyvayko, N. Butenko, N. Smolinska and I. Hrybyk, S. Leonov, Kholiavko, N., Kodaneva S.I., Yi, Y., Karetina, O., Baharun, R., Awwad, M.,

Breznik, K., Yi, Y. and other scientists. At the same time, it is important to note that at the beginning of the XXI century, the understanding of the importance of the development of the USA stock market has a lot of unsolved questions.

Methods of the article. The methodological basis of the article is the methods and forms of scientific knowledge adopted in national science, such as system approaches, comparative and synthesis methods, methods of abstract logical evaluation, methods of detailing, groupings and generalizations, experts' evaluations.

Formulation of the goals of the article. The main goal of this article is to analyze the specific development of the US stock market.

Presentation of the main research material. The structure of the US stock market is not much different from the structure of similar markets and includes:

1. The primary market in which issuers conduct their initial offering of securities. In addition to the issuers themselves, the main players on it are large trading participants: funds, insurance, brokerage and investment companies, banks. They can act as bookrunners and underwriters, as well as buyers. Private investors can also access this market through a broker.

2. A secondary market where transactions with free-float securities are carried out.

3. The organized (exchange) market is part of the secondary market, whose participants enter into transactions on officially registered trading platforms - exchanges. Exchanges act as organizers of trading, formulate their rules (for example, the volume of a standard lot for each asset, settlement modes, etc.) and guarantee the execution of transactions concluded by participants. This is where a free auction of securities takes place, in which retail investors also participate. During trading on this market, real securities rates are determined.

4. The over-the-counter (OTC) market is another part of the secondary market, in which transactions are concluded without the participation of trading platforms and, less often, intermediaries (brokers or dealers). The terms of transactions here are determined not by the rules of the sites, but by agreements between the participants. Most transactions between large participants in the American stock market are concluded outside the exchange, which allows not to create panic and limit the volatility of assets in exchange trading [1].

The US over-the-counter market can also be organized if the exchange is a party to the agreements between the parties to the transaction and assumes the functions of a guarantor of their execution.

In general, the concept of the US stock market is quite comprehensive. It includes:

- assets that are traded - securities (stocks, bonds, securities of exchange-traded funds, etc.);
- platforms on which trading is carried out - exchanges and ETP (electronic trading platforms), where over-the-counter transactions are concluded;

- market participants - investors (institutional, corporate, retail), market makers, brokers and dealers;
- means of supporting trading, for example, electronic systems of exchanges, communication channels, information systems.

US stock exchanges. There are more than a dozen exchanges on the US stock market. However, the main trading platforms of the American securities market are the NYSE (New York Stock Exchange) and NASDAQ (National Association of Securities Dealers Automated Quotation) [2].

NYSE. The New York Stock Exchange is the world's largest platform for trading securities. The total capitalization of the assets represented on it exceeds \$23 trillion (almost a quarter of the capitalization of the world stock market), and the volume of transactions concluded is almost a third of the world securities turnover.

It has the status of an intercontinental exchange - access to trading is provided to companies from many countries. The number of individual bidders is more than 1,300. Brokerage companies are mainly represented; some places are available on rental terms. You will have to pay about 3 million dollars for participation.

There are more than 4,200 tickers at the auction. These include the most valuable companies in the world, many of the issuers (almost a quarter) are registered outside the United States. Mostly companies with a high level of capitalization and rapidly growing ones are represented, and thanks to the listing rules, most issuers have a significant reserve of reliability.

The trading session starts at 09:30 (16:30 Moscow time) and ends at 16:00 (23:00 Moscow time). Trading is conducted from Monday to Friday, excluding legal holidays in the United States. The NYSE calculates several families of indices. The most well-known market indicators are the NYSE Composite, S&P 500, and the Dow Jones family [3].

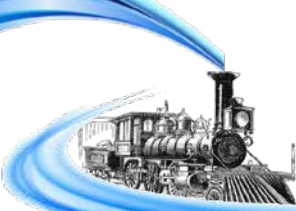
NASDAQ is the second largest stock exchange in the world in terms of asset capitalization (about \$12 trillion or almost 11% of the global stock market). Initially, shares of high-tech companies were traded on the site, but currently the list of industries has expanded and represents almost all sectors of the economy. Today you can find shares of almost 3,000 issuers on the stock exchange.

The trading schedule coincides with the hours (09:30–16:00 NYT) and days of operation of the NYSE. The main indices that the site calculates are the NASDAQ Composite and NASDAQ 100.

There are several types of securities available to trading participants on the US stock market:

Obligations of the Federal Treasury (treasuries, treasuries). These include treasury bills:

- short-term discount obligations with a maturity of up to 52 weeks and a nominal value of 10 thousand dollars;

- treasury notes - medium-term securities with a face value of \$1,000 and a circulation period from 1 to 10 years;
- treasury bonds - long-term securities with a maturity of 10 years or more.
- Federal agency securities, which actually represent the financial obligations of various government agencies.
- State and local government securities.
- Corporate bonds of American companies.

Foreign bonds and Eurobonds (issued by issuers outside the United States, the former are quoted in dollars, the latter in a foreign currency other than the national currency of the country in which the issuer is registered) [4].

- Shares of American companies (common and preferred).
- Shares of foreign companies that have undergone primary listing on American exchanges.
- Depository receipts for shares of foreign companies.
- Shares of exchange-traded funds (ETFs).
- Real estate investment trust (REIT) securities.

The distinctive features of the US stock market, which is so attractive to investors, are called by its participants:

1. The widest selection of assets - more than 5 thousand shares, about 1 thousand depository receipts and 2 thousand ETFs, many bonds. At the same time, securities of many large companies from different countries are presented.

2. High-level service for bidders. All exchange platforms are equipped with powerful server equipment and use high-speed communication channels. If a security is traded on several exchanges with the same ticker, the investor's orders are broadcast to all exchanges at once, which significantly reduces execution time and practically guarantees the best price.

3. High liquidity. Statistics say that on average, from 5% to 10% of securities registered on exchanges are traded during the day (the second figure refers to the dates of rebalancing of the main indices and expiration of options).

4. Reliability. In most cases, listing rules exclude the placement of frankly weak assets. Additional guarantees of investment reliability are strict regulatory rules and numerous insurance offers.

5. Transparent and detailed information. Information from trading platforms is received by major news agencies such as Bloomberg and Reuters at intervals of approximately 5 seconds [5].

There are many factors that influence the US stock market, such as:

1. Economy. Stock markets tend to rise during periods of economic expansion, as such conditions usually mean more hiring, consumer spending and corporate

profits. If companies start making more profits, investors tend to buy more shares of those companies, which in turn contributes to the overall growth of the stock market. Therefore, investors should pay close attention to the following economic data:

- Employment data
- Central bank interest rate policy.
- Inflation reports.
- Data on retail sales, consumer spending and more.

Investors determine trends based on various economic indicators rather than focusing on just one release of good or bad economic data. Investors identify trends based on a variety of economic indicators, rather than focusing on just one good or bad economic indicator. For example, if unemployment begins to rise and retail sales begin to decline, this could lead to a decline in consumer spending, which could impact a company's profits. This may cause investors to pause some investments in the US stock market and reallocate their funds, which will affect the overall direction of the stock market[6].

2. Politics. Since the US government sets tax policy and controls overall spending and immigration, politics has a major impact on the US stock market. The impact of politics on the stock market in the US (and other countries) is seen during election periods when presidential candidates present their policies to large businesses and consumers. Government policies also influence central banks' interest rate policy decisions, which in turn influence companies. This is because interest rates determine borrowing costs, which can affect corporate size. The long-term chart of the Nasdaq 100 Index above clearly shows a long-term trend that began after the 2008 financial crisis. The upward trend accelerated during the pandemic as governments and central banks resorted to policies to provide liquidity to the stock market, which in turn helped it rise to new all-time highs.

However, political events in early 2022, such as the Russian-Ukrainian conflict and interest rate hikes by the Federal Reserve, caused the index's value to decline significantly. Such events affect how traders invest in the US stock market. Some people find it difficult to trade during such uncertain times, during periods of increased volatility.

This is why it is so important to have access to the right trading products. For example, Admirals offers access to CFDs (contracts for difference), which allow traders to profit from both rising and falling markets by shorting shares, as well as using leverage. But during good economic times, when the US stock market is rising, many traders buy US stocks and hold them for a longer period of time. One of the benefits - in addition to the potential increase in share price - is receiving a regular portion of the company's profits in the form of dividends [7].

Admirals offers both trading and investment accounts, giving traders and investors the opportunity to trade the US stock market in a variety of market

conditions. You can start trading right now by clicking on the banner below and enjoy all the features described above and many more! active profit.

The capitalization of all American companies is \$41.4 trillion. At the end of October 2023, the capitalization of all public US companies is estimated at \$41.4 trillion, which is 5.7% higher than the last trading day in 2022. At its peak in July 2023, the US market growth reached almost 19% since the beginning of the year. According to Spydell Finance calculations, at this time the following are being traded in the United States:

- 1693 American companies whose capitalization is above \$1 billion, forming 98.7% of the capitalization of the entire market;
- 503 companies with a capitalization of more than \$10 billion (market share 88.4%);
- 139 companies with capitalization over \$50 billion (share – 68.2%).
- 72 companies with capitalization over \$100 billion (56.8% of market capitalization)
- 5 companies have a valuation of more than \$1 trillion (21.6% share).

Since the beginning of 2023, only 309 companies have provided an increase in capitalization of more than \$1 billion, generating \$5.6 trillion of positive contribution with a total capitalization of \$22.8 trillion.

Let's consider the main factors influencing the stock market:[8]:

1. Change in interest rate - at a low interest rate, stock indices will rise, as cheap loans enable companies to recapitalize to stimulate development. This stimulation puts pressure on the national currency by increasing the money supply. As for the US, a significant increase in stock indices may push the Fed to tighten monetary policy, supporting the US dollar.

2. Inflation - with rising inflation, product prices rise, in turn increasing the profitability of companies and, accordingly, the cost of their shares. For example, inflation in the United States reached 4.08% in 2007, the highest level since 1990. And in 2008, inflation was at a record low of 0.09%.

Since the end of the quantitative easing program in the United States in 2014, all market participants have been monitoring statements by Fed officials regarding interest rate increases. Increases in interest rates in the United States directly depend on the country's economic growth and inflation, an indicator of which is the stock market[9].

Conclusion. The American stock market for investors is high liquidity, reliability and stability. It has a well-thought-out protection system. This attracts investors (money) and companies (projects for investing money) from all over the world. In order for a company to undergo an IPO and be listed here, it is necessary to meet fairly high requirements, which immediately protects the investor. In addition, in order to avoid various frauds with the shares themselves, all trading on

the US stock market is regulated and controlled by a special securities commission - SEC, The U.S. Securities and Exchange Commission. Unscrupulous companies and traders fear the SEC like fire, and for good reason, since fraud in this market often results in large fines or prison sentences for them. If you haven't watched it yet. then be sure to watch The Wolf of Wall Street, this film will help you understand how schemes are built to deceive gullible investors.

References:

1. 50 Years of Investing in the World. *www.bogleheads.org* Retrieved from <https://www.bogleheads.org/forum/viewtopic.php?t=317538> [in English].
2. Historical Returns of Global Stocks. *www.mindfullyinvesting.com* Retrieved from <https://www.mindfullyinvesting.com/historical-returns-of-global-stocks/> [in English].
3. Bloomberg: oficial'nyj sajt. *www.bloomberg.com* Retrieved from <https://www.bloomberg.com/europe> [in English].
4. Prajm Agentstvo analiticheskoj informacii: oficial'nyj sajt. Prizrak puzyrja. Pochemu zhdu obvala na fondovom rynke [Prime Analytical Information Agency: official website. Bubble ghost. Why are we expecting a stock market crash?]. *lprime.ru* Retrieved from https://lprime.ru/Financial_market/20210128/832916822.html [in Russian].
5. Khoema: oficial'nyj sajt. Mirovoj VVP po stranam [Khoema: official website. World GDP by country]. [in Russian].
6. REVIEW OF THE WORLD ECONOMY FOR 1987 [in English].
7. The world economic situation and prospects 2022 [in English].
8. The official website of the S&P500 Index. *us.spindices.com* Retrieved from <https://us.spindices.com/indices/equity/sp-500> [in English].
9. Glazl B. The Next Technological Bubble - Lessons from the Dot-com crisis for today's investors. *clck.ru* Retrieved from <https://clck.ru/NwFdp> [in English].

Література:

1. 50 Years of Investing in the World. URL: <https://www.bogleheads.org/forum/viewtopic.php?t=317538>
2. Historical Returns of Global Stocks – URL: <https://www.mindfullyinvesting.com/historical-returns-of-global-stocks/>
3. Bloomberg: официальный сайт. – URL: <https://www.bloomberg.com/europe>
4. Прайм Агентство аналитической информации: официальный сайт. Призрак пузыря. Почему ждут обвала на фондовом рынке. URL: https://lprime.ru/Financial_market/20210128/832916822.html
5. Khoema: официальный сайт. Мировой ВВП по странам. 2. Solod T. V. The global crisis of the world economy: causes, features and possible ways to overcome: Dis. ... Candidate of Economic Sciences: 08.00.14 / North Caucasian Academy of Public Service. M., 2020. 173 p.
6. REVIEW OF THE WORLD ECONOMY FOR 1987. Modern trends and politics in the world economy // United Nations, 2020. 192 p.
7. The world economic situation and prospects 2022 // United Nations, New York, 2021. – 177 p.
8. The official website of the S&P500 Index - [Electronic resource]. – Access mode: <https://us.spindices.com/indices/equity/sp-500>
9. Glazl B. The Next Technological Bubble - Lessons from the Dot-com crisis for today's investors / Benedict Glazl; Dublin University. - Ireland, 2022. 95 p. URL: <https://clck.ru/NwFdp>

UDC 331.45:355.48(447-651.2:470-651.1)"2022/..."(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-26-38](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-26-38)

Dzhoha Olha Valentynivna PhD, associate professor at the Department of Technologies and Organization of Tourism and Hotel and Restaurant Business, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, 20301, tel.: (04744) 4-06-44, <https://orcid.org/0000-0003-2574-4906>

Blahopoluchna Anastasiia Hennadiyivna PhD, trainee of the Department of Technologies and Organization of Tourism and Hotel and Restaurant Business, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, 20301, tel.: (04744)4-06-44, <https://orcid.org/0000-0001-5897-0120>

PROBLEMS OF CREATING SAFE WORKING CONDITIONS DURING WAR

Abstract: The hospitality industry is a multi-billion dollar industry that serves millions of people worldwide. The hotel and restaurant sector is a very important source of employment for citizens of Ukraine. This sector provides a significant part of the need for jobs.

The working environment is a combination of three main sub-environments: technical, human and organizational. These include: accessibility to any health support system in the workplace, such as water, disinfectants, uniforms, tools, equipment, technological equipment, efficient and aesthetically designed work environment, space, atmosphere, lighting and ventilation. Human work environment factors such as help and support from staff, cooperation between staff and willingness of management to listen to employee concerns.

The basis of a healthy working atmosphere for employees is safe working conditions, honest treatment and respect of the management for the staff. The desire of employers to get more profit in the service sector should be compensated by concern for the state of physical and psychological health of employees. The management's task is to minimize the probability of injury or illness of the employee while providing the most comfortable conditions possible with maximum work productivity. The health and safety of citizens is the value of the Ukrainian nation, therefore the state develops and implements regulatory documents aimed at protecting the labor of Ukrainians. But the formation of safe working conditions and the preservation of the personnel's ability to work also depends on compliance with the requirements of legislation at workplaces and on conscientious control by employers.

Safe working conditions in the hotel and restaurant industry are such conditions, under which employees work according to a comfortable work schedule; in favorable microclimate and sanitary conditions; their lives are not threatened by faulty devices and mechanisms, and during the performance of functional duties they have means of protection against damage (mechanical, chemical, thermal, etc.); the implementation of labor activities takes place in the absence of damage by weapons and anthropogenic danger, as well as in favorable aesthetic conditions with the preservation of the mental health of employees.

Keywords: hotel and restaurant establishments, labor protection, working conditions, hospitality, health, safety, working capacity.

Джога Ольга Валентинівна доктор філософії, доцент кафедри технологій та організації туризму і готельно-ресторанної справи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.: (04744) 4-06-44, <https://orcid.org/0000-0003-2574-4906>

Благополучна Анастасія Геннадіївна доктор філософії, стажист кафедри технологій та організації туризму і готельно-ресторанної справи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.: (04744) 4-06-44, <https://orcid.org/0000-0001-5897-0120>

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНИХ УМОВ ПРАЦІ В ПЕРІОД ВІЙНИ

Анотація. Індустрія гостинності – це багатомільярдна індустрія, яка обслуговує мільйони людей у всьому світі. Сектор готелів і ресторанів є дуже важливим джерелом зайнятості для громадян України. Цей сектор забезпечує значну частину потреби робочих місць.

Робоче середовище це сукупність трьох основних субсередовищ: технічного, людського та організаційного. До них належить: доступність до будь-якої системи підтримки охорони здоров'я на робочому місці, такі як вода, засоби дезінфекції, уніформа, інструменти, обладнання, технологічне оснащення, ефективно та естетично оформлене робоче середовище, простір, атмосфера, освітлення та вентиляція. Фактори людського робочого середовища, такі як допомога та підтримка з боку персоналу, співпраця між персоналом і готовність керівництва чути проблеми співробітників.

Основа здорової робочої атмосфери для працівників заключається у безпечних умовах праці, чесному ставленні і повазі керівництва до персоналу. Прагнення роботодавців отримати більший прибуток у сфері обслуговування повинно компенсуватися турботою про стан фізичного та психологічного

здоров'я працівників. Завдання керівництва звести до мінімуму ймовірність ураження чи захворювання працівника з одночасним забезпеченням якомога більш комфортних умов із максимальною продуктивністю праці. Здоров'я та безпека громадян є цінністю української нації, тому державою розробляються та впроваджуються нормативні документи спрямовані на охорону праці українців. Але формування безпечних умов праці та збереження працездатності персоналу залежить також від дотримання вимог законодавства на робочих місцях та від сумлінного контролю з боку роботодавців.

Безпечними умовами праці у закладах готельно-ресторанного господарства є такі умови, за яких працівники працюють за комфортним графіком роботи; у сприятливих умовах мікроклімату та санітарних умов; їх життя не загрожують несправні пристрої та механізми, а під час виконання функціональних обов'язків вони мають засоби захисту від пошкоджень (механічних, хімічних, термічних і т.п.); здійснення трудової діяльності відбувається за відсутності ураження зброєю та антропогенної небезпеки, а також у сприятливих естетичних умовах із збереженням ментального здоров'я працівників.

Ключові слова: заклади готельно-ресторанного господарства, охорона праці, умови праці, сфера гостинності, здоров'я, безпека, працездатність.

Formulation of the problem. The desire of employers to get more profit in the service sector should be compensated by concern for the state of physical and psychological health of employees. Customer service personnel must show concern for the comfort and safety of guests. On the other hand, it is difficult to be attentive to the needs and moods of others, if one's own requirements for working conditions and life activities do not meet the requirements of occupational health and safety. The epidemic of COVID-19 has dealt a significant blow to the health of the global population, dealt an economic blow to business activity. However, the war in Ukraine exacerbated not only economic problems, but also caused changes in the working conditions and lifestyle of employees of the hospitality industry. The approaches that were considered by scientists on the issues of labor protection and life safety in peacetime are losing relevance and need to be revised.

Analysis of recent research and publications. I. S. Sakharuk [9], O. V. Shramko [12], and O. A. Yakovlev [13] described the legal principles of safe and healthy working conditions in their works. In their research, scientists A.M. Kudryavitska, L.E. Piskunova [7], and K.M. Sokol [10] raised the issue of occupational health and safety of service personnel in the hospitality industry. The directions of the rational organization of work in the hotel and restaurant industry were studied by O. O. Falchenko, I. A. Yuryeva, and N. M. Poberezhna [11], V. V. Domantovych, V. Ya. Kiyani devoted their work to the peculiarities of the legal

regime of working hours [3], Legal regulation of working time in the European Union was studied by RYM O. M. [8]. The use of innovative technologies to ensure labor safety was studied by O.V. Krayniuk, Yu.V. Buts, V.V. Barbashyn, and O.V. Severinov. [6]. However, in our opinion, the issue of creating safe working conditions for the personnel of the hospitality industry in the conditions of war has not been sufficiently reflected in the works of scientists, so they require a detailed study for their objective assessment.

The purpose of the article is to assess the working conditions of hospitality industry personnel during the period of martial law.

Presenting main material. State standard DSTU 2293-93 "Labor protection. Terms and definitions" states that labor protection is a system of legislative acts, socio-economic, organizational, technical and medical and preventive measures and means that guarantee safety, preservation of health and working capacity of a person in the process of work.

There are no completely safe and harmless productions. Real production conditions are characterized by the presence of certain dangerous and harmful production factors. The task of the occupational health and safety system is to minimize the probability of injury or illness to an employee while simultaneously providing the most comfortable conditions possible with maximum work productivity, as well as the formation of employees, including law enforcement agencies, knowledge and skills that contribute to guaranteeing occupational safety, protecting their own lives and health, life and health of subordinates and people nearby.

The health and safety of citizens is the value of the Ukrainian nation, therefore the state develops and implements regulatory documents aimed at protecting the labor of Ukrainians. But the formation of safe working conditions and the preservation of the personnel's ability to work also depends on compliance with the requirements of legislation at workplaces and on conscientious control by employers. In our opinion, safe working conditions in the hotel and restaurant industry are those conditions under which employees work according to a comfortable work schedule; in favorable microclimate and sanitary conditions; their lives are not threatened by faulty devices and mechanisms, and during the performance of functional duties they have means of protection against damage (mechanical, chemical, thermal, etc.); the implementation of labor activities takes place in the absence of damage by weapons and anthropogenic danger, as well as in favorable aesthetic conditions with the preservation of the mental health of employees.

We have made an attempt to assess the working conditions of employees of the hospitality industry in the city of Uman, Cherkasy region, and to determine the level of their safety. Eleven hotel and restaurant establishments in the city of Uman

were investigated, during the inspection of which we found out that the total number of employees in the establishments we selected is 223 people. Among them, there are 87 employees aged 18-30; 30-40 years old 42 people; 40-50 years old 59 people; 50-60 years old, 35 people. There are 156 women, which is 70% of the total number. In all the institutions we studied, the number of staff did not exceed 50 people. After communicating with the staff, we found out that in all the investigated institutions, the employees are quite satisfied with the arrangement of workplaces. However, they expressed a desire to update the color decoration of the working area, or to make a 10% rearrangement. Dissatisfied with the temperature regime in the premises 6%. 15% of respondents believe that the working area in which they work is not spacious enough. 64% of the surveyed employees feel discomfort and cannot feel free at the workplace due to the installed video surveillance.

In the event of a missile hazard, employees must go to the shelter after inviting hotel residents there. However, most institutions do not have a shelter in their structure. Elementary premises that could be used as shelters are located more than 100 meters from most hotels and restaurants.

Evaluating the contribution of hotel owners to the training of employees to work in the institution, we found out that 63% of respondents paid for a medical examination themselves during employment. After they began to perform their functional duties, the money paid by them for the medical examination was not returned by the employer. 78% of the interviewees passed introductory and initial training on work with magazine design. Often, for persons performing temporary work in hotel enterprises, safety training is not carried out, justifying this by the fact that such workers are not included in the institution's staff. Such an opinion is wrong, because, according to the law, any person who works, even for a short time at the enterprise, whether it is a hired employee, or is registered under a contract, or is employed with the registration of an employment book, must conduct and issue briefings.

87% of the technical staff and 3% of the administrative staff noted that they were provided with uniforms. We found out the absence of a trade union committee in hospitality establishments. Employees attribute this to the small number of employees in the institutions, as well as the fact that in a small team everyone knows each other well and tries to support each other, both morally and financially, in case of need.

In order to improve the motivation of the staff in observing safe working conditions and avoiding injuries - 3% of employees from 223 noted that they received monetary bonuses in the amount of UAH 50-150 for observing labor protection norms. Another 5% received diplomas. However, 80% of employees noted that they work more than 12 hours per shift. And they expressed a desire to have more time for rest. Among the respondents, 71% admitted that they feel

depressed and lose faith in a better future. Many people feel the urge to sleep after a long night of air alarms. Some feel constant anxiety for their loved ones, because while they are at work, their children or elderly parents need attention and care. Almost all interviewees have husbands or close friends at the front. All 223 persons admitted that immediately after waking up or before going to sleep, they monitor news from the front and monitor the situation in the country on social networks.

When surveying employees about sanitary and hygienic working conditions, 97% expressed satisfaction. Provision of masks and liquid for hand disinfection was noted by 100% of respondents, but 88% admitted that they attend work with signs of a cold. Taking into account that 70% of the respondents are women, the involvement of women in night work takes place.

In turbulent times of military aggression, all employees understand the need for knowledge of the basics of providing first aid. Only 2% of employees received such knowledge from employees of the local Red Cross body at the expense of the employer in 2023. 1% received such knowledge with their own funds. According to employees, in some institutions, administrators periodically conduct briefings and remind employees of the algorithms of actions in case of emergency situations. Workers also see videos demonstrating first aid to victims in the media and social networks. However, workers note that watching a video or a picture and directly performing actions to save a victim are different things. Most are convinced that practical skills are more useful than watching videos. 90% of respondents expressed their desire to study for free. No one was willing to pay UAH 600 for first aid courses and receive a certificate.

While visiting hotel establishments in the city of Uman, we found out that all enterprises have a scheme for evacuating people from the building in case of fire and fire hydrants. However, wall cabinets in which fire hydrants are stored are, in most cases, locked. The key that opens the cabinet must be kept under the glass window on the cabinet door. In the event of a fire, the window glass must be broken and the door opened with a key. However, we noted the absence of such keys behind the glass. Sometimes, near the window there was a note with information that the key is with the person in charge and his phone number. Also, the fire hoses were not connected to the cranes, which is a violation of the norms. Evacuation plans were printed on A4 paper, which is too small a format. Such a plan can be carefully considered under calm and safe circumstances, but in conditions of danger, a small-scale drawing will not be perceived and help to find a way out of the room. "Emergency exit" signs were missing in some places. All establishments had fire extinguishers on each floor in the corridors with the appropriate expiry date. The disadvantage is that in some institutions, there was only one fire extinguisher in a corridor almost 20 meters long. We could not check the presence of fire extinguishers in the rooms due to the impossibility of getting to them. Not all

establishments had emergency exit doors open. In several establishments, the emergency exit signs were old-fashioned.

Evaluating the availability of respiratory protective equipment in hotels and restaurants, we found that 27% are equipped with gas masks, 54% with respirators, and 100% with disposable medical masks. 89% of employees know how to use fire extinguishers. The presence of damaged fire extinguishers recorded by us amounted to 2 pcs. The cause of the damage was a broken plastic nozzle for spraying the extinguishing mixture. Availability of timely maintenance of fire extinguishers according to the plan was 100% among the studied hospitality establishments. However, we recorded cases of violation of fire extinguisher storage conditions. We found several of them at floor level, leaning against the wall due to the lack of special fasteners, and a few more in rooms with low temperature and high humidity. As it turned out, training on the rules for using fire extinguishers was conducted even before the war in 2021. In the investigated institutions, the availability of timely documentation on the operation of fire extinguishers (act of acceptance of fire extinguishers after technical maintenance of fire extinguishers with signatures of authorized persons and a seal) scale 80%.

In several establishments, there are no signs about the prohibition of smoking, as well as specially designated places for smoking with high-quality hoods.

97% of establishments have a fire alarm system. On the other hand, only 2% have a fire extinguishing system. One of the shortcomings found in hotel establishments in Uman is surface finishing materials of suspicious origin. If the fire resistance of finishing materials causes doubts and mistrust among fire inspectors, then they can be considered potentially dangerous.

There are often reports in the mass media about the illegal possession of weapons or explosives by the civilian population, or by the military bringing them home. So that such objects do not end up in hotel rooms and cause an explosion, the hotel administration must ensure proper control over the personal luggage of visitors. The hotel staff should be well aware of the algorithm of actions in case of detection of suspicious objects or persons causing mistrust [1, 2]. In the investigated institutions, 64% of households have video surveillance of the surrounding area, the entrance to the institution, and a surveillance system on the floors. The presence of a system for notifying hotel residents and staff about an air alarm has been recorded by us in all establishments.

The main task of labor protection is to preserve the state of health and working capacity of employees. It is important to create conditions for the safe performance of labor duties, which includes not only the material means of work, but also the moral circumstances of the implementation of labor processes. Commonly known concepts of comfortable working conditions include optimal temperature of working premises, humidity, speed of air movement, intensity of light, availability of means

to protect respiratory organs, eyes and body from the negative impact of negative factors. It is important to maintain the activity of the employee, both mentally and physically. For the effective implementation of production processes, the mood of the employee and his desire to perform the work are important. Therefore, we consider the consideration of the psychological impact on the state of service personnel of hospitality establishments to be one of the important indicators of the formation of safe working conditions.

According to Article 43 of the Constitution of Ukraine [9], everyone has the right to proper, safe, healthy working conditions and wages not lower than those determined by law. However, the aggression of the neighboring Russian state affected the generally accepted conditions of work and existence. Therefore, the legislative bodies of Ukraine introduced changes in several normative acts regulating the relations between employees and employers, as well as controlling units on labor protection issues.

According to the amendments, in the conditions of martial law, employers have the right to limit the rights of employees specified in Article 43 of the Constitution of Ukraine. An example of such changes is the procedure for registering an employee for work. According to the Law of Ukraine "On the Organization of Labor Relations in Martial Law" dated March 15, 2022 No. 2136-IX, during hostilities, the employer has the right to allow an employee to work without a written employment contract. If the employee does not go to work, the employer can enter into a written employment contract with another employee for the period of absence of the first employee. Also, the employer will have the right to dismiss the employee without giving him two months' prior written warning, or to dismiss the employee without his consent. The employer has the right to dismiss the employee even during vacation or sick leave. The duration of working hours of employees can be increased to 60 hours per week. Instead of a five-day work week, the employer has the right to introduce a six-day work schedule. However, along with this, the number of continuous hours for rest should not be less than 24 hours per week. The minimum number of vacation days must be 24 calendar days. However, if an employee works in a critical infrastructure, the employer may deny him leave in order to prevent emergency situations. An example of such cases is the Zaporizhzhya NPP workers, when as a result of the occupation, the staff had to work without shifts and rest in order to prevent disruptions to the plant's operation.

During the period of martial law, the norms of Article 53 (duration of work on the eve of holidays, non-working days and weekends), part one of Article 65, parts three to five of Article 67 and articles 71, 73, 781 (holidays and non-working days) of the Code of Labor Laws do not apply of Ukraine, hereinafter KZpP [4]. This means that due to the war, Ukrainians do not have the opportunity to celebrate traditional holidays with their relatives. All holidays turned into normal working

days. Such circumstances do not contribute to sufficient psychological relief of employees and moral support of family members. Psychologists and doctors state that the mental health of Ukrainians is deteriorating due to constant anxiety and tension.

During hostilities, a new type of calculation for work becomes the norm, when an employee who has not worked is not paid a salary. If, due to hostilities, the employer has lost the opportunity to pay the employee money for work, then such an employer is protected from the imposition of fines.

According to the third part of Article 119 of the Labor Code of Ukraine for employees called up for term military service, military service by conscription of officers, military service by conscription during mobilization, for a special period, military service by conscription of reservists in a special period or accepted for military service under a contract, including by concluding a new contract for military service, during the validity of the special period for the period until its end or until the day of actual release, the place of work and position at the enterprise, institution, organization, farm are kept, agricultural production cooperative, regardless of subordination and form of ownership, and at individual entrepreneurs, in which they worked at the time of the draft.

An innovation in the legislative acts is the addition to the list of accidents at work subject to investigation, such cases that occurred as a result of terrorist acts, actions of third parties, declared and undeclared war. However, the procedure for investigating accidents and accidents at work remained unchanged, as it was before the war.

When creating safe working conditions for hospitality personnel under martial law, there is a need to implement civil protection measures. Such measures include the organization of notifying the population about the danger of being hit by weapons, arranging shelters, organizing the evacuation of the population as needed, training in the provision of first aid. Employees of hotel and restaurant establishments need to know well the sequence of actions in emergency situations and clearly follow them when carrying out production processes. Arrangement of shelters must take into account the requirements of sanitation, hygiene, ergonomics and requirements of chemical, radiation, electrical and fire safety.

The performance of work duties during an air alert is regulated by Article 153 of the Labor Code. According to it, the employer has no right to demand from the employee the performance of work, which is clearly in danger to the employee's life, as well as in conditions that do not comply with the legislation on labor protection. An employee has the right to refuse to perform assigned work if a production situation has arisen that poses a danger to the life or health of such an employee or the people around him or the environment. Accordingly, a demand to continue working without moving to a safe environment (for example, shelter) is illegal and

the employee has the right to refuse to comply. An employee's absence from work during an alarm is not considered absenteeism. Absenteeism is the absence of an employee from work for more than 3 hours continuously or in total during the working day without valid reasons and without warning the employer (Part 4, Clause 1, Article 40 of the Labor Code). Current legislation does not include a list of reasons for absence from work that should be considered valid. In each individual case, their presence or absence is determined by the employer. The assessment of such reasons for respect should be based on the fact that these reasons must be significant, that is, those that prevent the return to work and cannot be eliminated by the employee himself. Each of these reasons must be duly substantiated by the employee. Absence from work due to the conduct of hostilities and related circumstances, including air raids, cannot be a reason for dismissal under Clause 4, Part 1 of Article 40 of the Labor Code of Ukraine for "absenteeism", because it is due to the need to preserve the life and health of employees and their families and is considered as absence from work for good reasons, in such a case, the employees retain their workplace and position. The absence of an employee from work during an air alert will be for valid reasons if:

- the time of the employee's absence from work coincides with the air alarm;
- if the "Authentic alarm" signal sounded while the employee was on his way to work (work-shelter-work);
- the employee reported the reason for the absence to the manager (if possible);
- the enterprise does not have a special shelter where an employee can work.

If an employee is in a shelter during an air raid and is unable to continue his work there, then, in accordance with Art. 113 of the Labor Code, for such an employee, a layoff must be issued due to an industrial situation that is dangerous to the life or health of the employee through no fault of his. In this case, the employee's average earnings will be kept. However, according to the labor contract, collective agreement or the employer's internal rules on labor remuneration, higher amounts of time off pay may be established - then the conditions established in these documents should be observed. However, if the employee is still able to perform his work tasks during his stay in the shelter, then there is no reason or need to introduce layoff, and payment of labor will be made on general grounds.

The employer is obliged to develop a response plan/instructions for the actions of personnel in the event of an air alarm and to inform personnel of the nearest shelter and the need for evacuation. All employees should be familiarized with the relevant instructions and regular reminders should be issued. If the employee refuses to familiarize himself with the specified instructions/requirements of the employer or refuses to comply with them, then such an employee may not be allowed to work on the employer's premises to ensure his safety and the safety of others.

Currently, there is no clear norm that would establish the employer's responsibility precisely for the fact that his employees continue to work during an

air raid. However, the employer's officials may be subject to administrative (according to Article 41 of the Labor Code of Ukraine - violation of labor protection legislation) and even criminal liability (according to Article 271 of the Labor Code - violation of the requirements of labor protection legislation) if the employer did not take measures to ensure the safety of employees, in particular response measures in the event of an air alarm, and this led to damage to the life and health of employees or other persons.

Resolution No. 248 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 24, 2021 amended Resolution No. 1200 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 19, 2002 "On approval of the Procedure for providing the population and employees of formations and specialized civil protection services with personal protective equipment, radiation and chemical intelligence devices, dosimetric and chemical control"

Conclusions. Creating safe working conditions during the war is a priority task for employers. The hospitality industry is an important component of the country's economy. Safe and comfortable working conditions of hotel and restaurant staff directly affect the quality of services provided. Modern circumstances encourage us to review concepts and approaches to the formation of safe working conditions in the field of hospitality. Considering the theoretical aspects of safe working conditions in the hotel and restaurant industry, we came to the conclusion that the safe working conditions in the hotel and restaurant industry are those conditions under which employees work according to a comfortable work schedule; in favorable microclimate and sanitary conditions; the implementation of labor activity occurs in the absence of damage by weapons and anthropogenic danger. The regulation of labor relations is adjusted by legislation in accordance with today's conditions and requires constant attention from employers.

Література:

1. Барвінок Н. В., Барвінок М. В. Вплив російсько-української війни на туризм в Україні та перспективи його розвитку в майбутньому. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022(sad) historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. 2022. С. 24-32.
2. Барвінок Н.В. Безпека туристів під час подорожей як важливий чинник організації туризму. *Актуальні проблеми безпеки життєдіяльності людини в сучасному суспільстві: матеріали Всеукр. наук.-теорет. інтернет-конф., 24 листопада 2021 р. Миколаїв : МНАУ, 2021. С. 86-90.*
3. Домантович В. В., Киян В. Я., Особливості правового режиму робочого часу. *Право і суспільство* № 3. 2022. С. 102-108.
4. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII.
5. Конституція України 1996, № 30 Відомості Верховної Ради України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#n4625> (дата звернення 12.12.2023)

6. Крайнюк О.В., Буц Ю.В., Барбашин В.В., Северинов О.В. Використання технологій віртуальної та доповненої реальності для забезпечення безпеки праці. *Комунальне господарство міст*, 2022. Том 4, Випуск 171. С. 165-172.
7. Кудрявицька А. М., Піскунова Л. Е. Застосування ризик орієнтованого підходу для побудови імовірнісних структурно-логічних моделей у технології забезпечення безпеки готелю. НУБІП 2022. URL: <https://elearn.nubip.edu.ua/mod/book/view.php?id=271834&chapterid=153352> (дата звернення 12.10.2023)
8. Рим О. М. Правове регулювання робочого часу в європейському союзі. *Право і суспільство*. 2020. № 3. С. 102-109.
9. Сахарук І. С. Правові основи забезпечення безпечних та здорових умов праці згідно зі стандартами МОП у ХХІ столітті. *Часопис Київського університету права*. 2019. №3. С. 166- 171.
10. Сокол К.М. Соціальна відповідальність та безпека праці в готелі. *Актуальні питання охорони праці у контексті сталого розвитку та європейської інтеграції України: Матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. студентів та молодих науковців, Харків, 09–11 листоп. 2022 р. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2022. С. 207-209.*
11. Фальченко О. О., Юр'єва І. А., Побережна Н. М. Напрями раціональної організації праці готельно-ресторанного господарства. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. Вип. 6 (17). С. 393-397.
12. Шрамко О. В. Безпечні умови праці як трудо-правова категорія. *Право і суспільство*. 2019. № (1). С. 81-85.
13. Яковлев О. А. Правові засади встановлення умов праці за трудовим законодавством України : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2019. 460 с.

References:

1. Barvinok, N. V., Barvinok, M. V. (2022). Vpliv rosijs'ko-ukraïns'koï vijni na turizm v Ukraïni ta perspektivi jogo rozvitku v majbutn'omu. The Russian-Ukrainian war (2014–2022(sad) historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects [The influence of the Russian-Ukrainian war on tourism in Ukraine and prospects for its development in the future. religious, economic, and legal aspects]. [in Ukrainian].
2. Barvinok, N.V. (2021). Bezpeka turistiv pid chas podorozhej jak vazhlij chinnik organizacii turizmu [Safety of tourists during travel as an important factor in the organization of tourism]. Proceedings from Vseukr. nauk.-teoret. internet-konferentsiia «Aktual'ni problem bezpeki zhittedijal'nosti ljudini v suchasnomu suspil'stvi» – The All-Ukrainian. science and theory Internet conference «Actual problems of human life safety in modern society». (pp. 89-90). Mikolaïv : MNAU [in Ukrainian].
3. Domantovich, V. V., Kijan, V. Ja. (2022). Osoblivosti pravovogo rezhimu robochogo chasu [Peculiarities of the legal regime of working time]. *Pravo i suspil'stvo - Law and society*, 3. 2022, 102-108 [in Ukrainian].
4. Kodeks zakoniv pro pracju Ukraïni [Code of Labor Laws of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukraïny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
5. Konstitucija Ukraïni [The Constitution of Ukraine]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#n4625> [in Ukrainian].
6. Krajnjuk, O.V., Buc, Ju.V., Barbashin, V.V., Severinov ,O.V. (2022). Vikoristannja tehnologij virtual'noï ta dopovненоï real'nosti dlja zabezpechennja bezpeki pracj [Use of virtual and augmented reality technologies to ensure labor safety]. *Komunal'ne gospodarstvo mist - Communal management of cities*, 4, 171, 165-172 [in Ukrainian].

7. Kudrjavic'ka, A. M., Piskunova, L. E. (2022). Zastosuvannja rizik orientovanogo pidhodu dlja pobudovi imovirnisnih strukturno-logichnih modelej u tehnologii zabezpechennja bezpeki gotelju [Application of a risk-oriented approach to the construction of probabilistic structural-logical models in hotel security technology]. NUBIP. Retrieved from <https://elearn.nubip.edu.ua/mod/book/view.php?id=271834&chapterid=153352> [in Ukrainian].
8. Rim, O. M. (2020). Pravove reguljuvannja robochogo chasu v evropejs'komu sojuzi [Legal regulation of working time in the European Union]. *Pravo i suspil'stvo - Law and society*, 3, 102-109 [in Ukrainian].
9. Saharuk, I.S. (2019). Pravovi osnovi zabezpechennja bezpechnih ta zdorovih umov praci zgidno zi standartami MOP u XXI stolitti [Legal basis for ensuring safe and healthy working conditions according to ILO standards in the 21st century]. *Chasopis Kiïvs'kogo universitetu prava - Journal of the Kyiv University of Law*, 3, 166- 171 [in Ukrainian].
10. Sokol, K.M. (2022). Social'na vidpovidal'nist' ta bezpeka praci v goteli [Social responsibility and occupational safety in the hotel]. Proceedings from III Mizhnarodna naukovo praktychna internet-konf. stud. ta molodih naukovciv «Aktual'ni pitannja ohoroni praci u konteksti stalogo rozvitku ta evropejs'koï integracii Ukraïni» – The Third international. science and practice Internet Conf. study and young scientists «Actual issues of labor protection in the context of sustainable development and European integration of Ukraine. (pp. 207-209). Harkiv : HNUMG im. O. M. Beketova [in Ukrainian].
11. Fal'chenko, O. O., Jur'eva, I. A., Poberezhna, N. M. (2018). Naprjami racional'noï organizacii praci gotel'no-restorannogo gospodarstva [Directions of the rational organization of work in the hotel and restaurant industry]. *Shidna Evropa: ekonomika, biznes ta upravlinnja - Eastern Europe: Economy, Business and Management*, 6 (17), 393-397 [in Ukrainian].
12. Shramko, O. V. (2019). Bezpechni umovi praci jak trudo-pravova kategorija [Safe working conditions as a labor law category]. *Pravo i suspil'stvo - Law and society*, (1), 81-85 [in Ukrainian].
13. Jakovlev, O. A.(2019). Pravovi zasadi vstanovlennja umov praci za trudovim zakonodavstvom Ukraïni [Legal principles of establishing working conditions under the labor legislation of Ukraine]. Doctor's thesis. Harkiv [in Ukrainian].

UDC 336.146:004.738.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-39-54](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-39-54)

Gruzd Maryna Volodymyrivna Candidate of economic sciences, associate professor, associate professor of the department of State Governance, Public Administration and Economic Policy, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, 61166, Kharkov, Ave. Nauki, 9-a, tel: (057) 702-18-37, <https://orcid.org/0000-0002-1396-121X>

DIRECTIONS OF MODERNIZATION OF THE INFORMATION AND TECHNICAL SUPPORT OF THE TREASURY SYSTEM

Abstract. The advantages of remote access via the Internet to the information resources of the State treasury service of Ukraine with the aim of automating the process of executing budgets at all levels, which allows to optimize the costs of supporting the interaction process due to the rejection of the flow of incoming and outgoing paper documents, speed up information processing, reduce the time for treasury maintenance of budgets and reduce the number of errors in data. An analysis of the measures that contribute to the implementation of the software and technical complex "Treasury client - Treasury" was carried out, with the aim of providing wide opportunities for remote service of administrators and recipients of budget funds, preparation and execution of financial and payment documents by them via the Internet using reliable means of protection. An analysis of the dynamics of the number of managers and recipients of budget funds working in the remote service system "Treasury client - Treasury" is provided. Cloud technologies are considered as one of the main technological bases for the modern effective organization of electronic information interaction of state bodies, in particular, the construction of an electronic government system. The conditions for creating a stable transfer of electronic information interaction to the cloud are defined, which makes it possible to attract a wide range of users to it with relatively low material costs, while the lack of contact with an official increases the efficiency and transparency of the interaction of the state with citizens, reduces the likelihood of corruption, and Internet technologies ensure higher efficiency and efficiency of the corresponding document flow. The key problems associated with the use of a web browser to organize remote access to software for the purpose of further modernization of automated systems (AS) or software and technical complexes (STC) of the Treasury of Ukraine, which excludes the need to update existing or installed new software, are identified on the computers of remote users and ensures the availability of changes immediately after the launch in the Treasury of Ukraine of modernized versions of such AS and STC.

Keywords: treasury service, public governance, information resources, budget funds, cloud computing, remote service, web-access.

Грузд Марина Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державного управління, публічного адміністрування та економічної політики, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, пр. Науки 9а, м. Харків, 61166, тел.: (057) 702-18-37, <https://orcid.org/0000-0002-1396-121X>

ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАЗНАЧЕЙСЬКОЇ СЛУЖБИ

Анотація. Розглянуто переваги віддаленого доступу за допомогою мережі Інтернет до інформаційних ресурсів Державної казначейської служби України з метою автоматизації процесу виконання бюджетів усіх рівнів, що дозволяє оптимізувати витрати на підтримку процесу взаємодії завдяки відмові від потоку вхідних та вихідних паперових документів, прискорити обробку інформації, скоротити час на казначейське обслуговування бюджетів та зменшити кількість помилок у даних. Проведено аналіз заходів, які сприяють упровадженню програмно-технічного комплексу «Клієнт казначейства - казначейство», з метою надання широких можливостей дистанційного обслуговування розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, підготовкою та проведенням ними фінансових та платіжних документів через мережу Інтернет з використанням надійних засобів захисту. Надано аналіз динаміки кількості розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, які працюють в системі дистанційного обслуговування «Клієнт казначейства – Казначейство». Розглянуто хмарні технології як одну з основних технологічних баз для сучасної ефективної організації електронної інформаційної взаємодії державних органів, зокрема побудови системи електронного урядування. Означено умови для створення стабільного перенесення електронної інформаційної взаємодії у хмару, що дає змогу залучати до неї широке коло користувачів з відносно невеликими матеріальними витратами, при цьому відсутність контакту з чиновником підвищує ефективність і прозорість взаємодії держави з громадянами, знижує ймовірність корупції, а Інтернет-технології забезпечують вищу ефективність і оперативність відповідного документообігу. Означено ключові проблеми, які пов'язані з використанням web-браузера для організації віддаленого доступу до програмного забезпечення з метою подальшої модернізації автоматизованих систем (АС) або програмно-технічних комплексів (ПТК) Казначейства України, що виключає необхідність оновлення існуючого або інстальованого нового

програмного забезпечення на комп'ютерах віддалених користувачів та забезпечує доступність змін відразу ж після запуску в Казначействі України модернізованих версій таких АС та ПТК.

Ключові слова: казначейська служба, публічне врядування, інформаційні ресурси, бюджетні кошти, хмарні обчислення, дистанційне обслуговування, web-доступ.

Introduction. Public policy in Ukraine today is built on the principles of general accessibility, openness and transparency for every citizen and institutions of civil society. The information infrastructure of today's public administration needs rational changes that can be implemented on the basis of new innovative approaches and technological updates with the help of information and technical support. The use of information and technical support for the improvement of public governance, improvement of relations between the state and citizens, organization of electronic forms of interaction between state authorities, local self-government bodies and civil society is one of the priority tasks of building an information society in Ukraine.

The introduction of information and technical support for the treasury system opened up a new opportunity to find more advanced methods of managing financial resources. The first step towards the application of innovative approaches to the system of functioning of the State treasury service of Ukraine was the implementation of the system of remote customer service (RCS), which made it possible to achieve a set of advantages [1, p. 96].

Globalization of the economy requires the improvement of the Treasury's customer service system, effective interaction and establishment of relationships at various levels in the management of public finances, which is a guarantee of increasing the transparent and effective distribution of budget funds [2-6]. The main prerequisites for the modernization and improvement of the quality level of service to managers and recipients of budget funds by the bodies of the treasury service are the introduction of a system of innovative technologies.

However, the excessive concentration of financial resources and their high turnover require total control over the management of budget funds and open opportunities for improving the mechanism of information and technical support for the management of financial resources in the treasury system and the use of temporarily free funds in order to further cover cash gaps. In order to increase the efficiency, analytical and reliability of information about the state and movement of budget funds, it is quite important to introduce automated processing of all information flows in the Treasury system.

Analysis of recent research and publications. The analysis of scientific publications on the management of financial resources showed that such scientists as S. O. Bulgakova, M. B. Gulanovska [7], M. A. Demyanchuk [8], O. P. Kyrylenko [9],

A. I. Krysovaty [9], M. I. Ogdanskyi, N. I. Sushko [10], V. I. Stoyan [11] and others. The effectiveness of the operation of a single treasury account is considered in the papers of Yu. V. Pasichnyk, P. G. Petrashko, V. I. Stoyan [11], O. O. Chechulina, S. I. Yuriy [12] and others.

Treasury authorities are constantly improving the process of servicing state and local budgets in order to meet customer requests and the requirements of the international community. The implementation of the latest information technologies in the work of the Treasury of Ukraine allows to create high-quality forms of organization of the activities of the Treasury and structural units, to rationally optimize the interaction with state authorities and local self-government by providing access to state information resources. This study is devoted to the consideration of innovative directions and tools for the modernization of the information and technical support of the treasury system.

Setting objectives. The purpose of the research is the analysis the effectiveness of the use of the existing information and technical support of the treasury system while ensuring a high level of information reliability and to determine the introduction of innovative tools to reduce the costs of budget funds and update hardware and system-wide software as a result of reducing autonomous and decentralized data processing systems

The object of research is the process of development of information and technical support of the treasury system.

The subject of the research is the analysis of innovative tools and technologies for the modernization of financial resources management in the treasury system, as well as the practice of their application in order to improve the quality of service to managers and recipients of budget funds by the treasury service bodies.

Presenting main material research. Cloud computing occupies one of the leading places in the list of modern information technology priorities along with virtualization, business analytics and mobile solutions. Transferring a large amount of electronic information interaction to the cloud makes it possible to attract a wide range of users to it with relatively low material costs. At the same time, the lack of contact with the representative of the Treasury increases the efficiency and transparency of the state's interaction with state authorities and local self-government bodies, reduces the likelihood of corruption, and Internet technologies ensure higher efficiency and efficiency of the relevant document flow. Therefore, it can be argued that cloud technologies are one of the main technological bases for the modern effective organization of electronic information interaction of state bodies, in particular, the construction of an electronic governance system with the involvement of the treasury system. This determines the relevance of scientific research in this area.

Cloud computing is a technology of distributed data processing in which computer resources and capacities are provided to the user as an Internet service.

Providing services to the user as an Internet service is key. However, this service should be understood not only as access to the service via the Internet, access can also be made via a regular local network using web technologies.

The basis for the creation and rapid development of cloud computing systems was provided by large Internet services, such as Google, Microsoft, etc., as well as technical progress, which essentially suggests that the emergence of cloud computing was only a matter of time. Let's focus on how the development of the above directions allowed cloud systems to become more accessible:

the development of multi-core processors led to: increased productivity, with the same equipment size; decrease in the cost of equipment as a result of operating costs; reducing the energy consumption of the cloud system, for most data centers this is really a problem when expanding data center capacities;

increase in capacity of information carriers, decrease in storage cost 1 MB of information allowed: unlimited (at least this is how most "clouds" position themselves) to increase the amount of stored information; reduce the cost of maintaining information stores by significantly increasing data volumes;

the development of multithreaded programming technology allows: efficient use of computing resources of multiprocessor systems; rationally distribute cloud computing power;

the development of virtualization technologies allows: to create software for creating a virtual infrastructure regardless of the amount of provided hardware resources; ease of scaling, building up systems; reduce the costs of cloud systems administration; guarantees the availability of virtual infrastructure via the Internet;

the increase in bandwidth has led to: an increase in the speed of working with cloud systems, in particular, the virtual graphic interface and work with virtual media; reducing the cost of Internet traffic for working with large volumes of information; the penetration of cloud computing into the masses.

The current state of development of telecommunications systems and information technologies, the presence of the necessary legal framework for the use of electronic digital signatures create all the prerequisites for the introduction of a full-fledged, legally significant electronic document flow in treasury bodies [13-16].

In order to simplify and optimize the interaction of managers and recipients of budget funds in the service process, the State treasury service of Ukraine decided to introduce an electronic form of customer service using reliable means of electronic digital signature and modern Internet technologies.

To achieve this goal, the State treasury service of Ukraine carried out a number of preparatory measures in the following areas:

1. Regulatory regulation of the electronic remote service process: improve the regulatory documentation base; improve organizational and legal actions regarding remote treasury service;

2. Modernization of the information and telecommunications system of the State treasury service of Ukraine: a secure Internet access node, a complex information protection system was built for the specified complex, and a certificate of compliance was obtained from the State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine; key certification centers of the State treasury service of Ukraine were created and accredited, a comprehensive information protection system was built and a certificate of compliance was obtained from the State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine, development of the information site of the State treasury service of Ukraine; the hardware platform of the State Treasury Service of Ukraine was modernized, a modern Tieg 3 Data Processing Center was created and certified; modernized the accounting automation system for the accounting of the budget execution of AS "Kazna"; the information resources of the Unified Register and the Unified Network of Administrators and Recipients of Budget Funds in AS "Kazna" have been integrated; the remote customer service system was integrated through the software and technical complex "Treasury client - Treasury" using the electronic digital signature of the key certification center of the State treasury service of Ukraine in AS "E-Kazna".

The implementation of AS "E-Kazna SB" has the following advantages compared to a decentralized system: a complete combination of planned and cash indicators, an increase in the speed of information processing, a single balance of state budget expenditures and the possibility of making operational management decisions, the possibility of integration with external systems. As a result of the centralized service of administrators and recipients of budget funds of the state budget, the transition to an extraterritorial service system will be important [1, p. 103-104].

The development of the treasury system, its growing requirements and financial capabilities constantly give rise to both quantitative changes in the information environment (constant increase in the volume of processed information, quantitative increase in performed functions), and qualitative ones (expansion of the functionality of the tasks to be solved, updating of information technologies, changes in function parameters, etc.) [1, p. 104].

The implementation of modern information technologies in treasury services contributes to the creation of qualitatively new forms of organization of the activities of the State Treasury Service of Ukraine and their structural divisions, optimization of interaction with state authorities and local self-government by providing access to state information resources, the ability to receive electronic services using the Internet [15].

In order to increase the number of institutions that are serviced by the treasury bodies, it is necessary to implement the software and technical complex project "Treasury client - Treasury" and provides for a certain sequence of implementation:

the first stage – creation, experimental testing on test data with the involvement of clients of the Treasury of Ukraine, construction of a comprehensive information protection system and obtaining a certificate of the State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine;

the second stage – a pilot project in the mode of experimental and industrial operation with the introduction of circulation of electronic payment documents;

the third stage – connecting managers and recipients of budget funds for the exchange of electronic payment documents and customer account statements;

the fourth stage – expansion of the range of documents used in the maintenance of the budget institution's estimate (including supporting documents).

In order to understand the need and advantages of remote customer service through the software and technical complex "Treasury client - Treasury" (STC "Treasury client - Treasury"), the purpose of this toolkit is detailed.

STC "Treasury client - Treasury" is essentially designed to provide external clients of the State treasury service of Ukraine (administrators and recipients of budget funds) with remote access via the Internet to the information resources of the State treasury service of Ukraine in order to automate the process of budget execution at all levels. It will allow to optimize the costs of supporting this process due to the rejection of the flow of incoming and outgoing paper documents, speed up the processing of information, reduce the time spent on treasury maintenance of budgets and reduce the number of data errors.

Evidence of the effectiveness of the work carried out is the following data on the increase in the number of administrators and recipients of budget funds.

According to the official reporting of the State treasury service of Ukraine, the number of institutions and organizations included in the Unified register of managers of budget funds and recipients of budget funds as of January 1, 2024 [17]. In particular, the number of administrators and recipients of state and local budget funds included in the network was 10,204, namely: State budget – 9,161 institutions (of which 9,161 are administrators of funds and 1,043 recipients); local budget – 54,232 institutions (of which 33,963 are managers of funds and 20,269 are recipients).

The number of accounts for crediting taxes and payment collections opened in the State Treasury of Ukraine in 2022 was 721,607, in 2023 – 683,613. A decrease of 37,994 (5.6%) was observed, which is a consequence of the increase in territories where active hostilities are taking place [17].

The number of managers/recipients of budget funds who work in the remote service system "Treasury client - Treasury" (RSS) is shown in Fig. 1.

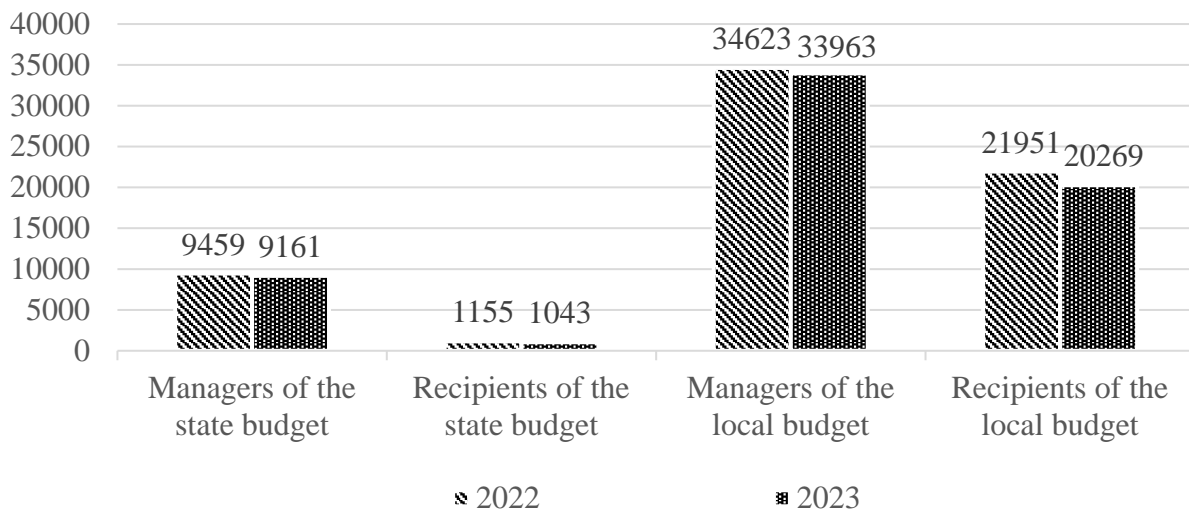

Fig. 1. The number of managers/recipients of budget funds who work in the remote service system "Treasury client - Treasury" (RSS).
Source: compiled by [17].

Access of external clients to the resources of the information environment of the Treasury of Ukraine takes place through standard web-browsers, which are usually distributed freely, therefore their use will not increase the cost of either the information resources of the Treasury of Ukraine or software from the managers (recipients) of budget funds, which is why the number of managers/recipients of budget funds who work in the remote service system increases every year (Fig. 2).

Deploying the system of remote access of clients of the Treasury of Ukraine through the STC "Treasury client - Treasury" will speed up the passage of payments, improve the fault tolerance of the information environment of the Treasury of Ukraine, and simplify the service of managers of budget funds [18, 19].

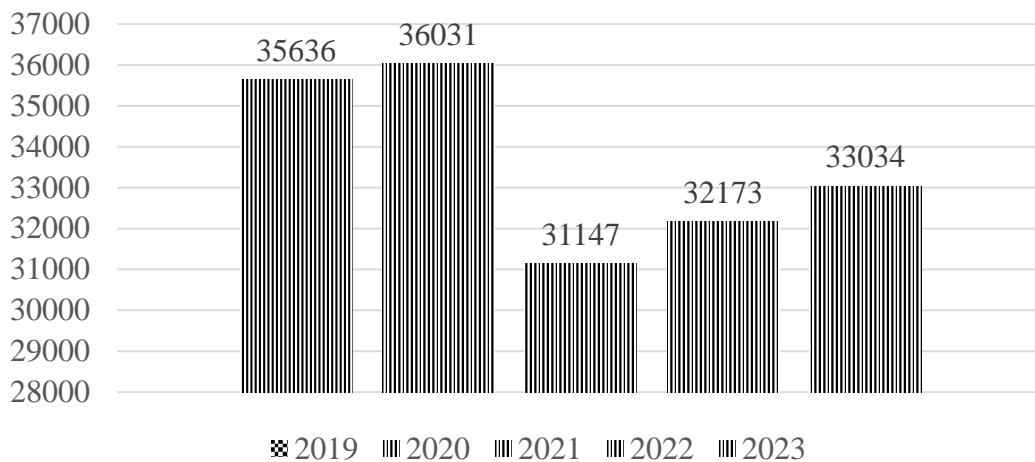

Fig. 2. The number of managers/recipients of budget funds who work in the remote service system.
Source: compiled by [17].

At the same time, clients get the opportunity in real time to monitor the status of accounts opened in the territorial bodies of the State treasury service of Ukraine, the passage of payments, receipt of account statements, etc. Also, a significant economic effect is achieved due to significant time savings, reduction of costs for consumables.

The list of functions that managers and recipients of budget funds can access through standard web-browsers is shown in Fig. 3.

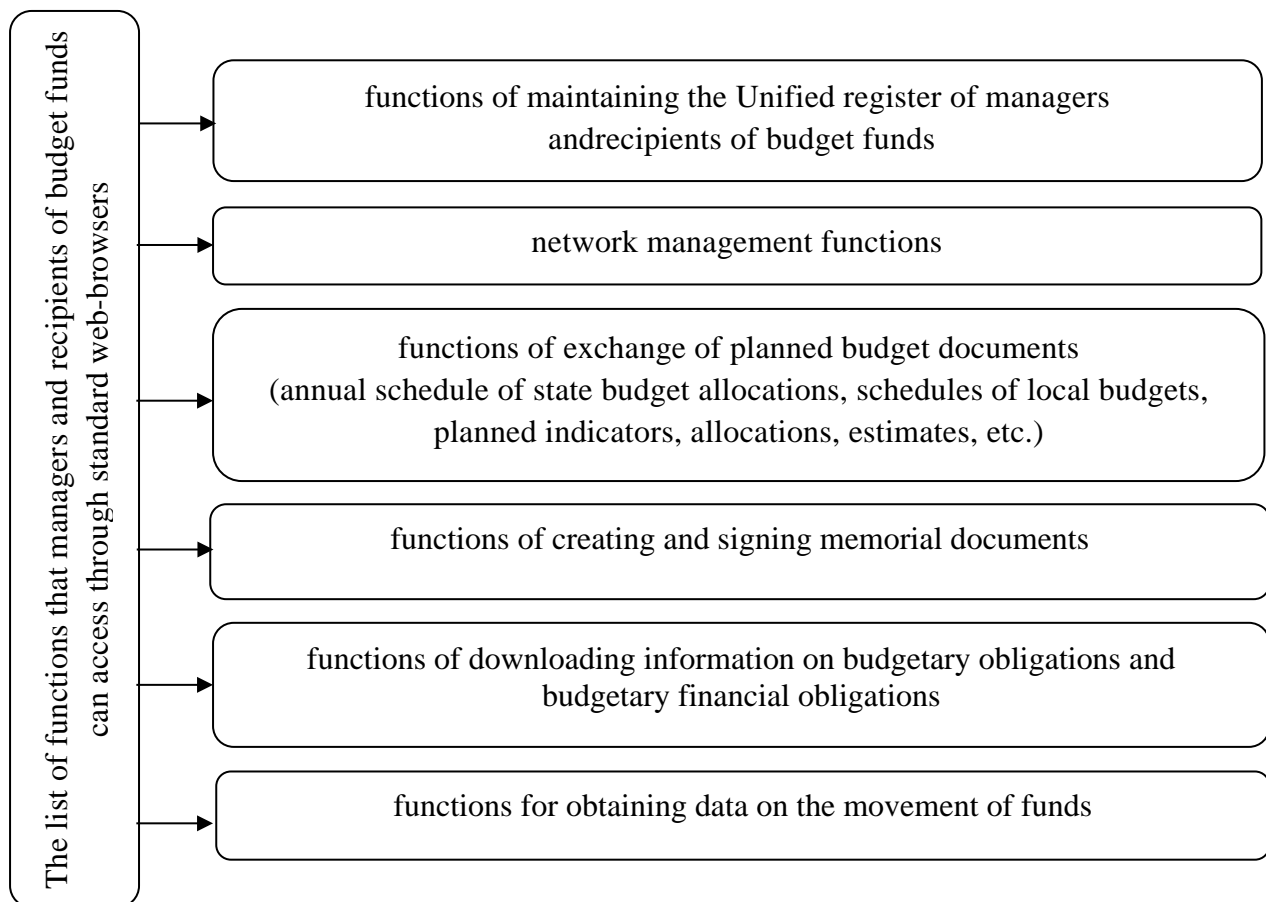

Fig. 3. The list of functions that managers and recipients of budget funds can access through standard web-browsers.

The specific weight of documents submitted through the remote service system in the total number of documents processed by the treasury bodies is shown in Fig. 4. The given dynamics of the specific weight of documents submitted through the RSS testifies to the advantages of this system and ensures the saving of budget funds due to the reduction of financial costs of managers and recipients of budget funds, eliminates duplication of data, ensures the implementation of control over the effectiveness of the State treasury service of Ukraine.

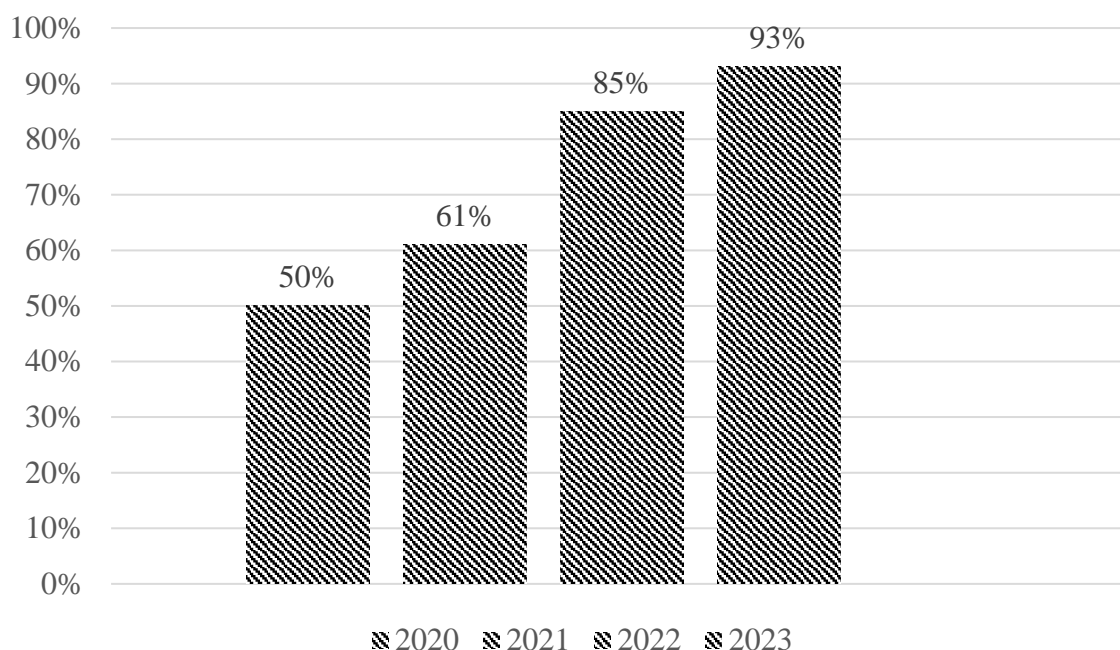

Fig.4. The number of documents processed by RSS the treasury bodies.
Source: compiled by [17].

Eliminating the flow of paper documents, in addition to direct cost and time savings, provides another advantage. Supporting documents (budgetary obligations and budgetary financial obligations, etc.) accompanying the payment documents will be sufficient to be submitted to the treasury body only once.

An electronic copy of such a document is stored in the database, so its further use to confirm the next payment will be made only by reference to the saved copy. Since all electronic documents (electronic copies of paper documents) are signed with an electronic digital signature, the information in the database is a complete, reliable and completely legitimate copy of the original document.

The number of documents submitted by clients to treasury bodies through the RSS is shown in Fig. 5.

In order to optimize the work of the core element of the financial system of society, through which it is possible to identify the problems of the formation and effective use of budget funds, it is necessary to: ensure the formation of a systematic and complete regulatory and legislative framework for the functioning of the treasury system; carry out a functional restructuring of the treasury; improve information technologies and create electronic communication channels; to ensure professional training and advanced training of treasury employees [3, p. 171].

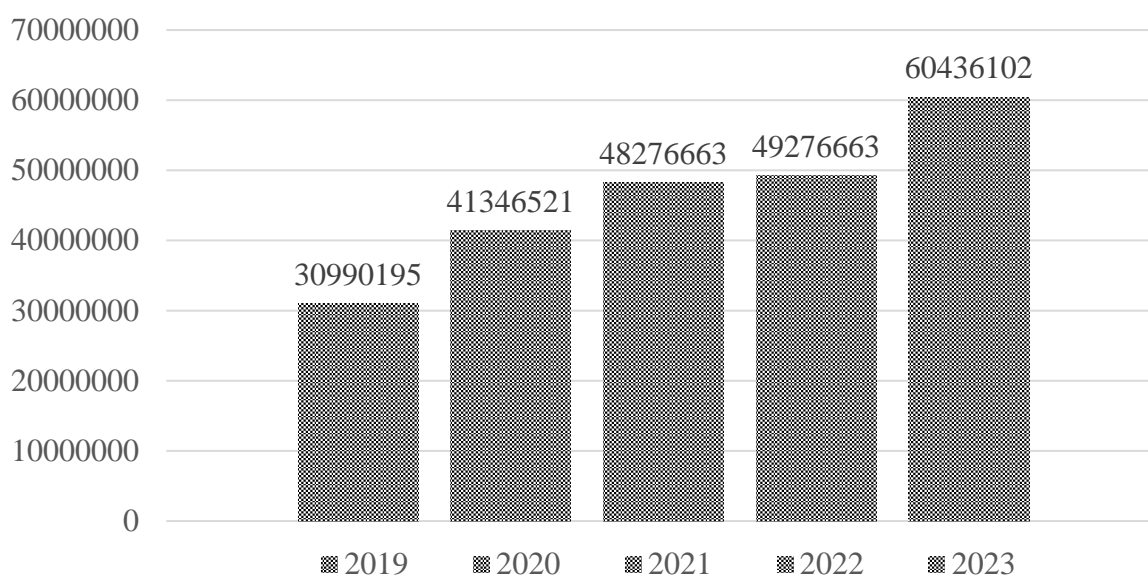

Fig. 5. *The number of documents submitted by clients to treasury bodies through RSS.*

Source: compiled by [17].

Thanks to this decision, the load on data transmission channels between the bodies of the Treasury of Ukraine and managers of state funds will be reduced, the process of servicing the expenditure part of budgets at all levels will be simplified, and the risk of making mistakes will be reduced.

Web-access is provided to treasury clients of all levels, mandatory state social and pension insurance funds, and other clients who have accounts opened in the State treasury service of Ukraine. That is, web-access to the system must be provided to clients of the State treasury bodies for settlement and cash service. The list of such clients includes budgetary institutions, state authorities, as well as organizations created by them in accordance with the established procedure, which are fully supported at the expense of the relevant state or local budget.

Using the Internet as a communication channel of the global network will allow connecting new external users (clients) to the information space of the Treasury without additional costs from both external clients (institutions, organizations) and the Treasury of Ukraine [20, 21]. The use of a web browser to organize remote access to software corresponds to the modern approach adopted in the field of information technologies throughout the world. This approach allows you to create a user interface in the form of web pages, so that on the side of the owner of an automated system to which remote access is provided, all the functionality of such a system remains, and the end user receives only the means of managing this functionality, which are available through a web browser.

The advantage of this approach is that there is no need to install any specialized software for organizing work with information resources of the Treasury of Ukraine on the side of remote users (territorial bodies of the Treasury, managers and recipients of budget funds). In the case of further modernization of automated systems or software and technical complexes of the Treasury of Ukraine, there is no need to update existing or install new software on computers of remote users. All the specified changes will become available to them immediately after the launch of modernized versions of automated systems and software and technical complexes in the Treasury of Ukraine.

The development of IP-telephony is undergoing important qualitative changes: it is gradually turning from an additional service into a basic service, which will soon become one of the components of multiservice technology. In the strategic plan, IP-telephony is the only technical platform that will allow combining solutions for data and voice transmission, as well as for processing and further use of this.

It is thanks to this service that a significant saving of public funds is guaranteed and the provision of cheap telephone communication for employees, between departments of the State treasury service of Ukraine (the system gives every employee the opportunity to call any treasury body).

As experience shows, means of communication based on IP-technologies allow to effectively solve all communication tasks. The implementation of converged IP-infrastructure, which provides simultaneous secure transmission of data, voice and video, really increases the efficiency of processes and reduces the total cost of communication.

Due to the fact that broadband Internet has recently become economically and technically available, interest in services based on IP-technology, such as IP-telephony, etc., has increased. Using them makes it possible to significantly reduce the cost of delivering the necessary content to almost any point on the planet without laying own trunk communications. Costs for technical provision of access to the global network consist of the organization of "last mile" communication channels of sufficient capacity and reliability.

The main benefit of the introduction of IP-telephony in distributed corporate networks is considered to be the benefit obtained due to savings on long-distance calls. The choice of IP-telephony technology for the organization of corporate communication is fully justified. The implementation of these concepts will allow to reduce costs due to the integration of data and voice networks, will allow significant savings on domestic and long-distance calls. At the same time, a large number of additional services will appear, which will contribute to increasing the quality and productivity of employees' work. Installation of new equipment will ensure increased availability and strengthening of network security, will create a basis for its further development. All these factors lead to increased labor efficiency.

When implementing the IP-telephony system in the treasury service, when using the IP-telephony system, the State treasury service of Ukraine will use the SIP voice transmission protocol and a numbering plan based on the free Asterisk system, which has the ability to connect to the existing mini-ATE.

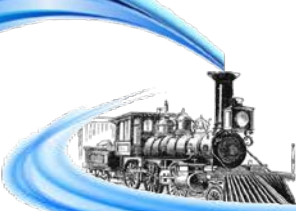
Conclusion. The introduction of electronic document flow in terms of providing documents and reports in electronic form will save time, money and consumables. The implementation of the software and technical complex "Treasury client - Treasury" opened wide opportunities for remote service of managers and recipients of budget funds, in particular, the preparation and execution of financial and payment documents by them via the Internet using reliable means of protection.

It can be concluded that the creation of a state "cloud" to combine existing state information and technological resources is to a large extent an organizational and methodological rather than a purely technical task. It is necessary to work out in detail the concept and algorithm of combining available information resources in the "cloud", to develop rules and procedures for the exchange of computing and information resources, a single profile of a civil servant.

The implementation of modern information technologies in treasury services contributes to the creation of qualitatively new forms of organization of the activities of the State treasury service of Ukraine and their structural divisions, optimization of interaction with state authorities and local self-government bodies and civil society institutions by providing access to state information resources, the ability to receive electronic services from using the Internet, simplifying technological operations thanks to the automation of individual processes and eliminating duplication of data in systems, increasing the efficiency of management decision-making in the implementation of state policy in the field of treasury services thanks to operational access to reliable consolidated information.

References:

1. Kurganska, E. I. (2022). Problemi kaznachejskogo upravlinnya finansovimi resursami v umovah politichnoyi krizi pri perehodi na sistemu distancijnogo obslugovuvannya [Problems of treasury management of financial resources in the conditions of a political crisis during the transition to a remote service system]. *Visnik socialno-ekonomichnih doslidzhen – Herald of social and economic research*, 1(80-81), 95-109 [in Ukrainian].
2. Vatamanyuk-Zelinska, U. Z & Useyuhaninova, N. V. (2018). Udoskonalennya sistemi kaznachejskogo obslugovuvannya u sferi upravlinnya koshtami Derzhavnogo byudzhetu Ukrayini [Improvement of the treasury service system in the field of management of funds of the State Budget of Ukraine]. *Innovacijna ekonomika – Innovative economy*, 7-8, 10-16 [in Ukrainian].
3. Golinskij, Yu. O. & Shimanska, I. O. (2017). Problemi ta shlyahi vdoskonalennya kaznachejskogo obslugovuvannya derzhavnogo ta miscevih byudzhetiv Ukrayini [Problems and ways of improving the treasury service of the state and local budgets of Ukraine]. *Naukovij visnik Uzhgorodskogo nacionalnogo universitetu – Scientific bulletin of the Uzhhorod national university*, 12, 169-172 [in Ukrainian].

4. Kovalevich, D. A. (2022). Realiyi ta perspektivi rozvitku sistemi kaznachejstva Ukrayini [Realities and prospects for the development of the treasury system of Ukraine]. *Finansi i kredit – Finance and credit*, 11(86), 66-78 [in Ukrainian].
5. Kurganska, E. I. (2015). *Sistema kaznachejstva: upravlinnya finansovimi resursami [Treasury system: management financial resources]*. Odesa: ONEU [in Ukrainian].
6. Sukhanova, A. V. (2018). Osnovni peredumovi stvorennya kaznachejskoyi sistemi vikonannya byudzhativ Ukrayini [Basic prerequisites for the creation of the treasury system of budget execution of Ukraine]. *Zbirnik naukovih prac Universitetu derzhavnoyi fiskalnoyi sluzhbi Ukrayini – Collection of scientific works of the State fiscal service university of Ukraine*, 1, 221-238 [in Ukrainian].
- 7 Gulanovska, M. B, Koval, S. L. & Rusin, V. M. (2018). *Derzhavnij finansovij kontrol u publichnomu upravlinni [State financial control in public administration]*. Ternopil: Osadca Yu. V. [in Ukrainian].
8. Demyanchuk, M. A. (2018). *Kaznachejska sprava [Treasury business]*. Odesa: Mechnikov ONU [in Ukrainian].
9. Krysovatov, A. I. (Eds.), Kyrylenko, O. P. (Eds.) & Slyuz, T. Ya. (2020). *Kaznachejska sistema [The treasury system]*. Ternopil: ZUNU [in Ukrainian].
10. Sushko, N. I. (2017). *Kaznachejske obslugovuvannya derzhavnogo i miscevih byudzhativ Ukrayini: suchasnij stan ta reformuvannya [Treasury service of state and local budgets of Ukraine: modern state and reform]*. Kyiv: DNNU «Akademiya finansovogo upravlinnya» [in Ukrainian].
11. Stoyan, V. I. (2015). *Kaznachejska sistema vikonannya byudzhetu [Treasury budget execution system]*. Ternopil: Aston [in Ukrainian].
12. Yuriy, S.M. (2019). Teoretichni pitannya informacinnoyi modernizaciyi kaznachejskogo obslugovuvannya byudzhativ [Theoretical issues of information modernization of treasury service of budgets]. *Visnik Cherniveckogo torgovelnno-ekonomichnogo institutu. Series "Economic sciences" – Bulletin of the Chernivtsi Trade and Economic Institute. Series "Economic Sciences"*, 1(73), 196-204 [in Ukrainian].
13. Volosyuk, Yu. V., Sirceva, S. V. & Kuchmijova, T. S. (2022). *Informacijni sistemi i tehnologii u byudzhetnij i socialnij sferi [Information systems and technologies in the budgetary and social sphere]*. Mykolaiv: Mykolaiv national agrarian University [in Ukrainian].
14. Zhuravlova, I. V., Latisheva, I. L. & Lebid, J. V. (2014). *Informacijno-komunikacijne zabezpechennya finansovoyi diyalnosti [Information and communication support of financial activity]*. Kharkiv: Vid. HNEU im. S. Kuznetsya [in Ukrainian].
15. Skorik, O. O. (2018). Informacijni tehnologii i sistemi kaznachejskogo obslugovuvannya: suchasnij stan ta perspektivi yih udoskonalennya [Information technologies of the treasury service system: current state and prospects for their improvement. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/28pdf [in Ukrainian].
16. Fartushinska, L. I. & Yatsyshin, S. R. (2017). Informacijni tehnologii i obliku ta kontrolyu v sistemi kaznachejskoyi sluzhbi [Information technologies of accounting and control in the treasury service system]. *Oblik, opodatkuvannya i kontrol : teoriya ta metodologiya : materili Mizhnarodnoyi nauково-praktichnoyi internet-konferenciyi*. (pp. 309-312). Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
17. Publichnij zvit Golovi Derzhavnoyi kaznachejskoyi sluzhbi Ukrayini 2023. Retrieved from <http://www.treasure.gov.ua/>
18. Olijnik, M. A. & Rusin, M. V. (2017). Stan ta perspektivi rozvitku sistemi distancijnogo obslugovuvannya kliyentiv Kaznachejstva Ukrayini [Status and prospects for the development of the remote customer service system of the Treasury of Ukraine]. *Treti naukovy chitannya pam'yati SI Yuriya : zbirn. Science prac / za ed. den prof. OP Kirilenko*. (pp. 99-103) [in Ukrainian].

19. Kovalevich, D. A. (2019). Modernizaciya obliku ta zvitnosti v sistemі Kaznachejstva [Modernization of accounting and reporting in the Treasury system]. *Groshi, finansi i kredit – Money, finance and credit*, 1(73), 140-150 [in Ukrainian].

20. Stecenko, N. A. (2018). Kaznachejska sistema Ukrayini: suchasnij stan ta perspektivi rozvitku [Treasury system of Ukraine: current state and development prospects]. *Regionalna ekonomika ta upravlinnya – Regional economy and management*, 3, 23-26 [in Ukrainian].

21. Polishchuk, V. (2021). Treasury form of budgets servicing of Ukraine in the context of ensuring a balanced financial policy [Kaznachejska forma obsluhovuvannia biudzhativ Ukrainy v konteksti zabezpechennia zbalansovanoi finansovoi polityky], *Socio-economic research bulletin – Вісник соціально-економічних досліджень*, 3-4 (78-79), 108-121 [in English].

Література:

1. Курганська Е. І. Проблеми казначейського управління фінансовими ресурсами в умовах політичної кризи при переході на систему дистанційного обслуговування / Е. І. Курганська // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2022. – №1 (80-81). – С. 95 – 109.

2. Ватаманюк-Зелінська У. З. Удосконалення системи казначейського обслуговування у сфері управління коштами Державного бюджету України / У. З. Ватаманюк-Зелінська, Н. В. Усеюханінова // Інноваційна економіка. – 2018. – №7-8. – С. 10 – 16.

3. Голинський Ю. О. Проблеми та шляхи вдосконалення казначейського обслуговування державного та місцевих бюджетів України / Ю. О. Голинський, І. О. Шиманська // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2017. – Вип. 12. – Частина 2. – С. 169 – 172.

4. Ковалевич Д. А. Реалії та перспективи розвитку системи казначейства України / Д. А. Ковалевич, В. І. Рошило // Фінанси і кредит. – 2022. – Вип. 11 (86). – С. 66 – 78.

5. Курганська Е. І. Система казначейства: управління фінансовими ресурсами : монографія / Е. І. Курганська, Т. Б. Кублікова. – Одеса: ОНЕУ, 2015. – 324 с.

6. Суханова А. В. Основні передумови створення казначейської системи виконання бюджетів України / А. В. Суханова // Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України. – 2018. – №1. – С. 221 – 238.

7. Державний фінансовий контроль у публічному управлінні : навч. посіб. / М. Б. Гулановська, С. Л. Коваль, В. М. Русін [та ін.]. – Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. – 216 с.

8. Дем'янчук М. А. Казначейська справа : навч.-метод. посіб. / М. А. Дем'янчук. – Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. – 148 с.

9. Казначейська система : підручник / за наук. ред. д.е.н., проф. А. І. Крисоватого, д.е.н., проф. О. П. Кириленко, Т. Я. Слюз. – Тернопіль: ЗУНУ, 2020. – 364 с.

10. Сушко Н. І. Казначейське обслуговування державного і місцевих бюджетів України: сучасний стан та реформування : монографія / Н. І. Сушко. – Київ: ДНУ «Академія фінансового управління», 2017. – 364 с.

11. Стоян В. І. Казначейська система виконання бюджету : навч. посіб. / В. І. Стоян, В. М. Русін. – Тернопіль: Астон, 2015. – 372 с.

12. Юрій С. М. Теоретичні питання інформаційної модернізації казначейського обслуговування бюджетів / С. М. Юрій // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Серія «Економічні науки». – 2019. – №1(73). – С. 196 – 204.

13. Інформаційні системи і технології у бюджетній і соціальній сфері : конспект лекцій / Ю. В. Волосюк, С. В. Сирцева, Т. С. Кучмієва. – Миколаїв: Миколаївський національний аграрний університет, 2022. – 28 с.

14. Інформаційно-комунікаційне забезпечення фінансової діяльності : навч. посіб. / І. В. Журавльова, І. Л. Латишева, О. В. Лебідь. – Харків: Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. – 424 с.
15. Скорик О. О. Інформаційні технології системи казначейського обслуговування : сучасний стан та перспективи їх удосконалення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dy.nauka.com.ua/pdf/12_2018/28pdf
16. Фартушинська Л. І. Інформаційні технології обліку та контролю в системі казначейської служби / Л. І. Фартушинська, С. Р. Яцишин // Облік, оподаткування і контроль : теорія та методологія : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (30 червня 2017 року). – Тернопіль : ТНЕУ, 2017. – С. 309 – 312.
17. Публічний звіт Голови Державної казначейської служби України 2023 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.treasure.gov.ua/>
18. Олійник М. А. Стан та перспективи розвитку системи дистанційного обслуговування клієнтів Казначейства України / М. А. Олійник, В. М. Русін // Треті наукові читання пам'яті С. І. Юрія : збірн. наук. праць / за ред. д.е.н. проф. О. П. Кириленко. – 2017. – С. 99 – 103.
19. Ковалевич Д. А. Модернізація обліку та звітності в системі Казначейства / Д. А. Ковалевич // Гроші, фінанси і кредит. – 2019. – Вип. 1(73). – С. 140 – 150.
20. Стеценко Н. А. Казначейська система України: сучасний стан та перспективи розвитку / Н. А. Стеценко, К. В. Галецька // Регіональна економіка та управління. – 2018. – №3. – С. 23 – 26.
21. Polishchuk V. Treasury form of budgets servicing of Ukraine in the context of ensuring a balanced financial policy / V. Polishchuk // Socio-economic research bulletin. – 2021. – №3-4 (78-79). – P. 108 – 121.

UDC 330

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-55-74](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-55-74)

Hurnyak Ihor Lyubomyrovych PhD, Associate Professor of Department of International Economic Analysis and Finance, Ivan Franko National University of Lviv, St. Sichovykh Strilciv, 19, Lviv, tel.: (097)226-55-84, <https://orcid.org/0000-0003-0926-2456>

Kuzenko Nataliya Volodymyrivna PhD, Associate Professor of Department of International Economic Analysis and Finance, Ivan Franko National University of Lviv, St. Sichovykh Strilciv, 19, Lviv, tel.: (067)731-22-95, <https://orcid.org/0000-0003-4935-8102>

UKRAINE REBIRTH ECONOMIC SCENARIOS

Abstract. The economic policies advocated by international organizations for transition countries (e.g., the Washington Consensus) have not always produced the promised results. A new approach (“post-Washington Consensus”) emphasizes flexibility for countries to experiment and find their own way. Weak institutions allowed a narrow circle of insiders who benefited from privatization. The absence of market institutions discouraged foreign investment. Commodity markets were almost completely monopolized. The lack of competition did not require capital-intensive investments. As a result, the Ukrainian economy became industrially impoverished and devastated. Institutions such as the stock market and the banking system did not perform the functions of providing external resources for the whole economy (especially SMEs).

In this publication we are modelling different economic scenarios of Ukraine's development in the postwar period. We recognize a change in the institutional environment as a necessary condition for economic growth in Ukraine. In the absence of institutional changes, a return to an oligarchic economy is inevitable.

Based on the methods of game theory and the interaction of the main economic policies, an attempt was made to analyze the development of economic scenarios in Ukraine in the post-war period. The critical necessity of carrying out thorough institutional reforms under the conditions of any of the mentioned approaches has been revealed. The need for reforming the banking system and the rebirth of the stock market (as institutions) as well as changes in the sectoral structure of the economy was emphasized. The emergence of new institutions in post-war Ukraine (military allies, volunteers, and former soldiers) is not a sufficient factor for fundamental changes without reformatting traditional institutions. Several packages of Python were used in the research.

Keywords: Axelrod tournament, institutional economy, Ukraine

Гурняк Ігор Любомирович кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародного економічного аналізу та фінансів, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Січових Стрільців, 19, м. Львів, тел.: (097) 226-55-84, <https://orcid.org/0000-0003-0926-2456>

Кузенко Наталія Володимирівна кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародного економічного аналізу та фінансів, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Січових Стрільців, 19, м. Львів, тел.: (067) 731-22-95, <https://orcid.org/0000-0003-4935-8102>

ЕКОНОМІЧНІ СЦЕНАРІЇ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ

Анотація. Економічна політика, яку міжнародні організації пропагували для країн з перехідною економікою (наприклад, Вашингтонський консенсус), не завжди давала обіцяні результати. Новий підхід ("пост-Вашингтонський консенсус") наголошує на гнучкості для країн, щоб вони могли експериментувати і знаходити свій власний шлях. Слабкі інституції дозволили вузькому колу інсайдерів отримати вигоду від приватизації. Відсутність ринкових інститутів стримувала іноземні інвестиції. Товарні ринки були майже повністю монополізовані. Відсутність конкуренції не вимагала капіталомістких інвестицій. Як наслідок, українська економіка стала промислово збіднілою та спустошеною. Такі інституції, як фондовий ринок та банківська система, не виконували функції забезпечення зовнішніх ресурсів для всієї економіки (особливо для МСП).

У цій публікації ми моделюємо різні економічні сценарії розвитку України у післявоєнний період. Ми визнаємо, що зміна інституційного середовища є необхідною умовою для економічного зростання в Україні. За відсутності інституційних змін повернення до олігархічної економіки є неминучим.

На основі методів теорії ігор та взаємодії основних економічних політик зроблено спробу проаналізувати розвиток економічних сценаріїв в Україні у післявоєнний період. Виявлено критичну необхідність проведення глибоких інституційних реформ за умов будь-якого із зазначених підходів. Наголошено на необхідності реформування банківської системи та відродження фондового ринку (як інститутів), а також змін у галузевій структурі економіки. Поява нових інститутів у післявоєнній Україні (військові союзники, волонтери, колишні солдати) не є достатнім фактором для фундаментальних змін без переформатування традиційних інститутів. У дослідженні використано кілька пакетів мови Python.

Ключові слова: турнір Аксельрода, інституційна економіка, Україна

Introduction. Considering the vicissitudes of the transformation of the Washington Consensus and the whole range of program documents proposed directly for Ukraine by international organizations, it is important to develop one's own vision of scenarios for the development of Ukraine's economy under modern conditions. Let's assume that the institutional factor quite often broke through macroeconomic stabilization in such recommendations, which ultimately, according to the authors, led to their complete failure (Williamson J., 2002). Only in recent years has this trend changed somewhat.

It goes on to outline a "post-Washington Consensus" that emerged out of growing dissatisfaction with the failures of the Washington Consensus. This approach emphasizes that countries should be allowed to experiment and explore alternatives; consider the balanced role of the state and the market and the strengthening of institutions, "almost every one of them"; and finally, success should not only be measured in terms of GDP but should also "consider distribution as well as social and environmental sustainability" (Stiglitz, J., 2008).

The lack of institutional reforms made it possible to carry out privatization in Ukraine within a narrow circle of authorized persons (mostly from the former communist nomenclature), and the lack of market institutions did not allow international business positively to influence the process of inefficient use of resources in the national economy. Foreign businesses that came to Ukraine quickly adapted to the new informal rules, accepted them, or left the Ukrainian market within a fairly short period of time. Commodity markets were almost completely monopolized. The lack of competition did not require capital-intensive investments. As a result, the Ukrainian economy became industrially impoverished and devastated. Institutions such as the stock market and the banking system did not perform the functions of providing external resources for the whole economy (especially SMEs) but solved the problems of oligarchic business in an opaque way.

Significant cash flows from the exploration of raw materials were not invested domestically but settled in offshore zones. This situation has changed somewhat due to the digitalization of the economy and the ability of the IT sector to work according to special rules. However, this did not significantly affect the general institutional environment. Today, another influencing factor was the war and the special new role of the domestic military industry. At the same time, there are no radical changes in market institutions.

The purpose of the publication is to model different economic scenarios of Ukraine's development in the postwar period. The main hypothesis: a change in the institutional environment is a necessary condition for economic growth in Ukraine. In the absence of institutional changes, a return to an oligarchic economy (based on

lucrative government contracts, protectionist measures aimed at damaging economic competitors, etc.) is inevitable.

Literature review. In this paper, we take institutional theory as a basis. Institutional changes are crucial factors of economic development and changes. This approach is mainly represented in the work of D. North, O. Norgaard, M. Olson and others. Also, among the Ukrainian scientists valuable input in analysis of institutional factor in economic development of Central and Eastern Europe made Y. Bilenko.

The works of Douglas North examine the dependence of the efficiency of economic and social institutions on the value of transaction costs. On the other hand, constant institutional changes are a condition for the productive functioning of the economic system. D. North explains differences in economic development by differences in the institutional environment (North D., 2000).

D. Acemoglu, et al. defines institutions as “a cluster of social arrangements that include constitutional and social constraints on the power of politicians and elites, the rule of law, mediation of social groups, strong property rights, minimum equal opportunities, and relatively broad access to education, etc.” (Acemoglu, D. et al., 2003). A. Subramanian, F. Trebbi, D. Rodrik define institutions as the rules of the game in society and their promotion of desired economic behavior (Subramanian, A., et al., 2002). R. Hall, C. Jones defined as “institutions and government policies that improve the economic environment through which individuals and firms invest, create and transmit ideas, and produce goods and services” (Hall, R and Jones, C, 1999). The World Bank provides the following definition of institutions: “Institutions are rules and patterns of behavior that include the rule of law; organizations are entities composed of people acting collectively to achieve common goals” (World Bank, 1997).

However, it is often very difficult to achieve collective action in conditions of ineffective laws and weak institutions. M. Olson proposed his theory of collective action, which explains the logic and motives of people to unite in groups to act collectively, pursuing the same goal. M. Olson suggested that only a specific or "selective" incentive will cause a rational individual in a hidden group to act as the group does, i.e., only a benefit that is provided exclusively for group members will motivate an individual to join and contribute to the group. This means that people will act together to provide private goods, but not to provide public goods (Olson Jr, M., 1971).

M. Olson argues that if a group works to provide public goods, then individuals in that group pursuing collective action will have incentives to "live off others." But in groups that provide benefits only to active group members, this phenomenon will not be observed. Thus, without selective (individual) incentives to motivate participation or action, collective action is unlikely to occur, even when there are large groups of people with common interests.

In addition, large groups face the problem of relatively high costs in their attempts to organize for collective action, while small groups face relatively low costs. The benefits that individuals in large groups will receive from successful collective action will be smaller than those in small groups. Thus, in disincentive economies, the incentives to act collectively decrease with group size, so the ability of large groups to act in the common interest is less than that of small groups. It is often difficult for large groups with common interests to achieve collective action. Moreover, it is possible that a minority united by selective incentives dominates the majority.

M. Olson explains the periods of growth and decline in states, in fact, by the role of the so-called distributive coalitions. Over a certain period, there is a tendency in states to form small distributive coalitions that will have incentives to form lobbying groups and will influence state policy for their own benefit. Such groups can be formed by producers of certain products and trade unions.

Accordingly, a state that serves lobbying interests will pursue a protectionist policy in favor of lobbyists' interests and will not encourage technological development. Such actions will inevitably lead to negative trends in economic growth in the future. However, in such a society, there will be little or no public resistance if the benefits of such policies are selective incentives for a few coalition members and the costs are shared by the entire population. Over time, these distributive coalitions grow larger, and the nation that bears the burden imposed by these distributive coalitions suffers an economic downturn (Olson M., 1982, 1984, 2009).

O. Norgaard analyzes the impact of economic and political institutions on the economies of post-communist countries. He proves that there is an inextricable link between institutional transformation and the development of democracy. He believes that post-communist countries need to choose a strategy of institutional reform that combines the efficiency of the market system with the transparency of pluralistic democracy (Norgaard O., 2007).

O. Norgaard emphasizes three main approaches to institutional change in post-Soviet states. The first approach considers the political reaction of those who lose something at an early stage (a large group); the second approach focuses on the power and interests of those who win at this stage (a narrow group); the third one emphasizes the importance of political institutions as intermediaries between the interests of different participants in the process (Norgaard O., 2007, p. 146-149).

The first approach focuses on the social and political consequences of initial decisions. The social costs are crucial here. In all post-communist countries, inflation was experienced by people on fixed incomes, as well as those with large cash balances (savings) and inflexible spending. Enterprises with inelastic demand for their products (raw materials, energy) were much stronger than those without

this advantage. So, disadvantaged groups use their newly acquired democratic powers to block or impede reforms. This expectation (and fear) prevailed in the early 1990s among supporters of the shock strategy, who saw it as the only way to introduce institutional changes before the victims of reforms formed political movements that would stop (or make difficult) further reforms (Norgaard O., 2007, p.147).

The second approach focuses on the role of economic, administrative, and political elites in policy choices in the initial period and in the future. The elites in the best position were harmed by the rapid reforms, but at the same time they were in the best position to benefit from the initial and subsequent deviations from equilibrium. From this perspective, continued inflation becomes a symptom of either political gridlock or rent seeking, or both. Under this approach, the old nomenclature elite (together with the new elites) uses the slowdown in liberalization and stabilization to their own advantage (Norgaard O., 2007, p. 148).

The third approach focuses on the role of political institutions and the influence of democratic institutions on institutional strategies. The essence of this approach is to explain how democratic institutions provide access to and influence competing group interests in conflicts over institutional strategies. Here, both elite interests and social reactions are part of the model of social and political interests' implementation into institutional strategy' choices. Institutions provide an intermediate structure that determines the power and influence of alternative groups in economic decision-making. The model does not exclude the situation when the elite simultaneously pursues a rent-seeking strategy. In those countries where the old political and administrative elites continued to exist, the development of democracy and market institutions was delayed (Norgaard O., 2007, p. 149).

So, it gives us very important point in understanding why institutional and economic reforms in Ukraine are not successful. O. Norgaard confirms that well-entrenched nomenclature elites are motivated either to stop reforms or to benefit from inflation if they remain in power. In such states, in most of the countries of the former Soviet Union, the old elite that remains in power can stop reforms and use its official position to obtain "rents" and reposition itself through privatization as the de jure owner of assets that it has been managing de facto.

Y. Bilenko emphasizes that the institutional theories complement the concept of endogenous growth. He considers the experience of institutional change in the post-socialist countries of Central and Eastern Europe "to be a kind of world-class socio-political experiment for analyzing the process of forming an effective institutional environment in the transition from one type of political and economic system to another" (Bilenko Y., 2012, p.274).

Institutional changes can be forced or imposed. Forced or spontaneously initiated institutional changes should be caused by profitable opportunities for

income growth. Imposed institutional changes can occur only for the purpose of redistributing existing incomes among different groups of voters.

According to Y. Bilenko, for stable economic development it is necessary that macroeconomic equilibrium is complemented by institutional equilibrium. He also notes institutional divergence, not convergence, between the Central and Eastern European countries that joined the European Union and the European states of the Commonwealth of Independent States (Bilenko Y., 2012, p.277).

The mistakes in policy and “fragmentary reforms aiming at transition to a market economy ended up leading to the lack of genuine market economy agents”. The author concludes that “the first phase of reforms was associated with the structural adjustment of the financial and public sectors, as well as with achieving national currency convertibility for current transactions and a radical change of the direction and structure of export and import flows. These processes were accompanied by a decrease in industrial production, private and public consumption. The rapid transition of the economy to world prices both in export–import operations and in the domestic market did not create suitable conditions for increasing the monopoly power of export-oriented companies and the formation of financial oligarchic structures; neither did it increase their impact on governance and its subordination to their interests” (Bilenko, 2013, p.26).

Thus, the impossibility of implementation of economic and institutional reforms in the post-Soviet states, in particular Ukraine, is a consequence of the continuity of elites, the creation of oligarchies, lack of technologies, the stabilization of the economy with low incomes etc. Rapid privatization and liberalization led to even greater deformations, which these countries still cannot cope with.

Methodology. In our research, we had a need for methods that do not require verified statistical information. Under these conditions, the research in the first part is equipped with game theory methods.

Exactly game theory methods could be chosen as very helpful instruments for institutions and states interaction analysis. Robert Axelrod has proposed a tournament on the basis of The Prisoner’s Dilemma (1980). This prompted the analysis of hundreds of different strategies. And here we are currently talking not only about the prisoner's dilemma but about a wide range of high-risk, integrative, one-time, and repetitive games. In the modern version of Tournament, manipulating the Python code allows for such calculations to be performed quickly and efficiently.

The use of theory models requires a clear interaction with behavioral economics. Lee Ch. and Lee Ch-H. (2023) underline that in human civilization, people cooperate with one another “even when it logically makes more sense to do otherwise at the time.” They looked at the prisoner’s dilemma issue from a different

angle, concentrating on the performance of the group as a whole. The goal was to maximize the group's overall benefit, regardless of how each player performed.

If we can determine the strategies of individual states or even institutions, then we can move on to the possibilities of implementing economic policies with the obvious application of these institutions.

A 1963 Stabilization Policy Paper outlined Mundell's contribution to what is commonly referred to as the Mundell-Fleming model (Mundell R., 1963). Boughton (2002) argued that it should really be called the Fleming-Mundell model—a similar paper by Fleming in 1962 was the first—and that much of the analysis can be found in earlier work by James Mead (Krugman P., 2021). But this confusion about authorship does not diminish the analytical abilities of the specified model.

Mundell's analysis suggests that monetary policy cannot be used at all under fixed rates, while it becomes over-effective under floating rates, acting not through traditional channels but through the exchange rate. Fiscal policy, on the contrary, is effective under a fixed exchange rate, but under a floating one - fiscal expansion crowds out net exports, nullifying any stimulating effect (Mundell R., 1971, 2000).

The Mundell-Fleming model allows us to argue that the economy cannot simultaneously maintain a fixed exchange rate, free movement of capital and an independent monetary policy. The economy can only support two of the three at the same time. This principle is called the "impossible trilemma".

O. Borzenko and A. Hlazova believe that this can be solved in the modern conditions of the digital environment. ICT is a tool to use the 3 fundamentals simultaneously, i.e. the government could support 2 of the 3, which are a fixed exchange rate and an independent monetary policy, while the free movement of capital can be ensured by digitization (Borzenko O. and Hlazova A., 2022).

The research was conducted on the basis of three approaches:

1. States interactions
2. Institutions interaction
3. Economic Policies interactions

The first and second approaches are based on Axelrod's tournament.

According to the first approach, strategies are chosen for individual states, according to the second, for individual institutions. As for the states, it was possible to identify them quite accurately based on their response to Russian aggression. As for institutions, their strategies are the result of the authors' observation of the functioning of these mechanisms in the conditions of Ukraine in the last three decades. Obviously, the choice of strategies may vary depending on the experience of the observer and the period of assessment. At the same time, the presence of the most aggressive strategies or the most inert allows you to make the net result of such models quite similar.

The third approach is implemented on the basis of the interaction of IS, LM and BP curves:

$$IS: Y = C + I + G + NX \quad (1.1)$$

$$C = C_0 + c(1 - T)Y \quad (1.2)$$

$$NX = E_0 e_r^\gamma - e_r m Y \quad (1.3)$$

$$LM: kY - h(i - i^*) = \frac{M_s}{P} \quad (1.4)$$

$$BP: NX + F(i - i^*) = 0 \quad (1.5)$$

$$LM: i = \frac{k}{h} Y - \frac{M_s}{P} + i^* \quad (1.6)$$

$$BP: \frac{e_r m}{F} Y - E_0 e_r^\gamma + i^* = i, \quad (1.7)$$

where c – marginal propensity to consume, T – level of taxation, C_0 – autonomous consumption, $I = I_0 - b^*i$, I_0 – autonomous investment, E_0 – autonomous component of the trade balance, m – marginal propensity to import, e_r – real exchange rate, γ is the sensitivity of exports to changes in the exchange rate; F is the degree of capital mobility.

The authors chose the two most likely models of interaction of economic policies.

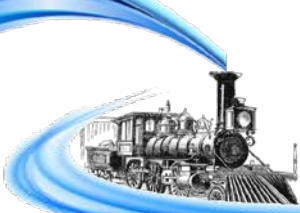
Research. In this study, we use three approaches: states interactions, institutions interactions, economic policies interactions. The first and second approaches are based on Axelrod's tournament and allow us to analyze different strategies of interaction between countries and institutions. The last one based on economic policies interaction (macro tools).

Approach 1. Let's identify the Axelrod tournament strategies that will most likely be involved in our analysis. It is described different Strategies in Table 1.

Table 1

Short descriptions of strategies

Strategy	Short description
1	2
Short Memory	A player starts by always cooperating for the first 10 moves. From the tenth round on, the player analyses the last ten actions, and compare the number of defects and cooperates of the opponent. Its next action will be appropriate.
Resurrection	A player starts by cooperating and defects if the number of rounds played by the player is greater than five and the last five rounds are defections. Otherwise, the strategy plays like Tit-for-tat.
Gambler	A stochastic version of LookerUp which will select randomly an action in some cases.

1	2
Backstabber	Forgives the first 3 defections but on the fourth will defect forever. Defects on the last 2 rounds unconditionally. 'Even my patience has its limits'
Grumpy	A player that defects after a certain level of grumpiness. Grumpiness increases when the opponent defects and decreases when the opponent cooperates.
LookerUp	This strategy uses a Lookup Table to decide its next action.
Handshake	Starts with Cooperative, Defect. If the opponent plays the same way, cooperate forever, else defect forever.
Stalker	This is a strategy which is only influenced by the score.
'Cycler CCCCCD, 'Cycler CCCDCD	Corresponding cyclic cooperative and destructive actions.
GTFT, HardTitForTat, Adaptive TFT	The proper Generous and Hard versions of TitForTat
Collective.Strategy	'It always cooperates in the first move and defects in the second move. If the opponent also cooperates in the first move and defects in the second move, CS will cooperate until the opponent defects. Otherwise, CS will always defect
MemoryOnePlayer, MemoryTwoPlayer	Uses a four-vector for strategies based on the last round of play Uses a sixteen-vector for strategies based on the 16 conditional probabilities

Now we are ready to define the appropriate strategies for each state and choose a high-risk game to determine the winning strategy. The choice of a high-risk game is explained precisely by the critical situation regarding warring Ukraine and the need to comply with sanctions against Russia in modern Europe. Regarding Ukraine and the USA, we will try two variants of strategies, since such a change is decisive for Ukraine's political and economic prospects.

As we noted above, the basis of this approach is the long-term interaction of individual strategies in pairs within the framework of the chosen game. Axelrod's competition allows us to determine the absolute winner of such interactions (at the top of the list in our right column, Tabl. 2). Questions may arise regarding the choice of individual strategies. At the same time, very often the winner's strategy depends on a narrow range of possible versions of individual players.

Table 2

The states strategies interaction

Strategies and model description	Ranking of winners
<p>MODEL 1</p> <p>List of strategies:</p> <p>EU - Collective.Strategy</p> <p>Ukraine - TitForTat</p> <p>Kazakhstan - HardTitForTat</p> <p>Hungary - CyclersDDC</p> <p>Poland - CyclersCCDCD</p> <p>France - GTFT (generous TFT)</p> <p>Germany - Resurrection</p> <p>GB - ShakeHand</p> <p>India - BushMosteller</p> <p>USA – MemoryTwoPlayer</p> <p>China - CyclersCCCCCCD</p> <p>Türkiye - Cooperator</p> <p>Russia - MemoryOnePlayer</p> <p>Tournament (players, game=chicken, turns = 600, noise = 0.05)</p>	<p>'Generic Memory Two Player',</p> <p>'Cooperator',</p> <p>'CyclersCCCCCCD',</p> <p>'CyclersCCDCD',</p> <p>'GTFT: 0.33',</p> <p>'Bush Mosteller: 0.5, 0.5, 3.0, 0.5',</p> <p>'Generic Memory One Player: C',</p> <p>'CyclersDDC',</p> <p>'Tit For Tat',</p> <p>'Resurrection',</p> <p>'Handshake',</p> <p>'CollectiveStrategy',</p> <p>'Hard Tit for Tat'</p>
<p>MODEL 2</p> <p>Proposed change:</p> <p>Ukraine – Stalker</p> <p>Others the same</p> <p>Tournament (players, game=chicken, turns = 600, noise = 0.05)</p>	<p>'Stalker: (D.)', 'Generic Memory Two Player',</p> <p>'Cooperator', 'CyclersCCCCCCD',</p> <p>'CyclersCCDCD', 'Bush Mosteller: 0.5, 0.5, 3.0, 0.5', 'GTFT: 0.33',</p> <p>'Generic Memory One Player: C',</p> <p>'CyclersDDC', 'Resurrection', 'Handshake',</p> <p>'Collective Strategy', 'Hard Tit for Tat'</p>
<p>MODEL 3</p> <p>Proposed change:</p> <p>USA - Defector Hunter</p> <p>Ukraine - Adaptive TFT</p> <p>Tournament (players, game=chicken, turns = 600, noise = 0.05)</p>	<p>'Defector Hunter', 'Cooperator',</p> <p>'CyclersCCCCCCD', 'CyclersCCDCD',</p> <p>'GTFT: 0.33', 'Bush Mosteller: 0.5, 0.5, 3.0, 0.5',</p> <p>'Generic Memory One Player: C',</p> <p>'CyclersDDC', 'Adaptive Tit for Tat: 0.5',</p> <p>'Resurrection', 'Handshake',</p> <p>'Collective Strategy', 'Hard Tit for Tat'</p>

Source of strategies list and types of code: <https://axelrod.readthedocs.io>

It is interesting that even quite significant fluctuations of the strategy on the part of the USA (from inter-party disputes to the return of the status of the world leader) do not deprive this country's strategy of the final victory in the case of a game with significant risk (the authors chose a game of chicken). The choice of cyclical strategies (CyclerDDC, CyclerCCDCD or others) for a group of states is absolutely conscious, as this behavior is confirmed by their crisis management in recent years, particularly during the pandemic and war, communications inside of European institutions, balancing between the protection of the national producer and the terms of financing from EU funds.

The initial choice for Ukraine of absolutely passive behavior based on the TFT strategy is quite conscious for the period of recent years. Manipulating this strategy and its various versions does not change the situation. Ukraine did not have enough economic and political confidence, with the exception of the war years, to defend its own separate position. Even today, in some areas, it is forced to be restrained. The authors propose as one of the scenarios for the acquisition of entrepreneurial traits by the state strategy. In our opinion, such a strategy is a Stalker. We mean behavior (at least close to) as an owner, controller and innovator. Such a strategy is clearly a winning one, as evidenced by Axelrod's tournament in MODEL 2.

Approach 2. In the next case, we turn to the interaction of Ukrainian institutions (Tabl. 3). It is logical to assume that political and market institutions, on the basis of long years of operation, also produce their own individual strategies of behavior. This fact is quite easy to perceive by observing the work of the American stock market or the banking system of Switzerland, trade union-based societies or Asian paternalism.

In our case, we build two models. One model refers mainly to the pre-war period and partially affects the war period. Observing traditional institutions, we do not see significant changes that should be reflected in the list of strategies.

At the same time, in the post-war period, we see several new players and expect certain changes in the choice of strategies by individual institutions. In particular, the inflow of foreign investments into the country and external control over the course of reforms should have a significant impact on the institution of business functioning. Even minor positive changes in the state of the banking system and the stock market will force a business to take a decisive step from Backstabber to TFT, Tricky Cooperator and at least to Stalker. The controlling presence of former war allies will bring a player like Defector Hunter into this game.

In our opinion, in the absence of institutional transformations, as the first model shows (Tabl. 3, MODEL 1), after receiving the grumpy strategy as the winner, we do not achieve any positive changes. Let us remind that this is a strategy of increasing tendency to violate possible principles and agreements with each step.

Let's start with the fact that without changes in traditional social institutions, even the presence of new institutions does not allow to change the situation for the better. By traditional institutions we understand the judicial system, local self-governance, the institution of law enforcement, the election system and the institution of business functioning.

Table 3

The institutions strategies interaction

<p>MODEL 1</p> <p>Strategies:</p> <p>Judiciary – Short Memory, Election system – Resurrection,</p> <p>Self – governance – Gambler,</p> <p>Business functioning – Backstabber, Law enforcement – Grumpy, War Allies – Punisher, oligarchy – Retaliate, post-military and volunteer individuals - Grudger and LookerUp</p> <p>Tournament (players, game=chicken, turns = 365, noise = 0.1)</p>	<p>Ranking of winners:</p> <p>'Grumpy: Nice, 10, -10',</p> <p>'LookerUp',</p> <p>'Gambler',</p> <p>'ShortMem',</p> <p>'Resurrection',</p> <p>'Punisher',</p> <p>'BackStabber: (D, D)',</p> <p>'Retaliate: 0.1',</p> <p>'Grudger'</p>
<p>MODEL 2</p> <p>Changed:</p> <p>Business functioning – Stalker</p> <p>Ranking of winners:</p> <p>'Stalker: (D,)',</p> <p>'Grumpy: Nice, 10, -10',</p> <p>'LookerUp',</p> <p>'Gambler',</p> <p>'Resurrection',</p> <p>'ShortMem',</p> <p>'Punisher',</p> <p>'Retaliate: 0.1',</p> <p>'Grudger'</p>	<p>MODEL 3</p> <p>Changed: oligarchy – Defector,</p> <p>Law enforcement – DefectorHunter</p> <p>Ranking of winners:</p> <p>'Defector Hunter',</p> <p>'Gambler',</p> <p>'LookerUp',</p> <p>'Resurrection',</p> <p>'ShortMem',</p> <p>'BackStabber: (D, D)',</p> <p>'Punisher',</p> <p>'Grudger',</p> <p>'Defector'</p>

Source of strategies list and examples of code: <https://axelrod.readthedocs.io>

As was said, the most suitable institution of change or modernize is business functioning, which will immediately require a suitable environment (Tabl. 3, MOD. 2).

Approach 3. Based on economic policies interaction (macro tools).

Scenario 1. Monetary policy imperfect capital mobility

The institutions indicated in the previous approaches directly participate in the implementation of economic policies.

The first scenario consists in the possibilities of implementing monetary policy in the conditions of a floating exchange rate and imperfect capital mobility. In conditions of Mundell – Fleming model it means: $LM1 \rightarrow LM2$.

In war or post-war conditions, due to the lack of investment resources (the infrastructure of the country has been completely destroyed, and the aid of the West was primarily of a military nature; the difficulty of obtaining frozen Russian assets) such a choice is considered sufficiently justified. As a result of this shift of the LM curve, we get: $Y \uparrow, i \downarrow$. In classical version of this situation we get capital outflow and BP - curve shift: $BP1 \rightarrow BP2$.

The result of such actions is the devaluation of the national currency and export growth. The growth of exports causes the movement of the IS curve: $IS1 \rightarrow IS2$. We find ourselves in a situation: $Y \uparrow, i \uparrow$.

In the classical sense, such a scenario could be considered an *effective* monetary policy. But is it achievable in the conditions of Ukraine?

To realize the shift of the LM curve, it would be possible to use the money supply as a suitable tool. National statistics clearly show its growth during the war years. On the other hand, if such an expansionary policy were implemented through the banking system, it would not be successful due to the special rules of the game of national banks. It is enough to mention the capital investments of Ukrainian banks in high-yield foreign bonds directly in the last two years of war.

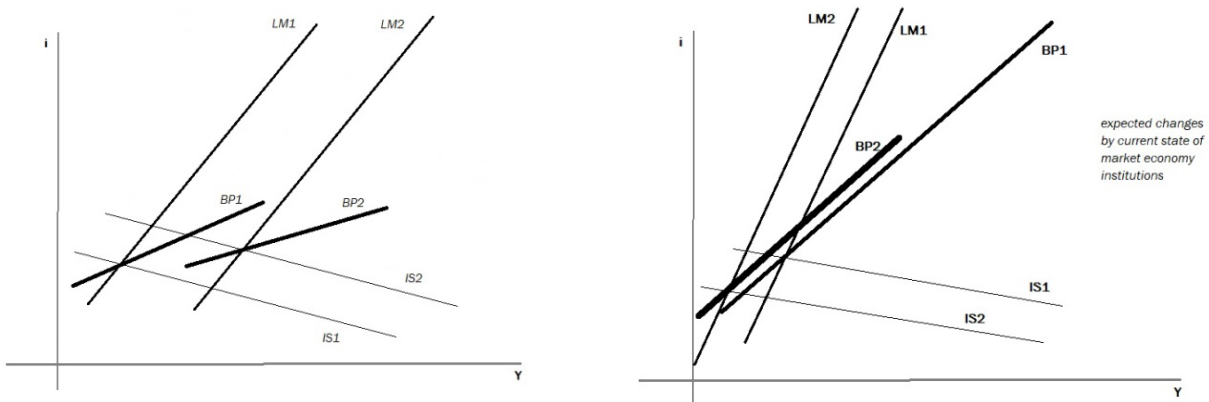

Fig.1. Theoretical (left) and real (right) consequences

The National Bank, in the process of conducting on-site banking supervision of banks' activities, pays attention to the increase in the number of decisions made by state banks regarding the use of free currency liquidity in the purchase of securities of the G7 countries (NBU, 2023). In 2023, NBU certificates have supplanted almost all other money-making tools of banks.

Let's add to these record amounts of non performed loans, according to which the national banking system is the "leader" in the world. The excessively high level of the national bank's interest rate has been a deterrent to investment and credit activity in Ukraine for many years. Minor fluctuations in such instrument as official interest rate (which is essentially not a target value, formally decreased to 15% but still in fluctuations between 22 and 15) do not change its overall ineffectiveness. Such banking system is not an appropriate game changer at least to provoke economy growth.

There are significant questions regarding the impact of devaluation on export volumes. This is not only a matter of blocking sea transport (this issue has been partially resolved), constant protests by transporters and farmers of neighboring states trying to avoid competition from the Ukrainians (there not too justified logic is situated in opposition to Ukrainian oligarchic business), but also of Ukraine's ability to increase such exports. For several previous decades, Ukraine remained a raw materials supplier of the world economy. For such a group of goods, significant shifts in the market are quite problematic.

Ukrainian exporters of agricultural products have left about \$3 billion in foreign exchange earnings abroad since the full-scale invasion of Russia into Ukraine, increasing the pressure on the country's foreign exchange reserves.

In an interview with Forbes Ukraine, the head of the NBU, Andrii Pysnyi, stated that, in general, exporters did not return to the country about \$8 billion in foreign exchange earnings. According to him, this greatly affects the economy of Ukraine; in particular, it increases the pressure on its foreign currency reserves (Forbes Ukraine, 2023).

There are still hopes for the military industry, the IT sphere and the transport industry. But this is clearly not enough to transform the national economy into an economy of added value and innovation, which is a common character of developed markets. Let us add that in Ukraine there is no single clearly defined methodology for calculating added value. Also, enterprises do not submit a value added statement.

With only the visible presence of the stock market and the concentration of the banking sector on activities outside the credit needs of business, it is rather difficult to rely on the innovative character of the post-war Ukrainian economy. There is quite a lot of talk about multibillion-dollar infusions into the economy from the military allies. At the same time, the institutional imperfection of the environment can create conditions for investment outflow in a rather short perspective.

Scenario 2. Fiscal restrictive policy

The next scenario is an attempt to implement a restrictive fiscal policy under conditions of a fixed exchange rate.

Its probability is quite high as a result of significant expenditures from the budget for the purchase of foreign weapons, massive voluntary donations of citizens to support the army. The latter can cause the well-known demand inflation in such situations. These steps shape the movement of the IS curve: $IS1 \rightarrow IS2$.

Add to this the destruction of industrial facilities throughout Ukraine and the loss of a share of the economy that was formed in the temporarily occupied territories.

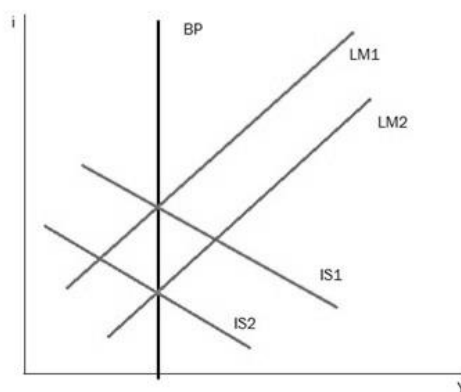

Fig.2. Theoretical illusion under fixed exchange rate

Money is withdrawn from the real economy and we cannot carry out the traditional for this model movement from $LM1$ to $LM2$ to at least restore the status quo.

Significant foreign aid largely bypasses traditional sectors of the economy and only partially contributes to its survival. In result: $Y \downarrow, i \downarrow$. It does not affect the flow of capital. This situation has been somewhat confirmed in the last two years. The surplus of the current account of the balance of payments in 2022 amounted to \$8.0 billion (5.0% of GDP) compared to a deficit of USD \$3.9 billion (1.9% of GDP) in 2021. In 2022, real GDP decreased by 29.1% (NBU, 2022).

This type of policy clearly did not seem appropriate under these conditions. It will not be relevant in the future. The government understood existed situation and returned to a float exchange rate (or close to it).

And what can it do? According to traditional Keynes' advice, the government should stimulate investments and public spending (works) even in war conditions.

But this workforce does not exist today due to mass emigration and will not return en masse in the post-war period. Therefore, it remains to emphasize capital-intensive modern productions with a minimum amount of labour. And this is a conversation about foreign investments, not the traditional oligarchic model that still

functions in Ukraine. It is practically impossible to meet such needs without significant institutional changes.

From the point of view of the analysis of the case of Ukraine, it is interesting that the parallels with the present-day Poland are traced not from the period of the 90s, but from the post-war period of the 20s of the last century.

It was believed by current government that Poland could improve the state of its treasury on its own. Proposed measures included deep cuts in military spending, which was unacceptable for political reasons and a shift in education spending from central government to local governments, which was also unrealistic.

In January 1924 government received full powers to implement fiscal reform. Government plan was to stop the financing of public expenditures by the Polish Loan Bank, to introduce a property tax, and to increase the transport tariffs of the Polish state railways in order to achieve their financial self-sufficiency.

The value of the Polish zloty was supported by small but growing gold reserves, obtained in part from the liquidation of reserves of the Austro-Hungarian Bank, *payments by Russia of compensations guaranteed by the Treaty of Riga*, and in part from a loan from Italy and from voluntary contributions of Polish society.

From the point of view of reforming the Ukrainian banking system, the following experience is also significant. At that time, the subscription for shares of Bank Polski has started. According to the charter, it received the form of a joint-stock company. Industrial enterprise owners acquired 38.2 percent of Bank Polski shares, commercial banks—as we would call them today—acquired 13.7 percent, civil servants and military officers acquired 12.7 percent, state officials acquired 8 percent, and the rest was bought out cities, rural communities, cooperatives, municipal savings banks, etc.

At the beginning of 1925, *a customs war began between Germany and Poland* (the same *Expectations between Poland and Ukraine for the post-war period*). This led, among other things, to a sharp reduction in the export of coal, which was the main source of foreign currency in the Polish economy (Bień K., 2018).

Conclusions. Participation in international alliances based on existing strategies (both for the state as a whole and for individual institutions) seems not to be successful for Ukraine. Moreover, traditional strategies do not allow the full implementation of economic policies. But the change of such strategies, first of all in the direction of prevailing innovativeness and marketability, allows Ukraine to claim active positions in international alliances and competition. Implementation of economic reforms in Ukraine without serious institutional reforms is doomed to failure.

What policies can create proactive strategies in Ukrainian economy? Extended money supply, cheaper long-term loans conditions, innovation friendly taxation, and real value added accounting are among such steps. Existing institutional environment doesn't allow such type of resurrection.

References:

1. Williamson, J. (2002) Did the Washington Consensus Fail? Outline of speech at the Center for Strategic & International Studies Washington. *www.piie.com* Retrieved from <https://www.piie.com/commentary/speeches-papers/did-washington-consensus-fail> [in English].
2. Stiglitz, J. E. (2008). Is there a post-Washington Consensus consensus?. The Washington Consensus reconsidered: Towards a new global governance. *Initiative for Policy Dialogue*. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199534081.003.0004>, accessed 20 Jan. 2024. [in English].
3. Nort, D. (2000). *Institucijna zmina ta funkcionuvannja ekonomiki [Institutional change and functioning of the economy]*. K.: Osnovi [in Ukrainian].
4. Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J., & Thaicharoen, Y. (2003). Institutional causes, macroeconomic symptoms: volatility, crises and growth. *Journal of monetary economics*, 50(1), 49-123 [in English].
5. Subramanian, A., Trebbi, F., & Rodrik, D. (2002). *Institutions Rule: The Primacy of Institutions over Integration and Geography in Economic Development*. IMF Working Papers [in English].
6. Hall, R. E., & Jones, C. I. (1999). Why do some countries produce so much more output per worker than others? *The quarterly journal of economics*, 114(1), 83-116 [in English].
7. *World Development Report: The State in a Changing World*. New York: Oxford University Press. Retrieved from <http://hdl.handle.net/10986/5980> License: CC BY 3.0 IGO. [in English].
8. Olson Jr, M. (1971). *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups, with a new preface and appendix*. Harvard university press [in English].
9. Olson, M. (2009). The Rise and Decline of Nations. 1984. Olson The Rise and Decline of Nations 1982. [in English].
10. Norgaard, O. (2007). *Ekonomichni institucii ta demokraticzna reforma: porivnjal'nij analiz postkomunistichnih krajin [Economic Institutions and Democratic Reform: A Comparative Analysis of Post-Communist Countries]*. K.: Nika-Centr [in Ukrainian].
11. Bilenko, Ju. (2012). Klasichni ta suchasni paradigmi mizhnarodnogo ekonomichnogo analizu [Classical and modern paradigms of international economic analysis]. *Visnik L'vivskogo universitetu. Serija: Mizhnarodni vidnosini - , (30), 265-280*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2012_30_33. [in Ukrainian].
12. Bilenko, Y. (2013). Economic and institutional fundamentals of the divergence of development paths in Central and Eastern Europe. *Ekonomika*, 92(3), 24-40. doi:10.15388/Ekon.2013.0.1625. [in English].
13. Axelrod, R. (1980). Effective Choice in the Prisoner's Dilemma. *Journal of Conflict Resolution*, 24, 3–25. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/173932> [in English].
14. Lee, Ch., & Lee, Ch.-H., (2023). The Effect of Defection in Maximizing Group Benefit. *Applied Artificial Intelligence*, 37(1), DOI: 10.1080/08839514.2022.2157594 [in English].
15. Boughton, J. M. (2002). On the origins of the Fleming-Mundell model. *IMF Staff Papers* 02/107, 50(1), 1-9 [in English].
16. Krugman, P. (2021). The Mundell difference. *VoxEU.org*, 12. Retrieved from <https://cepr.org/voxeu/columns/mundell-difference> [in English].
17. Mundell, R (1963). Capital Mobility and Stabilization Policy under Fixed and Flexible Exchange Rates. *Canadian Journal of Economics*, 29: 475-485 [in English].
18. Mundell, R (1971). The dollar and the policy mix. *Essays in International Finance* [in English].
19. Mundell, R (2000). A reconsideration of the Twentieth Century. *American Economic Review*, 90(3), 327-340 [in English].

20. Borzenko, O., Hlazova, A. (2022) The mundell-fleming model application in digital economy: case of Ukraine. *Intelekt XXI - Intelligence XXI*, 2. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2022-2.1>. [in English].

21. Bień K. (2018) Building the strength of the Polish zloty. *www.obserwatorfinansowy.pl* Retrieved from <https://www.obserwatorfinansowy.pl/in-english/macro-economics/building-the-strength-of-the-polish-zloty> [in English].

22. The National Bank criticized state banks for investing in G7 government bonds instead of currency government bonds. *www.epravda.com.ua* Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2023/10/27/705940/> [in English].

23. Licenses are returned. The Cabinet of Ministers changed the rules for the export of agricultural products. *Forbes Ukraine*. Will it be possible to tame the "shadow"? *forbes.ua* Retrieved from <https://forbes.ua/money/ne-za-kesh-ale-z-litsenzijami-kabmin-zminiv-pravila-eksportu-agroproduktii-shcho-zminyetsya-01112023-17018> [in English].

24. National Bank of Ukraine. Balance of payments in 2022. *ukranews.com* Retrieved from <https://ukranews.com/en/news/912232-surplus-of-current-account-of-balance-of-payments-makes-usd-8-6-billion-in-2022> [in English].

Література:

1. Williamson J. (2002) Did the Washington Consensus Fail? Outline of speech at the Center for Strategic & International Studies Washington. Available from <https://www.piie.com/commentary/speeches-papers/did-washington-consensus-fail>

2. Stiglitz, J. E. (2008). Is there a post-Washington Consensus consensus?. *The Washington Consensus reconsidered: Towards a new global governance*. Initiative for Policy Dialogue (Oxford, 2008; online edn, Oxford Academic, 1 May 2008), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199534081.003.0004>, accessed 20 Jan. 2024.

3. Норт, Д. (2000). Інституційна зміна та функціонування економіки / Даглас Норт; пер. з англ. І. Дзюб. К.: Основи.

4. Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J., & Thaicharoen, Y. (2003). Institutional causes, macroeconomic symptoms: volatility, crises and growth. *Journal of monetary economics*, 50(1), 49-123.

5. Subramanian, A., Trebbi, F., & Rodrik, D. (2002). Institutions Rule: The Primacy of Institutions over Integration and Geography in Economic Development. *IMF Working Papers*, 2002(189).

6. Hall, R. E., & Jones, C. I. (1999). Why do some countries produce so much more output per worker than others? *The quarterly journal of economics*, 114(1), 83-116.

7. *World Development Report: The State in a Changing World*, (1997), World Bank © New York: Oxford University Press. <http://hdl.handle.net/10986/5980> License: CC BY 3.0 IGO.

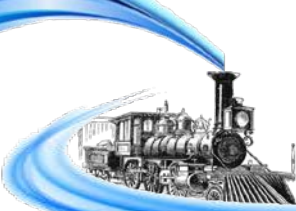
8. Olson Jr, M. (1971). *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*, with a new preface and appendix (Vol. 124). Harvard university press.

9. Olson, M. (2009). *The Rise and Decline of Nations*. 1984. Olson *The Rise and Decline of Nations* 1982.

10. Норгаард, О. (2007). Економічні інституції та демократична реформа: порівняльний аналіз посткомуністичних країн. - К.: Ніка-Центр, 2007. - 424 с.

11. Біленко, Ю. (2012). Класичні та сучасні парадигми міжнародного економічного аналізу. *Вісник Львівського університету*. Серія: Міжнародні відносини, (30), 265-280. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2012_30_33.

12. Bilenko, Y. (2013). Economic and institutional fundamentals of the divergence of development paths in Central and Eastern Europe. *Ekonomika*, 92(3), 24-40. doi:10.15388/Ekon.2013.0.1625.

13. Axelrod, R. (1980). Effective Choice in the Prisoner's Dilemma, *Journal of Conflict Resolution*, 24, pp. 3–25. Available from <https://www.jstor.org/stable/173932> (08.07.2023)
14. Lee, Ch., & Lee, Ch.-H., (2023). The Effect of Defection in Maximizing Group Benefit. *Applied Artificial Intelligence*, 37(1), DOI: 10.1080/08839514.2022.2157594
15. Boughton, J. M. (2002). On the origins of the Fleming-Mundell model. *IMF Staff Papers* 02/107, 50(1), 1-9.
16. Krugman, P. (2021). The Mundell difference. *VoxEU.org*, 12. Available from: <https://cepr.org/voxeu/columns/mundell-difference>
17. Mundell, R (1963). Capital Mobility and Stabilization Policy under Fixed and Flexible Exchange Rates. *Canadian Journal of Economics* 29: 475-485.
18. Mundell, R (1971). The dollar and the policy mix. *Essays in International Finance*, 85.
19. Mundell, R (2000). A reconsideration of the Twentieth Century. *American Economic Review* 90(3) 327-340.
20. Borzenko O., Hlazova A. (2022) The mundell-fleming model application in digital economy: case of Ukraine. *Інтелект XXI*, 2. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2022-2.1>.
21. Bień K. (2018) Building the strength of the Polish zloty. Available from: <https://www.obserwatorfinansowy.pl/in-english/macro-economics/building-the-strength-of-the-polish-zloty>
22. The National Bank criticized state banks for investing in G7 government bonds instead of currency government bonds. Available from: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/10/27/705940/>
23. Licenses are returned. The Cabinet of Ministers changed the rules for the export of agricultural products. *Forbes Ukraine*. Will it be possible to tame the "shadow"? Available from: <https://forbes.ua/money/ne-za-kesh-ale-z-litsenziyami-kabmin-zminiv-pravila-eksportu-agroproduktisii-shcho-zminyuetsya-01112023-17018>
24. National Bank of Ukraine. Balance of payments in 2022. Available from: <https://ukranews.com/en/news/912232-surplus-of-current-account-of-balance-of-payments-makes-usd-8-6-billion-in-2022>

UDC 378.013

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-75-87](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-75-87)

Livenko Anatolii Ivanovych PhD in economics, associate professor, the department of Language training and Humanities, Dnipro State Medical University, Vernadsky St., 9, Dnipro, 49044, tel.: (096) 402-93-72, <https://orcid.org/0000-0002-5967-7177>

Dobryden Oxana Volodymyrivna PhD in social philosophy, associate professor, the department of Language training and Humanities, Dnipro State Medical University, Vernadsky St., 9, Dnipro, 49044, tel.: (097) 001-46-07, <https://orcid.org/0000-0003-3993-9608>

EDUCATION AND KNOWLEDGE IN THE CONTEXT OF THE KNOWLEDGE ECONOMY

Abstract. The article discusses certain theoretical issues regarding the development of education within the context of the «new economic approach», «new economic narrative» or «new economic thinking» particularly the emergence and establishment of the so-called knowledge economy. It is noted that globalization and technological transformations accelerate the transformation of the modern economy into a knowledge economy. In this economy, education and knowledge play a crucial role, becoming driving forces of societal development and transforming it into a learning society that adapts to the new.

It is underlined that the knowledge economy can work where there is a cult of knowledge, where citizens are ready to constantly learn and develop, where economic development and the country's development strategy are closely related to the accumulation, use, and management of intellectual resources, information and knowledge, in particular professional and universal.

It is emphasized that scientific knowledge is the most crucial for the knowledge economy among all types of knowledge. The ability of scientific knowledge to increase future economic benefits and generate profit underscores the possibility and necessity of considering it as a driving force of the economy. Scientific knowledge is directly related to education: science and research can contribute to education at all levels of society, engaging more people in research, teaching them scientific knowledge, and providing them with a basic understanding of how science contributes to economic development and economic growth.

It is accentuated that in modern socio-economic realities, there is an urgent need for a transition to lifelong learning, which is reflected in the National Strategy

for the creation of a barrier-free space in Ukraine until 2030. It highlights that adults will be able to acquire new skills, relevant knowledge throughout their lives, quickly change professions when necessary, and remain competitive in the labor market.

It is highlighted that creative thinking and creative abilities of individuals are of considerable importance for economic activity. Creativity contributes to economic growth and is essential for entrepreneurial activities. There are a number of factors that influence entrepreneurial creativity, which in turn leads to economic growth. These factors include knowledge, education, and creativity.

It is underscored that the state is an essential participant, coordinator, and driving force in the development of education, knowledge production, and dissemination. According to the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032, published by the Cabinet of Ministers of Ukraine on April 14, 2022, the expected result of its implementation is the creation of a modern and efficient higher education system that meets the needs of citizens, the economy, and society, has a good reputation, and is competitive in the domestic and global education services market.

Keywords: education, lifelong education, knowledge, information, knowledge economy, creative potential, human development

Лівенко Анатолій Іванович кандидат економічних наук, доцент кафедри мовної підготовки та гуманітарних наук, Дніпровський державний медичний університет, вул. Вернадського, 9, м. Дніпро, 49044, тел.: (096) 402-93-72, <https://orcid.org/0000-0002-5967-7177>

Добридень Оксана Володимирівна кандидат філософських наук, доцент кафедри мовної підготовки та гуманітарних наук, Дніпровський державний медичний університет, вул. Вернадського, 9, м. Дніпро, 49044, тел.: (097) 001-46-07, <https://orcid.org/0000-0003-3993-9608>

ОСВІТА І ЗНАННЯ В КОНТЕКСТІ ЗНАННЄВОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті розглядаються деякі теоретичні питання розвитку освіти в контексті «нового економічного підходу», «нового економічного наративу», «нового економічного мислення», зокрема, становлення та утвердження так званої економіки знань або знаннєвої економіки. Зазначено, що глобалізація та технологічні перетворення прискорюють трансформацію сучасної економіки в економіку знань. У цій економіці освіта та знання відіграють вирішальну роль, стають рушійною силою розвитку суспільства, перетворюють його на суспільство, що навчається, адаптується до нового.

Підкреслюється, що знаннєва економіка може працювати там, де існує культ знань, де громадяни готові постійно вчитися та розвиватися, де економічний

розвиток і стратегія розвитку країни тісно пов'язані з накопиченням, використанням та управлінням інтелектуальними ресурсами, інформацією та знаннями, зокрема професійними та універсальними.

Наголошується, що серед усіх видів знань найбільш важливим для економіки є наукове знання. Здатність наукового знання збільшувати майбутні економічні вигоди, приносити прибуток зумовлює можливість і необхідність розглядати його як рушійну силу економіки. Наукове знання має безпосередній стосунок до освіти: наука та дослідження можуть сприяти освіті на всіх рівнях суспільства, залучаючи більше людей до досліджень, навчаючи їх наукових знань, надаючи їм базове розуміння того, як наука допомагає економічному розвитку та економіці в цілому.

Акцентується, що в сучасних соціально-економічних реаліях існує нагальна потреба у переході до освіти протягом життя, що знайшло відображення в Національній стратегії створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, в якій наголошується на тому, що доросла людина зможе отримати нові навички, відповідні знання протягом усього життя, при необхідності швидко змінити професію та залишатися конкурентоспроможним на ринку праці. Йдеться про розвиток гнучкої системи безперервної освіти дорослих, яка відповідає сучасним викликам суспільства загалом та запитам окремих верств населення зокрема.

Відмічається, що неабиякого значення для економічної діяльності має творче мислення та творчі здібності особистості. Творчість сприяє економічному зростанню та є важливою для підприємницької діяльності. Існує низка факторів, які впливають на підприємницьку креативність, що, своєю чергою, призводить до економічного зростання. Серед цих факторів – знання, освіта та креативність.

Зазначається, що неодмінним учасником, координатором і рушійною силою розвитку освіти, виробництва та поширення знань є держава. Відповідно до Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки, оприлюднену Кабінетом Міністрів України 14 квітня 2022 року, очікуваним результатом її реалізації є створення сучасної ефективної системи вищої освіти, яка відповідає потребам громадян, економіки та суспільства, має гідну репутацію та є конкурентоспроможною на внутрішньому та світовому ринку освітніх послуг.

Ключові слова: освіта, освіта протягом життя, знання, інформація, економіка знань, творчий потенціал, людський розвиток

Introduction. The relevance of the economic development model based on knowledge is due to the increasing influence of education, science, and technology achievements on the socio-economic sphere of society during the last decades. The

latest technologies have caused fundamental changes in the structure of the world economy. Failure or delay in carrying out structural transformations of the economy in accordance with modern challenges and needs inhibits its development, leads to economic decline and pushes it to the sidelines of global social and economic processes.

It is known that the formation of modern, highly dynamic economies require the involvement of significant financial and investment resources, therefore, in order to achieve the advantages of the knowledge model, developing economies must implement an effective educational policy, which involves actively stimulating the structural transformation of the economy, reforming the education system, strengthening the role of science and innovative activities with taking into account the available scientific and technical-technological potential and global development trends.

The growing value of unique types of knowledge, the possession of which provides great economic and social advantages, scientific research as a source of essentially new knowledge and basis of high-tech production, makes it necessary to update, specify and deepen certain aspects of the modern economic theory in regard to the development of the knowledge economy and its fundamental, underlying elements in the context of the current global trends.

Literature review. To overcome negative manifestations in the economy, the state should carry out structural restructuring at a rapid pace, actively promote industries with high added value, attract investments in human capital, and modernize education and science. A primary focus should be placed on the construction of a modern national education system.

Theoretical foundations for the formation of such a system were outlined in the works of domestic economists such as: Azhazha M., Androschuk H., Bazhal Y., Bashnianin H., Vizirenko M., Haponenko A., Geets V., Danylyshyn B., Dolishnii M.I., Zharov V., Zgurovskyi M., Zlupko S.M., Kaleniuk I., Kondaurova I., Melnyk L. and others.

The analysis of the formation and development of the knowledge economy primarily draws upon the works of the founders of post-industrialism theory. In particular, representatives of institutional theory such as T. Veblen and J. K. Galbraith, as well as proponents of technocratic concepts including D. Bell, P. F. Drucker, F. Makhlop, O. Toffler, and others, have contributed significantly to this field.

Similarly, the analysis of the information and communication component of post-industrial society is presented in the works of M. Castells, V. Martin, M. Malone, J. Naisbit, M. Porath, J. Stiglitz, T. Stoneyer, K. Arrow.

The works of F. Aguilon, M. Boskin, J. Grossman, R. Lucas, P. Romer, J. Tinbergen, J. Hicks, and P. Howitt have contributed to the integration of knowledge and technology into neoclassical analysis as the third factor of production.

Statement of Problem. It should be noted that the impact of education and knowledge on the development of the knowledge economy is considered quite comprehensively and systematically in the Ukrainian scientific literature. However, some aspects should be subjected to closer scrutiny by theorists. Insufficient attention is also given to the problems related to the formation of the Ukrainian model of the knowledge-based economy.

The theoretical, methodological, practical relevance, and significance of the formation and development of an economy based on intellectual and knowledge resources determined the topic selection for the paper, its purpose, and objectives.

The purpose of this work is to examine education and knowledge as essential resources in the knowledge economy. In the process of achieving the specified purpose, the following objectives were set: to examine the knowledge economy in terms of its specificity and features; to explore education and knowledge in terms of their importance and influence on the knowledge economy.

Results. In the era of globalization, the economy is, and must be, knowledge-intensive and education-intensive. This is both a condition and a result of innovation and the utilization of new technologies. It is evident that preparing a skilled workforce capable of functioning effectively in the global economy is critical for improving resource productivity. The harnessing of skills, technology, and learning becomes a competitive advantage. In other words, a modern economy cannot thrive without the development of human resources and the high added value of human intelligence. A dynamic, extensive information and educational infrastructure is a prerequisite for this, ensuring effective communication, dissemination, and transfer of information and knowledge.

Given the limitations and exhaustibility of traditional economic resources, it can be argued that further economic growth increasingly depends on the utilization of information and knowledge. The primary bearer of them is an individual with an appropriate level of education and professional training. Consequently, in modern socio-economic development, the role and importance of education have become paramount. The ability not only to assimilate and absorb existing scientific knowledge but also to generalize, creatively apply, analyze, and generate new knowledge in the form of innovations, scientific ideas, technologies, services, products, etc., transforms education into a fundamental factor of economic growth.

Achieving this necessitates appropriate scientific and theoretical reflection, as well as the development of adequate approaches to the functioning of the economy amidst the rapid creation and dissemination of new information and knowledge.

The world today confronts profound economic challenges that urgently require a new economic approach.

As noted in the report «Beyond growth: towards a new economic approach», a «new economic narrative» consists of three elements:

- A new conception of economic progress. This involve a deeper understanding of the relationship between growth, human wellbeing, a reduction in inequalities and environmental sustainability, which can inform economic policymaking and politics.

- New frameworks of economic theory and analysis. This entails a richer basis of understanding and evidence on how economies work, along with new tools and techniques to assist policymakers in devising policy.

- New approaches to economic policy. This encompasses a broader set of policy and institutional reforms based on the new frameworks and analysis to achieve the new social and economic goals [1, p. 5].

This leads us to the concept of the knowledge economy. The term «knowledge economy» is commonly used, yet there is no single agreed-upon definition. Instead, at least three alternative concepts of the knowledge economy have been proposed:

1. The part of the economy involved in the production and distribution of knowledge.

2. The part of the economy composed of knowledge-intensive industries.

3. The characterization of an entire economy in which the production, distribution, and utilization of knowledge play a pivotal role throughout the economy [2, p. 3-4].

Taking these perspectives into account, we can observe the following. The knowledge economy is predicated on creating and exchanging ideas and information. It is an economy where knowledge assumes a central role, serving as a driving force for the advancement of both the country and society. Knowledge becomes a marketable product that can be traded for profit.

In essence, the knowledge economy entails using knowledge as the primary tool to generate new economic benefits or enhance existing ones. Unlike industrial economies, knowledge-based economies prioritize intangibles such as information, education, and knowledge over raw materials. It emphasizes the fundamental significance of human and intellectual capital. «The greater dependence on human capital and intellectual property as the source of innovative ideas, information, and practices» constitutes a key element of the knowledge economy [3].

The knowledge economy explores how education and knowledge—referred to as «human capital»—can function as productive assets or business products, capable of being sold and exported to generate profits for individuals, businesses, and the economy.

The main factors that shape the knowledge economy include:

1. Institutional structures that provide incentives for entrepreneurship and the use of knowledge.

2. Availability of skilled labor and a good education system.

3. Access to information and communication technology infrastructures.

4. A vibrant innovation landscape that includes academia, the private sector, and civil society [4, p. 5-8].

These factors distinctly differentiate the knowledge economy from traditional economies focused on the production of tangible goods and services.

Knowledge has three characteristics that have very important implications for the knowledge economy: it can be used over and over without being consumed by that use, it can be used by many individuals at the same time, and it can be used in many different locations simultaneously [2, p. 6].

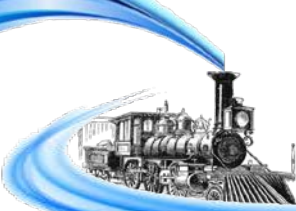
All types of knowledge are an essential and meaningful economic resource, and also one of the key factors of production in the knowledge economy, a fundamental base for economic growth. However, it is undeniable that attention should be primarily focused on scientific knowledge in this context. Being a socioeconomic and human phenomenon in its inherent nature, scientific knowledge allows us to develop new technologies, solve practical problems, and make informed decisions – both individually and collectively. New scientific knowledge may lead to new applications, while new technological advances may lead to fresh scientific discoveries. Potential applications may also motivate scientific investigations.

Yet, the most distinguishing aspect of scientific knowledge (in terms of the economy) is its ability to increase future economic benefits and generate profit. This justifies considering it a driving force behind the economy, a crucial component of which is intellectual capital. In other words, scientific knowledge, being owned by specific individuals, is part of intellectual capital, contributing to its movement and enhancing social utility. Consequently, ownership of scientific products (scientific knowledge) brings profit to its owner.

Viewing scientific knowledge as a resource, particularly as intellectual capital, reveals its significant social benefits through its application:

- it helps to satisfy many basic human needs and improve living standards;
- it drives economic growth, which is seen as a return-on-investment for public funding;
- it helps to find a way to rationally use natural resources to guarantee their continuity and the continuity of humanity itself; an endeavor that is currently referred to as «sustainability».

However, another application of scientific knowledge holds significant potential to address economic challenges: modern-day education. Science and research can contribute to education at all levels, not just by engaging people in research and teaching them about scientific knowledge, but crucially by equipping them with a basic understanding of how science fuels economic development and growth. In essence, education stands poised to become the primary conduit for science, research, and scientific knowledge in the coming decades, further amplifying its role and significance in socioeconomic progress.

One of the fundamental axioms of economics is the scarcity of economic resources, posing a significant challenge for any society or economy: how to optimize their utilization. The knowledge economy offers a promising solution by shifting focus to the production and dissemination of information and knowledge, fostering innovation that underpins its foundation. Central to this framework is the pivotal role of education and educational resources. It's widely recognized that the socioeconomic development of any nation hinges largely upon its skilled workforce, with education serving as a vital component of human development.

By investing in education and empowering individuals with knowledge and skills, societies can effectively address the challenges posed by resource scarcity, driving sustainable economic growth and fostering prosperity.

Skilled human resources are expected to possess a range of essential skills, including: Leadership, Communication skills, Decision-making abilities, Negotiation skills, Counseling expertise, Conceptual proficiency.

The impact of skilled human resources is manifold:

- 1) **Optimal Resource Utilization:** Skilled individuals possess the capability and capacity to utilize natural resources in the most efficient and sustainable manner.
- 2) **Technological Advancement:** Skilled professionals drive technological progress and innovation across various fields, contributing to overall societal development.
- 3) **Job Creation and Industrial Development:** Skilled individuals are instrumental in establishing industries and creating employment opportunities for others, thereby bolstering economic growth and stability.
- 4) **Reducing Dependency on Imports:** Skilled workforce enables countries to produce goods domestically, reducing dependency on imports and fostering self-reliance in critical sectors.
- 5) **Income Improvement:** Skilled human resources play a crucial role in enhancing per capita income levels, leading to improved living standards and socioeconomic prosperity.

Indeed, the value of educated, trained, and skilled human resources cannot be overstated in the context of the knowledge economy. Their ability to work independently and efficiently, coupled with substantial work experience and the capacity to generate and redistribute knowledge flows, represents a cornerstone of this economic paradigm.

In essence, the cultivation and utilization of such human capital are not only characteristics but also essential goals and outcomes of the knowledge economy. By harnessing the expertise and innovative potential of skilled individuals, societies can achieve sustainable growth, foster continuous learning, and adapt to the evolving demands of the modern world. Thus, investing in education, training, and skill development becomes imperative for nations aspiring to thrive in the knowledge-driven global landscape.

Describing post-industrial society, D. Bell notes that a post-industrial society is a society where serious shifts are taking place: transition from a society predominantly based on the production of physical goods to a service-based one; knowledge-intensive industries begin to play a leading role; education becomes the basis of social mobility; human capital is an essential feature in understanding the strength of a society; knowledge is the source of invention and innovation; it creates value-added and increasing returns to scale and is often capital-saving [5].

The most important aspect here is that the post-industrialized society is marked by an increased valuation of education and knowledge.

Therefore, considering the centrality of knowledge in both the knowledge and post-industrial economies, we can confidently assert that education emerges as the paramount factor in its development. In this paradigm shift, education supersedes other factors that held significance in earlier stages of economic evolution.

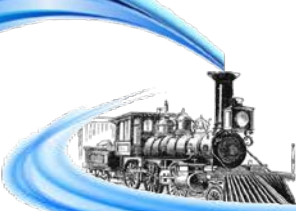
Furthermore, it's not solely education that emerges prominently, but rather the concept of continuing or lifelong education. It's important to note that various terms are employed to describe this category of education, including «adult education», «continuing education», «further education», «recurrent education», «permanent education», and «lifelong learning», among others. While each term may emphasize different facets of this phenomenon, they collectively underscore the lifelong nature of education for adults [6].

The essence of these terms revolves around the idea that education is an ongoing process that extends beyond traditional schooling. In essence, individuals continually engage in learning activities throughout their lives to adapt to evolving societal needs, technological advancements, and personal development goals. This recognition of the lifelong incompleteness of education for adults emphasizes the necessity of fostering a culture of continuous learning and skill enhancement to navigate the complexities of the modern world effectively.

The modern socio-economic landscape, coupled with the rapid pace of scientific and technological advancement, demographic transformations, and fundamental shifts in the nature of work, underscores the critical importance of lifelong education. These factors, alongside the pressing need to develop key competencies and foster a culture of continuous learning, have significantly amplified the role of education in addressing fundamental human challenges.

The need to address these challenges partly motivated the creation of the National Strategy for the Creation of a Barrier-Free Space in Ukraine for the period up to 2030. This strategy emphasizes the importance of lifelong learning, enabling adults to acquire new skills and relevant knowledge, and, if necessary, quickly change their profession to remain competitive in the labor market.

Central to this strategy is the establishment of a flexible and responsive system of continuous adult education. Such a system is designed to address the evolving

needs of society at large while catering to the specific requirements of various segments of the population. By prioritizing lifelong learning and skill development, Ukraine aims to equip its citizens with the tools and capabilities necessary to navigate the complexities of the contemporary world effectively [7].

According to scientific research, a mere one-year increase in the average duration of education among the adult population can yield significant long-term economic benefits. Specifically, it is estimated to spur a 3.7% rise in economic growth and a 6% increase in income per capita.

Education and training of adults often go beyond the socio-financial sphere, in particular professional development, retraining or career growth [8].

Moreover, lifelong education is designed to increase the level of general knowledge and expand the opportunities for citizens to participate in the country's cultural, social and political activities. It should contribute to the further democratization of society, as well as contribute to the strengthening of a person's position in professional activity.

Awareness of the importance of lifelong learning for human development has led to the correction of European policy in the field of education. The Lisbon summit of the Council of Europe in March 2000 adopted «A Memorandum of Lifelong Learning». The Memorandum emphasizes that lifelong learning must become the guiding principle for provision and participation across the full continuum of learning contexts. All people living in Europe, without exception, should have equal opportunities to adjust to the demands of social and economic change and to participate actively in the shaping of Europe's future [9].

This leads us to the quite obvious inference - education, learning, and knowledge are a relevant and imperative basis for ensuring sustainable socio-economic advancement. It is also quite obvious that creative potential is of great importance in this context, which means the organization and support of creative processes in the knowledge economy acquires great value.

Economic activity necessitates both rational thought and creative ideas. Conversely, engaging in creative endeavors demands a certain level of rational capacity. Being creative entails employing innovative thinking and abilities. Creativity not only fosters economic growth but also plays a crucial role in entrepreneurial activity. Moreover, there exists a positive correlation between creativity, innovation, competitive advantage, and entrepreneurial growth [10]. Also, there are a number of factors that influence entrepreneurial creativity that in turn lead to economic growth, as well as to capture the way in which entrepreneurial creativity is affected by this procedure. Knowledge, education, and spill-over creativity are among these factors [11].

So, education, lifelong learning, knowledge, creativity are indispensable for both social and economic development, representing fundamental aspects of the contemporary economy.

An essential participant, coordinator, and driving force in the development, production, and dissemination of education and knowledge, as well as the promotion of innovative activity, is the State. In this context, it's noteworthy to mention the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032, published by the Cabinet of Ministers of Ukraine on April 14, 2022.

The document outlines five strategic goals.

1. Enhancing the effectiveness of management in the higher education system.
2. Building trust among citizens, the state, and businesses in the educational, scientific, and innovative activities of higher education institutions.
3. Ensuring high-quality educational and scientific activities, fostering competitive higher education accessible to diverse population groups.
4. Promoting the internationalization of higher education in Ukraine.
5. Enhancing the attractiveness of higher education institutions for study and academic careers [12].

It is evident that achieving this goal hinges largely on educational development, personnel qualifications, and investments in human capital. However, the current Ukrainian education system still reflects characteristics of the industrial era. In view of this, transforming it to support the development of a new economy and foster high-quality human resources for society becomes increasingly critical.

Conclusions. The economy is becoming increasingly knowledge-intensive and education-intensive. This shift is both a condition and a result of innovation and the utilization of new technologies.

Preparing a skilled workforce capable of functioning effectively in the global economy is essential for improving resource productivity. The harnessing of skills, technology, and learning becomes a competitive advantage.

A modern economy cannot thrive without the development of human resources and the high added value of human intelligence. Education plays a paramount role in this regard, serving as a fundamental factor of economic growth.

The concept of the knowledge economy encompasses the production and exchange of ideas and information, with knowledge assuming a central role in driving economic advancement.

Institutional structures, availability of skilled labor and a robust education system, access to information and communication technology, and a vibrant innovation landscape are key factors shaping the knowledge economy.

The success of a knowledge-based economy depends on a culture that values knowledge and continuous learning, intertwined with economic and national development strategies.

The concept of lifelong learning is crucial in the knowledge economy, emphasizing the necessity of continuous education and skill enhancement to adapt to evolving societal needs and technological advancements.

The state plays a significant role in education development, knowledge production, and innovation promotion, as evidenced by strategic plans such as the Ukrainian Strategy for the Development of Higher Education.

Education, and knowledge emerge as the primary drivers of the knowledge economy, serving as crucial strategic resources for both the economy and businesses. The increasing importance of human, intellectual, and social capital, coupled with the growing role of creativity, are pivotal factors for achieving sustainable long-term development.

Therefore, education, and knowledge are indispensable for both social and economic development, constituting fundamental aspects of the contemporary economy.

References:

1. Beyond growth: towards a new economic approach: Report of the Secretary General's Advisory Group on a New Growth Narrative. OECD, 2019. [https://one.oecd.org/document/SG/NAEC\(2019\)3/En/pdf](https://one.oecd.org/document/SG/NAEC(2019)3/En/pdf) [in English].
2. Hogan T. An overview of the knowledge economy, with a focus on Arizona. Arizona State University, 2011. <https://ccpr.wpcarey.asu.edu/sites/default/files/knowledgeeconomy8-11.pdf> [in English].
3. Hayes A. What Is the Knowledge Economy? Definition, Criteria, and Example. Investopedia, January 22, 2021. <https://www.investopedia.com/terms/k/knowledge-economy.asp> [in English].
4. Derek H. C. Chen, Carl J. Dahlman. The Knowledge Economy, the Kam Methodology and World Bank Operations. World Bank Institute: Working Paper. №. 37256. 2006. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/695211468153873436/pdf/358670WBI0The11dge1Economy01PUBLIC1.pdf> [in English].
5. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. New York: Basic Books, 1999. 616 p. [in English].
6. Osvita protyahom zhyttya yak faktor lyuds'koho rozvytku. Analitychna zapyska. (2015). [Lifelong education as an official of human development. Analytical note], *Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'*. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/osvita-protyagom-zhittya-yak-chinnik-lyudskogo-rozvitku> [in Ukrainian].
7. Natsional'na stratehiya iz stvorenniya bezbar'yernoho prostoru v Ukrayini na period do 2030 roku: skhvalena Rozporyadzhennyam Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 14 kvitnya 2021 [The national strategy for creating a barrier-free space in Ukraine for the period up to 2030: approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 14, 2021, № 366-p.]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#n10> [in Ukrainian].
8. Natsional'na dopovid' pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukrayini (2021). [National report on the state and prospects of education development in Ukraine]. Kyiv: KONVI PRINT, 384 p. <https://lib.iitta.gov.ua/726223/1/nac%20dopovid%202021%20color%201%20%281%29.pdf> [in Ukrainian].
9. European Communities: A Memorandum on Lifelong Learning, issued in 2000. UNESCO, 2023. <https://www.uil.unesco.org/en/articles/european-communities-memorandum-lifelong-learning-issued-2000> [in English].
10. Nwokebuife Onyinyechi Juliana, Han Jun Hui, Mintah Clement, Ejiofor Nnaemeka Solomon, Ofori Kwame Elvis. The Impact of Creativity and Innovation on Entrepreneurship Development: Evidence from Nigeria. Open Journal of Business and Management. Vol. 9. № 4. July 15, 2021. <https://www.scirp.org/journal/paperinformation?paperid=110573> [in English].

11. Panagiotis E. Petrakis, Kyriaki I. Kafka. Entrepreneurial Creativity and Growth. Entrepreneurship – Practice – Oriented Perspectives. InTech, 2016. <https://www.intechopen.com/chapters/52579> [in English].

12. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022р. № 286-п. [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022-2032: approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 23, 2022, № 286]. [https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-20222032-roki-286-\[in Ukrainian\]](https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-20222032-roki-286-[in Ukrainian]).

Література:

1. Beyond growth: towards a new economic approach: Report of the Secretary General's Advisory Group on a New Growth Narrative. OECD, 2019. [https://one.oecd.org/document/SG/NAEC\(2019\)3/En/pdf](https://one.oecd.org/document/SG/NAEC(2019)3/En/pdf)

2. Hogan T. An overview of the knowledge economy, with a focus on Arizona. Arizona State University, 2011. <https://ccpr.wpcarey.asu.edu/sites/default/files/knowledgeeconomy8-11.pdf>

3. Hayes A. What Is the Knowledge Economy? Definition, Criteria, and Example. Investopedia, January 22, 2021. <https://www.investopedia.com/terms/k/knowledge-economy.asp>

4. Derek H. C. Chen, Carl J. Dahlman. The Knowledge Economy, the Kam Methodology and World Bank Operations. World Bank Institute: Working Paper. №. 37256. 2006. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/695211468153873436/pdf/358670WBI0The11dge1Economy01PUBLIC1.pdf>

5. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. New York: Basic Books, 1999. 616 p.

6. Освіта протягом життя як чинник людського розвитку. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень, 2015. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/osvita-protyagom-zhittya-yak-chinnik-lyudskogo-rozvitku>

7. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-п. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#n10>

8. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ: КОНВІ ПРИНТ, 2021. 384 с. <https://lib.iitta.gov.ua/726223/1/nac%20dopovid%202021%20color%201%20%281%29.pdf>

9. European Communities: A Memorandum on Lifelong Learning, issued in 2000. UNESCO, 2023. <https://www.uil.unesco.org/en/articles/european-communities-memorandum-lifelong-learning-issued-2000>

10. Nwokebuife Onyinyechi Juliana, Han Jun Hui, Mintah Clement, Ejiofor Nnaemeka Solomon, Ofori Kwame Elvis. The Impact of Creativity and Innovation on Entrepreneurship Development: Evidence from Nigeria. Open Journal of Business and Management. Vol. 9. № 4. July 15, 2021. <https://www.scirp.org/journal/paperinformation?paperid=110573>

11. Panagiotis E. Petrakis, Kyriaki I. Kafka. Entrepreneurial Creativity and Growth. Entrepreneurship – Practice – Oriented Perspectives. InTech, 2016. <https://www.intechopen.com/chapters/52579>

12. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022р. № 286-п. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-20222032-roki-286->

УДК: 338.4:631.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-88-100](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-88-100)

Бондаренко Наталія Вікторівна кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів банківської справи та страхування, Уманський національний університет садівництва, вул. Глібка, 17, м. Умань, 20301, тел.: (096) 388-92-10, <https://orcid.org/0000-0001-5603-8356>

Пономаренко Ольга Володимирівна викладач кафедри фінансів банківської справи та страхування, здобувач третього освітньо-наукового рівня вищої освіти (доктор філософії), Уманський національний університет садівництва, вул. Глібка, 17, м. Умань, 20301, тел.: (097) 338-80-04, <https://orcid.org/0000-0003-3273-1150>

Голобойченко Богдан Андрійович здобувач третього освітньо-наукового рівня вищої освіти (доктор філософії), Уманський національний університет садівництва, вул. Глібка, 17, м. Умань, 20301, тел.: (093) 147-00-59, <https://orcid.org/0009-0008-6562-884>

Клименко Володимир Олександрович здобувач третього освітньо-наукового рівня вищої освіти (доктор філософії), Уманський національний університет садівництва, 20301, м. Умань, вул. Глібка, 17, м. Умань, 20301, тел.: (067) 473-03-53, <https://orcid.org/0009-0001-0797-3222>

Демчук Вадим Миколайович здобувач третього освітньо-наукового рівня вищої освіти (доктор філософії), Уманський національний університет садівництва, вул. Глібка, 17, м. Умань, 20301, тел.: (068) 044-63-07, <https://orcid.org/0009-0006-4511-6383>

СТРАХУВАННЯ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

Анотація. Серед сучасних викликів та тенденцій у сільському господарстві агробізнес стикається з низкою ризиків і несприятливих умов, які можуть негативно вплинути на його сталий розвиток. До таких факторів належать стихійні лиха, політична нестабільність, зміни цінової кон'юнктури на сільськогосподарських ринках, зміна клімату та волатильність ринків. За таких обставин страхування може бути ефективним інструментом забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств, оскільки

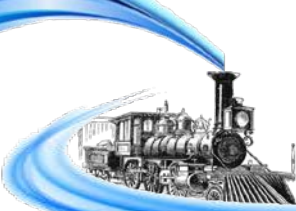
воно здатне знизити фінансові ризики та підвищити стійкість до несприятливих зовнішніх впливів. У цій роботі розглядаються наслідки сталого розвитку, включаючи його економічний, екологічний, соціально-політичний та соціальний виміри, а також аналізуються різні ризики, з якими стикаються сільськогосподарські підприємства. Вона також фокусується на потенціалі страхування як ефективного інструменту управління цими ризиками. Проаналізовано роль сільськогосподарського страхування як ефективного механізму пом'якшення впливу цих викликів на сільськогосподарських виробників. Обговорюється ступінь участі українських фермерів у системі страхування та необхідність державної підтримки у цій сфері. Зазначається, що сьогодні український ринок агрострахування перебуває на активній стадії розвитку, але ще не досягнув повної зрілості, що відкриває можливості для подальшого зростання та оптимізації. У роботі підкреслюється важливість страхування для сільськогосподарських підприємств, зокрема, на основі досвіду США, які є лідером у сфері агрострахування. Показано, що приватний сектор у цій країні відіграє важливу роль у розвитку схем страхування врожаю, які дозволяють фермерам швидко реагувати на втрати. Автори пропонують кілька дослідницьких ініціатив, спрямованих на вдосконалення сільськогосподарського страхування, включаючи розробку страхових продуктів, співпрацю з урядом для підтримки програм і фінансування; створення довгострокових дослідницьких програм та використання дослідницької бази. На завершення автори висловлюють переконання, що розвиток страхування сприятиме підвищенню стійкості сільського господарства сільськогосподарського сектору до ризиків і сприятиме його сталому розвитку.

Ключові слова: страхування, аграрне страхування, сталий розвиток, ризики, ринок страхування.

Bondarenko Nataliia Viktorivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, Uman National University of Horticulture, Hlibka St., 17, Uman, 20301, tel.: (096) 388-92-10, <https://orcid.org/0000-0001-5603-8356>

Ponomarenko Olga Volodymyrivna Lecturer of the Department of Finance, Banking and Insurance, Postgraduate student, Uman National University of Horticulture, Hlibka St., 17, Uman, 20301, tel.: (097) 338-80-04, <https://orcid.org/0000-0003-3273-1150>

Holoboichenko Bohdan Andriiovych Postgraduate student, Uman National University of Horticulture, Hlibka St., 17, Uman, 20301, tel.: (093) 147-00-59, <https://orcid.org/0009-0008-6562-884>

Klymenko Volodymyr Oleksandrovych Postgraduate student, Uman National University of Horticulture, Hlibka St., 17, Uman, 20301, tel.: (093) 147-00-59, <https://orcid.org/0009-0008-6562-884>

Demchuk Vadym Mykolaiovych Postgraduate student, Uman National University of Horticulture, Hlibka St., 17, Uman, 20301, tel.: (068) 044-63-07, <https://orcid.org/0009-0006-4511-6383>

INSURANCE AS A STRATEGIC TOOL FOR ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Abstract. In the context of current challenges and trends in agriculture, agricultural businesses face a number of risks and adverse conditions that may adversely affect their sustainable development. These factors include natural disasters, political instability, changes in the price environment in agricultural markets, climate change, and market volatility. In these situations, insurance can be an effective instrument to ensure the sustainable development of agricultural enterprises, as it can reduce financial risks and increase resilience to adverse external influences. This paper discusses the implications of sustainable development, including economic, environmental, sociopolitical, and social aspects, and analyzes the various risks faced by agricultural enterprises. It also highlights the potential of insurance as an effective means of managing these risks. The role of agricultural insurance as an effective mechanism to mitigate the impact of these challenges on agricultural producers is also analyzed. The extent of Ukrainian farmers' participation in insurance programs and the need for state support in this area are also discussed. It is noted that today the Ukrainian agricultural insurance market is at an active stage of development, but has not yet reached full maturity, opening opportunities for further growth and optimization. This paper emphasizes the importance of insurance in the agricultural business, particularly based on the experience of the United States, a leading agricultural insurance country. It shows that the private sector in this country plays an important role in the development of crop insurance programs, which allow farmers to respond quickly to losses. The authors propose several research initiatives aimed at improving agricultural insurance, including developing insurance products, working with the government to support programs and financing, establishing long-term research programs, and leveraging the research base. In conclusion, the authors express their belief that the development of insurance will contribute to the resilience of the agricultural sector to risk and promote its sustainable development.

Keywords: insurance, agricultural insurance, sustainable development, risk, insurance market.

Постановка проблеми. У контексті сучасних викликів і тенденцій у сільському господарстві, аграрні підприємства стикаються з різноманітними ризиками та несприятливими умовами, що можуть загрожувати їхньому сталому розвитку. Серед таких чинників можна виділити: природні катастрофи, політичну нестабільність, коливання цін на сільськогосподарську продукцію, зміни клімату та ринкові нестабільності. У цьому контексті страхування виступає як потенційно ефективний інструмент для забезпечення сталого розвитку аграрних підприємств шляхом зменшення фінансових ризиків та підвищення їхньої стійкості до негативних зовнішніх впливів. Однак, не зважаючи на потенційні переваги страхування, існують ряд перешкод і проблем, що перешкоджають його ефективному впровадженню в аграрному секторі. До таких проблем можна віднести: недостатню освіченість аграрних підприємців про можливості страхування, відсутність адаптованих страхових продуктів до специфіки сільського господарства, відсутність підтримки з боку держави, а також високу вартість страхових полісів для аграрних виробників. Тому важливим завданням є аналіз інструментів страхування, їхнього потенціалу та ефективності для забезпечення сталого розвитку аграрного сектору, а також виявлення шляхів подолання перешкод у впровадженні страхових механізмів на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню розвитку аграрного страхування присвячені роботи багатьох науковців. Наприклад, Л. Барабаш, С. Власюк [2] досліджують агрострахування як важливу складову продовольчої безпеки, відзначаючи його значення для сталого розвитку аграрних підприємств. К. Мельник К. Ю. Улянич, О. Прокопчук [3] аналізують розвиток агрострахування в Україні, зосереджуючись на актуальності цієї теми в контексті національного сільськогосподарського сектору. О. Лобова [1] глибоко досліджує теоретичні аспекти сільськогосподарського страхування, надаючи базові знання для подальших досліджень. О. Віленчук [5] проводить оцінку потенціалу розвитку страхування сільськогосподарської продукції в Україні, що вказує на потребу у практичних підходах до впровадження агрострахування. В роботі О. Непочатенко [2] розглядається страховий захист аграрних ризиків та ідентифікуються конкретні небезпеки, з якими стикаються аграрні підприємства. В дослідженні О. Прокопчук [3] розроблено параметричну схему страхового захисту для аграрного сектору економіки України, що вказує на потребу у конкретних стратегіях та інструментах страхування. Аналізуючи вищезазначені джерела постає питання в конкретизації стратегій та заходів для ефективного впровадження агрострахування як стратегічного механізму для забезпечення сталого розвитку аграрних підприємств в Україні.

Мета статті – визначення різних аспектів сталого розвитку сільськогосподарських підприємств, а також аналіз наявного досвіду щодо

розвитку аграрного страхування як на вітчизняному, так і на зарубіжному рівнях, а також дослідження векторів впливу страхування на сталий розвиток сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу. Розуміння та реалізація принципів сталого розвитку у діяльності аграрних підприємств є ключовим фактором для забезпечення їхньої успішності та відповідності вимогам сучасного суспільства.

Аграрні підприємства є суб'єктами господарювання, які спеціалізуються у сільському господарстві, що здійснюють вирощування рослинної або тваринної продукції, а також займаються іншими важливими сільськогосподарськими операціями, такими як виробництво та збут сільськогосподарської техніки, насіння, агрохімікатів та іншого обладнання. Ці підприємства можуть мати різні форми власності та охоплювати як великі агрохолдинги, так і невеликі сімейні ферми [1]. Аграрні підприємства відіграють важливу стратегічну роль у формуванні добробуту держави через свій внесок у забезпечення продовольства, постачання сировини для промисловості та сприяння розвитку сільських територій.

Сталість розвитку аграрних підприємств є ключовим фактором у вирішенні взаємозв'язку між економічним, екологічним, громадсько-політичним і соціальним вимірами їхньої діяльності. Це сприяє не лише їх власному успіху, але й забезпечує стійкий розвиток сільських територій та загальне благополуччя суспільства (табл.1). Кожен аспект відображає важливість забезпечення стабільності та збалансованості у вирішенні економічних, екологічних, громадсько-політичних і соціальних вимог та демонструють важливість сталого розвитку аграрних підприємств як для їх власної діяльності, так і для соціального та екологічного благополуччя суспільства в цілому [2-4].

Таблиця 1.

Аспекти сталого розвитку аграрних підприємств

Аспект	Значення сталого розвитку для аграрних підприємств
Економічний	стабільність доходів та ефективне використання ресурсів для забезпечення економічного успіху.
Екологічний	збереження природних ресурсів та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище шляхом використання екологічно чистих технологій.
Громадсько-політичний	формування сприятливого середовища для діяльності аграрних підприємств через участь у громадських діалогах та політичних процесах.
Соціальний	Забезпечення гідних умов праці та підвищення якості життя місцевого населення для забезпечення загального благополуччя суспільства.

Розроблено автором

Аналізуючи ці аспекти більш детально, можна стверджувати, що сталому розвитку аграрних підприємств може сприяти впровадження страхування. Страхування може забезпечити економічну стійкість, оскільки воно допомагає компенсувати фінансові втрати внаслідок різних ризиків, таких як природні катастрофи чи ринкові коливання. Також, за допомогою страхування можна зменшити ризики екологічного збитку, оскільки деякі страхові продукти можуть включати умови, спрямовані на покращення екологічних показників підприємств. Крім того, у разі сплати страхових виплат, підприємства можуть легше відновлювати свою діяльність, що сприяє підвищенню соціальної стабільності і загального благополуччя у сільських громадах [5]. Таким чином, страхування може бути важливим інструментом для досягнення сталого розвитку аграрних підприємств.

Аграрні підприємства систематично конфронтуються з різноманітними аспектами ризику у сільському господарстві, а також активно здійснюють їх управління. Ризик належить до категорії небажаних наслідків, що включають зниження врожайності та доходів, а також можуть призвести до катастрофічних наслідків, таких як фінансове банкрутство, відсутність продовольчої безпеки та проблеми зі здоров'ям людей [3]. У той же час, вищі очікувані прибутки зазвичай є позитивною винагородою за прийняття ризику. Отже, аграрії одночасно стикаються зі спектром ризиків, які можуть взаємодіяти та посилювати один одного, що може вплинути на їхні рішення та результати у значній мірі, що виходить за межі простого фермерського господарства. Однією з головних причин світової кризи цін на продовольство у 2007-2008 роках був виробничий ризик, який виник внаслідок серйозних посушливих умов. Проте наслідки подальших стрибків цін були підсилені введенням деякими країнами експортних обмежень. Під час цієї кризи фермери стикалися з виробничим ризиком, пов'язаним із посухою, ринковим ризиком у зв'язку із стрибками цін, а також інституційним ризиком, спричиненим несподіваними змінами у державній політиці - і все це вкотре підкреслює, як наслідки ризику можуть мати каскадний ефект, коли один тип ризику сприяє виникненню іншого - наприклад, збільшення кількості опадів під час збору врожаю може викликати ряд інших ризиків, таких як фінансові ризики, пов'язані із неможливістю виплати кредитів.

Протягом останніх двох років українські аграрії стикалися зі складними викликами, які призвели до втрат, пошуку нових рішень і перегляду перспектив. Ці виклики включають перешкоди в логістичних мережах, пошкоджену інфраструктуру, зруйновані поля через мінування, валютні коливання та складнощі в освоєнні нових ринків і втрату доступу до старих. Це лише частина проблем, з якими стикаються аграрії, і яка може виявитися більшою, ніж здається на перший погляд. Згідно з даними «Української

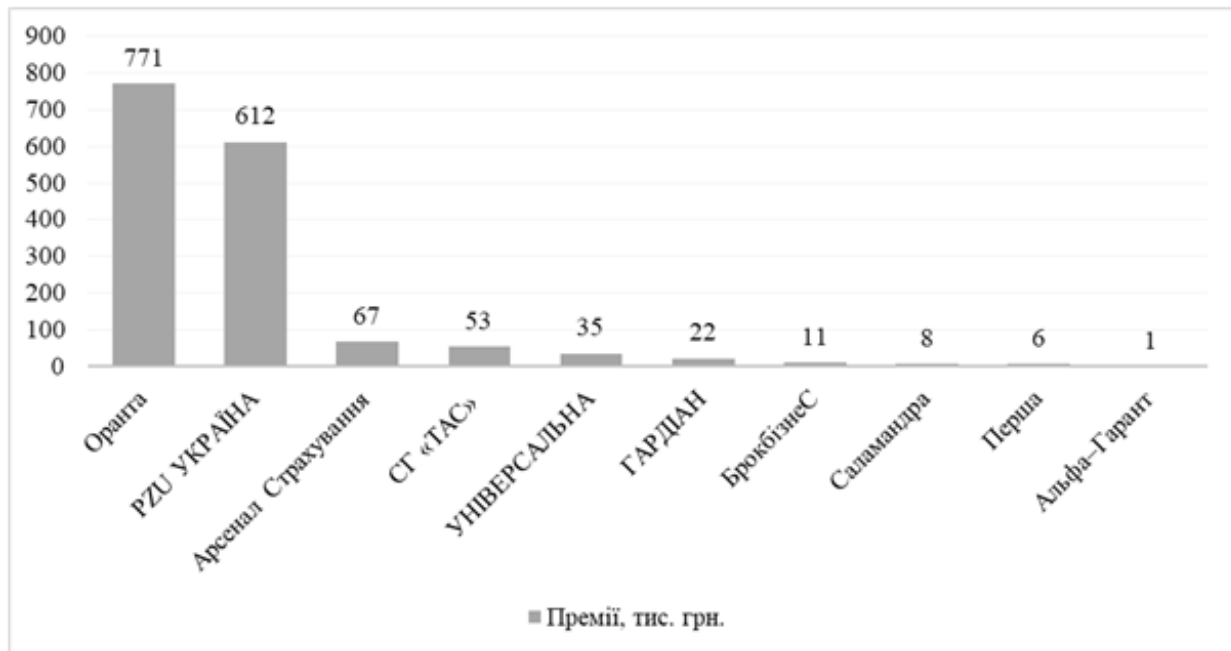

зернової асоціації», світовий обсяг виробництва зерна перевищує 2,5 мільярда тонн, з яких понад 80 мільйонів тонн цього року вирощено в Україні. У відносних величинах, що стосуються торгівлі зерном, Україна складає близько 5-6% світового ринку. За попередніми прогнозами, у 2023 році могло бути експортовано на світові ринки близько 50 мільйонів тонн зернових та олійних культур, а також близько 10 мільйонів тонн рослинних олій і шротів [6].

У цьому контексті аграрне страхування виступає як ефективний механізм для зменшення впливу на результативність сільськогосподарських виробників. Страховий захист призначений забезпечити неперервність, гармонійність та стабільність розвитку агробізнесу на аграрних ринках [3]. Ринок страхування в Україні має розширений асортимент видів та послуг, спрямованих на сферу сільськогосподарського виробництва, якими сільськогосподарські виробники можуть скористатися для мінімізації ризиків та забезпечення стабільності своєї діяльності[4].

Державна підтримка має вирішальне значення у цій сфері, оскільки аграрні інституції є особливо вразливими до непередбачуваних обставин. На жаль, лише невелика частина українських сільськогосподарських земель застрахована, що свідчить про низький рівень освіченості щодо важливості страхування серед аграріїв. Порівнюючи з міжнародними ринками, США є лідером у сфері агрострахування, де застраховано значну частину сільськогосподарських угідь. Однак, навіть з урахуванням державної підтримки та існуючих схем страхування, військова ситуація вимагає внесення певних коригувань. З початком повномасштабного конфлікту аграрний сектор стикнувся з численними проблемами, включаючи окупацію територій, перешкоди для сівби та знищення урожаю через обстріли та спалювання полів. Введення воєнного стану суттєво позначилося на функціонуванні агрострахування в Україні. Форс-мажорні обставини, зокрема війна, визнаються однією з основних причин невиконання страхового відшкодування. Таким чином, держава у період економічних труднощів намагається оптимізувати функціонування ринку страхування та забезпечувати його стабільність шляхом надання допомоги аграріям у справі страхування[9].

На сьогоднішній день український ринок аграрного страхування знаходиться на етапі активного розвитку, проте він ще не досяг повної зрілості, що залишає потенціал для подальшого прогресу. На ринку працює достатня кількість страхових компаній, які надають послуги з агрострахування [9]. Проте, помітна розбіжність між провідними учасниками ринку та менш конкурентоспроможними компаніями, що вказує на необхідність посилення конкуренції та подальшого розвитку аграрного страхування. Згідно з даними, за перший квартал 2023 року, десятку провідних страхових компаній складають: «Оранта», «PZU Україна», «Арсенал Страхування», «СГ ТАС», «УНІВЕРСАЛЬНА», «ГАРДІАН», «Брокбізнес», «Саламандра», «Перша» та «Альфа-гарант» (рис 1).

Примітка: розроблено авторами на основі джерела [10].

Для глибшого розуміння впливу страхування на аграрні підприємства корисно вивчити досвід зарубіжних країн, зокрема США, яка є лідером у сфері агрострахування. У цій країні приватний сектор виступає як ключова сила у розвитку програм страхування врожаю. Це особливо актуально через необхідність оперативного реагування на втрати, коли фермерам негайно потрібні фінансові ресурси для здійснення своїх зобов'язань. Урядові програми ліквідації наслідків стихійних лих, хоч і надають допомогу, проте зазвичай потребують значного часу на схвалення та виплату компенсацій, що може тривати навіть кілька років після стихійного лиха. На відміну від цього, програми страхування врожаю оперативніші та динамічніші, надаючи допомогу протягом короткого терміну після подання заяви.

Важливо відзначити, що історично страхування врожаю почалося як програма федерального уряду, проте через низький рівень участі та великі витрати на поточні програми, уряд звернувся до приватного сектору за допомогою. Створене державно-приватне партнерство забезпечило ефективне поєднання експертизи приватного сектору з регуляторним та фінансовим сприянням федерального уряду. На сьогоднішній день в приватних страхових компаніях, які здійснюють страхування врожаю, працює значна кількість ліцензованих агентів та сертифікованих аварійних комісарів. Ці компанії активно інвестують у розвиток технологій, підвищення ефективності інфраструктури, навчальні програми та покращення обслуговування фермерських господарств і власників ранчо [11]. Серед найбільших компаній, що займаються страхуванням аграрних підприємств та врожаю від багатьох

ризиків у США, є такі: Chubb Limited, Zurich Insurance Group та QBE Insurance Group[12]. Це сприяє підтримці аграрного сектору та забезпеченню його стійкості у важких умовах.

На практиці механізм державної підтримки виглядає наступним чином: американський конгрес утворив та фінансує Федеральну корпорацію страхування врожаю (FCIC), яка сприяє фермерам у керуванні ризиками, пов'язаними зі стихійними лихами та коливаннями на ринку. Агентство з управління ризиками (RMA) Міністерства сільськогосподарства США відповідає за адміністрування різноманітних програм FCIC. Відповідно, FCIC/RMA встановлює стандарти і процедури для програм, розробляє та затверджує нові продукти і поліпшення існуючих, встановлює ставки премій та цінові варіанти, а також забезпечує загальний нагляд за програмами. Федеральний уряд підвищує доступність продукції для фермерів, знижуючи премії та компенсуючи частину витрат на доставку, які, в іншому випадку, були б включені в премії [11]. Отже, система федерального страхування врожаю у США, керована FCIC/RMA, є важливим інструментом для підтримки аграрного сектору та зменшення ризиків, пов'язаних зі стихійними та ринковими коливаннями. Ця система дозволяє фермерам забезпечити стабільність у виробництві та зберегти свої доходи навіть у складних умовах.

Отже, страхування відіграє важливу роль у забезпеченні сталого розвитку сільськогосподарських підприємств у контексті різних аспектів, таких як економічна стабільність, управління ризиками, стійкість та перспективний розвиток. Його впровадження сприяє не лише збереженню фінансової безпеки фермерів, але й сприяє зростанню інвестицій, зменшенню впливу ризиків та покращенню доступу до кредитів. Такий підхід підтримує сталу економічну та екологічну продуктивність, сприяючи узгодженому розвитку сільськогосподарського сектору. (таблиця 2).

Таблиця 2.

Вплив страхування на сталий розвиток сільськогосподарських підприємств

Аспект	Результат
Фінансова стабільність	Сільськогосподарські підприємства краще підготовлені до протистояння фінансовим викликам та підтримки стабільності у своїй діяльності, що сприяє їх довгостроковій життєздатності та зростанню.
Управління ризиками	Страхування допомагає аграріям передати страховикам ризики, пов'язані з несприятливими погодними умовами, шкідниками, хворобами, волатильністю ринку та стихійними лихами, зменшуючи потенційні фінансові втрати та забезпечуючи стабільність доходів від сільськогосподарської діяльності.

Продовження Табл. 2

Сприяння інвестиційному розвитку	Страховання заохочує фермерів інвестувати в сучасні сільськогосподарські технології, засоби виробництва та практики, що сприяє підвищенню продуктивності, ефективності та сталості в довгостроковій перспективі.
Кредитний доступ	Страхове покриття слугує заставою для сільськогосподарських кредитів, полегшуючи доступ фермерів до кредитів та уможливаючи інвестиції в землю, обладнання та технології, необхідні для розвитку та модернізації сільського господарства.
Стійкість	Завдяки наявності страхового покриття, сільськогосподарські підприємства можуть здійснювати швидке відновлення після негативних подій і адаптувати свої стратегії для мінімізації майбутніх ризиків, що забезпечує їхню резистентність у зустрічі з викликами.
Перспективний розвиток	Страховання надає впевненість інвесторам та кредиторам, зменшуючи ризики, пов'язані з сільськогосподарською діяльністю, та заохочуючи інвестиції та ініціативи з розширення, що сприяють загальному зростанню сільськогосподарських підприємств.
Продовольча безпека	Збереження фінансової стабільності сільськогосподарських підприємств, що забезпечує надійне постачання продуктів харчування на ринок. Це сприяє підтримці стабільних цін на продукти харчування та забезпеченню доступу до них для населення.
Скорочення бідності	Захищені від фінансових втрат, сільські господарства можуть зберігати стабільність доходів, що сприяє підвищенню життєвого рівня сільського населення та скороченню бідності.
Екологічна стійкість	Шляхом зменшення фінансових ризиків, пов'язаних зі збитками від екологічних подій, сільські господарства можуть інвестувати в екологічно стійкі методи виробництва, збереження ґрунтів та водних ресурсів, а також використання енергоефективних технологій.

Розроблено автором

Страховання слугує основою для забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств шляхом зменшення ризиків, сприяння інвестиціям, підвищення стійкості та забезпечення доступу до кредитів. Його багатогранний внесок не лише захищає засоби до існування фермерів, але й підтримує ширші зусилля, спрямовані на досягнення продовольчої безпеки,

скорочення бідності та екологічної стійкості в сільськогосподарських системах по всьому світу.

Деякі наукові ініціативи включають компоненти, спрямовані на поліпшення сільськогосподарського страхування. Аналізуючи десятирічний досвід розвинених країн, можна виокремити наступні стратегії та методи, які можуть сприяти поліпшенню ефективності майбутніх досліджень та розвитку сільськогосподарського страхування:

- розроблення складніших страхових продуктів: включає продукти, які враховують як попит, так і пропозицію, і спрямовані на вирішення широкого спектру ризиків, з якими зіштовхуються сільськогосподарські підприємства.

- співпраця з урядом для підтримки програм та фінансування: тісне партнерство з урядовим сектором може сприяти масштабуванню програм страхування через надання субсидій та іншої фінансової підтримки. Важливо проводити дослідження витрат та вигід для кращого аналізу ефективності державних інвестицій.

- створення довгострокових дослідницьких програм з стабільним фінансуванням: для досягнення значних результатів у сфері страхування потрібно розробляти стратегічні програми з достатнім фінансуванням. Це дозволить проводити детальні дослідження впливу та розвивати потенціал для масштабування страхування.

- використання дослідницької бази: розуміння інтересів страховиків та посередників є важливим для розробки ефективних рішень з управління сільськогосподарськими ризиками. Для цього можна застосовувати різні методи дослідження, включаючи аналітику ринку, опитування та моделювання ризиків.

Такі інструменти розвитку страхування для аграрних підприємств можуть сприяти збільшенню стійкості сільськогосподарського сектору до ризиків і сприяти його сталому розвитку.

Висновки. У підсумку можна стверджувати, що страховий захист, який забезпечує неперервність, гармонійність та стабільність розвитку агробізнесу на аграрних ринках, відіграє важливу стратегічну роль у забезпеченні сталого розвитку аграрних підприємств. Шляхом збереження фінансових ресурсів підприємств та уникнення серйозних втрат, страхування сприяє фінансовій стабільності. Крім того, страхування дозволяє планувати діяльність аграрних підприємств на довгострокову перспективу, що забезпечує сталість виробництва незалежно від негативних зовнішніх впливів. Це є ключовим фактором для досягнення сталого розвитку аграрного сектора та забезпечення продовольчої безпеки. Перспективи подальших досліджень у галузі страхування аграрних підприємств є широкими і мають значний потенціал для

розвитку. Дослідження можуть спрямовуватися на вивчення та оцінку ефективності і відповідності існуючих страхових продуктів потребам аграрних підприємств. Враховуючи швидкі технологічні зміни, дослідження можуть бути спрямовані на вивчення впливу новітніх технологій, таких як інтернет речей (IoT), штучний інтелект (AI) та блокчейн, на розвиток аграрного страхування. Це може включати аналіз їх потенційного використання для поліпшення процесів оцінки ризиків, збору даних та обробки відшкодувань. Також важливим є вивчення впливу державної політики та регулювання на ринок аграрного страхування. Це включає аналіз ефективності державних програм підтримки страхування, розробку пропозицій щодо підвищення страхової культури та створення більш сприятливого середовища для розвитку цього ринку.

Література:

1. Лобова О. М. Теоретичні основи сільськогосподарського страхування. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка “Економіка”. – 2011. – № 126. – С. 58 – 61
2. Непочатенко О. О., Юдін В. К. Страховий захист аграрних ризиків. Мукачівський державний університет. Електронне фахове видання. 2016. Вип. 2. С. 572–577.
3. Прокопчук О. Т., Клименко В. О. Параметрична схема страхового захисту для аграрного сектору економіки України. Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. 2023. Вип. 102. Ч. 2 : Економічні науки. С. 60-71. DOI: 10.32782/2415-8240-2023-102-2-60-71.
4. Nesterchuk Y., Prokopchuk O., Tsymbalyuk Y., Rolinskyi O., Bilan Y. Current status and prospects of development of the system of agrarian insurance in Ukraine, Investment Management and Financial Innovations. 2018. Vol. 15. № 3. P. 56–70.
5. Барабаш Л. В., Власюк С. А. Агрострахування як складова продовольчої безпеки. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес». 2014. Вип. 200. С. 74–80.
6. Українська зернова асоціація. Режим доступу: <https://latifundist.com/kompanii/18-ukrainskaya-zernovaya-assotsiatsiya>
7. Мельник К. М., Улянич Ю. В., Прокопчук О. Т. Розвиток агрострахування в Україні. Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. 2019. Вип. 94 Ч. 2. С. 121-130.
8. Віленчук О. М. Оцінка потенціалу розвитку страхування сільськогосподарської продукції в Україні. Економіка АПК. 2017. № 8. С. 56–64.
9. Власюк С.А., Цимбалюк Ю.А., Пономаренко О.В., Заярна К.О. Перспективи розвитку аграрного страхування в Україні. Збірник наукових праць Уманського НУС. Випуск 103. Частина 3. 2023. С. 63-72. <http://dx.doi.org/10.32782/2415-8240-2023-103-2-63-72>
10. Форіншурер – журнал про страхування та InsurTech. Режим доступу: <https://forinsurer.com/ratings/nonlife/23/3/76>.
11. Crop Insurance Keep America grow. <https://cropinsuranceinamerica.org/>
12. Statista. Crop insurance in the United States - statistics & facts. <https://www.statista.com/topics/3968/crop-insurance-in-the-united-states/>

References:

1. Lobova O.M. (2011). Teoretychni osnovy silskohospodarskoho strakhuvannia [Theoretical foundations of agricultural insurance]. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv "Economics". 126. 58-61 [in Ukrainian].
2. Nepochatenko O. O., Yudin V. K. (2016). Strakhovyi zakhyst ahrarnykh ryzykiv [Insurance protection of agricultural risks]. Mukachevo State University. Electronic professional publication. Issue 2. 572-577. [in Ukrainian].
3. Prokopchuk O. T., Klymenko V. O. (2023). Parametrychna skhema strakhovoho zakhystu dlia ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy [Parametric scheme of insurance protection for the agricultural sector of the Ukrainian economy]. Collection of scientific works of Uman National University of Horticulture. Issue 102: Economics. 60-71. [in Ukrainian].
4. Nesterchuk Y., Prokopchuk O. & Bilan Y. (2018). Current status and prospects of development of the system of agrarian insurance in Ukraine, Investment Management and Financial Innovations. Vol. 15. № 3. 56–70.[in English].
5. Barabash L. V., Vlasiuk S. A. (2014). Ahrostrakhuvannia yak skladova prodovolchoi bezpeky [Agroinsurance as a component of food security]. Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series "Economics, Agricultural Management, Business". Issue 200. 74-80. [in Ukrainian].
6. Ukrainska zernova asotsiatsiia. Retrieved from: <https://latifundist.com/kompanii/18-ukrainskaya-zernovaya-assotsiatsiya> [in Ukrainian].
7. Melnyk K. M., Ulianych Y. V. & Prokopchuk O. T. (2019). Rozvytok ahrostrakhuvannia v ukraini [Development of agricultural insurance in Ukraine]. Collection of scientific papers of Uman National University of Horticulture. Issue 94 Part 2. 121-130. [in Ukrainian].
8. Vilenchuk O. M. (2018). Otsinka potentsialu rozvytku strakhuvannia silskohospodarskoi produktsii v Ukraini [Assessment of the potential for the development of agricultural insurance in Ukraine]. Ekonomika APK. 8. 56-64 [in Ukrainian].
9. Vlasiuk S.A., Tymbaliuk Y. U. A. & Ponomarenko O.V. (2023). Perspektyvy rozvytku ahrarnoho strakhuvannia v Ukraini [Prospects for the development of agricultural insurance in Ukraine]. Collection of scientific papers of Uman NUS. Issue 103. Part 3. 63-72. [in Ukrainian].
10. Forinshurer – zhurnal pro strakhuvannia ta InsurTech. Retrieved from: <https://forinsurer.com/ratings/nonlife/23/3/76> [in Ukrainian].
11. Crop Insurance Keep America grow. Retrieved from: <https://cropinsuranceinamerica.org/> [in English].
12. Statista. Crop insurance in the United States - statistics & facts. Retrieved from: <https://www.statista.com/topics/3968/crop-insurance-in-the-united-states/> [in English].

УДК 631.1:001.76 + 632.934

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-101-108](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-101-108)

Віннічук Тамара Сергіївна кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу, Інститут захисту рослин Національної академії аграрних наук України, вул. Васильківська, 33, м. Київ, 03022, тел.: (095)591-15-75

Круть Михайло Володимирович кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу, Інститут захисту рослин Національної академії аграрних наук України, вул. Васильківська, 33, м. Київ, 03022, тел.: (067)317-03-80, <https://orcid.org/0000-0003-4575-5039>

БАЗА ДАНИХ ІННОВАЦІЙ З УДОСКОНАЛЕННЯ ХІМІЧНОГО ЗАХИСТУ РОСЛИН

Анотація. Інститутом захисту рослин Національної академії аграрних наук України сформовано базу даних інновацій з удосконалення хімічного захисту рослин, яка складається із 40 наукових розробок. Розроблено технологічні регламенти застосування пестицидів сучасного асортименту для захисту основних сільськогосподарських культур. Розроблено способи раціонального та екологічно орієнтованого застосування інсектицидів на польових культурах. Удосконалено технологію захисту сої від шкідливих організмів. Створено базу експериментальних даних для розробки технологій раціонального застосування пестицидів на кукурудзі, сої та картоплі. Удосконалено систему хімічного захисту пшениці озимої від шкідливої черепашки. Відмічено високу ефективність бакових сумішей гербіцидів із поверхнево-активними речовинами проти борщівника Сосновського. Важливого значення набуває застосування хімічних засобів захисту сумісно з регуляторами росту рослин та біологічними препаратами. Видано рекомендації стосовно моніторингу резистентності колорадського жука до пестицидів. Розроблено методичні рекомендації щодо оцінювання рівня токсичності пестицидів для комах та кліщів. Встановлено способи раціонального застосування хімічних засобів в агроценозах рису. Розроблено модель оцінки ризику застосування пестицидів сучасного асортименту для захисту сільськогосподарських культур в Україні. Розроблено моделі детоксикації пестицидів в агроценозах та екотоксикологічні показники цього процесу. Встановлені способи визначення діючих речовин хімічних препаратів відрізняються високою достовірністю й широко використовуються

для проведення аналізів на вміст пестицидів в об'єктах довкілля та виробленій продукції.

Ключові слова: сільськогосподарська культура, шкідливі організми, пестицид, хімічний захист рослин, токсичність, резистентність, детоксикація.

Vinnichuk Tamara Sergiyivna Candidate of biological sciences, senior scientific worker, Head of the Department, Institute of Plant Protection of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Vasytkivska St., 33, Kyiv, 03022, tel.: (095)591-15-75

Krut Mykhailo Volodymyrovych Candidate of biological sciences, senior scientific worker, leading scientist of the Department, Institute of Plant Protection of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Vasytkivska St., 33, Kyiv, 03022, tel.: (067)317-03-80, <https://orcid.org/0000-0003-4575-5039>

A DATABASE OF INNOVATIONS IN BIOLOGICAL PLANT PROTECTION

Abstract. The Institute of Plant Protection of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine has created a database of innovations on the improvement of chemical plant protection, which consists of 40 scientific developments. Technological regulations for the use of pesticides of a modern assortment for the protection of the main agricultural crops have been developed. Methods of rational and ecologically oriented application of insecticides on field crops have been developed. The technology of soybean protection against harmful organisms has been improved. A database of experimental data was created for the development of technologies for the rational use of pesticides on corn, soybeans, and potatoes. The system of winter wheat chemical protection against the eurygaster bug has been improved. The high efficiency of tank mixtures of herbicides with surface-active substances against Sosnovsky borscht was noted. The use of chemical protection agents in combination with plant growth regulators and biological preparations becomes important. Recommendations for monitoring the resistance of the Colorado potato beetle to pesticides have been issued. Methodological recommendations for assessing the level of toxicity of pesticides for insects and mites have been developed. Methods of rational application of chemicals in rice agrocenoses have been established. A risk assessment model for the use of pesticides of a modern assortment for the agricultural crop protection in Ukraine has been developed. Models of pesticide detoxification in agrocenoses and ecotoxicological indicators of this process have been developed. The established methods of

determining the active substances of chemical preparations are highly reliable and are widely used for conducting analyzes for the content of pesticides in environmental objects and manufactured products.

Keywords: agricultural crop, harmful organisms, pesticide, chemical plant protection, toxicity, resistance, detoxification

Постановка проблеми. Внаслідок повномасштабної війни росії проти України аграрний сектор зазнав суттєвих втрат. Але ж статистичні дані стосовно розвитку виробництва у передвоєнному 2021 році й наступні (вже воєнні) роки свідчать про те, що наша країна залишається одним із гарантів забезпечення продовольчої безпеки у світі [1, 2, 3].

Багато ще треба зробити для стабілізації розвитку аграрного сектору економіки України в сучасних важких умовах життя. Значною мірою це стосується як підвищення обсягів виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції, так і зменшення екологічної небезпеки для довкілля. Важливого значення при цьому набуває покращання наукового забезпечення агропромислового виробництва.

Слід враховувати й деякі негативні моменти в розвитку вітчизняного аграрного виробництва. Так, сільське господарство проявляє негативний вплив на 80% території України. Внесок агропромислового комплексу в забруднення і деградацію навколишнього середовища становить 35–40%, зокрема земельних ресурсів – 50, поверхневих вод – 45–50%. Тільки 1 гектар із кожних 10 має задовільний стан. Продуктивність наших ланів порівняно з розвиненими країнами залишається низькою, що великою мірою відображається на продовольчих ресурсах [4, 5].

Найважливішим резервом для отримання додаткових урожаїв сільськогосподарських культур є здійснення захисних заходів. Так, за інтенсивних технологій ефективний захист рослин базується, насамперед, на широкому застосуванні пестицидів. На перший погляд цей метод забезпечує необхідний захисний ефект, дає можливість одержати швидкий господарський результат, є прийнятним за величиною затрат, проте створює і значні негативні впливи, пов'язані з забрудненням навколишнього середовища і разом із тим – вироблюваної продукції [6]. Тому в нашій та багатьох країнах світу актуальним став розвиток концепції інтегрованого екологізованого захисту рослин [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За даними Держпродспоживслужби, у 2020 році українські аграрії провели захист посівів сільськогосподарських культур від шкідників, хвороб і бур'янів на 46,2 млн, і при тому було використано 40,7 тис. тонн пестицидів. Для вирішення проблеми кардинального покращання екологічного стану в Україні потрібний постійний

пошук можливостей зменшення пестицидного навантаження на агроценози та підвищення безпеки для довкілля. Зважаючи на вищесказане, однією із важливіших вимог до створюваної в установах Національної академії аграрних наук України інноваційної продукції, крім її економічності, є екологічність.

Мета статті – аналіз наукових досягнень та формування інвестиційно-інноваційної бази даних наукових розробок з удосконалення хімічного захисту рослин для подальшого здійснення трансферу інновацій в аграрне виробництво.

Виклад основного матеріалу. Інститутом захисту рослин НААН та деякими іншими установами Науково-методичного центру «Захист рослин» (Миронівський інститут пшениці імені В.М. Ремесла, Інститут сільського господарства Карпатського регіону НААН) впродовж останніх близько 20 років в результаті проведених численних науково-дослідних робіт створено базу даних наукових розробок із удосконалення хімічного захисту сільськогосподарських культур від шкідників, хвороб та бур'янів, яка складається із 40 інновацій.

Розроблено технологічні регламенти застосування пестицидів сучасного асортименту для захисту основних сільськогосподарських культур. Їх складовими є: 1) контроль розвитку шкідливих організмів у посівах основних вирощуваних культур; 2) встановлення ефективності строків і норм витрати пестицидів сучасного асортименту пестицидів проти шкідливих організмів; 3) хімічний захист тієї чи іншої культури з повним асортиментом гербіцидів, інсектицидів, фунгіцидів, протруйників насіння; 4) методичні рекомендації із застосування сучасного асортименту пестицидів проти шкідливих організмів в системах захисту картоплі, гороху; 5) методичні рекомендації з використання гербіцидів на посівах кукурудзи; 6) методичні рекомендації з проведення захисних заходів проти мишоподібних гризунів.

Розроблено способи раціонального та екологічно орієнтованого застосування інсектицидів на польових культурах (пшениця озима, гречка, горох, кукурудза, буряки цукрові та їх насінники) – це передпосівна обробка насіння гречки, кукурудзи, гороху інсектицидними протруйниками проти шкідників сходів; обробка маточних коренеплодів буряків цукрових інсектицидними протруйниками проти бурякових попелиць та інших шкідників насінницьких посівів; застосування вискоєфективних інсектицидів на посівах гороху проти зерноїда та плодожерки в науково обґрунтовані строки; використання сумішей інсектицидів із різних груп для захисту сходів пшениці озимої від хлібних турунів та інших шкідників.

Удосконалена технологія захисту сої від шкідливих організмів включає в себе такі елементи: прийоми агротехніки (схеми посіву); комплексна обробка насіння перед сівбою; внесення вискоєфективних досходових

гербіцидів. При цьому підвищення врожайності складало 53%, умовно чистий дохід – 4229,4 грн./га, тоді як за традиційної схеми з обробками посівів у період вегетації культури відповідні показники дорівнювали 44,7% і 2169 грн/га.

Створено базу експериментальних даних для розробки технологій раціонального застосування пестицидів на кукурудзі, сої та картоплі. Її складовими є такі: 1) порівняльна оцінка захисних заходів проти шкідників і хвороб картоплі за обробки бульб та обприскування рослин; 2) ефективність різних схем застосування пестицидів на посівах сої й кукурудзи; 3) удосконалення технологій захисту культур від шкідливих організмів. Розроблено також методичні рекомендації з використання пестицидів оновленого асортименту на картоплі та сої проти основних хвороб та шкідників рослин, які враховують види шкідливих об'єктів, строки застосування хімічних засобів та норми їх витрати. Все це сприяє більш раціональному застосуванню пестицидів, зменшенню пестицидного навантаження на довкілля, збільшенню врожайності та одержанню екологічно безпечної продукції.

Удосконалена система хімічного захисту пшениці озимої від шкідливої черепашки базується на застосуванні суміші інсектицидів Актара, в.г. і Карате, к.е. у половинних нормах витрати. Технічна ефективність суміші препаратів – 86%, збережений урожай зерна – 0,33 т/га, якість зерна – 2–3-й клас, окупність затрат – 4,1 грн./га.

Відмічено високу ефективність бакових сумішей на основі поєднання гербіцидів, які містять різні діючі речовини, та поверхнево-активних речовин проти борщівника Сосновського на різних етапах органогенезу без шкоди іншим рослинам. Так, за умов прохолодної та надмірно зволоженої погоди мала місце 99,7%-на ефективність від бакової суміші таких гербіцидів: Зернодар, в.г. + Чистопол, в.р.к. + Хлібодар, с.е. + ПАР Корона, р.

Для зменшення пестицидного навантаження на агроценоз важливого значення набуває застосування хімічних засобів захисту сумісно з регуляторами росту рослин та біологічними препаратами. Так, обприскування посівів ріпаку озимого сумішшю фунгіцидів з гуміновими препаратами Гуміфілд та Фульвітал Плюс дає можливість зменшити норми витрати пестицидів на 15–20% і разом із тим підвищити врожайність культури на 25–30%. За сумісного використання біологічних та хімічних препаратів на овочевих культурах (томати, огірок, капуста білоголова) ефективність фунгіцидів за зниженої норми витрати на 20% проти хвороб рослин може бути досить високою – збільшення врожайності на 13–19% та одержання екологічно безпечної продукції. Застосування суміші інсектициду Драгун (хлорпірифос), КЕ з біопрепаратом Актофіт (Аверсиктин С), к.е. у половинних

нормах витрат на посівах сої забезпечило технічну ефективність проти звичайного павутинного кліща на рівні 89,1 % за збереження врожаю зерна 0,73 т/га та отримання чистого прибутку – 4721 грн./га.

Видано методичні рекомендації стосовно моніторингу резистентності колорадського жука до пестицидів. В них наведено методику вивчення чутливості імаго та личинок із різних географічних популяцій шкідника до інсектицидів із різних хімічних груп та визначення показників чутливості – СК₅₀, СК₉₅, % д.р. Для запобігання формуванню у колорадського жука резистентності вказано на необхідність чергування препаратів.

Розроблено також методичні рекомендації щодо оцінювання рівня токсичності пестицидів для комах та кліщів. Велику увагу приділено виявленню менш небезпечних інсектицидів для медоносної бджоли при їх використанні на ентомофільних культурах та попередженню появи резистентних природних популяцій павутинного кліща до інсектоакарицидів за використання показників швидкості розвитку резистентності.

Встановлено способи раціонального застосування пестицидів в агроценозах рису – це підбір ефективних гербіцидів проти злакових та болотних бур'янів; застосування ґрунтових та післясходових гербіцидів проти злакових бур'янів у посівах сорго зернового в рисових чеках; протруювання насіння рису та застосування фунгіцидів проти пірикуляріозу; застосування ефективних інсектицидів проти шкідників.

Значна частина інновацій лабораторії аналітичної хімії пестицидів Інституту захисту рослин НААН пов'язана із проведенням екологічного моніторингу пестицидів в агроценозах, розробкою теоретичних основ безпеки хімічних сполук в інтегрованих системах захисту рослин від шкідливих організмів, розробкою та використанням ефективних методів контролю вмісту залишків пестицидів у рослинах, ґрунті, воді, рослинницькій продукції, а також контролю якості процесу протруювання насінневого матеріалу. Так, розроблено модель оцінки ризику застосування пестицидів сучасного асортименту для захисту сільськогосподарських культур в Україні, яка передбачає використання екотоксикологічних критеріїв та інтегральних показників (ступінь небезпечності пестициду, середньозважений ступінь небезпечності комбінованих препаратів, варіанти хімічного захисту окремих сільськогосподарських культур, агроекотоксикологічний індекс), визначення ступеня небезпечності пестицидів, екологічного ризику їх застосування та вибір оптимального варіанту хімічного захисту рослин на етапі планування. Розроблено також моделі детоксикації пестицидів в агроценозах та екотоксикологічні показники цього процесу, які враховують фізико-хімічні властивості препаратів, критерії константи швидкості розпаду та періоду напіврозпаду (T₅₀) залежно від полярності діючих речовин, систему

показників для оцінки екологічного ризику застосування пестицидів та визначення вмісту останніх в агроценозах протягом вегетаційного періоду. Розроблені способи визначення діючих речовин хімічних препаратів знайшли своє відображення у понад 15 патентах, відрізняються своєю високою достовірністю і широко використовуються для проведення численних аналізів на вміст пестицидів в об'єктах навколишнього середовища та виробленій продукції.

Висновки. Інновації з удосконалення хімічного захисту рослин від шкідливих організмів можуть використовуватись за такими напрямками:

- передпосівна обробка насінневого або посадкового матеріалу інсектицидними протруйниками проти шкідників сходів;
- застосування пестицидів на посівах сільськогосподарських культур у науково обґрунтовані строки;
- використання сумішей інсектицидів із різних хімічних груп за знижених норм витрати;
- застосування хімічних засобів захисту сумісно з регуляторами росту рослин та біологічними препаратами;
- чергування хімічних препаратів для запобігання формуванню резистентності у шкідників;
- оцінка ризику застосування пестицидів сучасного асортименту для захисту сільськогосподарських культур.

Нині існуючий при Національній академії аграрних наук України Науково-методичний центр «Захист рослин» в особі головної установи – Інституту захисту рослин має великі можливості для широкого впровадження в практику аграрного виробництва ефективних способів та технологій захисту сільськогосподарських культур від шкідливих організмів, що значною мірою сприятиме вирішенню продовольчих, природоохоронних та соціальних проблем. Чільне місце в цьому відношенні належатиме вдосконаленому й екологічно безпечному хімічному методу захисту.

Література:

1. Особливості функціонування аграрного сектора економіки України в умовах війни. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/osoblyvosti-funktsionuvannya-ahrarynoho-sektora-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh>
2. Урожай зернових та олійних в Україні цього року прогнозують на рівні 68 мільйонів тонн. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3717036-urozaj-zernovih-ta-olijnih-v-ukraini-cogoric-prognozuut-na-rivni-68-miljoniv-tonn.html>
3. Б'ємо рекорди: урожай зернових в Україні 2023 року буде кращим, ніж до війни. <https://focus.ua/uk/economics/591108-byemo-rekordi-urozhaj-zernovih-v-ukrayini-2023-roku-bude-krashim-nizh-do-vijni>
4. Дегодюк Е.Г. Еколого-техногенна безпека України / Е.Г. Дегодюк, С.Е. Дегодюк. – Київ : ЕКМО, 2006. – 306 с.

5. Кулаєць М.М. Інноваційна діяльність в агропромисловому виробництві / М.М. Кулаєць, М.М. Лучник, М.Ф. Бабієнко, П.А. Лайко, О.Д. Витвицька, Є.А. Бузовський, В.А. Скрипниченко // Економіка АПК. 2010, № 6, с. 113–119.

6. Іващенко О.О. Майбутнє системи захисту рослин, екологічні аспекти / О.О. Іващенко, О.О. Іващенко // Карантин і захист рослин. 2015, № 9, 1-4.

7. Бублик Л.І. Довідник із захисту рослин / Л.І. Бублик, Г.І. Васечко, В.П. Васильєв; за ред. М.П. Лісового. – Київ : Урожай, 1999. – 744 с.

References:

1. Osoblyvosti funktsionuvannya ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy v umovakh viiny. [Peculiarities of the functioning of the agrarian sector of the economy of Ukraine in the conditions of war]. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/osoblyvosti-funktsionuvannya-ahrarnoho-sektora-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh>

2. Urozhai zernovykh ta oliinykh v Ukraini tsohorich prohnozuiut na rivni 68 millioniv tonn. [The harvest of grain and oilseeds in Ukraine this year is forecast at the level of 68 million tons]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3717036-urozaj-zernovih-ta-olijnih-v-ukraini-cogoric-prognozuut-na-rivni-68-miljoniv-tonn.html>

3. Biemo rekordy: urozhai zernovykh v Ukraini 2023 roku bude krashchym, nizh do viiny [We are breaking records: the grain harvest in Ukraine in 2023 will be better than before the war]. Retrieved from <https://focus.ua/uk/economics/591108-byemo-rekordi-urozhaj-zernovih-v-ukrayini-2023-roku-bude-krashim-nizh-do-vijni>

4. Dehodiuk, E.H., & Dehodiuk, S.E. (2006). *Ekoloho-tekhnohenna bezpeka Ukrainy [Ecological and technogenic safety of Ukraine]*. Kyiv : EKMO [in Ukrainian].

5. Kulaiets, M.M., Luchnyk, M.M., Babiienko, M.F., Laiko, P.A., Vytvytska, O.D., Buzovskyi, Ye.A. et al. (2010). Innovatsiina diialnist v ahropromyslovomu vyrobnytstvi [Innovative activity in agro-industrial production]. *Ekonomika APK – Economics of Agro-Industrial Complex*, 6, 113-119 [in Ukrainian].

6. Ivashchenko, O.O. & Ivashchenko, O.O. (2015). Maibutnie systemy zakhystu roslyn, ekolohichni aspekty [The future of plant protection systems, ecological aspects]. *Karantyn i zakhyst roslyn – Quarantine and plant protection*, 9, 1-4 [in Ukrainian].

7. Bublik, L.I., Vasechko, G.I., Vasyliyev, V.P. et al. (1999). *Dovidnyk iz zakhystu roslyn. [Handbook of plant protection]*. M.P. Lysovyi. (Ed.). Kyiv : Urozhai. 360 p. [in Ukrainian].

УДК 336.71

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-109-118](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-109-118)

Грибик Ігор Іванович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту організацій, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0000-0002-8726-509X>

Просович Ольга Петрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту організацій, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0000-0003-2835-0603>

Чучман Ігор-Богдан Андрійович аспірант кафедри менеджменту організацій, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0009-0009-2866-5788>

БАНКІВСЬКИЙ СЕКТОР В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ: ВИКЛИКИ ДЛЯ БЕЗПЕКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Анотація. Метою дослідження є дослідження особливостей цифрової трансформації банківського сектору в контексті його безпекового потенціалу. Доведено, що цифрова трансформація банківського сектору — це процес інтеграції сучасних цифрових технологій у всі аспекти банківської діяльності, який радикально змінює спосіб надання фінансових послуг та взаємодії з клієнтами. Визначено, що цифрова трансформація охоплює впровадження штучного інтелекту, блокчейну, мобільного банкінгу, хмарних обчислень та біометричної ідентифікації для підвищення ефективності, безпеки та зручності банківських операцій. Встановлено, що процес цифрової трансформації сприяє створенню інноваційних продуктів, підвищенню рівня клієнтського обслуговування, зниженню витрат та відкриває нові можливості для розвитку бізнесу в цифрову епоху, задовольняючи зростаючі потреби сучасного споживача у швидкісних та безпечних фінансових послугах. Доведено, що банківський сектор служить основою економічної безпеки, спрямовуючи кошти від вкладників до позичальників і тим самим сприяючи фінансово-економічному зростанню та стабільності. Охарактеризовано сутнісні ознаки банківського сектору. Визначено, що банківський сектор виконує ключову роль фінансового посередника між заощаджувачами та

позичальниками, забезпечуючи ефективне розподілення фінансових ресурсів в економіці. Виокремлено ключові цифрові технології в банківському секторі. Доведено, що штучний інтелект активно впроваджуються в банківський сектор для аналізу даних, управління ризиками, автоматизації процесів та покращення обслуговування клієнтів. Визначено, що цифрова трансформація у банківському секторі суттєво змінила його середовище функціонування, принісши глибокі соціально-економічні наслідки, які пронизують різні аспекти суспільства та економіки в цілому. Доведено, що забезпечення надійних заходів цифрової безпеки, підвищення цифрової грамотності та запровадження суворої нормативної бази мають важливе значення для захисту цілісності цифрового банкінгу та підтримки довіри споживачів.

Ключові слова: банківська діяльність, банківські установи, безпека, безпековий потенціал, цифрова трансформація

Grybyk Igor Ivanovych Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Administration, Lviv Polytechnic National University, Stepana Bandera St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0000-0002-8726-509X>

Prosovych Olga Petrivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Administration, Lviv Polytechnic National University, Stepana Bandera St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0000-0003-2835-0603>

Chuchman Ihor-Bohdan Andriyovych Postgraduate student of the Department of Organization Management, Lviv Polytechnic National University, Stepana Bandera St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0009-0009-2866-5788>

BANKING SECTOR IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION: CHALLENGES FOR SECURITY POTENTIAL

Abstract. The purpose of the research is to explore the features of digital transformation in the banking sector within the context of its security potential. It has been proven that digital transformation in the banking sector is a process of integrating modern digital technologies into all aspects of banking activities, radically changing the way financial services are provided and how banks interact with customers. It has been determined that digital transformation encompasses the adoption of artificial intelligence, blockchain, mobile banking, cloud computing, and biometric identification to enhance the efficiency, security, and convenience of banking operations. The digital transformation process has been shown to facilitate

the creation of innovative products, improve the level of customer service, reduce costs, and open new opportunities for business development in the digital era, meeting the growing needs of modern consumers for fast and secure financial services. It has been demonstrated that the banking sector serves as a foundation for economic security by directing funds from depositors to borrowers, thereby contributing to financial-economic growth and stability. The essential characteristics of the banking sector have been characterized. It has been determined that the banking sector plays a key role as a financial intermediary between savers and borrowers, ensuring the effective distribution of financial resources in the economy. Key digital technologies in the banking sector have been highlighted. It has been proven that artificial intelligence is actively implemented in the banking sector for data analysis, risk management, process automation, and improving customer service. It has been identified that digital transformation in the banking sector has significantly changed its operating environment, bringing profound socio-economic effects that permeate various aspects of society and the economy as a whole. It has been proven that ensuring reliable digital security measures, enhancing digital literacy, and implementing a strict regulatory framework are of significant importance for protecting the integrity of digital banking and maintaining consumer trust.

Keywords: banking activities, banking institutions, security, security potential, digital transformation

Постановка проблеми. Цифрова трансформація банківського сектора – це тенденція яка полягає у тому, що характеризує новий етап як банківські установи працюють, обслуговують своїх клієнтів та конкурують на світовому ринку. Відтак, такого роду трансформація обумовлена швидким розвитком технологій, зміною очікувань клієнтів та зростаючою потребою в операційній ефективності та безпеці. Якщо ми заглибимося в її важливість і актуальність сьогодні, стає ясно, що цифрова трансформація — це не просто варіант, а необхідність для безпекового розвитку. Сьогодні, в епоху цифрових технологій різко змінилися очікування клієнтів. З появою смартфонів та Інтернету клієнти тепер чекають на цілодобовий доступ до банківських послуг, від перевірки балансу до здійснення платежів та переказу коштів, і все це у них під рукою. Цифрова трансформація дозволяє банкам виправдати ці очікування, пропонуючи рішення для онлайн- та мобільного банкінгу, тим самим підвищуючи задоволеність та лояльність клієнтів. Цей зсув стосується не лише зручності, але й надання персоналізованого досвіду за допомогою аналізу даних, що може призвести до більш цілеспрямованих та ефективних послуг. Більш того, цифрова трансформація має вирішальне значення для операційної ефективності та зниження витрат. Традиційні банківські процеси часто є громіздкими, забирають багато часу і схильні до людських помилок.

Оцифрувавши ці процеси, банківські установи можуть досягти значного підвищення ефективності, швидкості та точності. Автоматизація та штучний інтелект можуть виконувати завдання, що повторюються, звільняючи співробітників, щоб вони могли зосередитися на більш складних і корисних діях. Відтак, це не лише знижує операційні витрати, а й мінімізує ризик помилок та шахрайства, тим самим підвищуючи загальну безпеку банківських операцій.

Конкуренція є ще однією рушійною силою цифрової трансформації. У банківському секторі більше не домінують лише традиційні банки; Фінтех-стартапи та технологічні гіганти виходять на ринок з інноваційними цифровими послугами. Ці нові гравці є гнучкими та орієнтованими на клієнта, чинячи тиск на традиційні банки, змушуючи їх впроваджувати інновації, інакше вони ризикують залишитися позаду. Цифрова трансформація дозволяє традиційним банкам використовувати свої існуючі сильні сторони та поєднувати їх із новими технологіями для пропозиції конкурентоспроможних продуктів та послуг. Таким чином, дотримання нормативних вимог та управління ризиками стають все більш складними та вимогливими завданнями, які можуть значно виграти від цифрових рішень. Регуляторні технології (RegTech) можуть автоматизувати процеси забезпечення відповідності, забезпечити актуальне дотримання правил та розширити можливості управління ризиками. Застосовуючи цифрові інструменти, банки можуть ефективніше і з більшою мірою дотримання вимог орієнтуватися у складному нормативному середовищі, уникаючи тим самим величезних штрафів та шкоди репутації.

Отже, дослідження такого явища як цифрова трансформація банківського сектора важлива і актуальна сьогодні, оскільки вона безпосередньо відповідає потребам, що змінюються, і очікуванням клієнтів, підвищує операційну ефективність, дозволяє банкам залишатися конкурентоспроможними, а також допомагає дотримуватися нормативних вимог і управляти ризиками. Це комплексний підхід, який гарантує, що банки не лише виживуть у сучасну цифрову епоху, а й будуть готові до майбутнього зростання та інновацій. Банки, що реалізують цифрову трансформацію, будуть лідирувати, встановлюючи нові стандарти в обслуговуванні клієнтів, операційній досконалості та стратегічній гнучкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти банківського сектору розкривалися в роботах таких вчених, як Б. Адамик, Г. Аніловська, О. Барановський, З. Варналій, Т. Васильців, О. Власюк, О. Вовчак, А. Гальчинський, О. Дзюблюк, В. Козюк, А. Кузнєцова, М. Криштанович, В. Мартинюк, С. Мочерний, І. Ревак, С. Реверчук, В. Рудан, М. Савлук, Т. Смовженко, В. Стельмах, А. Сухоруков, Г. Фетісов, М. Флейчук, В. Франчук,

В. Лепушинський, С. Міщенко, А. Сугайова, Ю. Харазішвілі, В. Шевчук, Т. Яворська та інші. Однак низка теорій і концепцій в контексті цифрової трансформації, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є дослідження особливостей цифрової трансформації банківського сектору в контексті його безпекового потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Банківський сектор служить основою економічної безпеки, спрямовуючи кошти від вкладників до позичальників і тим самим сприяючи економічному зростанню та стабільності. Відтак, саме банківські установи забезпечують безпечну гавань для заощаджень, одночасно надаючи ці кошти на кредитування підприємств та приватних осіб [1-3]. Ця вирішальна роль у фінансовому посередництві підтримує інвестиції, стимулює споживчі витрати та сприяє розвитку інфраструктури та промисловості. Крім того, банки відіграють важливу роль у проведенні грошово-кредитної політики, впливаючи на потік та вартість кредиту в економіці. За допомогою цієї діяльності банківський сектор не лише підтримує економічну діяльність, а й сприяє фінансовій стабільності та ефективному розподілу ресурсів. На додаток до цих традиційних функцій банки також пропонують широкий спектр фінансових послуг, включаючи платіжні та розрахункові системи, які дозволяють здійснювати транзакції як у країні, так і за кордоном. Ці послуги забезпечують безперебійну роботу світової економіки, сприяючи торгівлі та транскордонним інвестиціям [3-5]. Важливість цього сектору також підкреслюється його роллю в управлінні ризиками, пропонуючи такі продукти, як страхування та похідні фінансові інструменти, які допомагають підприємствам та приватним особам знижувати фінансові ризики. Ця багатогранна роль підкреслює суть банківського сектору у сприянні економічній безпеці та процвітанню (табл.1).

Таблиця 1

Характеризуючі сутнісні ознаки банківського сектору

№	Ознаки	Характеристика
1	Інтермедіація	Банківський сектор виконує ключову роль фінансового посередника між заощаджувачами та позичальниками, забезпечуючи ефективне розподілення фінансових ресурсів в економіці. Банки приймають депозити від громадян та організацій, а потім використовують ці кошти для надання кредитів, сприяючи інвестиціям та споживанню
2	Платіжні системи	Вони є основою для обробки та здійснення платежів в межах економіки, включаючи перекази коштів, виплати заробітної плати, оплату товарів та послуг, та інші фінансові транзакції. Банківська система гарантує безпеку та ефективність платіжних операцій

Продовження Табл.1

3	Кредитування	Однією з основних функцій банків є надання кредитів приватним особам, підприємствам та урядам, що сприяє економічному розвитку та зростанню. Кредитування дозволяє фінансувати інвестиції, розширення бізнесу та задовольняти особисті фінансові потреби
4	Управління ризиками	Банки виконують важливу роль у виявленні, оцінці та управлінні ризиками, пов'язаними з кредитуванням, інвестиціями та іншими фінансовими операціями. Вони використовують різноманітні інструменти та методології для мінімізації збитків та захисту активів своїх клієнтів
5	Регулювання та нагляд	Банківський сектор підлягає строгому регулюванню та нагляду з боку урядових та міжнародних регуляторних органів з метою забезпечення стабільності фінансової системи, захисту вкладників та запобігання фінансовим кризам. Регулятивні вимоги включають капітальні адекватності, ліквідності, та інші стандарти безпеки

Джерело: сформовано авторами

Однак швидкі темпи технологічного прогресу та очікування споживачів, що змінюються, створили нові проблеми та можливості для банківського сектора. Такого роду події зажадали зміни у тому, як банки працюють та взаємодіють зі своїми клієнтами, що призвело до появи концепції цифрової трансформації. Ця трансформація полягає не просто у впровадженні нових технологій, але тягне за собою фундаментальне переосмислення банківських моделей та стратегій для використання цифрових можливостей для зростання, ефективності та покращення обслуговування клієнтів. Цифрова трансформація у банківському секторі передбачає інтеграцію цифрових технологій у всі сфери банківської справи, фундаментально змінюючи методи роботи банків та приносять користь клієнтам [6-10]. Вона включає перехід від фізичних відділень до онлайн-платформ і мобільних банківських платформ, використання великих даних та аналітики для персоналізованих послуг, впровадження блокчейну для безпечних та ефективних транзакцій, а також застосування штучного інтелекту та машинного навчання для автоматичного прийняття рішень та покращена взаємодія з клієнтами. Ця трансформація дозволяє банкам пропонувати своїм клієнтам безперешкодний досвід, забезпечуючи зручність і доступність, які були неймовірні кілька десятиліть тому.

Сутність цифрової трансформації полягає у її здатності задовольняти зростаючі потреби цифрового споживача. Сьогоднішні клієнти очікують, що банківські послуги будуть такими ж простими та інтуїтивно зрозумілими, як покупки в Інтернеті чи перегляд фільмів. Цифрова трансформація дозволяє банкам виправдати ці очікування, пропонуючи послуги, які не тільки швидші та зручніші, але й більш адаптовані до індивідуальних потреб. Використовуючи

аналіз даних, банки можуть безпрецедентно глибоко розуміти переваги та поведінку клієнтів, що дозволяє надавати персоналізовані фінансові продукти та консультації. Можна стверджувати, що цифрова трансформація відкриває нові можливості для отримання прибутків та бізнес-моделей. З допомогою цифрових платформ банки можуть охопити ширшу аудиторію, зокрема малозабезпечені верстви населення, цим розширюючи свою клієнтську базу. Цифрові продукти та послуги також відкривають нові потоки доходів: від мобільних платежів та цифрових гаманців до роботів-консультантів та платформ однорангового кредитування. Це розширення спрямоване не лише на збільшення прибутку, а й на підвищення фінансової доступності та демократизацію доступу до фінансових послуг (табл.2).

Таблиця 2

Ключові цифрові технології в банківському секторі

№	Технології	Сутність
1	Блокчейн та розподілені реєстри	Блокчейн-технології змінюють спосіб проведення платежів та здійснення міжбанківських транзакцій, забезпечуючи вищий рівень безпеки, прозорості та ефективності. Використання розподілених реєстрів дозволяє знизити вартість транзакцій та скоротити час їх обробки
2	Штучний інтелект	Штучний інтелект активно впроваджуються в банківський сектор для аналізу даних, управління ризиками, автоматизації процесів та покращення обслуговування клієнтів
3	Мобільний банкінг та додатки	Мобільні технології дозволяють клієнтам здійснювати банківські операції прямо зі своїх смартфонів, забезпечуючи доступ до рахунків, переказів коштів, оплати рахунків та інших фінансових послуг в будь-який час і з будь-якого місця
4	Хмарні обчислення	Хмарні технології надають банкам можливість масштабувати свої ІТ-ресурси відповідно до потреб, покращувати ефективність обробки даних та знижувати витрати на ІТ-інфраструктуру. Хмарні сервіси також сприяють спрощенню співпраці та інновацій, надаючи платформи для розробки та тестування нових банківських продуктів та послуг
5	Біометрична ідентифікація	Біометричні технології, такі як розпізнавання відбитків пальців, обличчя чи голосу, використовуються для підвищення рівня безпеки банківських операцій, забезпечуючи надійну аутентифікацію клієнтів. Це не тільки зменшує ризик шахрайства, але й покращує користувацький досвід, роблячи доступ до фінансових послуг швидшим і зручнішим

Джерело: сформовано авторами

Вплив цифрової трансформації поширюється і операційну ефективність банків. Автоматизація та цифрові робочі процеси оптимізують процеси,

скорочують кількість ручних завдань та скорочують експлуатаційні витрати. Така підвищена ефективність як підвищує прибутковість, а й дозволяє банкам більше зосередитися на стратегічних ініціативах та інноваціях. Цифрові платформи сприяють швидшому прийняттю та виконанню рішень, дозволяючи банкам швидше реагувати на зміни ринку та потреби клієнтів. Однак перехід до цифрового банкінгу породжує серйозні проблеми безпеки. Кібербезпека стає першорядним завданням, оскільки банки все більше покладаються на цифрові канали. Сучасні загрози постійно змінюються: складні атаки націлені як на фінансові активи, так і конфіденційні дані клієнтів. Банки повинні інвестувати у передові заходи безпеки, включаючи шифрування, багатофакторну автентифікацію та постійний моніторинг для захисту від цих загроз.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що по своїй сутності, цифрова трансформація у банківському секторі суттєво змінила його середовище функціонування, принісши глибокі соціально-економічні наслідки, які пронизують різні аспекти суспільства та економіки. За своєю суттю цифрова трансформація передбачає інтеграцію цифрових технологій у всі галузі банківської діяльності, що призводить до фундаментальних змін у тому, як банки працюють та надають послуги клієнтам. Цей зсув демократизував фінансові послуги, зробивши їх доступнішими для ширшого прошарку населення, який раніше не отримував належного обслуговування або був повністю виключений з банківської системи. Цифрові платформи, мобільні банківські програми та онлайн-сервіси дозволили клієнтам здійснювати транзакції, отримувати доступ до фінансової інформації та користуватися послугами з будь-якого місця у будь-який час, підвищуючи фінансову доступність та сприяючи розширенню економічних можливостей. В економічному плані цифрова трансформація стимулювала інновації та конкуренцію у банківському секторі. Поява фінтех-компаній на ринку фінансових послуг підштовхнула традиційні банки до інновацій, що призвело до розробки нових продуктів і послуг, що відповідають потребам клієнтів. Ця конкуренція призвела до зниження витрат та підвищення якості обслуговування, що принесло користь споживачам. Більш того, цифровий банкінг знизив операційні витрати банків за рахунок мінімізації необхідності у фізичних відділеннях і ручних процесах, тим самим підвищуючи ефективність і потенційно передаючи економію клієнтам за рахунок нижчих комісій і більш вигідних процентних ставок.

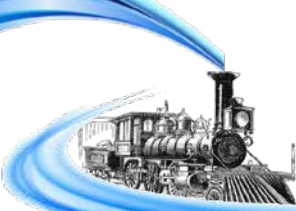
З соціально-економічної точки зору цифровий банкінг сприяв створенню динамічнішого фінансового сектора, що сприяє економічному зростанню. Легкість доступу до банківських послуг спонукала більше людей та підприємств займатися фінансовою діяльністю, що призвело до збільшення

заощаджень, інвестицій та фінансового планування. Ця взаємодія підтримує розподіл капіталу для продуктивного використання, стимулює підприємництво та сприяє економічному розвитку. Крім того, цифрові фінансові послуги відіграли вирішальну роль у забезпеченні швидкої фінансової підтримки під час надзвичайних ситуацій, таких як пандемія COVID-19, забезпечуючи можливість прямих та швидких транзакцій та виплати допомоги. Однак цифрова трансформація також створює проблеми, які необхідно вирішити, щоби повністю реалізувати її соціально-економічні вигоди. Загрози кібербезпеки, цифрове шахрайство та витік даних створюють значні ризики як для споживачів, так і для фінансових установ. Забезпечення надійних заходів цифрової безпеки, підвищення цифрової грамотності та запровадження суворої нормативної бази мають важливе значення для захисту цілісності цифрового банкінгу та підтримки довіри споживачів. Крім того, існує цифровий розрив, який потрібно подолати; не всі верстви суспільства мають рівний доступ до цифрових технологій, що може посилити соціально-економічну нерівність, якщо залишити її поза увагою.

Література:

1. Zhavoronok, A., Shchur, R., Zhezherun, Y., Sadchykova, I., Viadrova, N., Tychkovska, L. The role of the credit services market in ensuring stability of the banking system. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 12, No. 6, 2022, pp. 667-679
2. Denysova, A., Vovk, V., Rudoi, K., Kyrychenko, T. Management and legal aspects of the symbiosis of banking institutions and fintech companies in the credit services market in the context of digitization. *Estudios de Economia Aplicada*, 2021, 39(7).
3. Kryshchanovych, M., Petrovskiy, P., Khomyshyn, I., Bezena, I., Serdechna, I. Peculiarities of implementing governance in the system of social security. *Business, Management and Economics Engineering*, 18(1), 2020: 142-156.
4. Kusi, B.A., Agbloyor, E.K., Simplicite, A.A., Abor, J. (2022). Foreign bank and banking stability in Africa: does strong and weak corporate governance systems under different regulatory regimes matter? *Journal of Financial Economic Policy*, 14(2): 207-241.
5. Gil-Garcia, J.R., Dawes, S.S., Pardo, T.A. Digital government and public management research: finding the crossroads. *Public Management Review*, 20(5), 2018: 633-646.
6. Khattak, M.A., Hamid, B.A., Islam, M.U., Ali, M. Competition, diversification, and stability in the Indonesian banking system. *Buletin Ekonomi Moneter dan Perbankan*, 2021, 24: 59-88..
7. Tkachuk, I. Asset operations of Ukrainian banks on the current stage of banking system development. *Banks and Bank Systems*, 2017, 12(1-1): 119-127..
8. Zhang, J.J., Yang, L. A simple analysis of revolution and innovation of marketing mix theory from big data perspective. In 2017 IEEE 2nd International Conference on Big Data Analysis (ICBDA), 2017, pp. 410-413.
9. Pan, H., Fan, H. Research on the Stability of the Banking System With Shadow Banking Under Macroeconomic Fluctuation. *Frontiers in Physics*, 2020, 85: 338.
10. Kryshchanovych, M., Panfilova, T., Khomenko, A., Dziubenko, O., & Lukashuk, L. Optimization of state regulation in the field of safety and security of business: a local approach. *Business: Theory and Practice*, 24(2), 2023, 613–621.

References:

1. Zhavoronok, A., Shchur, R., Zhezherun, Y., Sadchykova, I., Viadrova, N., Tychkovska, L. (2022). The role of the credit services market in ensuring stability of the banking system. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 12, No. 6, pp. 667-679 [in English]
2. Denysova, A., Vovk, V., Rudoi, K., Kyrychenko, T. (2021). Management and legal aspects of the symbiosis of banking institutions and fintech companies in the credit services market in the context of digitization. *Estudios de Economia Aplicada*, 39(7). [in English]
3. Kryshtanovych, M., Petrovskyi, P., Khomyshyn, I., Bezena, I., Serdechna, I. (2020). Peculiarities of implementing governance in the system of social security. *Business, Management and Economics Engineering*, 18(1): 142-156. [in English]
4. Kusi, B.A., Agbloyor, E.K., Simplice, A.A., Abor, J. (2022). Foreign bank and banking stability in Africa: does strong and weak corporate governance systems under different regulatory regimes matter? *Journal of Financial Economic Policy*, 14(2): 207-241 [in English]
5. Gil-Garcia, J.R., Dawes, S.S., Pardo, T.A. (2018). Digital government and public management research: finding the crossroads. *Public Management Review*, 20(5): 633-646. [in English]
6. Khattak, M.A., Hamid, B.A., Islam, M.U., Ali, M. (2021). Competition, diversification, and stability in the Indonesian banking system. *Buletin Ekonomi Moneter dan Perbankan*, 24: 59-88.. [in English]
7. Tkachuk, I. (2017). Asset operations of Ukrainian banks on the current stage of banking system development. *Banks and Bank Systems*, 12(1-1): 119-127. [in English]
8. Zhang, J.J., Yang, L. (2017). A simple analysis of revolution and innovation of marketing mix theory from big data perspective. In 2017 IEEE 2nd International Conference on Big Data Analysis (ICBDA), pp. 410-413. [in English]
9. Pan, H., Fan, H. (2020). Research on the Stability of the Banking System With Shadow Banking Under Macroeconomic Fluctuation. *Frontiers in Physics*, 85: 338 [in English]
10. Kryshtanovych, M., Panfilova, T., Khomenko, A., Dziubenko, O., & Lukashuk, L. (2023). Optimization of state regulation in the field of safety and security of business: a local approach. *Business: Theory and Practice*, 24(2), 613–621. [in English]

УДК 331.108:005.95

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-119-132](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-119-132)

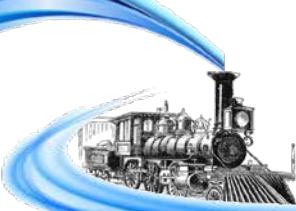
Дзвоник Роман Ярославович аспірант кафедри економіки підприємства та інвестицій, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрея, 5, 4 н.к., кім. 402, м. Львів, тел.: (032) 258-25-45, <https://orcid.org/0000-0002-1702-0775>.

ТИПИ МЕНТОРИНГОВОЇ ПІДТРИМКИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Анотація. У сучасних умовах управління персоналом та організаційного розвитку, коли технології та бізнес-процеси стрімко змінюються, а робоча сила стає все більш глобальною та різноманітною, менторство набуває особливої вагомості як ключовий фактор успіху для підприємств. Воно надає можливість працівникам ефективно адаптуватися та розвивати свої навички. Зростає значущість розробки та застосування аналітичних інструментів для оцінки ефективності менторських програм, аналізу взаємодій між менторами та підопічними, а також для адаптації менторських підходів до потреб конкретного підприємства. Це сприяє оптимізації робочих процесів, підвищенню продуктивності та загальної ефективності бізнесу. Дослідження в цій галузі може забезпечити важливі уявлення для теорії та практики менторингу, а також сприяти розробці нових підходів у сфері управління людськими ресурсами.

Під час дослідження та аналізу менторингу на підприємствах, було доведено, що він відіграє важливу роль у розвитку фахівців та сприяє підвищенню їхнього професійного рівня. Професійний менторинг стає ефективним інструментом управління та розвитку персоналу, що визначено на основі виявлених позитивних впливів на індивідуальний та колективний рівні. На підставі аналізу різноманітних видів менторингу, обгрунтовано, що поєднання різних підходів, таких як особистий, підприємницький, технічний та професійний менторинг, можливим є створення комплексного підходу до розвитку особистостей та їхніх професійних навичок. Взаємодія цих видів менторингу допомагає синергетично максимізувати користь для підприємства в цілому і, зокрема, для його працівників стимулюючи інтегрований розвиток.

Аргументовано, що впровадження менторингу в організаційну культуру підприємства може мати позитивний вплив на мотивацію персоналу, зниження плинності кадрів та створення сприятливого середовища для навчання та саморозвитку.

Усі вищезазначені висновки вказують на те, що менторинг, розглянутий у різних контекстах, та його взаємодія з різними видами, відіграє ключову роль у підтримці ефективного управління та створення сприятливих умов для особистісного та професійного зростання працівників підприємств у сучасному бізнес-середовищі.

Ключові слова: менторинг, розвиток персоналу, ефективне управління, менторські програми, управління персоналом.

Dzvonyk Roman Yaroslavovych graduate student of the Department of Enterprise and Investment Economics, Lviv Polytechnic National University, St. Metropolitan Andriya, 5, 4 n.k., room 402, Lviv, tel.:(032) 258-25-45, <https://orcid.org/0000-0002-1702-0775> .

TYPES OF MENTORING SUPPORT AT ENTERPRISES

Abstract. In the current conditions of personnel management and organizational development, where technologies and business processes are rapidly changing, and the workforce is becoming increasingly global and diverse, mentoring assumes particular significance as a key success factor for enterprises. It provides employees with the opportunity to effectively adapt and develop their skills. The importance of developing and applying analytical tools to assess the effectiveness of mentoring programs, analyze interactions between mentors and mentees, and adapt mentoring approaches to the specific needs of individual enterprises is growing. This contributes to the optimization of work processes, increased productivity, and overall business efficiency. Research in this field can provide valuable insights for the theory and practice of mentoring, as well as contribute to the development of new approaches in the field of human resource management.

During the investigation and analysis of mentoring in enterprises, it has been demonstrated that it plays a significant role in the development of professionals and contributes to the enhancement of their professional level. Professional mentoring becomes an effective tool for managing and developing personnel, as determined based on identified positive impacts at individual and collective levels. Through the analysis of various types of mentoring, it has been argued that combining different approaches, such as personal, entrepreneurial, technical, and professional mentoring, enables the creation of a comprehensive approach to the development of individuals and their professional skills. The interaction of these types of mentoring helps synergistically maximize the benefits for the enterprise as a whole and, in particular, for its employees, stimulating integrated development.

It is argued that the implementation of mentoring in the organizational culture of an enterprise can have a positive impact on employee motivation, reducing staff

turnover, and creating a conducive environment for learning and self-development. All the above conclusions indicate that mentoring, considered in various contexts, and its interaction with different types, play a key role in supporting effective management and creating favorable conditions for the personal and professional growth of enterprise employees in the modern business environment.

Keywords: mentoring, personnel development, effective management, mentoring programs, personnel management.

Постановка проблеми. В умовах сучасних викликів управління персоналом та організаційного розвитку (швидкі зміни у технологіях та бізнес-процесах, глобалізація та розмаїтість робочої сили, зміни в очікуваннях працівників, збереження та розвиток талантів, інновації та креативність у робочому процесі) зростає актуальність розвитку аналітичного інструментарію менторингової діяльності на підприємствах. У контексті швидкозмінного бізнес-середовища, менторство виокремлюється як ключовий фактор успішності організацій, надаючи можливості для ефективної адаптації та розвитку навичок працівників. Особливої важливості набуває розробка й застосування аналітичних інструментів, які дозволяють оцінювати ефективність менторських програм, аналізувати динаміку взаємодій між менторами та менті, а також адаптувати менторські підходи до специфіки конкретного підприємства. Це, у свою чергу, сприяє оптимізації робочих процесів, збільшенню продуктивності та підвищенню загальної ефективності бізнесу. Наукове дослідження в цій сфері може надати цінні інсайти для теорії та практики менторингу, а також сприяти розвитку нових підходів у галузі управління людськими ресурсами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд та аналіз літературних джерел засвідчує широкий спектр застосування менторингу у різних сферах, що підтверджується роботами вчених різних країн та галузей. Так, М. Karcher та К. Hansen [1] зазначають важливість активностей та взаємодій у менторингу. Г.В. Обруч [2] пропонує концепцію впровадження менторингу в управління розвитком персоналу у залізничному транспорті. Л.М. Сакун, Ю.Ю. Веденіна та Д.В. Ващенко [3] звертають увагу на використання менторингу для стимулювання працівників підприємств. Л. Бовш, І. Комарніцький і О. Олійник [4] досліджують точки дотику між менторингом та методологією Agile в управлінні ресторанним бізнесом. В подібному контексті відомими є праці також М.В. Босовської, Л.А. Бовш [5], а також А.В. Eliades та інших [6]. F. Grima, P. Paillé, J. Mejia та L. Prud'homme [7] досліджують переваги менторських активностей для менторів. V. Damnjanovic, W. Proud та M. Milosavljevic [8] звертають увагу на розвиток менторингу на міжнародних

бізнес-конкурсах серед студентів. М. Hussain Shah, A.R. bin Othman і M.N. bin Mansor [9] досліджують вплив менторства на організаційну продуктивність у малому та середньому бізнесі. Загальний зміст публікацій вказує на важливість та різноманітність менторингу в сучасному бізнесі та організаційному середовищі, підкреслюючи його роль у розвитку кадрів, стимулюванні працівників та підвищенні загальної ефективності бізнесу.

Мета написання статті визначення та характеристика типів менторингової підтримки на підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Ментиринова діяльність підприємства є процесом підтримки та наставництва менторами менш досвідчених чи нових працівників (менті) підприємства шляхом реалізації менторських програм за рахунок внутрішньокорпоративних ресурсів, використання послуг спеціалізованих менторських організацій і платформ з метою сприяння адаптації нових працівників до особливостей управлінських і виробничих процесів підприємства, набуття ними конкретних навиків, сприяння особистісному розвитку і посилення корпоративного духу. Особливу увагу заслуговує виділення видів менторингової діяльності на підприємствах.

На підприємствах найбільш поширеними є такі види менторингової діяльності (рис. 1).

Вступний, або онбординговий, менторинг – це вид менторингу, спрямований на надання підтримки та допомоги новим працівникам або членам організації під час їхнього початкового періоду в компанії. Цей тип менторингу має на меті полегшити процес адаптації та інтеграції новачка в робоче оточення, сприяючи виробленню розуміння корпоративної культури, вивченню процедур та норм організації. Основні характеристики вступного менторингу включають: призначення; орієнтація в організації; вивчення корпоративної культури; підтримка в навчанні; соціальна інтеграція; стимулювання питань; оцінка індивідуальних потреб.

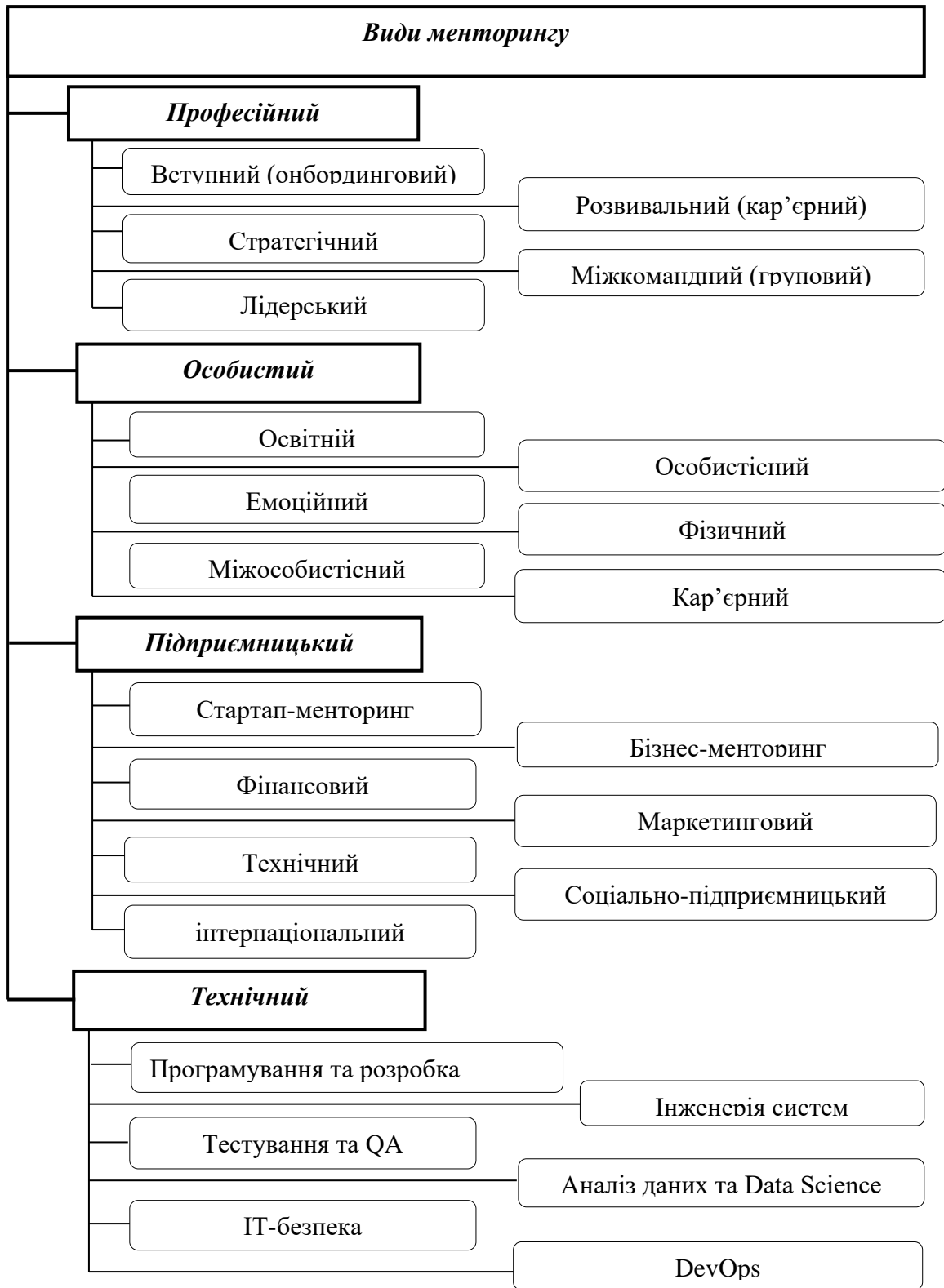

Рис. 1. Види менторингової діяльності на підприємствах
Примітка: побудовано автором

Вступний менторинг відіграє важливу роль у побудові позитивного першого враження про робоче середовище та сприяє швидшій та ефективній адаптації нових працівників.

Розвивальний (кар'єрний) менторинг – це форма партнерства між досвідченим спеціалістом (ментором) і менш досвідченим працівником чи фахівцем (менті). Основна мета такого менторингу полягає в підтримці розвитку професійних навичок та кар'єрного зростання менті. Основні аспекти розвивального (кар'єрного) менторингу включають: визначення кар'єрних цілей; розробка кар'єрного плану; навчання та тренінг; відповідальність та раціоналізація рішень; консультування в галузі експертизи; збільшення професійної відданості розвивальний; збільшення спроможностей мережі; налагодження балансу між роботою та особистим життям.

Успішний розвивальний менторинг зазвичай базується на відкритості, взаємному довір'ї та ефективній комунікації між ментором і менті. Цей вид менторингу може значно покращити професійну кар'єру та розвиток особистості.

Стратегічний менторинг є формою партнерства, спрямованого на підтримку осіб у вирішенні стратегічних питань та досяганні важливих цілей в контексті їхнього професійного чи бізнес-розвитку. Цей вид менторингу фокусується на вирішенні широких, стратегічних аспектів та визначенні напрямків для довгострокового успіху. Ключовими характеристиками стратегічного менторингу є: стратегічне планування; аналіз сприятливих та несприятливих факторів; розвиток лідерських якостей; управління змінами; бізнес-розвиток; робота з ключовими партнерами та стейкхолдерами; оцінка ризиків та управління ними; реалізація інновацій; оцінка виконання та виправлення курсу; етичне лідерство.

Стратегічний менторинг є важливим інструментом для тих, хто прагне не лише розвиватися в своїй професійній сфері, але й активно формувати та впроваджувати стратегії для досягнення успіху в бізнесі чи іншій діяльності.

Міжкомандний (груповий) менторинг – це форма менторингу, де один або кілька досвідчених осіб, які є менторами, надають підтримку та керівництво групі осіб (менті), які можуть бути членами одного колективу, проекту чи організації. Основна ідея полягає в тому, щоб забезпечити спільний розвиток та взаємне навчання всієї групи. До елементів міжкомандного менторингу належать: групова динаміка; взаємний обмін досвідом; розвиток тимових (від англ. «Team» - команда) навичок; групове спілкування та зворотний зв'язок; розвиток лідерських здібностей; розв'язання командних викликів; створення умов для взаємного навчання; групове планування та стратегії.

Міжкомандний менторинг створює можливість для групи спільно працювати над своїм розвитком, спільно долати виклики та використовувати синергію для досягнення більш високих результатів.

Менторинг лідерів (лідерський менторинг) є специфічною формою менторингу, яка спрямована на підтримку та розвиток осіб, які вже володіють лідерським досвідом чи потенціалом. Основна мета полягає в підвищенні ефективності лідерської діяльності, розвитку стратегічних навичок та створенні оптимальних умов для досягнення лідерських цілей. Компонентами системи менторингу лідерів є: стратегічне лідерство; розвиток особистої лідерської філософії; управління змінами; використання власного досвіду; розвиток міжособистісних навичок; ментальна сильність та емоційний інтелект; створення інноваційного середовища; сприяння розвитку лідерського потенціалу.

Менторинг лідерів спрямований на підвищення впливу та результативності лідера через розвиток його навичок, стратегічного мислення та підтримку у складних ситуаціях.

Освітній менторинг — це вид менторингу, спрямований на підтримку та розвиток освітнього процесу, в якому одна особа (ментор) допомагає іншій особі (менті) у розвитку її освітнього потенціалу та досягненні освітніх цілей. Цей вид менторингу може застосовуватися в різних освітніх контекстах, включаючи вищу та середню освіту, професійний розвиток та навчання на робочому місці. В контексті освітнього менторингу важливими аспектами є: орієнтація на освітні цілі; академічна підтримка; розвиток навичок та компетенцій; поради з кар'єрного розвитку; розширення мережі контактів; психологічна підтримка; створення педагогічного середовища; менторське навчання.

Освітній менторинг сприяє розвитку саморефлексії, впевненості у власних здібностях та покращенню результативності учнів чи студентів.

Менторинг з особистого розвитку (особистісний) є формою партнерства, в якій досвідчена особа (ментор) надає підтримку та поради іншій особі (менті) для досягнення її особистих цілей та розвитку як особистості. Цей вид менторингу фокусується на розкритті потенціалу, розвитку навичок, саморефлексії та досягненні балансу в особистому житті. Важливими питаннями менторингу з особистого розвитку є: визначення особистих цілей; саморефлексія та самосприйняття; розвиток особистих навичок; стресостійкість та ментальна сила; розробка планів саморозвитку; збалансоване життя та робота; поради для кар'єрного та особистого росту; менторське навчання та інспірація.

Менторинг з особистого розвитку сприяє визначенню та досягненню особистих цілей, розвитку різноманітних навичок та підвищенню загальної якості життя.

Емоційний менторинг – це форма партнерства, яка акцентує увагу на розвитку емоційного інтелекту, самовідчуття та психологічної добробуту. Ментор у цьому контексті допомагає іншій особі, менті, впоратися з емоційними

викликами, розвивати емоційну інтелігенцію та керувати власними емоціями. Емоційний менторинг передбачає структурування у розрізі: самовідчуття та емоційного самосприйняття; емпатії та міжособистісних відносини; управління стресом та труднощами; розвиток емоційної інтелігенції; керування конфліктами та рішеннями; самоосвіта та розвиток; створення позитивного самовизначення; підтримка в емоційних переходах.

Емоційний менторинг сприяє покращенню емоційного благополуччя, розвитку відчуття емоційної гнучкості та ефективності у взаємодії з іншими.

Менторинг у сфері здоров'я та фітнесу (фізичний) – це форма партнерства, в якій досвідчена особа (ментор) надає підтримку та керівництво іншій особі (менті) для досягнення її цілей у здоров'ї та фітнесі. Основна мета полягає в покращенні фізичного та психічного здоров'я, досягненні цілей фітнесу та створенні здорового способу життя. Менторинг у сфері здоров'я та фітнесу фокусується на таких векторах, як: здоров'я та фізична активність; планування живлення; цілі фітнесу та здоров'я; ментальне здоров'я та емоційний благополуччя; розвиток звичок та рутини; підтримка у вирішенні проблем; оцінка та моніторинг прогресу; навчання техніці та безпеки.

Менторинг у сфері здоров'я та фітнесу допомагає не лише досягати фізичної форми, а й покращує загальний стан здоров'я та емоційне благополуччя, сприяючи створенню здорового та активного способу життя.

Менторинг у сфері міжособистісних відносин (міжособистісний) – це форма партнерства, спрямована на розвиток та покращення якісного взаємодії та відносин між людьми. Ментор в цьому випадку виступає в ролі досвідченої та доброзичливої особи, яка надає підтримку, поради та спрямованість іншій особі (менті) для розвитку здорових та конструктивних міжособистісних відносин. Ось деякі ключові аспекти менторингу у сфері міжособистісних відносин: ефективна комунікація; вирішення конфліктів; розвиток емпатії та розуміння; управління емоціями; побудова довіри та респекту; розвиток соціальних навичок; створення здорового середовища; менторське навчання та приклад.

Менторинг у сфері міжособистісних відносин сприяє покращенню якості взаємодії, підвищенню ефективності комунікації та розвитку навичок, необхідних для будівництва здорових та позитивних стосунків.

Менторинг у сфері кар'єри та самореалізації (кар'єрний) – це вид партнерства, спрямований на розвиток кар'єрного потенціалу та особистого зростання індивіда. У цьому контексті ментор (досвідчена особа) надає підтримку, поради та допомогу менті (особа, яка розвивається) для досягнення кар'єрних цілей та самореалізації. Важливими компонентами розвитку цього виду менторингу є: кар'єрне планування; менторське навчання; розвиток професійних навичок; будівлення мережі контактів; стратегії кар'єрного

зростання; підготовка до розвитку кар'єри; саморефлексія та самовдосконалення; робота з кар'єрним стресом.

Менторинг у сфері кар'єри та самореалізації допомагає особі визначити свої професійні цілі, розвивати навички та управляти кар'єрним розвитком, сприяючи тим самим особистому самовираженню та досягненню самореалізації.

Стартап-менторинг є формою партнерства, де досвідчений підприємець чи експерт (ментор) надає підтримку та поради стартапу або підприємцю (менті), які тільки починають свій бізнес. Цей вид менторингу спрямований на надання стратегічних вказівок, ділових порад та експертного супроводу для досягнення успіху в стартап-екосистемі. Стартап-менторинг охоплює: розвиток бізнес-ідеї та моделі; стратегічне планування; фінансове планування та управління; мереження та зв'язки; робота з командою; ринковий аналіз та конкурентоспроможність; технічна підтримка; управління ризиками; маркетинг та брендування.

Стартап-менторинг сприяє швидкому розвитку та успіху нових підприємств, дозволяючи підприємцям використовувати досвід та експертність вже успішних підприємців для досягнення своїх цілей.

Бізнес-менторинг – це форма партнерства, в якій досвідчений підприємець або експерт (ментор) надає підтримку та поради іншому підприємцю чи бізнесу (менті) для досягнення успіху та вирішення конкретних бізнес-завдань. Цей вид менторингу спрямований на розвиток бізнес-навичок, стратегічне планування, управління процесами та інші аспекти, необхідні для ефективного ведення бізнесу. Ось кілька ключових аспектів бізнес-менторингу: стратегічне планування та розвиток бізнесу; управління операціями та процесами; фінансове планування та управління; маркетингові стратегії та продажі; управління проектами; розвиток лідерських навичок; бізнес-модель та інновації; мереження та зв'язки.

Бізнес-менторинг спрямований на досягнення практичних результатів та вирішення конкретних завдань у сфері ведення бізнесу, що сприяє його стабільному розвитку та успіху.

Фінансовий менторинг є формою партнерства, де досвідчений фінансовий експерт (ментор) надає підтримку та консультації особі чи організації (менті) в галузі фінансів. Основна мета цього виду менторингу – допомога у керуванні фінансами, розумінні фінансових аспектів та прийнятті виважених рішень для досягнення фінансової стабільності та успіху. Фінансовий менторинг, зазвичай, структурується у розрізі таких розділів: бюджетування та фінансове планування; інвестиції та портфельний менеджмент; фінансовий аналіз та звітність; кредити та фінансування; податкове планування; особисті фінанси та пенсійне забезпечення; фінансова грамотність та навчання; розвиток фінансових навичок та самоуправління.

Фінансовий менторинг допомагає особам та організаціям краще розуміти та керувати своїми фінансами, створюючи стійку та ефективну стратегію управління грошима.

Маркетинговий менторинг – це форма партнерства, де досвідчений маркетолог або експерт з маркетингу (ментор) надає підтримку та консультації особі чи компанії (менті) з метою розвитку ефективних стратегій маркетингу та підвищення конкурентоспроможності. Основна мета маркетингового менторингу – допомога в розробці та впровадженні успішних маркетингових підходів для залучення цільової аудиторії та підвищення обсягу продажів. Маркетинговий менторинг охоплює: стратегії брендування; цільова аудиторія та маркетингові персони; цифровий маркетинг та он-лайн присутність; аналіз ринку та конкурентів; маркетингові кампанії та акції; аналіз маркетингових даних та вимірювання результатів; мереження та взаємодія з клієнтами; традиційний маркетинг та зв'язки з громадськістю.

Маркетинговий менторинг допомагає індивідам та компаніям оптимізувати свої маркетингові стратегії, пристосовуватися до змін в ринкових умовах та досягати бажаних результатів у своєму сегменті

Технічний менторинг – це форма партнерства, в якій досвідчений технічний спеціаліст або експерт (ментор) надає підтримку та консультації особі чи групі людей (менті) з питань технічного розвитку, вдосконалення навичок та досягнення успіху у технічній галузі. Основна мета технічного менторингу – сприяння розвитку та підвищенню ефективності технічних професіоналів. Компонентами технічного менторингу є: професійний розвиток та кар'єрне планування; навчання та підвищення кваліфікації; кодування та програмування; архітектура та дизайн систем; управління проектами та розробкою; тестування та якість програмного забезпечення; впровадження нових технологій; захист інформації та кібербезпека.

Технічний менторинг дозволяє технічним спеціалістам отримувати конкретні поради та підтримку в розвитку своєї кар'єри, вдосконаленні навичок та вирішенні технічних завдань.

Соціально-підприємницький менторинг – це форма партнерства, де досвідчений соціальний підприємець або експерт (ментор) надає підтримку та консультації особі чи організації (менті), які займаються соціальним підприємництвом. Основна мета цього виду менторингу – сприяння розвитку соціальних підприємств та досягнення їхніх соціальних та економічних цілей. До компонентів соціально-підприємницького менторингу належать такі, як: соціальна місія та стратегія; управління імпаکتом; створення бізнес-моделі; фінансова стабільність; робота з соціальними партнерами; розвиток команди та організаційна культура; залучення громади та взаємодія; інновації та соціальна відповідальність.

Соціально-підприємницький менторинг виступає як ключовий чинник для розвитку соціальних підприємств, дозволяючи їм поєднувати комерційні цілі з вирішенням соціальних проблем та створювати позитивний вплив на суспільство.

Інтернаціональний менторинг – це форма співпраці, де досвідчений ментор надає підтримку та консультації особі чи групі осіб з інших країн чи культур. Основна мета інтернаціонального менторингу – сприяння розвитку професійних навичок, культурного розмаїття та міжнародного співробітництва. Ось кілька ключових аспектів інтернаціонального менторингу: міжкультурна співпраця; мовна підтримка; міжнародні кар'єрні перспективи; мереження та зв'язки в міжнародній громадськості; міжнародні проекти та співпраця; міжнародний бізнес та торгівля; менторинг для міжнародних студентів; крос-культурна лідерська розвідка.

Інтернаціональний менторинг дозволяє людям отримати переваги з різноманітних культур, розширюючи їхні можливості для особистого та професійного зростання в глобальному контексті.

Менторинг у програмуванні та розробці – це форма співпраці, де досвідчений програміст або розробник (ментор) надає підтримку, навчання та консультації особі чи групі осіб (менті), що розвиваються у сфері програмування та розробки програмного забезпечення. Основна мета менторингу в цьому контексті – сприяння освоєнню технічних навичок, розвитку професійного потенціалу та підготовці до кар'єрних викликів у сфері технічних інновацій. Важливими питаннями менторингу у програмуванні та розробці є: навчання та практичні навички; проектна робота та реальний досвід; архітектурні рішення та дизайн коду; робота в команді та колективне кодування; технічний стек та інструменти розробки; управління проектами та завданнями; технічні специфікації та документація; особистий та кар'єрний розвиток.

Менторинг у програмуванні та розробці сприяє швидшому і ефективнішому вивченню технічних аспектів, розвитку творчого мислення та готовності до роботи у вимогливому технічному середовищі.

Менторинг інженерії систем – це форма партнерства, де досвідчений інженер систем або експерт (ментор) надає підтримку та консультації особі чи групі осіб (менті), які розвиваються в області проектування, впровадження та управління системами. Основна мета менторингу в інженерії систем – сприяння розвитку технічних та управлінських навичок, а також глибокого розуміння процесів, що стосуються систем. Менторинг інженерії систем охоплює: проектування та архітектуру систем; управління вимогами та аналіз бізнес-процесів; вибір та впровадження технологій; тестування та якість систем; управління проектами та ризиками; моніторинг та оптимізацію

виробничих процесів; інтеграцію та взаємодія з іншими системами; стратегію забезпечення безпеки та кібербезпеки.

Менторинг інженерії систем допомагає розвивати комплексний підхід до створення та управління складними технічними системами, а також вдосконалювати навички у взаємодії з іншими спеціалістами для досягнення спільних цілей.

Менторинг у сфері тестування та забезпечення якості (QA) – це форма співпраці, де досвідчений фахівець у галузі тестування (ментор) надає підтримку та консультації особі чи групі осіб (менті), які розвиваються у цій області. Основна мета менторингу в цьому контексті – допомогти у розвитку навичок тестування та забезпечення якості програмного забезпечення. Ключовими аспектами менторингу тестування та QA є: основи тестування та QA; створення тестових планів та сценаріїв; автоматизоване тестування; управління тестовими процесами; стратегії тестування продуктів; відділ QA в розробці; моніторинг та звітність; тестування безпеки; тестування великих проєктів та продуктів.

Менторинг у тестуванні та QA сприяє підготовці фахівців, які здатні ефективно гарантувати якість програмного забезпечення та вносити вагомий внесок у процес розробки продуктів.

Менторинг у сфері аналізу даних та Data Science – це форма співпраці, де досвідчений фахівець в галузі аналізу даних та науки про дані (ментор) надає підтримку та консультації особі чи групі осіб (менті), які розвиваються у цій області. Основна мета менторингу в цьому контексті – допомогти у розвитку навичок аналізу даних, використанні статистичних методів та розробці моделей для отримання практичних висновків та рішень. Менторинг в аналізі даних та Data Science включає: основи аналізу даних та статистики; методи машинного навчання та штучного інтелекту; робота з великими обсягами даних; візуалізація та представлення даних; оптимізація та видобуток інсайтів; етика та безпека даних; розробка та тестування моделей; професійний розвиток в галузі Data Science.

Менторинг у сфері аналізу даних та Data Science сприяє підготовці фахівців, здатних ефективно працювати з великими обсягами даних та використовувати їх для прийняття важливих бізнес-рішень.

Менторинг у сфері IT-безпеки – це форма співпраці, де досвідчений фахівець в галузі інформаційної безпеки (ментор) надає підтримку та консультації особі чи групі осіб (менті), які розвиваються у цій області. Основна мета менторингу в цьому контексті – допомогти у розвитку навичок та знань, необхідних для забезпечення безпеки інформаційних технологій та захисту від кіберзагроз. Компонентами менторингу в галузі IT-безпеки є: основи інформаційної безпеки; кіберзагрози та атаки; захист інформаційних

систем; криптографія та захист даних; управління інцидентами та відновлення; етичне вимірювання інформаційної безпеки; аудит та відповідність; технічні засоби захисту; професійний розвиток в галузі ІТ-безпеки.

Менторинг у галузі ІТ-безпеки допомагає підготовці фахівців, які здатні ефективно захищати інформаційні ресурси в умовах постійно змінюючогося кіберсередовища.

Менторинг в галузі DevOps – це форма співпраці, де досвідчений фахівець в галузі розробки та операцій (DevOps-інженер) надає підтримку та консультації особі чи групі осіб (менті), які розвиваються у цій області. Основна мета менторингу в DevOps – допомогти в розвитку навичок та знань, необхідних для ефективного об'єднання процесів розробки та операцій для швидшого та надійного випуску програмного забезпечення. Ось деякі ключові аспекти менторингу в галузі DevOps: культура та комунікація; автоматизація процесів; інструменти та технології DevOps; інтеграція та деплоймент; керування конфігурацією; моніторинг та оптимізація продуктивності; безпека в контексті DevOps; співпраця з командами та керівництвом; кар'єрний розвиток в галузі DevOps.

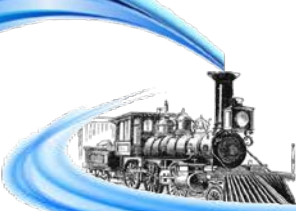
Менторинг в DevOps допомагає створити фахівців, які можуть ефективно об'єднувати розробку та операції, сприяючи швидкому та безпечному впровадженню програмного забезпечення.

Важливо, щоб ментори були відкритими до співпраці та обміну інформацією, створюючи таким чином комплексний підхід до розвитку співробітників в межах підприємства.

Висновки. Під час дослідження і аналізу менторства на підприємствах було виявлено, що воно відіграє ключову роль у розвитку фахівців та підвищенні їхнього професійного рівня. Професійне менторство стає ефективним інструментом управління та розвитку персоналу, який базується на позитивних впливах на індивідуальному та колективному рівнях. З аналізу різноманітних видів менторства випливає, що поєднання різних підходів, таких як особистий, підприємницький, технічний та професійний менторство, може сприяти створенню комплексного підходу до розвитку особистостей та їхніх професійних навичок. Взаємодія цих видів менторства сприяє синергетичному максимізуванню користі для підприємства в цілому та його працівників, сприяючи їх інтегрованому розвитку.

Література:

1. Karcher, Michael & Hansen, K. (2013). *Mentoring activities and interactions*. 63-82. DOI:10.4135/9781412996907.n5
2. Обруч, Г. В. Концепція впровадження менторингу в систему управління розвитком персоналу підприємств залізничного транспорту. *Економічний вісник*, 2019, 4(68), 177-184. DOI: <https://doi.org/10.33271/ev/68.177>

3. Сакун, Л.М., Веденіна, Ю.Ю. та Ващенко, Д.В.. Застосування менторингу для стимулювання працівників підприємств. *Економічний форум*, 2020, 1(3), 84-88. DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2020-3-13>
4. Бовш, Л., Комарницький, І., та Олійник, О. Менторинг та Agile: точки дотику в управлінні рестораном. *Ресторанний і готельний консалтинг. Інновації*, 2021, 4(1), 39-53. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-7468.4.1.2021.234829>
5. Босовська, М. В. та Бовш, Л. А. Менторинг у HR-менеджменті готелю. *Університетські наукові записки*, 2021, 3(81), 76-86. DOI: 10.37491/UNZ.81.6
6. Eliades, Aris B., et al. Mentoring practice and mentoring benefit 6: equipping for leadership and leadership readiness-an overview and application to practice using mentoring activities. *Pediatric Nursing*, 2017, 43(1).
7. Grima, F., Paillé, P., H. Mejia, J. & Prud'homme, L. Exploring the benefits of mentoring activities for the mentor. *Career Development International*, 2014, 19(4). 469-490. <https://doi.org/10.1108/CDI-05-2012-0056>
8. Damnjanovic, V., Proud, W. & Milosavljevic, M. Mentoring development at student international business case competitions. *EuroMed Journal of Business*, 2021, 16(2), 154-170. <https://doi.org/10.1108/EMJB-12-2018-0092>
9. Hussain Shah, M., bin Othman, A. R. & bin Mansor, M. N. Mentoring and Organizational Performance: A Review of Effects of Mentoring on Small and Medium Enterprises. *Journal of Business and Social Review in Emerging Economies*, 2016, 2(2). 143-158. <https://doi.org/10.26710/jbsee.v2i2.31>

References:

1. Karcher, Michael & Hansen, K. (2013). *Mentoring activities and interactions*. 63-82. DOI:10.4135/9781412996907.n5 [in English].
2. Obruch, G. V. (2019). *Koncepcija vprovadzhennja mentoringu v sistemu upravlinnja rozvitkom personalu pidpriemstv zaliznichnogo transportu [The concept of introducing mentoring into the management system of personnel development of railway transport enterprises]. Ekonomichnij visnik - Economic Bulletin*, 2019, 4(68), 177-184. DOI: <https://doi.org/10.33271/ev/68.177> [in Ukrainian].
3. Sakun, L.M., Vedenina, Ju.Ju. ta Vashhenko, D.V.. *Zastosuvannja mentoringu dlja stimuljuvannja pracivnikov pidpriemstv [Application of mentoring to stimulate employees of enterprises]. Ekonomichnij forum - Economic Forum*, 2020, 1(3), 84-88. DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2020-3-13> [in Ukrainian].
4. Bovsh, L., Komarnic'kij, I., ta Olijnik, O. (2021). *Mentoring ta Agile: tochki dotiku v upravlinni restoranom [Mentoring and Agile: touch points in restaurant management]. Restorannij i gotel'nij konsalting. Innovacii - Restaurant and hotel consulting. Innovations*, 2021, 4(1), 39-53. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-7468.4.1.2021.234829> [in Ukrainian].
5. Bosovs'ka, M. V. ta Bovsh, L. A. (2021). *Mentoring u HR-menedzhmenti gotelju [Mentoring in hotel HR management]. Universitets'ki naukovi zapiski - University Scientific Notes*, 2021, 3(81), 76-86. DOI: 10.37491/UNZ.81. [in Ukrainian].
6. Grima, F., Paillé, P., H. Mejia, J. & Prud'homme, L. (2014). Exploring the benefits of mentoring activities for the mentor. *Career Development International*, 19(4). 469-490. <https://doi.org/10.1108/CDI-05-2012-0056> [in English].
7. Damnjanovic, V., Proud, W. & Milosavljevic, M. (2021). Mentoring development at student international business case competitions. *EuroMed Journal of Business*, 16(2), 154-170. <https://doi.org/10.1108/EMJB-12-2018-0092> [in English].
9. Hussain Shah, M., bin Othman, A. R. & bin Mansor, M. N. (2016). Mentoring and Organizational Performance: A Review of Effects of Mentoring on Small and Medium Enterprises. *Journal of Business and Social Review in Emerging Economies*, 2(2). 143-158. <https://doi.org/10.26710/jbsee.v2i2.31> [in English].

УДК 330.1: 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-133-146](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-133-146)

Левіщенко Олена Степанівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, Національний транспортний університет, вул. М. Омеляновича-Павленка, 1, м. Київ, 01010, тел.: (044) 280-30-16, <https://orcid.org/0000-0003-3704-5352>

Левіщенко Дмитро Костянтинович магістрант Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби, КНУ ім. Тараса Шевченка, Начальник ДУ «ЦОП МВС України», вул. Довнар-Запольського, 8, м. Київ, 04116, тел.: (044) 256-14-12, <https://orcid.org/0009-0004-7475-4646>

ГЕНЕЗИС ТЕОРІЇ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У сучасних умовах воєнного стану в Україні багато підприємств стикаються з численними питаннями, пов'язаними з їх безпекою, подоланням загроз до існування та успішного функціонування. Це включає постійну конкурентну боротьбу, пошук нових напрямів розвитку, стратегії зменшення внутрішніх та зовнішніх загроз, адаптацію до змін у всіх сферах. Однією з найважливіших проблем для підприємств в Україні є його економічна безпека та подолання загроз, пов'язаних з військовими діями, що мають місце через широкомасштабне вторгнення у російської федерації на територію країни.

Метою статті є дослідження сутності поняття "економічна безпека" на основі хронологічної появи терміну в офіційних джерелах, Концепції економічної безпеки України та Стратегії економічної безпеки України. Визначено ієрархічні рівні економічної безпеки: мега-, макро-, мезо- та мікрорівень. По вертикалі кожному щаблю відповідають певні рівні: мегарівень економічної безпеки (глобальна та міжнародна економічна безпека), макрорівень (національна економічна безпека), мезорівень (регіональна економічна безпека) та мікрорівень. На мікрорівні запропоновано виокремлювати базову, локальну та індивідуальну економічну безпеку. Систематизовано фактори зовнішнього та внутрішнього впливу на економічну безпеку. Виявлено, що економічна безпека підприємства (базовий рівень) є ключовою для забезпечення її на вищих рівнях ієрархії. Приділено детально увагу та поетапно розглянуто еволюцію поняття «економічна безпека підприємства» з різних аспектів, таких як: комплекс заходів, складова підприємства, стан

розвитку підприємства, ресурсозабезпечення, стан захищеності підприємства. Досліджено та систематизовано основні підходи до трактування поняття "економічна безпека підприємства", основними з яких є інтегральний, ресурсний, цільовий та синергетичний підходи.

Ключові слова: економічна безпека, рівні економічної безпеки, економічна безпека підприємства, зовнішні та внутрішні фактори впливу

Levishchenko Olena Stepanivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics, National Transport University, M. Omelianovycha-Pavlenka St., 1, Kyiv, 01010, tel.: (044) 280-30-16, <https://orcid.org/0000-0003-3704-5352>

Levishchenko Dmytro Kostyantynovych Master's student of the Educational and Research Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Head of the State Institution "Center for service of the units of the ministry of internal affairs of Ukraine", Dovnar-Zapolskoho St., 8, Kyiv, 04116, tel.: (044) 256-14-12, <https://orcid.org/0009-0004-7475-4646>

GENESIS OF THE THEORY AND MODERN APPROACHES TO DETERMINING THE ECONOMIC SECURITY OF AN ENTERPRISE

Abstract. Under the current conditions of martial law in Ukraine, many enterprises face numerous issues related to their security, overcoming threats to their existence and successful operation. This includes constant competition, search for new areas of development, strategies to mitigate internal and external threats, and adaptation to changes in all areas. One of the most important problems for enterprises in Ukraine is its economic security and overcoming the threats associated with military operations that are taking place due to the large-scale invasion of the Russian Federation into the country.

The purpose of the article is to study the essence of the concept of "economic security" based on the chronological appearance of the term in official sources, the Concept of Economic Security of Ukraine and the Strategy of Economic Security of Ukraine. The author defines hierarchical levels of economic security: mega-, macro-, meso- and micro-levels. According to the vertical, each level corresponds to certain levels: economic security mega-level (global and international economic security), macro-level (national economic security), meso-level (regional economic security) and micro-level. It is proposed to distinguish at the micro level the basic, local and individual economic security. The factors of external and internal influence on economic security are systematised. It is found that the economic security of enterprise (basic level) is key to ensuring it at higher levels of the hierarchy.

Attention is paid to the evolution of the concept of "economic security of enterprise" from various aspects, such as: a set of measures, a component of enterprise, the state of development of enterprise, resource provision, the state of security of enterprise. The main approaches to the interpretation of the concept of "economic security of enterprise" are studied and systematised, the main of which are the integral, resource, target and synergistic approaches.

Keywords: economic security, levels of economic security, economic security of enterprise, external and internal factors of influence

Постановка проблеми. У сучасних умовах воєнного стану в Україні багато підприємств стикаються з численними питаннями, пов'язаними з їх безпекою, подоланням загроз до існування та успішного функціонування. Це включає постійну конкурентну боротьбу, пошук нових напрямів розвитку, стратегії зменшення внутрішніх та зовнішніх загроз, адаптацію до змін у всіх сферах, а також нестабільність технічного прогресу, що призводить до застаріння матеріально-технічної бази та виробничих технологій. Необхідність інтеграції робочих ресурсів та інші фактори ставлять перед підприємствами вимогу знаходити ефективні рішення для вирішення цих проблем.

Однією з найважливіших проблем для підприємств в Україні є його економічна безпека та подолання загроз, пов'язаних з військовими діями, що мають місце через широкомасштабне вторгнення РФ на територію країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню теоретичних аспектів економічної безпеки присвячено безліч наукових праць, що доводить актуальність даної теми. Але досі не існує загальноприйнятого визначення поняття "економічна безпека підприємства", навіть у той час, коли це питання виникло разом із формуванням суспільства та держави і зростало разом з ними.

Дослідженням питань економічної безпеки підприємства присвячено праці Васильців Т.Г., Гринкевич С.С., Діма Н.І., Житар М.О., Зайченко К.С., Ляшенко О.М., Мочерний С.В., Мунтіян В.І., Прус Н.В., Сороківська А.О., Сосновська І.М., Ярославський А.О. та інші. Різні автори тлумачать цей термін по-різному в залежності від того, яку проблему вони намагаються вирішити, і мають свої власні точки зору на щодо його значення.

Мета статті полягає у дослідженні сутності поняття «економічна безпека», визначенні рівнів та факторів впливу на економічну безпеку.

Виклад основного матеріалу. Вважається, що вперше термін «економічна безпека» був ужитий 32-м президентом США – Ф. Рузвельтом, хоча проблемне коло питань щодо забезпечення економічної безпеки країни виникло значно раніше, а саме – з появою держави як такої. Перші відбитки

досліджень про необхідність забезпечення економічної безпеки можна простежити ще в Платона, а його концепцію щодо ідеальної держави, справді, можна вважати механізмом забезпечення економічної безпеки та, водночас, інструментарієм протидії деструктивним чинникам, однак у сучасному світі існують й дещо інші, відмітні від надлишкових потреб, причини, які зумовлюють необхідність забезпечення економічної безпеки країни.

Офіційним термін «економічна безпека» став у 1985 році, коли на 40-й сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята резолюція «Міжнародна економічна безпека», в визначено необхідність сприяння забезпеченню міжнародної економічної безпеки з метою соціально-економічного розвитку і прогресу кожної країни. Цю подію можна вважати знаковою не лише з точки зору започаткування офіційного розгляду питань економічної безпеки, а й із точки зору активного поширення проблематики цих питань у різні сфери діяльності та на щаблі ієрархії видів безпеки[7] .

Так, узявши свій початок з найвищого щабля ієрархії видів безпеки, поняття економічної безпеки доволі швидко почало «спускатися» на нижчі рівні. Хронологію з'ясування сутності економічної безпеки наведено в табл. 1

В історії української економічної теорії термін «економічна безпека» офіційно почали використовувати порівняно недавно, наприкінці ХХ ст. У 1998 р. було ухвалено Концепцію економічної безпеки України, де її сутність визначено як «спроможність національної економіки забезпечити свій вільний, незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за різних несприятливих варіантів розвитку подій та здатність Української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз» [8, с. 56].

Таблиця 1.

Хронологія з'ясування сутності економічної безпеки[7,с.40]

Період	Сутнісна ознака економічної безпеки
1	2
1934 р.	Перше тлумачення економічної безпеки як сукупності умов, що надійно забезпечують національний суверенітет, захист стратегічних інтересів і повноцінний розвиток суспільства, життя та здоров'я усіх його громадян.
1970-1979 рр.	Ототожнення із захистом комерційної таємниці підприємства.
1984 р.	Перше наукове обґрунтування поняття «економіка безпеки».
1985 р.	Термін «економічна безпека» став офіційним. Цілі забезпечення економічної безпеки задекларовано як такі, що мають слугувати цілям соціально-економічного розвитку та прогресу.
1990 р.	Економічна безпека розглядається як елемент захисту національних економік різних країн.

1	2
1991 р.	Запропоновано поняття безпеки політично-економічної діяльності.
1994 р.	Розгляд скрізь призму внутрішніх та зовнішніх чинників, вплив яких на економічну безпеку може бути суттєвим.
1995-1999 рр.	Протистояння загрозам.
1997 р.	Поява сукупності нових сутнісних ознак: мінімізація втрат і збереження контролю над власністю –домінанти забезпечення економічної безпеки; запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам; започаткування ресурсного підходу до забезпечення економічної безпеки.
1998 р.	Перші дослідження економічної безпеки як керованої системи.
1999 р.	Початок досліджень соціально-економічної безпеки регіону.
2000 р.	Захист потенціалу підприємства від економічних загроз.
2000-2001 рр.	Поява досліджень функціональних складових економічної безпеки.
2002 - дотепер	Економічна безпека починає розглядатися як міра гармонізації інтересів підприємства з інтересами суб'єктів внутрішнього та зовнішнього середовищу у часі та просторі.

Згідно «Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року» [11] «економічна безпека» – визначається як стан економіки, за якого досягаються основні національні економічні інтереси. Основними національними економічними інтересами є забезпечення економічної стійкості, високої конкурентоспроможності української економіки у світовому економічному середовищі та досягнення на цій основі високих стандартів якості життя населення.

В ґрунтовній роботі професора О.М. Ляшенко наведено вертикаль економічної безпеки, яка включає чотири рівні: підприємства, регіону, держави та глобальну економічну безпеку. Розглянемо деякі трактування економічної безпеки відповідно до наведеної вертикалі, починаючи з найвищого щабля.

Слід зазначити, що найбільш розповсюдженими трактуваннями глобальної економічної безпеки є такі, що передбачають процеси формування та функціонування системи світових господарських зв'язків, світової економічної системи, ефективну взаємодію економічних блоків та національних економік. Процес економічної глобалізації передбачає створення нових можливостей для економічного розвитку й водночас сприяє загостренню старих та формуванню нових суперечностей у світовій економіці, які можна трактувати як глобальні загрози людству. Отже, з огляду на вищевикладене, глобальну економічну безпеку можна визначити як невід'ємну складову глобальної безпеки мегаекономічних систем, необхідною умовою якої є економічна безпека всередині макро-, мезо- та мікроекономічних систем кожної з держав глобальної інтеграційної світової структури.

На думку Губського Б.В. під економічною безпекою розуміють сукупність умов, за яких зберігається здатність країни підтримувати конкурентоспроможність економіки, ефективно захищати національні економічні інтереси і протистояти зовнішнім економічним загрозам, повністю використовувати конкурентні переваги в міжнародному поділі праці [4]. Мунтіян В.І. під економічною безпекою пропонує розглядати відновлення здатності національної економіки до самовідтворення й освоєння сучасної інноваційної моделі економічного зростання в умовах глобалізації соціально-економічних процесів та нових форм наддержавного рівня відносин [10].

Економічна безпека – це здатність економіки забезпечувати ефективне задоволення суспільних потреб на національному і міжнародному рівнях. Вагомою складовою національної безпеки є регіональна економічна безпека, адже нерівномірність регіонального розвитку та рівня життя населення створює передумови для соціального напруження в суспільстві, загрожує територіальній цілісності країни, стримує динаміку соціально-економічних показників, уповільнює ринкові перетворення та знижує їх ефективність. У зв'язку з цим державна регіональна політика повинна бути спрямована на створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів як основи їх динамічного розвитку та усунення значних міжрегіональних диспропорцій. [5].

Найчастіше економічна безпека регіону розглядається в контексті впливу на національну економічну безпеку.. Проте регіональний аспект економічної безпеки має власну спеціалізацію, оскільки за своїм економічним потенціалом та господарським призначенням кожен окремих регіон є унікальним та потребує індивідуальних методів управління. Економіка регіону не є монолітною, вона складається з секторів, від пропорцій та взаємопроникнення яких залежить кінцевий рівень ефективності забезпечення регіональної економічної безпеки [1].

Безпека як широка наукова концепція пройшла через певні етапи свого розвитку протягом ХХ століття, нарешті, перетворившись у сферу досліджень економічної безпеки. Ця вертикаль досліджень проникає всі рівні ієрархії — від глобального до індивідуального. Важливе місце в цьому контексті займають дослідження економічної безпеки підприємства, які набувають все більшої популярності останнім часом.

Аналіз сучасної фахової економічної літератури надав нам можливість деталізувати розроблену О.М. Ляшенко вертикаль економічної безпеки та виділити наступні рівні: мегарівень (глобальна та міжнародна економічна безпека), макрорівень (національна економічна безпека), мезорівень (регіональна економічна безпека), мікрорівень (локальна економічна безпека, що включає всі види підприємств, а також індивідуальну економічну безпеку), що дозволить охопити усіх суб'єктів правовідносин, чітко визначити їх ієрархію (рис. 1)

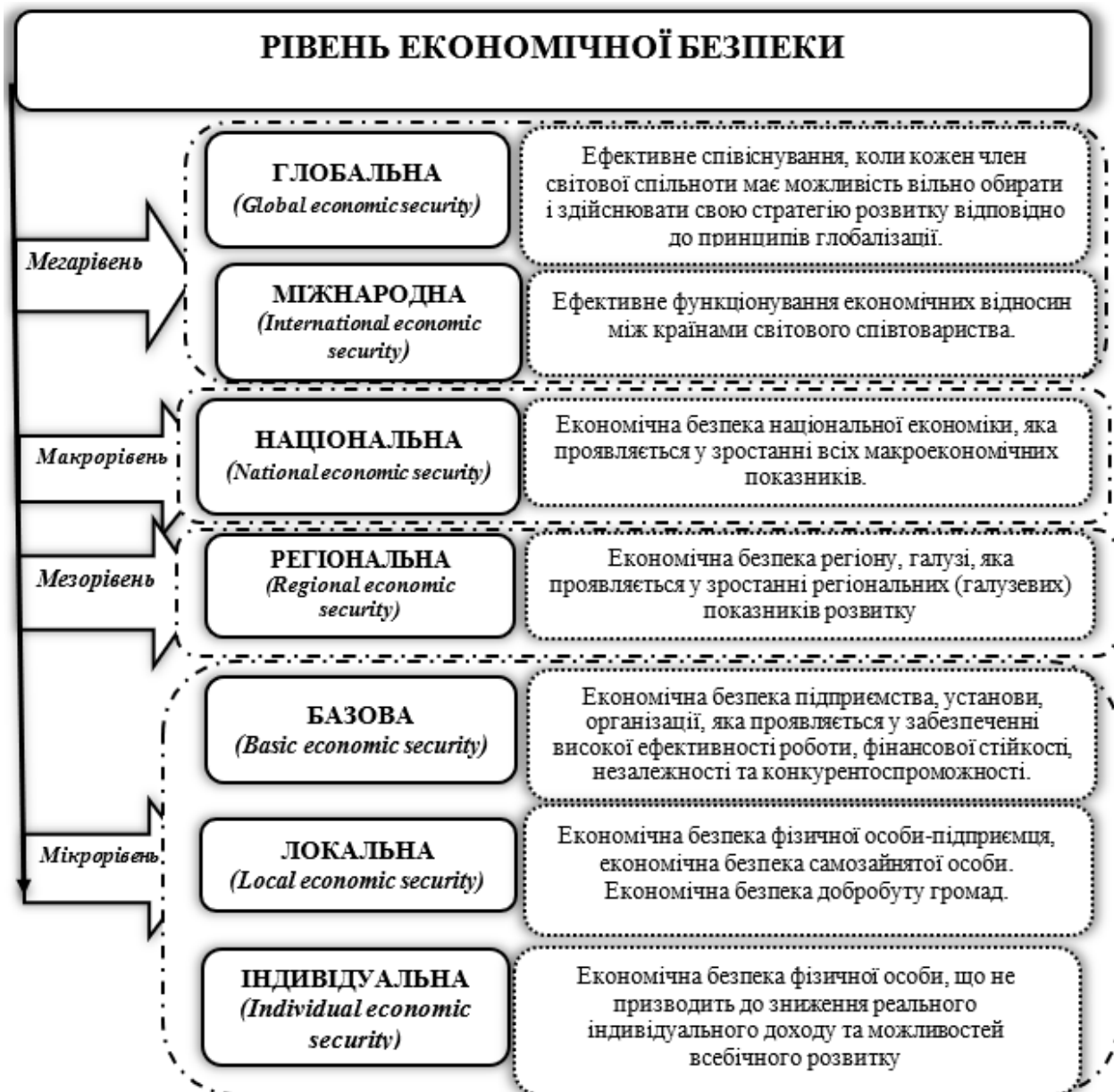

Рис. 1. Ієрархічні рівні економічної безпеки

Джерело: побудовано автором на основі [12, 13]

Крім того, ми погоджуємося з думкою Ярославського А.О., що для досягнення високого рівня економічної безпеки країни в межах національного та регіонального рівнів, необхідно виокремлювати галузевий рівень економічної безпеки, що сприятиме зростанню економічного потенціалу країни та регіону і підвищить рівень усіх економічних показників.

Мікрорівень економічної безпеки ми пропонуємо поділяти на базовий, локальний та індивідуальний. Базовий рівень економічної безпеки проявляється у забезпеченні високої ефективності роботи, фінансової стійкості, незалежності

та конкурентоспроможності підприємства як основного об'єкта соціально-економічної системи і визначається можливістю повноцінної реалізації усіх функцій суб'єкта господарювання, забезпеченням усіма необхідними ресурсами та їх використанням у виробничо-господарській діяльності. [12].

Локальний рівень передбачає безпеку фізичної особи-підприємця, економічну безпеку самозайнятих осіб, економічну безпеку добробуту громад. А індивідуальний рівень відображає економічну безпеку фізичних осіб, що не призводить до зниження реальних індивідуальних доходів.

Така ієрархія дозволяє охопити усі ланки економічної системи. Відсутність безпеки громадянина обмежує можливості забезпечення інших рівнів безпеки, а, отже, і стабільності суспільства, регіону та держави. Базою економічної безпеки громадян виступають принципи соціальної справедливості, які характеризують її як міру рівності і нерівності в розподілі матеріальних і духовних благ у суспільстві, статусів і влади, а також у життєвому положенні різних суспільних груп. Тому, буде справедливо стверджувати, що економічна безпека є взаємозалежною системою всіх її рівнів: глобального, міжнародного, національного, регіонального, базового, локального та індивідуального рівнів.

На економічну безпеку впливають як зовнішні та і внутрішні чинники. Зовнішні фактори включають широкий спектр аспектів, які відбуваються за межами національної економіки; до важливих внутрішніх факторів належать: рівень економічного розвитку та економічна ситуація, державні фінанси, інфляція (дефляція), нерівність доходів, тіньова економіка і корупція. Більш детально основні фактори впливу на економічну безпеку наведено в таблиці 2.

Задля прийняття державними органами обґрунтованих рішень потрібно проводити моніторинг індикаторів економічної безпеки, метою якого передусім було б фактичне відстеження, аналіз і прогнозування важливих економічних показників. Важливими є граничні значення індикаторів, вихід за межі яких призводить до руйнівних тенденцій у сфері економіки.

Після детального розгляду сутності та рівнів економічної безпеки, вважаємо необхідним приділити окрему увагу економічній безпеці підприємства, так як вона є ключовим елементом загальної безпеки, оскільки успішне функціонування та розвиток внутрішніх компаній залежать від їх здатності протистояти негативним факторам зовнішнього та внутрішнього середовища. Це особливо актуально в умовах складних політичних та економічних умов. Забезпечення стабільної діяльності підприємства сприятиме підвищенню рівня економічної безпеки громадян, регіону та держави в цілому.

На сьогоднішній день не існує єдиного визначення поняття «економічна безпека підприємства», незважаючи на те, що ця проблематика з'явилася з

появою суспільства і держави та розвивалась паралельно з ними. Різні автори тлумачать цей термін залежно від проблеми, яку вони намагаються вирішити, і мають власні точки зору щодо його значення. Тому вбачаємо необхідність проаналізувати основні погляди вчених на поняття «економічна безпека підприємства».

Таблиця 2.

Фактори впливу на економічну безпеку

Зовнішні		Внутрішні	
Фактор	Сутність впливу	Фактор	Сутність впливу
Глобалізація	Розширення міжнародної торгівлі, інвестиційних потоків та інформаційного обміну впливає на економічну безпеку країни. Залежність від світового ринку може створювати ризики, такі як економічні шоки в інших країнах або конкуренція з зарубіжними компаніями.	Рівень і динаміка соціально-економічного розвитку	Економічна безпека виражається насамперед у здатності економіки виживати і розвиватися. Чим більший економічний потенціал національної економіки, вищий рівень соціально-економічного розвитку і швидша динаміка зростання, тим стабільнішою вважається її безпека.
Міжнародні економічні організації	Діяльність міжнародних організацій, таких як Міжнародний валютний фонд (МВФ), може впливати на економічну політику та стабільність країни. Умови, пов'язані з участю в таких організаціях або відповідні міжнародні угоди, можуть мати важливе значення для економічної безпеки.	Нерівність доходів і багатства	Велика різниця в доходах може призводити до соціальної напруженості і нерівності, що може сприяти соціальним конфліктам та нестабільності. Коли велика частина населення має низький рівень доходів, вони мають обмежену здатність споживати товари і послуги, що може призвести до зменшення попиту і впливати на підприємства та економічну активність.
Світовий фінансовий ринок	Зміни на світовому ринку фінансових послуг, такі як коливання курсів валют, процентних ставок або цін на сировину, можуть мати значний вплив на економічну стабільність та безпеку країни.	Інфляція та монетарна політика	Інфляція може мати негативний вплив на економіку та загрожувати її стабільності. Монетарна політика, зокрема контроль над грошовою масою та відсотковими ставками, використовується для боротьби з інфляцією та забезпечення макроекономічної стабільності.
Геополітичні фактори	Політична нестабільність, війни, конфлікти та міжнародні суперечки можуть мати вплив на економічну безпеку країни. Наприклад, економічні санкції, торговельні конфлікти або зміни в політичних відносинах можуть створювати ризики для економіки.	Державні фінанси	Державні фінанси грають важливу роль у забезпеченні економічної безпеки країни. Їх стан і стійкість мають вплив на фінансову стабільність, інвестиційний клімат, довіру внутрішніх та зовнішніх інвесторів, а також на економічний розвиток країни в цілому.
Технологічні інновації	Розвиток технологій із світовим масштабом, таких як штучний інтелект, блокчейн або Інтернет речей, можуть змінювати економічний вимір та створювати нові можливості, але вони також можуть ставити питання безпеки даних, кібербезпеки та роботизації робочої сили.	Тіньова економіка, корупція	Тіньова економіка та корупція призводять до недекларованого доходу та ухилення від сплати податків, що призводить до втрати бюджетних коштів, що може негативно впливати на фінансову стабільність та здатність держави забезпечити необхідні публічні послуги.

Джерело: сформовано автором на основі [2.]

Мочерний С.В., Дикань В.Л., Назаренко І.Л., Васильців Т.Г., Гринкевич С.С., Бондарчук Н.В., Кубрак А.А. в своїх працях в основу визначення вкладають поняття стану захищеності підприємства від впливу негативних факторів та загроз на його діяльність.

Автори Нагорна І.І., Дмитрієв І.А., Близнюк А.О., Козаченко Г.В., Пономарьов В.П., Ляшенко О.М. на перше місце у визначення поняття «економічної безпеки підприємства» ставлять вплив зовнішнього та внутрішнього середовища на функціонування підприємства.

Пастернак-Таранущенко Г. вважає, що економічна безпека визначається станом держави, в якій здійснює свою діяльність підприємство.

О. Сосновська вважає, що економічна безпека являє собою універсальну категорію, що відбиває захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях, починаючи з держави і закінчуючи кожним її громадянином. [12]

О. Грунін визначає економічну безпеку підприємства як стан господарчого суб'єкта, у якому він при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів досягає послаблення, запобігання або захисту від існуючих небезпек та загроз або непередбачених обставин і в основному забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції та господарчого ризику. [6]

Розбіжності між визначення авторів в деякій мірі залежать від періоду дослідження авторами поняття. Так як з часів незалежності нашої країни розвиток визначення поняття «економічна безпека підприємства» пройшов кілька етапів, які відображають зміни у сприйнятті та підходах до цього поняття. В табл. 3 представлено загальну характеристику кожного етапу.

Таблиця 3

Еволюція поняття «економічна безпека підприємства» [3]

Етапи	Роки	Трактування поняття
I	1991-1997	Гарантування конфіденційності та захисту комерційної таємниці, інтелектуальної власності та інших конфіденційних даних підприємства.
II	1998-1999	Гарантія безпеки функціонування підприємства від негативних впливів зовнішнього середовища.
III	1999-2001	Аналіз економічної безпеки підприємства з урахуванням окремих аспектів його господарської діяльності.
IV	1999-2002	Розподіл функціональних компонентів економічної безпеки підприємства
V	2002-2005	Ефективне функціонування підприємства в умовах ризику є визначальним для його економічної безпеки.
VI	2005- дотепер	Намагаються вивчати економічну безпеку підприємства з урахуванням його галузевої приналежності.

Дослідивши основні погляди на терміну «економічна безпека» можна дійти висновку про багатогранність цього поняття. Так як науковці та фахівці

в понятті «економічна безпека підприємства» розглядають його з різних аспектів, таких як: комплекс заходів, складова підприємства, стан розвитку підприємства, ресурсозабезпечення, стан захищеності підприємства. Це свідчить про те, що економічна безпека підприємства є досить актуальною та буде зберігати свою актуальність ще довгий час, доповнюючись лише новим змістом та підходами до трактування.

У сучасних економічних дослідженнях велика увага приділяється теорії безпеки підприємства, де науковці аналізують різні підходи до визначення цього поняття. Вони висвітлюють різні цілі створення та функціонування системи економічної безпеки підприємства. Крім того, спостерігається ототожнення або підміна поняття економічної безпеки підприємства з поняттями ефективності, конкурентоспроможності, економічного потенціалу, економічної стійкості. В табл. 4 систематизовано основні підходи до визначення «економічної безпеки підприємства».

Таблиця 4.

Основні підходи до визначення поняття «економічна безпека підприємства»

Підхід	Визначення	Автор
Інтегральний	Поняття «економічна безпека» є складним і потребує системного підходу до його вимірювання, а отже, й обґрунтування зв'язків та залежності від таких інтегральних категорій як конкурентоспроможність, потенціал, життєздатність, фінансова стійкість та ризикостійкість підприємства	Васильців Т.Г
Ресурсний	Економічна безпека суб'єкта господарювання є складною динамічною системою, яка забезпечує стійке функціонування і розвиток підприємства за допомогою своєчасної мобілізації і найбільш раціонального використання трудових, фінансових техніко-технологічних та інших ресурсів підприємств в умовах дії зовнішніх і внутрішніх загроз.	Геєць В.М.
	Економічна безпека підприємства передбачає його захист проти економічних злочинів, є станом захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз, а також є станом ефективного використання ресурсів або потенціалу.	Прус Н.В.
Цільовий	Економічна безпека підприємства – стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства, компанії від мафіозно-тіньових структур, нечесної конкуренції, некомпетентних рішень, недосконалих законів, а також здатність протистояти цим загрозам і реалізувати внутрішні цілі.	Мочерний С.В.
	Економічна безпека є комплексом заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток підприємства, що включає механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам.	Мунтіян В.І.
Синергетичний	Економічна безпека підприємства – забезпечення такого стану підприємства, при якому зміни його характеристик та параметрів діяльності, внаслідок негативного прояву ризиків та загроз, є незначним або добре контрольованими	Ярославський А.О.

Джерело: складено автором на основі [9, 13]

Висновки. У сучасному бізнес-середовищі економічна безпека стала важливим фактором для успішного функціонування підприємств. Вона забезпечує належні ресурси, фінансову стійкість та ефективне управління, що дозволяє уникнути фінансових труднощів та зберегти конкурентоспроможність.

Головною метою економічної безпеки підприємства є забезпечення його стабільного та ефективного функціонування. У статті розглядається генезис поняття економічної безпеки і показується, що його зміст формувався в декілька етапів, що пояснює різноманітність в його тлумаченні. Однією з головних цілей економічної безпеки є забезпечення конкурентоспроможності підприємства, що вимагає наявності переваг над конкурентами, таких як якість продукції, інновації, ефективність, гнучкість і адаптивність до змін на ринку.

Література:

1. Білоусов Є. Економічна безпека регіонів у контексті зміни парадигми регіонального управління (постановка проблеми). *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/6/64.pdf>
2. Васильців Т. Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич, В. В. Каркавчук, [за ред. Т. Г. Васильціва]. Львів : Видавництво, 2012. 386 с.
3. Гринкевич, С., Когут, М., & Станкевич, М. (2023). Еволюція теоретичних концепцій економічної безпеки підприємства. *Економіка та суспільство*, (50). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-70>
4. Губський Б. В. Пріоритети забезпечення економічної безпеки в контексті глобалізації української економіки // Національна програма забезпечення економічної безпеки в контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: Матеріали Круглого столу / [відп. ред. С. І. Пирожков, Б. В. Губський, А. І. Сухоруков]. – К. : Національний інститут українсько-російських відносин при Раді національної безпеки і оборони України, 2001. – 121 с.
5. Дічек О. І. Економічна безпека регіонів – складова системи національної безпеки. *Вчені записки університету «КРОК»*. 2013. Випуск 33. С. 24-30.
6. Зайченко К. С., Діма Н. І. Економічна безпека підприємства: сутність та роль. *Ефективна економіка*. 2021. № 5. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8900> (дата звернення: 29.03.2024). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.5.90
7. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія. / О. М. Ляшенко. – 2-ге вид., пере - робл. – К. : НІСД, 2015. – 348 с.
8. *Концепція економічної безпеки України*. Ін-т екон. прогнозування; кер. проекту В.М. Геєць. – К. : Логос, 1999. – 56 с.
9. Москвін Б.Ю. Економічна безпека фінансових інституцій в умовах воєнного стану в Україні. *Економіка і організація управління*. 2022. 2(46). С.110-119. URL: <https://jeou.donpu.edu.ua/article/view/12549> (дата звернення 03.03.2024)
10. Мунтіян В. І. Економічна безпека України: [підручник] / Валерій Іванович Мунтіян. – К. : КВІСТ. – 1999. – 457 с.

11. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року. Рада національної безпеки і оборони України. Указ президента України від 11 серпня 2021 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS35837>

12. Сосновська О.О., Житар М.О. Економічна безпека підприємств: сутність та ознаки забезпечення. Облік і фінанси. 2018. 3(81). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/185262433.pdf> дата звернення 03.03.2024)

13. Ярославський А. О. Формування механізму управління економічною безпекою підприємств. Дис. PhD за спец.051 – економіка. / Вінниця, 2020.

References:

1. Bilousov, E. (2014). Ekonomichna bezpeka rehioniv u konteksti zminy paradyghmy rehionalnogho upravlinnia (postanovka problemy) [Economic security of regions in the context of changing the paradigm of regional governance (problem statement)]. *Nacyonaljniy jurydycheskiy zhurnal: teoria i praktyka – National law journal: theory and practice*, (6), 288-291. Retrieved from <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/6/64.pdf> [in Ukrainian]

2. Vasylytsiv, T. H., Voloshyn, V. I., Boykevych, O. R., & Karkavchuk, V. V. (2012). Finansovo-ekonomichna bezpeka pidpryyemstv Ukrayiny: stratehiya ta mekhanizmy zabezpechennya [Financial and economic security of enterprises of Ukraine: strategy and mechanisms of provision]. Lviv: Vydavnytstvo. [in Ukrainian]

3. Hrynkevych, S., Kohut, M., & Stankevych, M. (2023). Evoliutsiia teoretychnykh kontseptsii ekonomichnoi bezpeky pidpryyemstva [Evolution of theoretical concepts of enterprise economic security]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, (50). Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-70> [in Ukrainian]

4. Hubsnyi B. V. (2001) Priorityty zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky v konteksti hlobalizatsii ukrainskoi ekonomiky [Priorities for ensuring economic security in the context of the globalisation of the Ukrainian economy] *Natsionalna prohrama zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky v konteksti stratehii sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy: Materialy Kruhloho stolu* Kyiv. : Natsionalnyi instytut ukrainsko-rosiiskykh vidnosyn pry Radi natsionalnoi bezpeky i obrony Ukrainy– 121p. [in Ukrainian]

5. Dichek, O. I. (2013). Ekonomichna bezpeka rehioniv – skladova systemy nacionalnoy bezpeky [Economic security of the regions is an integral part of the national security system]. *Vcheni zapysky universytetu «KROK»*, (33), 24-30. [in Ukrainian]

6. Zaichenko K. and Dima N. (2021) Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva: sutnist ta rol. [Economic security of the enterprise: essence and role] *Efektivna ekonomika -Efektivna ekonomika*. (5) Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8900> [in Ukrainian]

7. Lashenko, O. M. (2011). Kontseptualizacia upravlinnia ekonomichnou bezpekou pidpryyemstva [Conceptualization of management of economic safety of the enterprise]. Lughansk: SNU im. V. Dalja. [in Ukrainian]

8. Heiets. V.M. (1999) Kontseptsiiia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [The concept of economic security of Ukraine]. Kyiv. Lohos [in Ukrainian]

9. Moskvyn B. (2022) Ekonomichna bezpeka finansovykh instytuttsii v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Economic security of financial institutions under the conditions of marital state in Ukraine] *Ekonomika i orhanizatsiia upravliinnia - Economics and organization of management* 2(46). Retrieved from <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/12549> [in Ukrainian]

10. Muntiiian V. I. (1999) Ekonomichna bezpeka Ukrainy [Economic security of Ukraine]– Kyiv. : KVIST. P.11 [in Ukrainian]

11. Ukaz prezydenta Ukrainy Pro Stratehiiu ekonomichnoi bezpeky Ukrainy na period do 2025 roku vid 11 serpnia 2021 roku. [Decree of the President of Ukraine On the Economic Security Strategy of Ukraine for the period up to 2025 from 11 August 2021] (2021, August 11) Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/MUS35837> [in Ukrainian]
12. Sosnovska O.O., Zhytar M.O. (20 18) Ekonomichna bezpeka pidpriemstv: sutnist ta oznaky zabezpechennia [Enterprise economic security: the essence and features]. *Oblik i finansy - Accounting and finance*. 3(81) Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/185262433.pdf> [in Ukrainian]
13. Yaroslavsky A. O. (2020) Formuvannia mekhanizmu upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstv [Formation of organizational and economic mechanism for managing the economic security of grain processing enterprises]. *PhD thesis*. Vinnytsia, [in Ukrainian]

УДК 338

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-147-160](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-147-160)

Ловкайтес Віталій Сергійович аспірант кафедри туризму, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, <https://orcid.org/0009-0001-2515-5856>

СУТНІСТЬ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЯК НОВОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Процес цифровізації здійснюється у правовому полі, яке формується та вдосконалюється, розробляються державні програми, визначаються пріоритетні напрямки розвитку цифровізації. Порівняльний аналіз технологій та методики застосування ІКТ зарубіжними підприємствами цифрової економіки свідчить про необхідність як зовнішнього напрямку розвитку, що виражається в активізації ролі держави в цьому процесі, так і внутрішнього – реформування механізму управління інноваційним розвитком підприємств. Розвиток цифровізації та трансформація в цифрову економіку неможливі без регулювання та контролю з боку держави, а для цього необхідна державна підтримка. Науково-технічні відкриття у сфері інформаційних технологій істотно розширили свої межі останніми роками. Цей процес в умовах пандемії COVID – 19 підштовхнув до змін у ставленні до цифровізації та свідомості переважної більшості населення.

Цифровізація є ключовим трендом глобального бізнесу. Цифрова модель визначає нові стандарти ведення бізнесу, новий образ бізнес-життя. Цифровий світ породжує нові виклики та нові загрози сучасним підприємцям, а також створює нові можливості для розвитку бізнесу. У динамічному цифровому довіллі колишні чинники конкурентоспроможності компанії перестають працювати, а на перший план виходять інформаційні технології. Питання про те, як створити кращий ІТ-продукт, сьогодні цікавить не тільки компанії, що спеціалізуються на інформаційних технологіях. Інтелектуальний аналіз даних, мобільні технології, Інтернет речей показали, що ІТ-продукт є не лише інструментом бізнесу, а й його ключовим партнером. Доведено, що впровадження цифрових технологій у всі сфери виробництва, розподілу, обміну та споживання вимагає мобілізації внутрішніх ресурсів підприємств, визначення «вузьких» місць, перегляду традиційних підходів до бізнесу, взаємодії з клієнтами, переорієнтування операційного менеджменту на цифровізацію ресурсних потоків, використання цифрових методик та інструментарію для підвищення ефективності виробництва та праці.

Ключові слова: інформаційні технології, проривні технології, стратегічний менеджмент, бізнес-стратегія, ІТ стратегія.

Lovkaites Vitalii Serhiyovych graduate student of the Department of Tourism, State Biotechnology University, St. 44 Alchevskikh, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0009-0001-2515-5856>

THE ESSENCE OF DIGITIZATION AS A NEW MODEL OF ENTERPRISE DEVELOPMENT

Abstract. The digitalization process is carried out in the legal field, which is being formed and improved, state programs are being developed, and priority directions for the development of digitalization are being determined. A comparative analysis of technologies and methods of ICT application by foreign enterprises of the digital economy indicates the need for both an external direction of development, which is expressed in the activation of the role of the state in this process, and an internal one - reforming the mechanism for managing the innovative development of enterprises. The development of digitization and transformation into a digital economy is impossible without regulation and control by the state, and for this, state support is necessary. Scientific and technical discoveries in the field of information technologies have significantly expanded their boundaries in recent years. This process in the conditions of the COVID-19 pandemic prompted changes in the attitude towards digitalization and the consciousness of the vast majority of the population.

Digitization is a key trend of global business. The digital model defines new standards of business conduct, a new image of business life. The digital world creates new challenges and new threats for modern entrepreneurs, and also creates new opportunities for business development. In a dynamic digital environment, the former factors of the company's competitiveness cease to work, and information technologies come to the fore. The question of how to create a better IT product today is of interest not only to companies specializing in information technologies. Intelligent data analysis, mobile technologies, and the Internet of Things have shown that an IT product is not only a business tool, but also its key partner. It has been proven that the implementation of digital technologies in all spheres of production, distribution, exchange and consumption requires the mobilization of internal resources of enterprises, the identification of "bottlenecks", the revision of traditional approaches to business, interaction with customers, the reorientation of operational management towards the digitization of resource flows, the use of digital methods and tools for increasing production and labor efficiency.

Keywords: information technologies, breakthrough technologies, strategic management, business strategy, IT strategy.

Постановка проблеми. Сьогодні інформаційні ресурси суспільства є одним із найголовніших факторів його розвитку. Вони задають напрями, як в науково-технічних, так і у соціальних сферах, мають великий вплив на масову свідомість людей. Початок ХХІ століття – це розвиток цифрових технологій. Вчені впевнені, що розвиток технологій у майбутньому вплине на всі відношення між людьми, на економіку, на суспільство та на весь світ в цілому [1]. Сьогодні терміни «цифровізація», «цифрова економіка» розглядається стосовно теорії, так і практики світової спільноти. Цифровізацію можна визначити, як впровадження інформаційних технологій у всі сфери діяльності у системах різного рівня, зокрема й у економіку. Звідси виокремлюється цифрова економіка. Цифрова економіка - господарська діяльність, в якій ключовим фактором виробництва є дані в цифровому вигляді, обробка великих обсягів даних і використання результатів аналізу, які в порівнянні з традиційними формами господарювання дозволяють істотно підвищити ефективність різних видів виробництва, технологій, обладнання, зберігання, продажу, доставки товарів та послуг.

Пандемія Covid-19 та локдаун стали каталізаторами прискореної цифрової трансформації бізнесу. Цифрова трансформація змінила діяльність багатьох підприємницьких структур незалежно від масштабів бізнесу та виду економічної діяльності. При цьому поняття «цифрова трансформація бізнесу» та «цифровізація бізнесу» не є тотожними. Цифровізація визначається як впровадження цифрових та інформаційних технологій у бізнес-процеси компанії, а цифрова трансформація є еволюцією бізнесу, що передбачає, крім впровадження цифрових технологій, організаційні зміни. Головною відмінністю цифрової трансформації від цифровізації є те, що цифрова трансформація може стати результатом впровадження цифрових технологій (тобто цифровізації) і передбачає кардинальне вдосконалення бізнес-процесів. У свою чергу, цифровізація веде лише до спрощення бізнес-процесів та методів роботи [2].

Ключовими напрямками цифрової трансформації бізнесу в даний час є:

- впровадження нових бізнес-моделей та форм співпраці суб'єктів підприємництва;
- виведення на ринок нових товарів та послуг;
- зміна системи взаємодії "замовник - виконавець", "роботодавець - найманий працівник".

В основі реалізації цих напрямів цифрової трансформації бізнесу лежить освоєння нових цифрових інструментів. Цифровізація - це один із головних

факторів зростання світової економіки у найближчі 5–10 років. Крім прямого підвищення продуктивності, яке отримують компанії від цифрових технологій, є низка непрямих переваг цифровізації, а саме економія часу, створення нового попиту на нові товари та послуги, нову якість та цінність тощо. Цифровізація стане головним інструментом для досягнення стратегічної мети України - збільшення ВВП у 8 разів, до 1 трлн дол. у 2030€³, та забезпечення добробуту, комфорту та якості життя українців на рівні, вищому за середній показник у Європі [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В роботі «Цифрова модернізація економіки України» зазначено: «якісні зміни у використанні цифрових технологій протягом останніх десятиліть зумовили виділення чотирьох етапів цифрової революції» [4]. Перший етап цифрової революції (1990–2000 рр.) характеризувався формуванням необхідної інфраструктури для забезпечення доступу до інформації через Інтернет, а сайти в основному призначалися тільки для читання (отримання) інформації, а не її розміщення та просування. На другому етапі (2000–2010 рр.) користувачі особисто стали активними учасниками створення та накопичення даних. Третій етап (2010–2020 рр.) ознаменувався ерою соціальних мереж і месенджерів (додатків для обміну миттєвими повідомленнями). Четвертий етап, початок якого, можливо, буде покладено з 2020Е або дещо пізніше, передбачає побудову так званого нейронету, тобто мережі, де комунікації між людьми, тваринами та речами здійснюватимуться на принципах нейрокомунікації, використання штучного інтелекту та Всеосяжного Інтернету людей, речей, даних, процесів тощо.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі всебічного аналізу теоретичних досліджень та практики цифрової економіки показати виникнення особливої цифрової моделі, до якої тяжіє найбільш ефективний глобальний бізнес.

Виклад основного матеріалу. Цифрова трансформація характеризується радикальною зміною всієї структури діяльності підприємства. Компанія починає використовувати кардинально інші інструменти, більш цифрові та сучасніші. Інформаційні технології дозволяють створювати з компанії гнучку організацію, яка надає будь-який набір послуг, швидко змінює свою продуктову і цінову політику, пристосовуючи їх до кожного конкретного клієнта, використовуючи креативні підходи. Цифровізація та активізація використання інформаційних технологій створюють переваги не тільки у високотехнологічних галузях (що природно і давно встановлено), а й у секторах «старої» традиційної низькотехнологічної економіки [5]. Компанії, які не впроваджують цифрові технології, залишаються за бортом економічного життя, відстають від своїх конкурентів. Які чинники впливають на те, чи буде ІТ стратегія компанії успішною чи завершиться повним крахом?

Сучасний бізнес вкладає дуже багато коштів в інформаційні технології, але не завжди отримує адекватну віддачу. Як гарантувати досягнення гарного результату від ІТ інвестицій? Яку роль відіграють інформаційні технології у ланцюжку створення вартості та мережевому лідерстві фірми?

Цифровізація це насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційної взаємодії між ними. Індустрія 4.0 - це цифрова трансформація виробничих процесів (цифровізація на підприємствах). Візія України щодо Індустрії 4.0, запропонована Асоціацією підприємств промислової автоматизації України (АППАУ) у Національній стратегії Індустрії 4.0: «Україна - високотехнологічна, постіндустріальна країна, інтегрована в глобальні, технологічні ланцюжки створення цінності, що продукує в них унікальні інженерні послуги та продукти високої якості. Для власних потреб Україна є самодостатньою в забезпеченні своєї економіки та своєї армії найнеобхіднішими технологічними продуктами» [6]. Для досягнення візії українським підприємствам, малому та середньому бізнесу, промисловості потрібно надавати підтримку, яка може включати широкий спектр заходів - від маркетингових до фінансово-стимулюючих, податкових тощо.

Згідно за даними звіту Worldwide R&D incentives reference guide 2014-2015 (Ernst & Young) [7], які було отримано із 23 розвинених (і тих, які розвиваються) країн, найпоширенішими інструментами прямої підтримки (цифрових) інноваційних підприємств є державні гранти для реалізації інноваційних проєктів (інструменти використовують у 25 країнах), зменшення податкової ставки (у 24 країнах), податковий кредит (у 22 країнах), прискорена амортизація обладнання, яке використовують на інноваційному виробництві (у 17 країнах), а також податкові канікули для нових інноваційних компаній (у 15 країнах). Загалом експерти визначили 16 стандартних інструментів заохочення інноваційної діяльності, до того ж кожна з досліджуваних країн має свій унікальний набір таких інструментів, зумовлений особливостями місцевої економічної та політичної ситуації.

Для переходу до цифрової економіки українському бізнесу й підприємництву потрібно надати доступ до капіталу. Це можна зробити через державну підтримку за допомогою податкових і фінансових інструментів, а також створити умови для вільного залучення венчурних інвестицій. З огляду на це державну політику можна умовно розділити на пряму підтримку інноваційних підприємств і підтримку розвитку ринку венчурного капіталу. На початковому етапі інноваційного циклу найнекомфортнішим податком для інноваційних підприємств є нарахування на фонд заробітної плати. Податкове стимулювання інноваційних підприємств на цьому етапі доцільно проводити через ліквідацію або скорочення таких нарахувань. На пізніших етапах — на

стадії масштабування та промислового виробництва — значущішими стають змінні податки, отже, на цьому етапі ефективним буде податкове стимулювання через ПДВ і податок на прибуток. Формами державного податкового стимулювання розвитку цифрових інновацій та цифрової економіки загалом можуть бути [3]:

- введення інвестиційного податкового кредиту;
- впровадження прискореної амортизації основних фондів, які використовують для реалізації інноваційних проектів;
- звільнення від сплати ПДВ і ввізного мита імпортованого нового обладнання й комплектуючих, а також матеріалів, які не виготовляють в Україні і які слід використати для високотехнологічного виробництва й цифрової трансформації;
- списання витрат на проведення R&D на собівартість продукції;
- застосування податкових канікул для інноваційних підприємств/проектів із цифрової трансформації;
- зменшення нарахувань на фонд заробітної плати для суб'єктів господарювання, які реалізують інноваційні програми (проекти) цифрових перетворень;
- урахування витрат, спрямованих суб'єктами господарювання на фінансування інноваційних програм (проектів) цифрових перетворень, до складу валових витрат;
- зниження ставки єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування для суб'єктів господарювання, які реалізують інноваційні програми (проекти) цифрових перетворень, частка витрат яких на оплату праці в собівартості продукції, робіт або послуг перевищує 50%;
- урахування вартості засобів інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій, придбаних фізичними особами для особистого користування, до складу податкового кредиту під час нарахування податку на доходи фізичних осіб.

Крім пільгового оподаткування, держава може безпосередньо фінансувати пріоритетні проекти, а також розвивати ринок венчурного капіталу. У цьому напрямі може бути зроблено такі кроки [3]:

- надання державних грантів для підтримки проектів цифрових інновацій та цифрової трансформації підприємств;
- створення Фонду фондів для спільного державно-приватного венчурного інвестування;
- законодавче забезпечення умов входження у венчурні фонди інституційних інвесторів, наприклад пенсійних і страхових фондів, банків;
- зниження порога входу для приватного венчурного інвестора у венчурний фонд;

- посилення правового захисту міноритарних інвесторів;
- розвиток фондового ринку;
- створення нормативно-правової бази для інноваційних інструментів фінансування, таких як ІСО.

Технічною базою для цифрових змін та цифрової поведінки бізнесу є інформаційні технології. Питання про те, як створити кращий ІТ продукт, сьогодні цікавить не тільки компанії, що спеціалізуються на інформаційних технологіях. Сучасні реалії такі, що ІТ продукт сам стає головним ключовим чинником конкурентоспроможності будь-якого бізнесу. Численні дослідження показують, що стратегія в галузі інформаційних технологій, що виражається у створенні та застосуванні того чи іншого ІТ продукту, це новий драйвер стійкої конкурентної переваги фірми в цифрову епоху [8].

ІТ стратегія сприяє розвитку особливих форм конкуренції, які отримали поширення в цифровому середовищі: це здатність отримувати та аналізувати інформацію від клієнтів і конкурентів; здатність передбачати плановані дії суперників фірм і характеристики їх майбутніх товарів; здатність запобігати поширенню інформації про себе на ринку.

Ключові напрями цифровізації бізнесу пов'язані з так званими проривними технологіями. Перший напрямок цифровізації - це інтелектуальний аналіз даних (data mining) і машинне навчання (machine learning). Дані про клієнта, середовище, конкурентів завжди були великою цінністю. Компанії витрачали сили та кошти на проведення маркетингових досліджень, причому чималу частину зусиль займало саме отримання цих даних. У 2000-х роках настала цифрова ера: це час, коли дані поширені всюди. Користувачі мережі Інтернет надають зовні величезний обсяг даних про себе та свої переваги. Вони можуть залишати їх усвідомлено (наприклад, при реєстрації на інформаційних ресурсах) або неусвідомлено (регулярно відвідуючи сторінки з певним контентом). Дані можуть стосуватися якогось конкретного продукту (дії користувача на сайті компанії, що випускає цей продукт) або просто розповідати про те, як пройшов день користувача (соціальні мережі). Це явище отримало назву «цифровий слід» [9]. Вивчення та аналіз компаніями «цифрових слідів» своїх потенційних споживачів можуть принести їм значні вигоди.

Ще один напрямок використання бізнесом проривних технологій - хмарні технології (cloud technologies). Використання великих даних та інтелектуального аналізу вимагає від компаній розвивати ІТ-інфраструктуру. Вона може бути розгорнута на своїх дата-центрах або орендована у провайдерів хмарних послуг.

Американські дослідники (Ali A., Warren D., Mathiassen L.) стверджують, що елементи цифровізації майбутнього (такі як великі дані,

парадигма Інтернету речей) вимагають використання хмарних технологій: кількість взаємодіючих пристроїв різко збільшується, обсяги даних, які потрібно зберігати та обробляти, також зростають [10]. Традиційні централізовані технології зберігання і обробки даних не справляються з різко збільшеним навантаженням. Як вважають дослідники, стрімко зростаюча кількість пристроїв, взаємодіючих між собою у світі Інтернету речей, призвело до генерації такого обсягу складних і гетерогенних даних, що зробило обчислювальні потужності існуючих систем нездатними впоратися з завданнями по обробці цих даних. Таким чином стає очевидним, що компанії не зможуть уникнути використання хмарних технологій. Хмарні технології сьогодні є невід'ємним атрибутом цифровізації бізнесу.

Ефективне використання інформаційних технологій потребує низки доповнюючих механізмів, об'єднаних у бізнес-концепцію «якісного менеджменту» (quality management), що включає: гнучку ІТ інфраструктуру; високі ІТ-технічні компетенції; інтеграцію ІТ у корпоративну стратегію. Інвестиції в інформаційні технології відрізняються високою невизначеністю результату, варіабельністю дій у процесі вкладення грошей, створюють мережеві ефекти і вимагають значної гнучкості з боку проектних менеджерів. Ці характеристики зближують ІТ інвестиції з інструментами реальних опціонів. Початковий вибір інформаційної стратегії задає технологічний тренд компанії на десятиліття вперед. Сьогоднішня ІТ архітектура підприємства одночасно надає та обмежує поле можливих інновацій. Прийняття неправильного рішення в глобальному плані розвитку ІТ системи фірми може заставити відмовитися від подальших проектів, або зробити їх розробку довгою і важкою, якщо цей вибір не буде відповідати технологічній структурі бізнесу [11].

В Україні відсутня модель обрахування економічного впливу інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на ті чи інші індустрії та сфери життя. Чинна система цифрової статистики стосується лише кількості імпортованих у країну техніки й обладнання та обсягу експорту послуг ІТ-компаній. Також відсутні офіційні дані щодо покриття території країни цифровими інфраструктурами та рівня споживання відповідних послуг. Проте розгляньмо лише сукупний обсяг ІКТ-обладнання та послуг, спожитих в Україні 2018 року, - він становить орієнтовно 1 млрд 560 млн дол. (за оцінками International Data Corporation). Для прикладу, економіка Польщі 2018 року спожила ІТ-продукції на 6,5 млрд дол. Це означає, що економіку України недофінансовано з погляду споживання нею технологій, тобто темпи та масштаб модернізації галузей економіки та сфер життя набагато нижчий, аніж у сусідів. Загалом за рівнем споживання ІКТ-продукції та послуг можна зробити висновок про рівень модернізації країни та рівень її продуктивності та ефективності, а отже – конкурентноздатності [12].

Для досягнення ВВП \$1 трлн у 2030Е (табл. 1) рівень споживання ІКТ-продукції має істотно піднятися протягом найближчих років, насамперед за рахунок упровадження масштабних національних проектів цифрових трансформацій — від пріоритетних галузей економіки до таких сфер життя, як медицина, освіта, транспорт, екологія, туризм тощо.

Таблиця 1.

КРІ цифровізації української економіки

Показник	2021Е	2022Е	2023Е	2024Е	2025Е	2026Е	2027Е	2028Е	2029Е	2030Е
Внутрішній ринок (споживання ІКТ), млрд дол.	2,0	2,5	3,0	4,5	6,0	8,0	10,0	12,0	14,0	16,0
Вплив на ВВП, відсоток зростання	+0,5	+1	+2,0	+3,5	+4,5	+6,0	+7,5	+9,0	+11,0	+14,0

Джерело: Digital Transformation Institute

Вплив цифровізації визначається доданою вартістю, що її digital створює для кожної галузі економіки або сфери життя на макрорівні або для конкретного продукту чи послуги - на мікрорівні. На макрорівні ця додана вартість складає відповідну частку зростання ВВП (% від загального ВВП) (табл. 2). Саме ця кумулятивна частка і є цифровою економікою як частиною традиційно-аналогової економіки. Саме тому цифрова економіка - це не стільки ІКТ-індустрія, представлена ІКТ-компаніями, а всі інші індустрії та сфери життя, що є користувачами ІКТ-технологій: фінансова сфера, агросектор, промисловість, транспорт, медицина, страхування, туризм та десятки інших.

Таблиця 2.

Частка цифрової економіки у ВВП України (КРІ)

	2021Е	2022Е	2023Е	2024Е	2025Е	2026Е	2027Е	2028Е	2029Е	2030Е
Частка цифрової економіки у загальному ВВП, %	3%	5%	8%	11%	15%	20%	28%	40%	52%	65%

Джерело: оцінки та розрахунки експертів ініціативи «Цифрова адженда України» на підставі даних World Economic Information technology Report (DEF). URL: [https:// ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf](https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf)

Показники цифрового розвитку варто розглядати через такі напрямки:

- покриття (penetration/coverage) цифровими інфраструктурами;

- поглинання (absorption), тобто рівень використання цифрових технологій (клаптевий чи глибинний, поверхнево чи в ключових бізнес-процесах);
- частота користування (intensity).

Однак саме покриття є ключовим питанням в Україні, оскільки саме з нього починається розповсюдження технологій та використання їх користувачами.

Впровадження цифрових інструментів сприяло прискоренню та спрощенню процесів, зниженню трудомісткості та ресурсомісткості. Однак цифрова трансформація бізнесу несе в собі потенційні ризики і породжує нові виклики, що стримують розвиток підприємницьких структур, найбільш значущими з них є:

1. Ризики, пов'язані з інформаційною безпекою. Ця група викликів пов'язана з технологічними ризиками. Швидке впровадження цифрових технологій допомагає освоювати нові революційні бізнес-моделі та процеси. В умовах зростаючої цифровізації бізнесу стрімко збільшуються обсяги даних, зростає рівень автоматизації, а кібератаки стають більш витонченими. Кожна зміна пов'язана з ризиком, а кібератаки та зломи є одними із найсерйозніших факторів ризику. Згідно з опитуванням, проведеним Marsh & McLennan серед 1500 керівників, сьогодні близько 79% керівників світу вважають кібератаки та погрози одним із найважливіших пріоритетів управління ризиками [13].

2. Недостатній рівень розвитку цифрових компетенцій персоналу. Відсутність або недостатність компетенцій працівників може призвести до ще однієї проблеми – це опір нововведенням. Для більшості людей запровадження інновацій з низки причин (страх перед нововведеннями, недовіра до керівництва, консерватизм тощо) проходить болісно. Отже, впровадження будь-якої нової технології має супроводжуватись навчанням та перепідготовкою співробітників.

3. Складність переходу до нових бізнес-моделей. Компанії, що активно впроваджують цифрові інструменти у свої бізнес-процеси, неминуче стикаються з необхідністю змін у системі управління та організації виробництва. Впровадження цифрових технологій у бізнес-процеси має проходити паралельно з організаційними інноваціями і супроводжуватись вдосконаленням менеджменту.

4. Фінансові обмеження. Цифрова трансформація бізнесу вимагає масштабних фінансових вкладень. Інвестиції на початковому етапі впровадження цифрових інструментів у бізнес-процеси та витрати на подальші організаційні інновації є значними. У той же час економічний ефект від цифрової трансформації проявляється через досить тривалий період.

У сучасних умовах цифровізація бізнесу стала необхідною умовою збереження позицій підприємницької структури на ринку. З одного боку,

цифровізація та подальша цифрова трансформація бізнесу відкривають нові можливості: підвищується гнучкість та адаптивність бізнесу до нових економічних умов; з'являються нові засоби індивідуалізації продукції та привернення уваги споживачів. З іншого боку, на шляху цифрової трансформації бізнес стикається з сукупністю викликів і ризиків, нівелювати вплив яких покликані інструменти державної підтримки підприємництва.

Однак, узагальнюючи думки експертів, можна відзначити, що хоча представники бізнес-структур розглядають процеси цифрової трансформації як високо ризиковані, підприємці розуміють, що альтернативи розвитку підприємства та збереження своїх ринкових позицій цифрової трансформації немає. Тобто сьогодні значно зріс ступінь лояльності підприємців до процесів цифрової трансформації. Крім того, однією з основних причин для впровадження цифрових технологій у господарську практику сьогодні стає вимога з боку клієнтів, які вже відчули переваги отримання послуг в режимі онлайн та замовлення товарів через Інтернет. Домінуюче значення у забезпеченні успіху цифрової трансформації бізнесу у світовій практиці мають такі фактори:

- прихильність підприємницьких структур до змін, зокрема до впровадження нових бізнес-моделей;
- інвестування в людський капітал (навчання, підвищення кваліфікації, залучення висококваліфікованих спеціалістів з інших бізнесових структур);
- впровадження технологій кібербезпеки, Інтернету речей, електронної торгівлі, блокчейну та хмарних технологій [13].

Таким чином, для того, щоб цифрова трансформація бізнесу стала реальністю, а не тимчасовим вимушеним заходом в умовах пандемії, необхідно виконання наступних заходів: проведення оцінки готовності середовища до цифрової трансформації; чітка структуризація процесу трансформації з поетапною реалізацією; побудова ефективної системи управління. Важливо підкреслити, що успішність процесів цифровізації як на рівні держави, так і на рівні регіонів, галузей, підприємницьких структур багато в чому визначається грамотним використанням сукупності драйверів цифрової трансформації на всіх рівнях економічної системи.

Одним із таких драйверів у сучасних умовах стають цифрові платформи. Тут перетинаються інтереси держави, бізнесу, конкретних підприємницьких структур, їхніх бізнес-партнерів, галузей та ринкових інститутів. Різновидом таких платформ сьогодні є інвестиційні платформи, що мають значний потенціал у створенні умов для залучення фінансових ресурсів приватних інвесторів у високотехнологічні стартап-проекти. Крім того, у вітчизняній практиці поки що мінімально задіяні можливості крауд-фінансування, тобто залучення коштів приватних інвесторів до реалізації інноваційних ідей початківців, творчих і венчурних проектів, соціально значущих ініціатив.

Висновки. Впровадження цифровізації сприяє бурхливому розвитку техніки, технології, автоматизації, роботизації, розширює сферу застосування Інтернет та його можливості, зокрема навчання із застосуванням дистанційних технологій, дозволяє компаніям оптимізувати роботу співробітників, сприяє зростанню продуктивності праці, підвищує доступність низки товарів та послуг, дає поштовх до появи нових товарів, послуг та нових професій, дозволяє знизити транспортне навантаження, зменшити негативні наслідки забруднення навколишнього середовища, визначає тенденцію на «розумне споживання», тренд на екологічність та комфорт будинку та навколишнього середовища, забезпечує зростання якості життя, дозволяє розширити рекламну аудиторію для просування товарів та ідей. У сучасних умовах ключовою тенденцією економічного розвитку стало проникнення нових цифрових технологій у всі сфери життєдіяльності людини. Застосування цифрових рішень сьогодні переходить із розряду радикальних інновацій у повсякденний рутинний процес. Цифрові технології вже знайшли своє застосування на державному, підприємницькому та навіть на побутовому рівнях.

Щодо поширення цифрових технологій за видами економічної діяльності можна відзначити, що найбільше прискорення у впровадженні інструментів цифровізації бізнесу спостерігається у високо конкурентних галузях економіки. Так, найбільша частка організацій, що використовують у своїй діяльності ІКТ, спостерігається у сфері торгівлі, фінансовому та страховому секторах. Компанії, що функціонують у перелічених секторах, повинні розвиватися швидшими темпами, ніж інші, інакше вони швидко втратять свою конкурентоспроможність. Впровадження цифрових технологій у даному випадку спрямовано на прискорення прийняття рішень, створення нових продуктів, підвищення маневреності при відкритті нових напрямів діяльності, пропозиції нових варіантів взаємодії з покупцями і замовниками.

Таким чином, держава визнала цифровізацію пріоритетним напрямом розвитку країни, де вона стає трендом і основою розвитку при наявності можливостей, умінь і бажань використання інформаційних технологій та за умови ефективного її використання як ресурсу розвитку. Цифровізація призведе не лише до змін у економіці, а й у якості життя. Масштабне використання цифровізації – процес багатогранний, складний, пов'язаний з ризиками і неоднозначними наслідками. Зворотною стороною цифровізації та низки перерахованих наслідків служить скорочення особистого спілкування та соціалізації, загроза зростання кіберзлочинності, неминуча трансформація «традиційного» ринку, зміна виробництва, структурна перебудова ринку праці та загострення проблеми безробіття, необхідність перебудови економіки, освіти, управління. Всебічна реалізація принципів ефективного впровадження цифрової економіки дозволить запобігти або суттєво послабити дію негативних наслідків.

Література:

1. Цифрова трансформація бізнесу: зміна стратегій і моделей розвитку. Віртуалізація як каталізатор суспільних трансформацій. URL: [https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Strizhkova19Mono/Strizhkova19Mono%20\(4\).pdf](https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Strizhkova19Mono/Strizhkova19Mono%20(4).pdf)
2. Чиков І. А. Цифрова трансформація економіки: сутність, проблеми, особливості. *Підприємництво та інновації*. 2022. № 25. С. 97 –102. DOI: 10.32782/2415-3583/25.16
3. Україна 2030E - країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org/> <https://strategy.uifuture.org/index.html>
4. Ляшенко В.І., Вишневецький О.С. «Цифрова модернізація економіки України». URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/monografiyi/2017/Lyashenko_Vishnevsky_2018.pdf
5. Chaniasa S., Myers M.D., Hessa T. Digital transformation strategy making in pre-digital organizations. *Journal of Strategic Information Systems*. 2019. Vol. 28, no. 1. P. 17–33.
6. Концепція АППАУ «Національна стратегія Індустрії 4.0». URL: <https://mautic.appau.org.ua/asset/42:strategia-rozvitku-4-0-v3pdf>
7. Worldwide R&D incentives reference guide 2014-2015 (Ernst & Young) [https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-worldwide-randd-incentives-reference-guide/\\$FILE/EY-worldwide-randd-incentives-reference-guide.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-worldwide-randd-incentives-reference-guide/$FILE/EY-worldwide-randd-incentives-reference-guide.pdf)
8. Dow K., Weidenmier Watson M., Shea V. Riding the waves of technology through the decades: the relation between industry-level information technology intensity and the cost of equity capital. *International Journal of Accounting Information Systems*. 2017. Vol. 25. P.18–28.
9. Padmanabhan V., Berez S., Gautheron P. Four Myths of Digital Transformation: What Only 8 % of Companies Know. 2019. URL: <https://www.bain.com/insights/four-myths-of-digital-transformation-what-only-8-percent-of-companies-know/>
10. Ali A., Warren D., Mathiassen L. Cloud-based business services innovation: risk management model. *International Journal of Information Management*. 2017. Vol. 37. P.639-649.
11. Hazen B., Bradley R., Bell J., In J., Byrd T. Competition-based approach to achieving agility and form performance. *International Journal of Production Economics*. 2017. Vol. 193. P. 566-577.
12. «Цифрова адженда України – 2020» («Цифровий порядок денний – 2020»), - ГС «ХАЙ-ТЕК ОФІС УКРАЇНА», 2016. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>
13. Global Cyber Risk Perception Survey. 2019. URL: <https://www.mmc.com/insights/publications/2019/sep/global-cyber-risk-perception-survey-report-2019.html>

References:

1. Tsyfrova transformatsiya biznesu: zmina stratehiy i modeley rozvytku. Virtualizatsiya yak katalizator suspilnykh transformatsiy [Digital transformation of business: changing strategies and development models. Virtualization as a catalyst of social transformations]. URL: [https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Strizhkova19Mono/Strizhkova19Mono%20\(4\).pdf](https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Strizhkova19Mono/Strizhkova19Mono%20(4).pdf) [in Ukrainian].
2. Chykov, I. A. (2022). Tsyfrova transformatsiya ekonomiky: sutnist, problemy, osoblyvosti. [Digital transformation of the economy: essence, problems, features]. *Pidpryyemnytstvo ta innovatsiyi [Entrepreneurship and innovation]*. 2022. № 25. С. 97 –102. DOI: 10.32782/2415-3583/25.16 [in Ukrainian].
3. Ukraina 2030E - kraina z rozvynutoiu tsyfrovoiu ekonomikoiu. Ukrainyskyi instytut maibutnoho. [Ukraine 2030E is a country with a developed digital economy. Ukrainian Institute of the Future.] URL: <https://strategy.uifuture.org/> <https://strategy.uifuture.org/index.html> [in Ukrainian].

4. Lyashenko, V.I., Vyshnevskyy, O.S. Tsyfrova modernizatsiya ekonomiky Ukrainy [Digital modernization of the economy of Ukraine]. URL:https://iie.org.ua/wp-content/uploads/monografiyi/2017/Lyashenko_Vishnevsky_2018.pdf [in Ukrainian].
5. Chaniasa, S., Myersb, M.D., Hessa, T.(2019). Digital transformation strategy making in pre-digital organizations. *Journal of Strategic Information Systems*. 2019. Vol. 28, no. 1. P. 17–33. [in English].
6. Kontseptsiya APPAU «Natsionalna stratehiya Industriyi 4.0». [The concept of APPAU "National strategy of Industry 4.0"]. URL: <https://mautic.appau.org.ua/asset/42:strategia-rozvitku-4-0-v3pdf> [in Ukrainian].
7. Worldwide R&D incentives reference guide 2014-2015 (Ernst & Young) [https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-worldwide-randd-incentives-reference-guide/\\$FILE/EY-worldwide-randd-incentives-reference-guide.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-worldwide-randd-incentives-reference-guide/$FILE/EY-worldwide-randd-incentives-reference-guide.pdf) [in English].
8. Dow, K., Weidenmier Watson, M., Shea, V. (2017). Riding the waves of technology through the decades: the relation between industry-level information technology intensity and the cost of equity capital. *International Journal of Accounting Information Systems*. 2017. Vol. 25. P.18–28.
9. Padmanabhan, V., Berez, S., Gautheron, P. (2019). Four Myths of Digital Transformation: What Only 8 % of Companies Know. 2019. URL: <https://www.bain.com/insights/four-myths-of-digital-transformation-what-only-8-percent-of-companies-know/>[in English].
10. Ali, A., Warren, D., Mathiassen, L. (2017). Cloud-based business services innovation: risk management model. *International Journal of Information Management*. 2017. Vol. 37. P.639-649.[in English].
11. Hazen, B., Bradley, R., Bell, J., In, J., Byrd, T. (2017). Competition-based approach to achieving agility and form performance. *International Journal of Production Economics*. 2017. Vol. 193. P. 566-577. [in English].
12. «Tsyfrova adzhenda Ukrainy – 2020» («Tsyfrovyi poriadok denniy – 2020»), - HS «KhAI-TEK OFIS UKRAINA». ["Digital agenda of Ukraine - 2020 ("Digital agenda - 2020)", - GS "HI-TECH OFFICE UKRAINE"] 2016. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>
13. Global Cyber Risk Perception Survey. 2019. URL: <https://www.mmc.com/insights/publications/2019/sep/global-cyber-risk-perception-survey-report-2019.html> [in English].

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-161-174](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-161-174)

Мангушев Дмитро Валерійович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, тел.: (057) 707-55-55, <https://orcid.org/0000-0001-8795-164X>

Гризо Діана Андріївна здобувачка другого (магістерського) рівня освіти, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, тел.: (057) 707-55-55, <https://orcid.org/0000-0001-7606-5116>

РЕЗУЛЬТАТИ МАРКЕТИНГОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИВАБЛИВОСТІ БЕЗРЕЦЕПТУРНИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ДЛЯ СПОЖИВАЧІВ

Анотація. Споживачі лікарських засобів здебільш займають активну позицію щодо власного стану здоров'я, яку реалізують через практику самолікування. При самостійному прийнятті рішення про споживання лікарських засобів, насамперед безрецептурних, нефахівець схильний керуватися не фармацевтичними характеристиками, а поняттям привабливості, яке визначається його суб'єктивним уявленням про якість лікарського засобу на підставі власної системи переконань та оцінок, що формується під впливом інформаційних джерел та власного досвіду.

Задля дослідження чинників, що обумовлюють привабливість безрецептурних лікарських засобів для споживачів, з'ясування вагомості каналів надходження інформації про їх властивості було розроблено програму та проведено маркетингове дослідження результати якого наведено у роботі. Завдання та гіпотези дослідження були сформульовані з урахуванням результатів кабінетного дослідження, і скориговані на підставі проведеного трендового дослідження.

Визначено, що до основних факторів, які визначають привабливість лікарських засобів для споживача є рекомендації лікаря та власний попередній досвід. Переважна більшість споживачів вважає співвідношення ціни та ефективності найбільш привабливою характеристикою лікарських засобів, але водночас вважає, що якість лікарського препарату залежить від країни та фірми виробника. Традиційно привабливими є лікарські засоби у вигляді таблеток та у інших формах які не вимагають додаткових маніпуляцій при застосуванні.

Достовірність отриманих результатів підтверджуються їх збігом з відомим досвідом, не протиріччям змісту відомих статистичних даних та практикою підприємницької діяльності.

Отримані результати оцінки факторів що визначають привабливість лікарських засобів для споживачів, дають можливість фармацевтичним закладам визначати пріоритетні напрямки маркетингової діяльності, раціонально формувати асортимент продукції та позиціонувати безрецептурні лікарських засобів на фармацевтичному ринку за для максимального задоволення потреб споживачів.

Ключові слова: безрецептурні лікарські засоби, вподобання споживачів, маркетинг, анкетне опитування.

Mangushev Dmytro Valeriyovych PhD in Economics, Docent, Associate professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, tel.: (057) 707-55-55, <https://orcid.org/0000-0001-8795-164X>

Hryzo Diana Andriivna Applicant the second (master) level of education, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, tel.: (057) 707-55-55, <https://orcid.org/0000-0001-7606-5116>

RESULTS OF MARKETING RESEARCH ON THE ATTRACTIVENESS OF OVER-THE-COUNTER MEDICATIONS FOR CONSUMERS

Abstract. Consumers of medicinal products mostly take an active stance towards their own health, which they exercise through self-medication practices. When making decisions about consuming medicinal products, especially over-the-counter ones, non-professionals are inclined to be guided not by pharmaceutical characteristics, but by the concept of attractiveness, which is determined by their subjective perception of the quality of the medicinal product based on their own system of beliefs and evaluations formed under the influence of informational sources and personal experience.

To investigate the factors determining the attractiveness of over-the-counter medicinal products for consumers and to clarify the significance of channels through which information about their properties is received, a program was developed and marketing research was conducted, the results of which are presented in this paper. The research objectives and hypotheses were formulated taking into account the results of a desk study, and adjusted based on a conducted trend study.

It was determined that among the main factors defining the attractiveness of medicinal products for consumers are doctor's recommendations and personal

previous experience. The majority of consumers consider the price-to-effectiveness ratio as the most attractive characteristic of medicinal products, but at the same time believe that the quality of the medication depends on the country and the manufacturer company. Traditionally, medicinal products in the form of tablets and other forms that do not require additional manipulation during use are considered attractive.

The credibility of the obtained results is confirmed by their alignment with known experience, consistency with the content of known statistical data, and the practice of entrepreneurial activities.

The results obtained from the assessment of factors determining the attractiveness of medicinal products for consumers enable pharmaceutical institutions to identify priority directions of marketing activities, rationally shape the product range, and position over-the-counter medicinal products in the pharmaceutical market to maximize consumer satisfaction.

Keywords: over-the-counter medicinal products, consumer preferences, marketing, questionnaire survey.

Постановка проблеми. Розвиток медичної та фармацевтичної науки призвів до суттєвих змін у психології споживачів лікарських засобів (ЛЗ). Загальносвітова тенденція полягає у тому, що споживачі здебільшого займають активну позицію щодо власного стану здоров'я, яку реалізують через практику самолікування за допомогою безрецептурних ЛЗ. Унаслідок еволюції систем охорони здоров'я важливість і допустимість самолікування набули загального визнання, воно стало важливим аспектом охорони здоров'я. Вирішенням цього соціального запиту у розвинених країнах стала концепція відповідального самолікування, що передбачає фізичну та економічну доступність для населення ефективних і безпечних ЛЗ безрецептурного відпуску. [1 - 3].

Попри збройну агресію РФ проти України українська фармацевтична галузь змогла вистояти та продовжує стабільно функціонувати навіть під час війни. На ринку безрецептурних ЛЗ також відмічається певне зростання, це є загальносвітова тенденція і Україна тільки починає наздоганяти європейські країни [4 - 6].

При самостійному прийнятті рішення про споживання безрецептурних лікарських засобів нефахівець схильний керуватися не медичними чинниками, а поняттям привабливості яке визначається його суб'єктивним уявленням про якість ЛЗ на підставі власної системи переконань та оцінок що формується під впливом інформаційних джерел та власного досвіду. Тому аналіз чинників, що обумовлюють привабливість безрецептурних ЛЗ для споживачів є актуальною науковою задачею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нормативна база, що регламентує обіг безрецептурних ЛЗ спирається на відповідні рішення Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) України. Так, критерії визначення категорій відпуску ЛЗ затверджено наказом МОЗ України 17.05.2001 №185 [7]. Перелік ЛЗ, дозволених до застосування в Україні, які відпускаються без рецептів з аптек та їх структурних підрозділів (загалом 3191 засіб) введено в дію наказом МОЗ України від 05 травня 2023 року № 848 [8]. Перелік лікарських засобів, заборонених до рекламування, які відпускаються без рецепта визначено наказом МОЗ України 18.07.2023 №1295 [9].

Загалом, більшість дослідників [10 - 15] розглядають вибір ЛЗ споживачами як багатофакторний процес, результати якого впливають, з одного боку, на перебіг захворювання, одужання та профілактику його рецидивів у споживача, а з іншого — на його фінансові витрати. Остаточний вибір споживача є відповідальний компроміс між бажанням якнайкраще задовольнити свої потреби та необхідністю несення фінансових наслідків прийнятого рішення.

У дослідженнях [10, 15, 16] відмічається, що у якості інформаційних джерел за необхідності вибору ЛЗ без рецепта лікаря, частіше за все виступають рекомендації лікарів (від 46 – 53%) та рекомендації знайомих (20–25%), доля інформації отриманої від фармацевту складає 14–25%. Телевізійні та друковані тематичні ЗМІ (4%) сприймаються населенням як недостовірне джерело інформації про проблеми, які пов'язані зі здоров'ям, лікуванням та профілактикою хворіб.

Результати досліджень [11, 17] вказують на те, що часто пацієнти не поінформовані про сутність препаратів, які є набагато дешевшими. Відмічається, що наслідком поганої поінформованості є те, що пацієнти відмовляються від заміни запропонованих препаратів в аптеці. Однак той факт, що в аптеці пропонують заміну тільки за відсутності того, що виписано або на дорожчі, швидше за все, і викликає сумнів у пацієнтів, внаслідок чого вони найчастіше й відмовляються.

Наявна ситуація зі станом інформування населення про ЛЗ привертає увагу Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ). У ряді документів, рекомендованих ВООЗ [18 - 20], сформульовані основні вимоги, яким має відповідати інформація в інформаційних джерелах про ЛЗ.

Мета статті – визначити фактори, що обумовлюють привабливість безрецептурних ЛЗ для споживачів, з'ясувати вагомість каналів надходження інформації про їх властивості та надати пропозиції щодо їх просування на ринку.

Виклад основного матеріалу. Задля досягнення мети та завдань роботи було розроблено Програму та проведено маркетингове дослідження

«Дослідження вподобань споживачів безрецептурних ЛЗ», програма включає сім етапів та план проведення досліджень [21 - 23]. Завдання та гіпотези дослідження були сформульовані з урахуванням результатів кабінетного дослідження кон'юнктури ринку безрецептурних ЛЗ та їх маркетингу, і скориговані на підставі проведеного трендового дослідження.

На першому етапі дослідження була сформульована управлінська проблема: «Чи приведе проведення рекламної компанії та зміна дизайну пакування безрецептурних лікарських засобів до збільшення їх продажу?». Як основні фактори, що призвели до її виникнення визначено: наявність на ринку безрецептурних ЛЗ аналогічного призначення інших виробників; законодавче регулювання реклами ЛЗ; поява нових каналів інформування споживачів ЛЗ; зміна соціально-політичної ситуації в Україні.

Проблема маркетингового дослідження була сформульована як: «Які характеристики безрецептурних ЛЗ та які канали інформації про них найбільш вагомо впливають на вибір споживачів?»

На другому етапі було розроблено підхід до вирішення проблеми маркетингового дослідження. У якості об'єкту дослідження було обрано сегмент ринку безрецептурних ЛЗ м. Харків, предметом дослідження виступав процес придбання безрецептурних ЛЗ споживачами у роздрібних торгових мережах м. Харків. Метою дослідження було виявити вподобання споживачів безрецептурних ЛЗ і з'ясувати вагомість каналів надходження інформації про їх властивості. Задля досягнення мети дослідження було сформульовані відповідні завдання та гіпотези.

Методологія дослідження ґрунтується на методах аналізу вторинної та первинної інформації. Спочатку було проведено пошукове кабінетне дослідження результати якого наведено при аналізі останніх досліджень і публікацій, це дало змогу з'ясувати чинники соціального, культурного, економічного та політичного середовища в Україні, основні тенденції ринку безрецептурних ЛЗ та його суб'єктів. Для збору вторинної інформації використовувалися вторинні дані: інструкції до ЛЗ, спеціалізовані видання професійних організацій та асоціацій, фахових сайтів та офіційні публікації урядових установ. Отримана вторинна інформація аналізувалася з використанням методів узагальнення, порівняння, співставлення та математичної статистики.

Після проведення пошукового дослідження були уточнені та точніше сформульовані проблеми маркетингового дослідження, уточнені завдання та гіпотези дослідження. На цьому етапі було додатково визначено та отримано відповідь на додаткове завдання: Чи зрозуміло споживачам інформація інструкції до ЛЗ?

Для вирішення додаткового завдання пошукового дослідження було проведено розвідувальне трендове дослідження формальної та смислової читабельності інструкції до найбільш поширених безрецептурних ЛЗ.

Існує багато офіційно прийнятих у ряді країн методів оцінки формальної читабельності інформації, вони ґрунтуються на співвідношенні: загальної кількості слів у тексті; середньої довжини речення; довжини використовуваних слів та ін.

У роботі для 10 найбільш поширених безрецептурних ЛЗ оцінено читабельність тексту інструкцій. Використовувався індекс Флеша – Кінкейда, розробленого на замовлення ВМФ США для оцінки зрозумілості технічної документації та формули SMOG яка використовується при оцінці складності медичних текстів [24 - 26]. Результати дослідження показали, що більшість інструкцій орієнтовано на рівень середньої освіти (умовний вік 17–19 років), що є хорошим показником формальної зрозумілості тексту. Також було проведено трендове розвідувальне опитування з метою перевірки припущення про те, що розділи текстів лікарських інструкцій прочитуються споживачем вибірково та визначення частоти прочитання певних розділів цих текстів. В експерименті взяли участь 54 інформанта у віці від 16 до 70 років, які підтвердили, що читають інструкцію перед застосуванням лікарського препарату.

Встановлено, що лише 17% респондентів повністю прочитує текст лікарської інструкції, що дозволяє з великим ступенем ймовірності зробити висновок, що читання текстів лікарських інструкцій для більшості споживачів є вибіркоким. Найбільш часто читаються розділи "Показання до застосування" (87%), протипоказання (78,3%), спосіб застосування і дози (89,1%), тому інформація у них повинна подаватися максимально зрозуміло.

Враховуючи специфіку фармацевтичних текстів, додатково було використано смисловий підхід, що ґрунтується на припущенні, що текст вважається зрозумілим читачеві, який в змозі правильно відповісти на 50% питань по тексту. Респондентам було запропоновано 10 фрагментів з текстів інструкцій до ЛЗ, що містять спеціалізовані клінічні терміни. Терміни, які можуть утруднювати розуміння тексту адресатом-нефахівцем, були пронумеровані. В цілому для розуміння пропонувалося 20 спеціалізованих клінічних термінів. Аналіз отриманих результатів проводився шляхом кількісного підрахунку правильних варіантів пояснення зазначених термінів і обчислення середнього відсотка правильних варіантів відповідей за вказаними віковими групами. Дані проведеного дослідження представлені в табл. 1.

Таблиця 1

**Ступінь розуміння вузькоспеціальних термінів в текстах
лікарських інструкцій споживачами**

Найменування	Показники за віковими групами		
	16–19 років	29–49 років	51–70 років
Середній % правильних відповідей у групі	14,5	24,3	27,2

Джерело: розроблено авторами

Як слідує з таблиці середній відсоток правильного виконання завдання, запропонованого інформантам, є досить низьким. Середній відсоток правильних відповідей не перевищував 25%.

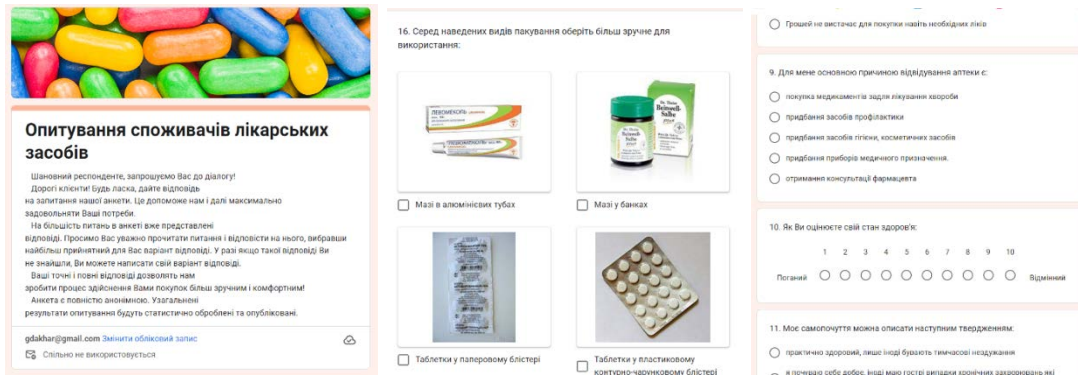
Загалом, відповідь на завдання дослідження можна сформулювати наступним чином. Вимоги до формальної зрозумілості інструкцій виконуються, але для адекватного розуміння адресатом-нефахівцем необхідно включати пояснення до спеціалізованої медичної термінології. Отримані результати враховувалися при розробці питань анкети підсумкового дослідження.

Для підсумкового дослідження використовувалося просте профільне дослідження. Для збирання первинної інформації використовувався метод, суцільного онлайн анкетного опитування. Анкетне опитування буде здійснено під час вибіркового обстеження. Використовувалася проста випадкова вибірка. Обсяг вибірки визначено довільним способом у 100 осіб, це забезпечує похибку у межах 11% та дозволяє зберегти час та фінансові ресурси. До вибірки входять споживачі безрецептурних ЛЗ, студенти та члени їх родин, відвідувачі форумів про здоров'я, користувачі соціальних мереж. Анкети у яких не заповнені соціально-демографічні дані вилучаються з вибірки, також вилучаються анкети якщо вік респондента менше 16 років.

Методом збирання первинної інформації було опитування. Основний робочий інструмент обстеження – спеціально розроблена анкета загального вигляду сторінок якої наведено на рисунку 1.

Анкетне опитування було здійснено онлайн, для чого запрошення було розповсюджено у вигляді посилань та QR-кодів. Запрошення розповсюджувалося у начальних групах студентів, на форумах присвячених здоров'ю та у соціальних мережах. У запрошенні пропонувалося протягом 5–10 хв. пройти анонімне опитування самому та членам родини.

Запитання в анкеті формувалися таким чином, щоб визначити і проаналізувати основні соціальні та демографічні особливості споживачів, канали інформації про ЛЗ, ставлення до різних характеристик продукції (вид та об'єм пакування, форма лікарського засобу тощо), якостей товарів (ефективність, ступінь готовності до використання тощо), основні критерії вибору ЛЗ в умовах війни та найбільш вірогідний тип поведінки покупців на ринку ЛЗ.

Опитування споживачів лікарських засобів

Шановний респонденте, запрошуємо Вас до діалогу! Дорогі клієнти! Будь ласка, дайте відповідь на запитання нашої анкети. Це допоможе нам і далі максимально задовольняти Ваші потреби.

На більшість питань в анкеті вже представлені відповіді. Просимо Вас уважно прочитати питання і відповісти на нього, вибравши найбільш прийнятний для Вас варіант відповіді. У разі якщо такої відповіді Ви не знайшли, Ви можете написати свій варіант відповіді.

Ваші точні і повні відповіді дозволять нам зробити процес здійснення Вами покупок більш зручним і комфортним!

Анкета є повністю анонімною. Узагальнені результати опитування будуть статистично оброблені та опубліковані.

gdakhar@gmail.com змінити обліковий запис
Службово не використовується

16. Серед наведених видів пакування оберіть більш зручне для використання:

- Мазі в алюмінієвих тубах
- Мазі у банках
- Таблетки у паперовому блистері
- Таблетки у пластиковому контурно-часиковому блистері

9. Для мене основною причиною відвідування аптеки є:

- покупка медикаментів задля лікування хвороби
- придбання засобів профілактики
- придбання засобів гігієни, косметичних засобів
- придбання приборів медичного призначення
- отримання консультації фармацевта

10. Як Ви оцінюєте свій стан здоров'я:

Поганий ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ Відмінний

11. Мос самопочуття можна описати наступним твердженням:

- практично здоровий, іноді бувають тимчасові нездужання
- в початку себе добрий, іноді маю гострі епізоди хронічних захворювань

Рис. 1. Загальний вигляд сторінок онлайн анкети.
Джерело: розроблено авторами

З метою спрощення аналізу та зменшення часу на опрацювання даних анкет були сформульовані 30 питань закритого типу, що вважається достатнім для визначення загального тренду. Результати опитування оброблялися за допомогою інструментів онлайн сервісу Google Форми, та програми Microsoft Excel з пакету прикладних програм Microsoft Office.

Встановлено, що стан свого здоров'я більшість опитаних (58,7%) оцінюють як гарне (6–8 балів з 10). Більшість респондентів у якості чинників, що впливають на вибір безрецептурних ЛЗ вказали рекомендації лікарів (91,3%), фармацевтів (50%) та власний досвід (65%). Важливе значення також має ціна (58,7%).

З погляду альтернативних каналів пошуку інформації про ЛЗ лідирують пошукові системи (66,7%) та сайти онлайн аптек з інструкціями та відгуками (40%), онлайн довідники (33,3%). При цьому частіше, ніж у інших вікових групах, відгуки вивчають люди віком 40–55 років. Споживачі переважно шукають інформацію про ЛЗ для вирішення ситуативних та хронічних проблем зі здоров'ям (55,6%), інформацію про наявність ЛЗ шукають 46,7% опитаних, 55,6% шукали інформацію від медичних працівників про ЛЗ.

Важливу роль у формуванні привабливості ЛЗ відіграють їх функціональні властивості, тобто показники, пов'язані з основною діючою речовиною та/або з фармакотерапевтичною дією. Проведене дослідження показало, у якості основного фактору, що впливає на привабливість ЛЗ більша частка респондентів визначила ефективність (76,1%), зручний спосіб використання (56%) та можливість рідкого прийому (32,6%). Цікаво, що найнижча ціна не є визначальним фактором привабливості у випадку ЛЗ, її обрали лише 2,2% опитаних.

При порівнянні двох товарів та повної інформації про них споживач оцінюватиме їх, насамперед з погляду функціональних характеристик. Оскільки найбільш значущі характеристики ЛЗ для споживача виявляються

лише під час їх використання, після продажу (лікувальний ефект), то визначальними факторами стають інші характеристики які визначають привабливість ЛЗ для споживача та впливають на його вибір. До таких характеристик ЛЗ відносяться: зрозуміла інформація на пакуванні (54,3%), фірма-постачальник, ціна, упаковка та ін. що виробляють ліки, по 22% відповідно. Причому більшість споживачів вважають, що якість лікарського препарату залежить від країни походження (18%) та фірми виробника (44%). Приклад візуалізації статистично оброблених результатів за допомогою інструментів онлайн сервісу Google Форми наведено на рисунку 2.

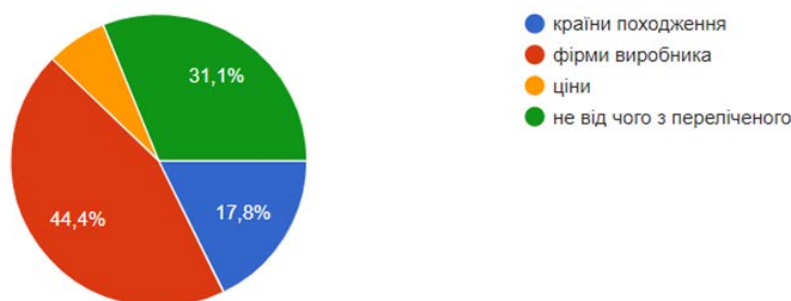

Рис. 2. Результати відповіді на питання "Як Ви вважаєте, чи залежить якість ЛЗ від наступних його характеристик?"

Джерело: розроблено авторами

Серед найбільш зручних у застосуванні форм ЛЗ названо традиційно таблетки (93,5%), не зважаючи на більшу ефективність капсули у якості бажаної форми ЛЗ обрали 63% опитаних, можливо це пов'язано з їх порівняно більшою вартістю. Менш привабливими були визнані лікарські форми які потребують виконання певних підготовчих та медичних маніпуляцій: ампули (2,2%), суспензії (17%), розчини для ін'єкцій (2,2%) та супозиторії (10,9%). Найпопулярнішими лікарськими засобами визнані знеболювальні та жарознижувальні (76,1%), засоби від застуди та грипу (71,7%) та вітаміни (45,7%).

Результати оцінки важливості для споживача фармацевтичних характеристик ЛЗ наведено на рис. 3.

Щодо товарознавчих властивостей найбільш важливими для споживача є зрозуміла інформація на пакуванні (54,3%), низька вартість (43,5%), кількість ліків у пакуванні (34,8%) та наявність контролю першого відкриття (30,4%).

Серед видів пакування для споживачів найбільшою привабливістю користуються таблетки у пластиковому контурно-чарунковому блістер (76,1%), мазі в алюмінієвих тубах (63%) та таблетки у банках, флаконах та

пеналах (45,7%), це підтверджує той факт, що таблетки традиційно є найбільш привабливою формою ЛЗ.

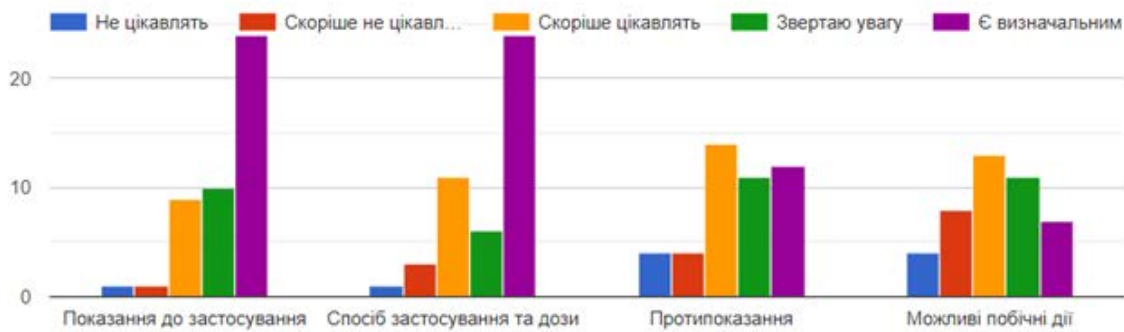

Рис. 3. Результати оцінки важливості фармацевтичних характеристик ЛЗ

Джерело: розроблено авторами

Висновки. У роботі наведено результати анкетного опитування споживачів безрецептурних ЛЗ. Визначено, що до основних факторів які визначають привабливість ЛЗ для споживача є рекомендації лікаря та власний попередній досвід. Переважна більшість споживачів вважає співвідношення ціни та ефективності найбільш привабливою характеристикою ЛЗ, але водночас вважає, що якість лікарського препарату залежить від країни та фірми виробника. Традиційно привабливими є ЛЗ у вигляді таблеток та інших формах які не вимагають додаткових маніпуляцій.

Достовірність отриманих результатів підтверджуються їх збігом з відомим досвідом, не протиріччям змісту відомих статистичних даних та практикою підприємницької діяльності.

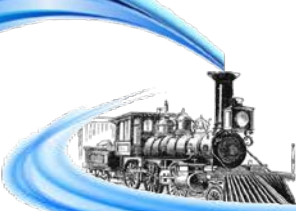
Отримані результати оцінки факторів що визначають привабливість ЛЗ для споживача, дають можливість фармацевтичним закладам визначати пріоритетні напрямки маркетингової діяльності, раціонально формувати асортимент продукції та позиціонувати безрецептурні ЛЗ на фармацевтичному ринку за для максимального задоволення потреб споживачів.

Література:

1. Hala L. O., Chubai A. O. Analysis of the domestic list of otc medicines and development of approaches to its improvement. // Farmatsevychnyi Zhurnal. 2022. № 4. С. 12-19.
2. Zaremba N. I., Zimenkovsky A. B. Ставлення до процесу самолікування здобувачів вищої медичної освіти на до- та післядипломному етапі (згідно з результатами соціологічного дослідження). // Фармацевтичний часопис. 2018. № 3. С. 94–99. <https://doi.org/10.11603/2312-0967.2018.3.9323>
3. Good Pharmacy Practice. Joint FIP/WHO Guidelines on GPP: Standards for quality of pharmacy services. FIP/WHO. 2011. URL: https://www.fip.org/files/fip/WHO/GPP%20guidelinesIP%20publication_final.pdf (дата звернення: 07.10.2023).

4. Обрізан А. А., Фармацевтичний ринок після початку війни впав. Що буде далі? Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/27/688567/> (дата звернення: 07.10.2023).
5. Тарасовський Ю., Галкін А., Українська фарма під час війни. «Дарниця» назвала головні тенденції на ринку. Forbes Ukraine. URL: <https://forbes.ua/news/ukrainska-farma-pid-chas-viyuni-darnitsya-nazvala-golovni-tendentsii-na-rinku-26092023-16260> (дата звернення: 07.10.2023).
6. Фармринок України. URL: <https://proximaresearch.com/ua/ua/novini/farmrinok-ua-udt-14-07-2023/> (дата звернення: 07.10.2023).
7. Про затвердження критеріїв визначення категорій відпуску лікарських засобів МОЗ України: Наказ від 17.05.2001 № 185 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/183024> (дата звернення: 07.10.2023).
8. Про затвердження Переліку лікарських засобів, дозволених до застосування в Україні, які відпускаються без рецептів з аптек та їх структурних підрозділів МОЗ України: Наказ від 05.05.2023 № 848 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1526994> (дата звернення: 07.10.2023).
9. Про затвердження Переліку лікарських засобів, заборонених до рекламування, які відпускаються без рецепта МОЗ України: Наказ від 18.07.2023 № 1295 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1529346> (дата звернення: 07.10.2023).
10. Пестун І. В. Маркетингове управління поведінкою споживачів, які займаються самолікуванням. Запорізький медичний журнал. 2010. № 1. С. 77-81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zmzh_2010_12_1_28 (дата звернення: 07.10.2023).
11. Ткаченко Н. О., Мисюра С. С., Бігдан Г. А. Дослідження уподобань споживачів ліків щодо якості надання фармацевтичних послуг. Science and technology: problems, prospects and innovations: Proceedings of X international scientific and practical conference. 2023. P. 43-47.
12. Пахуча Е. В. Поведінка споживача: конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня спеціальності 075 «Маркетинг». Харків, 2023. 126 с.
13. Dunne S. S. What Do Users of Generic Medicines Think of Them? A Systematic Review of Consumers' and Patients' Perceptions of, and Experiences with, Generic Medicines. Patient. 2016 Dec;9(6):499-510. doi: 10.1007/s40271-016-0176-x. PMID: 27142371.
14. Немченко А. С., Кухтенко О. С., Гладух Є. В. Маркетингові дослідження ринку лікарських засобів для лікування варикозного розширення вен та запальних захворювань суглобів. Соціальна фармація в охороні здоров'я. 2017. Т. 3, № 3. С. 66- 73.
15. Сімонян Л. С., Грубник І. М. Маркетинговий аналіз асортименту лікарських препаратів для лікування варикозного розширення вен і запальних захворювань суглобів. Фармацевтичний часопис. 2015. № 1. С. 76-79.
16. Fraeyman J., Peeters L., Van Hal G., Beutels P., De Meyer GR., De Loof H. Consumer choice between common generic and brand medicines in a country with a small generic market. J Manag Care Spec Pharm. 2015 Apr;21(4):288-96. doi: 10.18553/jmcp.2015.21.4.288. PMID: 25803762; PMCID: PMC10398248.
17. Kohli E., Buller A.. Factors influencing consumer purchasing patterns of generic versus brand name over-the-counter drugs. South Med J. 2013 Feb;106(2):155-60. doi: 10.1097/SMJ.0b013e3182804c58. PMID: 23380752.
18. Етичні критерії ВООЗ просування лікарських засобів ринку: доповідь Генерального директора. Всесвітня асамблея охорони здоров'я, 47 сесія (1994). URL: <https://iris.who.int/handle/10665/203259> (дата звернення: 07.10.2023).

19. Сприяння раціональному використанню лікарських засобів: ключові моменти. Перспективи політики ВООЗ у галузі лікарських препаратів. Всесвітня організація охорони здоров'я. Женева; 2002.

20. Раціональне використання лікарських засобів. Всесвітня організація охорони здоров'я. URL: <https://iris.who.int/handle/10665/24232> (дата звернення: 07.10.2023).

21. Hryzo D. Evaluation of the clarity of pharmaceutical instructions as an element of information marketing in the pharmaceutical industry. Science and Technology. Abstracts of the 15th International scientific and practical conference. Munich, Berlin. 2021. P. 47–52. URL: <https://el-conf.com.ua> (дата звернення: 07.10.2023).

22. Гризо Д. А. Дослідження факторів, що визначають привабливість лікарських засобів для споживача. Фундаментальні та прикладні дослідження у галузі фармацевтичної технології: Збірник наукових матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з Дня народження Д. П. Сала (Харків, 24 лист. 2023). Харків, 2023. С. 267–270.

23. Гризо Д. А. Оцінка зрозумілості інструкцій до безрецептурних лікарських засобів. Збірник наукових матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «YOUTH PHARMACY SCIENCE», (Харків, 6–7 грудня 2023). Харків, 2023. С. 501–503.

24. Pires C., Vigário M., Cavaco A. Readability of medicinal package leaflets: a systematic review. Rev Saude Publica. 2015; 49: 4, doi: 10.1590/s0034-8910.2015049005559, indexed in Pubmed: 25741660.

25. Hidayat R. The readability of reading texts on the English textbook. International Conference: Role of International Languages toward Global Education System, 2016.

26. Vergou E., Pagouni I., Nanos M. and Kermanidis K. Readability Classification with Wikipedia Data and All-MiniLM Embeddings. Artificial Intelligence Applications and Innovations. 2023. P. 369-380. URL: https://link.springer.com/10.1007/978-3-031-34171-7_30 (дата звернення: 07.10.2023).

References:

1. Hala, L. O., Chubai, A. O. (2022). Analysis of the domestic list of otc medicines and development of approaches to its improvement. *Farmatsevychny Zhurnal*, 4, 12-19 [in English].

2. Zaremba, N. I., Zimenkovsky, A. B. (2018). Stavlennja do procesu samolikuvannja zdobuvachiv vishhoї medichnoї osviti na do- ta pisljadiplomnomu etapi (zgidno z rezul'tatami sociologichnogo doslidzhennja). [Attitude to the process of self-medication of higher medical education students at the pre- and post-graduate stage (according to the results of a sociological study)]. *Farmaceutichnij chasopis - Pharmaceutical journal*, 3, 94–99. <https://doi.org/10.11603/2312-0967.2018.3.9323> [in Ukrainian].

3. Good Pharmacy Practice. Joint FIP/WHO Guidelines on GPP: Standards for quality of pharmacy services. www.fip.org Retrieved from https://www.fip.org/files/fip/WHO/GPP%20guidelinesIP%20publication_final.pdf [in English].

4. Obrizan, A. A. Farmaceutichnij rinhok pislja pochatku vijni vpav. Shho bude dali? [The pharmaceutical market fell after the war began. What happens next?]. *Ekonomichna pravda - Economic truth*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/27/688567/> [in Ukrainian].

5. Tarasovs'kij, Ju., Galkin, A. Ukraїns'ka farma pid chas vijni. «Darnicja» nazvala golovni tendencii na rinku. Forbes Ukraine [Ukrainian Farm during the War. "Darnytsia" named the main trends in the market. Forbes Ukraine]. *forbes.ua* Retrieved from <https://forbes.ua/news/ukrainska-farma-pid-chas-viyini-darnitysia-nazvala-golovni-tendentsii-na-rinku-26092023-16260> [in Ukrainian].

6. Farmrinok Ukraïni [Farm market of Ukraine]. *proximaresearch.com* Retrieved from <https://proximaresearch.com/ua/ua/novini/farmrinok-ua-udt-14-07-2023/> [in Ukrainian].

7. Nakaz “Pro zatverdzhennja kriteriiv viznachennja kategorij vidpusku likars'kih zasobiv MOZ Ukraïni” [The Order “On the approval of the criteria for determining the categories of dispensing medicinal products of the Ministry of Health of Ukraine”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/183024> [in Ukrainian].

8. Nakaz “Pro zatverdzhennja Pereliku likars'kih zasobiv, dozvolenih do zastosuvannja v Ukraïni, jaki vidpuskajut'sja bez receptiv z aptek ta ih strukturnih pidrozdiliv MOZ Ukraïni” [The Order “On the approval of the List of medicinal products approved for use in Ukraine, which are dispensed without a prescription from pharmacies and their structural subdivisions of the Ministry of Health of Ukraine”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1526994> [in Ukrainian].

9. Nakaz “Pro zatverdzhennja Pereliku likars'kih zasobiv, zaboronenih do reklamuvannja, jaki vidpuskajut'sja bez recepta MOZ Ukraïni” [The Order “On the approval of the List of medicines prohibited for advertising, which are dispensed without a prescription of the Ministry of Health of Ukraine”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1529346> [in Ukrainian].

10. Pestun, I. V. (2010). Marketingove upravlinnja povedinkoju spozhivachiv, jaki zajmajut'sja samolikuvannjam [Marketing management of the behavior of consumers engaged in self-medication]. *Zaporiz'kij medichnij zhurnal - Zaporizhia Medical Journal*, 1, 77-81. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zmzh_2010_12_1_28 [in Ukrainian].

11. Tkachenko, H. O., Misjura, S. S., Bigdan, G. A. (2023). Doslidzhennja upodoban' spozhivachiv likiv shhodo jakosti nadannja farmacevtichnih poslug [Study of preferences of drug users regarding the quality of pharmaceutical services]. *Science and technology: problems, prospects and innovations*. (pp. 43-47). [in Ukrainian].

12. Pahucha, E. V. (2023). *Povedinka spozhivacha [Consumer behavior]*. Harkiv [in Ukrainian].

13. Dunne, S. S. (2016). What Do Users of Generic Medicines Think of Them? A Systematic Review of Consumers' and Patients' Perceptions of, and Experiences with, Generic Medicines. *Patient*, 2016 Dec;9(6):499-510. doi: 10.1007/s40271-016-0176-x. PMID: 27142371. [in English].

14. Nemchenko, A. S., Kuhtenko, O. S., Gladuh, C. V. (2017). Marketingovi doslidzhennja rinku likars'kih zasobiv dlja likuvannja varikoznogo rozshirennja ven ta zapal'nih zahvorjuvan' suglobiv [Marketing research of the market of drugs for the treatment of varicose veins and inflammatory joint diseases]. *Social'na farmacija v ohoroni zdorov'ja - Social pharmacy in health care*, 3, 3, 66- 73 [in Ukrainian].

15. Simonjan, L. S., Grubnik, I. M. (2015). Marketingovij analiz asortimentu likars'kih preparativ dlja likuvannja varikoznogo rozshirennja ven i zapal'nih zahvorjuvan' suglobiv [Marketing analysis of the assortment of drugs for the treatment of varicose veins and inflammatory joint diseases]. *Farmaceutichnij chasopis - Pharmaceutical journal*, 1, 76-79 [in Ukrainian].

16. Fraeyman, J., Peeters, L., Van, Hal G., Beutels, P., De, Meyer GR., De Loof, H. (2015). Consumer choice between common generic and brand medicines in a country with a small generic market. *J Manag Care Spec Pharm*, 2015 Apr;21(4):288-96. doi: 10.18553/jmcp.2015.21.4.288. PMID: 25803762; PMCID: PMC10398248. [in English].

17. Kohli, E., Buller, A. (2013). Factors influencing consumer purchasing patterns of generic versus brand name over-the-counter drugs. *South Med J*, 2013 Feb;106(2):155-60. doi: 10.1097/SMJ.0b013e3182804c58. PMID: 23380752. [in English].

18. Etichni kriteriï VOOZ prosvannja likars'kih zasobiv rinku: dopovid' General'nogo direktora [Promotion of the rational use of medicines: key points. Perspectives of WHO policy in the field of medicinal products. World Health Organization]. *iris.who.int* Retrieved from <https://iris.who.int/handle/10665/203259> [in Ukrainian].

19. Sprijannja racional'nomu vikoristannju likars'kih zasobiv: kljuchovi momenti []. [in Ukrainian].

20. Racional'ne vikoristannja likars'kih zasobiv [Rational use of medicines.]. *iris.who.int* Retrieved from <https://iris.who.int/handle/10665/24232> [in Ukrainian].

21. Hryzo, D. (2021). Evaluation of the clarity of pharmaceutical instructions as an element of information marketing in the pharmaceutical industry. *Science and Technology*. (pp. 47–52). Retrieved from <https://el-conf.com.ua> [in English].

22. Grizo, D. A. (2023). Doslidzhennja faktoriv, shho viznachajut' privablivist' likars'kih zasobiv dlja spozhivacha [Study of factors determining the attractiveness of medicinal products for the consumer.]. *Proceedings from III Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Fundamental'ni ta prikladni doslidzhennja u galuzi farmaceutichnoi tehnologii» – The Third International Scientific and Practical Conference « Fundamental and applied research in the field of pharmaceutical technology »*. (pp. 267-270). Harkiv [in Ukrainian].

23. Grizo, D. A. (2023). Ocinka zrozumilosti instrukcij do bezrecepturnih likars'kih zasobiv [Evaluation of the comprehensibility of instructions for over-the-counter medicines]. *Proceedings from IV Vseukraïns'ka naukovo-praktychna konferentsiia « YOUTH PHARMACY SCIENCE » – The Fourth All-Ukrainian Scientific and Practical Conference « YOUTH PHARMACY SCIENCE »*. (pp. 501-503). Harkiv [in Ukrainian].

24. Pires, C., Vigário, M., Cavaco, A. (2015). Readability of medicinal package leaflets: a systematic review. *Rev Saude Publica*, 2015; 49: 4, doi: 10.1590/s0034-8910.2015049005559, indexed in Pubmed: 25741660. [in English].

25. Hidayat, R. (2016). The readability of reading texts on the English textbook. *International Conference: Role of International Languages toward Global Education System* [in English].

26. Vergou, E., Pagouni, I., Nanos, M. and Kermanidis K. (2023). Readability Classification with Wikipedia Data and All-MiniLM Embeddings. *Artificial Intelligence Applications and Innovations*, 369-380. Retrieved from https://link.springer.com/10.1007/978-3-031-34171-7_30 [in English].

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-175-182](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-175-182)

Онушканич Ярослав Васильович аспірант кафедри менеджменту організацій, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0009-0001-7349-7981>

Ханик Тарас Ярославович аспірант кафедри менеджменту персоналу та адміністрування, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0009-0000-4805-0048>

Сидорчук Дмитро Сергійович студент другого курсу кафедри економіки підприємства та інвестицій, Національний університет «Львівська політехніка» вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0009-0007-8019-0834>

УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВ В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ ЖИТЛОВО- КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ БІЗНЕСУ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей управління інвестиційним потенціалом підприємств в системі розвитку житлово-комунального господарства в умовах глобалізації бізнесу. Доведено, що особливості роботи та функціонування житлово-комунальних підприємств функціонують в контексті забезпечення безперебійної роботи життєво важливої інфраструктури міської та сільської місцевості. Визначено, що однією з основних характеристик сучасних житлово-комунальних підприємств є їхня роль як постачальників послуг, так і догляд за громадською інфраструктурою. Виокремлено ознаки розвитку житлово-комунального господарства. Встановлено ключові фактори підвищення інвестиційного потенціалу для підприємств житлово-комунального господарства. Доведено, що управління інвестиційним потенціалом підприємств в системі розвитку житлово-комунального господарства в умовах глобалізації бізнесу полягає у визначенні та ефективному використанні можливостей для приваблення інвестицій, які б сприяли модернізації та оптимізації господарської діяльності. Встановлено, що це передбачає адаптацію до мінливих умов світового ринку, впровадження новітніх технологій та практик управління, що відповідають глобальним стандартам. Доведено, що ефективно управління інвестиційним потенціалом розкривається через стратегічне планування, аналіз ринкових можливостей, оцінку ризиків та потенційних вигод від інвестиційних проектів.

Охарактеризовано, що житлово-комунальне господарство є вирішальним у забезпеченні комфортних та безпечних умов проживання, водопостачання, опалення, вивезення відходів та інших послуг. Визначено, що управління інвестиційним потенціалом вимагає від підприємств не лише знань ринкових механізмів і фінансових інструментів, але й глибокого розуміння специфіки житлово-комунального господарства, включно з потребами кінцевих споживачів та вимогами до сталого розвитку.

Ключові слова: інвестиції, потенціал, житлово-комунальне господарство, глобалізація бізнесу, підприємства

Onushkanych Oleh Vasylyovych Postgraduate student of the Department of Organization Management, Lviv Polytechnic National University, Stepana Bandera St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0009-0001-7349-7981>

Khanyk Taras Yaroslavovych graduate student of the Department of Personnel Management and Administration, Lviv Polytechnic National University, Stepana Bandera St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0009-0000-4805-0048>

Sydorchuk Dmytro Serhiyovych second-year student of the Department of Enterprise and Investment Economics, Lviv Polytechnic National University, Stepana Bandera St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0009-0007-8019-0834>

MANAGEMENT OF INVESTMENT POTENTIAL OF ENTERPRISES IN THE SYSTEM OF HOUSING AND COMMUNAL SERVICES DEVELOPMENT IN CONDITIONS OF BUSINESS GLOBALIZATION

Abstract. The purpose of the study is to outline the features of managing the investment potential of companies in the system of development of housing and communal services in the context of business globalization. It has been proven that the peculiarities of the work and operation of housing and communal enterprises function in the context of ensuring the uninterrupted operation of vital infrastructure in urban and rural areas. It has been determined that one of the main characteristics of modern housing and communal services enterprises is their role as both service providers and care of public infrastructure. Signs of development of housing and communal services are highlighted. The key factors for increasing the investment potential for housing and communal services enterprises have been identified. It has been proven that managing the investment potential of enterprises in the system of development of housing and communal services in the context of business globalization consists of identifying and effectively using opportunities to attract investments that contribute to the modernization and optimization of economic activities. It has been established that this implies adaptation to the changing

conditions of the global market, the introduction of the latest technologies and management practices that meet global standards. It has been proven that effective management of investment potential is revealed through strategic planning, analysis of market opportunities, assessment of risks and potential benefits of investment projects. It is characterized that housing and communal services are crucial in providing comfortable and safe living conditions, water supply, heating, waste removal and other services. It has been established that managing investment potential requires from enterprises not only knowledge of market mechanisms and financial instruments, but also a deep understanding of the specifics of housing and communal services, including the needs of end consumers and requirements for sustainable development.

Keywords: investments, potential, housing and communal services, globalization of business, enterprises

Постановка проблеми. Дослідження особливостей роботи житлово-комунального господарства, особливо з інноваційної точки зору, є актуальним з низки вагомих причин. По-перше, цей сектор відіграє основну роль у підтримці якості життя та економічної життєздатності угруповань. Він включає управління критично важливою інфраструктурою, включаючи водопостачання, утилізацію відходів, опалення та електропостачання. Розуміючи проблеми та методи роботи у сфері житлово-комунального господарства, зацікавлені сторони можуть визначити галузі, дозрілі для інновацій, що ведуть до більш ефективних та стійких послуг. По-друге, цей сектор перебуває на роздоріжжі, стикаючись зі зростаючим тиском з боку урбанізації, зміни клімату та старіння інфраструктури. У міру зростання міст та зміни умов довкілля попит на житло та комунальні послуги зростає, доводячи існуючі системи до межі своїх можливостей. Дослідження цих особливостей дозволяє знайти стійкі інноваційні рішення, які можуть адаптуватися до мінливих демографічних та кліматичних умов. Інновації в галузі матеріалознавства, відновлюваних джерел енергії та інтелектуальних технологій відкривають можливості для модернізації застарілих систем, зниження впливу на навколишнє середовище та задоволення потреб міського розвитку.

Слід зазначити при цьому, що очікування споживачів зміщуються у бік більш персоналізованих та оперативних послуг. Цифрова революція змінила способи взаємодії людей із постачальниками послуг, зажадавши більш високих стандартів зручності, надійності та прозорості інформації. Дослідження роботи сектору через інноваційну призму дозволяє інтегрувати інтелектуальні технології, такі як пристрої Інтернету речей та штучний інтелект для покращення надання послуг. Дослідження особливостей житлово-комунального господарства з акцентом на інновації дозволяє розробляти стратегії, що сприяють досягненню глобальних цілей сталого

розвитку. Приймаючи принципи економіки замкнутого циклу, підвищуючи енергоефективність та використовуючи відновлювані джерела енергії, цей сектор може надавати приклад у переході до більш стійкого майбутнього. В цілому вивчення інноваційних можливостей у сфері житлово-комунального господарства має важливе значення для забезпечення того, щоб цей критично важливий сектор міг вирішувати сучасні проблеми, з якими він стикається, надаючи надійні, стійкі та ефективні послуги, які підтримують благополуччя спільнот у всьому світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ключові елементи й аспекти управління інвестиційним потенціалом розкривалися в роботах таких вчених, як Г. Аніловської, І. Бінька, З. Варналія, Т. Васильціва, С. Васильчак, О. Власюка, А. Гальчинського, В. Гейця, Л. Гнилицької, Я. Гончарука, Б. Данилишина, М. Єрмошенка, Я. Жаліла, та інші. Віддаючи належне науковому внеску провідних вчених, слід зазначити, що низка теорій і концепцій в контексті особливостей розвитку житлово-комунального господарства, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей управління інвестиційним потенціалом підприємств в системі розвитку житлово-комунального господарства в умовах глобалізації бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Особливості роботи та функціонування житлово-комунальних підприємств функціонують в контексті забезпечення безперебійної роботи життєво важливої інфраструктури міської та сільської місцевості. Відтак, вони відповідають за широкий спектр послуг, необхідних для повсякденного життя, включаючи водопостачання та каналізацію, опалення, утилізацію відходів, а також утримання громадських місць та житлових будівель. Основна мета житлово-комунальних підприємств – ефективно та надійно надавати ці послуги для забезпечення комфорту, здоров'я та безпеки населення [1-3]. Однією з основних характеристик сучасних житлово-комунальних підприємств є їхня роль як постачальників послуг, так і догляд за громадською інфраструктурою. Такого роду подвійна роль вимагає балансування між підтримкою доступних тарифів на послуги для населення та забезпеченням безпековості та модернізації інфраструктури. Відтак, це особливо складно в контексті старіння інфраструктури та зростаючих вимог до вищої якості послуг та екологічних стандартів.

Слід зазначити, що житлово-комунальні підприємства часто працюють у строго регульованому середовищі, при цьому тарифи та операційні процедури жорстко контролюються місцевою або національною владою. Ця нормативно-правова база спрямована на захист споживачів та забезпечення справедливого доступу до основних послуг [4-6]. Однак це також може обмежити операційну гнучкість житлово-комунальних підприємств та їхню здатність реагувати на зміни ринку та технологічні досягнення.

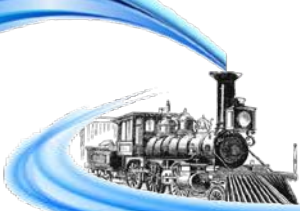

До особливостей діяльності житлово-комунальних господарств також належить необхідність значних початкових капіталовкладень в інфраструктуру, що має тривалі терміни амортизації. Такі інвестиції мають вирішальне значення для забезпечення надійності та безпеки послуг, але потребують ретельного фінансового планування та управління через довгострокові зобов'язання, які вони тягнуть за собою. Отже, цей сектор характеризується високим ступенем громадського контролю та політичного інтересу, враховуючи суттєвий характер послуг, що надаються. Відтак, це може призвести до додаткового тиску на житлово-комунальні господарства, вимагаючи підтримувати низькі витрати на послуги, одночасно дотримуючись високих стандартів державних послуг, часто в умовах жорстких бюджетних обмежень [7-10]. Переходячи до теми підвищення інвестиційного потенціалу житлово-комунальних господарств очевидно, що підвищення їх здатності залучати та ефективно використовувати інвестиції має вирішальне значення для вирішення завдань, що стоять перед ними. Поліпшення інвестиційного потенціалу може дозволити житлово-комунальним господарствам модернізувати та розширити інфраструктуру, впровадити інноваційні технології, а також підвищити ефективність послуг та екологічні показники (рис.1).

Джерело: сформовано авторами

Рис.1. Характеризуючі ознаки розвитку житлово-комунального господарства

При цьому, зазначимо, що саме державно-приватне партнерство є ще одним шляхом підвищення інвестиційного потенціалу. Використовуючи досвід та фінансування приватного сектору, житлово-комунальні господарства можуть реалізовувати значні інфраструктурні проекти, не несучи при цьому повного фінансового тягара. Партнерство також може сприяти впровадженню більш конкурентоспроможних та орієнтованих на клієнта моделей надання послуг (рис.2).

Джерело: сформовано авторами

Рис.2. Фактори підвищення інвестиційного потенціалу для підприємств житлово-комунального господарства

Державно-приватне партнерство, при якому державні структури співпрацюють з компаніями приватного сектору, пропонує стратегічний підхід до покращення надання та управління послугами, які традиційно надають державний сектор, у тому числі у сфері житлово-комунального господарства. Ці партнерства формуються для використання сильних сторін обох секторів: регулювання державного сектору та громадського нагляду у поєднанні з ефективністю, інноваціями та капіталом приватного сектору. Суть державно-приватного партнерства у житлово-комунальному господарстві

полягає у більш ефективному вирішенні складних завдань, таких як розвиток інфраструктури, модернізація послуг та екологічна стійкість, більш ефективно, ніж кожен із секторів міг би впоратися поодиночі. Однією з основних переваг державно-приватного партнерства у цьому контексті є потенціал значного покращення якості послуг та розвитку інфраструктури. Участь приватного сектору часто приносить свіжий капітал для інвестицій у важливі інфраструктурні проекти, які інакше могли б бути недоступними для державних підприємств через бюджетні обмеження. Таке вливання приватного капіталу може прискорити модернізацію застарілих об'єктів та систем від водоочисних споруд до систем опалення житлових будинків, тим самим підвищуючи надійність обслуговування та екологічні стандарти.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що житлово-комунальне господарство є вирішальним у забезпеченні комфортних та безпечних умов проживання, водопостачання, опалення, вивезення відходів та інших послуг. В умовах зростаючих вимог до якості та доступності цих послуг, а також з огляду на необхідність адаптації до змін клімату та демографічних тенденцій, ефективне управління інвестиціями в житлово-комунальну сферу стає вкрай важливим. Отже, інвестиційний потенціал підприємств у цій галузі відіграє ключову роль у модернізації та оновленні інфраструктури, запровадженні інноваційних технологій та підвищенні ефективності ресурсовикористання. Залучення інвестицій дозволяє не тільки покращити якість послуг, але й сприяє впровадженню екологічно чистих технологій, що відповідає глобальним тенденціям збереження навколишнього середовища.

Таким чином, управління інвестиційним потенціалом вимагає від підприємств не лише знань ринкових механізмів і фінансових інструментів, але й глибокого розуміння специфіки житлово-комунального господарства, включно з потребами кінцевих споживачів та вимогами до сталого розвитку. Це створює потребу в комплексному підході до управління інвестиціями, який би враховував як економічні, так і соціальні аспекти розвитку галузі.

Література:

1. Frolova, L., Zhadko, K., Ilyash, O., Yermak, S., & Nosova, T. Model for opportunities assessment to increase the enterprise innovation activity. *Business: Theory and Practice*, 22(1), 2021, 1-11
2. Borsch, L., Vorobiev, Y., & Bondar, A. Priorities for the formation of investment activity in the economy. *Humanities, Socio-Economic and Social Sciences*, (12), 2016, 225–228.
3. Ilyash, O., et al. Evaluation of enterprise investment attractiveness under circumstances of economic development. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 47(47), 2020, 95–113.
4. Rushchyshyn, N., Nikonenko, U., & Kostak, Z. Formation of financial security of the enterprise based on strategic planning. *Baltic Journal of Economic Studies*, 3(4), 2017, 231–237.
5. Rushchyshyn, N., Medynska, T., Nikonenko, U., Kostak, Z., & Ivanova, R. Regulatory and legal component in ensuring state's financial security. *Business: Theory and Practice*, 22(2), 2021, 232-240

6. Karpenko, L. M., & Filyppova, S. Strategic competitive analysis of innovative enterprise development: Predictive validity. *Actual Problems of Economics*, 6(180), 2016, 392–404.
7. Savanevičienė, A., & Vilčiauskaitė, B. Practical application of exclusive and inclusive talent management strategy in companies. *Business, Management and Economics Engineering*, 15(2), 2017, 242-260
8. Kramskoy, D., & Kolotyuk, O. Analysis of the tools of research of innovative development of the enterprise. *Business Inform*, 5, 2013, 253–258
9. Chlivickas, E. Development of the potential of human resources in private and public sectors. *Business: Theory and Practice*, 7(2), 2006, 98-107
10. Strazdas, R., & Zabelavičienė, I. Methodical aspects of innovation costs calculation system. *Business: Theory and Practice*, 7(2), 2006, 89-97

References:

1. Frolova, L., Zhadko, K., Ilyash, O., Yermak, S., & Nosova, T. (2021). Model for opportunities assessment to increase the enterprise innovation activity. *Business: Theory and Practice*, 22(1), 1-11 [In English]
2. Borsch, L., Vorobiev, Y., & Bondar, A. (2016). Priorities for the formation of investment activity in the economy. *Humanities, Socio-Economic and Social Sciences*, (12), 225–228. [In English]
3. Ilyash, O., et al. (2020). Evaluation of enterprise investment attractiveness under circumstances of economic development. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 47(47), 95–113. [In English]
4. Rushchyshyn, N., Nikonenko, U., & Kostak, Z. (2017). Formation of financial security of the enterprise based on strategic planning. *Baltic Journal of Economic Studies*, 3(4), 231–237. [In English]
5. Rushchyshyn, N., Medynska, T., Nikonenko, U., Kostak, Z., & Ivanova, R. (2021). Regulatory and legal component in ensuring state's financial security. *Business: Theory and Practice*, 22(2), 232-240 [In English]
6. Karpenko, L. M., & Filyppova, S. (2016). Strategic competitive analysis of innovative enterprise development: Predictive validity. *Actual Problems of Economics*, 6(180), 392–404. [In English]
7. Savanevičienė, A., & Vilčiauskaitė, B. (2017). Practical application of exclusive and inclusive talent management strategy in companies. *Business, Management and Economics Engineering*, 15(2), 242-260 [In English]
8. Kramskoy, D., & Kolotyuk, O. (2013). Analysis of the tools of research of innovative development of the enterprise. *Business Inform*, 5, 253–258 [In English]
9. Chlivickas, E. (2006). Development of the potential of human resources in private and public sectors. *Business: Theory and Practice*, 7(2), 98-107 [In English]
10. Strazdas, R., & Zabelavičienė, I. (2006). Methodical aspects of innovation costs calculation system. *Business: Theory and Practice*, 7(2), 89-97 [In English]

УДК 339.138

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-183-192](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-183-192)

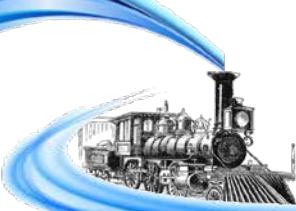
Парасюк Орест Володимирович аспірант кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Карпінського, 2/4, к.102, м.Львів, 79000, тел.: (097) 951-74-13, <https://orcid.org/0009-0004-9217-6069>

ХАРАКТЕРИСТИКИ РОЗВИТКУ Е-КОМЕРЦІЇ У СФЕРІ РИТЕЙЛУ

Анотація. Торгівля є ключовим сектором економіки, який має значний вплив на зайнятість та внесок у загальний економічний розвиток країни. Розвиток електронної комерції в сфері роздрібної торгівлі дозволяє підприємствам розширити свою географію ринків, привернути нових клієнтів та збільшити обсяги продажів. Електронна комерція допомагає знизити витрати на зберігання та транспортування товарів, сприяє автоматизації бізнес-процесів та ефективному управлінню запасами. Крім цього, електронна комерція спонукає до інновацій у роздрібній галузі, такі як використання штучного інтелекту, віртуальної реальності та інших передових технологій, що розширюють функціонал і можливості для споживачів.

Доведено, що сучасний розвиток е-комерції у сфері ритейлу характеризується швидким зростанням кількості он-лайн-покупок і динамічною зміною звичок та очікувань споживачів. За цих обставин ключовими ознаками розвитку е-комерції торговельних підприємств є: використання персоналізованих рекомендацій та пропозицій; он-лайн-присутність; інтерфейс та функціональність е-магазину; наявність персоналізованих рекомендацій та інструментів, які сприяють полегшенню процесу здійснення операції купівлі для клієнтів; широта асортименту товарів і послуг, а також інноваційність ритейлера і прояв маркетингових зусиль. Обґрунтовано, що поява вищезазначених ознак розвитку е-комерції у сфері ритейлу суттєво залежить від таких чинників, як: якість кадрового забезпечення підприємства та його фінансовий стан. Аргументовано, що під впливом позитивної дії вищезазначених факторів поява ознак розвитку е-комерції у сфері ритейлу забезпечує зростання конкурентоспроможності підприємства, зокрема за такими векторами, як: технологічна інфраструктура; якість користувацького досвіду; інновації та диференціація; маркетингові зусилля; репутація та довіра до ритейлера.

Отже, ознаки розвитку е-комерції підприємства, такі як технологічна інфраструктура, якість користувацького досвіду, інновації, маркетингові

зусилля та репутація, впливають на його здатність конкурувати у сфері е-комерції та отримувати переваги над іншими учасниками ринку.

Ключові слова: ритейл, е-комерція, он-лайн-покупки, маркетинг, торговельні підприємства.

Parasyuk Orest Volodymyrovych Postgraduate student of the Department of Entrepreneurship and Environmental Examination of Goods, Lviv Polytechnic National University, St. Karpinsky, 2/4, room 102, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0009-0004-9217-6069>

CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT OF E-COMMERCE IN THE FIELD OF RETAIL

Abstract. Trade is a key sector of the economy, significantly influencing both employment and the overall economic potential of a country. The development of e-commerce in the retail sector allows businesses to expand their market reach, attract new customers, and increase sales volumes. E-commerce helps reduce costs associated with storage and transportation of goods, facilitates automation of business processes, and enables efficient inventory management. Additionally, e-commerce drives innovation in the retail industry, such as the use of artificial intelligence, virtual reality, and other advanced technologies that enhance functionality and opportunities for consumers.

It has been demonstrated that the contemporary development of e-commerce in the retail sector is characterized by rapid growth in online purchases and dynamic changes in consumer habits and expectations. Key features of e-commerce development for retail businesses include personalized recommendations and offers, online presence, e-commerce website interface and functionality, availability of personalized recommendations and tools facilitating the purchase process for customers, a wide range of products and services, as well as the innovativeness of retailers and marketing efforts. It is argued that the emergence of these e-commerce development indicators in the retail sector significantly depends on factors such as the quality of a company's workforce and its financial status. It is also argued that under the positive influence of these factors, the appearance of e-commerce development indicators in the retail sector enhances the competitiveness of the enterprise, particularly in terms of technological infrastructure, user experience quality, innovation and differentiation, marketing efforts, reputation, and trust in the retailer.

Therefore, indicators of e-commerce development for businesses, such as technological infrastructure, user experience quality, innovation, marketing efforts, and reputation, impact their ability to compete in the e-commerce sphere and gain advantages over other market participants.

Keywords: retail, e-commerce, online shopping, marketing, trade enterprises.

Постановка проблеми. Розвиток е-комерції у сфері ритейлу забезпечує підприємствам можливість розширити географію своїх ринків, залучити нових клієнтів та збільшити обсяги продажів. Е-комерція знижує витрати на зберігання і транспортування товарів, сприяє автоматизації бізнес-процесів та ефективному управлінню запасами. Крім того, е-комерція стимулює інновації в ритейловій галузі, такі як використання штучного інтелекту, віртуальної реальності та інших передових технологій, які надають нові функції та можливості для споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У останні роки в українській економічній літературі, а також в пресі та серед підприємницьких кіл, широко використовується термін "ритейл", що англійською мовою означає "роздрібний продаж" або "торгівля на роздріб". Проте варто відзначити, що походження цього терміну має французькі корені, оскільки він виникає від слова "retailier", що перекладається як "поділити на частини" або "розділити". Розвиток роздрібної торгівлі є предметом інтересу для науковців, економістів та практиків в Україні. Серед вітчизняних дослідників, які присвятили увагу цій темі, можна відзначити: Антонюка Я., Шиндировську І., Власову Н., Колючкову О., Кашперовську А., Кельмана В., Миколайчука І., Силкіну Ю., Сак Т., Грицюка Н., Ганечка І., Трубея О., Федулову Л., Загороднього А., Вознюка Г., Євтушенка В., Рахмана М., Дяченка Ю.

Дослідження зосереджене на характеристиках, сутності та атрибутах ритейлу, а також на методах створення та використання нових механізмів у комерційній сфері.

Мета статті полягає в теоретичному дослідженні характеристик розвитку е-комерції у сфері ритейлу.

Виклад основного матеріалу. На основі опрацювань наукових праць вищенаведених авторів виявлено певні ознаки розвитку е-комерції у сфері ритейлу. Одна із ключових характеристик розвитку е-комерції у сфері ритейлу – це швидке зростання кількості он-лайн-покупок. За останнє десятиліття Інтернет став доступнішим і популярним серед населення, що стимулює попит на е-торгівлю. Крім того, зростання використання мобільних пристроїв та розвиток бездротових технологій сприяють зручності та доступності е-покупок.

Ще одна характеристика розвитку е-комерції у сфері ритейлу – це динамічна зміна звичок та очікувань споживачів. Сучасні споживачі вимагають зручності, широкого асортименту товарів, персоналізованого обслуговування та конкурентних цін. Е-комерція надає споживачам можливість здійснювати покупки з будь-якого місця і в будь-який час, маючи

доступ до широкого спектру товарів і порівняльної інформації про них. Крім того, е-комерція дає можливість використовувати персоналізовані рекомендації та пропозиції, що збільшує можливості виробників і продавців товарів у врахуванні споживчих запитів.

Для порівняння рівня розвитку е-комерції між двома або більшою кількістю підприємств у сфері ритейлу може здійснюватись за декількома ознаками. Перш за все – це он-лайн-присутність. Одним із перших кроків у розвитку е-комерції є наявність представленість підприємства в Інтернеті. Аналізуючи он-лайн присутність підприємства доцільно брати до уваги те, які воно використовує он-лайн-платформи (Amazon, Alibaba, eBay, Etsy Airbnb, Uber, Netflix, Spotify, Google тощо), чи має власний веб-сайт, електронний магазин, чи воно присутнє у соціальних медіа (Facebook, Instagram, Twitter, LinkedIn, Tik Tok, Snapchat, Pinterest, Reddit, Tumblr, YouTube, WhatsApp, WeChat, Viber тощо) тощо. Підприємства, які мають широку та привабливу он-лайн-присутність, можуть вважатися більш розвиненими у сфері е-комерції у порівнянні з підприємствами, які пасивні у цьому напрямку.

Інтерфейс та функціональність е-магазину також є ознаками на основі яких можна визначати рівень розвитку е-комерції у сфері ритейлу.. Підприємства, які надають зручний та інтуїтивно зрозумілий інтерфейс, уможливають швидке завантаження сторінок, забезпечують простоту купівлі товарів, можуть мають, без всякого сумніву, вищий рівень розвитку е-комерції у порівнянні з тими суб'єктами підприємництва, які нездатні забезпечити таких можливостей для он-лайн-покупців. Окрім цього, є підстави стверджувати, що рівень розвитку е-комерції засвідчує також наявність персоналізованих рекомендацій та інструментів, які сприяють полегшенню процесу здійснення операції купівлі для клієнтів. В даному випадку йдеться про пропозиції або рекомендації, які спеціально налаштовані для конкретного користувача на основі його персональних уподобань, попередніх покупок, поведінкових даних або інших факторів. Це може включати рекомендації товарів, акційні пропозиції, індивідуальні знижки, повідомлення про новинки або спеціальні події, які можуть бути цікаві конкретному користувачеві. Такі персоналізовані рекомендації засновані на аналізі даних про користувача, використання алгоритмів машинного навчання та штучного інтелекту. Вони допомагають покупцям знаходити продукти або послуги, які найкраще відповідають їхнім потребам, покращують користувальницький досвід та сприяють збільшенню конверсій і продажів. Щодо інструментів, які полегшують процес, то маються на увазі такі інструменти, як: швидке оформлення замовлення, зручні способи оплати, проста навігація по сайту або додатку, використання мобільних додатків для покупок, можливість збереження раніше використаної адреси доставки або методів оплати,

відстеження статусу замовлення тощо. . Усі ці інструменти спрямовані на забезпечення зручності та швидкості процесу покупок для клієнтів, що може позитивно вплинути на рівень їх задоволення та лояльності до платформи.

Отже, персоналізовані рекомендації та інструменти, спрямовані на полегшення процесу купівлі, можуть бути прибутковими факторами розвитку е-комерційних платформ і сприяти більшій задоволеності та залученості користувачів, покращенню конверсії та динаміки продажів.

Наступна ознака, яка характеризує рівень розвитку е-комерції у сфері ритейлу – асортимент товарів і послуг, а також інноваційність ритейлера. Підприємства з широким асортиментом товарів, можливістю швидкого оновлення асортименту та наявністю різних категорій товарів мають конкурентні переваги у порівнянні з ними, підприємствами, які нездатні забезпечити це.

Використання передових технологій та інноваційних рішень також є ознакою розвитку е-комерції. Підприємства, які впроваджують новаторські ідеї, такі як використання штучного інтелекту, розширена реальність або блокчейн, можуть вважатися більш розвиненими у сфері е-комерції ніж інші суб'єкти підприємництва. На користь цієї тези приведемо кілька аргументів:

1. Впровадження новаторських ідей в е-комерцію дозволяє підприємствам отримати конкурентну перевагу. Наприклад, використання штучного інтелекту може покращити персоналізацію рекомендацій для клієнтів, прогнозування їхніх потреб і покращення користувацького досвіду. Розширена реальність допомагає візуалізувати продукти або послуги перед покупкою, що збільшує довіру та залученість клієнтів. Використання блокчейну може забезпечити безпеку та прозорість у фінансових транзакціях та ланцюгу постачання. Усі ці новаторські ідеї позитивно впливають на залучення та утримання клієнтів, що робить підприємство більш конкурентоспроможними.

2. Впровадження новаторських технологій та ідей у сфері е-комерції створює інноваційний образ бренду. Такі бренди сприймаються як сучасні, передові та орієнтовані на майбутнє. Це привертає увагу клієнтів, особливо тих, хто цінує технологічний прогрес та інновації. Такий образ бренду посилює позиціонування підприємства як лідера на ринку.

3. Використання новаторських ідей і технологій дозволяє підприємствам підвищувати ефективність власних бізнес-процесів. Наприклад, використання штучного інтелекту та автоматизованих систем може допомогти виявляти партерів у продажах, оптимізувати управління запасами та логістикою, автоматизувати обробку замовлень та взаємодію з клієнтами. Це дозволяє підприємствам ефективніше використовувати свої ресурси, знижувати витрати та підвищувати продуктивність.

Отож, впровадження новаторських ідей у е-комерції сфери ритейлу забезпечує підприємствам конкурентну перевагу, створення інноваційного образу бренду та підвищує ефективність бізнес-процесів. Це робить їх більш розвиненими у сфері е-комерції у порівнянні з іншими суб'єктами підприємництва.

Ще одна ознака розвитку е-комерції у сфері ритейлу – це виявлення маркетингових зусиль. Підприємства з активною рекламною кампанією, наявними промо-акціями, програмами лояльності та іншими маркетинговими стратегіями, як правило, визнаються більш розвиненими у сфері е-комерції у порівнянні з тими підприємствами, які не прикладають маркетингових зусиль.

Активна рекламна кампанія, промо-акції та програми лояльності допомагають підприємствам привернути увагу зацікавлених клієнтів та залучити їх до своїх е-комерційних платформ. Ці маркетингові стратегії створюють свідомість про бренд, підштовхують до покупки та забезпечують повторні покупки. Залучення та утримання клієнтів є факторами розвитку е-комерції підприємств, оскільки вони сприяють збільшенню обсягів продажів та покращенню фінансових показників.

Маркетингові стратегії підприємства дозволяють створювати конкурентну перевагу на ринку е-комерції. Реклама підвищує рівень інформативності бренду у порівнянні з брендами конкурентів. Промо-акції та програми лояльності спонукають клієнтів вибрати саме конкретну платформу для своїх покупок, надаючи своїм клієнтам додаткові переваги та заохочення. Конкурентна перевага в маркетингових стратегіях позитивно впливає на рівень розвитку е-комерції підприємств, що функціонують у сфері ритейлу. Маркетингові стратегії не тільки допомагають привернути нових клієнтів, але й покращують користувацький досвід на е-комерційній платформі. Програми лояльності, персоналізовані рекомендації, спеціальні пропозиції та інші маркетингові інструменти вивчають індивідуальний досвід кожного клієнта. Це сприяє збільшенню задоволення клієнтів, досягненню їхньої лояльності та сприяє повторним покупкам.

Таким чином, активна рекламна кампанія, промо-акції, програми лояльності та інші маркетингові стратегії забезпечують підприємству конкурентні переваги, сприяють вивченню користувацького досвіду та допомагають залучати нових клієнтів.

Виконані дослідження дозволяють стверджувати, що поява вищезазначених ознак розвитку е-комерції у сфері ритейлу суттєво залежить таких чинників, як:

1) якості кадрового забезпечення підприємства. Наявність спеціалістів з технічними навичками і знаннями у сфері е-комерції є важливим фактором для успішної реалізації е-комерційних проектів. Персонал, який має розуміння

технологічних аспектів, може ефективно впроваджувати нові функції та інструменти, вдосконалювати існуючі процеси та забезпечити безперебійну роботу е-торгівлі. Попри це, важливим є також наявність маркетингових навичок. Команда кваліфікованих маркетологів і рекламних фахівців може сприяти успішному просуванню і розвитку е-комерції підприємства, що функціонує у сфері ритейлу. Вони можуть розробляти ефективні стратегії маркетингу, використовувати цифрові канали просування, проводити аналіз ринку та конкурентів, а також здійснювати цілеспрямовані маркетингові кампанії для залучення та утримання клієнтів. Ще один аспект якості кадрового забезпечення підприємства – клієнтська підтримка. Висока якість обслуговування та ефективна підтримка клієнтів є масовими аспектами розвитку е-комерції. Команда, яка має досвід роботи з клієнтами, вміє ефективно відповідати на запитання, вирішувати проблеми і давати поради, може забезпечити задоволеність клієнтів та підвищити їх лояльність. І на сам кінець – інноваційна культура: Персонал, який має бажання працювати над новаторськими рішеннями та впроваджувати інновації в е-комерційну діяльність підприємства, може сприяти розвитку е-комерції. Креативність, спритність у дослідженні нових ідей та залученні передових технологій допомагають підприємству зберегти конкурентну перевагу та впроваджувати інноваційні рішення, що покращують досвід провадження е-комерції у сфері ритейлу. Таким чином, персонал підприємства має значний вплив на розвиток е-комерції. Його склад, кваліфікація, мотивація та здатність пристосуватися до нових технологій і тенденцій є ключовими умовами, які допомагають підприємствам досягти вищого рівня розвитку в е-комерції;

2) фінансовий стан підприємства. Розвиток е-комерції вимагає значних інвестицій у технологічну інфраструктуру, розробку програмного забезпечення, платформи е-торгівлі, системи безпеки тощо. Фінансова стійкість підприємства може визначити його можливість вкладати достатні ресурси у розширення та покращення інструментів е-торгівлі. Ефективні маркетингові кампанії і рекламні заходи, які необхідні для розвитку е-комерції, також перебувають у залежності від спроможності підприємства спрямовувати фінансові ресурси у ці заходи. Власне фінансові можливості підприємства можуть визначити масштаб та ефективність просування бренду, залучення нових клієнтів та підвищення обсягу продажів. Крім того, розширення е-комерції може потребувати додаткових інвестицій у складські приміщення, логістичні системи, транспортні засоби та інші складові ланцюга постачання. Від фінансової стійкості підприємства залежить його здатність до вкладення коштів у покращення та розширення власної торговельної інфраструктури та її оснащення засобами автоматизації. Розвиток е-комерції вимагає постійного оновлення та покращення функціональності е-магазину, системи оплати,

механізмів доставки та обробки замовлень. Фінансові ресурси можуть забезпечити можливість впровадження нових функцій, покращення користувацького досвіду та вирішення технічних проблем. Крім того, розвиток е-комерції може включати розширення асортименту товарів і послуг, а також географічну експансію. Фінансові можливості підприємства впливають на його здатність до закупівлі товарів, їх зберігання, логістики доставки та розширення ринків збуту. Таким чином, фінансовий стан підприємства визначає його можливості щодо вкладенні ресурсів у розвиток е-комерції, вдосконалення технологій, маркетингових заходів та інфраструктури. При наявності фінансових ресурсів підприємство може реалізувати свій потенціал і піднятися на вищий рівень розвитку е-комерції.

Загалом є підстави стверджувати, що під впливом позитивної дії вищезазначених факторів поява ознак розвитку е-комерції у сфері ритейлу забезпечує зростання конкурентоспроможності підприємства. Зосередимося на основних векторах посилення конкурентоспроможності:

- технологічна інфраструктура (стан технологічної інфраструктури підприємства впливає на його конкурентоспроможність. Наявність сучасних інформаційних систем, швидких та надійних технологічних рішень, високошвидкісного Інтернет-з'єднання та інших елементів технологічної інфраструктури забезпечує перевагу підприємства над конкурентами);

- якість користувацького досвіду (висока якість користувацького досвіду є важливою конкурентною перевагою. Підприємства, які пропонують зручні та привабливі інтерфейси, швидкість та просту навігацію, персоналізовані рекомендації та інші функції, що покращують досвід користувача, здатні залучити більше клієнтів та зберегти їх лояльність);

- інновації та диференціація (підприємства, які активно впроваджують інновації та забезпечують унікальність своїх пропозицій, отримують переваги на конкурентному ринку. Новітні технології, унікальні продукти або інноваційні моделі бізнесу допомагають підприємству зайняти домінуюче положення на ринку);

- маркетингові зусилля (якісна маркетингова стратегія та ефективні маркетингові зусилля підвищують конкурентоспроможність підприємства. Здатність до просування бренду, ефективність рекламних кампаній, стратегії ціноутворення та промоції визначають успіх підприємства на ринку е-комерції);

- репутація та довіра (існування позитивної репутації, довіри клієнтів та хорошого іміджу допомагають підприємству конкурувати з іншими учасниками ринку. Висока якість продукту або послуги, надійність у виконанні зобов'язань, швидка та якісна обробка замовлень та задоволення потреб клієнтів сприяють формуванню позитивної репутації, що створює перевагу над конкурентами).

Отже, ознаки розвитку е-комерції підприємства, такі як технологічна інфраструктура, якість користувацького досвіду, інновації, маркетингові зусилля та репутація, впливають на його здатність конкурувати у сфері е-комерції та отримувати переваги над іншими учасниками ринку.

Висновки. Сучасний прогрес електронної комерції в сфері роздрібною торгівлі відзначається швидким зростанням числа онлайн-покупок та динамічним змінням споживчих звичок та очікувань. У такому контексті ключовими характеристиками розвитку е-комерції торговельних підприємств є: персоналізовані рекомендації та пропозиції; присутність онлайн; інтерфейс та функціональність електронного магазину; зручні інструменти для спрощення процесу покупки; широкий асортимент товарів та послуг; інноваційність і маркетингові зусилля. Поява цих ознак електронної комерції в роздрібній торгівлі значно залежить від якості персоналу та фінансового стану підприємства. Також аргументовано, що позитивний вплив цих чинників сприяє підвищенню конкурентоспроможності підприємства, зокрема у сфері технологічної інфраструктури, користувацького досвіду, інновацій, маркетингу, репутації та довіри.

Література:

1. Антонюк, Я., Шиндировська, І. (2019). Тенденції розвитку ритейлу в Україні. *Підприємництво і торгівля*. Вип. 24. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Torg_2019_24_5.
2. Власова, Н., Колючкова, Н. (2012). Роздрібні торговельні мережі: регіональні фактори розвитку. *Монографія. Харківський державний університет харчування та торгівлі*. АдВАТМ.
3. Кашперовська, А. (2021). Ринок роздрібною торгівлі України: стан і тенденції розвитку. *БІЗНЕСІНФОРМ*. № 4. Режим доступу: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2021-4_0-pages-120_127.pdf
4. Кельман, В. (2021). Історична генеза формування та трансформації категорії «ритейл» та її концепту «мережевий ритейл». *Економіка та держава*. № 4. С. 150–156. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.4.150.
5. Миколайчук, І., Силкіна, Ю. (2019). Сучасні тренди розвитку мережевого ритейлу в Україні. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. Вип. 57. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_ekon_2019_57_8.
6. Сак, Т., Грицюк, Н. (2020). Ринок ритейлу в Україні: тенденції та перспективи розвитку в умовах кризи. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Вежа-Друк, № 2 (22). Режим доступу: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-33-42>.
7. Ганечко, І., Трубей, О. (2020). Бізнес-моделі ритейлу: адаптація до нових викликів. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. № 5. Режим доступу: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2020/05/09.pdf>
8. Федулова, Л. (2016). Інноваційність розвитку сфери торгівлі. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. № 3. Режим доступу: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2016/03/3.pdf>

9. Загородній, А., Вознюк, Г. (2011). Фінансово – економічний словник. *Видавництво Львівської політехніки*, 844с.

10. Євтушенко, В., Рахман, М., Дяченко, Ю. (2021). Сучасний стан і нові реалії роздрібної торгівлі України. *Бізнес Інформ*. №9. Режим доступу: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-9-116-123> .

References:

1. Antonjuk, Ja., Shindirovs'ka, I. (2019). Tendencii rozvitku ritejlu v Ukraïni [Retail development trends in Ukraine]. *Pidpriemnictvo i torgivlja - Entrepreneurship and trade*, 24. *nbuv.gov.ua* Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Torg_2019_24_5. [in Ukrainian].

2. Vlasova, N., Koljuchkova, N. (2012). Rozdribni torgovel'ni merezhi: regional'ni faktori rozvitku [Retail trade networks: regional development factors]. *Harkivs'kij derzhavnij universitet harchuvannya ta torgivli. AdvATM*. [in Ukrainian].

3. Kashperovs'ka, A. (2021). Rynok rozdribnoï torgivli Ukraïni: stan i tendencii rozvitku [Retail market of Ukraine: state and development trends]. *BIZNESINFORM - BUSINESS INFORMATION*, 4. Retrieved from https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2021-4_0-pages-120_127.pdf [in Ukrainian].

4. Kel'man, V. (2021). Istorichna geneza formuvannya ta transformacii kategorii «ritejl» ta її konceptu «merzhevij ritejl» [The historical genesis of the formation and transformation of the "retail" category and its "network retail" concept]. *Ekonomika ta derzhava - Economy and the state*, 4, 150–156. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.4.150. [in Ukrainian].

5. Mikolajchuk, I., Silkina, Ju. (2019). Suchasni trendi rozvitku merzhevogo ritejlu v Ukraïni [Modern trends of network retail development in Ukraine]. *Visnik L'vivs'kogo torgovel'no-ekonomichnogo universitetu - Bulletin of the Lviv University of Trade and Economics*, 57. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_ekon_2019_57_8. [in Ukrainian].

6. Sak, T., Gricjuk, N. (2020). Rynok ritejlu v Ukraïni: tendencii ta perspektivi rozvitku v umovah krizi [The retail market in Ukraine: trends and prospects for development in the crisis]. *Ekonomichnij chasopis Shidnoevropejs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Lesi Ukraïнки - Economic journal of Lesya Ukrainka East European National University*, 2 (22). Retrieved from <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-33-42>. [in Ukrainian].

7. Ganachko, I., Trubej, O. (2020). Biznes-modeli ritejlu: adaptacija do novih viklikiv [Retail business models: adaptation to new challenges]. *Visnik Kiïvs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universitetu - Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economics*, 5. Retrieved from <http://visnik.knute.edu.ua/files/2020/05/09.pdf> [in Ukrainian].

8. Fedulova, L. (2016). Innovacijnist' rozvitku sferi torgivli [Innovativeness of the development of the sphere of trade]. *Visnik Kiïvs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universitetu - Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economics*, 3. Retrieved from <http://visnik.knute.edu.ua/files/2016/03/3.pdf> [in Ukrainian].

9. Zagorodnij, A., Voznjuk, G. (2011). *Finansovo – ekonomichnij slovník [Financial - economic dictionary]*. Vidavnictvo L'vivs'koï politehniki [in Ukrainian].

10. Євтушенко, В., Рахман, М., Дяченко, Ю. (2021). Сучасний стан і нові реалії роздрібної торгівлі України [The current state and new realities of retail trade in Ukraine]. *Бізнес Інформ - Business Inform*, 9. Retrieved from <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-9-116-123>. [in Ukrainian].

УДК 658

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-193-206](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-193-206)

Партин Галина Остапівна кандидат економічних наук, професор кафедри фінансів, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (097) 356-46-65, <https://orcid.org/0000-0002-6733-0157>

Литвиненко Юлія Іванівна магістр кафедри фінансів, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (093)114-90-96, <https://orcid.org/0009-0001-5090-2497>

ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛИХ І СЕРЕДНІХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ ЗА УМОВ ВІЙНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Анотація. В умовах війни в Україні за малим та середнім бізнесом зберігається важлива роль щодо підтримання економічної стабільності, створення робочих місць, виробництва необхідних продуктів і надання послуг та забезпечення податкових надходжень до бюджетів різних рівнів. Водночас, довготривалі бойові дії формують низку загальноекономічних і специфічних для цього сегмента економіки чинників, які негативно впливають на результати діяльності малих та середніх підприємств, зокрема таких як відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів, непрогнозованість подальших воєнних дій і змін на внутрішньому ринку, непередбачувані дії держави, що можуть погіршити стан бізнесу, відсутність достатнього капіталу та ін. Встановлено, що протягом 2020-2022 рр. спостерігалися негативні тенденції щодо зменшення кількості українських малих і середніх підприємств, особливо у сфері будівництва, оптової і роздрібною торгівлі та операцій з нерухомим майном. Інтенсивність і характер впливу воєнних дій на діяльність малих і середніх підприємств в Україні суттєво залежать від місця їхнього розташування та галузі спеціалізації. Найвразливішими залишаються малі та середні підприємства, розташовані у прифронтових та частково окупованих територіях нашої держави. Суттєвим є і те, що малі та, особливо, мікропідприємства обмежені у можливості залучати банківські кредити для фінансового забезпечення поточної операційної діяльності й інвестування у відновлення знищеного чи пошкодженого майна.

У статті представлено комплекс заходів, які необхідно здійснити як на рівні держави, так і на рівні окремих суб'єктів малого та середнього бізнесу, щоб стабілізувати діяльність підприємств цього важливого сектора економіки

України та покращити їхні фінансові результати. Зокрема, державна підтримка малих і середніх підприємств має включати реалізацію програми формування належного інституційного і безпекового середовища для ведення бізнесу, а малим і середнім підприємствам треба ретельно оцінювати ризики діяльності, оновлювати бізнес-стратегію та швидко реагувати на зміну ситуації на ринку.

Ключові слова: малі і середні підприємства, воєнні дії, фінансовий стан, фінансові результати, наслідки воєнних дій, чинники впливу, проблеми, комплекс заходів.

Partyn Halyna Ostapivna candidate of economic sciences, professor, professor of the Department of Finance, Lviv Polytechnic National University, St. Stepana Bandera, 12, Lviv, 79013, tel.: (032) 258-21-93, <https://orcid.org/0000-0002-6733-0157>

Lytvynenko Yuliia Ivanovna magister of the Department of Finance, Lviv Polytechnic National University, St. Stepana Bandera, 12, Lviv, 79013, tel.: (093)114 90 96, <https://orcid.org/0009-0001-5090-2497>

PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN UKRAINE

Abstract. In the conditions of the war in Ukraine, small and medium-sized businesses continue to play an important role in maintaining economic stability, creating jobs, producing necessary products and providing services, and providing tax revenues to budgets at various levels. At the same time, long-term hostilities form a number of general economic and specific factors for this segment of the economy, which negatively affect the performance of small and medium-sized enterprises, in particular, such as the lack of sufficient the number of solvent customers, the unpredictability of further military operations and changes in the domestic market, unpredictable actions of the state that can worsen the state of business, lack of sufficient capital, etc. It was established that during 2020-2022 there were negative trends regarding the decrease in the number of Ukrainian small and medium-sized enterprises, especially in the field of construction, wholesale and retail trade, and real estate transactions. The intensity and nature of the impact of military actions on the activities of small and medium-sized enterprises in Ukraine significantly depend on their location and field of specialization. Small and medium-sized enterprises located in front-line and partially occupied areas remain the most vulnerable territories of our state. It is also significant that small and, especially, micro-enterprises are limited in their ability to attract bank loans to finance current operational activities and invest in the restoration of destroyed or damaged property.

The article presents a set of measures that must be implemented both at the state level and at the level of individual small and medium-sized business entities in order to stabilize the activities of enterprises in this important sector of the Ukrainian economy and improve their financial results. In particular, state support for small and medium-sized enterprises should include the implementation of a program for the formation of an appropriate institutional and security environment for doing business, and small and medium-sized enterprises should carefully assess the risks of their activities, update their business strategy and quickly respond to changes in the market situation.

Keywords: small and medium-sized enterprises, military actions, financial condition, financial results, consequences of military actions, influencing factors, problems, set of measures.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгненням російської федерації в Україну мало значний негативний вплив на економіку держави, яка і так тільки починала відновлюватися після кризи, зумовленої пандемією COVID-19. Воєнні дії та їхні наслідки, такі як посилення безпекових ризиків, розрив логістичних ланцюгів, зниження попиту на продукти і послуги, брак кваліфікованих працівників стали важливими чинниками стримування економічної активності українських підприємств. Особливо у скрутній економічній ситуації опинилося чимало підприємств малого та середнього бізнесу, майже половина з яких на початку війни повністю або частково зупинили економічну діяльність, а кожне п'яте змушене було здійснити релокацію всередині України чи за кордон [1]. Та навіть за таких умов саме малі та середні підприємства і сьогодні залишаються основою збереження економічної стабільності нашої країни, створюючи робочі місця і підтримуючи життєвий рівень населення, виробляючи продукти та надаючи послуги. Їхня діяльність забезпечує податкові надходження до бюджетів різних рівнів, сприяє розвитку регіонів і підтриманню обсягів формування ВВП. Відтак залишається актуальним питання дослідження проблем, з якими стикаються малі і середні підприємства в умовах довготривалої повномасштабної війни в Україні, для того щоб визначити можливі шляхи їхнього подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості малого і середнього бізнесу та його значення в економіці держави розкрито у працях таких науковців, як Балахонова О.В. та Коломієць, М.В. [2], Белас Я., Гавурова Б. та Тот П. [3], Вагнер І. та Демко І. [4], Гунасекаран А., Маррі Г. та Грив Д. [5], Дякуновський О. [6], Мареніченк В. В. [7], Мірошник Р. О. та Прокоп'єва У. О. [8], Солованюк С.О. [9]. Проблематиці фінансового забезпечення діяльності малих та середніх підприємств присвячені наукові дослідження Кривонога О.Л. [10],

Марченко В.М. та Лизунової Т.Г. [11], Мітеума М. та Шиманської К. [12], Тимченка О. [13], Тровато Дж. та Альфо М. [14], Холоменюк І.М. [15], Цекановського З. та Виребека Г. [16]. Характеристику стану малого та середнього бізнесу в Україні та інструменти його державної підтримки у воєнний час наведено у працях Дикань В. і Фролової Н. [17] та Незгоди О.К. [18]. Водночас, нові виклики щодо діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва, пов'язані зі станом війни в Україні, зумовлюють потребу у подальших дослідженнях проблем, що виникають за умов довготривалого ведення бойових дій і непередбачуваності ситуації на ринку, а також пошуку можливих шляхів їхнього вирішення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження проблем діяльності малих і середніх підприємств в Україні в умовах довготривалого повномасштабного воєнного вторгнення та визначення можливих шляхів їхнього вирішення.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на непередбачувані умови воєнного стану і значні безпекові ризики, малий та середній бізнес залишається основою економіки України. У довоєнний період він створював 60 % ВВП, забезпечував 7 млн робочих місць та 40 % податкових надходжень до бюджету. Діяльність малих та середніх підприємств характеризується низкою специфічних ознак, таких як: гнучкість у процесі адаптації до нових вимог ринку; спроможність порівняно швидко створювати робочі місця; значний інноваційний потенціал зумовлений, як правило, вузькою спеціалізацією виробництва, а відтак і здатність створювати інноваційні сектори економіки; спроможність завойовувати нові ринки збуту завдяки наявним можливостям розширення обсягів виробництва та виходу на зовнішні ринки [19], які є особливо важливими для підтримання стійкості економіки України щодо воєнних потрясінь.

Варто підкреслити, що і до повномасштабного воєнного вторгнення у діяльності українських малих і середніх підприємств спостерігалися кризові явища, зумовлені пандемією COVID-19 та російською військовою агресією на сході країни. Відтак, розглянемо основні показники діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва в Україні за 2020-2022 роки, що наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

**Показники діяльності малих і середніх підприємств в Україні
за 2020-2022 роки**

Показники	Значення показників за роками			Абсолютне відхилення значення показників за роками		Відносне відхилення значення показників за роками, %	
	2020	2021	2022	2021/ 2020	2022/ 2021	2021/ 2020	2022/ 2021
Кількість суб'єктів господарювання, одиниць, разом, у тому числі:	1973065	1955638	1732014	-17427	-223624	99,12	88,57
Сільське, лісове та рибне господарство	73332	70754	53242	-2578	-17512	96,48	75,25
Промисловість	126094	121495	102263	-4599	-19232	96,35	84,17
Будівництво	56912	56610	44713	-302	-11897	99,47	78,98
Оптова і роздрібна торгівля	825969	777237	661005	-48732	-116232	94,10	85,05
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	98279	94606	88158	-3673	-6448	96,26	93,18
Тимчасове розміщування й організація харчування	71747	69773	57732	-1974	-12041	97,25	82,74
Інформація та телекомунікації	234180	284132	295905	49952	11773	121,33	104,14
Фінансова та страхова діяльність	10142	10559	9181	417	-1378	104,11	86,95
Операції з нерухомим майном	95807	94339	79128	-1468	-15211	98,47	83,88
Професійна, наукова та технічна діяльність	140367	143202	137403	2835	-5799	102,02	95,95
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	53733	54151	45890	418	-8261	100,78	84,74
Освіта	16733	17927	17450	1194	-477	107,14	97,34
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	37582	34569	32267	-3013	-2302	91,98	93,34
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	15772	15827	13548	55	-2279	100,35	85,60
Надання інших видів послуг	116416	110457	94129	-5959	-16328	94,88	85,22
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), разом млн. грн,	6423482,8	8476426,4	7008751,0	2052944	-1467675	132,0	82,7

Джерело: складено на основі [20]

Згідно зі статистичними даними, наведеними в таблиці 1, протягом 2020-2022 рр. спостерігалися негативні тенденції до зменшення кількості

малих і середніх підприємств в Україні. Особливо суттєво зменшилося число таких підприємств у сфері будівництва, оптової і роздрібною торгівлі та операцій з нерухомим майном. Це можна пояснити складними умовами ведення підприємницької діяльності, які виникли внаслідок військових дій, непевності на ринку, зниження платоспроможного попиту. Проте, кількість суб'єктів господарювання сектору інформації та телекомунікації мала тенденцію до збільшення, що пов'язано з розвитком технологій та попитом на інформаційні та телекомунікаційні послуги у зв'язку зі зростанням віддаленої роботи та онлайн-зв'язку.

Щодо обсягів реалізованої продукції, то у 2021 році вони зросли, внаслідок певної адаптації малого і середнього бізнесу до існуючих умов діяльності. Однак у 2022 році обсяги реалізованої продукції малих і середніх підприємств України різко знизилися через руйнівний вплив повномасштабного воєнного вторгнення російських військ. Наслідком цього стало значне погіршення загальних фінансових результатів діяльності суб'єктів малого і середнього бізнесу. Динаміку обсягів чистого прибутку малих та середніх підприємств в Україні за 2020-2022 роки наведено на рисунку 1.

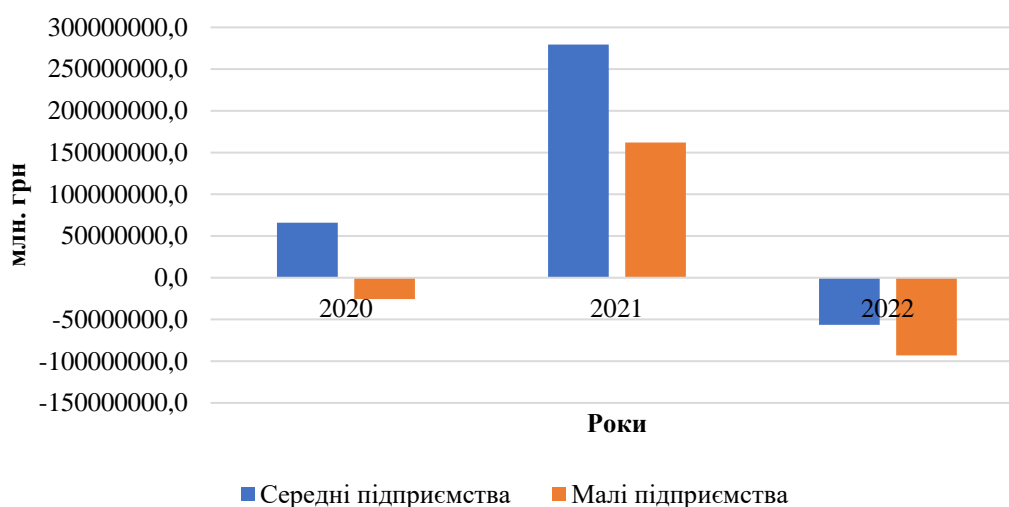

Рис.1. Динаміка обсягів чистого прибутку малих та середніх підприємств України за 2020-2022 рр.

Джерело: складено на основі [20].

Дані, наведені на рис. 1 свідчать про певне зростання чистого прибутку малих та середніх підприємств в Україні у 2021 році порівняно з 2020 роком та збитковість їхньої діяльності у 2022 році, що було, насамперед, зумовлено початком повномасштабної війни.

Серед основних чинників, що негативно вплинули на діяльність суб'єктів малого і середнього підприємництва в умовах війни, можна

виокремити загальноекономічні, такі як ризики втрати чи пошкодження активів, економічна і фінансова нестабільність, зниження платоспроможного попиту населення, непередбачуваність розвитку ситуації на ринку, інфляційні процеси, розрив логістичних зв'язків, зростання цін і тарифів на сировинні та енергетичні ресурси, так і ті, що характерні для малого і середнього бізнесу, зокрема висока вразливість до зміни зовнішнього середовища, географічна прив'язка до споживача, нестача власних фінансових ресурсів та обмеженість доступу до джерел їхнього поповнення тощо. Однак вже у 2023 році окремі малі і середні підприємства зуміли частково подолати вплив цих негативних чинників та поступово стабілізували свою роботу, про що свідчать дані, наведені на рис. 2.

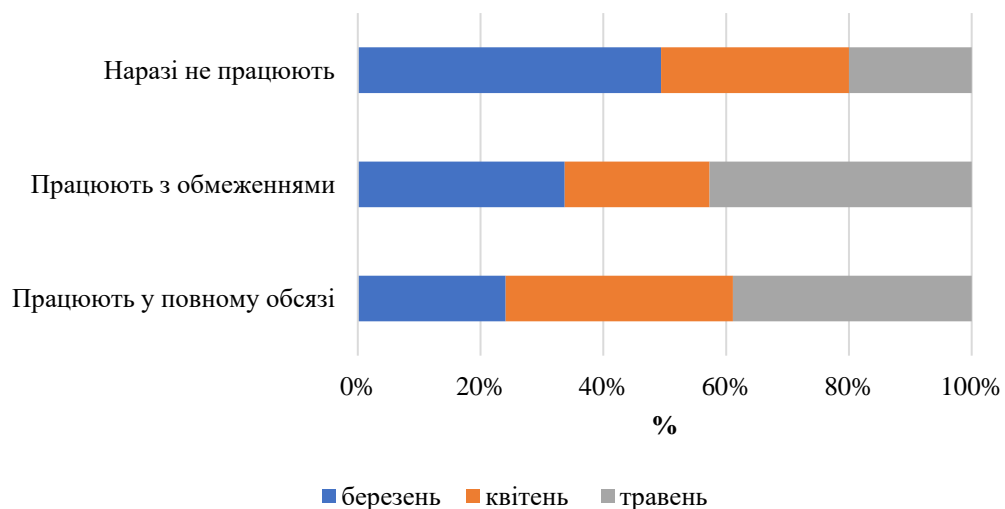

Рис.2 Дані щодо діяльності малих та середніх підприємств в Україні у другому кварталі 2023 року

Джерело: складено на основі [20].

Воєнні дії по-різному вплинули на діяльність малих і середніх підприємств як залежно від місця їхнього розташування, так від галузі спеціалізації. Найвразливішими є малі та середні підприємства, розташовані у прифронтових та частково окупованих територіях. Щодо спеціалізації сфери діяльності, то внаслідок скорочення населення у багатьох містах України, зменшився попит на послуги малих і середніх підприємств у сфері готельного та ресторанного бізнесу, салонів краси, надавачів позашкільних освітніх послуг, ІТ сектора, а також у сфері фінансових, дизайнерських та консалтингових послуг. Малі та середні підприємства обробної промисловості зазнають збитків через перебої у ланцюгах поставок компонентів, зростання вартості експорту та падіння попиту на кінцеву продукцію, зокрема на побутові товари довготермінового користування, технічне обладнання тощо.

Підприємства малого і середнього бізнесу аграрного сектора окрім безпосередніх втрат від мінування полів, пошкодження сільськогосподарської техніки, окупації території та незаконного вивезення українського зерна, страждають також від здорожчання логістики внаслідок блокування портів [21]. На додаток до цього малі та, особливо, мікропідприємства обмежені у можливості залучати банківські кредити для фінансового забезпечення поточної операційної діяльності й інвестування у відновлення потужностей.

Функціонування малих та середніх підприємств в умовах війни постійно намагається підтримувати наша держава. Так, створено спеціальний Фонд підтримки малого та середнього бізнесу, зафіксовано податкові зміни, спрямовані на стимулювання діяльності малих і, особливо, мікропідприємств, внесено зміни у законодавчу базу щодо лібералізації бізнес-середовища їхнього функціонування, затверджено порядок визначення шкоди та збитків, отриманих внаслідок збройної агресії. На сьогодні в Україні реалізують або заплановано для виконання низки державних програм підтримки суб'єктів малого і середнього бізнесу, а саме: підтримка малого та середнього підприємництва на звільнених від окупації територіях; створення виробничих кластерів, що об'єднують переміщені підприємства з місцевими задля досягнення вищої ефективності діяльності; забезпечення підтримки малого та середнього підприємництва для виходу на ринок ЄС тощо. Так, у межах програми «єРобота» держава інвестувала понад 6,5 млрд грн у розвиток бізнесу. Майже половина з цих коштів припадає на мікрогранти. Однак, зважаючи на продовження активних бойових дій, чимало проблем малих та середніх підприємств залишаються невирішеними.

Дослідження, проведене за період з 31 травня по 11 червня 2023 року в межах Ініціативи для відновлення економіки України, яка реалізується Advanter Group, Центром розвитку інновацій, Офісом з розвитку підприємництва та експорту, Національним проектом Дія.Бізнес за підтримки Мінцифри, Мінекономіки, Мінфіну, Торгово-промислової палати України засвідчує, що український малий та середній бізнес на сьогодні перебуває у стані стагнації. Показник Ukrainian Business Index залишається на низькому рівні (35.3 зі 100), що свідчить про те, що бізнес не бачить перспектив покращення економічної ситуації й ділового середовища в найближчі місяці[22]. У листопаді 2023 року бізнес індекс очікувань ділової активності (ІОДА) залишався нижче нейтрального рівня (50 пунктів) і становив 49.1 та знизився порівняно з його значенням у жовтні (49,6). За даними Нацбанку, тільки підприємства торгівлі прогнозували поліпшення результатів своєї діяльності через сповільнення інфляції, сталий внутрішній попит та збільшення пропозиції товарів. Натомість підприємства промисловості прогнозували погіршення результатів своєї економічної діяльності внаслідок складнощів з експортом товарів,

розриву логістичних ланцюгів та посилення бойових дій. Найпесимістичніше серед інших секторів оцінили економічні результати своєї діяльності підприємства будівельної галузі, що зумовлено зростанням виробничих витрат, звуженням інвестиційного попиту, браком кваліфікованих працівників, а також сезонними умовами [23].

З початку війни в Україні зупинилася п'ята частина діючих підприємств. Перелік основних причин, що перешкоджали діяльності малих і середніх підприємств у 2023 році наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Основні причини, що перешкоджали діяльності малих і середніх підприємств в Україні у 2023 році

Показники	Значення показників у %
Відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів	46,9
Непрогнозованість розвитку ситуації в Україні та на внутрішньому ринку	46,9
Непередбачувані дії держави, що можуть погіршити стан бізнесу	42,8
Відсутність достатнього капіталу	37,5
Перешкоди з боку регуляторних та фіскальних органів	32,0
Високі податки та збори	25,1
Недоступність кредитних коштів	24,0

Джерело: складено на основі [22].

З огляду на сказане, щоб стабілізувати діяльність малих та середніх підприємств і покращити їхні фінансові результати, необхідно реалізуючи певні заходи як на рівні держави, так і на рівні окремих суб'єктів малого та середнього бізнесу.

Комплекс заходів щодо державної підтримки малих і середніх підприємств має включати: реалізацію Державної програми сприяння розвитку малого і середнього підприємництва за умов війни в Україні; створення належної законодавчої бази щодо страхування бізнесу від безпекових ризиків, пов'язаних з військовою агресією; покращення доступу малих і середніх підприємств до джерел фінансових ресурсів, зокрема на основі залучення коштів міжнародних фінансових організацій і міжнародних донорів та подальшої реалізації державної програми «Доступні кредити 5-7-9%», а також здешевлення вартості кредитних ресурсів; лібералізацію податкової системи, особливо щодо діяльності мікропідприємств; формування виключного переліку інструментів регулювання доступу до ринків на основі ризик-орієнтованого підходу та застосування методів цифровізації; здійснення заходів щодо збереження інфраструктури і забезпечення безпеки транспортних

маршрутів постачання ресурсів; спрощення процесу створення і реєстрації малих і середніх підприємств на основі застосування методів цифровізації; проведення судової реформи та боротьби корупцією. Необхідно також покращити якість моніторингу та оцінювання ефективності існуючої інфраструктури підтримки малого і середнього бізнесу, включаючи вимірювання наслідків впливу на результати функціонування цих підприємств.

Водночас, малим і середнім підприємствам необхідно: ретельно оцінювати безпекові та інші ризики діяльності, здійснювати їхнє страхування та намагатися територіально диверсифікувати свої виробничі потужності; швидко реагувати на зміну ситуації на ринку, оновлювати свою бізнес-стратегію та проявляти гнучкість в операційній діяльності, розробляти прогнози і плани результатів діяльності стосовно імовірних варіантів розвитку подій на ринку; формувати, за можливості, резерви критичних активів; налагоджувати ефективну систему підтримки і мотивації роботи працівників, створювати робочі місця для ветеранів; налагоджувати співпрацю з державними органами влади щодо забезпечення доступу до критичних ресурсів, отримання грантів та пільгових кредитів для фінансування бізнес-діяльності; впроваджувати технологічні та продуктові інновації, шукати нові ринки збуту продукції, зокрема і за межами нашої країни; шукати та впроваджувати нові підходи для забезпечення ефективної логістики.

Реалізація наведених вище заходів сприятиме активізації діяльності малих і середніх підприємств в Україні та підтримці конкурентоспроможного ринкового середовища, а відтак позитивно вплине на покращення загальної економічної ситуації у нашій державі.

Висновки. Війна в Україні суттєво вплинула на малі та середні підприємства, особливо ті, які розташовані у прифронтових та окупованих територіях. Військові дії стали основною причиною погіршення їхнього фінансового стану, нарощення обсягів збитків та навіть припинення економічної діяльності. Незважаючи на спроби держави підтримати малий та середній бізнес через реалізацію відповідних програм і заходів, продовження бойових дій ускладнює існуючу економічну ситуацію. Значна частина проблем залишилася невирішеною, що позначилося на зниженні рівня очікувань українського малого і середнього бізнесу щодо перспектив подальшого розвитку та зумовило його стагнацію.

На погіршення результатів діяльності суб'єктів малого і середнього підприємництва в умовах війни вплинули дві основні групи чинників, а саме: загальноекономічні, пов'язані з ризиками втрати чи пошкодження активів, зниженням платоспроможного попиту населення, непередбачуваністю розвитку ситуації на ринку, економічною і фінансовою нестабільністю, інфляційними процесами, розривом логістичних зв'язків, зростанням цін і

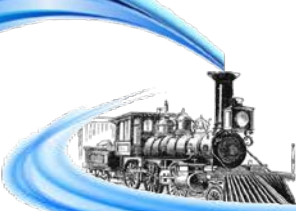

тарифів на сировинні та енергетичні ресурси; специфічні, що характерні для малого і середнього бізнесу, зокрема географічна прив'язка до споживача, вразливість до зміни бізнес-середовища, нестача власних фінансових ресурсів та обмежений доступ до джерел їхнього поповнення.

За цих умов стабілізувати діяльність українських малих та середніх підприємств можна, здійснивши комплекс відповідних заходів як на рівні держави, так і на рівні окремих суб'єктів малого та середнього бізнесу. Державна підтримка малих і середніх підприємств має включати реалізацію програми сприяння розвитку малого і середнього підприємництва за умов війни, створення належної законодавчої бази щодо страхування бізнесу від безпекових ризиків, покращення доступу малих і середніх підприємств до джерел фінансових ресурсів, лібералізацію податкової системи щодо діяльності мікропідприємств, формування виключного переліку інструментів регулювання доступу до ринків на основі ризик-орієнтованого підходу та застосування методів цифровізації тощо. Малим і середнім підприємствам необхідно ретельно оцінювати свої безпекові та інші ризики, здійснювати їхнє страхування, оновлювати бізнес-стратегію та проявляти гнучкість в операційній діяльності, розробляти прогнози і плани діяльності з врахуванням імовірних варіантів розвитку подій на ринку, формувати резерви критичних активів, налагоджувати співпрацю з державними органами влади щодо забезпечення доступу до критичних ресурсів, шукати нові ринки збуту продукції, зокрема і за межами нашої країни та ін.

Література:

1. За програмою релокації вже переїхали понад 600 підприємств. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3494791-za-programou-relokacii-vze-pereihali-ponad-600-pidpriemstv.html>
2. Балахонова О.В. Ресурсна база сучасного розвитку малого та середнього бізнесу в Україні / О.В. Балахонова, М.В. Коломієць. // Економіка. Фінанси. Право. – 2017. – №11 (1). – С. 54-58.
3. Belas J. Impact of selected characteristics of SMES on the capital structure / J. Belas, V. Gavurova, P. Toth. // Journal of Business Economics and Management. 2018. – №19(4), – p. 592-608.
4. Вагнер І.М. Вплив COVID-19 на економічний розвиток малого і середнього бізнесу в Україні / І.М. Вагнер, І.І. Демко // Вісник Університету банківської справи. – 2020. – № 1. – С. 59–66.
5. Gunasekaran A. Activity based costing in small and medium enterprises / A. Gunasekaran, H. Marri, Grive R. // Computers & Industrial Engineering. 1999. Wolume 37(1-2). p. 407-411.
6. Дякуновський О. Щодо державної підтримки суб'єктів малого та середнього підприємництва в умовах пандемії коронавірусної хвороби (COVID-19) у Республіці Польща та Україні / О. Дякуновський // Knowledge, Education, Law, Management. – 2020. – № 3. – С. 181–189.
7. Мареніченко В.В. Державне регулювання якісного розвитку малого та середнього бізнесу в аграрному секторі України / В.В. Мареніченко // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Державне управління. – 2016. – Т. 267. – Вип. 255. – С. 94-97.

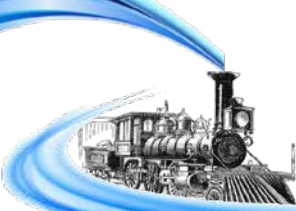

8. Мірошник Р.О. Розвиток малого і середнього бізнесу в Україні: проблеми і перспективи / Р.О. Мірошник, У.О. Прокоп'єва // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Проблеми економіки та управління». – 2020. – №4(1). – С. 63-71.
9. Солованюк С.М. Розвиток малого бізнесу в Україні в сучасних умовах / С.М. Солованюк // Інтернаука. – 2017. – №2 (2). – С. 130-133.
10. Кривоног О.Л. Фінансове забезпечення господарської діяльності суб'єктів малого підприємництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / О.Л. Кривоног. – Київ: Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана», 2007. – 20 с.
11. Марченко В.М. Проблеми фінансування малого бізнесу в Україні / В.М. Марченко, Т.Г. Лизунова // Сучасні проблеми економіки і підприємництва. – 2013. – № 11. – С. 226-232.
12. Matejun M. Finansowanie i wspomaganie rozwoju firm sektora MSP/ M. Matejun, K. Szumańska // Zarządzanie małą i średnią firmą w teorii i w ćwiczeniach. – Warszawa, Difin. – 2012. – S. 207-253.
13. Тимченко О.І. Проблеми фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва [Електронний ресурс] / О.І. Тимченко // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2018. – №8. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6498>
14. Trovato G. Credit Rationing and the Financial Structure of Italian Small and Medium Enterprises / G. Trovato, M. Alfo // Journal of Applied Economics. – 2006. – Vol. 9. – № 1. – P. 167-184.
15. Холоменюк І.М. Джерела та проблеми фінансування розвитку малого та середнього бізнесу: вітчизняний та закордонний досвід / І.М. Холоменюк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. – 2016. – Вип. 18. – С. 113-116.
16. Ciekanski Z. Impact of Micro, Small and Medium-sized Enterprises on Economic Security / Z. Ciekanski, H. Wyrębek // Polish Journal of Management Studies. – 2020. – Vol. 22. – №.1 – p. 86-102.
17. Дикань В. Напрями та інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час [Електронний ресурс] / В. Дикань, Н. Фролова. // Економіка та суспільство. – 2022. – №38. Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-56>
18. Незгода О.К. Аналіз поточного стану розвитку малого та середнього бізнесу в Україні в контексті воєнного стану / О.К. Незгода // Європейський вектор економічного розвитку. – 2023. – № 1 (34). – С. 57-72.
19. Партин Г.О. Джерела та інструменти залучення коштів для фінансування малих і середніх підприємств України / Г.О. Партин, А.Г. Загородній // Банківська справа. – 2020. – №1(151). – С. 105-117.
20. Держстат України: Економічна статистика. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
21. Ливч Д. Як війна вплинула на малий та середній бізнес у різних регіонах України? [Електронний ресурс] / Д. Ливч // Економічна правда. – 2022. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/29/690937/>
22. З початку року в Україні зупинилася п'ята частина підприємств – дослідження щодо настроїв бізнес [Електронний ресурс] // Економічна правда. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/06/23/701506/>
23. Індекс очікувань ділової активності у листопаді 2023 року. [Електронний ресурс] // Укрінформ. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3794570-indeks-osicuvan-dilovoi-aktivnosti-u-listopadi-znizivsa-nbu.html>

References:

1. Za prohramoiu relokatsii vzhe pereikhaly ponad 600 pidpriemstv [More than 600 enterprises have already moved under the relocation program]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3494791-za-programou-relokacii-vze-pereihali-ponad-600-pidpriemstv.html> [in Ukrainian].
2. Balakhonova O.V., & Kolomiets M.V. (2017) Resursna baza suchasnoho rozvytku maloho ta serednoho biznesu v Ukraini [Resource base for the modern development of small and medium-sized businesses in Ukraine]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economics. Finance. Law*, 11 (1), 54-58 [in Ukrainian].
3. Belas J., Gavurova B., & Toth P. (2018). Impact of selected characteristics of SMES on the capital structure, *Journal of Business Economics and Management*, 19(4), 592-608.
4. Vahner I.M., & Demko I.I. (2020). Vplyv COVID-19 na ekonomichni rozvytok maloho i serednoho biznesu v Ukraini [The impact of COVID-19 on the economic development of small and medium-sized businesses in Ukraine]. *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy – Bulletin of the University of Banking*, 1, 59–66 [in Ukrainian].
5. Gunasekaran A., Marri H., & Grive R. (1999). Activity based costing in small and medium enterprises, *Computers & Industrial Engineering*, 37 (1-2), 407-411.
6. Diakunovskyi O. (2020). Shchodo derzhavnoi pidtrymky subiektiv maloho ta serednoho pidpriemnytstva v umovakh pandemii koronavirusnoi khvoroby (COVID-19) u Respublitsi Polshcha ta Ukraini [On state support for small and medium-sized enterprises in the context of the coronavirus disease (COVID-19) pandemic in the Republic of Poland and Ukraine]. *Knowledge, Education, Law, Management*, 3, 181–189 [in Ukrainian].
7. Marenichenko V.V. (2016) Derzhavne rehuliuвання yakisnoho rozvytku maloho ta serednoho biznesu v ahrarnomu sektori Ukrainy [State regulation of the quality development of small and medium-sized businesses in the agricultural sector of Ukraine]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia». Serii: Derzhavne upravlinnia. – Scientific works of the Petro Mohyla Black Sea State University of the Kyiv-Mohyla Academy complex. Series: Public Administration*, 255 (267), 94-97 [in Ukrainian].
8. Miroshnyk R.O., & Prokopieva U.O. (2020). Rozvytok maloho i serednoho biznesu v Ukraini: problemy i perspektyvy [Small and Medium Business Development in Ukraine: Problems and Prospects]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Serii: «Problemy ekonomiky ta upravlinnia» – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: "Problems of Economics and Management"*, 4(1), 63-71 [in Ukrainian].
9. Solovaniuk S.M. (2017) Rozvytok maloho biznesu v Ukraini v suchasnykh umovakh [Development of small business in Ukraine in the current conditions]. *Internauka – Internship*, 2 (2), 130-133 [in Ukrainian].
10. Kryvonoh O.L. (2007). Finansove zabezpechennia hospodarskoi diialnosti subiektiv maloho pidpriemnytstva [Financial support of economic activities of small businesses]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: State Higher Educational Institution. "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman" [in Ukrainian].
11. Marchenko V.M., & Lyzunova T.H. (2013). Problemy finansuvannia maloho biznesu v Ukraini [Problems of financing small business in Ukraine]. *Suchasni problemy ekonomiky i pidpriemnytstva – Modern problems of economy and entrepreneurship*, 11, 226-232 [in Ukrainian].
12. Matejun M., & Szymańska K. (2012) Finansowanie i wspomaganie rozwoju firm sektora MSP, *Zarządzanie małą i średnią firmą w teorii i w ćwiczeniach*, Warszawa, Difin, 207-253.

13. Tymchenko O.I. (2018). Problemy finansovoho zabezpechennia rozvytku maloho pidpriemnytstva [Problems of financial support for small business development]. *Elektronne naukove fakhove vydannia «Efektyvna ekonomika» – Electronic scientific professional publication "Effective Economy"*, 8, Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6498> [in Ukrainian].
14. Trovato G., & Alfo M. (2006) Credit Rationing and the Financial Structure of Italian Small and Medium Enterprises // *Journal of Applied Economics*, 1(9), 167-184.
15. Kholomeniuk I.M. (2016). Dzherela ta problemy finansuvannia rozvytku maloho ta serednoho biznesu: vitchyzniani ta zakordonnyi dosvid [Sources and Problems of Financing the Development of Small and Medium-Sized Businesses: Domestic and Foreign Experience]. *Naukovi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Economics and management*, 18, 113-116. [in Ukrainian].
16. Ciekanowski Z., & Wyrębek H. (2020). Impact of Micro, Small and Medium-sized Enterprises on Economic Security // *Polish Journal of Management Studies*, 1(22), 86-102.
17. Dykan V., & Frolova N. (2022). Napriamy ta instrumenty derzhavnoi pidtrymky rozvytku maloho ta serednoho biznesu v Ukraini u voiennyi chas [Directions and instruments of state support for the development of small and medium-sized businesses in Ukraine in wartime]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 38. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-56> [in Ukrainian].
18. Nezghoda O.K. (2023). Analiz potочноho stanu rozvytku maloho ta serednoho biznesu v Ukraini v konteksti voiennoho stanu [Analysis of the current state of development of small and medium-sized businesses in Ukraine in the context of martial law]. *Yevropeyskyi vektor ekonomichnoho rozvytku – The European vector of economic development*, 1 (34), 57-72 [in Ukrainian].
19. Partyn H.O., & Zahorodnii A.H. (2020). Dzherela ta instrumenty zaluchennia koshtiv dlia finansuvannia malykh i serednikh pidpriemstv Ukrainy [Sources and tools for raising funds to finance small and medium-sized enterprises in Ukraine]. *Bankivska sprava – Banking*, 1(151), 105-117 [in Ukrainian].
20. Derzhstat Ukrainy: Ekonomichna statystyka. [State Statistics Service of Ukraine: Economic statistics]. Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
21. Lyvch D. (2022). Yak viina vplynula na maliy ta serednii biznes u riznykh rehionakh Ukrainy? [How has the war affected small and medium-sized businesses in different regions of Ukraine?]. *Ekonomichna pravda – Economic Truth*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/29/690937/> [in Ukrainian].
22. Z pochatku roku v Ukraini zupynylasia piata chastyna pidpriemstv – doslidzhennia shchodo nastroiiv biznes [Since the beginning of the year, a fifth of enterprises in Ukraine have stopped working – a survey on business sentiment]. *Ekonomichna pravda – Economic Truth*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2023/06/23/701506/> [in Ukrainian].
23. Indeks ochikuvan dilovoi aktyvnosti u lystopadi 2023 roku [Index of dilated activity in lystopods in 2023.] Ukrinform. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3794570-indeks-ocikuvan-dilovoi-aktivnosti-u-listopadi-znizivsa-nbu.html> [in Ukrainian].

УДК 339.9:004

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-207-217](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-207-217)

Раупов Рустам Бурханович здобувач ступеню доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка», Полтавський університет економіки і торгівлі, вул. Івана Банка, 3, м. Полтава, 36014, тел.: (050) 531-00-86, <https://orcid.org/0000-0002-7347-4755>

РОЗВИТОК БІЗНЕС-КОМУНІКАЦІЙ НА ЗАСАДАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БІЗНЕС-ПАРТНЕРСТВА НА ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Анотація. У статті розглянуті основні бар'єри розвитку бізнес комунікацій на торговельних підприємствах, серед яких одним з головних зазначено бар'єри у бізнес-партнерстві з метою подальшого оптимального розвитку бізнес-комунікацій задля забезпечення соціально-економічної безпеки досліджено основні бізнес-бар'єри та запропоновано напрями їх подолання. Визначено, що найбільш значущими проблемами, що перешкоджають розвитку бізнес-співробітництву у бізнес-комунікаціях для забезпечення соціально-економічної безпеки, є низький рівень кваліфікації працівників та відсутність необхідного навчання, низька якість інформаційного обміну, пов'язаного з ризиком розголошення конфіденційної інформації; небажання партнерів брати певні зобов'язання (проведення маркетингових досліджень, розробка і дотримання стандартів обслуговування, моніторинг діяльності конкурентів, управління товарними запасами у каналі розподілу та інших). Визначено ключовий показник, який дозволяє оцінити якість відносин, визначити перспективи розвитку чи припинення співпраці, виявити можливі резерви для вдосконалення відносин у бізнес-комунікаціях: цінність взаємодії, яка визначається перевагами та вигодами, які отримують кожна сторона в результаті такої взаємодії. У процесі оцінки цінності організаційної взаємодії виявлено також низький рівень довіри між партнерами, яка є ключовим фактором забезпечення необхідного рівня соціально-економічної безпеки, визначено нові можливості у відносинах співробітництва за рахунок отримання певних преференцій та формування капіталу довірчих відносин. Автором розроблено карту відповідності значимості вигод бізнес-комунікацій для виробника з метою забезпечення необхідного рівня соціально-економічної безпеки. Досліджено найбільш значущі вигоди бізнес-комунікацій та оцінено їхній внесок у розвиток партнерських відносин між учасниками, що надалі дозволить розробити стратегію поведінки з бізнес-партнерами з метою забезпечення необхідного рівня соціально-економічної безпеки.

Ключові слова: бізнес-комунікації, бізнес-партнерство, соціально-економічна безпека, вигоди бізнес-комунікацій, партнерські відносини.

Raupov Rustam Burhanovych Candidate of Philosophy in Specialty 051 "Economics", Poltava University of Economics and Trade, Kovalya St., 3, Poltava, 36014, tel .: (050)531-00-86, <https://orcid.org/0000-0002-7347-4755>

BUSINESS COMMUNICATIONS DEVELOPMENT ON THE BASIS OF SECURING BUSINESS PARTNERSHIPS IN COMMERCIAL ENTERPRISES

Abstract. The article examines the main barriers to the development of business communications at trade enterprises, among which barriers in business partnerships are one of the main ones. In order to further optimize the development of business communications in order to ensure social and economic security, the main business barriers were investigated and proposed ways of overcoming them. It was determined that the most significant problems preventing the development of business cooperation in business communications to ensure social and economic security are low level of qualification of employees and lack of necessary training, low quality of information exchange associated with the risk of disclosure of confidential information; reluctance of partners to make certain commitments (conducting marketing research, development and compliance with service standards, monitoring of competitors' activities, management of product stocks in the distribution channel, etc.). A key indicator that allows you to assess the quality of relations, determine prospects for the development or termination of cooperation, identify possible reserves for improving relations in business communications is defined: the value of interaction, which is determined by the advantages and benefits that each party receives as a result of such interaction. In the process of assessing the value of organizational interaction, a low level of trust between partners was also revealed, which is a key factor in ensuring the necessary level of social and economic security, new opportunities in cooperation relations were identified due to obtaining certain preferences and forming the capital of trust relations. The author has developed a correspondence map of the significance of the benefits of business communications for the producer in order to ensure the necessary level of social and economic security. The most significant benefits of business communications have been studied and their contribution to the development of partnership between participants has been assessed, which will further allow developing a strategy of behavior with business partners in order to ensure the necessary level of social and economic security.

Keywords: business communications, business partnership, socio-economic security, benefits of business communications, partnership relations.

Постановка проблеми. Дослідження бізнес-комунікацій має за мету їх розвиток для забезпечення прибутковості, ефективності діяльності, а також досягнення оптимального рівня соціально-економічної безпеки. На торговельних підприємствах важливим етапом розвитку бізнес-комунікацій є забезпечення ефективного бізнес-партнерства, яке має передбачати подолання бізнес-бар'єрів у відносинах персоналу торговельних підприємств з іншими агентами ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження С. Абрамовича, Дж.П. Барлоу, Т. Булавіна, Д. Бьолер, Т. Дрідзе, Д. Зільбермана, В. Кульмана, Дж. Куррана, М. Ріделя, Ю. Хабермаса, М. Хайма, Ф. Хемміта присвячені основним напрямам формування та розвитку бізнес-комунікацій на підприємствах. Але ці дослідження стосувалися сутності та завдань бізнес-комунікацій, але мало пов'язані з дослідженням забезпечення соціально-економічної безпеки торговельних підприємств.

Мета статті – дослідження основних бар'єрів, вигод бізнес-комунікацій та розробка напрямів розвитку бізнес-комунікацій торговельних підприємств з метою забезпечення соціально-економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. З метою вивчення відносин бізнес-співробітництва у бізнес-комунікаціях для забезпечення соціально-економічної безпеки було проведено опитування збутового персоналу виробників (20 підприємств), дистриб'юторів (20 підприємств) та ритейлерів. Зауважимо, що через деякі відмінності в методах і технологіях роботи, результати опитування ритейлерів проводився в розрізі торгових мереж (3 торгові мережі) та одиничних роздрібних магазинів формату «магазин біля дому» (50 підприємств).

Як свідчать результати проведеного дослідження, загалом спостерігається недостатньо високий рівень бізнес-співробітництва у бізнес-комунікаціях для забезпечення соціально-економічної безпеки. На високий рівень співробітництва вказали 27% із кількості опитаних виробників, 18% дистриб'юторів, 38% торгових мереж, 21% магазинів «формату біля дому». У той же час, найвища середня оцінка рівня співпраці спостерігається у виробників – 56%, а найменша – у магазинів «формату біля дому» – 32%.

На думку респондентів, ефективному бізнес-співробітництву у бізнес-комунікаціях для забезпечення соціально-економічної безпеки перешкоджає низка проблем, які формують так звані бар'єри співпраці (рис. 1).

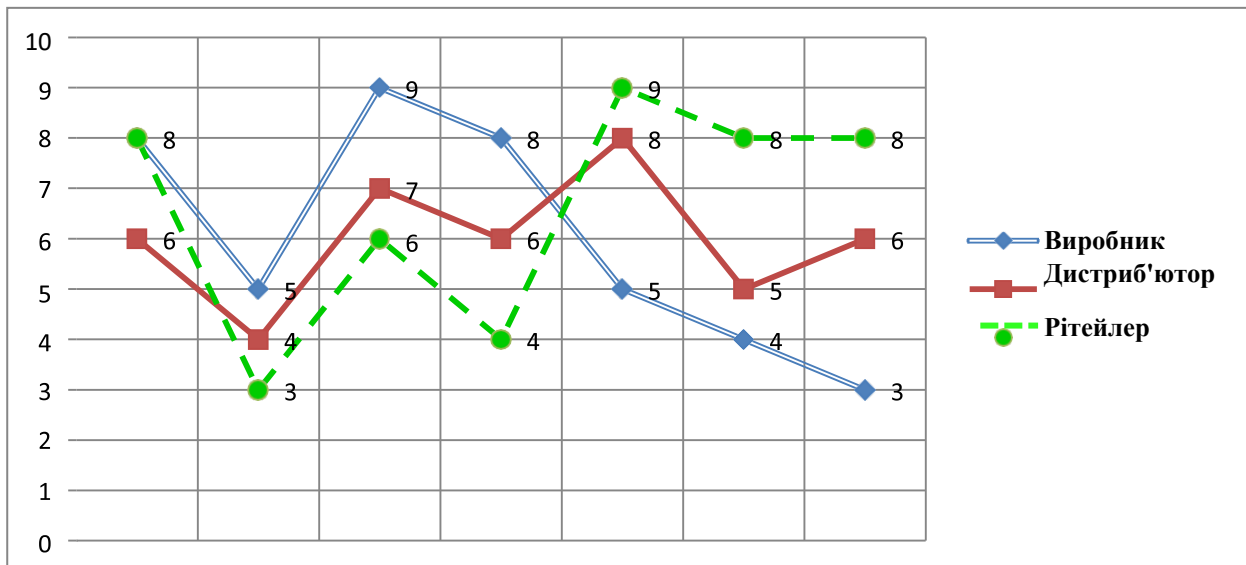
Дослідження показало, що найбільш значущими проблемами, що перешкоджають розвитку бізнес-співробітництву у бізнес-комунікаціях для забезпечення соціально-економічної безпеки, є низький рівень кваліфікації працівників та відсутність необхідного навчання, низька якість інформаційного обміну, пов'язаного з ризиком розголошення конфіденційної інформації; небажання партнерів брати певні зобов'язання (проведення

маркетингових досліджень, розробка і дотримання стандартів обслуговування, моніторинг діяльності конкурентів, управління товарними запасами у каналі розподілу та інших).

Проблема бізнес-співробітництва між суб'єктами бізнес-комунікацій залишається однією з найбільш актуальних, оскільки:

- виникають труднощі з чітким розподілом ролей та функцій у бізнес-комунікаціях, що посилюються відсутністю законодавчої бази;
- низька якість інформаційного обміну спричиняє слабку координацію та узгодженість дій учасників;
- відсутній механізм реалізації бізнес-співробітництва, що забезпечує зацікавленість кожного з учасників у взаємодії та стратегічному характері відносин;

низький рівень кваліфікації працівників та відсутність необхідного навчання

відсутність процедур та технологій взаємодії бізнес-партнерів

низька якість інформаційного обміну, пов'язаного з ризиком розголошення конфіденційної інформації

різні мотиваційні установки

небажання партнерів брати на себе певні зобов'язання

негативний досвід співробітництва

побоювання втрати незалежності та втрати контролю над деякими сферами діяльності

Розраховано автором

Рис. 1. Середні оцінки бар'єрів у бізнес-комунікаціях для забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства

- вплив соціально-психологічного фактора, оскільки повинні забезпечуватися готовність враховувати інтереси іншої сторони та йти на компроміс, визнання взаємозалежності учасників бізнес-комунікацій навіть за неоднозначності отримання власної вигоди.

Ключовим показником, який дозволяє оцінити якість відносин, визначити перспективи розвитку чи припинення співпраці, виявити можливі резерви для вдосконалення відносин у бізнес-комунікаціях є цінність взаємодії, яка визначається перевагами та вигодами, які отримують кожна сторона в результаті такої взаємодії.

Цінність взаємодії рекомендується оцінювати за допомогою наступних критеріїв: рівень довіри, період, надійність та динаміка взаємодії, рівень бізнес-комунікацій, задоволеність взаємодією, сила взаємодії.

- сучасні відносини бізнес-співробітництва спрямовані на підвищення ефективності використання власних ресурсів або забезпечення доступу до ресурсів партнера, обміну повною, достовірною та об'єктивною інформацією, а також встановлення тривалих взаємовигідних зв'язків. У цих умовах індикатором успішності партнерських відносин між учасниками бізнес-комунікацій є довіра, що відображає взаємну повагу, готовність до рівноправного партнерства, врахування потреб та інтересів партнера;

- період взаємодії визначається тривалістю ділових відносин. Звичайно, довгострокові взаємозв'язки свідчать про більш високий рівень бізнес-співробітництва;

- надійність взаємодії – це, з одного боку, гарантія своєчасної поставки виробником необхідних товарів протягом встановленого періоду часу, з другого – своєчасна оплата цих товарів оптовими і роздрібними покупцями незалежно від можливості виникнення у партнерів будь-яких непередбачених обставин;

- динаміка взаємодії проявляється у постійному розширенні сфери взаємодії у сфері бізнес-комунікацій, використання нових способів розвитку відносин бізнес-співробітництва, розвиток маркетингових каналів розподілу, проникнення на нові ринки;

- задоволеність взаємодією характеризує ступінь збігу отриманих результатів співробітництва з очікуваними вигодами;

- сила взаємодії визначається залученням партнерів до спільного використання ресурсів, обміну інформацією, загальних інвестицій та ризиків.

На основі експертної оцінки зазначених критеріїв формується кількісний показник цінності організаційної взаємодії між виробником (P), дистриб'ютором (D) та рітейлером (R), який розраховується за допомогою підсумовування приватних коефіцієнтів цінності з урахуванням парних розбіжностей оцінок кожного з підприємств. Розмір такої розбіжності показує

ступінь збігу думок партнерів друг про друга і має прагнути до мінімуму, що можна наступним чином:

$$\Delta = \min\{|qP_D - qD_P|, |qP_R - qR_P|, |qD_R - qR_D|\} \quad (1)$$

Відповідно, часткові коефіцієнти цінності розраховуються за формулою:

$$K_i = \frac{QP_{i,R_i} + QP_{i,D_i} + QD_{i,R_i}}{3} \quad (2)$$

$$QP_{i,R_i} = \frac{1}{2}(qP_R + qR_P) - |qP_{R_i} - qR_{P_i}| \quad (3)$$

$$QP_{i,D_i} = \frac{1}{2}(qP_{D_i} + qD_{P_i}) - |qP_{D_i} - qD_{P_i}| \quad (4)$$

$$QD_{i,R_i} = \frac{1}{2}(qD_{R_i} + qR_{D_i}) - |qD_{R_i} - qR_{D_i}| \quad (5)$$

де qP_D , qP_R – оцінка виробником показників цінності щодо дистриб'ютора та рітейлера;

qD_P , qD_R – оцінка дистриб'ютором показників цінності щодо виробника та рітейлера;

qR_P , qR_D – оцінка дистриб'ютором показників цінності щодо виробника та рітейлера;

QP_{i,R_i} – одиничний коефіцієнт оцінки показників між виробником та рітейлером;

QP_{i,D_i} – одиничний коефіцієнт оцінки показників між виробником та дистриб'ютором;

QD_{i,R_i} – одиничний коефіцієнт оцінки показників між дистриб'ютором та рітейлером.

Особливу увагу слід приділити показникам, що мають різні парні оцінки між двома взаємодіючими сторонами, що свідчить про наявність прихованих проблем взаємодії та джерел можливого виникнення конфлікту.

Проведені розрахунки свідчать про середню цінність організаційної взаємодії між партнерами (5,6 бала). Слід звернути увагу на низький показник сили взаємодії (2,7 бала), що свідчить про недостатню залучення бізнес-партнерів до спільного використання матеріальних, фінансових та трудових ресурсів. Це пояснюється відсутністю механізмів, процедур та технологій забезпечення такої взаємодії, слабкою координацією взаємодії учасників бізнес-партнерства, непрозорістю інформації про діяльність підприємств та ін.

У процесі оцінки цінності організаційної взаємодії виявлено також низький рівень довіри між партнерами (4 бали з 10 максимальних), яка є ключовим фактором забезпечення необхідного рівня соціально-економічної безпеки, визначає нові можливості у відносинах співробітництва за рахунок отримання певних преференцій та формування капіталу довірчих відносин.

З метою дослідження взаємозв'язку розглянутих вигод бізнес-співробітництва проведемо аналіз відповідностей (*correspondence analysis*) у програмі STATISTIKA, що дозволяє досліджувати таблиці сполученості факторів та дати візуальну оцінку сукупності вигод корелюючих між собою. Результати проведеного аналізу свідчать про сильну залежність між розглянутими

ознаками, оскільки p -рівень критерію $\chi^2 = 0,0001$, тобто менше 0,05, а отже, відзначається висока достовірність проведеного аналізу.

У процесі аналізу розраховується відстань χ^2 , яка дозволяє враховувати вагу кожного об'єкта в інерцію для двох осей. Інерція у разі необхідна визначення простору найменшої розмірності, що дозволяє уявити відхилення від очікуваних величин. На основі розрахунку координат стовпців та рядків складається карта відповідностей (рис. 2).

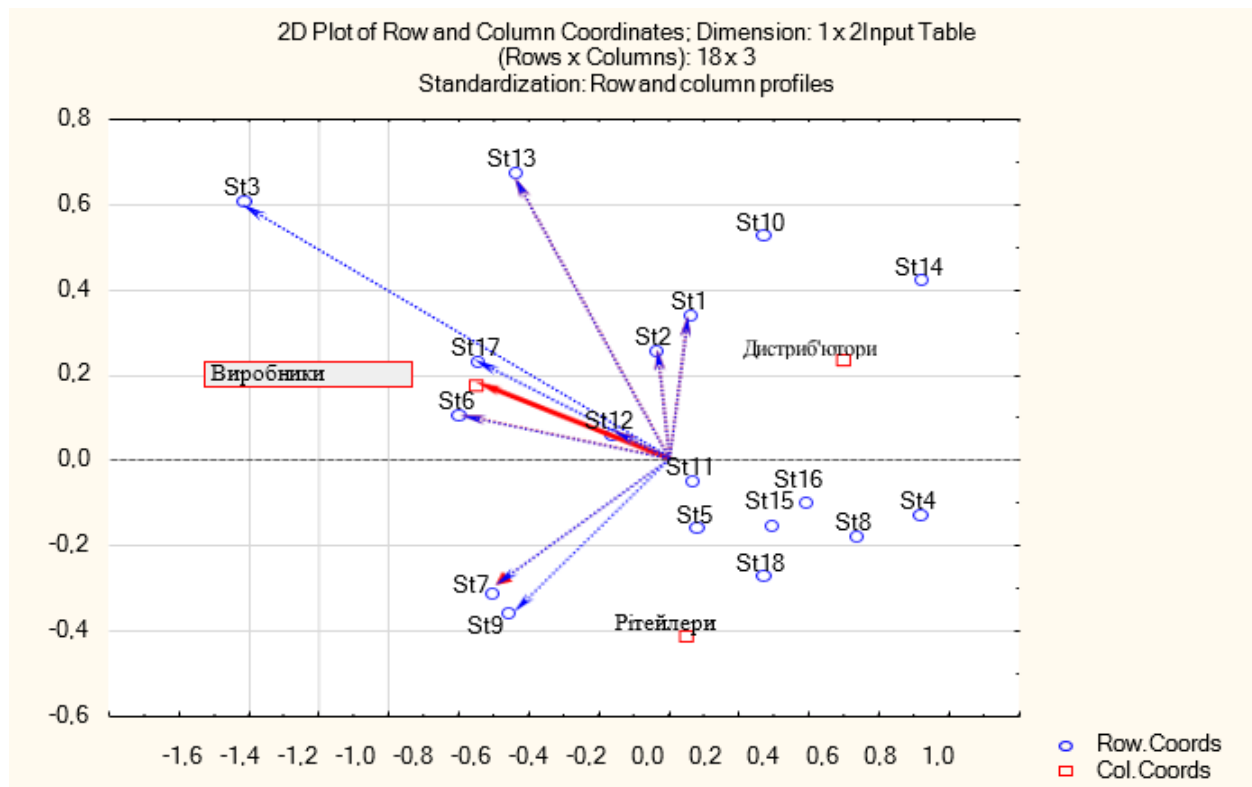

Рис. 2. Карта відповідності значимості вигод бізнес-комунікацій для виробника з метою забезпечення необхідного рівня соціально-економічної безпеки

Для встановлення зв'язку між факторами (вигодами бізнес-співробітництва) розглядаються кути між позицією виробника, дистриб'ютора або ритейлера та різними вигодами з вершиною в точці центру тяжіння (точка з координатами (0; 0)). Інтерпретація результатів здійснюється так: гострий кут свідчить про значну кореляцію між ознаками, тобто. визначається сукупність тих вигод бізнес-партнерства, які найбільшою мірою відповідають діяльності одного з учасників маркетингового каналу в процесі взаємодії з бізнес-партнерами та сприяють розвитку партнерських відносин.

Результати дослідження вигод бізнес-співробітництва у діяльності виробників показали, що в процесі їх взаємодії з дистриб'юторами та

рітейлерами важливий внесок у розвиток партнерських відносин (у порядку зменшення значення абсолютної інерції) має підвищення стійкості бізнес-комунікацій до несприятливих змін зовнішнього середовища (0,168867), підвищення рівня задоволення попиту споживачів (0,137410), зростання прихильності до бренду підприємства (0,091888), вихід на нові ринки збуту (0,080912), скорочення витрат у процесі доведення товару до споживача (0,052380), покращення координації у маркетингових каналах розподілу (0,018197), доступ до необхідних ресурсів (0,007380), розвиток бізнесу (0,001959), покращення конкурентної позиції за рахунок створення ефекту масштабу (0,000359).

Аналіз вигод бізнес-співробітництва дистриб'юторів (рис. 3) показав, що найбільший внесок у розвиток партнерських відносин для них мають такі вигоди як: покращення обслуговування споживачів (0,138529), зростання впливу в конкурентному середовищі (0,109728), зростання компетентності персоналу за рахунок нових знань, умінь та досвіду (0,095062), підвищення ефективності використання активів підприємства (0,026369), технологічний розвиток, доступ до нових технологій, нововведень (0,024412), розширення географії присутності в регіонах (0,022933), розвиток бізнесу (0,001959), досягнення цінових переваг (0,001209), покращення конкурентної позиції за рахунок створення ефекту масштабу.

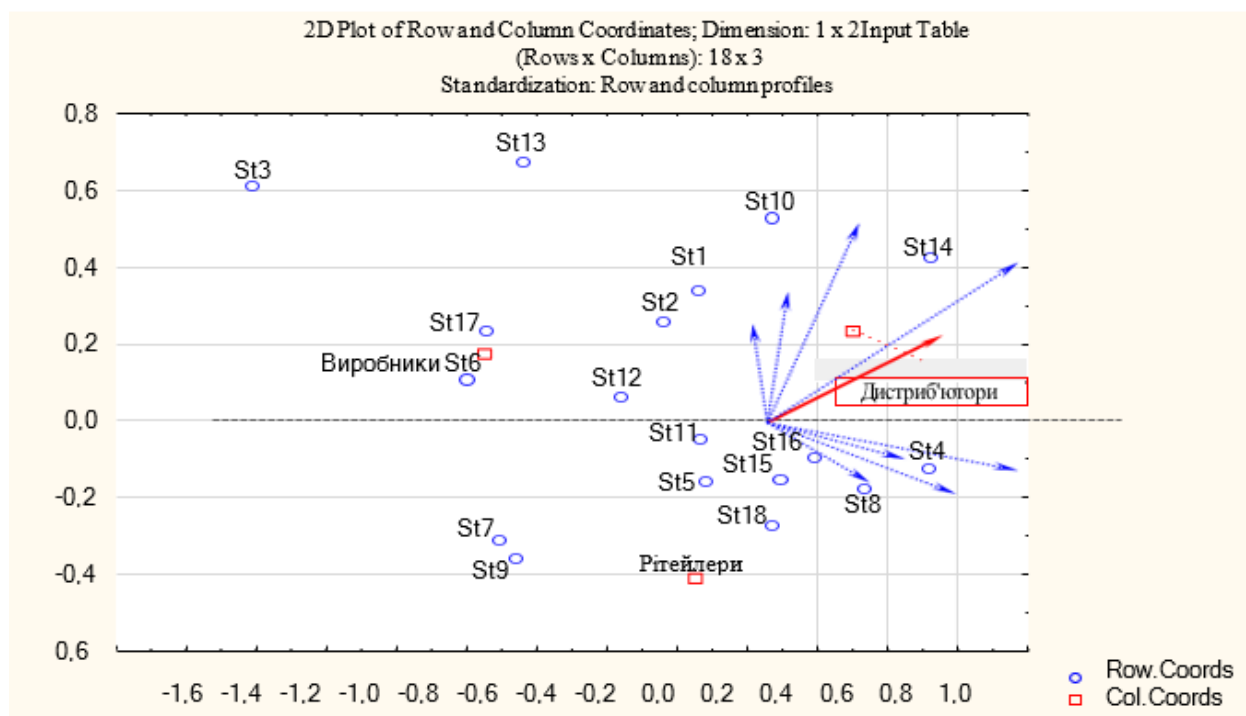

Рис. 3. Карта відповідності значимості вигод бізнес-комунікацій для дистриб'ютора з метою забезпечення необхідного рівня соціально-економічної безпеки

Розглядаючи діяльність рітейлерів (рис. 4), відзначимо, що найбільш значущими вигодами бізнес-співробітництва у розвитку партнерських відносин для них є наступні: поліпшення обслуговування споживачів (0,138529), підвищення рівня задоволення попиту споживачів (0,137410), зростання впливу в конкурентному середовищі (0,109728), зростання прихильності до бренду підприємства (0,091888), підвищення ефективності використання активів підприємства (0,026369), технологічний розвиток, доступ до нових технологій, нововведень (0,024412), диверсифікація ризиків (0,018075), розширення кола покупців (0,004332), досягнення цінових переваг (0,001209).

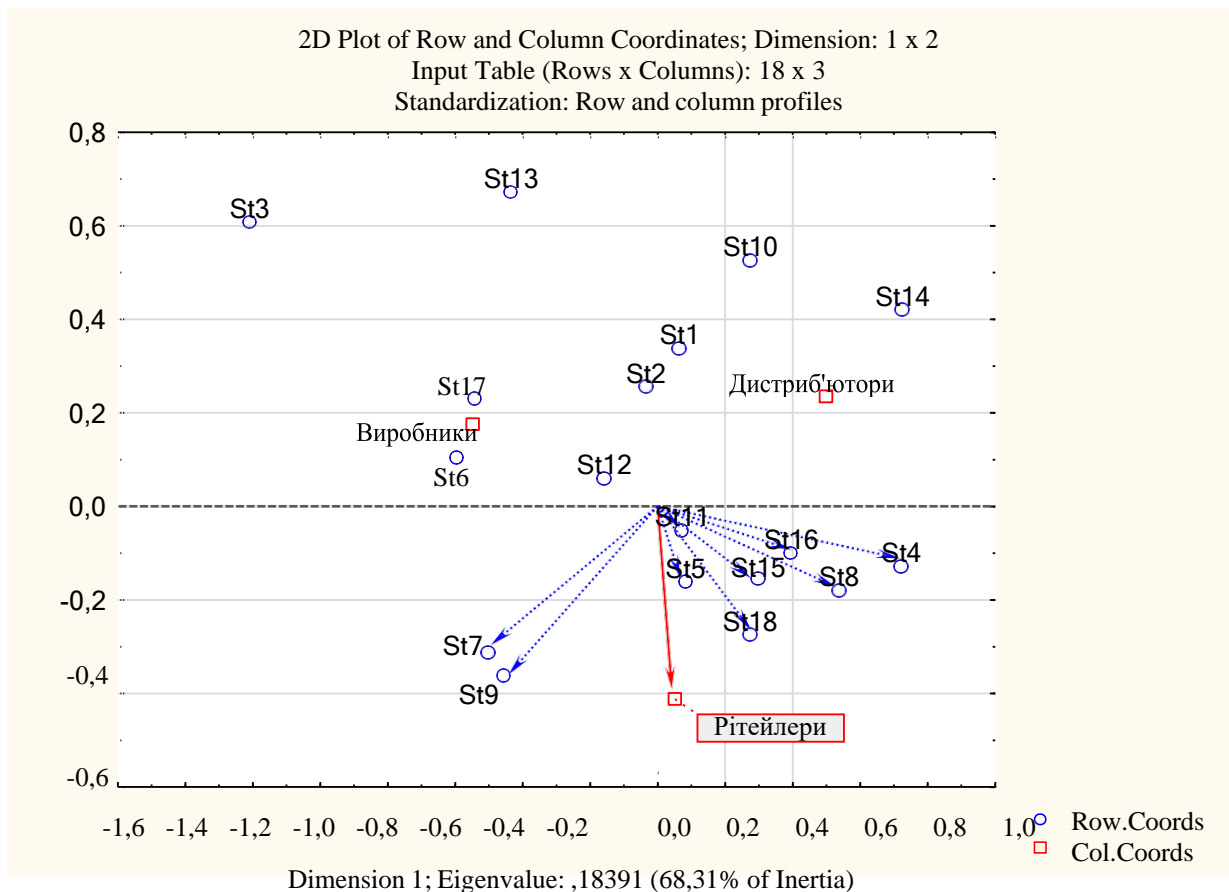

Рис. 4. Карта відповідності значимості вигод бізнес-комунікацій для рітейлера з метою забезпечення необхідного рівня соціально-економічної безпеки

Нами визначені найбільш значущі вигоди бізнес-комунікацій та оцінено їхній внесок у розвиток партнерських відносин між учасниками, що надалі дозволить розробити стратегію поведінки з бізнес-партнерами з метою забезпечення необхідного рівня соціально-економічної безпеки.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє визначити найбільш важливі бар'єри у бізнес-партнерстві, що зумовлені поточним станом бізнес-комунікацій на торговельних підприємствах, та способи їх подолання. Такий підхід до розвитку бізнес-комунікацій дозволяє цілеспрямовано здійснювати заплановані заходи з метою забезпечення соціально-економічної безпеки торговельних підприємств.

Література:

1. Бізнес-комунікації : конспект лекцій / укладачі: Б. Л. Ковальов, А. В. Павлик, С. М. Федина. Суми : Сумський державний університет, 2020. 113 с.
2. Комунікації у структурі управління підприємством : [електронний ресурс]. Джерело доступу: <https://msd.in.ua/komunikaci%D1%97-u-strukturi-upravlinnya-pidpriemstvom/>
3. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави : підручник. К. : ІДУС при Кабміні України. 1994. 240 с.
4. Подлужна Н. О. Організація управління економічною безпекою підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / НАН України: Ін-т економіки пром-сті, Донецьк, 2003. 20 с.
5. Давидюк О. О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників [Електронний ресурс]. 2006. URL: <http://www.cpsr.org.ua/>.
6. Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г. Глобалізація та безпека розвитку : монографія. К. : КНЕУ, 2001. 733 с.
7. Новікова О. Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи їх вирішення. Донецьк : ІЕП НАН України, 1997. 460 с.
8. Хомра О.У., Русанова Т.Е. Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії. Проблеми національної безпеки [Електронний ресурс]. Стратегічна панорама. 2004. № 1. ГКД: www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb1&issue.
9. Шевчук П. І. Соціальна політика. Львів : Світ, 2003. 400 с.
10. Коробчинський О. Л. Методика формування системи економічної безпеки підприємства. Актуальні проблеми економіки. 2009. №4(94). С. 41-45.

References:

1. Biznes-komunikatsii : konspekt leksiï / ukladachi: B. L. Kovalov, A. V. Pavlyk, S. M. Fedyna. (2020). Sumy : Sumskyi derzhavnyi universytet, 113 s. [in Ukrainian].
2. Komunikatsii u strukturi upravlinnia pidpriemstvom. [Communications in the structure of enterprise management]. Available at : <https://msd.in.ua/komunikaci%D1%97-u-strukturi-upravlinnya-pidpriemstvom/> [in Ukrainian].
3. Pasternak-Taranushenko H.A. Ekonomichna bezpeka derzhavy : pidruchnyk. [Economic security of the state: a textbook]. (1994). K. : IDUS pry Kabmini Ukrainy. [in Ukrainian].
4. Podluzhna N. O. Orhanizatsiia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.06.01. [Organization of economic security management of the enterprise]. (2003). NAN Ukrainy: In-t ekonomiky prom-sti, Donetsk. 20 s. [in Ukrainian].
5. Davydiuk O. O. Sotsialna bezpeka: problemy teoretychnoho analizu ta pobudovy systemy pokaznykiv. [Social security: problems of theoretical analysis and construction of a system of indicators]. (2006). URL: <http://www.cpsr.org.ua/>.
6. Bilorus O.H., Lukianenko D.H. Hlobalizatsiia ta bezpeka rozvytku : monohrafiia. [Globalization and development security: monograph]. (2001). K. : KNEU. [in Ukrainian].

7. Novikova O. F. (1997). Sotsialna bezpeka: orhanizatsiino-ekonomichni problemy i shliakhy yikh vyrishennia. [Social security: organizational and economic problems and ways to solve them]. Donetsk : IEP NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
8. Khomra O.U.. Rusanova T.E. Sotsialna bezpeka: vyklyky, zahrozy, kryterii. [Social security: challenges, threats, criteria. Problems of national security]. (2004). Problemy natsionalnoi bezpeky. URL: www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb1&issue. [in Ukrainian].
9. Shevchuk P. I. Sotsialna polityka. [Social policy]. (2003). Lviv : Svit. [in Ukrainian].
10. Korobchynskiy O. L. Metodyka formuvannia systemy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva. [The methodic of economic security system construction]. (2009). Aktualni problemy ekonomiky. №4(94). S. 41-45. [in Ukrainian].

УДК 65.014.1:338.31

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-218-230](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-218-230)

Савіцький Андрій Вікторович доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту, Відокремлений структурний підрозділ «Хмельницький політехнічний фаховий коледж Національного університету «Львівська політехніка», вул. Зарічанська 10, м. Хмельницький, 29000, тел.: (0382) 63-05-05, <https://orcid.org/0000-0002-2265-4270>

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ МИТНОЇ ПРАКТИКИ СУБ'ЄКТІВ ЗЕД ТА РОЗВИТОК ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА УМОВ ІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто процеси інформатизації митної практики суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) та розвитку експортної діяльності за умов інтеграції, трансформаційних перетворень та дисбалансу економічної системи України. Актуалізовано значення діджиталізації економічних процесів в управлінні ЗЕД вітчизняного виробника з урахуванням інтеграційних змін, які були здійснені Україною упродовж років її незалежності. Виокремлено поняття інформатизації державного регулювання та місце митної практики у ньому. Проаналізовано Індекс розвитку електронного урядування України після вступу в СОТ і дотепер. Охарактеризовано значення концепції «Смарт-митниця» та «Електронного декларування» у діяльності експортоорієнтованого підприємства. Встановлено принципи «Смарт-митниці» та обґрунтовано їх значення для менеджменту ЗЕД підприємств в умовах інтеграції. Представлено проблеми митної практики в процесі впровадження «Смарт-митниці» та «Електронного декларування» в Україні, реалізації вимог інтеграції та агресії зі сторони Російської федерації. Проведено аналіз окремих показників статистики митного декларування (та електронного включно). Визначено переваги повного переходу до застосування інструментів «Смарт-митниця» вітчизняними суб'єктами ЗЕД. Обґрунтовано важливість і концептуальність роботи фахівців експортоорієнтованого підприємства в системі «Смарт-митниця» та її значення у структурі управління. Запропоновано та побудовано схему компонування складових управління ЗЕД експортоорієнтованого підприємства на основі інструментів «Смарт-митниця» та умов інтеграції України до ЄС. Запропоновано чотири етапи встановлення взаємозв'язку фахівців експортоорієнтованого підприємства та митниці в процесі співпраці із зовнішнім ринком: оперативне планування виробництва та постачання

продукції на закордонний ринок; організування та виробництво експортної продукції; підготовка документації в системі «Смарт-митниця» через «Е-декларування» та інші інструменти; збут експортної продукції на ринки ЄС.

Ключові слова: Зовнішньоекономічна діяльність, експортоорієнтоване підприємство, інтеграція, інформатизація, смарт-митниця, електронне декларування, управління.

Savitskyi Andrii Viktorovych Doctor of Sciences (in Economics), Associate Professor, Head of Management Department, Separate Structural Unit “Khmelnyskyi Polytechnic Professional College by Lviv Polytechnic National University”, St. Zarichanska, 10, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (0382) 63-05-05, <https://orcid.org/0000-0002-2265-4270>

INFORMATIZATION OF THE CUSTOMS PRACTICE OF THE FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY ENTITIES AND DEVELOPMENT OF EXPORT PERFORMANCE UNDER THE CONDITIONS OF INTEGRATION

Abstract. The article examines the processes of informatization of the customs practice of the foreign economic activity entities (FEA) and development of export performance under the conditions of integration, transformations and imbalance of Ukraine's economic system. Taking into account the integration changes that were implemented by Ukraine during the years of independence, the importance of digitization of economic processes in the management of national producer's foreign activity has been updated. The concept of informatization of state regulation and the place of customs practice in it has been single out. The Index of Ukraine's e-governance development after the World Trade Organization entering and until now has been analyzed. The importance of the concept of “Smart Customs” and “Electronic declaration” in the activity of export-oriented enterprise has been characterized. The principles of “Smart Customs” system and their significance for the management of enterprise's foreign activity under conditions of integration have been established and substantiated. The problems of customs practice in the process of implementation of “Smart Customs” and “Electronic declaration” tools in Ukraine, requirements of integration and circumstances under aggression of Russian Federation have been presented. The analysis of individual statistics of customs declaration (including electronic) have been carried out. The advantages of the full transition to the usage of “Smart Customs” tools by national FEA entities have been determined. The importance and conceptuality of the work of specialists of export-oriented enterprise in the “Smart Customs” system and its importance in the management structure has been substantiated. The composition scheme of the

components of export-oriented enterprise management was proposed and built on the basis of “Smart Customs” tools and conditions of Ukraine’s integration into the European Union (EU). Four stages of establishing the relationship between specialists of export-oriented enterprise and customs in the process of cooperation with the foreign market have been proposed: operational planning of production and supply of products to the foreign market; organization and production of export products; preparation of documents in “Smart Customs” system through “E-declaration” and other tools; sales of export products to EU markets.

Keywords: Foreign economic activity, export-oriented enterprise, integration, informatization, smart customs, electronic declaration, management.

Постановка проблеми. На сьогодні, за умов посилення інтеграційних процесів України до Європейського союзу (ЄС), важливим елементом спрощення митних процедур та оптимізації економічних операцій суб’єктів зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) є автоматизоване використання інформаційних технологій, як засобу встановлення необхідних вимог та оформлення значної кількості документації, яка надається при перетині продукції через митний кордон. Користуючись перевагами впровадження інструментів Е-митниці та інших спеціалізованих платформ, вітчизняні виробники отримали додаткові можливості до здійснення гнучкої та прозорої практики на засадах європейських систем управління, створення бази експортної відповідності закордонним стандартам та формування власних стратегічних ініціатив. З метою, стимулювання зазначених тенденцій в структурі загальнодержавного управління ЗЕД та розширення закордонних сегментів збуту, для менеджменту вітчизняних експортоорієнтованих підприємств, доцільно приділити більше уваги застосуванню інструментів інформатизації митної практики, а особливо тоді, коли це стосується підвищення статусу надійного контрагента з країни, яка інтегрується в європейський простір, як економічно, так і інституційно. Такі позиції, свідчать про актуальність заявленої тематики та потребують подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні проблеми, які пов’язані із дослідженням ЗЕД, інтеграцією України до ЄС та застосуванням інформаційних технологій у практиці митних процедур, знайшли відображення в роботах таких вчених, дослідників та економістів, як: І. Г. Бережнюк [1], А. Д. Войцещук [2], М. А. Гапонюк Т. М. Бороденко [3], Л. М. Івашова, Л. І. Кийда [4].

Проте, невирішеними частинами загальної проблеми, які досліджують у статті залишається обґрунтування більш деталізованого підходу до формування системи взаємозв’язку між вітчизняними експортерами та митними органами при виході на закордонний ринок, виконанні поточних

міжнародних контрактних зобов'язань і повного переходу на інформатизовану практику ЗЕД.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення ключових складових та елементів до побудови системи здійснення ЗЕД на основі повної інформатизації митної практики, посилення експортоорієнтованості створення прозорого бізнес-середовища, урахування вимог інтеграції України до ЄС та умов військового стану.

Виклад основного матеріалу. Діджиталізація економіки не є новим питанням для дослідження, але його актуалізація з кожним роком набуває більш всеосяжних дискусій, інновацій та переформатування. Головним чином, це пов'язано з тим, на сьогодні, вітчизняна система управління ЗЕД не відповідає стандартам та традиційним підходам до здійснення міжнародної торгівлі за зразком європейських країн та світових лідерів. Опинившись в ситуації трансформаційних змін та циклічності пост-радянських змін, а наразі, в умовах російської агресії, військового стану та нестабільності, українські виробники потребують значних зусиль та часу для адаптації під вимоги інтеграції. Тим паче, за роки незалежності, приєднання до СОТ, створення поглибленої Зони вільної торгівлі з ЄС (ЗВТ+), зі сторони державного управління було здійснено вагомий кількість реформ в напрямі сприяння експортно-імпорتنій діяльності на довгострокових засадах. Митна практика та економіка запрацювали по-новому, але все ж таки, ще не достатньо для того, щоб це було гнучким, прозорим та зрозумілим для закордонних партнерів, а особливо тоді, коли йдеться про оформлення і перевірку чисельної документацію при перетині через митний кордон України та інших країн.

У практиці ЄС, приділяється ретельна увага веденню баз даних про внутрішніх та зовнішніх суб'єктів, обліку та відслідковуванні їх господарських операцій, контролюванню окремих етапів виробництва, вивченню незвичних ситуацій постачання і використання ресурсів, обміну досвідом та продажу продукції на закордонні ринки. Через те, в Україні, було впроваджено до використання низку важливих інструментів інформатизації митної практики, які передбачені для автоматизації процесу здійснення ЗЕД підприємств. В першу чергу, на шляху до інтеграції в європейські структури, це свідчить про відкритість та готовність української сторони стабільно і результативно співпрацювати на довготерміновій основі.

Поняття інформатизації державного управління упродовж багатьох років досліджується, аналізується та пропонується до розгляду у відкритому доступі. Для цього, у закордонних та вітчизняних джерелах, а також офіційних професійних колах, вживається термін «електронне врядування» (E-Government), а питання входження України до його загально-прийнятої системи є актуальним та перебуває в полі зору світової статистики досить тривалий час.

На сьогодні, згідно звітів ООН (UN E-Government Knowledgebase), Індекс розвитку електронного врядування в Україні у 2022 р. становив 0,8029. Цей показник позиціонує нашу державу на 46-е місце із 193 країн світу. За роки незалежності та постійних трансформаційних перетворень, як економічних, так і інституційних, після вступу до СОТ, Україна в різні періоди перебувала на 68-ому (2012 р.), 87-ому (2014 р.) та 62-ому (2016 р.) місцях, і навіть після створення ЗВТ+ цей показник був знижений (82 місце) [5; 6]. Проте, не дивлячись на агресію російської федерації, станом на 2022 р. та дотепер, проблемам електронного врядування приділяється значна увага зі сторони владних структур, внутрішніх установ і організацій

Не виключенням і є ЗЕД вітчизняних підприємств, яка в структурі митних органів на державному рівні представлена системою «Смарт-митниця» [7].

На сьогодні, концепція «Смарт» є досить актуальною для країни, яка разом із поглибленням міжнародного партнерства акцентує увагу на діджиталізації процедур ЗЕД, та перш за все, має на меті провадження якісного митного регулювання зовнішньої торгівлі. В основі концепції покладений підхід до автоматизованого оформлення продукції через «електронне декларування» («Е-декларування»), що створює сприятливе і прозоре середовище для інтеграції вітчизняних експортоорієнтованих виробників у структури європейських ринків.

У табл. 1 наведено принципи функціонування «Смарт-митниці» та обґрунтовано їх практичне значення для менеджменту ЗЕД підприємств в умовах інтеграції.

Таблиця 1

**Принципи «Смарт-митниці» та їх значення для менеджменту
ЗЕД підприємств в умовах інтеграції*, ****

№	Принцип	Практичне значення для менеджменту ЗЕД підприємств**
1	2	3
Базовий концептуальний результат за умов інтеграції: Створення сприятливого і прозорого середовища для розвитку ЗЕД**		
1.	Передбачення ризиків*	1.Налагодження логічного виконання дій, які супроводжуються відповідним пакетом документів, що завантажуються в електронну базу і представляється на митному пункті. 2.Інформатизація про процедури митного оформлення, транспортування, перелік документів, їх заповнення та форми в режимі «електронного кабінету» веб-порталу «Єдине вікно» ДМСУ.

1	2	3
2.	Єдиний портал отримання дозвільних документів*	<p>1.Заповнення документації та внесення даних про окремі операції ЗЕД через структурні вкладки веб-порталу «Єдине вікно» ДМСУ.</p> <p>2.Допомога в провадженні контролю за дотриманням законодавства про харчові продукти і корми, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного контролю.</p> <p>3.Доступ і прозора комунікація із державними органами, які видають дозвільні документи.</p>
3.	Система «електронного декларування»*	<p>1.Використання власних ресурсів та регламентів часу для декларування продукції.</p> <p>2.Самоменеджмент обліку операцій ЗЕД.</p> <p>3.Спрощення процедури митного оформлення при перетині через митний пункт пропуску.</p> <p>4.Сприяння автоматизованому випуску продукції.</p>
4.	Використання високотехнологічних технічних засобів митного контролю*	<p>1.Спрощення процедури представлення документів відповідності та інформації про продукцію, логістичний маршрут і іншу реєстрацію на основі інформаційного модуля E-Ticket.</p> <p>2.Уникнення ризиків через системний аналіз бази даних митниці, виключення помилок людського фактору та гнучке реагування про потребу у здійсненні подальшої додаткової митної перевірки.</p>
5.	Автоматизований випуск продукції*	<p>1.Розрахунок чітких регламентів часу при складанні логістичних маршрутів, плануванні супровідних витрат та домовленостей із партнерами в режимі «зеленого каналу» пропуску.</p> <p>2.Визначення можливих помилок та їх уникнення при здійсненні майбутніх поставок і проходженні митних процедур в режимах «жовтого» та «червоного каналів».</p>
6.	Контроль ланцюгів поставок та управління ними*	<p>1.Моніторинг стану термінів поставки продукції згідно дотриманих регламентів договорів надання експедиторських послуг та зовнішньоекономічного контракту.</p> <p>2.Оперативне планування роботи наступних етапів постачання.</p> <p>3.Економія витрат від обслуговування вантажів та оплати додаткової роботи митної служби під час простоїв та черг на митному пункті.</p>

1	2	3
7.	Постмитний контроль та постаудит *	<p>1.Внесення в митну базу даних інформації про платоспроможність, економічну прозорість та фінансову незалежність суб'єкта ЗЕД для розуміння його надійності, гнучкості та можливостей чітко виконувати умови зовнішньоекономічних контрактів.</p> <p>2.Спрощення процедур подальших перевірок при перетині через митні пункти пропуску уразі зміни та перепланування логістичних маршрутів.</p>

* прийнято до уваги: [8; 9; 10; 11] ** сформульовано та виділено автором

Згідно табл.1, зазначимо, що впровадження і застосування системи «Смарт-митниця» на рівні митних органів та безпосередньо, суб'єктів ЗЕД, є не тільки вимогою інтеграції, а становить концептуальне і структурне обґрунтування їх подальшої діяльності, а особливо тоді, коли йдеться про уніфікацію державного регулювання зовнішньої торгівлі до стандартів ЄС. Такі позиції засвідчують, що як базовий концептуальний результат, в Україні вже створено сприятливе і прозоре середовище для розвитку ЗЕД, що окремо включає гнучкі інструменти імпортування ресурсів та виходу підприємств на іноземний ринок в режимі експорту.

Проте, разом з тим, вітчизняна система управління та суб'єкти господарювання, зокрема, ще не зовсім готові до повного переходу до використання можливостей «Смарт-митниці», оскільки як на макро-, та і на мікро- рівнях, фахівці стикаються із відсутністю достатнього забезпечення продуктами науково-технологічного прогресу та наявністю проблем розуміння роботи в ній.

В цьому напрямі, практики та митні працівники, виділяють і низку інших проблем, які на сьогодні є актуальними в умовах військової агресії росії в Україні, а саме:

1. Західний кордон України з ЄС є надто перевантажений з урахуванням роботи міжнародних автомобільних пунктів пропуску (МАПП), які здійснюють оформлення значної кількості вантажів. Переважно, виникають перепони при здійсненні перевірки документів на обладнання з Польської сторони, оскільки саме через їхній кордон має бути дотримана максимальна відповідність інструкцій безпеки. В цій ситуації, порушується логістика та затримуються терміни поставок. Як результат, це блокує процедуру повного переходу на використання інструментів «Смарт-митниці».

2. Також, в таких умовах «Е-черга» в МАПП ще не може запрацювати в повній мірі, але вже є ряд пунктів, де це реалізується паралельно із «живою чергою».

3. Якщо суб'єкт ЗЕД не застосовує процедуру «Е-декларування», представники митниці визначають митну вартість продукції відповідно до тих показників, які є у їхніх таблицях та відповідають загальнодержавним підходам обрахунку на дату поставки, а не прив'язані на ціну зовнішньо-економічного контракту. В цьому випадку, втрачається елемент прозорого митного оподаткування при імпорті матеріалів, сировини та комплектуючих, які ввозяться для експортного виробництва.

4. Порушення системи ввезення гуманітарної допомоги, процедура якої в режимі «живої черги» ускладнена і підпадає під ряд бюрократичних перевірок та пропускних бар'єрів, які при застосуванні інструментів «Е-декларування» можуть бути суттєво спрощені.

5. Разом з цим, існують і інші проблеми, але більш технічного характеру, які ускладнюють процедуру митного оформлення продукції. Зокрема:

– зафіксовано часте виникнення збоїв у роботі з реєстром прав інтелектуальної власності; відповідно, система «Е-декларування» не може підтягнути і синхронізувати ці документи;

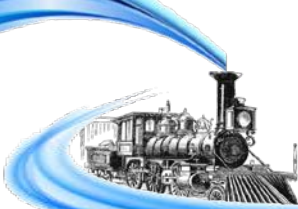
– відсутня можливість підтвердження походження ресурсів (сировини і матеріалів); через те, виробники не можуть в достатній мірі застосувати інструменти «Е-декларування»;

– ускладнений процес застосування преференційного режиму при імпорті; тобто, в системі «Е-митниці» ще необхідно відпрацювати алгоритм та створити можливість наповнення відповідних документів у загальну базу інформації про контрагентів [10].

Як бачимо, для більш гнучкого автоматизованого і прозорого регулювання ЗЕД, в Україні, ще необхідно здійснити вагому кількість нововведень, які дозволять удосконалити механізми впровадження у практику митних органів системи «Смарт-митниця» за зразками стандартів ЄС. В іншому випадку, ми можемо спостерігати ще одну проблему, яка полягатиме у відсутності належної комунікації між експортоорієнтованими виробниками і митницею зокрема, адже, за сучасними закордонними підходами, саме такий приклад взаємодії прийнято у практику ЗЕД. Основна його суть полягає в подачі, обміні та отриманні доступу з будь-якого митного пункту пропуску через єдину систему бази даних, документів про здійснену, поточну чи подальшу експортно-імпорту операцію.

Для підтвердження окреслених вище тенденції та існуючих проблем, представимо статистичні показники оформлених митних декларацій за допомогою «Е-декларування» і безпосередньо на митних пунктах (рис. 1).

Згідно рис.1, рис.2, зазначимо, що кількісно, показники оформлених митних декларацій в режимі «живої черги» та «Е-декларування» упродовж періоду 2014-2023 рр. не відрізняються суттєвим розривом та перебувають на

одному рівні. Це свідчить про те, що тільки половина підприємств, які ввозили та вивозили товари через митний кордон України, змогли застосувати інструменти системи «Смарт-митниця» в режимі «Е-декларування», а значить, процедура їх оформлення була значно спрощена. В цьому випадку, як суб'єкти ЗЕД, так і митні пункти пропуску отримали ряд переваг. На авторське бачення, поряд із базовим концептуальним результатом за умов інтеграції, для вітчизняних виробників та удосконалення державного регулювання ЗЕД в Україні, вони становлять системний характер і полягають в оптимізації роботи організацій та інституцій на макро-, мікрорівнях.

Рис. 1. Окремі показники статистики митного декларування в Україні, тис. шт.*

*складено автором на основі: [11]

Рис. 2. Окремі показники статистики електронного митного декларування в Україні, тис. шт.*

*складено автором на основі: [11]

Відповідно, вважаємо, що повний перехід до застосування інструментів системи «Смарт-митниця», для досягнення ефективності у подальшій взаємодії митних органів та підприємств сприятиме:

- поступовому зменшенню бюрократизації операцій ЗЕД і пришвидшенню документообігу, обміну інформацією та її перевірки;
- продукція, яка вироблятиметься на експорт, підлягатиме єдиній процедурі дотримання якості за міжнародними стандартами ISO та внесення даних про її параметри в режимі «Е-декларування» за загальноприйнятими підходами ЄС;
- створенню гнучкої та продуманої системи менеджменту виробництва продукції на експорт всередині організації, оскільки вимоги та нормативи міжнародних стандартів і технології, які при цьому застосовуються вже містять ряд обов'язкових заходів до виконання: від додаткових інструктажів, навчань та перейняття досвіду, до економії затрат часу і досягнення енергоефективності; також, ці умови дозволять посилити процедури поточного, поетапного та заключного контролю;
- відбуватиметься активна інформатизація усіх етапів поставки продукції, управління та регулювання логістичних потоків, вирішення форс-мажорних ситуацій, своєчасне реагування на проблемні питання при оформленні вантажів, оскільки доступ до відповідних документів буде забезпечений в будь-якому пункті митного пропуску он-лайн (в межах регіону ЄС).

Разом з тим, для реалізації зазначеного, на сьогодні, у практиці вітчизняних експортоорієнтованих виробників, ще необхідно приділити достатньо уваги для вивчення, деталізації, впровадження і організації цих процесів. Знову ж таки, як показують показники рис. 1, рис. 2, статистика митного декларування при ввезенні (імпорті) та вивезенні (експорті) значно відрізняється. За останні три роки (2021-2023 рр.), цей розрив фіксується в межах 67-70% і свідчить про те, ввезені товари зі сторони іноземних країн (ЄС) значно простіше оформити та безпечно пропустити через митний кордон України, чим ті, які постачаються з нашої сторони. В цьому випадку, процедура «Е-декларування» пришвидшує кількість перевірки вантажів, і тим збільшує пропускну здатність. В теперішніх умовах воєнного стану, цей аргумент вважаємо важливим, адже враховуючи кількість озброєння, гуманітарної допомоги та інших товарів для забезпечення ЗСУ, які постачаються в Україну зі сторони західного кордону, без охарактеризованих переваг в оптимізації роботи митниці, здійснити складно.

В подальшому, підкреслимо, що практика «Смарт-митниця», має стати невід'ємною складовою структури управління ЗЕД підприємства. На рис. 3, запропоновано авторське бачення реалізації наведених підходів в менеджменті експортоорієнтованого підприємства за умов інтеграції до ЄС та російської агресії в Україні.

Рис. 3 Управління ЗЕД експортоорієнтованого підприємства на основі системи «Смарт-митниця» за умов інтеграції України до ЄС:*

- 1 – Етап оперативного планування виробництва та постачання продукції на закордонний ринок;
- 2 – Етап організування та виробництва експортної продукції;
- 3 – Етап підготовки документації в системі «Смарт-митниця» через «Е-декларування» та інші інструменти;
- 4 – Етап збуту експортної продукції на ринки ЄС

* запропоновано автором

Висновки. Згідно проведених досліджень, зазначимо, що у розрізі запропонованих етапів, керівники підприємств повинні більше сконцентрувати увагу на організації інформативного обміну документацією про планування та безпосередньо процес виробництва продукції на експорт, оскільки робота в системі «Смарт-митниця» вимагатиме узгоджених та конкретних показників і наповнень. Крім цього, керівнику відділу ЗЕД, доцільно посилити активну комунікацією із представниками митних органів, з метою уникнення помилок при подачі документів через «Е-декларування». У випадку повної відповідності заповнення, подання та відображення документації в системі «Смарт-митниця» про поточну поставку продукції,

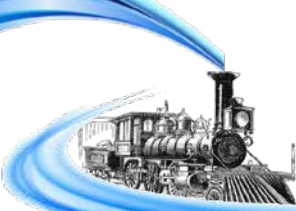

вітчизняний експортер матиме змогу пройти процедуру перетину кордону в статусі «зеленого коридору», а менеджмент підприємства – отримає оперативну перевагу здійснення ЗЕД, яка доповнюватиметься і економічним ефектом зменшення змінних витрат на постачання. Керуючись таким підходом, на наступному етапі планування виробництва та поставки експортної продукції, а також, підписання зовнішньоторговельних контрактів, це дозволить коригувати загальновиробничі плани, досягнути гнучкості та підвищити рівень інтеграції підприємства до стандартів ведення ЗЕД за європейськими вимогами.

Для подальших досліджень цієї проблематики, вважаємо за необхідність більш деталізовано обґрунтувати можливості окремих інструментів системи «Смарт-митниця» і режиму Спільного транзиту для вітчизняного підприємства-експортера та розробити алгоритм управління виробничих процесів згідно переліку документації, яка подається через «Е-декларування».

Література:

1. Бережнюк І. Г. Розвиток інституційної спроможності митної служби України. *Нові реалії здійснення митної справи в Україні* : збірник матеріалів науково-практичного круглого столу, 30 травня 2023 року (Ірпінь-Хмельницький). Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. С. 9–13.
2. Войцещук А. Д. Інформаційні технології в забезпеченні безпеки митного простору України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2017. № 5(33). С. 84–89.
3. Гапонюк М. А., Бороденко Т. М. Трансформація митниці: фактори появи електронної митниці. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2023. № 26. С. 54–62.
4. Івашова Л. М., Кийда Л. І. Діджиталізація митних процедур: сучасний стан та перспективи розвитку митної справи. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2019. № 3 (22). С. 218–231.
5. UN E-Government Knowledgebase : веб-сайт. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine> (дата звернення: 05.03.2024)
6. Концепція розвитку електронного урядування в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України. 2017. № 649-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua.649-p>. (дата звернення: 14.10.2023)
7. Презентаційні матеріали Державної фіскальної служби України «ДФС: «Смарт»-митниця». URL: <https://tax.gov.ua/data/files/228529.pdf> (дата звернення: 17.01.2024)
8. Порядком здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками для визначення форм та обсягів митного контролю : Наказ Міністерства фінансів України. 2015. № 684. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1021-15#Text> (дата звернення: 17.01.2024)
9. Про схвалення Концепції створення багатофункціональної комплексної системи «Електронна митниця» : Розпорядження Кабінету Міністрів України. 2008. № 1236-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1236-2008-p> (дата звернення: 17.01.2024)
10. «Наш кордон» – громадський моніторинг / За чесну та прозору митницю : Інформаційно-аналітичний вісник. 2023. № 4. 31 с. URL: https://www.slideshare.net/IER_Kyiv/4-2023-finalpdf-26ad (дата звернення: 07.11.2023)
11. Державна митна служба України : веб-сайт. URL: <https://customs.gov.ua/> (дата звернення: 10.01.2024)

References:

1. Berezhniuk, I. H. (2023). Rozvytok instytutsiinoi spromozhnosti mytnoi sluzhby Ukrainy [Development of institutional assistance of the customs service of Ukraine]. *Novi realii zdiisnennia mytnoi spravy v Ukraini : zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoho kruhloho stolu.* (pp. 9–13). Irpin: Derzhavnyi podatkovyi universytet. [in Ukrainian].
2. Voitseshchuk, A. D. (2017). Informatsiini tekhnolohii v zabezpechenni bezpeky mytnoho prostoru Ukrainy [Information technologies in ensuring the security of the customs space of Ukraine]. *Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia»,* 5(33), 84–89. [in Ukrainian].
3. Haponiuk, M. A., & Borodenko, T. M. (2023). Transformatsiia mytnytsi: faktory poiavy elektronnoi mytnytsi [Transformation of customs: factors of emergence of electronic customs]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Hraal nauky»,* 26, 54–62. [in Ukrainian].
4. Ivashova, L. M. & Kyida, L. I. (2019). Didzhitalizatsiia mytnykh protsedur: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku mytnoi spravy [Digitalization of customs procedures: the current state and prospects for the development of customs affairs]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia,* 3 (22), 218–231. [in Ukrainian].
5. UN E-Government Knowledgebase : veb-sait [UN E-Government Knowledgebase : web-site]. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine> (Accessed: 05.03.2024) [in English].
6. Kontseptsiiia rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy [The concept of e-governance development in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. 2017. № 649-r. URL: <http://zakon.rada.gov.ua.649-r>. (accessed: 14.10.2023) [in Ukrainian].
7. Prezentatsiini materialy Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy «DFS: «Smart»- mytnytsia» [Presentation materials of the State Fiscal Service of Ukraine «FSS: «Smart» - Customs»]. URL: <https://tax.gov.ua/data/files/228529.pdf> (Accessed: 17.01.2024) [in Ukrainian].
8. Poriadkom zdiisnennia analizu ta otsinky ryzykiv, rozroblennia i realizatsii zakhodiv z upravlinnia ryzykamy dlia vyznachennia form ta obsiahiv mytnoho kontroliu : Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy [Procedure for risk analysis and assessment, development and implementation of risk management measures to determine the forms and scope of customs control: Order of the Ministry of Finance of Ukraine]. 2015. № 684. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1021-15#Text> (Accessed: 17.01.2024) [in Ukrainian].
9. Pro skhvalennia Kontseptsii stvorennia bahatofunktsionalnoi kompleksnoi systemy «Elektronna mytnytsia» : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy [On the approval of the Concept of creating a multifunctional complex system «Electronic Customs»: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. 2008. № 1236-r. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1236-2008-r> (Accessed: 17.01.2024) [in Ukrainian].
10. «Nash kordon» – hromadskyi monitorynh / Za chesnu ta prozoru mytnytsiu [«Our border» – public monitoring / For honest and transparent customs]. *Informatsiino-analitychnyi visnyk.* 2023. № 4. 31 s. URL: https://www.slideshare.net/IER_Kyiv/4-2023-finalpdf-26ad (Accessed: 07.11.2023) [in Ukrainian].
11. Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy : veb-sait [State Customs Service of Ukraine: website]. URL: <https://customs.gov.ua/> (Accessed: 10.01.2024) [in Ukrainian].

УДК 004.77

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-231-240](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-231-240)

Сурков Костянтин Юрійович кандидат технічних наук, доцент кафедри ІТ, Економіко-технологічний інститут імені Роберта Ельворті вул. Євгена Чикаленка, 3, Кропивницький, <https://orcid.org/0000-0003-3917-8335>

Філюкова Ірина Юріївна Викладач кафедри ІТ, Економіко-технологічний інститут імені Роберта Ельворті вул. Євгена Чикаленка, 3, Кропивницький, <https://orcid.org/0009-0007-8263-3627>

Книшук Анатолій Васильович викладач вищої категорії кафедри ІТ, Економіко-технологічний інститут імені Роберта Ельворті, вул. Євгена Чикаленка, 3, Кропивницький, <https://orcid.org/0009-0008-0276-8300>

Сорокун Світлана Вікторівна кандидат технічних наук, доцент кафедри ІТ, Економіко-технологічний інститут імені Роберта Ельворті вул. Євгена Чикаленка, 3, Кропивницький, <https://orcid.org/0000-0002-3459-6944>

АНІМАЦІЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ МАРКЕТИНГОВОЇ КАМПАНІЇ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ІТ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. Метою дослідження є дослідження сутності анімації в формуванні й реалізації сучасних маркетингових кампаній. Доведено, що анімація в маркетингових кампаніях являє собою потужний візуальний інструмент, що дозволяє брендам ефективно передавати свої повідомлення через динамічні та креативні візуальні елементи. Встановлено, що вона використовується для створення емоційного зв'язку з аудиторією, спрощення складних ідей та підвищення запам'ятовуваності бренду. Визначено, що ІТ технології в маркетингових кампаніях, у свою чергу, охоплюють широкий спектр інструментів та платформ, таких як аналітика даних, автоматизація маркетингу, оптимізація пошукових систем (SEO), соціальні медіа та інтерактивні вебсайти, які разом забезпечують ефективне досягнення та залучення цільової аудиторії. Доведено, що анімація виділяється як ефективна технологія маркетингових кампаній завдяки своїй унікальній здатності захоплювати та утримувати увагу аудиторії у насиченому цифровому світі. Визначено, що анімація в маркетингових кампаніях служить одночасно засобом та інтерпретатором повідомлення, пропонуючи унікальне поєднання розваги, розповіді історій та передачі інформації. Встановлено, що адаптивність

анімації до множини цифрових платформ підвищує її цінність в інтегрованих маркетингових кампаніях. Це забезпечує одноманітний обмін повідомленнями та візуальний брендинг різними каналами, від соціальних мереж до веб-сайтів, підвищуючи впізнаваність бренду та закріплюючи маркетингові повідомлення у свідомості споживачів. Виокремлено ключові форми анімації в маркетингових кампаніях. Охарактеризовано ключові переваги застосування анімації в маркетингових кампаніях. Встановлено, що одним ключовим фактором, що наголошує на ефективності анімації в маркетингових кампаніях, є її універсальність для різних платформ і форматів. Анімацію можна легко інтегрувати у широкий спектр цифрових медіа: від публікацій у соціальних мережах та онлайн-реклами до електронної пошти та веб-сайтів.

Ключові слова: IT-технології, анімація, маркетинг, маркетингові кампанії

Surkov Kostiantyn Yuriyovych Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the IT department, Economic and Technological Institute named after Robert Elworthy, St. Yevhena Chikalenko, 3, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0000-0003-3917-8335>

Filiukova Irina Yuriivna teacher of the highest category of the IT department, Economic and Technological Institute named after Robert Elworthy, St. Yevhena Chikalenko, 3, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0009-0007-8263-3627>

Knysbuk Anatoliy Vasyliovych teacher of the highest category of the IT department, Economic and Technological Institute named after Robert Elworthy, St. Yevhena Chikalenko, 3, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0009-0008-0276-8300>

Sorokun Svitlana Viktorivna Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the IT department, Economic and Technological Institute named after Robert Elworthy, St. Yevhena Chikalenko, 3, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0000-0002-3459-6944>

ANIMATION AS A KEY ELEMENT OF MARKETING CAMPAIGNS WITH THE USE OF IT TECHNOLOGIES

Abstract. The purpose of the research is to explore the essence of animation in the formation and implementation of modern marketing campaigns. It has been proven that animation in marketing campaigns represents a powerful visual tool that allows brands to effectively convey their messages through dynamic and creative visual elements. It has been established that it is used to create an emotional connection with the audience, simplify complex ideas, and enhance brand

memorability. It has been determined that IT technologies in marketing campaigns, in turn, cover a wide range of tools and platforms, such as data analytics, marketing automation, search engine optimization (SEO), social media, and interactive websites, which together ensure effective reach and engagement of the target audience. It has been proven that animation stands out as an effective technology for marketing campaigns thanks to its unique ability to capture and retain audience attention in a saturated digital world. It has been determined that animation in marketing campaigns serves as both a means and an interpreter of the message, offering a unique combination of entertainment, storytelling, and information conveyance. It has been established that the adaptability of animation to a multitude of digital platforms enhances its value in integrated marketing campaigns. This ensures uniform messaging and visual branding across various channels, from social media to websites, increasing brand recognition and reinforcing marketing messages in the consumers' minds. Key forms of animation in marketing campaigns have been identified. Key advantages of using animation in marketing campaigns have been characterized. It has been established that one key factor that emphasizes the effectiveness of animation in marketing campaigns is its versatility for different platforms and formats. Animation can be easily integrated into a wide range of digital media: from social media posts and online advertising to emails and websites.

Keywords: IT technologies, animation, marketing, marketing campaigns

Постановка проблеми. У сьогоднішню цифрову епоху, що швидко розвивається, актуальність і доцільність вивчення формування та реалізації маркетингових кампаній з використанням анімаційних технологій підкреслюються кількома важливими факторами, які узгоджуються з поточною динамікою ринку та поведінкою споживачів. Анімація, як універсальний та захоплюючий засіб масової інформації, пропонує маркетологам безпрецедентні можливості прорватися крізь шум насиченого цифрового середовища. Він забезпечує унікальне поєднання творчості та технологій, яке може захопити аудиторію, спростити складні повідомлення та створити незабутній досвід бренду. Цифрова екосистема характеризується високим рівнем конкуренції та постійним контентом, що ускладнює брендам завдання залучення та утримання уваги споживачів. Анімація виділяється в цьому багатолюдному просторі завдяки своїй динамічності та візуально привабливості, яка може викликати емоції та створювати міцніший зв'язок між брендом та його аудиторією. Така емоційна взаємодія має вирішальне значення для формування лояльності до бренду та стимулювання дій споживачів. Крім того, досягнення в галузі анімаційних технологій зробили їх більш доступними та економічно ефективними для маркетологів у різних галузях. Така демократизація технологій дозволяє створювати високоякісний

анімаційний контент без потреби значних інвестицій, що дозволяє як малому, так і великому бізнесу використовувати анімацію у своїх маркетингових стратегіях.

Адаптивність анімації до множини цифрових платформ підвищує її цінність в інтегрованих маркетингових кампаніях. Це забезпечує одноманітний обмін повідомленнями та візуальний брендинг різними каналами, від соціальних мереж до веб-сайтів, підвищуючи впізнаваність бренду та закріплюючи маркетингові повідомлення у свідомості споживачів. Більш того, глобальне охоплення анімованого контенту, яке можна легко адаптувати до різних мов та культурних контекстів, робить його важливим інструментом для брендів, які прагнуть розширити свою присутність на міжнародному ринку. Здатність долати мовні бар'єри та резонувати з універсальними людськими емоціями робить анімацію потужним засобом глобальної розповіді та комунікації бренду.

Таким чином, вивчення анімації в маркетингових кампаніях сьогодні має вирішальне значення, оскільки воно відповідає потребам інноваційних, захоплюючих та ефективних комунікаційних стратегій в епоху цифрових технологій. Воно пропонує творче вирішення проблем цифрового маркетингу, надаючи переконливий спосіб залучення, залучення та конвертації аудиторії в конкурентному ринковому середовищі, що постійно розвивається.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти реалізації сучасних маркетингових кампаній розкривалися в роботах таких вчених, як С. С. Гаркавенко, Є. М. Забурмеха, О. М. Згурська, С. М. Ілляшенко, С. В. Ковальчук, Ф. Котлер, Н. В. Куденко, Ж.-Ж. Ламбен, Я. С. Ларіна, М. Портер, В. В. Стаднік, О. М. Танасійчук та ін. Однак низка теорій і концепцій в контексті застосування саме ІТ-технологій й анімації, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є дослідження сутності анімації в формуванні й реалізації сучасних маркетингових кампаній.

Виклад основного матеріалу. Інформаційні технології (ІТ) відіграють ключову роль у формуванні сучасних маркетингових кампаній, пропонуючи безліч інструментів та платформ, які революціонізують способи взаємодії компаній зі своєю аудиторією. Використання ІТ-технологій у маркетингу охоплює різні аспекти: від систем аналізу даних та управління взаємовідносинами з клієнтами (CRM) до створення цифрового контенту та платформ соціальних мереж. Ці технології дозволяють маркетологам збирати інформацію про поведінку споживачів, персоналізувати маркетингові зусилля та ефективно розповсюджувати контент у глобальному цифровому просторі. Однак серед великого технологічного арсеналу, доступного для цифрового

маркетингу, анімація стає особливо потужним та дієвим інструментом, що визначає себе як найважливіший елемент у наборі інструментів цифрового маркетингу [1-3].

Анімація в маркетингових кампаніях служить одночасно засобом та інтерпретатором повідомлення, пропонуючи унікальне поєднання розваги, розповіді історій та передачі інформації. Відтак, її значення полягає в його здатності спрощувати складну інформацію, роблячи її доступною та привабливою для різноманітної аудиторії. Анімація долає обмеження мовних та культурних бар'єрів, дозволяючи брендам легко передавати своє послання по всьому світу. Він перетворює статичні повідомлення на динамічні, незабутні враження, зміцнюючи емоційні зв'язки між брендом та його аудиторією. Цей емоційний резонанс відіграє ключову роль у формуванні лояльності до бренду та заохочення взаємодії зі споживачами. В епоху цифрових технологій, що характеризується інформаційним навантаженням, анімація пробивається крізь шум, привертаючи увагу своєю візуальною привабливістю та творчим потенціалом оповідання. Процес використання анімації в маркетингових кампаніях включає кілька важливих етапів, починаючи з етапу концептуалізації, на якому маркетологи визначають цілі кампанії і ключові повідомлення [4-5]. Після цього розробляється розкадрування, що описує хід розповіді та візуальні елементи анімації. Цей етап має вирішальне значення для того, щоб анімація ефективно передавала передбачуване повідомлення і знаходила відгук у цільовій аудиторії. Наступний крок включає фактичне створення анімації, яка може змінюватись від простої анімаційної графіки до складної 3D-анімації, залежно від цілей та бюджету кампанії. Цей етап вимагає співробітництва художників, аніматорів та маркетологів, щоб втілити концепцію у життя [6-8]. Після створення анімації вона поширюється на різних цифрових платформах, таких як соціальні мережі, електронна пошта та веб-сайти, інтегруючи їх у ширшу маркетингову стратегію. Потім ефективність кампанії відстежується за допомогою аналітичних інструментів, що дає цінну інформацію, яка може допомогти у майбутніх маркетингових зусиллях (табл.1).

Таблиця 1

Ключові форми анімації в маркетингових кампаніях

№	Форми	Сутність
1	Експлейнери (пояснювальні відео)	Це короткі анімаційні відео, які пояснюють продукт, послугу або концепцію у простій та доступній формі. Вони часто використовуються на домашніх сторінках веб-сайтів або в соціальних мережах для швидкого представлення вартості пропозиції компанії
2	Анімаційні логотипи та брендові елементи	Анімовані версії логотипів або інших важливих брендових елементів можуть зробити бренд більш запам'ятовуваним і додати йому динаміки в цифрових медіа. Вони часто використовуються у вступних або завершальних частинах відео, на веб-сайтах або у соціальних мережах
3	Моушн-графіка (рухома графіка)	Це форма анімації, яка поєднує графічний дизайн із анімаційними елементами для створення привабливого візуального контенту. Моушн-графіка використовується для створення рекламних роликів, соціальних медіа постів та презентаційних відео
4	3D-анімація	Ця форма анімації створює глибину і реалістичність зображення, що дозволяє продуктам і послугам виглядати більш живими та привабливими. 3D-анімація особливо популярна в рекламі високотехнологічних продуктів, нерухомості, а також у віртуальних турах
5	Інтерактивна анімація	Використання анімації у інтерактивних елементах, таких як веб-сайти, додатки або інтерактивні реклами, може значно підвищити залученість користувачів. Інтерактивна анімація дозволяє користувачам взаємодіяти з контентом, що підвищує зацікавленість і забезпечує більш особистий досвід споживання

Джерело: сформоване автором

По суті використання анімації в маркетингових кампаніях втілює в собі злиття творчості, технологій і стратегічних комунікацій. Серед ІТ-технологій він виділяється як універсальний та ефективний інструмент для залучення аудиторії, передачі повідомлень та досягнення маркетингових цілей у дедалі більш цифровому світі. Анімація не лише збагачує візуальну та емоційну привабливість маркетингового контенту, а й посилює його комунікативну силу, що робить її незамінним активом у наборі інструментів цифрового маркетолога (рис.1).

Висока конкуренція в цифровому просторі вимагає від брендів використовувати креативні підходи для привертання уваги потенційних клієнтів. Анімація з її динамічністю та яскравістю ефективно виконує це завдання, виділяючи контент бренду серед інших

Анімація дозволяє зробити складні поняття або продукти легкими для розуміння широкою аудиторією. Це особливо важливо для технологічних компаній, стартапів, або бізнесів, що пропонують нові або складні послуги

Анімація може викликати сильні емоції та створити емоційний зв'язок між брендом і його аудиторією. Використання персонажів, історій та візуальних ефектів може спонукати до емпатії, радості, сміху або ностальгії, що позитивно впливає на сприйняття бренду

Анімацію можна легко адаптувати для різних платформ і форматів, від соціальних мереж до телебачення та цифрових рекламних щитів. Це робить анімацію вельми гнучким інструментом в руках маркетологів

Анімаційний контент часто залишається в пам'яті краще, ніж статичні зображення або текст. Це допомагає підвищити впізнаваність бренду та зберігати його ім'я в пам'яті споживачів на довший час

Джерело: сформоване автором

Рис.1. Переваги застосування анімації в маркетингових кампаніях

Анімація виділяється як ефективна технологія маркетингових кампаній завдяки своїй унікальній здатності захоплювати та утримувати увагу аудиторії у насиченому цифровому світі. Візуальна привабливість анімації, що характеризується яскравими кольорами, динамічними рухами та креативним дизайном персонажів, робить її значно привабливішою, ніж статичні зображення чи текст [9-10]. Відтак, такого роду візуальна привабливість має вирішальне значення в епоху цифрових технологій, коли споживачі постійно бомбардуються інформацією та мають обмежену концентрацію уваги. Анімація виділяється, привертаючи увагу глядача і роблячи контент більш

незабутнім. Використовуючи внутрішню привабливість анімованого контенту, маркетологи можуть гарантувати, що їхнє повідомлення не тільки досягне аудиторії, але й залишить незабутнє враження, підвищуючи запам'ятовуваність бренду та рівень залучення. Окрім своїх можливостей привернути увагу, анімація відрізняється своєю здатністю спрощувати складні концепції та робити їх доступними для широкої аудиторії. Це особливо цінно для підприємств, які пропонують продукти чи послуги зі складними характеристиками чи перевагами, які важко передати за допомогою традиційних маркетингових засобів. За допомогою анімації складні ідеї можна перетворити на ясні та зрозумілі розповіді. Цей процес спрощення має вирішальне значення для навчання споживачів, дозволяючи їм швидко і легко зрозуміти ціннісні пропозиції продукту або послуги. Демістифікуючи складні концепції, анімація сприяє глибшому розумінню та оцінці пропозицій бренду, відкриваючи шлях для прийняття обґрунтованих рішень про покупку.

Ще одним ключовим фактором, що наголошує на ефективності анімації в маркетингових кампаніях, є її універсальність для різних платформ і форматів. Анімацію можна легко інтегрувати у широкий спектр цифрових медіа: від публікацій у соціальних мережах та онлайн-реклами до електронної пошти та веб-сайтів. Така адаптивність гарантує, що анімований маркетинговий контент зможе досягти аудиторії, де б вона не проводила час в Інтернеті, забезпечуючи однакову передачу повідомлень про бренд різними каналами. Крім того, анімація не пов'язана обмеженнями живого відео, такими як локація, актори або декорації, що робить її економічно ефективним та гнучким варіантом для створення різноманітного контенту, який можна адаптувати до різних потреб та цілей кампанії. Ця гнучкість неоціненна при реалізації цілісної маркетингової стратегії, яка приваблює аудиторію у кількох точках дотику.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що анімація в маркетингових кампаніях перетворює вплив на те, як бренди взаємодіють зі своєю аудиторією, пропонуючи динамічне та універсальне середовище, яке може передавати складні повідомлення в доступній і захоплюючій формі. Однією з основних переваг включення анімації до маркетингових стратегій є її здатність розбивати та спрощувати складні концепції, роблячи їх зрозумілими для широкої аудиторії. Це особливо вигідно у галузях, де пропонувані продукти чи послуги включають складні технології чи концепції, які важко пояснити за допомогою традиційних маркетингових матеріалів. Візуалізуючи ці ідеї в анімованій формі, компанії можуть більш ефективно донести свою ціннісну пропозицію, допомагаючи потенційним клієнтам швидко усвідомити переваги та сприяючи швидшому процесу прийняття рішень. Відтак, анімація має унікальну здатність викликати емоції та залишати у глядачів незабутні

враження. Завдяки використанню оповіді, розвитку персонажів та візуальної естетики анімований маркетинговий контент може знайти відгук на особистому рівні, створюючи емоційний зв'язок між брендом та його аудиторією. Ця емоційна залучення має вирішальне значення для лояльності до бренду, оскільки споживачі з більшою ймовірністю запам'ятають і віддадуть перевагу брендам, які викликають позитивні почуття. Анімовані кампанії можуть виділитися в переповненому цифровому просторі, справляючи незабутнє враження на споживачів, яких щодня бомбардують незліченними рекламними оголошеннями та маркетинговими повідомленнями. Використовуючи емоційну і природу анімації, що запам'ятовується, бренди можуть виділитися і зайняти більш міцне місце в умах своєї цільової аудиторії. Більше того, адаптованість анімації до безлічі платформ та форматів підвищує її ефективність у сьогодишньому фрагментованому медіа-середовищі. Будь то короткий анімований кліп для соціальних мереж, що пояснює відео на веб-сайті або цифрову рекламу, анімація може легко інтегруватися в різні цифрові канали, забезпечуючи однакову передачу повідомлень про бренд та візуальну ідентичність. Ця крос-платформна сумісність необхідна для охоплення аудиторії, де б вона не знаходилася, та максимізації впливу маркетингових кампаній.

Література:

1. Wang, H.P. An effect analysis model for corporate marketing mix based on artificial neural network. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, Vol. 25, No. 5, 2020, pp. 579-587.
2. Al-Dmour, H.H., Asfour, F., Al-Dmour, R., Al-Dmour, A. The effect of marketing knowledge management on bank performance through fintech innovations: A survey study of Jordanian commercial banks. *Interdisciplinary Journal of Information, Knowledge, and Management*, 2020, 15: 203-225
3. Kryshtanovych, M., Petrovskyi, P., Khomyshyn, I., Bezena, I., Serdechna, I. Peculiarities of implementing governance in the system of social security. *Business, Management and Economics Engineering*, 18(1), 2020: 142-156.
4. Müller, J., Christandl, F. Content is king–But who is the king of kings? The effect of content marketing, sponsored content & user-generated content on brand responses. *Computers in Human Behavior*, 2019, 96: 46-55.
5. Gil-Garcia, J.R., Dawes, S.S., Pardo, T.A. Digital government and public management research: finding the crossroads. *Public Management Review*, 20(5), 2018: 633-646.
6. Kimixay, L., Liu, C., Liu, X.D. An empirical study to understand the effect of email marketing on consumer's online buying behavior in a developing country. In *Proceedings of the 2019 3rd International Conference on Management Engineering, Software Engineering and Service Sciences*, 2019, pp. 179-183.
7. Chodak, G., Chawla, Y., Dzikowski, A., Ludwikowska, K. The effectiveness of marketing communication in social media. In *ECSM 2019 6th European Conference on Social Media; Academic Conferences and Publishing Limited: Sonning Common, UK*, 2019, pp. 73-81.
8. Zhang, J.J., Yang, L. A simple analysis of revolution and innovation of marketing mix theory from big data perspective. In *2017 IEEE 2nd International Conference on Big Data Analysis (ICBDA)*, 2017, pp. 410-413.

9 Kolisnychenko, T., Sefikhanova, K., Kapral, O., Karpenko, V., Sylkin, O. Development of an algorithm for Internet marketing strategy implementation: A case study in the EU hotel and restaurant sector. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, Vol. 28, No. 6, 2023, pp. 1549-1556.

10. Kryshtanovych, M., Panfilova, T., Khomenko, A., Dziubenko, O., & Lukashuk, L. Optimization of state regulation in the field of safety and security of business: a local approach. *Business: Theory and Practice*, 24(2), 2023, 613–621.

References:

1. Wang, H.P. (2020). An effect analysis model for corporate marketing mix based on artificial neural network. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, Vol. 25, No. 5, pp. 579-587 [in English]

2. Al-Dmour, H.H., Asfour, F., Al-Dmour, R., Al-Dmour, A. (2020). The effect of marketing knowledge management on bank performance through fintech innovations: A survey study of Jordanian commercial banks. *Interdisciplinary Journal of Information, Knowledge, and Management*, 15: 203-225 [in English]

3. Kryshtanovych, M., Petrovskyi, P., Khomyshyn, I., Bezena, I., Serdechna, I. (2020). Peculiarities of implementing governance in the system of social security. *Business, Management and Economics Engineering*, 18(1): 142-156. [in English]

4. Müller, J., Christandl, F. (2019). Content is king–But who is the king of kings? The effect of content marketing, sponsored content & user-generated content on brand responses. *Computers in Human Behavior*, 96: 46-55. [in English]

5. Gil-Garcia, J.R., Dawes, S.S., Pardo, T.A. (2018). Digital government and public management research: finding the crossroads. *Public Management Review*, 20(5): 633-646. [in English]

6. Kimixay, L., Liu, C., Liu, X.D. (2019). An empirical study to understand the effect of email marketing on consumer's online buying behavior in a developing country. In *Proceedings of the 2019 3rd International Conference on Management Engineering, Software Engineering and Service Sciences*, pp. 179-183. [in English]

7. Chodak, G., Chawla, Y., Dzikowski, A., Ludwikowska, K. (2019). The effectiveness of marketing communication in social media. In *ECSM 2019 6th European Conference on Social Media; Academic Conferences and Publishing Limited: Sonning Common, UK*, pp. 73-81. [in English]

8. Zhang, J.J., Yang, L. (2017). A simple analysis of revolution and innovation of marketing mix theory from big data perspective. In *2017 IEEE 2nd International Conference on Big Data Analysis (ICBDA)*, pp. 410-413. [in English]

9 Kolisnychenko, T., Sefikhanova, K., Kapral, O., Karpenko, V., Sylkin, O. (2023). Development of an algorithm for Internet marketing strategy implementation: A case study in the EU hotel and restaurant sector. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, Vol. 28, No. 6, pp. 1549-1556. [in English]

10. Kryshtanovych, M., Panfilova, T., Khomenko, A., Dziubenko, O., & Lukashuk, L. (2023). Optimization of state regulation in the field of safety and security of business: a local approach. *Business: Theory and Practice*, 24(2), 613–621. [in English]

УДК 314.15:355.45(477)(043)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-241-252](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-241-252)

Федик Мар'яна Володимирівна кандидат економічних наук, доцент кафедри аналітичної економії та міжнародної економіки, Львівський національний університет імені Івана Франка, проспект Свободи, 18, м. Львів, 79008, <https://orcid.org/0000-0002-1067-6843>

ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ВПЛИВ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу впливу війни на міграційні процеси та їх наслідки для економічної ситуації України. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розуміння взаємозв'язку між війною та масовою міграцією, а також його впливу на конкурентоспроможність економіки України. Аналіз цих аспектів допоможе визначити стратегії та заходи, спрямовані на вирішення викликів, що виникають у зв'язку з вимушеною міграцією під час війни, підвищення стійкості та ефективності економічної системи країни.

Мета статті – розробити рекомендації щодо підвищення економічної конкурентоспроможності України в умовах міграційних та демографічних викликів. Для досягнення мети в процесі дослідження було вирішено низку завдань: визначено поняття «міграція» та основні фактори міграційного процесу; досліджено етапи міграційного процесу в Україні; проаналізовано вплив повномасштабної війни на внутрішню та зовнішню міграцію; виокремлено демографічні зміни, спричинені вимушеною міграцією, а також вплив, який вони мають на конкурентоспроможність економіки; розроблено рекомендації, спрямовані на підвищення економічної конкурентоспроможності України в умовах міграційних та демографічних викликів. *Методологія.* В процесі дослідження використано загальнонаукові методи пізнання: індукції та дедукції, аналізу та синтезу, асоціації та аналогії.

За результатами дослідження встановлено, що військові дії, які тривають в Україні, призвели до радикальних змін у міграційній динаміці: війна спричинила примусове переміщення населення та значний приріст біженців. Ці динамічні зрушення негативно позначилися на демографічному ландшафті країни. Демографічні зміни, спричинені вимушеною міграцією, суттєво вразили конкурентоспроможність економіки, а саме: погіршили інвестиційний клімат, збільшили фіскальне навантаження, сповільнили темпи зростання ВВП, спричинили кризу на ринку праці, а також створили додатковий тиск на системи охорони здоров'я та соціального забезпечення.

Підвищення економічної конкурентоспроможності України в умовах міграційних та демографічних викликів неможливе без стратегічної імміграційної політики, розвитку вітчизняної робочої сили, покращення соціальних послуг, стимулювання зростання кількості населення, економічної диверсифікації, міжнародної співпраці, організації кампаній з інформування громадськості.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування отриманих результатів урядом для розробки та впровадження комплексу заходів, спрямованих на поліпшення економічної конкурентоспроможності України в умовах міграційних та демографічних викликів.

Ключові слова: міграція, війна, ринок праці, людський капітал, конкурентоспроможність, національна економіка.

Fedyk Mariana Volodymyrivna PhD in Economics, Associate Professor at the Department of Analytical and International Economics, Ivan Franko National University of Lviv, Prospekt Svobody, 18, Lviv, 79008, <https://orcid.org/0000-0002-1067-6843>

FORCED MIGRATION DURING THE WAR: IMPACT ON THE COMPETITIVENESS OF THE UKRAINIAN ECONOMY

Abstract. The article analyzes the impact of war on migration processes and their consequences for the economic situation in Ukraine. The relevance of the study is stipulated by the need to understand the relationship between war and mass migration, as well as its impact on the competitiveness of the Ukrainian economy. An analysis of these aspects will help to identify strategies and measures aimed at addressing the challenges posed by forced migration during the war, and increasing the resilience and efficiency of the country's economic system.

The purpose of the article is to develop recommendations for improving Ukraine's economic competitiveness in the context of migration and demographic challenges. In order to achieve this goal, the study solved a number of tasks: the concept of «migration» and the main factors of the migration process were defined; the stages of the migration process in Ukraine were studied; the impact of a full-scale war on internal and external migration was analyzed; demographic changes caused by forced migration and the impact they have on the competitiveness of the economy were identified; recommendations aimed at improving Ukraine's economic competitiveness in the context of migration and demographic challenges were developed. The study used general scientific methods of cognition: induction and deduction, analysis and synthesis, association and analogy.

The study found that the ongoing hostilities in Ukraine have led to radical changes in migration dynamics: the war has led to forced displacement and a

significant increase in refugees. These dynamic shifts have had a negative impact on the country's demographic landscape. Demographic changes caused by forced migration have significantly affected the competitiveness of the economy, namely: worsened the investment climate, increased the fiscal burden, slowed GDP growth, caused a crisis in the labor market, and put additional pressure on the healthcare and social security systems.

Improving Ukraine's economic competitiveness in the face of migration and demographic challenges is impossible without a strategic immigration policy, development of the domestic workforce, improvement of social services, stimulation of population growth, economic diversification, international cooperation, and organization of public awareness campaigns.

The practical significance of the study lies in the possibility of applying the results obtained by the government to develop and implement a set of measures aimed at improving Ukraine's economic competitiveness in the face of migration and demographic challenges.

Keywords: migration, war, labor market, human capital, competitiveness, national economy.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна змусила мільйони українців покинути свої домівки в пошуках безпеки всередині країни та поза її межами. Вимушене переміщення глибоко вплинуло на різні аспекти економіки України, створивши суттєві виклики для її конкурентоспроможності.

Значним наслідком вимушеної міграції є виснаження людського капіталу України, зокрема втрати кваліфікованих фахівців та робочої сили. Стрімке зменшення кількості робочих ресурсів суттєво гальмує інновації, продуктивність та загальну конкурентоспроможність промисловості, котра ґрунтується на спеціалізованих знаннях.

Стає помітною значна навантаженість на соціальні служби. Збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб тисне на систему освіти та охорони здоров'я, відволікаючи ресурси від економічного розвитку. Це спричиняє зниження економічної продуктивності, що визначає конкурентоспроможність нації.

Невизначеність, породжена примусовою міграцією, також впливає на інвестиційний клімат. Геополітична нестабільність призводить до зменшення як іноземних прямих інвестицій, так і внутрішніх підприємницьких ініціатив. Втрата населення, особливо молодого контингенту, руйнує систему освіти, впливаючи на здатність країни виховувати конкурентоспроможну та адаптивну робочу силу.

Зазначені виклики ставлять під загрозу економічну конкурентоспроможність України, тому актуальність дослідження цього питання очевидна.

Відновлення та зміцнення національної економіки в умовах вимушеної міграції вимагає глибокого розуміння та розробки ефективних стратегій для подолання цих викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж останніх років була проведена велика кількість досліджень, присвячених міграції, аналізу міграційних процесів в Україні, їх причин та наслідків. Вивченням зазначених питань займалися як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники, такі як: Безуглий П. Г. [1], Мочерний С. В. [2], Слюсаревський М. М. та Блинова О. Є. [3], Хомра А. У. [4], Драгунова Т. [5], Ровенчак О. [6], Горбань С. Ф., Біленко О. В. та Трубнік Т. Є. [7], Ігнатова І. [12], Добровольська К. [13], Близнюк Є. [16], Ravenstein E. G. [17], Geist B. [18] та інші. Однак недостатньо дослідженим на сьогоднішній день залишається вплив вимушеної міграції, спричиненої війною, на конкурентоспроможність економіки України.

Мета статті – розробити рекомендації щодо підвищення економічної конкурентоспроможності України в умовах міграційних та демографічних викликів.

Виклад основного матеріалу. Поняття «міграція» охоплює безліч визначень, що відображають різні перспективи та виміри цього багатогранного явища. У широкому розумінні міграція, що походить від латинського *migratio* («переміщаюся» або «переселяюся»), означає будь-яку форму переміщення або переселення людей [1]. Історично міграція проявляється як широкий та складний процес, що підпорядковується певним закономірностям, часто пов'язаний зі зміною місця проживання. Ці фундаментальні визначення, які широко використовуються дослідниками та офіційною статистикою, складають основу розуміння міграції.

Одне з перших визначень зазначеного поняття належить англійському досліднику Е. Равенштейну. У своїй фундаментальній праці «Закони міграції» він концептуалізував міграцію як безперервний процес, на який впливають чотири основні групи чинників: ті, що діють у початковому місці проживання мігранта, під час переїзду, у місці призначення та індивідуальні чинники [17].

Соціологічний словник визначає міграцію як «географічне переміщення індивідів або груп у межах певного географічного простору» [18]. Економічна енциклопедія описує міграцію як «переміщення людей, етнічних груп або їх складових частин, пов'язане з постійною зміною місця проживання або поверненням до нього» [2].

Слюсаревський М. М. характеризує міграцію як вмотивоване соціальне явище, що впливає з прагнення до задоволення потреб, яке можливе через мобільність людини як у фізичному, так і у віртуальному просторах [3]. Хомра А. У. дає лаконічне тлумачення, визначаючи міграцію населення як «територіальні переміщення населення, пов'язані зі зміною місця проживання» [4].

Драгунова Т. розширює поняття міграції, розуміючи під ним переміщення людей між населеними пунктами, регіонами або країнами. На думку дослідниці, цей процес зумовлений різноманітними факторами (економічними, політичними, етнічними чи релігійними) та пов'язаний зі зміною місця проживання впродовж різних періодів часу [5]. Водночас Ровенчак О. враховує юридичний аспект, розглядаючи міграцію як перетин кордону, який може бути добровільним чи примусовим та передбачає рух особи або групи осіб від місця виїзду до місця в'їзду на законних підставах або без них на певний час або назавжди, що може призвести до зміни постійного місця проживання [6].

Таким чином, міграція, визначена з різних точок зору, являє собою динамічний та складний процес переміщення людей, пов'язаний зі зміною місця проживання та громадянства, мотивований цілою низкою факторів – економічних, соціальних, політичних, етнічних та релігійних. Ці фактори взаємодіють на різних етапах міграційного процесу, формуючи динамічний та комплексний характер явища, який відображає різноманітні аспекти життя і адаптації індивідів та суспільства.

З моменту проголошення незалежності міграційний процес в Україні, зумовлений економічними, політичними та соціальними факторами, відбувався в декілька етапів [7].

- *Ранній період після здобуття незалежності (1991–2004).* Цей етап характеризується активною внутрішньою міграцією, особливо з сільської місцевості до міст, а також значною кількістю українців, які виїхали за кордон, насамперед до Росії та інших країн СНД. У цей період спостерігалось посилення трудової міграції, оскільки значна частина робочої сили шукала можливості працевлаштування в сусідніх країнах.

- *Період інтеграції (2004–2013).* Внутрішня міграція збереглась з помітним переміщенням із сільської місцевості до міст. Водночас зросла зовнішня міграція, особливо до Західної Європи, що було зумовлено розширенням Європейського Союзу та запровадженням безвізового режиму для українців. У цей час зросла трудова міграція, оскільки українці шукали роботу в таких країнах, як Польща, Італія, Іспанія та інші члени ЄС. Україна також стала транзитним пунктом для мігрантів з Азії та Африки на шляху до Західної Європи.

- *Період окупації (2014–2021).* Війна на сході України суттєво змінила міграційні моделі. Інтенсивні бойові дії призвели до значного припливу внутрішньо переміщених осіб (ВПО), адже багато українців покинули окуповані території в Донецькій і Луганській областях. Зросла еміграція, українці шукали притулку в сусідніх країнах, зокрема в Польщі та інших країнах ЄС. Трудова міграція залишалася ключовим фактором, оскільки українці продовжували шукати можливості працевлаштування за кордоном.

- *Період війни (24 лютого 2022 року – дотепер).* Початок російсько-української війни у 2022 році глибоко вплинув на міграцію в Україні. Широкомасштабні військові дії та значні руйнування спричинили масове переміщення українців, які змушені шукати захисту як в інших регіонах держави, так і за її межами.

Повномасштабна війна вплинула не лише на зовнішню, а й на внутрішню міграцію в Україні. Так, за даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, приблизно 6,3 млн українців наразі проживають за кордоном, що переважно пов'язано з триваючими бойовими діями на території України. Серед них близько 4,2 млн українців опинилися в країнах Європейського Союзу. Приблизно 1,3 млн осіб перебувають у Росії чи Білорусі, а ще близько 400 тис виїхали за межі Європи до інших країн [8]. Як повідомляється в інфляційному звіті Національного банку України за жовтень 2023 року, кількість мігрантів, які повернулися в Україну, виявилася меншою, ніж очікувалося. Навіть попри те, що низка країн оголосила про згортання програм підтримки, значна частина мігрантів не поспішає повертатися в Україну. Основною причиною залишаються високі безпекові ризики [9].

Необхідно зауважити, що через бойові дії українці переїжджають до безпечніших регіонів в центральній та західній частині держави. Так, за останніми даними, в Україні налічується 4,9 млн внутрішньо переміщених осіб [10].

Отже, військові дії, що тривають в Україні, призвели до глибоких змін у міграційній динаміці: війна спричинила вимушене переміщення населення та збільшення кількості біженців. Це негативно вплинуло на демографічний ландшафт країни. У 2023 році населення України зазнало значного скорочення, орієнтовно сягнувши 36,7 млн осіб (рис. 1).

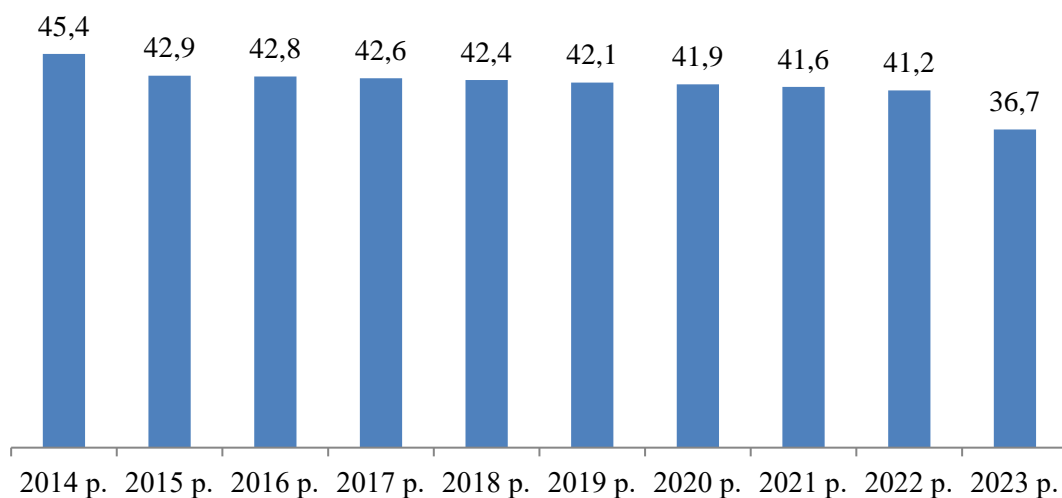

Рис. 1. Динаміка численності населення в Україні 2014-2023 рр., млн. ос. [11; 19]

Примітка: систематизовано автором

У зв'язку з тим, що значну частину переміщеного населення складають молоді люди, загострюється проблема старіння населення. За даними Пенсійного Фонду, станом на кінець 2023 року їх кількість становила 10,5 млн осіб [12].

Демографічні зміни, спричинені вимушеною міграцією, мають виразний негативний вплив на конкурентоспроможність економіки.

Погіршення інвестиційного клімату. Від'їзд кваліфікованих працівників та скорочення приватного споживання створюють менш сприятливе середовище як для внутрішніх, так і для зовнішніх інвестицій. У 2023 році Інтегральний показник Індексу інвестиційної привабливості України склав 2,44 бали з 5 (2,48 бали в 2022 році). Згідно з опитуванням, проведеним Європейською Бізнес Асоціацією (ЄБА), більшість керівників компаній-членів Асоціації вважають інвестиційний клімат в Україні несприятливим (рис. 2).

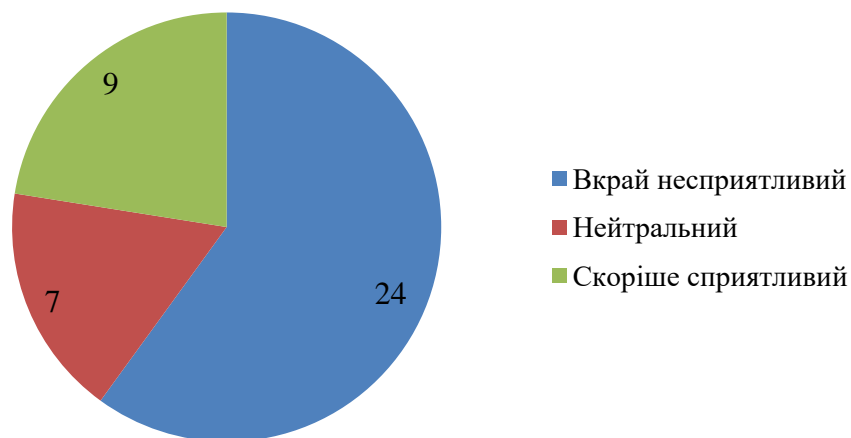

Рис. 2. Оцінка інвестиційного клімату в Україні керівниками компаній-членів ЄБА, % [13]

Примітка: систематизовано автором

Відсутність іноземних інвестицій під час війни загострює економічні проблеми. Вливання іноземного капіталу має вирішальне значення для модернізації, технологічного розвитку та загального підвищення конкурентоспроможності. Сьогоднішня ситуація не лише перешкоджає негайному відновленню економіки, а й обмежує довгострокові перспективи розвитку країни.

Фіскальне навантаження. Відбувається одночасне зниження податкових надходжень та зростання соціальних витратків, особливо на потреби переселенців, що, в свою чергу, створює фіскальні виклики. В 2024 році соціальні витатки державного бюджету складуть 470 млрд гривень, що на 25 млрд гривень

більше, ніж у 2023 році [14]. Таке навантаження на державний бюджет обмежує здатність уряду впроваджувати проактивну економічну політику, перешкоджаючи його спроможності стимулювати економічне зростання та інновації.

Уповільнення зростання ВВП (внутрішнього валового продукту). Скорочення робочої сили та старіння населення уповільнюють темпи зростання ВВП. Згідно з прогнозами Світового банку, в 2024 році очікується сповільнення зростання ВВП України до 3,2% [15].

Криза на ринку праці. Вимушена міграція призвела до скорочення кількості кваліфікованих кадрів. Згідно з нещодавнім опитуванням, проведеним компанією Gradus Research серед зовнішніх мігрантів, котрі продовжують перебувати за кордоном, більшість з них до 24 лютого 2022 року займали висококваліфіковані посади в сферах освіти, навчання, інженерії, науки, технологій, економіки, фінансів, продажів та комунікацій. Це свідчить про їх високий рівень кваліфікації [16]. Саме на таких спеціалістів в Україні зберігається високий попит, який не може бути задоволений існуючим людським капіталом.

Навантаження на систему охорони здоров'я та соціального забезпечення. Старіння населення внаслідок вимушеної міграції створює додаткове навантаження на систему охорони здоров'я. Водночас зростаюча кількість пенсіонерів створює навантаження на систему соціального забезпечення, створюючи потенційну довгострокову вразливість у загальній соціальній та економічній структурі.

Для подальшого підвищення економічної конкурентоспроможності України в умовах міграційних та демографічних викликів уряд може розглянути наступні комплексні рекомендації.

Стратегічна імміграційна політика:

- розроблення цілеспрямованої імміграційної політики, орієнтованої на залучення кваліфікованих працівників з-за кордону;
- запровадження прискореної процедури оформлення віз для кваліфікованих фахівців з-за кордону;
- надання підприємствам стимулів для найму та навчання працівників-іммігрантів.

Розвиток вітчизняної робочої сили:

- інвестування на програми освіти та професійної підготовки, особливо в галузях, що стикаються з дефіцитом робочої сили;
- сприяння співпраці між закладами освіти та підприємствами з метою адаптації навчання до поточних потреб ринку;
- створення умов для віддаленої роботи;
- створення привабливих фінансових умов для співробітників.

Покращення соціальних послуг:

- покращення послуг охорони здоров'я та освіти, щоб утримати існуюче населення та залучити іммігрантів, які прагнуть високої якості життя;
- впровадження політики, спрямованої на подолання регіональних відмінностей у соціальних послугах та забезпечення рівних можливостей по всій країні.

Стимулювання зростання кількості населення:

- запровадження заходів для заохочення зростання кількості населення, наприклад, фінансові стимули для подружніх пар, які бажають мати більше дітей;
- посилення підтримки сімей з дітьми через цільові соціальні програми, які б зменшували економічне навантаження на батьків.

Економічна диверсифікація:

- сприяння економічній диверсифікації для зменшення залежності від конкретних секторів та пом'якшення впливу економічних криз;
- заохочення розвитку інноваційних галузей та стартапів за допомогою відповідної політики та стимулів.

Міжнародна співпраця:

- співпраця з міжнародними організаціями з метою отримання доступу до досвіду та ресурсів для впровадження ефективної міграційної та демографічної політики;
- участь в обміні інформацією та кращими практиками з країнами, які стикаються зі схожими викликами.

Кампанії з інформування громадськості:

- організація інформаційних кампаній для інформування громадян про переваги перебування в Україні та внесок у розвиток країни;
- розвіювання хибних уявлень про міграцію та наголошення на позитивних аспектах життя і роботи в Україні.

Отже, негативний вплив вимішеної міграції на конкурентоспроможність економіки України є багатограним та впливає на різні економічні показники та структури. Однак, застосовуючи цілісний підхід, що поєднує стратегічну імміграційну політику, розвиток внутрішньої робочої сили, покращення соціальних послуг та міжнародну співпрацю, Україна може створити більш стійку та конкурентоспроможну економіку, пом'якшуючи при цьому негативні наслідки міграції та демографічних змін.

Висновки. Війна в Україні призвела до глибоких змін у міграційних процесах, що супроводжуються вимушеним переміщенням населення та значним збільшенням кількості біженців. Ці трансформаційні зміни негативно вплинули на демографічну структуру країни. В свою чергу, демографічні зміни, спричинені вимушеною міграцією, суттєво вплинули на економічну

конкурентоспроможність, що проявляється у погіршенні інвестиційного клімату, збільшенні фіскального навантаження, сповільненні темпів зростання ВВП, розгортанні кризи на ринку праці та збільшенні навантаження на системи охорони здоров'я та соціального забезпечення.

Підвищення економічної конкурентоспроможності України в умовах міграційних та демографічних викликів потребує комплексного підходу. Такий підхід включає формулювання стратегічної імміграційної політики, сприяння розвитку вітчизняної робочої сили, вдосконалення соціальних послуг, стимулювання зростання чисельності населення, ініціювання диверсифікації економіки, посилення міжнародного співробітництва та проведення інформаційно-просвітницьких кампаній. Практичне значення цього дослідження полягає в пропозиції уряду практичних рекомендацій для розробки та реалізації заходів, котрі будуть спрямовані на підвищення економічної конкурентоспроможності України в умовах складних міграційних та демографічних змін.

Література:

1. Безуглий П. Г. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. Політичне життя. 2018. № 1. С. 5-13. DOI 10.31558/2519-2949.2018.1.1
2. Мочерний С. В. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2. Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. 848 с.
3. Слюсаревський М. М., Блинова О. Є. Психологія міграції. Кіровоград: ТОВ «Імекс ЛТД», 2013. 244 с.
4. Хомра А. У. Міграція населення: питання теорії, методики дослідження. Київ: Наук. думка, 1979. 148 с.
5. Драгунова Т. Просторовий аналіз міграційного процесу в м. Києві. Статистика України. 2004. №1. С. 72 – 79.
6. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. Політичний менеджмент. 2006. № 2. С. 127 – 139.
7. Горбань С. Ф., Біленко О. В., Трубнік Т. Є. Вплив міграційних процесів на економіку України. Економіка та суспільство. 2023. Вип. 49. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-26>
8. Війна в Україні: стало відомо, скільки населення виїхало за кордон. ТСН. 2023. URL: <https://tsn.ua/svit/stalo-vidomo-skilki-ukrayinciv-viyihali-za-kordon-cherez-viynu-2472205.html>
9. Інфляційний звіт жовтень 2023 року. НБУ. 2023. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q4.pdf?v=5&fbclid=IwAR3u1TonucpcdBazgCU0slevB6HINiF0WJnw02SBbfP1NtL7kJg5re85uIc
10. Верещук розповіла, скільки українців стали внутрішніми переселенцями. Слово і Діло. 2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/11/12/novyna/suspilstvo/vereshhuk-rozpovila-skilky-ukrayinciv-staly-vnutrishnimy-pereselencyamy>
11. Населення України. Мінфін. 2022. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/2022/>
12. Ігнатова І. В Україні скоротилася кількість пенсіонерів: скільки людей отримують пенсії та розміри виплат. Факти. 2023. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20231229-v-ukrayini-skorotylasya-kilkist-pensioneriv-skilky-lyudej-otrymuyut-pensiyi-ta-rozmiry-vyplat/>

13. Добровольська К. Інвестиції в Україну: попри війну бізнес-лідери бачать перспективи. 24 Бізнес. 2023. URL: https://24tv.ua/business/investitsiyniy-potentsial-ukrayini-biznes-lideri-otsinyuyut-perspektivi_n2460476
14. Соціальні видатки державного бюджету у 2024 році складуть 470 млрд грн, — Прем'єр-міністр. КМУ. 2024. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/sotsialni-vydatky-derzhavnoho-biudzhetu-u-2024-rotsi-skladut-470-mlrd-hrn-premier-ministr>
15. Світовий банк цього року очікує сповільнення зростання ВВП України до 3,2%. Financial club. 2024. URL: <https://finclub.net/ua/news/svitovyi-bank-tsoho-roku-ochikuie-spovilnennia-zrostannia-vvp-ukrainy-do-3-2protsent.html>
16. Близнюк Є. Криза на ринку праці: дефіцит рук і робочих місць в Україні. Мінд. 2023. URL: <https://mind.ua/openmind/20266095-kryza-na-rinku-praci-deficit-ruk-i-robochih-misc-v-ukrayini>
17. Ravenstein E. G. The Laws of Migration. Journal of the Royal Statistical Society. 1889. Vol. 52, No. 2. pp. 241-305.
18. Geist B. Sociologicky slovník. Praha, 1992. 580 p.
19. World Population Dashboard Ukraine. United Nations Population Fund. 2023. URL: <https://www.unfpa.org/data/world-population/UA>

References:

1. Bezuhlyy, P. H. (2018). Teoretychni zasady doslidzhennya mihratsiynykh protsesiv [Theoretical foundations of the study of migration processes]. *Politychne zhyttya*, 1, 5-13. DOI 10.31558/2519-2949.2018.1.1 [in Ukrainian].
2. Mochernyy, S. V. (2001). Ekonomichna entsyklopediya: U tr'okh tomakh [Economic encyclopedia: In three volumes]. Kyiv: Vydavnychyy tsentr «Akademiya», T. 2, 848 [in Ukrainian].
3. Slyusarevs'kyy, M. M., Blynova, O. YE. (2013). Psykholohiya mihratsiyi [Psychology of migration]. Kirovohrad: TOV «Imeks LTD», 244 [in Ukrainian].
4. Khomra, A. U. (1979). Mihratsiya naseleння: pytannya teorii, metodyky doslidzhennya [Population migration: issues of theory, research methods]. Kyiv: *Nauk. dumka*, 148 [in Ukrainian].
5. Drahunova, T. (2004). Prostorovyy analiz mihratsiynoho protsesu v m. Kyievi [Spatial analysis of the migration process in Kyiv]. *Statystyka Ukrayiny*, 1, 72 – 79 [in Ukrainian].
6. Rovenchak, O. (2006). Vyznachennya ta klasyfikatsiyi mihratsiy: nablyzhennya do operatsiynykh ponyat' [Definition and classification of migrations: approach to operational concepts]. *Politychnyy menedzhment*, 2, 127 – 139 [in Ukrainian].
7. Horban', S. F., Bilenko, O. V., Trubnik, T. YE. (2023). Vplyv mihratsiynykh protsesiv na ekonomiku Ukrayiny [Impact of migration processes on the economy of Ukraine]. *Ekonomika ta suspil'stvo*, 49. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-26> [in Ukrainian].
8. Viyna v Ukrayini stalo vidomo, skil'ky naseleння vyykhalo za kordon. (2023). [The war in Ukraine became known, how much of the population went abroad]. TSN. Retrieved from: <https://tsn.ua/svit/stalo-vidomo-skilki-ukrayinciv-viyihali-za-kordon-cherez-viynu-2472205.html> [in Ukrainian].
9. Inflyatsiynyy zvit zhovten' 2023 roku. (2023). [Inflation report for October 2023]. NBU. 2023. Retrieved from: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q4.pdf?v=5&fbclid=IwAR3u1TonucpcdBazgCU0slevB6HINiF0WJnw02SBbfP1NtL7kJg5re85uIc [in Ukrainian].
10. Vereshchuk rozpovila, skil'ky ukrayintsiv staly vnutrishnimy pereselentsyamy. (2023). [Vereshchuk told how many Ukrainians became internally displaced]. Slovo i Dilo. Retrieved from: <https://www.slovoidilo.ua/2023/11/12/novyna/suspilstvo/vereshhuk-rozpovila-skilky-ukrayincziv-staly-vnutrishnimy-pereselencyamy> [in Ukrainian].

11. Nasedennya Ukrainy. (2022). [Population of Ukraine]. Minfin. Retrieved from: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/2022/> [in Ukrainian].
12. Ihnatova, I. (2023). V Ukraini skorotylasya kil'kist' pensioneriv: skil'ky lyudey otrymuyut' pensiyi ta rozmiry vyplat [The number of pensioners has decreased in Ukraine: how many people receive pensions and the amount of payments]. Fakty. Retrieved from: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20231229-v-ukrayini-skorotylasya-kilkist-pensioneriv-skilky-lyudej-otrymuyut-pensiyi-ta-rozmiry-vyplat/> [in Ukrainian].
13. Dobrovol's'ka, K. (2023). Investytsiyi v Ukrainu: popry viynu biznes-lidery bachat' perspektyvy [Investments in Ukraine: despite the war, business leaders see prospects]. 24 Biznes. Retrieved from: https://24tv.ua/business/investitsiyiniy-potentsial-ukrayini-biznes-lideri-otsinyuyut-perspektivi_n2460476 [in Ukrainian].
14. Sotsial'ni vydatky derzhavnoho byudzhetu u 2024 rotsi skladut' 470 mlrd hrn, — Prem'yer-ministr. (2024). [Social expenditures of the state budget in 2024 will amount to UAH 470 billion, — Prime Minister]. KМУ. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/sotsialni-vydatky-derzhavnoho-biudzhetu-u-2024-rotsi-skladut-470-mlrd-hrn-premier-ministr> [in Ukrainian].
15. Svitovyy bank ts'oho roku ochikuye spovil'nennya zrostannya VVP Ukrainy do 3,2%. (2024). [The World Bank expects Ukraine's GDP growth to slow to 3.2% this year]. Financial club. Retrieved from: <https://finclub.net/ua/news/svitovyi-bank-tsoho-roku-ochikuie-spovilnennia-zrostannia-vvp-ukrainy-do-3-2protsent.html> [in Ukrainian].
16. Blyznyuk, YE. (2023). Kryza na rynku pratsi: defitsyt ruk i robochikh mist' v Ukraini [Crisis on the labor market: shortage of hands and jobs in Ukraine]. Mind. Retrieved from: <https://mind.ua/openmind/20266095-kriza-na-rinku-praci-deficit-ruk-i-robochih-misc-v-ukrayini> [in Ukrainian].
17. Ravenstein, E. G. (1889). The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 52, 2, 241-305 [in English].
18. Geist, B. (1992). Sociologicky slovník. Praha, 580 [in Czech].
19. World Population Dashboard Ukraine. (2023). United Nations Population Fund. Retrieved from: <https://www.unfpa.org/data/world-population/UA> [in English].

УДК 658. 7 : 330. 133 /. 138

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-253-264](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-253-264)

Чернега Інна Іванівна доктор економічних наук, професор кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Уманський національний університет садівництва, вул. Інститутська, 1, м. Умань, 20300, тел.: (097) 927-91-09, <https://orcid.org/0000-0001-5573-8617>

Хахалін Микола Васильович аспірант кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Уманський національний університет садівництва, вул. Інститутська, 1, м. Умань, 20300, тел.: (068) 208-15-13, <https://orcid.org/0009-0004-4554-4527>

ЛОГІСТИЧНІ СИСТЕМИ ТА ЇХ РОЛЬ У ЛАНЦЮГАХ ВАРТОСТІ

Анотація. Сучасні тенденції розвитку економіки нашої країни сформували ряд передумов, які сприяють вирішенню чисельних проблем в економіці країни, зокрема прискорюють розвиток підприємницького механізму. Найважливішою складовою всіх етапів діяльності підприємства є логістична система, що включає значну кількість взаємопов'язаних елементів.

Логістична система підприємства як складова ланцюга вартості має безпосередній вплив на результати роботи підприємства, оскільки успішне функціонування будь-якого підприємства залежить від рівня організації логістичної системи. Логістична діяльність підприємства є частиною управління ланцюгом поставок, яка планує, впроваджує та контролює процес зберігання товарів, послуг та пов'язаної з ними інформації у ланцюгу між виробництвом та споживанням з метою задоволення потреб клієнтів. Управління логістикою є важливою складовою підприємницького середовища, оскільки вона має значний вплив на внутрішні процеси та на відносини з споживачами.

Концепція ланцюгів вартості в наш час все частіше використовується з метою підвищення ефективності діяльності підприємств та аналізу конкурентоспроможності як в окремих країнах, так і на рівні світової економіки. Проведення аналізу ланцюгів вартості дає можливість детально дослідити аспекти взаємодії підприємств, виявити резерви підвищення конкурентоспроможності в рамках ланцюгів вартості, виявити та усунути недоліки та проблеми, що заважають ефективному розвитку підприємств.

Вивчення глобальних ланцюгів вартості є основою для формування державної та міжнародної політики країни та необхідною складовою для

визначення зв'язку між особливостями розвитку економіки. Глобальні ланцюги вартості є чи не найважливішою складовою при формуванні стратегій розвитку підприємств та державних програм у сфері економічного розвитку країн.

Правильна організація логістичної системи підприємства як однієї зі складових ланцюга вартості дає змогу раціонально оцінити потребу та розподіл товару від виробників до споживачів, а вчасне виявлення її проблем допомагає уникнути численних витрат і дає підприємству можливість надалі успішно функціонувати і бути конкурентоспроможним. Тому обрана тема дослідження є актуальною.

Ключові слова: логістична система, логістика, управління логістикою, ланцюг вартості, глобальні ланцюги вартості, підприємство, виробництво продукції, споживачі, реалізація, постачальники, посередники, виробники.

Chernea Inna Ivanivna Doctor of Economics, Professor of the Department of Entrepreneurship, Trade and Exchange Activities, Uman National University of Horticulture, St. Institutska, 1, Uman, 20300, tel.: (097) 927-91-09, <https://orcid.org/0000-0001-5573-8617>

Khakhalin Mykola Vasyliovych aspirant of the Department of Entrepreneurship, Trade and Exchange Activities, Uman National University of Horticulture, St. Institutska, 1, Uman, 20300, tel.: (068) 208-15-13, e <https://orcid.org/0009-0004-4554-4527>

PLACE AND ROLE OF LOGISTICS SYSTEMS IN VALUE CHAIN

Abstract. Modern trends in the development of our country's economy have created a number of prerequisites that contribute to the solution of numerous problems in the country's economy, in particular, accelerate the development of the entrepreneurial mechanism. The most important component of all stages of the enterprise's activity is the logistics system, which includes a significant number of interconnected elements.

The logistics system of the enterprise as a component of the value chain has a direct impact on the results of the enterprise, since the successful functioning of any enterprise depends on the level of organization of the logistics system. Enterprise logistics is part of supply chain management, which plans, implements and controls the process of storing goods, services and related information in the chain between production and consumption in order to meet customer needs. Logistics management is an important component of the business environment, as it has a significant impact on internal processes and customer relations.

Nowadays, the concept of value chains is increasingly used to improve the efficiency of enterprises and analyze competitiveness both in individual countries and at the level of the global economy. Conducting an analysis of value chains provides an opportunity to investigate in detail aspects of the interaction of enterprises, to identify reserves for increasing competitiveness within the framework of value chains, to identify and eliminate shortcomings and problems that prevent the effective development of enterprises.

The study of global value chains is the basis for the formation of the state and international policy of the country and a necessary component for determining the connection between the features of the development of the economy. Global value chains are almost the most important component in the formation of enterprise development strategies and state programs in the field of economic development of countries.

The correct organization of the enterprise's logistics system as one of the components of the value chain makes it possible to rationally assess the need and distribution of goods from producers to consumers, and timely identification of its problems helps to avoid numerous costs and gives the enterprise the opportunity to function successfully and be competitive in the future. Therefore, the chosen research topic is relevant.

Keywords: logistics system, logistics, logistics management, value chain, global value chains, enterprise, product production, consumers, implementation, suppliers, intermediaries, manufacturers.

Постановка проблеми. Успішне функціонування будь-якої організації та її конкурентоспроможність безпосередньо залежать від грамотної взаємодії усіх підсистем підприємства, у тому числі і логістичної.

Важливим та актуальним є дослідження логістичних систем та їх ролі у ланцюгах вартості, оскільки саме логістичні системи мають значний вплив на економічні показники та конкурентоспроможність підприємств. Логістична діяльність підприємства є частиною управління ланцюгом поставок, яка планує, впроваджує та контролює ефективний прямий та зворотний потік зберігання товарів, послуг та пов'язаної з ними інформації між точкою походження та точкою споживання з метою задоволення потреб клієнтів. Управління логістикою є важливою складовою ділових операцій, оскільки її діяльність впливає не тільки на внутрішні процеси, але і на відносини з клієнтами. Проблеми, що виникають у процесі ведення підприємницької діяльності щодо функціонування ефективної логістичної системи, потребують подальшого вивчення та вирішення.

Вивчення логістичної системи та процесу її управління дає змогу раціонально оцінити потребу та ефективно здійснювати розподіл товару від

виробників до споживачів, а вчасне виявлення проблем логістичної системи підприємства допомагає уникнути зайвих витрат та дає можливість підприємству бути конкурентоспроможним та отримувати прибуток від своєї діяльності як на даний час, так і в майбутньому періоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні ринкові умови вказують на виключну роль підприємств у функціонуванні економіки. Прибуткова діяльність сучасних українських підприємств, їх динамічний розвиток та рівень конкурентоспроможності значно залежать від ефективної організації та управління логістичною діяльністю.

Проблематика вивчення та удосконалення логістичної системи є темою дослідження багатьох публікацій вітчизняних та зарубіжних вчених, до яких ми можемо віднести Александрова Л.А., Безуглу Л.С., Васелевського М., Воловик Д.В., Гонгало Ю. В., Грушко В., Дейнегу О., Дем'ян А.Л., Жалдак Г.П., Ільченко Т.В., Клімову І.Г., Ковальчук Н. В., Ковчар Р., Крикавського Є., Крикавського Є.В., Пальчик І.М., Рудківського О. А., Смиричинського В. В., Юрченко Н.І., Якимишин Л. та інших.

Основну увагу науковці у сфері логістики звертають на принципи управління логістичною діяльністю. Більшість вчених наголошують на тому, що доречно виокремлювати транспортно-експедиторську діяльність як базову частину логістики, що спрямовано на прийняття раціональних рішень при управлінні на підприємстві. Організація логістичної діяльності в цілому ускладнюється відсутністю універсальних методів управління логістичною системою. Це стимулює до більш детального вивчення логістичних систем як однієї зі складових ланцюга вартості та пошуку напрямів вдосконалення логістичної діяльності українських підприємств.

Мета статті – дослідження логістичних систем та їх ролі у ланцюгах вартості.

Виклад основного матеріалу. Поняття логістичної системи є одним із базових понять логістики, воно є похідним від загального поняття «система». В Енциклопедичному словнику наведено наступне визначення поняття «система»: «Система (від грецької мови – ціле, складене із частин; сполучення) – це множина елементів, які знаходяться у відношеннях та зв'язках один з одним, утворюють визначену цілісність, єдність» [1].

Логістична система – це адаптивна система із зворотнім зв'язком, що виконує ті чи інші логістичні функції, складається з підсистем і має розвинуті внутрішньо системні зв'язки та зв'язки із зовнішнім середовищем [2].

В якості логістичної системи можна розглядати промислове підприємство, територіально-виробничий комплекс, торгівельне підприємство тощо. Метою логістичної системи є забезпечення наявності необхідного товару в необхідній кількості і асортименті, заданої якості, в потрібному місці й у потрібний час, в

максимально можливому ступені підготовлених до виробничого процесу або особистому споживанню при заданому рівні логістичних витрат.

Будь-яка логістична система складається із сукупності елементів, так званих ланок логістичної системи, між якими встановлені певні функціональні зв'язки і відношення. Внутрішньо системні зв'язки є більш міцними, ніж зв'язки із зовнішнім середовищем. Зазвичай вони мають циклічний характер, бо відображають послідовність передачі матеріального та інформаційного потоків між ланками відповідного логістичного ланцюга.

Логістична система підприємства – це комплекс елементів, яким властиві певні характеристики, різні за якістю, взаємозалежні між собою та поділяються в окремі підсистеми. Основною метою створення логістичної системи є формування ефективного алгоритму постачання продукції в визначений термін та у визначеній кількості з дотриманням якісних характеристик та раціональних витрат [3].

Логістична архітектура включає досить складні механізми економічної діяльності, які повинні забезпечувати ефективний і динамічний розвиток усіх складових виробничого і збутового ланцюга. Сюди ми відносимо сировину, готову продукцію, напівфабрикати, комплектуючі тощо. Рух усіх складових відбувається між постачальниками, посередниками, виробниками, кінцевими споживачами. Процес доставки товарів та вантажів у глобальних ланцюгах вартості не являється лише звичайним переміщенням чи транспортуванням, а ефективна логістика є продовженням комплексних систем виробництва. Логістична архітектура покликана підтримувати і забезпечувати узгодженість дій і процесів у межах глобальних ланцюгів вартості. Зміни у сфері сучасних логістичних послуг пов'язані з інноваційними технологіями та обладнанням, зокрема, у таких напрямках, як розумний склад, вебфікація, контейнеризація, інтермодальні перевезення та ін [4].

Глобальний ланцюг створення вартості – це послідовність взаємопов'язаних видів діяльності зі створення доданої вартості, розташованих як мінімум на двох континентах або в межах двох торгових блоків, що забезпечують виробництво товару чи послуги, починаючи з ідеї щодо їх створення та закінчуючи доставкою до кінцевого споживача [5].

Глобальний ланцюг вартості – відносно нова економічна категорія у світовій системі господарювання. Це складне економіко-логістичне утворення, до якого залучені багато підприємств і бізнесів.

Логістичні системи вкладаються у загальноприйняте поняття «системи», бо складаються із системоутворюючих елементів, тісно взаємопов'язаних і взаємозалежних між собою, які мають впорядковані зв'язки й утворюють певну структуру із заздальгедь заданими властивостями. Відрізняються ці

системи високим ступенем узгоджених вхідних продуктивних сил з метою управління наскрізними потоками [6].

Більшості реально функціонуючих на практиці логістичних систем, як і більшості систем, притаманні такі властивості [7]:

- складність - характеризується такими основними ознаками: наявність великої кількості елементів, складний характер взаємодії між окремими елементами, складність функцій, виконуваних системою, наявність складно організованого управління, вплив на систему великої кількості стохастичних факторів зовнішнього середовища;

- ієрархічність - підпорядкованість елементів нижчого рівня елементам вищого рівня у контексті лінійного чи функціонального логістичного управління;

- цілісність - властивість системи виконувати задану цільову функцію, реалізована тільки логістичною системою в цілому, а не окремими її ланками або підсистемами.

Логістична система є цілісною сукупністю елементів, що взаємодіють один з одним. Логістичні системи класифікуються за ознакою просторового обмеження: на макрологістичні та мікрологістичні.

На макрорівні при проходженні матеріального потоку від одного підприємства до іншого в якості елементів можуть розглядатися самі ці підприємства та транспорт, що їх пов'язує. На мікрорівні логістична система може бути представлена у вигляді таких основних підсистем, як [8]:

- закупівля, планування та управління виробництвом, збут;

- структурованість передбачає наявність певної організаційної структури логістичної системи, яка складається із взаємопов'язаних об'єктів і суб'єктів управління, що реалізує задану мету;

- рухливість - мінливість параметрів елементів логістичної системи під впливом зовнішнього середовища, а також рішень, прийнятих учасниками логістичного ланцюга;

- унікальність, непередбачуваність і невизначеність поведінки в конкретних умовах і під впливом зовнішнього середовища;

- адаптивність - здатність логістичної системи змінювати свою структуру і вибирати варіанти поведінки відповідно до нових цілей і під впливом зовнішнього середовища;

- наявність зв'язків – між елементами логістичної системи є суттєві зв'язки, які визначають інтеграційні властивості.

В макрологістичних системах основу між елементами складає угода. В мікрологістичних системах елементами пов'язані виробничими зв'язками;

- організація - зв'язки між елементами логістичної системи визначеним чином упорядковані, тобто логістична система має організацію;

- інтеграційні властивості – логістична система володіє інтеграційними властивостями, які не притаманні ні одному із елементів окремо. Це здатність доставити необхідний товар в необхідний час, в необхідне місце, необхідної якості, з мінімальними витратами, а також здатність адаптуватися до змінних умов зовнішнього середовища (зміна попиту на товар, непередбачений вихід із строю технічних засобів тощо). Інтеграційні властивості логістичної системи дозволяють їй закупати матеріали, пропускати їх через свої виробничі потужності і видавати їх у зовнішнє середовище, досягаючи при цьому раніше запланованих цілей [3].

Логістичну систему, яка здатна відповісти на попит швидким постачанням необхідного товару, можна порівняти із живим організмом, в якому в якості м'якулів виступає підйомно-транспортна техніка, у якості центральної нервової системи – мережа комп'ютерів на робочих місцях учасників логістичного процесу, які організовані в єдину інформаційну систему. За розмірами цей організм може займати територію заводу або підприємство оптової торгівлі, а може охоплювати регіон або виходити за межі держави. Він здатен адаптуватися, пристосовуватися до змін зовнішнього середовища, реагувати на них у тому ж темпі, в якому вони відбуваються [4].

На рисунку 1 представлено функції внутрішньої і зовнішньої логістики.

Рис. 1. Функції внутрішньої і зовнішньої логістики

Межі логістичної системи визначаються циклом обігу засобів виробництва. Спочатку закупаються засоби виробництва, які у вигляді матеріального потоку надходять у логістичну систему, складаються, обробляються, знову зберігаються і потім йдуть з логістичної системи у споживання в обмін на фінансові ресурси, що надходять у логістичну систему. Виділення меж логістичної системи на базі циклу обігу засобів виробництва отримало назву принципу «сплати грошей - отримання грошей».

Макрологістична система є великою логістичною системою управління поточковими процесами за участю декількох і більше незалежних суб'єктів господарювання, не обмежених у територіальному розташуванні. Виділяють такі макрологістичні системи [7]:

- регіональні;
- національні (міжрегіональні);
- міжнаціональні.

Створення макрологістичних систем обумовлене необхідністю забезпечити чітку взаємодію різногалузевих структур з метою поліпшення економічного стану на глобальному рівні. Під час створення макрологістичних систем особливу увагу приділяють взаємо погодженню інтересів кожного учасника незалежно від його ролі у створеній системі. Цілі створення макрологістичних систем можуть значною мірою відрізнятися від цілей і критеріїв синтезу мікрологістичних систем. У більшості випадків критерій мінімуму загальних логістичних витрат використовується і під час синтезу макрологістичних систем. Однак, найчастіше критерії формування макрологістичних систем визначаються екологічними, соціальними, військовими, політичними та іншими цілями. Наприклад, для поліпшення екологічної ситуації в регіоні може бути створена макрологістична система оптимізації транспортних (вантажних) регіональних потоків, що вирішує задачі оптимізації маршрутів, розв'язання транспортних потоків, переключення з одного виду транспорту на інший. З погляду державних органів управління, які також можуть брати участь у створенні макрологістичної системи, позитивний ефект може виражатися, наприклад, у поліпшенні загальної економічної ситуації в регіоні, країні або між державами. Таким чином, макрологістична система є високо інтегрованою інфраструктурою економіки регіону, країни або групи країн [4].

Мікрологістична система охоплює внутрішньовиробничу логістичну сферу одного підприємства або групи підприємств, об'єднаних на корпоративних засадах. До мікрологістичної системи належать технологічно пов'язані виробництва, об'єднані єдиною інфраструктурою, які працюють на єдиний економічний результат. Мікрологістичну систему підприємства можна подати у вигляді основних підсистем: закупівлі, виробництва і збуту [7].

Закупівля - підсистема, яка забезпечує надходження матеріального потоку в логістичну систему.

Планування та управління виробництвом - ця підсистема приймає матеріальний потік від підсистеми закупівель та управляє ним в процесі виконання різних технологічних операцій, які перетворюють предмет праці в продукт праці.

Збут - підсистема, яка забезпечує вибуття матеріального потоку з логістичної системи.

Як бачимо, елементи логістичних систем різноякісні, але одночасно сумісні. Сумісність елементів забезпечується єдністю цілі, якій підпорядковане функціонування кожного з елементів логістичної системи.

Іноді в економічній літературі [2; 3; 5] можна зустріти думку, що мікрологістичні системи є окремими ланками макрологістичних систем. Однак це не завжди так. Виробничо-господарські структури, які входять у макрологістичну систему і є юридично незалежними, можуть виконувати усі вимоги і функції даної системи, сприймаючи їх як фактор зовнішнього середовища. При цьому свою внутрішньовиробничу і господарську діяльність вони можуть здійснювати традиційно. З іншого боку, підприємство, яке функціонує на основі логістичної концепції, може не входити в макрологістичну систему, тим більше якщо її немає. Воно буде свою діяльність як локальна мікрологістична система, що адаптується до динамічного зовнішнього середовища.

Логістичні системи поділяють на типи і види. На рівні макрологістики виділяють три види логістичних систем [4]:

1. Логістичні системи з прямими зв'язками (direct logistical system). В таких системах матеріальний потік проходить безпосередньо від виробника до споживача.

2. Ешелоновані логістичні системи (echelon logistical system). У них є хоча б один посередник.

3. Гнучкі логістичні системи (flexible logistical system). В таких системах матеріальний потік від виробника до споживача може здійснюватися як за прямими зв'язками, так і за участю посередників.

Логістичні системи в залежності від подання матеріалів до місця виробництва поділяються на штовхаючі та тягучі. В штовхаючій логістичній системі передбачено надходження матеріалів до місця обробки згідно з затвердженим графіком. А в тягучій логістичній системі вони надходять з замовленнями цих ланок [8].

Потужність логістичної системи залежить від способу руху по логістичних ланцюгах матеріального, фінансового та інформаційного потоків [9]. Питання потужності логістичної системи мають вирішувати керівник підприємства і

менеджери всіх рівнів. А це означає, що управляти нею необхідно на основі максимальної ефективності роботи всього підприємства. Потужність логістичної системи визначається наявністю тісних взаємозв'язків між її підсистемами (рис. 2).

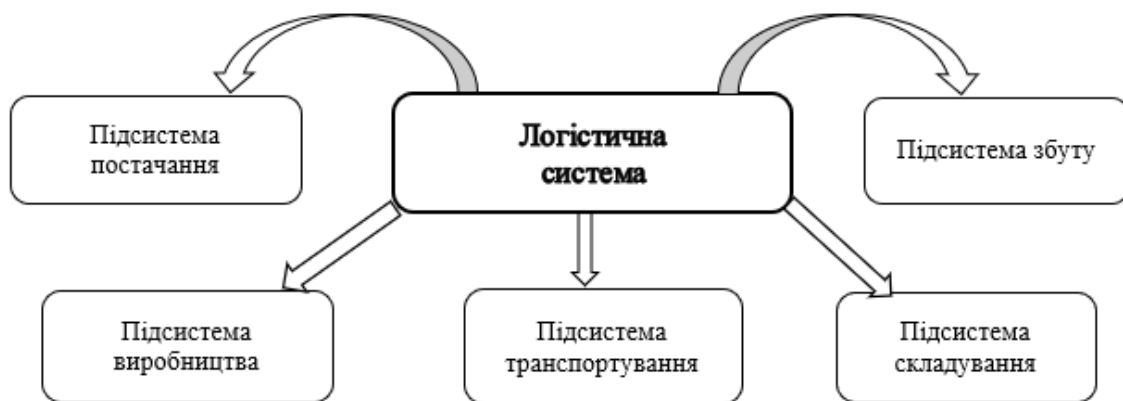

Рис. 2. Види логістичних підсистем

До основних задач підсистем логістичної системи належать:

- ✓ організація та управління закупівлями;
- ✓ організація складського господарства та управління вантажопереробкою всередині «складського простору»;
- ✓ управління запасами;
- ✓ організація та управління транспортним процесом;
- ✓ організація та управління виробничим процесом;
- ✓ організація та управління розподілом матеріальних потоків;
- ✓ організація та управління збутом; організація та управління інформаційними потоками;
- ✓ організація та управління процесом виконання логістичних операцій [2].

Для того, щоб визначити найбільш оптимальну логістичну систему, потрібно розробити її проект. Проектування починається з всебічної оцінки поточної ситуації. Це потрібно для того, щоб оцінити зовнішнє середовище, проаналізувати існуючу систему і зрозуміти, які зміни необхідні. На керівництві підприємства лежить велика відповідальність за вибір стратегії, яка впорядковує логістичний процес. Це пояснюється тим, що логістичний підхід вимагає проведення докорінних змін в структурі підприємства, перехід до більш гнучких організаційних структур та створення спеціалізованих служб транспортно-складського господарства. Логістичний підхід до управління матеріалопотоками дає можливість найкраще оптимізувати виконання комплексу логістичних операцій (скорочення втрат). Саме за допомогою такого підходу поліпшується якість випущеної продукції, оптимізуються запаси, покращуються відносини з постачальниками, скорочується чисельність

допоміжних робітників, поліпшується використання виробничих і складських площ, знижується травматизм [10].

Підприємство, в залежності від того яку логістичну політику проводить, самостійно встановлює стандарт якості сервісу та величину логістичних витрат. Логістичний сервіс і логістичні витрати знаходяться у прямо пропорційній залежності. І це зрозуміло, оскільки якісний сервіс є дорогим і зростання витрат покращує його [11].

Для надання оцінки якості логістичного сервісу у всьому логістичному ланцюгу доцільно використовувати такі критерії як надійність поставки; повний час від отримання замовлення до поставки партії товарів; гнучкість поставки; наявність запасів на складі постачальника; можливість надання кредитів; процедура розгляду скарг та вимог, а також ряд інших критеріїв.

Висновки. Отже, дослідження логістичних систем як складової ланцюга вартості важко переоцінити, оскільки саме організація ефективної логістичної системи підприємства може забезпечити стабільне постачання споживачам у визначеному обсязі вироблених товарів, допомагає мінімізувати витрати підприємства та бути конкурентоспроможним. На нашу думку, прибуткову діяльність будь-якого підприємства можна забезпечити використовуючи логістичну концепцію, що пов'язана з активною ринковою стратегією. Логістичну стратегію потрібно розробляти як план з детальним описом потреби у фінансових та людських ресурсах, що використовуються для операцій фізичного розподілу, матеріально-технічного забезпечення виробництва та закупівель. Обов'язково потрібно враховувати методи обробки замовлень, обсяги та способи транспортування, місце розташування та спеціалізацію кожного складу, методи закупівель та інші важливі складові для забезпечення стабільної роботи логістичної діяльності підприємства. Також, розробляючи логістичний план роботи підприємства, обов'язково потрібно зважати на зовнішні і внутрішні фактори, оскільки вони безпосередньо мають вплив на результати роботи. До таких факторів відносимо регіональні відмінності ринкового потенціалу; галузеву конкуренцію; доступність енергоресурсів; соціально-економічні прогнози; державне регулювання, канали збуту. Все це дозволить завчасно враховувати зміни зовнішнього середовища, запобігти потраплянню підприємства в скрутний стан.

Література:

1. Економічна енциклопедія : у 3-х т. Т. 2 / [редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К. : Академія, 2000. – 864 с.
2. Безугла Л.С., Юрченко Н.І., Ільченко Т.В., Пальчик І.М., Воловик Д.В. Логістика: навч. посіб. – Дніпро: Пороги, 2021. 252 с.
3. Крикавський Є.В. Логістика. Основи теорії: підруч. для ВНЗ. Нац. унт. «Львівська політехніка»; Л.: ІнтеллектЗахід, 2014. 414 с.

4. Васелевський М., Білик І., Дейнега О., Крикавський Є., Якимішин Л. та ін. Економіка логістичних систем: Монографія; За наук. ред. Є. Крикавського та С. Кубіва. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2018. С.534–549.
5. Грушко В., Ковчар Р. (2023). Сучасне розуміння глобальних ланцюгів вартості // Вчені записки Університету «КРОК», 2023. № 1 (69). С. 9–14.
6. Смиринський В. В., Смиринський А. В. Основи логістичного менеджменту // Економічна думка. Тернопіль, 2003. 239 с.
7. Організація та проектування логістичних систем: Підручник / за ред. М. П. Денисенка, П. Р. Левковця, Л. І. Михайлової. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 333 с.
8. Ковальчук Н. В. Теоретичні аспекти логістичної діяльності аграрних підприємств // Ефективна економіка, 2011. № 12. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=864#>
9. Рудківський О. А., Гонгало Ю. В. Проблеми та шляхи розвитку логістичної системи підприємства // Інфраструктура ринку, 2019. Вип. 30. С. 218-224.
10. Жалдак Г.П. Дем'ян А.Л. Шляхи удосконалення логістичної діяльності підприємства // Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи: Матеріали І міжнародної науково–практичної конференції. м. Київ, 23 квітня 2020р. Київ. 2020. С. 208–209.
11. Клімова І.Г. Проблеми та передумови використання логістики в Україні // Держава та регіони. 2016. № 3. С. 143–147.

References:

1. Mocherny, S. V. (2000). *Ekonomichna entsyklopediya [Economic encyclopedia]: in 3 vols. Vol. 2 / [edited by: (res. editor) and others]. - K.: Academy, - 864 p. [in Ukrainian].*
2. Bezugla, L.S., Yurchenko, N.I., Ilchenko, T.V., Palchyk, I.M., & Volovik, D.V. (2021) *Lohistyka [Logistics]: education. manual – Dnipro: Porogy. 252 p. [in Ukrainian].*
3. Krykavskiy, E.V. (2014). *Lohistyka. Osnovy teorii [Logistics. Basics of the theory]: tutorial. for universities. National unt «Lviv Polytechnic»;. L.: IntelektZahid,. 414 p. [in Ukrainian].*
4. Vaselevskiy, M., Bilyk, I., Deinega, O., Krykavskiy, E., & Yakymyshyn, L. and others. (2018). *Ekonomika lohistychnykh system [Economics of logistics systems]: Monograph; For science ed. E. Krykavskiy and S. Kubiv. Lviv: Publishing House of the National University «Lviv Polytechnic». P.534–549. [in Ukrainian].*
5. Hrushko, V., Kovchar, R. (2023). *Suchasne rozumynnya hlobal'nykh lantsyuhiv vartosti [Modern understanding of global value chains]. Scientific notes of the University «KROK». No. 1 (69). pp. 9–14. [in Ukrainian].*
6. Smyrichynskiy, V.V., Smyrichynskiy, A.V. (2003). *Osnovy lohistychnoho menedzhmentu [Basics of logistics management]. Economic thought. Ternopil,. 239 p. [in Ukrainian].*
7. Denysenko, M. P., Levkovets, P. R., Mykhailova, L.I. (2010). *Orhanizatsiya ta proektuvannya lohistychnykh system [Organization and design of logistics systems]: Textbook. K.: Center of Educational Literature,. 333 p. [in Ukrainian].*
8. Kovalchuk N. V. (2011). *Teoretychni aspekty lohistychnoyi diyal'nosti ahrarnykh pidpryyemstv [Theoretical aspects of logistics activity of agrarian enterprises]. Effective economy. No. 12. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=864#> [in Ukrainian].*
9. Rudkivskiy, O. A., & Gongalo, Yu. V. (2019). *Problemy ta shlyakhy rozvytku lohistychnoyi systemy pidpryyemstva [Problems and ways of development of the logistics system of the enterprise]. Market infrastructure, Vol. 30. P. 218-224. [in Ukrainian].*
10. Zhaldak, H.P. & Demyan, A.L. (2020). *Shlyakhy udoskonalennya lohistychnoyi diyal'nosti pidpryyemstva [Ways to improve the logistics activity of the enterprise]. Business, innovations, management: problems and prospects : Materials of the 1st international scientific and practical conference. Kyiv, April 23, Kyiv. 2020. pp. 208–209. [in Ukrainian].*
11. Klimova I.G. (2016). *Problemy ta peredumovy vykorystannya lohistyky v Ukrayini [Problems and prerequisites for the use of logistics in Ukraine]. State and regions. No. 3. P. 143–147. [in Ukrainian].*

СЕРІЯ «Державне управління»

УДК 351.712

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-265-277](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-265-277)

Алексеева Катерина Андріївна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту, Національний університет біоресурсів та природокористування України, Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041 <https://orcid.org/0000-0003-1129-0771>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНИМИ ПРОВАЙДЕРАМИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Анотація. В умовах війни, що триває понад два роки в Україні, та її цілеспрямованого прагнення до європейської інтеграції, забезпечення ефективності стратегічних партнерів у просуванні інтеграційного процесу має важливе значення. Роль таких провайдерів стає все більш важливою у просуванні країни до європейських стандартів і цінностей в умовах внутрішніх викликів і зовнішнього тиску. Метою статті є виокремлення основних аспектів забезпечення стратегічними провайдерами євроінтеграційних процесів, систематизація провайдерів публічної політики в цьому напрямі й визначення їх ролі. В статті з'ясовано, що незважаючи на численні внутрішні виклики, включаючи політичну нестабільність, корупцію та економічні труднощі, та тривалу війну, Україна продовжує здійснювати значний прогрес у своїх зусиллях з європейської інтеграції, реалізуючи широкий спектр реформ, спрямованих на модернізацію економіки та зміцнення демократичних інститутів. В цьому складному процесі стратегічні провайдери відіграють важливу роль у прискоренні євроінтеграційних процесів в Україні. Дано оцінку результатів виконання вимог згідно Звіту про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, який створено основним провайдером публічної політики - Урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції України. Надано авторську класифікацію стратегічних провайдерів публічної політики євроінтеграційних процесів, яка включає державні установи й відомства, громадські організації, аналітичні центри й дослідницькі установи, бізнес й галузеві асоціації, міжнародні організації й донори, медіа й комунікаційні платформи, академічні установи та експерти. В статті надано характеристику діяльності Урядового офісу координації європейської та євроатлантичної інтеграції України, а також визначено деякі платформи-провайдери публічної політики євроінтеграційних

процесів. Практична значимість результатів даного дослідження полягає в тому, що вони надають інформацію та аналітичні висновки, які можуть бути використані у формулюванні та реалізації публічної політики в контексті євроінтеграції.

Ключові слова: публічна політика, провайдери публічної політики, урядовий офіс координації європейської інтеграції, уряд, платформи-провайдери

Alekseieva Kateryna Andriivna Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Production and Investment Management, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, <https://orcid.org/0000-0003-1129-0771>

PROVIDING STRATEGIC PROVIDERS OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES

Abstract. In the context of the war that has been going on for more than two years in Ukraine and its purposeful aspiration for European integration, ensuring the effectiveness of strategic partners in promoting the integration process is of great importance. The role of such providers is becoming increasingly important in moving the country towards European standards and values in the face of internal challenges and external pressure. The purpose of the article is to highlight the main aspects of ensuring the European integration processes by strategic providers, to systematize the providers of public policy in this direction and to define their role. The article finds that despite numerous internal challenges, including political instability, corruption and economic difficulties, and the ongoing war, Ukraine continues to make significant progress in its European integration efforts, implementing a wide range of reforms aimed at modernizing its economy and strengthening its democratic institutions. In this complex process, strategic providers play an important role in accelerating Ukraine's European integration processes. The article assesses the results of fulfilling the requirements of the Report on the Implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union, which was created by the main provider of public policy - the Government Office for Coordination of European and Euro-Atlantic Integration of Ukraine. The author provides an author's classification of strategic public policy providers of the European integration processes, which includes government agencies and departments, NGOs, think tanks and research institutions, business and industry associations, international organizations and donors, media and communication platforms, academic institutions and experts. The article describes the activities of the Government Office for Coordination of European and Euro-Atlantic Integration of Ukraine and identifies some platforms that provide public policy for European integration processes. The practical significance of the results of this study is that

they provide information and analytical conclusions that can be used in the formulation and implementation of public policy in the context of European integration.

Keywords: public policy, public policy providers, government office for coordination of European integration, government, platform providers

Постановка проблеми. Останні роки Україна перебуває в складних умовах, які визначаються воєнним конфліктом і стійким прагненням до європейської інтеграції. На тлі цих внутрішніх проблем і зовнішніх викликів роль стратегічних провайдерів у просуванні європейської інтеграції в рамках публічної політики України набуває першочергового значення. Розуміння значення цих провайдерів та їхнього внеску в євроінтеграційні зусилля має велике значення для оцінки прогресу України на шляху наближення до європейських стандартів і цінностей. Більше того, провайдери, залучені до процесів європейської інтеграції, відіграють важливу роль і у прискоренні цих процесів шляхом впровадження реформ, сприяння інституційному співробітництву та наближенню до стандартів і правил ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні ролі та забезпеченню стратегічними провайдерами публічної політики євроінтеграційних процесів приділяється певна уваги науковців. Зокрема, вагомий внесок зробила І. Грищенко в поглибленні цієї теми. Авторка І. Грищенко та ін. провели дослідження стосовно діяльності стратегічних провайдерів публічної політики в контексті європейської інтеграції. встановило, в ході якого встановили, що влучним брендом сучасної суспільно корисної громадської організації є «соціальний провайдер»[1].

Наукова робота Л. Лукашука присвячена вивченню нормативно-правового забезпечення механізмів управління на регіональному рівні в контексті процесів євроінтеграції. Автор аналізує роль правових актів у забезпеченні ефективного функціонування публічних інструментів управління на регіональному рівні та провайдерів євроінтеграційних процесів [2].

Автори С. Телешун, С. Ситник, І. Рейтерович своє дослідження присвятили аналізу публічної політики в Україні з урахуванням сучасних світових викликів та досвіду євроінтеграції. Автори дослідили процеси формування та реалізації публічної політики в Україні, акцентуючи увагу на пошуку нових підходів та стратегій управління у контексті змінного глобального середовища [3].

М. Токар у своїй науковій роботі досліджував роль громадських організацій у сучасному суспільстві як провайдерів у наданні соціальних послуг. Автор розглядав механізми функціонування громадських організацій та їх взаємодію з державними структурами у забезпеченні соціального благополуччя [4].

Дослідження С. Польового зосередилось на вивченні системи публічної політики в контексті загальної теорії систем, де автор розглядав основні

концепції та методологічні підходи до аналізу та впровадження публічної політики, використовуючи параметричну загальну теорію систем [5].

В. Власенко досліджував інтерпретаційні аспекти нормативних положень міжнародних правових актів у контексті законодавства України. Автор аналізував взаємодію між міжнародним правом та національним законодавством з точки зору суб'єктів публічного права [6].

Робота В. Бакуменка та ін. спрямована на розкриття практичних аспектів впровадження публічної політики суб'єктами публічної влади. Автори проаналізували роль та функції публічної політики у сучасному адміністративному управлінні та навели приклади її практичного застосування [7].

Отже, незважаючи на значну кількість досліджень, питання забезпечення стратегічними провайдерами публічної політики в умовах євроінтеграційних процесів потребують конкретизації та оновлення.

Мета статті - виокремлення ключових аспектів забезпечення стратегічними провайдерами публічної політики України в умовах євроінтеграції.

В статті передбачається вирішення таких завдань:

- охарактеризувати особливості та результати євроінтеграційних процесів в Україні;
- проаналізувати результати щодо виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за весь період;
- систематизувати стратегічних провайдерів публічної політики євроінтеграційних процесів та визначити їх роль в умовах євроінтеграції України.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні можна вважати, що шлях України до європейської інтеграції наповнений певними перешкодами й серйозними викликами. З моменту здобуття незалежності в 1991 році Україна висловила своє прагнення поглибити зв'язки з Європейським Союзом (ЄС) і привести свою політичну, економічну та соціальну системи у відповідність до європейських стандартів і цінностей.

Однією з найважливіших віх на шляху європейської інтеграції України стало підписання Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 році. Політичну частину угоди було підписано 21 березня 2014 року, економічну частину - 27 червня 2014 року. Верховна Рада України та Європейський парламент синхронно, в режимі телемосту, ратифікували цю Угоду 16 вересня 2014 року. Ця угода спрямована на сприяння політичній асоціації та економічній інтеграції між Україною та ЄС, що в кінцевому підсумку відкриває шлях до тіснішої співпраці України з європейськими інституціями.

Підписання Угоди про асоціацію стало значним кроком вперед для України, символізуючи її відданість європейським цінностям і реформам.

Тим не менш, євроінтеграційні зусилля України зіткнулися з численними викликами, як внутрішніми, так і зовнішніми. На внутрішньому рівні Україна бореться з політичною нестабільністю, корупцією, економічними

труднощами та війною, яка триває вже два роки. Саме ці внутрішні виклики стримують темпи реформ і підривають довіру громадськості до здатності уряду.

Проте, незважаючи на всі проблеми і перешкоди, Україна продовжує досягати прогресу у своїх зусиллях з європейської інтеграції. Країна здійснила низку реформ, спрямованих на модернізацію економіки, зміцнення верховенства права, вдосконалення державного управління та приведення законодавства у відповідність до стандартів ЄС.

Попри триваючу повномасштабну війну росії проти України, уряд продовжує послідовну роботу над поглибленням секторальної інтеграції до ЄС. Так, загальний прогрес виконання Угоди за 2023 рік збільшився на 5%. У 2023 році Кабінетом Міністрів України виконано 86% завдань відповідно до Угоди»

На рисунку 1 показано результати виконання вимог згідно Звіту про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, який щорічно складає Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції України, який виступає основним провайдером публічної політики у напрямку реалізації євроінтеграційних процесів.

Рис. 1 Результати виконання вимог згідно Звіту про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за період 2015-2020 та увесь 2023 р., %

Джерело: розроблено автором на основі [9]

Таким чином, рисунок 1 дає змогу побачити величезні розриви, що свідчать про найбільший прогрес з 2020 по 2023 рр. було досягнуто в сферах «Захист прав споживачів», «Соціальна політика та трудові відносини», «Громадське здоров'я», «Інтелектуальна власність», «Енергетика», «Навколишнє природне середовище та цивільний захист», «Фінансовий сектор», «Оподаткування», «Статистика та обмін інформацією». За цими напрямками досягнуто найбільшого прогресу. Найменшого прогресу за період 2020-2023 рр. було досягнуто в таких сферах як «Гуманітарна політика, «Політичний діалог, національна безпека й оборона», «Митні питання», «Юстиція, свобода, права людини», «Державні закупівлі». Проте в цих категоріях було досягнуто значного успіху в період 2015-2020 рр. Найбільший прогрес в 2023 році - понад 90% - досягнутий у таких сферах, як інтелектуальна власність; статистика та обмін інформацією; гуманітарна політика; юстиція, свобода, безпека, права людини; освіта навчання та молодь; політичний діалог, національна безпека та оборона

Отже, слід відзначити, що за весь цей період 2015-2023 було реалізована безліч реформ, прийнято багато важливих й необхідних нормативно-правових актів аби наблизитися до вступу України в ЄС і зробити цей шлях найменш болючим. Цей прогрес став можливим, значною мірою, завдяки зусиллям стратегічних провайдерів євроінтеграційних процесів у публічній політиці.

Варто розуміти, що стратегічні провайдери євроінтеграційних процесів у державній політиці - це суб'єкти або актори, які відіграють важливу роль у формуванні та просуванні євроінтеграційних ініціатив у рамках державної політики.

Такі провайдери надають експертизу, ресурси, здійснюють співпрацю з метою сприяння згуртованості, співпраці та узгодженню дій між державами-членами Європейського Союзу та асоційованими партнерами в різних сферах політики, таких як економіка, політика, безпека, соціальні питання та екологічна стійкість.

Згідно, думки авторів І. Грищенко та ін., основними завданнями провайдерів публічної політики є донесення актуальної інформації про важливі події до населення, не порушуючи при цьому безпеку національних інтересів України, здійснення впливу на органи державної влади, зокрема з метою дотримання та забезпечення суспільних інтересів, проведення кампаній з підвищення медіаграмотності населення тощо [1].

За думкою авторів, важлива роль провайдерів публічної політики у сучасних трансформаційних процесах відіграє важливо значення у житті населення, що зумовлює високу актуальність обговорюваної теми. Слід погодитися з авторами, що роль провайдерів публічної політики не обмежується лише передачею інформації громадськості та взаємодією з

державними установами. Із початком війни спостерігається проведення інформаційно-психологічної війни проти держави. З цього приводу одним із основних завдань провайдерів публічної політики стає опір маніпуляціям та пропаганді [1].

Головним завданням у цьому напрямку є можливість здійснити міжнародні зусилля для встановлення миру та безпеки в регіоні, що допоможе покращити життя населення та зменшити ризик повторення конфлікту. А також здійснення політичних реформ, які забезпечать більшу демократію, відкритість та прозорість в управлінні країною, що допоможе зміцнити довіру населення влади [1].

Стратегічні провайдери публічної політики охоплюють широкий спектр суб'єктів та організацій, які відіграють впливову роль у формуванні та впровадженні публічної політики (табл.1).

Таблиця 1

Стратегічні провайдери публічної політики євроінтеграційних процесів в Україні

№	Стратегічний провайдер	Опис діяльності
1	2	3
1	Державні установи та відомства	Державні органи різних рівнів (національні, регіональні, місцеві органи влади), які відіграють центральну роль у формулюванні, впровадженні та забезпеченні виконання публічної політики. Вони створюють політичні ініціативи, розподіляють ресурси та здійснюють нагляд за виконанням законів і нормативно-правових актів
2	Громадські організації	Неурядові організації, правозахисні групи та громадські рухи часто виступають потужними захисниками конкретних політичних програм. Ці організації беруть участь у дослідженнях євроінтеграційних процесів, мобілізації громад з метою просування політичних реформ стосовно євроінтеграції, підвищення обізнаності та забезпечення підзвітності урядів.
3	Аналітичні центри та дослідницькі установи	Незалежні дослідницькі організації та аналітичні центри надають цінний досвід щодо євроінтеграційних процесів, аналіз та рекомендації, які слугують інформаційною базою для дебатів з питань публічної політики стосовно євроінтеграції та прийняття рішень. Ці організації проводять дослідження, публікують звіти та залучають політиків і громадськість до широкого кола політичних питань

4	Бізнес та галузеві асоціації	Торговельні асоціації, торгові палати та галузеві групи представляють інтереси бізнесу та промисловості в політичних дискусіях та переговорах. Ці організації виступають за політику, яка підтримує економічне зростання, конкурентоспроможність та регуляторну визначеність.
5	Міжнародні організації та донори	Європарламент Європейського Союзу, а також двосторонні донори та агенції розвитку надають технічну допомогу, фінансову підтримку та політичні консультації українському уряду стосовно
7	Медіа та комунікаційні платформи	ЗМІ, соціальні мережі та цифрові канали комунікації відіграють важливу роль у формуванні громадської думки стосовно євроінтеграції, впливі на політичний порядок денний та забезпеченні підзвітності політиків. Журналісти, коментатори та впливові особи відіграють важливу роль в інформуванні громадськості, стимулюванні дебатів та ретельному аналізі дій уряду.
8	Академічні установи та експерти	Університети, дослідницькі центри та наукові експерти сприяють обговоренню публічної політики через наукові дослідження, аналіз та освіту. Науковці надають науково обґрунтовану інформацію, експертизу та проводять навчання для політиків, зацікавлених сторін та громадськості з метою інформування процесу прийняття рішень та розробки політики стосовно євроінтеграції

Джерело: власна розробка автора

Отже, кожен із стратегічних провайдерів відіграє унікальну роль у впливі на результати політики, сприяючи врядуванню та вирішенню проблем щодо євроінтеграції України.

Сьогодні Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції України виступає основним провайдером публічної політики у напрямку реалізації євроінтеграційних процесів.

Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції України (далі - Урядовий офіс) діє як самостійний структурний підрозділ у складі Секретаріату Кабінету Міністрів України. Він підпорядковується безпосередньо Прем'єр-міністру України, Віце-прем'єр-міністру України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції та Державному секретарю Кабінету Міністрів України [10,11].

Керуючись Конституцією та законами України, а також указами Президента України, постановами Верховної Ради України, актами Кабінету Міністрів України, розпорядженнями Державного секретаря Кабінету Міністрів

України та власним положенням, Урядовий офіс здійснює комплекс завдань, спрямованих на підтримку зусиль у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції.

Основними завданнями Урядового офісу є організаційне, експертно-аналітичне та інформаційне забезпечення діяльності Кабінету Міністрів України, Прем'єр-міністра України, Віце-прем'єр-міністра України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції. Ці завдання включають [10,11]:

1. Координація діяльності органів виконавчої влади з розроблення та реалізації заходів з виконання зобов'язань, що випливають з Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, а також інших міжнародних договорів у сфері європейської інтеграції та угод між Україною та ЄС. Це також передбачає нагляд за виконанням річних національних програм у рамках Комісії Україна - НАТО.

2. Сприяння процесу адаптації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу та стандартів і рекомендацій НАТО.

3. Планування, моніторинг та оцінка ефективності виконання завдань, пов'язаних з європейською та євроатлантичною інтеграцією, включаючи виконання Угоди про асоціацію та національних програм Україна-НАТО.

4. Координація розробки проектів законодавчих та нормативно-правових актів, спрямованих на виконання міжнародних договорів у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції, а також національних програм Україна-НАТО.

5. Удосконалення системи та механізму координації діяльності органів виконавчої влади, задіяних у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції.

Таким чином, Урядовий офіс є ключовою інституцією і провайдером, на яку покладено завдання забезпечення відповідності політики, законодавства та практики України європейським та євроатлантичним стандартам і зобов'язанням. Завдяки своїй багатогранній діяльності він відіграє вирішальну роль у просуванні інтеграційних прагнень України та сприянні тіснішим зв'язкам з Європейським Союзом і НАТО.

Крім того, Угода приносить користь від створених структур, платформ і мереж, які сприяють діалогу між експертами з різних секторів, починаючи від державних закупівель і закінчуючи охороною навколишнього середовища та санітарними і фітосанітарними стандартами.

Слід наголосити, що ці існуючі формалізовані платформи, які можна назвати стратегічними провайдерами публічної політики, разом з горизонтальними мережами, мають слугувати фундаментальною основою для переговорів про розширення. Вони забезпечують необхідні механізми для постійного діалогу, співпраці та узгодження зі стандартами і правилами ЄС. Крім того, ці платформи пропонують шляхи для обміну найкращими практиками, досвідом та вирішення проблем, що виникають у процесі інтеграції.

Таким чином, вони відіграють важливу роль у сприянні взаєморозумінню, зміцненні двосторонніх відносин та просуванні спільних цілей України та Європейського Союзу.

Ці платформи відносяться до формалізованих структур і механізмів, створених в рамках Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Вони слугують форумами для діалогу, співпраці та узгодження дій у різних галузях з метою сприяння інтеграції України до європейських структур.

На рисунку 2 автором систематизовано платформи-провайдери, які прискорюють євроінтеграційні процеси в Україні.

Рис. 2 Деякі платформи-провайдери публічної політики євроінтеграційних процесів

Джерело: розроблено автором на основі [3;4;8]

Загалом, забезпечення стратегічних провайдерів державної політики для євроінтеграційних процесів в Україні вимагає комплексного підходу, який враховує різноманітні потреби та пріоритети зацікавлених сторін, що беруть участь у просуванні інтеграції України з ЄС. Розширюючи можливості та підтримуючи цих стратегічних провайдерів, Україна може підвищити свою спроможність орієнтуватися в складних питаннях європейської інтеграції та досягти стійкого прогресу на шляху до тісніших зав'язків з Європейським Союзом.

Тому важливою складовою успішного процесу формування та реалізації публічної політики європейського вектору розвитку є ефективне проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи з питань європейської інтеграції. Головною ціллю такої роботи є підвищення рівня обізнаності українського суспільства щодо змісту реформ та особливостей процесу європейської інтеграції у контексті виконання чинної Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та інших спільних нормативно-правових документів у цій сфері [12]. Саме в цьому напрямі стратегічні провайдери мають робити свій внесок, адже тільки посередництво, переговори та пошук консенсусу, врегулювання можливих конфліктів, організація обміну інформацією з зацікавленими сторонами та налагодження зворотнього зв'язку дасть змогу державі заручитися підтримкою абсолютної більшості населення у питаннях всебічної підтримки євроінтеграційних прагнень України.

Висновки. Таким чином, забезпечення стратегічними провайдерами євроінтеграційних процесів є важливим аспектом успішної інтеграції України в європейський простір, який потребує спільних зусиль з боку державних установ, громадських організацій, бізнесу та інших зацікавлених сторін. Аналіз виконання угоди про асоціацію показує як позитивні, так і негативні результати, що вимагає подальшого удосконалення політичного, економічного та правового середовища в країні. Крім того, систематизація провайдерів публічної політики євроінтеграційних процесів надала можливість зрозуміти важливість їхньої ролі у сприянні європейській інтеграції України та визначити напрямки подальшого розвитку та співпраці. Подальші перспективи досліджень можуть бути спрямовані на аналіз ефективності діяльності провайдерів публічної політики в контексті досягнення стратегічних цілей євроінтеграції та їхнього впливу на формування державної політики.

Література:

1. Gryshchenko I., Lazor O., Oliinyk V., Lazor O., Yunyk I. Strategic public policy providers in the context of european integration. *Amazonia Investiga*, 2023. 12(64), 175-187. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.64.04.17>
2. Лукашук Л. С. Нормативно-правове забезпечення публічних механізмів на регіональному рівні в умовах євроінтеграції. *Публічне управління та регіональний розвиток*. № 19. С. 108–127. DOI 10.34132/pard2023.19.06

3. Телешун С., Ситник С., Рейтерович І. Публічна політика в Україні: генерація нових смислів управління в контексті світових викликів (досвід євроінтеграції). *Глобалізований світ : випробування людського буття Міжнародна науково-теоретична конференція*, 6-7 жовтня 2017 року, Житомир. URI:<http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/25451>
4. Токар М. Ю. Функціональне визначення громадської організації як соціального сервіс-провайдера. *Ефективність державного управління: зб. наук. пр.* 2019. Вип. 60, с. 161–173. Львів: ЛПІДУ НАДУ. URL: <http://edu.lvivacademy.com/article/view/186761/189571>.
5. Польовий М. А. Система публічної політики в світлі параметричної загальної теорії систем. *Політичне життя*, 2023. 4. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.4.9>
6. Власенко В. П. Суб'єкти публічного права: інтерпретаційні аспекти нормативних положень міжнародних правових актів та законодавства України. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право*, 2023. Т. 1. Вип. 78. С. 14-19. URL <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286226/280180>
7. Бакуменко В. Д., Попов С. А., Вошко І. В. Публічна політика як предмет практичної діяльності суб'єктів публічної влади. *Державне будівництво: Теорія та філософія державного управління*, 2020. № 2, DOI: <https://doi.org/10.34213/db.20.02.00>.
8. Алексеева К.А., Грищенко І.М. Удосконалення процесу інформаційної відкритості органів публічної влади шляхом практичної реалізації концепції електронного урядування. *Науковий вісник: державне управління*. 2020. №3 (5) С. 270. DOI: [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-3\(5\)](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-3(5))
9. Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2023 рік. https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/2024/03.2024/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%A3%D0%90%D0%B7%D0%B0%202023%D1%80._UA.pdf
10. Про Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції: Постанова Кабінету Міністрів. <https://www.kmu.gov.ua/nras/250334224>
11. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. N 759 "Про Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції" (ост. ред. 05.03.2023) <https://ips.ligazakon.net/document/KP170759?an=1>
12. Резніков В. В. Напрями удосконалення механізмів формування та реалізації державної політики у сфері європейської інтеграції України. *Науковий вісник: Державне управління*, 2020. 2(4). DOI: [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-2\(4\)-290-299](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-2(4)-290-299)

References:

1. Gryshchenko, I., Lazor, O., Oliinyk, V., Lazor, O., & Yunyk, I. (2023). Strategic public policy providers in the context of european integration. *Amazonia Investiga*, 12(64), 175-187. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.64.04.17> [in English]
2. Lukashchuk, L. S. (2023) Normatyvno-pravove zabezpechennya publichnykh mekhanizmiv na rehionalnomu rivni v umovakh yevrointehratsii [Normative and legal support of public mechanisms at the regional level in the context of European integration]. *Publichne upravlinnya ta rehionalnyy rozvytok - Public administration and regional development..* № 19. S. 108–127. DOI 10.34132/pard2023.19.06 [in Ukrainian]
3. Teleshun S., Sytnyk S. & Reiterovych I. (2017) Publichna polityka v Ukrayini: generatsiya novykh smysliv upravlinnya v konteksti svitovykh vyklykiv (dosvid yevrointehratsii) [Public policy in Ukraine: generation of new meanings of governance in the context of global challenges (experience of European integration)]. *Hlobalizovanyy svit: vyprobuvannya lyudskoho buttya Mizhnarodna naukovo-teoretychna konferentsiya, 6-7 zhovtnya 2017 roku*, - Globalised world: the test of human existence International scientific and theoretical conference, 6-7 October 2017. Zhytomyr. URI: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/25451> [in Ukrainian]

4. Tokar M. Yu. (2019) Funktsionalne vyznachennya hromadskoyi orhanizatsiyi yak sotsialnoho servis-provaydera [Functional definition of a public organisation as a social service provider]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnya: zbirnyk nauk - Efficiency of public administration: a collection of scientific articles..* pr.. Vyp. 60, s. 161–173. Lviv: LRIDU NADU. URL: <http://edu.lvivacademy.com/article/view/186761/189571>. [in Ukrainian]
5. Polovyy, M. A. (2023) Systema publichnoyi polityky v svitli parametrychnoyi zahalnoyi teorii system [The system of public policy in the light of parametric general systems theory]. *Politychne zhyttya-Political life..* 4. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.4.9> [in Ukrainian]
6. Vlasenko V. P. (2023) Subyekty publichnoho prava: interpretatsiyni aspekty normatyvnykh polozhen mizhnarodnykh pravovykh aktiv ta zakonodavstva Ukrayiny [Subjects of Public Law: Interpretive Aspects of the Regulatory Provisions of International Legal Acts and Legislation of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu: seriya: Pravo,- Scientific Bulletin of Uzhhorod University: Series: Law.* T. 1. Vyp. 78. S. 14-19. URL <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286226/280180> [in Ukrainian]
7. Bakumenko V. D., Popov S. A. & Voshko I. V. (2020) Publichna polityka yak predmet praktychnoyi diyalnosti subyektiv publichnoyi vlady [Public policy as a subject of practical activity of public authorities]. *Derzhavne budivnytstvo: Teoriya ta filosofiya derzhavnoho upravlinnya-State building: Theory and Philosophy of Public Administration.* № 2, DOI: <https://doi.org/10.34213/db.20.02.00>. [in Ukrainian]
8. Alekseeva, K.A. & Hryshchenko, I.M. (2020) Udoskonalennia protsesu informatsiynoyi vidkrytosti orhaniv publichnoyi vlady shlyakhom praktychnoyi realizatsiyi kontseptsiyi elektronnoho uriaduvannia [Improving the process of information openness of public authorities through the practical implementation of the concept of e-government.] *Naukovyy visnyk: derzhavne upravlinnya - Scientific Bulletin: Public Administration.* №3 (5) S. 270. DOI: [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-3\(5\)](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-3(5)) [in Ukrainian]
9. Pro Uriadovyi ofis koordynatsii yevropeyskoyi ta yevroatlantychnoyi intehratsii: Postanova Kabinetu Ministriv [About the Government Office for Coordination of European and Euro-Atlantic integration: Resolution of the Cabinet of Ministers]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/250334224> [in Ukrainian]
10. Zvit pro vykonannia uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoyu ta Yevropeys'kym Soyuzom za 2023 rik [Report on the Implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union for 2023]. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/2024/03.2024/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%A3%D0%90%20%D0%B7%D0%B0%202023%20%D1%80._UA%20.pdf [in Ukrainian]
11. Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovryaduvannia: Zakon Ukrayiny vid 02.05. 2023 № 3077-IX [On Service in Local Self-Government Bodies: Law of Ukraine] Retrieved from [\(https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20#Text\)](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20#Text). [in Ukrainian]
12. Reznikov V. V. (2020) Napryamy udoskonalennya mekhanizmv formuvannya ta realizatsiyi derzhavnoyi polityky u sferi yevropeyskoyi intehratsiyi Ukrayiny [Directions for improving the mechanisms of formation and implementation of state policy in the field of European integration of Ukraine]. *Naukovyy visnyk: Derzhavne upravlinnya - Scientific Bulletin: Public Administration.* 2(4). DOI: [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-2\(4\)-290-299](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-2(4)-290-299) [in Ukrainian]

УДК 331.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-278-291](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-278-291)

Ангел Антоніна Андріївна директор, Відділ державної реєстрації актів цивільного стану у місті Мукачеві Мукачівського району Закарпатської області, вул. Пушкіна, 15, м. Мукачево, 89611, тел.: (0313)12-15-43, <https://orcid.org/0000-0002-8783-5515>

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СФЕРІ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Анотація. В статті досліджено законодавчого забезпечення у сфері надання адміністративних послуг в Україні, яке постійно змінюється, оскільки територіальні громади кожного року одержують від органів державної виконавчої влади дедалі більшу кількість делегованих повноважень, що здатне сформувавши умови для безперервного оновлення діяльності ЦНАП територіальних громад в рамках чинного законодавства. Виокремлено чотири стадії розвитку нормативно-правового забезпечення системи надання адміністративних послуг в Україні, зокрема заснування системи надання адміністративних послуг в частині взаємодії із суб'єктами господарювання (1990-2007 роки), початок утворення системи надання адміністративних послуг та формування нормотворчих засад задля впорядкування галузі адміністративних послуг (2008-2013 роки), збільшення повноважень органів місцевого самоврядування в секторі надання адміністративних послуг (2014-2018 роки), становлення мережі належних Центрів надання адміністративних послуг органів місцевого самоврядування та діджиталізація галузі публічних послуг (2019 – до сьогоднішнього дня). Наведено перелік нормативно-правових актів, які були прийняті протягом вище наведених стадій розвитку нормативно-правового забезпечення системи надання адміністративних послуг в Україні

Визначено необхідність ухвалення Адміністративно-процедурного кодексу, законодавчого акта, що повинен врегулювати загальний процес надання АП, - дуже потрібний. Що, своєю чергою, зменшує корупційні ризики в процесі надання АП органами влади та органами місцевого самоврядування, тому що конкретне визначення механізму анулює зможу уповноваженого суб'єкта в певних ситуаціях самостійно ухвалювати рішення, не беручи до уваги думку інших. Крім цього, визначено необхідність негайного напрацювання й ухвалення Закону України «Про адміністративний збір», що встановить правові принципи стягнення адміністративного збору, платників,

розміри ставок адміністративного збору, порядок сплати, звільнення від сплати й повернення адміністративного збору.

Ключові слова: нормативно-правові акти, адміністративні послуги, територіальні громади, стадії розвитку нормативно-правового забезпечення, Адміністративно-процедурний кодекс.

Anhel Antonina Andriivna director, department of state registration of civil status acts in Mukachevo, Mukachevo district, Zakarpattia region, Pushkin St., 15, Mukachevo, 89611, tel.: (0313)12-15-43, <https://orcid.org/0000-0002-8783-5515>

LEGISLATIVE PROVISIONS IN THE FIELD OF PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN UKRAINE

Abstract. The article examines the legislative provision in the field of administrative services in Ukraine, which is constantly changing, as territorial communities receive an increasing number of delegated powers from the state executive authorities every year, which can create conditions for the continuous renewal of the activities of the National Administrative Service of territorial communities within the framework of current legislation. Four stages of the development of regulatory and legal support of the system of providing administrative services in Ukraine are distinguished, in particular, the establishment of the system of providing administrative services in terms of interaction with economic entities (1990-2007), the beginning of the formation of the system of providing administrative services and the formation of normative foundations for the regulation of the field of administrative services services (2008-2013), increasing the powers of local self-government bodies in the sector of providing administrative services (2014-2018), establishing a network of appropriate Centers for the provision of administrative services of local self-government bodies, and digitalization of the public services sector (2019 - until today). The list of normative legal acts that were adopted during the above stages of development of normative legal support of the system of providing administrative services in Ukraine is given

The need for the adoption of the Administrative Procedure Code, a legislative act, which should regulate the general process of granting AP, was determined - it is very necessary. Which, in turn, reduces the corruption risks in the process of granting AP by authorities and local self-government bodies, because the specific definition of the mechanism cancels the ability of the authorized entity to make decisions independently in certain situations, without taking into account the opinion of others. In addition, the need for the immediate development and adoption of the Law of Ukraine "On Administrative Fees" is determined, which will establish the legal principles of collecting administrative fees, payers, the rates of administrative fees,

the procedure for payment, exemption from payment and refund of administrative fees.

Keywords: normative legal acts, administrative services, territorial communities, stages of development of normative legal support, Administrative Procedure Code.

Постановка проблеми. В Україні реформа децентралізації, яка відзначається делегуванням владних повноважень і фінансів від органів центральної виконавчої влади до органів місцевого самоврядування, відбувається в Україні активно з 2015 р. Якраз це формує нові змоги на муніципальному рівні навіть для малих міст, сіл, селищ і невеликих громад з метою їх наступного розвитку. Через процес об'єднання в новостворених громад є змога поєднувати свої ресурси з метою самостійного вирішення питань, що мають місцеве значення, покращувати якість життя та бути за це відповідальними. Один із векторів втілення самоврядних повноважень на місцевому рівні – розбудова сектора надання адміністративних послуг громадянам через організацію відповідних Центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП). Зазначене вважається доволі позитивним моментом, що пришвидшив процеси децентралізації надання адміністративних послуг у країні й поліпшення їх якості. Зважаючи на введення в Україні правового режиму воєнного стану надання якісних адміністративних послуг – доволі актуальне питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблематику досліджували чимало науковців, зокрема О. Баранов, І. Коліушко, І. Кравчук, К. Мельникова, Г. Писаренко, І. Попова, Б. Савченко, В. Тимошук, М. Ющенко та інші.

Метою статті є дослідження законодавчого забезпечення у сфері надання адміністративних послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розвиток мережі відповідних Центрів надання адміністративних послуг значно залежить від належного нормативно-правового забезпечення, котре теж зазнає впливу безперервних змін в українському законодавстві й визначає всі потрібні для розвитку галузі вектори. Проаналізувавши літературні джерела, на нашу думку головними стадіями розвитку нормативно-правового забезпечення системи надання адміністративних послуг в Україні є наступні.

I стадія (1990-2007 рр.) – заснування системи надання адміністративних послуг в частині взаємодії із суб'єктами господарювання. Протягом даного періоду було прийнято такі нормативно-правові акти:

1. Закон України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII, який встановлює порядок правового регулювання діяльності нотаріату в Україні [1].

2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР, який визначає систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування [2].

3. Указ Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22.07.1998 р. № 810/98, який має на меті забезпечення реформування системи державного управління в Україні, створення умов для побудови відповідно до Конституції демократичної, соціальної, правової держави, утвердження і забезпечення прав людини і громадянина [3].

4. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 р. № 755-IV, який регулює відносини, що виникають у сфері державної реєстрації юридичних осіб, їхньої символіки, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців [4].

5. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 р. № 1952-IV, який регулює відносини, що виникають у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, і спрямований на забезпечення визнання та захисту державою таких прав [5].

6. Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» від 6 вересня 2005 р. № 2806-IV, який визначає правові та організаційні засади функціонування дозвільної системи у сфері господарської діяльності і встановлює порядок діяльності дозвільних органів, уповноважених видавати документи дозвільного характеру, та адміністраторів [6].

7. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення концепції розвитку системи надання адміністративних послуг» від 15 лютого 2006 р. № 90-р, яка визначає порядок оплати та оцінки якості надання адміністративних послуг, напрями підвищення якості надання адміністративних послуг, а також законодавче забезпечення розвитку системи надання адміністративних послуг [7]. Серед наявних в цій сфері проблем Концепцією визначено: наявність не передбачених законами видів АП; поділ АП на кілька платних послуг; вимагання від фізичних та юридичних осіб документів, не визначених законодавством або у не передбаченій законодавством формі; перекладання обов'язків адміністративних послуг із збиранням довідок або погодження документів на фізичних та юридичних осіб; необґрунтоване справляння плати або великі розміри плати за надання окремих видів АП; встановлення в адміністративному органі графіка приймання громадян у незручний для них час; необґрунтовано тривалий строк надання окремих послуг; обмежений доступ до інформації необхідної для отримання АП; неналежне законодавче

регулювання процедурних питань надання послуг; відсутність стандартів надання послуг; ставлення до фізичних та юридичних осіб як до прохачів, організація не задоволення потреб особи, а на формальне дотримання процедури; фактичне зобов'язання фізичних та юридичних осіб отримувати супутні платні послуги [8].

II стадія (2008-2013 рр.) – початок утворення системи надання адміністративних послуг та формування нормотворчих засад задля впорядкування галузі адміністративних послуг. Протягом даного періоду було прийнято такі нормативно-правові акти:

1. Указ Президента України «Про заходи із забезпечення додержання прав фізичних та юридичних осіб щодо одержання адміністративних (державних) послуг» від 3 липня 2009 р. № 508/2009, що має на меті поліпшення умов реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність, забезпечення належного функціонування дозвільної системи у сфері господарської діяльності, запобігання проявам корупції під час надання адміністративних (державних) послуг [9].

2. Закон України «Про перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» від 19 травня 2011 р. № 3392-VI [10].

3. Закон України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI, визначає правові засади реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері надання адміністративних послуг [11].

Законом було визначено, що «адміністративна послуга» – це результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону. Законом також визначено такі поняття як «суб'єкт звернення» – це фізична або юридична особа, яка звертається за отриманням адміністративних послуг; «суб'єкт надання адміністративної послуги» – це орган виконавчої влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, уповноважені відповідно до закону надавати адміністративні послуги. Закон визначає правові засади реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері надання АП [12].

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки адміністративної послуги» від 30 січня 2013 р. № 44 [13].

5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Примірного положення про центр надання адміністративних послуг» від 20 лютого 2013 р. № 118 [14].

6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Примірного регламенту центру надання адміністративних послуг» від 1 серпня 2013 р. № 588,

який визначає порядок організації роботи центру надання адміністративних послуг, його територіальних підрозділів, віддалених робочих місць адміністраторів, порядок дій адміністраторів центру та їх взаємодії із суб'єктами надання адміністративних послуг [15].

III стадія (2014-2018 рр.) – збільшення повноважень органів місцевого самоврядування в секторі надання адміністративних послуг. Протягом даного періоду було прийнято такі нормативно-правові акти:

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» від 1 квітня 2014 р. № 333-р, мета якої є визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад [16].

2. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання адміністративних послуг через центри надання адміністративних послуг» від 16 травня 2014 р. № 523-р, яке затверджує перелік адміністративних послуг органів виконавчої влади та адміністративних послуг, що надаються органами місцевого самоврядування у порядку виконання делегованих повноважень, які є обов'язковими для надання через центри надання адміністративних послуг [17].

3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 25 грудня 2015 р. № 1127, яка затверджує порядок державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень; порядок надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно; порядок доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно [18].

4. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 26 листопада 2015 р. № 835-VIII, який регулює відносини, що виникають у сфері державної реєстрації юридичних осіб, їхньої символіки (у випадках, передбачених законом), громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців [19].

5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг» від 10 грудня 2015 р. № 888-VIII [20].

6. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні» від 16 листопада 2016 р. № 918-р, метою якої є визначення напрямів, механізму і строків формування ефективної системи електронних послуг в Україні для задоволення інтересів фізичних та юридичних осіб через розвиток і підтримку доступних та прозорих, безпечних та некорупційних, найменш затратних, швидких та зручних електронних послуг [21].

7. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Деякі питання створення та забезпечення функціонування центрів надання адміністративних послуг, у тому числі послуг соціального характеру, в форматі “Прозорий офіс”» від 11 жовтня 2017 р. № 736-р, яке затверджує перелік міст обласного значення та об’єднаних територіальних громад, що мають намір створити та забезпечити функціонування центрів надання адміністративних послуг, у тому числі послуг соціального характеру, в форматі “Прозорий офіс” [22].

8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання електронних довірчих послуг в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях державної форми власності» від 19 вересня 2018 р. № 749, який визначає вимоги щодо використання, у тому числі отримання, кваліфікованих електронних довірчих послуг в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях державної форми власності [23].

IV стадія (2019 – до сьогоднішнього дня) – становлення мережі належних Центрів надання адміністративних послуг органів місцевого самоврядування та діджиталізація галузі публічних послуг. Протягом даного періоду було прийнято такі нормативно-правові акти:

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2019-2020 роки» від 30 січня 2019 р. № 37-р [24].

2. Указ Президента України «Про деякі заходи із забезпечення надання якісних публічних послуг» від 4 вересня 2019 р. № 647/2019, що має на меті утвердження функціонування сервісної держави - держави для громадян і бізнесу, забезпечення належної реалізації прав фізичних та юридичних осіб у сфері надання публічних, у тому числі адміністративних, послуг, створення сучасної інфраструктури, зручних та доступних електронних сервісів для надання таких послуг [25].

3. Указ Президента України «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» від 8 листопада 2019 р. № 837/2019, що має на меті забезпечення подальшого здійснення структурних економічних реформ, запровадження додаткових механізмів для прискорення соціально-економічного

розвитку України, підвищення добробуту населення, гармонійного розвитку регіонів, продовження впровадження європейських стандартів життя, зміцнення держави [26].

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг» від 4 грудня 2019 р. № 1137, яка визначає мету, основні завдання, функціональні можливості та суб'єктів Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, зміст розміщеної на ньому інформації та порядок її внесення, порядок ведення Реєстру адміністративних послуг, а також інші питання щодо функціонування Порталу Дія [27].

5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації мережі та функціонування центрів надання адміністративних послуг та удосконалення доступу до адміністративних послуг, які надаються в електронній формі» від 3 листопада 2020 р. № 943-ІХ, який передбачає, що центри надання адміністративних послуг утворюються при органі місцевого самоврядування або ж місцевої державної адміністрації [28].

6. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання декларування і реєстрації місця проживання та ведення реєстрів територіальних громад» від 7 лютого 2022 р. № 265, яка затверджує порядок декларування та реєстрації місця проживання; порядок створення, ведення та адміністрування реєстрів територіальних громад; порядок електронної інформаційної взаємодії між інформаційно-комунікаційними системами та передачі органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру [29].

Ми вважаємо, нормативно-правове забезпечення в секторі надання публічних й адміністративних послуг продовжуватиме змінюватися. Сформовані в Україні після місцевих виборів у жовтні 2020 р. 1402 територіальні громади кожного року одержуватимуть від органів державної виконавчої влади дедалі більшу кількість делегованих повноважень, що здатне сформувавши умови для безперервного оновлення діяльності ЦНАП територіальних громад в рамках чинного законодавства.

Висновки. Нормативно-правова основа в галузі публічного управління, а саме надання адміністративних послуг громадянам, весь час розвивається. Розгляд тенденцій в названій галузі свідчить про те, що наступний напрям розвитку буде націлений в основному на кінцевого споживача послуг (суб'єкта звернення) із нормативним встановленням переваг комплексних особливостей послуг і їх надання здебільшого в електронній формі, приміром, із застосуванням застосунку «Дія» або схожих сервісів.

Створення відповідних умов для сучасного розвитку сектора надання адміністративних послуг потребує від органів державної виконавчої влади й органів місцевого самоврядування ухвалення стратегічних рішень стосовно

розбудови належної інфраструктури: оновлення комп'ютерного, спеціалізованого (робочих станцій) обладнання й іншої оргтехніки в Центрах надання адміністративних послуг; гарантування якісного зв'язку для того, щоб інтернет нормально працював, завдяки чому результативно функціонуватимуть мобільні ЦНАПи й мобільні робочі місця адміністраторів, надаватимуться послуги фізичним і юридичним особам в територіальних підрозділах ЦНАП і на віддалених робочих місцях, проводитимуться миттєві розрахунки за адміністративні послуги, надаватиметься доступ до державних реєстрів; втілення заходів щодо інформування й залучення громадян до функціонування ЦНАП.

Таким чином, у державі сформоване достатнє нормативно-правове поле для діяльності системи надання адміністративних послуг. Проте брак Адміністративно-процедурного кодексу, а також неврегульованість певних деталей процесу надання адміністративних послуг вважається необхідністю здійснювати наукові розробки стосовно покращення нормативно-правових актів з метою поліпшення якості надання адміністративних послуг, створення належних умов для організації надання якісних адміністративних послуг, беручи до уваги процедури адміністративно-територіальної реформи, об'єднання територіальних громад в тому числі. Ухвалення Адміністративно-процедурного кодексу, законодавчого акта, що повинен врегулювати загальний процес надання АП, - дуже потрібний. Що, своєю чергою, зменшує корупційні ризики в процесі надання АП органами влади та органами місцевого самоврядування, тому що конкретне визначення механізму анулює зможу уповноваженого суб'єкта в певних ситуаціях самостійно ухвалювати рішення, не беручи до уваги думку інших. Також ухвалення вище названого акта буде сприяти якісному наданню адміністративних послуг. Наразі ж потрібно негайно напрацювати й ухвалити Закон України «Про адміністративний збір», що встановить правові принципи стягнення адміністративного збору, платників, розміри ставок адміністративного збору, порядок сплати, звільнення від сплати й повернення адміністративного збору. Відсутність на рівні законодавства трактування терміну «стандарт адміністративної послуги» й розмір ставки адміністративного збору зумовлюють корупційні ризики в ході надання адміністративних послуг як органами влади, так і органами місцевого самоврядування.

Література:

1. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22.07.1998 № 810/98. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text>

4. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>
5. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>
6. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 06.09.2005 № 2806-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15#Text>
7. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 № 90-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-%D1%80#Text>
8. Ющенко М. Проблемні питання правового регулювання адміністративних послуг в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. № 3 (79). С. 92-97.
9. Про заходи із забезпечення додержання прав фізичних та юридичних осіб щодо одержання адміністративних (державних) послуг: Указ Президента України від 03.07.2009 № 508/2009. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/508/2009#Text>
10. Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності: Закон України від 19.05.2011 № 3392-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3392-17#Text>
11. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
12. Ющенко М. Проблемні питання правового регулювання адміністративних послуг в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. № 3 (79). С. 92-97.
13. Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки адміністративної послуги: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.01.2013 № 44. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/44-2013-%D0%BF#Text>
14. Про затвердження Примірного положення про центр надання адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.02.2013 № 118. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2013-%D0%BF#Text>
15. Про затвердження Примірного регламенту центру надання адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 № 588. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2013-%D0%BF#Text>
16. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>
17. Деякі питання надання адміністративних послуг через центри надання адміністративних послуг: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.05.2014 № 523-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523-2014-%D1%80#Text>
18. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 р. № 1127. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF#Text>
19. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 26.11.2015 № 835-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-19#Text>
20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг: Закон України від 10.12.2015 № 888-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-19#top>

21. Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 № 918-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D1%80#Text>

22. Деякі питання створення та забезпечення функціонування центрів надання адміністративних послуг, у тому числі послуг соціального характеру, в форматі “Прозорий офіс”: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.10.2017 № 736-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2017-%D1%80#Text>

23. Про затвердження Порядку використання електронних довірчих послуг в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях державної форми власності: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2018 № 749. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/749-2018-%D0%BF#Text>

24. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2019-2020 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.01.2019 № 37-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2019-%D1%80#Text>

25. Про деякі заходи із забезпечення надання якісних публічних послуг: Указ Президента України від 04.09.2019 № 647/2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/647/2019#Text>

26. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави: Указ Президента України від 08.11.2019 № 837/2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019#Text>

27. Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 № 1137. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text>

28. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації мережі та функціонування центрів надання адміністративних послуг та удосконалення доступу до адміністративних послуг, які надаються в електронній формі: Закон України від 03.11.2020 № 943-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-20#Text>

29. Деякі питання декларування і реєстрації місця проживання та ведення реєстрів територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2022 № 265. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2022-%D0%BF#Text>

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro notariat» [The Law of Ukraine «About the notary»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy «Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini» [The Law of Ukraine «On local self-government in Ukraine»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

3. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro zakhody shchodo vprovadzhennia Kontseptsii administrativnoi reformy v Ukraini» [Decree of the President of Ukraine «On measures to implement the Administrative Reform Concept in Ukraine»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text> [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib, fizychnykh osib - pidpriyemstiv ta hromadskykh formuvan» [The Law of Ukraine «On state registration of legal entities, natural persons - entrepreneurs and public organizations»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhhome maino ta yikh obtiazhen» [The Law of Ukraine «On state registration of property rights to immovable property and their encumbrances»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> [in Ukrainian].

6. Закон України «Pro dozvilnu systemu u sferi hospodarskoi diialnosti» [The Law of Ukraine «On the permit system in the field of economic activity»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15#Text> [in Ukrainian].

7. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku systemy nadannia administratyvnykh posluh orhanamy vykonavchoi vlady» [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the Concept of development of the system of providing administrative services by executive authorities»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

8. Iushchenko, M. (2019). Problemni pytannia pravovoho rehuliuвання administratyvnykh posluh v Ukraini [Problematic issues of legal regulation of administrative services in Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of public administration*, 3 (79), 92-97 [in Ukrainian].

9. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro zakhody iz zabezpechennia doderzhannia prav fizychnykh ta yurydychnykh osib shchodo oderzhannia administratyvnykh (derzhavnykh) posluh» [Decree of the President of Ukraine «On measures to ensure compliance with the rights of individuals and legal entities regarding the receipt of administrative (state) services»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/508/2009#Text> [in Ukrainian].

10. Закон України «Pro Perelik dokumentiv dozvilnoho kharakteru u sferi hospodarskoi diialnosti» [The Law of Ukraine «On the List of documents of a permissive nature in the field of economic activity»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3392-17#Text> [in Ukrainian].

11. Закон України «Pro administratyvni posluhy» [The Law of Ukraine «On administrative services»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> [in Ukrainian].

12. Iushchenko, M. (2019). Problemni pytannia pravovoho rehuliuвання administratyvnykh posluh v Ukraini [Problematic issues of legal regulation of administrative services in Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of public administration*, 3 (79), 92-97 [in Ukrainian].

13. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia vymoh do pidhotovky tekhnolohichnoi kartky administratyvnoi posluhy» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the requirements for the preparation of the technological card of the administrative service»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/44-2013-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

14. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Prymirnoho polozhennia pro tsentr nadannia administratyvnykh posluh» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the Model Regulation on the center for the provision of administrative services»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2013-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

15. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Prymirnoho rehlamentu tsentru nadannia administratyvnykh posluh» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the Model Regulations of the Center for the Provision of Administrative Services»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2013-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

16. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini» [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

17. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Deiaki pytannia nadannia administratyvnykh posluh cherez tsentry nadannia administratyvnykh posluh» [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of providing administrative services through administrative service centers»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523-2014-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

18. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On state registration of property rights to immovable property and their encumbrances»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

19. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib ta fizychnykh osib – pidpriemstiv» ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo detsentralizatsii povnovazhen z derzhavnoi reiestratsii yurydychnykh osib, fizychnykh osib - pidprietstiv ta hromadskykh formuvan» [The Law of Ukraine «On amendments to the Law of Ukraine "On State Registration of Legal Entities and Individual Entrepreneurs" and some other legislative acts of Ukraine regarding the decentralization of powers for state registration of legal entities, individual entrepreneurs and public organizations"»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-19#Text> [in Ukrainian].

20. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo rozshyrennia povnovazhen orhaniv mistsevoho samovriaduvannia ta optymizatsii nadannia administratyvnykh posluh» [The Law of Ukraine «On the introduction of changes to some legislative acts of Ukraine regarding the expansion of the powers of local self-government bodies and the optimization of the provision of administrative services»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-19#top> [in Ukrainian].

21. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku systemy elektronnykh posluh v Ukraini» [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the Concept of the development of the system of electronic services in Ukraine»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

22. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Deiaki pytannia stvorennia ta zabezpechennia funktsionuvannia tsestriv nadannia administratyvnykh posluh, u tomu chysli posluh sotsialnoho kharakteru, v formati “Prozoryi ofis”» [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of creating and ensuring the functioning of centers for the provision of administrative services, including services of a social nature, in the "Transparent Office" format»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

23. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia elektronnykh dovirchykh posluh v orhanakh derzhavnoi vlady, orhanakh mistsevoho samovriaduvannia, pidprietstvakh, ustanovakh ta orhanizatsiiakh derzhavnoi formy vlasnosti» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the Procedure for the use of electronic trust services in state authorities, local self-government bodies, enterprises, institutions and state-owned organizations»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/749-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

24. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo realizatsii Kontseptsii rozvytku systemy elektronnykh posluh v Ukraini na 2019-2020 roky» [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the plan of measures for the implementation of the Concept of the development of the system of electronic services in Ukraine for 2019-2020»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2019-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

25. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro deiaki zakhody iz zabezpechennia nadannia yakisnykh publichnykh posluh» [Decree of the President of Ukraine «On some measures to ensure the provision of quality public services»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/647/2019#Text> [in Ukrainian].

26. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro nevidkladni zakhody z provedennia reform ta zmitsnennia derzhavy» [Decree of the President of Ukraine «On urgent measures to carry out reforms and strengthen the state»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019#Text> [in Ukrainian].

27. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pytannia Yedynoho derzhavnogo vebportalu elektronnykh posluh ta Reiestru administratyvnykh posluh» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Issues of the Unified State Web Portal of Electronic Services and the Register of Administrative Services»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

28. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo optymizatsii merezhi ta funktsionuvannia tsentriv nadannia administratyvnykh posluh ta udoskonalennia dostupu do administratyvnykh posluh, yaki nadaiutsia v elektronni formi» [The Law of Ukraine «On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the optimization of the network and functioning of centers for the provision of administrative services and improving access to administrative services provided in electronic form»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-20#Text> [in Ukrainian].

29. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Deiaki pytannia deklaruvannia i reiestratsii mistsia prozhyvannia ta vedennia reiestriv terytorialnykh hromad» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of declaration and registration of place of residence and keeping registers of territorial communities»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

УДК 34:336.71:004.738.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-292-303](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-292-303)

Баранов Олександр Олександрович магістр, аспірант, кафедра державного управління, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, АТ "ПРОКРЕДИТ БАНК", м. Київ, просп. Берестейський, 107-А, <https://orcid.org/0009-0001-2875-3851>

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ, ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

Анотація. Мета статті полягає в дослідженні перспектив інтеграції фінансових технологій у банківський сектор та визначення сильних і слабких сторін, загроз і можливостей впливу фінансових технологій на банківський сектор, а також дослідження закордонного досвіду діяльності банківських установ в умовах цифровізації.

У статті використано такі методи дослідження: індукції, дедукції, синтезу, порівняння, табличного.

У процесі роботи було проаналізовано перспективні сучасні інноваційні технології в Україні та світі. Надано пропозиції щодо розробки стратегія розвитку ринку фінансових послуг, яка б включала інноваційні тенденції розвитку ринку банківських послуг, впровадження передових технологій обслуговування клієнтів та розвиток системи регулювання та нагляду за ринком фінансових послуг. Визначено напрямки оптимізації технології публічного управління в напрямку банківських інновацій. Досліджено основні напрямки програми регулювання та нагляду за ринком фінансових послуг, що дозволить забезпечити повноцінний конкурентний розвиток українського ринку фінансових послуг, а також стане стимулом і каталізатором інноваційного розвитку економіки країни в цілому. За допомогою SWOT-аналізу досліджено сильні та слабкі сторони таких інноваційних технологій, як ManuScan, електронні гаманці та електронні платіжні системи (СЕР), а також досліджено закордонний досвід впровадження таких інноваційних послуг. Особливу увагу було приділено такій категорії загроз інноваційних технологій, як хакерські та вірусні атаки, оскільки вони використовуються в банківській та фінансовій системі на національному рівні. Визначено основні перспективи діяльності банківських установ з використанням новітніх прогресивних фінансових продуктів та послуг, а також основ публічного управління. Проаналізовано особливості впровадження міжнародного стандарту ISO20022

в напрямку публічного управління та у партнерстві зі SWIFT. Досліджено переваги та можливості, що надає перехід до використання міжнародних стандартів обміну фінансовими повідомленнями шляхом впровадження систем електронних платежів нового покоління (СЕР-4.0).

Ключові слова: цифровізація, цифрові технології, електронні гарантії, електронні платіжні системи, публічне управління.

Baranov Oleksandr Oleksandrovych Master's degree, Post-graduate student, Department of Public Management, Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, JSC PROCREDIT BANK, Kyiv, Beresteyskyi Ave., 107-A, <https://orcid.org/0009-0001-2875-3851>

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE ACTIVITY OF BANKING INSTITUTIONS IN CONDITIONS OF DIGITALIZATION, FOREIGN EXPERIENCE

Abstract. The purpose of the article is to explore the perspectives of the integration of financial technologies in the banking sector and to identify the strengths and weaknesses, threats and opportunities of the impact of financial technologies on the banking sector, as well as to study the foreign experience of banking institutions in the conditions of digitalization.

The following research methods are used in the article: induction, deduction, synthesis, comparison, tabular.

In the process of work, promising modern innovative technologies in Ukraine and the world were analyzed. Proposals were made to develop a strategy for the development of the financial services market, which would include innovative trends in the development of the banking services market, the introduction of advanced customer service technologies, and the development of a system of regulation and supervision of the financial services market. The directions of optimization of public management technology in the direction of banking innovations are determined. The main directions of the program of regulation and supervision of the financial services market have been studied, which will ensure full-fledged competitive development of the Ukrainian financial services market, and will also become an incentive and catalyst for the innovative development of the country's economy as a whole. With the help of SWOT analysis, the strengths and weaknesses of such innovative technologies as ManuScan, electronic wallets and electronic payment systems (EPS) were investigated, as well as the foreign experience of implementing such innovative services was investigated. Special attention was paid to the category of threats of innovative technologies, such as hacker and virus attacks, as they are used in the banking and financial system at the national level. The main prospects for the

activity of banking institutions using the latest progressive financial products and services, as well as the basics of public administration, have been determined. The peculiarities of the implementation of the international standard ISO20022 in the direction of public administration and in partnership with SWIFT have been analyzed. The advantages and opportunities provided by the transition to the use of international standards for the exchange of financial messages through the introduction of electronic payment systems of the new generation (SEP-4.0) have been studied.

Keywords: digitization, digital technologies, electronic wallets, electronic payment systems, public administration.

Постановка проблеми. Сьогодні впровадження та розвиток інноваційних технологій у сфері надання банківських послуг набуває особливого значення у зв'язку з посиленням конкуренції між банками. Удосконалення інноваційних технологій у банківському секторі також забезпечує ефективне функціонування банківської системи та підвищує економічний рівень розвитку України, а в умовах війни стабілізує банківську систему за рахунок збільшення кількості інноваційних способів здійснення фінансових операцій.

В даний час в Україні існує 6 основних систем автоматизації банківської діяльності, які широко використовуються в різних фінансових установах. Системна інтеграція стає все більш актуальним завданням, оскільки вона допомагає оптимізувати робочі процеси, забезпечує швидкий доступ до необхідної інформації і підвищує ефективність та продуктивність роботи Банку в цілому. У цьому контексті дуже важлива інтеграція автоматизованої банківської системи (САБ) та центральної системи обробки електронних платежів (ЦОСЕП), яка може покращити рівень якості та швидкості обслуговування клієнтів, а також забезпечити надійність та безпеку транзакцій.

Сьогодні цифрові технології стали невід'ємним інструментом банківського та фінансового сектору та стрімко розвиваються, тому подальше функціонування банківського сектору на сучасному етапі його розвитку безпосередньо пов'язане з розвитком інноваційних технологій, які в останні роки стали інформаційним вектором не тільки для окремої банківської системи, але й для всього фінансового сектору та світу в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку сектору банківських послуг та його трансформації в рамках цифровізації всієї соціально-економічної системи, в тому числі у зв'язку з розвитком процесів діджиталізації, досліджували в своїх працях вчені, серед яких: Абрамова А.С., Адамик Б., Алі А., Клапкін Ю.М., Мелих О.Ю., Ткачук В. та інші. Однак деякі

аспекти цієї проблематики залишаються недостатньо вивченими. Зокрема, більш детальне дослідження потребують питання, пов'язані з цифровізацією банків в умовах глобалізації та інтеграції, а також вдосконалення діяльності банківських установ використовуючи закордонний досвід.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні перспектив інтеграції фінансових технологій у банківський сектор та визначення сильних і слабких сторін, загроз і можливостей впливу фінансових технологій на банківський сектор, а також дослідження закордонного досвіду діяльності банківських установ в умовах цифровізації.

Відповідно до мети роботи необхідно вирішувати наступні завдання: проаналізувати перспективні сучасні інноваційні технології в Україні та світі; дослідити сильні та слабкі сторони таких інноваційних технологій, як ManuScan, електронні гаманці та електронні платіжні системи (СЕР) використовуючи SWOT-аналіз; визначити основні загрози інноваційних технологій, серед яких: хакерські та вірусні атаки; визначити основні перспективи діяльності банківських установ з використанням новітніх прогресивних фінансових продуктів та послуг та публічного управління.

Методи дослідження. У науковій статті використано такі методи дослідження: індукції та дедукції для аналізу перспективних сучасних інноваційних технологій в Україні та світі; метод синтезу для визначення основних загроз інноваційних технологій, серед яких: хакерські та вірусні атаки, а також підкреслено особливості публічного управління такої діяльності; порівняння для дослідження сильних та слабких сторін таких інноваційних технологій, як ManuScan, електронні гаманці та електронні платіжні системи (СЕР) використовуючи SWOT-аналіз.

Виклад основного матеріалу. Усі цивілізовані країни намагаються максимально зменшити кількість операцій з готівкою та кількість готівки в обігу. З цією метою центральні банки та уряди вживають різних заходів, одним з яких є платіжні системи з використанням пластикових карток (переважно всередині країни та за кордоном).

Публічне управління інноваційною політики на ринку банківських послуг потребує, насамперед, розробки довгострокової стратегії розвитку банківської системи як невід'ємної складової загального розвитку фінансового ринку. Впровадження інноваційних банківських проєктів є першочерговим пріоритетом для подальшого розвитку банківських установ та набуття конкурентних переваг на ринку фінансових послуг України. З цією метою на рівні Верховної Ради за участі Уряду, НБУ, банківських асоціацій та регуляторів має бути розроблена стратегія розвитку ринку фінансових послуг, яка б включала:

- ключові інноваційні тенденції розвитку ринку банківських послуг та шляхи їх підтримки;
- розвиток та впровадження передових технологій обслуговування клієнтів, обробки та передачі інформації;
- взаємодію різних сегментів ринку фінансових послуг;
- розвиток системи регулювання та нагляду за ринком фінансових послуг в цілому, а не за окремими його сегментами. Розробка та реалізація такої стратегічної програми дозволить забезпечити повноцінний конкурентний розвиток українського ринку фінансових послуг та його найбільшої складової - банківського ринку, а також стане стимулом і каталізатором інноваційного розвитку економіки в цілому [7].

Правове оформлення діяльності між суб'єктами господарювання, органами державної влади та органами місцевого самоврядування має велике значення для успішної реалізації фінансової політики, ефективного впровадження інноваційних банківських продуктів та механізмів управління такими інноваціями [5].

Публічне управління банківською діяльністю та її інноваційними продуктами забезпечує логічну структуру системи управління і визначає форму систематизації її структурних елементів. Тому головним у технології управління є визначення цілей, структурних характеристик і методів реалізації кожної функції управління. Таким чином, ефективний фінансовий менеджмент повинен оптимізувати управлінські процеси та раціоналізувати структуру і методи управлінської системи.

Оптимізація технології публічного управління в напрямку банківських інновацій забезпечується організаційною стабільністю, яка є передумовою ефективного функціонування державних інституцій як структурних елементів системи. Йдеться про рівень оптимальності структури технологій публічного управління [6].

В епоху цифровізації все більшої популярності набуває новий тренд – біометрична автентифікація. Ця технологія підтримується ЄС як надійний засіб ідентифікації. Наприклад, в Україні система ManuScan, розроблена компанією Sinfocom, може ідентифікувати особу за допомогою сканування малюнка вен на долоні. Такий спосіб ідентифікації вважається простішим і надійнішим, ніж складні системи безпеки, які сканують сітківку або зіницю ока. Вважається, що коли датчики сканера освітлюють руку безпечним інфрачервоним світлом, система розпізнає малюнок вен на долоні. Для дослідження сильних та слабких сторін даної технології використаємо SWOT-аналіз (табл. 1) [13].

Таблиця 1

**SWOT-аналіз застосування системи ManuScan у банківських
установах**

Сильні сторони	Слабкі сторони
Точна та швидка ідентифікація особи, що звернулася до банківської установи	Не працює під час локальних відключень електроенергії, проте за системи генераторного підключення є можливість налаштувати роботу
Гігієнічне використання	Високі витрати на придбання обладнання
Стабільна робота (від -25°C до +85°C), незалежно від погодних і кліматичних умов	Недостатнє поширення для використання у вітчизняних банках
Можливості	Загрози
Перехід на спрощену систему ідентифікації	Можливість злому або хакерських атак системи
Інтеграція в усі системи контролю доступу	Заміна систем верифікації особи в банках
Потрійна система шифрування даних осіб	Збір та довічне зберігання персональних даних

Джерело: розроблено автором на основі [13]

Отже, відповідно до дослідження варто відмітити, що система ManuScan домінує в категорії можливостей, а головна особливість технології – потрійне шифрування, що захищає користувача, надані дані та всю інформацію про нього. В категорії загроз, де важливим став збір і зберігання інформації про людей протягом усього їхнього життя. Однак сьогодні для збору інформації та надання користувачам пошукових запитів в Інтернеті і захисту даних використовуються всілякі інноваційні технології. Для банків та фінансових установ перевагою є якість та безпека їхніх систем, які забезпечують надійний захист даних. В напрямку публічного управління функціонування даної системи контролюється НБУ, визначається ефективність її діяльності та перспектив подальшого розвитку.

Наступною інновацією в банківському секторі є цифрові гаманці на основі електронних платіжних систем. Наразі електронні платіжні системи переважно використовуються в банківському секторі. Впровадження таких систем Національним банком України призвело до стрімкого зменшення кількості внутрішньобанківських та міжбанківських платежів. Здійснюючи платежі в інтернет-магазинах, більшість споживачів не хочуть залишати свої реквізити на сайті або в додатку для кожної окремої покупки [3]. Ця проблема була вирішена шляхом створення цифрових гаманців. Таким чином, користувачам не потрібно вводити дані своєї картки щоразу, коли вони оплачують товари або послуги на сайті інтернет-магазину. У гаманці

Masterpass можна використовувати будь-яку банківську картку: MasterCard, Visa. Ця технологія підтримується більшістю банків, оскільки платежі з карток на такі гаманці (і навпаки) створюють електронний грошовий обіг [10].

Саудівська Аравія має зарубіжний досвід роботи з електронними гаманцями в платіжній системі Sadad. За статистикою, у 2018 році було здійснено 87 548 057 платежів, з яких 51,4% - через саму систему Sadad, а 48,6% - через інші джерела. Однак у 2023 році ця цифра вже становила 325 487 554, з яких 95,7% було здійснено через систему Sadad, а 4,3% - через інші системи. Цей приклад показує, що кількість платежів зростає як в абсолютному, так і в пропорційному вираженні [12].

Сьогодні банківський сектор є одним з найяскравіших прикладів стрімкого цифрового розвитку. Варто зазначити, що лідери банківського сектору приділяють значну увагу послугам з ІТ-розробки, з'являються цифрові фабрики. Наприклад, один з найбільших банків Канади – Bank of Nova Scotia (Scotiabank), оголосив про розробку проекту нової цифрової фабрики для створення та впровадження цифрових інновацій та рішень для клієнтів банку [15].

Для дослідження потенційного використання систем електронних гаманців у банківських установах використаємо SWOT-аналіз (таблиця 2).

Таблиця 2

SWOT-аналіз використання систем електронних гаманців у банківських установах

Сильні сторони	Слабкі сторони
Швидкість операцій	Ця платформа не підтримується деякими організаціями
Транзакції можна здійснювати будь-де	Недоступна під час перебоїв в електропостачанні, але при використанні генераторного освітлення можливе налаштування роботи
Операційна робота можлива 24 години на добу, сім днів на тиждень, цілий рік	Електронні рахунки не захищені від блокування
Можливості	Загрози
Економія часу в процесі здійснення операцій	Ймовірні ризики хакерських та вірусних атак
Можливість реалізації операцій за кордоном	Високі комісійні збори
Можливість отримувати додаткові кошти	Поступова заміна банкнот

Джерело: розроблено автором на основі [13]

На практиці вибіляється множина переваг систем електронних гаманців, наприклад, можливість здійснювати транзакції з будь-якого місця. Сьогодні користувачі інтернету обирають цифрові інновації, тому що до них можна

отримати доступ з будь-якого місця, а швидкість транзакцій гарантована. Як наслідок, ця технологія стала найулюбленішим варіантом здійснення платежів серед населення.

Варто наголосити, що систем електронних гаманців входить до складу системи електронних платіжів (СЕП), що є третім інноваційним продуктом, який досить широко використовується та модернізується банківськими установами [14].

В період з 01 квітня 2023 року міжбанківські платіжні операції в Україні здійснюються через нове покоління СЕП-4.0 у режимі 24/7. Вже сьогодні, з СЕП-4.0, можна не тільки вкладати багато даних в платежі, але і покращувати, автоматизувати і прискорювати процес фінансових платежів за товари, роботи та послуги. Клієнти отримують вигоду від структурованих призначень платежів, що дозволяють компаніям відстежувати всі етапи оплати та використовувати функцію скасування платежу [9].

Банки України в довгостроковій перспективі ставить перед собою амбітну мету стати постачальниками послуг на рівні з європейськими колегами, що дозволить іншим компаніям використовувати продуктивні рішення для бізнес-функцій. Банки також забезпечують якісну перевірку фінансових потоків з точки зору відповідності вимогам і фінансового моніторингу, автоматизуючи процес платежів і роблячи їх простими і прозорими [5].

Однією з ключових цінностей довгострокового розвитку ринку безготівкових платежів є ефективна і зручна платіжна інфраструктура як для клієнтів, так і для представників бізнесу. Платіжні системи відіграють одну з найважливіших ролей у сучасній економіці та нашому житті. Вони служать для забезпечення суб'єкту господарської діяльності можливості врегулювання зобов'язань в ході господарської діяльності. Слід зазначити, що вони надають громадянам можливість негайно оплачувати товари і послуги, здійснювати перекази та інші фінансові операції [6].

Розумна організація платіжних систем сприяє безперервному функціонуванню фінансового сектора держави, прискорює здійснення платежів і транзакцій, а надійна і ефективна платіжна система є ключем до стабільного функціонування банківської системи країни і розвитку економіки в цілому. На практиці перспективи такого розвитку можуть стосуватися управління розвитком платіжних систем та аналізу організаційних питань керівництва України. Також необхідно провести комплексне дослідження та опрацювання інформаційних технологій для забезпечення функціонування платіжної системи, з метою розширення її використання на території України [2].

Відповідно до стратегії Національного банку України до 2025 року, дорожньої карти розвитку СЕП, беручи до уваги отримання Україною статусу

кандидата на членство в ЄС, Національний банк здійснює перехід на нове покоління СЕП-4.0. Система електронних платежів НБУ СЕП-4.0 враховує міжнародний стандарт ISO20022 [8].

Національний банк України в напрямку публічного управління у партнерстві зі SWIFT впровадив міжнародний стандарт ISO20022 відповідно до стратегії розвитку платіжної інфраструктури в Україні та стратегії ЄЦБ щодо інтеграції України до стандарту ЄС для обміну повідомленнями в платіжній інфраструктурі України з метою підвищення конкурентоспроможності нашої країни та інтеграції з Європейським союзом та світовим ринком.

Перехід до використання міжнародних стандартів обміну фінансовими повідомленнями забезпечується впровадженням систем електронних платежів нового покоління (СЕП-4.0), які надають наступні можливості:

- визначення SEPA однією з провідних у світі для подальшого здійснення транскордонних переказів з країнами ЄС на основі миттєвого кредитного переказу (підключення до TIPS) та платіжного простору в Україні;

- перехід до гнучкого стандартизованого формату обміну інформацією на основі XML;

- використання додаткової інформації для розширення платіжних реквізитів, щоб підвищити рівень обслуговування та ефективність платежів;

- розширювати функціональність платіжних інструментів на користь банків і їх клієнтів;

- закладка основи для подальшого ефективного розвитку СЕП з впровадження миттєвих платежів, впровадження мультивалютності, сервісів відстеження платежів та інших інструментів [1].

Передбачається, що в наступні роки діяльності виходитимуть оновлення СЕП, що розроблятимуться та реалізовуватимуться за рахунок побажань користувачів, що здійснюють тестування СЕП в період 2022-2023 років. Крім цього основним напрямком подальшого розвитку передбачається розвиток системи банківського захисту та безпеки банківської інформації шляхом все більшої інтеграції з нормами діяльності банківської системи та установ країн ЄС [8].

ISO20022 заснований не на наборі форматів і правил обміну електронними повідомленнями, а на методології розробки стандартів – формалізованому описі бізнес-процесів, їх елементів і схем взаємодії запущених елементів бізнес-процесів. Результатом застосування методології ISO20022 є побудова формалізованого опису бізнес-процесу та придбання форм і схем обміну електронними повідомленнями, що забезпечують реалізацію бізнес-процесу.

Для проведення більш якісного дослідження використання електронних платіжних систем було використано SWOT-аналіз для визначення сильних та слабких сторін, можливостей та загроз (таблиця 3).

Таблиця 3

SWOT-аналіз використання СЕП у банківському секторі

Сильні сторони	Слабкі сторони
Забезпечення безперервності платежів	Недоступність під час відключень електроенергії, але можлива робота з генератором
Використання нових криптографічних систем захисту інформації	Аварійні ситуації та збої в роботі системи
Робота в режимі 24/7/365	Значне навантаження та множина виконуваних операцій
Можливості	Загрози
Створення передумов для прозорої взаємодії між платіжними системами та системами дистанційного обслуговування клієнтів.	Ймовірні атаки хакерів та вірусів
Транзакції за кордон	Поетапна заміна банкнот на фінансових ринках
Верифікація учасників СЕП платіжними організаціями та структурами	Банкрутство одного або декількох постачальників платіжних послуг

Джерело: розроблено автором на основі [14]

Найбільшою загрозою в електронних платіжних системах є поступове витіснення паперових грошей на фінансових ринках, що забезпечує перехід країни на електронну валюту. Крім того, у разі відключення електроенергії будь-який доступ до електронних грошей буде неможливим.

Використання нової криптографічної системи захисту інформації є однією з ключових складових сильних сторін СЕП. Ця система безпеки перетворює інформаційні дані у форму, яку неможливо прочитати або передати. Однак, як і будь-яка інша система безпеки, яка може бути зламана, ця система має ті ж ризики, але злом вимагає складних методів на основі квантових рішень, що ускладнює завдання для хакерів.

Висновки. Завдяки дослідженню цифрових інновацій, таких як система ManuScan (електронний сканер), електронні платіжні системи та електронні гаманці, було визначено сильні та слабкі сторони, можливості та загрози цих систем. Варто відмітити, що кожна з цих систем максимально на своєму рівні захищає дані користувачів, проте в епоху розвитку ІТ взломи та хакерські атаки таких систем є цілком ймовірними, що є основним ризиком та загрозою на сьогоднішній день.

Сьогодні банківські установи відіграють важливу роль у розвитку цифрової економіки. У банківській галузі спостерігається досить високий

рівень конкуренції між різними типами фінансових установ, спектр фінансових послуг яких є настільки типовим, що вони можуть конкурувати між собою лише за рахунок підвищення якості своїх послуг. У цьому контексті банківські установи виявляють велику зацікавленість у розробці та впровадженні нових фінансових технологій, які допомагають підвищити ефективність роботи самих банків та забезпечити кращий рівень обслуговування клієнтів. Сьогодні ці установи активно інвестують власні кошти в розвиток передових фінансових технологій, в тому числі інтернет-банкінгу. Ключовими напрямками вдосконалення банківських установ в умовах цифрової економіки є побудова соціально інтегрованої цифрової інфраструктури, запровадження єдиних стандартів для сприяння конкуренції, посилення захисту персональних даних та налагодження співпраці між особами, які приймають рішення з усіх секторів.

Література:

1. 1 квітня 2023 року запрацювало нове покоління Системи електронних платежів НБУ. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/218560_1-kvtnya-2023-roku-zapratsyovalo-nove-pokolnnya-sistemi-elektronnikh-platezhv-nbu
2. Абрамова А.С. Система ризиків діяльності комерційних банків в умовах цифровізації. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 4(28). С. 186-193.
3. Адамик Б., Ткачук В. Платіжні системи: фундаментальні засади та перспективи трансформації. *Економічний аналіз*. 2019. Том 29. № 3. С. 63–73.
4. Глобальне дослідження з питань шахрайства у банківській сфері. KPMG International, 2019. URL: https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/ua/pdf/2019/11/Global_Banking_Fraud_Survey.pdf.
5. Діджиталізація фінансового сектору. URL: <https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/17662/1/Ponomarenko.pdf>
6. Клапків Ю.М., Мелих О.Ю. Трансформація діджиталізації ринку фінансових та страхових послуг. *Review of transport economics and management*. 2019. Вип. 2(18). С. 83–89.
7. НБУ Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy/fintech2025>
8. Офіційний сайт НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/>
9. Перехід на СЕП 4.0 та ISO 20022: досвід Райффайзен Банку. URL: <https://psm7.com/uk/company/raiffeisen-bank/perexod-na-sep-4-0-i-iso-20022-opyt-rajffajzen-banka.html>
10. Цифрові технології у банках в умовах війни: кейс IBOX BANK та міжнародний досвід. URL: <https://ua.news.ua/money/tsyfrovye-tehnologyu-v-bankah-v-uslovyah-voyny-kejs-ibox-bank-y-mezhdunarodnyjopyt>
11. ISO 20022 – Зміни в роботі банків. URL: <https://itaccounting.com.ua/zmini-v-roboti-bankiv-u-zv-yazku-iz-zaprovadzhennyam-standartu-iso-20022>
12. Ali A., Salameh A. Payment and settlement system in Saudi Arabia: A multidimensional study. *Banks and Bank Systems*. 2023. Vol. 18, no. 1. P. 38–52. URL: [https://doi.org/10.21511/bbs.18\(1\).2023.04](https://doi.org/10.21511/bbs.18(1).2023.04) (date of access: 20.03.2024).
13. Arkhireiska N., Kuchkova O. Current trends of the payment market of ukraine - cashless settlements and e-wallets. *Efektivna ekonomika*. 2021. No. 6. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.6.79> (date of access: 20.03.2024).

14. Electronic payment system. Facts and figures. 2022. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/SEP_fakti_ta_cifri_graf_2022-H1.jpg?v=4.

15. Mobile wallets in cash-based economies during COVID-19 / C. W. Okonkwo et al. *Industrial Management & Data Systems*. 2022. URL: <https://doi.org/10.1108/imds-01-2022-0029> (date of access: 20.03.2024).

References:

1. New Generation of NBU's Electronic Payment System Became Operational on April 1, 2023 [in Ukrainian]. Retrieved from https://jurliga.ligazakon.net/news/218560_1-kvtnya-2023-roku-zapratsyuvano-nove-pokolnnya-sistemi-elektronnikh-platezhv-nbu

2. Abramova, A.S. (2021). Systema ryzykiv diialnosti komertsiynykh bankiv v umovakh tsyfrovyzatsii [Risk system of commercial banks' activity in the conditions of digitalization]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and Perspectives of Economics and Management*, 4(28), 186-193.

3. Adamyk, B., & Tkachuk, V. (2019). Platizhni systemy: fundamentalni zasady ta perspektyvy transformatsii [Payment systems: Fundamental principles and transformation perspectives]. *Ekonomichniy analiz – Economic Analysis*, 29(3), 63–73.

4. Global Banking Fraud Survey. KPMG International, 2019. URL: https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/ua/pdf/2019/11/Global_Banking_Fraud_Survey.pdf.

5. Digitalization of the Financial Sector [in Ukrainian]. Retrieved from <https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/17662/1/Ponomarenko.pdf>

6. Klapkiv, Yu.M., & Melykh, O.Yu. (2019). Transformatsiia didzhitalizatsii rynku finansovykh ta strakhovykh posluh [Transformation of the digitalization of the market of financial and insurance services]. *Review of Transport Economics and Management*, 2(18), 83–89.

7. NBU Development Strategy of Fintech in Ukraine until 2025 [in Ukrainian]. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy/fintech2025>

8. Official NBU Site [in Ukrainian]. Retrieved from <https://bank.gov.ua/>

9. Transition to SEP 4.0 and ISO 20022: Experience of Raiffeisen Bank [in Ukrainian]. Retrieved from <https://psm7.com/uk/company/raiffeisen-bank/perexod-na-sep-4-0-i-iso-20022-opyt-raiffajzen-banka.html>

10. Digital Technologies in Banks during War: Case of IBOX BANK and International Experience [in Ukrainian]. Retrieved from <https://ua.news.ua/money/tsyfrovye-tehnologyy-v-bankah-v-uslovyah-vojny-kejs-ibox-bank-y-mezhdunarodnyjopyt>

11. ISO 20022 – Changes in Bank Operations [in Ukrainian]. Retrieved from <https://itaccounting.com.ua/zmini-v-roboti-bankiv-u-zv-yazku-iz-zaprovadzhennyam-standartu-iso-20022>

12. Ali, A., & Salameh, A.A. (2023). Payment and settlement system in Saudi Arabia: A multidimensional study. *Banks and Bank Systems*, 18(1), 38-52. doi: 10.21511/bbs.18(1).2023.04.

13. Arkhireiska, N.V., & Kuchkova, O.V. (2021). Current trends of the payment market of Ukraine - cashless settlements and e-wallets. *Efficient Economy*, 6, 1-7. doi: 10.32702/2307-2105-2021.6.79.

14. Electronic payment system. Facts and figures. (2022). Retrieved from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/SEP_fakti_ta_cifri_graf_2022-H1.jpg?v=4.

15. Okonkwo, C.W., Amusa, L.B., Twinomurizi, H., & Wamba, S.F. (2023). Mobile wallets in cash-based economies during COVID-19. *Industrial Management & Data Systems*, 123(2), 653-671. doi: 10.1108/IMDS-01-2022-0029.

УДК 332.1:339.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-304-319](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-304-319)

Белкін Ігор Володимирович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри аграрного менеджменту та маркетингу, Вінницький національний аграрний університет, вул. Пирогова 3, м. Вінниця, 21037, тел.: (067) 431-60-79, <https://orcid.org/0000-0003-0403-8420>

Трапаїдзе Софія Мурадівна кандидат економічних наук, старший викладач кафедри аграрного менеджменту та маркетингу, Вінницький національний аграрний університет, вул. Пирогова, 3, м. Вінниця, 21037, тел.: (063) 244-19-52, <https://orcid.org/0000-0001-8977-4616>

Шевчук Ілля Володимирович магістр спеціальності «Менеджмент», Вінницький національний аграрний університет, вул. Пирогова 3, м. Вінниця, 21037, тел. (068) 699-69-75

АСПЕКТИ СУЧАСНОГО МАРКЕТИНГУ У ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. Головним напрямком нашого дослідження є характеристика та аналіз теоретичних та практичних основ сучасного маркетингу у сфері сучасного сільського господарства, а саме, діяльності фермерських господарств та агропромислового комплексу у цілому. Проводиться обґрунтування теоретично-методичних принципів, розроблення практичних рекомендацій щодо формування маркетингової стратегії сучасних підприємств АПК. Даний аналіз дозволяє виявити основні напрямки розвитку виду даного сільськогосподарського напрямку, а також орієнтацію на вдосконалення його маркетингової діяльності з метою підвищення ефективності функціонування.

На основі узагальнення наукових матеріалів дослідження були проаналізовані чинники маркетингового середовища, що у свою чергу впливають на діяльність підприємств сфери агропромислового комплексу. Визначено методику оцінки економічної ефективності маркетингової діяльності сільськогосподарських підприємств. Запропонована організаційна структура комплексу моделей планування ефективного розвитку сфери сільськогосподарського виробництва, яка відображає всі стадії, процеси та технології здійснення сучасної маркетингової інноваційної діяльності аграрних підприємств.

В результаті проведеного дослідження обраної нами тематики, зроблено узагальнюючі висновки та запропоновані подальші практичні кроки щодо тенденцій вдосконалення та розвитку майбутнього потенціалу сільськогосподарських підприємств з урахуванням вірно обраної маркетингової стратегії діяльності.

Підкреслюється тісний взаємозв'язок робочих тенденцій між конкретними маркетинговими прийомами та чіткими результатами діяльності підприємств у тому числі агропромислової сфери. Констатується значимість ролі маркетингу як невід'ємної частки роботи підприємства.

Ключові слова: маркетинг, агропромисловий комплекс, фермерське господарство, ринок, потреба.

Belkin Ihor Volodymyrovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Agrarian Management and Marketing, Vinnytsia National Agrarian University, 3 Pirohova St., Vinnytsia, 21037, tel.: ((067) 431-60-79, <https://orcid.org/0000-0003-0403-8420>

Trapaidze Sofiya Muradivna candidate of economic sciences, senior lecturer of the Department of Agricultural Management and Marketing, Vinnytsia National Agrarian University, Pirogova St., 3 Vinnytsia, 21037 <https://orcid.org/0000-0001-8977-4616>

Shevchuk Ilya Volodymyrovych master's degree "Management", Vinnytsia National Agrarian University, 3 Pirohova St., Vinnytsia, 21037, tel.: (068) 699-69-75

ASPECTS OF MODERN MARKETING IN THE ACTIVITIES OF ENTERPRISES OF THE AGRICULTURAL COMPLEX IN TODAY'S CONDITIONS

Abstract. The main direction of our research is the characterization and analysis of the theoretical and practical foundations of modern marketing in the field of modern agriculture, namely, the activities of farms and the agro-industrial complex as a whole. The substantiation of theoretical and methodological principles, the development of practical recommendations for the formation of a marketing strategy of modern agribusiness enterprises is carried out. This analysis makes it possible to identify the main directions of the development of the species of this agricultural sector, as well as the orientation towards the improvement of its marketing activities in order to increase the efficiency of functioning.

On the basis of the generalization of scientific materials of the study, the factors of the marketing environment were analyzed, which in turn affect the

activities of enterprises in the field of agro-industrial complex. The methodology for assessing the economic efficiency of marketing activities of agricultural enterprises is defined. The proposed organizational structure of a complex of planning models for the effective development of the agricultural production sphere, which reflects all stages, processes and technologies of modern marketing and innovative activities of agricultural enterprises.

As a result of the research of the chosen topic, general conclusions were made and further general steps were proposed regarding the trends of improvement and development of the future potential of agricultural enterprises, taking into account the correctly chosen marketing strategy of activity.

The close relationship of work trends between specific marketing techniques and clear results of the activities of enterprises, including the agro-industrial sphere, is emphasized. The significance of the role of marketing as an integral part of the enterprise's work is noted.

Keywords: marketing, agro-industrial complex, farming, market, need.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, враховуючи сучасні умови конкурентної економіки, виробництво якісної продукції є лише однією з складових успіху підприємства. Щоб продукція була успішно реалізована і приносила прибуток, необхідно мати ефективну маркетингову стратегію. Ось кілька ключових аспектів, які можуть допомогти аграрному підприємству підвищити ефективність реалізації продукції: маркетингове дослідження (ретельно вивчайте цільовий ринок та потреби споживачів. Розуміння попиту і конкуренції допоможе підприємству налаштувати виробництво на найбільш прибуткові напрямки); брендування та репутація: (добра репутація і впізнаваність бренду сприятимуть підвищенню продажів та цінній привабливості); диверсифікація продукції (розширення асортименту продукції завжди слугувало задоволенню більш різноманітніших потреб споживачів); робота зі споживачами: (вивчення їхніх вимог і пропозицій, щоб створити продукцію, яка максимально задовольняє їхні потреби); інновації: (впровадження новітніх технологій у виробництво та маркетинг, що може стати додатковим стимулом для збільшення конкурентоспроможності продукції) [1].

Ці та інші наведені підходи допоможуть аграрним підприємствам не лише виробляти якісну продукцію, але й успішно реалізовувати її на ринку, забезпечуючи стабільний прибуток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взята нами до розгляду тематика дослідження вже давно аналізується та характеризується багатьма економістами, науковцями, аналітиками. А саме: Філіп Котлер, Гарі Армстронг, Белявцев М.І., Подолячук О., Белкін І., Логоша Р. та ряд інших. Тема вже

давно висвітлена та охарактеризована. Проте наша ціль є висвітлити дане дослідження під кутом власного бачення. Здійснити власну характеристику та аналіз маркетингової діяльності аграрних підприємств України за умов сьогодення.

Мета статті. Ключовою метою напрямку нашого дослідження є виділення основних аспектів маркетингу які здійснюють вплив на діяльність сільськогосподарських господарств як одного із базових об'єктів задоволення споживчих потреб населення.

Викладення основного матеріалу. Починаючи розкриття нашої точки зору тематики обраного дослідження хочемо ще раз підкреслити і, власне, розпочати з того, що обраний нами напрямок досить суттєво розкритий нашими колегами-попередниками і ми впевнені, що така тенденція і надалі розвиватиметься. В чому ж тоді криється така актуальність і інтерес? Відповідь на це питання спробуємо викласти на основі власного бачення. Не секрет, що основою маркетингу є не що інше як задоволення людських потреб. Згадаймо видатного американського психолога А. Маслоу, який в основі своїх досліджень дійшов висновку, що головним у людині є її потреба. Потреба, яка вимагає задоволення. Потреба, яка для людини є життєво необхідною та такою, яка була набута.

Переходячи далі до характеристики аграрного сектору України розпочнемо з того, що однією із життєво необхідних потреб людини є потреба в їжі. Споконвіку сільське господарство було є і буде ключовим елементом, який даватиме таку можливість людству.

Середовище агропромислового комплексу на сучасному ринку перебуває в умовах високої невизначеності. Дана тенденція сформувалася відносно недавно, а саме з початком російської агресії на території України. А станом на сьогодні ще й додається проблема ситуації польсько – українського кордону. У продовженні даної проблематики додаймо також досить високий та жорсткий рівень конкуренції у сфері аграрного рівня який постійно вимагає вдосконалення діяльності кожного окремо взятого підприємства. Кліматичні умови нині теж спостерігаються досить таки широкою амплітудою коливань, включаючи дощову весну, а далі спекотне літо. Це ті ключові моменти, які вирішити на досить швидкому рівні важко. Відтак, можемо зробити висновки про те, що ринок сільського господарства має однозначно підлаштовуватися під дану ситуацію для того, щоб продовжити функціонувати. В першу чергу сюди варто віднести роботу з інформацією, інноваційною політикою, конкуренцією, сегментацією ринку, роботою зі споживачами та саме головне – збутовою політикою (пошук каналів збуту) [2].

Говорячи сьогодні про маркетинг у сільському господарстві, варто підкреслити, що це комплексний процес, який має на меті сукупність

послідовних факторів у структуру яких входить вирощування, виробництво, збут продукції та задоволення людської потреби у кінцевому результаті. Відтак основою стає в першу чергу робота по збору інформації. Інформації, яка дасть відповіді на питання що вирощувати, що виробляти, куди і в якій кількості збувати власну сільськогосподарську продукцію. В нашому випадку, окрім загальноприйнятих маркетингових норм у сільському господарстві постає ще нинішня політична ситуація у якій опинився аграрний сектор України. Тому питома вага інформації починає займати дедалі вагомішу позицію.

Сучасний маркетинг у сільському господарстві дійсно є складним і комплексним процесом, оскільки він включає в себе не лише вирощування, виробництво та збут продукції, але й враховує потреби ринку та змінні умови, зокрема політичну ситуацію. Цей процес ґрунтується на зборі та аналізі інформації, що допомагає вирішувати такі ключові питання, як що вирощувати, що виробляти, куди і в якій кількості збувати сільськогосподарську продукцію.

Врахування політичної ситуації стає наразі суттєвою необхідністю для аграрного сектору України. Політичні рішення, законодавчі зміни та зовнішньополітичні фактори можуть впливати на ринкові умови, доступ до ресурсів, експортні можливості та інші аспекти сільськогосподарської діяльності. Таким чином, аналіз і розуміння політичної ситуації стає ключовим елементом для розробки ефективних маркетингових стратегій та прийняття управлінських рішень. Особливо в умовах нестабільності та змін на політичному рівні, збір інформації та аналіз даних стають навіть більш вагомими. Це дозволяє аграрним підприємствам адаптуватися до нових умов, прогнозувати ризики та визначати можливості для розвитку.

Отже, маркетинг в сільському господарстві сьогодні – це не лише процес реалізації продукції, але й система аналізу, планування та стратегічного управління, яка враховує всі аспекти, включаючи і політичну ситуацію.

Агрорекетингова інформаційна система в першу чергу спрямована на забезпечення користувачів інформацією про ринок, споживачів та їх попит, а також про навколишнє середовище. Вона має містити всю необхідну інформацію, що надходить під час досліджень на ринку, з метою раціональної організації та ефективного використання інформаційного забезпечення маркетингових рішень. Важливою є якість прийнятих рішень у сфері агробізнесу, конкурентоздатність організації на ринку та ефективність управління агромаркетингом [3].

Структурно, агромаркетингова інформаційна система складається зі системи внутрішньої інформації, системи збору поточної агромаркетингової інформації та системи маркетингових досліджень. Ринок агроінформації

можна розглядати як дворівневу систему, де більша частина інформації поширюється за допомогою комунікаційних систем і споживається господарськими суб'єктами. Способи одержання та поширення ринкової інформації різноманітні, і включають агентства, радіо, телебачення та Інтернет. Дрібні виробники сільськогосподарської продукції можуть гуртуватися у кооперативи або користуватися послугами спеціальних агенцій для забезпечення інформацією.

Проблемою при формуванні агромаркетингової інформаційної системи є усвідомлення сутності та наукове визначення поняття "інформація". З розвитком діяльності постійно зростають обсяги інформації, її область застосування та форми розповсюдження, що призводить до різноманітних тлумачень поняття "інформація". Важливо розподіляти інформацію на корисну, некорисну та помилкову, оцінюючи її вплив на маркетинговий процес [4].

Поняття "інформація" у контексті агромаркетингової інформаційної системи включає в себе дані, факти, статистику, аналітичні матеріали та інші ресурси, які можуть бути використані для прийняття рішень у маркетингових стратегіях та діяльності сільськогосподарських підприємств. З розвитком сучасних технологій та зростанням обсягів інформації, необхідно встановити чіткі критерії для класифікації цієї інформації. Важливо розрізнити корисну інформацію, яка є актуальною, достовірною та допомагає приймати обґрунтовані рішення, від некорисної, яка не має значущого впливу на процеси маркетингу, або навіть може спричинити перешкоди у правильному розумінні ситуації. Також важливо розпізнавати помилкову інформацію, яка може бути неточною або навіть маніпулятивною.

Оцінка впливу інформації на маркетинговий процес передбачає аналіз її джерела, достовірності, актуальності та відповідності конкретним потребам та завданням. Використання лише корисної та достовірної інформації допомагає уникнути помилок та забезпечити ефективність маркетингових стратегій у сільському господарстві.

Зазначений розподіл інформації має важливе значення для ефективності інформаційних систем. Надлишок некорисної інформації може призвести до неефективності інформаційних систем. Для полегшення безпосереднього використання важливо мати інформацію, яка необхідна для прийняття рішень.

- системний підхід до вирішення маркетингових завдань, що включає в себе аналіз всіх аспектів маркетингу та їх взаємодію;
- гнучкість і адаптивність стратегії до змін у ринковому середовищі та конкурентному тиску;
- врахування інноваційних підходів та технологій для досягнення конкурентної переваги;

- сталий моніторинг та оцінка результатів стратегічних ініціатив для коригування дій на основі отриманих даних.

Все це потрібно для найоптимальнішого способу діяльності усім підприємствам АПК - це забезпечити ключову функціональну основу, яка має на меті реалізацію кінцевої продукції. Тобто мати змогу сформувати таку систему каналів збуту, щоб процес практичності та оптимальності максимально відповідали одне одному.

Ще однією із базових основ маркетингової діяльності будь-якого підприємства є конкуренція. Тобто здатність утримувати власні позиції на ринку серед аналогічних підприємств. Ефективність конкурентоспроможності підприємств аграрної сфери та системи агромаркетингу можна представити у вигляді трьох складових та управлінських рівнів. Конкуренція дійсно є ключовим аспектом маркетингової діяльності будь-якого підприємства, включаючи аграрні підприємства. Здатність утримувати свої позиції на ринку серед аналогічних підприємств визначається рівнем конкурентоспроможності.

Ефективність конкурентоспроможності аграрних підприємств та системи агромаркетингу можна представити у вигляді трьох основних складових та управлінських рівнів:

- Стратегічний рівень: На цьому рівні формуються стратегії конкурентної переваги, визначаються цілі та завдання, обираються напрями розвитку підприємства на довгострокову перспективу. Сюди входить аналіз зовнішнього середовища (включаючи ринкові тенденції, конкурентів, політичні та економічні фактори), а також внутрішніх ресурсів і можливостей підприємства.

- Тактичний рівень: На цьому рівні розробляються конкретні маркетингові стратегії та тактики, які допомагають підприємству досягти своїх стратегічних цілей. Це включає в себе вибір цільових ринків, розробку продуктів та послуг, ціноутворення, рекламу та збут.

- Операційний рівень: На цьому рівні виконуються конкретні маркетингові дії, планується та контролюється виконання маркетингових програм. Сюди входять процеси управління запасами, логістики, обслуговування клієнтів та інші операційні аспекти.

Управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств вимагає інтегрованого підходу на всіх трьох рівнях, щоб забезпечити ефективне функціонування на ринку та збереження конкурентних переваг.

На першому рівні, макрорівні (управління галуззю), відбуваються процеси регулювання та управління соціально-економічними аспектами. Це включає впровадження комплексу організаційно-технічних і соціально-економічних заходів для формування та вивчення ринків, адаптації структури аграрної економіки до внутрішніх та зовнішніх факторів, а також узгодження

інтересів суб'єктів галузі та впровадження систем управління на державному і регіональному рівнях.

На другому рівні, мезорівні, розробляються системи в контексті стратегії розвитку сільського господарства області або регіону. Це враховує обсяги, структуру, види продукції та асортимент, виходячи з кон'юнктури світового та державного ринків і вирішення питань продовольчої безпеки.

Ці два рівні дозволяють керувати галуззю та господарствами на стратегічному та територіальному рівнях, сприяючи підвищенню їхньої конкурентоспроможності та ефективності на ринку. Так, відмінності в обсягах виробництва між малими і великими аграрними підприємствами можуть суттєво вплинути на їхні можливості здійснювати маркетингову діяльність.

Малі аграрні підприємства, які займаються переважно виробництвом сільськогосподарської продукції для внутрішнього споживання, можуть мати обмежені можливості здійснення маркетингових заходів через свою невелику масштабність. Основні функції маркетингу в цьому випадку будуть обмежені плануванням збуту та визначенням обсягів виробництва відповідно до потреб ринку [5].

У той час як великі аграрні підприємства, які займаються виробництвом, переробкою та збутом продукції, зазвичай мають більші можливості здійснювати різноманітні маркетингові заходи. Вони можуть розробляти комплексні плани маркетингу, що охоплюють всі етапи розробки та реалізації продукції, такі як визначення цільової аудиторії, розробка продукту, просування на ринку, ціноутворення та дистрибуція.

Отже, маркетингові функції можуть бути пристосовані до конкретних потреб та можливостей аграрних підприємств в залежності від їхнього масштабу та специфіки діяльності [6].

Маркетингові стратегії та практики повинні бути адаптовані до конкретних потреб, можливостей, масштабу та специфіки аграрних підприємств. Наприклад, малі сільськогосподарські підприємства можуть сконцентруватися на місцевому ринку та використовувати прямий контакт з клієнтами через фермерські ринки, а також місцеві магазини та ресторани. Більші аграрні підприємства можуть розвивати більш складні маркетингові стратегії, використовуючи інтернет-маркетинг, розширюючи свою присутність на міжнародні ринки та встановлюючи партнерські відносини з роздрібними торговцями або харчовими ланцюгами. Крім того, специфіка продукції також може впливати на маркетингові практики. Наприклад, органічні або стійкі до вірусів культури можуть вимагати специфічного способу позиціонування та спілкування з ринком. Таким чином, важливо, щоб маркетингові стратегії були гнучкими і відповідали потребам та можливостям кожного конкретного аграрного підприємства, щоб максимізувати їхній успіх на ринку.

Розглядаючи тематику нашого дослідження далі, зупинимось на певних обмеженнях, які у свою чергу без належної стратегії можуть суттєво знизити робочий аспект будь якого аграрного підприємства. Погоджуємось з тим, що зазначені обмеження дійсно є важливими для підприємств сільськогосподарського сектору і мають значний вплив на їхню діяльність. Розглянемо кожне з них докладніше.

Необхідність забезпечення беззбитковості підприємств. Це обмеження вимагає, щоб аграрні підприємства планували та вели свою діяльність так, щоб вони забезпечували не тільки прибуток, але і здатність покривати усі витрати, включаючи витрати на виробництво, переробку, маркетинг та управління.

Дотримання екологічно обґрунтованих пропорцій між галузями сільськогосподарського виробництва з метою підтримки й поліпшення родючості земель. Це обмеження стосується збереженню навколишнього середовища та сталого використання природних ресурсів, що є важливим для довгострокової стійкості аграрного сектору та забезпечення продуктивності земель.

Застосування науково-обґрунтованих технологій у землеробстві й тваринництві. Це обмеження покликане забезпечити оптимальне використання ресурсів та підвищення продуктивності аграрного сектору. Використання передових технологій може підвищити врожайність, знизити витрати та зменшити вплив на навколишнє середовище.

Забезпечення соціальних нормативів проживання сільського населення. Це обмеження стосується соціальної відповідальності аграрних підприємств перед місцевим населенням та спільнотою. Забезпечення гідного життя та робочих умов для сільського населення є важливим аспектом сталого розвитку аграрного сектору [7].

Врахування цих обмежень в управлінні аграрними підприємствами допомагає забезпечити сталість та ефективність їхньої діяльності, сприяючи стабільному розвитку сільськогосподарського сектору. До того ж, хочемо зауважити, що дані обмеження є абсолютно підконтрольними. Тому плануючи власну діяльність, підприємство обов'язково має розробляти індивідуальну стратегію діяльності у контексті забезпечення та подолання будь-яких обмежень у майбутньому.

Головним координатором роботи аграрного сектору України є Міністерство аграрної політики і продовольства України в повноваження якого входять пені робочі функції. Перерахуймо їх.

Розробка стратегічних цілей розвитку аграрної економіки та пріоритетів аграрної політики держави; маркетингове забезпечення стратегічних та індикативних планів розвитку галузі; розробка механізмів та інструментів державного управління та регулювання аграрної галузі; маркетингові дослідження

зовнішнього та внутрішнього ринків сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства; моніторинг кон'юнктури зовнішнього та внутрішнього ринків; прогнозування динаміки ринків та показників їх кон'юнктури; надання інформації суб'єктам аграрного сектору про стан ринків та їх кон'юнктуру; розробка і впровадження нових стандартів на сільськогосподарську продукцію і продовольство, нових методів сертифікації і контролю якості; координація діяльності суб'єктів аграрної галузі та інших галузей народного господарства з позицій маркетингових цілей їх розвитку; організація та координація наукових досліджень в системі АПК, діяльності державних служб та органів управління галузями аграрного сектору; економічне регулювання виробничих та соціальних процесів через ціни, кредитно-фінансовий механізм, податки, митні платежі, квоти на ввіз та вивіз продукції; розвиток інфраструктурної складової системи агромаркетингу (інформаційно-консультаційні пункти, дорадчі служби та ін.); розробка та впровадження правової, нормативної бази маркетингової діяльності в галузі; розробка рекомендацій, методичних матеріалів і нормативних актів з питань розвитку практики маркетингу та впровадження його у практичну діяльність аграрних товаровиробників всіх галузей АПК; організація та впровадження системи підвищення кваліфікації кадрів агромаркетологів; маркетингове забезпечення програм екологізації АПК; контроль за дотриманням законодавчих актів, нормативів, стандартів, що регулюють маркетингову діяльність в агросистемі [8].

Ці функції спрямовані на забезпечення ефективного функціонування аграрного сектору та розвитку системи агромаркетингу в Україні. Реалізація цих завдань сприяє підвищенню конкурентоспроможності української сільськогосподарської продукції на світовому ринку.

Також на сьогоднішній день діяльність аграрного сектору України супроводжується науково-аналітичними центрами, які співпрацюють понад з 5-ти тисячами аграрних підприємств, консультуючи їхню діяльність. Основні завдання цих центрів включають:

- координація робіт з розробки та реалізації програм і проектів ефективного розвитку агропромислового виробництва. Ці центри сприяють розробці та впровадженню стратегій та програм, спрямованих на підвищення продуктивності та конкурентоспроможності аграрного сектору.

- освоєння новими господарськими структурами механізмів ринкових відносин у сфері виробництва. Регіональні центри допомагають сільськогосподарським підприємствам орієнтуватися на ринкові умови, розробляючи та впроваджуючи нові стратегії та підходи до виробництва та маркетингу.

- реалізація сільськогосподарської продукції та агросервісного обслуговування: Ці центри сприяють підвищенню ефективності збуту сільськогоспо-

дарської продукції та наданню агросервісних послуг, шляхом розробки та впровадження нових методів та підходів.

- оцінювання інноваційних процесів в аграрному секторі. Регіональні центри стимулюють інноваційну діяльність у сільському господарстві, сприяючи впровадженню передових технологій, методів виробництва та маркетингу.

Враховуючи роль цих центрів, можна зрозуміти їхній внесок у розвиток сільськогосподарського сектору та формування конкурентоспроможного ринкового середовища. Їхня діяльність сприяє підвищенню продуктивності та ефективності агропромислового виробництва та розвитку інновацій у сільському господарстві України.

Ефективна реалізація продукції є ключовим аспектом успішної діяльності аграрних господарств, незалежно від їх розміру. Однак, різні господарства можуть зазнавати різних труднощів у пошуках стабільних ринків збуту, залежно від їх обсягів та специфіки виробництва.

Аграрні підприємства, які мають можливість працювати на великих, усталених ринках через оптові торговельні організації, можуть скористатися послугами незалежних маркетингових компаній. Однак, це може бути дорогою опцією для них. У той же час, фермери, які вирощують фрукти та овочі в невеликих обсягах, зазвичай змушені самотійно створювати та пристосовувати системи збуту до власних потреб [9].

Важливою є також розробка та вдосконалення системи реалізації продукції аграрного сектору, щоб забезпечити її економічну ефективність та конкурентоспроможність. Це може включати удосконалення методів збуту, розробку нових каналів збуту, а також створення механізмів для підтримки малих виробників у входженні на ринок. Важливою є також підтримка та розвиток інфраструктури, яка б допомагала фермерам у збуті їхньої продукції.

Прямий маркетинг є ефективним інструментом для сільськогосподарських господарств, особливо для нових агентів ринку або тих, хто планує змінити спеціалізацію виробництва. Перед використанням прямого маркетингу власникам сільськогосподарських господарств слід ретельно оцінити попит на їхню продукцію та розглянути різні канали збуту з урахуванням витрат на виробництво та канали збуту.

Основними аспектами маркетингової діяльності сільськогосподарських господарств є:

Місцезнаходження господарства (місцезнаходження господарства визначає, які канали збуту доступні та наскільки привабливими вони є для споживачів).

Тип продукції. Різні канали прямого маркетингу можуть бути підходящими для різних типів продукції. Наприклад, збирання фруктів власноруч може бути вигідним для певних видів продуктів.

Види прямого маркетингу. У сучасних умовах доцільно використовувати наступні види прямого маркетингу: продажі на фермерських ринках. Це може бути ефективним способом для залучення місцевих споживачів та побудови взаємовідносин з ними. Продажі через стійки на дорозі або власний роздрібний магазин. Це дозволяє привернути увагу місцевих мешканців і забезпечити продаж безпосередньо від виробника. Продажі через Інтернет. Це може відкрити доступ до широкого кола споживачів, а також дозволить здійснювати продажі безпосередньо від виробника.

Вибір певного виду прямого маркетингу повинен здійснюватися з урахуванням місцезнаходження, типу продукції та можливостей господарства. Кожен з цих видів має свої переваги та витрати праці та фінансові ресурси, які потрібно витратити для їхнього розвитку.

Кооперація або групова діяльність на аграрному ринку є ключовим чинником успішної маркетингової стратегії для фермерських господарств. Власники фермерських господарств можуть вибирати різні форми організації групової діяльності, кожна з яких має свої переваги та сприяє досягненню певних маркетингових цілей.

Основні переваги кооперації або групової діяльності для аграрних господарств включають:

Посилення попиту на продукцію: групова діяльність може допомогти збільшити попит на продукцію через спільні маркетингові зусилля.

Узгодження обсягів постачання та якості продукції: спільна робота дозволяє виробникам забезпечувати необхідні обсяги продукції та зберігати високу якість товару.

Посилання конкурентоспроможності та ефективності в маркетингових каналах: групи можуть виступати на ринку з більш сильною позицією та мати більше можливостей впливати на умови збуту.

Контроль над маркетинговим каналом: кооперативи можуть забезпечувати більший контроль над розподілом та продажем продукції.

Ефективне використання факторів часу та простору: групова діяльність дозволяє оптимально використовувати ресурси та інфраструктуру.

Щодо форм організації групової діяльності, власники сільськогосподарських підприємств можуть вибирати серед наступних варіантів.

Брендове просування товару: спільне просування товару під специфічним брендом може підвищити впізнаваність та привабливість продукції на ринку.

Маркетинговий або обслуговуючий кооператив: цей тип організації забезпечує об'єднання виробників для спільної маркетингової та дистрибуційної діяльності.

Торгівельні групи (асоціації): такі групи представляють інтереси своїх членів на ринку та можуть виступати як посередники між виробниками та споживачами.

Кожна з цих форм має свої переваги та відповідає конкретним потребам та цілям сільськогосподарських підприємств. Шлях до успіху полягає в об'єднанні зусиль та спільній стратегії розвитку на аграрному ринку.

Враховуючи ситуацію та поставлені завдання, створення маркетингових кооперативів є досить доцільною формою групової діяльності для фермерських господарств. Такий кооператив дозволяє учасникам досягати різноманітних цілей, забезпечуючи ефективний збут продукції, оптимальні закупівлі виробничих ресурсів, підвищення ефективності використання ресурсів та інші [10].

Сучасний маркетинговий кооператив повинен діяти на принципах власності, контролю та вигод для учасників. Це означає, що він має бути власністю учасників, демократично контролюватися ними та забезпечувати розподіл вигод від спільної діяльності. Для досягнення успіху та підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств необхідно виконати ряд дій, включаючи моніторинг ринкових можливостей, аналіз вимог споживачів, використання прямих маркетингових заходів та організацію навчання для власників господарств щодо маркетингу та спільної роботи в групах.

Успішне маркетингове стратегічне планування вимагає від керівництва підприємства високого рівня управління зацікавленості в його реалізації, а також наявності кваліфікованих фахівців, здатних забезпечити аналіз ринкового середовища та розробку ефективних стратегій. Крім того, це вимагає від підприємства збереження актуальної та достовірної інформації про ринкові тенденції та конкурентні переваги.

Таким чином, маркетингове стратегічне планування в агропромисловому секторі є важливим інструментом для досягнення конкурентної переваги та стабільного розвитку. Шляхом системного аналізу ринкових умов і визначення оптимальних шляхів взаємодії з ними підприємства можуть ефективно використовувати свої ресурси та забезпечувати задоволення потреб споживачів [11].

Розглянуті умови показують, що агропромислові виробники в Україні стикаються зі значними викликами та складнощами, але водночас це створює можливості для реалізації ефективних стратегій маркетингового планування. Нижче розглянемо кілька ключових аспектів, які можуть бути використані для досягнення успіху в цих умовах:

Чітке бачення результатів діяльності: Зважаючи на нестабільність ринку, агропромислові виробники повинні мати чітке розуміння результатів своєї діяльності. Це означає не лише вимірювання фінансових показників, але й врахування реакції ринку на їхні дії та прийняті стратегії.

Ефективне стратегічне маркетингове планування: Стабільний ринок потребує гнучкості та адаптивності в стратегіях. Агропромислові виробники

повинні активно аналізувати ринкові умови та швидко реагувати на зміни, враховуючи при цьому свої конкурентні переваги.

Розвиток інновацій: Для підвищення конкурентоспроможності важливо використовувати новітні технології та наукові досягнення. Інновації можуть стати ключовим фактором успіху в умовах нестабільності ринку.

Державне регулювання: Наявність ефективної державної політики та програм підтримки може сприяти розвитку агропромислового сектора. Держава повинна створити сприятливі умови для фермерів, включаючи доступ до ресурсів, підтримку інновацій та розвиток інфраструктури.

Соціальна відповідальність: Крім економічних аспектів, агропромислові виробники повинні бути уважними до соціальних проблем і потреб сільських громад. Забезпечення розвитку сільської інфраструктури та підтримки соціальних ініціатив може сприяти підвищенню стабільності та підтримці споживчої бази.

Загалом, успішне функціонування агропромислового сектора в умовах нестабільного ринку вимагає комплексного підходу, що враховує економічні, соціальні та інноваційні аспекти. Розробка та реалізація ефективних маркетингових стратегій може стати ключем до успіху для агропромислових виробників в Україні.

Висновки. Наведений в тексті аналіз вказує на ключову роль сільськогосподарських підприємств в аграрному секторі та їх важливість для ефективного функціонування системи маркетингу. Підсумуємо кілька ключових пунктів, які впливають із наведеного.

Виробництво як основа для руху товарної продукції. Аграрне виробництво є початковим етапом у виробничому циклі, де створюється сировина для подальшого перероблення та реалізації. Тому ефективно управління цим етапом є критичним для успішного функціонування всієї аграрної сфери. Споживач як центральна фігура. Мета системи маркетингу полягає у максимальному задоволенні потреб споживача. Це вимагає розуміння і відповідної реакції на зміни в споживчих потребах та уподобаннях. Ефективність виробництва та маркетингу. Оцінка ефективності виробництва та маркетингу включає обсяг виробленої продукції, її швидкість реалізації та прибутковість. Ці показники визначають успішність діяльності сільськогосподарських підприємств. Співпраця та організація. Фермерські господарства можуть підвищити свою ефективність шляхом співпраці та організації в групі. Оцінка за допомогою соціологічних досліджень: Для повноцінної оцінки ефективності маркетингової діяльності сільськогосподарських підприємств можуть бути проведені соціологічні дослідження, які допоможуть зрозуміти споживчі уподобання та реакцію на продукцію.

Отже, враховуючи наведені вище аспекти, важливо розуміти, що успішне сільськогосподарське виробництво та маркетинг вимагають комплексного підходу та постійного аналізу ринкових умов та споживчих потреб.

Література:

1. Белкін І.В. Використання сучасних технологій маркетингу у сфері ринку освітніх послуг. / І.В. Белкін// Актуальні питання в сучасній науці. - 2023. - № 2 (8). - С. 22-33.
2. Подолянчук Н. Облік в фермерських господарствах. / Н. Подолянчук. Н. Коваль., А. Гудзенко. - Центр учбової літератури, 2021. - 374 с.
3. Горьовий В.П. Менеджмент фермерських господарств. / В.П. Горьовий, С.В. Тимчук. – «Центр учбової літератури», 2022.-236 с.
4. Белкін І.В. Проблеми стратегічного планування на підприємствах України та можливі шляхи їх подолання / Белкін І.В., Логоша Р.В., Трапаїдзе С.М. // Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. - 2022. - № 13. -С. 72-77.
5. Філіп Котлер. Основи маркетингу. Класичне видання. /Ф. Котлер. - Центр учбової літератури, 2023. - 622 с.
6. Філіп Котлер. Основи маркетингу. /Ф. Котлер, Гарі Армстронг. – «Діалектика», 2020.- 800 с.
7. Белкін І.В. Особливості вірусного маркетингу, бенчмаркінгу та соціально відповідального маркетингу як перспективних напрямків на ринку /І.В.Белкін// Економіка та суспільство. - 2022. - Випуск 37. - С. 195–202.
8. Амонс С.Е. Фермерські господарства та їх роль у розвитку аграрного сектору економіки /С.Е. Амонс // Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. - 2019. - № 5. - С. 17-28.
9. Белкін І.В. Сучасні тенденції розвитку маркетингу у туризмі / І.В. Белкін С.М. Трапаїдзе // Актуальні питання в сучасній науці. - 2023. - № 11 (17). - С. 43-59
10. Левчук К.І. Розвиток фермерських господарств в Україні в 90-і роки ХХ ст. (історичний аспект) /К.І. Левчук// Агросвіт. - 2023. - №5-6. - С. 3-9.
11. Белкін І.В. Дослідження факторів впливу на економічний стан аграрного ринку України в умовах воєнного часу /І.В. Белкін // Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. - 2023. - Вип. 17. - С. 39-43.

References:

1. Belkin I.V. (2023). Vykorystannia suchasnykh tekhnolohii marketynhu u sferi rynku osvitynykh posluh. [Use of modern marketing technologies in the field of educational services market]. *Aktualni pytannia v suchasniy nautsi - Current issues in modern science*. 2(8), 22-33. [In Ukrainian].
2. Podolianchuk, N., Koval, N., Hudzenko A. (2021) *Oblik v fermerskykh hospodarstvakh* [Accounting in farms]. Tsentr uchbovoi literatury [In Ukrainian].
3. V.P. Horovyi, & S.V. Tymchuk. (2022). *Menedzhment fermerskykh hospodarstv* [Management of farms]. «Tsentr uchbovoi literatury». [In Ukrainian].
4. Belkin I.V., & Logosha R.V., & Trapaidze S.M. (2022). Problemy stratehichnoho planuvannia na pidpriemstvakh Ukrainy ta mozhlyvi shliakhy yikh podolannia [Strategic planning problems at Ukrainian enterprises and possible ways to overcome them]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Serii: Ekonomika - Taurian Scientific Herald. Series: Economy*, 13,72-77. [In Ukrainian].
5. Filip Kotler. (2023). *Osnovy marketynhu. Klasychne vydannia* [Basics of marketing. Classic edition]. Tsentr uchbovoi literatury [In Ukrainian].
6. Filip Kotler, & Hari Armstronh. (2020). *Osnovy marketynhu*. [Basics of marketing]. «Dialektyka» [In Ukrainian].

7. Belkin I.V. (2022). Osoblyvosti virusnoho marketynhu, benchmarkinhu ta sotsialno vidpovidalnoho marketynhu yak perspektyvnykh napriamkiv na rynku [Peculiarities of viral marketing, benchmarking and socially responsible marketing as promising trends in the market] *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*, 37, 195–202 [In Ukrainian].

8. Amons S.E. (2019). Fermerski gospodarstva ta yikh rol u rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky/ [Farms and their role in the development of the agricultural sector of the economy] *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky - Economics, finance, management: topical issues of science and practice*, 5, 17-28 [In Ukrainian].

9. Belkin I.V., & Trapaidze S.M. (2023). Suchasni tendentsii rozvytku marketynhu u turyzmi. [Modern trends in the development of marketing in tourism]. *Aktualni pytannia v suchasni nauki - Current issues in modern science*, 11(17), 43-59 [In Ukrainian].

10. Levchuk K.I. (2023) Rozvytok fermerskykh gospodarstv v Ukraini v 90-i roky XX st. (istorychnyi aspekt) [Development of farms in Ukraine in the 1990s. (historical aspect)]. *Ahrovit – Agroworld*, 5-6. - 3-9 [In Ukrainian].

11. Belkin I.V. (2023). Doslidzhennia faktoriv vplyvu na ekonomichnyi stan ahrarnoho rynku Ukrainy v umovakh voiennoho chasu [Study of influencing factors on the economic condition of the agricultural market of Ukraine in wartime conditions]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriya: Ekonomika - Taurian Scientific Bulletin. Series: Economy*, 17, 39-43 [In Ukrainian].

УДК 371.74

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-320-332](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-320-332)

Дричик Віктор Миколайович аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, <https://orcid.org/0000-0002-9017-3989>

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ФОРСАЙТУ У СИСТЕМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Анотація. У статті проаналізовано запровадження Форсайту у систему забезпечення воєнної безпеки в публічному управлінні. Запропоновані наступні етапи форсайт-дослідження у системі воєнної безпеки: I етап – постановка проблеми. Визначення цілей та завдань, уточнення теми, предметної галузі, просторових та тимчасових рамок дослідження, ідентифікація потенційних учасників в системі воєнної безпеки. II етап – це підготовчий етап. Вибір методів дослідження (наприклад, прогнозування, сценарії, дорожні карти), збір даних із зовнішніх джерел (література, веб-сайти, інтерв'ю тощо), підготовка детального плану роботи, підбір учасників досліджень. III етап – проведення аналітичних досліджень. Передбачає проведення аналітичних досліджень процесу розвитку майбутнього. IV етап – створення та оцінка знань. Генерація знань про майбутнє, формування альтернативних образів на основі зібраних даних та отриманих знань з подальшою експертизою. V етап – практичне використання знань. Використання результатів попереднього етапу для підтримки прийняття управлінських рішень, розробки стратегій та політики у галузі воєнної безпеки. VI етап – отримання зворотного зв'язку та коригування результатів. Збір відгуків про результати етапів I–IV та їх коригування на основі аналізу отриманого зворотного зв'язку.

Найновіші досягнення в галузі цифрових технологій та Штучний інтелект підвищують ефективність доступу до величезного обсягу інформації.

Таким чином, форсайт-дослідження у системі воєнної безпеки за своєю природою носять міждисциплінарний характер — у плані не лише тематики, а й з точки зору формату вихідних даних і результатів. Як наслідок, до них необхідно залучати дослідників та практиків, що спеціалізуються у різних галузях. У міру зростання усвідомлення цього факту збільшуються можливості інструментарію форсайту для відповіді на виклики різних масштабів - від мікрорівня (окремих питань розвитку оборонно-промислового комплексу) до галузевих, територіальних та глобальних (забезпечення та прогнозування міжнародної безпеки).

Ключові слова: публічне управління, національна безпека, воєнна безпека, форсайт, форсайт-дослідження, прогнозування, формування майбутнього, мінімізації воєнних небезпек.

Drychuk Viktor Mykolayovych graduate student of the Department of Public Management and Administration, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, <https://orcid.org/0000-0002-9017-3989>

INTRODUCTION OF FORESIGHT INTO THE SYSTEM OF ENSURING MILITARY SECURITY IN PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. The article analyzes the introduction of Foresight into the system of ensuring military security in public administration. The author proposed the following stages of foresight research in the system of military security: Stage I – setting the problem. Determination of goals and objectives, clarification of the topic, subject area, spatial and temporal framework of research, identification of potential participants in the military security system. The II stage is a preparatory stage. Selection of research methods (for example, forecasting, scenarios, road maps), collection of data from external sources (literature, websites, interviews, etc.), preparation of a detailed work plan, selection of research participants. III stage - conducting analytical studies. It involves conducting analytical studies of the future development process. Stage IV – creation and assessment of knowledge. Generation of knowledge about the future, formation of alternative images based on collected data and acquired knowledge with further expertise. V stage – practical use of knowledge. Using the results of the previous stage to support management decision-making, development of strategies and policies in the field of military security. Stage VI – receiving feedback and adjusting the results. Collection of feedback on the results of stages I-IV and their adjustment based on the analysis of the received feedback.

The latest advances in the field of digital technologies and Artificial Intelligence increase the efficiency of access to a huge amount of information.

Thus, foresight research in the system of military security is interdisciplinary in nature - not only in terms of subject matter, but also in terms of the format of input data and results. As a result, it is necessary to involve researchers and practitioners specializing in different fields. As awareness of this fact grows, the capabilities of the foresight toolkit to respond to challenges of various scales - from the micro level (individual issues of the development of the defense-industrial complex) to the sectoral, territorial and global (ensuring and forecasting international security) increase.

Keywords: public administration, national security, military security, foresight, foresight-research, forecasting, future formation, minimization of military dangers.

Постановка проблеми. Важливим аспектом у формуванні воєнної безпеки є здійснення форсайт-досліджень з метою прогнозування розвитку міжнародної та воєнно-політичної ситуації у світі, визнання глобальних, міжнародних та регіональних загроз, які впливатимуть на систему воєнної безпеки.

Фундаментальний принцип форсайту виходить із установки, що уявлення про майбутнє керують поточними діями [1]. Тим самим теперішнє співвідноситься з концептуальним простором майбутнього, що акцентує увагу на неіснуючому контексті, спонукає вийти за рамки миттєвих інтересів та сприяє у результаті формуванню розширеного ставлення до перспективи розвитку. Таким чином, бачення майбутнього може стимулювати вироблення стратегій та плану превентивних заходів. Розглянуті далі ключові принципи служать орієнтирами у вивченні майбутнього, структурують теорію та практику форсайт-досліджень у системі воєнної безпеки, генерують рушійні сили для формування та забезпечення воєнної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми аналізу та прогнозування національної та воєнної безпеки, виокремлення та визначення загроз національній та воєнній безпеці аналізують Ф. Бакуменко, Е. Богатирьов, О. Валевський, С. Дмитрук, М. Єзерський, О. Загорко, І. Корчагін, В. Косевцов, Г. Костенко, В. Смолянський, В. Снитюк, А. Стичинська, І. Товма, Черних та ін. Водночас, на сьогодні відсутні системні дослідження запровадження методів форсайту у систему прогнозування воєнної безпеки України.

Метою статті є обґрунтування запровадження методів форсайту у систему забезпечення воєнної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. При дослідженні майбутнього у системі воєнної безпеки доцільно керуватися набором наступних принципів [1]:

- зумовленість поточних рішень картиною майбутнього у системі воєнної безпеки;
- фокусування на пошуку кращих сценаріїв, оцінки можливостей розширення потенціалу людини та її самореалізації в системі безпеки та оборони;
- врахування «відкритих» та «закритих» стратегій, які приймаються та можуть реалізовуватися;
- необмеженість у часі, варіативність (оскільки причинно-наслідкові зв'язки нелінійні), орієнтація на процес та моделювання варіантів розвитку системи воєнної безпеки, а не дотримання шаблонів;
- застосування практичної уяви, пошук альтернатив та руйнування стереотипів, ідентифікація взаємозв'язків та аналіз їх логіки;
- розвиток навичок вироблення превентивних заходів у системі воєнної безпеки України.

Практика форсайт-досліджень спирається на досить прості концепції, які тим не менш є дієвими інструментами, оскільки дозволяють виробляти конкретні поняття, надають основу для методик [2], задають напрям, цілі та етичні орієнтири діяльності. В цьому сенсі форсайту властивий прагматизм не тільки через його нормативну орієнтацію, а й тому, що мислення та рішення суб'єкта належать до високого рівня складності. При пошуку правильних відповідей проблеми розглядаються в загальному контексті інтересів [3, р. 12].

До основних концепцій форсайт-досліджень в системі воєнної безпеки слід віднести наступні:

- майбутнє (future);
- причинно-наслідкові зв'язки (causality);
- моделювання (patterning);
- «відкриті» та «закриті» стратегії майбутнього (open and closed futures);
- культура (culture);
- практична уява (practical imagination);
- передчуття (anticipation).

Перша концепція форсайт-досліджень – це майбутнє. Дозволяючи аналізувати можливі сценарії майбутнього, ця концепція сприяє правильному розумінню того, як діяти сьогодні, іншими словами служить інформаційною основою для поточних моделей поведінки. Як відомо, минуле та майбутнє впливають на сьогодні через переконання, цінності та очікування [4]. За допомогою форсайту пізнаються реальність, що склалася і зароджується, вплив припущень про майбутнє на сьогоднішні рішення, політику, устремління, побоювання, а також підтримують їхні стосунки та когнітивні пастки. Майбутнє є своєрідним віртуальним полігоном для навчання можливостям [4]. Уявляючи собою простір широких можливостей, воно характеризується багатогранністю та контекстуальною різноманітністю, "об'єктами для навчання".

Друга концепція форсайт-досліджень – це причинно-наслідкові зв'язки. Такі зв'язки слід розглядати не як лінійний драйвер, а скоріше як організуючий центр навколо якого кластеризуються дії та ефекти. Вони є складною мережею, в якій причина та наслідки перебувають у контекстуальній залежності.

Багатошаровий причинний аналіз не фокусується на тому чи іншому каузальному рівні проблеми, а розглядає їх у комплексі, пропонуючи відповідні кроки [2]. Усвідомлення ступеня залежності майбутнього від сьогоднішніх кроків мотивує до інтенсифікації впливу. У цьому випадку є елементарна логіка – оскільки стейкхолдери конструюють реальність своєю активністю чи бездіяльністю, вони можуть перетворити її, лише змінивши модель поведінки. Отже, дії, незважаючи на обставини, завжди знаходяться в

залежності від позицій актора. Ставлення до причинно-наслідкових зв'язків як до лінійного фактора звужує уявлення про майбутнє, ставить заходи, що вживаються в залежність від заданих умов, обмежуючи уяву. Усвідомлення багатосаровості зв'язків та їх «неочевидності» у будь-якому контексті дозволяє оцінити вихідне положення та почати конструювати більш змістовні та реалістичні образи майбутнього. Іншими словами, лінійне мислення народжує «закриті» стратегії майбутнього, а нелінійне — «відкриті».

Третя концепція форсайт-досліджень – це моделювання. Створення моделей має кумулятивний ефект, оскільки через наслідування розвивається так зване «колективне навчання», що сприяє поширенню шаблонів [5].

Отже, суспільство та культура еволюціонують у тандемі. Розвиток патернів відбувається у три етапи, що розглядаються далі. Їх можна порівняти з рівнями аналізу, які охоплюють такі методи форсайту, як «ландшафт майбутнього» та багатосаровий причинний аналіз [6].

1. Передмодель відповідає стадії "джунглів" (за концепцією «ландшафту майбутнього») чи «констатації факту». Характеризується станом хаосу та спонтанним потоком подій. Визначеність, смислове наповнення, а отже, й управління – відсутні. Дії здійснюються без чітких орієнтирів. Досвід знаходить метод проб та помилок. Ефект подібного стану постійні внутрішні протиріччя між відчуттям свободи та очікуванням негативних наслідків.

2. Шаблон упорядковує середовище, породжує певну культуру, зміцнює ідентичність лише на рівні особистості та колективу. При цьому втрачається «свобода», натомість якої знаходять стійкість і передбачуваність. У форсайті цей етап відповідає розробці «стратегії та бачення» («ландшафт майбутнього») та виходу на системно-світоглядний рівень. Світогляд, що підтримується відповідними знаннями та аргументацією, забезпечує порядок у суспільстві. Подібні ознаки притаманні сценарній моделі «дисциплінованого суспільства» [7].

3. Моделювання передбачає баланс між свободою і безпекою, які тут не розглядаються як абсолюти. Пріоритет надається дискусіям за участю стейкхолдерів та фахівців з форсайту, які представляють різні культури. Завдяки культурному різноманіттю вдається уникнути застою та закритості. Подібні риси властиві «креативному рішення» («ландшафт майбутнього»), що народжується в ході спільного навчання та «міфо-метафоричного рівня». Внаслідок цього формуються альтернативи домінантним моделям, що розширює потенціал учасників.

Зазначений тристадійний процес, як впливає з опису, має «еволюційний» характер.

Четверта концепція форсайт-досліджень – це «відкриті» та «закриті» стратегії майбутнього. Подібного роду бінарна концепція описує ступінь відкритості до прийняття альтернатив, які ведуть різні варіанти майбутнього.

Фахівці форсайту можуть допомогти зацікавленим сторонам перейти від «закритої» стратегії до «відкритої», забезпечивши їх інструментами для управління турбулентністю та невизначеністю, що виникають у результаті такого переходу. Як зазначають експерти компанії, спочатку «мандрівники» переймаються ентузіазмом, який згодом змінюється дезорієнтацією, проте відроджується, коли сценарії починають реалізовуватись. Емоційні перепади можуть призвести до стресових станів, у міру того, як процес набирає оберти. Участь у дискусіях, що враховують різні точки зору, які не прагнуть до консенсусу, дозволяє набути унікального досвіду. Тут зважаючи на відсутність чітких цілей і здорового глузду можуть виникнути сумніви у реалізованості сценаріїв.

«Закриті» стратегії, що відповідають термінам – «звичне» чи «інерційне» (майбутнє, — за визначенням прив'язані до домінуючої моделі), віддані конкретному набору атрибутів, вони дотримуються тих чи інших інтересів, цінностей та норм, прагнучи перешкодити реалізації ймовірних подій, що виходять за стандартні рамки. Тим самим підтримується ідентичність, завдяки якій суб'єкт знаходить своє місце у світі, а її дестабілізація виявляється для нього серйозним потрясінням. Це пояснює, чому багато керівників готові ризикувати завтрашнім днем заради поточної стабільності.

«Відкриті» стратегії, у свою чергу, передбачають всеосяжність і колективізм. Вони відрізняються стійкою ідентичністю, сприйнятливістю до складної природи буття, багатоголосністю кожного контексту, ледь вловимим внутрішнім станом та альтернативними способами здобуття знань [4]. Відкритість до альтернативних варіантів майбутнього несе у собі як можливості так і ризики. Здатність керувати невизначеністю та інноваціями призводить до трансформаційних ефектів. Оцінка порівняльної «закритості/відкритості» служить основою ідентифікації чинників, стимулюючих чи стримуючих перехід від «закритих» стратегій до «відкритих». Впевненість і невпевненість кореняться у соціальних установках. За часів соціальної нестабільності ідентичність відрізняється закритістю. У благополучні періоди їй притаманні відкритість, інклюзивність, прагнення розвивати стосунки. Цим пояснюється, наприклад, мінливість політичних переваг. Виявивши рівень «відкритості» чи «закритості» стратегій, можна ідентифікувати «блоки», «розриви» та «друзів» майбутнього.

П'ята концепція форсайт-досліджень – це культура. Дослідники майбутнього можуть сприяти стейкхолдерам в ідентифікації тих факторів, які перешкоджають трансформаційним процесам, спотворюють їх чи стимулюють. Певний вплив має і культура, оскільки обмежує свободу окремих суб'єктів, що стосується як суспільства в цілому, так і окремих соціальних груп та індивідів.

Культура являє собою величезний пласт накопичених знань, що мають історичні, контекстуальні та епістемологічні корені рівнів влади та ієрархій

ідентичності [8]. Вона здатна змінювати уявлення про реальність, обмежувати потенціал уяви і поневоляти. Форсайт виявляє факт такого впливу та його наслідки.

Тут слід враховувати два аспекти. По-перше, є культурні «сюжети». Культура є продуктом створення шаблонів. Протягом тисячоліть сформувалися численні патерни, гібридні та глобалізовані сучасні культури. Моделювання майбутнього – живий, динамічний процес, тоді як шаблон диктує закритість та обслуговування специфічних інтересів, «цементує» ідентичність, надає своїм adeptам відчуття безпеки та жорстко припиняє спроби вийти за межі вкоріненої моделі. Це так звана культура першого типу, націлена на зміцнення ідентичності та безпеки в умовах джунглів (передмодельної стадії), що загрожують порядку, стабільності та існування суспільства.

Другий тип культури характеризується здатністю адаптуватися та розвиватися відповідно до нових умов [9]. Він спирається на постійне прагнення розширення меж пізнання. Спостереження науковців відбивають сутність трансформації, коли ідеї, практики та ідентичності еволюціонують, взаємодіючи зі змінною реальністю.

Обидва типи узгоджуються з категоріями стратегій майбутнього, розглянутими раніше. «Закриті» стратегії властиві культурі першого типу, що робить ставку на безпеку. «Відкриті» відповідають культурі другого типу та відрізняються гібридністю, позитивним ставленням до змін. У межах тієї чи іншої культури людський потенціал посилюється чи послаблюється.

Далі необхідно усвідомити роль, яку уявлення про минуле, сьогодення та майбутнє грають у визначенні того, що вважати можливим. Для цього доцільно застосувати «трикутник майбутнього» (futures triangle) (рис. 1) [2] та за його допомогою провести своєрідну «інвентаризацію», ідентифікувати джерела елементів контексту — «коріння» минулого, сучасні тренди або припущення та устремління, пов'язані з майбутнім.

Рис. 1. Трикутник майбутнього [2].

Про минуле часто судять з генеалогічних відомостей [8]. Одна з головних причин «закритих» стратегій — пам'ять минулого (чисельні спогади та хроніки, прямо чи опосередковано впливають на культуру).

Турбулентне сьогодні може відкидатися реакцією, що описується як «шок сьогодні» [10]. Однак, за належної мотивації воно сприймається як набір можливостей та обмежень, що розширюється за рахунок ідентифікації неочевидних факторів, позначених Д. Рамсфелдом як «невідомо популярність». Майбутнє як об'єкт очікувань, устремлінь та передчуттів спонукає до дій. Для нерішучих людей воно представляється як набір потенційних загроз, сильні особистості сприймають його як простір нескінченних перспектив. Форсайт не обирає ні ту, ні іншу крайність, а орієнтується на попередження, трансформацію та кращі варіанти майбутнього. На стику минулого, сьогодні та майбутнього пізнаються приховані можливості [4].

Слід також враховувати властиві контексту «перешкоди», «друзів» та «розриви». «Перешкоди» майбутнього це фіксовані параметри та дискурси, що визначають смислові значення та образ дій. Досвід та знання гравців сприяють оперативній ідентифікації сил, які чинили опір змінам. Аналіз «перешкод» допомагає підготувати ґрунт для конструктивного діалогу, у якому виявляються «друзі майбутнього» — елементи організаційної або суспільної культури, що сприяють позитивним змінам (компетенції, знання, пам'ять та мережі) [4].

Між «перешкодами» та «друзями» знаходиться невід'ємна частина контексту - розриви, так звані «сліпі зони», що вміщують «невідому популярність» [4]. Це аспекти масової культури, які з якоїсь причини не враховувалися, виявилися відкинутими чи «забутими». Але іноді вони лежать на поверхні, і потрібна лише сміливість, щоб їх визнати.

Розуміння культури дозволяє переосмислити справжнє як «унікальну колективну подорож», розробити превентивні стратегії, виявляти цінні елементи та виключити марні. Для такої роботи необхідно володіти розвинутою практичною уявою.

Шоста концепція форсайт-досліджень – це практична уява. Уява — це одна концепція, що допомагає уявити реальність, яка зароджується. Природна здатність людини до генерації та поширення концепцій зіграла вирішальну роль його розвитку. Поєднуючи індивідуальні та колективні інтереси, вона за визначенням має прагматичний характер [11].

У ході подібних дискусій проявляється практична уява, що змінює способи створення благ. Дж. Ледерах [12] описує приклади «м'якого» подолання конфліктних ситуацій за допомогою ідентифікації «блоків», «розривів» та «друзів» майбутнього. Як правило, процес завжди ініціює невелика група, яка намагається сканувати майбутнє. Завдання вирішується

шляхом поєднання волі, соціального капіталу групи та практичної уяви. Останнє, своєю чергою, вимагає: здібності уявити себе у мережі, до якої входять опоненти; вміння приймати складність без опори на дуалістичну полярність; переконаності у дієвості творчих підходів; готовності вийти за межі звичних методів вирішення проблем у зону ризику [12]. Це дає підстава розглядати цей тип уяви як комбінацію персональної, соціальної, культурної та трансформаційної складових, кожна з яких передбачає відповідь на низка питань:

1) Персональна уява: Який мій потенціал? Які питання слід поставити?

2) Соціальна уява: Які мої цілі? Хто допоможе мені в їхньому досягненні?

Які способи чесні?

3) Культурна уява: Що є істинним? Що природно? Які знання мають цінність?

4) Трансформаційна уява: Що таке зміни? Що можна вважати прогресом? Які зобов'язання взяти на себе? [12].

Як очевидно з представленої схеми, зазначені концепції узгоджуються між собою. Питання, пов'язані з визначенням ідентичності («Хто я?», «Який мій потенціал?», «Які питання слід поставити?»), виявляють роль особистісного фактора в емоційних аспектах майбутнього, причинно-наслідкових зв'язків та культури. Вони корелюють з питаннями, що стосуються «сфер компетенції» «трикутника майбутнього» та аудиту майбутнього, під час якого досліджуються «перешкоди», «розриви» та «друзі».

При поглибленому пошуку стають очевидними ефекти концепцій, зумовлені як індивідуальною так і колективною поведінкою. На порядок денний виходять питання про мету, справедливість, істинність, природність і цінності.

У міру виявлення "сліпих плям" у фокусі виявляються нові конфігурації можливого майбутнього. Тут починають працювати передбачуючі виміри форсайту. Запитання на кшталт «Що таке зміни?» і «Що вважати прогресом?», зрештою, призводять до рішення які зобов'язання слід прийняти.

Для досягнення цього рівня потрібно щось більше, ніж просто методика. Щоб розвинути практичну уяву необхідно синтезувати персональне з колективним. Для цього потрібно «вміння побачити насправді щось, здатне породити те, чого ще немає» [12]. Кожен учасник має сприймати майбутнє як керівництво до дій. Практична уява ґрунтується на здатності передбачати перспективи в умовах масивних потоків інформації, багатошарових причинних ланцюжків, множинних культурних контекстів та невизначеності.

Сьома концепція форсайт-досліджень – це передчуття. Воно засноване на відкритості форсайт-досліджень і силах, які спонукають людину

конструювати майбутнє — зовнішньому тиску, з одного боку, і внутрішній установці «я можу створити свій сценарій життя» - з іншого. Передбачення пов'язано з очікуванням нових перспектив, що має значення у будь-якій управлінській практиці, оскільки ставлення до майбутнього лише як до об'єкта негативних передчуттів знижує здатність до проактивної реакції. Але слід пам'ятати, що здорова частка побоювання щодо можливих негативних обставин стимулює до дій.

Таким чином, превентивні стратегії майбутнього і форсайт пропонують і "батіг", і "пряник": вони вбудовані в пласт можливостей, спонукають до пошуку найкращих варіантів майбутнього та виходу за межі досяжного.

Особливо це актуально на даний час в умовах воєнного часу та невизначеності майбутнього. Потрібно конструювати бажане майбутнє з урахуванням безлічі чинники, виокремлювати «перешкоди», «друзів», «розриви», щоб корегувати дії з метою усунення небажаних наслідків розвитку ситуації.

Дослідження майбутнього та форсайт – це міждисциплінарні напрямки, що інтегрують різноманітні бази знань для пошуку відповідей на масштабні виклики, які стоять перед організацією чи суспільством.

Узагальнена схема форсайт-дослідження у системі воєнної безпеки складається з таких етапів:

I етап – постановка проблеми. Визначення цілей та завдань, уточнення теми, предметної галузі, просторових та тимчасових рамок дослідження, ідентифікація потенційних учасників в системі воєнної безпеки.

II етап – це підготовчий етап. Вибір методів дослідження (наприклад, прогнозування, сценарії, дорожні карти), збір даних із зовнішніх джерел (література, веб-сайти, інтерв'ю тощо), підготовка детального плану роботи, підбір учасників досліджень.

III етап – проведення аналітичних досліджень. Передбачає проведення аналітичних досліджень процесу розвитку майбутнього.

IV етап – створення та оцінка знань. Генерація знань про майбутнє, формування альтернативних образів на основі зібраних даних та отриманих знань з подальшою експертизою.

V етап – практичне використання знань. Використання результатів попереднього етапу для підтримки прийняття управлінських рішень, розробки стратегій та політики у галузі воєнної безпеки.

VI етап – отримання зворотного зв'язку та коригування результатів. Збір відгуків про результати етапів I– IV та їх коригування на основі аналізу отриманого зворотного зв'язку.

Цей процес часто реалізується на основі партисипативного підходу — у рамках семінарів за участю дослідників, практиків та інших зацікавлених сторін створюються, оцінюються та використовуються знання про майбутнє.

При всій різноманітності інструментів вилучення знань про майбутнє залишається низка питань щодо розвитку методології форсайт-дослідження за такими напрямками, як:

- застосування цифрових технологій, штучного інтелекту та інших підходів на основі обробки даних для досліджень майбутнього та форсайту, оцінка їх результативності;
- підвищення ефективності використання результатів форсайт-досліджень;
- можливість диверсифікації та персоналізації дизайну форсайт-досліджень, що дозволяє враховувати соціальні чи воєнні потреби, методи її підвищення;
- способи оцінки результатів форсайту до моменту їх введення у практику;
- підвищення гнучкості та ефективності підтримки прийняття рішень; ефекти для конкурентоспроможності;
- ідентифікація відповідних інструментів для формування уявлень про віддалене майбутнє (наприклад, на перспективу 2060–2070 рр.) з урахуванням зростаючої значущості стратегій сталого розвитку;
- коригування інструментарію досліджень майбутнього у зв'язку з воєнним часом, невизначеністю, яка є наслідком війни на території України (що призводить до радикальних змін в організації роботи, пов'язаних із використанням віртуального середовища).

Найновіші досягнення в галузі цифрових технологій та Штучний інтелект підвищують ефективність доступу до величезного обсягу інформації.

Таким чином, форсайт-дослідження у системі воєнної безпеки за своєю природою носять міждисциплінарний характер — у плані не лише тематики, а й з точки зору формату вихідних даних і результатів. Як наслідок, до них необхідно залучати дослідників та практиків, що спеціалізуються у різних галузях. У міру зростання усвідомлення цього факту збільшуються можливості інструментарію форсайту для відповіді на виклики різних масштабів - від мікрорівня (окремих питань розвитку оборонно-промислового комплексу) до галузевих, територіальних та глобальних (забезпечення та прогнозування міжнародної безпеки).

Висновки. Проведений аналіз дає підстави зазначити, що форсайт-дослідження у системі воєнної безпеки мають здійснюватися за наступними етапами:

1. Визначення загальної системи, зовнішніх та внутрішніх обмежень, а також ідентифікація підсистем.
2. Побудова ієрархічної структури підсистем та ідентифікація регулюючих компонентів.

3. Визначення станів системи та моделювання історії її розвитку.
4. Розгляд розвитку сценарію у часі (історичний аналіз) для висвітлення еволюції системи та впливу на характеристики одночасно із дослідженням внутрішньої динаміки моделі.
5. Визначення цілей сценарію з обговоренням їх значень.
6. Вибір типів використовуваних сценаріїв.
7. Розробка основних даних минулої, теперішньої та майбутньої інформації.
8. Ідентифікація структурних компонентів, факторів, що забезпечують рівновагу та тенденції розвитку системи.
9. Опис проблем, властивих функціональним механізмам.
10. Аналіз механізмів регулювання у системі та його зв'язків.
11. Критика та перегляд попереднього аналізу, удосконалення сценарію за допомогою перевірки обмежень, нерівноважності, «вузьких місць», сил, протиріч: втручання механізмів регулювання, а також встановлення протидії, що впливають на формування та розвиток системи.
12. Створення вдосконаленого сценарію.

Література:

1. Slaughter R., Bussey M. (2005) *Futures Thinking for Social Foresight*. Taipei: Tamkang University Press.
2. Inayatullah S. (2008) Six Pillars: Futures Thinking for Transforming. *Foresight*, vol. 10, no 1, pp. 4–21.
3. Broman R.B. (2008) *Between Saying and Doing: Towards an Analytic Pragmatism*, Oxford: Oxford University Press.
4. Bussey M., Carter R.W., Keys N., Carter J., Mangoyana R., Matthews J., Nash D., Oliver J., Roiko A., Richards R., Thomsen D.C., Sano M., Weber E., Smith T.F. (2012) Framing Adaptive Capacity through a History-Futures Lens: Lessons from the South East Queensland Climate Adaptation Research Initiative. *Futures*, vol. 44, no 4, pp. 385–397.
5. Christian D. (2004) *Maps of Time: An Introduction to Big History*. Berkeley: University of California Press.
6. Inayatullah S. (2007) *Questioning the Future: Methods and Tools for Organizational and Societal Transformation*. Taipei, Taiwan: Tamkang University.
7. Dator J.A. (2002) Introduction: The Future Lies Behind — Thirty Years of Teaching Futures Studies. *Advancing Futures: Futures Studies in Higher Education* / Eds. J. Dator, A. Westort. Connecticut: Praeger. P. 1–33.
8. Foucault M. (2005) *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. London, New York: Routledge.
9. Wells S. (2010) *Pandora's Seed: The Unforeseen Cost of Civilization*. New York: Random House.
10. Rushkoff D. (2013) *Present Shock: When Everything Happens Now*. New York: Current Hardcover.
11. Dawkins R. (1989) *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press.
12. Lederach J.P. (2005) *The Moral Imagination: The Art and Soul of Building Peace*. Oxford: Oxford University Press.

References:

1. Slaughter, R. & Bussey, M. (2005) *Futures Thinking for Social Foresight*. Taipei: Tamkang University Press [in English].
2. Inayatullah, S. (2008) *Six Pillars: Futures Thinking for Transforming*. *Foresight*, vol. 10, no 1, pp. 4–21 [in English].
3. Bandom, R.B. (2008) *Between Saying and Doing: Towards an Analytic Pragmatism*, Oxford: Oxford University Press [in English].
4. Bussey, M. & Carter, R.W. & Keys, N. & Carter, J. & Mangoyana, R. & Matthews, J. & Nash, D. & Oliver, J. & Roiko, A. & Richards, R. & Thomsen, D.C. & Sano, M. & Weber, E. & Smith, T.F. (2012) *Framing Adaptive Capacity through a History-Futures Lens: Lessons from the South East Queensland Climate Adaptation Research Initiative*. *Futures*, vol. 44, no 4, pp. 385–397 [in English].
5. Christian, D. (2004) *Maps of Time: An Introduction to Big History*. Berkeley: University of California Press [in English].
6. Inayatullah, S. (2007) *Questioning the Future: Methods and Tools for Organizational and Societal Transformation*. Taipei, Taiwan: Tamkang University [in English].
7. Dator, J.A. (2002) *Introduction: The Future Lies Behind — Thirty Years of Teaching Futures Studies*. *Advancing Futures: Futures Studies in Higher Education* / Eds. J. Dator, A. Westort. Connecticut: Praeger. P. 1–33 [in English].
8. Foucault, M. (2005) *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. London, New York: Routledge [in English].
9. Wells, S. (2010) *Pandora's Seed: The Unforeseen Cost of Civilization*. New York: Random House [in English].
10. Rushkoff, D. (2013) *Present Shock: When Everything Happens Now*. New York: Current Hardcover [in English].
11. Dawkins, R. (1989) *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press [in English].
12. Lederach, J.P. (2005) *The Moral Imagination: The Art and Soul of Building Peace*. Oxford: Oxford University Press [in English].

УДК 354.1:342.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-333-347](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-333-347)

Карпінський Борис Андрійович доктор економічних наук, професор, професор кафедри публічного адміністрування та управління бізнесом факультету управління фінансами та бізнесу, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська 1, м. Львів, 79000, тел.: (097) 58-08-222, <https://orcid.org/0000-0001-5996-7724>

Сорочинська Катерина Олександрівна магістрант 1 курсу спеціальності публічне управління та адміністрування, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська 1, м. Львів, 79000, тел.: (066) 40-86-367

Карпінська Олена Борисівна кандидат юридичних наук, адвокат, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська 1, м. Львів, 79000, тел.: (067) 25-10-297, <https://orcid.org/0000-0001-7698-8404>

УПРАВЛІНСЬКА СТРАТЕГІОЛОГІЯ: ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ НА КОМУНІКАТИВНИХ ЗАСАДАХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Вперше запропоновано й деталізовано узагальнені засадничі положення щодо системи управлінської стратегіології, які розкривають її змістове наповнення. Так, управлінська стратегіологія – це цілеспрямований системний підхід до визначення, формування та реалізації стратегічних цілей і завдань на різних управлінських рівнях з метою досягнення глобальних інтересів (місії) з вибором оптимального шляху досягнення означених пріоритетів та конкурентної переваги.

Обґрунтовано, що в умовах воєнного стану управлінська стратегіологія щодо формування позитивного іміджу органів публічної влади на комунікативних засадах вже конкретизовано спрямована на ефективне забезпечення захисту як інтересів, так і безпеки держави та її громадян. Значення управлінської стратегіології в умовах воєнного стану полягає у системному поєднанні зусиль публічної влади та громадян, активізації стратегічних підходів з реальним першочерговим зобов'язанням до безпеки й захисту громадян в найскладніших обставинах.

Наголошено, що формування позитивного іміджу органів публічної влади проходить на стратегіологічних засадах використання сучасних методів

комунікації з суспільством, наведено приклади успішних кейсів із поясненням, як своєчасна та доречна комунікація мотивує підвищення кваліфікації публічних службовців та допомогу малому бізнесу в умовах воєнного стану. Активне використання цифрових технологій та соціальних мереж може значно покращити зворотний зв'язок з громадянами та підвищити ефективність взаємодії з бізнес-середовищем. Зазначено, що в умовах воєнного стану, коли владі доводиться ухвалювати непопулярні рішення, реакція на які може стати критичною, необхідно цілеспрямовано вибудовувати її позитивний імідж та забезпечувати комунікації з громадськістю й бізнесом.

Доведено, що характерною особливістю формування позитивного іміджу органів публічної влади на комунікативних засадах стає зміщення традиційних підходів до конкретного й оперативного врахування через них ситуації та надзвичайних обставин. Зокрема, більш ємно виділяється в таких підходах екстремальний пріоритет безпеки, оскільки через його дотримання й забезпечується розвиток бізнесу та його конкурентоспроможність. Вказується й на те, що Україна хоч і робить вірні кроки, проте несистемно, що змінює ситуацію лише точково, не трансформуючи корінь проблеми.

Ключові слова: управлінська стратегіологія, публічна влада, імідж, комунікація, громадянин, воєнний стан, бізнес, розвиток, взаємодія.

Karpinsky Borys Andriyovych Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Public administration and Business management, Faculty of Financial Management and Business, Ivan Franko National University of Lviv 1, Universytetska St., Lviv, 79000, tel.: (097) 58-08-222, e-mail: karpinsky_01@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-5996-7724>

Sorochynska Kateryna Oleksandrivna 1st-year master's student, majoring in public management and administration, Ivan Franko National University of Lviv 1, Universytetska St., Lviv, 79000, tel.: (066) 40-86-367

Karpinska Olena Borysivna PhD (Law), Lawyer, Ivan Franko National University of Lviv1, Universytetska St., Lviv, 79000, tel.: (067) 25-10-297, , <https://orcid.org/0000-0001-7698-8404>

MANAGEMENT STRATEGIOLOGY: FORMATION OF A POSITIVE IMAGE OF PUBLIC AUTHORITY BODIES ON COMMUNICATIVE BASIS IN THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Abstract. For the first time, generalized basic provisions regarding the system of management strategiology, which reveal its content, are proposed and detailed.

Thus, management strategiology is a purposeful systematic approach to the definition, formation and implementation of strategic goals and objectives at various management levels with the aim of achieving global interests (missions) with the selection of the optimal way to achieve the specified priorities and competitive advantage.

It is substantiated that in the conditions of martial law, management strategy for the formation of a positive image of public authorities on a communicative basis is already concretely aimed at the effective protection of both the interests and the security of the state and its citizens. The significance of management strategiology in the conditions of martial law consists in the systematic combination of the efforts of public authorities and citizens, the activation of strategic approaches with a real primary commitment to the safety and protection of citizens in the most difficult circumstances.

It is emphasized that the formation of a positive image of public authorities takes place on the strategic basis of the use of modern methods of communication with society, examples of successful cases are given with an explanation of how timely and appropriate communication motivates the improvement of the qualifications of public servants and assistance to small businesses in the conditions of martial law. Active use of digital technologies and social networks can significantly improve feedback with citizens and increase the effectiveness of interaction with the business environment.

It is noted that in the conditions of martial law, when the government has to make unpopular decisions, the reaction to which can become critical, it is necessary to purposefully build its positive image and ensure communications with the public and business.

It has been proven that a characteristic feature of the formation of a positive image of public authorities on the basis of communication is the displacement of traditional approaches to concrete and operational consideration of situations and extraordinary circumstances through them. In particular, in such approaches, the extreme priority of security stands out more clearly, since business development and its competitiveness are ensured through its observance. It is also pointed out that although Ukraine is taking the right steps, it is not systematic, which changes the situation only point by point, without transforming the root of the problem.

Постановка проблеми. У сучасному комунікативному просторі, де громадськість дізнається про новини майже миттєво, а запитання можна поставити політику напряду та обговорити те чи інше управлінське рішення держави з одностумцями, особливу роль відіграє імідж органів публічної влади. Адже навіть найбільш вірні рішення можуть сприйматися негативно в умовах неправильно вибудованої комунікації.

Зазначимо, що комунікація органів публічної влади – це не лише про відкритість, а й своєчасне реагування на запити суспільства та всебічне пояснення навіть незручних тем. Властиво, саме такими засобами можливо сформувати позитивний імідж публічної влади, який допоможе в ситуаціях, коли владі доведеться ухвалювати непопулярні рішення (а жодна влада не може обійтися без прийняття непопулярних рішень, якщо справді хоче змін). Так, гарний імідж допоможе громадськості примиритися з відповідним ситуативним рішенням, адже зрештою суспільство має усвідомлення, що влада має на меті позитивно вирішити конкретну проблему.

Об'єктивно, що нині є достатньо різних інструментів формування такого іміджу для влади. Однак, головне в будь-якому варіанті – це вибір правильної комунікації між зацікавленими сторонами. Саме на її фундаментальних засадах можна вдосконалювати й інші методи впливу на громадськість для формування позитивного іміджу. Проте з розвитком соціальних мереж та особливих умов воєнного стану в Україні, який вже пов'язує з війною п'ятого покоління, коли поряд із традиційними підходами, росія намагається розвивати та застосовувати й нетрадиційні інструменти гібридно-воєнної політики, звичайні методи комунікації влади вже застаріли, потрібні нові підходи [1–3]. Таким чином актуалізується проблематика управлінської стратегіології налагодження комунікації, щоб подальші кроки публічної влади (зокрема, у підвищенні кваліфікації та допомозі малому бізнесу) сприяли формуванню її позитивного іміджу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означену проблематику щодо позитивного іміджу вже досліджували українські вчені: Г. В. Кириченко [4], Н. Б. Ларіна [5], Т. В. Гаман [6] та інші. Проте комунікація не буде ефективною у стратегіологічному аспекті без відповідних заходів, а у попередніх наукових дослідженнях не акцентувалась увага щодо управлінської стратегіології формування позитивного іміджу органів публічної влади за комунікаційного процесу, зокрема, із врахуванням умов воєнного стану. Означене й обумовило постановку даного дослідження.

Мета статті полягає в узагальненні іміджевих підходів публічної влади щодо комунікації за умов воєнного стану, системному виділенні стратегіологічних напрямів у сферах як підвищення кваліфікації службовців, так і сприяння діяльності бізнесу. Окреслене обумовлює й конкретні завдання: виділити управлінську стратегіологію в частині прийняття комунікативних рішень органів публічного адміністрування за умов воєнного стану та охарактеризувати успішні кейси щодо підвищення кваліфікації державних службовців і налагодження тісної взаємодії з бізнесом.

Виклад основного матеріалу. За своїм сутнісним наповненням *стратегіологія* (англ. *strategiology*) – сучасна наукова галузь знань щодо

принципових наукових закономірностей і принципів стратегії дії і управління соціально-економічним розвитком об'єкта з орієнтованістю на системну обмеженість вибору факторів або учасників у реалізації визначених пріоритетів в умовах накладання багатофакторності динамічно-обмінних процесів, яка включає в себе окремі науки (наукові погляди, наукові школи). Стратегіологія через свої фундаментальні підходи впливає і дає можливість досліджувати і приймати обґрунтовані та виважені рішення щодо перспектив розвитку території, економічної системи, науково-технічного прогресу, демографічної ситуації, конкурентоспроможності, благополуччя населення, публічного управління та адміністрування, національного характеру, державотворчого патріотизму нації тощо. Обмеженість вибору в стратегіології має визначальне значення і володіє значною ціною щодо його прийняття [2–3].

Об'єктивно, з ідеологічних засадничих положень стратегіології: цілеспрямована управлінська робота в системі підвищення позитивного іміджу органів публічного адміністрування може суттєво впливати на результативність даних організаційних структур, забезпечуючи через те оперативність і якість надання державних послуг, що важливо для життєвого проживання населення в умовах воєнного стану.

Властиво, *управлінська стратегіологія* – це цілеспрямований системний підхід до визначення, формування та реалізації стратегічних цілей і завдань на різних управлінських рівнях з метою досягнення глобальних інтересів (місії) з вибором оптимального шляху досягнення означених пріоритетів та конкурентної переваги. Виходячи з цього, базова сутність управлінської стратегіології особливо не відрізняється від традиційних схем стратегії розвитку (починаючи з місії, аналізу середовища й ресурсів та закінчуючи контролем), але вже на початковому етапі активно включає методологію дослідження її наповнення, виходячи з обставин, що дозволяє уникнути чи знизити ризик недоотримання віддачі на довготривалому проміжку.

Водночас, *комунікація* – це цілеспрямований процес обміну інформацією, що включає суб'єкти комунікації, спосіб й об'єкт комунікації. Так, у сфері публічного управління та адміністрування вдала комунікація допомагає «встановити й підтримувати двосторонні лінії спілкування та співробітництва між державою та її громадськістю; передбачає розв'язання питань та управління проблемами в ході їх надходження; допомагає адміністрації інформувати громадськість, формувати їх думку та реагувати на запити; визначає і підкреслює відповідальність керівництва, щоб такі зв'язки могли служити суспільним інтересам» [7]. Оскільки комунікаційні потреби не можуть існувати відірвано від внутрішніх та зовнішніх чинників, а тому звичний хід обміну даними зазнаватиме змін під час кризових ситуацій, зокрема, таких як війна [1].

Україна реально втілює вищезначені модифіковані положення й принципи комунікації в сучасних умовах, насамперед, у розподіленні каналів інформації. Зокрема, президент виконує безпосередню функцію та відповідає за представлення держави в міжнародних відносинах, комунікацію з партнерами, а також доносить результати своєї роботи суспільству без посередників через щоденні вечірні звернення [1]. Голови військових адміністрацій комунікують безпосередньо з людьми, що проживають на території регіонів, за які несуть відповідальність. Вони ж оголошують офіційні дані про евакуації, прильоти, надання гуманітарної допомоги. Водночас, речники Міноборони доповідають про результати просування військових, а речники Повітряних сил – про ворожі обстріли та роботу протиповітряної оборони. Окреслене формує атмосферу широкого інформування населення, коли кожен доповідає лише про «свій» об'єкт, усвідомлюючи, які саме дані доцільно робити публічними.

Окрім цього, нині публічна комунікація держави стала більш системною та відкритою, з використанням соціальних мереж й засобів масової культури. Так, наприклад, Міноборони робить відео-подяки за зброю 21 країні-партнеру. Означене зібрало чималу іноземну аудиторію з усього світу, адже це практично перший випадок подібної комунікації силової структури у світі [6]. Міністерство закордонних справ України (МЗС) використовує засоби масової культури для нейтралізації й заперечення фейків російської пропаганди. Міністр закордонних справ Дмитро Кулеба з'являється в одязі з написом «Київський режим» [9], представник України в Організації Об'єднаних Націй Сергій Кислиця читає книгу під назвою «Чому дипломатія не працює» під час виступу представника РФ [10]. Наведене стратегіологічно вірно формує й фокусує позитивний імідж органів публічної влади, адже: по-перше, показує, що Україна – частина масової культури, яка стежить за тенденціями та готова їх диктувати; по-друге, доводить, що влада розуміє потребу суспільства, яке попри власні трагедії та втому розуміє ситуацію й говорить, тримає виклики й голову високо піднятою, а третє – якісна диверсифікована комунікація висвітлює готовність публічної влади швидко адаптуватися до критичних умов і забезпечувати відносний спокій та конкретну поінформованість суспільства.

Такі нестандартні методи у стратегіологічному комунікативному процесі застосовуються не лише під час дипломатичних зустрічей чи під час інформування суспільства, але й у випадках коли владі доводиться ухвалювати непопулярні управлінські рішення. До цього додається ще й певні обставини того, що органи публічної влади часто перебувають у ситуаціях нестачі кваліфікованих кадрів, які вміють працювати в кризових ситуаціях, та й проявами неякісної профільної освіти. Зокрема, Національне агентство

України з питань державної служби (НАДС) провело публічне опитування для з'ясування реального стану підготовки держслужбовців в контексті сприйняття ситуацій та вироблення стратегіологічних рішень щодо них. Так, лише 35,7% опитаних державних службовців зазначили, що між професійним навчанням та практикою є взаємозв'язок; інноваційність навчання побачили лише 38%; лише 30,6% державних службовців відчували оперативне реагування системи професійного навчання на запити здобувачів; задоволені актуальністю тематики підвищення кваліфікації, зокрема з увагою до реалій воєнного стану, – 27,9 % опитаних [11]. Наведені результати є публічними, а отже управлінська ієрархічна система визнає свої проблеми, що є дієвим стратегіологічним кроком на шляху їх розв'язання та показує конкретну відкритість до діалогу. З цієї позиції, НАДС публічно комунікує щодо комплексних можливостей підвищення кваліфікаційного рівня вже після навчального закладу та вдосконалює Стратегію розвитку системи професійного навчання державних службовців, голів місцевих держадміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад до 2027 року [12].

Зокрема, досить перспективний комунікаційний прийом для підвищення кваліфікації працівників апарату МЗС використано на початку 2023 року. Так, очільник МЗС оголосив відкритий прийом заявок на посади послів та пояснив це кадровим голодом. «МЗС постійно шукає нових сильних кандидатів всередині дипломатичної служби та зовні на відповідальні посади. Особливо складно з пошуком кандидатів на посади Послів. Шукаю їх в дипломатичній системі. Шукаю в бізнес-середовищі. Шукаю серед науковців. Але зростають і темпи нашої дипломатичної експансії», – заявив міністр [13]. Пояснено, що хоча більшість кандидатів однозначно не підійдуть на такі важливі посади, але такий безпрецедентний крок дозволить талановитим кадрам спробувати себе там, куди «раніше можна було потрапити лише через закриті інституційні механізми». Варто зазначити, що МЗС у цей період потребувало 21 посла у країни Африки, Китаю, Індії та Бразилії. Ці регіони є досить складними у контексті дипломатії, адже за роки незалежності з ними не було організовано й вироблено стратегіологічно активної співпраці.

Окрім того, через чотири місяці після резонансного відкриття вакансій міністр МЗС звітував й про перші результати. Загалом було опрацьовано 1104 заявки: 30% – представники ділових кіл, 12% – науковці та викладачі, 7% – ветерани, військові, сектор безпеки та оборони, 7% – чинні та колишні дипломати, а також адвокати й правозахисники, громадянське суспільство, медійники, представники місцевого самоврядування, держслужбовці та інші. Водночас, для особистих співбесід було відібрано 16 кандидатів.

Зазначимо також, що на цьому етапі неможливо судити про ефективність цього управлінського рішення міністерства, адже навіть призначень після

відкритого конкурсу ще не відбулося. Також не можна прогнозувати, як ці кандидати ще покажуть себе на посадах, а проте сам підхід викликає однозначне схвалення. Такий рішучий крок руйнує роками створений образ «елітності». Саме закритість системи частково сформувала кадровий голод, на який жаліється й державна служба. Інша проблема – це фінансове забезпечення діяльності МЗС. Так, послы несуть значну відповідальність, а проте не отримують достатню винагороду. Саме тому призначення послів часто набуває двох характерних рис. Перше, політичне визнання, коли забезпеченій людині потрібен статус. Друге, політичне вигнання, коли кандидата (з різних причин) прибирають з публічного поля. Ні той, ні інший підхід не передбачає потрібної ефективності роботи на посаді. На жаль, протягом десятиліть у МЗС накопичувалися проблеми, які стратегіологічно не вирішувались. Робились лише точкові зміни у дипломатичній структурі. І хоча проведений відкритий конкурс також має достатньо точковий характер, це все ж показує готовність до дієвих трансформацій [14].

Проте не можна оминати й проблемність такого підходу. Глобально: лише один відкритий конкурс не вирішить накопичених недоліків системи. Зокрема, країни Африки потребують стратегіологічно визначених та цілеспрямованих зусиль для налагодження дипломатичних зв'язків. Окрім того, немає й чітких гарантій, що досить довгий час, який витратився на пошук кандидатів таким чином, не буде використаний марно. Навіть якщо міністерство відбере достойних фахівців у цій галузі, перевірити, чи справді вони можуть бути дипломатами, можна буде лише на практиці. Однак риторично, чи не нашкодить цей випробувальний термін у надважких умовах та складному регіоні Україні? Відповіді наразі немає. Хоча, навіть з можливими мінусами, інноваційність цього підходу МЗС показує, що Україна готова до стратегіологічно спрямованих змін у кадровій політиці. Проблеми, які з'являлися роками, стали ще більш відчутними під час повномасштабної війни, а тому такі зміни повинні ухвалюватися рішуче. У таких умовах українська креативність та відкритість – саме те, чого потребує достатньо застаріла управлінська система. Хоча це був ризикований крок, проте означене однозначно сприяло формуванню позитивного іміджу МЗС як сучасного міністерства у системі активізації комунікативних змін.

Окрім того, для формування позитивного іміджу органи публічної влади також звернули свою увагу й на специфіку комунікації в системі малого бізнесу, який є основою для результативного функціонування середньостатистичних громадян, які складають також більшість у розвинених державах. Властиво, малий бізнес – це не лише про економіку та податки, а це про реальну можливість громадян втілювати навіть маленькі мрії в життя. Будучи найбільш економічно незахищеним, він забезпечує роботою працівників,

через нього активно виплачуються заробітні плати та ще й приділяється увагу волонтерській діяльності в умовах воєнного стану.

Підкреслимо, що іміджеве позиціонування органів державної влади як таких, що стратегіологічно думають про інтереси малого бізнесу, стане ефективним методом підтримки довіри до держави, зокрема, у часи серйозних потрясінь та значної втоми. І хоча малий бізнес досі перебуває у критичному стані через повномасштабну війну, але все ж позитивні результати є відчутними, а стратегіологічно означене впливатиме як на економіку, так і на імідж публічної влади.

Зазначимо, що під час війни українські компанії були змушені адаптуватися до нових умов. Щоб вижити, вони звернулися до уряду з проханням надати їм податкові канікули та допомогти з логістикою – такі результати виявлені в результаті опитування проведеного дослідницькою компанією Gradus Research. Властиво, через війну бізнес в Україні змушений шукати нові шляхи виживання та активно співпрацювати з владою для отримання необхідної допомоги [15]. Зокрема, перед початком воєнного вторгнення було біля 18 тис. середніх компаній і понад 350 тис. малих, з яких більш як 86% – мікробізнес (тобто до 2 млн грн). Сумарно вони давали роботу більш як 5 млн українців, з них 62,5% працювали на середній бізнес (а також майже 2 млн ФОПів) [16].

Однак, повномасштабна війна сповільнила чи призупинила роботу 85% українських компаній і серед них: 1% не планують відновлювати свою діяльність, а 35% чекають кращих часів. Виділено й основні проблемні аспекти: нестача замовлень (50%), проблеми з логістикою (29%), нестача сировини (21%), не вистачає працівників (17%). До того ж: 37% бізнесу просили в держави податкові канікули, 17% – допомогу з організацією логістики, 16% – доступ до здешевлених фінансів, 16% – допомогу у просуванні продукції та 15% – допомогу у збереженні співробітників. Крім того, лише 3-5% бізнесу збільшили заробітні плати своїм працівникам, розцінюючи її як соціальну допомогу; 14-19% зберегли зарплату на довоєнному рівні. Інші компанії або знизили, або взагалі перестали виплачувати заробітну плату [17].

Виходячи з такої достатньо критичної ситуації публічній владі довелося оперативнo ухвалювати рішення на користь бізнесу. Так, вже 3 березня 2022 року, коли окупанти ще активно наступали на Київщині, Верховна Рада України схвалила закони №7121-1 і №7125, які ослаблюють вимоги до бізнесу щодо перевірок та ліцензій, а також визначають особливості подання звітності у період дії воєнного стану. Бізнесу надавалася можливість подати звіти та інші документи через 90 днів після припинення чи скасування воєнного стану. У період воєнного стану обіцялося не здійснювати будь-які перевірки щодо

своєчасності та повноти подання звітів чи документів звітного характеру [17]. Вже у середині квітня цього ж року парламент дозволив перехід на 2-відсоткову систему особам, які організують азартні ігри, виробляють та продають ювелірну продукцію, займаються фінансовою діяльністю. Однак, таке управлінське рішення знизило податкові платежі тоді, коли в ньому не було необхідності, адже підприємства, які зазнали збитків, і так не платили б податок на прибуток, а розширювати спрощену систему на всіх у довгостроковій перспективі шкідливо як для бюджету, так і для розвитку бізнесу [18]. Властиво тому означений варіант погіршив конкурентоспроможність українських компаній, адже управлінське рішення ухвалювалися без достатнього аналізу та відповідно стратегіологічної оцінки.

Водночас, набагато вдалішими виявилися зусилля влади із забезпечення кредитних та грантових програм для малого бізнесу. Лише у грудні 2023 року Україна інвестувала 5,5 млрд грн у розвиток малого бізнесу через гранти. Не слід нехтувати й тим, що з 2020 року в Україні також діє програма пільгових кредитів «Доступні кредити 5-7-9». Сенс її у тому, що держава компенсує частину ринкової ставки кредиту, а підприємець платить лише 5, 7 або 9 відсотків річних. Лише за час повномасштабної війни держава видала за програмою 5-7-9% кредитів майже на 150 млрд грн. Окрім того, під час повномасштабної війни розпочала роботу грантова програма «Робота», заявки можна подати через Дію. Кабінет Міністрів України виділив додаткові 1,32 млрд грн на гранти за програмами «Робота» на розвиток власного бізнесу та створення або розвитку переробних підприємств [19].

Доцільно відзначити, що від початку дії урядової грантової програми «Робота» держава інвестувала в розвиток малого та середнього бізнесу через гранти 5,5 млрд грн. Грантові кошти на започаткування або розширення власної справи вже отримали 10 400 українців. Подати заявку на отримання гранту можуть як діючі підприємці, так і люди, що не мають досвіду ведення бізнесу. Обов'язковою умовою отримання гранту є створення нових робочих місць – від 1-2 місць при наданні мікрогранту до кількох десятків при наданні грантів за іншими програмами. Грантові кошти повертаються державі у вигляді сплачених податків й зборів у процесі діяльності підприємства впродовж трьох років. Передбачається, що у 2024 році бізнес зможе отримати 15 тис. грантів. Крім того, на наступний рік уряд заклав у бюджет 18 млрд грн на продовження доступного кредитування вітчизняних підприємців за програмою 5-7-9%. У бюджеті також вперше закладений 1 млрд грн на розширення мережі індустріальних парків, на території яких підприємці можуть користуватися низкою пільг.

Ці безперечно важливі результати залишалися б в тіні, якби не стратегіологічно правильна комунікація. Зокрема, розуміння цього проявляє

Міністерство цифрової трансформації України. Саме воно активно комунікує щодо можливих варіантів грантів та допомоги через державні портали, передусім Дію, ще раз показуючи, наскільки модернізованою є наша держава. Зокрема, профільний міністр постійно дає інтерв'ю щодо нових можливостей для бізнесу та артикулює важливу інформацію на YouTube-каналі Міністерства [20].

Крім того, публічна влада формує імідж дієвого занепокоєння станом малого бізнесу шляхом організації зустрічей представників малого бізнесу з Президентом України. При чому публічно наголошується, що на обговореннях присутні представники саме неолігархічного бізнесу [21]. Зокрема, на фоні голосного арешту одного з олігархів та публічного зречення медіабізнесу іншим означене покликано сприяти іміджу влади як борців за справедливість, на що є особливий запит в умовах воєнного стану [22–23]. Звичайно окреслене не розв'язує проблему цілковито, але стратегіологічно саме така комунікація дієво показує, що правильні кроки наявні вже нині, стаючи й передумовою для ефективної перспективи розвитку держави.

Висновки. Умови воєнного стану ставлять перед органами публічної влади надзвичайно важливі завдання, включаючи формування позитивного іміджу серед громадськості. Становлення доречної та своєчасної комунікації загладжує гострі кути у виснаженому війною бізнесі й суспільстві. Властиво, лише інтегрований підхід до підвищення конкурентоспроможності та кваліфікації працівників, розвиток ефективної комунікації та активізації взаємодії з бізнес-середовищем є реальним ключем до формування стійкого позитивного іміджу органів публічної влади, який відіграє вирішальну роль у забезпеченні їхньої ефективності та авторитету в суспільстві. Не зважаючи на низку позитивних результатів котрих вже досягнуто, органам публічної влади з позиції управлінської стратегіології ще не вистачає системності, тобто щоб зміни ставали загальними, а не точковими, а позитивний імідж – цілісним, виходячи з потреб громадян й тенденцій розвитку держави.

Література:

1. Пушкар З., Пушкар Б. Комунікаційні канали під час військового стану в Україні. *Актуальні проблеми менеджменту та публічного управління в умовах війни та післявоєнної відбудови України* : Матеріали доп. Всеукр. науково-практ. конф. з міжнар. участю, м. Тернопіль, 31 трав. 2022 р. Тернопіль, 2022. С. 169–172.
2. Карпінський Б. А. Державотворчий патріотизм нації: податкова домінанта інвестиційного зростання. Монографія. Львів : Колір ПРО, 2018. 480 с. (Серія „Держава і стратегіологія”).
3. Карпінський Б. А., Карпінська О. Б. Мотив як управлінська основа державотворчого патріотизму нації з позиції стратегіології розвитку держави. *Бізнес Інформ*. 2023. №2. С. 6–15. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-6-15>.
4. Кириченко Г. Інформаційно-комунікаційні механізми як інновації в системі формування позитивного іміджу органів державної влади. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2019. Том 30 (69), №6. С. 46–54.

5. Ларіна Н. Імідж як комунікативна основа позиціонування. *Державне будівництво*. 2013. №2. С. 1–9.
6. Гаман Т., Андрійчук О. Роль і значення зв'язків з громадськістю у формуванні позитивного іміджу органів державної влади. *Університетські наукові записки*. 2011. №4 (40). С. 408–416.
7. Вішка І. Важливість налагодження сучасних комунікативних процесів під час публічного управління. *Публічне управління та адміністрування у процесах економічних реформ* : Зб. тез, м. Херсон, 18–19 квіт. 2019 р. Херсон, 2019. С. 302–304.
8. Французька романтика та німецька якість. Міноборони створило відео-подяки для країн, які допомагають Україні зброєю і технікою. *NV*. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/viyskova-dopomoga-ukrajini-minoboroni-originalno-podyakovalo-krajnam-partneram-video-50348836.html> (дата звернення: 29.03.2024).
9. Кулеба Д. *Instagram*. URL: https://www.instagram.com/p/CpXj9w2tHiu/?img_index=1 (дата звернення: 24.03.2024).
10. «Син маминої подруги». Реакція соцмереж на представника України в ООН Сергія Кислицю, який став новим крашем українців. *NV*. URL: <https://nv.ua/ukr/lifestyle/sergiy-kislitsya-v-oon-reaksiya-socmerezh-zharti-memi-50231985.html> (дата звернення: 14.03.2024).
11. Стратегія розвитку системи професійного навчання державних службовців, голів місцевих держадміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад до 2027 року. *НАДС*. 24.03.2024. URL: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B5%20%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20.pdf> (дата звернення: 24.03.2024).
12. Професійне навчання. *НАДС*. URL: <https://nads.gov.ua/diyalnist/profesijne-navchannya> (дата звернення: 24.03.2024).
13. МЗС вперше запускає відкритий набір кандидатів на посади послів через кадровий голод – Кулеба. *Радіо Свобода*. 13.03.2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-mzs-nabir-kandydativ-posly-kuleba/32315991.html> (дата звернення: 24.03.2024).
14. Демченко О. Україна шукає послів. Кого і куди відправлятиме МЗС. *LB.ua*. 15.03.2023. URL: https://lb.ua/world/2023/03/15/548914_ukraina_shukaie_posliv_i_kudi.html (дата звернення: 25.03.2024).
15. Федорчук В. Terra incognita української економіки. Чотири висновки з дослідження середнього бізнесу Інституту економічних досліджень. *Forbes*. 31.01.2024. URL: <https://forbes.ua/business/terra-incognita-ukrainskoi-ekonomiki-chotiri-visnovki-z-doslidzhennya-serednogo-biznesu-institutu-ekonomichnikh-doslidzen-31012024-18884> (дата звернення: 25.03.2024).
16. Давиденко Б. Скільки ФОПів, малих та середніх компаній в Україні і як вони впливають на економіку. Шість графіків про МСБ. *Forbes*. 24.07.2023. URL: <https://forbes.ua/business/skilki-fopiv-malikh-ta-serednikh-kompaniy-v-ukraini-i-yak-voni-vplivayut-na-ekonomiku-shist-grafikov-pro-msb-24072023-14882> (дата звернення: 25.03.2024).
17. Депутати ввели податкові ослаблення для бізнесу в умовах війни. *Економічна правда*. 03.03.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/03/3/683179/> (дата звернення: 26.03.2024).
18. Податкові послаблення для парків, ФОПів та інших під час війни. Що залишити, а що переглянути? *Економічна правда*. 18.09.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/10/18/692753/> (дата звернення: 26.03.2024).
19. Тарасовський Ю. Кабмін збільшив на 1,3 млрд грн фінансування грантових програм для бізнесу. *Forbes*. 22.12.2023. URL: <https://forbes.ua/news/kabmin-zbilshiv-na-13-mlrd-grn-finansuvannya-grantovikh-program-dlya-biznesu-22122023-18100> (дата звернення: 26.03.2024).

20. Дудко В. «Дія» на IPO. Міністр цифрової трансформації Михайло Федоров про амбітну мрію, митницю у смартфоні та гральний бізнес. *Forbes*. 17.03.2023. URL: <https://forbes.ua/innovations/diya-na-ipo-ministr-tsifrovoi-transformatsii-mikhaylo-fedorov-pro-ambitnu-mriyu-mitnitsyu-u-smartfoni-ta-gralniy-biznes-17032023-12404> (дата звернення: 23.03.2024).

21. Вінокуров Я. Почути кожного. Зеленський зустрівся з «неолігархічним» бізнесом. Про що домовилися? *Економічна правда*. 29.06.2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/06/29/701740/> (дата звернення: 23.03.2024).

22. Прінс Т. Арешт Коломойського – «ключовий тест» антикорупційної кампанії Зеленського. *Радіо Свобода*. 11.09.2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-oliharhy-kolomoyskiy-aresht/32587628.html> (дата звернення: 23.03.2024).

23. Коріновська А. Закон про олігархів і втрати через війну. Що означає заява Ахметова про вихід з медіа. *Суспільне*. 12.07.2022. URL: <https://susplne.media/259814-zakon-pro-oligarhiv-i-vtrati-cerez-vijnu-so-oznaczae-zaava-ahmetova-pro-vihid-z-media/> (дата звернення: 23.03.2024).

References:

1. Pushkar, Z., & Pushkar, B. (2022). Komunikatsiini kanaly pid chas viiskovoho stanu v Ukraini [Communication channels during the martial law in Ukraine]. *Aktualni problemy menedzhmentu ta publichnoho upravlinnia v umovakh viiny ta pisliavoiennoi vidbudovy Ukrainy: Materialy dop. Vseukr. naukovo-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu, m. Ternopil, 31 trav.* – Actual problems of management and public administration in the conditions of war and post-war reconstruction of Ukraine: Additional materials. All-Ukrainian scientific and practical conf. from international participation, Ternopil, May 31, 169–172 [in Ukrainian].

2. Karpinskyi, B. A. (2018). *Derzhavotvorchyy patriotyzm natsiyi: podatkova dominanta investytsiynoho zrostannya [State-creative patriotism of nation: tax dominant of investment growth]*. L'viv : Kolir PRO. 480 p. (Seriya „Derzhava i stratehiolohiya”) [in Ukrainian].

3. Karpinskyi, B. A., & Karpinska, O. B. (2023). Motyv yak upravlinska osnova derzhavotvorchoho patriotyzmu natsii z pozytsii stratehiolohii rozvytku derzhavy [Motiveas a Managerial Basis of the State-Creating Patriotism of the Nation from the Standpoint of the State Development Strategiology]. *Biznes Inform – Business Inform*, 2, 6–15 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-6-15>

4. Kyrychenko, H. (2019). Informatsiino-komunikatsiini mekhanizmy yak innovatsii v systemi formuvannia pozytyvnogo imidzhu orhaniv derzhavnoi vlady [Information and communication mechanisms as innovations in the system of forming a positive image of state authorities]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Derzhavne upravlinnia – Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: Public administration*, 30 (69), 46–54 [in Ukrainian].

5. Larina, N. (2013). Imidzh yak komunikatyvna osnova pozytsionuvannia [Image as a communicative basis of positioning]. *Derzhavne budivnytstvo – State construction*, 2, 1–9 [in Ukrainian].

6. Haman, T., & Andriichuk, O. (2011). Rol i znachennia zviakziv z hromadskistiu u formuvanni pozytyvnogo imidzhu orhaniv derzhavnoi vlady [The role and importance of relations with the public in the formation of a positive image of state authorities]. *Universytetski naukovi zapysky – University scientific notes*, 4 (40), 408–416 [in Ukrainian].

7. Vishka, I. (2019). Vazhlyvist nalahodzhennia suchasnykh komunikatyvnykh protsesiv pid chas publichnoho upravlinnia [The importance of establishing modern communication processes during public administration]. *Publichne upravlinnia ta administruvannia u protsesakh ekonomichnykh reform : Zb. tez, m. Kherson, 18–19 kvit.* – Public management and administration in the processes of economic reforms: Collection. theses, Kherson, April 18–19, 302–304 [in Ukrainian].

8. Frantsuzka romantyka ta nimetska yakist. Minoborony stvorylo video-podiaky dlia krain, yaki dopomahaiut Ukraini zbroieiu i tekhnikoiu [French romance and German quality. The Ministry of Defense created a thank-you video for countries that help Ukraine with weapons and equipment]. *NV – NV*. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/viyskova-dopomoga-ukrajini-minoboroni-originalno-podyakuvalo-krajnam-partneram-video-50348836.html> (access date: 29.03.2024) [in Ukrainian].

9. Kuleba, D. (2024). *Instagram – Instagram*. URL: https://www.instagram.com/p/CpXj9w2tHiu/?img_index=1 (access date: 24/03/2024) [in Ukrainian].

10. «Syn mamynoi podruhy». Reaktsiia sotsmerezh na predstavnyka Ukrainy v OON Serhii Kyslytsiu, yakyi stav novym krashem ukrainsiv [«Mother's friend's son». The reaction of social networks to the representative of Ukraine at the UN Serhii Kislytsya, who became the new crash of Ukrainians]. *NV – NV*. URL: <https://nv.ua/ukr/lifestyle/sergiy-kislytsya-v-oon-reakciya-socmerezh-zharti-memi-50231985.html> (access date: 14.03.2024) [in Ukrainian].

11. Ctratehiia rozvytku systemy profesiinoho navchannia derzhavnykh sluzhbovtziv, holiv mistsevykh derzhadministratsii, yikh pershykh zastupnykiv ta zastupnykiv, posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia ta deputativ mistsevykh rad do 2027 roku [Strategy for the development of the system of professional training of civil servants, heads of local state administrations, their first deputies and deputies, officials of local self-government and deputies of local councils until 2027]. *NADS – NACS*, 22.08.2023. URL: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B5%20%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20.pdf> (access date: 24.03.2024) [in Ukrainian].

12. Profesiine navchannia [Professional training]. *NADS – NACS*. URL: <https://nads.gov.ua/diyalnist/profesijne-navchannya> (access date: 24.03.2024) [in Ukrainian].

13. MZS vpershe zapuskaie vidkrytyi nabir kandydativ na posady posliv cherez kadrovyi holod – Kuleba [The Ministry of Foreign Affairs for the first time launches an open recruitment of candidates for the positions of ambassadors due to a shortage of personnel – Kuleba]. *Radio Svoboda – Radio Svoboda*. 13.03.2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-mzs-nabir-kandydativ-posly-kuleba/32315991.html> (access date: 24.03.2024) [in Ukrainian].

14. Demchenko, O. (2023). Ukraina shukaie posliv. Koho i kudy vidpravliatyme MZS [Ukraine is looking for ambassadors. Whom and where will the Ministry of Foreign Affairs send]. *LB.ua – LB.ua*. URL: https://lb.ua/world/2023/03/15/548914_ukraina_shukaie_posliv_i_kudi.html (access date: 25.03.2024) [in Ukrainian].

15. Fedorchuk, V. (2024). Terra incognita ukrainskoi ekonomiky. Chotyry vysnovky z doslidzhennia serednoho biznesu Instytutu ekonomichnykh doslidzhen [Terra incognita of the Ukrainian economy. Four conclusions from the study of medium-sized businesses of the Institute of Economic Research]. *Forbes – Forbes*. URL: <https://forbes.ua/business/terra-incognita-ukrainskoi-ekonomiki-chotiri-visnovki-z-doslidzhennya-serednogo-biznesu-institutu-ekonomichnykh-doslidzhen-31012024-18884> (access date: 25.03.2024) [in Ukrainian].

16. Davydenko, B. (2023). Skilky FOPiv, malykh ta serednikh kompanii v Ukraini i yak vony vplyvaiut na ekonomiku. Shist hrafikiv pro MSB [How many FOPs, small and medium-sized companies in Ukraine and how they affect the economy. Six graphs about SMEs]. *Forbes – Forbes*. URL: <https://forbes.ua/business/skilki-fopiv-malikh-ta-serednikh-kompaniy-v-ukraini-i-yak-voni-vplyvayut-na-ekonomiku-shist-grafikiv-pro-msb-24072023-14882> (access date: 25.03.2024) [in Ukrainian].

17. Deputaty vvely podatkovy oslablennia dlia biznesu v umovakh viiny [Deputies introduced tax breaks for business in wartime conditions]. *Ekonomichna pravda – Economic truth*, 03/03/2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/03/3/683179/> (access date: 26.03.2024) [in Ukrainian].

18. Podatkovi poslablennia dlia parkiv, FOPiv ta inshykh pid chas viiny. Shcho zalyshyty, a shcho perehlianyty? [Tax breaks for parks, FOPs and others during wartime. What to leave and what to review?]. *Ekonomichna pravda – Economic truth*, 09/18/2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/10/18/692753/> (access date: 26.03.2024) [in Ukrainian].

19. Tarasovskiy, Yu. (2023). Kabmin zbilshyv na 1,3 mlrd hrn finansuvannia hrantovykh prohram dlia biznesu [The Cabinet of Ministers increased the financing of grant programs for business by UAH 1.3 billion]. *Forbes – Forbes*. URL: <https://forbes.ua/news/kabmin-zbilshiv-na-13-mlrd-grn-finansuvannya-grantovikh-program-dlya-biznesu-22122023-18100> (access date: 26.03.2024) [in Ukrainian].

20. Dudko, V. (2023). «Diia» na IPO. Ministr tsyfrovoy transformatsii Mykhailo Fedorov pro ambitnu mriiu, mytnytsiu u smartfoni ta hralnyi biznes [«Diya» on IPO. Minister of Digital Transformation Mykhailo Fedorov about an ambitious dream, customs in a smartphone and gaming business]. *Forbes – Forbes*. URL: <https://forbes.ua/innovations/diya-na-ipo-ministr-tsifrovoy-transformatsii-mikhaylo-fedorov-pro-ambitnu-mriyu-mitnitsyu-u-smartfoni-ta-gralniy-biznes-17032023-12404> (access date: 23.03.2024) [in Ukrainian].

21. Vinokurov, Ya. (2023). Pochuty kozhnoho. Zelenskyi zustrivsia z «neoliharkhichnym» biznesom. Pro shcho domovylysia? [Hear everyone. Zelensky met with «neo-oligarchic» business. What did you agree on?]. *Ekonomichna pravda – Economic truth*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/06/29/701740/> (access date: 23.03.2024) [in Ukrainian].

22. Prince, T. (2023). Aresht Kolomoiskoho – «kliuchovyi test» antykoruptsiinoi kampanii Zelenskoho [The arrest of Kolomoiskyi is a «key test» of Zelenskyi's anti-corruption campaign]. *Radio Svoboda – Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-oliharhy-kolomoyskiy-aresht/32587628.html> (access date: 23.03.2024) [in Ukrainian].

23. Korinovska, A. (2022). Zakon pro oliharkhiv i vtraty cherez viinu. Shcho oznachaie zaiava Akhmetova pro vykhid z media [Law on oligarchs and losses due to war. What does Akhmetov's statement about leaving the media mean]. *Suspilne – Public*. URL: <https://suspilne.media/259814-zakon-pro-oligarhiv-i-vtrati-cerez-vijnu-so-oznacaie-zaava-ahmetova-pro-vihid-z-media/> (access date: 23.03.2024) [in Ukrainian].

УДК 356:168:355.4

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-348-358](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-348-358)

Кришній Павло Іванович Ад'юнкт, Національний університет оборони України, Повітрофлотський проспект, 28, м. Київ, 03049, тел.: (044) 248-10-78, <https://orcid.org/0000-0001-9705-1610>

Печорін Олександр Миколайович начальник кафедри Сил спеціальних операцій, кандидат військових наук, старший дослідник, Національний університет оборони України, Повітрофлотський проспект, 28, м. Київ, 03049, тел.: (044) 248-10-78, <https://orcid.org/0000-0003-3130-2952>

ДОСВІД СТВОРЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ФОРМУВАНЬ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА США У РОКИ ПЕРШОЇ ТА ДРУГОЇ СВІТОВИХ ВОЄН

Анотація. Історичний аналіз розвитку змісту і форм спеціальних дій військових формувань у тилу противника у воєнному мистецтві свідчить, що впродовж усієї його історії існували бойові дії, форми і способи ведення яких виходили за межі звичайних бойових дій на полі битви. Водночас існували спеціальні військові й іррегулярні підрозділи, що призначалися для виконання спеціальних завдань у межах ведення спеціальних дій.

Приналежність до спецпідрозділів визначається, насамперед тими завданнями, які вони вирішують і тактикою дій, яку вони застосовують. Коли у роки Першої світової війни, відбувалося позиційне протистояння, отримати перевагу традиційними способами за подібних умов стало практично неможливо. Так з'явилися об'єктивні причини для створення нових військових формувань, яких до цього часу не існувало і які могли б виконувати специфічні (нетрадиційні) завдання в інтересах своїх військ.

У статті на підставі наявної літератури і джерел проаналізовано та узагальнено досвід створення військових формувань спеціального призначення Великої Британії та Сполучених штатів Америки (США), зокрема розглянуто причини їх створення, наведено приклади та форми їх застосування, висвітлено способи виконання ними спеціальних завдань у тилу противника в роки Першої та Другої світових воєн.

В умовах сьогодення вивчення досвіду бойового застосування формувань спеціального призначення сприяє розвитку нових тактичних форм і нових способів дій невеликих підрозділів. Цей історичний досвід може, перш за все, допомогти уникнути помилок і знайти правильний шлях для вирішення бойових завдань у сучасних умовах.

Ключові слова: операція, бойові дії, SAS, диверсійно-розвідувальні дії, розвідка, бойові завдання, застосування військових формувань, десантування, управління, рух опору, розвідувальні завдання, спеціальні завдання.

Kryshnyi Pavlo Ivanovych Adjunct, National Defense University of Ukraine, 28 Povitroflotskyi Ave., Kyiv, 03049, tel.: (044) 248-10-78, <https://orcid.org/0000-0001-9705-1610>

Pechorin Oleksandr Mykolaiovych Head of the Department of Special Operations Forces, PhD in Military Sciences, Senior Researcher, National Defense University of Ukraine, 28 Povitroflotskyi Ave., Kyiv, 03049, tel.: (044) 248-10-78, <https://orcid.org/0000-0003-3130-2952>.

EXPERIENCE IN THE CREATION AND USE OF SPECIAL FORCES IN THE UNITED KINGDOM AND THE UNITED STATES DURING THE FIRST AND SECOND WORLD WARS

Abstract. The historical analysis of the development of the content and forms of special actions of military formations behind enemy lines in the art of war shows that throughout its history there have been combat actions whose forms and methods of conducting went beyond the scope of conventional combat operations on the battlefield. At the same time, there were special military and irregular units designed to perform special tasks within the framework of special operations.

Belonging to special units is determined primarily by the tasks they perform and the tactics they use. During the First World War, when there was a positional confrontation, it became almost impossible to gain an advantage by traditional means in such conditions. Thus, there were objective reasons for the creation of new military formations that had not existed before and that could perform specific (unconventional) tasks in the interests of their troops.

Based on the available literature and sources, the article summarizes the experience of creating military special forces of Great Britain and the United States of America (USA), in particular, the reasons for their creation, provides examples and forms of their use, and highlights the ways in which they performed special tasks behind enemy lines during the First and Second World Wars.

In today's conditions, the study of the experience of combat use of special forces contributes to the development of new tactical forms and new ways of action of small units. This historical experience can, first of all, help to avoid mistakes and find the right way to solve combat tasks in modern conditions.

Keywords: operation, combat, SAS, sabotage and reconnaissance, intelligence, combat missions, use of military formations, landing, command and control, resistance movement, reconnaissance tasks, special tasks.

Постановка проблеми. Досвід воєнних конфліктів другої половини ХХ ст. засвідчив значну роль дій диверсійно-розвідувальних формувань у тилу противника. Застосування подібних формувань у майбутньому може набути ще більшого значення, про що свідчать локальні війни сучасності. Саме тому вивчення й узагальнення досвіду бойової діяльності підрозділів спеціального призначення у воєнних конфліктах має особливу актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізувавши наукові праці вітчизняних дослідників встановлено, що погляди на досліджувані нами питання знайшли висвітлення у багатьох працях дослідників, зокрема у працях А. Слюсаренка [1,15], П. Гаращука [2], Д. Веденєєва, Г. Биструхіна, А. Семуки [3], В. Колесника [4], висвітлено процес творення, становлення та трансформації сил спеціальних операцій (ССО) провідних країн світу в окремий компонент збройних сил. У дисертаційних роботах В. Кобка [5], Н. Молдавчук [6], навчальних посібниках В. Янковича та М. Єзерського [7,8], публікації Г. Костенка [9] розглянуто особливості комплектування та підготовки ССО до бойового застосування.

Проте, питання з узагальнення досвіду застосування розвідувально-диверсійних формувань досліджуваного періоду потребують додаткового вивчення.

Мета статті полягає у проведенні аналізу й узагальнення досвіду створення та застосування військових формувань спеціального призначення Великої Британії та США у роки Першої та Другої світових воєн.

Виклад основного матеріалу. У 1915 році, під час Першої світової війни, почалося позиційне протистояння, коли обидві сторони фактично перетворились на гігантські, глибоко ешелоновані фортеці. Отримати перевагу традиційними способами за подібних умов стало практично неможливо. Обидві сторони втрачали тисячі та тисячі солдат під час наступів, проте це не призводило до якогось значного результату.

Так з'явилися об'єктивні причини для створення нових військових формувань, яких до цього часу не існувало і які могли б виконувати специфічні (нетрадиційні) завдання, зокрема розвідувальні завдання, спеціальні завдання в інтересах своїх військ.

Цікавим у цьому плані є досвід **Великої Британії**. У роки Першої світової війни англійський полковник Томас Едвард Лоуренс, домігся створення у складі англійських військ в Аравії партизанських загонів під час бойових дій на Близькому Сході. Ці загоны були слабо підготовлені і забезпечені, нараховували не більше 2 тисяч вояків і складалися переважно з кочових арабських племен. Тим не менше, Т. Лоуренсу вдалося визволити Хіджаз (нині – Саудівська Аравія) від турецьких частин і з мінімальними втратами звільнити практично весь Аравійський півострів від 15 тисяч добре озброєних турків [10, с.15].

Метою дій англійських військ в Аравії було знищення шляхів сполучення, комунікацій та інфраструктури противника. Для виконання цих завдань вони застосовували тактику дій невеликими мобільними загонами, не вступаючи у відкрите зіткнення з переважаючими силами противника.

На той час британське вище військове керівництво розглядало подібне застосування військових формувань як вимушену необхідність у ході війни і в мирний час не вбачало в них подальших перспектив. У подальшому це призвело до того, що на початку Другої світової війни у складі збройних сил Великої Британії формувань, які б могли діяти в тилу противника і виконувати розвідувально-диверсійні завдання, не існувало [11, с. 100].

На початку 1940 р., після захоплення Німеччиною Польщі і Норвегії та розгрому англо-французьких військ під Дюнкерком, перед британцями постала загроза німецького вторгнення на острів. Прем'єр-міністр Великої Британії У. Черчилль під час виступу 4 червня 1940 р. у парламенті запропонував не чекати німецького вторгнення на Британські острови, а створити рух опору та завдати превентивного удару по прибережних позиціях німців, перенісши у такий спосіб воєнні дії на материк.

У такий спосіб у Великобританії склались об'єктивні сприятливі умови для створення принципово нових військових формувань, здатних діяти автономно і вести диверсійно-розвідувальні дії в тилу противника у відриві від своїх сил. На початковому етапі їх називали “добровольчими ударними ротами”, “підрозділами SS” (англ. Special Service), а потім – загонами “командос”.

Отже, у червні 1940 р. був створений Директорат комбінованих операцій [11, с. 101] (за іншими джерелами – Управління об'єднаних операцій [10, с. 27]), якому доручили формування загонів “командос” та їх безпосереднє залучення для дій на окупованих німцями територіях Норвегії, Бельгії, Нідерландів і Франції з метою знищення берегових об'єктів противника [11, с. 101]. Уже восени 1940 р. британці завершили формування окремих загонів “командос”, а в жовтні ц. р. ці загони об'єднали у тимчасове з'єднання – бригаду особливого призначення (англ. Special Service Brigade). У лютому 1941 р. група “командос” висадилася з парашутами у Південній Італії, де і була здійснена успішна диверсія [10, с. 27].

В 1940 р. на території Шотландії була створена диверсійна школа, а впродовж 1941 р. загони “командос” здійснили ряд операцій на території Північної Африки, на півночі Франції та Норвегії. Завдяки успішним діям “командос” на Лофотенських островах британці захопили деталі німецької шифрувальної машини “Enigma”. У березні 1942 р. загін “командос” напав на порт Сен-Назера на східному узбережжі Франції. Протягом 1942 р. частини “командос” залучалися до операцій із захоплення британцями Мадагаскару, у Північній Африці, а 19 серпня 1942 р. – у Дьєппській операції.

Станом на 1943 р. англійці й американці оволоділи стратегічною ініціативою у Середземному морі, на північному сході Європи. Потреба в “командос” у тому вигляді, в якому вони існували з 1940 р. втратила свою актуальність. Загони добре підготовлених “командос” зазнали реорганізації і в подальшому використовувалися як легка штурмова піхота, зокрема у висадці союзників у Нормандії, в операціях у Середземному морі та Бірмі.

У 1946 р. армійські частини командос були розформовані.

Водночас, зі створенням загонів “командос” восени 1940 р. було започатковано Спеціальну повітряну службу – SAS (*англ.* Special Air Service), яка згодом перетворилася в окреме самостійне формування, головним завданням якого стало знищення особливо важливих об’єктів, розташованих на окупованій Вермахтом території Європи.

У листопаді 1940 р. особовий склад 1-го та 2-го загонів “командос” пройшов курс парашутної підготовки. У лютому 1941 р., після успішного десантування та підриву акведука Траджино на Півдні Італії, другий загін було перейменовано на 11-й батальйон SAS [10, с. 30]. У листопаді 1941 р. підрозділи SAS брали участь у наступальній операції “Хрестоносець” [12].

У вересні 1942 р. загін було перейменовано в 1-й підрозділ SAS. До його складу увійшли чотири британські ескадрони, один французький, один грецький та відділення човнової служби [13]. У квітні 1943 р. 1-й підрозділ SAS було перетворено на Особливий рейдовий ескадрон (*англ.* Special Raiding Squadron), який відзначився в боях у Сицилії, а згодом і в Італії. У 1944 р. з 1-го та 2-го британських, 3-го та 4-го французьких і 5-го бельгійського підрозділів SAS було створено бригаду SAS [14].

Основні бойові завдання, що покладалися на бригаду були:

добування розвідувальних даних про важливі економічні та військові об’єкти, їх знищення або виведення з ладу;

проведення психологічних операцій з метою деморалізації противника;

організація саботажів;

здійснення диверсій у тилу противника;

утворення та підготовка повстанських формувань;

дезінформація та введення противника в оману;

звільнення полонених;

протипартизанська операція (участь) [15 с.58].

Після закінчення Другої світової війни, 8 жовтня 1945 р., бригаду SAS розформували, а 3-й і 4-й полки повернули до складу французької армії, а 5-й – до Бельгії [15 с.59].

Водночас, для виконання розвідувально-диверсійних завдань у тилу противника у червні 1940 р. була сформована “група дальньої розвідки пустелі” (*англ.* Long Range Desert Group – LRDG). Група була оснащена швидкохідними

автомобілями-позашляховиками та налічувала майже 350 осіб. Група LRDG залучалася до операції “Караван”, у нападі на місто Барка в Італійській Лівії та його аеродром у ніч на 13 вересня 1942 р.

Бойові завдання, які виконувала LRDG, полягали у порушенні роботи аеродромів, знищенні складів (пального, боєприпасів і продовольства), пошкодженні комунікацій у німецькому тилу, але найважливішим завданням цієї групи була розвідка переміщення противника головною дорогою з Тріполі до Бенгазі, передаючи розвідувальну інформацію до штабу британської армії.

Не менш унікальним у цьому плані є досвід **США**. Створення спеціальних військових формувань для дій у тилу противника в збройних силах США відноситься до періоду Другої світової війни. Це було значною мірою обумовлено ефективними діями англійських “командос” на Близькому Сході та певними успіхами Німеччини, у розв’язаній нею війні.

У липні 1941 р. у складі американської армії створили Федеральне управління Координатора інформації, яке у 1942 р. було переформоване в Управління стратегічних служб (*англ.* Ofise of Strategic Services – OSS) з підпорядкуванням Комітету начальників штабів збройних сил США. В коло його завдань входила організація стратегічної розвідки та координація усіх видів розвідувально-підривних дій сил спеціального призначення на території противника. Того ж року Управління стратегічних служб спільно із англійським Управлінням спеціальних операцій (створене в липні 1940 р.) створили об’єднану англо-американську групу спеціальних операцій (*англ.* Special Operations Branch) “Jedburgh” із штабом у Лондоні для проведення розвідувально-диверсійної діяльності у Східній Європі [16].

Оперативні групи Управління стратегічних служб навчали та організовували діяльність партизанських формувань на території окупованих країн, здійснювали операції зі знищення конкретних об’єктів у тилу противника, збирання розвідувальних даних. Найбільше вдалих операцій було здійснено на території Франції, Італії, Греції, Югославії, Південно-Східної Азії.

Об’єднана англо-американська група спеціальних операцій формувала власні команди для встановлення зв’язків з групами руху Опору. Команди забезпечували зв’язок із союзним командуванням, готували операції з повітряного постачання зброєю та спорядженням, керували бойовою та вогневою підготовкою, здійснювали загальну координацію ведення війни проти німців.

Бійці Управління стратегічних служб сформували два окремих загони під керівництвом спецслужб США: 101-й загін займався стратегічною розвідкою в тилу японських військ, а 202-й загін виконував подібні бойові завдання на окупованій території Китаю [11, с. 25].

Американські війська спецпризначення за роки війни спільно з іншими родами військ здійснили ряд операцій з надання ідеологічної, психологічної та матеріальної підтримки учасникам руху Опору, зокрема Французького опору “Карпет Беггер” (4–5 січня 1944 р.), “Зебра” (26 червня 1944 р.), “Кадиллак ” (14 липня 1944 р.), “Б’юік” (1 серпня 1944 р.) та ін. [11, с.24].

20 червня 1942 р. у форті Вільям Генрі Гаррісон (штат Монтана, США) розпочали формування першого армійського з’єднання спецоперацій – 1-шу група військ спеціального призначення (*англ.* 1 Special Service Force – SSF). Нестача навченого особового складу для формування ударних частин спонукала США звернутися до уряду Канади з пропозицією про створення спільного проєкту підготовки бійців спеціальних операцій. У такий спосіб вдалося створити 1-шу групу військ спецпризначення у складі трьох полків і двох окремих батальйонів. Канадські добровольці увійшли до складу цього з’єднання як 1-й батальйон спеціального призначення (*англ.* 1 Canadian Special Service Battalion). Спочатку групу готували для здійснення диверсійних операцій і партизанських рейдів на територіях Норвегії, Румунії та Італії, але згодом їх плани змінилися. Підрозділи проходили вишкіл з тактики піхоти, проведення операцій у зимових і полярних умовах, здійснення диверсій, партизанських дій, морських і парашутних десантів, ведення бою в гірській місцевості. Це з’єднання брало участь в Алеутській операції у липні 1943 р., а в листопаді – у висадці в Анціо з баз у Сицилії, в якому з’єднання було задіяне майже у повному складі. 14 серпня 1944 р. бійці діяли у Провансі (Франція). Проте, уже в грудні 1944 р. було розформовано американську складову цього з’єднання, а в січні 1945 р. – канадську [10 с. 36].

Водночас, у збройних силах США розпочали створення підрозділів “рейнджерів”. Основною їхньою метою мали бути морські та повітряні десанти, диверсії. Так, перший піхотний батальйон “рейнджерів” (*англ.* Ranger Infantry Battalion) був створений 19 червня 1942 р. Цей батальйон задіяли для проведення спецоперацій в Алжирі, Тунісі та в Д’єпському рейді на північному узбережжі Франції.

На кінець Північноафриканської кампанії у складі американських військ на цьому театрі воєнних дій діяло п’ять батальйонів “рейнджерів” загальною чисельністю понад 3 000 осіб [11, с.25]. У червні 1944 р. три з п’яти батальйонів “рейнджерів” брали участь в операції “Хаскі” з висадки англо-американського десанту на о. Сицилія, а в подальшому вони успішно діяли у німецькому тилу при оволодінні союзними військами сицилійським містом Месина. Два інших батальйони “рейнджерів” з 6 червня 1944 р. брали активну участь і відзначились у ході операції “Оверлод”. У Нормандській десантній операції також широко використовували розвідувально-диверсійні підрозділи військово-морських сил США [11, с.25].

Формування спецпризначення США особливо успішно проявили себе в завершальних десантних операціях збройних сил США на Тихому океані. Сприяючи висадці головних сил десанту, їх у виключно несприятливій обстановці і складних погодних умовах, як правило, вночі, за 1–2 дні до початку чи безпосередньо з початком операції викидали на парашутах або висаджували з моря в тил японських військ. Спецпризначенці знищували або захоплювали й утримували до підходу головних сил важливі об'єкти і ділянки місцевості, порушували комунікації та управління військами противника, визволяли з японських концтаборів своїх військовополонених [11, с.25].

Для забезпечення функціонування стратегічної траси до Лідо та Бірму у жовтні 1943 р. з кількох добровольців зі складу 75-ї піхотної дивізії на тимчасовій основі було сформовано 5307-й змішаний полк (об'єднану англо-американську групу “Шиндіт”) [17, с. 37]. 2 січня 1944 р. цей полк було переформовано в Спеціальне змішане з'єднання під кодовою назвою “Загін Гелакхед” (*англ.* Galahad Force) із завданням здійснення рейдів в японському тилу. Загін знищив елітну 16-ту японську дивізію. Проте, незабаром майже дві третини з'єднання стали небоєздатними через виснаження, тропічні хвороби та неякісне харчування. Згодом загін стали називати “Мародери Меррілла” (*англ.* “Merrill's Marauders”), за ім'ям його командира, бригадного генерала Френка Д. Мерріла [17, с. 37].

Вцілілих бійців загону “Гелакхед” включили до складу 475-го окремого піхотного полку, який також призначався для здійснення глибинних операцій у тилу противника та долучено до оперативної групи “Марс”, що розгорнула бойові дії в Бірмі з жовтня 1944 р. Група брала активну участь у звільненні Бірми у 1945 р. Об'єднана англо-американська 5307-а група значною мірою сприяла визволенню цієї країни від японських військ [17, с. 37].

Одже, на кінець 1941 р. у складі британських збройних сил було створено три армійських спеціальних військових формування для дій у тилу противника, зокрема “Командос”, SAS і LRDG, але по закінченні Другої світової війни, впродовж 1945–1946 рр. усі ці спецформування були розформовані. До основних завдань, які виконували ці спеціальні військові формування, входили: розвідка і диверсійна діяльність у тилу противника. Тактика і способи дій були аналогічними подібним формуванням, що діяли у складі німецької армії.

Таким чином, формування спеціального призначення Великої Британії та США мали значний вплив на хід Першої та Другої світових воєн. Успіх цих формувань був зумовлений добре спланованими та ефективно виконаними спецопераціями, які часто включали диверсійні та розвідувальні місії. Також важливим аспектом була здатність цих формувань швидко адаптуватися до змінних умов війни та використовувати інноваційні підходи до ведення бойових дій.

Основними способами виконання завдань, були наступні:

- диверсійні дії: цілеспрямовані атаки на важливі об'єкти, такі як військові бази, комунікації та логістика;
- розвідувальні місії: збір важливої інформації про ворожі позиції, плани та можливості;
- психологічні операції: вплив на моральний стан ворога, поширення дезінформації;
- підтримка місцевого населення: співпраця з місцевими силами для здійснення спільних операцій.
- адаптація до умов: швидке пристосування до змінних умов війни та використання інноваційних підходів до ведення бойових дій.

Ці способи були ключовими для успішного виконання завдань і мали значний вплив на хід військових конфліктів. Вони дозволяли формуванням спеціального призначення діяти ефективно та гнучко, часто з великим елементом несподіванки.

Література:

1. Слюсаренко А.В. Творення та застосування сухопутного компонента сил спеціальних операцій (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : дис. ... д-ра іст. наук: 20.02.22/ Нац. акад. сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного. Львів, 2019. 563 арк.
2. Гарашук П. Сили спеціальних операцій країн НАТО. *Військо України*. 1997. № 5-6. С.30–32.
3. Гострі кігті орла. Сили спеціальних операцій США : історія та сучасність : монографія / Д. Веденєєв, Г. Биструхін, А. Семука. Київ : К.І.С., 2010. 400 с.
4. Колесник В.Т. Зарубіжний досвід управління персоналом Сил спеціальних операцій на прикладі збройних сил Сполучених Штатів Америки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 1. С.97–101.
5. Кобко В.А. Підготовка та проведення спеціальних операцій у збройних конфліктах другої половини ХХ ст. : дис. канд. іст. наук: 20.02.22 / Нац. акад. оборони України. Київ, 2004. 209 арк.
6. Молдавчук Н.М. Розвиток форм і способів протиповстанської боротьби після Другої світової війни : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2008. 18 с.
7. Янкович В.М., Єзерський М.Р. Сили спеціальних операцій армій провідних країн Європи (структура, завдання, система підготовки). Київ: НУОУ, 2013. 74 с.
8. Янкович В.М., Єзерський М.Р. Сили спеціальних операцій суміжних з Україною держав (структура, завдання, система підготовки). Київ: НУОУ, 2012. 54 с.
9. Костенко Г.Ф. Проблема боротьби з партизансько-терористичними (неконституційними) формуваннями. *Труди Академії* : зб. наук. праць НАОУ. 2002. № 37. С. 49–56.
10. Історія військ спеціального призначення (від давнини до середини ХХ століття): навч. посіб. / О.В. Вовк. Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. 96 с.
11. Силы специальных операций ведущих зарубежных государств : монография / А.В. Капкин, В.В.Баскаков, А.Д.Хасанов, В.Н. Богданов. – М.: «На боевом посту» 2002. – 176 с.

12. Haskew, Michael E. *Encyclopaedia of Elite Forces in the Second World War*. Pen and Sword, 2007. P. 39.
13. Molinari, Andrea. *Desert Raiders: Axis and Allied Special Forces 1940–43*. Osprey Publishing, 2007. P. 96
14. *Commando*. Brigadier John. Durnford-Slater. London, 1953. 222 p.
15. Слюсаренко А.В. Світовий досвід розбудови та застосування сухопутного компонента Сил спеціальних операцій (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): монографія. Львів: НАСВ, 2019. 420 с.
16. Merglen A. *Surprise Warfare: Subversive, Airborne and Amphibious Operations*. London, 1968. P.111.
17. Галака О.М., Ільяшов О.А., Павлюк Ю.М. Основі тенденції розвитку та ймовірні форми воєн та збройних конфліктів майбутнього. *Наука і оборона*. 2007. № 4. С. 10–15.

References:

1. Sliusarenko, A.V. (2019). *Tvorennia ta zastosuvannia sukhoputnoho komponenta syl spetsialnykh operatsii (druha polovyna KhKh – pochatok KhKhI st.)* [Creation and Use of the Land Component of Special Operations Forces (Second Half of the Twentieth - Beginning of the Twenty-First Century)]. *Nats. akad. sukhoputnykh viisk im. hetmana P. Sahaidachnoho. Lviv* [in Ukrainian].
2. Harashchuk, P. (1997). *Special operations forces of NATO countries* [NATO Special Operations Forces]. *Viisko Ukrainy* [in Ukrainian].
3. Viedenieiev, D.V., Bystrukhin, H.S. & Semuka, A.I. (2010). *Hostri kihti orla. Syly spetsialnykh operatsii SShA: istoriia ta suchasnist* [US Special Operations Forces: History and Present]. *Kyiv: K.I.S.* [in Ukrainian].
4. Kolesnyk, V.T. (2017). *Zarubizhnyi dosvid upravlinnia personalom Syl spetsialnykh operatsii na prykladi zbroinykh syl Spoluchenykh Shtativ Ameryky* [Foreign Experience of Personnel Management of Special Operations Forces on the Example of the Armed Forces of the United States of America]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* [in Ukrainian].
5. Kobko, V.A. (2004). *Pidhotovka ta provedennia spetsialnykh operatsii u zbroinykh konfliktakh druhoi polovyny KhKh st.* [Preparation and conduct of special operations in armed conflicts of the second half of the twentieth century]. *Candidate's thesis*. *Kyiv: Nats. akad. oborony Ukrainy* [in Ukrainian].
6. Moldavchuk, N.M. (2008). *Rozvytok form i sposobiv protypovstanskoï borotby pislia Druhoi svitovoi viiny* [The Development of Forms and Methods of Counterinsurgency after the Second World War]. *Extended abstract of candidate's thesis*. *Lviv: Nats. un-t «Lvivska politekhnikha»* [in Ukrainian].
7. Iankovych, V.M. & Yezerskyi, M.R. (2013). *Syly spetsialnykh operatsii armii providnykh krain Yevropy (struktura, zavdannia, systema pidhotovky)* [Special operations forces of the armies of the leading European countries (structure, tasks, training system)]. *Kyiv: NUOU*. [in Ukrainian].
8. Iankovych, V.M. & Yezerskyi, M.R. (2012). *Syly spetsialnykh operatsii armii providnykh krain Yevropy (struktura, zavdannia, systema pidhotovky)* [Special operations forces of the armies of the leading European countries (structure, tasks, training system)]. *Kyiv: NUOU*. [in Ukrainian].
9. Kostenko, H.F. (2002). *Problema borotby z partyzansko-terorystychnymy (nekonstytu-tsiinymy) formuvanniamy* [The problem of combating guerrilla and terrorist (unconstitutional) formations]. *Trudy Akademii : zb. nauk. prats NAOU* [in Ukrainian].

10. Vovk, O.V. (2021). Istoriiia viisk spetsialnogo pryznachennia (vid davnyiny do seredyny KhKh stolittia) [History of Special Forces (from antiquity to the mid-twentieth century)]. *Sumy: FOP Tsoma S.P.* [in Ukrainian].
11. KapkIn, A.V., Baskakov, V.V., Hasanov, A.D. & Bogdanov, V.N. (2002). Silyi spetsialnyih operatsiy veduschih zarubezhnyih gosudarstv [Special operations forces of leading foreign countries]. *M.: «Na boevom postu»* [in Russian].
12. Haskew, M.E. (2007). Encyclopaedia of Elite Forces in the Second World War [Encyclopaedia of Elite Forces in the Second World War]. *Pen and Sword* [in English].
13. Molinari, A. (2007). Desert Raiders: Axis and Allied Special Forces 1940–43 [Desert Raiders: Axis and Allied Special Forces 1940–43]. *Osprey Publishing* [in English].
14. Brigadier, J. (1953). Durnford-Slater [Durnford-Slater]. *London* [in English].
15. Sliusarenko, A.V. (2019). Svitovyi dosvid rozbudovy ta zastosuvannia sukhoputnoho komponenta syl spetsialnykh operatsii (druha polovyna KhKh – pochatok KhKhI st.) [World Experience in the Development and Use of the Land Component of Special Operations Forces (Second Half of the Twentieth - Beginning of the Twenty-First Century)]. *Lviv: NASV* [in Ukrainian].
16. Merglen, A. (1968). Surprise Warfare: Subversive, Airborne and Amphibious Operations [Surprise Warfare: Subversive, Airborne and Amphibious Operations]. *London* [in English].
17. Halaka, O.M. & Iliashov, O.A. & Pavliuk, Yu.M. (2007). Osnovi tendentsii rozvytku ta ymovirni formy voien ta zbroinykh konfliktiv maibutnoho [Main trends and possible forms of future wars and armed conflicts]. *Nauka i oborona* [in Ukrainian].

УДК 352:004.056

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-359-368](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-359-368)

Криштанович Мирослав Франкович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Інститут права, психології та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка» вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0000-0003-1750-6385>

Богоніс Андрій Ростилавович аспірант кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, вул. Фрометівська, 2. м. Київ, 03039, <https://orcid.org/0009-0000-6284-4098>

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОБОТИ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей інформаційного забезпечення роботи системи публічного управління. Доведено, що інформація в системі публічного управління є основою ефективного управління, забезпечуючи прозорість, покращуючи процес прийняття рішень та зміцнюючи суспільну довіру. Визначено, що інформація також є основою демократичної участі та громадянської активності. Добре поінформовані громадяни необхідні здоров'ю демократії. Інформація про державну політику, закони та ініціативи дозволяє громадянам робити усвідомлений вибір, брати участь у громадських дискусіях та брати участь у процесах управління, включаючи голосування, громадські консультації та громадські збори. Доведено, що інформація виступає як найважливіший ресурс для ефективного управління та розробки політики. У сучасній системі публічного управління прийняття рішень на основі даних має першорядне значення. Виокремлено ключові потреби в інформаційному забезпеченні системи публічного управління. Встановлено, що поява цифрових технологій глибоко змінила ландшафт надання інформації у системі публічного управління, ознаменувавши зміну парадигми у тому, як уряди працюють, взаємодіють із громадянами та надають послуги. Доведено, що інформаційне забезпечення відіграє ключову роль у системі публічного управління, пропонуючи множину позитивних ефектів, які сприяють ефективності, прозорості та відповідальності урядування. Встановлено, що інформація слугує фундаментом для аналітики та прогнозування, дозволяючи урядам

адаптуватися до мінливих умов та випереджати потенційні проблеми. Доведено, що якісна, актуальна та точна інформація є необхідною для підтримки обґрунтованого прийняття рішень на всіх рівнях управління. Надання інформації органами публічного управління є наріжним каменем сучасного управління, яке лежить в основі принципів прозорості, підзвітності та поінформованої громадянськості.

Ключові слова: публічне управління, інформація, інформаційне забезпечення, інформаційна безпека, цифровізація, інформаційні ресурси

Kryshtanovych Myroslav Frankovych Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Innovative Education, Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Stepana Bandera St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0000-0003-1750-6385>

Bogonis Andrii Rostylavovych Postgraduate student of the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, St. Frometivska, 2. Kyiv, 03039, <https://orcid.org/0009-0000-6284-4098>

INFORMATION PROVISION IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM

Abstract. The aim of the study is to characterize the features of information provision in the public administration system. It has been proven that information within the public administration system is the basis for effective management, ensuring transparency, improving the decision-making process, and strengthening public trust. It has been identified that information also forms the basis of democratic participation and civic activity. Well-informed citizens are essential for the health of democracy. Information about state policy, laws, and initiatives allows citizens to make informed choices, participate in public discussions, and engage in management processes, including voting, public consultations, and community meetings. It has been demonstrated that information acts as the most important resource for effective management and policy development. In the modern public administration system, data-driven decision-making is of paramount importance. Key needs in information provision for the public administration system have been outlined. It has been established that the emergence of digital technologies has profoundly changed the information provision landscape in the public administration system, marking a paradigm shift in how governments operate, interact with citizens, and provide services. It has been proven that information provision plays a key role

in the public administration system, offering a multitude of positive effects that contribute to efficiency, transparency, and governance accountability. It has been established that information serves as the foundation for analytics and forecasting, allowing governments to adapt to changing conditions and anticipate potential problems. It has been proven that quality, timely, and accurate information is necessary to support reasoned decision-making at all levels of management. Information provision by public administration bodies is a cornerstone of modern governance, underpinning the principles of transparency, accountability, and informed citizenship.

Keywords: public administration, information, information provision, informational security, digitalization, information resources

Постановка проблеми. Надання інформації органами публічного управління є наріжним каменем сучасного управління, яке лежить в основі принципів прозорості, підзвітності та поінформованої громадянськості. У контексті публічного управління надання інформації означає поширення даних та відомостей державними органами серед громадськості, зацікавлених сторін та всередині самого уряду. Ця практика має вирішальне значення з кількох причин, підкреслюючи її важливість та актуальність у суспільстві. По-перше, надання інформації підвищує прозорість. Роблячи дані та процеси прийняття рішень доступними для громадськості, уряди можуть прояснити свою діяльність, дозволяючи громадянам зрозуміти, як приймаються рішення, як витрачаються державні кошти та як формулюється та реалізується політика. Ця відкритість необхідна для побудови довіри між урядом та його громадянами, оскільки вона дозволяє контролювати дії уряду та сприяє підзвітності. Коли громадяни мають доступ до інформації, вони можуть притягнути державних чиновників та установ до відповідальності за свої дії, знижуючи ризик корупції, неефективності та зловживання владою. По-друге, надання інформації має важливе значення для демократичної участі. Інформовані громадяни краще підготовлені до участі у громадських дискусіях, ухвалення обґрунтованих рішень під час голосування та участі у цивільній діяльності. Надаючи доступ до інформації, публічне управління наділяє людей знаннями, необхідними для активної участі в демократичному процесі, сприяючи більш залученому та поінформованому громадянству. Це, у свою чергу, призводить до політики та рішень, які більш точно відображають волю та потреби населення.

Відтак, інформація виступає як найважливіший ресурс для ефективного управління та розробки політики. У сучасній системі публічного управління

прийняття рішень на основі даних має першорядне значення. Доступ до точної, своєчасної та актуальної інформації дозволяє урядовцям аналізувати ситуації, прогнозувати тенденції та формулювати політику, що відповідає мінливим потребам суспільства. Цей науково обґрунтований підхід до управління допомагає оптимізувати розподіл ресурсів, покращити державні послуги та ефективніше вирішувати соціальні проблеми. Крім того, у все більш взаємопов'язаному та цифровому світі зросли очікування миттєвого доступу до інформації. Громадськість вимагає швидкого та легкого доступу до інформації про державні послуги, політику та ініціативи. Системи публічного управління, що відповідають цим очікуванням, не лише покращують надання послуг, а й сприяють більш динамічній взаємодії між урядом та громадянами. Ця цифрова трансформація у наданні інформації також створила нові проблеми та можливості у забезпеченні конфіденційності та безпеки даних, а також у боротьбі з цифровою нерівністю, що потребує складних підходів до управління та розповсюдження інформації. Зазначимо, що надання інформації є незамінним ресурсом у сучасній системі публічного управління для підвищення прозорості, забезпечення демократичної участі, сприяння ефективному управлінню та задоволенню вимог цифрової доби. Оскільки суспільства продовжують розвиватися та стикатися з новими проблемами, роль інформації в публічному управлінні буде лише зростати, що потребує постійних зусиль щодо покращення її доступності, якості та актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти дослідження публічного управління розкривалися в роботах таких вчених, як В. Авер'янов, П. Баранник, В. Баштанник, Р. Ботвінов, В. Доненко, В. Коваленко, Л. Коваль, І. Коліушко, Л. Колодкін, В. Колпаков, А. Комзюк, Т. Коломоєць, В. Куйбіда, Л. Наливайко, О. Негодченко, С. Петков, В. Плішкін, Т. Тарасенко, В. Тацій, Т. Чубара, Ю. Шемшученко та інші. Однак низка теорій і концепцій в контексті інформаційного забезпечення, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою дослідження є характеристика особливостей інформаційного забезпечення роботи системи публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Інформація в системі публічного управління є основою ефективного управління, забезпечуючи прозорість, покращуючи процес прийняття рішень та зміцнюючи суспільну довіру. Його роль багатогранна і відображає складну взаємодію між діяльністю уряду та участю громадськості [1-2]. Сутність та мета інформації в цьому контексті можна дослідити у кількох вимірах, кожен з яких ілюструє її найважливішу функцію як ресурсу у сучасному управлінні. Відтак, за своєю суттю інформація є каналом прозорості. Уряди мають значні повноваження та

ресурси, і надання інформації про те, як вони використовуються, має основне значення для забезпечення того, щоб така влада здійснювалася відповідально і на благо суспільства. Прозорість, чому сприяє доступна інформація, дозволяє громадянам ретельно контролювати дії уряду, сприяючи підзвітності. Такий контроль допомагає запобігти корупції, неефективності та поганому управлінню, оскільки державні чиновники з більшою ймовірністю діятимуть у суспільних інтересах, коли знають, що їхні дії підлягають громадському контролю.

Інформація також є основою демократичної участі та громадянської активності. Добре поінформовані громадяни необхідні здоров'ю демократії. Інформація про державну політику, закони та ініціативи дозволяє громадянам робити усвідомлений вибір, брати участь у громадських дискусіях та брати участь у процесах управління, включаючи голосування, громадські консультації та громадські збори. Розуміючи існуючі проблеми, громадяни можуть зробити конструктивний внесок у демократичний процес, обстоюючи свої інтереси та притягуючи до відповідальності своїх представників [3-5].

У сфері розробки політики та управління інформація виступає як найважливіший ресурс для прийняття рішень, заснованих на фактичних даних. Публічне управління покладається на дані та аналітику для оцінки ефективності поточної політики, визначення соціальних потреб та прогнозування майбутніх тенденцій. Така залежність від інформації допомагає гарантувати, що втручання уряду має стратегічний, цілеспрямований характер і здатне вирішувати складні соціальні, економічні та екологічні проблеми. Це також дає змогу оцінювати державні програми, сприяючи постійному вдосконаленню надання державних послуг [6-8]. Більше того, стратегічне використання інформації підвищує ефективність та результативність діяльності уряду. В епоху цифрових технологій можливість збирати, обробляти та аналізувати величезні обсяги даних змінила публічне управління. Системи інформаційних технологій дозволяють урядам оптимізувати процеси, скоротити бюрократію та ефективніше надавати послуги населенню. Ця цифрова трансформація не тільки покращила якість державних послуг, але й зробила їх більш доступними, відповідаючи зростаючим очікуванням громадськості щодо зручності та оперативності [9-10].

Визначимо ключові потреби в інформаційному забезпеченні системи публічного управління (табл.1).

Таблиця 1

**Ключові потреби в інформаційному забезпеченні системи
публічного управління**

№	Потреба	Сутність
1	Прозорість урядових дій	Доступ до інформації про рішення, політики, бюджетування та виконання урядових програм є необхідним для забезпечення прозорості урядових дій. Це дозволяє громадянам розуміти, як працює уряд, як використовуються публічні ресурси та яким чином можна впливати на урядову політику
2	Підтримка прийняття рішень	Якісна, актуальна та точна інформація є необхідною для підтримки обґрунтованого прийняття рішень на всіх рівнях управління. Це включає аналіз даних, прогнозування, планування та оцінку політик та програм. Інформаційне забезпечення має забезпечувати доступ до даних, які допомагають формувати ефективні та відповідальні урядові рішення
3	Залучення громадськості та підзвітність	Забезпечення інформацією, яка дозволяє громадянам легко взаємодіяти з урядом, включаючи доступ до консультацій, зворотного зв'язку та механізмів участі в управлінні, є життєво важливим. Це сприяє відкритому діалогу між урядом та громадянами та забезпечує підзвітність урядових інституцій перед населенням
4	Ефективність та оптимізація процесів	Інформаційні системи повинні сприяти автоматизації та оптимізації урядових процесів для підвищення ефективності та зниження витрат. Це включає управління ресурсами, обробку запитів громадян, надання послуг та інші адміністративні процедури
5	Забезпечення безпеки та конфіденційності інформації	Управління інформацією вимагає захисту даних від несанкціонованого доступу, зловживання або втрати. Це особливо важливо, коли мова йде про особисті дані громадян та конфіденційну інформацію. Урядові системи повинні впроваджувати надійні механізми захисту та приватності, щоб забезпечити довіру громадськості та дотримання законодавчих вимог

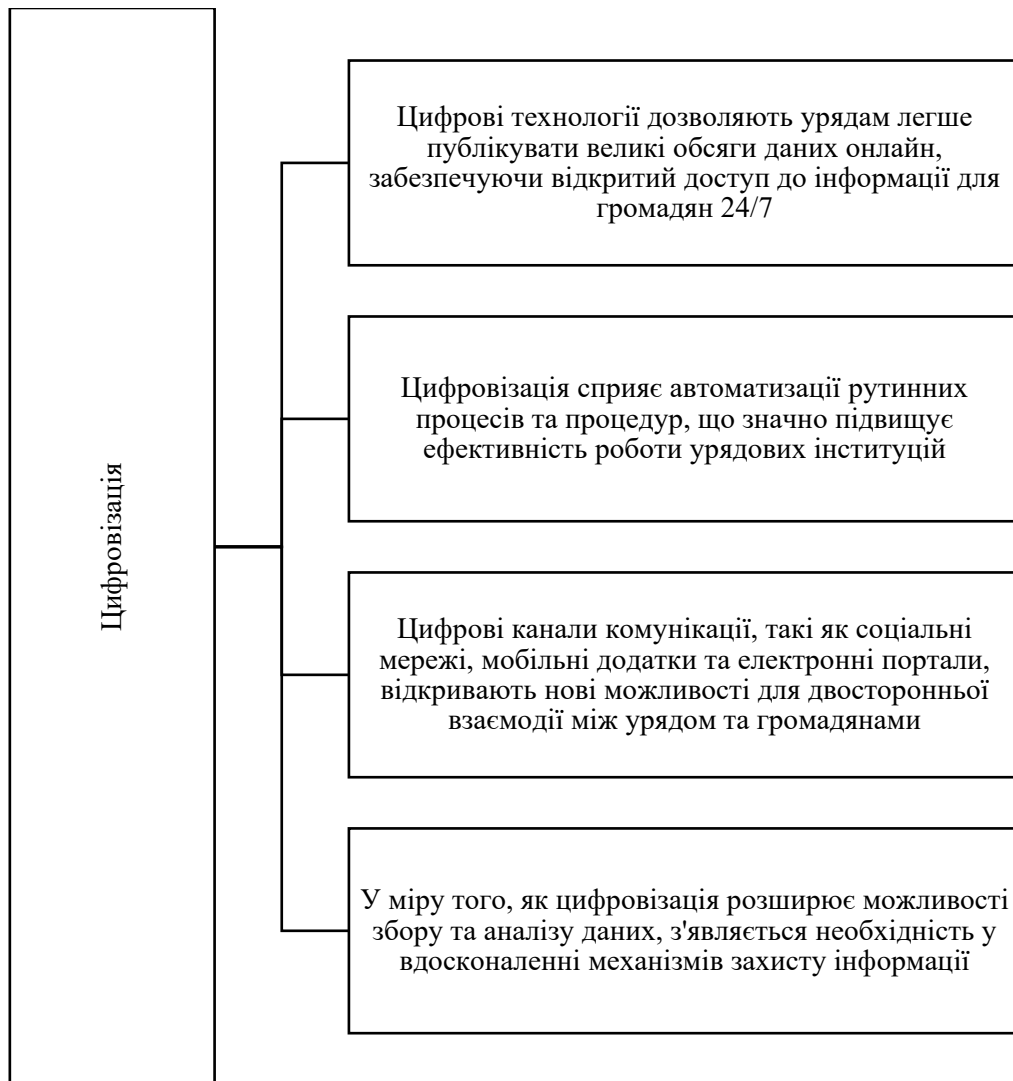
Джерело: сформовано авторами

Потреба у наданні інформації також впливає із ролі уряду як зберігача суспільного добробуту. За часів криз, таких як стихійні лиха, пандемії чи економічні спади, своєчасна та точна інформація може врятувати життя. Уряди повинні ефективно взаємодіяти з громадськістю для поширення

попереджень, надання рекомендацій та координації заходів у відповідь. Надання інформації під час криз підкреслює відданість уряду забезпеченню благополуччя своїх громадян. Глобалізований характер сучасного світу вимагає, щоб системи публічного управління не лише керували внутрішньою інформацією, а й враховували міжнародні дані та тенденції. Обмін інформацією між країнами може допомогти у вирішенні транснаціональних проблем, таких як зміна клімату, тероризм та глобальні загрози здоров'ю. Цей міжнародний обмін інформацією зміцнює глобальну співпрацю та дозволяє урядам переймати найкращі практики з усього світу.

Поява цифрових технологій глибоко змінила ландшафт надання інформації у системі публічного управління, ознаменувавши зміну парадигми у тому, як уряди працюють, взаємодіють із громадянами та надають послуги. Ця трансформація корениться у можливостях цифрових технологій обробляти, зберігати та поширювати інформацію більш ефективно та результативно, ніж будь-коли раніше. Вплив цифрових технологій на інформаційне забезпечення публічного управління можна спостерігати з різних точок зору, кожна з яких наголошує на значних досягненнях і проблемах. Відтак, цифрові технології різко підвищили доступність інформації. Урядові веб-сайти, онлайн-портали та мобільні програми стали стандартними інструментами поширення суспільної інформації — від законодавчих документів та політичних ініціатив до посібників з надання послуг та процесів транзакцій. Така цифрова присутність гарантує доступність інформації для широкої аудиторії, руйнуючи географічні та тимчасові бар'єри, що колись перешкоджали доступу. Громадяни тепер можуть отримувати інформацію, подавати заявки на послуги та спілкуватися з державними чиновниками з будь-якого місця та у будь-який час, сприяючи більш інклюзивному та оперативному управлінню. Таким чином, цифрові технології підвищили прозорість діяльності уряду. За допомогою таких ініціатив, як портали відкритих даних, уряди роблять величезні обсяги даних загальнодоступними, дозволяючи громадянам, дослідникам та підприємствам аналізувати та використовувати цю інформацію для різних цілей. Така відкритість не тільки сприяє підзвітності, а й стимулює інновації, оскільки треті сторони можуть розробляти програми та послуги, які використовують державні дані. Доступність даних у режимі реального часу та аналітичних інструментів додатково забезпечує динамічне уявлення про діяльність уряду, пропонуючи розуміння витрат, показників ефективності та результатів (рис.1).

Джерело: сформовано авторами

Рис.1. Вплив цифровізації на інформаційне забезпечення публічного управління

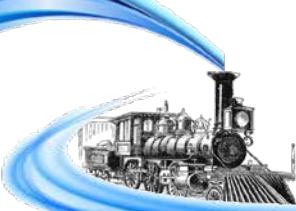
Незважаючи на свою виняткову важливість, надання інформації має ряд проблем. Проблеми, пов'язані з конфіденційністю даних, безпекою та цифровим розривом, створюють серйозні перешкоди. Проте, ці проблеми наголошують на необхідності створення надійних систем управління інформацією, які б поєднували відкритість із міркуваннями конфіденційності та безпеки. Отже, інформація є незамінним ресурсом у системі публічного управління, що служить безлічі цілей: від підвищення прозорості та підзвітності до забезпечення прийняття обґрунтованих рішень та ефективного надання послуг. Його становище має основне значення для функціонування демократичного суспільства, ефективно

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що інформаційне забезпечення відіграє ключову роль у системі публічного управління, пропонуючи множини позитивних ефектів, які сприяють ефективності, прозорості та відповідальності урядування. На самому базовому рівні, доступ до актуальної та точної інформації дозволяє державним органам приймати обґрунтовані рішення, які відповідають потребам суспільства і забезпечують ефективне використання ресурсів. Це стосується широкого спектру діяльності від розробки політики та планування до надання послуг та кризового реагування. Інформація слугує фундаментом для аналітики та прогнозування, дозволяючи урядам адаптуватися до мінливих умов та випереджати потенційні проблеми. З іншого боку, інформаційне забезпечення сприяє збільшенню прозорості урядових дій, що є критично важливим для зміцнення довіри громадськості. Відкрите надання інформації дозволяє громадянам бачити, як приймаються рішення, куди спрямовуються бюджетні кошти та як реалізуються урядові програми. Такий рівень прозорості не тільки підвищує відповідальність державних службовців перед громадськістю, але й сприяє боротьбі з корупцією, оскільки зловживання та неефективність стають легше ідентифікованими та виправленими.

Література:

1. Bielai, S., Antonova, L., Hololobov, S., Yevtushenko, I., Sporyshev, K. The impact of a practice-oriented paradigm on public administration and national security. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 19, No. 1, 2024, pp. 277-288.
2. Yemanov, V., Dzyana, H., Dzyanyi, N., Dolinchenko, O., Didych, O. Modelling a public administration system for ensuring cybersecurity. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 13, No. 1, 2023, pp. 81-88
3. Chałubińska-Jentkiewicz, K. Cybersecurity as a public task in administration. *Cybersecurity in Poland*, 2022, 191-513.
4. Kryshtanovych, M., Filippova, V., Huba, M., Kartashova, O., Molnar, O. Evaluation of the implementation of the circular economy in EU countries in the context of sustainable development. *Business: Theory and Practice*, 2020, 21(2): 704-712.
5. Borutska, Y., Vashchyshyn, M., Zhurba, I., Leskiv, H., Taranenko, H., Panteleiev, M. State environmental impact management in ecological tourism development. *International Journal of Design & Nature and Ecodynamics*, Vol. 18, No. 5, 2023, pp. 1247-1254
6. Okewu, E., Okewu, J. E-government, e-Governance and e-Administration: A Typology of Corruption Management Using ICTs. In *European Conference on e-Government*, 2015, pp. 203-212.
7. Potravka, L. Synergistic management paradigm in the context of structural transformations of the national economy of Ukraine. *Tavrian Scientific Herald. Series: Public Management and Administration*, 1, 2021: 40-45
8. Verbivska, L., Lagodiienko, V., Filyppova, S., Papaika, O., Malin, O., Neustroiev, Y. Regulatory policy of the entrepreneurship development as a dominant of economic security of the national economy. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 12, No. 5, 2022, pp. 543-552.

9 Yarova, I., Mishenin, Y. Methodology of formation of economic and socio-ecological indicators of economic activity in the context of national security. In *Emergence of Public Development: Financial and Legal Aspects: Collective Monograph*. Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom. 2019, pp. 373-383.

10. Kostrubiec, J. The role of public order regulations as acts of local law in the performance of tasks in the field of public security by local self-government in Poland. *Lex Localis*, 2021, 19(1): 111-129.

References:

1. Bielai, S., Antonova, L., Hololobov, S., Yevtushenko, I., Sporyshev, K. (2024). The impact of a practice-oriented paradigm on public administration and national security. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 19, No. 1, pp. 277-288 [in English]

2. Yemanov, V., Dzyana, H., Dzyanyi, N., Dolinchenko, O., Didych, O. (2023). Modelling a public administration system for ensuring cybersecurity. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 13, No. 1, pp. 81-88 [in English]

3. Chałubińska–Jentkiewicz, K. (2022). Cybersecurity as a public task in administration. *Cybersecurity in Poland*, 191-513. [in English]

4. Kryshtanovych, M., Filippova, V., Huba, M., Kartashova, O., Molnar, O. (2020). Evaluation of the implementation of the circular economy in EU countries in the context of sustainable development. *Business: Theory and Practice*, 21(2): 704-712. [in English]

5. Borutska, Y., Vashchyshyn, M., Zhurba, I., Leskiv, H., Taranenko, H., Panteleiev, M. (2023). State environmental impact management in ecological tourism development. *International Journal of Design & Nature and Ecodynamics*, Vol. 18, No. 5, pp. 1247-1254 [in English]

6. Okewu, E., Okewu, J. (2015). E-government, e-Governance and e-Administration: A Typology of Corruption Management Using ICTs. In *European Conference on e-Government*, pp. 203-212. [in English]

7. Potravka, L. (2021). Synergistic management paradigm in the context of structural transformations of the national economy of Ukraine. *Tavrian Scientific Herald. Series: Public Management and Administration*, 1: 40-45 [in English]

8. Verbivska, L., Lagodiienko, V., Filyppova, S., Papaika, O., Malin, O., Neustroiev, Y. (2022). Regulatory policy of the entrepreneurship development as a dominant of economic security of the national economy. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 12, No. 5, pp. 543-552. [in English]

9 Yarova, I., Mishenin, Y. (2019). Methodology of formation of economic and socio-ecological indicators of economic activity in the context of national security. In *Emergence of Public Development: Financial and Legal Aspects: Collective Monograph*. Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom. pp. 373-383. [in English]

10. Kostrubiec, J. (2021). The role of public order regulations as acts of local law in the performance of tasks in the field of public security by local self-government in Poland. *Lex Localis*, 19(1): 111-129 [in English]

УДК 35

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-369-381](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-369-381)

Кудрявський Іван Володимирович докторант, Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0009-5167-7648>

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ НАПОВНЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ

Анотація. Запропонована стаття є аналізом наукових публікацій, Законодавства України та національної правозастосовної практики за напрямком державного управління процесом наповнення інформаційного простору з метою оцінки механізмів державного управління наповненням інформаційного простору, розробки пропозицій щодо підвищення їх ефективності, а також ефективності механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору.

Мета запропонованого дослідження – пошук шляхів і способів підвищення ефективності механізмів державного управління наповненням інформаційного простору та механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору.

Завдання дослідження полягає в аналізі наукових публікацій, нормативних та нормативно-правових актів, матеріалів офіційних медіаресурсів та інших джерел, іншої інформації і даних для аналізу, що надають можливість оцінити стан і ефективність державного управління наповненням інформаційного простору та у сфері захисту безпеки інформаційного простору, оцінці функціонування й ефективності таких механізмів державного управління, а також розробці пропозицій щодо підвищення їх ефективності.

Наукова новизна дослідження і його результатів полягає у комплексному розгляді питання державного управління наповненням інформаційного простору та у сфері захисту безпеки інформаційного простору не лише з позиції розв'язання традиційних суперечностей, як, наприклад, дотримання балансу демократичності і безпеки при захисті життя, здоров'я, законних прав та інтересів учасників правовідносин, але і з огляду на визнаний Північноатлантичним альянсом та країнами-партнерами України факт когнітивної війни, яку розв'язала росія проти України та цивілізованого світу, інші особливості, що накладаються на всі сфери життя в умовах відбиття Силами оборони України широкомасштабного російського збройного вторгнення.

Висновки. В Україні розгорнута потужна система інституцій та механізмів державного управління наповненням інформаційного простору. Поряд з тим,

вона вимагає покращення взаємодії, координації, та посилення окремих складових, передусім – удосконалення системи державного управління функціонуванням соцмереж у контексті захисту безпеки інформаційного простору.

Окрім того, в ході розбудови такої системи необхідно враховувати також корупційні ризики та ризики у сфері лобювання інтересів суб'єктів політичної та управлінської діяльності шляхом їх впливу на розбудову і функціонування механізмів державного управління наповненням інформаційного простору, що в умовах відбиття Силами оборони України російського широкомасштабного вторгнення становлять пряму загрозу національній безпеці України.

Ключові слова: державне управління, інформаційний простір, когнітивна війна, інформаційна безпека, когнітивна безпека.

Kydriavskiy Ivan Volodymyrovych doctoral student, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0009-5167-7648>

FEATURES OF STATE MANAGEMENT OF THE PROCESS OF FILLING THE INFORMATION SPACE IN UKRAINE

Abstract. The proposed article is an analysis of scientific publications, Ukrainian legislation and national law enforcement practice in the area of public administration of the information space content process with the aim of assessing the mechanisms of public administration of the information space content, developing proposals for improving their efficiency, as well as the efficiency of public administration mechanisms in the area of information space security protection.

The purpose of the proposed study is to find ways and means to improve the efficiency of the mechanisms of public administration of information space content and mechanisms of public administration in the field of information space security protection.

The objective of the study is to analyze scientific publications, regulatory and legal acts, materials of official media resources and other sources, other information and data for analysis, which make it possible to assess the state and efficiency of public administration of information space content and in the field of information space security protection, to assess the functioning and efficiency of such public administration mechanisms, and to develop proposals for improving their efficiency.

The scientific novelty of the study and its results lies in a comprehensive consideration of the issue of public administration of information space content and in the field of information space security protection not only from the standpoint of resolving traditional contradictions, such as maintaining a balance of democracy and

security while protecting the life, health, legitimate rights and interests of participants in legal relations, but also in view of the fact of cognitive warfare waged by Russia against Ukraine and civilians, recognized by the North Atlantic Alliance and Ukraine's partner countries.

Conclusions and suggestions. Ukraine has developed a powerful system of institutions and mechanisms of public administration of the information space. At the same time, it requires improved interaction, coordination, and strengthening of individual components - first of all, improvement of the system of state management of social networks in the context of information space security.

In addition, in the course of developing such a system, it is necessary to take into account corruption risks and risks in the field of lobbying the interests of participants in the political and administrative spheres through their influence on the development and functioning of mechanisms of state management of the information space, which, in the context of repulsing the Russian large-scale invasion by the Ukrainian Defense Forces, pose a direct threat to Ukraine's national security.

Keywords: public administration, information space, cognitive warfare, information security, cognitive security.

Постановка проблеми. Освіта, книговидавництво, засоби масової інформації та контроль чуток завжди були й залишаються сьогодні невід'ємними фактичними атрибутами державної влади та ефективними інструментами впливу. Розвиток сучасних технологій вивів на новий рівень можливостей спочатку Інтернет-ЗМІ, а згодом – відеохостинги, соціальні мережі та інші інструменти, для застосування яких уже не потрібно проходити випробування державного контролю, вкладати значні матеріальні ресурси та рекрутувати професійні кадри.

За фактом, уже сьогодні власник звичайного смартфона, який володіє достатньою харизмою та мінімальними знаннями про сучасні тренди й особливості поширення інформації, може своїми навмисними, або і ненавмисними діями викликати суттєві зміни в інформаційному просторі, вплинути, хай і в форматі разових чи нечисленних акцій, на емоції та погляди сотень тисяч людей в усьому світі не менш ефективно, аніж це роблять редакції великих медіа, що володіють значними матеріальними, технічними та кадровими ресурсами. Більше того, так звані лідери громадської думки “блогери”, які основним своїм заняттям обрали переважно надання рекламних послуг, успішно збирають багатомільйонні аудиторії, на значну частину яких можуть, за наявності певних стимулів і мотивації, чинити інформаційно-психологічний вплив, суттєво змінюючи поведінку цих аудиторій.

Сьогоднішня реальність така, що розміщення та поширення в інформаційному просторі контенту не коштує нічого, окрім таланту чи певної долі везіння автора, але може призвести до наслідків, іноді співмірних із застосуванням важкого озброєння чи масштабного стихійного лиха. В умовах відбиття Силами оборони України широкомасштабного російського вторгнення, враховуючи, що російські окупаційні війська користуються усіма доступними методами і намагаються максимально ефективно застосовувати маніпуляції та вплив в інформаційному просторі, дешевизна його наповнення і масштабність наслідків такого наповнення безумовно відкривають для державного управління низку нових можливостей, але при цьому актуалізують масу нових загроз.

Такий стан речей не передбачає простих рішень і вимагає ретельного дослідження та розробки ефективних механізмів державного управління наповненням інформаційного простору та у сфері інформаційної безпеки, які дозволили б зберегти в умовах сучасних інформаційних загроз державність України, захистити життя, психологічне та фізичне здоров'я, права та законні інтереси її громадян.

Методологія. В ході роботи застосовано такі методи наукового дослідження: дедукції, індукції, системно-структурний, лінгвістичний, формально-логічний, метод аналізу та синтезу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналітичний матеріал, необхідний для аналізу особливостей державного управління наповненням інформаційного простору в Україні, міститься у численних дослідженнях та публікаціях, в нормативно-правових та нормативних актах, а також на офіційних інформаційних ресурсах органів влади, державних підприємств, установ та організацій. С. Глобенко дослідив процес становлення та розвитку правового поля України щодо захисту інформаційного простору держави, приділивши особливу увагу стану уніфікації нормативно-правових актів та ефективності їх реалізації у контексті захисту Суверенітету України [18]. В. Аніщук звернувся до питання захисту нормами кримінального права інформаційної безпеки як об'єкта посягання злочинів проти національної безпеки України [17]. М. Шевчук, характеризуючи питання генези поняття інформаційної безпеки як складової національної безпеки, акцентує увагу на тому, що окрім правових, організаційних та технічних засобів і методів, які складають традиційний інтерес дослідників, важливими складовими процесу забезпечення безпеки інформаційного середовища є також соціокультурні аспекти [24]. О. Громико, досліджуючи напрями удосконалення механізмів державного управління в умовах розвитку інформаційного суспільства, бачить у тотальній цифровізації не лише загрози, але й можливості та інструментарій для більш якісного забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян.

При цьому дослідник наголошує, що у сфері державного управління необхідно своєчасно звернути увагу на ситуацію і докласти зусиль для того, щоби розвиток сучасних технологій став у наших реаліях позитивним фактором, а не навпаки [19]. Ю. Нестеряк, звертаючись до питання державного управління та державної інформаційної політики в умовах інформаційного суспільства, наголошує на тому, що підхід до формування державної інформаційної політики повинен поєднувати міждисциплінарні зв'язки багатьох наукових галузей, а механізми державного управління повинні розглядати і врегульовувати процеси формування системою засобів масової комунікації ідеологічних поглядів, думок та оцінок, що визначають побут і культуру суспільства [21]. В. Негодченко, досліджуючи основні напрямки державної інформаційної політики в Україні, вказує на необхідність доповнення законодавства, зокрема врегулювання функціонування міжнародних інформаційних систем, як мережа Інтернет, яке водночас сприятиме підвищенню інформаційної культури населення та формуванню відповідального ставлення до користування інформаційним простором [20]. О. Панченко, В. Антонов та А. Малєєва розглядають державне управління інформаційною безпекою як запоруку особистісного благополуччя та формулюють причинно-наслідковий зв'язок між коректністю висвітлення низки напрямків індивідуально та суспільно значущої проблематики й виникненням стресів інформаційного, психологічного, фінансового, екологічного, та навіть військового, характеру [22]. Р. Прав запропонував критерії систематизації суб'єктів формування і реалізації політики державної безпеки в інформаційній сфері України за критеріями належності до державного управління, статусом владних повноважень та функціональним призначенням [23]. У контексті ретроспективного аналізу цікаве також дослідження О. Яременка, датоване 2008 р., який уже тоді наголошував, що інформаційна сфера набула стратегічного значення, а управління нею є досить складним в силу специфіки і вимагає реформування та підвищення ефективності системи органів державного управління [25]. Через більш ніж півтора десятиліття, в умовах відбиття широкомасштабного збройного вторгнення, підготовленого та здійсненого за активного використання технологій деструктивного інформаційного впливу, можемо сповна оцінити, наскільки тверезо дослідник вивчив обстановку.

Також необхідний матеріал для аналізу особливостей державного управління інформаційним простором дають нормативні та нормативно-правові акти: Конституція України [1], Кодекс України про адміністративні правопорушення [2], Кримінальний кодекс України [3], Закони України "Про інформацію" [4], "Про медіа" [5], Про національну безпеку України [6], "Про Службу безпеки України" [7], Укази Президента України "Про Стратегію інформаційної безпеки" [8], "Про Стратегію національної безпеки України" [9],

затверджене Постановою Кабінету Міністрів України Положення про Державний комітет телебачення і радіомовлення України [11], доктрини зі стратегічних комунікацій Збройних Сил України [12] та національної гвардії України [13], затверджені наказами Головнокомандувача ЗС та командувача Нацгвардії України відповідно, Стратегія діяльності Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення на 2024–2026, затверджена рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення [14], Статут Книжкової палати України імені Івана Федорова [15], затверджений Наказом Державного комітету телебачення і радіомовлення України та затверджений спільним наказом структурних управлінських підрозділів Збройних Сил України довідковий матеріал для інструкторів і командирів “Інформаційно-психологічна безпека” [16].

Матеріали для аналізу особливостей сучасного стану та подій навколо розвитку системи державного управління інформаційним простором містять також офіційні електронні ресурси державних підприємств, установ та організацій.

Виклад основного матеріалу. Дослідники, які вивчають питання державного управління наповненням інформаційного простору та у сфері захисту безпеки інформаційного простору, зазвичай дотримуються позиції, що інформаційна безпека є складовою національної безпеки та критично важливим фактором безпеки особистості [18, 17, 24, 22, 23]. В різних аспектах, але досить однозначно, про це говорять і положення нормативно-правових та підзаконних нормативних актів [1, 5, 6, 8, 9, 14, 7]. Так само не викликає сумнівів, що основні виклики та загрози безпеці інформаційного простору України як держави та особистості в Україні пов’язані з інформаційною складовою російської агресії [5, 8, 9, 12, 13, 14, 18, 17, 24, 23]. Коли мова йде про деструктивний інформаційно-психологічний вплив, який не просто формується через особливості розвитку технологій або певних правовідносин природним чином, а цілеспрямовано проводиться ієрархічним апаратом держави-агресора з потужними фінансовими та чисельними кадровими ресурсами і здійснюється із застосуванням усіх доступних видів інформаційних ресурсів та в усіх вимірах інформаційного простору, – абсолютно очевидно, що протидія такому впливу, особливо за відсутності ресурсної бази відповідних масштабів, зустрінатиметься із труднощами та викликами.

Стратегія діяльності Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення на 2024–2026 роки визначає виклики, з якими стикаються медіа: нестачу професійних кадрів, нестачу фінансів, нестачу актуального контенту та труднощі з відновленням технології та інфраструктури [14]. У документі також наведені джерела, які українці використовують для

отримання новинної інформації. На першому місці це соціальні мережі, роль яких зростає, на другому – телебачення, далі Інтернет (без врахування соціальних мереж), радіо та друковані ЗМІ. Цікаво, що, у порівнянні з попереднім роком, відзначається незначне посилення у відсотковому відношенні ролі радіо та друкованих ЗМІ. Можемо припустити, що це певною мірою пов'язано з розвитком критичного мислення та бажання споживачів отримувати якісну інформацію в той час, коли контроль за наповненням інформаційного простору через радіоканали та друковані ЗМІ має більш давню історію, налагоджені механізми державного регулювання і, відповідно, може здійснюватися більш ефективно, що позитивно впливає, зокрема, на дотримання журналістських стандартів, об'єктивність та рівень підготовки інформації загалом. В документі також наводиться статистика щодо отримання рекламної інформації, де сфера діджитал також посилює свої позиції. Поряд з тим, Стратегією визнається, що вплив Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення на функціонування та наповнення соцмереж, власники яких знаходяться під юрисдикцією інших країн, залишається обмеженим.

Хоча отримання новинної інформації і реклама стали частиною повсякденного життя та формування світогляду шляхом отримання оперативної інформації практично кожним дорослим споживачем, вони не становлять собою весь інформаційний простір. Інформаційно-психологічний вплив, зокрема й деструктивний, можна здійснювати і через видавництво книг, і через живе спілкування, особливо в рамках педагогічного чи управлінських процесів різних форм та видів, і іншими каналами. Стан нормативно-правового регулювання питань захисту інформаційного простору України є складним і потребує постійного оновлення та удосконалення відповідно до сучасних викликів і загроз, які з часом урізноманітнюються та ускладнюються [18, С. 77]. Державне управління наповненням інформаційного простору є невід'ємною складовою забезпечення інформаційної безпеки. Поряд з тим, з появою нових каналів поширення інформації для ефективного функціонування механізмів державного управління у сфері безпеки інформаційного простору необхідні: належне правове забезпечення, наявність та розвиток відповідних державних інституцій, значні фінансовий та кадровий ресурси.

Спробуємо розглянути систему інституцій, до функціональних обов'язків яких входять питання державного управління наповненням інформаційного простору та захисту інформаційної безпеки. Передусім це незалежний постійно діючий колегіальний державний орган, що діє на підставі Конституції України, – Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення [1, 5]. В системі органів виконавчої влади діє міністерство культури та інформаційної політики, яке, зокрема, розробляє заходи щодо

запобігання внутрішньому і зовнішньому інформаційному впливу, що загрожує інформаційній безпеці держави, суспільства, особи [10]. Також важливу роль відіграє центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури та інформаційної політики – Державний комітет телебачення і радіомовлення України [11]. Саме до його сфери управління входить Державна наукова установа “Книжкова палата України імені Івана Федорова” [28], яка виконує функції Національного агентства України Міжнародної стандартної нумерації книг (ISBN) та збереження обов’язкового примірника усіх видів вітчизняних видань – документальної пам’яті України [15]. Також при Міністерстві культури та інформаційної політики України як один з механізмів протидії дезінформації спільними зусиллями держави і громадянського суспільства створений Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки [30, 29]. До складу Центрального управління Служби безпеки України входить функціональний підрозділ контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки [7]. Наразі протидія проведенню ворожих спеціальних інформаційних операцій є одним із пріоритетних напрямків роботи відомства [26]. До складу Міністерства оборони України входить Управління моніторингу та аналізу інформаційного простору [31]. У складі Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України діє управління інформаційної політики [27]. Цей перелік далеко не повний.

Висновки та пропозиції. В Україні розгорнута потужна система інституцій та механізмів державного управління наповненням інформаційного простору. Поряд з тим, вона вимагає покращення взаємодії, координації, та посилення окремих складових, передусім – удосконалення системи державного управління функціонуванням соцмереж у контексті захисту безпеки інформаційного простору.

Окрім того, в ході розбудови такої системи необхідно враховувати також корупційні ризики та ризики у сфері лобювання інтересів суб’єктів політичної та управлінської діяльності шляхом їх впливу на розбудову і функціонування механізмів державного управління наповненням інформаційного простору, що в умовах відбиття Силами оборони України російського широкомасштабного вторгнення становлять пряму загрозу національній безпеці України.

Література:

1. Конституція України. Закон України від 1 січня 2020 р. №27-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 30.03.2024).
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 14.12.2023 р. № 2982-IX. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення – 29.03.2024).

3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 01.01.2024 р. № 3513-IX. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 29.03.2024).
4. Про інформацію: Закон України від 21.03.2023 р. № 3005 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/print> (дата звернення – 29.03.2024).
5. Про медіа: Закон України від 11.02.2024 р. № 3269-IX. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення – 30.03.2024).
6. Про національну безпеку України: Закон України від 31.03.2023 р. №2849-IX Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 27.03.2024 р.)
7. Про Службу безпеки України: Закон України від 02.08.2023 р. №3232-IX Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12/print> (дата звернення 27.03.2024 р.)
8. Про Стратегію інформаційної безпеки: Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021/print> (дата звернення – 29.03.2024).
9. Про Стратегію національної безпеки України: Указ президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/220 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення – 29.03.2024).
10. Деякі питання діяльності міністерства культури та інформаційної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.01.2024 р. № 66-2024-п. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 31.03.2024 р.)
11. Про затвердження Положення про Державний комітет телебачення і радіомовлення України: Постанова Кабінету міністрів України від 13.08.2014 р. № 341. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення 27.03.2024 р.)
12. Доктрина зі стратегічних комунікацій Збройних Сил України: наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 12.10.2020 року № ВКП 10-00(49).01. Сили територіальної оборони ЗСУ. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2022/04/%D0%92%D0%9A%D0%9F-10-0049.01-%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D1%96-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B8%CC%86.pdf> (дата звернення – 29.03.2024).
13. Доктрина стратегічних комунікацій Національної гвардії України ВКП НГУ. Наказ командувача Національної гвардії України від 22.11.2021 № 541. / Національна гвардія України. URL: <https://ngu.gov.ua/wp-content/uploads/2022/12/vkp-11-0101.01-doktryna-strategichnyh-komunikacij-ngu.pdf> (дата звернення – 29.03.2024).
14. Стратегія діяльності Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення на 2024–2026 роки: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 23.11.2023 № 1475 // [Електронний ресурс]. URL: <https://webportal.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2023/11/R-2023-01475-D.pdf> (дата звернення 27.03.2024 р.)
15. Про затвердження Статуту Державної наукової установи “Книжкова палата України імені Івана Федорова”: Наказ Державного комітету телебачення і радіомовлення України від 21 вересня 2017 року № 325 // [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ukrbook.net/zakony/Statut.pdf> (дата звернення 27.03.2024 р.)

16. Інформаційно-психологічна безпека: Спільний наказ Центру оперативних стандартів і методики підготовки Збройних Сил України та Головного управління підготовки Збройних Сил України від 10.01.2019 р. № 8. Довідковий матеріал командирам (інструкторам) для підготовки до проведення занять з інформаційно-психологічної безпеки // [Електронний ресурс]. – URL: <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2022/05/%D0%94%D0%9C-%D0%B4%D0%BE-%D0%A1%D0%A2%D0%86-000%D0%93.52%D0%9B-%D0%86%D0%9F%D0%91.docx> (дата звернення 29.03.2024 р.).

17. Аніщук В. Інформаційна безпека як об'єкт посягання злочинів проти основ національної безпеки України. // [Електронний ресурс]. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. – 2023, випуск 77. С. 139 – 143. DOI: DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.23> (дата звернення 27.03.2024 р.).

18. Глобенко С. Становлення й розвиток правового поля України щодо захисту інформаційного простору держави. // [Електронний ресурс]. Науковий вісник: Державне управління. – 2023, №2 (14). С. 64 – 79. DOI: [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2\(14\)-64-79](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2(14)-64-79) (дата звернення 27.03.2024 р.).

19. Громико О. Сучасний стан та напрями удосконалення механізмів державного управління в умовах розвитку інформаційного суспільства. // [Електронний ресурс]. Державне управління та розвиток. 2018. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2018/114.pdf (Дата звернення 28.03.2024 р.).

20. Негодченко В. Основні напрямки державної інформаційної політики в Україні. // [Електронний ресурс]. Інформаційне право. – 2016, № 4. С. 77 – 81. URL: <http://www.pgr-journal.kiev.ua/archive/2016/04/15.pdf> (дата звернення 28.03.2024 р.).

21. Нестеряк Ю. Державна інформаційна політика та державне управління в умовах інформаційного суспільства. // [Електронний ресурс]. Інвестиції: практика та досвід. – 2011, № 23. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/23_2011/31.pdf (Дата звернення 28.03.2024 р.).

22. Панченко О. А, Антонов В. Г, Малєєва А. М. Державне управління інформаційною безпекою як запорука особистісного благополуччя. [Електронний ресурс]. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. – 2020. DOI: DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2020.4/13> (дата звернення 28.03.2024 р.).

23. Прав Р. Діяльність суб'єктів формування і реалізації політики державної безпеки в інформаційній сфері України // [Електронний ресурс]. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2018/103.pdf. (дата звернення 28.03.2024 р.).

24. Шевчук М. До питання генези поняття інформаційної безпеки як складової національної безпеки. // [Електронний ресурс] Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. – 2023, №78 ч.2. С. 134 – 139. DOI: DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.21>. (Дата звернення 28.03.2024 р.)

25. Яременко О. Державне управління інформаційною сферою в Україні: структурно-функціональний аспект. // [Електронний ресурс]. Правова інформатика. – 2018. №2 (18). URL: <https://ippi.org.ua/sites/default/files/08yosfa.pdf> (дата звернення 28.03.2024 р.).

26. Захист інформаційного та кіберпростору: Веб-сайт. URL: <https://ssu.gov.ua/zabezpechennia-informatsiinoi-bezpeky> (дата звернення 31.03.2024 р.).

27. Міністерство реінтеграції тимчасово окупованих територій України: Веб-сайт. URL: <https://minre.gov.ua/diyalnist/osnovni-zavdannya-czili-ta-napryamky-diyalnosti-strukturnyhpidrozdiliv/upravlinnya-informacijnoyi-polityky/> (дата звернення 31.03.2024 р.).

28. Перелік підприємств, які належать до сфери управління Держкомтелерадіо, станом на 14.06.2023. Веб-сайт. URL: <https://comin.gov.ua/storage/app/sites/33/Enterprise%20Directory.pdf> (дата звернення 31.03.2024 р.).

29. Презентовано Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. Веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/prezentovano-centr-strategichnih-komunikacij-ta-informacijnoyi-bezpeki> (дата звернення 31.03.2024 р.).
30. Про центр: Веб-сайт. URL: <https://spravdi.gov.ua/pro-nas/> (дата звернення 31.03.2024 р.).
31. Управління моніторингу та аналізу інформаційного простору: Веб-сайт. URL: <https://www.mil.gov.ua/ministry/struktura-generalnogo-shtabu/upravlinnya-monitoringu-ta-analizu-informacijnogo-prostoru.html> (дата звернення 31.03.2024 р.).

References:

1. Zakon Ukraïni “Konstitucija Ukraïni” [The Law of Ukraine “Constitution of Ukraine”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukraïni “Kodeks Ukraïni pro administrativni pravoporushennja” [The Law of Ukraine “Code of Ukraine on Administrative Offenses”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukraïni “Kriminal'nij kodeks Ukraïni” [The Law of Ukraine “Criminal Code of Ukraine”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukraïni “Pro informaciju” [The Law of Ukraine “About information”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/print> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukraïni “Pro media” [The Law of Ukraine “About the media”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> [in Ukrainian].
6. Zakon Ukraïni “Pro nacional'nu bezpeku Ukraïni” [The Law of Ukraine “On the national security of Ukraine”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukraïni “Pro Sluzhbu bezpeki Ukraïni” [The Law of Ukraine “About the Security Service of Ukraine”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12/print> [in Ukrainian].
8. Ukaz Prezidenta Ukraïni “Pro Strategiju informacijnoï bezpeki” [The Decree of the President of Ukraine “About the Information Security Strategy”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021/print> [in Ukrainian].
9. Ukaz prezidenta Ukraïni “Pro Strategiju nacional'noï bezpeki Ukraïni” [The Decree of the President of Ukraine “On the National Security Strategy of Ukraine”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> [in Ukrainian].
10. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni “Dejaki pitannja dij'al'nosti ministerstva kul'turi ta informacijnoï politiki” [The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Some issues of activity of the Ministry of Culture and Information Policy”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
11. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni “Pro zatverdzhennja Polozhennja pro Derzhavnij komitet telebachennja i radiomovlennja Ukraïni” [The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the approval of the Regulation on the State Committee for Television and Radio Broadcasting of Ukraine”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

12. Nakaz Golovnokomanduvacha Zbrojnih Sil Ukraïni “Doktrina zi strategichnih komunikacij Zbrojnih Sil Ukraïni” [The order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine “Doctrine of strategic communications of the Armed Forces of Ukraine”]. (n.d). *sprotyvg7.com.ua* Retrieved from <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2022/04/%D0%92%D0%9A%D0%9F-10-0049.01-%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D1%96-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B8%CC%86.pdf> [in Ukrainian].

13. Doktrina strategichnih komunikacij Nacional'noi gvardii Ukraïni VKP NGU. Nakaz komanduvacha Nacional'noi gvardii Ukraïni [The Order of the Commander of the National Guard of Ukraine The doctrine of strategic communications of the National Guard of Ukraine VKP NSU”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://ngu.gov.ua/wp-content/uploads/2022/12/vkp-11-0101.01-doktryna-strategichnyh-komunikaczij-ngu.pdf> [in Ukrainian].

14. Rishennja Nacional'noi radi Ukraïni z pitan' telebachennja i radiomovlennja “Strategija dijaldnosti Nacional'noi radi Ukraïni z pitan' telebachennja i radiomovlennja na 2024–2026 roki” [The Decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting “Strategy of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting for 2024–2026”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://webportal.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2023/11/R-2023-01475-D.pdf> [in Ukrainian].

15. Nakaz Derzhavnogo komitetu telebachennja i radiomovlennja Ukraïni “Pro zatverdzhennja Statutu Derzhavnoi naukovoï ustanovi “Knizhкова palata Ukraïni imeni Ivana Fedorova” [The Order of the State Television and Radio Broadcasting Committee of Ukraine “On the approval of the Charter of the Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine State Scientific Institution”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <http://www.ukrbook.net/zakony/Statut.pdf> [in Ukrainian].

16. Spil'nij nakaz Centru operativnih standartiv i metodiki pidgotovki Zbrojnih Sil Ukraïni ta Golovnogo upravlinnja pidgotovki Zbrojnih Sil Ukraïni “Informacijno-psihologichna bezpeka” [The Joint order of the Center for Operational Standards and Training Methods of the Armed Forces of Ukraine and the Main Directorate of Training of the Armed Forces of Ukraine “Information and psychological security”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2022/05/%D0%94%D0%9C-%D0%B4%D0%BE-%D0%A1%D0%A2%D0%86-000%D0%93.52%D0%9B-%D0%86%D0%9F%D0%91.docx> [in Ukrainian].

17. Anishhuk, V. (2023). Informacijna bezpeka jak ob'ekt posjagannja zlochiviv proti osnov nacional'noi bezpeki Ukraïni [Information security as an object of crimes against the foundations of national security of Ukraine]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo Nacional'nogo Universitetu - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 77, 139 – 143. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.23> [in Ukrainian].

18. Globenko, S. (2023). Stanovlennja j rozvitok pravovogo polja Ukraïni shhodo zahistu informacijnogo prostoru derzhavi [Formation and development of the legal field of Ukraine regarding the protection of the information space of the state]. *Naukovij visnik: Derzhavne upravlinnja - Scientific Bulletin: State Administration*, 2 (14), 64 – 79. DOI: [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2\(14\)-64-79](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2(14)-64-79) [in Ukrainian].

19. Gromiko, O. (2018). Suchasnij stan ta naprjami udoskonalennja mehanizmiv derzhavnogo upravlinnja v umovah rozvitku informacijnogo suspil'stva [Current state and directions of improvement of state management mechanisms in the conditions of information society development]. *Derzhavne upravlinnja ta rozvitok - Public administration and development*. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2018/114.pdf [in Ukrainian].

20. Negodchenko V. Osnovni naprjamki derzhavnoi informacijnoi politiki v Ukraïni [Main directions of state information policy in Ukraine]. *Informacijne parvo - Informational law*, 4, 77 – 81. Retrieved from <http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/04/15.pdf> [in Ukrainian].
21. Nesterjak, Ju. (2011). Derzhavna informacijna politika ta derzhavne upravlinnja v umovah informacijnogo suspil'stva [State information policy and public administration in the conditions of the information society]. *Investicii: praktika ta dosvid - Investments: practice and experience*, 23. Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/23_2011/31.pdf [in Ukrainian].
22. Panchenko, O. A, Antonov, V. G, Maleeva, A. M. (2020). Derzhavne upravlinnja informacijnoju bezpekoju jak zaporuka osobistisnogo blagopoluchchja [State management of information security as a guarantee of personal well-being]. *Vcheni zapiski TNU imeni V. I. Vernads'kogo. Serija: Derzhavne upravlinnja - Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series: Public administration*. DOI: DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2020.4/13> [in Ukrainian].
23. Prav, R. (2018). Dijal'nist' sub'ektiv formuvannja i realizacii politiki derzhavnoi bezpeki v informacijnij sferi Ukraïni [Activities of subjects of formation and implementation of state security policy in the information sphere of Ukraine]. *Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvitok - Public administration: improvement and development*. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2018/103.pdf. [in Ukrainian].
24. Shevchuk, M. (2023). Do pitannja genezi ponjattja informacijnoi bezpeki jak skladovoi nacional'noi bezpeki [To the question of the genesis of the concept of information security as a component of national security]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo Nacional'nogo Universitetu - Scientific bulletin of the Uzhhorod National University*, 78, 2, 134 – 139. DOI: DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.21> [in Ukrainian].
25. Jaremenko, O. (2018). Derzhavne upravlinnja informacijnoju sferoju v Ukraïni: strukturalno-funkcional'nij aspekt [State management of the information sphere in Ukraine: structural and functional aspect]. *Pravova informatika - Legal informatics*, 2 (18). Retrieved from <https://ippi.org.ua/sites/default/files/08yosfa.pdf> [in Ukrainian].
26. Zahist informacijnogo ta kiberprostoru [Protection of information and cyberspace]. *ssu.gov.ua* Retrieved from <https://ssu.gov.ua/zabezpechennia-informatsiinoi-bezpeky> [in Ukrainian].
27. Ministerstvo reintegracii timchasovo okupovanih teritorij Ukraïni [Ministry of Reintegration of Temporarily Occupied Territories of Ukraine]. *minre.gov.ua* Retrieved from <https://minre.gov.ua/diyalnist/osnovni-zavdannja-czili-ta-napryamky-diyalnosti-strukturnyh-pidrozdiliv/upravlinnja-informacijnoyi-polityky/> [in Ukrainian].
28. Perelik pidpriemstv, jaki nalezhat' do sferi upravlinnja Derzhkomteleradio, stanom na 14.06.2023 [List of enterprises that belong to the sphere of management of the State Television and Radio Committee, as of June 14, 2023]. *comin.gov.ua* Retrieved from <https://comin.gov.ua/storage/app/sites/33/Enterprise%20Directory.pdf> [in Ukrainian].
29. Prezentovano Centr strategichnih komunikacij ta informacijnoi bezpeki [The Center for Strategic Communications and Information Security was presented]. *www.kmu.gov.ua* Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/prezentovano-centr-strategichnih-komunikacij-ta-informacijnoyi-bezpeki> [in Ukrainian].
30. Pro centr [About the center]. *spravdi.gov.ua* Retrieved from <https://spravdi.gov.ua/pro-nas/> [in Ukrainian].
31. Upravlinnja monitoringu ta analizu informacijnogo prostoru [Information Space Monitoring and Analysis Office]. *www.mil.gov.ua* Retrieved from <https://www.mil.gov.ua/ministry/struktura-generalnogo-shtabu/upravlinnja-monitoringu-ta-analizu-informacijnogo-prostoru.html> [in Ukrainian].

УДК 35.347.965.42(043.3)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-382-392](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-382-392)

Кухарчук Петро Михайлович кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», вул. Грушевського, 13, м. Вінниця, 21050, тел.: (0432) 55-65-68, <https://orcid.org/0000-0002-2051-3298>

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ВПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. Україна на сучасному етапі розвитку громадянського суспільства вивчає і впроваджує кращий досвід розвинутих країн з нормативно-правової практики вирішення трудових спорів, зокрема Законом України «Про медіацію» унормовані принципи медіації по вирішенню індивідуальних трудових спорів, удосконалено понятійний апарат, запропоновано до впровадження в практику принцип заохочення до діалогу, щодо вироблення й прийняття взаємовигідних рішень.

Розбудова інституту медіації в Україні, потребує вироблення нових механізмів державного управління щодо гармонійного впровадження медіації в практику підготовки фахівців, ознайомлення працівників і держаних службовців щодо проведення процедур медіації.

Крім того, «фізичні, юридичні особи або групи осіб, які звернулися до медіатора (медіаторів) чи суб'єкта, що забезпечує проведення медіації, з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору) між ними шляхом проведення медіації та уклали договір про проведення медіації» [1].

Вивчення й формування пропозицій щодо становлення інституту медіації є необхідною умовою інституціонального розвитку законодавства України, насамперед на сьогодні є можливість залучати фахівців Національної служби посередництва та примирення, які уже мають певний досвід до подолання спірних питань щодо конфліктних ситуацій на робочих місцях.

На нашу думку, потреба є в інформуванні широкої громадськості та підприємців про існування медіації, її переваги та способи застосування. Вважаємо, вкрай необхідно розробити та запусити систему інформування населення, державних службовців.

Поряд з тим, роз'яснити значення терміну «медіація», розповісти про доступну інформацію про те де можна ознайомитись з чинними правилами, вартість послуг і як знайти медіатора, зокрема в додатку «Дія».

Ключові слова: медіація, медіатор, медіаційна угода, державне управління, трудовий спір

Kukharchuk Petro Mykhailovych PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Management and Administration, Communal Institution of Higher Education "Vinnytsia Academy of Continuing Education", St. Hrushevsky, 13, Vinnytsia, 21050, tel.: (0432) 55-65-68, <https://orcid.org/0000-0002-2051-3298>

STATE POLICY OF IMPLEMENTATION OF MEDIATION IN UKRAINE

Abstract. At the current stage of the development of civil society, Ukraine studies and implements the best experience of developed countries in the regulatory and legal practice of resolving labor disputes, in particular, the Law of Ukraine "On Mediation" regulates the principles of mediation for the resolution of individual labor disputes, the conceptual apparatus is improved, the principle of encouragement is proposed for implementation in practice to dialogue, regarding the development and adoption of mutually beneficial decisions.

The development of the institution of mediation in Ukraine requires the development of new state management mechanisms for the harmonious implementation of mediation in the practice of training specialists, familiarization of employees and civil servants with regard to the conduct of mediation procedures.

In addition, "individuals, legal entities or groups of individuals who have turned to a mediator (mediators) or an entity providing mediation, with the aim of preventing the occurrence or settlement of a conflict (dispute) between them through mediation and concluded an agreement on mediation » [1].

The study and formation of proposals for the formation of the institution of mediation is a necessary condition for the institutional development of the legislation of Ukraine, first of all, today there is an opportunity to involve specialists of the National Mediation and Conciliation Service, who already have some experience in overcoming controversial issues regarding conflict situations at workplaces.

In our opinion, there is a need to inform the general public and entrepreneurs about the existence of mediation, its advantages and methods of application. We believe that it is extremely necessary to develop and launch a system of informing the population and civil servants.

Along with that, clarify the meaning of the term "mediation", talk about the available information about where you can get acquainted with the current rules, the cost of services and how to find a mediator, in particular in the "Action" application.

Keywords: mediation, mediator, mediation agreement, public administration, labor dispute

Постановка проблеми. На нашу думку, впровадження інституту медіації в Україні як альтернативи шляхів подолання спорів тепер актуалізується ще більше, так як в умовах воєнного стану, та маючи великі завдання щодо забезпечення умов проживання великої кількості внутрішньопереміщених і зовнішньопереміщених. Через це, необхідно вивчати та впроваджувати всі механізми медіації в практику вирішення трудових спорів як для державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, проводити інформування та цифровізацію цих послуг, ознайомлювати з доступністю отримання інформації про медіаторів, їхні кваліфікаційні вимоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До висвітлення проблем медіації зверталися вітчизняні науковці Андреева О. В. [2], Гаврилюк Р. Ю., Пацурківський П. С. [3], Гринь Д. В. [4], Долинська М. С. [5], Жомарткизи М. [6], Іваниця А. В. [7], Кармаза О. [8], Коваленко І. В., Поєдинок В. В. [9], Кірдан О. П. [10], Кологойда О. В., Сливінська А. В. [11], Лопушинський І. П., Ковальська Н. М., Демченко В. М. [12], Майстренко К. М. [13], та ін.

Проте, на нашу думку, на сьогодні є недостатньо наукових напрацювань, щодо розвитку й становлення інституту медіації в Україні, тому вивчення питань етики медіації, механізмів досудових вирішення трудових спорів постає актуальним питанням дослідження.

Мета статті – дослідження особливостей становлення правових засад інституту медіації в Україні та впровадження в систему публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Становлення інституту медіації в Україні, відповідає прагненням нашого народу до входження в Європейський Союз, що вимагає узгодження вітчизняного законодавства.

Поряд з тим, становлення інституту медіації в Україні являється пріоритетним, що надає можливість враховувати стандарти розвинутих країн ЄС та їх гарантії доступу громадян до вирішення спорів у позасудових можливостях.

Важливою віхою становлення інституту медіації в Україні є приєднання до Конвенції ООН про міжнародне врегулювання спорів (Сінгапурська конвенція про медіацію) у 7 серпня 2019 р. [14].

Закріплення на державному рівні пріоритетності розвитку альтернативних способів вирішення спорів, зокрема медіації, визнається у відповідних державних документах: Національній економічній стратегії на період до 2030 року, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 03.03 2021р. № 179 [15], за стратегічним напрямом «Верховенство права», в Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021[16], за стратегічним напрямом «Забезпечення права на справедливий суд», в Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 12.06.2020 № 471 [17].

Важливою віхою для національного законодавства стало прийняття Закону України «Про медіацію» у 2021 році. Відповідно до цього закону «який визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою» [1].

Відповідно до статті першої цього закону дано визначення процедур і значень термінів, які будуть використовуватися у практиці застосування медіації в Україні. А саме:

«1) договір про проведення медіації - угода про надання послуг з проведення медіації з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору), укладена сторонами можливого або наявного конфлікту (спору) та медіатором (медіаторами) у погодженій ними усній чи письмовій формі, яка відповідає вимогам закону;

2) медіатор - спеціально підготовлена нейтральна, незалежна, неупереджена фізична особа, яка проводить медіацію;

3) медіаційна угода - письмова угода учасників правовідносин про спосіб врегулювання всіх або певних конфліктів (спорів), які виникли або можуть виникнути між ними, шляхом проведення медіації. Медіаційна угода може укладатися у формі медіаційного застереження в договорі або у формі окремої угоди;

4) медіація - позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів;

5) об'єднання медіаторів - добровільне об'єднання, утворене відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання» для здійснення та захисту прав і свобод членів такого об'єднання та/або розвитку медіації, та/або сприяння впровадженню культури мирного вирішення конфліктів (спорів), та/або здійснення професійного самоврядування медіаторів, та/або для забезпечення надання послуги з медіації;

6) правила проведення медіації - порядок та методика проведення медіації, права та обов'язки учасників медіації, визначені договором про проведення медіації або затверджені суб'єктом, що забезпечує проведення медіації, відповідно до вимог цього Закону;

7) сторони медіації - фізичні, юридичні особи або групи осіб, які звернулися до медіатора (медіаторів) чи суб'єкта, що забезпечує проведення медіації, з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору) між ними шляхом проведення медіації та уклали договір про проведення медіації;

8) суб'єкт, що забезпечує проведення медіації, - юридична особа будь-якої організаційно-правової форми, що забезпечує надання послуги з медіації та веде реєстр медіаторів;

9) угода за результатами медіації - угода, що фіксує результат домовленості сторін медіації у погодженій між ними усній чи письмовій формі з урахуванням вимог закону;

10) учасники медіації - медіатор (медіатори), сторони медіації, їхні представники, законні представники, захисники, перекладач, експерт та інші особи, визначені за домовленістю сторін медіації.» [1].

Науковці Н.Г. Гетьманцева та І.Г. Козуб класифікують форми захисту спірних питань так: «1) звернення працівника до профспілкової організації для врегулювання розбіжностей, що виникли між ним і роботодавцем (у випадку, якщо такий працівник є членом профспілкової організації); 2) звернення до комісії з трудових спорів; 3) звернення до суду (у випадку не створення комісії з трудових спорів на підприємстві, в установі, організації або оскарження рішення комісії з трудових спорів); 4) звернення до інспекції або органу, що уповноважений здійснювати нагляд і контроль за дотриманням законодавства про працю; 5) звернення до прокурора щодо захисту трудових прав та інтересів» [18, с. 41-42].

На переконання Лях І. О., «на сучасному етапі розвитку Україна потребує формування системивирішення індивідуальних трудових спорів, що включала б судові та позасудові методи. У зв'язку із зазначеним, на підставі проаналізованого успішного досвіду зарубіжних країн, із врахуванням недоліків впровадження медіації вважаємо доцільним запропонувати напрямки розвитку, вдосконалення процедури медіації при вирішенні індивідуальних трудових спорів. Визначення концептуальних засад запровадження інституту медіації у трудовому праві України дозволить окреслити, розкрити ключові ідеї, на яких має ґрунтуватися процес введення інституту медіації в український правовий простір, визначити найбільш принципові напрямки, пріоритети» [19, с.15].

Крестовська Н.М., Щамбура Д.В. стверджують, що «неофіційне правове регулювання медіації та медіаторської діяльності, поряд з офіційним правом, володіє ознаками нормативності, легітимності, легальності, чинності. Водночас творення та розвиток неофіційного права має відмінний від офіційного права характер: його творцем виступає медіаторська спільнота як на національному, так і наднаціональному рівнях. Офіційне та неофіційне право у регулюванні діяльності медіаторів не є конкуруючими системами норм: навпаки, вони перебувають у діалектичній єдності, доповнюючи одна одну. Офіційне право регулює ті аспекти медіації та медіаторської діяльності, які пов'язані з функціонуванням офіційної системи врегулювання конфліктів/ спорів та визнанням результатів альтернативного вирішення спорів. Водночас альтернативне вирішення спорів з допомогою медіатора відбувається з урахуванням приписів офіційного права (в «тіні права»). Наявність неофіційного правового

регулювання та визнання його валідності зацікавленими суб'єктами права (в тому числі суб'єктами офіційної правової системи) дозволяє уникнути надмірної державної зарегульованості медіації та медіаторської діяльності і тим самим сприяти розвитку системи альтернативного вирішення спорів.» [20, с. 354]

Відповідно до Кодексу професійної етики медіатора, основними принципами професійної етики медіатора є:

«2.1. Незалежність. Медіатор діє незалежно від впливу будь-яких осіб на нього щодо проведення медіації та/або щодо досягнення певного результату медіації.

2.2. Нейтральність. Медіатор виявляє нейтральність щодо сторін медіації, не оцінює їхню поведінку, рішення та/або погляди. Позначення порушення сторонами правових норм або порядку проведення медіації не є втратою нейтральності медіатором.

Медіатор утримується від участі в медіації у конфліктах (спорах), щодо змісту та/або результатів вирішення яких він має зацікавленість, або за наявності іншого конфлікту інтересів, відмовляється від участі в медіації у випадку неможливості зберегти нейтральність.

2.3. Неупередженість. Медіатор діє з позиції неупередженого ставлення до сторін, їхньої поведінки, рішень, суджень. Медіатор утримується від проведення або продовження медіації між особами, щодо принаймні однієї з яких він має упереджене ставлення (позитивне чи негативне).

2.4. Конфіденційність. Медіатор дотримується вимог щодо конфіденційності, визначених Законом України “Про медіацію”, іншим законодавством та цим Кодексом. При визначенні меж конфіденційності сторонами медіації медіатор робить застереження щодо обмежень конфіденційності. Відповіді на будь-які запити про підготовку до медіації та/або проведення медіації формулюються з урахуванням вимог щодо конфіденційності та з дотримання інших принципів та правил медіації. Медіатор дотримується принципу конфіденційності без обмежень у часі, якщо інше не визначено сторонами.

2.5. Добровільність. Медіатор з власної волі бере участь у медіації в конкретному конфлікті (спорі) та приймає рішення про вихід із медіації. Рішення про участь чи вихід приймається медіатором відповідально, з урахуванням умов та обставин ситуації. Медіатор не зобов'язаний пояснювати сторонам причину свого виходу, але може зробити це з власної волі.

Медіатор інформує всіх учасників медіації про важливість дотримання принципу добровільності щодо участі в медіації всіма учасниками процесу та, відповідно до закону, неприпустимість примусу до врегулювання конфлікту (спору) шляхом проведення медіації.

2.6. Самовизначення. Медіатор інформує всіх учасників медіації про важливість дотримання принципу самовизначення та рівності прав сторін

медіації. Медіатор звертає увагу сторін медіації, що результат медіації залежить від їхнього щирого наміру порозумітися та мирним ненасильницьким шляхом знайти взаємоприйнятне рішення конфлікту (спору).

2.7. Відповідальне ставлення до підтримання належного рівня професійної компетентності. Медіатор має бути компетентним у питаннях стосовно процедури медіації, визначених законодавством та стандартами практики, що передбачає наявність необхідних знань, умінь та навичок.» [21].

Крім того, важливе значення відіграє Кодекс Етики медіатора щодо вирішення трудових та корпоративних спорів[22].

Також доповнюють становлення і розвиток інституту медіації в Україні, зміни до Кодексу законів про працю, внесені 16 листопада 2021 року, а саме доповнено статтю 222, «Стаття 222-1. *Врегулювання трудових спорів шляхом медіації*

Трудовий спір між працівником і роботодавцем незалежно від форми трудового договору може бути врегульовано шляхом медіації відповідно до Закону України "Про медіацію" з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом.

Договір про проведення медіації та угода за результатами медіації у трудових спорах укладаються в письмовій формі.

У разі невиконання чи неналежного виконання угоди за результатами медіації сторони медіації мають право звернутися для розгляду трудового спору до органів, передбачених статтею 221 цього Кодексу.

Участь у процедурі медіації може бути визнана поважною причиною у розумінні статей 225 і 234 цього Кодексу» [23]

Висновки. Впровадження інституту медіації в Україні, як обов'язкової досудової процедури при вирішенні індивідуальних трудових спорів слугуватиме імперативом для сторін проходження даного етапу до звернення до суду. Поряд з проаналізованими перевагами обов'язкова медіація має певні недоліки. Зокрема успішність медіації залежить від готовності сторін до компромісу у вирішенні спору. Враховуючи специфіку індивідуальних трудових спорів, зберігається ризик формування незадоволеності результатом медіації зокрема та правовою системою взагалі. Наприклад, працівник з метою збереження робочого місця вимушений поступитися своїми вимогами.

Переконані, що успішність медіації залежить від готовності сторін до компромісу, що видається можливим за умови добровільної згоди до участі у медіації за відсутності примусу суду чи обов'язковості закону. Роботодавець у спорі наділений більшими ресурсами: використання локальних активів, підтримка професійної правничої допомоги, фінансові можливості. Зазначені важелі мають вплив на працівника при врегулюванні спору на умовах, що не відповідають його інтересам.

У перспективі медіація не повинна стати перешкодою звернення до суду, має залишатися альтернативою процедурою, вигідною та привабливою для сторін спору. Єдина перевага запровадження обов'язкової медіації – це сприяння швидшому процесу її запровадження.

Важливим фактором, що впливає на рівень довіри до процедури медіації, визнається професійність медіатора, його особисті якості. Вважаємо, що медіація різних видів спорів вимагає різних знань і навичок. Зокрема медіатор, що працює в трудових спорах має знати відповідні норми законодавства, мати професійний і життєвий досвід. Серед обов'язків медіатора відповідно до ЗУ «Про медіацію» передбачено підвищення свого професійного рівня. Вбачаємо необхідним більш детально врегулювати дану вимогу в підзаконному нормативному акті, зокрема, порядок і процедуру підвищення кваліфікації.

Виникає необхідність створення ефективного механізму забезпечення виконання угод про врегулювання спору за результатами медіації у вирішенні спору, що не передавався на розгляд суду. Українське законодавство не передбачає гарантій виконання домовленостей, досягнутих та оформлених угодою за результатами медіації при вирішенні індивідуальних трудових спорів, не визначає певної спрощеної процедури та строків виконання даної угоди. Розробка такого механізму дозволить уникнути перетворення медіації у формальний процес.

Вважаємо, що освітні програми підготовки та перепідготовки державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування повинні обов'язково включати курс з медіації, що дозволить опанувати не тільки необхідними знаннями у відповідній процедурі, а й сформувати бачення її переваг порівняно з іншими методами вирішення спорів.

Література:

1. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX#Text> (дата звернення 03.01.2024)
2. Андреева О. В. Медіація як ефективний спосіб вирішення економічних спорів в умовах воєнного стану та в післявоєнний період [Електронний ресурс] / О. В. Андреева // Право України. - 2023. - № 10. - С. 101-111. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2023_10_9 (дата звернення 20.02.2024).
3. Гаврилюк Р. Ю. Правосуддя та медіація як конкурентні взаємодоповнюючі системи вирішення конфліктів (спорів) у суспільстві [Електронний ресурс] / Р. О. Гаврилюк, П. С. Пацурківський // Право України. - 2022. - № 2. - С. 143-160. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2022_2_13 (дата звернення 20.02.2024).
4. Гринь Д. В. Медіація як один із альтернативних способів вирішення індивідуальних трудових спорів: досвід зарубіжних країн [Електронний ресурс] / Д. В. Гринь // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. - 2022. - Вип. 72(2). - С. 15-19. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2022_72\(2\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2022_72(2)_4) (дата звернення 20.02.2024).
5. Долинська М. С. Медіація як одна із функцій українського нотаріального процесу [Електронний ресурс] / М. С. Долинська // Аналітично-порівняльне правознавство. - 2022. - № 2. - С. 74-78. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anporpr_2022_2_15 (дата звернення 20.02.2024).

6. Жомарткизи М. Медіація у вирішенні міжнародних економічних конфліктів. Ефективні підходи та перспективи [Електронний ресурс] / М. Жомарткизи // Аналітично-порівняльне правознавство. - 2023. - № 6. - С. 194-205. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anporrg_2023_6_36 (дата звернення 20.02.2024).
7. Іваниця А. В. Медіація як спосіб врегулювання правових спорів в умовах воєнного стану [Електронний ресурс] / А. В. Іваниця // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. - 2022. - № 2. - С. 511-517. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvdv_s_2022_2_78 (дата звернення 20.02.2024).
8. Кармаза О. Медіація та переговори як альтернативні способи вирішення спорів [Електронний ресурс] / О. Кармаза // Підприємництво, господарство і право. - 2020. - № 5. - С. 13-18. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2020_5_3 (дата звернення 20.02.2024).
9. Коваленко І. В. Медіація в корпоративних спорах [Електронний ресурс] / І. В. Коваленко, В. В. Поєдинок // Право України. - 2021. - № 6. - С. 117-127. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2021_6_10 (дата звернення 20.02.2024).
10. Кірдан О. П. Медіація як складник соціальних навичок та фахових компетентостей майбутніх соціальних працівників [Електронний ресурс] / О. П. Кірдан // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. - 2023. - № 3. - С. 96-100. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/punpu_2023_3_17 (дата звернення 20.02.2024).
11. Кологойда О. В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення корпоративних спорів [Електронний ресурс] / О. В. Кологойда, А. В. Сливінська // Право і суспільство. - 2022. - № 3. - С. 83-93. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2022_3_15 (дата звернення 20.02.2024).
12. Лопушинський І. П., Ковальська Н. М., Демченко В. М. Медіація як засіб вирішення суперечок у публічному управлінні: гуманістичний аспект. Вісник Херсонського національного технічного університету. 1(80). Херсон. 2022. С. 110-119. DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2022.1.13>. (дата звернення 20.02.2024).
13. Майстренко К. М. Медіація як сучасна технологія вирішення конфліктів в системі публічного управління [Електронний ресурс] / К. М. Майстренко // Інвестиції: практика та досвід. - 2023. - № 5. - С. 120-124. (дата звернення 20.02.2024).
14. United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation. URL: http://www.uncitral.org/pdf/english/commissionsessions/51stsession/Annex_I.pdf. (дата звернення 03.01.2024)
15. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова КМУ від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення 03.01.2024)
16. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення 03.01.2024)
17. Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова КМУ від 12 червня 2020 р. № 471. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/471-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 03.01.2024)
18. Гетьманцева Н.Г., Козуб І.Г. Засіб, спосіб і форма захисту трудових прав. Адвокат. 2009. № 11. С. 37-42.
19. Лях І. О. Проблеми теорії і практики запровадження інституту медіації у трудовому праві : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2020. 27 с.

20. Крестовська Н. М., Щамбура Д. В. Регулювання медіації: перетин офіційного та неофіційного права. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 1. С. 352-356. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/88> (дата звернення: 03.03.2024).

21. Кодекс етики медіатора. Національна асоціація медіаторів України. URL : <http://namu.com.ua/ua/info/mediators/ethical-code> (дата звернення: 03.08.2024).

22. Кодекс Етики медіатора трудових та корпоративних спорів / за заг. ред. А. А. Нечай. Київ : Видавнича група «Шкільний світ», 2021. 23 с.

23. Кодекс законів про працю України. Закон №322 від -VIII від 10.12.71 ВВР, 1971, додаток до № 50, ст. 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 10.04.2024).

References:

1. Pro mediatsiiu.[About mediation] Zakon Ukrainy vid 16 lystopada 2021 roku № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> [in Ukrainian].

2. Andreieva O. V. Mediatsiia yak efektyvnyi sposib vyrishennia ekonomichnykh sporiv v umovakh voiennoho stanu ta v pisliavoiennyi period [Elektronnyi resurs] / O. V. Andreieva // Pravo Ukrainy. - 2023. - № 10. - S. 101-111. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2023_10_9 [in Ukrainian].

3. Havryliuk R. Yu. Pravosuddia ta mediatsiia yak konkurentni vzaïmodopovniuiuchi systemy vyrishennia konfliktiv (sporiv) u suspilstvi [Elektronnyi resurs] / R. O. Havryliuk, P. S. Patsurkivskiy // Pravo Ukrainy. - 2022. - № 2. - S. 143-160. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2022_2_13 [in Ukrainian].

4. Hryn D. V. Mediatsiia yak odyin iz alternatyvnykh sposobiv vyrishennia indyvidualnykh trudovykh sporiv: dosvid zarubizhnykh krain [Elektronnyi resurs] / D. V. Hryn // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Pravo. - 2022. - Vyp. 72(2). - S. 15-19. - Rezhym dostupu: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2022_72\(2\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2022_72(2)_4) [in Ukrainian].

5. Dolynska M. S. Mediatsiia yak odna iz funktsii ukrainskoho notarialnoho protsesu [Elektronnyi resurs] / M. S. Dolynska // Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. - 2022. - № 2. - S. 74-78. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anopr_2022_2_15 [in Ukrainian].

6. Zhomartkyzy M. Mediatsiia u vyrishenni mizhnarodnykh ekonomichnykh konfliktiv. Efektyvni pidkhody ta perspektyvy [Elektronnyi resurs] / M. Zhomartkyzy // Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. - 2023. - № 6. - S. 194-205. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anopr_2023_6_36 [in Ukrainian].

7. Ivanytsia A. V. Mediatsiia yak sposib vrehuliuvannia pravovykh sporiv v umovakh voiennoho stanu [Elektronnyi resurs] / A. V. Ivanytsia // Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. - 2022. - № 2. - S. 511-517. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvdv_s_2022_2_78 [in Ukrainian].

8. Karmaza O. Mediatsiia ta perehovory yak alternatyvni sposoby vyrishennia sporiv [Elektronnyi resurs] / O. Karmaza // Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo. - 2020. - № 5. - S. 13-18. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2020_5_3 [in Ukrainian].

9. Kovalenko I. V. Mediatsiia v korporatyvnykh sporakh [Elektronnyi resurs] / I. V. Kovalenko, V. V. Poiedynok // Pravo Ukrainy. - 2021. - № 6. - S. 117-127. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2021_6_10 [in Ukrainian].

10. Kirdan O. P. Mediatsiia yak skladnyk sotsialnykh navychok ta fakhovykh kompetentostei maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv [Elektronnyi resurs] / O. P. Kirdan // Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho. - 2023. - № 3. - S. 96-100. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/punpu_2023_3_17. [in Ukrainian].

11. Kolohoida O. V. Mediatsiia yak alternatyvnyi sposib vyrishennia korporatyvnykh sporiv [Elektronnyi resurs] / O. V. Kolohoida, A. V. Slyvinska // Pravo i suspilstvo. - 2022. - № 3. - S. 83-93. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2022_3_15 [in Ukrainian].
12. Lopushynskiy I. P., Kovalska N. M., Demchenko V. M. Mediatsiia yak zasib vyrishennia superechok u publichnomu upravlinni: humanistychnyi aspekt. Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. 1(80). Kherson. 2022. S. 110-119. DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2022.1.13>. [in Ukrainian].
13. Maistrenko K. M. Mediatsiia yak suchasna tekhnolohiia vyrishennia konfliktiv v systemi publichnoho upravlinnia [Elektronnyi resurs] / K. M. Maistrenko // Investytsii: praktyka ta dosvid. - 2023. - № 5. - S. 120-124. [in Ukrainian].
14. United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation. URL: http://www.uncitral.org/pdf/english/commissionsessions/51stsession/Annex_I.pdf.
15. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ekonomichnoi stratehii na period do 2030 roku [On approval of the National Economic Strategy for the period up to 2030] Postanova KMU vid 3 bereznia 2021 r. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>[in Ukrainian].
16. Pro Natsionalnu stratehiu u sferi prav liudyny. [About the National Strategy in the field of human rights]. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 bereznia 2021 roku № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>[in Ukrainian].
17. Pro zatverdzhennia Prohramy diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy. [On approval of the Program of Activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine]Postanova KMU vid 12 chervnia 2020 r. № 471. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/471-2020-%D0%BF#Text>[in Ukrainian].
18. Zasib, sposib i forma zakhystu trudovykh prav. [Means, method and form of protection of labor rights] Hetmantseva N.H., Kozub I.H. Advokat. 2009. № 11. S. 37-42. [in Ukrainian].
19. Problemy teorii i praktyky zaprovadzhennia instytutu mediatsii u trudovomu pravi. [Problems of the theory and practice of introducing the institution of mediation in labor law] Liakh I. O. avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.05. Kharkiv, 2020. 27 p. [in Ukrainian].
20. Rehuliuвання медиатсии: peretyn ofitsiinoho ta neofitsiinoho prava.[Regulation of mediation: intersection of official and unofficial law]. Krestovska N. M., Shchambura D. V. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 2021. № 1. S. 352-356. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/88> [in Ukrainian].
21. Kodeks etyky mediatora.[Кодекс етики медіатора]. Natsionalna asotsiatsiia mediatoriv Ukrainy. URL : <http://namu.com.ua/ua/info/mediators/ethical-code> [in Ukrainian].
22. Kodeks Etyky mediatora trudovykh ta korporatyvnykh sporiv [Code of Ethics of a mediator of labor and corporate disputes]. za zah. red. A. A. Nechai. Kyiv : Vydavnycha hrupa «Shkilnyi svit», 2021. 23 s. [in Ukrainian].
23. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy. [Labor Code of Ukraine]. Закон №322 від -VIII від 10.12.71 БВР, 1971, додаток до № 50, ст. 375. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> . [in Ukrainian].

УДК 351.862.4:340.13

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-393-408](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-393-408)

Лазор Олег Ярославович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21000, тел.: (0432) 26-52-20, <https://orcid.org/0000-0002-5989-8527>

Заболотний Андрій Володимирович кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри публічного управління та адміністрування, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21000, тел.: (0432) 26-52-20, <https://orcid.org/0009-0006-9414-4057>

Зубар Іван Валерійович кандидат економічних наук, старший викладач кафедри публічного управління та адміністрування, Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21000, тел.: (0432) 26-52-20, <https://orcid.org/0000-0002-5112-421X>

РОЛЬ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена вивченню місця об'єктів критичної інфраструктури у сфері реалізації та забезпечення державної політики продовольчої безпеки. Визначено ключову характеристику та зміст продовольчої безпеки, а також важливість оцінювання ризиків та основних загроз її забезпечення, серед яких особливу увагу приділено секторам критичної інфраструктури. Продовольчу захищеність ідентифіковано частиною суспільної і національної безпеки держави, що нерозривно пов'язує її із безпекою критичної інфраструктури.

Наголошується на актуальності питань продовольчої безпеки в умовах війни в Україні. Проведено оцінку основних індикаторів продовольчої захищеності України та її місце серед світових держав, у результаті чого виявлено ряд негативних тенденцій. Проведено аналіз можливих причин погіршення продовольчої безпеки країни, серед яких відзначено пошкодження та знищення ряду об'єктів критичної інфраструктури, зокрема у сільському господарстві.

Виявлено, що аграрний сектор України, який є детермінантою продовольчої забезпеченості населення, зазнав значних втрат внаслідок війни. Підраховано

вартість знищених активів даного сектору критичної інфраструктури та обсяг фінансування, необхідний для їх реконструкції і відновлення. Акцентовано увагу на необхідності врахування сучасних тенденцій стійкості продовольчого забезпечення населення в державах – членах ЄС із подальшою їх імплементацією в Україні.

Ідентифіковано перелік основних суб'єктів державної політики продовольчої безпеки та внесено пропозицію до створення Міжвідомчої координаційної ради з питань продовольчої безпеки у якості дорадчого органу, що допоможе оптимізувати пропозиції до гармонізації державної політики продовольчої безпеки України у світлі євроінтеграційного курсу. Обгрунтовано перспективність імплементації зазначеної пропозиції у світлі реалізації програми фінансової донорської підтримки України та повоєнного відновлення.

Ключові слова: державне управління, публічне управління, критична інфраструктура, продовольча безпека, національна безпека, державна політика, захист критичної інфраструктури.

Lazor Oleg Yaroslavovych Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Management and Administration, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynskyi, Ostrozkogo St., 32, Vinnytsia, 21000, tel.: (0432)26-52-20, <https://orcid.org/0000-0002-5989-8527>

Zabolotnyy Andriy Volodymyrovych Candidate of Sciences in Public Administration, Senior Lecturer of the Department of Public Management and Administration, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University, Ostrozkogo St., 32, Vinnytsia, 21000, tel.: (0432)26-52-20, <https://orcid.org/0009-0006-9414-4057>

Zubar Ivan Valeriyovych Candidate of Economics Sciences, Senior Lecturer of the Department of Public Management and Administration, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0002-5112-421X>

THE ROLE OF CRITICAL INFRASTRUCTURE IN ENSURING THE STATE POLICY OF FOOD SECURITY IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the study of the place of critical infrastructure objects in the sphere of implementation and provision of the state food security policy. The key characteristic and content of food security, as well as the importance of risk assessment and the main threats to its provision, are determined.

Among the threats, special attention is paid to critical infrastructure sectors. Food security is identified as a part of public and national security of the state. It was determined that this fact inextricably links it with the safety of critical infrastructure.

The relevance of food security issues in the conditions of war in Ukraine is emphasized. The assessment of the main indicators of food security of Ukraine and its place among world countries was carried out. As a result, a number of negative trends were revealed. An analysis of the possible reasons for the deterioration of the country's food security was carried out. Among them, damage and destruction of a number of critical infrastructure facilities, including in agriculture, was noted.

It was found that the agrarian sector of Ukraine is a determinant of food security of the population. It is noted that he suffered significant losses as a result of the war. The value of the destroyed assets of this critical infrastructure sector was calculated. The amount of funding necessary for their reconstruction and restoration has been determined. Attention is focused on the need to take into account modern trends in the sustainability of food supply to the population in EU member states with their further implementation in Ukraine.

A list of the main subjects of the state food security policy has been identified. A proposal was made to create an Interdepartmental Coordinating Council on Food Safety. This organization will have the status of an advisory body. It is believed that it will help the Government to optimize proposals for the harmonization of the state policy of food security of Ukraine to the conditions of the European integration course. The perspective of the implementation of the mentioned proposal within the framework of the implementation of the program of donor financial support of Ukraine and post-war reconstruction is substantiated.

Keywords: public administration, public administration, critical infrastructure, food security, national security, public policy, protection of critical infrastructure.

Постановка проблеми. Нині у світі присутні тенденції до прогресування ряду глобальних проблем, де серед найгостріших варто відзначити нестачу якісних продуктів харчування, дефіцит питної води та голод. Моніторинг загальносвітового забезпечення доступності для населення їжі демонструє наявність близько 2 мільярдів людей, які відчувають певний рівень харчової незабезпеченості [16]. У період 2019-2022 років продовольчу безпеку у світі поставили під загрозу тривала пандемія COVID-19, несприятливі погодні явища, активізація змін клімату, тероризм, збройні конфлікти та ін. Починаючи із 2022 року цю тенденцію додатково посилив землетрус у Туреччині, сильна посуха в Молдові та найбільше – початок війни в Україні та масове переміщення біженців, яке вона спровокувала. Війна вплинула на найбільші сегменти імпорту українського зерна, що різко знизило доходи українських фермерів [9]. При цьому наслідком

вторгнення російських військ стало захоплення, знищення та пошкодження значної частини життєво-важливих об'єктів критичної інфраструктури, руйнування транспортної інфраструктури та портових споруд, а також блокада Чорного моря, що створило загрози для глобальної продовольчої безпеки [9]. Ці потрясіння спричинили зростання цін на продовольство та енергоносії, підвищення вартості сільськогосподарських ресурсів і виробництва, зростання транспортних тарифів, зниження купівельної спроможності та підвищення вартості життя, що призвело до ще більшого загострення питання продовольчої безпеки.

Сучасні соціальні потрясіння в умовах трансформування суспільно-економічного розвитку та тенденції глобалізації вимагають інноваційних шляхів розвитку державної політики, яка забезпечила б подолання дефіциту продуктів харчування та їх економічну доступність для населення, посиливши тим самим продовольчу безпеку країни. При цьому важливим елементом є розвиток ефективної системи критичної інфраструктури, яка покликана забезпечувати базові потреби людини, а також політики захисту життєво-важливих інфраструктурних об'єктів в умовах гібридних загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед учених, які присвятили свої наукові праці дослідженням державної політики продовольчої безпеки в Україні та ролі у її забезпеченні критичної інфраструктури варто відзначити О. М. Сазонець, А. О. Вацішина, С. В. Березюка, С. П. Завгородню та ін.

Метою статті є дослідження місця об'єктів критичної інфраструктури у сфері забезпечення продовольчої безпеки.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні проблемою для усіх країн світу є забезпечення власної продовольчої безпеки, оскільки наявність несприятливих природних умов, різного рівня економічного розвитку та соціально-політичної ситуації стають причинами диференційованості у стані продовольчої захищеності. На глобальному рівні важливу роль у вирішенні питань регулювання продовольчої безпеки здійснює Організація Об'єднаних Націй, закріпивши вирішення світової проблеми голоду у складі головних цілей сталого розвитку [7]. В Україні фундаментальні гарантії продовольчої захищеності закріплено у Конституції (ст. 48, 50) та інших нормативно-правових актах [6]. За визначенням, яке представлено у проєкті Закону України «Про основи продовольчої безпеки України» продовольча безпека України трактується як «здатність держави задовольняти потреби населення в харчуванні на рівні не нижче медичних обґрунтованих норм гарантована наявністю відповідних ресурсів, потенціалом внутрішнього виробництва, незалежно від внутрішніх і зовнішніх умов (погроз) спроможність забезпечити сприятливу демографічну динаміку, збереження генофонду нації, сталість розвитку, інтеграцію країни у світовий економічний простір, суверенітет і

незалежність» [11]. У Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України», визначається, як «захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності» [3]. У положеннях Концепції забезпечення національної системи стійкості, введеної в дію Указом Президента України від 27 вересня 2021 р. № 479/202112, задекларовано завдання з оцінювання ризиків для найбільш важливих сфер життєдіяльності суспільства і держави, зокрема стійкого постачання продовольства [13]. Відповідно до зазначених нормативно-правових актів, можемо дійти висновку, що продовольча захищеність є частиною суспільної, а відповідно і національної безпеки держави, що нерозривно пов'язує її із критичною інфраструктурою. Це, у свою чергу, підтверджує Закон України «Про критичну інфраструктуру» (ст. 9), яким продовольче забезпечення включено до категорії «життєво важливих функцій та/або послуг, порушення яких призводить до негативних наслідків для національної безпеки України» [4]. Окрім цього, пряму залежність продовольчої безпеки та критичної інфраструктури встановлює постановка Кабінету Міністрів України №1109 від 09.10.2020 р. «Деякі питання об'єктів критичної інфраструктури» [10], якою затверджено перелік секторів критичної інфраструктури, серед яких під номером 4 зазначено «харчову промисловість та агропромисловий комплекс». До функцій даного сектору включено виробництво та переробку сільськогосподарської та харчової продукції, виробництво ветеринарних препаратів, експлуатацію елеваторів, експлуатацію зрошувальних систем та каналів, безперервна робота яких необхідна для стабільного та рівномірного забезпечення країни базисною продукцією, яка також важлива у національному забезпеченні стратегічних продовольчих запасів.

Для України питання продовольчої безпеки стало надзвичайно актуальним в останні роки. Цю проблему загострили умови війни, особливо загрози, пов'язані із пошкодженням значної кількості об'єктів критичної інфраструктури, негативною економічною ситуацією в країні та іншими проблемами економічного і соціального характеру. Так, за підсумками 2022 р., у рейтингу Глобального індексу продовольчої безпеки (Global Food Security Index – GFSI) Україна посіла 71 місце серед 113 країн світу, втративши за рік 13 позицій (у довоєнний період займала 58 місце) [17]. Даний Індекс складається з чотирьох компонентів: економічна та фізична доступність продовольства, якість і безпечність, природні ресурси та стійкість. Порівняно з довоєнним періодом, найбільше знизився рівень економічної доступності (з 73,9 у 2021 р. до 66,6 у 2022 р.). Це можемо пояснити наслідками бойових дій, посиленних блокадою морських портів та руйнуванням критичної енергетичної

інфраструктури. Дані явища призвели до падіння експорту товарів на 35,2%, що, у свою чергу, знизило надходження іноземної валюти в країну, збільшивши торговельний дефіцит товарів більш ніж двічі – із 5,6 млрд євро у 2021 р. до 13,9 млрд євро у 2023 р. Наслідком стали перебої в ланцюгах постачання та зростання цін на продукти, залежні від критичної інфраструктури – продукти харчування та енергоносії. Дані явища детермінували стрімку ескалацію рівня інфляції, яка за підсумками 2022 року досягла рівня 26,6% [2]. У результаті, для більшої частини населення України найбільша видаткова частка сімейного бюджету стала припадати на продукти харчування. Тут варто відзначити результати досліджень С. П. Завгородньої, у яких вона зазначає, що «диференціація за доходами є одним із визначальних чинників нерівності населення за споживчими характеристиками» [2]. Тобто, чим бідніше домогосподарство, тим більшу частку свого доходу воно змушене витратити на задоволення базових потреб, у даному випадку – на купівлю продуктів харчування. До повномасштабної збройної агресії РФ ця частка видатків в Україні становила 42 %, а за підсумками 2022 року вона зросла до 48–49 %. Для порівняння, у середньостатистичній європейській сім'ї видатки на продукти харчування становлять 12-18 %. Також від початку повномасштабної збройної агресії РФ зросла частка домогосподарств, які економлять на харчуванні – з 12,2 % у 2021 р. до 26,3 % у 2023 р. [17].

Через повномасштабну збройну агресію РФ також загострилася і проблема локального дефіциту продуктів харчування в окремих населених пунктах, які розташовані близько до зони бойових дій. Значення показника фізичної доступності продовольства в Україні у 2022 р. зменшилося на 3,7 пункта – із 51,8 до 48,1 у 2022 р. За цим показником Україна посідала 93 місце в світі [17].

Аналізуючи світові тенденції продовольчої безпеки, слід зазначити, що кількість людей, які страждають від голоду, повільно збільшуються. Як результат – у світі понад 820 мільйонів людей сьогодні голодують [16]. Згідно з даними за 2020-2023 роки, серед країн Європи та Азії дев'ять мають відсоток голодуючих вище 2,5 відсотка: Албанія, Грузія, Киргизстан, Мальта, Північна Македонія, Словаччина, Таджикистан, Туркменістан і Україна. Таджикистан має найвищий рівень поширеності недоїдання в регіоні, за ним йдуть Туркменістан, Киргизстан і Україна. (рис.1). За цей же період частка голодуючих зросла лише на Мальті та в Україні, а в усіх інших згаданих вище країнах знизилася.

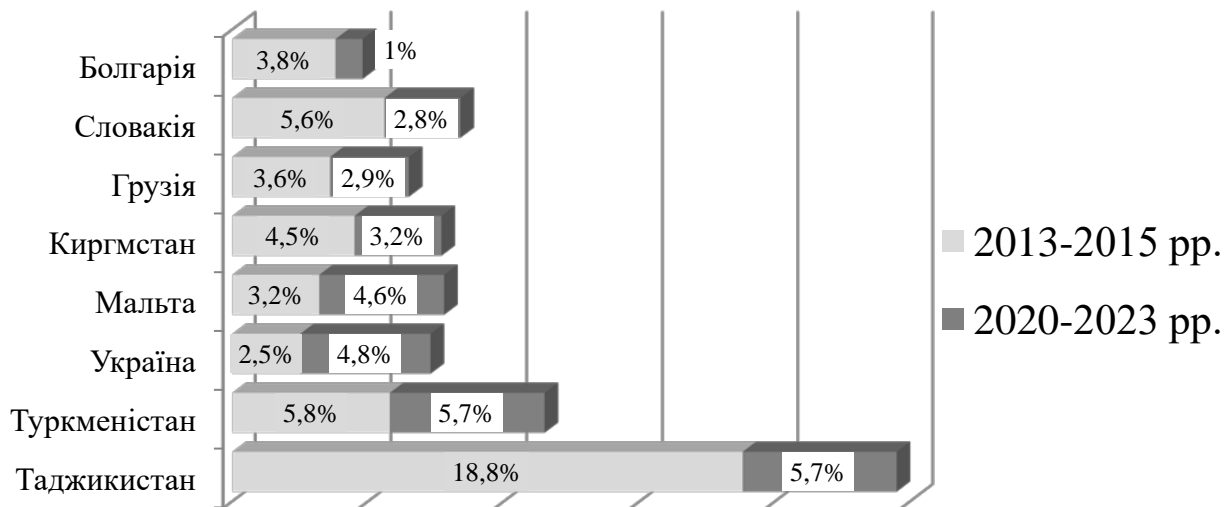

Рис.1 Частка людей, що голодують серед країн Європи та Азії станом на жовтень 2023 р.

Джерело: сформовано за даними [16]

Дані, оприлюднені в Інфляційному звіті НБУ за жовтень 2023 р., свідчать про стрімке зростання кількості домогосподарств, які не можуть дозволити собі певні товари першої необхідності протягом дії режиму воєнного стану, що фактично означає їх перебування на межі бідності. Станом на вересень 2023 р. таких домогосподарств було понад 50 %. Зазначене спостерігається на тлі збільшення частки неактивного та скорочення частки зайнятого населення (табл. 1).

Таблиця 1

**Самооцінка фінансового становища домогосподарств,
у 2021–2023 рр., % відповідей**

Показник	Рік		
	2021	2022	2023
Економлять на харчуванні	12,2	19,9	26,2
Вистачає на харчі, але на одяг та взуття потрібно заощадити / позичити	25,0	33,2	25,0
Вистачає на харчі, одяг, взуття. На придбання дрібної техніки потрібно заощадити / позичити	39,3	22,0	22,7
Вистачає на харчі, одяг, взуття, придбання дрібної техніки. Але на придбання габаритної техніки потрібно заощадити / позичити	18,1	12,5	13,8
Вистачає на харчі, одяг, взуття, придбання дрібної і габаритної техніки. На придбання машини / квартири потрібно заощадити / позичити	3,0	8,2	8,3
Домогосподарство може дозволити собі будь-які покупки	0,5	1,8	1,7

Джерело: сформовано за даними: [2]

Судячи із самооцінки фінансового становища домогосподарств, за період воєнного стану значно зросла частка домогосподарств, які економлять на харчуванні (з 12,2 % у 2021 р. до 26,2 % у 2023 р.), а також домогосподарств, яким вистачає на харчі, одяг, взуття, придбання дрібної і габаритної техніки (з 3 % у 2021 р. до 8,3 % у 2023 р.). Водночас знизилась частка домогосподарств, яким вистачає на харчі, одяг, взуття (з 39,3 % у 2021 р. до 22,7 % у 2023 р.) [2]. Варто також відзначити, що у результаті загрози обстрілів і руйнування військами РФ об'єктів критичної інфраструктури актуалізується фактор «енергетичної бідності», який згадує у своїх дослідженнях С. П. Завгородня, трактуючи її як «обмежену фізичну доступність енергоресурсів для населення» [2].

Відзначимо також інші суттєві деструктивні наслідки для продовольчої безпеки від руйнування армією РФ критичної інфраструктури України. Так, загальна вартість знищених активів агросектору станом на кінець 2023 р. становить 10,3 мільярда доларів, що на 18% більше, ніж у 2022 р. Найбільшою категорією збитків стала пошкоджена та знищена сільськогосподарська техніка, що оцінюється у 5,8 млрд дол. США – 56,7% [14]. Зазначимо також, що значної шкоди зазнали зерносховища та елеватори, які Уряд постановою від 09 травня 2023 р. № 455 також вніс до переліку секторів критичної інфраструктури. Сукупна ємність пошкоджених сховищ становить 3,3 мільйона тон одночасного зберігання, тоді як 11,3 мільйона тон потужностей одночасного зберігання повністю знищено, що спричинило скорочення потужностей зберігання агропродукції на 19,5%. Окрім цього, війна призвела до втрат близько 238 тис. голів великої рогатої худоби, 544 тис. голів свиней, 131 тис. голів овець і кіз, а також майже 13 млн. голів птиці. Загальний збиток, спричинений зменшенням поголів'я, оцінюється в 254 млн дол США. Втрати багаторічних насаджень оцінюються у 16,3 тис. га зі щорічним скороченням врожаю багаторічних культур у 458 тис. т з орієнтовною вартістю відновлення 398 млн дол. Збитки, завдані аквакультури та рибальству оцінюють у 35 млн. дол. Суттєвим чинником посилення продовольчих втрат стало свідоме руйнування вкрай важливого для півдня України об'єкта критичної інфраструктури – дамби Каховської ГЕС. Дана катастрофа призвела до зупинки водопостачання більш як 30 систем зрошення полів Дніпропетровської, Херсонської та Запорізької областей, що забезпечували урожай на площі 584 тис. гектарів сільгоспугідь [8]. Додатково до цього, активними бойовими діями пошкоджено та забруднено значні площі сільськогосподарських угідь, обсяг яких, станом на жовтень 2023 року, склав 1,5 млн га [9]. Таким чином, за нашими підрахунками, пошкодження критичної інфраструктури призвело до знищення потужностей для продовольчого забезпечення близько 15 млн людей.

Дану проблему також описують у своїх дослідженнях учені О. М. Сазонець та А. О. Вацішин, демонструючи пряму залежність зростання продовольчої небезпеки від деструктивних явищ, що призводять до руйнування критичної інфраструктури. Погоджуємось із думкою дослідників, що в межах реалізації державної політики продовольчої безпеки в країні, можна знизити рівень впливу окремих явищ шляхом будівництва додаткових об'єктів критичної інфраструктури та оптимізації використання діючих [12]. Наприклад посуха може піддаватися регуляції шляхом створення штучних водойм, застосування крапельних систем зрошення чи осушення, перебої у енергопостачанні можна компенсувати шляхом використання альтернативних джерел енергії.

Отже, об'єкти критичної інфраструктури мають прямий та опосередкований вплив на забезпечення населення питною водою, продукцією сільського господарства та іншими продуктами харчування. Серед основних секторів критичної інфраструктури, проблеми у яких чинять вплив на продовольчу безпеку України варто виділити:

- паливно-енергетичний сектор – характеризується значною втратою енергетичних потужностей та високою імпортозалежністю, що знижує доступність енергоносіїв для виробників продовольства;

- сектор транспорту – характеризується значною втратою транспортних ланцюгів постачання, де особливо гострою стала проблема бомбардування морських портів, дунайських портів, автомобільного і залізничного сполучення та їх інфраструктури необхідної для експорту українського продовольства;

- промисловий сектор – чинить опосередкований, але досить суттєвий вплив, зокрема на продовольчу безпеку (наприклад, зниження виробництва вітчизняних мінеральних добрив та засобів захисту рослин, призводить до їх здорожчання і, як наслідок, зниження якості продукції сільського господарства) [1];

- сектор охорони навколишнього природного середовища – передбачає вплив на продовольче забезпечення шляхом подолання проблем нераціонального землекористування, необґрунтовано високої розораності сільськогосподарських угідь, недотримання вимог з контурно-меліоративної організації території та сівозмін [15].

Варто відзначити, що незважаючи на наявність описаних проблем та колосальні втрати і руйнування критичної інфраструктури, вітчизняний сектор продовольчого забезпечення виявився досить стійким. Валовий збір за всіма групами сільськогосподарських культур станом на кінець грудня 2023 р. у 1,5–3 рази перевищив потреби України у внутрішньому продовольчому споживанні, що підтверджують статистичні дані:

- зібрано 79,2 млн т с.-г. культур (58,4 млн т зернових та зернобобових культур, 20,8 млн т олійних культур, 11,9 млн т цукрових

буряків), що на 10% більше зернових та 18% олійних культур відносно показника 2022 р.;

– споживання свинини, м'яса птиці та яловичини на 1 особу зросло з 54,1 кг у 2022 р. до 54,7 кг у 2023 р., при цьому зросло і виробництво м'яса птиці на 32 тис. т (до 1 млн 285 тис. т) та яловичини на 4 тис. т (до 272 тис. т), що свідчить про забезпеченість потреб внутрішнього ринку м'яса й м'ясопродуктів;

– виробництво підприємствами молока, станом на грудень 2023 р. вийшло на довоєнний рівень – 2,8 млн т (у 2021 р. – 2,77 млн т);

– нарощується в Україні виробництво овочів, зокрема у 2023 р. відносно 2022 р. розширено площі під цибулею (+8,1 %), морквою (+6,1 %), капустою (+1,7 %), картоплею (+2 %) та столовим буряком (+7 %);

– поступово відновлюються обсяги експорту агропродукції, так 2023 р. експортовано 67,5 млн т агропромислової продукції різних видів, що на 15 % перевищило показник 2022 р., однак, в силу зниження цін та здорожчання експортної логістики, виторг у 2023 р. був на 8 % менше від показника 2022 р. [9].

Щодо перспектив продовольчої безпеки в країні та ролі критичної інфраструктури, відзначимо, що розвиток державної політики у цьому напрямку відбувається у світлі євроінтеграційного вектору розвитку України. Відповідно, варто враховувати сучасні тенденції стійкості продовольчого забезпечення населення в державах – членах ЄС із подальшою їх імплементацією в Україні. Тут заслуговує уваги запровадження стійких продовольчих систем (Sustainable food systems), а також соціальної та екологічної стійкості [18]. Серед країн ЄС для зміцнення даних напрямів стійкості одним із ключових пріоритетів є визначення домінуючою формою аграрного виробництва (як сектору критичної інфраструктури) сімейного фермерства у якості детермінанти продовольчої безпеки. Цьому сприяє усвідомлення незамінної ролі, яку відіграють сімейні господарства у продукуванні суспільних благ – забезпеченні продовольчої безпеки, економічному розвитку сільських територій, збереженні агроландшафтів, відтворенні генофонду та автентичної національної культури. Реалізацією державної політики у цьому напрямку у більшості країн займаються спеціально створені організації. У Німеччині – «Bodenverwertungs- undverwaltungs GmbH» (BVVG), в Угорщині – «Magyar Nemzeti Vagyonkezelő Zrt», у Франції – асоціація з розвитку земель та регіонального розвитку «Société d'aménagement foncier et d'établissement rural» (SAFER). До складу таких установ, як правило, входять представники аграрних профспілок, фермери учасники ринку продовольства та окремі делегати об'єктів критичної інфраструктури [5]. Вважаємо за доцільне внести пропозицію щодо створення

дорадчого органу при Кабінеті Міністрів України – Міжвідомчої координаційної ради з питань продовольчої безпеки у складі представників Міністерства аграрної політики та продовольства України, Уповноваженого органу у сфері захисту критичної інфраструктури України, а також ключових секторів продовольчого забезпечення (рис. 2).

Перспективність імплементації зазначеної пропозиції вбачаємо у світлі реалізації схваленого Урядом Плану України для Ukraine Facility, який став основою для реалізації програми Європейського Союзу щодо фінансової підтримки України протягом 2024-2027 років [8]. Даний План передбачає ряд реформ в межах фінансування обсягом до 50 млрд євро. Серед реформ, що стосуються продовольчої безпеки та аграрного сектору варто відзначити наступні:

Реформа 1. Узгодження інституційних рамок сільського господарства та розвитку сільських територій із політикою Європейського Союзу.

Реформа 2. Забезпечення функціонування ринку землі.

Реформа 3. Вдосконалення інституційної та адміністративної спроможності для управління інвестиційними програмами.

Реформа 4. Вдосконалення офіційного публічного електронного реєстру сільгоспвиробників

Реформа 5. Довгостроковий план розвитку іригаційного комплексу задля підвищення кліматичної стійкості сектору.

Реформа 6. Розмінування сільськогосподарських земель та акваторій.

Міжвідомча координаційна рада з питань продовольчої безпеки

Основні завдання:

1. Розробка рекомендацій щодо забезпечення продовольчої безпеки та відновлення продовольчої незалежності домогосподарств уздовж лінії фронту або інших районах, що зазнали значного впливу.

2. Розробка рекомендацій щодо відновлення критично важливих об'єктів інфраструктури продовольчих ланцюжків та забезпечення тимчасового заміщення їх функцій.

3. Розробка рекомендацій щодо стійкості критично важливих об'єктів агропродовольчої системи через розробку альтернативних маршрутів експорту зерна, відновлення ветеринарних служб, партнерство зі спеціалізованими організаціями для сприяння знешкодженню вибухонебезпечних предметів на сільськогосподарських угіддях та проведення оцінки збитків та втрат.

Рис.2. Основні завдання Міжвідомчої координаційної ради з питань продовольчої безпеки

Джерело: авторська розробка

В межах зазначеної ініціативи у 4 кварталі 2024 року заплановано схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на період до 2030 року, яка буде зосереджуватися на таких основних напрямках [8]:

- гармонізація української політики в секторі сільського господарства та розвитку сільських територій із новою спільною аграрною політикою Європейського Союзу;
- інституційне зміцнення та розбудова спроможності для розроблення необхідних систем;
- прискорення процесу узгодження правових актів у секторі сільського господарства та санітарного і фітосанітарного контролю зі стандартами ЄС;
- спрямування державних видатків на користь малих виробників і сільських громад;
- визначення основ і цілей заходів з охорони довкілля та пом'якшення наслідків зміни клімату;
- розбудова програм на основі доказів та зміцнення потужностей з ведення звітності і фінансового контролю, з орієнтацією на надійне фінансове управління.

Варто також відзначити, що, враховуючи масштаби збитків та втрат у секторах критичної інфраструктури та продовольчого забезпечення, повне відновлення їх потенціалу в Україні потребує значних ресурсів. Центр досліджень продовольства та землекористування [13] виділяє дві категорії потреб – потреби у реконструкції та потреби у відновленні, які оцінюються, виходячи із консультацій з Міністерством аграрної політики та продовольства України, іншими міністерствами, у 56,1 мільярди доларів США. У 2024 році абсолютним пріоритетом визначено підтримку негайного відновлення виробництва: 448,2 млн дол. США з 488,3 млн дол. потреб 2024 року, виділені на цю категорію (табл. 2). Більша частина підтримки, що становить 55% від усіх потреб у цій категорії, спрямовується на програму компенсації процентних ставок, спрямовану на вирішення проблем з ліквідністю серед сільськогосподарських виробників.

Таблиця 2

Актуальна донорська підтримка млн. дол. США

Види інвестицій	Рік			Всього
	2023	2024	2025	
1	2	3	4	5
Підтримка безпосереднього відновлення сільськогосподарського виробництва	273,8	448,2	134,9	856,9
Підтримка довгострокового відновлення аграрного сектору	46,7	21,9	15,8	76,0

1	2	3	4	5
Підтримка державних установ у сфері сільського господарства, в тому числі для прискорення вступу до ЄС	22,1	18,3	14,2	39,5
Підтримка Мінагрополітики	3,2	4,3	3,3	10,8
Підтримка безпечності харчових продуктів	2,1	1,2	1,2	4,5
Підтримка сільськогосподарських науково-дослідних та освітніх установ	5,2	5,2	4,7	15,1
Підтримка політичного діалогу та посилення технічної спроможності українських інституцій	11,6	7,6	5,1	24,2
Разом	342,6	488,3	164,9	972,4

Джерело: сформовано за даними [13]

Другою за величиною категорією підтримки негайного відновлення виробництва є гранти та фактори виробництва для малих виробників із загальною потребою 1,07 мільярда доларів протягом наступних 10 років. Фінансування для цієї категорії на 2024 рік вже зарезервовано донорами в розмірі 71 млн. дол. США.

Висновки. Війна в Україні та світові потрясіння призвели до зростання цін на продовольство й енергоносії, підвищення вартості сільськогосподарських ресурсів і виробництва, зростання транспортних тарифів, зниження купівельної спроможності та підвищення вартості життя, що загострило питання продовольчої безпеки.

Продовольча захищеність є частиною суспільної, а відповідно і національної безпеки держави, що нерозривно пов'язує її із критичною інфраструктурою, секторами якої в Україні визначено харчову промисловість та агропромисловий комплекс. Питання продовольчої безпеки для нашої країни стало надзвичайно актуальним в умовах війни, особливо загострилися ризики, пов'язані із пошкодженням значної кількості об'єктів критичної інфраструктури, негативною економічною ситуацією в країні та іншими проблемами економічного і соціального характеру. При цьому об'єкти критичної інфраструктури у забезпеченні державної політики продовольчої безпеки відіграють прямий або опосередкований вплив у формі забезпечення населення питною водою, продукцією сільського господарства та іншими продуктами харчування. Окрім цього, руйнування ворогом критичної інфраструктури детермінувало каскад масштабних проблем, спричинених посиленням темпів інфляції, зниженням економічної доступності продуктів харчування, дефіцитом продовольства у прифронтових населених пунктах, фактором «енергетичної бідності», скороченням потужностей для зберігання сільськогосподарського урожаю, загибеллю значної частки поголів'я тварин, забрудненням, затопленням та опустеленням сільськогосподарських угідь та ін. Зниження рівня негативного впливу зазначених факторів можна досягнути

за рахунок реалізації державної політики продовольчої безпеки у відповідності до євроінтеграційного вектору розвитку України. Серед ключових її векторів варто відзначити запровадження стійких продовольчих систем, соціальної та екологічної стійкості, визначення у якості детермінанти продовольчої безпеки домінуючою формою аграрного виробництва сімейні фермерські господарства. З метою розробки практичних рекомендації Уряду щодо втілення визначених перспектив в межах реалізації програми ЄС щодо фінансової підтримки України протягом 2024-2027 років доцільною вважаємо пропозицію щодо створення дорадчого органу – Міжвідомчої координаційної ради з питань продовольчої безпеки, затвердження Положення про неї, а також складу із залученням представників профільних неурядових організацій, міжнародних проектів та програм, бізнесу та наукових установ.

Література:

1. Березюк С. В., Зубар І. В. Сучасні економіко-екологічні аспекти застосування добрив у рослинництві. Економіка АПК. 2019. № 10. С. 34-43
2. Завгородня С. П. (2024) Економічна нерівність серед населення України в контексті забезпечення стійкості. Центр економічних і соціальних досліджень. Національний інститут стратегічних досліджень. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-02/az_eknerivnist_19024.pdf
3. Закон України №1877-IV від 24.06.2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>
4. Закон України №1882-IX від 16.11.2021р. «Про критичну інфраструктуру». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20/ed20211116#Text>
5. Зубар І. В. Інституційне забезпечення організації сталого землекористування: світовий досвід на перспективі України. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 5. С. 109–122
6. Офіційний веб-сайт Організації Об'єднаних Націй. URL: <https://www.un.org/>
7. Офіційний веб-сайт. Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/>
8. План для Ukraine Facility 2024-2027. URL: <http://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf>
9. Постанова Кабінету Міністрів України №1109 від 09.10. 2020 р. «Деякі питання об'єктів критичної інфраструктури». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-p#Text>
10. Проект Закону України № 8370 від 08.04.2011 р. «Про основи продовольчої безпеки України». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF6GI00A?an=3>
11. Сазонець О. М., Вацішин А. О. Використання об'єктів критичної інфраструктури для забезпечення продовольчої безпеки та санітарних норм. Стратегія і тактика державного управління: зб. наук. праць. Рівне: НУВГП, 2020. № 1-2. С. 115-128.
12. Указ Президента України № 479 від 27.09.2021 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про запровадження національної системи стійкості"». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text>
13. Agricultural War Damages, Losses, and Needs Review. KSE Agrocenter Center for Food and Land Use Research at Kyiv School of Economics. Issue 3. 2023. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/05/RDNA2.pdf>

14. Berezyuk, S., Pryshliak, N. and Zubar, I. 2021. Ecological and economic problems of fertilizers application in crop production. *Bulgarian Journal of Agricultural Science* 27(1), pp. 29–37.
15. Food and Agriculture Organization. Ukraine Rapid Response Plan. 2022. <https://www.fao.org/3/cb9457en/cb9457en.pdf>
16. Global Food Security Index 2022. The Economist Group. 2022. https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/reports/Economist_Impact_GFSI_2022_Global_Report_Sep_2022.pdf
17. Legislative framework for sustainable food systems. European Commission. URL: https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy/legislative-framework_en

References:

1. Berezyuk, S. V. & Zubar, I. V. (2019). Suchasni ekonomiko-ekolohichni aspekty zastosuvannya dobryv u roslynnystvi [Modern economic and ecological aspects of fertilizer application in the crop production], *Ekonomika APK – Ekonomika APK*, 10, pp. 34-43 [in Ukrainian].
2. Ofitsiyniy veb-sait Tsentr ekonomichnykh i sotsialnykh doslidzhen [The official site of Center for Economic and Social Research]. (n.d.). <https://niss.gov.ua>. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-02/az_eknerivnist_19022024.pdf [in English].
3. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu pidtrymku silskoho hospodarstva Ukrainy» [The Law of Ukraine «On State Support of Agriculture of Ukraine»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro krytychnu infrastrukturu» [The Law of Ukraine «On Critical Infrastructure»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20> [in Ukrainian].
6. Ofitsiyniy veb-sait Orhanizatsii Obiednanykh Natsii [The official site of the United Nations]. (n.d.). <https://www.un.org>. Retrieved from <https://www.un.org/> [in English].
7. Ofitsiyniy veb-sait Ministerstva ahrarynoy polityky ta prodovolstva Ukrainy [The official site of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine]. (n.d.). <https://minagro.gov.ua>. Retrieved from <https://minagro.gov.ua>. [in Ukrainian].
8. Ofitsiyniy veb-sait Ukraine Facility [The official site of the Ukraine Facility]. (n.d.). <http://www.ukrainefacility.me.gov.ua>. Retrieved from <http://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf> [in Ukrainian].
9. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Deiaki pytannia obektiv krytychnoi infrastruktury» [Resolution “Some issues of critical infrastructure facilities“, (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-п#Text> [in Ukrainian].
10. Proekt Zakonu «Pro osnovy prodovolchoy bezpeky Ukrainy» [The Draft Law of Ukraine «On the Basics of Food Security of Ukraine»] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/JF6GI00A?an=3> [in Ukrainian].
11. Sazonets, O. M. & Vashchishyn, A. O. (2020). Vykorystannia obektiv krytychnoi infrastruktury dlia zabezpechennia prodovolchoy bezpeky ta sanitarnykh norm [Use of critical infrastructure facilities to ensure food safety and sanitary standards]. *Stratehiia i taktyka derzhavnoho upravlinnia – Strategy and tactics of state administration*, 1-2, 115-128 [in Ukrainian].
12. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 20 serpnia 2021 roku "Pro zaprovadzhennia natsionalnoi systemy stiikosti"» [Decree of the President of Ukraine «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated August 20, 2021 "On the introduction of the national sustainability system"»].(n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text> [in Ukrainian].

13. Ofitsiinyi veb-sait KSE Agrocenter Center for Food and Land Use Research at Kyiv School of Economics [The official site of the KSE Agrocenter Center for Food and Land Use Research at Kyiv School of Economics]. (n.d.). <https://kse.ua>. Retrieved from <https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/05/RDNA2.pdf> [in Ukrainian].
14. Berezyuk, S., Pryshliak, N. & Zubar, I. (2021), «Ecological and economic problems of fertilizers application in crop production». *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 27(1), 29-37 [in English].
15. Ofitsiinyi veb-sait Food and Agriculture Organization [The official site of the Food and Agriculture Organization]. (n.d.). <https://www.fao.org>. Retrieved from <https://www.fao.org/3/cb9457en/cb9457en.pdf> [in English].
16. Ofitsiinyi veb-sait Economist Group [The official site of the Economist Group]. (n.d.). <https://impact.economist.com>. Retrieved from https://impact.economist.com/sustainability/project/food-securityindex/reports/Economist_Impact_GFSI_2022_Global_Report_2022.pdf [in English].
17. Ofitsiinyi veb-sait European Union Legislative framework for sustainable food systems [The official site of the European Union Legislative framework for sustainable food systems]. (n.d.). <https://food.ec.europa.eu>. Retrieved from https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy/legislative-framework_en [in English].

УДК 006

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-409-417](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-409-417)

Лапичак Назарій Ігорович кандидат технічних наук, докторант кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ, 59000, <https://orcid.org/0000-0002-7761-1972>

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ СТАНДАРТИЗАЦІЇ Й СЕРТИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ: ЗМІНИ Й ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей державного регулювання в контексті стандартизації й сертифікації сільськогосподарської продукції в умовах воєнного стану. Доведено, що в умовах війни стандартизація та сертифікація сільськогосподарської продукції відіграють вкрай вирішальну роль у підтримці продовольчої безпеки, й у стабілізації соціально-економічних структур. Визначено в результаті, що досягнення в галузі систем стандартизації та сертифікації можуть відіграти значну роль у вирішенні екологічних проблем та просуванні стійких методів ведення сільського господарства. Доведено протягом проведеного аналізу, що контроль якості сільськогосподарської продукції за допомогою покращення стандартизації та сертифікації має важливе значення для забезпечення безпеки харчових продуктів, захисту здоров'я населення та підвищення довіри споживачів. Встановлено, що суттєві зміни для фермерів України мали наслідки подій лютого 2022 року. В умовах війни регулювання стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції стикається з унікальними проблемами внаслідок такого проблемного зовнішнього середовища. Визначено детермінанти, що визначають вплив воєнного стану в країні на стандартизацію й сертифікацію продукції в Україні. Встановлено, що саме через вдосконалення систем стандартизації й сертифікації можна уможливити надійність та стійкість поставок продовольства, задовольняючи потреби споживачів сьогодні та в майбутньому. Визначено, що процес стандартизації та сертифікації може також допомогти у повоєнному відновленні. Коли країна виходить із війни, відновлення її сільськогосподарського сектору часто є пріоритетом, враховуючи важливість цього сектору у забезпеченні продовольчої безпеки та зайнятості. Відмітимо, що в умовах війни, ключовою ціллю є запобігання хворобам харчового походження та забезпечення безпечного споживання сільськогосподарської продукції населенням. Виокремлено ключові детермінанти, що визначають процес стандартизації й сертифікації сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: стандартизація, сертифікація, воєнний стан, державне регулювання, якість продукції

Lapychak Nazariy Ihorovych Candidate for Technical Sciences, Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv 59000, <https://orcid.org/0000-0002-7761-1972>

STATE REGULATION IN THE CONTEXT OF STANDARDIZATION AND CERTIFICATION OF AGRICULTURAL PRODUCTS: CHANGES AND RECONSIDERATION IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Abstract. The purpose of the study is to characterize the features of state regulation in the context of standardization and certification of agricultural products under martial law conditions. It has been proven that in wartime conditions, the standardization and certification of agricultural products play an extremely crucial role in maintaining food security and stabilizing socio-economic structures. It has been determined that achievements in the field of standardization and certification systems can play a significant role in solving environmental problems and promoting sustainable agricultural methods. The analysis conducted has proven that quality control of agricultural products through the improvement of standardization and certification is important for ensuring food safety, protecting public health, and increasing consumer trust. It has been established that significant changes for Ukrainian farmers were a consequence of the events of February 2022. In wartime conditions, the regulation of standardization and certification of agricultural products faces unique challenges due to such a problematic external environment. Determinants that define the impact of martial law in the country on the standardization and certification of products in Ukraine have been identified. It has been established that through the improvement of standardization and certification systems, it is possible to enable the reliability and resilience of food supplies, satisfying the needs of consumers today and in the future. It has been determined that the process of standardization and certification can also assist in post-war recovery. When a country emerges from war, rebuilding its agricultural sector is often a priority, considering the importance of this sector in ensuring food security and employment. It is noted that in conditions of war, the key goal is to prevent foodborne diseases and ensure safe consumption of agricultural products by the population. Key determinants that define the process of standardization and certification of agricultural products have been singled out.

Keywords: standardization, certification, martial law, state regulation, product quality

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, контроль за якістю сільськогосподарської продукції є фундаментальним аспектом забезпечення безпеки харчових продуктів, підвищення довіри споживачів та сприяння розширенню ринку. Відтак, саме високі стандарти якості допомагають запобігти поширенню забруднених або неякісних харчових продуктів, які можуть призвести до проблем зі здоров'ям та потенційно смертельними захворюваннями серед споживачів. Також, необхідно зауважити, що заходи контролю якості допомагають виявляти та ізолювати проблеми в ланцюжку поставок, сприяючи оперативному реагуванню на такі проблеми, як нашестя шкідників або спалахи захворювань. Такого роду активний підхід не лише захищає здоров'я населення, а й захищає репутацію фермерів та виробників, сприяючи підвищенню довіри споживачів до сільськогосподарської продукції.

В цілому, потреба в удосконаленні системи стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції обумовлена зростаючою складністю глобальних поставок продуктів харчування та зростаючим попитом на безпеку та відстеження харчових продуктів. Стандартизація відноситься до процесу розробки та впровадження керівних принципів та специфікацій для продуктів, процесів та систем для забезпечення узгодженості та якості. Можна стверджувати, що саме надійна система стандартизації гарантує, що сільськогосподарська продукція відповідає певним критеріям якості, безпечна для споживання та виробляється екологічно раціональним способом. Додамо, що це також полегшує торгівлю, забезпечуючи сумісність та взаємодію продуктів із різних регіонів та виробників.

Щодо сертифікації, з іншого боку, то це по своїй сутності являється знаком схвалення, що вказує, що продукт відповідає встановленим стандартам якості та безпеки. Додамо, що це на нашу думку, найважливіший інструмент диференціації продуктів над ринком, що дозволяє споживачам робити усвідомлений вибір, заснований на якості, безпеки, вплив на довкілля та етичних міркуваннях. Поліпшення процесу сертифікації може призвести до суворішої та прозорішої оцінки сільськогосподарської продукції, підвищуючи довіру серед споживачів та зацікавлених сторін по всьому ланцюжку поставок. Такої форми довіра має вкрай важливе значення для розвитку сталого сільськогосподарського сектора, здатного задовольнити зростаючий глобальний попит на продовольство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти дослідження стандартизації й сертифікації продукції розкривалися в роботах таких вчених

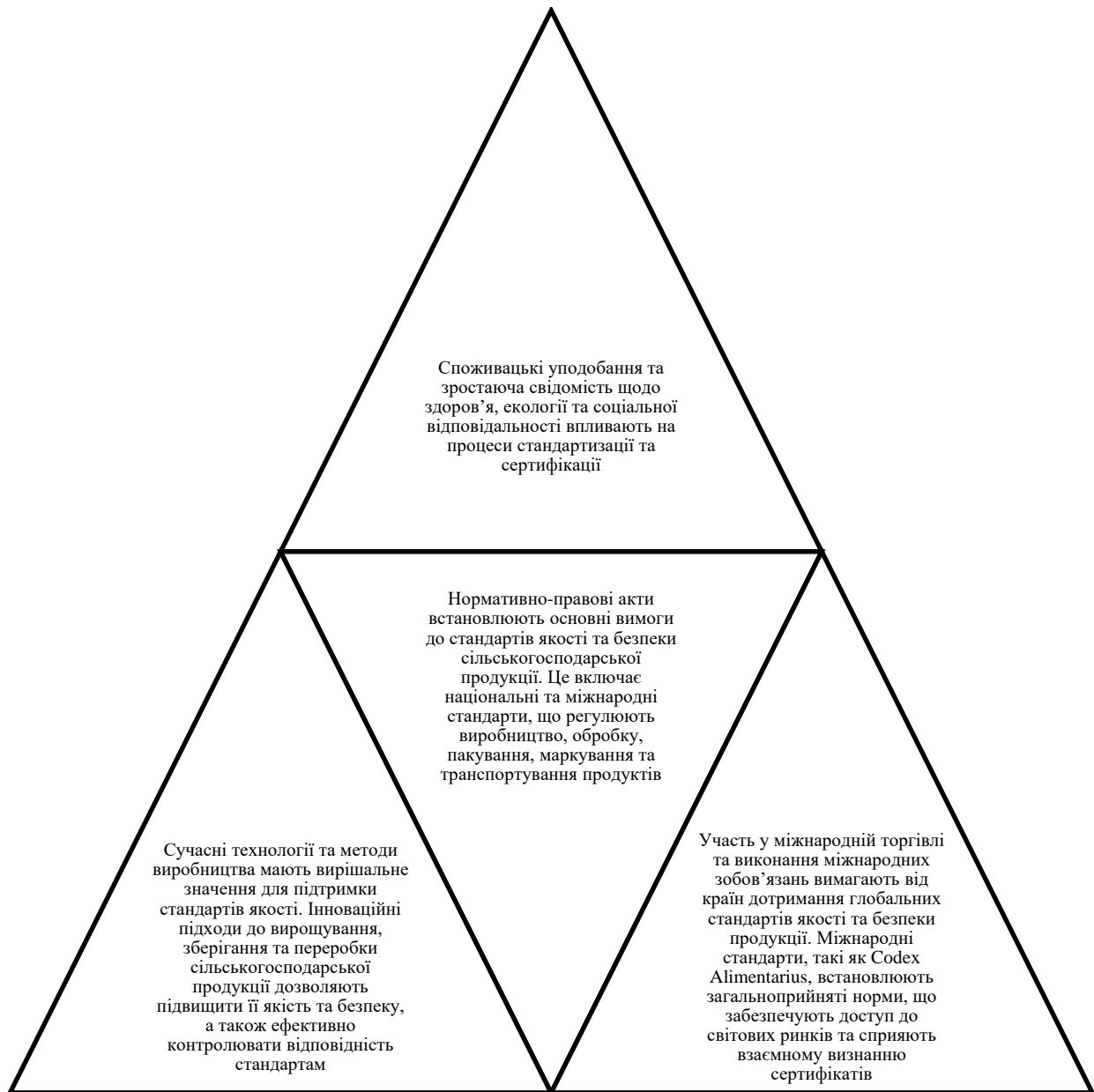

як І.В. Баневої, О.В. Боднар, І.О. Гончаренко, О.М. Бородіни, В.А. Гавриша, Я.І. Глущенко, І.О. Гончаренко, В.А. Гудзинського, В.В. Дем'янчука, М.В. Дубініни, М. Ф. Криштановича та інші. Однак ряд теорії і концепцій щодо врахування впливу воєнного стану й специфіки сільськогосподарської продукції при цьому, досі залишаються не розкритими в повній мірі, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей державного регулювання в контексті стандартизації й сертифікації сільськогосподарської продукції в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Можна стверджувати, що стандартизація та сертифікація сільськогосподарської продукції – це процеси, націлені гарантувати, що продукти харчування та інша сільськогосподарська продукція відповідають заздалегідь встановленим критеріям безпеки, якості та стійкості. Відтак, вважаємо, що такого роду заходи мають вкрай вирішальне значення для захисту здоров'я споживачів, сприяння торгівлі та просування ефективних методів ведення сільського господарства. Таким чином, стандартизація передбачає розробку та впровадження конкретних посібників та норм з виробництва, переробки та поводження з сільськогосподарською продукцією [1-3]. Розуміємо, що стандарти охоплюють широкий спектр аспектів, включаючи якість продукції, гігієну, вплив на довкілля та умови праці. Мета – уможливити стабільність та безпековість якості сільськогосподарської продукції у різних регіонах та у різних виробників [4-6].

Не слід знижувати вагомість й сертифікації. Відтак, сертифікація — це процес, з якого перевіряється відповідність продукції встановленим стандартам. Не рідко у ньому беруть участь незалежні сторонні організації, які оцінюють відповідність практики та продукції виробника відповідним стандартам [7-10]. Сертифікація може охоплювати різні аспекти, такі як органічне землеробство, справедлива торгівля та географічні вказівки. Це не тільки допомагає виділити продукцію на ринку, а й зміцнює довіру споживачів, забезпечуючи впевненість у тому, що продукція вироблена відповідно до певних етичних, екологічних стандартів та стандартів якості (рис.1).

Джерело: сформовано автором

Рис.1. Ключові детермінанти, що визначають процес стандартизації й сертифікації сільськогосподарської продукції

Зауважимо, що однією з ключових особливостей стандартизації сільськогосподарської продукції є її спрямованість на стійкість та захист довкілля. Зазначимо також, що більшість стандартів заохочують методи, які скорочують використання шкідливих хімічних речовин, збільшують біорізноманіття та сприяють збереженню ресурсів. Відтак, це не лише приносить користь довкіллю, а й підтримує довгострокову життєздатність

сільськогосподарських земель. Аналогічним чином, соціальні аспекти, включаючи трудові права та суспільні пільги, все частіше включаються до сільськогосподарських стандартів, відбиваючи цілісний підхід до сталого розвитку як такого. На нашу думку, саме процеси сертифікації характеризуються прозорістю та підзвітністю. Використання сторонньої перевірки забезпечує об'єктивну оцінку відповідності стандартам. Самі схеми сертифікації не рідко включають системи відстеження, які дозволяють споживачам відстежувати походження продукції, забезпечуючи чіткий зв'язок між методами виробництва і кінцевою продукцією. Маємо той факт, що прозорість має вирішальне значення для довіри споживачів і є ключовим чинником підвищення цін, часто пов'язаних із сертифікованою продукцією. У регулюванні стандартизації та сертифікації беруть активну участь як національні, і міжнародні організації. На національному рівні уряди можуть створювати нормативну базу, яка визначає базові стандарти для сільськогосподарської продукції. Вони можуть включати стандарти безпеки, вимоги до маркування та екологічні норми.

Суттєві зміни для фермерів України мали наслідки подій лютого 2022 року. В умовах війни регулювання стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції стикається з унікальними проблемами внаслідок такого проблемного зовнішнього середовища. В цілому, війна попросту порушила регулюючий нагляд та функціонування органів сертифікації через пошкодження інфраструктури, обмежений доступ до територій та руйнування структур управління. Незважаючи на ці проблеми, підтримання стандартів та процесів сертифікації стає ще важливішим для забезпечення безпеки та якості сільськогосподарської продукції в Україні.

З метою адаптуватися до умов війни, регулювання, повинно стати більш гнучким та інноваційним. Це повинно включати використання дистанційного зондування та цифрових технологій для моніторингу та перевірки, адаптацію стандартів з урахуванням змінних умов виробництва та впровадження протоколів на випадок надзвичайних ситуацій для забезпечення якості. Гнучкість процесів сертифікації, наприклад, продовження термінів сертифікації або використання місцевих інспекторів, може бути необхідною для подолання труднощів, пов'язаних із діяльністю в зоні бойових дій (табл. 1).

Таблиця 1

Ключові детермінанти, що визначають вплив воєнного стану в країні на стандартизацію й сертифікацію продукції в Україні

Логістичні виклики та інфраструктурні пошкодження	Зміни в регуляторному середовищі	Економічні зміни та попит на продукцію
Ускладнення доставки сировини та готової продукції до пунктів призначення	Внесення змін до нормативно-правової бази для реагування на виклики воєнного часу	Зростання попиту на певні види продукції, важливі для задоволення потреб в умовах воєнного стану
Закриття або обмеження доступу до звичних ринків збуту, внутрішніх та зовнішніх	Введення тимчасових заходів для спрощення процедур сертифікації та стандартизації	Вплив інфляції на вартість ресурсів, сировини та готової продукції
Перебої в постачанні енергії та води	Особлива увага до якості та безпеки продукції, що виробляється на території країни	Зниження обсягів внутрішніх та зовнішніх інвестицій у аграрний сектор та сферу стандартизації
Втрата кваліфікованих працівників і експертів у галузі стандартизації та сертифікації	Залучення міжнародної допомоги та співпраці для забезпечення стандартів та сертифікації	Переорієнтація виробничих потужностей

Джерело: сформовано автором

У підсумку слід повторити тезис про те, що особливості регулювання стандартизації та сертифікації в умовах війни наголошують на стійкості та адаптованості сільськогосподарських систем.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що в умовах війни стандартизація та сертифікація сільськогосподарської продукції відіграють вкрай вирішальну роль у підтримці продовольчої безпеки, й у стабілізації соціально-економічних структур. Відтак, необхідно розуміти, що повномасштабна війна порушує

традиційні ланцюжки поставок, завдає шкоди інфраструктурі та може суттєво утруднити сільськогосподарське виробництво та розподіл. У таких сценаріях процеси стандартизації та сертифікації набувають вирішального значення для забезпечення того, щоб якість та безпека сільськогосподарської продукції не наражалися на ризик, тим самим захищаючи здоров'я населення. Такої форми заходи на нашу думку, допомагають реалізувати структурований підхід до сільськогосподарського виробництва та розподілу, гарантуючи, що, незважаючи на проблеми, продукти харчування, що доходять до населення, відповідають певним стандартам безпеки та якості. Більше того, стандартизація та сертифікація можуть мати стабілізуючий вплив на економіку під час війни. Забезпечуючи якість та безпеку сільськогосподарської продукції, ці процеси підтримують довіру як внутрішнього, так і міжнародного ринку до аграрного сектору країни. Це має вирішальне значення для економічної стійкості регіонів, що постраждали від війни, де сільське господарство часто залишається одним з небагатьох функціонуючих секторів.

Необхідно також розуміти, що системи стандартизації та сертифікації в сільському господарстві в умовах війни можуть сприяти соціальній згуртованості та довірі всередині спільноти. Вони гарантують, що, незважаючи на дефіцит та проблеми, доступна сільськогосподарська продукція розподіляється справедливо та має прийнятну якість. Відтак, справедливість і надійність у розподілі продовольства є життєво важливими для підтримки соціального порядку та запобігання конфліктам через ресурси, що особливо важливо під час війни, коли соціальна напруженість зростає.

Література:

- 1 Sodoma, R., Shmatkovska, T., Dziamulych, M., Vavdiuk, N. ., Kutsai, N. ., & Polishchuk, V. Economic efficiency of the land resource management and agricultural land-use by agricultural producers . *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 43(4), 2021, 524–535
2. Kim, J.-H.; Kim, M.; Kandampully, J. Buying environment characteristics in the context of e-service, *European Journal of Marketing* 2009, 43(9/10): 1188–1204
3. Atamaniuk, O., Hreshchuk, H. Organizational and economic mechanism on the sustainable use stimulation of agricultural appointment land. *Land management, cadastre and land monitoring*. 2017, 37-45.
4. Setyaningrum, R.P., Muafi, M. Green human resources management on business performance: The mediating role of green product innovation and environmental commitment. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, 2023, pp. 209-220
5. Hreshchuk H. Efficiency of land management provision of sustainable land use of agriculture. *Scientific Papers: Series «Management, Economic Engineering in Agriculture and rural development»*.19(3).2019, 275-280
6. Grezetti, B., Pretato, U., Lassaletta, L., Billen, G., Garnier, J. The contribution of Food waste to global and European nitrogen pollution. *Environmental Science and Policy*, 2013, 33: 186-195.

7. Sunardi, S., Ghulam, I., Istiqomah, N., Fadilah, K., Safitri, K.I., Abdoellah, O.S. (2023). Environmental sustainability and food safety of the practice of urban agriculture in Great Bandung. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 3, pp. 737-743
8. Popov, A., Koshkalda, I. Kniaz, O., Trehub, O. Land fragmentation of agricultural enterprises in the context of administration of land. *Economic Annals–XXI.176(3-4).2019*, 80-90
9. Worsley, A., Wang, W.C. & Burton, M., Food concerns and support for environmental food policies and purchasing. *Appetite*, 91, pp. 48–55, 2015.
10. Stupen, R., Stupen, M, Dudych, H. The features of the formation and development of agricultural land market in Ukraine. *Scientific Papers: Series «Management, Economic Engineering in Agriculture and rural development»*.19(3), 2019: 543-548.

References:

- 1 Sodoma, R., Shmatkovska, T., Dziamulych, M., Vavdiuk, N. ., Kutsai, N. ., & Polishchuk, V. . (2021). Economic efficiency of the land resource management and agricultural land-use by agricultural producers . *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 43(4), 524–535. [In English]
2. Kim, J.-H.; Kim, M.; Kandampully, J. (2009) Buying environment characteristics in the context of e-service, *European Journal of Marketing* 43(9/10): 1188–1204 [In English]
3. Atamaniuk, O., Hreshchuk, H.(2017).Organizational and economic mechanism on the sustainable use stimulation of agricultural appointment land. *Land management, cadastre and land monitoring*.4.37-45. [In English]
4. Setyaningrum, R.P., Muafi, M. (2023). Green human resources management on business performance: The mediating role of green product innovation and environmental commitment. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, pp. 209-220 [In English]
5. Hreshchuk H.(2019).Efficiency of land management provision of sustainable land use of agriculture. *Scientific Papers: Series «Management, Economic Engineering in Agriculture and rural development»*.19(3).275-280 [In English]
6. Grezetti, B., Pretato, U., Lassaletta, L., Billen, G., Garnier, J. (2013). The contribution of Food waste to global and European nitrogen pollution. *Environmental Science and Policy*, 33: 186-195. [In English]
7. Sunardi, S., Ghulam, I., Istiqomah, N., Fadilah, K., Safitri, K.I., Abdoellah, O.S. Environmental sustainability and food safety of the practice of urban agriculture in Great Bandung. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 3, 2023, pp. 737-743 [In English]
8. Popov, A., Koshkalda, I. Kniaz, O., Trehub, O.(2019).Land fragmentation of agricultural enterprises in the context of administration of land. *Economic Annals–XXI.176(3-4).80-90* [In English]
9. Worsley, A., Wang, W.C. & Burton, M., (2015) Food concerns and support for environmental food policies and purchasing. *Appetite*, 91, pp. 48–55, [In English]
10. Stupen, R., Stupen, M, Dudych, H.(2019).The features of the formation and development of agricultural land market in Ukraine. *Scientific Papers: Series «Management, Economic Engineering in Agriculture and rural development»*.19(3): 543-548. [In English]

УДК 614.2:316.422(477.54)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-418-430](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-418-430)

Мельниченко Олександр Анатолійович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри громадського здоров'я та управління охороною здоров'я, Харківський національний медичний університет; пр. Науки 4, м. Харків, 61022, тел.: (050) 162-73-50, <https://orcid.org/0000-0001-5021-9025>

Овчарова Жанна Миколаївна магістр публічного управління та адміністрування, аспірант кафедри публічного управління і проєктного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології, ДЗВО «Університет менеджменту освіти», вул. Новгородська, 8, м. Харків, 61145, тел.: (050) 669-28-67, <https://orcid.org/0000-0002-1729-6325>

СТРАТЕГІЯ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ЗАСІБ ПУБЛІЧНОГО РЕАГУВАННЯ

Анотація. Держава зацікавлена у здоров'ї нації, бізнес – у належному здоров'ї найманих працівників, а населення – у доступності якісної медичної допомоги, що, у сукупності, залежить від міри розвиненості сфери охорони здоров'я на певній території (зокрема, в регіоні). Оскільки такий розвиток – послідовне збалансоване поліпшення кількісних та якісних параметрів – має бути певною мірою передбачуваним, що стає можливим завдяки використанню доступних засобів публічного управління, одним з яких є Стратегія подальшого розвитку сфери охорони здоров'я (далі – Стратегія) певного регіону.

Вихідною базою є дисертаційні дослідження й фахові публікації провідних науковців, які досліджували особливості стратегічного управління розвитком сфери охорони здоров'я.

При розробці Стратегії необхідно зважати на результати SWOT-аналізу конкретної території – Харківської області.

Запропоновано концептуальні засади Стратегії подальшого розвитку сфери охорони здоров'я Харківської області, що мають теоретичне значення: збагатить методологічне забезпечення публічного управління розвитком сфери охорони здоров'я з урахуванням викликів, пов'язаних з пандемією, воєнним станом, проведенням медичної реформи; враховує галузевий та регіональний контекст; конкретизовано візію та місію, а також етапи Стратегії та комплекс заходів за такими пріоритетними напрямками (інституціональні та інституційні зміни; вдосконалення менеджменту доходів і витрат; розвиток матеріально-технічної бази; вдосконалення кадрової політики). Запорукою

успішності реалізації Стратегії є достатність (у часі, просторі та за видами) ресурсного забезпечення, а також умотивованості та професійності виконавців. Подальші наукові розвідки мають бути присвячені розробці теоретичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення публічного реагування на виклики у сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: публічне реагування; засіб; стратегія; подальший розвиток; сфера охорони здоров'я; регіон.

Melnychenko Oleksandr Anatoliyovych Doctor of Sciences in Public Administration, Full Professor, Full Professor of Public Health and Healthcare Management Department, Kharkiv National Medical University, Science Ave. 4, Kharkiv, 61022, tel.: (050) 162-73-50, <https://orcid.org/0000-0001-5021-9025>

Ovcharova Zhanna Mykolayivna Master of Public Management and Administration; graduate student at the Department of Public Administration and Project Management Educational of the Scientific Institute of Management and Psychology, SIHE «University of Educational Management», Novgorodskaia St., 8, Kharkiv, 61145, tel.: (050) 669-28-67, <https://orcid.org/0000-0002-1729-6325>

STRATEGY FOR FURTHER DEVELOPMENT OF THE HEALTHCARE SECTOR IN THE KHARKIV REGION AS A MEANS OF PUBLIC RESPONSE

Abstract. The state is interested in the health of the nation, businesses are interested in the health of employees, and the population is interested in access to quality healthcare, which, in the aggregate, depends on the degree of development of the healthcare sector in a particular territory (primarily, in a region). Since such development – a consistent balanced improvement of quantitative and qualitative parameters – should be somewhat predictable, which is made possible by the use of available public administration tools, one of which is the Strategy for the Further Development of the Healthcare Sector (hereinafter – the Strategy) of a particular region.

The starting point is the dissertation research and professional publications of leading scholars who have studied the specifics of strategic management of healthcare development.

When developing the Strategy, it is necessary to take into account the results of the SWOT analysis of the specific territory – Kharkiv region.

The authors proposed the Strategy which carries the following theoretical significance: enriching the methodological basis for public administration of healthcare development whilst considering the challenges posed by the pandemic,

martial law, and healthcare reform; taking into account the sectoral and regional context; specifying the vision and mission, as well as the Strategy's stages and a set of measures in the priority areas (namely, institutional and structural changes, improvement of cost-revenue management, development of the material and technical base, improvement of human resources policy). The key to the successful implementation of the Strategy is the adequacy (in time, space and by type) of resources, as well as the motivation and professionalism of the executors. Further research should be devoted to the development of theoretical provisions and practical recommendations aimed at improving public response to healthcare challenges.

Keywords: public response; means; strategy; further development; healthcare sector; region.

Постановка проблеми. Уповноважені органи державного управління та органи місцевого самоврядування використовують усі доступні методи і засоби впливу задля забезпечення збалансованого розвитку територій та галузей/сфер національної економіки, що, окрім іншого, передбачає створення сприятливих умов як для ведення бізнесу, так і проживання населення. Держава зацікавлена у здоров'ї нації, бізнес – у належному здоров'ї найманих працівників, а населення – у доступності якісної медичної допомоги, що, у сукупності, залежить від міри розвиненості сфери охорони здоров'я на певній території (зокрема, в регіоні). Оскільки такий розвиток – послідовне збалансоване поліпшення кількісних та якісних параметрів – має бути певною мірою передбачуваним, що стає можливим завдяки використанню доступних засобів публічного управління, одним з яких є Стратегія подальшого розвитку сфери охорони здоров'я (далі – Стратегія) певного регіону (як приклад, Харківської області). Усе це, зрештою, й обумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти забезпечення стратегічного управління розвитком сфери охорони здоров'я відображені в дисертаційних роботах, а саме: С. Вовк – «теоретично обґрунтовано концепцію системної трансформації механізмів державного управління у сфері охорони здоров'я в Україні» [6]; С. Чоудрі – запропоновано «підхід до формування державної стратегії розвитку сфери охорони здоров'я на основі реалізації ліберальних принципів» [2]; А. Кланца – «визначено стратегічні завдання охорони здоров'я України як структурної складової забезпечення національної безпеки держави та інструменти їх реалізації» [1]; О. Устимчук – конкретизовано «стратегічні орієнтири розвитку системи охорони здоров'я в Україні» [3]; І. Вошко – «вдосконалено методичні підходи до визначення стратегічних орієнтирів і пріоритетів публічного управління розвитком засад

доказової державної політики охорони здоров'я» [5]; Д. Гавриченко – «розроблено стратегічну матрицю реалізації публічних механізмів трансформації та розвитку сфери охорони здоров'я України, яка включає аналіз стратегічних елементів (цілі, завдання, принципи, інструменти) на міжнародному, національному та регіональному рівнях публічного управління» [4]; С. Богданов – «доведено, що стратегічне проектування як технологія державного управління розвитком системи медичної реабілітації – це скоординовані дії суб'єктів державного управління з визначення стратегічних пріоритетів і прийняття управлінських рішень щодо розвитку системи медичної реабілітації» [7]. Попри це в науковій спільноті зберігається значний інтерес до цієї проблеми. Так, зокрема, В. Галай – «визначено, що серед пріоритетів та очікувань від медичної реформи завдяки практичному впровадженню положень «Стратегії-2030» є наступні: доступність і якість медичних послуг; пацієнтоорієнтованість; оптимізація структури закладів охорони здоров'я (далі – ЗОЗ) і захисту їхнього персоналу» [10]; А. Барзилович – визначено такі основні напрями медичної реформи: «якість медичних послуг та якість медичного обслуговування; регулювання цін на лікарські засоби; соціальне медичне страхування; профілактика, діагностика та лікування окремих видів захворювань; стандартизація медичної допомоги, акредитація та ліцензування ЗОЗ; децентралізація і автономізація ЗОЗ; їхнє фінансування» [11]; О. Радченко, В. Лагодієнко – «розглянуто доцільність реформування системи управління охорони здоров'я та наведено стратегічні завдання політики щодо запровадження міжнародних стандартів права громадян на медичну допомогу» [8]; М. Дубина, А. Роговий, М. Забаштанський – «поглиблено теоретичні та прикладні положення залучення фінансово-кредитних установ до стратегічного розвитку сфери охорони здоров'я» [12]; В. Брич – «визначено пріоритетні напрями дій, розроблено рекомендації щодо впровадження, зміцнення та фінансування ефективної системи надання реабілітаційних послуг, які включають оцінку ситуації, стратегічне планування, розробку процесу моніторингу і оцінки та безпосередньо реалізацію стратегічного плану» [9]. Віддаючи належне напрацюванням провідних науковців, слід більше уваги зосередити на вдосконаленні методологічного забезпечення розробки та реалізації стратегій розвитку сфери охорони здоров'я.

Постановка завдання. Метою статті є розробка концептуальних засад стратегії подальшого розвитку сфери охорони здоров'я Харківської області як засобу публічного реагування на виклики у цій царині, пов'язані з воєнним станом, післявоєнною відбудовою та ймовірністю надзвичайних ситуацій.

Матеріали та методи дослідження. Вихідною базою є дисертаційні дослідження й фахові публікації провідних науковців, які досліджували

особливості стратегічного управління розвитком сфери охорони здоров'я. Емпіричне дослідження здійснювалося з дотриманням наступних принципів: комплексності, обґрунтованості, неупередженості. При цьому використано такі наукові методи: *абстрактно-логічний* – для теоретичних узагальнень і формування висновків; *аналізу та синтезу* – визначення чинників, що впливають на характер і спрямованість публічного управління розвитком сфери охорони здоров'я; *діалектичний* – пояснення взаємозв'язку між суспільними процесами і викликами у сфері охорони здоров'я; *конкретизації* – дослідження тенденцій змін стану цієї сфери під впливом викликів сьогодення; *системного аналізу* – вивчення об'єкта дослідження як сукупності елементів, що утворюють систему й взаємодіють між собою; *SWOT-аналіз* – виокремлення сильних і слабких сторін сфери охорони здоров'я Харківської області, а також ймовірних можливостей та загроз, пов'язаних з її подальшим розвитком.

Виклад основного матеріалу. Передусім слід зазначити, що при розробці Стратегії необхідно зважати на результати SWOT-аналізу конкретної території – Харківської області.

Сильні сторони (Strengths):

- організовано плідну взаємодію між органами публічного управління, які уповноважені реагувати на виклики в сфері охорони здоров'я;
- наявно потужний науковий, освітній (передусім, ХНМУ) та виробничий потенціал, спроможний як належно реагувати на виклики сьогодення у цій сфері, так і забезпечувати сталі темпи її розвитку на перспективу;
- сформовано у межах госпітального округу спроможну мережу ЗОЗ, а саме: достатня кількість надавачів первинної медичної допомоги (далі – ПМД); спеціалізовані Центри (онкології, кардіологічний, перинатальний, психічного здоров'я, інфекційних захворювань, екстреної медичної допомоги та медицини катастроф); 15 кластерних лікарень; 21 загальна лікарня;
- розроблено й впроваджено клінічні маршрути пацієнтів;
- ЗОЗ: отримано ліцензії (у т.ч. на провадження господарської діяльності з медичної практики...); пройдено акредитацію; укладено контракти з НСЗУ у межах Програми медичних гарантій на значну кількість пакетів медичної допомоги; запроваджено протоколи надання медичної допомоги з дотриманням міжнародних принципів доказової медицини й галузевих стандартів; забезпечено матеріально-технічною базою (у т.ч. сучасною діагностичною апаратурою, медичним обладнанням...) та необхідними кваліфікованими кадрами; впроваджено мультидисциплінарний підхід до лікування пацієнтів;
- гарантія якості медичних послуг базується на використанні безпечних методів діагностики та лікування, які пройшли ретельну наукову перевірку, і є доречними для визначеного медичного випадку;

– надання ЗОЗ як унікальних (зокрема, для регіону) медичних послуг, так і усіх тих, котрі визначені МОЗ і НСЗУ як пріоритетні.

Слабкі сторони (Weaknesses):

– чимало ЗОЗ скоротили обсяги (припинили) своєї діяльності унаслідок медичної (аграрної, адміністративно-територіальної) реформи, а також через повномасштабну воєнну агресію РФ (руйнування/пошкодження приміщень ЗОЗ, розграбування їхньої матеріально-технічної бази на окупованих територіях, масштабна міграція «пацієнтів» і «персоналу ЗОЗ»);

– істотні диспропорції територій області щодо наявності ЗОЗ, їхнього потенціалу та ефективності його використання, а з тим – доступності якісних медичних послуг (особливо в сільській місцевості);

– брак у багатьох ЗОЗ кваліфікованих фахівців (лікарів і медперсоналу окремих спеціальностей, менеджерів), низька умотивованість персоналу, значна його частка з осіб передпенсійного та пенсійного віку; спротив окремих керівників і персоналу ЗОЗ необхідним змінам у межах медичної реформи;

– складнощі з виконанням вимог НСЗУ щодо пакетів медичних послуг, а також нарощуванням обсягів надання платних медичних і супутніх послуг;

– незацікавленість інвесторів вкладати власні кошти у розвиток комунальних некомерційних підприємств (далі – КНП) та державних установ (далі – ДУ) сфери охорони здоров'я;

– нераціональне використання наявних фінансів, медичного обладнання, кадрів; брак фінансових ресурсів для придбання сучасного обладнання та належного стимулювання персоналу;

– невідповідність в системі «ціна – собівартість – якість медичних послуг»; низький рівень клієнтського сервісу; існування неофіційних платежів і корупційних схем в діючій системі охорони здоров'я.

Можливості (Opportunities):

– масштабування взаємовигідної співпраці зі ЗОЗ і бізнес-структурами, які розташовані у межах Харківської області й в інших регіонах (країнах);

– активізація співпраці ЗОЗ з НСЗУ задля розширення переліку пакетів медичної допомоги у межах Програми медичних гарантій; збереження та зміцнення своєї присутності на ринку медичних послуг (як цивільним, так і комбатантам з урахуванням викликів сьогодення);

– оптимізація у межах госпітального округу спроможної мережі ЗОЗ (у т.ч. за рахунок приєднання/поглинання, зміни організаційно-правової форми);

– оновлення/модернізація наявної матеріально-технічної бази ЗОЗ завдяки збільшенню власних доходів, цільовому бюджетному фінансуванню, гуманітарній допомозі, благодійним пожертвам, залученню інвестицій...

Загрози (Threats):

– нашарування викликів: надзвичайні ситуації політичного (повномасштабне вторгнення РФ, відкритий конфлікт серед інституцій публічної влади),

епідеміологічного (пандемія COVID-19), економічного (циклічні кризи), соціального (масове збідніння населення та загострення суперечностей між окремими стратами), демографічного характеру (старіння нації; знелюднення територій; відтік зовнішньо- та внутрішньо-переміщених осіб (далі – ВПО), у т.ч. лікарів і медперсоналу; притік ВПО; загибель мирного населення та комбатантів);

– монопольне становище надкластерних, і олігопольне – кластерних лікарень;

– нездатність держави генерувати достатню кількість ресурсів для виконання конституційних зобов'язань у сфері охорони здоров'я;

– суперечність правових норм; правова невизначеність взаємодії як в системі охорони здоров'я, так і з іншими контрагентами;

– недостатність підтримки ЗОЗ з боку регіональних органів державної влади та керівництва об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ);

– підвищення конкуренції на ринку медичних послуг через збільшення частки приватного (передусім, іноземного) сектора;

– об'єктивна розбіжність поглядів на споживчі властивості медичних послуг в уявленнях її надавачів і споживачів; пасивне ставлення населення до власного здоров'я, що призводить до несвоєчасного звернення до лікарів і розвитку тяжких резистентних форм захворювань; самолікування пацієнтів;

– постійні зміни у правилах внесення електронних медичних записів до електронної системи охорони здоров'я, які призводять до помилок і невчасного отримання коштів від НСЗУ; підвищення її вимог до надавачів медичних послуг у межах програм медичних гарантій.

Стратегія має містити відповідні взаємопов'язані елементи. Узагальнення напрацювань провідних науковців [1–12], а також результати власних досліджень [13; 14] у цій царині дозволяють конкретизувати такі її елементи:

1 *Візія (бачення)* – створення простору для результативної взаємодії отримувачів і надавачів якісної медичної допомоги.

2 *Місія (призначення)* – розбудова та підвищення результативності використання ресурсного потенціалу сфери охорони здоров'я як запорука покращання фізичного та ментального здоров'я населення регіону.

3 *Етапи реалізації Стратегії*, кожний з яких передбачає досягнення відповідних цілей, а саме:

– перший (2024–2025 р.) – збереження та відновлення ресурсного потенціалу сфери охорони здоров'я регіону; протидія зовнішнім викликам у цій сфері та подолання внутрішнього опору медичній реформі;

– другий (2026–2027 рр.) – відбудова та подальша розбудова спроможної мережі ЗОЗ у межах госпітального округу;

– третій (2028–2030 рр.) – розбудова медичної індустрії, яка приваблює для споживачів і надавачів якісної медичної допомоги не лише з Харківщини, а й з інших регіонів і країн.

4 Реалізація комплексу заходів за наступними напрямками:

4.1 Інституціональні та інституційні зміни:

– налагодження взаємовигідної співпраці між органами публічного управління, бізнес-структурами, навчальними та науковими закладами (у т.ч. закордонними) щодо обміну досвідом, залучення ресурсів, реалізації спільних проєктів: розробка та/чи впровадження протоколів лікування; розробка та/чи виготовлення товарів медичного призначення (обладнання, інструментів, протезів, ліків...); перегляд переліку постачальників товарів медичного призначення і послуг, а також умов співпраці з ними;

– децентралізація системи публічного управління розвитком сфери охорони здоров'я;

– запровадити ліцензування діяльності лікарів та укладання із ними угод;

– ініціювання правового унормування змін організаційно-правової форми господарювання ЗОЗ (перетворення КНП та ДУ на акціонерні товариства (далі – АТ) з дотриманням наступних вимог: збереження у нинішнього власника «контрольного пакету» та «блокуючого голосу» (передусім, що стосується ймовірної зміни виду діяльності такого АТ); «вільний» продаж акцій фізичним (у т.ч. персоналу ЗОЗ) і юридичним особам; унеможливлення концентрації у одного кінцевого вигодоотримувача частки більшої за ту, що є у відповідного органу публічного управління; надання АТ податкових і митних пільг у межах капіталовкладень на впровадження нових медичних технологій...;

– продовження формування спроможної мережі ЗОЗ, що передбачає урахування: економічних, медичних і соціальних показників їхньої діяльності при прийнятті рішення про санацію, банкрутство, ліквідацію, приєднання, поглинання; реструктуризація тих ЗОЗ, які цього потребують; наявності «вільних ніш» – при створенні приватних ЗОЗ (у т.ч. іноземних); збереження сільської медицини (передусім, за рахунок сімейних лікарів ФОП);

– унормування процедури проведення внутрішнього контролю й зовнішнього моніторингу якості медичних послуг на усіх її доменах: структура, процес, результат; посилення відповідальності за підробку документів і лікарських засобів, порушення лікарської таємниці, неналежне надання чи необґрунтовану відмову у наданні медичної допомоги...;

– узгодження з органами місцевого самоврядування можливості: виділення земельних ділянок для будівництва ЗОЗ (у т.ч. у нових «спальних районах»); реконструкції приміщень, придатних розміщення ЗОЗ; використання

приміщень ліквідованих ЗОЗ; розвитку транспортної інфраструктури біля ЗОЗ;

– розбудова інфраструктури індустрії медичного туризму.

4.2 Вдосконалення менеджменту доходів і витрат:

– активізація залучення ресурсів з усіх джерел, не заборонених законом; детінізація доходів у всіх сегментах сфери охорони здоров'я; протидія корупції у сфері охорони здоров'я, зокрема щодо публічних державних закупівель;

– застосування до роботодавців відповідних засобів впливу за факти погіршення/покращання здоров'я персоналу суб'єктів господарювання;

– перегляд (з дотримання принципу узгодження у ланцюгу «можливості – доходи – витрати») переліку пакетів медичних послуг, а також переліку й цін на платні медичні й супутні послуги; оптимізація витрат, пов'язаних з наданням медичної допомоги, загальновиробничих і загальногосподарських витрат ЗОЗ;

– перегляд маршрутів пацієнтів з урахуванням ресурсного потенціалу ЗОЗ і кластерного їх розподілу у межах госпітального округу, а також викликів, пов'язаних з оптимізацією мережі ЗОЗ, пандемією, військовим станом тощо;

– розвиток клієнтоорієнтованості та міжсекторальної співпраці (особливо щодо коморбідних станів пацієнтів); запровадження сучасних технологій діагностики, лікування та реабілітації пацієнтів (цивільних і комбатантів); подальше упорядкування обігу лікарських засобів, розширення програми «Доступні ліки» для пацієнтів; заохочення населення до дотримання приписів лікарів, а також ведення здорового способу життя та своєчасного звернення до ЗОЗ; запровадження в ЗОЗ сервісу для пацієнтів за стандартами розвинених країн світу; забезпечення економічної безпеки ЗОЗ і пацієнтів, а також безпеки та соціальної захищеності лікарів і медперсоналу;

– висвітлення у ЗМІ діяльності ЗОЗ і підвищення престижності роботи у сфері охорони здоров'я.

4.3 Розвиток матеріально-технічної бази:

– аудит пошкоджених/зруйнованих приміщень ЗОЗ, визначення міри доцільності та масштабів подальшого їх відновлення; забезпечення таких ЗОЗ усіма необхідними ресурсами; проведення поточних і капітальних ремонтів приміщень, а також благоустрою території; реконструкція (відповідно до новітніх ДБН, у т.ч. з урахуванням вимог інклюзивності) існуючих і/чи будівництво нових приміщень для розміщення сучасного обладнання; «зонування» ЗОЗ;

– проведення технічних оглядів і ремонту наявного медичного обладнання; придбання та/чи отримання в лізинг сучасних його зразків;

- поновлення запасів: медикаментів і витратних матеріалів відповідно до чинних протоколів лікування; крові та плазми; пального для спеціалізованого автотранспорту та роботи генераторів;
- підвищення міри автономності ЗОЗ щодо енерго- (опрацювання можливостей встановлення сонячних електростанцій й розширення «парку» генераторів) та водопостачання (за рахунок буріння артезіанських свердловин), облаштування та укомплектування укриттів (у т.ч. придатних для надання медичної допомоги), збільшення частки мобільного обладнання;
- розвиток системи евакуації (у т.ч. зі застосуванням авіації) цивільних і комбатантів, збільшення кількості «мобільних лікарень»;
- забезпечення кібербезпеки системи охорони здоров'я загалом і окремих ЗОЗ; виконання хірургічних операцій за допомогою роботів; масштабування застосування телемедицини та дистанційного консультування пацієнтів;
- застосування штучного інтелекту для наступного: раннього виявлення пацієнтів із захворюваннями, що загрожують життю, і оперативно сповіщає клініцистів, щоб пацієнти могли отримати негайну медичну допомогу; прогнозування попиту пацієнтів, оптимізації вибору терапії (ліків, дози, шляху введення, терміновості втручання), пропонування тривалості перебування у ЗОЗ; автоматизації виконання трудомістких і повторюваних завдань; оптимізує адміністрування платежів; розробки нових ліків;
- забезпечення доступності та стабільності роботи eHealth в режимі 24/7; вдосконалення єдиної (інтегрованої) інформаційно-аналітичної системи обліку стану здоров'я громадян України, а також іноземців та осіб без громадянства; організація в ЗОЗ контакт-центру для надання пацієнтам усієї необхідної інформації (у т.ч. засобами зв'язку) та поліпшення навігації за допомогою розміщення додаткових покажчиків й інформаційних стендів (у т.ч. шрифтом Брайля); розвиток сурдологічної служби ЗОЗ; оновлення сайтів.

4.4 Вдосконалення кадрової політики:

- доповнення існуючих позабюджетних джерел фінансування підготовки лікарів і медпрацівників, за рахунок очікуваного впровадження системи державних грантів на навчання, а також цільових грантів від ЗОЗ (останнє має стосуватися не лише абітурієнтів, а і чинних студентів; передбачати урядову підтримку й внесення відповідних змін до колективних договорів ЗОЗ);
- забезпечення індивідуальних освітньої траєкторії траєкторій для здобувачів вищої освіти ЗВО медичного профілю; запровадженням нової моделі інтернатури і лікарської резидентури з урахуванням вимог Директиви 2005/36/ЄС; залучення стейкхолдерів до розробки/вдосконалення та реалізації освітніх програм з урахуванням як викликів сьогодення у сфері охорони здоров'я, так і перспектив подальшого розвитку цієї сфери;

– прозоре поєднання моральних і матеріальних стимулів (особливо для персоналу, який працює в «червоних зонах», на прифронтових територіях та зголосився працювати на деокупованих територіях); сприяння формуванню індивідуальних траєкторій професійного розвитку, підвищенню лояльності й активності, а також комплексне вдосконалення системи мотивації персоналу цієї сфери; створення гарного мікроклімату в колективах; розвиток традицій «наставництва» для молодих фахівців і турботи про ветеранів праці; попередження професійному вигоранню лікарів і медпрацівників;

– доукомплектування штату ЗОЗ лікарями та медперсоналом відповідного профілю та кваліфікації, які хочуть і можуть розвиватися;

– спонукання та стимулювання до підвищення кваліфікації (не лише лікарів і медперсоналу ЗОЗ, а й менеджерів усіх рівнів) за рахунок участі у стажуваннях, а також отримання знань і навичок у формальній та неформальній освіті; співпраця з ХНМУ й іншими ЗВО проведення спільних наукових досліджень, комунікативних заходів...; стимулювання опанування персоналом цієї сфери іноземної (як варіант, англійської) мови та подальшим її застосуванням у своїй професійній діяльності.

5 Після затвердження Стратегії, слід розробити й ресурсно забезпечити План реалізації Стратегії, який затверджується на кожний рік і має містити чіткий перелік заходів, терміни їх реалізації, обсяги ресурсів і джерела їх надходження, виконавців та очікувані результати.

6 Реалізація Стратегії має супроводжуватися проведенням моніторингу ефективності та результативності здійснюваних заходів, підсумки якого слід використовувати для належного реагування на нові виклики та можливості.

Висновки. Запропоновано концептуальні засади Стратегії подальшого розвитку сфери охорони здоров'я Харківської області, що мають теоретичне значення: збагатить методологічне забезпечення публічного управління розвитком сфери охорони здоров'я з урахуванням викликів, пов'язаних з пандемією, воєнним станом, проведенням медичної реформи; враховує галузевий та регіональний контекст; конкретизовано візію та місію, а також етапи Стратегії та комплекс заходів за такими пріоритетними напрямками (інституціональні та інституційні зміни; вдосконалення менеджменту доходів і витрат; розвиток матеріально-технічної бази; вдосконалення кадрової політики). Запорукою успішності реалізації Стратегії є достатність (у часі, просторі та за видами) ресурсного забезпечення, а також умотивованості та професійності виконавців. Подальші наукові розвідки мають бути присвячені розробці теоретичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення публічного реагування на виклики у сфері охорони здоров'я.

Література:

1. Барзилович А.Д. Реформування системи охорони здоров'я в Україні: стратегічні аспекти. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 2. С. 134–140. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.134
2. Богданов С.Г. Стратегічне проектування розвитку системи медичної реабілітації в Україні: дис. ... к.держ.упр.: 25.00.02. Одеса, 2020. 254 с.
3. Брич В.В. Зміцнення реабілітації як стратегії охорони здоров'я: погляд всесвітньої організації охорони здоров'я. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2021. № 4 (90). С. 31–37. DOI: 10.11603/1681-2786.2021.4.12853
4. Вовк С.М. Механізми державного управління системними змінами у сфері охорони здоров'я: дис. ... д.держ.упр.: 25.00.02. Маріуполь, 2019. 492 с.
5. Вошко І.В. Формування та реалізація державної політики у сфері охорони здоров'я України: дис. ... к.держ.упр.: 25.00.02. Запоріжжя, 2021. 267 с.
6. Гавриченко Д.Г. Публічні механізми трансформації та розвитку сфери охорони здоров'я України: дис. ... д.держ.упр.: 25.00.02. Миколаїв, 2022. 445 с.
7. Галай В.О. Стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. С. 189–194. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.34>
8. Дубина М., Забаштанський М., Роговий А. Роль фінансово-кредитних установ у стратегічному розвитку сфери охорони здоров'я. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. № 4(24). С. 64–73. DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)-64-73
9. Кланца А.І. Охорона здоров'я як структурна складова національної безпеки держави: дис. ... д.держ.упр.: 25.00.02. Харків, 2019. 571 с.
10. Мельниченко О.А., Овчарова Ж.М., Лобойко К.М., Макарова В.І. Пропаганда турботи про власне здоров'я як засіб публічного реагування на виклики сьогодення. *Вісник післядипломної освіти. (Серія: Соціальні та поведінкові науки. Управління та адміністрування)*. 2024. Вип. 27. С. 143–158. doi.org/ 10.58442/ 2522-9931-2024-27(56)-143-158
11. Овчарова Ж.М. Виклики для сфери охорони здоров'я в умовах військової агресії РФ як предмет публічного управління. *Наука і молодь – 2023: пріоритетні напрями глобалізаційних змін*: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф., 14 квітня 2023 р. Київ: ДЗВО «УМО», 2023. С. 478–481.
12. Радченко О.П., Лагодієнко В.В. Сучасні тенденції та стратегічні орієнтири системи охорони здоров'я України. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2021. Т. 21. Вип. 4 (47). С. 34–48. DOI: 10.18524/2413-9998.2021.1(47).226925.
13. Устимчук О.В. Комунікація в сучасних моделях державного управління охороною здоров'я: організаційно-правові аспекти: дис. ... к.держ.упр.: 25.00.01. Дніпро. 2020. 244 с.
14. Чоудрі С. Механізми державного регулювання розвитку сфери охорони здоров'я в Україні: дис. ... PhD: 25.00.02. Харків, 2023. 319 с.

References:

1. Barzylovych, A. (2020). Reformuvannia systemy okhorony zdorov'ya v Ukraini [Health system reform in Ukraine: strategic aspects]. *Investytsii: praktyka ta dosvid. [Investytsiyi: praktyka ta dosvid]*. № 2. P. 134–140. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.134 [In Ukrainian]
2. Bohdanov, S. H. (2020). Stratehichne proiektuvannia rozvytku systemy medychnoi rehabilitatsii v Ukraini [Strategic design of medical rehabilitation system development in Ukraine]: *Extended abstract of candidate's thesis*. Odessa. [In Ukrainian]
3. Brych, V. V. (2021). Zmitsnennia rehabilitatsii iak stratehii okhorony zdorov'ya: pohliad Vsesvitnoi orhanizatsii okhorony zdorov'ya [Strengthening rehabilitation as a health care strategy: a view of the world health organization]. *Visnyk sotsial'noi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorov'ya Ukrainy [Bulletin of postgraduate education. (Social and behavioral sciences series; Management and administration series)]*. № 4 (90). P. 31–37. DOI: 10.11603/1681-2786.2021.4.12853 [In Ukrainian]

4. Vovk, S. M. (2019). Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia systemnymy zminamy u sferi okhorony zdorov'ya [Mechanisms of Public Administration with Systemic Transformations in the Sphere of Healthcare]: *Extended abstract of Doctor's thesis*. Mariupol. [In Ukrainian]
5. Voshko, I. V. (2021). Formuvannia ta realizatsiia derzhavnoi polityky u sferi okhorony zdorov'ya Ukrainy [Formation and implementation of state policy in the field of health care in Ukraine]: *Extended abstract of candidate's thesis*. Zaporozhe. [In Ukrainian]
6. Havrychenko, D. G. (2022). Publichni mekhanizmy transformatsii ta rozvytku sferoiu okhorony zdorov'ya Ukrainy [Public mechanisms of transformation and development of the healthcare sector of Ukraine]: *Extended abstract of Doctor's thesis*. Mykolaiv. [In Ukrainian]
7. Halai, V. O. (2022). Stratehiia reformuvannia systemy okhorony zdorov'ya v Ukraini [The strategy of reforming the health care system in Ukraine]. *Analityko-porivnial'ne pravoznavstvo [Analytical and comparative jurisprudence]*. P. 189–194. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.34> [In Ukrainian]
8. Dubyna, M., Zabashtanskyi, M. & Rogovyi, A. (2020). Rol' finansovo-kredytnykh ustanov u stratehichnomu rozvytku sfery okhorony zdorov'ya [The role of financial and credit institutions in strategic health development]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia [Problems and prospects of economics and management]*. № 4(24). P. 64–73. DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)-64-73 [In Ukrainian]
9. Klantsa, A. I. (2019). Okhorona zdorov'ya yak strukturna skladova natsionalnoi bezpeky derzhavy [Health care as a structural component of national security]: *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv. [In Ukrainian]
10. Melnychenko, O, Ovcharova, Zh., Loboiko, K. & Makarova, V. (2024). Propahanda turboty pro vlasne zdorov'ia iak zasib publichnoho reahuvannia na vyklyky s'ohodennia [Promoting care for personal health as a means of public response to today's challenges]. *Visnyk pisliadyplomnoi osvity. (Seriia: Sotsial'ni ta povedinkovi nauky; Upravlinnia ta administruvannia [Bulletin of postgraduate education. (Social and behavioral sciences series; Management and administration series)]*. Vol. 27(56). P. 143–158. [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-143-158](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-143-158) [In Ukrainian]
11. Ovcharova, Zh. (2023). Vyklyky dlia sfery okhorony zdorov'ya v umovakh viis'kovoii ahresii RF iak predmet publichnoho upravlinnia [Challenges for the healthcare in the context of military aggression of the Russian Federation as a subject of public administration]. *Nauka i molod' – 2023: priorytetni napriamy hlobalizatsiinykh zmin [Science and youth - 2023: priority areas of globalisation changes]: materialy III mizhnar. nauk.-prakt. konf., 14 April 2023*. Kyiv: SIHE «UEM». P. 478–481. [In Ukrainian]
12. Radchenko, O. P. & Lagodienko, V. V. (2021). Suchasni tendentsii ta stratehichni oriientyry systemy okhorony zdorov'ya v Ukraini [Current trends and strategic orientations of the healthcare system of Ukraine]. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia [Market economy: modern management theory and practice]*. Vol. 21. Issue 4 (47). P. 34–48. DOI: 10.18524/2413-9998.2021.1(47).226925. [In Ukrainian]
13. Ustymchuk, O. V. (2020). Komunikatsiia v suchasnykh modeliakh derzhavnoho upravlinnia okhoronoiu zdorov'ya: orhanizatsiino-pravovi aspekty [Communication in the modern models of public administration in health care: organizational and legal aspects]: *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipro. [In Ukrainian]
14. Choudri, S. (2023). Mekhanizmy derzhavnoho rehuliuвання rozvytku sfery okhorony zdorov'ya v Ukraini [Mechanisms of state regulation of health care development in Ukraine]: *Extended abstract of PhD*. Kharkiv. [In Ukrainian]

УДК 351/354:005.5:004.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-431-449](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-431-449)

Нагаєв Віктор Михайлович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (095) 690-09-46, <https://orcid.org/0000-0002-3130-6112>

Сагачко Юлія Миколаївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (095) 149-16-29, <https://orcid.org/0000-0002-0168-266X>

Олійник Таміла Іванівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (066) 712-82-33, <https://orcid.org/0000-0002-3312-3133>

Міненко Софія Іванівна доктор філософії з менеджменту, доцент, доцент кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (050) 789-8729, <https://orcid.org/0000-0003-3033-1911>

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ АУТСОРСИНГУ ТА КРАУДСОРСИНГУ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ТА РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Україна визначила цифрову трансформацію як пріоритетну політику державного управління. Угода про асоціацію України з Європейським Союзом визначає дотримання демократичних цінностей та запровадження сучасних європейських стандартів в галузі електронного врядування. На етапі розвитку штучного інтелекту в системі соціально-економічних відносин держави та громадянського суспільства вкрай важливим напрямом розвитку демократичного суспільства є цифровізація соціальних комунікацій, що визначає необхідність впровадження інноваційних методів та інструментів інформаційно-комунікативних технологій аутсорсингу та краудсорсингу в системі державного управління.

У дослідженні обґрунтовуються заходи з удосконалення інформаційно-цифрового простору в системі публічного управління та адміністрування в умовах електронної демократії та е-урядування в Україні з урахуванням закордонного досвіду. Розглянуто теоретико-методологічні та практичні аспекти впровадження інноваційних методів та інструментів комунікаційних технологій аутсорсингу та краудсорсингу в умовах цифровізації державного управління (онлайн платформи надання публічних послуг на основі SMART-комунікаційних додатків у смартфоні; IT-інкубатори; програми стартапів діджиталізації комунікаційної системи).

Розроблено концептуальну модель цифрового публічного простору з імплементацією інноваційних методів та інструментів комунікаційних технологій аутсорсингу та краудсорсингу у сфері державного та регіонального управління України, в т. ч. за допомогою адаптації успішного закордонного досвіду. Обґрунтовано напрями удосконалення державної політики України у сфері публічного управління та адміністрування в контексті цифровізації, що інтерпретується такими складниками: глобалізація цифрових технологій в системі системи державного та регіонального управління, розробка механізмів інфраструктурного й технологічного розвитку електронної демократії; застосування технологій аутсорсингу та краудсорсингу у сфері цифровізації публічного управління; співучасть громадян у реалізації державних проєктів; створення партнерських відносин між державними інститутами влади та громадянським суспільством; формування цифрової компетентності громадян за комунікативними технологіями.

Проаналізовано результати соціальних досліджень з визначення впливу інноваційних методів та інструментів комунікаційних технологій аутсорсингу та краудсорсингу на рівень розвитку електронної демократії в системі державного та регіонального управління.

Ключові слова: інноваційні методи та інструменти, комунікаційні технології, аутсорсинг, краудсорсинг, електронне урядування, діджиталізація, державне та регіональне управління.

Nagayev Viktor Mykhailovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Management, Business and Administration, State Biotechnology University, St. Alchevskikh, 44, Kharkiv, 61002, tel.: (095) 690-09-46, <https://orcid.org/0000-0002-3130-6112>

Sahachko Yuliia Mykolaivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Business and Administration, State Biotechnology University, St. Alchevskikh, 44, Kharkiv, 61002, tel.: (095) 149-16-29, <https://orcid.org/0000-0002-0168-266X>

Oliinyk Tamila Ivanivna Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management, Business and Administration, State Biotechnology University, St. Alchevskikh, 44, Kharkiv, 61002, tel.: (066) 712-82-33, <https://orcid.org/0000-0002-3312-3133>

Minenko Sofiia Ivanivna Doctor of Philosophy in Management, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Business and Administration, State Biotechnology University, St. Alchevskikh, 44, Kharkiv, 61002, tel.: (050) 789-87-29, <https://orcid.org/0000-0003-3033-1911>

INNOVATIVE METHODS AND TOOLS IMPLEMENTATION OF OUTSOURCING AND CROWDSOURCING COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF STATE AND REGIONAL ADMINISTRATION

Abstract. Ukraine has identified digital transformation as a priority policy of public administration. The Association Agreement between Ukraine and the European Union stipulates the observance of democratic values and the introduction of modern European standards in the field of electronic governance. At the stage of the development of artificial intelligence in the system of socio-economic relations of the state and civil society, an extremely important direction of the development of a democratic society is the digitalization of social communications, which determines the need for the introduction of innovative methods and tools of information and communication technologies of outsourcing and crowdsourcing in the system of public administration.

The study substantiates measures to improve the information and digital space in the system of public management and administration in the conditions of electronic democracy and e-government in Ukraine, taking into account foreign experience. The theoretical-methodological and practical aspects of the implementation of innovative methods and tools of communication technologies of outsourcing and crowdsourcing in the conditions of digitalization of public administration are considered (online platforms for providing public services based on SMART communication applications in a smartphone; IT incubators; startup programs for the digitalization of the communication system).

A conceptual model of the digital public space was developed with the implementation of innovative methods and tools of communication technologies of outsourcing and crowdsourcing in the sphere of state and regional administration of Ukraine, including through the adaptation of successful foreign experience. The directions for improving the state policy of Ukraine in the field of public management and administration in the context of digitalization, which is interpreted

by the following components: the globalization of digital technologies in the system of state and regional administration, the development of mechanisms for the infrastructural and technological development of e-democracy are substantiated; application of outsourcing and crowdsourcing technologies in the field of digitalization of public administration; participation of citizens in the implementation of state projects; creation of partnership relations between state institutions of power and civil society; formation of citizens' digital competence in communication technologies.

The results of social research on the impact of innovative methods and tools of outsourcing and crowdsourcing communication technologies on the level of development of electronic democracy in the system of state and regional administration are analyzed.

Keywords: innovative methods and tools, communication technologies, outsourcing, crowdsourcing, electronic governance, digitalization, state and regional administration.

Постановка проблеми. Питання цифровізації публічного простору в системі державного та регіонального управління є сьогодні найактуальнішою проблемою розвитку громадянського суспільства. Вона інтерпретується особливістю цивілізаційного розвитку соціально-економічних формацій в умовах четвертої промислової революції, де інформаційні та цифрові технології складають основу комунікаційних процесів. Завдяки унікальним можливостям сучасних інформаційно-комунікаційних технологій відбуваються докорінні зміни публічної сфери, в якій процес прийняття управлінських рішень зазнає цифрових трансформацій за принципом «Держава в смартфоні». Окрім традиційних ІКТ, сьогодні система державного управління має орієнтуватися на технології, що побудовані в межах концепції нового публічного менеджменту («New public management»), які засновані не тільки на застосуванні цифрового контенту, але й на подальшій активній кооперації між комунікатором та реципієнтом з метою вирішення нагальних соціально-економічних проблем [1]. Інноваційні методи та механізми електронних комунікацій мають забезпечити оперативність та надійність зв'язків з громадськістю, розширення асортименту публічних послуг в системі державного та регіонального управління. Проблемним аспектом реалізації цієї системи є диверсифікація та діджиталізація комунікаційних механізмів, які доцільно реалізувати за умов інноваційних методів аутсорсингу та краудсорсингу публічного управління [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідея цифрової трансформації управлінських процесів в економіці і побудова на цій основі загальнодержавної системи автоматизованого управління різними сферами життя суспільства

в останні десятиліття викликала велику зацікавленість багатьох країн світу. Наприклад, ще півстоліття тому в нашій країні планувалося побудувати загальнодержавну систему автоматизованого управління економікою (ЗДАС), яка була прогресивною ідеєю академіка В. М. Глушкова, що випереджала свій час. Сьогодні концепція публічного управління «Держава у смартфоні» також є амбіційним цифровим проектом, який при наявності відповідних технологій і ресурсів може здійснити революцію у сфері державного управління [3].

Для повноцінної реалізації концепції «Держава у смартфоні», разом з діджиталізацією державних сервісів фахівці, що працюють в системі публічного управління, повинні оволодіти технологіями роботи з великими масивами даних, що має суттєво вплинути на ефективність, прозорість управлінської діяльності. Саме цифровізація у комплексному поєднанні з широким застосуванням інноваційних технологій «Big Data», дасть змогу наблизитися до реалізації концепції «Smart governance». Фахівці стверджують, що можливість обробки даних інноваційними програмними продуктами «Big Data» забезпечить впровадження технологій «Smart-управління», що відіграє важливу роль у своєчасному, безпомилковому та економічно вигідному наданні послуг громадянам і призведе до сталого економічного розвитку країни [4].

У рамках програми «Держава в смартфоні», визначеної урядом України як першочергової, слід відзначити мобільний уряд, сутність якого полягає у використанні мобільних технологій органами державної влади і місцевого самоврядування для надання адміністративних послуг громадянам та суб'єктам бізнесу. Інструменти, що використовуються для електронного урядування включають мобільні мережі, мобільні пристрої (планшети, смартфони), пов'язані з ними комунікаційні технології (мережеві, хмарні) та програмне забезпечення у вигляді електронних платформ та додатків [5].

Електронне урядування – це процес вироблення, прийняття та реалізації управлінських рішень за допомогою сучасних ІКТ за участю громадян задля задоволення їх потреб. Невід'ємною складовою електронного урядування є електронна демократія, сутність якої полягає у залученні громадян до процесу вироблення, прийняття та реалізації державних рішень за допомогою сучасних інформаційних комунікаційних технологій [6]. Інституціональне забезпечення системи електронного урядування становлять: державне агентство з питань електронного урядування, міністерства та центральні органи виконавчої влади. Однією з головних цілей Міністерства цифрової трансформації до 2025 року є оцифрування 100% послуг, які надає держава. В даний час в Україні функціонує ряд електронних сервісів уряду, що спрощують взаємовідносини з громадянами: портал державних послуг «Дія»; веб-портал Є-Data; портал і-Gov; єдина державна електронна база з питань освіти; електронна система здійснення

декларативних процедур та ін. Наприклад, метою створення електронної інформаційної системи «Електронний уряд» є забезпечення відкритості діяльності органів державної влади та реалізації громадянами конституційних прав на участь в управлінні державними справами всіх рівнів [6].

Останнім часом, під впливом всебічного розвитку штучного інтелекту, активно використовується поняття «цифрове урядування», під яким розуміється використання цифрових технологій, як комплексної взаємопов'язаної частини стратегій модернізації урядів, для створення громадської SMART-орієнтованої політики [7]. При цьому застосовуються digital-технології, включаючи хмарні сервіси, мережеві мобільні технології та пристрої, а також статистичні дані електронних репозитаріїв, що використовуються для поліпшення генерації, збору, обміну, агрегації, поєднання, аналізу, доступу, пошуку і представлення цифрового контенту, в тому числі для розробки технологічних сервісів і додатків. На відміну від електронного уряду, завдання цифрового урядування полягає не в тому, щоб впроваджувати цифрові технології в публічні адміністрації, а в їх інтеграції синергетичного ефекту постійної модернізації державного та регіонального управління [8]. Цей процес відображає спроможність державного сектора забезпечити галузеву диверсифікацію публічних послуг, технологічно структурувати їх у робочі цикли, бізнес-процеси та операції, які включені в цифрове публічне середовище.

Для ефективною реалізації таких цифрових трансформацій необхідно забезпечити систему електронного урядування інноваційними методами та інструментами впровадження комунікаційних технологій на основі аутсорсингу та краудсорсингу. Дослідженням цільової функції, змісту та сутності завдань щодо обґрунтування ефективності використання аутсорсингу та краудсорсингу займалися такі науковці, як: Матвій І.Є., Динник П.І., Марченко О.С., Нікітенко Л.О. та ін. [6; 9-11]. Особливості застосування аутсорсингу в систему державного та регіонального управління розглядали такі як вітчизняні та зарубіжні вчені, як Ковбасюк Ю.В., Пендальчук Т.В., Загуменна Ю.О., Ільїн О.А., Кіреєва О.Б., та ін. [3; 7; 12-14].

Однак, у цих працях недостатньо цілісно розглянута синергетична єдність аутсорсингу та краудсорсингу у межах цифрових трансформацій, а відсутня системна концепція впровадження комунікаційних технологій аутсорсингу та краудсорсингу в органах державної влади.

Метою статті є обґрунтування напрямів удосконалення державної політики у сфері публічного управління та адміністрування в контексті впровадження інноваційних методів та інструментів комунікаційних технологій аутсорсингу та краудсорсингу в умовах цифровізації державного та регіонального управління.

Виклад основного матеріалу. Широке застосування електронного урядування протягом останніх декількох років зумовило «оцифрування» адміністративних послуг із метою підвищення їх якості. Подібна практика відкрила абсолютно нові можливості для перепроєктування організаційних структур і процедур в системі публічного управління та адміністрування, зокрема щодо спілкування зі сторонніми зацікавленими сторонами [11, с. 38]. Найбільш поширеними для реалізації громадських проєктів мобілізації людських ресурсів за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій є технології аутсорсингу та краудсорсингу.

Аутсорсинг (outsourcing – підрядництво) – передача організацією частини її завдань або процесів стороннім виконавцям на умовах субпідряду. Аутсорсингові ресурси залучаються у сфері набору персоналу або надання юридичних, бухгалтерських, логістичних чи ІТ-послуг тощо. Це дозволяє максимально ефективно використовувати ресурси й отримувати якісні послуги, а також нестандартні для організації методи вирішення проблем [13].

Аутсорсинг в широкому розумінні – це інструмент управління організацією, спрямований на підвищення ефективності її діяльності за рахунок передачі непрофільних функцій (процесів) на виконання іншої компанії (аутсорсера), що спеціалізується в даній сфері, має необхідний кваліфікований персонал і ресурси з метою концентрації зусиль організації на основному виді діяльності [1]. Під аутсорсингом в системі державного управління слід розуміти передачу на конкурсній основі непрофільних функцій органів влади (адміністративно-управлінські процеси чи їх сукупність) на виконання підприємства приватного сектору (аутсорсера), що спеціалізується в даній сфері, має необхідний кваліфікований персонал, ресурси з метою концентрації зусиль державних органів влади на основному виді діяльності.

Функціями аутсорсингу адміністративно-управлінських процесів та послуг бюджетних організацій та установ є [12]: раціональний розподіл бюджетних ресурсів; активізація підприємницької діяльності; задоволення потреб споживачів бізнес-процесів, функцій та послуг; оптимізація мережі бюджетних установ на регіональному та місцевому рівнях. Закордонний досвід доводить, що впровадження механізму аутсорсингу, шляхом збільшення конкуренції в секторі замовлень, потенційно дозволяє заощадити від 10 - до 50% бюджетних ресурсів [13]. В Україні актуальність передачі окремих функцій на аутсорсинг обумовлена задачами адміністративної реформи. Наявність у органів державної влади значної кількості надлишкових повноважень, що неефективно реалізуються, знижує якість управлінських рішень, що знижує рівень довіри до державної влади. Такі дані свідчать про те, що на основі аутсорсингу відбувається ґрунтова трансформація органів

державної влади, в процесі здійснення якої вивільняються надлишкові та недостатньо ефективно реалізовані види діяльності.

Експертами Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) виокремлено три групи функцій державних органів, які передаються на аутсорсинг. Перша група – це забезпечувальні функції (прибирання приміщень, послуги з охорони тощо), які не належать до ключових напрямів діяльності органів влади. До другої групи належать забезпечувальні функції, які вимагають достатньо високої професійної кваліфікації виконавців. Це функції, які пов'язані із інформаційними технологіями, фінансами, управлінням персоналом, правовою підтримкою, операційні функції, пов'язані із документообігом, та ін. Третю групу функцій утворюють безпосередньо ключові функції органів державної влади, але навіть у країнах – лідерах ОЕСР доцільність аутсорсингу ключових функцій є предметом активних дебатів політиків та експертів [14].

Економічний ефект від реалізації аутсорсингу в державних органах влади можна виміряти як у вартісному вираженні, так і в якісному вираженні. Він полягає в отриманні економії витрат від передачі адміністративно-управлінських функцій (процесів), при реалізації аутсорсингу персоналу, на виконання суб'єктів приватного сектору в порівнянні із виконанням даних функцій (процесів) власними силами та при цьому покращенні якості (за рахунок кваліфікованого виконання, кращої ресурсної бази тощо) реалізації даних функцій (процесів). Тобто економічний ефект від реалізації аутсорсингу в системі державного та регіонального управління – це позитивний наслідок залучення зовнішніх суб'єктів для виконання адміністративно-управлінських функцій (процесів), який виражається в економії витрат та покращенні якості їх виконання [1].

Для оцінки ефективності аутсорсингу персоналу в державних органах влади доцільно використовувати наступні критерії: результативний (досягнення поставлених цілей та можливість виконання завдань в процесі реалізації адміністративно-управлінських процесів); економічний (перевищення отриманої вигоди від передачі адміністративно-управлінських процесів на виконання підприємств приватного сектору порівняно з витратами ресурсів при реалізації даних процесів власними силами); якісний (підвищення якості адміністративно-управлінських процесів, що передані на виконання аутсорсера). Визначаючи ситуативні ознаки застосування аутсорсингу в системі публічного управління, необхідно означити такі організаційно-економічні умови застосування цього технологічного інструменту: визначення можливості отримання підприємством переваг та економії від передачі адміністративно-управлінських процесів на виконання приватного сектора; залучення підприємства (аутсорсера), що реалізує даний адміністративно-

управлінський процес, для порівняння отриманих доходів з витратами, які понесені на виконання даного виду послуг та пошуку резервів їх оптимізації [2].

Слід зазначити, що при залученні зовнішніх суб'єктів для виконання адміністративно-управлінських процесів крім економічного ефекту виникає також соціальний, сукупність яких формує загальний показник ефективності аутсорсингу. Соціальний ефект аутсорсингу полягає в тому, що при використанні послуг зовнішніх суб'єктів може відбуватися вивільнення або перекваліфікація частини державних службовців. В даному випадку соціальний ефект має негативне значення.

Краудсорсинг (crowd – натовп і sourcing – використання ресурсів) виник із розрахунку на очікуване бажання клієнтів безоплатно або за невисоку ціну поділитися своїми ідеями з організацією виключно у зв'язку з бажанням побачити ці ідеї втіленими у життя. Термін «краудсорсинг» започаткували програмісти, організатори благодійних акцій. Його трактують як «використання колективного розуму» – за цим принципом написано Конституцію Ісландії, а також створено «Вікіпедію» та «Microsoft». Виділяють три види краудсорсингу в публічному управлінні: 1) створення краудсорсингових ресурсів в умовах надзвичайних ситуацій; 2) законотворчий краудсорсинг; 3) співпраця органів влади та громадянського суспільства в регіонах або муніципальних утвореннях [14].

Краудсорсинг можна трактувати як мотивоване бажання громадян за певну винагороду поділитися з публічною владою своїми інтелектуальними ідеями щодо удосконалення комунікацій в системі державного та регіонального управління з метою їх реалізації. Наприклад, електронний портал публічних послуг I-Gov – волонтерський проект, який побудовано на принципах краудсорсингу і передбачає отримання інформації і різноманітних документів без черг в електронному режимі on-line [15]. В його створенні беруть участь сотні та тисячі волонтерів по всій країні та навіть світу. Цей портал зроблено волонтерською командою iGov в рамках боротьби з корупцією в Україні та вдосконалення бізнес-процесів в наших державних органах. Тут зібрано послуги, які державні органи України надають громадянам та бізнесу. Загалом проект показав свою корисність та актуальність в момент, коли ще не був створений Єдиний портал державних послуг Дія, який по суті став більш досконалим наступником порталу «I-Gov». Вважаємо за доцільне розвивати державно-приватне партнерство у сфері публічних послуг та електронної демократії, адже впровадження принципів відкритих інновацій сприяє інтеграції клієнтів-громадян до систем управління організаціями публічної сфери. Саме тому, органи публічного управління мають здійснювати системне управління інноваціями на основі використання технологій аутсорсингу (задля кращого використання обмежених ресурсів) та

краудсорсингу (задля реалізації громадських проектів мобілізації людських ресурсів).

Краудсорсинг набуває особливого значення як засіб консультацій з громадськістю. Проведення таких консультацій має сприяти підвищенню якості підготовки рішень з важливих питань регіонального та місцевого розвитку з урахуванням громадської думки. Необхідність заохочувати представників широкої громадськості та певних організацій працювати разом для досягнення результатів, на які вони мають безпосередній вплив через децентралізацію влади, виникає також з Рекомендаціями Комітету міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті» [16]. Наприклад, в умовах розвитку проекту «Цифрова держава» органи публічної влади та місцевого самоврядування можуть зацікавити (меншими витратами) частину громадського соціуму самостійно отримувати електронні рахунки і сплачувати бухгалтерські операції через відповідне програмний продукт (програмне забезпечення), зменшуючи тягар на відповідні функціональні підрозділи (бухгалтерські служби) публічних адміністрацій. Такий перерозподіл функціональних, технологічних та технічних операцій між владою та суспільством відображає реальний процес децентралізації публічних послуг, який побудовано на інтелектуальній платформі. В її основі може бути використані технології штучного інтелекту, які «запускають» механізми SMART-краудсорсингу.

При цьому клієнти мають можливість входити до бази електронних даних відповідного технологічного продукту через індивідуальний ID чіп-паспорт, який буде автоматично надавати інформацію для сплати всіх необхідних адміністративних послуг. При цьому нові програмні продукти забезпечать клієнтам електронних публічних послуг оперативність, самостійність та незалежність їх отримання у часі, просторі та обсязі (за відносно низьким рівнем їх оплати). Передусім «громадянина-клієнта» розглядають як основного платника податків, замовника або користувача публічних послуг [17]. Але в умовах застосування технологій краудсорсингу, поступово відбувається розвиток відкритого громадського сектора із впровадженням принципів диверсифікації, відкритості та гнучкості публічних інновацій у сфері публічних послуг.

Пріоритетними напрямками краудсорсингу як специфічної технології управління соціально-економічною системою є: залучення інвестицій у регіональний розвиток; розроблення соціально-економічних стратегій розвитку регіону; підтримка й розвиток малого бізнесу регіону; створення нових високотехнологічних робочих місць [18]. Основними особливостями застосування краудсорсингу в публічному управлінні є: некомерційність реалізованих проектів; націленість на розв'язання соціальних проблем;

спрямованість на подолання економічних, соціально-політичних і культурних обмежень доступу до соціальних знань; формування умов для відтворення інтелектуального та соціального капіталу суспільства.

Основні функції застосування інформаційно-комунікативних технологій краудсорсингу в системі публічного управління [19]: 1- формування та здійснення політики інформатизації, що базується на використанні digital-інформаційного середовища та електронних інформаційно-аналітичних мереж; 2- створення і забезпечення системи інформаційної безпеки, регламентації доступу до цифрової інформації; 3- діджиталізація каналів обробки та передачі інформації з надання послуг населенню електронними сервісами уряду; 4- нормативне забезпечення інформаційних потоків та електронних ресурсів діяльності цифрової інформаційно-аналітичної системи.

Органи публічної влади реалізують технологію краудсорсингу за допомогою створення інтернет-майданчиків для діалогу між громадянським суспільством та інститутами влади, використовуючи можливості громадянського суспільства, розширюючи форми й види участі громадян, залучаючи їх до управління для поліпшення якості життя населення. Громадяни, експертні групи та громадські організації здатні набагато ефективніше й оперативніше реагувати на різноманітні соціально-економічні виклики та продукувати нові підходи до розв'язання проблем. Завдяки інтернету з'явилися різні технології краудсорсингу.

На цій основі можна запропонувати комплексну модель цифрового публічного простору з імплементацією інноваційних методів та інструментів комунікаційних технологій аутсорсингу та краудсорсингу у сфері державного та регіонального управління України. Дана модель повинна відображати взаємозв'язки функціонального співуправління аутсорсингу та краудсорсингу за особливостями побудови інноваційних методів та інструментів комунікаційних технологій в умовах цифровізації державного та регіонального управління. Систему інформаційно-аналітичного забезпечення публічного управління доцільно будувати на основі аналізу предметної галузі аутсорсингу та краудсорсингу та виокремлення пріоритетних напрямів, які враховують інтереси держави й окремих господарюючих суб'єктів. При цьому важливо реалізувати три ключові складові на шляху до підвищення ефективності публічного управління за рахунок залучення громадянської участі: прозорість, диверсифікація послуг, гнучкість та демократизація, співпраця. Структура сучасної інформаційно-аналітичної системи публічного управління має відображати державницькі інтереси, організувати розв'язання конкретних суспільних завдань, координувати діяльність органів публічної влади на основі використання інноваційних методів та інструментів інформаційно-комунікативних технологій аутсорсингу та краудсорсингу (рис. 1).

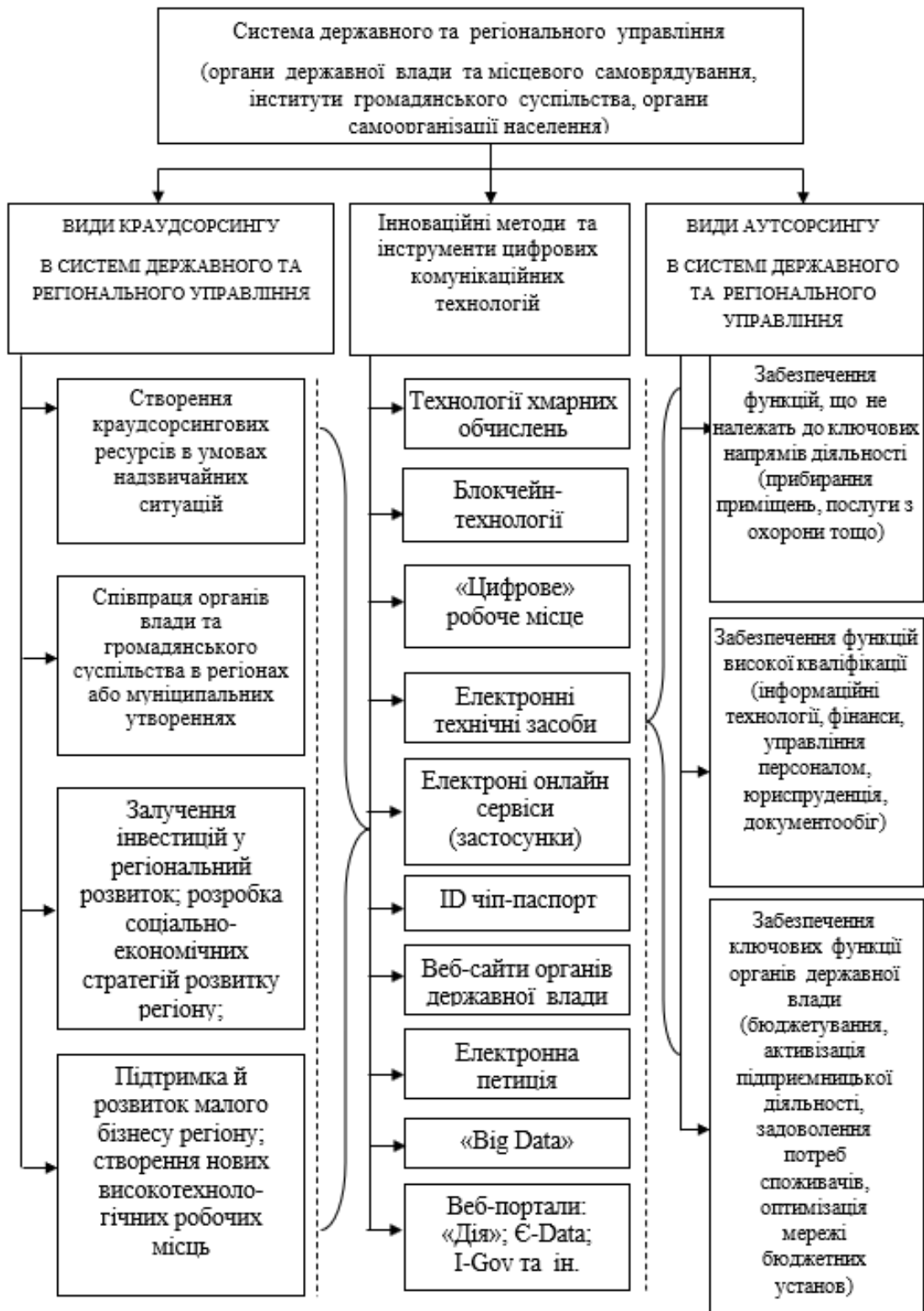

Рис. 1. Модель взаємозв'язку цифрових комунікаційних технологій та інструментів аутсорсингу та краудсорсингу в системі державного та регіонального управління

Виходячи з попередніх результатів наукового дослідження, вважаємо за необхідне формувати відповідну систему взаємоузгодження функцій аутсорсингу та краудсорсингу державного та регіонального управління, яка б спонукала до подальшої цифровізації публічних послуг та їх диверсифікації у межах соціального запиту. Для того, щоб дана система була ефективною, необхідно забезпечити її реалізацію інноваційними методами та інструментами функціонального співуправління аутсорсингу та краудсорсингу на базі впровадження регламентаційних заходів та творчих проектів розвитку відкритого громадського суспільства на основі цифрових інновацій. Таке функціональне поєднання технологій аутсорсингу (зادля кращого використання обмежених ресурсів) та краудсорсингу (зadля реалізації громадських проектів мобілізації людських ресурсів) допоможе забезпечити підвищення ефективності державного та регіонального управління за такими позитивними наслідками [7]:

- стандартні, загальні для органу публічної влади процеси (управління фінансами, трудовими ресурсами, інформаційними системами) можуть бути передані автономному центру спільного обслуговування у межах організації;
- з метою зменшення витрат за допомогою аутсорсингу окремі напрями процесів публічного управління можуть бути делеговані зовнішній організації, яка зазвичай є також експертом у цьому виді роботи;
- мобільні платформи зворотного зв'язку з громадянами мають величезний потенціал для покращення управління органами публічної влади у мережевому просторі соціальних відносин;
- під час участі у краудсорсингових проектах громадяни отримують можливість зробити власний внесок у вирішення суспільних завдань, зробити те, що традиційно було винятково у компетенції державних службовців та посадовців місцевого самоврядування;
- сучасною практикою в сфері публічного управління має стати розбудова IT-інкубаторів й відповідних інкубаційних стартапів, що підтримуються інвесторами й міжнародними проектами технічної допомоги;
- участь громадян у спільних проектах дає можливість ділитися власним досвідом, вивчати і поширювати кращі практики публічного управління, об'єднувати зусилля на принципах соціального партнерства задля розвитку територіальних громад шляхом розробки та впровадження інноваційних проектів, а також налагоджувати комунікацію із колегами з усієї країни, навчатися на онлайн курсах, вести дискусії з фахових питань. Це сприятиме постійному підвищенню професійної компетентності державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування.

Актуальним для України вважаємо досвід Великобританії та Канади стосовно запровадження інструментів аутсорсингу та краудсорсингу в

оновленні системи публічного управління для її узгодження з вимогами цифрової економіки. Так, Великобританія розробила стратегію модернізації уряду, визначальну роль в якій відіграло створення плану дій із формування системи електронних адміністративних послуг «Електронні громадяни», «Електронний бізнес», «Електронний уряд». Крім того, було розроблено концепцію надання публічних послуг в інформаційному середовищі, що сприяє розвитку всіх видів електронних послуг з використанням мережі Інтернет, мобільного зв'язку, цифрового телебачення, центрів консультування. Загалом, варто зазначити, що створення у Великобританії системи «Електронний уряд» (E-government) дало змогу їй забезпечити суттєву децентралізацію публічних послуг і зменшити видатки на державний бюджет у цій сфері [5].

Також, в наслідок успішного впровадження е-урядування в Канаді виникли можливості надання послуг, проведення розрахункових операцій, взаємодії з громадянами та представниками бізнесу в електронному вигляді за допомогою так званих «електронних кіосків». Зазначений спосіб отримання послуг користується популярністю у 95% канадців. Водночас стверджується, що позиція уряду Канади ґрунтується на тому, що надання послуг через електронні інструменти зв'язку повинно лише доповнювати, а не повністю змінювати усталені засоби комунікації. Загалом запровадження електронного уряду в Канаді забезпечило тісніше співробітництво між центральним рівнем влади та місцевими органами влади регіонів у галузі публічного управління, покращило рівень відкритості та прозорості для громадян внаслідок появи можливості ознайомитися зі звітами та планами будь-якого державного органу на його офіційному вебсайті [12].

Проведене дослідження світових здобутків дозволяє визначити такі технології та інструменти електронного урядування, що нині є актуальними закордоном: технології хмарних обчислень, державний портал адміністративних послуг, відкриті дані електронних репозитаріїв, онлайн сервіси (застосунки), ідентифікація особи онлайн за допомогою цифрових документів та цифрового підпису, застосування блокчейн-технологій в інформаційних системах владних органів, формування цифрової компетентності з кібербезпеки серед державних службовців шляхом проведення курсів з кіберграмотності, «цифрове» робоче місце, залучення громадян до взаємодії з владою через інститут петиції та за допомогою соціальних мереж, використання аутсорсингу та краудсорсингу в публічному управлінні, електронне голосування. Чимало з перелічених технологій і заходів вже активно впроваджуються в систему публічного управління України, реалізація ж решти, на нашу думку, має бути серед пріоритетних завдань розвитку інновацій в галузі електронного інструментарію комунікаційних технологій

аутсорсингу та краудсорсингу в системі державного та регіонального управління нашої держави.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Концептуальним положенням «нового державного управління» (New Public Management) є завдання зрозуміти громадянина як позивача публічних послуг і спрямувати процеси організації на задоволення потреб клієнтів. Дане положення є передумовою для реалізації інноваційних цифрових методів та інструментів аутсорсингу та краудсорсингу для мобілізації людських ресурсів в системі конкурентної моделі державного управління.

Пріоритетними напрямками державної політики розвитку комунікаційних технологій аутсорсингу та краудсорсингу в умовах цифровізації державного та регіонального управління можна вважати наступні: 1) розбудова інфраструктури цифрової системи «E-government»; 2) розвиток внутрішнього ринку високих технологій «ІТ-інкубаторів»; 3) забезпечення кібербезпеки в аутсорсингових та краудсорсингових стосунках суб'єктів публічної сфери; 4) подальший розвиток науки та освіти в галузі публічного адміністрування; 5) формування цифрової культури громадянського суспільства; 6) транскордонне співробітництво в удосконаленні системи електронного урядування; 7) цифровізація галузей економіки; 8) залучення інвестицій до впровадження сучасних інноваційних проектів.

Аналіз досвіду застосування елементів електронної демократії в Україні й світі показує, що внаслідок впровадження технологій аутсорсингу та краудсорсингу у громадян виникають нові можливості участі у політичному процесі, зокрема, підвищення рівня їх інформованості щодо актуальних політичних проблем, поточної діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Вважаємо, що позитивний закордонний досвід запровадження публічних інструментів аутсорсингу та краудсорсингу в системі державного і регіонального управління також дасть можливість більш ефективно реалізувати концепцію електронного урядування в Україні, сприятиме зростанню громадської участі у державних справах, а також дасть змогу контролювати дії уряду, що позитивно вплине на розвиток громадянського суспільства у майбутньому.

В контексті перспективи досліджень даного напрямку вважаємо за доцільне розглянути питання визначення шляхів вдосконалення державної політики у сфері цифрових трансформацій, електронного урядування, державного управління освітою і розробити пропозиції органам державної влади та місцевого самоврядування щодо розв'язання нагальних проблем за допомогою застосування досвіду використання елементів аутсорсингу та краудсорсингу.

Література:

1. Касьмін Д. С. Трансформація управлінських процесів в органах державного управління на засадах аутсорсингу. *Ефективна економіка*. № 6, 2020. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7974>. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.6.60.
2. Нагаєв В. М., Кускова С.В., Вашечко С.С., Земляна Л.С. Технології аутсорсингу та краудсорсингу як основа системи конкурентної моделі державного управління. *Фінансова архітектура та сценарії конкурентних моделей розвитку: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції*, 17 листопада 2023 р. Харків: ДБТУ, 2023. С. 301-304. Режим доступу: <http://btu.kharkov.ua/nauka/konferentsiyi/>
3. Ковбасюк Ю. В. Краудсорсинг як інструмент публічної влади. *Актуальні проблеми економіки*. № 4 (178), 2016. С. 349-357. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2016_4_43.
4. Кіреєва О.Б. Краудсорсинг як метод активного використання колективного інтелекту. *Результат-орієнтовані підходи, інструменти та технології в публічному управлінні: матеріали наук.-практ. конф. за міжн. участю*, 26 жовтня 2012 р. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2012. С. 78–81.
5. Ільїн О. А. Актуальність зарубіжного досвіду електронного урядування та можливість його адаптації у сфері публічного управління України. *Сучасне управління організаціями: концепції, цифрові трансформації, моделі інноваційного розвитку: зб. тез доповідей II Міжнар. наук.-практ. конф.*, 25 листопада 2022 р. Харків: ХНУ, С. 468-470.
6. Матвій І.Є. Особливості розвитку ІТ-аутсорсингу в Україні. 2013. URL: nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPP_2013_754_28.
7. Пендальчук Т. В. Краудсорсинг як технологія стратегічного менеджменту у сфері публічного управління. *Modern scientific journal (Сучасний науковий журнал)*. Вип. №2 (2), 2023. С. 87-95. DOI: <https://doi.org/10.36994/2786-9008-2023-2-12>.
8. Кіреєва О.Б. Краудсорсинг як інноваційний інструмент участі громадськості в публічному управлінні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. Вип. 3 (30), 2016. С. 72 – 78. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2016/2016_03\(30\)/12.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2016/2016_03(30)/12.pdf).
9. Динник П. І. Технології краудсорсингу в громадянському суспільстві: сучасні механізми партисипативної демократії. *Інвестиції: практика та досвід*. № 21, 2020. 22. С. 119 – 123. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/21-22_2020/22.pdf.
10. Марченко О. С. Інтелектуальний краудсорсинг як категорія інформаційного суспільства. *Strategiczne pytania światowej nauki: Materiały IX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji. Przemysł : Nauka i studia. Ekonomiczne nauki*. № 8, 2013. 51-53. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2074/1/Marchenko_51_53.pdf.
11. Нікітенко Л. О. Використання краудсорсингових технологій в публічному управлінні містом. *Політичне життя*. № 3, 2021. С. 36-41. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2021.3.6.12>. Загуменна Ю. О. Аутсорсинг державних функцій у контексті завдань реформування державного управління: зарубіжний досвід. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: тези доповідей круглого столу*, 27 жовтня 2017 р. МВС України. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 79-82.
13. Ільїн О. А. Переваги використання аутсорсингу та краудсорсингу за умов цифровізації публічного управління. *Проблеми та перспективи розвитку економіки: світові та національні аспекти: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.*, 18 листопада 2022 р. Одеса: ОДАУ, С. 123-125.

14. Кіреєва О.Б. Перспективи краудсорсингу як інструменту співпраці органів влади та громадськості в контексті розвитку публічного управління. *Державне управління та місцеве самоврядування*. № 2, 2016. С. 97-104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2016_2_14.
15. Голка В. Є. Політичний краудсорсинг: технологія використання потенціалу громадськості. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціальнополітичних дисциплін. № 18, 2015. С. 68-74. URL : <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/22549>.
16. Зінченко Г. В. Використання краудсорсингу у процесі формування політики на регіональному рівні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2019. Т. 30 (69). № 4. С. 55-60. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/4_2019/12.pdf.
17. Майстренко О. В. Краудсорсинг: сутність, види, принципи та інструменти застосування. *Економіка та суспільство*. 2017. № 9. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/87.pdf.
18. Малишенко Л. О. Краудсорсингові проекти в контексті публічного виміру політики. *Політикус*. № 4, 2017. С. 32-36. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/polit_2017_4_8.
19. Нікітенко Л. Краудсорсинг як інструмент партисипативної демократії. *Часопис Київського університету права*. № 2, 2020. С. 133-138. DOI : <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.22>.

References:

1. Kasmin, D. S. (2020). Transformatsiia upravlinskykh protsesiv v orhanakh derzhavnoho upravlinnia na zasadakh outsorsynhu [Transformation of management processes in state administration bodies on the basis of outsourcing]. *Efektivna ekonomika*, 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7974>. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.6.60 [in Ukrainian].
2. Nahaiev, V. M., Kuskova, S.V., Vashechko, S.S., & Zemliana, L.S. (2023). Tekhnologii outsorsynhu ta kraudsorsynhu yak osnova systemy konkurentnoi modeli derzhavnoho upravlinnia [Outsourcing and crowdsourcing technologies as the basis of the system of the competitive model of public administration]. *Finansova arkhitektonika ta stsenarii konkurentnykh modelei rozvytku: tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (pp. 301-304). Kharkiv: DBTU. Rezhym dostupu: <http://btu.kharkov.ua/nauka/konferentsiyi/> [in Ukrainian].
3. Kovbasiuk, Yu. V. (2016). Kraudsorsynh yak instrument publichnoi vlady [Crowdsourcing as a tool of public power]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 4 (178), 349-357. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2016_4_43 [in Ukrainian].
4. Kirieieva, O.B. (2012). Kraudsorsynh yak metod aktyvnoho vykorystannia kolektyvnoho intelektu. [Crowdsourcing as a method of active use of collective intelligence]. *Rezultat-oriientovani pidkhody, instrumenty ta tekhnologii v publichnomu upravlinni: materialy nauk.-prakt. konf. za mizhn. Uchastiu* (pp. 78–81). Dnipropetrovsk: DRIDU NADU [in Ukrainian].
5. Ilin, O. A. (2022). Aktualnist zarubizhnoho dosvidu elektronnoho uriaduvannia ta mozhlyvist yoho adaptatsii u sferi publichnoho upravlinnia Ukrainy [The relevance of foreign e-governance experience and the possibility of its adaptation in the sphere of public administration of Ukraine]. *Suchasne upravlinnia orhanizatsiiamy: kontseptsii, tsyfrovi transformatsii, modeli innovatsiinoho rozvytku: zb. tez dopovidei II Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 468-470). Kharkiv: KhNU [in Ukrainian].
6. Matvii, I.Ie. (2013). Osoblyvosti rozvytku IT-outsorsynhu v Ukraini [Peculiarities of the development of IT outsourcing in Ukrain]. URL: nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPP_2013_754_28 [in Ukrainian].

7. Pendalchuk, T. V. (2023). Kraudsorsynh yak tekhnolohiia stratehichnoho menedzhmentu u sferi publichnoho upravlinnia [Crowdsourcing as a strategic management technology in the field of public administration]. *Modern scientific journal (Suchasnyi naukovyi zhurnal)*, 2(2), 87-95. DOI: <https://doi.org/10.36994/2786-9008-2023-2-12> [in Ukrainian].
8. Kirieieva, O.B. (2016). Kraudsorsynh yak innovatsiinyi instrument uchasti hromadskosti v publichnomu upravlinni [Crowdsourcing as an innovative tool for public participation in public administration.]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, 3(30), 72–78. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2016/2016_03\(30\)/12.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2016/2016_03(30)/12.pdf) [in Ukrainian].
9. Dynnyk, P. I. (2020). Tekhnolohii kraudsorsynhu v hromadianskomu suspilstvi: suchasni mekhanizmy partysypatyvnoi demokratii [Crowdsourcing technologies in civil society: modern mechanisms of participatory democracy]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 21, 119 – 123. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/21-22_2020/22.pdf [in Ukrainian].
10. Marchenko, O. S. (2013). Intelektualnyi kraudsorsynh yak katehoriia informatsiinoho suspilstva [Intellectual crowdsourcing as a category of information society]. *Strategiczne pytania swiatowej nauki: Materiały IX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji* (pp. 51-53). Przemysł: Nauka i studia. Ekonomiczne nauki. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2074/1/Marchenko_51_53.pdf [in Ukrainian].
11. Nikitenko, L. O. (2021). Vykorystannia kraudsorsynhovykh tekhnolohii v publichnomu upravlinni mistom [The use of crowdsourcing technologies in public city management]. *Politychne zhyttia*, 3, 36-41. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2021.3.6> [in Ukrainian].
12. Zahumenna, Yu. O. (2017). Outsorsynh derzhavnykh funktsii u konteksti zavdan reformuvannia derzhavnoho upravlinnia: zarubizhnyi dosvid [Outsourcing of state functions in the context of public administration reform tasks: foreign experience]. *Pravookhoronna funktsiia derzhavy: teoretyko-metodolohichni ta istoryko-pravovi problemy: tezy dopovidei kruhloho stolu* (pp. 79-82). Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
13. Ilin, O. A. (2022). Perevahy vykorystannia outsorsynhu ta kraudsorsynhu za umov tsyvrovizatsii publichnoho upravlinnia [Advantages of using outsourcing and crowdsourcing under conditions of digitalization of public administration]. *Problemy ta perspektyvy rozvytku ekonomiky: svitovi ta natsionalni aspekty: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 123-125). Odesa: ODAU [in Ukrainian].
14. Kirieieva, O.B. (2016). Perspektyvy kraudsorsynhu yak instrumentu spivpratsi orhaniv vlady ta hromadskosti v konteksti rozvytku publichnoho upravlinnia [Prospects of crowdsourcing as a tool for cooperation between authorities and the public in the context of the development of public administration]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, 2, 97-104. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2016_2_14 [in Ukrainian].
15. Holka, V. Ye. (2015). Politychnyi kraudsorsynh: tekhnolohiia vykorystannia potentsialu hromadskosti [Political crowdsourcing: the technology of using the potential of the public]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialnopolitychnykh dystsyplin*, 18, 68-74. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/22549> [in Ukrainian].
16. Zinchenko, H. V. (2019). Vykorystannia kraudsorsynhu u protsesi formuvannia polityky na rehionalnomu rivni [The use of crowdsourcing in the process of policy formation at the regional level]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Derzhavne upravlinnia*, T. 30(69), 4, 55-60. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/4_2019/12.pdf [in Ukrainian].

17. Maistrenko, O. V. (2017). Kraudsorsinh: sutnist, vydy, pryntsyepy ta instrumenty zastosuvannia [Crowdsourcing: essence, types, principles and application tools]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 9. URL : https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/87.pdf [in Ukrainian].
18. Malysenko, L. O. (2018). Kraudsorsynhovi proekty v konteksti publichnoho vymiru polityky [Crowdsourcing: essence, types, principles and application tools]. *Politykus*, 4, 32-36. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/polit_2017_4_8 [in Ukrainian].
19. Nikitenko, L. (2020). Kraudsorsynh yak instrument partysypatyvnoi demokratii. [Crowdsourcing as a tool of participatory democracy]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 2, 133-138. DOI : <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.22> [in Ukrainian].

УДК 323:2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-450-459](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-450-459)

Назаренко Марина Олександрівна кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри публічного управління та адміністрування, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел.: (097) 751-32-53, <https://orcid.org/0000-0003-2116-754X>

Юник Ірина Геннадіївна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел.: (098) 400-34-77, <https://orcid.org/0000-0002-0985-1800>

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ЛІДЕРСТВА В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Стратегічна мета України – повноправне членство в Європейському Союзі. Для її досягнення українська держава повинна провести ряд реформ у всіх сферах суспільного життя, а саме: політичній, економічній, соціальній, культурній, правовій тощо і в тому числі у сфері гендерної рівності, що відповідатимуть європейським цінностям та стандартам.

В сучасних умовах децентралізації, коли стрімко розвивається лідерство в органах публічної влади, зокрема в органах місцевого самоврядування, постає нагальне питання в аналізі та оцінці гендерної рівності у сфері управління. І, хоча Україна, згідно досліджень Global Gender Gap Index у 2023 році, досягла значних успіхів в цьому питанні, у порівнянні з попередніми роками, проблема порушення прав жінок в управлінні залишається і потребує нагального вирішення.

Основними причинами такої ситуації залишаються упереджене ставлення до жіночої статі, як до слабкої, недовіра з боку підлеглих-чоловіків та громади щодо можливості прийняття раціональних управлінських рішень в кризових ситуаціях, поєднання особистого та професійного життя, коли жінка виконує домашню роботу в більшому обсязі, ніж чоловік і часу на професійний розвиток залишається менше, аніж у протилежній статі та гендерні стереотипи: нездатність до ризиків та протистояти тиску, недостатньо розвинуті такі лідерські якості, як змагальність, стресостійкість, впевненість у собі тощо.

Для подолання Gender inequality (гендерної нерівності), на нашу думку, необхідно перш за все створити рівні можливості та умови доступу до керівних (лідерських) посад незалежно від статі, створювати гендерно збалансовані колективи, створити всі умови в органах публічного управління для участі і представництва різних гендерних груп у процесах прийняття управлінських рішень, створювати умови для розвитку лідерських здібностей та якостей керівника та гендерної чутливості серед лідерів, забезпечити жінкам-лідерам баланс між роботою та особистим життям тощо.

Ключові слова: лідерство, гендерна політика, гендерний паритет, децентралізація, публічне управління, гендерна рівність.

Nazarenko Maryna Oleksandrivna PhD in Public Administration, Senior Lecturer of the Department of Public Management and Administration, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, St. Ostrozkysky, 32, Vinnytsia, 21001, tel.: (097) 751-32-53, <https://orcid.org/0000-0003-2116-754X>

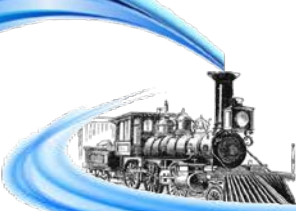
Yunyk Iryna Hennadiivna PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Management and Administration, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, St. Ostrozkysky, 32, Vinnytsia, 21001, tel.: (098) 400-34-77, <https://orcid.org/0000-0002-0985-1800>

GENDER ASPECTS OF LEADERSHIP IN PUBLIC ADMINISTRATION IN CONDITIONS OF DECENTRALIZATION

Abstract. Ukraine's strategic goal is full membership in the European Union. To achieve it, the Ukrainian state must carry out a number of reforms in all spheres of public life, namely: political, economic, social, cultural, legal, etc., including in the field of gender equality, which will meet European values and standards.

In modern conditions of decentralization, when leadership in public authorities, in particular in local self-government bodies, is rapidly developing, an urgent question arises in the analysis and assessment of gender equality in the field of management. And, although Ukraine, according to the Global Gender Gap Index research in 2023, has made significant progress in this matter, compared to previous years, the problem of violation of women's rights in management remains and needs an urgent solution.

The main reasons for this situation remain a prejudiced attitude towards the female gender as weak, mistrust on the part of male subordinates and the community regarding the possibility of making rational management decisions in crisis situations, a combination of personal and professional life, when a woman performs

housework to a greater extent than a man and there is less time for professional development than the opposite sex and gender stereotypes: inability to take risks and resist pressure, insufficiently developed leadership qualities such as competitiveness, stress resistance, self-confidence, etc.

To overcome gender inequality it is necessary first of all to create equal opportunities and conditions of access to management (leadership) positions regardless of gender, to create gender-balanced teams, to create all conditions in public administration bodies for the participation and representation of different gender groups in management decision-making processes, to create conditions for the development of leadership abilities and qualities of a manager and gender sensitivity among leaders, to provide women leaders with a balance between work and personal life, etc.

Keywords: leadership, gender policy, gender parity, decentralization, public administration, gender equality.

Постановка проблеми. Зростаюча складність соціально-політичних проблем у світі, ризики та зовнішні загрози значною мірою актуалізують проблематику лідерства в органах публічного управління.

Сьогодні лідерство, як соціальне явище, набуває неабиякої актуальності в сучасних процесах децентралізації в Україні.

Децентралізація влади в державі передбачає перехід частини функцій та повноважень з центрального рівня влади до місцевих самоврядувань або інших регіональних структур. Реформи децентралізації, які спрямовані на побудову якісно нової системи місцевого самоврядування, надали можливість територіальним громадам підвищувати якість надання публічних послуг населенню, реалізовувати соціальні та інфраструктурні проекти, створювати умови для залучення інвестицій та розвитку місцевого бізнесу, розробляти та реалізовувати програми місцевого розвитку тощо [4, с. 24].

Такі інноваційні процеси відіграють важливу роль у формуванні лідерства на різних рівнях управління, де потрібно приймати своєчасні, важливі, ключові управлінські рішення особливо в тих складних умовах, в яких зараз перебуває наша країна.

До того ж, процеси децентралізації вплинули на розвиток лідерства в органах публічного управління, зокрема в органах місцевого самоврядування, а саме:

- *по-перше*, збільшилися можливості для місцевих лідерів.

Передача більшої автономії місцевим органам влади створює нові можливості для розвитку місцевих лідерів: мерів, керівників місцевих адміністрацій, лідерів громадських організацій та інших представників місцевого самоврядування;

- *по-друге*, місцеві лідери отримують більше повноважень у вирішенні місцевих проблем та розвитку.

Це підвищує важливість їхньої ролі в громаді, регіоні і дозволяє їм стати більш впливовими суб'єктами владних повноважень;

- *по-третє*, децентралізація вимагає від лідерів нових навичок та якостей.

Особистісні характеристика керівника, його лідерські здібності, професійні навички та харизма допоможуть здійснювати результативно свої владні повноваження та приймати ефективні управлінські рішення в умовах невизначеності.

Отже, процеси децентралізації в державі створюють нові умови для розвитку лідерства на різних рівнях управління, сприяючи зміцненню місцевих та регіональних лідерів і підвищенню їхнього впливу на формування політики та розвиток громадських ініціатив. Все це передбачає утвердження цінності гендерної рівності, недопущення гендерної дискримінації, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень, забезпечення рівних можливостей для жінок та чоловіків щодо поєднання професійних і сімейних обов'язків, унеможливлення проявів гендерного насильства тощо [6].

Тому, в цьому контексті, важливим постає питання гендерного аспекту, так як дослідження показують, що керівні посади в органах публічного управління здебільшого займають чоловіки. Хоча, останніми роками представництво жінок на керівних посадах, зокрема в органах місцевого самоврядування, збільшилося.

Отже, здійснення успішної державної політики, підвищення рівня довіри громадян до органів публічної влади, розвиток демократичного суспільства можливі лише тоді, коли чоловіки і жінки матимуть однакові можливості брати участь у прийнятті суспільно-важливих управлінських рішень в умовах децентралізації.

Все вищесказане і зумовило вивчення основних гендерних аспектів лідерства в органах публічної влади в умовах децентралізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні наукові дослідження гендерних основ державної політики розпочалися ще в 90-х роках минулого сторіччя [1, с. 90].

Формуванню та розвитку державної гендерної політики присвячено низку наукових праць таких вітчизняних дослідників як Т. Ганзицької [1], О. Лазор, О. Лазора, І. Юник [9]. Питання гендерної політики і політичного лідерства досліджували Гошовська В. та Даниленко Л. [5]. Також гендерним аспектам лідерства в управлінні присвячені наукові доробки Костюка І. та Стадника В. [7].

Хоча, вивченню концептуальних засад державної гендерної політики присвячено велику кількість наукових праць, саме питання, що стосується основних гендерних аспектів лідерства в публічному управлінні в умовах децентралізації є малодосліджуваним, тому потребує подальшої наукової розвідки.

Мета статті – дослідження особливостей гендерних аспектів лідерства в публічному управлінні в умовах децентралізації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Гендерна політика є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави, оскільки проблеми паритетних прав і можливостей чоловіків і жінок є актуальними сьогодні [9, с. 37].

Гендерна політика і лідерство є важливими, невід’ємними складовими демократичного суспільства, в якому жінки і чоловіки мають однакові можливості щодо реалізації власних здібностей в усіх сферах життєдіяльності [5, с. 99], мають право рівного представництва в органах місцевого самоврядування, участі у формуванні і прийнятті управлінських рішень [10, с. 75].

У сучасних умовах децентралізації акцент усе більшою мірою робиться на персоніфіковану відповідальність суб'єкта управління – керівника органу місцевого самоврядування – лідера.

Тому що у період проведення реформи децентралізації в Україні, передачі повноважень та фінансових ресурсів від державної влади органам місцевого самоврядування виникають нові завдання та інструменти щодо розвитку територіальних громад [10, с. 75], що вимагає від керівника незалежно від його статті бути професіоналом та відкритим до змін, гнучким та готовим до адаптації до нових вимог та викликів, вміти комунікувати з людьми та організувати їх, бути чесним, справедливим та ініціативним, мати стратегічне бачення та аналітичне мислення, вміти творчо та креативно вирішувати поставлені перед ним завдання та знаходити нестандартні шляхи вирішення проблемних ситуацій, знаходити нові методи впливу на підлеглих та їх мотивація для підвищення ефективності та результативності їх професійної, інколи рутинної, діяльності.

Тобто володіти всіма тими, як особистісними, так і професійними навичками, які притаманні не просто керівнику, а справжньому лідеру в умовах невизначеності.

Сучасні умови діяльності органів публічної влади вимагають, щоб лідери забезпечували ефективне створення якісних послуг для споживачів та зацікавлених сторін, забезпечували стратегування та координацію зусиль різних акторів, націлених на розвиток суспільства.

Лідерство – це здатність особи за рахунок особистих якостей здійснювати вплив на поведінку окремих осіб та груп працівників з метою зосередження їх зусиль на досягненні цілей організації [8, с. 263].

Лідерство в умовах децентралізації – це здатність суб'єкта владних повноважень до ефективної комунікації та взаємодії з населенням, до делегування влади та відповідальності, до підтримки розвитку та зростання лідерського потенціалу усіх службовців та працівників органу публічної влади, особливо на місцевому рівні, до постійного стимулювання розвиток нових рішень та підходів, до вирішення проблем та адекватного і своєчасного реагування на ризики та кризи, до бачення перспектив, а також можливість керівника бути гнучким та адаптивним до змін в навколишньому середовищі та вимогах спільної роботи.

Левченко Ю.В. зазначає, що в Україні рівень представництва жінок у місцевих органах влади ще не достатній. Тому потребує як практичних, так і законодавчих механізмів для досягнення гендерного балансу [10, с. 80].

В процесах реформ децентралізації повинні бути *рівні можливості та умови доступу до керівних (лідерських) посад незалежно від статі*. Для цього потрібно розвивати гендерну культуру, де обидві статі є рівними та існує чітке уявлення та розуміння про роль жінок та чоловіків на керівній посаді, особливості моделі їх поведінки, їхні потреби та інтереси.

Сьогодні, мають місце гендерні стереотипи, де вважається, що чоловіки приймають управлінські рішення раціонально, а жінки – ірраціонально, тобто керуються емоціями при прийнятті управлінських рішень, тому в органах публічного управління роль чоловіка-лідера є більш прийнятною. Це і є в якійсь мірі упереджене ставлення та дискримінація за ознакою статі (сексизм).

Існує ще один, до сить поширений, стереотип, що жінки-лідери приймають управлінські рішення швидше, ніж чоловіки-лідери, тому що чоловіки, приймаючи відповідне рішення спочатку продумують всі аспекти та варіанти.

Враховуючи те, що гендерна нерівність у лідерстві пояснюється в основному наявністю гендерних та культурних стереотипів, і тому від жінки-лідера вимагають більшої компетентності, у порівнянні з лідером-чоловіком, оскільки статус чоловіків у загальному в суспільстві вищий, тому й первинне сприйняття чоловіка-лідера буде вищим [3, с. 4].

Тому необхідно відмовлятися від гендерних стереотипів, які можуть перешкоджати як жінкам, так і чоловікам у досягненні лідерських позицій в умовах децентралізації. Набуває неабиякої актуальності потреба визнати і усунути гендерні стереотипи, які можуть обмежувати можливості жінок у лідерських ролях, а також перешкоджати чоловікам у прийнятті нетрадиційних для них ролей в організації. Це включає створення політики рівних можливостей та усунення будь-яких форм дискримінації на ґрунті гендеру.

Тобто мова йде про гендерний мейнстрімінг – комплексне цілеспрямоване впровадження гендерних підходів, що враховує різні інтереси жінок і чоловіків та надає їм рівні можливості. Його метою є подолання нерівності між чоловіками і жінками у різних сферах життєдіяльності суспільства [2].

Важливо, щоб в органах публічного управління був гендерно збалансований колектив, де працює однакова кількість чоловіків та жінок.

Існує така тенденція, де, наприклад, колектив суто чоловічий, то жінку-керівника він не сприйматиме належним чином і, відповідно тоді, унеможлиблюється ефективно керівництво таким колективом.

В таких колективах, як правило жінка відіграє ролі або «матері» - потрібна лише емоційна підтримка, а не прояв робочої ініціативи, або «звабниці» - сприймається лише як сексуальний об'єкт, що викликає обурення у колег-чоловіків, підлеглих-чоловіків, або «залізної леді» - характеризується нежіночною жорсткістю у роботі, що в результаті ізолює її від колективу, або «талісмана» - милої, але не ділової жінки, яка приносить лише удачу [7, с. 58].

В такому колективі не може мова йти про створення сприятливого соціально-психологічного клімату і усі управлінські рішення будуть сприйматися колективом негативно, що призведе до гальмування різних організаційних процесів в органах публічного управління та інноваційних ідей.

До того ж, створення гендерно збалансованого колективу сприятиме більш глибокому розумінню та вирішенню проблем з різних перспектив, враховуючи досвід, знання та навички членів колективу.

Певним позитивним моментом в цьому питанні було прийняття нового Виборчого кодексу України, який набув чинності з 01 січня 2020 року, де були запроваджені суворі гендерні вимоги до виборчих списків кандидатів у депутати місцевих рад [10, с. 75].

Важливо, щоб лідерство в умовах децентралізації було відкритим для участі і представництва різних гендерних груп у процесах прийняття управлінських рішень. Необхідно, щоб прийняття рішень на всіх рівнях управління відображало різноманітність гендерних перспектив та інтересів. Це включає забезпечення рівного представництва жінок та чоловіків у прийнятті стратегічних рішень на різних рівнях управління.

Цікавим є факт, що жінки частіше, ніж чоловіки, схильні використовувати демократичний та ліберальний стилі керівництва. Жінки-лідери в більшій мірі орієнтовані на групу, вони характеризуються контактністю, умінням спілкуватися, делегувати повноваження. Жінка-лідер вміє мотивувати підлеглих, формувати у працівників професійне самоповагу. Чоловіки-лідери частіше використовують авторитарну стратегію, опору на владу, директивність та контроль [3, с. 24].

Звичайно, в умовах реформ децентралізації, як жінки, так і чоловіки, які є керівниками (лідерами) в своїх установах, повинні постійно *розвивати свої лідерські навички* шляхом саморозвитку, навчання, перенавчання, підвищення кваліфікації тощо. Для цього існують різні програми розвитку лідерських навичок, курси, тренінги та інші заходи, які спрямовані як на жінок, так і на чоловіків і можуть підтримати їхнє зростання в лідерських ролях.

Також, ми погоджуємося, що на шляху жінок до лідерства серйозну роль грають перепони, пов'язані з соціалізацією статі: більшість людей не бачать в низькому політичному статусі жінок соціальної несправедливості. Не дивлячись на те, що по ряду якостей жінки-лідери не відрізняються від своїх колег-чоловіків, все ж присутнє уявлення про їх непридатність для лідерської ролі [11, с. 111].

Процеси децентралізації в країні можуть створити нові можливості для жінок у лідерських ролях, особливо на місцевому рівні. Програми підтримки та розвитку жіночого лідерства можуть сприяти залученню та підтримці жінок у лідерських позиціях.

Важливо створити умови, які дозволяють як чоловікам, так і жінкам, *забезпечити баланс між роботою та особистим життям*, щоб підтримати їхній успіх у лідерських ролях. Тому що, як відомо, зазвичай жінки беруть на себе більше домашніх обов'язків, ніж чоловіки, що не дає їм можливості в повній мірі реалізовувати себе в професійній сфері.

І як наслідок, жінки є аутсайдерами в публічно-управлінській сфері не тільки в Україні, а і в більшості країн не тільки тому, що вони зайняті постійно побутом і сім'єю, або не мають достатніх засобів для проведення, наприклад, виборчих кампаній. Дуже популярна метафора «скляна стеля»: невидима, але реальна перешкода, на яку натрапляє жінка-лідер, коли намагається досягти вершин успіху; для чоловіків такої перешкоди не існує [11, с. 110].

Бажано сприяти *розвитку гендерної чутливості серед лідерів* у децентралізованій системі, щоб вони могли краще розуміти та враховувати гендерні аспекти у своїй діяльності, мали здатність розуміти і приймати гендерні відмінності, бачити і визнавати наявність у суспільстві гендерної дискримінації, сексизму, та здійснювати політику, спрямовану на подолання негативних явищ і забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [2].

Сьогодні ми спостерігаємо тенденцію змін щодо гендерного паритету в кращу сторону. У 2023 році за індексом глобального гендерного розриву (Global Gender Gap Index), Україна посіла 66 місце серед 146 країн світу [13], у порівнянні з 2022 роком, де Україна посіла лише 81 місце, ситуація значно покращилася [12].

Незважаючи на значний прогрес в даному питанні оприлюднення Глобального індексу гендерних розривів служить яскравим нагадуванням про те, що у нас є багато роботи в даному напрямі.

Висновки. Недостатнє представництво жінок в керівному апараті в органах публічної влади, зокрема на місцевому рівні, суперечить принципам паритетної демократії та знижує ефективність та результативність публічного управління. Гендерні аспекти лідерства в умовах децентралізації потребують уваги та дії, щоб забезпечити рівні умови та можливості для всіх, незалежно від їхньої статі, а лише завдяки їх здібностям, досвіду, навичкам, знанням та вмінням, таланту та харизмі при цьому дотримуючись принципу гендерного паритету.

Література:

1. Ганзицька Т. Гендерна політика в Україні: теоретико-правова характеристика. // Харківський національний університет внутрішніх справ. № 4. 2021. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a1e9d0f3-ed35-40a4-bfde-9927b0b50a71/content>
2. Гендерна термінологія. Ukrainian Center for Cultural Research. URL: <https://uccs.org.ua/kultura-i-hender/henderna-terminolohiia>
3. Гендерні аспекти лідерства. Наукова робота. 2018. 32 с. URL: http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/8446/1/%D0%A0%D0%A3%D0%94%D0%AC%D0%9A%D0%9E_%D0%9D%D0%90%D0%A3%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%90_2018.doc.pdf
4. Горбатюк М. Реформа децентралізації в Україні: проблеми здійснення в умовах суспільної кризи // Політичні інститути і процеси. № 1. 2021, С. 22-40. URL: <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/235383/233863>
5. Гошовська В.А., Даниленко Л.І. Гендерна політика й політичне лідерство: стан і динаміка розвитку в сучасній Україні. // Наукові перспективи. № 8 (38), 2023. С. 97-111. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/6038/6072>
6. Державна гендерна політика. // Альянс громадського здоров'я. URL: <https://profihealth.org.ua/uk/lessons/118>
7. Костюк І., Стадник В. Гендерні аспекти лідерства у сфері управління. // Вісник Хмельницького національного університету «Економічні науки», № 2, 2019. С 57-61. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/01/13-15.pdf>
8. Кузьмін О.Є., Мельник О.Т. Основи менеджменту: Підручник. -К.: Альма-матер «Академвидав», 2003. 416 с.
9. Лазор О.Д., Лазор О.Я., Юник І.Г. Трансформація правового механізму формування та реалізації гендерної політики в Україні. // Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. № 2, 2023. С. 36-43. URL: <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/393/347>
10. Левченко Ю.В. Гендерні квоти та представленість жінок в органах місцевого самоврядування в умовах реформи децентралізації. // Актуальні проблеми політики. Вип. 67, 2021. С. 75-81. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/65f77297-ec4c-4914-9b45-453346890555/content>
11. Шипіцина І.М. Гендерний аспект політичного лідерства // Цифровий репозитарій Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. 2010. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/6313>
12. Global Gender Gap Report 2022 : Insight report / World Economic Forum. July 2022. URL: https://hromady.org/wp-content/uploads/2022/08/WEF_GGGR_2022.pdf
13. Global Gender Gap Report 2023 : Insight report / World Economic Forum. 20 June 2023. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf

References:

1. Hanzys'tka T. (2021). Genderna polityka v Ukraini: teoretyko-pravova kharakterystyka [Gender policy in Ukraine: theoretical and legal characteristics]. Kharkivs'kyu natsional'nyy universytet vnutrishnikh sprav - Kharkiv National University of Internal Affairs. 4. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a1e9d0f3-ed35-40a4-bfde-9927b0b50a71/content> [in Ukrainian].
2. Henderna terminolohiya. [Gender terminology]. Ukrainian Center for Cultural Research. Retrieved from <https://uccs.org.ua/kultura-i-hender/henderna-terminolohiia> [in Ukrainian].
3. Henderni aspekty liderstva (2018). [Gender aspects of leadership]. Naukova robota - Scientific work.. Retrieved from http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/8446/1/%D0%A0%D0%A3%D0%94%D0%AC%D0%9A%D0%9E_%D0%9D%D0%90%D0%A3%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%90_2018.doc.pdf [in Ukrainian].
4. Horbatiuk M. (2021). Reforma detsentralizatsiyi v Ukraini: problemy zdiysnennya v umovakh suspil'noyi kryzy [Reform of decentralization in Ukraine: implementation problems in the conditions of social crisis]. Politychni instytuty i protsesy - Political institutions and processes. 1. pp 22-40. Retrieved from <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/235383/233863> [in Ukrainian].
5. Hoshovs'ka V.A., Danylenko L.I. (2023). Henderna polityka y politychne liderstvo: stan i dynamika rozvytku v suchasniy ukraini [Gender policy and political leadership: state and dynamics of development in modern Ukraine]. Naukovi perspektyvy - Scientific perspectives. 8 (38), pp. 97-111. Retrieved from <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/6038/6072> [in Ukrainian].
6. Derzhavna henderna polityka [State gender policy]. Al'yans hromads'koho zdorov'ya - Public Health Alliance. Retrieved from <https://profihealth.org.ua/uk/lessons/118> [in Ukrainian].
7. Kostyuk I., Stadnyk V. (2019). Henderni aspekty liderstva u sferi upravlinnya [Gender aspects of leadership in the sphere of management]. Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu «Ekonomiczni nauky» - Bulletin of the Khmelnytskyi National University «Economic Sciences», 2, pp. 57-61. Retrieved from <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/01/13-15.pdf> [in Ukrainian].
8. Kuz'min O.YE., Mel'nyk O.T. (2003). Osnovy menedzhmentu [Basics of management]. : Pidruchnyk – Textbook. Kyiv: Al'ma-mater «Akademvydav». [in Ukrainian].
9. Lazor O.D., Lazor O.YA., Yunyk I.H. (2023) Transformatsiya pravovoho mekhanizmu formuvannya ta realizatsiyi gendernoyi polityky v Ukraini [Transformation of the legal mechanism for the formation and implementation of gender policy in Ukraine]. Dniprovs'kyi naukovyy chasopys publichnoho upravlinnya, psykholohiyi, prava - Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, and Law. 2, pp. 36-43. Retrieved from <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/393/347> [in Ukrainian].
10. Levchenko YU.V. Genderni kvoty ta predstavlenist' zhinok v orhanakh mistsevoho samovryaduvannya v umovakh reformy detsentralizatsiyi [Gender quotas and representation of women in local self-government bodies under the conditions of decentralization reform]. Aktual'ni problemy polityky - Actual problems of politics. 67, pp. 75-81. Retrieved from <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/65f77297-ec4c-4914-9b45-453346890555/content> [in Ukrainian].
11. Shypitsyna I.M. (2010). Hendernyy aspekt politychnoho liderstva [The gender aspect of political leadership], Tsyfrovyi repozytariy Ukrainy's'koho derzhavnoho universytetu imeni Mykhayla Drahomanova. Retrieved from <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/6313> [in Ukrainian].
12. Global Gender Gap Report 2022 : Insight report (2022). World Economic Forum. Retrieved from https://hromady.org/wp-content/uploads/2022/08/WEF_GGGR_2022.pdf
13. Global Gender Gap Report 2023 : Insight report (2023). World Economic Forum. Retrieved from https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf

УДК: 327:17.022.1:35.078.3(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-460-471](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-460-471)

Підбережник Надія Петрівна кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри державної політики та врядування Навчально-наукового інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрея 5, 4-й н.к., кім. 10, м. Львів, 79016, тел.: (097) 982-85-65, <https://orcid.org/0000-0002-2197-6139>

Бєбешко Роман Вікторович аспірант кафедри державної політики та врядування Навчально-наукового інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрея 5, 4-й н.к., кім. 10, м. Львів, 79016, тел.: (098)710-07-57, <https://orcid.org/0009-0009-6866-7374>

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ УКРАЇНИ У СВІТОВОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ: ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті досліджено проблеми публічного управління щодо формування позитивного іміджу України у світовому інформаційному просторі та окреслено шляхи їх вирішення. Проаналізовано ключові підходи до державного іміджування (геополітичний, маркетинговий, брендинговий). Окреслено основні інструменти політики формування іміджу держави, серед яких: дипломатична діяльність, міжнародна співпраця, участь держави в міжнародних наукових, освітніх та культурних проектах; популяризація бренду України та за кордоном, політика захисту національних інтересів, національної ідентичності, культурної спадщини та історичної пам'яті.

На основі звітів громадської організації BRAND UKRAINE подано оцінку міжнародного сприйняття України в новинних онлайн-ЗМІ та соціальних мережах, сприйняття національного бренду України. Визначено, що основною асоціацією з Україною серед іноземців другий рік поспіль є війна, яка негативно позначилась на багатьох репутаційних характеристиках нашої держави, зокрема, щодо оцінки бізнес-середовища, культурної спадщини, сталого розвитку, політичної стабільності, безпеки й туризму.

Обґрунтовано доцільність в процесі забезпечення формування позитивного іміджу України у світі в умовах російської збройної та інформаційної агресії проводити вдалу інформаційну політику шляхом залучення українських

дипломатичних установ, української діаспори до активної роботи з іноземними ЗМІ та посилення уваги до інноваційного, науково-технічного, туристичного, культурного потенціалу, історичних традицій та національної самобутності українців; проведення міжнародних форумів та конференцій щодо популяризації національного бренду України.

Ключові слова: імідж держави, Україна, національний бренд, інформаційний простір, публічне управління, публічна політика, дипломатична діяльність, російська агресія.

Pidberezhnyk Nadiia_Petrivna PhD of Public Administration, Senior Lecturer of Department of Public Policy and Governance, Public Administration, Governance and Professional Development Institute, Lviv Polytechnic National University, 5 Metropolitan Andriya Str., 4th floor, room 10, Lviv, 79016, tel.: (097) 982-85-65, <https://orcid.org/0000-0002-2197-6139>

Bebeshko Roman_Viktorovych graduate student of Department of Public Policy and Governance, Public Administration, Governance and Professional Development Institute, Lviv Polytechnic National University, 5 Metropolitan Andriya Str., 4th floor, room 10, Lviv, 79016, tel.: (098)710-07-57, <https://orcid.org/0009-0009-6866-7374>

PROBLEMS OF IMAGE FORMATION OF UKRAINE IN THE GLOBAL INFORMATION SPACE: PUBLIC MANAGEMENT ASPECT

Abstract. This article explores the issues of public management regarding the formation of a positive image of Ukraine in the global information space and outlines ways to address them. Key approaches to state image-building (geopolitical, marketing, branding) are analyzed. The main instruments of state image formation policy are outlined, including diplomatic activities, international cooperation, participation in international scientific, educational, and cultural projects; promotion of the Ukrainian brand domestically and abroad, policy of protecting national interests, national identity, cultural heritage, and historical memory.

Based on the reports of the public organization BRAND UKRAINE, an assessment of Ukraine's international perception in online news media and social networks, as well as the perception of the national brand of Ukraine, is provided. It is determined that the main association with Ukraine among foreigners for the second consecutive year is war, which has negatively affected many reputational characteristics of our country, particularly regarding the assessment of the business environment, cultural heritage, sustainable development, political stability, security, and tourism.

The expediency of conducting successful information policy aimed at ensuring the formation of a positive image of Ukraine in the world amidst Russian armed and information aggression is justified. This includes engaging Ukrainian diplomatic institutions, the Ukrainian diaspora in active work with foreign media, and increasing attention to the innovative, scientific-technical, tourist, cultural potential, historical traditions, and national identity of Ukrainians; conducting international forums and conferences to promote the national brand of Ukraine.

Keywords: state image, Ukraine, national brand, information space, public administration, public policy, diplomatic activity, Russian aggression.

Постановка проблеми. Формування позитивного іміджу держави у світовому інформаційному просторі є важливою складовою зовнішньої політики. В епоху поглиблення процесів інформаційної та економічної інтеграції держав, формування світового інформаційного простору, популяризація і просування власних інтересів на міжнародній арені є одним із завдань забезпечення національної безпеки України. Особливо це питання актуалізувалось після повномасштабної агресії Росії проти України та активізації російської антиукраїнської пропаганди у світі. В умовах військового, інформаційного, політичного, культурного протистояння Російській Федерації актуальним завданням публічної політики в інформаційній сфері є доведення до світової спільноти об'єктивної інформації про стан справ в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування міжнародного іміджу держави досліджувала низка науковців, зокрема, Г. Вербицька, С. Гнатюк, Л. Губерський, М. Іщенко, Н. Качинська, Г. Почепцов. Практичні аспекти формування міжнародного іміджу держави через аналіз напрямів сучасного державного іміджмейкінгу та визначення впливу дипломатичних технологій на формування ефективного міжнародного державного іміджу вивчала І. Єремєєва. Зміну підходів до формування внутрішнього позитивного образу України аналізувала М. Сингаївська. Управлінський аспект формування іміджу держави розкрито у працях Т. Нагорняк. Світовий досвід формування іміджу держави проаналізували С. Бондаренко, В. Данилов.

Незважаючи на значну кількість досліджень з даної проблематики, невирішеними залишаються питання удосконалення публічного управління у сфері забезпечення формування позитивного іміджу України у світі в умовах російської збройної та інформаційної агресії.

Мета статті передбачає дослідження проблем публічного управління щодо формування позитивного іміджу України у світовому інформаційному просторі та окресленні шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Імідж держави формується під впливом безпекової, правової, соціальної, економічної політики, дипломатії, і просувається в рамках інформаційної політики держави.

Як зазначає М. Сингаївська, формування іміджу держави – це процес, який потребує постійного управлінського впливу і контролю, з метою підвищення довіри громадян до владних інституцій, побудови солідарного, стійкого до зовнішніх впливів суспільства, здатного свідомо здійснювати кроки в напрямку створення успішної, комфортної для життя держави [1].

На думку Т. Нагорняк, офіційний рівень іміджу держави формується векторами державної політики (зовнішнім та внутрішнім) із задіянням засобів масової комунікації, діаспорою, внутрішніми іміджевими групами та органами державної влади всіх рівнів [2].

До державного іміджування на сьогоднішній день застосовують різноманітні підходи, серед яких: геополітичний, маркетинговий, брендинговий.

Так, геополітичний підхід заснований на аналізі географічного фактору через призму формування геополітичних образів, які впливатимуть на сприйняття держави суспільством. Геополітичний образ держави є сукупністю цілеспрямовано структурованих уявлень, яскравих образів про географічні особливості простору. Щодо України, то в рамках геополітичного підходу наша держава в уявленні світової громадськості сприймається переважно як ментальна межа між Заходом і Сходом, як своєрідна буферна зона між Європою і Росією.

Ключовими категоріями маркетингового підходу є поняття «маркетинг місьць» і «маркетинг територій», що визначаються як маркетинг, який забезпечує інтереси держави, її суб'єктів, які визначаються за тим, наскільки держава має інтерес у залученні зовнішніх акторів до своїх внутрішніх справ [3].

У межах брендингового підходу виділяють такі складові, як: офіційна символіка держави (герб, гімн, прапор); неформальні символи – історичні особи, міфи, найвідоміші тварини або рослини, унікальні експортні продукти тощо; історія держави, особистості, лідери, відомі бренди національних компаній. Варто зазначити, що для популяризації України у світі, сприяння інтеграції до світового інформаційного простору, підвищення рівня загальної обізнаності міжнародної спільноти про Україну Кабінет Міністрів України у 2018 р. затвердив форму знака (бренда) України (рис.1.) [4].

Рис. 1. Знак (бренд) України у світі.

Серед основних інструментів політики формування іміджу держави дослідники виділяють:

- дипломатична діяльність, зокрема культурна та цифрова дипломатія;
- міжнародна співпраця в рамках універсальних або регіональних організацій і союзів;
- участь держави в наукових, освітніх і культурних міжнародних проектах;
- залучення іноземних інвестицій, новітніх технологій та управлінського досвіду;
- політика захисту національних інтересів;
- політика збереження національної ідентичності, культурної спадщини та історичної пам'яті та популяризація національної самобутності за кордоном;
- підтримка зв'язків із діаспорою;
- правові інструменти (дотримання норм міжнародного права, формування сталої правової системи в середині країни) [5].

I. Цурканова трактує імідж країни не лише як зовнішнє сприйняття, але й як внутрішні переконання та цінності, які відображаються в діях певної держави та її лідерів. При цьому дослідниця серед ключових факторів, які формують імідж України на зовнішньополітичній арені на сьогоднішній день виділяє:

- демократія та реформи. Україна, як незалежна держава, активно працює над зміцненням демократичних інститутів та проведенням економічних та політичних реформ, що сприймається позитивно;
- геополітичне положення. Україна розташована поряд з ЄС, що надає їй важливе стратегічне значення в контексті міжнародних відносин та геополітичних процесів;
- реформи та боротьба з корупцією. Україна протягом багатьох років проводить антикорупційну політику, проте це може виявитися довготривалим процесом;
- гуманітарна допомога та миротворчі операції. До війни Україна брала участь у гуманітарних місіях та миротворчих операціях під егідою ООН та інших міжнародних організацій, що також може впливати на її імідж як миролюбної нації [6].

Основними суб'єктами просування та коригування іміджу держави через відповідні канали можуть виступати:

- дипломатичні місії за кордоном та іноземних держав в Україні, офіційні представники яких коментували б події, що відбуваються в державі;
- політичні діячі, представники України в міжнародних організаціях, члени офіційних делегацій у міжнародних візитах, які б давали кваліфіковані оцінки, формували експертне середовище, коментували міжнародні рейтинги;

- освітяни, науковці, які беруть участь у міжнародних наукових та освітніх проектах;
- діячі культури, мистецтва та спорту, які беруть участь у міжнародних фестивалях, спортивних заходах;
- представники діаспори, які зберігають національну ідентичність [7].

Значний вплив на формування позитивного іміджу держави на зовнішньополітичній арені має вдало продумана і реалізована інформаційна політика. В Україні питання популяризації та формування позитивного іміджу нашої держави у світових інформаційних ресурсах з метою захисту її політичних, економічних та соціально-культурних інтересів, зміцнення національної безпеки і відновлення територіальної цілісності України, віднесено до відання Міністерства культури та інформаційної політики. В контексті формування позитивного іміджу України у світі дане міністерство:

- бере участь у формуванні єдиного інформаційного простору, покликане сприяти розвитку інформаційного суспільства;
- сприяє розбудові в Україні системи державних стратегічних комунікацій;
- розробляє разом з Міністерством закордонних справ плани заходів та програмні документи щодо позиціонування України в світі;
- забезпечує моніторинг інформації у вітчизняних та іноземних засобах масової інформації;
- сприяє інтеграції суб'єктів державного іномовлення України у світовий інформаційний простір та провадженню ними діяльності відповідно до міжнародних стандартів;
- забезпечує організацію та проведення інформаційних, комунікаційних кампаній, публічних заходів з метою інформування населення про реформи, що проводяться Кабінетом Міністрів України та іншими державними органами, а також спрямованих на підтримку розвитку особистості, підвищення рівня правової культури населення, зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та взаємодії з громадськістю тощо;
- здійснює міжнародне співробітництво, забезпечує виконання зобов'язань, взятих за міжнародними договорами України, з питань державного іномовлення, інформаційної безпеки та стратегічних комунікацій;
- забезпечує реалізацію заходів щодо інформування громадськості з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України;
- сприяє організації та проведенню інформаційних, комунікаційних кампаній, публічних заходів з метою інформування дітей та молоді щодо формування інформаційно-цифрової компетентності, зокрема, безпечної поведінки в онлайн-просторі [8].

В умовах російської агресії дуже часто через відсутність об'єктивної інформації на зовнішньополітичній арені формується хибне уявлення про

Україну, а головне - про події, що відбуваються на її території. До того ж Росія проти України активно застосовує потужний медіа-ресурс з метою дезінформації та викривлення реального стану речей. Це пов'язано з тим, що досить довго Російська Федерація проводила інформаційно-психологічну війну, спрямовану на розпалювання в Україні міжетнічної та релігійної ворожнечі, заклики до сепаратизму, приниження української мови і культури, викривлення інформаційної картини світу.

Окрім того, довгий час спостерігався негативний вплив інформаційних потоків зарубіжних держав на інформаційний простір України. Вони були наповнені чужими для української нації за ментальними цінностями та ідеалами і не найкращої якості інформаційними продуктами, які розмивали українську національну ідентичність, підривали підвалини української культурної самобутності та виступали потужним фактором пригнічення національної свідомості. Така ціннісна дезорієнтація стримує національний поступ та формування української національної ідентичності.

В результаті, інформаційний простір України в сучасних умовах став одним із головних чинників укорінення у суспільній свідомості малосумісних між собою ціннісно-символічних систем на фоні відсутності добре розробленої власної, української. У свідомості громадян одночасно співіснують західні суспільні цінності, переконання в європейському виборі України із величезною кількістю російського інформаційного продукту, де пропагуються інші цінності й пріоритети аж до культурно-психологічного дистанціювання від західних країн, повернення в “радянське минуле” [9].

Український інформаційний простір став незахищеним від зовнішніх негативних впливів, а в світовому медіапросторі дуже мало українського національного інформаційного продукту, що поширював би об'єктивну, неупереджену та актуальну інформацію про події в Україні. Як наслідок – світова громадськість відчуває брак інформації або отримує її з інших джерел, які часто надають викривлену, спотворену, неповну інформацію. Особливо небезпечними ці тенденції є в умовах війни Росії проти України.

У рамках реалізації Концепції популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі передбачено забезпечити інтеграцію до світового інформаційного простору та утвердження іміджу України як надійного бізнес-партнера, держави, що має багату історію, культуру, значний виробничий, експортний, туристичний та інвестиційний потенціал. Формування позитивного іміджу України передбачено шляхом висвітлення об'єктивної інформації про конкурентні переваги, сильні сторони, вагомі досягнення нашої держави на світовій арені, широкі перспективи співпраці міжнародної спільноти з Україною. Для цього на міжвідомчому рівні варто зорганізувати постійну оперативну та

скоординовану діяльність з підготовки і поширення у світовому інформаційному просторі правдивої та об'єктивної інформації про Україну [10].

В умовах війни правильне формування іміджу України має вагомим значення в плані міжнародної військової, економічної, фінансової, політичної підтримки України. Для цього повинні використовуватись усі комунікаційні засоби, дипломатичні канали для висвітлення важливості переможних цілей нашої держави, відновлення її територіальної цілісності, повоєнної відбудови.

Позитивний імідж України сприяє посиленню ефективності зовнішньої та внутрішньої політики держави. Це досягається завдяки зв'язку зі стратегічними можливостями, що визначає її місце та значущість у світовому рейтингу, а також сприяє забезпеченню та захисту національних інтересів.

Перший комплексний аналіз сприйняття України за кордоном був здійснений у 2022 р. громадською організацією BRAND UKRAINE (незалежна організація, що з лютого 2022 року системно працює над розвитком національного бренду України на міжнародній арені) за експертної підтримки та в консультаціях з МЗС України. Він ґрунтується на даних від провідних міжнародних та українських аналітично-дослідницьких компаній і містить низку практичних рекомендацій для розвитку національного бренду України та її міжнародних комунікацій. В рамках даного аналізу подано оцінку міжнародного сприйняття України у таких вимірах:

- імідж України в міжнародних новинних онлайн-ЗМІ та соціальних мережах;
- огляд ставлення іноземних аудиторій до України на основі соціологічних опитувань;
- показники України в міжнародних рейтингах та індексах;
- сприйняття та оцінки національних брендів країн.

Відповідно до звіту, представленого BRAND UKRAINE, Україна перебувала у центрі уваги міжнародних ЗМІ впродовж усього 2022 року. Кількість публікацій у міжнародних ЗМІ та рівень резонансу в соціальних мережах були безпрецедентно високими. 71% людей у світі підтримували Україну у війні. Війна сприяла формуванню позитивного ставлення до України. Проте через економічні збитки, яких зазнала Україна від російського вторгнення, спостерігалось падіння показників у багатьох матеріальних сферах. Тому вартість бренду країни, що враховує показник ВВП, знизилася на 21%. Хоча впливовість України (як сприйняття громадськістю рівня її впливу на інші країни) зросла із 36% у 2021 році до 44% у 2022 р. [11].

В аналогічному звіті за 2023 р. організації BRAND UKRAINE показано, що порівняно зі сплеском уваги у перші місяці повномасштабного вторгнення, у 2023 кількість публікацій про Україну в міжнародних ЗМІ впала на 20%, а в соціальних мережах — більш ніж на 40%. До того ж, війна стала темою, яку

найчастіше свідомо уникали при споживанні онлайн-контенту ті, хто найбільше втомився від новин. Медійний інфопростір тільки на 28% складався з новин про активні бойові дії та наслідки атак, тоді як у перший рік повномасштабної війни цієї теми стосувалась половина всіх матеріалів про Україну. На другий рік повномасштабної війни зменшилась увага іноземців до новин з України й згідно з соціологічними дослідженнями. Далася взнаки «втома від співчуття» — Україна стала темою, яку найчастіше свідомо уникають при споживанні медіаконтенту. Проте частка статей у міжнародних виданнях, що містили згадки національних бренд-атрибутивів, зросла на 2 %, сягнувши 10% в англійськомовних онлайн-ЗМІ. Найпопулярнішими характеристиками України в медіа стали героїзм та демократичність. Тривала війна позначилась на падінні України в усіх ключових рейтингах та індексах національних брендів у 2023 році. Спостерігалось падіння оцінок туристичної привабливості, безпеки та стабільності, екологічної сталості. З позитивних результатів — Україна закріпила свої позиції як впливового міжнародного гравця. Попри прояви «втоми від співчуття», результати дослідження засвідчили, що Україна була четвертою країною світу, за новинами якої слідкувало людство у 2023 році. В результаті чого вона стала 16-ю найбільш впізнаваною державою світу [12].

Вагома роль у формуванні позитивного іміджу держави в контексті реалізації інформаційної політики належить ЗМІ. Адже завдяки засобам масової комунікації (в тому числі і мережі Інтернет) держава отримує можливість подивитися на себе з боку, краще розглянути свій імідж, його наявні недоліки; проаналізувати помилки, визначити нові можливості позиціонування і поширення позитивних рис власного іміджу. ЗМІ є важливим інструментом, який може впливати на якісну характеристику політичного іміджу держави. Вдала інформаційна політика, що базується на правильному використанні ЗМІ може відродити імідж держави.

На жаль, ключовою асоціацією з Україною серед іноземців другий рік поспіль є війна. Розширення спектру тем про Україну і підвищення її міжнародного авторитету можливе шляхом:

- посилення інформаційної присутності України в закордонному медіапросторі шляхом широкого залучення українських дипломатичних установ до активної роботи з місцевими ЗМІ та проведення просвітницьких заходів;

- посилення уваги до роботи з іноземними журналістами, які працюють в Україні, для їх широкого інформування про інноваційний, науково-технічний, промисловий, сільськогосподарський і туристичний потенціал, культурні й історичні традиції нашої держави та проблемні питання її відносин з іншими країнами;

- виготовлення іміджевої продукції та інформаційних матеріалів про нашу країну;
- залучення до формування позитивного іміджу України української діаспори.

Висновки. Недостатня представленість України в інформаційному просторі інших держав, а також поширення серед іноземних громадян різного роду хибних та упереджених уявлень про неї є наслідком низького рівня інтегрованості українського інформаційного простору у світовий.

В процесі забезпечення позитивного світового іміджу України, щоб наша держава не асоціювалась лише із російською агресією та бойовими діями, через українські дипломатичні установи, українську діаспору, ЗМІ необхідно транслиувати світовому співтовариству позитивну інформацію про українські національні культурні та історичні здобутки, якісний інформаційний контент щодо інноваційного, науково-технічного, туристичного, культурного потенціалу України, її прагнень інтегруватись у європейське цивілізоване суспільство.

Література:

1. Сингаївська М.В. Зміна підходів до формування іміджу держави: управлінський аспект // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. Том 32 (71) № 4 2021. С. 67-72.
2. Нагорняк Т. Основні категорії дослідження брендингу територій у політологічному вимірі // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 2. С. 261–271.
3. Єремєєва І.А. Практичні аспекти формування міжнародного іміджу держави // Регіональні студії. – Ужгород, Видавничий дім «Гельветика». Вип. 24. – 2021. – С.123-127.
4. Деякі питання форми знака (бренда) України: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 416. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-formi-znaka-brenda-ukrayini>
5. Нагорняк Т., Польовий М., Бондаренко С., Осмолівська А. Комунікативний вимір формування і просування публічного іміджу держави // COPERNICUS Political and Legal Studies Vol. 1, Issue 1 (March 2022): pp. 14–27.
6. Цурканова І. Імідж України в умовах війни та міжнародна політична підтримка // ГРАНІ Том 26 № 3 2023. С. 87-93. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1888/1855>
7. Нагорняк Т., Польовий М., Бондаренко С., Осмолівська А. Комунікативний вимір формування і просування публічного іміджу держави...
8. Інформаційна політика та безпека. Основні напрямки діяльності. Офіційний сайт МКІП. URL: <https://mcip.gov.ua/informatsiyna-polityka-ta-bezpeka/osnovni-napriamki-diialnosti/>
9. Карлова В. Місце та роль гуманітарного простору держави у формуванні національної самосвідомості // Вісник національної академії державного управління при Президентіві України. Вип. 1. 2011. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2011_1_7

10. Концепція популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 р. № 739-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2016-%D1%80#Text>
11. Звіт про сприйняття України у світі 2022. URL: https://brandukraine.org.ua/documents/27/UA_Ukraines_Global_Perception_Report_2022_WEB_28_02_2023.pdf
12. Звіт про сприйняття України у світі 2023. URL: https://brandukraine.org.ua/documents/140/UA_Ukraines_Global_Perception_Report_2023_WEB_2.pdf

References:

1. Synhaivska, M.V. (2021). Zmina pidkhodiv do formuvannia imidzhu derzhavy: upravlinskyi aspekt [Changing approaches to the formation of the image of the state: management aspect]. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Derzhavne upravlinnia - Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: Public administration, 4, 67-72 [in Ukrainian]
2. Nahorniak, T. (2013). Osnovni katehorii doslidzhennia brendynhu terytorii u politolohichnomu vymiri [The main categories of territory branding research in the political dimension]. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia - Bulletin of the Yaroslav the Wise National University "Law Academy of Ukraine". Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology, 2. 261–271. [in Ukrainian]
3. Yermieieva, I.A. (2021). Praktychni aspekty formuvannia mizhnarodnoho imidzhu derzhavy [Practical aspects of forming the international image of the state]. Rehionalni studii. - Regional studies, 24, 123-127. [in Ukrainian]
4. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Deiaki pytannia formy znaka (brenda) Ukrainy vid 10 travnia 2018 r. № 416 [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine Some issues of the form of the sign (brand) of Ukraine: dated May 10, 2018 No. 416]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-formi-znaka-brenda-ukrayini>. [in Ukrainian]
5. Nahorniak, T., Polovyi, M., Bondarenko, S., & Osmolovska, A. (2022) Komunikatyvnyi vymir formuvannia i prosuvannia publicлноho imidzhu derzhavy [The communicative dimension of the formation and promotion of the public image of the state]. COPERNICUS Political and Legal Studies - COPERNICUS Political and Legal Studies, Vol. 1, 1. 14–27. [in Ukrainian]
6. Tsurkanova, I.(2023). Imidzh Ukrainy v umovakh viiny ta mizhnarodna politychna pidtrymka [Ukraine in the conditions of war and international political support]. HRANI – HRANI. Vol. 26 ,3. 87-93. Retrieved from <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1888/1855> [in Ukrainian]
7. Nahorniak, T., Polovyi, M., Bondarenko, S., & Osmolovska, A. (2022) Komunikatyvnyi vymir formuvannia i prosuvannia publicлноho imidzhu derzhavy...
8. Informatsiina polityka ta bezpeka. Osnovni napriamky diialnosti. Ofitsiynyi sait MKIP [Information policy and security. Main areas of activity. The official website of the ICIP]. <https://mcip.gov.ua/>. Retrieved from <https://mcip.gov.ua/informatsiyna-polityka-ta-bezpeka/osnovni-napriamky-diialnosti/> [in Ukrainian]
9. Karlova, V. (2011). Mistse ta rol humanitarnoho prostoru derzhavy u formuvanni natsionalnoi samosvidomosti [The place and role of the humanitarian space of the state in the formation of national self-awareness]. Visnyk natsionalnoi akademii derzhavnogo upravlinnia pry Prezydentovi Ukrain - Bulletin of the National Academy of State Administration under the President of Ukraine, 1. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2011_1_7. [in Ukrainian]

10. Kontsepsiia populiaryzatsii Ukrainy u sviti ta prosuvannia interesiv Ukrainy u svitovomu informatsiinomu prostori: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 zhovtnia 2016 r. № 739-r. [The concept of popularizing Ukraine in the world and promoting the interests of Ukraine in the global information space: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 11, 2016 No. 739-r.]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2016-%D1%80#Text> [in Ukrainian]

11. Zvit pro spryiniattia Ukrainy u sviti 2022 [Report on the perception of Ukraine in the world 2022]. Retrieved from https://brandukraine.org.ua/documents/27/UA_Ukraines_Global_Perception_Report_2022_WEB_28_02_2023.pdf [in Ukrainian]

12. Zvit pro spryiniattia Ukrainy u sviti 2023 [Report on the perception of Ukraine in the world 2023]. Retrieved from https://brandukraine.org.ua/documents/140/UA_Ukraines_Global_Perception_Report_2023_WEB_2.pdf [in Ukrainian]

УДК 342.127.15

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-472-480](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-472-480)

Саліхов Олексій Олегович аспірант кафедри публічно-правових дисциплін, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21100, тел.: (063) 699-03-418, <https://orcid.org/0000-0002-2789-3713>

МЕДІАЦІЯ У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ ТА ЇЇ СПІВВІДНОШЕННЯ З ПОСЕРЕДНИЦТВОМ

Анотація. Шляхом доктринального та законодавчого аналізу пропонуються критерії, за якими медіація відрізняється від посередництва, зокрема: статус і роль медіатора; ключова роль сторін конфлікту (спору); позасудовий і структурований характер процедури; законодавчо закріплені принципи медіації.

Розкривається сутність посередництва у різних суспільних відносинах, зокрема соціально-забезпечувальних, трудових, господарських. Обґрунтовується необхідність розмежування посередництва і медіації як базових соціальних послуг. Пропонується оновити Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації), в якому почасти ототожнюються ці поняття. Вказується на некоректність положень цього документу в частині віднесення медіації до другого етапу надання соціальної послуги.

Стверджується, що сутність, порядок проведення медіації і посередництва, відмінна роль посередника та медіатора в конфлікті (спорі) свідчать про самостійність цих двох інститутів, де посередництво є родовим поняттям, а медіація його різновидом.

Пропонується авторське визначення поняття «медіація у системі публічного управління», під якою розуміється позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони, одна з яких є суб'єктом владних повноважень, за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати публічно-правовий конфлікт (спір) шляхом переговорів. Називаються особливості медіації у системі публічного управління: наявність у конфлікті (спорі) суб'єкта владних повноважень (адміністративного органу), який здійснює управлінські функції; 2) умови примирення за участю суб'єкта владних повноважень не можуть суперечити закону або виходити за межі його компетенції, тому свобода прийняття рішень адміністративним органом обмежена, він у своїй професійній діяльності керується публічним інтересом; 3) адміністративна медіація здійснюється в особливій сфері, якою є публічне управління.

Ключові слова: медіація, посередництво, публічне управління, адміністративний орган, суб'єкт владних повноважень, соціальна послуга.

Salikhov Oleksii Olegovich graduate student of the Department of Public and Legal Disciplines, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, St. Ostrozhsky, 32, Vinnytsia, 21100, tel.: (063) 699-03-418, <https://orcid.org/0000-0002-2789-3713>

MEDIATION IN PUBLIC ADMINISTRATION AND ITS RELATIONSHIP WITH MEDIATION

Abstract. Through a doctrinal and legislative analysis, the criteria by which mediation differs from mediation are proposed, in particular: the status and role of the mediator; the key role of the parties to the conflict (dispute); out-of-court and structured nature of the procedure; legally established principles of mediation.

The essence of mediation in various social relations, including social security, labor, and economic relations, is revealed. The need to distinguish between mediation and mediation as basic social services is substantiated. It is proposed to update the State Standard of Social Mediation Services, in which these concepts are partly identified. It is indicated that the provisions of this document are incorrect in terms of assigning mediation to the second stage of social service provision.

It is claimed that the essence, the procedure of conducting mediation and mediation, the distinctive role of the mediator and the mediator in the conflict (dispute) testify to the independence of these two institutions, where mediation is a generic concept, and mediation is its variety.

The author's definition of the term «mediation in the public administration system» is proposed, which means an out-of-court voluntary, confidential, structured procedure, during which the parties, one of which is the subject of authorities, with the help of a mediator (mediators) try to prevent the occurrence or settle publicly - legal conflict (dispute) through negotiations. The peculiarities of mediation in the public administration system are called: the presence in the conflict (dispute) of a subject of authority (administrative body), which performs managerial functions; 2) the terms of conciliation with the participation of the subject of power cannot contradict the law or go beyond its competence, therefore the freedom of decision-making by the administrative body is limited, it is guided by the public interest in its professional activity; 3) administrative mediation is carried out in a special field, which is public administration.

Keywords: mediation, public administration, administrative body, subject of authority, social service.

Постановка проблеми. Для врегулювання конфліктів (спорів) між адміністративними органами та приватними особами в європейських країнах використовуються такі альтернативні державному судочинству способи, як медіація, примирення, переговори, арбітраж, внутрішній перегляд. Останнім часом в Україні все більше поширюється медіація, тобто «позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів» [1, ст.1]. Разом з тим відбувається становлення інституту медіації в публічному управлінні. Подальша її інституціоналізація безпосередньо залежить від розуміння сутності медіації, відмежування від суміжних понять, популяризації в суспільстві. Однак до цих пір медіацію інколи ототожнюють із посередництвом, що не сприяє розумінню сутності цих двох самостійних інститутів. З огляду на викладене вище, вважаємо за необхідне висвітлити проблему співвідношення понять «медіація» і «посередництво» в публічному управлінні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На цьому шляху необхідно відзначити роль науковців, які присвятили свої праці дослідженню питань, так чи інакше пов'язаних із медіацією. Зокрема, це такі вчені, як: Є. Бородин, С. Корінний, З. Красіловська, Т. Кисельова, Н. Мазаракі, О. Меленко, О. Мельничук, Д. Проценко, Л. Романадзе, Т. Шинкар та багато інших. Науковці обґрунтовують спроможність застосування медіації в адміністративному судочинстві та публічному управлінні. Визнаючи вагомий теоретичний і практичний внесок дослідників у розвиток цього інституту, вважаємо, що потребує глибшого висвітлення сутності медіації шляхом її порівняння із посередництвом.

Мета статті – розкрити сутність інституту медіації в публічному управлінні в порівняльному аспекті із посередництвом.

Виклад основного матеріалу. Поняття «медіація» має іншомовне походження, воно започатковане від «грецького терміну «medos» (нейтральний, незалежний від сторони), від латинських термінів «mediare» (бути посередником у спорі) та «mediatio» (посередництво); від англійського слова «mediation» і французького - «médiation»» [2, с. 28].

У Юридичній енциклопедії медіація тлумачиться у двох значеннях: 1) «посередництво третьої незаінтересованої держави в міжнародному спорі суб'єктів міжнародного права; 2) один з альтернативних (позасудових) методів вирішення конфліктів, згідно з яким незаінтересований посередник (медіатор) допомагає сторонам досягти шляхом переговорів добровільної та взаємовигідної угоди» [3, с. 610].

Законодавче та доктринальне визначення медіації дає нам підставу виокремити критерії, за якими інститут медіації відрізняється від споріднених явищ, зокрема від посередництва.

1. *Статус і роль медіатора.* На відміну від інших посередників, медіатор має базову підготовку, тобто володіє сукупністю теоретичних і практичних компетентностей у сфері медіації, які засвідчені сертифікатом. Він займає нейтральну, незалежну, неупереджену позицію щодо сторін конфлікту (спору). Медіатор керується у своїй діяльності чинним законодавством і кодексом професійної етики медіатора. Шляхом застосування спеціальної методики та технік він сприяє налагодженню комунікації, веде переговори, допомагає сторонам зрозуміти їхні потреби та інтереси в конфлікті (спорі).

2. *Ключова роль сторін конфлікту (спору).* Власне сторони самостійно пропонують теми для обговорення, варіанти врегулювання конфлікту (спору), обирають найбільш прийнятне для них рішення у справі. Медіатор не має права пропонувати сторонам готове рішення у справі. Тому сторони самостійно продукують це взаємоприйнятне рішення та беруть відповідальність на себе за його виконання.

3. *Позасудовий і структурований характер процедури.* Медіація відрізняється тим, що вона є позасудовою і структурованою процедурою. Така ознака, як позасудовий характер процедури, вказує на те, що медіація може здійснюватися в досудовому порядку, під час судового провадження та після. Структурованість процедури означає взаємозв'язок між етапами її здійснення. Зауважимо, що законодавець чітко не визначив процедуру та етапи проведення медіації. Однак аналіз базового закону свідчить, що першою стадією є підготовка до медіації, а далі процедура здійснюється «з дотриманням вимог закону, договору про проведення медіації, правил проведення медіації та норм професійної етики медіатора» [1, ст.ст.16-17]. Відтак медіатор проводить процедуру, рухаючись від стадії до стадії, і значною мірою успішність медіації залежить від якості його підготовки.

4. *Законодавчо закріплені принципи медіації* (добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації).

Ці критерії медіації свідчать, що вона є самостійним інститутом і не тотожна посередництву. Адже не будь-яке посередництво є медіацією. На нашу думку, поняття «посередництво» є ширшим за змістом, аніж медіація. Проведемо порівняльний аналіз цих понять у доктринальному та законодавчому аспектах.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «посередництво» інтерпретується у декількох значеннях. По-перше, як «сприяння у встановленні або здійсненні ділових контактів, торговельних,

дипломатичних та інших зносин», тобто допомога у налагодженні спілкуванні. По-друге, «сприяння примиренню кого-небудь, встановленню миру між ким-небудь», тобто участь третьої сторони у мирному розв'язанні конфлікту [4, с. 890].

Ці тлумачення корелюють із інтерпретацією поняття посередництва в різних галузях права, наприклад, права соціального захисту, трудового, господарського права. Правове регулювання посередництва в цих галузях права зумовлює його особливості, які формують самостійні інститути права. Так, в Законі України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII посередництво і медіація розмежовуються і визнаються базовими соціальними послугами [5, ч. 6 ст. 16]. Тобто базовою соціальною послугою можна вважати дії, які спрямовані на профілактику, подолання складних життєвих обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб чи сімей, які в них перебувають, що забезпечуються державними адміністраціями, виконавчими органами міських рад. Однак до цих пір ще не оновлено Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації), затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 17 серпня 2016 р. № 892 [6], в якому подекуди некоректно, в одному синонімічному ряді, вживаються ці терміни. Тут медіація і посередництво визначаються як «метод розв'язання конфліктів/спорів, за допомогою якого дві або більше сторін конфлікту/спору намагаються в межах структурованого процесу за участю посередника/медіатора досягти згоди для його розв'язання» [6]. Хоча і в цьому документі вже можна знайти докази того, що законодавець розмежовує їх, наприклад, законодавець до надавачів цієї соціальної послуги відносить посередника (фахівець із соціальної роботи, соціальний працівник, психолог) та медіатора (п. 4). Крім того виділяє два самостійні етапи надання соціальної послуги: I - здійснення посередництва; II - здійснення медіації (п. 5). Однак погоджуємося, що «трактування медіації як другого етапу соціальної послуги посередництва (медіації) є «застарілим», адже не відповідає положенням п.п. 10, 18 ч. 6 ст. 16 Закону України «Про соціальні послуги», нівелює право на вільний вибір соціальної послуги та її надавача (право одразу обрати медіатора, а не посередника), а також право на забезпечення найкращих інтересів осіб/сімей, що потребують соціальної медіації» [7, с. 423]. Про недоцільність ототожнення медіації і посередництва в законодавстві про соціальну послугу вказують С. Чернета та Н. Карпінська [8, с. 95], позиції яких підтримуємо. Адже порівняння сутності, порядку проведення цих процедур, статусу посередника і медіатора свідчить про самостійність інститутів посередництва та медіації.

Яскраво можна продемонструвати спільні та відмінні риси посередництва та медіації у трудовому праві. Так, вони мають спільну мету (налагодження комунікації, співпраці, врегулювання конфлікту (спору));

форму проведення (переговори); врегульовані міжнародними та національними нормативно-правовими актами. І посередник, і медіатор займають щодо сторін незалежну, нейтральну, неупереджену позицію. Однак посередник більш вільний у методах діяльності, аніж медіатор. Він вносить свої пропозиції прийнятної для сторін варіанта врегулювання спору, «пропонує сторонам конкретні способи вирішення спору» [9, с. 111]. Посередник, на відміну медіатора, «пропонує готове рішення», «розробляє та подає на розгляд сторонам умови примирення» [10, с. 227].

Фахівці з господарського права тлумачать посередництво як багатоаспектне явище, завданням якого є здійснення фактичних та/або юридичних дій, спрямованих на пошук контрагентів, сприяння укладенню між ними договору, ведення переговорів, надання послуг у підприємницькій діяльності [11, с.35-39]. Посередництво може спрямовуватися не тільки на мирне врегулювання конфлікту (спору), але й на інші юридичні дії - укладення договорів, надання послуг.

Відтак доктринальний і законодавчий аналіз поняття, сутності понять «медіація» і «посередництво» дає підстави вважати, що посередництво є родовим поняттям, а медіація його різновидом.

Попри те, що рамковий закон легалізував можливість врегулювання різних конфліктів (спорів), зокрема й адміністративних, шляхом медіації, до цих пір тривають дискусії щодо спроможності її використання в сфері публічного управління. Хоча така практика існує у європейських країнах. О. Мельничук зазначає, що ця традиція є «у Великобританії, Ірландії, Німеччині, Франції, Нідерландах, Норвегії та інших країнах», а в Польщі «Кодекс адміністративного провадження надає право органам публічної адміністрації ініціювати процедуру медіації» [12, с. 78-80]. Вбачаємо, що під впливом європейського досвіду в Україні відбувається формування інституту медіації у системі публічного управління, який має певні особливості.

Передусім розглянемо доктринальне визначення понять «медіація у системі публічного управління» та «адміністративна медіація». Так, З. Красіловська розуміє під поняттям медіація у системі публічного управління «альтернативний спосіб врегулювання публічно-правового спору (конфлікту), стороною якого є орган публічної влади, за участю медіатора (нейтрального посередника), який передбачає структуровану процедуру досягнення взаємовигідного рішення сторонами спору (конфлікту) у формі добровільної угоди між конфліктуючими сторонами» [13, с. 73]. Науковці Меленко О. В., Стратій О. В., Гриндей Л. М. адміністративною медіацією вважають «позасудову правову форму добровільного врегулювання адміністративного спору за участю двох чи більше сторін, одна з яких є суб'єктом владних повноважень, та професійного посередника, що виник на підставі порушення норм адміністративного права» [14, с. 182].

Виходячи із законодавчого поняття «медіація» та зазначених вище дефініцій, вважаємо, що медіація у системі публічного управління – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони, одна з яких є суб'єктом владних повноважень, за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати публічно-правовий конфлікт (спір) шляхом переговорів.

Принагідно зауважимо, що для медіації у системі публічного управління притаманні певні особливості: 1) наявність у конфлікті (спорі) суб'єкта владних повноважень (адміністративного органу), який здійснює управлінські функції; 2) умови примирення за участю суб'єкта владних повноважень не можуть суперечити закону або виходити за межі його компетенції, тому свобода прийняття рішень адміністративним органом обмежена, він у своїй професійній діяльності керується публічним інтересом; 3) адміністративна медіація здійснюється в особливій сфері, якою є публічне управління.

Висновки. Отже, законодавче визначення медіації дає можливість назвати критерії, за якими ця процедура відрізняється від посередництва, зокрема: статус і роль медіатора; ключова роль сторін конфлікту (спору); позасудовий і структурований характер процедури; законодавчо закріплені принципи.

Сутність, порядок проведення медіації і посередництва, відмінна роль посередника та медіатора в конфлікті (спорі) свідчать про самостійність цих двох інститутів. Посередництво є родовим поняттям, а медіація його різновидом.

Медіація у системі публічного управління – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони, одна з яких є суб'єктом владних повноважень, за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати публічно-правовий конфлікт (спір) шляхом переговорів. Їй притаманні такі особливості: наявність у конфлікті (спорі) суб'єкта владних повноважень (адміністративного органу), який здійснює управлінські функції; 2) умови примирення за участю суб'єкта владних повноважень не можуть суперечити закону або виходити за межі його компетенції, тому свобода прийняття рішень адміністративним органом обмежена, він у своїй професійній діяльності керується публічним інтересом; 3) адміністративна медіація здійснюється в особливій сфері, якою є публічне управління.

Література:

1. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
2. Красіловська З. В. Становлення інституту медіації в системі публічного управління: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. Одеса, 2017. 221 с.

3. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ «Укр. енцикл.», 2001. Т. 3: К-М. 2001. 792 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
5. Закон України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 18. Ст. 73.
6. Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації)» від 17 серпня 2016 р. № 892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text>
7. Яремко О. М. Право на медіацію як соціальну послугу: проблеми реалізації в територіальних громадах України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Серія ПРАВО. Вип. 78: Ч. 2. С. 419-424.
8. Чернета С., Карпінська Н. Правове регулювання соціальної послуги посередництва (медіації) в Україні. *Ввічливість. Humanitas*. 2021. 3. 90–97. doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.13>
9. Кулачок-Тітова Л.В., Кім К.В. До питання врегулювання трудових конфліктів державних службовців позасудовими способами. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2015. Серія «Право». Вип. 20. С. 109-113.
10. Мазаракі Н. Співвідношення термінів «медіація» та «примирення». *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №11. С. 226-229.
11. Резнікова В. В. Інститут посередництва в правовій доктрині. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2010. 84. С. 35-39. URL: http://visnyk.law.knu.ua/images/articles/N_84_2010_Rieznikova.pdf
12. Мельничук О. Ф. Медіація в адміністративному судочинстві: європейський досвід для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 72: частина 2. С. 77-81. URL: <http://surl.li/gyzqg>
13. Красіловська З. В. Критерії допустимості укладення угод про медіації у спорах із органами публічного управління. *Electronic scientific publication «Public Administration and National Security»*. URL: <https://www.inter-nauka.com/magazine/public-administration/>
14. Меленко О. В., Стратій О. В., Гриндей Л. М. Адміністративна медіація у світлі інституційних перетворень в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. Випуск 68. 2021. С. 180-185.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro mediatsiiu»: vid 16 lystopada 2021 roku № 1875-IX. [Law of Ukraine № 1875-IX. About mediation] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> [in Ukrainian].
2. Krasilovska Z. V. Stanovlennia instytutu mediatsii v systemi publicnoho upravlinnia: teoretyko-pravovyi aspekt [Formation of the institution of mediation in the system of public administration: theoretical and legal aspect]: dys. ...kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.01. Odesa, 2017. 221 s. [in Ukrainian].
3. Yurydychna entsyklopediia [Legal encyclopedia]: V 6 t. / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. Kyiv «Ukr. entsykl.», 2001. T. 3: K-M. 2001. 792 s. [in Ukrainian].
4. Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / Uklad. i holov. red. V.T. Busel. Kyiv: Irpin: VTF «Perun», 2002. 1440 s. [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy «Pro sotsialni posluhy»: vid 17 sichnia 2019 roku № 2671-VIII. [Law of Ukraine № 2671-VIII About social services] Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). 2019. № 18. St.73. [in Ukrainian].
6. Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy «Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu sotsialnoi posluhy poserednytstva (mediatsii)»: vid 17 serpnia 2016 r. № 892. [Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine № 892 On Approval of the State Standard of Social Mediation Service] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text> [in Ukrainian].
7. Yaremko O. M. Pravo na mediatsiiu yak sotsialnu posluhu: problemy realizatsii v terytorialnykh hromadakh Ukrainy [The right to mediation as a social service: problems of implementation in territorial communities of Ukraine]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. 2023. Serii PRAVO. Vyp. 78: Ch. 2. S. 419-424. [in Ukrainian].
8. Cherneta S., Karpinska N. Pravove rehuliuвання sotsialnoi posluhy poserednytstva (mediatsii) v Ukraini. [Legal regulation of the social service of mediation (mediation) in Ukraine] Vvichlyvist. Humanitas. 2021. 3. 90–97. doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.13> [in Ukrainian].
9. Kulachok-Titova L.V., Kim K.V. Do pytannia vrehuliuвання trudovykh konfliktiv derzhavnykh sluzhbovtiv pozasudovymy sposobamy. [On the issue of settlement of civil servants' labor conflicts by extrajudicial means] Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V. N. Karazina. 2015. Serii «Pravo». Vyp. 20. S. 109-113. [in Ukrainian].
10. Mazaraki N. Spivvidnoshennia terminiv «mediatsiia» ta «prymyrennia». [The relationship between the terms «mediation» and «conciliation»] Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo. 2017. №11. S. 226-229. [in Ukrainian].
11. Reznikova V. V. Instytut poserednytstva v pravovii doktryni. [Institute of Mediation in Legal Doctrine] Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky. 2010. 84. S. 35-39. URL: http://visnyk.law.knu.ua/images/articles/N_84_2010_Rieznikova.pdf [in Ukrainian].
12. Melnychuk O. F. Mediatsiia v administratyvnomu sudochynstvi: yevropeyskyi dosvid dlia Ukrainy. [Mediation in administrative proceedings: European experience for Ukraine] Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Serii PRAVO. Vypusk 72: chastyna 2. S. 77-81 [in Ukrainian].
13. Melenko O. V., Stratii O. V., Hryndei L. M. Administratyvna mediatsiia u svitli instytutsiinykh peretvoren v Ukraini. [Administrative mediation in the light of institutional transformations in Ukraine] Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnogo Universytetu. Serii PRAVO. Vypusk 68. 2021. S. 180-185 [in Ukrainian].
14. Krasilovska Z.V. Kryterii dopustymosti ukladennia uhod pro mediatsii u sporakh iz orhanamy publicnogo upravlinnia. [Admissibility criteria for concluding mediation agreements in disputes with public administration bodies] Electronic scientific publication «Public Administration and National Security». Retrieved from <https://www.inter-nauka.com/magazine/public-administration/> [in Ukrainian].

УДК 346

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-481-492](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-481-492)

Стеців Грина Семенівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери 28а, 5-й н.к., кім. 2-б, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0003-4982-1355>

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЮ БЕЗПЕКОЮ: ПРОТИСТОЯННЯ ПОЛІТИЧНИМ ТА СОЦІАЛЬНИМ БАР'ЄРАМ

Анотація. Статтю присвячено аналізу правового регулювання економічного механізму державного управління продовольчою безпекою щодо протистояння політичним та соціальним бар'єрам та розробці напрямів його удосконалення. Виявлено ряд чинників, що негативно впливають на фізичну доступність продовольства, включають гендерну нерівність, корупцію, політичну нестабільність та збройні конфлікти. Політична нестабільність та воєнні конфлікти призводять до втрати земель, знищення інфраструктури та збільшення ризиків для фермерів та виробників, корупція ускладнює доступ до ринків, фінансових ресурсів і земельних активів, створює додаткові витрати для аграріїв та знижує інвестиційну привабливість сектору, а гендерна нерівність обмежує доступ жінок до ресурсів, освіти та можливостей у сфері аграрної промисловості та потребує перерозподілу обов'язків жінок і чоловіків та поширення механізації жіночої праці. Серед найсуттєвіших слабких сторін та загроз, досліджених в ході SWOT-аналізу нормативно-правового забезпечення, виявлено проблеми з імплементацією, політичну та економічну нестабільності, ризики недостатньої адаптації, бюрократичні затримки, ризики посилення корупції в умовах воєнного стану, недостатність фінансування. На основі отриманих результатів розроблено рекомендації, що спрямовані на створення міцної нормативно-правової бази, яка сприятиме ефективнішому протистоянню соціальним та політичним викликам у сфері продовольчої безпеки, зокрема через підвищення рівня прозорості, посилення гендерної рівності та активізації міжнародної співпраці, а також розробці системи моніторингу ефективності впроваджених нормативно-правових актів. Втілення зазначених ініціатив допоможе зміцнити надійність продовольчої безпеки в державі та збільшити ефективність реагування на надзвичайні ситуації. Оновлення законодавчої основи та застосування інноваційних

методів у сфері державного регулювання продовольчої безпеки сприятиме подоланню перешкод у доступі до важливих продовольчих ресурсів для населення.

Ключові слова: економічний механізм державного управління, продовольча безпека, наслідки війни, корупція, гендерна нерівність, нормативно-правове забезпечення, SWOT-аналіз, моніторинг

Stetsiv Iryna Semenivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, 28a Stepan Bandera St., Building 5, 2-b Room, Lviv, <https://orcid.org/0000-0003-4982-1355>

REGULATORY AND LEGAL PROVISION OF THE ECONOMIC MECHANISM OF THE FOOD SECURITY PUBLIC ADMINISTRATION: OPPOSING POLITICAL AND SOCIAL BARRIERS

Abstract. This article is dedicated to analyzing the legal regulation of the economic mechanism of state management of food security in terms of combating political and social barriers and developing directions for its improvement. A number of factors negatively affecting the physical availability of food have been identified, including gender inequality, corruption, political instability, and armed conflicts. Political instability and armed conflicts lead to land loss, infrastructure destruction, and increased risks for farmers and producers. Corruption complicates access to markets, financial resources, and land assets, creating additional costs for agriculturalists and reducing the sector's investment attractiveness, while gender inequality restricts women's access to resources, education, and opportunities in the agricultural industry, necessitating a redistribution of duties between women and men and the expansion of women's labor mechanization. Among the most significant weaknesses and threats identified during the SWOT analysis of the legal framework, issues with implementation, political and economic instability, risks of inadequate adaptation, bureaucratic delays, risks of increased corruption in conditions of martial law, and insufficient funding were discovered. Based on the results obtained, recommendations have been developed aimed at creating a strong legal base that will enable Ukraine to more effectively counter social and political challenges in the field of food security, particularly through increasing transparency, enhancing gender equality, and activating international cooperation, as well as developing a system for monitoring the effectiveness of implemented legal acts. The implementation of these initiatives will help strengthen the reliability of food security in the state and increase the efficiency of response to emergencies. Updating

the legislative foundation and applying innovative methods in the sphere of state regulation of food security will facilitate overcoming barriers to access to essential food resources for the population.

Keywords: economic mechanism of state management, state regulation, food security, consequences of war, corruption, gender inequality, legal framework, SWOT analysis, monitoring

Постановка проблеми. Стан продовольчої безпеки оцінюється через забезпеченість населення достатньою кількістю безпечного та поживного харчування для здорового життя. Він включає наявність продовольства, його економічну доступність для споживачів, стабільність постачання та використання продуктів харчування. Забезпечення продовольчої безпеки вимагає комплексного підходу, що включає стійке сільськогосподарське виробництво, ефективні логістичні ланцюги, надійні системи зберігання та розподілу, а також державної політики, що сприяє доступу до харчування для всіх верств населення. Забезпечення фізичної доступності продовольства в країні охоплює декілька основних напрямів: розвиток і підтримка інфраструктури сільськогосподарського виробництва, удосконалення логістичних ланцюгів постачання, збільшення місцевого виробництва продуктів харчування, впровадження технологій для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва та зберігання продовольства, а також розробку державної політики, що підтримує доступ до ринків для фермерів. Загалом наведені заходи спрямовані на зменшення бар'єрів, що перешкоджають доступу до продовольства, особливо в умовах кризи або стихійних лих, проте існує ряд чинників, що негативно впливають на фізичну доступність продовольства, включають гендерну нерівність, корупцію, політичну нестабільність та збройні конфлікти.

Питання гендерної нерівності в державі негативно відображається на можливості забезпечення фізичної доступності продовольства через обмежений доступ жінок до земельних ресурсів, фінансування та освіти у сфері сільськогосподарського виробництва. У багатьох країнах, що розвиваються, жінки-фермерки часто зіштовхуються з бар'єрами в отриманні кредитів та інвестицій, що ускладнює розвиток їх господарств та можливість збільшення виробництва продуктів харчування, а також традиційні уявлення про роль жінок часто обмежують їхню участь у прийнятті рішень на рівні громад та держави, що стосується планування продовольчої безпеки. В Україні питання гендерної рівності піднімається на рівні держави і характеризується деякими успіхами, проте багато питань, ще потребують впорядкування, зокрема щодо механізованої праці та перерозподілу обов'язків жінок і чоловіків.

Іншим важливим чинником, що блокує розвиток аграрного сектору і таким чином негативно відображається на продовольчій безпеці в Україні, є корупція, оскільки призводить до нераціонального розподілу ресурсів, підвищення вартості продовольства через незаконні платежі, зниження якості державного управління в аграрному секторі, обмеження доступу малих та середніх виробників до ринків через необхідність корупційних домовленостей про можливість реалізації їхньої продукції, що, у свою чергу, знижує загальну доступність продовольства. Корінь проблеми загалом полягає у політичній нестабільності, що призводить до зростання цін на продовольство, обмеження інвестицій у сільськогосподарське виробництво та порушення ланцюгів постачання.

В Україні така нестабільність спричиняє невизначеність для фермерів щодо майбутніх ринкових умов і державної підтримки та ускладнює планування обсягів виробництва. Проте збройний конфлікт найбільше погіршує фізичну доступність продовольства, пошкоджуючи інфраструктуру, зменшуючи сільськогосподарське виробництво через втрату робочої сили та руйнування земель, а також ускладнюючи логістику та розподіл продовольства. Україна відчула наслідки таких перешкод, особливо в регіонах, що зазнали прямого впливу конфлікту, де доступ до харчування став обмеженим, а ціни на продовольство зросли.

Нормативно-правове забезпечення реалізації економічного механізму державного управління продовольчою безпекою відіграє ключову роль у протистоянні чинникам, що негативно впливають на фізичну доступність продовольства. На сьогодні урядом України розроблено законодавчу базу, що включає законодавчі ініціативи та регуляції, спрямовані на боротьбу з гендерною нерівністю, корупцією та наслідками збройних конфліктів. Проте чинне законодавство, що передбачає механізми для забезпечення рівного доступу до ресурсів, прозорості управління аграрним сектором, стабілізації політичної ситуації через правові рамки та захист прав людини під час конфліктів, потребує проведення детального аналізу ефективності та пошуку шляхів його удосконалення для забезпечення дієвого протистояння політичним та соціальним бар'єрам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика фізичної доступності продовольства в Україні стала предметом досліджень багатьох вітчизняних науковців. Особлива увага з їхнього боку приділяється вивченню аспектів нормативно-правового регулювання у сфері продовольчої безпеки, зокрема, під час дії воєнного стану та аналізу пов'язаних з цим загроз [1, с. 27–34; 2, с. 122–126; 3, с. 9–13]. Інші науковці, досліджуючи антикорупційні заходи у сфері сільського господарства в контексті відносин України з європейським союзом, підкреслюють, що ефективна боротьба з корупцією

вимагає дотримання ключових принципів таких як відкритість, інформованість, відповідальність, профілактика та підтримка законності. Особливо критичним є здійснення оцінки обсягів корупційних дій у аграрному секторі [4, с. 31]. Проведений вченими, кореляційний аналіз довів, що загалом в Україні дуже тісний зв'язок сприянню корупції та обсягів виробництва, що означає великий вплив чесного навколишнього середовища на розвиток економіки [5, с. 54].

Важливим є також результати дослідження О. П. Шароватової, яка вказує, що 70% серед тих, хто виконує важку і некваліфіковану роботу у сільському господарстві є жінки, чоловіча праця здебільшого механізована, а жіноча – ручна, тому вкрай важливим є питання освоєння сучасних безпекових методик господарювання, більша механізація, а також вироблення підходу з гнучким перерозподілом обов'язків жінок і чоловіків, із взаємозамінністю, саме до щоденної роботи, поряд з імплементацією міжнародного працевохоронного законодавства [6, с. 112].

Проведене дослідження свідчить про різноманітність рекомендацій у сфері забезпечення продовольчої безпеки, проте підкреслює недостатнє опрацювання аспектів законодавчого регулювання, зокрема у частині протистояння політичним та соціальним бар'єрам, що доводить необхідність в глибшому аналізі нормативно-правового забезпечення реалізації економічного механізму державного управління продовольчою безпекою для ідентифікації та вирішення існуючих проблем.

Мета статті – дослідження законодавчої бази економічного механізму державного управління продовольчою безпекою щодо протистояння політичним та соціальним бар'єрам для формування подальших рекомендацій та розв'язання виявлених проблем.

Виклад основного матеріалу. Ідентифікація існуючих проблем забезпечення продовольчої безпеки в Україні, зокрема у частині фізичної доступності знаходить у тісному взаємозв'язку з ефективністю чинної законодавчої бази. Результати SWOT аналізу нормативно-правового забезпечення функціонування економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині протистояння політичним та соціальним бар'єрам свідчить про існуючі проблеми, що необхідно розв'язати. Серед найсуттєвіших слабких сторін та загроз варто виділити проблеми з імплементацією нормативно-правових актів, політичну та економічну нестабільності, ризики недостатньої адаптації, бюрократичні затримки, ризики посилення корупції в умовах воєнного стану, недостатність фінансування (Табл. 1).

На підставі здійсненого аналізу були визначені шляхи вдосконалення законодавчої бази для підсилення економічних аспектів державного регулювання у сфері продовольчої безпеки, з акцентом на подолання соціальних та політичних перешкод. Пріоритетним завданням є підвищення прозорості та зменшення бюрократії, через спрощення процедур отримання земельних ділянок, ліцензій, субсидій та інших дозвільних документів для сільськогосподарських товаровиробників шляхом впровадження цифрових технологій та автоматизації процесів та змін до нормативно-правових актів у щодо електронного урядування. Крім цього необхідним є законодавче закріплення процесу впровадження електронних сервісів для спрощення отримання дозволів, ліцензій та доступу до державних послуг для аграріїв, зокрема через провадження додаткових нормативно-правових механізмів для забезпечення відкритості, прозорості та відповідальності в сфері використання державних ресурсів, землі та інших активів. При цьому важливим є удосконалення механізмів забезпечення прозорості та відкритості в управлінні аграрним сектором, включаючи механізми громадського контролю та залучення до оцінки діяльності державних органів. Важливо зазначити необхідність врахування гендерних аспектів в агропромисловому секторі, в тому числі в сільськогосподарському виробництві, дистрибуції, доступі до ресурсів та прийнятті рішень забезпеченні інтеграції. Ключовим аспектом тут є стимулювання залучення висококваліфікованих спеціалістів, що потребує внесення змін до Закону "Про сільське господарство", а саме внесення положень, які зобов'язують враховувати засади гендерної рівності при формуванні аграрної політики, розподілі ресурсів та програмах розвитку, а також організація інформаційно-освітніх кампаній для підвищення обізнаності громадян про важливість гендерної рівності та її вплив на продовольчу безпеку. Ще одним значним напрямом, який вимагає систематизації нормативно-правового забезпечення є активізація роботи з міжнародними організаціями та партнерами для залучення досвіду, інвестицій та технологій, спрямованих на підвищення рівня продовольчої безпеки України, шляхом внесення змін, які полегшать участь України в міжнародних ініціативах та проєктах, спрямованих на підтримку продовольчої безпеки.

Таблиця 1

Аналіз законодавчого регулювання економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині протистояння політичним та соціальним бар'єрам за 2014-2024 роки

Нормативно-правове забезпечення		Акценти SWOT аналізу
1	2	3
Закони, укази, накази:	<p>Про запобігання корупції. Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII</p> <p>Про внесення змін до деяких законів України у сфері державних закупівель щодо приведення їх у відповідність із міжнародними стандартами та вжиття заходів з подолання корупції. Закон України від 15.09.2015 № 679-VIII</p> <p>Про затвердження Порядку надання Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру інформації з Державного земельного кадастру про земельні ділянки фізичних осіб Національному агентству з питань запобігання корупції. Мінагрополітики України; Наказ, Порядок від 16.03.2018 № 143</p> <p>Про затвердження Інструкції щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів. Мінсоцполітики України; Наказ, Інструкція від 07.02.2020 № 86</p> <p>Про внесення зміни до Порядку надання Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру інформації з Державного земельного кадастру про земельні ділянки фізичних осіб Національному агентству з питань запобігання корупції. Мінагрополітики, НА запобігання корупції; Наказ від 27.10.2021 № 316/676/21</p> <p>Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. Закон України від 24.03.2022 № 2145-IX</p> <p>Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану. Закон України від 12.05.2022 № 2246-IX</p> <p>Про затвердження Порядку інформаційної взаємодії між Єдиним державним реєстром осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, та електронною системою закупівель. НА запобігання корупції, Міністерство економіки; Наказ, Порядок від 18.01.2023 № 13/23/395</p> <p>Про внесення змін до Переліку підстав для здійснення позапланових заходів державного контролю за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин на період воєнного стану. Мінагрополітики; Наказ від 10.02.2023 № 159</p> <p>Про затвердження Переліку підстав для здійснення позапланових заходів державного нагляду (контролю) у сферах карантину та захисту рослин, насінництва та розсадництва, за додержанням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованих організмів у відкритих системах на підприємствах, в установах та організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх підпорядкування і форми власності на період воєнного стану. Мінагрополітики; Наказ, Перелік від 20.02.2023 № 211</p> <p>Про внесення змін до Закону України "Про запобігання корупції" щодо приведення окремих положень у відповідність до висновків Європейської Комісії щодо України. Закон України від 08.12.2023 № 3503-IX</p>	<p>Strengths: внесення змін до державних закупівель та інших сфер з метою приведення їх у відповідність з міжнародними стандартами, що підвищує прозорість та ефективність управління, у частині протидії корупції;</p> <p>спрямування нормативно-правових актів, на питання геодезії, картографії, кадастру та інформаційної взаємодії, що забезпечує деталізоване регулювання у сфері продовольчої безпеки;</p> <p>інтеграція гендерних підходів, що забезпечує соціальну справедливість та рівність у сільському господарстві.</p> <p>Weaknesses: ускладнення процесів, через збільшення бюрократії та сповільнення прийняття рішень;</p> <p>недостатній рівень інституційної підготовки та недостатність бюджетних ресурсів</p> <p>Opportunities: спрямування законодавства на підтримку безперебійного виробництва та постачання продукції в умовах воєнного стану, що сприяє стабілізації та розвитку аграрного сектору навіть у кризових умовах;</p> <p>збільшує можливості для міжнародної співпраці та інтеграції у світові економічні та торговельні системи</p> <p>Threats: ускладнення реалізації законодавчих ініціатив через непрогнозованість воєнних дій;</p> <p>невідповідність законодавчих змін потребам ринку та недостатня швидкість їх адаптації до змінюваних умов</p>

Продовження таблиці 1

1	2	3
<p>Постанови:</p>	<p>Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законів України у сфері державних закупівель щодо приведення їх у відповідність з міжнародними стандартами та вжиття заходів з подолання корупції. <i>Постанова ВР України від 30.06.2015 № 551-VIII</i></p> <p>Про повернення на доопрацювання проекту Закону України про внесення змін до Земельного кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення гарантій реалізації учасниками бойових дій та осіб, прирівняних до них, в тому числі учасниками антитерористичної операції, Революції Гідності та їх сім'ями пільг на одержання земельних ділянок, а також припинення корупційних зловживань у сфері розпорядження землями державної та комунальної власності. <i>Постанова ВР України від 19.04.2018 № 2411-VIII</i></p> <p>Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Земельного кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо стимулювання створення і розвитку сімейних фермерських господарств та припинення корупційних зловживань у сфері розпорядження землями державної та комунальної власності. <i>Постанова ВР України від 22.05.2018 № 2437-VIII</i></p> <p>Щодо забезпечення стабільної роботи виробників продовольства в умовах воєнного стану. <i>Постанова КМУ від 26.02.2022 № 160</i></p> <p>Деякі питання маркування харчових продуктів в умовах воєнного стану. <i>Постанова КМУ від 03.03.2022 № 186</i></p> <p>Про заходи щодо забезпечення в умовах воєнного стану безперебійного постачання імпортованих харчових продуктів і кормів. <i>Постанова КМУ від 09.03.2022 № 234</i></p> <p>Деякі питання забезпечення населення продовольчими товарами в умовах воєнного стану. <i>Постанова КМУ; Перелік від 20.03.2022 № 328</i></p> <p>Деякі питання здійснення фітосанітарних заходів та процедур, заходів державного контролю у сферах ветеринарної медицини, безпечності та окремих показників якості харчових продуктів в умовах воєнного стану. <i>Постанова КМУ; Форма типового документа від 01.04.2022 № 398</i></p> <p>Деякі питання фінансового забезпечення підтримки підприємництва, зокрема сільськогосподарських товаровиробників, в умовах воєнного стану. <i>Постанова КМУ від 12.04.2022 № 438</i></p> <p>Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану. <i>Постанова ВР України від 21.04.2022 № 2222-IX</i></p> <p>Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань забезпечення населення продовольчими товарами тривалого зберігання та санітарно-гігієнічними товарами в умовах воєнного стану. <i>Постанова КМУ; Склад колегіального органу, Положення від 29.04.2022 № 519</i></p> <p>Деякі питання проведення заходів державного контролю за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин, державного ветеринарно-санітарного контролю і ввезення вантажів на митну територію України у період воєнного стану. <i>Постанова КМУ від 07.05.2022 № 537</i></p> <p>Про внесення змін до деяких постанов КМУ щодо забезпечення населення продовольчими товарами тривалого зберігання в умовах воєнного стану. <i>Постанова КМУ від 22.07.2022 № 817</i></p> <p>Про особливості здійснення органами Державної казначейської служби заходів щодо передачі бюджетних призначень для Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів в особливому режимі в умовах воєнного стану. <i>Постанова КМУ від 23.08.2022 № 949</i></p>	<p>Strengths: <i>приведення законодавства у відповідність до міжнародних стандартів підвищує прозорість державних закупівель та сприяє боротьбі з корупцією, що є важливим для залучення міжнародної допомоги та інвестицій;</i></p> <p><i>спрямованість на забезпечення гарантій реалізації прав учасників бойових дій та інших привілейованих категорій громадян на одержання земельних ділянок, що сприяє соціальній справедливості та стабільності</i></p> <p>Weaknesses: <i>повернення законопроектів на доопрацювання свідчить про складнощі в процесі законодавчої роботи, сповільнення прийняття необхідних рішень;</i></p> <p><i>бюрократичні затримки в імплементації законів та постанов, особливо в умовах воєнного стану, що ускладнює своєчасне реагування на виклики.</i></p> <p>Opportunities: <i>зміцнення механізмів державного контролю у сфері виробництва та постачання продовольства;</i></p> <p><i>розширення міжнародної співпраці завдяки адаптації до міжнародних стандартів, що відкриває шлях для залучення міжнародної технічної допомоги та інвестицій.</i></p> <p>Threats: <i>ризики посилення корупції в умовах воєнного стану, ускладнення контролю за ресурсами та їх розподілом;</i></p> <p><i>посилення політичних та соціальних бар'єрів, що ускладнює реалізацію реформ та нормативно-правових актів.</i></p>

Продовження таблиці 1

1	2	3
	<p>Про утворення Тимчасової слідчої комісії ВР України з питань розслідування фактів корупції на державних підприємствах, в установах та організаціях Національної академії аграрних наук України. <i>Постанова ВР України; Склад колегіального органу від 01.12.2022 № 2789-IX</i></p> <p>Про регулювання цін на окремі види продовольчих товарів та забезпечення стабільної роботи виробників продовольства в умовах воєнного стану. <i>Постанова КМУ; Перелік від 19.06.2023 № 650</i></p> <p>Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо державної підтримки сільського господарства та експорту агропродукції під час воєнного стану. <i>Постанова ВР України від 29.06.2023 № 3204-IX</i></p>	
<p>Розпорядження, міжнародні документи:</p>	<p>Про схвалення Концепції комунікації у сфері гендерної рівності. <i>Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 16.09.2020 № 1128-р</i></p> <p>Про участь Уряду України у міжнародній ініціативі “Коаліції дій для сприяння досягненню гендерної рівності”. <i>Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 № 1277-р</i></p> <p>Питання збору даних для моніторингу гендерної рівності. <i>Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1517-р</i></p> <p>Про затвердження плану заходів з реалізації зобов'язань Уряду України, взятих в рамках міжнародної ініціативи “Партнерство Біарріц” з утвердження гендерної рівності. <i>Розпорядження Кабінету Міністрів України; План, Заходи від 16.12.2020 № 1578-р</i></p> <p>Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. <i>Розпорядження Кабінету Міністрів України; План, Заходи від 29.04.2022 № 327-р</i></p> <p>Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022-2024 роки з її реалізації. <i>Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, План, Заходи від 20.12.2022 № 1163-р</i></p> <p>Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції комунікації у сфері гендерної рівності. <i>Розпорядження Кабінету Міністрів України; План, Заходи від 27.01.2023 № 79-р</i></p> <p>Про схвалення проекту листа Уряду України до Організації економічного співробітництва та розвитку про запит стосовно приєднання до Рекомендації Ради Організації економічного співробітництва та розвитку щодо забезпечення гендерної рівності в публічному секторі та Рекомендації Ради Організації економічного співробітництва та розвитку щодо забезпечення гендерної рівності у сферах освіти, зайнятості та підприємництва. <i>Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.05.2023 № 404-р</i></p> <p>Про схвалення Національної стратегії подолання гендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2023-2025 роки. <i>Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, План, Заходи від 15.09.2023 № 815-р</i></p> <p>Про схвалення Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції на період до 2025 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації. <i>Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, План, Заходи від 22.12.2023 № 1203-р</i></p>	<p>Strengths: посилення уваги до питань гендерної рівності сприяє створенню більш справедливого та інклюзивного робочого середовища в аграрному секторі; посилення міжнародної інтеграції, що забезпечує обмін кращими практиками та залучення міжнародної підтримки для реформ в аграрному секторі; системний підхід до аналізу прогресу у впровадженні гендерної рівності.</p> <p>Weaknesses: недостатність фінансування, що обмежує реалізацію запланованих заходів у воєнний час; бюрократичні перешкоди у впровадженні стратегій та планів дій, що затримує досягнення цілей у сфері гендерної рівності та продовольчої безпеки.</p> <p>Opportunities: збільшення продуктивності через гендерну рівність, що сприяє створенню більш інноваційних і ефективних рішень у сфері агропромислового виробництва; розширення міжнародної співпраці через участь у глобальних ініціативах.</p> <p>Threats: соціальні та культурні бар'єри ускладнюють впровадження політ ік гендерної рівності і, в окремих консервативних регіонах; зміна пріоритетів уряду та розподілу обмежених ресурсів через наслідки війни.</p>

Джерело: сформовано автором на основі проведеного дослідження за даними [7]

Особливий акцент потрібно зробити на впровадженні ефективних систем моніторингу та оцінки для відстеження прогресу у реалізації планів дій та стратегій, спрямованих на забезпечення продовольчої безпеки у частині протистояння корупції, воєнного конфлікту, політичної нестабільності та гендерної нерівності шляхом законодавчого закріплення засад державного моніторингу у сфері агропромислового комплексу.

Вищенаведені пропозиції щодо вдосконалення законодавчого фундаменту ефективного функціонування економічного механізму державного управління продовольчою безпекою спрямовані на створення міцної нормативно-правової основи, яка б забезпечила ефективне управління продовольчою безпекою в Україні, долаючи при цьому існуючі політичні та соціальні виклики, що в кінцевому підсумку сприятиме нормалізації умов в державі та забезпечить доступ населення до важливих продовольчих ресурсів. Впровадження цих змін вимагатиме комплексного підходу, включаючи роботу з законодавчою базою, організаційні зміни в державних інституціях, а також залучення громадськості та міжнародних партнерів для забезпечення ефективного впровадження та моніторингу втілення зазначених напрямів розвитку.

Висновки. Результати дослідження нормативно-правового забезпечення економічного механізму державного управління продовольчою безпекою в умовах глобальних викликів, таких як корупція, політична нестабільність, воєнні конфлікти та гендерна нерівність є вкрай важливими, оскільки мають суттєвий вплив на стабільність і ефективність аграрного сектору, зокрема на забезпечення продовольчої безпеки нації. Політична нестабільність та воєнні конфлікти призводять до втрати земель, знищення інфраструктури, переривання ланцюжків поставок та збільшення ризиків для фермерів та виробників, корупція ускладнює доступ до ринків, фінансових ресурсів і земельних активів, створює додаткові витрати для аграріїв та знижує інвестиційну привабливість сектору, а гендерна нерівність обмежує доступ жінок до ресурсів, освіти та можливостей у сфері аграрної промисловості, що знижує загальну продуктивність і ефективність сектору. Серед найсуттєвіших слабких сторін та загроз, досліджених в ході SWOT аналізу нормативно-правового забезпечення, виявлено проблеми з імплементацією нормативно-правових актів, політичну та економічну нестабільність, ризики недостатньої адаптації, бюрократичні затримки, ризики посилення корупції в умовах воєнного стану, недостатність фінансування. На основі отриманих результатів розроблено рекомендації, що спрямовані на створення міцної нормативно-правової бази, яка прийтиме ефективнішому протистоянню соціальним та політичним викликам у сфері продовольчої безпеки, зокрема через підвищення рівня прозорості, посилення гендерної рівності та активізацію

міжнародної співпраці, а також розробці системи моніторингу ефективності. Втілення зазначених ініціатив допоможе зміцнити надійність продовольчої безпеки в державі та збільшити ефективність реагування на надзвичайні ситуації. Оновлення законодавчої основи та застосування інноваційних методів у сфері державного регулювання продовольчої безпеки сприятиме подоланню перешкод у доступі до важливих продовольчих ресурсів для населення.

Література:

1. Ольховська А. М., Білоусов Є. М. Нормативно-правове забезпечення продовольчої безпеки в умовах правового режиму воєнного стану (постановка проблеми). *Право та інновації* № 2 (38) 2022. С. 27–34. URL:<https://openarchive.nure.ua/items/5d64bcbd-764c-4f19-a38f-b3ef76cbcb6d>
2. Курман Т. В. Агробізнес та продовольча безпека: загрози та проблеми правового забезпечення в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*, (3), 2022. С.122-126. URL:<http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/264923>
3. Павловська І. Світовий досвід управління ризиками продовольчої безпеки: аналіз та перспективи впровадження в Україні в повоєнний час. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Економіка*, 15(30). 2023. URL:[https://doi.org/10.33296/2707-0654-15\(30\)-02](https://doi.org/10.33296/2707-0654-15(30)-02)
4. Мельник О. Г. Антикорупційні заходи у сфері сільського господарства в контексті відносин України з Європейським Союзом. Міжнародна науково-практична онлайн-конференція. Актуальні проблеми права в умовах сучасних викликів. 14 квітня 2022 року. С. 30-32. URL: https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/7474/1/Antykoruptsiini_zakhody.pdf
5. Дудинець Л. А., Квасній М. М., Чемерис Р. В. Моделювання та розрахунок рівня впливу корупції на економічних суб'єктів. *Інноваційна економіка*, (7-8), 49-55. 2021. <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/854>
6. Шароватова О.П. Трудова діяльність, сільське господарство, охорона праці жінок, жінки-селянки, розподіл праці, безпекові технології господарювання. Збірник тез доповідей I Міжнародної науковонауково-практичної конференції «OSHAgro – 2021». 30 вересня 2021 року. МОН України, Національний університет біоресурсів і природокористування України, Науково-виробничий журнал «Охорона праці», Державна служба України з питань праці, Європейське співтовариство з охорони праці . Київ. 2021. С. 112-114. <http://gepositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/14055>
7. Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України. Законодавство України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

References:

1. Olkhovska, A. M. and Bilousov, Ye. M. (2022), “Normatyvno-pravove zabezpechennia prodovolchoi bezpeky v umovakh pravovoho rezhymu viinnoho stanu (postanovka problemy)” [Regulatory and legal support of food security under the legal regime of martial law (problem statement)], *Pravo ta innovatsii [Law and Innovations]*, no. 2(38), pp. 27–34 . Available at: <https://openarchive.nure.ua/items/5d64bcbd-764c-4f19-a38f-b3ef76cbcb6d> [in Ukrainian]
2. Kurman, T. V. (2022), “Ahrobiznes ta prodovolcha bezpeka: zahrozy ta problemy pravovoho zabezpechennia v umovakh viinnoho stanu” [Agribusiness and food security: threats and problems of legal support in conditions of martial law], *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo [Analytical and Comparative Jurisprudence]*, no. 3, pp. 122-126 . Available at: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/264923> [in Ukrainian]

3. Babych, M. M. (2015), “Normatyvno-pravove rehuliuвання prodovolchoi bezpeky v krainakh Yevropeiskoho soiuzu” [Regulatory and legal regulation of food security in the European Union countries], *Molodyi vchenyi [Young Scientist]*, no. 1(1), pp. 41-46 . Available at: <http://surl.li/rjwqt> [in Ukrainian]

4. Melnyk, O. H. (2022). “Antykoruptsiini zakhody u sferi silskoho hospodarstva v konteksti vidnosyn Ukrainy z Yevropeiskym Soiuzom” [Anti-corruption measures in the field of agriculture in the context of Ukraine's relations with the European Union]. *Aktualni problemy prava v umovakh suchasnykh vyklykiv: Mizhnarodna naukovo-praktychna onlain-konferentsiia* [Current problems of law in the conditions of modern challenges: International scientific and practical online conference], 14 kvitnia [April 14], pp. 30-32. Retrieved from https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/7474/1/Antykoruptsiini_zakhody.pdf [Ukraine].

5. Dudynts, L. A., Kvasnyi, M. M., & Chemerys, R. V. (2021). “Modeliuвання ta rozrakhunok rivnia vplyvu koruptsii na ekonomichnykh subiektiv” [Modeling and calculation of the level of corruption impact on economic entities]. *Innovatsiina ekonomika* [Innovative Economy], (7-8), 49-55. Retrieved from <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/854> [Ukraine].

6. Sharovatova, O. P. (2021). “Trudova diialnist, silske hospodarstvo, okhorona pratsi zhinok, zhinky-selianky, rozpodil pratsi, bezpekovi tekhnolohii hospodariuvannia” [Labor activity, agriculture, labor protection of women, peasant women, labor distribution, safety technologies of farming]. OSHAgro – 2021: *Zbirnyk tez dopovidei I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Collection of abstracts of the I International scientific-practical conference]. Kyiv: MON Ukrainy, Natsionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy, Naukovo-vyrobnychiy zhurnal "Okhorona pratsi", Derzhavna sluzhba Ukrainy z pytan pratsi, Yevropeiske spivtovarystvo z okhorony pratsi, pp. 112-114. Retrieved from <http://repositc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/14055> [Ukraine].

7. Verkhovna Rada of Ukraine. Zakonodavstvo Ukrainy [Legislation of Ukraine], *Official web portal of the Parliament of Ukraine*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

УДК 351.087.41:331.22

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-493-502](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-493-502)

Хаварівська Галина Степанівна кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри державної політики та врядування Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний Університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрея 5, 4-й н.к., кім. 10, 79016, м. Львів, тел.: (096) 29-25-595, <https://orcid.org/0000-0001-8675-3828>

ГРЕЙДОВА СИСТЕМА ОПЛАТИ ПРАЦІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Анотація. Важливим мотиваційним чинником для кожного працівника, в тому числі і державного службовця, на першому місці залишається заробітна плата, розміри якої залежать від різних факторів та часто не відповідають ринковим вимогам. Протягом 2021–2023 рр. в Україні розпочалось реформування системи оплати праці державних службовців, що передбачає перегляд класифікації посад державної служби. Було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державну службу» щодо впровадження єдиних підходів в оплаті праці державних службовців на основі кваліфікації посад», який передбачив запровадження грейдової системи оплати праці для осіб які працюють в державних органах. Також, набрала чинності Постанова КМУ про «Питання оплати праці державних службовців на основі класифікації посад у 2024 році» за якою, грейд розглядається як зарплатний рівень, який ґрунтується на класифікації посад державної служби в розрізі юрисдикцій та типів державних органів, сімей і рівнів посад державної служби.

Грейдування слід розглядати як практичний інструмент, що дає змогу повніше врахувати індивідуальні потреби органу, установи, організації у диференціації основної заробітної плати. Грейдова система оплати праці – це система оплати праці, що базується на розподілі посад органу, установи, організації на ієрархічні групи – грейди залежно від цінності вкладу відповідної посади у досягнення стратегічних цілей органу з наступним встановленням вилок посадових окладів для кожного грейду відповідно до ринкових рівнів оплати праці.

До переваг грейдової системи оплати праці можна віднести: отримання справедливої заробітної плати залежно від рівня відповідальності, рівня складності виконуваної роботи; перспективи професійного та кар'єрного

зростання; оцінка ролі своєї посади в державному органі; збільшення мотивації праці; підвищення ефективності фонду оплати праці; забезпечення принципу прозорості нарахування заробітної плати та ін.

Ключові слова: грейд, державний орган, державні службовці, заробітна плата, інструмент, система оплати праці.

Khavarivska Halyna Stepanivna PhD of Public Administration, Senior Lecturer of Department of Public Policy and Governance, Public Administration, Governance and Professional Development Institute, Lviv Polytechnic National University, 5 Metropolitan Andriy St., 4th floor, room 10, 79016, Lviv, tel.: (096) 29-25-595, <https://orcid.org/0000-0001-8675-3828>

GRADING REMUNERATION SYSTEM FOR CIVIL SERVANTS: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

Abstract. Salary remains an important motivational factor for every employee, including civil servants, and its amount depends on various factors and often does not meet market demands. In 2021-2023, a reform of the remuneration system for civil servants was launched in Ukraine, which involves revising the classification of civil service positions. The Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On Civil Service" Regarding the Introduction of Uniform Approaches to the Remuneration of Civil Servants based on Qualifications" was adopted, which provided for the introduction of a grading remuneration system for persons employed by state bodies. Also, the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Remuneration of Civil Servants Based on the Classification of Positions in 2024" came into force, whereby the grade is considered as a salary level based on the classification of civil service positions by jurisdiction and type of state body, family and level of civil service positions.

Grading shall be viewed as a practical approach allowing to take into account the individual needs of a body, institution or organisation in differentiating the basic salary. A grading remuneration system is a remuneration system based on the division of positions of a body, institution or organisation into hierarchical groups known as grades, depending on the contribution of the respective position to the achievement of the strategic goals of the body, followed by the establishment of salary ranges for each grade in accordance with market salary levels.

The advantages of the grading remuneration system include: receiving fair salary depending on the level of responsibility and complexity of the work performed; prospects for professional and career growth; assessment of the role of the person's position in the state body; increased motivation; increased efficiency of the payroll fund; ensuring the principle of transparency in the calculation of salaries, etc.

Keywords: grade, state body, civil servants, remuneration, approach, remuneration system.

Постановка проблеми. Важливою складовою ринкових відносин, відображенням соціальної політики країни є оплата праці. Адже вона завжди відігравала значну роль в суспільному житті, оскільки з одного боку, є основним доходом працівника і через це її рівень відображає добробут кожного члена суспільства, а з іншого боку, якщо її правильно організувати, то можна якісно підвищити ефективність виробництва за рахунок зацікавленості працівників у праці, а це у свою чергу сприятиме соціально-економічному зростанню держави.

Як відомо, в Україні у липні 2023 року прийнято за основу із продовженням строку підготовки Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державну службу» щодо впровадження єдиних підходів в оплаті праці державних службовців на основі кваліфікації посад» [1], який передбачає запровадження грейдової системи оплати праці для осіб які працюють в державних органах. Крім цього, Кабінетом Міністрів України у грудні 2023 року була прийнята Постанова про «Питання оплати праці державних службовців на основі класифікації посад у 2024 році» [2] яка набрала чинності з 1 січня 2024 року. За цим документом, *грейд* - це зарплатний рівень, який ґрунтується на класифікації посад державної служби в розрізі юрисдикцій та типів державних органів, сімей і рівнів посад державної служби та визначається з урахуванням положень статті 96 Кодексу законів про працю [2]. В свою чергу, НАДС пояснило, що схема розроблена з врахуванням типів та юрисдикції державних органів, рівнів та сімей посад державної служби і враховує класифікацію посад та узгоджується із національним законодавством щодо оплати праці. Власне, усі ці кроки є першою спробою реформувати систему оплати праці державних службовців впродовж 2021 – 2023 рр. та переглянути класифікацію посад державної служби, запровадивши грейдування посад та визначивши фактори оцінки посади. Реформа мала на меті і співставити рівень оплати праці на державній службі з ринковим, а також можливість горизонтального кар'єрного зростання без зміни посади на основі стажу, успішного проходження професійного навчання, здобуття рівня кваліфікації, щорічного оцінювання результатів діяльності [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання оплати праці усіх категорій працівників, в тому числі і державних службовців, оцінки посад та запровадження грейдової системи оплати праці висвітлено у роботах таких українських учених: Беленкової А., Глущенко В., Березіної О., Плотник О., Бутенко Д., Вишневіської М., Крамаренко А., Кобзиста І., Завіновської Г. та багатьох інших.

Мета статті – дослідження поняття, змісту, мети, завдання та особливостей грейдової системи оплати праці в державному секторі (державних службовців), а також визначення її переваг та недоліків.

Виклад основного матеріалу. Спробуємо більш детально розібрати цей новий інструмент оплати праці державних службовців. На сьогодні, достатньо складно знайти такий універсальний спосіб оплати праці, який би враховував інтереси як працівників так і роботодавців. Адже, роботодавець завжди прагне оплачувати працю з урахуванням своїх цілей і стільки, щоб працівник не звільнився, а працівник прагне отримувати якомога більшу винагороду за працю. Вирішити проблеми пов'язані з мотивацією персоналу дозволяє система грейдів, яка є єдино виправданою системою нарахування посадових окладів на основі матрично-математичних моделей. Система грейдів була утворена більше ніж півстоліття тому у США, її автором вважається науковець Едвард Хей. З того часу ця методика постійно вдосконалюється, модернізується і в сучасних умовах сприяє збереженню об'єктивної диференціації заробітної плати працюючих залежно від результатів їх роботи. Сам термін «грейд» походить від англійського слова «grading», яке перекладається як «сортування, класифікація, упорядкування».

В українській системі оплати праці грейдами зацікавилися коли змінилася професійна структура суспільства. Вперше грейди було введено у ПрАТ «МК Азовсталь» у 2005 році, і ця система показала своє право на існування [4] у комерційному секторі, а згодом перейде і на державний сектор та діяльність державних органів та структур. У світовій практиці оплати праці застосовуються різні підходи до диференціації ставки зарплати не більше грейда. Але у будь-якому варіанті зміна зарплати залежить від досягнутих працівником індивідуальних результатів праці. У більшості розвинених країн у рамках одного грейду передбачається не одна, а кілька тарифних ставок, що диференційовані вже не за кваліфікацією, а за результатами праці [5].

Сутність системи грейдів полягає в розробці, коригуванні постійної частини заробітної плати з урахуванням цінності посади та її впливу на результат діяльності органу, установи чи організації. Тобто, чим вища цінність посади тим більша постійна, базова частина заробітної плати. Сама ж система грейдів пов'язана з вилками заробітних плат, системами преміювання, кар'єрного росту, виплатами річного бонусу, пільг тощо [6].

Грейдування слід розглядати як практичний інструмент, що дає змогу повніше врахувати індивідуальні потреби підприємства, установи, організації у диференціації основної заробітної плати працівника. Грейдова система оплати праці – це система оплати праці, що базується на розподілі посад органу, установи, організації на ієрархічні групи – грейди залежно від цінності вкладу відповідної посади у досягнення стратегічних цілей органу (установи,

організації) з наступним встановленням вилок посадових окладів для кожного грейду відповідно до ринкових рівнів оплати праці.

Зі сторони роботодавця застосування грейдів сприяє створенню чіткої методики формування винагороди і дозволяє оптимізувати фонд заробітної плати установи чи організації, оскільки її основна перевага це – прозорість. Працівник чітко розуміє, що і як він має робити, щоб розраховувати на підвищення винагороди за працю. Грейдингова система оплати праці передбачає те, що персонал отримує оплату за відповідний досягнутий результат. До уваги також береться кваліфікація працівника, трудова дисципліна, трудовий стаж, корпоративна культура, поведінка співробітника і навіть зовнішній вигляд. Грейд об'єднує посади, що мають близьку або однакову цінність для організації і повинен періодично переглядатися залежно від прожиткового рівня та/або рівня інфляції, але сама система залишається незмінною [4].

Метою впровадження такої системи оплати праці є створення прозорої, конкурентоспроможної та ефективної системи оплати праці у відповідному органі чи установі. Важливими завданнями грейдингової системи оплати праці є:

- оптимізація системи оплати праці;
- забезпечення конкурентоспроможності на ринку праці та внутрішньої послідовності в оплаті праці;
- отримання інструментів визначення відносної цінності посад в відповідному органі та формування ієрархії таких посад;
- гнучке реагування щодо змін на ринку праці, а також на організаційні зміни в органі, установі, організації;
- стимулювання працівників відповідного органу до збільшення індивідуальної ефективності та результативності роботи;
- проведення оцінки працівників на відповідність займаним посадам в установі, організації;
- створення додаткових умов щодо кар'єрного зростання та ін.

Вважається, що тарифна система і грейдова системи оплати праці дещо схожі щодо формування постійної частини заробітної плати, однак вони не виключають один одного та тісно взаємопов'язані між собою. Адже і тарифно-розрядна сітка, і грейди представляють собою ієрархічну структуру посад, де посадові оклади збудовані за наростаючим принципом. Суттєві відмінності між ними представлені далі (табл 1.).

Таблиця 1.

**Основні відмінні риси між тарифною та грейдовою системами
оплати праці**

Тарифна система оплати праці	Грейдова система оплати праці
Посади формуються за наростаючим підходом	Грейдинг допускає перетин частин двох поруч розмічених грейдів, в результаті цього працівник нижчого грейда завдяки своєму професіоналізму може мати більш високий посадовий оклад, ніж працівник вищого грейда
Побудована на підставі оцінки професійних знань, навичок та стажу професійної діяльності	Передбачає більш широку лінійку критеріїв, які включають такі показники: комунікації; управління; відповідальність; ціна помилки; складність роботи; самостійність та ін.
Всі посади формуються за суворим зростанням вертикалі (від робітника до керівника)	Посади розміщуються тільки лише за принципом значущості для установи чи організації
Ієрархічна структура тарифної сітки заснована на мінімальній заробітній платі, що встановлена в державі	Структура грейдів побудована тільки на вагомості посади, яка прораховується в балах помноженої на відповідні коефіцієнти

Джерело: авторські узагальнення

Для розробки ефективної грейдової системи оплати праці потрібно враховувати ринкові значення заробітних плат і посадових окладів фахівців відповідних професійних груп. Але не менш важливе значення має забезпечення об'єктивних міжпосадових співвідношень посадових окладів. Фокусування тільки на ринкові значення розміру заробітних плат може призвести до порушення внутрішньої справедливості при встановленні посадових окладів. У цьому випадку цінність посади буде визначатися виключно кон'юнктурою ринку праці без урахування потреб органу, установи, організації, їх специфіки, яка може призводити до виникнення у працівників відчуття несправедливості в оплаті праці з відповідними наслідками. Проте в публічному секторі в умовах незавершеної реформи заробітної плати державних службовців, підвищення відповідальності в умовах ведення війни, збільшення навантаження і посилені вимоги щодо відповідності встановленим кваліфікаційним вимогам постійно мова ведеться про скорочення бюджетних витрат на утримання персоналу [3].

Під час грейдування використовують різноманітні методи аналізу робіт: спостереження, анкетування, інтерв'ювання, метод парних порівнянь, класифікації тощо. За результатами аналізу робіт складають описи посад, до яких входять такі дані:

- загальна інформація (назва посади та дата складання її опису, назва структурного підрозділу, тощо);
- обов'язки та відповідальність;
- повноваження;
- стандарти виконання обов'язків;
- умови праці;
- взаємозв'язки з іншими працівниками та зовнішні зв'язки;
- необхідні для виконання роботи особистісні якості, позитивні риси характеру, професійні навички та рівень освіти.

Особливого значення набуває метод ранжування, за яким спеціально створена експертна комісія, до якої, як правило, входять керівники різних ланок управління та досвідчені професіонали і фахівці, розподіляє посади за значимістю для органу, установи чи організації. Цей метод є суто суб'єктивним оцінюванням, тому рейтинги, отримані від різних фахівців-експертів, можуть істотно відрізнитися, що ускладнює процедуру їх співставлення. Для оброблення результатів оцінювання посад першочергово можна використовувати і статистичні методи. Грейд є діапазоном «оцінок» (балів) чи рангів посад і робочих місць, у середині якого вони вважаються рівнозначними та рівноцінними для організації й відповідно мають однаковий діапазон оплати. Діапазон можна розбити на розряди з відповідними міжкваліфікаційними співвідношеннями (тарифними коефіцієнтами чи посадовими окладами) та побудувати у формі «вилки». При розробленні «вилки» посадових окладів необхідно враховувати як зовнішні так і внутрішні чинники [7] про що вже згадувалося вище.

Розглянемо переваги та недоліки грейдової системи оплати праці в державному секторі. Безперечно перевагами є:

- отримання справедливої заробітної плати залежно від рівня відповідальності, рівня складності виконуваної роботи;
- перспектива професійного та кар'єрного зростання для кожного працівника;
- оцінка ролі своєї посади в органі, установі, організації та усвідомлення її значення в ієрархії посад;
- можливості до «горизонтального» професійного зростання (ускладнення завдань, збільшення кола обов'язків та відповідальності, розширення професійних навичок та ін.), поетапне набуття нових

професійних навичок необхідних для виконання роботи на вищих посадах;

- удосконалення організаційної складової відповідного органу, організації;

- використання грейдів впливає на структурування підходів до управління людськими ресурсами та витратами на людський капітал;

- збільшення мотивації праці;

- нарахування оплати праці стає більш гнучким;

- підвищується ефективність фонду оплати праці від 10 до 30%;

- забезпечується принцип прозорості нарахування зарплати, що дозволяє відсіяти лінивих та байдужих працівників;

- грейд є важливим інструментом визначення розміру базового окладу нової посади;

- зменшення плинності кадрів та можливість відстежувати підрозділи, де є невідповідності у нарахування зарплати.

До недоліків та неточностей грейдової системи можна віднести:

- ускладнення моніторингу заробітних плат та їх аналіз з урахуванням тенденцій ринку праці;

- можливість виникнення напруженої ситуації в колективі через несприйняття працівниками системи грейдів та через конфлікти щодо нерівності заробітків осіб які мають однаків грейд;

- невідповідність винагороди за працю середньо-ринковим показникам на деяких посадах;

- необхідність переоцінки роботи в разі зміни її змісту або при появі нової посади;

- система грейдів вимагає великих витрат на розробку та впровадження в робочому стані;

- вимагає залучення відповідних експертів для розробки цієї системи;

- зберігається ймовірність суб'єктивності як при розробці та початковій оцінці складових грейдів, так і в процесі регулярних перевірок відповідності працівників грейдовим рівням.

Ми бачимо що воєнні дії в Україні вплинули на мотивацію та оплату праці державних службовців. Адже, війна загострила потребу у відданих, висококваліфікованих, мотивованих кадрах що будуть здатні до самостійного гнучкого мислення та пошуку розв'язань надскладних управлінських завдань на державній службі. Так, результати опитування «Вплив війни на підходи до управління людським капіталом», що проводились компанією «Делойт» в Україні за сприяння Американської торговельної палати в Україні під час

воєнних дій у червні 2022 року, продемонстрували позиції працівників державних структур щодо покращення сфери управління людськими ресурсами. Зокрема, у звіті відзначається необхідність покращання управління робочим навантаженням (57%); доцільність підтримки, допомоги у режимі реального часу (57%); важливість перегляду організаційної структури (49%) [8].

Можемо стверджувати, що на думку експертів, грейдинг як спосіб виплати заробітної плати усе більше і більше популяризується в Україні як в комерційному так і в державному секторах. Грейдова система є цілком логічною та доступною для її використання у будь-якому органі чи організації, та вона все ж потребує детального вивчення, зокрема її практичних аспектів, для отримання найкращого результату з використанням мінімальних часових, економічних, людських та інших ресурсів.

Висновок. Використання грейдів та оцінка посад дозволяє компанії отримати більш об'єктивну основу для ефективного управління персоналом. Система грейдів, з позиції роботодавця, створює чіткі методики формування винагороди та дозволяє оптимізувати фонд заробітної плати організації. Співробітники самі розуміють, що і як вони повинні робити і протягом якого часу, щоб розраховувати на підвищення винагороди за працю. Як інструмент управління персоналом використання системи грейдів дає можливість співробітникам організації сформувані якості, які б дозволили їм переходити на наступний вищий рівень, сприяє стимулюванню працездатності та прагненню просуватися грейдами. Грейдова система оплати праці передбачає, що роботодавець платить працівникові за результат. Проте, крім кінцевого результату за основу береться кваліфікація працівника, його стаж роботи, трудова дисципліна, корпоративна культура та поведінка працівника.

Таким чином, можемо стверджувати що забезпечення ефективної побудови постійної частини заробітної плати заснована на впровадженні системи грейдування. Кваліфіковане використання грейдової системи позитивно впливає на фінансову сторону діяльності державних органів, організацій, а також на мотивацію працюючих, в тому числі і державних службовців, що має важливе значення для їх керівних органів. Грейдова система плати праці є потужним стимулом для особистісного та професійного розвитку працівників та більш ефективною та продуктивною праці.

Література:

1. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Закону України «Про державну службу» щодо впровадження єдиних підходів в оплаті праці державних службовців на основі класифікації посад. Постанова Верховної Ради України від 28 липня 2023 року № 3289-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3289-20#Text>

2. Питання оплати праці державних службовців на основі класифікації посад у 2024 році. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2023 р. № 1409 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1409-2023-%D0%BF#Text>

3. Антонова О. Професіоналізація державної служби України: персонал-технології в управлінні людськими ресурсами. *Аспекти публічного управління*. Том 11.- № 1.- 2023. - С.79-85.
4. Вишневецька М., Крамаренко А. Впровадження грейдингової системи оплати праці в умовах виробничого підприємства. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2020. № 3(79). С. 104 - 115.
5. Економіка праці і соціально-трудові відносини : навчальний посібник рекомендовано МОН України / за ред. А.В. Каліни. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 328 с.
6. Завіновська Г.Т. Грейдова система оплати праці в організації <https://core.ac.uk/download/pdf/197225664.pdf> (дата звернення 27.02.2024)
7. Колот, А. М., Цимбалюк, С. О. Мотивація персоналу : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / А. М. Колот, С. О. Цимбалюк. - К. : КНЕУ, 2009. - с.336.
8. Селіванов С., Кашлакова А. Управління людським капіталом на державній службі в умовах воєнного стану. *Державна служба України: Сучасні виклики та перспективи повоєнної трансформації*. <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/1973/files/5eb08408-86c8-4f4c-8467-92a719200c8c.pdf> (дата звернення 12.03.24.)

References:

1. Pro pryiniattia za osnovu proektu Zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro derzhavnu sluzhbu» shchodo vprovadzhennia yedynykh pidkhodiv v oplati pratsi derzhavnykh sluzhbovtziv na osnovi klasyfikatsii posad. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 28 lypnia 2023 roku № 3289-IX [On Adopting as a Basis the Draft Law of Ukraine on Amendments to the Law of Ukraine «On Civil Service» on the Implementation of Unified Approaches to Remuneration of Civil Servants Based on Position Classification. Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 3289-IX dated 28 July 2023]. (n.d.). <https://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3289-20#Text> [in Ukrainian].
2. Pytannia oplaty pratsi derzhavnykh sluzhbovtziv na osnovi klasyfikatsii posad u 2024 rotsi. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 hrudnia 2023 r. № 1409 [Remuneration of civil servants based on job classification in 2024. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1409 dated 29 December 2023]. (n.d.). <https://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1409-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
3. Antonova, O. (2023). Profesionalizatsiia derzhavnoi sluzhby Ukrainy: personal-tekhnologii v upravlinni liudskymy resursamy [Professionalisation of the civil service of Ukraine: personnel technologies in human resource management]. *Aspekty publichnoho upravlinnia - Aspects of public administration*. (Vols 11(1)), (pp. 79-85). [in Ukrainian].
4. Vyshnevskya, M. & Kramarenko, A. (2020). Vprovadzhennia hreidynhovoï systemy oplaty pratsi v umovakh vyrobnychoho pidpriemstva [Implementation of a grading system of remuneration at a production enterprise]. *Visnyk Chernivets'koho torhovelno-ekonomichnoho instytutu - Bulletin of the Chernivtsi Institute of Trade and Economics*, 3 (79), 104-115 [in Ukrainian].
5. Kalyna, A. V. (Eds.). (2012). *Ekonomika pratsi i sotsialno-trudovi vidnosyny [Labour Economics and Social and Labour Relations]*, Kyiv: Centre for Educational Literature [in Ukrainian].
6. Zavinovska, H. T. Hreidova systema oplaty pratsi v orhanizatsii [Grading system of remuneration in an organisation]. (n.d.). <https://core.ac.uk>. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/197225664.pdf> [in Ukrainian].
7. Kolot, A. M. & Tsybaliuk, S. O. (2009). *Motyvatsiia personalu [Staff motivation]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
8. Selivanov S. & Kashlakova A. *Upravlinnia liudskym kapitalom na derzhavnii sluzhbi v umovakh voiennoho stanu. Derzhavna sluzhba Ukrainy: Suchasni vyklyky ta perspektyvy povoiennoi transformatsii [Human resources management in the civil service under martial law. Civil service of Ukraine: Current challenges and prospects for post-war transformation]*. (n.d.). <https://ipacs.knu.ua>. Retrieved from <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/1973/files/5eb08408-86c8-4f4c-8467-92a719200c8c.pdf> [in Ukrainian].

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-503-512](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-503-512)

Хитько Майя кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного управління та права, Дніпровська академія неперервної освіти Дніпропетровської обласної ради, вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, тел.: (056) 732-48-48, <https://orcid.org/0000-0002-9216-8876>

Кулик Андрій аспірант кафедри публічного управління та права, Дніпровська академія неперервної освіти Дніпропетровської обласної ради, вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, тел.: (056) 732-48-48, <https://orcid.org/0000-0001-9691-5720>

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ МЕРЕЖЕВОЇ ФОРМИ ОСВІТИ

Анотація. В статті наголошено, що в складний для країни воєнний період процес трансформації українського суспільства та освітньої системи продовжуються, що обумовлено потребою адаптації всіх державних систем до основних стандартів Європейського Союзу. З'ясовано, що через зростаючу складність у формуванні фахівців у різних галузях стає актуальним впровадження профільного навчання. Процес переходу до профільної освіти в старших класах вимагатиме мобілізації різних ресурсів та створення освітніх мереж для спільного використання цих ресурсів. Розглянуто етапи формування освітніх мереж з використанням мережевих інформаційно-освітніх ресурсів та мережевих освітніх технологій. Визначено, що стратегічна функція профільної освіти полягає в створенні фундаменту для успішного розвитку людського потенціалу країни надання можливості широкого вибору форм, змісту та рівня оволодіння компетентностями, що задовольнятимуть наміри самореалізації особистості. Обґрунтовано вибір дистанційної та мережевої форм здобуття освіти як таких, що найбільш підходять для профільного навчання. Виявлено їх характеристики, які дадуть змогу суттєво розширити спектр інноваційних курсів і форм освітнього процесу, підвищити якість та ефективність освіти. Розглянуто можливість формування мережі закладів профільної середньої освіти органами місцевого самоврядування до якої можуть належати академічні, професійні та наукові ліцеї, фахові коледжі, інші заклади і установи, що мають ліцензію на провадження освітньої діяльності на рівні профільної середньої освіти. Виявлено, що мережева взаємодія освітніх закладів може мати різну структурну побудову: «ресурсний

центр» та «паритетна взаємодія». Також можливе використання комплексної моделі, яка об'єднує підходи до побудови мережі за принципом «паритетної взаємодії» і за принципом «ресурсного центру». Вибір форми мережевої взаємодії визначається її ініціаторами: здобувачами освіти, їх батьками або законними представниками, освітніми установами, органами управління освітою. Зроблено висновок, що профілізація старшої школи в Україні відповідає загальному контексту розвитку старшої школи в зарубіжжі.

Ключові слова: профільна освіта, нова українська школа, якість освіти, мережева форма здобуття освіти, формування освітніх мереж.

Khytko Maiia Candidate of Science in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of Department of Public Administration and Law, Dnipro Academy of Continuing Education of the Dnipropetrovsk Regional Council, St. Volodymyra Antonovycha, 70, Dnipro, 49006, tel.: (056) 732-48-48, <https://orcid.org/0000-0002-9216-8876>

Kulyk Andrii postgraduate student of Department of the Public Administration and Law, Dnipro Academy of Continuing Education of the Dnipropetrovsk Regional Council, St. Volodymyra Antonovycha, 70, Dnipro, 49006, tel.: (056) 732-48-48, <https://orcid.org/0000-0001-9691-5720>

ORGANIZATION OF PROFILE EDUCATION USING THE NETWORK FORM OF EDUCATION

Abstract. The article emphasizes that during the difficult wartime period for the country, the process of transformation of Ukrainian society and the educational system continues, which is due to the need to adapt all state systems to the basic standards of the European Union. It was found out that due to the increasing complexity in the formation of specialists in various fields, the introduction of specialized training is becoming urgent. The process of transition to specialized education in senior classes will require the mobilization of various resources and the creation of educational networks for the joint use of these resources. The stages of formation of educational networks using network information and educational resources and network educational technologies are considered. It was determined that the strategic function of specialized education consists in creating a foundation for the successful development of the country's human potential, providing the opportunity for a wide choice of forms, content and level of competence mastery that will satisfy the intentions of self-realization of the individual. The choice of distance and online forms of education as the most suitable for specialized training is substantiated. Their characteristics have been revealed, which will make it

possible to significantly expand the range of innovative courses and forms of the educational process, to increase the quality and efficiency of education. The possibility of forming a network of specialized secondary education institutions by local self-government bodies, which may include academic, professional and scientific lyceums, professional colleges, other institutions and institutions that have a license to conduct educational activities at the specialized secondary education level, has been considered. It was found that the network interaction of educational institutions can have different structural constructions: "resource center" and "parity interaction". It is also possible to use a complex model that combines approaches to building a network based on the principle of "parity interaction" and the principle of "resource center". The choice of the form of network interaction is determined by its initiators: students of education, their parents or legal representatives, educational institutions, education management bodies. It was concluded that the profiling of the senior school in Ukraine corresponds to the general context of the development of the senior school abroad.

Keywords: profile education, new Ukrainian school, quality of education, network form of obtaining education, formation of educational networks..

Постановка проблеми. Навіть в умовах війни, трансформації в українському суспільстві та освітній системі не зупиняються. Це впливає з необхідності адаптації усіх систем держави до основних стандартів Європейського Союзу у зв'язку з очікуваною можливістю вступу до нього. Стандарти в системі освіти у країнах Європи різні, оскільки кожна з них має свою власну стійку концепцію, тому ми вибираємо найефективніші практики для побудови освітньої системи майбутнього. Кількість знань невинно зростає, і зараз важко бути фахівцем у кількох навіть споріднених галузях. Важливо якомога раніше визначатися і орієнтувати процеси навчання у певному напрямі, тобто доцільним стає профільне навчання. Нова українська школа (НУШ) пропонує збільшити загальний термін навчання до 12 років. Це пов'язано як з необхідністю надолужити все, що було не зроблено за два роки пандемії та два роки війни, так і з потребою в більш поглибленому вивченні профільних предметів у старших класах. В концепції НУШ передбачалося «розроблення і затвердження стандартів профільної середньої освіти на компетентнісній основі в 2023 році, формування мережі закладів III рівня (профільної школи) – не пізніше 2025 року, початок роботи профільної школи за новими освітніми стандартами на компетентнісній основі не пізніше 2027 року, перший дванадцятий клас Нової школи – не пізніше 2029 року» [2]. Перехід до профільної освіти в старших класах вимагатиме від освітніх установ мобілізації всіх їх кадрових, освітніх, організаційних і матеріальних ресурсів. Затребуваними будуть педагоги, здатні вести викладання навчальних

предметів не тільки на базовому, а й на профільному рівні, потрібні навчальні кабінети, укомплектовані відповідним обладнанням. Необхідно забезпечити вивчення курсів за власним вибором з багатьох предметів, включно з тими, яких ніколи не було раніше в школі. У цих умовах постає питання про взаємодію об'єднання освітніх ресурсів кількох закладів освіти, створення освітніх мереж.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема профільного навчання та мережевої взаємодії між закладами освіти розглядалася у наукових працях таких авторів як В. Мелешко [5], яка виявила відмінності між традиційними та мережевими структурами, що враховуються в організації профільного навчання в середовищі освітнього округу, А. Сологуба, який розглядав проблеми моделювання нових технологій навчання, що відповідатимуть сучасним викликам інформаційного суспільства, В. Кременя, О. Топузова, О. Ляшенка, Ю. Мальваного, Т. Засєкіної [4], які виявили, що мережа закладів профільної середньої освіти обласного рівня має задовольняти освітні потреби здобувачів освіти в здобутті професій, в яких є потреба в даному регіоні. Проте, питання організації профільного навчання із застосуванням мережевої форми освіти залишається недостатньо вивченим.

Мета статті. Обґрунтування доцільності організації профільного навчання із застосуванням мережевої форми освіти.

Виклад основного матеріалу. Реформування загальної середньої освіти згідно з принципами Нової української школи включає ряд концептуальних засад, які охоплюють всі рівні освіти, включаючи профільну середню освіту. Концепція профільної освіти базується на різноманітних формах її втілення на практиці, включаючи мережеву взаємодію освітніх закладів як одне з перспективних напрямів організації профільного навчання, тобто виду диференційованого навчання, котрий передбачає врахування освітніх потреб, нахилів і здібностей учнів, створення умов для навчання старшокласників відповідно до їхнього професійного самовизначення [1]. Відповідно до законодавства України така освіта може здобуватися в закладах загальної середньої, професійної, спеціалізованої, фахової передвищої освіти, а також у закладах і установах, що мають ліцензію на провадження освітньої діяльності. Стратегічна функція профільної освіти полягає в тому, що вона має закласти фундамент для подальшого успішного розвитку людського потенціалу країни, який досягається спрямованістю процесу навчання на задоволення освітніх потреб і запитів учнів відповідно до їхніх нахилів, здібностей, подальших життєвих планів. Це забезпечується шляхом надання здобувачам освіти можливостей широкого вільного вибору форм здобуття освіти, її змісту і рівня оволодіння, задоволення намірів самореалізації особистості [4].

Серед форм здобуття освіти визначених в статті 9 Закону України «Про освіту» доцільно виділити ті, які на нашу думку, найкраще підходять для

здобуття профільної освіти, а саме дистанційну та мережеву форми. Дистанційна форма здобуття освіти передбачає «індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій», а мережева форма передбачає організацію навчання здобувачів освіти за «участю різних суб'єктів освітньої діяльності, що взаємодіють між собою на договірних засадах» [6].

Застосування мережевої форми здобуття профільної освіти можна розглядати як об'єднання освітніх ресурсів різних освітніх закладів, що дасть змогу старшокласникам однієї школи за потреби скористатися освітніми послугами інших шкіл або закладів додаткової, довузівської освіти, що забезпечить повнішу реалізацію їхніх інтересів і пізнавальних потреб. Заклади та викладачі системи додаткової освіти можуть стати важливим компонентом освітніх мереж, що реалізують профільні курси за власним вибором. Це дасть змогу суттєво розширити спектр таких курсів і нових форм освітнього процесу, підвищити якість та ефективність загальної освіти.

Профілізація старшої школи в Україні відповідає загальному контексту розвитку старшої школи в зарубіжжі, яка в країнах світу є профільною. Існує два базових підходи до організації профільного навчання в зарубіжжі: профілізація в межах єдиної установи, або - в межах окремих типів навчальних закладів (академічних, технічних, професійних тощо) [3].

Мережева модель організації профільного навчання на практиці може бути ефективною в разі організації в школі окремих профільних класів, що об'єднують школярів за груповими інтересами. Водночас цілі профільного навчання спрямовані на реалізацію індивідуальних інтересів та освітніх потреб кожного здобувача освіти і надання можливостей вибудовування ним власної, індивідуальної освітньої траєкторії, індивідуального навчального плану. Реалізація таких можливостей у рамках традиційно визнаних мережевих форм організації навчання значно ускладнена через низку чинників, а саме неспівпадіння розкладів занять, мінливий склад навчальних груп, невирішені питання обліку трудовитрат і оплати праці викладачів тощо. Усе це суттєво актуалізує використання дистанційної та мережевої освітніх технологій як засобу реалізації профільного навчання, насамперед у формі індивідуальних навчальних планів здобувачів освіти. На думку Мелешко В. «завдяки розвитку мережевої взаємодії суб'єктів освітнього округу забезпечується оптимальне використання ресурсної бази як ефективного засобу підготовки випускників до усвідомленого вибору майбутньої професії. Мережева організація профільного навчання як упорядкована структура суб'єктів освітнього округу забезпечила можливість доступу до інноваційних,

інформаційних, методичних і кадрових ресурсів, що підвищують якість освітнього процесу, розширюють вибір змісту та форм навчання» [5].

Під час організації профільного навчання мережева взаємодія освітніх організацій є їхньою спільною діяльністю, що забезпечує можливість тому, хто навчається, освоювати освітню програму певного рівня і спрямованості з використанням ресурсів кількох освітніх організацій.

Мережу закладів профільної середньої освіти формують органи місцевого самоврядування обласного рівня. До її складу належать: академічні ліцеї; професійні ліцеї; ліцеї, що надають профільну середню освіту за обома спрямуваннями - академічним і професійним; наукові ліцеї; мистецькі ліцеї, спортивні ліцеї; військові ліцеї; фахові коледжі, що провадять освітню діяльність, пов'язану із здобуттям фахової передвищої освіти і повної загальної середньої освіти; інші заклади і установи, що мають ліцензію на провадження освітньої діяльності на рівні профільної середньої освіти [4].

Освітня мережа може будуватися у двох основних варіантах:

- перший із способів організації навчального процесу полягає в інтеграції кількох шкіл навколо одного освітнього закладу, який володіє найбільшим матеріальним та кадровим потенціалом. Ця школа виступатиме як «ресурсний центр», що надаватиме підтримку іншим школам у групі. Кожна з цих шкіл забезпечуватиме повноцінне вивчення базових загальноосвітніх предметів, а також ту частину профільної підготовки, яку вона може реалізувати самостійно, враховуючи свої можливості. Решта профільної підготовки буде здійснюватись «ресурсним центром». Цей підхід дозволяє ефективно використовувати ресурси кожної школи та забезпечує більш гнучкий підхід до навчання учнів;

- другий варіант базується на співпраці окремої школи з іншими освітніми закладами, які надають загальну, додаткову, вищу, середню та професійну освіту. У такому випадку здобувачі освіти мають можливість обирати, де здобувати профільну освіту: власній школі або в інших навчальних закладах, що співпрацюють з нею. Цей підхід створює умови для того, щоб значна частина учнів, які переходять до старшої школи, могли отримувати освітні послуги у декількох навчальних закладах. Така модель сприяє розширенню можливостей для здобувачів і надає їм можливість вибору навчального шляху, який найкраще відповідає їхнім потребам та інтересам.

Таким чином, в умовах мережевої взаємодії освітніх установ профільне навчання учнів конкретного загальноосвітнього закладу здійснюється завдяки цілеспрямованому й організованому залученню та використанню освітніх ресурсів інших освітніх установ і організацій.

Мережева взаємодія освітніх закладів можуть мати різні структурні та функціональні побудови:

- «ресурсний центр» в рамках співпраці підкреслює централізований розподіл ресурсів або влади між учасниками мережі. Одна організація або структура виступає як головний постачальник ресурсів, інформації або послуг для інших учасників мережі. Це може означати централізоване управління прийняттям рішень або обмін ресурсами через один основний вузол;

- «паритетна взаємодія» у цій формі мережевої взаємодії передбачає взаємодію учасників на рівноправних засадах. Вони спільно приймають рішення, обмінюються ресурсами та інформацією без вираженої ієрархії. Це може бути характерно для груп, які працюють над спільним проектом або мають однакові можливості внесення у розвиток мережі.

Вибір різних моделей мережевої взаємодії між освітніми установами та організаціями визначають переважно ті, хто виступає ініціатором цієї взаємодії: здобувачі освіти, їхні батьки або законні представники, освітні установи (організації), органи управління освітою.

Загальноосвітні установи, виступаючи ініціаторами мережевої взаємодії, вирішують такі завдання:

- розширення спектра освітніх послуг з метою реалізації індивідуальних освітніх запитів здобувачів освіти;
- збереження та (або) розширення контингенту учнів;
- забезпечення освітнього процесу кваліфікованими педагогічними кадрами;
- впровадження нових форм організації освітнього процесу та нових форм оцінювання досягнень здобувачів освіти.

Органи управління освітою, що ініціюють на своїй території мережеву взаємодію з метою реалізації профільного навчання, розв'язують завдання забезпечення гарантій прав громадян на здобуття загальної освіти, ефективного використання ресурсів системи освіти, оптимізації управління регіональними та територіальними системами освіти.

Також можливе використання комплексної моделі, яка об'єднує підходи до побудови мережі за принципом «паритетної взаємодії» і за принципом «ресурсного центру». Застосування такої моделі в освітньому процесі мережевих технологій виявляється доцільним у випадку, коли установа мережевої освіти виконує функції ресурсного центру, але при цьому вона є однією з ланок у мережі паритетної взаємодії.

Комплексна модель побудови освітніх мереж володіє не тільки основними системоутворювальними ознаками моделей «Ресурсний центр» і «Паритетна взаємодія», а й інтегрує в собі всі переваги цих моделей.

Відповідно до Концепції профільного навчання в старшій школі найважливішим показником доцільності побудови та ефективності роботи цієї чи іншої моделі є ступінь задоволення освітніх потреб здобувачів освіти.

Мережева форма здобуття освіти «сприяє обміну інформацією та спільним проектам, роблячи освітні ресурси доступними всім учасникам. Мережева взаємодія стимулює обмін ідеями, допомагає у вирішенні завдань та розвиває креативне мислення. Результатом розвитку мережевої освіти повинна бути інноваційна активність учнів, особиста участь кожного в створенні колективно-мережевого освітнього середовища з метою трансформації суспільно-культурного середовища та, на цій основі, реалізація процесу саморозвитку, самореалізації та самоактуалізації» [7].

Формування освітніх мереж з використанням в освітньому процесі мережевих мультимедіа інформаційно-освітніх ресурсів та мережевих освітніх технологій здійснюється у два етапи:

- перший етап - внутрішньошкільний, який здійснює адміністрація освітнього закладу.

- другий етап - міжшкільний, що здійснюється територіальним центром з формування освітніх мереж.

У рамках першого етапу адміністрація освітнього закладу має провести моніторинг потреб та внутрішніх ресурсів за такими напрямками:

- потреби учнів та їхніх батьків,
- потреби ринку праці даної території, які мають відповідати потребам системи профільної освіти;

- потреби системи професійної освіти.

- освітні ресурси (профільні, базові, навчальні курси, лабораторну базу, цифрові освітні ресурси);

- кадрові ресурси (педагоги профільного навчання, педагоги, що забезпечують базову освіту, рівень ІКТ-компетенцій педагогічного складу, педагоги, що мають кваліфікацію мережевих педагогів та мережевих тьюторів);

- інформаційно-технічне забезпечення освітнього процесу (комп'ютери, принтери, проєктори, екрани, наявність локальної мережі, комп'ютерні класи, медіатеки, можливість виходу в Інтернет тощо).

Важливо мати на увазі, що при аналізі освітніх потреб здобувачів освіти керівництво освітнього закладу має враховувати не лише їхні побажання щодо профілю навчання, але й умови, у яких вони бажають отримувати освіту. Учень може обирати форму навчання, яка найбільше відповідає його потребам та можливостям. Це може бути традиційне очне навчання, дистанційне навчання, комбінована форма, де деякі предмети вивчаються у формі очних занять, а інші - у дистанційній, або використання мережевих освітніх технологій для здобуття знань за допомогою інтернету та інших електронних засобів.

Другий етап, власне етап формування мережі, здійснюється центром, що координує ці процеси. Центр або приймає побажання освітнього закладу про

вступ у мережеву взаємодію за обраною ним моделлю, або, володіючи загальною освітньою ситуацією на території, може запропонувати освітньому закладу вступити в мережеву взаємодію за іншою моделлю, аргументуючи при цьому доцільність такого побажання. Робота центру може здійснюватися за наступними напрямками: розробка критеріїв набуття освітнім закладом статусу ресурсного центру; визначення освітніх закладів, які можуть бути ресурсними центрами; формування освітніх мереж навколо ресурсних центрів; надання рекомендацій освітнім закладам щодо організації мережевої взаємодії.

Висновки. В складних умовах освітня система нашої країни продовжує свій розвиток. Це свідчить про важливість адаптації всіх сфер держави до європейських стандартів і очікувану можливість вступу до Європейського Союзу. Різноманітність освітніх стандартів у країнах Європи вимагає вибору найефективніших практик для будівництва майбутньої освітньої системи в Україні. Важливість якнайранішого вибору напряму навчання робить профільне навчання необхідним елементом освітньої системи. Впровадження концепції Нової української школи має свій графік, що передбачає створення мережі профільних шкіл та запуск навчальних закладів за новими стандартами. Ідея Нової української школи передбачає збільшення терміну навчання до 12 років та поглиблене вивчення профільних предметів у старших класах. Важливо надолужити втрачений час під час пандемії та війни і покращити якість освіти в Україні. Профілізація старшої школи в Україні відповідає загальному контексту розвитку старшої школи в зарубіжжі, яка в країнах світу є профільною. Доцільно використовувати для організації профільного навчання із застосуванням мережевої форми освіти два базових підходи: профілізація в межах єдиної установи, або в межах окремих типів навчальних закладів, що передбачають індивідуалізований процес здобуття освіти та організацію навчання здобувачів освіти за участю різних суб'єктів освітньої діяльності. Нами розглянуто два етапи формування освітніх мереж з використанням мережевих інформаційно-освітніх ресурсів та мережевих освітніх технологій. Перший етап, внутрішньошкільний, передбачає аналіз та моніторинг внутрішніх ресурсів та потреб освітнього закладу. Другий етап, міжшкільний, здійснюється центром, який визначає модель мережі та веде організаційну роботу для її формування.

Література:

1. Загородня А.А. Спеціалізовані школи як провісники профільного навчання у 90-х рр. ХХ ст. Молодь і ринок. 2019. № 4 (171). С. 66–72.
2. Концепція «Нова українська школа» <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 29.03.2024)
3. Концепція профільного навчання в старшій школі. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1456729-13#Text> (дата звернення: 29.03.2024)

4. Кремень, В. Г., Топузов, О. М., Ляшенко, О. І., Мальований, Ю. І., & Засекіна, Т. М. (2023). Профільна середня освіта: концептуальні засади для нової української школи. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, № 5(2), С. 1-8.

5. Мелешко В. Упровадження моделі мережевої організації профільного навчання: результати та перспективи *Проблеми сучасного підручника: збірник наукових праць*, 2018, Випуск 21, С 253-260

6. Про освіту. Закон України № 2145-VIII від 5 вересня 2017. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 29.03.2024)

7. Шевченко Н.О. Впровадження мережевої форми здобуття освіти як механізму підвищення якості загальної середньої освіти. *Наукові перспективи*. 2024, № 3(45), С.466-476.

References:

1. Zahorodnia, A.A (2019). Spetsializovani shkoly yak provisnyky profilnoho navchannia u 90-kh rokakh. XX st. [Specialized schools as harbingers of specialized education in the 90s. 20th century]. *Molod i rynek - Youth and the market*, 4 (171), 66–72. [in Ukrainian].

2. Kontsepsiia «Nova ukrainska shkola» [The "New Ukrainian School" concept]. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].

3. Kontsepsiia profilnoho navchannia v starshii shkoli [The concept of specialized training in high school]. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1456729-13#Text> [in Ukrainian].

4. Kremen, V. H. Topuzov, O. M. Liashenko, O. I. Malovanyi, Yu. I. & Zasiiekina, T. M. (2023). Profilna serednia osvita: kontseptualni zasady dlia novoi ukrainskoi shkoly [Profile secondary education: conceptual foundations for a new Ukrainian school.]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine* 5(2), S. 1-8. [in Ukrainian].

5. Meleshko, V. (2018). Uprovadzhennia modeli merezhevoi orhanizatsii profilnoho navchannia: rezultaty ta perspektyvy [Implementation of the network organization model of specialized training: results and prospects]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka: zbirnyk naukovykh prats - Problems of the modern textbook: a collection of scientific works*, 21, 253-260 [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine «About Education»] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

7. Shevchenko, N. O. (2024). Vprovadzhennia merezhevoi formy zdobuttia osvity yak mekhanizmu pidvyshchennia yakosti zahalnoi serednoi osvity. [Implementation of the network form of obtaining education as a mechanism for improving the quality of general secondary education] *Naukovi perspektyvy - Scientific perspectives* 3(45), 466-476 [in Ukrainian].

УДК 35.08

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-513-525](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-513-525)

Шанюк Олег підполковник, доцент кафедри військової підготовки, Одеський державний екологічний університет, вул. Львівська, 15, м. Одеса, 65016, <https://orcid.org/0009-0006-5865-7234>

Ніколаєв Сергій підполковник, старший викладач кафедри військової підготовки, Одеський державний екологічний університет, вул. Львівська 15, м. Одеса, 65016, <https://orcid.org/0009-0002-6211-9587>

Правоторова Ольга доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління, права та гуманітарних наук, Херсонський державний аграрно-економічний університет, м. Херсон, <https://orcid.org/0000-0002-7458-1595>

Лєнь Тетяна кандидат філософських наук, доцент кафедри публічного управління, права та гуманітарних наук, Херсонський державний аграрно-економічний університет, м. Херсон, <https://orcid.org/0000-0002-1025-9329>

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ КЕРІВНИКА У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Анотація. На сьогоднішній день імідж керівника у публічному управлінні є вагомою та невід'ємною частиною ефективної роботи державного апарату будь-якої країни. Пов'язано це з тим, що керівник у публічному управлінні виступає в ролі офіційного представника держави, а також формує у населення схвалення або несхвалення щодо політичного курсу країни. У статті розглядається поняття іміджу державного службовця та його складові, представлені точки зору авторів з цього питання та узагальнено напрями формування позитивного іміджу керівника у публічному управлінні. Чинники, що впливають на процес становлення, розвитку позитивного іміджу держслужбовців - важлива тема досліджень багатьох дослідників. Вчені вважають, що позитивний імідж державних службовців може виступати одиницею адміністративної культури. Крім того, позитивний імідж посадової особи, зокрема керівника у публічному управлінні, складається з ділових якостей, таких як комунікативні навички, співчуття, рефлексивність та красномовство, які дозволяють спілкуватися з громадянами у більш позитивному контексті.

Формування позитивного іміджу керівника у публічному управлінні багато в чому залежить від таких якостей, як професіоналізм та вміння своєчасно та грамотно вирішувати проблеми та завдання які ставляться перед

ним. Професіоналізм державних службовців слід розуміти і розглядати як у широкому, так і у вузькому значенні. У першому випадку треба розуміти, що йдеться про важливість та необхідність здобуття загальної професійної освіти, що дозволить йому виконувати не лише вузькоспеціальні функції, а й загальні управлінські функції. У вузькому значенні слід розуміти якісне виконання державним службовцем спеціальних функцій та завдань, лише конкретної галузі чи сфери управління.

Компетентність керівника у публічному управлінні – це наявність професійної освіти, знань, навичок, вивчення, освоєння та застосування передового досвіду, якісне виконання завдань, прийняття рішень. У період реформування суспільства, становлення та розвитку державної служби як соціально-правового інституту проблема формування іміджу її керівника є актуальною. Потрібно глибше вивчення цієї теми. Резервом для подальшого дослідження можуть стати питання: тактики формування іміджу керівника; розгляд іміджу як компоненти системи соціального управління.

Ключові слова: позитивний імідж, публічне управління, державний службовець, засоби масової інформації, професіоналізм, компетентність, комунікативні навички.

Shaniuk Oleh lieutenant colonel, docent of the military training department, Odessa State Environmental University, 15 Lvivska St., Odesa, 65016, <https://orcid.org/0009-0006-5865-7234>

Nikolaiev Serhii lieutenant colonel, senior lecturer of the military training department, Odessa State Environmental University, 15 Lvivska St., Odesa, 65016, <https://orcid.org/0009-0002-6211-9587>

Pravotorova Olga Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Public Administration, Law and Humanities, Kherson State Agrarian and Economic University, Kherson, <https://orcid.org/0000-0002-7458-1595>

Lien Tetiana Candidate of Philosophical Sciences, associate professor of the department of Public Administration, Law and Humanities, Kherson State agrarian and economic University, Kherson, <https://orcid.org/0000-0002-1025-9329>

FACTORS FOR FORMING A POSITIVE IMAGE OF A MANAGER IN PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. Today, the image of a leader in public administration is a significant and integral part of the effective work of the state apparatus of any country. This is due to the fact that the manager in public administration acts as an official

representative of the state, and also forms approval or disapproval of the country's political course among the population. The article examines the concept of the image of a civil servant and its components, presents the authors' points of view on this issue, and summarizes the directions for the formation of a positive image of a civil servant. Factors affecting the process of formation and development of a positive image of civil servants are an important topic of research by many researchers. Scholars believe that a positive image of civil servants can be a unit of administrative culture. In addition, the positive image of an official, in particular a civil servant, consists of business qualities such as communication skills, compassion, reflexivity and eloquence, which allow communicating with citizens in a more positive context.

The formation of a positive image of a manager in public administration largely depends on such qualities as professionalism and the ability to timely and competently solve the problems and tasks that face them. Professionalism of civil servants should be understood and considered both in a broad and a narrow sense. In the first case, it should be understood that it is about the importance and necessity of obtaining a general professional education, which will allow him to perform not only highly specialized functions, but also general management functions. In a narrow sense, one should understand the high-quality performance of special functions and tasks by civil servants, only for a specific branch or sphere of management.

Competence of a manager in public administration is the presence of professional education, knowledge, skills, study, mastering and application of best practices, high-quality performance of tasks, decision-making. In the period of reforming society, formation and development of the civil service as a socio-legal institution, the problem of forming the image of its leader is urgent. A deeper study of this topic is needed. The reserve for further research can be questions: tactics of forming the leader's image; consideration of the image as a component of the social management system.

Keywords: positive image, public administration, civil servant, mass media, professionalism, competence, communication skills.

Постановка проблеми. Зміцнення державності та становлення громадянського суспільства пред'явили принципово нові вимоги до системи державного управління та її функціонального ядра - державної служби. Питання про державну службу як професійну діяльність із забезпечення виконання повноважень державних органів набуло особливої актуальності у зв'язку з вирішенням завдань щодо формування правової, соціально орієнтованої демократичної держави [1]. Від керівників у публічному управлінні, державних службовців багато в чому залежить доля реформ у країні, формування громадянського суспільства та його взаємин із державою. У свідомості склався певний стереотип сприйняття державного службовця, пов'язаний з образом чиновника - бюрократа.

Державній службі необхідно стати ефективним механізмом влади, змінити її нинішній імідж у бік соціально-бажаного образу, стати соціально-орієнтованою не декларовано, а фактично. Захищаючи інтереси правової, соціальної держави, державна служба змушена повернутися обличчям до вирішення соціальних проблем громадянського суспільства, побачити конкретну людину з її потребами та інтересами. Тільки встановивши реальний зв'язок державної служби з життям народу, можна завоювати його повагу, авторитет, розуміння та підтримку у громадській думці. Виникла гостра потреба в керівниках - фахівцях, здатних орієнтуватися в швидко мінливих соціально-економічних обставинах, які вміють організувати державну службу не тільки на основі офіційно даних їм прав, а й шляхом використання різноманіття засобів неформального впливу на діяльність співробітників, опори на власний авторитет і авторитет державної служби [2]. У цьому аспекті дедалі більшу увагу дослідників і практиків управління привертає соціологічний, управлінський і соціально-психологічний феномен, іменований іміджем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «імідж» виникло у сфері підприємництва як основний засіб психологічного впливу на споживача. Пізніше імідж став основним елементом теорії та практики «public relations», міцно увійшов у політичне та суспільне життя. Відомий американський економіст Kenneth Ewart Boulding пропонував заснувати новий напрямок, що досліджує імідж - іміджознавство [3]. Насамперед виділимо роботи, присвячені проблемі бюрократії та ролі керівника в управлінні Burns T., Stalker C.M., Bruce B., Sampson E. [4-7]. Однак проблеми ефективної взаємодії службовців отримали висвітлення лише при розробці М. Вебером концепції "ідеального типу бюрократії" як раціонального інституціалізованого устрою при визначенні основних соціально-професійних характеристик "ідеального чиновника" [8]. У сучасних роботах визначаються вимоги, якими повинен володіти сучасний керівник, критерії оцінки діяльності, компетентності, моральні принципи, що лежать в основі етики державного службовця. Другу групу складають роботи, які аналізують стан державної служби, проблеми її гуманізації, розвитку творчого потенціалу державних службовців.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження – розкриття сутності іміджу керівника у державній службі з соціологічних, управлінських та соціально-психологічних позицій, визначення основних підходів до цілеспрямованого його формування.

Виклад основного матеріалу. Один із важливих компонентів внутрішнього іміджу країни - це уявлення пересічних громадян про владу та її політику. Таким чином, імідж держави залежить від іміджу влади та іміджу політичних діячів, які її уособлюють. На сучасному етапі розвитку багато в чому рівень довіри у взаєминах між владою та суспільством безпосередньо пов'язані з ефективністю держслужби та державного управління. Образ держслужбовця, що склався в суспільній і груповій свідомості, багато в чому здатний сповільнити або навпаки прискорити реалізацію державних реформ і програм.

Проблема формування іміджу керівника у публічному управлінні є однією із важливих у сфері побудови взаємин між державою та суспільством. Для гарантії стабільності в різних сферах суспільного життя та стійкості системи влади необхідно сформувати стабільний позитивний імідж державної служби.

У системі публічного управління державна служба займає важливе місце. Основним завданням цього інституту є практична реалізація державних функцій у конкретних процедурах управління. Вирішення проблем і завдань, що стоять у сфері публічного управління, неможливе без ефективної та професійної роботи державних службовців. А завдання стоять складні, важливі, зокрема [9]:

- зміцнення державної влади одночасно із підвищенням якості обслуговування громадян;
- захист національних інтересів держави;
- створення необхідних умов для якісного соціально-економічного розвитку країни, регіону;

- своєчасна та адекватна реакція на виклики сучасності, з урахуванням загальнонаціональних інтересів. Для вирішення цих завдань потрібні компетентні, професійно підготовлені кадри, державні службовці. І коли суспільство бачить в уряді, у системі органів державної влади професіоналів, високоосвічених, розумних, грамотних, які захищають інтереси держави та народу, то позитивний імідж державних службовців зростає, відбувається подальший розвиток та зміцнення всієї системи державної служби.

Основною причиною, що ускладнює процес формування позитивного іміджу України за кордоном, є незавершеність процесу демократизації, що відображається в нестабільності та непередбачуваності внутрішньої та зовнішньої політики держави. Підвищення значущості демократичної складової як у структурі внутрішньо, так і зовнішньополітичного іміджу держави дає підставу виділити демократичний імідж держави як самостійну наукову категорію. Індекс демократії (англ. Democracy Index) - це рейтинг держав, що складається співробітниками Economist Intelligence Unit, дослідницького підрозділу Economist Group, приватної компанії зі Сполученого Королівства, яка видає щотижневий журнал The Economist. Індекс включає 167 країн світу, ранжованих за рівнем розвитку демократії, для нього розроблено класифікацію політичних режимів. При складанні класифікації враховуються 60 різних показників, згрупованих за 5 категоріями: вибори та плюралізм, громадянські свободи, діяльність уряду, політична заангажованість населення та політична культура [10]. У таблиці 1 показано п'ять параметрів, що склали бал кожної країни у 2022 році.

Громадська довіра надає визначальний вплив на успіх і тривалість впровадження реформ та їх економічні наслідки. Україна, Польща, Франція, Іспанія, Угорщина, Італія мають середньо-низький рівень суспільної довіри (~20–30%) та середню «густоту» суспільних норм, а, наприклад, Бразилія,

Мексика, Кенія, Індія, Малайзія, Індонезія, Марокко – товариства з наднизькою суспільною довірою (<10%) та відповідно – з «щільними», навіть вказівними суспільними нормами. Високий рівень суспільної довіри у країнах Скандинавії, Німеччини, Нідерландах та Великобританії (~60–90%). Середньо-високий – США, Канаді, Австралії (~40–60%). Якщо говорити про демократичний рейтинг України, то вона у 2022 році розташувалася на 87-му місці, втративши один рядок у порівнянні з минулим роком. Зниження рівня демократії в Україні ускладнює будь-які спроби покращити міжнародний імідж України як рівного партнера [10]. Тому поліпшення репутації України в системі міжнародних відносин вимагає не тільки економічного зростання і технологічного розвитку, а й реальної модернізації існуючої політичної системи. Важливим чинником формування уявлення пересічних громадян про українську владу та її політику є і низький рівень поінформованості населення про процес і характер реформ, що проводяться. В результаті цього, з одного боку, громадяни не обізнані про низку реформ, ініційованих урядом, про їх наслідки для різних категорій населення, а значить, страждає внутрішній імідж держави. З іншого боку, чиновники не обізнані про зміст і характер уявлень громадськості про реформи, а отже, не можуть ефективно коригувати першочерговість впровадження реформ та їх спрямованість на різні категорії населення.

Таблиця 1. Індекс демократії (англ. Democracy Index): рейтинг країн 2022 року (по типу демократії*)

Країна / рейтинг	Загальний бал	Виборчий процес та плюралізм	Функціонування уряду	Політична участь	Політична культура	Громадянські свободи
Тип режиму: Повноцінна демократія						
Норвегія (1)	9,81	10,00	9,64	10,00	10,00	9,41
Нова Зеландія (2)	9,61	10,00	9,29	10,00	8,75	10,00
Ісландія (3)	9,52	10,00	9,64	8,89	9,38	9,71
Швеція (4)	9,39	9,58	9,64	8,33	10,00	9,41
Фінляндія (5)	9,29	10,00	9,64	8,33	8,75	9,71
Данія (6)	9,28	10,00	9,29	8,33	9,38	9,41
Швейцарія (7)	9,14	9,58	9,29	8,33	9,38	9,12
Ірландія (8)	9,13	10,00	8,21	8,33	10,00	9,12
Нідерланди (9)	9,00	9,58	8,93	8,33	8,75	9,41
Китайська Республіка (10)	8,99	10,00	9,64	7,78	8,13	9,41
Тип режиму: Гібридний режим						
Україна (87)	5,42	6,50	2,36	7,22	6,25	4,41

* Країни світу за індексом демократії, 2022 р.: Повноцінна демократія: 9,01–10,00 8,01–9,00 Недосконала демократія: 7,01–8,00 6,01–7,00 Гібридний режим: 5, 01–6,00 4,01–5,00 Авторитарний режим: 3,01–4,00 2,01–3,00 1,01–2,00 0,00–1,00

Джерело: Democracy Index. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/democracy-index-eiu>

Позитивний імідж, позитивна громадська думка, репутація самої державної влади та її представників, сформована та підтримувана в суспільстві, значно спрощує та прискорює просування державних реформ та сприяє швидкій реалізації державних перетворень. Процес формування позитивного та позитивного іміджу державного службовця – важкий і багатоетапний процес, який має бути заснований на результатах досліджень, крім того повинен спиратися на думку громадськості щодо їх розуміння про те, якими параметрами повинен володіти керівник публічного управління досконало. Також ефективність процесу формування позитивного та позитивного іміджу залежить від діяльності всіх його суб'єктів:

- з боку громадськості: готовність надавати об'єктивні оцінки іміджу;
- з боку державних службовців: від зацікавлення самих службовців у формуванні особистого позитивного іміджу в масовій свідомості громадян;
- з боку ЗМІ: здатність стати своєрідним мостом, а не перешкодою для діалогу між органами влади та громадськості.

Важливим елементом іміджу держслужбовця є також і політичні компетенції, які можуть бути представлені в наступному вигляді [11]:

1. Підвищення ефективності державного управління: глибоке вивчення актуальних та проблемних ситуацій; вміння грамотно складати та давати компетентні прогнози наслідків політичних подій та результатів проведеної політики; вчасно реагувати на виклики та потенційні небезпеки зовнішнього середовища; прагнути до посилення у всій сфері державної служби новітніх технологій.

2. Поліпшення взаємодії держави та суспільства: формувати загальнодоступні експертні мережі; вміти працювати у громадських групах (політичні партії, громадські організації, бізнес-середовище, некомерційний сектор); здійснювати широку міжвідомчу та міжрівневу взаємодію органів публічного управління.

3. Збільшення відкритості органів державної влади: здатність залучати всі верстви суспільства до процесу формування державної політики; вміння регулярно діагностувати громадську думку; вміння взаємодіяти зі ЗМІ.

4. Політико-комунікаційні компетенції: освоїти основні вимоги щодо створення різних презентацій; знати основні прийоми переговорного процесу та вміти коректно використовувати їх у будь-якій ситуації, що склалася; вміння користуватися новітніми комунікаційними технологіями в системі державного та публічного управління і не тільки; на досить високому рівні освоїти методи усного та письмового спілкування [3].

При цьому не слід забувати, що професіоналізм та компетентність являються і надалі будуть важливими якостями керівників у публічному управлінні. Чим успішніше держслужбовець зможе застосувати свої

професійні якості при вирішенні поставлених завдань і проблем, тим вище буде імідж. А його успіхи, відзначені ЗМІ, сприятимуть зростанню іміджу держслужбовця. Однак, слід зазначити і той факт, що поряд із професіоналізмом, для зростання позитивного іміджу державним службовцям важливі й такі якості, як знання та дотримання культурних, етичних норм. Громадське визнання та повага до держслужбовця та до установи, в якій він працює, буде забезпечено в тому випадку, якщо при зверненні до громадян поводитиметься ввічливо, грамотно відповідатиме на прохання громадянина, буде проявляти повагу та зацікавленість у вирішенні проблем.

Для держслужбовця, особливо для розвитку позитивного іміджу важливий факт володіння знаннями, у конкретній галузі для подальшого їх застосування на практиці. Ряд дослідників, які займаються проблемами іміджу держслужбовців, акцентують увагу на такі сфери та види професійної компетентності, які здатні дуже впливати на процес становлення позитивного іміджу [5,6,12]:

- по-перше, професійна діяльність. Держслужбовець повинен на високому рівні володіти професійними компетенціями, а також бути здатним проектувати свій подальший професійний розвиток [2];

- по-друге, професійне спілкування. Тут слід назвати такі сфери, як:
 - а) соціальна компетентність, тобто керівник у публічному управлінні повинен володіти навичками спільної, групової або корпоративної діяльності, і
 - б) комунікативну компетентність, що включає як володіння прийомами професійного спілкування, прийнятими в даній професії, так і соціальну відповідальність за свою професійну працю;

- по-третє, становлення особистості держслужбовця як професіонала. Для цього виду характерні такі сфери: а) особистісна компетентність - володіння прийомами особистісного самовираження та саморозвитку, засобами протистояння деформаціям особистості, розвитку індивідуальності в рамках професії, готовність до професійного зростання; б) індивідуальна компетентність – володіння прийомами самореалізації та вміння організувати та здійснювати свою працю раціонально, не напружено, ефективно.

Сьогодні спостерігається зростання значущості інформації, до того ж збільшується процес її обробки та передачі, а також рейтинги та думка населення впливає на розвиток тієї чи іншої сфери діяльності. З метою організації та здійснення громадської діяльності, оскільки діяльність керівників у публічному управлінні безпосередньо пов'язана зі спілкуванням, то їм слід розвивати комунікативні навички, покращувати професійні якості. У разі відсутності навичок спілкування або недостатнього набору правил спілкування, взаємодії з людьми, суспільством, то навіть висококваліфіковані держслужбовці, які мають навички та вміння, професіонали високого класу,

можуть потрапити в незручну і важку ситуацію. Тому необхідно розвивати зв'язки із громадськістю за рахунок підвищення прозорості діяльності чиновників. Важливо відзначити, що всі служби зв'язків із громадськістю повинні використовувати врахування та узгодження інтересів як механізм своєї дії (діалог та паритетний піар) та не повинні бути засобом одностороннього впливу на цільову аудиторію (піар пропагандистського типу) [12]. З цього можна дійти висновку, що для формування та розвитку позитивного іміджу держслужбовці мають, поруч із професійними навичками і компетенціями, володіти і розвиненими комунікативними компетенціями, манерою гарного тону спілкування.

У науковій літературі описуються такі значущі компоненти комунікативної компетенції: пізнавальний, особистісно-мотиваційний і діяльнісний, які можуть і мають позитивний вплив на імідж держслужбовця. Це насамперед комунікативні знання, когнітивний компонент, які дозволяють ефективно спілкуватися державному службовцю відповідно до цілей та умов професійних та міжособистісних відносин. Когнітивний компонент складається з правил професійної поведінки, комунікативних навичок загалом, його етапів, видів, а також дій, які вони роблять, можливостей та обмежень. Крім цього, когнітивний компонент може включати знання про рівень розвитку певних знань та навичок. Наступний компонент, індивідуально-мотиваційний, залежить не лише від індивідуальних характеристик, а й комунікативної мотивації. Індивідуальні характеристики, що становлять комунікативний потенціал особистості, здатність мати достатню самооцінку, формування мотивації для професійних та комунікативних рішень, а також уміння застосовувати отримані знання у професійній діяльності є основними складовими цього компоненту. І останній компонент – комунікативні навички. Даний компонент включає здатність знаходити оптимальні форми спілкування з партнерами і колегами, здатність у процесі спілкування отримувати вербальні і невербальні сигнали співрозмовника і керувати ними, здатність визначати особисті характеристики інших і діяти в відповідних соціальних ситуаціях.

Найбільш актуальними видами технологій формування іміджу державного службовця, які використовуються в даний час, є реклама та PR-послуги через засоби масової інформації. Існують також інші технології, такі як: особисті контакти, просування ідеї та місії організації, брендування та інші. ЗМІ відводиться основна роль формування іміджу керівників у публічному управлінні, оскільки їм довіряє більша частина суспільства, на яку спрямована реалізація іміджу, а також через складну доступність до інших видів інформаційних каналів. Варто зазначити, що інформація, що надається, не завжди буває якісною і правдивою і не кожна людина зможе розпізнати

важливу інформацію. Останнім часом відбувається швидкий процес інформатизації, який передбачає запровадження нових вимог до формування позитивного іміджу керівників у публічному управлінні. Інформатизація являє собою збір даних про особистості, будь-які предмети, явища або події, що не залежить від виду надання цієї інформації. Для ефективного функціонування організації, зокрема і державної, необхідно вчасно отримати правильні, повноцінні дані. Зростання значення інформації вимагає від державних службовців підвищення знань у галузі інформаційних комунікацій та технологій.

При формуванні образу державного службовця важливу роль займає система зв'язків з громадськістю, так як імідж - це сприйняття об'єкта суб'єктом. Завданням PR-служб є створення необхідного образу свідомості суспільства. PR у перекладі з англійської «public relations» означає «соціальні відносини». Зв'язки з громадськістю визнаються основною складовою ділових відносин, і вже в даний час можна сказати, що зв'язки з громадськістю – це новий вид діяльності, який сприяє розширенню кордонів управління у роботі підприємств, урядів та державних служб. Громадські відносини є основним компонентом ефективного управління будь-якою формою організованої діяльності, як приватного підприємства, так і держави в цілому, саме тому державні органи повинні створювати підрозділи, що складаються з фахівців, які займаються зв'язками з громадськістю.

Повертаючись докладніше до поняття позитивного іміджу посадової особи керівників у публічному управлінні України, варто повернутися до ст. 8 Закону України «Про державну службу» «Основні обов'язки державного службовця», в якому описані вимоги до посадової особи та державного службовця, які коротко викладені у таких пунктах:

- 1) поважати гідність людини, не допускати порушення прав та свобод людини та громадянина;
- 2) сумлінно та професійно виконувати свої посадові обов'язки;
- 3) запобігати виникненню реального, потенційного конфлікту інтересів при виконанні державної служби;
- 4) постійно підвищувати рівень своєї професійної компетентності та удосконалювати організацію службової діяльності;
- 5) надавати публічну інформацію у межах, визначених законом та ін. [13].

Таким чином, можна зробити висновок, що формування позитивного іміджу держслужбовців - це складний процес, що включає високий рівень професійної компетентності, вміння спілкуватися з різними рівнями влади, а також знаходити спільну мову з громадськістю. Опанування цими навичками дозволять керівнику у публічному управлінні відповідально та гідно виконувати свої обов'язки, що допоможе покращити та зміцнити його імідж.

Висновки. Наразі імідж керівників у публічному управлінні є вагомою, важливою та невід'ємною частиною роботи державного апарату країни, що впливає на її ефективність. Вплив іміджу такий великий, оскільки кожен держслужбовець представляє державу і, як наслідок, створює у населення країни позитивні чи негативні емоції до наявного курсу політичного руху.

На формування іміджу керівника у публічному управлінні впливають як об'єктивні, і суб'єктивні чинники. До об'єктивних чинників, які впливають на формування іміджу керівників у публічному управлінні, відносять вплив суспільства, держави, державної служби. Поряд із соціально-інституційними факторами безпосередній вплив на формування іміджу керівників у публічному управлінні надає фактор професійної затребуваності. Його дослідження розглядається в контексті вимог, що висуваються керівнику за посадою - за допомогою подвійного відображення: в самому управлінському колективі та з позиції соціального запиту населення. Базовою вимогою є лідерські якості. Виділяючи особливість лідерства у сфері управління (наявність політичного та професійного виміру), можна дійти висновку, що керівник у публічному управлінні може бути лідером насамперед у професійній галузі і висловлювати її цінності як державної установи. На відміну від політичного лідерства, це лідерство професійно-управлінське.

У процесі формування керівника у публічному управлінні як лідера істотне значення мають його потреби, інтереси та пов'язана з ними мотивація управлінської праці. Професіоналізм державних службовців одна із провідних чинників, яка має істотний вплив на процес формування іміджу державної служби та її керівника. Практично всі складові цього фактора відносяться до категорії суб'єктивних і, отже, піддаються свідомому розвитку. У оцінці діяльності керівника у публічному управлінні провідну роль відіграє авторитет, а не формальні владні повноваження. Ніяка керівна посада як така не забезпечує авторитет і повагу, їх треба завоювати, постійно підкріплювати справами, причому як службовими, так і особистими.

Література:

1. Матвійчук А. В. Ціннісний інтелект і проблема формування імперативу службового обов'язку. *Scientific research in the modern world. Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference*. Perfect Publishing. Toronto, Canada. 2023. Рр. 612-617.
2. Долгий О., Хрущ О. Професійна компетентність і компетенції державного службовця у контексті реформування публічної служби. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2019. № 3. С. 7-22.
3. "Kenneth Ewart Boulding". *American Academy of Arts & Sciences*. Retrieved 2022-12-01.
4. Burns T., Stalker C.M. *The management of Innovation*, L., 1961. URL: <http://turkusowesniadania.pl/wp-content/uploads/2018/11/The-Management-of-Innovation.pdf>
5. Bruce B. *Images of Power. How the Image Makers Shape Our Leaders*. L.: Kogan Page, 1992.

6. Sampson E. The Image Factor. L.: Kogan Page. 2019. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2019/2019-6-6/14.pdf>
7. Spector J Michael-de la Teja. Competence, competencies and certification. Competencies for Online Teaching. ERIC Digest. 2001-12. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153576128.pdf>
8. Max Weber; Richard Swedberg (1999). Essays in economic sociology. Princeton University Press. с. 7. ISBN 978-0-691-00906-3.
9. Профілі професійної компетентності посадових осіб органів державної влади: наук. розробка / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, Р. В. Войтович. Київ : НАДУ, 2015. 64 с.
10. Democracy Index. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/democracy-index-eiu>
11. Жулавський А. Ю., Гордієнко В. П., Малько Н. О. Професійна компетентність державного службовця як фактор успішності публічного управління. *Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка*. 2020. № 4. С. 152-157.
12. Сабат Н. Духовно-моральні цінності у професійному становленні особистості майбутнього соціального працівника. *Освітні обрії*. 2019. № 1(48). С. 61-65.
13. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>

References:

1. Matviychuk, A.V. (2023). Tsinnisnyy intelekt i problema formuvannya imperatyvu sluzhbovoho obovyazku. Scientific research in the modern world [Valuable intelligence and the problem of forming the imperative of official duty]. *Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Toronto, Canada [Scientific research in the modern world. Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Toronto, Canada]*. 2023. Pp. 612-617. [in Ukrainian].
2. Dolhyy, O., Khrushch, O. (2019). Profesiyna kompetentnist i kompetentsiyi derzhavnoho sluzhbovtstva u konteksti reformuvannya publichnoyi sluzhby [Professional competence and competences of civil servants in the context of public service reform]. *Visnyk Natsionalnoyi akademiyi prokuratury Ukrayiny [Bulletin of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine]*. 2019. № 3. S. 7-22.[in Ukrainian].
3. "Kenneth Ewart Boulding". American Academy of Arts & Sciences. Retrieved 2022-12-01.[in English].
4. Burns, T., Stalker, C.M. (1961). The management of Innovation, L., 1961. URL: <http://turkusowesniadania.pl/wp-content/uploads/2018/11/The-Management-of-Innovation.pdf> [in English].
5. Bruce, B. (1992). Images of Power. How the Image Makers Shape Our Leaders. L.: Kogan Page, 1992.[in English].
6. Sampson, E. (2019). The Image Factor. L.: Kogan Page. 2019. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2019/2019-6-6/14.pdf>[in English].
7. Spector J Michael-de la Teja. Competence, competencies and certification. Competencies for Online Teaching. ERIC Digest. 2001-12. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153576128.pdf> [in English].
8. Max Weber; Richard Swedberg (1999). Essays in economic sociology. Princeton University Press. с. 7. ISBN 978-0-691-00906-3.[in English].
9. Profili profesiynoyi kompetentnosti posadovykh osib orhaniv derzhavnoyi vlady: nauk. rozrobka [Profiles of professional competence of officials of state authorities: science. development] / za zah. red. YU. V. Kovbasyuka, R. V. Voytovych. Kyuyiv : NADU [by general ed. Yu. V. Kovbasyuka, R. V. Voytovych. Kyiv: NADU]. 2015. 64 s. [in Ukrainian].

10. Democracy Index. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/democracy-index-eiu> [in English].

11. Zhulavskyy, A. YU., Hordiyenko, V. P., Malko, N. O. (2020). Profesiyna kompetentnist derzhavnoho sluzhbovtsya yak faktor uspihnosti publicnoho upravlintsya [Professional competence of a civil servant as a factor in the success of a public manager.]. *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Ekonomika [Bulletin of Sumy State University. Economy series.]*. 2020. № 4. S. 152-157. [in Ukrainian].

12. Sabat, N. (2019). Dukhovno-moralni tsinnosti u profesiynomu stanovlenni osobystosti maybutnoho sotsialnoho pratsivnyka [Spiritual and moral values in the professional formation of the personality of the future social worker]. *Osvitni obryi [Educational horizons]*. 2019. № 1(48). С. 61-65. [in Ukrainian].

13. Pro derzhavnu sluzhbu : Zakon Ukrayiny vid 10 hrudnya 2015 roku № 889-VIII [On civil service: Law of Ukraine dated December 10, 2015 No. 889-VIII]. *Zakonodavstvo Ukrayiny [Legislation of Ukraine]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> [in Ukrainian].

УДК 353(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-526-540](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-526-540)

Шумська Ганна Миколаївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державного управління, публічного адміністрування та економічної політики, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, пр. Науки 9а, м. Харків, 61166, тел.: (057) 702-18-37, <https://orcid.org/0000-0001-7967-9009>

ОБҐРУНТУВАННЯ НАПРЯМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЄВОСТІ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЯК ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОГО ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Метою статті є обґрунтування провідних напрямів забезпечення дієвості системи публічного адміністрування як запоруки здійснення ефективного територіального управління, що дасть змогу підвищити якість надання публічних послуг громадянам та досягти сталого розвитку в Україні. У статті розкрито значення підвищення дієвості здійснення інноваційної діяльності в органах влади для забезпечення ефективності системи публічного адміністрування в умовах воєнного стану та швидких темпів поширення цифровізації в Україні. Обґрунтовано, що дієва система публічного адміністрування в Україні повинна базуватися на удосконаленні діяльності органів публічної влади засобом використання інноваційних підходів, що дозволить здійснювати ефективне територіальне управління в умовах обмежених ресурсів, а також забезпечити надання якісних послуг громадянам країни та прискорення темпів сталого розвитку. У статті зроблено акцент на обов'язковому врахуванні впливу глобалізації й інтернаціоналізації взаємовідносин на процес здійснення територіального управління, оскільки це змінює суспільство кожної країни та призводить до перерозподілу зобов'язань і відповідальності між учасниками в системі публічного адміністрування. Дістав подальший розвиток комплексний методичний підхід щодо підвищення результативності системи публічного адміністрування в умовах цифровізації, який на відміну від існуючого, заснований на удосконаленні окремих аспектів забезпечення дієвої інноваційної діяльності органів влади в країні (нормативно-правового, інституційного, маркетингового, кадрового, мотиваційного, науково-методичного, фінансового, інформаційно-комунікаційного). Використання запропонованого підходу дозволить забезпечити ефективне територіальне управління в Україні, що сприятиме підвищенню якості наданих публічних послуг громадянам країни та досягненню високого рівня сталого розвитку в країні.

Ключові слова: система публічного адміністрування, територіальне управління, цифровізація, дієва інноваційна діяльність в органах влади, маркетингові інструменти в діяльності органів влади, цифрові компетентності публічних службовців, готовність публічних службовців до нововведень, надання якісних публічних послуг, сталий розвиток.

Shumska Hanna Mykolayivna Candidate of economic sciences, associate professor, associate professor of State Governance, Public Administration and Economic Policy Department, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ave. Nauki, 9-a, Kharkov, 61166, tel: (057) 702-18-37, <https://orcid.org/0000-0001-7967-9009>

JUSTIFICATION OF THE DIRECTIONS OF ENSURING THE EFFECTIVENESS OF THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM AS THE BASIS OF EFFECTIVE TERRITORIAL MANAGEMENT IN UKRAINE

Abstract. The purpose of the article is to justify the leading directions of ensuring the effectiveness of the public administration system as a guarantee of effective territorial management, which will make it possible to improve the quality of public services to citizens and achieve sustainable development in Ukraine. In the article the importance of increasing the effectiveness of innovative activities in government bodies to ensure the effectiveness of the public administration system in the conditions of martial law and the rapid spread of digitalization in Ukraine. It is substantiated that an effective system of public administration in Ukraine should be based on improving the activities of public authorities by using innovative approaches, which will allow effective territorial management in conditions of limited resources, as well as ensure the provision of quality services to the country's citizens and the acceleration of the pace of sustainable development. The article emphasizes the mandatory consideration of the impact of globalization and internationalization of relations on the process of territorial management, as this changes the society of each country and leads to a redistribution of obligations and responsibilities between participants in the public administration system. A complex methodical approach to increasing the effectiveness of the public administration system in conditions of digitalization, which, unlike the existing one, is based on the improvement of certain aspects of ensuring the effective innovative activity of the authorities in the country (normative-legal, institutional, marketing, personnel, motivational, scientific-methodical, financial, information and communication). Using the proposed approach will ensure effective territorial management in Ukraine, which will help improve the quality of public services provided to the country's citizens and achieve a high level of sustainable development in the country.

Keywords: system of public administration, territorial management, digitization, effective innovative activity in authorities, marketing tools in the activities of authorities, digital competences of public servants, readiness of public servants for innovations, provision of quality public services, sustainable development.

Постановка проблеми. Важливою умовою забезпечення ефективного територіального управління в Україні, яке здійснюється в непростому мінливому середовищі в умовах воєнного стану, є результативне функціонування органів публічної влади. У свою чергу, дієва система публічного адміністрування в Україні є ключовим фактором прискорення темпів розвитку національної економіки, виходу з кризових ситуацій, розв'язання проблем територіального розвитку в умовах обмежених ресурсів. Важливу роль в системі публічного адміністрування відіграють органи публічної влади, необхідність забезпечення дієвості та ефективності діяльності яких є головною передумовою досягнення результативності всієї системи. Водночас функціонуючі органи публічної влади, незважаючи на низку реалізованих реформ, поки що не спроможні в повній мірі забезпечувати необхідний рівень ефективності прийняття виважених рішень на всіх рівнях управління. Саме тому ефективне територіальне управління в Україні передусім має ґрунтуватися на всеохоплюючому і своєчасному оновленні змісту публічного адміністрування та виробленні нових підходів до процесу управління територіями різного рівня. Крім того, сучасні умови, що характеризуються швидким поширенням цифрових технологій в усі сфери суспільного життя країни, створюють передумови для оновлення існуючих механізмів публічного адміністрування з метою забезпечення дієвості, ефективності виконуваних функцій у відповідності до нових викликів воєнного та повоєнного стану в Україні.

Зауважимо, що процеси глобалізації й інтернаціоналізації взаємовідносин, які притаманні сучасному світу, змінили значення та ролі учасників усередині суспільства кожної країни, призвели до перерозподілу зобов'язань і відповідальності між ними в процесі публічного адміністрування, що вплинуло на особливості здійснення територіального управління. Наразі спостерігаються зміни в процесах організації управління територіальним розвитком, натомість суб'єктами зовнішніх і внутрішніх соціально-економічних відносин частіше виступають території різного рівня. Від ефективної діяльності органів публічної влади залежить якість процесу територіального управління і, як наслідок, забезпечення надання якісних публічних послуг громадянам та високий рівень соціально-економічного розвитку. Важливою передумовою стабільної роботи системи публічного

адміністрування, яка функціонує в динамічному середовищі, в умовах невизначеності та нестабільності, є обґрунтування напрямів забезпечення дієвості системи публічного адміністрування як запоруки ефективного територіального управління в Україні. Зазначене підтверджує актуальність та своєчасність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі теоретико-методологічні і практичні аспекти розвитку публічного управління та адміністрування вивчалися у наукових працях багатьох вчених, зокрема: В. Бакуменка, Н. Гавкалової, О. Ковриги, М. Лахижи, О. Оболенського [1 – 5] та ін. Окремі теоретичні та практичні аспекти територіального управління вивчалися такими вченими, як К. Бліщук, С. Газарян, Ю. Куц, В. Мамонова, С. Серьогін, Ю. Шаров [6 – 8] та ін. Разом з тим, основні теоретичні та прикладні питання забезпечення дієвості системи публічного адміністрування як запоруки здійснення ефективного територіального управління в Україні в складних умовах сьогодення ще не в повному обсязі висвітлено. Крім того, залишаються невирішеними питання, які пов'язані із запровадженням дієвих інноваційних інструментів та цифрових технологій у діяльність органів публічної влади, що є фундаментом для надання якісних публічних послуг громадянам та досягнення сталого розвитку територій. Усе вищезазначене обґрунтовує мету наукового дослідження.

Мета статті – обґрунтування провідних напрямів забезпечення дієвості системи публічного адміністрування як запоруки здійснення ефективного територіального управління, що дасть змогу підвищити якість надання публічних послуг громадянам та досягти сталого розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного стану зростає важливість оптимізації процесів управління державою та її територіями. Не менш важливим є оновлення змісту системи публічного адміністрування, дієве забезпечення якої призводить до успішності територіального управління в країні. Це ставить нові виклики перед системою публічного адміністрування в Україні та вимагає обґрунтування напрямів забезпечення її дієвості як запоруки ефективного територіального управління в Україні. Саме тому на передній план висувається завдання підвищення дієвості системи публічного адміністрування, яке може бути досягнуто на основі розроблення і запровадження органами публічної влади в свою діяльність інноваційних інструментів та цифрових технологій. Це дасть змогу створити сприятливі умови: по-перше, для забезпечення надання доступних та якісних послуг громадянам країни і, як наслідок, повернення їх довіри до органів публічної влади; по-друге, для здійснення ефективного територіального управління і, як наслідок, сталого територіального розвитку в Україні; по-третє, для прискорення темпів сталого розвитку відповідно до стратегічних цілей і завдань

держави при мінімальних витратах на здійснення територіального управління шляхом удосконалення діяльності органів публічної влади (наприклад, використання певного інноваційного інструменту, цифрових технологій, сучасних підходів до управління, методів роботи органів влади).

Слід зазначити, що в Україні публічне адміністрування переживає складну трансформацію: з одного боку, публічне адміністрування в умовах воєнного стану та через зростання кількості завдань, проєктів й одночасної оптимізації витрат повинне базуватися саме на інноваційних та цифрових формах забезпечення його безперебійного функціонування; з іншого боку, публічне адміністрування в умовах євроінтеграційних процесів в Україні має базуватися на європейському концепті, де регулювання процесів суспільного розвитку реалізується системою органів публічної влади, до якої входять також громадянське суспільство та приватний сектор (бізнес), що діють на рівноправних партнерських засадах із органами влади.

На жаль, сьогодні зустрічаються випадки, коли органи влади продовжують використовувати застарілі системи й технології, які не дозволяють в повній мірі задовольняти сучасні потреби системи публічного адміністрування. Очевидно, Україні ще треба подолати значний шлях у впровадженні інноваційних інструментів та цифрових технологій, незважаючи на певні досягнення у реформуванні публічного адміністрування за принципами цифрового розвитку. У зв'язку з цим виникає необхідність зосередити особливу увагу на організаційному впорядкуванні інноваційної діяльності органів публічної влади, впровадженні цифрових технологій в їх діяльність та раціональному використанні цифрового потенціалу, створенні сприятливого інноваційного середовища в системі органів публічної влади. При цьому потужність синергії соціальних, мобільних, хмарних технологій, аналізу даних та Інтернету речей, як окремо, так і у поєднанні, може призвести до трансформаційних змін у системі публічного адміністрування та зробити її ефективною, реактивною та ціннісною.

Не можна не відзначити, що цифровізація публічного адміністрування є одним із важливих факторів підвищення ефективності процесу територіального управління держави. Вплив цифровізації на діяльність органів публічної влади, які реалізують свої повноваження у сфері територіального управління, відображається не тільки в зміні способу дій публічних службовців та їх взаємодії з громадянами, але й у впровадженні цифрових інноваційних інструментів у діяльність органів влади. Отже, цифрова трансформація системи публічного адміністрування, з одного боку, повинна ґрунтуватися на виконанні комплексу дій, спрямованих на поліпшення і модернізацію усіх її процесів, та впровадженні інформаційно-комунікаційних технологій з метою підвищення результативності діяльності

органів влади, а, з іншого боку, повинна бути орієнтована на забезпечення якості процесу територіального управління, який вони здійснюють. У таких умовах публічним службовцям потрібно взяти на себе нові ролі і обов'язки та бути готовими освоїти інноваційні технології, здобути цифрові компетентності. У цьому контексті слід зауважити, що без впровадження відповідних інновацій у систему публічного адміністрування органи влади не зможуть забезпечити надання якісних публічних послуг населенню, а в країні неможливо буде здійснювати ефективно територіальне управління.

Крім того, треба наголосити на тому, що на практиці використання того чи іншого інноваційного інструменту, цифрової технології, підходу до територіального управління, сучасних методів роботи органів публічної влади повинне базуватися не тільки на урахуванні накопиченого світового досвіду і наявних фінансових ресурсів, але й на урахуванні особливостей їх роботи. Це забезпечить дієвість і результативність здійснення інноваційної діяльності органами публічної влади. При цьому дієвість інноваційної діяльності органів публічної влади повинна полягати у створенні сприятливих умов забезпечення ефективного територіального управління відповідно до стратегічних цілей і завдань держави при мінімальних витратах на здійснення цього процесу шляхом удосконалення роботи органів публічної влади.

Отже, ґрунтуючись на вищезазначеному та беручи до уваги відповідні наукові розробки [2; 10 – 12], для підвищення результативності системи публічного адміністрування в умовах цифровізації є доцільним використання комплексного методичного підходу, який заснований на удосконаленні діяльності органів публічної влади шляхом розроблення і запровадження в їх діяльність інноваційних інструментів та цифрових технологій. Застосування зазначеного комплексного методичного підходу (рис. 1) дозволить забезпечити ефективно територіальне управління в Україні, що сприятиме підвищенню якості наданих публічних послуг громадянам країни та досягненню високого рівня сталого розвитку країни.

Для того, щоб підвищити результативність системи публічного адміністрування в динамічному середовищі та умовах, в яких розвивається наша країна, необхідне удосконалення окремих аспектів забезпечення дієвої інноваційної діяльності органів влади (нормативно-правового, інституційного, маркетингового, кадрового, мотиваційного, науково-методичного, фінансового, інформаційно-комунікаційного), а саме:

1) гармонізація нормативно-правового забезпечення в країні на основі забезпечення успішної реалізації механізмів публічно-приватного партнерства, розвитку науково-інноваційного співробітництва державного та недержавного сектору науки, закладів вищої освіти, наукових установ з реальним сектором економіки. Серед основних переваг слід виділити: підвищення ефективності

управління власністю (державною, регіональною та комунальною); підвищення якості публічних послуг для населення та бізнесу; використання інноваційних технологій; зниження навантаження на бюджети країни (державний, місцеві бюджети, бюджети громад); удосконалення розподілу видатків на публічні послуги та утримання установ тощо;

2) розвиток інституційного забезпечення інноваційної діяльності в органах влади шляхом створення, зокрема, офісів інноваційної діяльності, які функціонують за матричним принципом в організаційній структурі управління органом влади, та підпорядковані безпосередньо керівнику. Офіси інноваційної діяльності органів влади можуть створюватися у різних формах: у вигляді робочої групи публічних службовців в органі влади для виконання необхідних тимчасових обов'язків з управління інноваціями; у вигляді покладання на публічних службовців обов'язків адміністраторів інновацій для виконання окремих необхідних функцій; у вигляді відповідного підрозділу з управління інноваціями у структурі органу влади; у вигляді окремої державної установи з відповідними функціями управління інноваціями; у вигляді залучення зовнішніх спеціалістів на роботу в орган влади для виконання функцій з управління інноваціями (наприклад, аутстафінг, лізинг персоналу); у вигляді передачі функцій з управління інноваціями організаціям, що спеціалізуються на процесі розроблення та впровадження інновацій (наприклад, аутсорсинг). Генеральну мету, зміст, призначення, завдання, а також організаційні форми офісу інноваційної діяльності визначено у науковому дослідженні автора [12].

Значущість створення офісів інноваційної діяльності в органах влади в умовах цифровізації підвищується, оскільки ці офіси стають так званими центрами розроблення та впровадження інновацій, а, отже, факторами прискорення інноваційного розвитку території країни.

Пропозиції створення офісів інноваційної діяльності в органах влади в Україні також обґрунтовані тим, що в країні організаційна структура влади, яка регулює питання інноваційного розвитку, характеризується низьким рівнем зв'язку як між ступенями влади, так і між функціональними підрозділами.

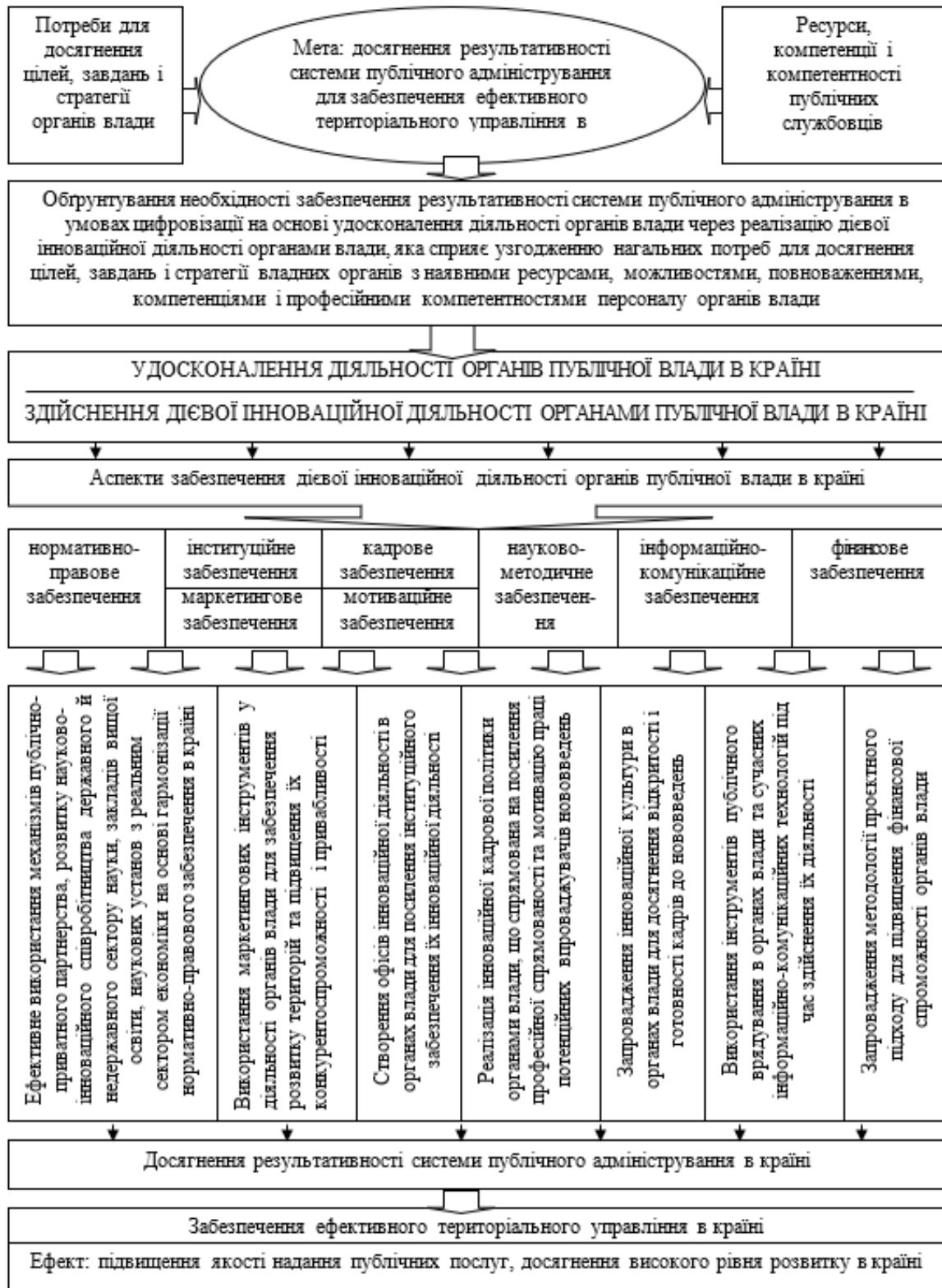

Рис. 1. Методичний підхід, спрямований на досягнення результативності системи публічного адміністрування для забезпечення ефективного територіального управління в країні [доповнено на основі [10 – 12]]

Досить цікавим у цьому питанні є досвід економічно й політично розвинених країн світу, де, на противагу Україні, простежується тенденція посиленого розвитку інституційного забезпечення інноваційної діяльності та всебічної підтримки інновацій в органах влади на усіх рівнях управління. Крім того, у світі є ще ціла низка інституцій, які підтримують появу інновацій у публічному адмініструванні, зокрема, регіональні агентства з технологій та інновацій, які створені та функціонують за підтримки держави і здійснюють підтримку інноваційної діяльності на територіях європейських країн [13].

Таким чином, створення офісу інноваційної діяльності в органах влади дозволить не тільки здійснювати координацію і підтримку їх інноваційної діяльності для створення сприятливого інноваційного середовища, але й раціонально використовувати соціально-економічний потенціал територій різного рівня в Україні. Це дасть змогу на практиці отримати такі переваги в органах публічної влади: по-перше, прискорення темпів розроблення і впровадження інноваційних інструментів та цифрових технологій; по-друге, забезпечення прозорості у процесі розподілу відповідальності за результати впровадження інновацій; по-третє, розповсюдження знань і підвищення рівня професійної компетентності публічних службовців (цифрових компетентностей тощо); по-четверте, реалізація контролю за ходом і прогнозування результатів інновацій, а також обліку та ефективного використання ресурсів для впровадження інновацій;

3) використання маркетингових інструментів в діяльності органів влади з акцентом на перевагах територіального маркетингу для забезпечення розвитку територій та підвищення їх конкурентоспроможності і привабливості. Сучасне публічне адміністрування все більше акцентується на потребах громадянського суспільства та інтересах різноманітних фізичних та юридичних осіб, які здійснюють свою підприємницьку та інші види діяльності на певній території, приділяючи увагу соціальній відповідальності, а отже, на поєднанні економічних і соціальних переваг територій, де вона діє. Окрему територію все частіше розглядають як об'єкт бізнесу та економічний ресурс, що призводить до поширення застосування до неї інструментів бізнес-планування. У цьому контексті виникають нові управлінські підходи: маркетинг територій та стратегії маркетингу, створення іміджу й брендинг території, антикризове та конкурентне управління, проектний підхід та ін. Крім того, розширені повноваження і можливості територіальних громад, що виникли внаслідок реформи децентралізації, а також активні глобалізаційні маркетингові процеси, конкуренція за інвестиції та інші природні ресурси, мобільність робочої сили та впровадження сучасних спеціалізацій і комунікацій потребують ефективних змін у публічному адмініструванні й територіальному управлінні. У зв'язку з цим є доцільним застосування

маркетингового підходу до формування основ управління територіями, використовуючи традиційний комплекс маркетингу (4P: товар, ціна, просування, розподіл) і доповнюючи його особливостями якісних і кількісних характеристик, притаманних територіям різного типу у сучасних умовах. Це дозволить розширити інструментарій територіального управління, змінюючи підходи та формулювання стратегічних цілей з акцентом на сталий розвиток територій для сучасних і майбутніх поколінь;

4) здійснення інноваційної кадрової політики в органах влади, яка акцентується як на зміцненні професійної спрямованості (включаючи обов'язкове формування цифрових компетентностей), так і на стимулюванні активності й мотивації потенційних інноваторів, від чого безпосередньо залежить результативність системи публічного адміністрування й ефективність територіального управління країни в цілому. Слід підкреслити, що впровадження інноваційних інструментів й цифрових технологій у публічному адмініструванні потребує відповідних професійних компетентностей у публічних службовців. Ці компетентності стають ключовими стратегічними ресурсами для якісного виконання службовцями управлінських функцій та досягнення цілей системи публічного адміністрування, а розвиток та створення можливостей для розкриття креативного потенціалу публічних службовців стають головним системним завданням управлінських інновацій. Поряд з цим в умовах швидкого поширення цифрових технологій в органах влади значною мірою зростає роль команд у забезпеченні ефективної інноваційної діяльності. Іншими словами, сучасні публічні службовці мають працювати як спроможна команда інноваторів, щоб досягти поставлених цілей органу влади та отримати позитивні ефекти. Отже, для успішного здійснення інноваційної діяльності в органах влади необхідно утворити ефективну команду з числа публічних службовців (впроваджувачів інновацій), які мають не лише бажання, але й вміють працювати на результат. Саме тому під час створення ефективної команди в органах влади дуже важливо враховувати: по-перше, особливості психології впроваджувачів інновацій в органах влади; по-друге, рівень психологічної готовності впроваджувачів інновацій до роботи в команді (професійно-організаційні характеристики, освіта, стаж професійної діяльності та соціально-демографічні характеристики); по-третє, психологічні чинники, які впливають на публічних службовців у процесі розроблення й впровадження інноваційних інструментів та цифрових технологій; по-четверте, психологічні умови підготовки впроваджувачів інновацій до роботи в команді (усвідомлення ролі та психологічних особливостей діяльності команд у процесі розроблення й впровадження інноваційних інструментів та цифрових технологій; здобуття професійних компетентностей, необхідних для роботи в команді; усвідомлення впливу власних індивідуально-психологічних

характеристик на рівень психологічної підготовки до роботи в команді в органах влади та оволодіння можливими способами їх розвитку). Крім того, у процесі створення ефективної команди впроваджувачів інновацій в органах влади для забезпечення дієвої інноваційної діяльності дуже важливим є відбір публічних службовців для цієї команди. З цією метою можна запропонувати проводити психодіагностику публічних службовців із застосуванням тесту М. Белбіна, що дозволить не тільки оцінити якості службовців (інтелектуальні, професійні та особистісні), а й підібрати психологічно сумісних впроваджувачів інновацій відповідно до необхідних (ефективних) командних ролей. Далі, виходячи з отриманих результатів проведення цієї психодіагностики, в органах влади розробляються рекомендації щодо створення ефективної команди впроваджувачів інновацій, а також визначаються та розподіляються командні ролі між учасниками цієї команди. Причому психодіагностику публічних службовців слід застосовувати залежно від виду інноваційних інструментів та цифрових технологій, оскільки ефективність може відрізнитися залежно від конкретної інновації або технології. У таких умовах керівництво органів влади повинно мати глибоке розуміння сучасних методів командної роботи та ефективного управління персоналом, зокрема враховуючи особливості інноваційної діяльності;

5) покращення мотивації публічних службовців у процесі впровадження інноваційних інструментів та цифрових технологій в органах влади, що дозволить досягти значних позитивних ефектів під час здійснення територіального управління в Україні. У цьому контексті для обґрунтування форм та методів мотивації публічних службовців у процесі впровадження інноваційних інструментів та цифрових технологій слід використовувати комплексний підхід. За цим підходом, мотивація публічних службовців у процесі впровадження інноваційних інструментів та цифрових технологій розглядається як сукупність взаємопов'язаних форм і методів (внутрішніх і зовнішніх), що застосовуються через систему впливу на мотиваційне середовище публічних службовців з метою досягнення триединого ефекту: підвищення дієвості інноваційної діяльності в органах влади; забезпечення результативності системи публічного адміністрування; здійснення ефективного територіального управління в Україні;

б) покращення науково-методичного забезпечення інноваційної діяльності в органах влади, яке полягає у впровадженні інноваційної культури для стимулювання відкритості та готовності публічних службовців до новацій. Варто відзначити, що нарівні з іншими важливими передумовами успішної реалізації інноваційної діяльності в органах влади є вибір певних методів і форм супроводу, які сприяють формуванню інноваційної культури. При аналізі факторів, які впливають на інноваційну активність потенційних

впроваджувачів інновацій в органах влади, можна виділити основні: рівень розвиненості загальної та інноваційної культури, особливості національного менталітету, соціально-економічний статус, освіта, світогляд, норми та цінності, переконання, відкритість до новацій та комунікацій тощо. Дослідження в органах влади вказують на те, що основним фактором опору публічних службовців до нововведень є відсутність необхідної професійної компетентності. Отже, для підвищення рівня інноваційної культури в органах влади можна впроваджувати всеохоплюючу інноваційно-орієнтовану професійну підготовку на основі цифровізації, зокрема під час підготовки магістрів публічного управління та адміністрування або підвищення кваліфікації представників органів влади. Це, як наслідок, забезпечить підвищення інноваційної спрямованості органів влади та дасть змогу, з одного боку, підвищити результативність системи публічного адміністрування, а, з іншого, – досягти ефективності територіального управління в Україні;

7) удосконалення фінансового забезпечення інноваційної діяльності в органах влади на основі активного запровадження методології проєктного підходу (розроблення і реалізація проєктів регіонального розвитку, проєктів міжмуніципального та транскордонного співробітництва, грантрайтинг тощо), що дозволить підвищити фінансову спроможність органів влади. У результаті цього фінансове навантаження на державний бюджет зменшиться, оскільки запровадження методології проєктного підходу сприятиме зменшенню сум дотацій, які надаються місцевим бюджетам та об'єднаним територіальним громадам з боку держави. У свою чергу, це сприятиме більшій державній підтримці реального сектору економіки та пріоритетних галузей країни [доповнено на основі [14]];

8) подальший розвиток інформаційно-комунікаційного забезпечення інноваційної діяльності в органах влади на основі широкого запровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. При цьому е-урядування та е-демократія є ключовими аспектами реформування системи публічного адміністрування, де акцент робиться на реалізації принципів прозорості, відкритості та громадянської просвіти. Це сприятиме швидшому переходу до повноцінного «електронного уряду» та підвищить рівень професійної мобільності службовців під час інноваційної діяльності. Отже, необхідно акцентувати увагу на ефективному використанні механізму електронного урядування в органах влади та сучасних інформаційно-комунікаційних технологій під час здійснення їх інноваційної діяльності. За цих умов важливо звернути увагу на розвиненість цифрових компетентностей та використання цифрових інструментів публічними службовцями у своїй професійній діяльності в Україні.

Висновки. У даному дослідженні здійснено науково-теоретичне обґрунтування пріоритетних напрямів забезпечення дієвості системи публічного

адміністрування як запоруки здійснення ефективного територіального управління, що дасть змогу підвищити якість надання публічних послуг громадянам та досягти сталого розвитку в Україні. У роботі доведено, що важливою передумовою стабільної роботи системи публічного адміністрування в умовах воєнного стану та швидких темпів поширення цифровізації в Україні є забезпечення результативного функціонування органів влади в країні, яке може бути досягнуто за рахунок запровадження органами публічної влади в свою діяльність інноваційних інструментів та цифрових технологій. Це дозволить створити сприятливі умови: для забезпечення надання доступних та якісних послуг громадянам країни і, як наслідок, повернення їх довіри до органів публічної влади; для здійснення ефективного територіального управління і, як наслідок, сталого територіального розвитку в Україні; для прискорення темпів сталого розвитку відповідно до стратегічних цілей і завдань держави при мінімальних витратах на здійснення територіального управління шляхом удосконалення діяльності органів публічної влади (використання інноваційних інструментів та цифрових технологій). У зв'язку з цим у роботі запропоновано комплексний методичний підхід щодо підвищення результативності системи публічного адміністрування в умовах цифровізації. Комплексний методичний підхід на відміну від існуючого, заснований на удосконаленні нормативно-правового, інституційного, науково-методичного, маркетингового, кадрового, мотиваційного, фінансового, інформаційно-комунікаційного аспектів забезпечення дієвої інноваційної діяльності органів влади в країні. Його використання дозволить здійснювати більш ефективно територіальне управління в Україні, а також сприятиме підвищенню якості наданих публічних послуг громадянам країни та досягненню високого рівня сталого розвитку в країні.

Література:

1. Бакуменко В.Д. Особливості публічного управління та адміністрування : монографія / В.Д. Бакуменко [та ін.]. – Київ : КНУКіМ, 2016. – 167 с.
2. Публічне управління та адміністрування у забезпеченні регіонального розвитку : монографія / Н.Л. Гавкалова, Г.М. Шумська, В.І. Мельник [та ін.]; за заг. ред. д.е.н., проф. Н.Л. Гавкалової. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. – 390 с.
3. Коврига О.С. Розвиток публічного адміністрування як умова вдосконалення функціонування органів влади / О.С. Коврига // Публічне управління. – 2021. – № 2. – С. 38-45.
4. Лахижа М. Актуальні проблеми удосконалення публічного управління в Україні: зміни, реформування, модернізація, оптимізація, децентралізація, реструктуризація, перезавантаження [Електронний ресурс] / М. Лахижа // Актуальні проблеми державного управління. – 2020. – №1 (57). – С. 18-28. – Режим доступу: <https://ap.kh.ua/index.php/ardu/article/view/123>
5. Obolenskyi O. Current trends of public management in the modern world: economic and organizational aspects / O. Obolenskyi, R. Shchokin, Ye. Romanenko, I. Zhukova // Financial and credit activity: problems of theory and practice. – 2020. – № 34. – P. 413-420.

6. Бліщук К. Управління розвитком території: економічні аспекти / К. Бліщук // Ефективність державного управління. – 2018. – Вип. 1 (54). – С. 217–224.
7. Територіальна громада: засоби забезпечення спроможності : монографія / Ю.О. Куц, В.В. Мамонова, С.В. Газарян, В.В. Наконечний та ін. ; за заг. ред. Ю. О. Куца. – Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2020. – 477 с.
8. Управління стратегічним розвитком об'єднаних територіальних громад: інноваційні підходи та інструменти : монографія / С.М. Серьогін, Ю.П. Шаров, Є.І. Бородин, Н.Т. Гончарук [та ін.]; за заг. та наук. ред. С.М. Серьогіна, Ю.П. Шарова. – Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2016. – 276 с.
9. Кизим М.О. Чинники просторового розвитку територіальних громад у системі публічного управління територіями / М.О. Кизим, І.Б. Семигуліна, І.В. Ярошенко // Проблеми економіки. – 2022. – № 2 (52). – С. 83–92.
10. Шумська Г.М. Розробка напрямів забезпечення дієвості публічного управління як основи соціально-економічного розвитку України / Г.М. Шумська // Бізнес Інформ. – 2023. – № 1. – С. 177–184.
11. Шумська Г.М. Забезпечення дієвого публічного управління в Україні на основі розроблення й упровадження органами публічної влади інноваційних інструментів та технологій / Г.М. Шумська // Тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Формування ефективної системи управління та публічного адміністрування в умовах транзитивної економіки» (21 вересня 2022 р.). – Харків : Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова, 2022. – С. 202–205.
12. Шумська Г.М. Концептуальні засади здійснення інноваційної діяльності органами публічної влади як основи соціально-економічного розвитку України / Г.М. Шумська // Економіка та суспільство. – Випуск 18. – Мукачево : Мукачівський державний університет, 2018. – С. 432-442.
13. Дегтярьова І.О. Зарубіжний досвід інституційної підтримки інновацій державного і муніципального управління / І.О. Дегтярьова // Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю «Інституційне забезпечення кадрової політики у державному управлінні: становлення та розвиток» (29 травня 2015 року). – Київ: НАДУ, 2015. – С. 8-10.
14. Шумська Г.М. Теоретичні аспекти забезпечення дієвої інноваційної діяльності органами публічної влади як основи розвитку національної економіки / Г.М. Шумська // Інфраструктура ринку. – Випуск 43. – Одеса : Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій, 2020. – С. 94-101.

References:

1. Bakumenko, V.D. (2016) *Osoblyvosti publicznego upravlinnia ta administruvannia [Peculiarities of public management and administration]*. Kyiv: KNUKiM [in Ukrainian].
2. Gavkalova, N.L., Shumska, H.M., Melnyk, V.I. (2019) *Publichne upravlinnia ta administruvannia u zabezpechenni rehionalnoho rozvytku [Public management and administration in ensuring regional development]*. Kharkiv: KhNEU [in Ukrainian].
3. Kovryga, O.S. (2021) *Rozvytok publicznego administruvannia yak umova vdoskonalennia funktsionuvannia orhaniv vldy [Development of public administration as a condition for improving the functioning of government bodies]*. *Publichne upravlinnia – Public Administration*, 2, 38-45 [in Ukrainian].
4. Lakhizha, M. (2020) *Aktualni problemy udoskonalennia publicznego upravlinnia v Ukraini: zminy, reformuvannia, modernizatsiia, optymizatsiia, detsentralizatsiia, restrukturyzatsiia, perezavantazhennia [Actual problems of improving public administration in Ukraine: changes, reforms, modernization, optimization, decentralization, restructuring, reboot]* *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of public management*, 1 (57), 18-28. Retrieved from <https://ap.kh.ua/index.php/apdu/article/view/123> [in Ukrainian].

5. Obolenskyi, O., Shchokin, R., Romanenko, Ye., Zhukova, I. (2020) Current trends of public management in the modern world: economic and organizational aspects. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 34, 413-420 [in English].
6. Blishchuk, K. (2018) Upravlinnia rozvytkom terytorii: ekonomichni aspekty [Territorial development management: economic aspects]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia – Efficiency of public administration*, issue 1 (54), 217-224 [in Ukrainian].
7. Kuts, Yu.O., Mamonova, V.V., Hazarian, S.V., Nakonechnyi, V.V. (2020) *Terytorialna hromada: zasoby zabezpechennia spromozhnosti [Territorial community: means of ensuring capacity]*. Kharkiv: Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr» [in Ukrainian].
8. Seryogin, S., Sharov, Yu., Borodin, Je., Goncharuk, N. (2016) *Upravlinnja strategichnym rozvytkom ob'jednanykh terytorialnykh ghromad: innovacijni pidkhody ta instrumenty [Managing Strategic Development of United Territorial Communities: Innovative Approaches and Tools]*. Dnipro: DRIDU NADU [in Ukrainian].
9. Kyzym, M.O., Semyhulina, I.B., Yaroshenko, I.V. (2022) Chynnyky prostorovoho rozvytku terytorialnykh hromad u systemi publichnoho upravlinnia terytoriiamy [Factors of spatial development of territorial communities in the system of public management of territories]. – *Problemy ekonomiky – Problems of the Economy*, 2, 83-92 [in Ukrainian].
10. Shumska, H. M. (2023) Rozrobka napriamiv zabezpechennia diievosti publichnoho upravlinnia yak osnovy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy [Development of directions for ensuring the effectiveness of public administration as the basis of the socio-economic development of Ukraine]. – *Biznes Inform – Business Inform*, 1, 177-184 [in Ukrainian].
11. Shumska, H. M. (2022) Zabezpechennia diievoho publichnoho upravlinnia v Ukraini na osnovi rozroblennia y uprovozhdzhenia orhanamy publichnoi vlady innovatsiinykh instrumentiv ta tekhnologii [Ensuring effective public administration in Ukraine based on the development and implementation of innovative tools and technologies by public authorities] Proceedings from MNPIK'22 : *IV Mizhnarodna naukovo-praktychna internet-konferentsiia «Formuvannia efektyvnoi systemy upravlinnia ta publichnoho administruvannia v umovakh tranzhytyvnoi ekonomiky» – The Fourth International scientific and practical Internet conference «Formation of an effective system of management and public administration in the conditions of a transitive economy»*. (pp. 202-205). Kharkiv: O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv [in Ukrainian].
12. Shumska, H. M. (2018) Konceptualjni zasady zdiysnennja innovacijnoji dijajnosti orghanamy publichnoji vlady yak osnovy socialjno-ekonomichnogho rozvytku Ukrainy [Conceptual principles of innovation activity of public authorities as a basis of socio-economic development of Ukraine]. *Ekonomika ta suspiljstvo – Economy and society*, issue 18, 432-442 [in Ukrainian].
13. Degtyarova, I. O. (2015). Zarubizhnyi dosvid instytutysiinoi pidtrymky innovatsii derzhavnoho i munitsypalnoho upravlinnia [Foreign experience of institutional support of innovations of state and municipal administration]. Proceedings from VNPk'15: *Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia za mizhnarodnoiu uchastiu «Instytutysiine zabezpechennia kadrovoi polityky u derzhavnomu upravlinni: stanovlennia ta rozvytok» – All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation «Institutional support of personnel policy in public administration: formation and development»*. (pp. 8-10). Kyiv: NADU [in Ukrainian].
14. Shumska, H. M. (2020) Teoretychni aspekty zabezpechennia diievoi innovatsiinoi diialnosti orhanamy publichnoi vlady yak osnovy rozvytku natsionalnoi ekonomiky [Theoretical aspects of ensuring effective innovative activity by public authorities as a basis for national economy development]. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure*, issue 43, 94-101 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Право»

UDC 347.2/.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-541-549](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-541-549)

Vovk Mariia Zinoviivna candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the department of civil and legal disciplines, Lviv State University of Internal Affairs, St. Horodotska, 26, Lviv, 79007, tel.: (032) 258-63-25, <https://orcid.org/0000-0002-8740-8222>

Zabzaliuk Dmytro Yevhenovych doctor of legal sciences, professor, head of the department of general legal disciplines, Lviv State University of Internal Affairs, St. Horodotska, 26, Lviv, 79007, tel.: (032) 258-63-25, <https://orcid.org/0000-0002-1041-0148>

THE PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF HOUSING LEGISLATION IN UKRAINE

Abstract. One of the priority tasks of the state is to meet people's housing needs. However, today the implementation of the constitutional right to housing has become one of the most acute problems in Ukraine. Given the low level of housing stock, significant destruction and damage to housing, as well as massive internal displacement, providing citizens with affordable housing has become impossible. Therefore, a large number of various legislative acts that regulate the functioning of housing policy in Ukraine need revision.

The article has been devoted to the prospects for the development of housing legislation in Ukraine. The analysis of the content of the constitutional right to housing was carried out for its compliance with international standards. The main normative legal acts, in accordance with which the procedure for realizing this right is carried out: the Housing Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Housing Fund for Social Purposes", etc., have been analysed. The legal regulation of state targeted programs to provide citizens with affordable housing has been studied. Also the attention is drawn to the fact that the system of providing social housing has not been functioning for many years. Financing of budget housing programs at the expense of the funds of the general fund of the state budget is carried out based on the possibilities of the state budget. Therefore, neither the provisions of the Housing Code of Ukraine on obtaining housing from the state, nor the provisions of the

Constitution of Ukraine on the right to housing, which must be provided by the state, actually work.

The particular attention has been paid to the analysis of the draft law of Ukraine "On the basic principles of housing policy".

It has been concluded that Art. 47 of the Constitution of Ukraine corresponds to international standards, in which the right to housing is recognized as one of the basic human rights. Therefore, the concept of development of housing legislation of Ukraine should be aimed at ensuring the implementation of the constitutional right to housing.

Keywords: housing, affordable housing, social housing, contract, law, defence.

Вовк Марія Зіновіївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79007, тел.: (032) 258-63-25, <https://orcid.org/0000-0002-8740-8222>

Забзалюк Дмитро Євгенович доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79007, тел.: (032) 258-63-25, <https://orcid.org/0000-0002-1041-0148>

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЖИТЛОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ

Анотація. Одним із пріоритетних завдань держави є забезпечення потреб людей у житлі. Однак на сьогодні реалізація конституційного права на житло є однією з найбільш гострих проблем в Україні. З огляду на низький рівень стану житлового фонду, значну руйнацію та пошкодження житла, а також масове внутрішнє переміщення, забезпечення громадян доступним житлом стало неможливим. Тому велика кількість різноманітних законодавчих актів, які регулюють функціонування житлової політики в Україні потребують перегляду.

Статтю присвячено перспективам розвитку житлового законодавства в Україні. Проведено аналіз змісту конституційного права на житло на його відповідність міжнародним стандартам. Проаналізовано основні нормативно-правові акти, відповідно до яких здійснюється порядок реалізації цього права: Житловий кодекс України, Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» тощо. Досліджено правове регулювання державних цільових програм щодо забезпечення громадян доступним житлом. Звернено увагу на

те, що система надання соціального житла не функціонує вже багато років. Фінансування бюджетних житлових програм за рахунок коштів загального фонду державного бюджету здійснюється виходячи з можливостей державного бюджету. Тому фактично не працюють ані положення Житлового кодексу України про отримання житла від держави, ані положення Конституції України про право на житло, яке має забезпечуватися державою.

Окрема увага в роботі приділена аналізу проекту закону України «Про основні засади житлової політики».

Зроблено висновок, що ст. 47 Конституції України відповідає міжнародним стандартам, де право на житло визнається як одне з базових прав людини. Тому концепція розвитку житлового законодавства України має бути спрямована на забезпечення реалізації конституційного права на житло.

Ключові слова: житло, доступне житло, соціальне житло, договір, право, захист.

Formulation of the problem. One of the priority tasks of the state is to meet people's housing needs. However, today the implementation of the constitutional right to housing has become one of the most acute problems in Ukraine. Given the low level of housing stock, significant destruction and damage to housing, as well as massive internal displacement, providing citizens with affordable housing has become impossible. Therefore, a large number of various legislative acts that regulate the functioning of housing policy in Ukraine need revision.

The analysis of the recent researches and publications. Such scientists as: K. Borysova, O. Hnativ, O. Kashchuk, Yu. Kyrychenko, M. Kovtun, S. Komnatnyy, Yu. Ryzhuk, Yu. Tyuleneva, S. Yatsenko and the others have devoted their works to the issues of prospects for the development of housing legislation. However, in connection with the beginning of russian aggression in 2014 and the full-scale invasion on February 24, 2022, the study of this issue is still relevant.

The purpose of the article is to analyze the housing legislation of Ukraine and develop, based on it, the author's vision of the prospects for improving legal regulation in this area.

Presenting the main material. One of the necessary human rights for a dignified life is the right to housing [1, p. 48]. This right is recognized both at the international and national levels. In particular, in Art. 31 of the European Social Charter (revised) of 1996 [2], ratified by Ukraine, it is stipulated that in order to ensure the exercise of the relevant right, the state undertakes to take measures aimed at: facilitating access to housing of an appropriate level; prevention of homelessness and its reduction with the aim of its gradual elimination; setting housing prices affordable for low-income people. However, only those provisions of the Charter had been ratified, where the parties set the goal of their policy to create conditions

that ensure the effective exercise of every person's right to housing. Unfortunately, Ukraine has not accepted the obligations of paragraph 3 of Art. 31 Charters regarding the establishment of affordable housing prices for low-income persons. According to K. Borysova, this reflects the insufficient level of social development of Ukraine [3, p. 1].

Along with this, Art. 25 of the Universal Declaration of Human Rights of 1948 [4], Art. 11 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966 [5] and Art. 28 of the 2006 Convention on the Rights of Persons with Disabilities [6] guarantee the right to housing as part of the right to an adequate standard of living.

Precepts of Art. 47 of the Constitution of Ukraine [7] ensure the right to housing and it is emphasized that the state must create the conditions under which every citizen will be able to build housing, purchase it as a property or rent it. However, there will always remain a part of citizens who, for objective reasons, will not be able to take advantage of the available opportunities. Such citizens, for the purpose of social protection, are provided with housing by the state and local self-government bodies free of charge or for an affordable fee in accordance with the law.

The procedure for implementing the corresponding constitutional right is regulated by a rather extensive system of normative legal acts. In particular, the procedure for providing housing in the buildings of the state and public housing fund, as well as some other issues of housing law, are regulated by the Housing Code of Ukraine [8]. However, scientific sources rightly draw attention to the fact that the Housing Code of Ukraine was developed back in 1983. Despite a significant number of changes, it contains outdated approaches and does not take into account the modern needs of providing housing for various categories of the population [9, p. 28].

The legal basis of state policy regarding the provision of the constitutional right of socially vulnerable sections of the population of Ukraine to receive housing has been defined by the Law of Ukraine "On Housing Fund for Social Purposes" [10]. This law provides that such housing is provided to citizens free of charge on the basis of a rental agreement. It also has defined the categories of citizens who have the right to receive social housing and the sources of the formation of the social housing fund. At the same time, they rush to privatize the small amounts of housing provided to citizens as social housing, which does not contribute to the formation of the appropriate housing stock [11].

Along with this, the separate norms of the following legislative acts have been also devoted to the implementation of the right to housing: Art. 138 of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges"; Art. 83 of the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office"; Art. 96 of the Law of Ukraine "On the National Police"; Art. 54 of the Law of Ukraine "On Civil Service"; Art. 38 of the Law of

Ukraine "On Scientific and Scientific-Technical Activity"; Art. 57 of the Law "On Higher Education", etc.

E. Bersheda and Yu. Mantsevych have noted that more than 40 legislative acts, in one way or another, determine the right to receive housing or benefits upon receiving it. However, according to these scientists, most of the relevant legal norms do not have an economic justification and have been preserved since the time when there was a system of distribution of young specialists. Some of them provide for subsidized or free housing for highly paid employees, including judges, prosecutors, people's deputies, etc. At the same time, staffing problems in certain spheres of activity should be solved by regulating the level of income and should not create conditions for corruption schemes in housing, contributing to inefficient spending of state and local budgets [12, p. 86].

It is worth noting that a number of state-targeted programs for providing affordable housing are implemented in Ukraine. In order to ensure the realization of the housing rights of citizens who need state support, since 2009, the State targeted socio-economic program for the construction (purchase) of affordable housing has been operating in Ukraine, which is implemented in accordance with the Procedure for providing state support and providing citizens with affordable housing, approved by Cabinet resolution of Ministers of Ukraine dated 10.10.2018 No. 819 [13].

In Ukraine, there is also a State program for providing youth with housing for the years 2013-2026, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 24.10.2012 No. 967 (as amended by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 03.11.2023 No. 1147) [14]. Its main goal is to create appropriate conditions for housing young families and single young citizens, including internally displaced persons.

Within the framework of the State program for providing housing to young people, a mechanism for granting preferential long-term loans to young families and single young citizens for construction (reconstruction) and purchase of housing is implemented, which is regulated by the Regulation on the procedure for granting preferential long-term loans to young families and single young citizens for construction (reconstruction) and the purchase of housing, approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 29, 2001 No. 584 [15].

Provision of preferential long-term state loans to internally displaced persons, participants in the anti-terrorist operation (ATO) and/or OOS for the purchase of housing is implemented within the state budget program in accordance with the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 27, 2019 No. 980 [16].

In addition, it is possible to improve housing conditions with state support within the framework of the budget program "State preferential lending to individual rural developers for construction (reconstruction) and purchase of housing." The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 5, 1998 No. 1597 [17]

approved the Rules for granting long-term loans to individual developers of housing in the countryside, which determine the conditions and procedure for providing preferential long-term loans to individual developers of housing in the countryside for the implementation of regional programs by regional funds supporting individual housing construction in the countryside "Own home".

However, in 2023, under the conditions of an unprecedented increase in the number of internally displaced persons, the destruction of the existing housing stock as a result of hostilities, and a sharp decrease in the number of apartments put into operation (by 39% less in 2022 compared to 2021), the housing issue became particularly acute [18]. After all, the system of providing social housing has not been functioning for many years. Financing of budget housing programs at the expense of the funds of the general fund of the state budget is carried out based on the possibilities of the state budget. Therefore, neither the provisions of the Housing Code of Ukraine on obtaining housing from the state, nor the provisions of the Constitution of Ukraine on the right to housing, which must be provided by the state, actually work.

It is worth noting that the draft law of Ukraine "On the basic principles of housing policy" has been developed today. The draft law provides for a number of opportunities to realize everyone's right to housing in accordance with the following projects: social rent, social housing, financial and economic mechanisms for obtaining housing in private ownership, commercial rent. The provisions of the draft law also contain the principles of providing official and temporary housing, renting housing with the right of redemption. The priorities for solving the issue of providing housing for certain categories of citizens (military servicemen, war veterans, their family members and family members of deceased veterans, internally displaced persons, etc.) have been determined. It is also envisaged to introduce an open Unified electronic register of housing and the ability to choose a program under which each person can exercise his right to housing. Certain clauses of the draft Law relate to the defence of the right to ownership, use and rental of housing. For the transparency of the use of state and communal property, it is proposed to implement the registration of lease agreements [19].

The conclusions. Summarizing the above, it is worth noting that Art. 47 of the Constitution of Ukraine corresponds to international standards, where the right to housing is recognized as one of the basic human rights. Therefore, the concept of development of housing legislation of Ukraine should be aimed at ensuring the implementation of the constitutional right to housing.

References:

1. Borysova, K. (2015). Deiaki problemni aspekty konstytutsiinoho prava na zhytlo za zakonodavstvom Ukrainy [Some problematic aspects of the constitutional right to housing on Ukrainian legislation]. – *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurysprudentsiia* – [Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Jurisprudence], 14 (1), 46-48 [in Ukrainian].

2. Yevropeiska sotsialna khartiia (perehliana) vid 03.05.1996 [European Social Charter (revised) from 03.05.1996]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text [in Ukrainian].
3. Borysova, K. (2018). Konstyutsiini zasady zabezpechennia prava na zhytlo v Ukraini [Constitutional provision of the right to housing in Ukraine]. [avtoref. dys. kand. yuryd. nauk]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10.12.1948 [Universal Declaration of Human Rights from 10.12.1948]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
5. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava vid 16.12.1966 [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights from 16.12.1966]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text [in Ukrainian].
6. Konventsiiia pro prava osib z invalidnistiu vid 13.12.2006 [Convention on the Rights of Persons with Disabilities from 13.12.2006]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text [in Ukrainian].
7. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 [Constitution of Ukraine from 28.06.1996]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
8. Zhytlovyi kodeks Ukrainy vid 30.06.1983 № 5464-X [Housing Code of Ukraine from 30.06.1983 № 5464-X]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> [in Ukrainian].
9. Tiuleniya Yu.V. Stan zhytlovoho zabezpechennia hromadian v Ukraini [The state of housing support of citizens in Ukraine]. – *Suchasni problemy ekonomiky i pidpriemnytstvo – [Modern problems of economy and entrepreneurship]*, 25, 27-34 [in Ukrainian].
10. Zakon Ukrainy «Pro zhytlovyi fond sotsialnoho pryznachennia» [The Law of Ukraine «On Housing Fund for Social Purposes»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15#Text> [in Ukrainian].
11. Komnatnyi, S. (n.d.). Nove zhytlove zakonodavstvo Ukrainy: yakym vono bude [The new housing legislation of Ukraine: what it will be like]. *yur-gazeta.com*. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/nove-zhitlove-zakonodavstvo-ukrayini-yakim-vono-bude-.html> [in Ukrainian].
12. Bersheda, Ye., & Mantsevych, Yu. (2016). Zakonodavche zabezpechennia vyrishennia zhytlovoi problemy v Ukraini [Legislative support for solving the housing problem in Ukraine]. – *Naukovi zapysku Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi rady Ukrainy – [Scientific note of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 5, 82-88 [in Ukrainian].
13. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Deiaki pytannia zabezpechennia hromadian dostupnym zhytлом vid 10.10.2018 № 819 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine Some issues of providing citizens with affordable housing from 10.10.2018 № 819]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
14. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy zabezpechennia molodi zhytлом na 2013-2026 roky vid 24.10.2012 № 967 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the Approval of the State program for providing youth with housing for the years 2013-2026 from 24.10.2012 № 967]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/967-2012-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

15. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro poriadok nadannia pilhovyykh dovhoterminovykh kredytiv molodym simiam ta odynokym molodym hromadianam na budivnytstvo (rekonstruktsiiu) i prydbannia zhytla vid 29.05.2001 № 584 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the procedure for granting preferential long-term loans to young families and single young citizens for construction (reconstruction) and the purchase of housing from 29.05.2001 № 584]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584-2001-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

16. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia nadannia pilhovoho dovhostrokovoho derzhavnoho kredytu vnutrishno peremishchenym osobam, uchasnykam provedennia antyterorystychnoi operatsii (ATO) ta/abo uchasnykam provedennia operatsii Obiednanykh syl (OOS) na prydbannia zhytla vid 27.11.2019 № 980 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On approval of the Procedure for the use of funds provided for in the state budget for the provision of preferential long-term state loans to internally displaced persons, participants in the anti-terrorist operation (ATO) and/or participants in the Operation of the United Forces (OOS) for the purchase of housing from 27.11.2019 № 980]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

17. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia Pravyl nadannia dovhostrokovykh kredytiv individualnym zabudovnykam zhytla na seli vid 05.10. 1998 № 1597 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On approval of the Rules for granting long-term loans to individual developers of housing in the countryside from 05.10. 1998 № 1597]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1597-98-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

18. Zminy v zakoni pro zhytlovu polityku: shcho ochikuvaty? [Changes in the law on housing policy: what to expect?]. *mistosite.org.ua*. Retrieved from: <https://mistosite.org.ua/en/articles/zminy-v-zakoni-pro-zhytlovu-polityku-shcho-ochikuvaty> [in Ukrainian].

19. Proekt Zakonu «Pro osnovni zasady zhytlovoi polityky» [Draft Law "On Basic Principles of Housing Policy"]. *mtu.gov.ua*. Retrieved from: <https://mtu.gov.ua/news/35482.html> [in Ukrainian].

Література:

1. Борисова К.С. Деякі проблемні аспекти конституційного права на житло за законодавством України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 14. Т. 1. С. 46-48.

2. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.

3. Борисова К.С. Конституційні засади забезпечення права на житло в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук:12.00.02. Київ, 2018. 20 с.

4. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

6. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.

7. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

8. Житловий кодекс України від 30.06.1983 № 5464-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text>.

9. Тюленева Ю.В. Стан житлового забезпечення громадян в Україні. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*. 2020. Вип. 25. С. 27-34.
10. Про житловий фонд соціального призначення: Закон України від 12.01.2006 № 3334-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15#Text>.
11. Комнатний С. Нове житлове законодавство України: яким воно буде. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/nove-zhitlove-zakonodavstvo-ukrayini-yakim-vono-bude-.html>.
12. Бершеда Є., Манцевич Ю. Законодавче забезпечення вирішення житлової проблеми в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 5. С.82-88.
13. Деякі питання забезпечення громадян доступним житлом: постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 № 819. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2018-%D0%BF#Text>.
14. Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2013-2026 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 24.10.2012 № 967. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/967-2012-%D0%BF#Text>.
15. Про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла: постанова Кабінету Міністрів України від 29.05.2001 № 584. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584-2001-%D0%BF#Text>.
16. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання пільгового довгострокового державного кредиту внутрішньо переміщеним особам, учасникам проведення антитерористичної операції (АТО) та/або учасникам проведення операції Об'єднаних сил (ООС) на придбання житла: постанова Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 № 980. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980-2019-%D0%BF#Text>.
17. Про затвердження Правил надання довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам житла на селі: постанова Кабінету Міністрів України від 05.10. 1998 № 1597. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1597-98-%D0%BF#Text>.
18. Зміни в законі про житлову політику: що очікувати? URL: <https://mistosite.org.ua/en/articles/zminy-v-zakoni-pro-zhytlovu-polityku-shcho-ochikuvaty>.
19. Проект Закону «Про основні засади житлової політики». URL: <https://mtu.gov.ua/news/35482.html>.

УДК 343.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-550-562](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-550-562)

Атамась Вадим Романович бакалавр права, студент магістратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел.: (097) 413-99-87, <https://orcid.org/0009-0002-6247-452X>

ДО ПИТАННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИ КІБЕРЗЛОЧИНЦЯ: ДОСЛІДНИЦЬКИЙ АСПЕКТ ТА ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ

Анотація. Нині найбільш прогресуючою тенденцією розвитку суспільства є розвиток комп'ютерних та ІТ-технологій. Процес комп'ютеризації, автоматизації впроваджується майже в усі сфери життєдіяльності суспільства, спрощуючи і прискорюючи її. Маючи велику кількість позитивних ознак цього процесу, є й, на жаль, негативна сторона, яка виражається в новому злочинному явищі, яке іменується кіберзлочинністю. Таким чином, комп'ютерні та інші технології, а також суспільні відносини в цій сфері, утворюють новий об'єкт злочинних посягань, а також засоби і способи вчинення суспільно небезпечного діяння, що разом з тим створює таку актуальну проблему як кіберзлочини.

Відтак, актуальність дослідження пов'язана із глобальною інформатизацією суспільства, за якою в сучасних умовах необхідним є з'ясування особи кіберзлочинця, його ознак і характеристик, яка, в сучасному світі є апіорі важливою, враховуючи тенденції розвитку сфери інформаційних технологій, оновлення суспільства і потяг правопорушників до пошуку шляхів вчинення все нових кримінальних правопорушень. Фактично кожна особа, використовуючи мережу і новітній технологічний засіб, як-от комп'ютер, смартфон, смарт-годинник тощо, може здійснити втручання не тільки в сферу особистих відносин певної людини, а й в роботу великих компаній, підприємств або ж навіть урядів однієї з держав світу, керуючись певного роду мотивами.

Так, стаття присвячена дослідженням, які вивчають мотивацію кіберзлочинців та їх ймовірні характеристики, як з точки зору демографічних ознак, так і психологічних характеристик. Проаналізовано і доведено, що в розумінні характеристики особи кіберзлочинця важливим є її тлумачення на підставі сформованих теорій, зокрема, нейтралізації, самоконтролю, соціально-когнітивної, рутинної діяльності та спланованої поведінки. Підкреслено і виведено основні ознаки особи кіберзлочинців, її мотивацію та типологізацію.

Ключові слова: кіберзлочин, кіберзлочинець, особа кіберзлочинця, IT-технології, IT-правопорушення, хакерство.

Atamas Vadym Romanovych Bachelor of Law, Master's student, Yaroslav Mudryi National Law University, 77 Pushkinska St., Kharkiv, 61024, tel.: (097) 413-99-87, <https://orcid.org/0009-0002-6247-452X>

ON THE ISSUE OF CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF A CYBERCRIMINAL: THEORETICAL ASPECT AND APPROACHES TO UNDERSTANDING

Abstract. Today, the most progressive trend in the development of society is the development of computer and IT technologies. The process of computerisation and automation is being introduced into almost all spheres of society's life, simplifying and accelerating it. While there are many positive features of this process, there is, unfortunately, a negative side, which is expressed in a new criminal phenomenon called cybercrime. Thus, computer and other technologies, as well as social relations in this area, form a new object of criminal encroachments, as well as means and methods of committing a socially dangerous act, which at the same time creates such an urgent problem as cybercrime.

Therefore, the relevance of the study is related to the global informatisation of society, which in modern conditions requires identifying the cybercriminal, his or her features and characteristics, which is a priori important in the modern world, given the trends in the development of information technology, the renewal of society and the desire of offenders to find ways to commit new criminal offences. In fact, any person using a network and the latest technological means, such as a computer, smartphone, smartwatch, etc., can interfere not only with the sphere of personal relations of a certain person, but also with the work of large companies, enterprises or even governments of one of the world's states, guided by certain motives.

Thus, the article is devoted to the research that examines the motivation of cybercriminals and their likely characteristics, both in terms of demographic features and psychological characteristics. It is analysed and proved that in understanding the characteristics of a cybercriminal, it is important to interpret them on the basis of established theories, in particular, neutralisation, self-control, socio-cognitive, routine activities and planned behaviour. The main features of cybercriminals' personality, their motivation and typology are emphasised and derived.

Keywords: cybercrime, cybercriminal, cybercriminal personality, IT technologies, IT offences, hacking.

Постановка проблеми. Інформатизація суспільства є безумовним феноменом останніх десятиліть. Вклад привнесений електрообчислювальними машинами, програмними пристроями та смарт-девайсами оновив розуміння плину життя. Проте, не дивлячись на позитивний бік такої цифровізації, деякі з членів суспільства використовують це надбання зовсім не в благих цілях. Сфера кіберпростору викликає неабияку цікавість у все більшої кількості осіб, які все частіше бажають стати на злочинний шлях, аби довести свою мотивацію до кінця, показати себе світові, ствердитись за рахунок невинних осіб. Наявність електронних приладів, вільний доступ до мережі створюють загрозу не лише для суспільства, але й держав, в аспекті національної і міжнародної безпеки, великих корпорацій та інших потенційних жертв.

В цьому аспекті, важливим є з'ясування, які ж ознаки властиві кіберзлочинцям, які вікові межі, стать, рівень освіти притаманні цій категорії правопорушників, які умови їх життя, які деструктивні явища формували їхню особистість і найголовніше — з'ясування, що ними рухає при вчиненні відповідних протиправних діянь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання причин в умов, дослідження кіберправопорушень як негативного феномену, шляхи запобігання цієї категорії правопорушень займалась велика кількість фахівців в сфері кримінального права, кримінології, криміналістики, психології та інших наук. Зокрема, присвячені цій темі роботи можемо побачити в доробку таких авторів як О. В. Таволжанський, Д. С. Азарова, О. А. Баранова, Ю. М. Батуріна, П. Д. Біленчука, М. Ю. Валуйської, В. В. Василевича, А. А. Васильєва, В. Д. Гавловського, В. О. Глушкова, В. О. Голубєва, Н. О. Гуторової, Р. А. Калюжного, М. В. Карчевського та деяких інших. Принагідно зазначити, що наукові надбання зарубіжних авторів мають не меншу вагу при розкритті нашого питання.

Метою статті є дослідження особи кіберзлочинця, його характеристик, мотивації, а також виведення типів у вчинюваних кіберзлочинах.

Виклад основного матеріалу. Підхід до розуміння мотивації та характеристик кіберзлочинців ґрунтується на тих фундаментальних постулатах, які були виведені з таких наук як психологія і соціологія, які, власне, знайшли свій вияв і в кримінології. Вони були зосереджені переважно на п'яти основних теоріях: нейтралізації, самоконтролю, соціально-когнітивної, рутинної діяльності та спланованої поведінки [1].

Теорія нейтралізації зосереджується на тому, як люди сприймають і оцінюють потенційний вплив своєї злочинної діяльності, а також на тому, як вони можуть спотворювати це сприйняття, щоб зробити свою діяльність більш морально прийнятною на свою користь [1, с. 31]. Це може бути пов'язано з

психологічним процесом когнітивного дисонансу, коли люди відчують дискомфорт, маючи суперечливі думки щодо певного питання [2]. Наприклад, якщо особа вважає, що хакерство є морально неетичною поведінкою, але продовжує займатися цією діяльністю, то для того, щоб зменшити конфлікт між її моральними уявленнями та поведінкою, вона може або взагалі припинити таку поведінку (тобто більше не займатися хакерством), або скоригувати її на абсолютно протилежне, щоб вони відповідали її моральним уявленням (наприклад, вважати, що хакерство не завдає безпосередньої шкоди нікому, а, отже, це нормально, що робить його морально прийнятною діяльністю).

Теорія самоконтролю злочинності передбачає, що особи часто вступають у злочинну діяльність через нездатність ефективно контролювати свою поведінку [3, с. 270]. Самоконтроль вважається психологічною характеристикою, пов'язаною зі здатністю уникати спокус і як протистояти їм. Ця риса також пов'язана з кіберзлочинною діяльністю, такою як, наприклад, завантаження нелегального контенту на популярні веб-портали і форуми [4, с. 13].

Соціально-когнітивна теорія відображає, як люди вчаться поводитися в певному середовищі на основі спостереження за діями тих, хто їх оточує, а також за наслідками та результатами поведінки, за якою вони спостерігають [5]. Пропонується, що цей процес соціального навчання відбувається через взаємодію з конкретними рольовими моделями в оточенні людини, наприклад, через спостереження за поведінкою однолітків, інтернет-товаришів, колегами по роботі тощо. Наприклад, раніше було виявлено, що ставлення до цифрового піратства пов'язане зі спілкуванням з однолітками-девіантами та сприйняттям того, що людина буде займатися цифровим піратством. Таким чином, залучення та приналежність до інших осіб, які займаються кіберзлочинною поведінкою, може впливати на сприйняття індивідом прийнятності такої діяльності, соціальних норм та очікувань, пов'язаних з такою поведінкою, а також на фактичну здатність ефективно брати участь у кіберзлочинній діяльності. Аналогічним чином вирішується питання щодо девіантної поведінки в Інтернеті, наприклад, кібербулінгу, підкреслюючи потенційну роль зазначених соціальних факторів у впливі на поведінку людини (наприклад, близькі стосунки з однолітками та сім'єю, оточення, норми і цінності на рівні суспільства тощо) [6, с. 114].

Теорія повсякденної діяльності стосується трьох основних елементів, які повинні співпасти для того, щоб відбулось конкретне кримінальне правопорушення: наявність цілі, яка є потенційно привабливою (наприклад, дані кредитної картки, що зберігаються в певному місці), наявність мотивованого злочинця (наприклад, особи, яка дізнається про ці дані або яка активно їх шукає) та відсутність ефективного захисту (наприклад, відсутність

достатнього технічного захисту) [7]. Як наслідок, існування принадної цілі та використання слабких захисних механізмів може вплинути на поведінку, характеристики та потенційні мотиви правопорушника для вчинення конкретного протиправного діяння.

Теорія запланованої поведінки забезпечує основу для вивчення взаємозв'язку між переконаннями людини та її поведінкою. Вона розглядає три основні механізми, за допомогою яких можна впливати на наміри людини щодо певної поведінки: її ставлення до такої поведінки, яке відображає, наскільки позитивно чи негативно вона оцінює поведінку та тих, хто її демонструє, тобто сприйняття соціальних норм, пов'язаних з такою поведінкою, та розуміння легкості здійснення такої поведінки [8, с. 183].

Останніми роками досліджувалася роль низки демографічних і психологічних факторів в ефективній характеристиці осіб, залучених до ІТ-правопорушень, включаючи вік, стать, користування Інтернетом, ступінь самоконтролю. Так, дослідження 2018 року було проведено з метою вивчення характеристики осіб, так чи інакше, пов'язаних із вчиненням цього виду правопорушень. Загалом, респонденти повідомили, що: 1) їхній вік був переважно старшим підлітковим, починаючи від 13 років, закінчуючи 20-річним віком; 2) більшість повідомили, що проживають у розвинутих країнах, по типу США, Великобританії або Німеччини, і 3) багато з них мали освіту, на рівні повної середньої або неповної вищої. Крім цього, 88% респондентів також повідомили, що вони чоловічої статі, а 63% – білі [9, с. 27].

Інше, не менш важливе дослідження, привело до таких висновків. Загалом, за його результатами було виявлено, що 88% респондентів виявилися чоловіками, лише 4,3% – жінками, а решта не визначили свою стать. Більшість хакерів були молодого віку: більше половини з них були молодше 19 років, приблизно 83% – молодше 25 років і 98% – молодше 35 років. Близько 40% хакерів повідомили, що не сповідують жодної релігії, інша частина сповідують християнство (24,7%) і буддизм (19,3%). За етнічною приналежністю переважають азіати (60,4%), враховуючи регіон дослідження, більшу ж частину інших осіб становлять білі. Серед рідних мов респонденти назвали корейську (48,6%), англійську (29,2%), афганську (8,4%), іспанську (1,5%) та японську (1,4%). Респонденти відповідали уявленням про хакерів як про переважно освічених людей. В основному, опитані представники кіберсфери закінчили початкову школу (15,2%), середню школу (25,2%), декілька років в закладі вищої освіти (13,9%), 4 роки університету, тобто, закінчили курс, передбачений закладом вищої освіти за певною спеціальністю, пов'язаною зі сферою інформаційних технологій (26,6%), магістратуру (4,7%), і найбільш мала частка мала докторську ступінь (2,6%). Розглядаючи об'єкт атаки, респонденти повідомили, що зламували особисті сторінки в соціальних

мережах (70%), сайти: університетів (56,5%), малого бізнесу (47,2%), представників великого бізнесу (42,2%), урядів, в основному цікавлячись іноземними державами (38%), порносайти (35,9%), іноземних етнічних груп (31,8%), військові (27,8%), транснаціональних корпорацій (27,7%), секретних служб (26,5%), закордонних релігійних організацій (22,6%) та банківські комп'ютерні системи (21,9%) [10].

В одному з онлайн-опитувань, було опитано 522 студентів, які навчаються на курсах соціальних наук та загальноосвітніх курсах у США, вивчаючи їхню участь у трьох категоріях кіберзлочинів (хакерство, цифрове піратство та кіберпереслідування) та потенційний зв'язок з індивідуальними характеристиками, такими як стать, ступінь самоконтролю та ступінь занурення в кіберсередовище. Аналіз даних показав, що чоловіки більш схильні до хакерської діяльності, ніж жінки, однак цей зв'язок не залежав від ступеня користування Інтернетом, причому гендерна різниця зникала серед користувачів Інтернету з високим рівнем самоконтролю та занурення в кіберсередовище. І навпаки, старший вік і менше часу, проведеного в Інтернеті, асоціювалися з меншою залученістю до хакерської діяльності. Це дозволяє припустити, що результати, пов'язані з більшою залученістю чоловіків до девіантної онлайн-діяльності, такої як хакерство, насправді можуть бути пов'язані з традиційно більшою схильністю таких осіб до використання Інтернету та комп'ютерів [11, с. 560].

Застосувавши етнографічний підхід, шляхом відвідування приватних зустрічей хакерської групи, які були доповнені 14 напівструктурованими інтерв'ю, були окреслені такі висновки. Представлено значну кількість етнографічних деталей про фактори розвитку, батьківський вплив, вплив технологій та вразливість до хакерства. Було виявлено підтримку гендерної та расової нерівності, але не упередженості щодо молоді. Більшість учасників вважали себе представниками середнього класу і працювали в технологічному секторі. Батьки також часто мали технологічні професії, причому стверджується, що раннє знайомство з технологіями супроводжується дрейфом у бік хакерства в підлітковому віці, в тому числі, із впливом однолітків [12].

Вивчаючи справи відомих правопорушників, яких переслідували правоохоронні органи, було проведено контент-аналіз 119 справ про кіберзлочини, розглянутих Міністерством юстиції США з 2013 по червень 2017 року. За результатами виявлено, що найпоширеніші справи стосувалися онлайн-шахрайства та втручання в роботу електро-обчислювальних машин, причому 91,5% правопорушників були чоловіками. Цікавим видається той факт, що середній вік чоловіків-правопорушників (35,6 років) виявився молодшим, ніж у жінок-правопорушниць (51,5 років). Більш ніж у половині

випадків у правопорушеннях брали участь більше одного злочинця, що свідчить про те, що або така онлайн-діяльність має важливий соціальний і груповий компонент, або ж злочинці, які працюють разом з іншими, мають більше шансів бути виявленими та притягнутими до відповідальності. Дослідження також виявило, що 30% правопорушників походять з країн за межами США і, що цікаво, ці правопорушники, як правило, молодші за американських злочинців [13, с. 235].

Використовуючи базу даних онлайн-аукціонів, що містить звіти про випадки шахрайства, зібрані між 2012 та 2013 роками в Гонконзі (загалом 61 звіт), було досліджено різні соціально-демографічні характеристики правопорушників. Різні дані з цих звітів були розподілені за типами поведінки та особистими характеристиками злочинців. Потім було визначено три групи правопорушників, причому вік, рівень освіти та внутрішня мотивація (як об'єктивна, так і та, чому правопорушник не боявся бути спійманим) були визначені як основні чинники, що визначають відмінності між цими різними типами правопорушників. Цікаво, що внутрішня мотивація та вік виявилися найбільш очевидними аспектами для досвідчених та активних правопорушників. Характеристики показують, що більшість правопорушників були чоловіками (67%), неодруженими або розлученими (72%), проживали з батьками (64%) і були у віці від 22 до 39 років (68%). Більшість правопорушників мали середню освіту (64%), працювали (56%), але були відносно бідними (64%), і лише невелика частина з них мали достаток (8%). Майже всі правопорушники (90%) раніше не мали історії арештів. Більшість з них (79%) брали участь в онлайн-аукціонах з матеріальних міркувань (наприклад, для покращення свого рівня життя) [14].

Різноманітні фактори, які можуть спонукати людей до вчинення кримінальних правопорушень у сфері кіберпростору, останніми роками перебувають у центрі уваги все більшої кількості науковців. Такі мотиви можуть варіюватися від фінансової винагороди та діяльності організованих злочинних угруповань, до особистої помсти, політичних переконань, а також прагнення до азарту, статусу та визнання.

В деяких дослідженнях йдеться про те, що мотивація хакерів є переважно внутрішньою та когнітивною (тобто такою, що відображає внутрішні психічні процеси), і тому важливим є з'ясування саме причинного фактору, так званого «потокую». Психологічний процес потоку пов'язаний з повним зануренням у діяльність до такої міри, що вона повністю поглинає людину, і асоціюється із задоволенням і зосередженістю. Аналіз даних показав, що цей потік може перериватися "зигзагоподібно", коли кризи, пов'язані з браком навичок, мотивують хакерів до подальшого розвитку [15, с. 175]. Це, в свою чергу, призводить до подальшого занурення в сферу кіберзлочинності,

вивчення і застосування досвіду колег-хакерів, нарощування досвіду і навичок, яке сприяє не просто вчиненню кіберправопорушень, а й доведенню вмінь конкретної особи злочинця до бездоганного рівня. Очевидним є той факт, що чим більший буде рівень знань особи, тим більш тяжкі правопорушення в кіберсфері нею будуть вчинятись.

Провівши дослідження, було виявлено чотири широкі категорії злочинності: шахрайство, пов'язане з банками та платіжними системами; торгівля забороненими товарами (включаючи продаж наркотиків в Інтернеті, продаж через «закриті» веб-портали); вимагання (програми-вимагачі, DDoS-атаки) та крадіжка даних. Злочинні мотиви включали заробляння грошей, сплату боргів, помсту, примус з боку інших осіб та вчинення відповідних порушень задля власного задоволення і розвитку, як хобі [16]. Вивчаючи різні фактори, які можуть впливати на ймовірність того, що особа візьме участь у пошкодженні веб-сайтів, слід враховувати і те, що наявність власного комп'ютера та відсутність чітких правил поведінки в Інтернеті пов'язані з більшою готовністю брати участь у зломі веб-сайтів [17, с. 360]. Аналіз 2018 року показав, що 26% респондентів повідомили, що вчиняли IT-правопорушення для хактивізму або протесту; мається на увазі використання хакерства на підтримку певних переконань або активістських програм. 19 % респондентів також зазначили, що були найняті кимось іншим для їх вчинення, а 11 % були мотивовані можливістю впливу на бізнес-конкурента. Відповідаючи на запитання, проти якого ресурсу вони використовували стресор (інструмент, який може викликати негативну реакцію на роботу інформаційно технологічних систем [18] окремих осіб, підприємств, установ або організацій), понад 52% респондентів повідомили, що використовували його для атаки на особисті або комерційні веб-сайти, а 26% – для атаки на інший тип бізнес-серверів, наприклад, поштовий або файловий. 17 % респондентів повідомили про використання стресора для атаки на державні веб-сайти або веб-сервери. Респонденти також атакували самі себе, щоб визначити, чи витримає їхня інфраструктура трафік, що відповідає уявленню про те, що ці сервіси можуть проводити стрес-тестування сайтів [9], таким чином, визначаючи пріоритетність атаки, знаходження слабких місць і полегшення майбутніх атак.

Дослідження, проведене у 2018 було присвячено аналізу підозрюваних у кібер правопорушеннях у Нідерландах між 2000 і 2012 роками та факторам, які знижують ймовірність вчинення кіберзлочинів [19]. Так, було проаналізовано низку ознак способу життя, які можуть зменшити ймовірність скоєння правопорушень, зокрема, чи проживав підозрюваний з партнером, чи мав він дитину, чи був він працевлаштований і чи отримував освіту. Науковці виявили, що проживання з партнером і дитиною знижує ймовірність скоєння

кіберзлочинів на 46%, порівняно зі зниженням на 19% для звичайних правопорушень. Наявність роботи також знижує ймовірність правопорушення на 10% (порівняно з 7% для традиційних протиправних діянь), але якщо робота пов'язана з ІТ, ймовірність фактично зростає на 14% (порівняно зі зниженням на 11% для традиційних кримінально-караних діянь). Важливим є те, що не було виявлено значного впливу рівня освіти на вчинення відповідних діянь, що говорить нам про відсутність вікової прив'язки до особи правопорушника, що, в свою чергу підтверджує наведене нами раніше. Проте, все-таки, принагідним є й визнання того, що напрямок впливу попередньо вказує на те, що вищий рівень освіти може підвищити ймовірність вчинення кіберзлочинів [19].

Враховуючи ці дані, слід надати таку класифікацію кіберзлочинців, заснованих на намірах, потенційній шкоді, навичках та інших складових. Загалом, хакерів класифікують на "білих" і "чорних", маючи на увазі хакерів з добрими і злісними намірами. Більш ґрунтовну класифікацію запропонував Д. Обсміт. Його класифікація – це багатовимірна систематика, заснована на рівні навичок і мотивації, побудована за принципом ієрархічної драбини [20].

Драбина навичок і мотивації починається з "Вандала", який є відносно недосвідченим, з невеликим або взагалі без значного досвіду програмування. Хакери цієї категорії, як правило, мотивовані своєю цікавістю та бажанням досягти особистої слави або, принаймні, права хвалитися серед однолітків. Вони здебільшого покладаються на інформацію та інструменти, створені більш досвідченими хакерами. Зважаючи на свій вік і відносний мінімальний досвід, вони, як правило, менш відповідальні, і часто саме вони випускають віруси у вільний доступ. Прикладом є Свен Яшан, підліток, автор «хробака Сассера». Йому було 17 років, коли він став його автором, будучи відносно недосвідченим програмістом. Свої мотиви він пов'язував із навчанням у цій справі, жагою до вищості серед однодумців і бажанням самоствердитись у такий спосіб [20].

Потім модель визначає "Порушників", які також керуються бажанням прославитися, їхні навички є більш розвинутими, але й досі далекі від рівня експерта. Як і в попередньому випадку, фінансова вигода для них навіть не є домінуючим фактором у вчиненні кіберправопорушень. Хакери-порушники відчують себе елітою, поза будь-якими правилами, адже для них правила – це штучні кордони, встановлені тими, хто має особливі потреби. Нерідко дану категорію осіб класифікують як залежних, оскільки правопорушники проводять від 10 до 12 годин за комп'ютером щодня, зламуючи системи, що також призводить до руйнування їх особистого життя, в тому числі шлюбу, якщо він наявний [20].

Третій тип – хакер-злодій. Злодій, як випливає з назви, в основному зацікавлений у якійсь незаконній вигоді. Деякі з них є хакерами-посередни-

ками, які покладаються на інструменти, створені більш досвідченими хакерами, або ж вони можуть бути хакерами, які ці інструменти і створюють. Спектр правопорушень є необмеженим, і до них відносять: кібер-вимагання, економічне шпигунство (крадіжка комерційної таємниці), крадіжка особистих даних та крадіжка номерів і даних з кредитних карток. Через матеріальний фактор, це найбільш поширена форма кіберзлочинності і найбільш небезпечна для економіки. Це найбільш швидкозростаючий сегмент хакерської популяції. Деякі хакери цієї категорії також стверджують, що їхня місія полягає в тому, щоб показати світові, наскільки погана сучасна безпека, на додаток до отримання прибутку [20].

Говорячи за тип "Шпигун", можна визнати той факт, що він володіє найвищим рівнем навичок і є найбільш небезпечним для економічних процесів, національної безпеки, а також інших охоронюваних законом об'єктів. Кібершпигуни більш рішуче налаштовані на досягнення своєї мети – викрадення інформації. Зазвичай, вони перебувають під захистом іноземних урядів і, як правило, мають ґрунтовну підготовку. Мотив збагачення також може бути присутнім у діяльності шпигуна, враховуючи цінність інформації, яку він може отримати, і велику кількість ресурсів, що перебувають під контролем уряду, з яким він співпрацює. Хакери-шпигуни, як правило, дуже витончені і використовують методи замітання слідів, такі як ретрансляційні комп'ютери, щоб створити враження, що атака відбувається локально, і ускладнити їхнє відстеження [20]. Для правоохоронних органів типовим є те, що на успішне відстеження цього виду, на його затримання та притягнення до кримінальної відповідальності можуть піти роки. Через специфіку роботи в розвідувальній сфері, цей профіль є найбільш прихованим, і про нього найважче отримати інформацію. Згідно з фактами, зібраними в аналітичному звіті CNN, цей профіль має всі підстави і можливості для розвитку. У звіті пояснюється, як інтернет полегшує роботу іноземних розвідок, дозволяючи відстежувати звички потенційних вербувальників, вербувати "кротів", забезпечувати безпеку каналів доставки і ускладнювати відстеження їхніх слідів [20].

Висновки. На підставі аналізу низки джерел, доходимо висновку що кіберзлочинці становлять значну загрозу для життєдіяльності громадянського суспільства, бізнесу та діяльності урядів, а їх характеристика є важливим аспектом в боротьбі з таким феноменом як кіберзлочинність. Отож, здійснивши аналіз, можемо говорити за те, що більша ймовірність вчинення кіберзлочинів припадає на: відносно молоді вікові групи, особливо серед осіб у віці від 13 до 20 років; осіб чоловічої статі; осіб, які мають наявність завершеного середнього або незавершеного вищого рівня освіти; мають вищу технологічну компетентність; безробітних або працевлаштованих у технологічних

професіях. Виведені ж мотиви включають в себе: фінансову винагороду; прагнення до статусності, влади та визнання з боку інших; процеси залежності та інші форми гедоністичного задоволення; бажання помститися певним особам, групам або суспільству; цікавість, пов'язана з доступом до певної інформації; переживання психологічного потоку; сприйняття соціальної та моральної прийнятності участі в кіберзлочинній діяльності.

Література:

1. Sykes, Gresham M., and David Matza. "Techniques of neutralization: A theory of delinquency." *Delinquency and Drift Revisited*, Volume 21. Routledge, 2017. 33-41. URL: http://www.antonioacasella.eu/archipsy/Sykes_Matza_1957.pdf.
2. Festinger, L. "A Theory of Cognitive Dissonance. Volume 2 Stanford University Press." (1957).
3. Muraven, Mark, Greg Pogarsky, and Dikla Shmueli. "Self-control depletion and the general theory of crime." *Journal of Quantitative Criminology* 22 (2006): 263-277.
4. Ent, Michael R., Roy F. Baumeister, and Dianne M. Tice. "Trait self-control and the avoidance of temptation." *Personality and Individual Differences* 74 (2015): 12-15. URL: <https://www.academia.edu/download/99764093/j.paid.2014.09.03120230313-1-1waskri.pdf>.
5. Bandura, Albert. "Social foundations of thought and action." Englewood Cliffs, NJ 1986.23-28 (1986): 2.
6. Cross, Donna, et al. "A social-ecological framework for understanding and reducing cyberbullying behaviours." *Aggression and Violent Behavior* 23 (2015): 109-117. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1359178915000786>.
7. Cohen, Lawrence E., and Marcus Felson. "Social change and crime rate trends: A routine activity approach." *Crime: Critical Concepts in Sociology* 1 (1979): 316.
8. Ajzen, Icek. "The theory of planned behavior." *Organizational behavior and human decision processes* 50.2 (1991): 179-211. URL: <https://ojs.unbc.ca/index.php/design/article/download/1887/1414>.
9. Hyslip, T., and T. Holt. "Defining the profile of potential cybercriminals." *Homeland Defence & Security Information Analysis Center (HDIAC) Journal* 5 (2018): 25-30. URL: https://hdiac.org/wp-content/uploads/2018/05/20180515_Defining-the-Profile-of-Potential-Cyber-Criminals.pdf.
10. Woo, Hyung-Jin. *The hacker mentality: Exploring the relationship between psychological variables and hacking activities*. Diss. University of Georgia, 2003. URL: https://getd.libs.uga.edu/pdfs/woo_hyung-jin_200305_phd.pdf.
11. Donner, Christopher M. "The gender gap and cybercrime: An examination of college students' online offending." *Victims & offenders* 11.4 (2016): 556-577.
12. Steinmetz, Kevin F. "Becoming a hacker: Demographic characteristics and developmental factors." *Journal of Qualitative Criminal Justice & Criminology* 3.1 (2015): 31-60. URL: <https://assets.pubpub.org/t7ul9agl/66bf20ed-08f1-48fb-a4f7-9e4ce64c9ec4.pdf>.
13. Payne, Brian K., Brittany Hawkins, and Chunsheng Xin. "Using labeling theory as a guide to examine the patterns, characteristics, and sanctions given to cybercrimes." *American journal of criminal justice* 44 (2019): 230-247. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12103-018-9457-3>.
14. Chan, Vivien, et al. "An exploratory profiling study of online auction fraudsters." *Advances in Digital Forensics X: 10th IFIP WG 11.9 International Conference, Vienna, Austria, January 8-10, 2014, Revised Selected Papers* 10. Springer Berlin Heidelberg, 2014. URL: https://inria.hal.science/hal-01393758/file/978-3-662-44952-3_4_Chapter.pdf.

15. Voiskounsky, Alexander E., and Olga V. Smyslova. "Flow-based model of computer hackers' motivation." *CyberPsychology & behavior* 6.2 (2003): 171-180.
16. Odinot, G., et al. "Organised cybercrime in the Netherlands: Empirical findings and implications for law enforcement." (2017). https://research.hva.nl/files/5582630/Cahier_2017_1_Full_text_tcm28_244615.pdf.
17. Holt, Thomas J., et al. "Exploring the correlates of individual willingness to engage in ideologically motivated cyberattacks." *Deviant behavior* 38.3 (2017): 356-373
18. Кононенко, Сергій Олексійович, Андрій Іванович Ткачук, and Ольга Василівна Пуляк. "Безпека життєдіяльності." (2013). URL:
19. M. W. Kranenbarg, S. Ruiter, J.-L. Van Gelder, W. Bernasco, Cyber- offending and traditional offending over the life-course: An empirical comparison, *Journal of Developmental and Life-Course Criminology* 4 (2018) 343–36. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40865-018-0087-8>.
20. Aseef, Nilkund, et al. "Cyber-criminal activity and analysis." White paper (2005).

References:

1. Sykes, Gresham M., and David Matza. "Techniques of neutralization: A theory of delinquency." *Delinquency and Drift Revisited*, Volume 21. Routledge, 2017. 33-41. URL: http://www.antonioacasella.eu/archipsy/Sykes_Matza_1957.pdf.
2. Festinger, L. "A Theory of Cognitive Dissonance. Volume 2 Stanford University Press." (1957).
3. Muraven, Mark, Greg Pogarsky, and Dikla Shmueli. "Self-control depletion and the general theory of crime." *Journal of Quantitative Criminology* 22 (2006): 263-277.
4. Ent, Michael R., Roy F. Baumeister, and Dianne M. Tice. "Trait self-control and the avoidance of temptation." *Personality and Individual Differences* 74 (2015): 12-15. URL: <https://www.academia.edu/download/99764093/j.paid.2014.09.03120230313-1-1waskri.pdf>.
5. Bandura, Albert. "Social foundations of thought and action." Englewood Cliffs, NJ 1986.23-28 (1986): 2.
6. Cross, Donna, et al. "A social–ecological framework for understanding and reducing cyberbullying behaviours." *Aggression and Violent Behavior* 23 (2015): 109-117. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1359178915000786>.
7. Cohen, Lawrence E., and Marcus Felson. "Social change and crime rate trends: A routine activity approach." *Crime: Critical Concepts in Sociology* 1 (1979): 316.
8. Ajzen, Icek. "The theory of planned behavior." *Organizational behavior and human decision processes* 50.2 (1991): 179-211. URL: <https://ojs.unbc.ca/index.php/design/article/download/1887/1414>.
9. Hyslip, T., and T. Holt. "Defining the profile of potential cybercriminals." *Homeland Defence & Security Information Analysis Center (HDIAC) Journal* 5 (2018): 25-30. URL: https://hdiac.org/wp-content/uploads/2018/05/20180515_Defining-the-Profile-of-Potential-Cyber-Criminals.pdf.
10. Woo, Hyung-Jin. *The hacker mentality: Exploring the relationship between psychological variables and hacking activities*. Diss. University of Georgia, 2003. URL: https://getd.libs.uga.edu/pdfs/woo_hyung-jin_200305_phd.pdf.
11. Donner, Christopher M. "The gender gap and cybercrime: An examination of college students' online offending." *Victims & offenders* 11.4 (2016): 556-577.

12. Steinmetz, Kevin F. "Becoming a hacker: Demographic characteristics and developmental factors." *Journal of Qualitative Criminal Justice & Criminology* 3.1 (2015): 31-60. URL: <https://assets.pubpub.org/t7ul9agl/66bf20ed-08f1-48fb-a4f7-9e4ce64c9ec4.pdf>.
13. Payne, Brian K., Brittany Hawkins, and Chunsheng Xin. "Using labeling theory as a guide to examine the patterns, characteristics, and sanctions given to cybercrimes." *American journal of criminal justice* 44 (2019): 230-247. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12103-018-9457-3>.
14. Chan, Vivien, et al. "An exploratory profiling study of online auction fraudsters." *Advances in Digital Forensics X: 10th IFIP WG 11.9 International Conference, Vienna, Austria, January 8-10, 2014, Revised Selected Papers 10*. Springer Berlin Heidelberg, 2014. URL: https://inria.hal.science/hal-01393758/file/978-3-662-44952-3_4_Chapter.pdf.
15. Voiskounsky, Alexander E., and Olga V. Smyslova. "Flow-based model of computer hackers' motivation." *CyberPsychology & behavior* 6.2 (2003): 171-180.
16. Odinet, G., et al. "Organised cybercrime in the Netherlands: Empirical findings and implications for law enforcement." (2017). https://research.hva.nl/files/5582630/Cahier_2017_1_Full_text_tcm28_244615.pdf.
17. Holt, Thomas J., et al. "Exploring the correlates of individual willingness to engage in ideologically motivated cyberattacks." *Deviant behavior* 38.3 (2017): 356-373
18. Kononenko, Sergiy Oleksiyovych, Andriy Ivanovych Tkachuk, and Olga Vasylyivna Pulyak. "Safety of life activity." (2013).
19. M. W. Kranenbarg, S. Ruiters, J.-L. Van Gelder, W. Bernasco, Cyber- offending and traditional offending over the life-course: An empirical comparison, *Journal of Developmental and Life-Course Criminology* 4 (2018) 343–36. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40865-018-0087-8>.
20. Aseef, Nilkund, et al. "Cyber-criminal activity and analysis." White paper (2005).

УДК 342.92

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-563-571](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-563-571)

Бондар Олександр Сергійович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Науки, 26, м. Дніпро, 49005, <https://orcid.org/0000-0003-4870-9206>

Бабкова Тетяна Вікторівна суддя Фрунзенського районного суду м. Харкова у відставці, кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії права та конституціоналізму, Західноукраїнський національний університет, вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, <https://orcid.org/0009-0009-6678-3515>

Романенко Людмила Миколаївна кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та прав людини, Національна академія внутрішніх справ, Солом'янська площа, 1, м. Київ, 03035, <https://orcid.org/0009-0000-9137-1031>

ВЗАЄМОДІЯ СУДОВОЇ ГІЛКИ ВЛАДИ З ВИКОНАВЧОЮ ТА ЗАКОНОДАВЧОЮ ГІЛКАМИ ВЛАДИ: ПРОБЛЕМИ ТА МОЖЛИВІ РІШЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена аналізу взаємодії між судом, який є основним суб'єктом судового права, та іншими гілками влади. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю зміцнення демократичних інститутів та забезпечення ефективної роботи судів у сучасних умовах.

Мета статті – визначення проблем, які ускладнюють взаємодію між судом, законодавчою та виконавчою гілками влади в Україні, та знаходження шляхів їх вирішення. Для досягнення мети в процесі дослідження було вирішено низку завдань: визначено значення взаємодії між гілками влади в Україні; проаналізовано взаємодію судів із законодавчою та виконавчою гілками влади; визначено основні проблеми, які її ускладнюють, та запропоновано можливі шляхи їх вирішення. В ході дослідження використано загальнонаукові методи пізнання: індукції та дедукції, аналізу та синтезу, асоціації та аналогії.

Дослідження підкреслює ключову роль взаємодії між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади у підтримці демократії, верховенства права та захисті прав громадян. Сьогодні суди тісно співпрацюють з іншими гілками влади, забезпечуючи безперервну роботу та доступ громадян до

правосуддя навіть в умовах воєнного стану. Однак ця синергія стикається з такими перешкодами, як тиск на суди з боку законодавчої та виконавчої гілок влади, неправомірне втручання в судовий процес, корупція, а також недоліки в координації та комунікації. Вирішення цих проблем вимагає зміцнення незалежності судової влади, запровадження надійних гарантій захисту суддів від зовнішнього тиску, сприяння прозорості судового процесу, посилення антикорупційних заходів у судовій системі, вдосконалення каналів координації та комунікації між гілками влади, а також розширення доступу до юридичної освіти та підвищення стандартів професійної етики серед суддів та посадових осіб. Практичне значення дослідження полягає в удосконаленні механізмів взаємодії між судовою системою та іншими гілками влади, сприяючи зміцненню правової держави, підвищенню рівня демократії та захисту прав громадян в Україні.

Ключові слова: *судова система, законодавча влада, дистанційне правосуддя, Конституційний Суд України, корупція.*

Bondar Oleksandr Serhiiovich Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil and Legal Disciplines, Educational-and-Scientific Institute of Law and Innovative Education, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Avenue of Science, 26, Dnipro, 49005, <https://orcid.org/0000-0003-4870-9206>

Babkova Tetiana Viktorivna Retired Judge of the Frunze District Court of Kharkiv, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor of the Department of Theory of Law and Constitutionalism, West Ukrainian National University, Lvivska St., 11, Ternopil, 46009, <https://orcid.org/0009-0009-6678-3515>

Romanenko Liudmyla Mykolaivna Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor of the Department of Constitutional Law and Human Rights, National Academy of Internal Affairs, Solomyanska Square, 1, Kyiv, 03035, <https://orcid.org/0009-0000-9137-1031>

INTERACTION BETWEEN THE COURT AND OTHER BRANCHES OF GOVERNMENT: PROBLEMS AND POSSIBLE SOLUTIONS

Abstract. The article analyzes the interaction between the court, which is the main subject of judicial law, and other branches of government. The relevance of the study is stipulated by the need to strengthen democratic institutions and ensure the effective operation of courts in the current environment.

The purpose of the article is to identify the problems which complicate the interaction between the court, the legislative and executive branches of power in Ukraine, and to find ways to solve them. To achieve this goal, the study solved a number of tasks: the importance of interaction between the branches of power in Ukraine was determined; the interaction of courts with the legislative and executive branches of power was analyzed; the main problems which complicate it were identified and possible ways of their solution were suggested. The study uses general scientific methods of cognition: induction and deduction, analysis and synthesis, association and analogy.

The study emphasizes the key role of interaction between the legislative, executive and judicial branches of government in maintaining democracy, the rule of law and the protection of citizens' rights. Today, the courts work closely with other branches of government to ensure the smooth operation and access to justice for citizens, even under martial law. However, this synergy faces obstacles such as pressure on the courts from the legislative and executive branches of government, undue interference in the judicial process, corruption, and lack of coordination and communication. Solving these problems requires strengthening the independence of the judiciary, introducing reliable guarantees to protect judges from external pressure, promoting transparency of the judicial process, strengthening anti-corruption measures in the judiciary, improving coordination and communication channels between the branches of government, as well as expanding access to legal education and raising standards of professional ethics among judges and officials. The practical significance of the study is to improve the mechanisms of interaction between the judiciary and other branches of government, contributing to the strengthening of the rule of law, increasing the level of democracy and protection of citizens' rights in Ukraine.

Keywords: judicial system, legislature, remote justice, Constitutional Court of Ukraine, corruption.

Постановка проблеми. Взаємодія між судами та іншими гілками влади має першорядне значення в будь-якому демократичному суспільстві, слугуючи наріжним каменем системи стримувань і противаг, покликаної забезпечувати верховенство права, відстоювати конституційні принципи та захищати права і свободи особи. Ця складна взаємодія між судовою, законодавчою та виконавчою гілками влади має важливе значення для забезпечення підзвітності, прозорості та належного функціонування державних інституцій.

По суті, взаємодія між судами та іншими гілками влади слугує кільком важливим цілям: захисту конституційних принципів, забезпеченню поділу влади, захисту прав і свобод громадян, сприянню підзвітності та прозорості уряду.

Суди відіграють ключову роль у тлумаченні та застосуванні конституції, забезпечуючи відповідність дій законодавчої та виконавчої гілок влади її положенням. Здійснюючи судовий контроль, суди підтримують верховенство конституції та запобігають зловживанню владою з боку інших гілок влади.

Підтримуючи тонкий баланс між трьома гілками влади, взаємодія між судами та іншими гілками влади допомагає запобігти концентрації влади в одній гілці. Такий поділ влади має важливе значення для запобігання тиранії та сприяння демократичному врядуванню.

Суди виступають бар'єром проти свавілля уряду та захищають основні права і свободи громадян. Здійснюючи судовий нагляд за законодавством та діями виконавчої влади, суди можуть скасовувати закони або політику, які порушують конституційні права, тим самим захищаючи свободу особистості.

Судовий нагляд за діями уряду сприяє підвищенню підзвітності та прозорості уряду. Піддаючи рішення та дії виконавчої та законодавчої гілок влади судовому контролю, суди забезпечують підзвітність державних службовців перед законом та громадськістю.

В умовах реформування правової системи в Україні роль судової влади у зміцненні національної державності та захисті прав людини набуває особливого значення. Як закріплено в Конституції України, судова влада визнається рівноправною та незалежною гілкою влади поряд із законодавчою та виконавчою гілками влади. Таке визнання підкреслює важливість судової влади у взаємовідносинах вищих органів влади та в більш широкому контексті побудови правової держави.

Тому вивчення проблем, притаманних взаємодії між судами та іншими гілками влади, а також пошук шляхів їх подолання є критично важливими для розвитку демократичного врядування, збереження верховенства права та захисту прав і свобод людини і громадянина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень та публікацій вказує на актуальність питання взаємодії гілок влади в Україні. Його окремі аспекти висвітлюються в роботах Шевчука С. [2], Ольховського Б., Ольховського Є. [3], Горецького О. [4], Мамченко Н. [6], Тетері І. [7], Правдіна І. [10] та інших. Втім недостатньо дослідженим залишається взаємодія суду із законодавчою та виконавчою гілками влади в контексті сучасних викликів та реформаційних процесів.

Мета статті – визначення проблем, які ускладнюють взаємодію між судом, законодавчою та виконавчою гілками влади в Україні, та знаходження шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Конституція України, ухвалена в 1996 році, встановлює основи здійснення державної влади шляхом її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Кожна з цих гілок діє в межах, визначених

Конституцією, відповідно до законодавства України [1]. Практична реалізація принципу поділу владних повноважень передбачає, що кожна гілка користується автономією в межах своєї визначеної компетенції. Разом з тим, законодавча, виконавча та судова влада взаємодіють між собою, забезпечуючи гармонійне функціонування державних інституцій та виконання їхніх завдань. Взаємодія між цими гілками влади є ключовою для забезпечення стабільності політичної системи та розвитку демократії в країні. Верховна Рада України, будучи єдиним органом законодавчої влади, приймає закони, які визначають правила та принципи функціонування суспільства. Виконавча влада відповідає за їх виконання та реалізацію державної політики. Судова влада, яка здійснюється судами, забезпечує відповідність дій законодавчої та виконавчої влади Конституції та законам України. Зазначена взаємодія дозволяє зберегти баланс влади та запобігти її концентрації в руках однієї гілки. Вона також забезпечує контроль за владою та захист прав та свобод громадян. Без такої взаємодії можливе порушення конституційних принципів та правових норм, що може призвести до кризи в державі.

Разом з тим, лише суд має вищу владу у вирішенні спорів щодо конституційності та законності дій інших гілок влади [2]. Як єдиний орган, уповноважений реалізувати функції судової влади, він підтримує авторитет держави, адже за відсутності спеціальних обмежувальних повноважень, яким володіє суд, законодавча та виконавча гілки влади можуть перейти від правління до тиранії, вдаючись до організації насильства проти суспільства. По суті, суд є інструментом, за допомогою якого закон ефективно формує суспільні відносини. Конституційне закріплення основних принципів організації та функціонування судової влади в Україні забезпечує стабільність, сталий розвиток та ефективне виконання покладених на суди завдань. Виконання цих завдань підтримує порядок у структурі держави, стримуючи посягання на свободу та особисту недоторканість людини та громадянина. Разом з тим, серед усіх гілок влади судова влада займає найбільш крихку позицію: вона не залежить від мандата виборців, подібно до законодавчої влади, і не має апарату примусу, властивого виконавчій владі [3]. Це робить судову владу вразливою перед можливими спробами втручання в її діяльність або недотриманням її рішень з боку інших гілок влади.

Отже, взаємодія між законодавчою, виконавчою та судовою владою є важливою для забезпечення демократії, правової державності та захисту прав громадян. Вона є фундаментом стабільного функціонування суспільства та його політичної системи. Натомість, судова влада в певній мірі залежить від законодавчої та виконавчої гілок, що впливає на здатність судів виконувати свої функції відповідно до принципів правової держави.

Сьогодні правосуддя здійснюється в умовах воєнного стану. Безперечно, це впливає на його якість. Працівникам суду, особливо в регіонах, постраждалих від бойових дій та окупації, стає дедалі важче ефективно виконувати свої обов'язки. Розподіл справ, проведення судових засідань та їх фіксація, своєчасне оформлення рішень стає надзвичайно складним. Ситуацію погіршують проблеми з фінансуванням та неукомплектованістю судів [4]. І хоча введення воєнного стану не зупиняє судові процеси, на практиці забезпечення безперебійної роботи судів є надзвичайно складним. На початку війни більшість судів призупинили свою звичайну судову діяльність. Як правило, розглядалися лише окремі справи в межах кримінального провадження, а відкриті слухання відбувалися досить рідко. Проте з часом суди відновили свою діяльність. Цього було досягнуто, зокрема, завдяки співпраці з іншими гілками влади, зокрема законодавчою та виконавчою.

Насамперед необхідно відзначити взаємодію з Верховною Радою України (ВРУ). Зокрема, прийнято закон щодо впровадження електронного кабінету, що дає реальну можливість обмінюватися зі стороною документами й забезпечувати швидкий та якісний розгляд судових справ [5]. Наразі на опрацюванні в комітеті ВРУ знаходиться законопроект про дистанційне правосуддя. Ним пропонується надати можливість суддям працювати із системою електронного документообігу та, зокрема, вносити до Реєстру судові рішення в дистанційному режимі [6]. Крім того, завдяки введенню в дію Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо негайного відновлення розгляду справ стосовно дисциплінарної відповідальності суддів», розблоковано розгляд дисциплінарних скарг на суддів. Нагадуємо, що зазначена процедура не працювала від початку війни [7]. Ще одним прикладом взаємодії судів із законодавчою владою є прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України на конкурсних засадах», завдяки якому встановлена відкрита конкурсна процедура відбору суддів до Конституційного суду України [8].

Щодо взаємодії з виконавчою владою, варто зазначити, що на початку повномасштабної війни Державна судова адміністрація України звернулась до Міністерства цифрової трансформації з проханням про забезпечення судів безперервним зв'язком. Пізніше, завдяки підтримці Мінцифри, ДСА отримала від компанії SpaceX станції супутникового зв'язку StarLink [9].

Враховуючи зазначене, можна говорити про тісну взаємодію судів з іншими гілками влади, завдяки якій вдається забезпечити безперервну роботу судів та доступ до правосуддя для громадян навіть у складних умовах воєнного стану. Натомість така взаємодія ускладнюється низкою проблем, серед яких варто відзначити:

- **тиск на суди з боку законодавчої та виконавчої гілок влади.** Тиск на суди з боку законодавчої та виконавчої гілок влади в Україні є серйозною проблемою, що включає намагання впливати на рішення судів та обмеження їх незалежності. Це проявляється у вигляді призначення політично мотивованих суддів, негласної кон'юнктури в процесі остаточного вирішення певних категорій справ, тиску на розгляд певних справ або втручання у судові рішення через законодавчі зміни чи невиконання судових рішень;

- **втручання у здійснення правосуддя.** Системне втручання у здійснення правосуддя стало поширеною проблемою. Воно включає в себе такі інциденти, як перешкоджання роботі суддів у залах судових засідань, пошкодження майна суду, фізичні погрози та спроби порушити психологічну рівновагу суддів. Особливе занепокоєння викликають випадки втручання у здійснення правосуддя з використанням засобів масової інформації, негативні висловлювання на адресу суддів з боку представників органів державної влади, місцевого самоврядування, народних депутатів тощо [10];

- **корупція.** Корупція в судовій системі підриває довіру громадян, сприяє політизації судових рішень, створює умови для тиску з боку інших гілок влади і порушує принцип рівності перед законом, що ускладнює взаємодію судів з іншими гілками влади;

- **недоліки у координації та комунікації.** Недостатня координація та комунікація між судовою системою та іншими гілками влади призводить до конфліктів, затримок у прийнятті рішень та неспроможності впровадження реформ. Ефективна взаємодія та співпраця важливі для забезпечення правової державності та підтримки демократичних цінностей.

Розв'язання зазначених проблем передбачає впровадження широкого спектру заходів. Такі заходи можуть включати посилення незалежності судів, встановлення ефективних механізмів захисту суддів від тиску та втручання, забезпечення прозорості та відкритості у роботі судів, а також зміцнення антикорупційних заходів у судовій системі. Необхідно поліпшити координацію та комунікацію між судовою владою та іншими гілками влади, розширити доступ до юридичної освіти та підвищити рівень професійної етики серед суддів та представників інших гілок влади. Заходи такого роду сприятимуть зміцненню правової державності, підвищенню довіри громадян до судової системи та покращенню взаємодії судів з іншими гілками влади, що є важливою умовою для ефективного функціонування демократичного суспільства.

Висновки. Взаємодія між судами, законодавчою та виконавчою гілками влади в Україні має важливе значення для підтримки демократії, забезпечення верховенства права та захисту прав громадян. Як підкреслюється в дослідженні, ця взаємодія є основою соціальної стабільності та цілісності

політичної системи. Незважаючи на такі перешкоди, як зовнішній тиск, втручання, корупція та порушення комунікації, суди залишаються тісно пов'язаними з іншими гілками влади, забезпечуючи доступ до правосуддя навіть у такі складні часи, як воєнний стан.

Для вирішення цих проблем необхідно зміцнювати незалежність судової влади, впроваджувати надійні гарантії захисту від зовнішнього впливу, підвищувати прозорість судового процесу, посилювати антикорупційні заходи та покращувати координацію і комунікацію між гілками влади. Крім того, підвищення етичних стандартів серед суддів і чиновників є важливими кроками на шляху до більш стійкої та справедливої системи.

Практичне значення дослідження полягає в удосконаленні механізмів взаємодії судової влади з іншими гілками влади, що в кінцевому підсумку сприяє зміцненню верховенства права, розвитку демократії та захисту прав громадян в Україні.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року: редакція від 01.01.2020 № 27-IX. ВРУ. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні: монографія. Київ: Реферат, 2007. 640 с.
3. Ольховський Б., Ольховський Є. Конституційні засади судової влади в умовах формування правової держави. Вісник Академії правових наук України. 2003. № 1 (32). С. 45–51.
4. Горещкий О. Доступ до правосуддя під час війни – успіхи, загрози, рекомендації. Юридична газета online. 2022. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/dostup-do-pravosuddya-pid-chas-viyuni--uspihi-zagrozi-rekomendaciyi.html>
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами: Закон України від 29 червня 2023 року № 3200-IX. ВРУ. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text>
6. Мамченко Н. У Раді зареєстровано законопроект про дистанційне правосуддя. Судово-юридична газета. 2023. URL: <https://www.sud.ua/uk/news/publication/259109-v-rade-zaregistrovan-zakonoproekt-o-distantsionnom-pravosudii>
7. Тетеря І. Відновлення розгляду скарг на суддів: Верховна Рада ухвалила закон. Мінд. 2023. URL: <https://mind.ua/openmind/20262298-vidnovlennya-rozglyadu-skarg-na-suddiv-verhovna-rada-uhvalila-zakon>
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України на конкурсних засадах: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2846-IX. ВРУ. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2846-20#Text>
9. ДСА України за сприяння Мінцифри за час війни отримала 53 станції супутникового зв'язку StarLink. Державна судова адміністрація України. 2022. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1291646/>
10. Правдін І. «Якщо в державі дозволяється тиск на суддів, це автоматично нівелює будь-які досягнення демократії». Закон і Бізнес. 2020. URL: <https://baas.gov.ua/ua/media-kaas/news/3694-suddya-rechnitsya-oksana-epel-yakshcho-v-derzhavi-dozvolyaetsya-tisk-na-suddiv-tse-avtomatichno-nivelyue-bud-yaki-dosyagnennya-demokratiji.html>

References:

1. Konstytutsiya Ukrainy vid 28 chervnya 1996 roku: redaktsiya vid 01.01.2020 № 27-IX (2020). [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996: edition dated January 1, 2020 No. 27-IX]. VRU. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Shevchuk, S. (2007). Sudova pravotvorchist': svitovyy dosvid i perspektyvy v Ukraini: monohrafiya [Judicial law-making: world experience and prospects in Ukraine: monograph]. Kyiv: Referat, 640 [in Ukrainian].
3. Ol'khovs'kyy, B., Ol'khovs'kyy, YE. (2003). Konstytutsiyni zasady sudovoyi vlady v umovakh formuvannya pravovoyi derzhavy [Constitutional principles of judicial power in the conditions of the formation of a legal state]. Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrainy, 1 (32), 45–51 [in Ukrainian].
4. Horets'kyy, O. (2022). Dostup do pravosuddya pid chas viyny – uspikhy, zahrozy, rekomendatsiyi [Access to justice during the war – successes, threats, recommendations]. Yurydychna hazeta online. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/dostup-do-pravosuddya-pid-chas-viyny--uspihi-zagrozi-rekomendaciyi.html> [in Ukrainian].
5. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo obov'yazkovoyi reyestratsiyi ta vykorystannya elektronnykh kabinetiv v Yedyniy sudoviy informatsiyno-telekomunikatsiyniy systemi abo yiyi okremiy pidsystemi (moduli), shcho zabezpechuye obmin dokumentamy: Zakon Ukrainy vid 29 chervnya 2023 roku № 3200-IX. (2023). [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding mandatory registration and use of electronic cabinets in the Unified Judicial Information and Telecommunications System or its separate subsystem (module) that ensures the exchange of documents: Law of Ukraine dated June 29, 2023 No. 3200-IX]. VRU. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text> [in Ukrainian].
6. Mamchenko, N. (2023). U Radi zareyestrovano zakonoproekt pro dystantsiyne pravosuddya [The draft law on remote justice has been registered in the Council]. Sudovoyurydychna hazeta. Retrieved from: <https://www.sud.ua/uk/news/publication/259109-v-rade-zaregistrovan-zakonoproekt-o-distantcionnom-pravosudii> [in Ukrainian].
7. Teterya, I. (2023). Vidnovlennya roz-hlyadu skarh na suddiv: Verkhovna Rada ukhvalyla zakon [Resumption of consideration of complaints against judges: Verkhovna Rada passed the law]. Mind. Retrieved from: <https://mind.ua/openmind/20262298-vidnovlennya-rozglyadu-skarg-na-suddiv-verhovna-rada-uhvalila-zakon> [in Ukrainian].
8. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennya poryadku vidboru kandydatur na posadu suddi Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy na konkursnykh zasadakh: Zakon Ukrainy vid 13 hrudnya 2022 roku № 2846-IX. (2022). [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of the procedure for selecting candidates for the position of judge of the Constitutional Court of Ukraine on a competitive basis: Law of Ukraine dated December 13, 2022 No. 2846-IX]. VRU. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2846-20#Text> [in Ukrainian].
9. DSA Ukrainy za spryyannya Mintsyfyry za chas viyny otrymala 53 stantsiyi suputnykovoho zv'yazku StarLink. (2022). [DSA of Ukraine with the assistance of the Ministry of Digitization received 53 StarLink satellite communication stations during the war]. Derzhavna sudova administratsiya Ukrainy. Retrieved from: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1291646/> [in Ukrainian].
10. Pravdin, I. (2020). «Yakshcho v derzhavi dozvolyyat'sya tysk na suddiv, tse avtomatychno nivelyuye bud'-yaki dosyahnennya demokratiyi» [“If pressure on judges is allowed in the state, it automatically nullifies any achievements of democracy”]. Zakon i Biznes. Retrieved from: <https://6aas.gov.ua/ua/media-kaas/news/3694-suddya-rechnitsya-oksana-epel-yakshcho-v-derzhavi-dozvolyaetsya-tysk-na-suddiv-tse-avtomatichno-nivelyue-bud-yaki-dosyagnennya-demokratiji.html> [in Ukrainian].

УДК 342.92

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-572-581](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-572-581)

Буряченко Олеся Анатоліївна ад'юнкт кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, тел.: (095) 012-49-01, <https://orcid.org/0009-0007-2496-8429>

ОРГАНИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розглядаються питання удосконалення діяльності органів досудового розслідування Національної поліції як суб'єктів адміністративно-юрисдикційної діяльності. Визначено необхідність вжити низки заходів організаційно-правового характеру.

Запропоновано внести зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо визначення повноважень органів досудового розслідування Національної поліції як суб'єктів адміністративно-юрисдикційної діяльності. Запропоновано передбачити у посадових повноваженнях слідчих та дізнавачів органів досудового розслідування Національної поліції право самостійно складати протоколи про адміністративні правопорушення, у разі закриття кримінальних проваджень у зв'язку з відсутністю складу кримінального правопорушення. Також пропонується передбачити, що у разі виявлення ознак адміністративного правопорушення, складання протоколу про яке не входить до компетенції слідчого або дізнавача органу Національної поліції, вони мають право складати постанову про виділення матеріалів досудового розслідування для проведення додаткової перевірки виявлених відомостей, що вказують на наявність ознак адміністративного правопорушення, і направляти ці матеріали на адресу осіб, які мають право складати відповідні протоколи про адміністративні правопорушення. Або ж у разі виявлення ознак адміністративного правопорушення, складання протоколу про яке не входить до компетенції слідчого чи дізнавача органу Національної поліції, направляти для проведення додаткової перевірки виявлених відомостей копії відповідних матеріалів досудового розслідування супровідним листом на адресу осіб, які мають право складати протоколи про виявлені адміністративні правопорушення.

Також зазначено, що для належного забезпечення проваджень у справах про адміністративне правопорушення посадові особи органів дізнання національної поліції мають розуміти сам механізм реагування на адміністра-

тивні правопорушення, а також особливості окремих аспектів процесуальної діяльності в таких провадженнях. Визначено низку критеріїв належної реалізації адміністративної відповідальності посадовими особами органів дізнання або слідства.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, адміністративна відповідальність, юрисдикція, органи досудового розслідування, поліція, повноваження.

Buryachenko Olesya Anatoliyivna postgraduate of the Department of Public Management and Administration, National Academy of Internal Affairs, sq. Solomyanska, 1, Kyiv, 03035, tel.: (095) 012-49-01, <https://orcid.org/0009-0007-2496-8429>

PRE-TRIAL INVESTIGATION BODIES OF THE NATIONAL POLICE AS SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE AND JURISDICTIONAL ACTIVITY

Abstract. The article deals with the issues of improving the activities of pre-trial investigation bodies of the National Police as subjects of administrative and jurisdictional activities. The author identifies the need to take a number of organizational and legal measures.

The author proposes to amend the Code of Ukraine on Administrative Offenses to define the powers of pre-trial investigation bodies of the National Police as subjects of administrative and jurisdictional activity. The author proposes to include in the powers of investigators and inquirers of the pre-trial investigation bodies of the National Police the right to independently draw up reports on administrative offenses in case of closure of criminal proceedings due to the absence of a criminal offense. It is also proposed to provide that in case of detection of signs of an administrative offense, the preparation of a report on which is not within the competence of an investigator or an inquirer of the National Police, they have the right to draw up a resolution on the allocation of pre-trial investigation materials for additional verification of the information found indicating the presence of signs of an administrative offense, and send these materials to the persons entitled to draw up the relevant reports on administrative offenses. Or, in case of detection of signs of an administrative offense, the preparation of a report on which is not within the competence of the investigator or inquirer of the National Police, send copies of the relevant pre-trial investigation materials for additional verification of the detected information by a cover letter to the persons authorized to draw up reports on detected administrative offenses.

It is also noted that in order to properly ensure proceedings in cases of administrative offenses, officials of the national police investigative bodies must

understand the mechanism of response to administrative offenses, as well as the specifics of certain aspects of procedural activities in such proceedings. The author identifies a number of criteria for the proper exercise of administrative liability by officials of inquiry or investigation bodies.

Keywords: administrative offense, administrative liability, jurisdiction, pre-trial investigation bodies, police, powers.

Постановка проблеми. Дослідження діючого законодавства України а також низки наукових джерел, що визначає правові засади діяльності Національної поліції, дає можливість стверджувати, що поліцейські виступають в якості тих суб'єктів адміністративної юрисдикції, на яких покладається забезпечення публічної безпеки та порядку, попередження та припинення адміністративних та кримінальних правопорушень, а також захист прав, свобод і законних інтересів громадян. Одночасно виникає питання чи слід відносити органи досудового розслідування Національної поліції України до суб'єктів адміністративної юрисдикції, з урахуванням особливостей їх діяльності, яка врегульовується кримінально процесуальним законодавством.

Загалом, адміністративна юрисдикція є специфічним поняттям, яке визначається наукових джерелах по-різному. Дослідниками дана категорія розглядається як:

- підвідомчість, компетенція щодо здійснення й безпосередньо реалізація відповідної правозастосовної діяльності тощо [1];
- правозастосовна діяльність відповідної спрямованості [2];
- коло повноважень суду або адміністративних органів із правової оцінки конкретних фактів, зокрема з вирішення спорів і застосування передбачених законом санкцій [3, 4].

У науці адміністративного права таку категорію як адміністративна юрисдикція визначається за декількома підходами. Адміністративна юрисдикція у широкому розумінні охоплює всю владно-розпорядчу діяльність компетентних органів щодо вирішення правових спорів (питань) індивідуального значення, котрі виникають у сфері права. Тобто адміністративна юрисдикція виступає у ролі врегульованої законодавчими актами діяльності органів виконавчої влади та посадових осіб щодо вирішення індивідуальних адміністративних справ і застосування відповідних юридичних санкцій в адміністративному порядку без звертання до суду. Це виконавчо-розпорядча діяльність щодо застосування встановлених державою нормативних приписів стосовно конкретних випадків, вирішення конфліктних правових ситуацій в разі виникнення спору про право чи порушення встановлених законодавством правил [5, с. 514]. Зазначений підхід фактично розширює адміністративно-

юрисдикційну діяльність до меж розгляду будь-якого адміністративно-правового спору (конфлікту), тобто до меж всього адміністративного процесу, виключаючи при цьому провадження в судовому порядку

У свою чергу, використання «вузького» підходу до розуміння змісту та обсягів адміністративної юрисдикції дозволяє сприймати адміністративну юрисдикцію виходячи з позицій правоохоронної діяльності, до предмету якої відносять правопорушення [6, с. 28-35] та винесення відповідних постанов у встановлених законом формах та порядку, або як врегульовану законом діяльність відповідних суб'єктів владних повноважень щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення та застосування заходів адміністративної відповідальності – адміністративних стягнень [5, с. 11]. Наведений підхід отримав підтримку в характеристиці адміністративно-юрисдикційної діяльності правоохоронних органів, де така діяльність набула назву адміністративна практика.

Відповідно, адміністративна юрисдикція охоплює певний комплекс матеріальних і процесуальних правовідносин, що виникають у зв'язку із необхідністю ліквідації конфліктних ситуацій у сфері функціонування органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, стабілізації правозахисної ситуації в цій сфері, забезпечення та відновлення режиму законності в публічному управлінні. Одночасно, аналіз законодавства та наукових джерел дозволяє зробити висновок про те, що хоча дефініція «адміністративна юрисдикція» використовується як у широкому, так і у вузькому розумінні, проте, набагато частіше зустрічається в останньому з наведених трактувань та ототожнюється із діяльністю щодо застосування санкцій адміністративно-правових норм. Таким чином, вона полягає у розгляді справ про адміністративні правопорушення у встановленій законом адміністративно-процесуальній формі спеціально уповноваженими органами і їх посадовими особами, які наділені правом їх розглядати та накладати адміністративно-правові стягнення [7].

Також серед науковців існують різні погляди щодо визначення сутності адміністративно-юрисдикційної діяльності органів Національної поліції. Частина дослідників, наприклад, В.А. Глуховець, І.С. Кравченко, Р.В. Миронюк вважають, що адміністративно-юрисдикційна діяльність органів поліції та їх посадових осіб охоплює різні види проваджень: провадження за зверненнями громадян, провадження у справах про адміністративні правопорушення, дисциплінарні провадження тощо [8]. Інші фахівці, зокрема В.А. Куліков, В.О. Кудря, А.В. Лабунь, С.М. Радзівон та ін., ототожнюють адміністративно-юрисдикційну діяльність органів поліції та їх посадових осіб переважно зі здійсненням провадженням у справах про адміністративні правопорушення [9].

Разом з тим, залишаються недостатньо дослідженими правові аспекти діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України та

їх посадових особи як суб'єктів адміністративно-юрисдикційної діяльності, оскільки зазначена проблематика майже не розглядається у сучасних наукових джерелах.

Метою статті є дослідження проблематики діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України та їх посадових осіб як суб'єктів адміністративно-юрисдикційної діяльності, а також формулювання, в результаті цього, пропозицій щодо удосконалення діяльності в зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. Отже, адміністративно-юрисдикційну діяльність Національної поліції слід розглядати у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції України – це врегульована нормами адміністративного права діяльність щодо розгляду та вирішення по суті підвідомчих їм справ про адміністративні правопорушення.

У широкому розумінні адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції України – це врегульована нормами матеріального і процесуального адміністративного права виконавчо-розпорядча діяльність органів Національної поліції з вирішення адміністративно-правових спорів, розгляду справ про адміністративні правопорушення. Особливостями адміністративно-юрисдикційної діяльності є те, що: – вона є складником адміністративного процесу, який містить у собі як юрисдикційне, так і процедурне провадження; – виникає з приводу конкретного адміністративно-правового спору; – однією зі сторін завжди виступає відповідний підрозділ чи посадова особа Національної поліції, уповноважені на вирішення спорів; – має правовий характер, тобто всебічно регламентується нормами адміністративного права; – ця діяльність спрямована на прийняття правозастосовного рішення на основі правової оцінки дій сторін виниклого спору.

Розглядаючи питання удосконалення процесуальних засад діяльності органів досудового розслідування Національної поліції, при провадженні в справах про адміністративні правопорушення, слід зазначити що взагалі до повноважень органів Національної поліції віднесено досить велике коло питань, які пов'язані з протидією адміністративним правопорушенням.

Аналіз існуючих нормативних документів а також наукових джерел дає можливість стверджувати про те що на сьогоднішній момент існує три основні види адміністративно-юрисдикційної компетенції органів національної поліції щодо здійснення проваджень у справах про адміністративні правопорушення. До зазначених видів компетенції відносяться наступні:

- адміністративно-юрисдикційна компетенція, що пов'язана зі складанням протоколів про адміністративні правопорушення та долучення до них відповідних матеріалів зазначена діяльність переважно пов'язана з реалізацією положень ст. 255 КУпАП;

- адміністративно-юрисдикційна компетенція, яка пов'язана з можливістю розгляду справ про адміністративні правопорушення уповноваженими посадовими особами органів Національної поліції, встановлення об'єктивних обставин вчинення даних правопорушень, а також винесенням постанов у даних справах, що здійснюється на підставі положень статті 222 КУпАП;

- адміністративна юрисдикційна компетенція, яка пов'язана із забезпеченням органами національної поліції виконання постанов про накладення адміністративних стягнень, в межах забезпечення заходів які передбачаються розділом КУпАП.

Якщо поступово розглядати питання зазначених адміністративно-юрисдикційних компетенцій щодо здійснення провадження в справах про адміністративні правопорушення, то можливо зауважити, що аналіз положень КУпАП (статті 255 КУпАП,) дає нам можливість зробити висновок, що до повноважень органів досудового розслідування Національної поліції України та їх посадових осіб як суб'єктів адміністративно-юрисдикційної діяльності, а саме слідчих, віднесено складання протоколів про адміністративні правопорушення за трьома складами адміністративних проступків:

- ч. 4 ст. 184 КУпАП - вчинення неповнолітніми діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність;

- ст. 185-4 КУпАП - злісне ухилення свідка, потерпілого, експерта, перекладача від явки до органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування;

- ст. 185-11 КУпАП - розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист [10].

Відповідно, це дає розуміння, що слідчий є одним із учасників адміністративно-деліктних правовідносин, що здійснює провадження у справі про адміністративне правопорушення. В даних правовідносинах з однієї сторони є особа, в діях якої виявлено відсутність складу кримінального правопорушення, проте наявні ознаки адміністративного правопорушення; особа, в діях якої виявлено склад адміністративного правопорушення передбаченого частиною четвертою статті 184, статтею 185-4 або 185-11 КУпАП, та яка досягла віку, з якого настає адміністративна відповідальність, по відношенню до якої відносно якої складається протокол про адміністративні правопорушення. А у разі вчинення адміністративного правопорушення особою віком від 14-ти до 16-ти років протокол буде складається стосовно одного з її батьків або особи, що їх замінює (у відповідності до положень ч. 3 ст. 184 КУпАП). З іншої сторони в даних правовідносинах наявна посадова особа органів досудового розслідування, а

саме слідчий, який уповноважений за законом документувати правопорушення відповідно до переліку вище зазначених статей (складати протокол про адміністративне правопорушення та приймати процесуальні рішення по справі).

Для реалізації повноважень у сфері адміністративно-юрисдикційної діяльності слідчий, як посадова особа органу досудового розслідування Національної поліції, може самостійно складати протоколи про адміністративні правопорушення відповідальність за які передбачена ч. 4 ст. 184, ст. 185-4 та ст. 185-11 КУпАП, на підставі п. 8 ч. 1 ст. 255 КУпАП [11, с. 7]. Щоправда проблемним залишається питання щодо можливості реалізації повноважень у сфері адміністративно-юрисдикційної діяльності такою категорією посадових осіб як дізнавачі, що також відносяться до органів досудового розслідування Національної поліції, оскільки зазначена категорія у не вказується у зазначеній нормі КУпАП.

Висновки. З метою удосконалення діяльності органів досудового розслідування Національної поліції як суб'єктів адміністративно-юрисдикційної діяльності, необхідно вжити низки заходів організаційно-правового характеру, що можуть полягати в наступному.

По-перше, слід внести зміни до п. 8 ч. 1 ст. 255 КУпАП, виклавши його наступним чином: «8) слідчий, дізнавач (частина четверта статті 184, статті 185⁻⁴, 185⁻¹¹);».

По-друге, необхідно передбачити у посадових повноваженнях слідчих та дізнавачів органів досудового розслідування Національної поліції право самостійно складати протоколи про адміністративні правопорушення, у разі закриття кримінальних проваджень у зв'язку з відсутністю складу кримінального правопорушення. Адже дана категорія посадових осіб відноситься до поліцейських, а тому на підставі абз. 1 п. 1 ч. 1 ст. 255 КУпАП вони б отримали можливість складати протоколи за вчинення адміністративних правопорушень, відповідальність за які передбачена: (частинами третьою та четвертою статті 42-4) (частиною першою статті 44, статтею 44-1, частиною першою статті 44-3, статтями 46-1, 46-2, 51, 51-2, 51-4, 88-1, 89, 92, частиною першою статті 106-1, статтею 106-2, частинами четвертою, сьомою - дев'ятою статті 121, частиною третьою статті 121-3, частинами п'ятою та сьомою статті 122, частиною першою статті 122-2, статтями 122-2, 122-4, 122-5, частинами другою і третьою статті 123, статтею 124, частиною третьою і п'ятою статті 126, частиною четвертою статті 127, статтею 127-1, частиною третьою статті 127-4, статтею 130, частиною третьою статті 133, статтею 135-1, статтею 136 (про порушення на автомобільному транспорті), статтею 139, частиною четвертою статті 140, статті 148, 151, 152, частиною восьмою статті 152-1, статтями 154, 155, 155-2-156, частиною

першою - четвертою статті 156-1, статтями 156-2, 156-4, 159, 160, частинами першою і третьою статті 161-1, статтями 162, 162-3, частинами першою статті 163-17, статтями 164-164-8, 164-10, 164-15-164-18, 165-1, 165-2, 166-14 - 166-18, 166-27, 172-4 - 172-9 (за винятком правопорушень, вчинених службовими особами, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище), 172-9-1, 172-9-2, 172-10 і 172-19 (про правопорушення, вчинені поліцейськими поліції особливого призначення Національної поліції України під час дії воєнного стану), 173 - 173-2, 173-4, 174, статтю 175-1 (за винятком порушень, вчинених у місцях, заборонених рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради), статтями 176, 177, 178 - 181-1, 182 - 183-1, частиною першою - третьою, сьомою статті 184, статтями 184-1, 184-2, 184-3 (у частині незаконного використання найменування та ознак належності до Національної поліції України), 185-185-2, 185-4 - 185-9, 186, 186-1, 186-3, 186-5 - 187, 188-28, 188-47, 189 - 195-6, статті 204-1, 206-1, 212-6, 212-7, 212-8, 212-10, 212-12, 212-13, 212-14, 212-19, 212-20, 212-22-212-24) КУпАП [10].

По третє, слід передбачити, що у разі виявлення ознак адміністративного правопорушення, складання протоколу про яке не входить до компетенції слідчого або дізнавача органу Національної поліції, вони мають право складати постанову на підставі ст.110 КПК України про виділення матеріалів досудового розслідування для проведення додаткової перевірки виявлених відомостей, що вказують на наявність ознак адміністративного правопорушення, і направляти ці матеріали на адресу осіб, які мають право складати відповідні протоколи про адміністративні правопорушення. Або ж у разі виявлення ознак адміністративного правопорушення, складання протоколу про яке не входить до компетенції слідчого чи дізнавача органу Національної поліції, направляти для проведення додаткової перевірки виявлених відомостей копії відповідних матеріалів досудового розслідування супровідним листом на адресу осіб, які мають право складати протоколи про виявлені адміністративні правопорушення;

Також слід зазначити, що для належного забезпечення проваджень у справах про адміністративне правопорушення посадові особи органів дізнання національної поліції мають розуміти сам механізм реагування на адміністративні правопорушення, а також особливості окремих аспектів процесуальної діяльності в таких провадженнях. Належна реалізація адміністративної відповідальності посадовими особами органів дізнання або слідства вимагає від таких осіб:

- розуміння складів окремих адміністративних правопорушень, документування яких відноситься до повноважень Національної поліції;
- усвідомлення обсягу та порядку реалізації власних повноважень, при реагуванні на адміністративні правопорушення та їх документування;

- знання загальних вимог щодо здійснення провадження в справах про адміністративні правопорушення, які визначаються КУпАП а також іншими законодавчими актами;
- наявність навичок щодо здійснення кваліфікації окремих видів адміністративних правопорушень та їх відмежування від аналогічних кримінальних правопорушень (проступків або злочинів);
- уміння складати процесуальні документи, що є обов'язковими при оформленні адміністративних матеріалів у справах про адміністративні правопорушення;
- знання щодо правових підстав та порядку застосування заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, а також уміння оформлювати відповідні процесуальні документи які мають складатися при проведенні зазначених заходів;
- уміння забезпечувати розгляд справи про адміністративне правопорушення, а також виносити і оформлювати відповідні рішення в таких справах у вигляді постанов.

Література:

1. Безпалова О. І. Поняття, зміст та особливості адміністративно-юрисдикційної діяльності. *Police activity in Ukraine and European countries: modern standards and unification options : collective monograph*. Riga : Baltija Publishing, 2021. Р. 1-31. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-185-5-1>
2. Іщенко Л. В. Адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 196–198. URL: <http://pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja/65>
3. Лошицький М. В., Короєд С. О. Адміністративно-юрисдикційна діяльність як засіб вирішення адміністративно-правових конфліктів. *Вісник університету «Україна»*. 2011. № 14. С. 62-65.
4. Сідей Я. Я. Розмежування адміністративної юрисдикції з іншими видами юрисдикції у сфері судової компетенції. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 196–200.
5. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2012. 543 с.
6. Колпаков В.К. Адміністративне право України : Підручник. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
7. Лелеченко Н.В. Загальна характеристика адміністративної юрисдикції як специфічної форми діяльності органів публічної влади. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 6. 2011. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=294>
8. Адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції України: навч. посіб. / кол. авт.; ред. В.А. Глуховець. Дніпро: ДДУВС, 2016. 264 с.
9. Куліков В. А., Кудря В. О., Лабунь А. В., Радзівон С. М. Організація роботи підрозділів превентивної діяльності Національної поліції : навч. посіб. Київ : Освіта України, 2017. 246 с.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відомості Верховної Ради (ВВР). 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122..

11. Бабанін С. В., Голобородько Д. В., Захарко А. В., Миронюк Р. В., Соколова О. Ю., Черняк Н. П. Повноваження та обов'язки слідчого під час застосування інституту адміністративної відповідальності у ході досудового розслідування кримінальних проваджень, у тому числі у разі закриття кримінального провадження, але за наявності в діях порушника ознак адміністративного правопорушення : методичні рекомендації. Дніпро: ДДУВС, 2018. 34 с.

References:

1. Bezpalova O. I. (2021) Poniattia, zmist ta osoblyvosti administratyvno-yurysdyktsiinoi diialnosti [Concept, content and features of administrative and jurisdictional activities]. *Police activity in Ukraine and European countries: modern standards and unification options : collective monograph*. Riga : Baltija Publishing. P. 1-31. URL: [https:// doi.org/10.30525/978-9934-26-185-5-1](https://doi.org/10.30525/978-9934-26-185-5-1) [in Ukrainian].
2. Ishchenko L. V. (2016) Administratyvno-yurysdyktsiina diialnist Natsionalnoi politsii Ukrainy [Administrative and jurisdictional activities of the National Police of Ukraine]. *Porivnialno-analitychne parvo [Comparative and analytical law]*, 1, 196–198. URL: <http://pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja/65> [in Ukrainian].
3. Loshytskyi M. V., Koroied S. O. (2011) Administratyvno-yurysdyktsiina diialnist yak zasib vyrishennia administratyvno-pravovykh konfliktiv [Administrative and Jurisdictional Activity as a Means of Resolving Administrative and Legal Conflicts]. *Visnyk universytetu "Ukraina" [Bulletin of the University "Ukraine"]*, 14, 62-65 [in Ukrainian].
4. Sidei Ya. Ya. (2018) Rozmezhuвання administratyvnoi yurysdyktsii z inshymy vydamy yurysdyktsii u sferi sudovoi kompetentsii [Differentiation of administrative jurisdiction from other types of jurisdiction in the field of judicial competence]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i parvo [Entrepreneurship, economy and law]*, 6, 196–200 [in Ukrainian].
5. Holubovska I. O., Shovkovyi V. M., Lefterova O. M. (2012) Bahatomovnyi yurydychnyi slovnyk-dovidnyk [Multilingual legal dictionary and reference book]. Kyiv : Kyiv University Publishing and Printing Center, 543 p. [in Ukrainian].
6. Kolpakov V.K. (199) Administratyvne pravo Ukrainy : Pidruchnyk [Administrative Law of Ukraine: Textbook.]. Kyiv : Yurinkom Inter, 736 p. [in Ukrainian].
7. Lelechenko N.V. (2011) Zahalna kharakterystyka administratyvnoi yurysdyktsii yak spetsyficnoi formy diialnosti orhaniv publichnoi vlady [General characteristics of administrative jurisdiction as a specific form of activity of public authorities]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok [Public administration: improvement and development]*, 6. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=294> [in Ukrainian].
8. Hlukhoveria V.A. Administratyvno-yurysdyktsiina diialnist Natsionalnoi politsii Ukrainy: navch. posib. [Administrative and jurisdictional activities of the National Police of Ukraine: a textbook]. Dnipro: DDUVS, 264 p. [in Ukrainian].
9. Kulikov V. A., Kudria V. O., Labun A. V., Radzivon S. M. (2017) Orhanizatsiia roboty pidrozdiliv preventyvnoi diialnosti Natsionalnoi politsii : navch. posib [Organization of work of the National Police preventive activity units: a textbook]. Kyiv : Osvita Ukrainy, 246 p. [in Ukrainian].
10. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on administrative offenses]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
11. Babanin S. V., Holoborodko D. V., Zakharko A. V., Myroniuk R. V., Sokolova O. Yu., Cherniak N. P. (2018) Povnovazhennia ta oboviazky slidchoho pid chas zastosuvannia instytutu administratyvnoi vidpovidalnosti u khodi dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh provadzen, u tomu chysli u razi zakryttia kryminalnogo provadzhennia, ale za naiavnosti v diiakh porushnyka oznak administratyvnoho pravoporushennia : metodychni rekomendatsii [Powers and duties of the investigator during the application of the institute of administrative responsibility during the pre-trial investigation of criminal proceedings, including in the case of closure of criminal proceedings, but in the presence of signs of an administrative offense in the actions of the offender: methodological recommendations.]. Dnipro: DDUVS, 34 p. [in Ukrainian].

УДК 343.98

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-582-592](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-582-592)

Воліков Тарас Анатолійович кандидат юридичних наук, докторант кафедри криміналістики та домедичної підготовки, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49005, тел.: (050) 557-85-85, <https://orcid.org/0000-0002-2387-1410>

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

Анотація. У статті досліджено наукові основи криміналістичної кваліфікації кримінальних правопорушень проти власності. Акцентовано увагу на важливості розробки криміналістичної класифікації, яка, на відміну від кримінально-правової, полягає в об'єктивній орієнтації та практичній реалізації теоретичних положень окремих криміналістичних методик і тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій.

Кримінальні злочини проти власності пропонується поділяти за такими ознаками. Залежно від способу вчинення як сукупності дій з підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення. Основним критерієм за цим критерієм є безпосередньо спосіб вчинення із застосуванням фізичного насильства; психічне насильство; шахрайство або зловживання довірою; дії, не пов'язані із застосуванням насильства; підпал, вибух або інший загально небезпечний спосіб; погрози застосування насильства або вчинення дій, пов'язаних із знищенням майна шляхом підпалу, вибуху чи іншим загально небезпечним способом; бездіяльність. Залежно від предмета протиправного посягання, яким можуть бути: гроші, цінні папери; дорогоцінні метали та каміння; товари промислового виробництва; одяг і товари для дому; автомобілі; харчування; продукція сільськогосподарського виробництва; об'єкти, що мають культурну та історичну цінність, тощо. За обставинами вчинення кримінального правопорушення: у містах; за межами населених пунктів; у сільській місцевості та на території садівничих товариств. За слідами, залишеними після вчинення кримінального правопорушення: речові сліди; ідеальні сліди у вигляді уявних образів; віртуальні або цифрові сліди. За ознаками осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти власності: індивідуальні; групові, серед яких слід диференціювати правопорушення залежно від ступеня організованості в групі.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, право власності, класифікація, методика розслідування, криміналістична характеристика, спосіб вчинення, предмет посягання, сліди, особа правопорушника.

Volikov Taras Anatoliyovych Candidate of Science of Law, Doctoral Student of the Department of Criminalistics and Pre-medical training, Dnipropetrovs'k State University of Internal Affairs, Gagarin Ave., 26, Dnipro, 49005, tel.: (050)557-85-85, <https://orcid.org/0000-0002-2387-1410>

CRIMINAL CLASSIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST PROPERTY

Abstract. The article examines the scientific basis of forensic classification of criminal offenses against property. Attention is focused on the importance of the development of forensic classification, which, unlike the criminal-legal classification, consists in the objective orientation and practical implementation of the theoretical provisions of individual forensic methods and tactical methods of conducting investigative (search) actions.

It is proposed to divide criminal offenses against property according to the following criteria. Depending on the method of commission as a set of actions for the preparation, commission and concealment of a criminal offense. The main criterion according to this criterion is directly the method of committing with the use of physical violence; mental violence; fraud or breach of trust; actions not related to the use of violence; arson, explosion or other generally dangerous method; threats to use violence or commit actions related to the destruction of property by arson, explosion or other generally dangerous means; inactivity. Depending on the subject of the illegal encroachment, which can be: money, securities; precious metals and stones; goods of industrial production; clothing and household goods; motor vehicles; food; products of agricultural production; objects of cultural and historical value, etc. According to the circumstances of the commission of the criminal offense: in cities; outside populated areas; in rural areas and on the territory of horticultural societies. By traces left after the commission of a criminal offense: material traces; ideal traces in the form of imaginary images; virtual or digital traces. According to the characteristics of persons who commit criminal offenses against property: individual; group, among which it is necessary to differentiate offenses depending on the degree of organization in the group.

Keywords: criminal offenses, property rights, classification, investigation method, forensic characteristics, method of commission, object of encroachment, traces, identity of the offender.

Постановка проблеми. Кожна система знань та кожен вид людської діяльності повинна відповідати внутрішній структурно-логічній впорядкованості, без якої неможливо виробити методологію наукових досліджень. Встановлення закономірностей під час дослідження правових

явищ неможливо зробити без системного підходу, основою якого є саме класифікація. Теоретичні основи класифікації досі недостатньо вивчені як у гносеологічному так і у методологічному розуміннях, що повною мірою відноситься і до теоретичних і до прикладних галузей знань, у тому числі і криміналістики. Важливість розробки криміналістичної класифікації полягає більш предметній спрямованості та практичній реалізації окремих криміналістичних методик. У свою чергу, розроблені теоретичні положення окремих криміналістичних методик у відповідності до криміналістичної класифікації сприяють реалізації прийомів та методів розслідування кримінальних правопорушень, застосуванню тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій. На сьогодні є багато різних думок науковців щодо критеріїв криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень. Окремих комплексних розробок класифікації кримінальних правопорушень проти власності не проводилось, що спонукає приділити увагу вирішенню цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальним положенням методики розслідування, в тому числі кримінальних правопорушень проти власності присвячено праці таких вітчизняних вчених в галузі кримінального процесу та криміналістики, як В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, М. М. Єфімов, В. А. Журавель, І. І. Когутич, О. Н. Колесниченко, В. О. Коновалова, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, П. В. Цимбал, К. О. Чаплинський, Ю. М. Чорноус, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур, В. В. Юсупов, О. О. Юхно та ін. Наукові здобутки зазначених вчених зробили значний внесок у розвиток криміналістичної методики, однак питання класифікації кримінальних правопорушень проти власності ними детально не розглядались.

Метою статті є розробка криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти власності.

Виклад основного матеріалу. Термін класифікація (від латинського *classis* – розряд, клас і *facio* – роблю, розкладаю) у словнику української мови розглядається як система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями. У філософському енциклопедичному словнику класифікація розглядається як багатоступінчастий, послідовний поділ обсягу поняття з метою систематизації, поглиблення і отримання нових знань щодо членів поділу. Результатом класифікації є система підпорядкованих понять: подільне поняття є родом, а складові поділу є видами цього роду, видами видів і т. ін. [1]. Критерії поділення кримінальних правопорушень проти власності на корисливі та некорисливі, що на сьогодні розроблені та обґрунтовані вченими в галузі кримінального права є основою кримінально-правовій класифікації. Однак

криміналістичні критерії класифікації повинні, на нашу думку, виходити з елементів криміналістичної характеристики кримінального правопорушення. Ми погоджуємось з думкою О. В. Пчеліної, що не слід розглядати криміналістичну характеристику злочинів в цілому як критерій класифікації [2, с. 85]. Однак, на нашу думку, окремі її елементи можуть і повинні бути криміналістичними ознаками поділення кримінальних правопорушень на групи, види.

Зважаючи на означене вище, пропонуємо наступну класифікацію кримінальних правопорушень проти власності.

1. Залежно від способу вчинення кримінального правопорушення. У криміналістиці спосіб вчинення кримінального правопорушення розглядається як сукупність дій з підготовки, вчинення та приховування, властивих суб'єкту вчинення таких дій, що вчиняються в певній обстановці, спрямованих на отримання злочинного результату, внаслідок чого утворюються сліди. Тобто, спосіб вчинення кримінального правопорушення є основним елементом, ключовою ланку, що пов'язує інші елементи криміналістичної характеристики, а саме особу злочинця, обстановку, предмет посягання, сліди.

За способом вчинення, зважаючи на його трьохчленну структуру потрібно розрізняти кримінальні правопорушення, що вчиняються:

- а) з попередньою підготовкою;
- б) з попередньою підготовкою та приховуванням слідів злочинних дій;
- в) без підготовки, але з приховуванням наслідків злочинної діяльності;
- г) без підготовки та приховування слідів правопорушення.

Залежно від видів підготовки, способів вчинення та приховування злочину, в свою чергу можливо класифікувати наступним чином. В залежності від способів підготовки розрізняють дії:

– спрямовані на вибір предмета злочинного посягання;

– спрямовані на вивчення особи, у володінні або у розпорядженні якої знаходиться майно на заволодіння яким направлено злочинний задум. Ці дії здійснюються або безпосереднім спостереженням за особою або отриманням інформації про неї від інших осіб;

– з вивчення обстановки в якій будуть здійснюватися злочинні дії. Такі дії з боку правопорушника можуть відбуватись шляхом спостереження за об'єктом посягання, безпосередньо розвідувальними діями під виглядом медичного працівника, представника влади, страхового агента тощо, а також вивченням режиму роботи підприємства чи організації у розпорядженні якого знаходиться майно. В залежності від ситуації на стадії підготовки можливо створити умови для успішного здійснення злочинного задуму;

– з обрання способу заволодіння майном або його пошкодження чи знищення, а також підготовка інструментів, приладів, пристосувань для

здійснення злочинного наміру (знарядь зламу, транспортних засобів, пристроїв для відключення сигналізації, підроблених документів тощо);

– з обрання способів приховування: створення алібі; визначення місць, де можливо сховатись від переслідування; вибір місця збереження або шляхів збуту викраденого тощо.

За способами безпосереднього вчинення кримінального правопорушення проти власності розрізняють ті, що пов'язані із застосуванням насильства і такі, що не пов'язані з таким. До насильницьких злочинів відносять грабіж (ст. 186 КК України), розбій (ст. 187 КК України), вимагання (ст. 189 КК України). Виділення їх в окрему групу викликано зростанням таких злочинів на фоні соціально-економічної нестабільності у суспільстві. Під насильством як способом вчинення кримінальних правопорушень проти власності у розуміють фізичний або психічний вплив однієї особи на іншу, що порушує її право на власність, з метою досягнення певного злочинного результату [3, с. 345]. Окремі науковці тлумачать поняття насильства у трьох значеннях: 1) насильство як будь-яке примушення злочинцем іншої людини до дії або бездіяльності проти її волі за допомогою фізичного або психічного впливу на останню; 2) насильство як засіб досягнення злочинної мети шляхом застосування фізичної сили; 3) насильство не тільки як засіб вчинення злочинів, а й як їх мета [4, с. 68].

При вчиненні насильницьких злочинів проти власності насильство спрямовані на протиправне вилучення чужого майна у психічній або фізичній формах, застосування яких залежить від вибору варіанта поведінки правопорушника. При цьому в обох формах суспільна небезпека є однаковою, оскільки психічне насильство призводить до тих самих незворотних наслідків, що й насильство фізичне. Аналіз практики показав, що при вчиненні насильницьких злочинів проти власності насильство виражається, як правило, у поєднанні (чергуванні) вказаних форм. Так, у випадку, коли злочинець, б'ючи жертву, супроводжує свої дії словесною загрозою, має місце фізично-психологічне насильство. Проте в іншому випадку, коли злочинець, словесно загрожуючи жертві або близьким їй людям, завдає удару, – це вже психофізичне насильство. У цьому випадку фізичний вплив є засобом демонстрації дійсності загроз і можливості здійснення їх у майбутньому [5, с. 140].

На нашу думку, поділення кримінальних правопорушень проти власності на насильницькі та ненасильницькі є цілком слушним. Але, існують думки що таке поділення є умовним, оскільки насильство належить до категорії оціночних понять – те, що в одних випадках вважається насильством, в інших таким не вважається. До того ж не існує одиниць для вимірювання насильства. На думку Ю. А. Дорохіної, при визначенні поняття і кола насильницьких і ненасильницьких правопорушень проти власності, необхідно

враховувати закономірності розвитку нашого суспільства, а саме тенденцію сучасності до практичного зближення способів вчинення злочинів проти власності, що фактично у деяких випадках унеможливорює та позбавляє необхідності в такій класифікації. При цьому слід виходити з тенденцій розвитку кримінального законодавства щодо охорони суспільних відносин власності, що забезпечують блага особи, а так само взаємопов'язаних з ними відносин, що характеризують значущість, масштабність і різносторонність кримінально-правового дослідження питань протидії насильницьким і ненасильницьким злочинами проти власності [3, с. 350].

В. В. Тіщенко також виділяє злочини, вчинені шляхом фізичного та психічного насильства, деталізуючи їх: 1) із застосуванням фізичного насильства: а) становить небезпеку життю та здоров'ю; б) не становить такої небезпеки; в) пов'язані з позбавленням життя потерпілого; 2) із застосуванням психічного насильства, що може становити загрозу негайного фізичного впливу на потерпілого або застосування таких чи інших негативних дій у майбутньому (у разі вимагання) [6, с. 31-32].

На наш погляд, класифікація кримінальних правопорушень проти власності за способом безпосереднього вчинення з поділенням на насильницькі та ненасильницькі є неповною. Ми пропонуємо наступну класифікацію таких правопорушень, а саме, що вчинені шляхом: а) фізичного насильства; б) психічного насильства; в) обману або зловживання довірою; г) дій, не пов'язаних із застосуванням насильства; д) підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом; е) погроз щодо застосування насильства або вчинення дій, пов'язаних зі знищенням майна шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом; є) бездіяльності.

2. Залежно від предмета протиправного посягання. Як зазначалось нами вище предметом посягання з кримінально-правової точки зору є майно або дії майнового характеру. Ми не повною мірою погоджуємось з В. В. Тищенко, який як критерій класифікації розглядає об'єкт, що включає потерпілого та предмет посягання. При цьому як об'єкт посягання автор розглядає різного роду приміщення [6, с. 29]. На нашу думку, предмет посягання, особа потерпілого та приміщення (ділянки місцевості) є різними класифікаційними категоріями і об'єднувати їх як об'єкт не потрібно.

Кримінальні правопорушення проти власності за предметом протиправного посягання можуть поділятися на такі, що посягають на: а) гроші, цінні папери, іноземну валюту; б) дорогоцінні та рідкісноземельні метали, дорогоцінне та напівдорогоцінне каміння, а також вироби з них; в) товари промислового виробництва: електроніку, електротехніку, комп'ютери, планшети, мобільні телефони та приладдя до них, телевізори, фотоапарати, відеокамери, оптичні прилади, кухонні комбайни тощо; г) одяг

та окремі товари побутового призначення: шуби, одяг та взуття відомих виробників, килими, порцелянові вироби та ін.; д) автотранспортні засоби: автомобілі, мотоцикли, будівельна, сільськогосподарська техніка; е) спиртні напої та продукти харчування; є) продукти сільськогосподарського виробництва: зерно, овочі та фрукти; ж) предмети, що становлять культурну та історичну цінність: картини, ікони, скульптурні вироби, старовинні музичні інструменти відомих майстрів, рідкісні та старовинні книги; з) окремі будівлі, квартири, ділянки місцевості; и) об'єкти рослинного та тваринного світу: ліс, рідкісні рослини, тварини, риба; і) наркотичні засоби, психотропні речовини та їх аналоги, прекурсори, сильнодіючі та отруйні, радіоактивні речовини; ї) зброя, боєприпаси, вибухові речовини та пристрої, майно військового призначення.

Предмети останніх трьох груп, що нами розглянуто як класифікаційні критерії, згідно кримінально-правової кваліфікації не є предметом кримінальних правопорушень проти власності, а відносяться до інших категорій: проти довкілля (статті 246, 248, 249 КК), проти громадської безпеки (статті 262, 263, 265 КК), у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальних правопорушень проти здоров'я населення (ст. 312, 313 та ін.), військових кримінальних правопорушень (статті 410, 411 КК та ін.). Однак окремі з них стають предметом правопорушень проти власності, якщо вони вилучені з природного стану працею людини, в тому числі забороненою (наприклад, незаконна вирубка лісу) або вирощувались людиною в спеціальних місцях: розплідниках, ставках тощо. Також, треба звернути увагу на те, що методики розслідування кримінальних правопорушень, предметом посягання яких ж вказані речі, є типовими у відношенні до окремих методик розслідування кримінальних правопорушень проти власності.

3. За обставинкою вчинення кримінального правопорушення. У залежності від місця вчинення кримінального правопорушення:

а) вчинені у містах:

- у квартирах багатоквартирних будинків;
- у під'їздах, у ліфтах, на сходових площадках багатоквартирних будинків,
- будинках садибного типу (багатоквартирних або одноособових);
- на вулиці, у дворах, парках, скверах, місцях поховань;
- на ринках, у місцях стихійної торгівлі;
- на підприємствах, в установах та організаціях, в тому числі в офісах, навчальних закладах, магазинах, банках, складських приміщеннях тощо;
- у громадському транспорті: трамваях, тролейбусах, автобусах, таксі, маршрутних таксі;
- у місцях проведення масових заходів: площах, стадіонах, нічних клубах, казино, ресторанах, барах тощо;

- б) поза населеними пунктами:
- на дорогах, у лісових масивах, на полях, у лісопарках, берегах річок;
 - у магазинах, барах, кафе, на бензозаправках, розташованих уздовж автомобільних доріг;
 - у місцях відпочинку та туризму: турбазах, заміських домах відпочинку, пляжах, спеціальних місцях для риболовлі та полювання;
 - на водному, автомобільному та залізничному транспорті;
- в) у сільській місцевості та на території садівницьких товариств і дачних кооперативів: а) у будинках громадян; б) на вулиці; в) у приміщеннях підприємств та організацій.

За часом вчинення кримінальні правопорушення проти власності поділяються на вчинені: у денний час, вечірній час, вночі.

За ступенем захищеності об'єктів посягання: без захисту, середньої захищеності, високий ступінь захищеності.

За наявності свідків, очевидців: при їх наявності та за їх відсутності – в умовах неочевидності.

4. За слідами, що залишаються після вчинення кримінального правопорушення:

- а) матеріальними слідами:
- сліди-предмети: частини предметів одягу та взуття; мікрочастинок тіла, волосся правопорушника, документи, в тому числі з ознаками підробки;
 - сліди-речовини: біологічних слідів правопорушника (кров, слина, сеча, піт);
 - сліди-відображення: рук, ніг; рукавичок, взуття злочинця; знарядь зламу та інструментів; зброї, вибухових речовин та пристроїв, а також слідів їх застосування; пошкоджених об'єктів обстановки: дверей, вікон, меблів тощо; транспортних засобів, використаних злочинцями та ін.;
- б) ідеальними слідами у вигляді уявних образів, що відобразились у пам'яті потерпілих і свідків;
- в) віртуальними або цифровими у разі вчинення кримінальних правопорушень з використанням сучасної комп'ютерної техніки та цифрових технологій.

5. За характеристикою осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти власності. Основним критерієм поділу правопорушень цієї групи, на нашу думку є кількість правопорушників, їх злочинний досвід та ступінь організованості:

- а) одноособові, серед яких:
- випадкові особи, які посягають на майно, що не охороняється, часто у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння;
 - непрофесійні правопорушники, які, як правило, вперше вчиняють

правопорушення та за обставинами (звільнення з роботи, хвороба) опинились у тяжкому матеріальному становищі;

– кваліфіковані злочинці зі стійкою направленістю на вчинення правопорушення, які мають досвід вчинення майнових злочинів та відповідне професійне спорядження;

б) групові, серед яких потрібно диференціювати правопорушення залежно від ступеня організації у групі:

– випадкові групи. Початково їх об'єднує не мета вчинення правопорушень, а дружні або приятельські стосунки. Такі групи властиві неповнолітнім, об'єднаних спільними сусідськими відносинами або навчанням в одній школі, гімназії, коледжі, закладі вищої освіти. Тільки з часом група набуває антисоціального характеру та схиляється до вчинення правопорушень, можливо під впливом одного з її учасників. Дії членів групи під час вчинення злочину рівнозначні, хоча активність злочинців може бути і різною. Таким групам властива незначна ступінь згуртованості та відсутність лідера і чіткої психологічної й функціональної структур;

– групи за домовленістю, що перед вчиненням правопорушення попередньою домовляються про свої дії та вчиняють, як правило, однорідні злочини. Така група, на відміну від попередньої, має інший психологічний характер: вона більш організована, однак чіткого лідера ще не має, але виділяються окремі особи, які в певний момент беруть відповідальність на себе, присутній розподіл ролей при вчиненні правопорушень. Майже сформовано склад групи, хоча вона відкрита для прийому інших, доходи від протиправної діяльності розподіляються порівну. При цьому відсутні чіткі плани спільної діяльності, але при успішній протиправній діяльності, група її продовжує, набуваючи при цьому досвід;

– організована злочинна група є більш небезпечним різновидом злочинних угруповань і об'єднанням, що має високий рівень психологічного розвитку та характеризується найбільшим рівнем суспільної небезпеки. К. О. Чаплинський характеризує організовану злочинну групу, виділяючи наступні ознаки: чітка ієрархія та наявність лідера; чіткий розподіл ролей і закріплення функцій у групі; планований характер злочинної діяльності; мобільність, озброєність і висока технічна оснащеність групи; стійкість, згуртованість і постійність складу групи; дисципліна, наявність в групі системи норм і правил поведінки; діловий характер стосунків між членами групи; єдина матеріальна база; спеціальні методи формування групи; наявність злочинного досвіду у членів групи; тривалість та конспіративний характер діяльності, направленість на отримання значних прибутків; наявність корумпованих зв'язків [7, с. 28-29]. Членами означеного виду груп є, як правило, раніше засуджені особи або ті, що мають досвід вчинення кримінальних правопорушень;

– злочинна організація являють собою організовані групи з більш високим ступенем організованості й згуртованості, які вчиняють тяжкі та особливо тяжкі злочини з використанням складних злочинних технологій, кримінального професіоналізму й корумпованих зв'язків і можуть існувати тривалий час. Вони характеризуються більш складною, ніж в організованих групах структурою: складаються з окремих блоків, що очолюються лідерами; рядові члени не знають усіх учасників організації і спілкуються тільки з членами свого блоку. Це досить складне утворення, структурними частинами якого є організовані злочинні групи [7, с. 43].

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що важливість розробки криміналістичної класифікації полягає у предметній спрямованості та практичній реалізації окремих криміналістичних методик. Поділення кримінальних правопорушень проти власності, на наш погляд, повинно відповідати наступним критеріям. У залежності від способу вчинення як сукупність дій з підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення. Основним за цим критерієм є безпосередньо спосіб вчинення із застосуванням фізичного насильства; психічного насильства; обману або зловживання довірою; дій, не пов'язаних із застосуванням насильства; підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом; погроз щодо застосування насильства або вчинення дій, пов'язаних зі знищенням майна шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом; бездіяльності. У залежності від предмета протиправного посягання, яким можуть бути: гроші, цінні папери; дорогоцінні метали та каміння; товари промислового виробництва; одяг та товари побутового призначення; автотранспортні засоби; продукти харчування; продукти сільськогосподарського виробництва; предмети, що становлять культурну та історичну цінність тощо. За обстановкою вчинення кримінального правопорушення: у містах; поза населеними пунктами; у сільській місцевості та на території садівницьких товариств. За слідами, що залишаються після вчинення кримінального правопорушення: матеріальними слідами; ідеальними слідами у вигляді уявних образів; віртуальними або цифровими слідами. За характеристикою осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти власності: одноособові; групові, серед яких потрібно диференціювати правопорушення залежно від ступеня організації у групі. Наведена класифікація хоча і має достатній рівень узагальнення, але не може бути повною. Подальша розробка класифікаційних груп кримінальних правопорушень є перспективним напрямком наукових досліджень.

Література:

1. Філософський енциклопедичний словник. Класифікація логічна. URL: <https://9.slovaronline.com/2482-класифікація%20логічна> (дата звернення 10.01.2024).

2. Пчеліна О. В. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : монографія. Харків : ТОВ «У справі», 2017. 524 с.
3. Дорохіна Ю.А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 744 с.
4. Ігнатів О. Кримінальне насильство: окремі питання. Право України. 2005. № 3. С. 67-71.
5. Албул С.В. Насильство при вчиненні злочинів проти власності. Актуальні проблеми держави і права. 2007. Вип. 32. С. 138-141.
6. Тіщенко В. В. Корисливо-насильницькі злочини : криміналістичний аналіз : монографія. Одеса : Юрид. літ-ра, 2002. 360 с.
7. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення розслідування діяльності злочинних угруповань: монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. 304 с.

References:

1. Filososf's'kyu entsyklopedychnyy slovnyk. Klyasyfikatsiya lohichna [Philosophical encyclopedic dictionary. The classification is logical]. URL: <https://9.slovaronline.com/2482-klyasyfikatsiya%20lohichna> (data zvernennya 10.01.2024). [in Ukr.].
2. Pchelina O. V. (2017) Teoretychni osnovy formuvannya ta realizatsiyi metodyky rozsliduvannya zlochyniv u sferi sluzhbovoyi diyal'nosti [Theoretical foundations of the formation and implementation of the methodology of investigation of crimes in the sphere of official activity]: monohrafiya. Kharkiv : TOV «U spravi». 524 p. [in Ukr.].
3. Dorokhina YU.A. (2016) Zlochyny proty vlasnosti. Teoretyko-pravove doslidzhennya [Crimes against property. Theoretical and legal research]: monohrafiya. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. 744 p. [in Ukr.].
4. Ihnatov O. (2005) Kryminal'ne nasyl'stvo: okremi pytannya [Criminal violence: separate issues]. Pravo Ukrayiny. № 3. P. 67–71. [in Ukr.].
5. Albul S.V. (2007) Nasyl'stvo pry vchynenni zlochyniv proty vlasnosti [Violence in committing crimes against property]. Aktual'ni problemy derzhavy i prava. Vyp. 32. P. 138–141. [in Ukr.].
6. Tishchenko V. V. (2002) Koryslyvo-nasyl'nyts'ki zlochyny : kryminalistychnyy analiz [Selfish and violent crimes: forensic analysis]: monohrafiya. Odesa : Yuryd. lit-ra. 360 p. [in Ukr.].
7. Chaplyns'kyu K. O. (2010) Taktychne zabezpechennya rozsliduvannya diyal'nosti zlochynnykh uhrupuvan' [Tactical support for the investigation of the activities of criminal groups]: monohraf. Dnipropetrovs'k : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD. 304 p. [in Ukr.].

УДК 347.211

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-593-601](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-593-601)

Гринько Світлана Дмитрівна докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри цивільного права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067) 960-67-45, <https://orcid.org/0000-0003-2737-5702>

ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА КРИПТОВАЛЮТУ ЯК ЦИФРОВИЙ АКТИВ У ПРАКТИЦІ ЗАРУБІЖНИХ СУДІВ

Анотація. Стаття присвячена встановленню та дослідженню актуальної практики судів зарубіжних держав із питань визнання та захисту права власності на криптовалюту як цифровий актив, визначення тенденцій та принципових правозастосовних висновків у цій сфері. Підкреслюється, що наявні у зарубіжних державах прецеденти з приводу захисту права власності на криптовалюту, засновуються на визнанні крипто-активів як об'єктів права власності загалом, детермінації нормативних та теоретичних критеріїв віднесення їх до таких об'єктів, а отже й поширення на криптовалюту правового режиму власності. Зважаючи на провідне місце прецедентного права у правових системах країн англо-американської правової сім'ї, відзначається, що стаття зосереджуватиметься саме на досвіді та судових підходах, сформованих протягом останніх років у цих державах.

Автор резюмує, що у прецедентному праві окремих держав англо-американської правової сім'ї (на прикладі підходів, сформованих у рішеннях судів Англії та Уельсу, Нової Зеландії) на сьогодні закріплено та неодноразово апробовано засадничий принцип віднесення криптовалюти та крипто-активів загалом до об'єктів права власності. Слідуючи за ключовою у цьому відношенні справою *AA v Persons Unknown* (рішення в якій ухвалив Високий суд Англії та Уельсу у грудні 2019 року), яка, у свою чергу, спиралася на наукові висновки, запропоновані у дослідженні Спеціальної групи з питань юрисдикції Великобританії (UKJT), суди вказаних зарубіжних держав визнавали за крипто-активами такий статус, виходячи з критеріїв їх відповідності усім ознакам власності, сумісності таких характеристик крипто-активів як нематеріальність, криптографічна автентифікація, використання технології розподіленої книги, децентралізація тощо із концептом об'єктів права власності як таким.

Ключові слова: токен, цифровий актив, прецедентне право, криптовалюта, право власності, правозастосування.

Hryanko Svitlana Dmytrivna Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Civil Law and Process, Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law, Heroes of Maidan St., 8, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (067) 960-67-45, <https://orcid.org/0000-0003-2737-5702>

OWNERSHIP OF CRYPTOCURRENCY AS A DIGITAL ASSET IN THE PRACTICE OF FOREIGN COURTS

Abstract. The article is devoted to the establishment and research of the actual practice of the courts of foreign countries on the recognition and protection of ownership rights to cryptocurrency as a digital asset, the determination of trends and principal legal enforcement conclusions in this area. It is emphasized that the existing precedents in foreign countries regarding the protection of ownership rights to cryptocurrency are based on the recognition of crypto-assets as objects of property rights in general, the determination of normative and theoretical criteria for classifying them as such objects, and therefore the extension of legal rights to cryptocurrency property regime. Given the leading place of case law in the legal systems of the countries of the Anglo-American legal family, it is noted that the article will focus specifically on the experience and judicial approaches developed in recent years in these countries.

The author summarizes that in the case law of certain states of the Anglo-American legal family (using the example of approaches formed in the decisions of the courts of England and Wales, New Zealand) today, the fundamental principle of classifying cryptocurrency and crypto-assets in general as a common object of ownership (property rights). Following the seminal case of *AA v Persons Unknown* (decided by the High Court of Justice (in England and Wales) in December 2019), which in turn relied on the scientific findings offered by the UK Jurisdiction Taskforce (UKJT) study, the courts of the specified foreign countries recognized such a status for crypto-assets, based on the criteria of their compliance with all signs of ownership, compatibility of such characteristics of crypto-assets as immateriality, cryptographic authentication, use of DLT technology, decentralization, etc. with the concept of property rights as such.

Keywords: token, digital asset, case law, cryptocurrency, ownership, law enforcement.

Постановка проблеми. Значення правозастосовної діяльності, в тому числі та насамперед, правосуддя, у контексті формування державно-владних підходів при формуванні нових суспільних відносин важко переоцінити. Особливо це стосується тих інститутів та об'єктів, що перебувають лише на початковому етапі нормативної регламентації, щодо яких ще *«не всі води*

розвідані», і не всі, навіть ключові (подекуди дефінітивні чи засадничі), аспекти законодавчо визначені. До таких предметів, як суспільних відносин, так і нормативного регулювання, на сьогодні, безперечно, відносяться цифрові активи загалом та криптовалюта зокрема, охоплюючи як функціонування ринку цих активів, діяльності суб'єктів підприємництва у пов'язаних з їх обігом сферах, так і пристосування положень класичного приватно-правового інституту права власності до новітніх віртуальних реалій.

Оскільки, хоча й враховуючи факти прийняття у деяких провідних юрисдикціях законів (а на рівні вторинного права ЄС – регламентів [1–2] та, поки що, проєктів директив [3]), спрямованих на визначення правового режиму криптовалют та особливостей їх обороту як об'єктів цивільних прав, саме у судовій діяльності відбувається апробація та, за допомогою судового правозастосування, наступне удосконалення означених приписів. У цьому зв'язку безперечний науковий інтерес становить визначення та аналіз уже наявних у зарубіжних державах прецедентів з приводу захисту права власності на криптовалюту, що, у свою чергу, засновуються на визнанні крипто-активів як об'єктів права власності загалом, детермінації нормативних та теоретичних критеріїв віднесення їх до таких об'єктів, а отже й поширення на криптовалюту правового режиму власності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дедалі частіше цифрові, в тому числі крипто-, активи привертають увагу зарубіжних та українських вчених, стаючи предметом не лише аналітичних матеріалів, але й фундаментальних наукових досліджень різної спрямованості. Так, проблематиці права власності на цифрові активи та криптовалюту, крізь призму різних аспектів, присвячували свої роботи Дж. Аллен, А. Бландін, С. О. Грицай, А. В. Гусь, К. Н. Джонсон, М. Г. Ільченко, Д. В. Казначєєва, А. В. Кісіль, А. Клутс, С. Ю. Колодій, О. О. Кремінський, А. А. Кудь, В. М. Логойда, О. Дж. Манденг, К. Р. Міллс, В. І. Нагнибіда, К. Г. Некіт, О. Є. Панфілов, Н. О. Патачиц, Н. Ю. Філатова-Білоус та інші автори. При цьому численні виміри цієї тематики досі потребують пильної уваги науковців, зокрема в контексті вивчення останніх підходів у прецедентному праві.

Мета статті є встановлення та дослідження актуальної практики судів зарубіжних держав із питань визнання та захисту права власності на криптовалюту як цифровий актив, визначення тенденцій та принципових правозастосовних висновків у цій сфері. Зважаючи на провідне місце прецедентного права у правових системах країн англо-американської правової сім'ї стаття зосереджуватиметься саме на досвіді та судових підходах, сформованих протягом останніх років у цих державах.

Виклад основного матеріалу. Найпершим питанням у світлі застосування положень про власність до криптовалют (крипто-активів у цілому), яке

потребує розгляду, є саме ставлення зарубіжних судів до визнання таких об'єктів як таких, що охороняються нормами про право власності, тобто чи поширюються на них останні, чи є крипто-активи об'єктами майнових прав в усталеному цивільно-правовому розумінні. Значний інтерес, з огляду на це, представляють пілотні прецедентні рішення – у аналітичних джерелах їх виникнення датується 2019 роком, коли почав закладатися «канон прецедентного права щодо того, як ми визначаємо, взаємодіємо та здійснюємо операції з крипто-активами» [4].

Так, у одній з перших подібних справ, яка вже набула хрестоматійного характеру, – *AA v Persons Unknown*, рішення в якій ухвалив Високий суд Англії та Уельсу 13 грудня 2019 року [5]), суд розглядав заяву позивача про накладення тимчасової майнової заборони та дозволу виконувати дії поза межами юрисдикції на підставі того, що позивач мав реституційні або конструктивні трастові претензії проти першого та другого відповідачів, які неправомірно вимагали біткойни (справа стосувалася злому компанії, яка була застрахована заявником від атак кіберзлочинців, що вимагали викуп (виражений у біткойнах) у розмірі 950 000 доларів США для відновлення доступу до систем та даних, який і було сплачено заявником через агента), а також третього та четвертого відповідачів, які тримали вказані біткойни. Суд, серед іншого, дійшов висновків, що крипто-активи, такі як біткойни, можуть становити частину визначення «власності», і, таким чином, ухвалив рішення про накладення запитуваної тимчасової майнової заборони на користь страхової компанії, один із клієнтів якої став жертвою вказаної кіберзлочинності.

Означена позиція, хоч і є першою в англійській судовій практиці, значною мірою ґрунтується на попередній дослідницькій роботі, здійснюваній у цьому напрямку, насамперед, на висновках та рекомендаціях, підготовлених за результатами роботи Спеціальної групи з питань юрисдикції Великобританії (*UK Jurisdiction Taskforce, UKJT*), дочірньої компанії британської комісії *LawTech Delivery Panel*. У травні 2019 року UKJT випустила консультативний документ (*Legal statement*) щодо статусу крипто-активів і смарт-контрактів у англійському приватному праві. У документі, зокрема, було сформульовано низку важливих підходів щодо розуміння крипто-активів як об'єктів права власності, а саме, стверджувалося, що вирішення цього питання відповідно до англійського законодавства, зрештою, буде залежати від характеру активу, правил системи, в якій він існує та обертається, а також мети, для якої ставиться запитання щодо належності такого активу до власності. Разом з тим, UKJT дійшла фундаментальних висновків щодо того, що:

- 1) крипто-активи мають усі ознаки власності;

2) нові або відмінні риси, якими володіють деякі крипто-активи: нематеріальність, криптографічна автентифікація, використання розподіленої книги транзакцій, децентралізація, консенсусне правило, – не позбавляють їх від можливості визнаватися власністю;

3) так само крипто-активи не дискваліфікуються як власність у разі посилення на те, що вони є чистою інформацією, або тому, що вони не можуть бути класифіковані як речі у володінні або речі в дії;

4) крипто-активи, отже, слід розглядати як власність, проте приватний ключ сам по собі не слід розглядати як власність, оскільки він є інформацією [6].

Значення окреслених підходів складно переоцінити, адже вони закладають системне, науково обґрунтоване розуміння крипто-активів як таких об'єктів, що, навіть попри їх цифрову форму та особливості обігу, передачі титулу, відповідають (радіше – не суперечать) усталеним концепціям права власності. Безпосереднє звернення у судовій практиці до цих тверджень підкреслює їх важливість. Додатково, класифікація крипто-активів як власності за законом, крізь призму тверджень, які містяться у документі UKJT, має важливі наслідки для застосування правових норм, у тому числі тих, що стосуються спадкування в разі смерті, передачі майна в разі банкрутства, прав ліквідаторів у випадку банкрутства компанії та у випадках шахрайства, крадіжки та зловживання довірою. Усі ці питання є такими, що виникають із приводу власності та, як це історично склалося, належать до компетенції судів [7], що й показала справа *AA v Persons Unknown*.

З цього приводу В. Белл також відзначає, що оскільки *AA v Persons Unknown* є першою справою, в якій детально (тут слід зауважити, що деякі зрушення у цій сфері вже мали місце, зокрема й у менш аргументованих рішеннях англійських судів [8] та навіть у рішенні Міжнародного комерційного суду Сінгапуру у справі *B2C2 Ltd v Quoine Pte Ltd* [9]) розглядається питання належності біткойну до категорії власності, її значення є очевидним. При цьому автор додатково вказує й на недоліки рішення Високого суду Англії та Уельсу, відзначаючи, що судовому аналізу бракує повного розгляду цієї проблематики – зокрема, без відповіді залишаються питання про природу біткойна як власності та застосовність важливих аспектів захисту власності, встановлених положеннями англійського законодавства до нього [10]. У зв'язку з цим, безперечно, можливо виснувати про те, що одного рішення, навіть пілотного, для встановлення усіх, навіть найбільш необхідних та важливих, підходів до застосування положень права власності до крипто-активів недостатньо.

Разом із тим, аналізована справа вже не є поодиноким, а отже ми можемо звернутися і до інших важливих прецедентів зарубіжних судів у сфері визнання за крипто-активами правового режиму об'єктів права власності. До

таких висновків прийшов і Високий суд Нової Зеландії у справі *Ruscoe v Cryptopia Ltd (in liquidation)*, рішення в якій було ухвалено 8 квітня 2020 року, постановивши, що криптовалюти, як цифрові активи, є формою власності, а отже їх можна вносити до трасту як таку власність [11]. Суд засновувався на тому, що криптовалюта відповідає критеріям віднесення до об'єктів власності, встановлених відповідними законодавчими актами Нової Зеландії, а саме, що:

1) можливо визначити предмет власності: зчитувані комп'ютером рядки символів, записані в мережах комп'ютерів, створених з метою запису цих рядків є достатньо чіткими, щоб потім їх можна було однозначно атрибутувати власнику облікового запису в цій конкретній мережі (для криптовалют розподіл здійснюється за допомогою так званого відкритого ключа – дані, призначені одному відкритому ключу, не будуть сплутані з іншим);

2) цей ж предмет власності можуть відповідним чином встановити і треті особи;

3) криптовалютам притаманний певний ступінь постійності чи стабільності, оскільки в блокчейні криптовалюта передається шляхом цифрового знищення існуючого активу «в руках» особи, що передає, і шляхом створення нового «в руках» отримувача, що є подібним до банківських платежів, а отже такий принцип передачі титулу не загрожує визнанню крипто-активу як власності.

Тенденція до закріплення новітніх правил віднесення крипто-активів до власності і визначення правозастосовних наслідків цього правового твердження в рішеннях судів держав англо-американської правової сім'ї прослідковується й надалі та продовжується до сьогодні. Так, у справі *Danisz v Persons Unknown and Huobi Global Ltd (T/A Huobi)* (рішення від 2 березня 2022 року) Високий суд Англії та Уельсу, із посиланням на висновки, зроблені у справі *AA v Persons Unknown* додатково підтвердив належність крипто-активів до об'єктів власності, відзначивши, також, що у випадках шахрайства, пов'язаного із крипто-активами, суди повинні приймати швидких заходів для попередження наступного їх відчуження, що, враховуючи специфіку транзакцій із криптовалютою, відбувається, фактично, миттєво.

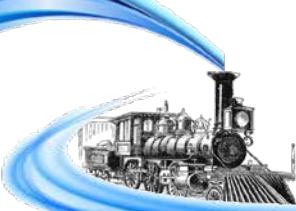
У зв'язку з цим у цій справі суд заморозив відповідні активи (вказавши, що ця заборона є загальносвітовою), зважаючи також на те, що він має юрисдикцію розглядати позов по суті, оскільки *lex situs* крипто-активу визначається місцем проживання особи, яка ним володіє, що стало окремим важливим принципом захисту прав власності на такі об'єкти, сформульованим у справі *Ion Science Ltd v Persons Unknown* від 21 грудня 2020 року [12]). Нещодавно (у рішенні Апеляційного суду Англії та Уельсу у справі *Tulip Trading Limited (A Seychelles Company) v Bitcoin Association for BSV & Ors*, ухвалене 3 лютого 2023 року [13]) підхід до віднесення біткойнів до об'єктів права власності було підтримано уже й на апеляційному рівні.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можемо стверджувати, що у прецедентному праві окремих держав англо-американської правової сім'ї (на прикладі підходів, сформованих у рішеннях судів Англії та Уельсу, Нової Зеландії) на сьогодні закріплено та неодноразово апробовано засадничий принцип віднесення криптовалюти та крипто-активів загалом до об'єктів права власності. Слідуючи за ключовою у цьому відношенні справою *AA v Persons Unknown* (рішення в якій ухвалив Високий суд Англії та Уельсу у грудні 2019 року), яка, у свою чергу, спиралася на наукові висновки, запропоновані у дослідженні Спеціальної групи з питань юрисдикції Великобританії (UKJT), суди вказаних зарубіжних держав визнавали за крипто-активами такий статус, виходячи з критеріїв їх відповідності усім ознакам власності, сумісності таких характеристик крипто-активів як нематеріальність, криптографічна автентифікація, використання технології DLT, децентралізація тощо із концептом об'єктів права власності як таким. Це, у свою чергу, ставить перед юридичною спільнотою низку подальших викликів та запитань, які можуть стати предметом наших подальших досліджень.

Література:

1. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj>.
2. Regulation (EU) 2022/858 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2022 on a pilot regime for market infrastructures based on distributed ledger technology, and amending Regulations (EU) No 600/2014 and (EU) No 909/2014 and Directive 2014/65/EU. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022R0858&qid=1683128647649>
3. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council amending Directives 2006/43/EC, 2009/65/EC, 2009/138/EU, 2011/61/EU, EU/2013/36, 2014/65/EU, (EU) 2015/2366 and EU/2016/2341. COM/2020/596 final. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020PC0596>
4. Key crypto case tracker. Shoosmiths LLP. URL: <https://www.shoosmiths.com/expertise/services/litigation-services/blockchain-and-digital-assets-disputes-and-recoveries/key-crypto-case-tracker>.
5. *AA v Persons Unknown* [2019] EWHC 3556 (Comm). 13 December 2019. URL: <https://vlex.co.uk/vid/aa-v-persons-unknown-865808083>.
6. Legal statement on cryptoassets and smart contracts. UK Jurisdiction Taskforce. URL: https://www.blockchain4europe.eu/wp-content/uploads/2021/05/6.6056_JO_Cryptocurrencies_Statement_FINAL_WEB_111119-1.pdf.
7. UK jurisdiction taskforce publishes legal statement on status of cryptoassets and smart contracts: Observations from Ireland. *Arthur Cox*. URL: <https://www.arthurcox.com/knowledge/uk-jurisdiction-taskforce-publishes-legal-statement-on-status-of-cryptoassets-and-smart-contracts-observations-from-ireland/>.

8. Low K. F. K. Bitcoins as Property: Welcome Clarity? *Law Quarterly Review*. 2020. 136. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID3538956_code1413313.pdf?abstractid=3538956&mirid=1.

9. Decision of the Singapore International Commercial Court in *B2C2 Ltd v Quoine Pte Ltd* [2019] SGHC(I) 3; [2019] 4 SLR 17. URL: <https://www.sicc.gov.sg/docs/default-source/modules-document/judgments/b2c2-ltd-v-quoine-pte-ltd.pdf>.

10. Ball V. Bitcoin as Property: *AA v Persons Unknown & Ors, Re Bitcoin* [2019] EWHC 3556 (Comm) (13 December 2019) (Case Comment). URL: https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/files/136478045/Bitcoin_as_Property_AA_v_Persons_Unknown_Victoria_Ball_revised.docx

11. Judgment of the High Court of New Zealand in *Ruscoe v Cryptopia Ltd (in Liquidation)* [2020] NZHC 728. 8 April 2020. URL: <https://www.grantthornton.co.nz/globalassets/1.-member-firms/new-zealand/pdfs/cryptopia/civ-2019-409-000544---ruscoe-and-moore-v-cryptopia-limited-in-liquidation.pdf>.

12. *Danisz v Persons Unknown & Huobi Global Ltd* [2022] EWHC 280 (QB) and *Ion Science & Ors v Persons Unknown & Ors* (unreported). URL: <https://www.eversheds-sutherland.com/en/asia/insights/danisz-v-persons-unknown-huobi-global-ltd-2022-ewhc-280-qb-and-ion-science-ors-v-persons-unknown-ors#2>.

13. *Tulip Trading Limited (A Seychelles Company) v Bitcoin Association for BSV & Ors*. 03 February 2023. URL: <https://vlex.co.uk/vid/tulip-trading-ltd-seychelles-922402829>.

References:

1. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937. *EUR-Lex*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj> [in English].

2. Regulation (EU) 2022/858 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2022 on a pilot regime for market infrastructures based on distributed ledger technology, and amending Regulations (EU) No 600/2014 and (EU) No 909/2014 and Directive 2014/65/EU. *EUR-Lex*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022R0858&qid=1683128647649> [in English].

3. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council amending Directives 2006/43/EC, 2009/65/EC, 2009/138/EU, 2011/61/EU, EU/2013/36, 2014/65/EU, (EU) 2015/2366 and EU/2016/2341. COM/2020/596 final. *EUR-Lex*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020PC0596> [in English].

4. Key crypto case tracker (2024). Shoosmiths LLP. Retrieved from <https://www.shoosmiths.com/expertise/services/litigation-services/blockchain-and-digital-assets-disputes-and-recoveries/key-crypto-case-tracker> [in English].

5. *AA v Persons Unknown* [2019] EWHC 3556 (Comm). 13 December 2019. Retrieved from <https://vlex.co.uk/vid/aa-v-persons-unknown-865808083> [in English].

6. Legal statement on cryptoassets and smart contracts. UK Jurisdiction Taskforce. Retrieved from https://www.blockchain4europe.eu/wp-content/uploads/2021/05/6.6056_JO_Cryptocurrencies_Statement_FINAL_WEB_111119-1.pdf [in English].

7. UK jurisdiction taskforce publishes legal statement on status of cryptoassets and smart contracts: Observations from Ireland. *Arthur Cox*. Retrieved from <https://www.arthurcox.com/knowledge/uk-jurisdiction-taskforce-publishes-legal-statement-on-status-of-cryptoassets-and-smart-contracts-observations-from-ireland/> [in English].

8. Low K. F. K. (2020). Bitcoins as Property: Welcome Clarity? *Law Quarterly Review*, 136. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID3538956_code1413313.pdf?abstractid=3538956&mirid=1 [in English].

9. Decision of the Singapore International Commercial Court in *B2C2 Ltd v Quoine Pte Ltd* [2019] SGHC(I) 3; [2019] 4 SLR 17. Retrieved from <https://www.sicc.gov.sg/docs/default-source/modules-document/judgments/b2c2-ltd-v-quoine-pte-ltd.pdf> [in English].

10. Ball, V. (2019) *Bitcoin as Property: AA v Persons Unknown & Ors, Re Bitcoin* [2019] EWHC 3556 (Comm) (13 December 2019) (Case Comment). Retrieved from https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/files/136478045/Bitcoin_as_Property_AA_v_Persons_Unknown_Victoria_Ball_revised.docx [in English].

11. Judgment of the High Court of New Zealand in *Ruscoe v Cryptopia Ltd (in Liquidation)* [2020] NZHC 728. 8 April 2020. Retrieved from <https://www.grantthornton.co.nz/globalassets/1.-member-firms/new-zealand/pdfs/cryptopia/civ-2019-409-000544---ruscoe-and-moore-v-cryptopia-limited-in-liquidation.pdf> [in English].

12. *Danisz v Persons Unknown & Huobi Global Ltd* [2022] EWHC 280 (QB) and *Ion Science & Ors v Persons Unknown & Ors* (unreported). Retrieved from <https://www.eversheds-sutherland.com/en/asia/insights/danisz-v-persons-unknown-huobi-global-ltd-2022-ewhc-280-qb-and-ion-science-ors-v-persons-unknown-ors#2> [in English].

13. *Tulip Trading Limited (A Seychelles Company) v Bitcoin Association for BSV & Ors*. 03 February 2023. Retrieved from <https://vlex.co.uk/vid/tulip-trading-ltd-seychelles-922402829> [in English].

УДК: 343.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-602-612](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-602-612)

Дільна Зоряна Федорівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін, Інститут права, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Замарстинівська, 9, м. Львів, 79000, тел.: (067) 341-85-86, <https://orcid.org/0000-0002-6066-1279>

Устрицька Наталія Ігорівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін, Інститут права, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Замарстинівська, 9, м. Львів, 79000, тел.: (097) 981-17-18, <https://orcid.org/0000-0003-0075-9458>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ НАДАННЯ ЗАСУДЖЕНИМ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ: МЕЖІ ДОЗВОЛЕНОГО

Анотація. Питання удосконалення роботи системи органів та установ виконання покарань завжди є актуальним, особливо що стосується частини дотримання прав засуджених осіб. Медична допомога гарантується кожному засудженому, відтак її забезпечення на належному рівні є обов'язком держави. Тому це питання постійно обговорюється і досліджується як в науці, так і серед законодавців. Право на медичну допомогу та особливості її надання зокрема засудженим особам, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі гарантуються цілим рядом як міжнародних документів, так і вітчизняних нормативно-правових актах. Проте, незважаючи на ґрунтовну правову регламентацію, на практиці виникає ряд зауважень щодо ефективності надання медичної допомоги, зокрема це те, що як правило, все ж медицина в пенітенціарних установах більш схильна відповідати меті покарання, тобто коли засуджений хворіє, то ніхто особливо його не жаліє. Також навряд чи умови в установах виконання відповідають отриманню належної медичної допомоги, часто простежуються ситуації із недостатністю медичного персоналу, ліків чи відповідного обладнання. Окрім того, часто засуджені не довіряють персоналу та методам лікування тощо. Особливо гостро постає питання щодо застосування до засуджених окремих видів медичної допомоги проти їх волі, а саме примусове лікування та годування, адже при цьому необхідно враховувати вимоги законодавства про заборону катування, а також жорстокого чи такого, що принижує гідність поводження, а також практику Європейського суду з прав людини, згідно якої примусове годування не забороняється, проте для того мають бути

вагомі медичні підстави, дотримана належна законна процедура прийняття рішення та гуманний спосіб його виконання.

Зроблено висновок про недопустимість порушення прав засуджених в ході застосування окремих видів примусової медичної допомоги, шляхом забезпечення їх активної участі у процедурі прийняття такого рішення разом із захисником, необхідність забезпечення саме зовнішнього контролю за правомірністю застосування примусового годування, а також обов'язкового з'ясування та врахування підстав оголошення засудженим голодування.

Ключові слова: засуджений, установа виконання покарань, примусове лікування, примусове годування, медична допомога, жорстоке поводження, катування

Dilna Zoriana Fedorivna candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of Criminal Law, Institute of Law, Lviv State University of Internal Affairs, St. Zamarstiniska, 9, Lviv, 79000, tel.: (067) 341-85-86, <https://orcid.org/0000-0002-6066-1279>

Ustrytska Natalia Igorivna candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of Criminal and Legal Disciplines, Institute of Law, Lviv State University of Internal Affairs, St. Zamarstiniska, 9, Lviv, 79000, tel.: (097) 981-17-18, <https://orcid.org/0000-0003-0075-9458>

CERTAIN ASPECTS OF PROVIDING MEDICAL AID TO CONVICTS: PERMITTED LIMITS

Abstract. The issue of improving the system of bodies and institutions for the execution of punishments is always relevant, especially as it relates to the part of observing the rights of convicted persons. Medical care is guaranteed to every convict, so its provision at the appropriate level is the duty of the state. Therefore, this issue is constantly discussed and investigated both in science and among legislators. The right to medical care and the specifics of its provision, in particular, to convicted persons serving sentences in prisons, are guaranteed by a number of international documents and domestic legal acts. However, despite thorough legal regulations, in practice there are a number of observations regarding the effectiveness of providing medical care, in particular, the fact that, as a rule, medicine in penitentiary institutions is more inclined to meet the purpose of punishment, i.e. when a convict is sick, no one particularly feels sorry for him. It is also unlikely that the conditions in the institutions of execution correspond to the receipt of proper medical care, situations with insufficient medical personnel, medicines or appropriate equipment are often observed. In addition, convicts often

do not trust staff and treatment methods, etc. The question of the use of certain types of medical care against the convicts against their will, namely forced treatment and feeding, is particularly acute, because in this case it is necessary to take into account the requirements of the legislation on the prohibition of torture, as well as cruel or degrading treatment, as well as the practice of the European Court of human rights, according to which force-feeding is not prohibited, but there must be valid medical reasons for it, the proper legal procedure for decision-making and a humane way of its execution must be observed. It was concluded that it is inadmissible to violate the rights of convicts during the application of certain types of forced medical care, by ensuring their active participation in the procedure of making such a decision together with the defense attorney, the need to ensure external control over the legality of the use of forced feeding, as well as mandatory clarification and taking into account the reasons for declaring the convicts on hunger strike.

Key words: convict, penal institution, forced treatment, forced feeding, medical care, ill-treatment, torture

Постановка проблеми. Загалом дослідження окремих аспектів забезпечення прав засуджених осіб під час відбування ними покарання не є новим у кримінальній процесуальній доктрині, однак все ж з'являється ряд питань, що вимагають уточнення та додаткового аналізу. Особливо важливо аналізувати питання щодо нормативної регламентації та порядку надання засудженим медичної допомоги, в тому числі і примусової, тобто такої, що надається без добровільної волі самої людини. Зокрема, мова йде про примусове лікування та примусове годування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти забезпечення прав засуджених досліджувались у працях таких вчених, як О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, В. А. Бадира, А. П. Гель, М. Я. Гуцуляк, О. М. Джужа, Т. А. Денисова, О. Г. Колб, Н.Карпачова, В.Лутковська, В.Маляренко, В. О. Меркулова, В. В. Лень, М. І. Мельник, В. Ф. Примаченко, П. Г. Пономарьов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, Ю. А. Чеботарьова, І. С. Яковець, І.С. Михалко тощо.

Метою статті є розкрити правову регламентацію та порядок надання засудженим особам медичної допомоги, правомірність застосування примусового лікування та годування, проаналізувати чинне законодавство щодо цього, а також на основі такого аналізу зробити висновки та пропозиції

Виклад основного матеріалу. Перш за все хочеться відмітити, що метою покарання є не стільки накласти певні обмеження чи принизити засудженого, або ж завдати йому страждань, а змінити його особистість, перевиховати, стимулювати стати на шлях виправлення. Звичайно, що

відбування покарання саме по собі буде спричиняти особі як фізичні так і морально-психологічні незручності, однак, при цьому слід пам'ятати, що засуджений не втрачає конституційно-правового статусу людини, що означає збереження його конституційних прав. Одним із яких і є право на медичну допомогу (ст. 49 Конституції України). Так, згідно ст. 8 Кримінально-виконавчого кодексу України, засуджені мають право на охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основами законодавства України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, передбачених законом. Охорона здоров'я забезпечується системою медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, а також поєднанням безоплатних і платних форм медичної допомоги. Засудженому гарантується право на вільний вибір і допуск лікаря для отримання медичної допомоги, у тому числі за власні кошти[1]. Окрім того, Кодекс містить і положення про обов'язок гуманного ставлення до засуджених, на повагу до їх гідності, заборону піддавати їх поводженню, що принижує їх гідність, а також що є нелюдським та жорстоким.

У багатьох міжнародних документах міститься ряд етичних принципів щодо організації надання медичної допомоги в пенітенціарних установах, зокрема це такі документи як Європейські пенітенціарні правила, Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями, Міжнародний кодекс медичної етики, Рекомендація № R (98) 7 Комітету Міністрів Ради Європи щодо етичних та організаційних аспектів догляду за здоров'ям у системі виконання покарань тощо.

До прикладу, у Європейських пенітенціарних правилах (п. 42.1) вказано, що лікар повинен оглянути кожного засудженого одразу після госпіталізації, у випадку, коли засуджені та ув'язнені скаржаться на хвороби, після отримання травм або насильства та перед звільненням. Якщо лікар особисто не в змозі оглянути нового засудженого чи ув'язненого або того, хто вже перебуває у лікарні пенітенціарної установи, вчасно, то він повинен переконатися, що інший лікар або кваліфікована медсестра його замінить. Адміністрація пенітенціарних установ мусить забезпечувати охорону здоров'я всіх ув'язнених цих установ. Ув'язнені мусять мати доступ до медичних послуг, які існують у країні, без дискримінації за ознакою їхнього правового становища. Медичні послуги в пенітенціарних установах мусять бути спрямовані на виявлення та лікування фізичних та психічних хвороб або дефектів, на які можуть страждати ув'язнені. Всі необхідні медичні, хірургічні та психіатричні послуги, у тому числі наявні в цивільних установах, мусять бути надані ув'язненим для цього(п. 39).[2].

Мінімальні стандартні правила поводження із в'язнями також декларують вимоги щодо: 1) наявності у кожному пенітенціарному закладі не менше одного лікаря, який має відповідну кваліфікацію лікаря-терапевта;

2) належної медичної підготовки персоналу пенітенціарної установи; 3) забезпечення при потребі термінової невідкладної допомоги, доступу до послуг кваліфікованого лікаря; 4) можливості переведення засудженого до спеціалізованої установи або цивільної лікарні у випадках, якщо в пенітенціарній установі не можливо надати спеціалізоване лікування; 5) якщо пенітенціарна установа має власну лікарню, вона мусить бути достатньо укомплектована персоналом та устаткуванням для належного догляду та лікування ув'язнених, яких направляють до цієї лікарні; 6) ув'язнені не повинні піддаватися ніяким експериментам без їхньої згоди. Експерименти за участю ув'язнених, які можуть привести до фізичних травм, психічних страждань або завдати іншу шкоду здоров'ю, мають бути заборонені[3].

Власне вітчизняне законодавство в окремих нормативно-правових актах органів, які забезпечують формування державної політики у сфері охорони здоров'я передбачає порядок надання засудженим, які перебувають в місцях позбавлення волі медичної допомоги. Засуджені мають право також користуватись медичною допомогою від закладів охорони здоров'я, які не входять до відання центрального органу виконавчої влади, що реалізує політику у сфері виконання покарань. Така медична допомога може бути як амбулаторною, так і консультативною та стаціонарною. При цьому, ті медичні працівники чи інші особи, яким в ході виконання своїх професійних обов'язків стало відомо про хворобу засудженого, його огляд медичний чи обстеження, а також інші аспекти його особистого життя, не можуть розголошувати такі відомості.

Звичайно, на практиці ситуація із медициною у пенітенціарній сфері далека від ідеалу. Про це свідчить аналіз матеріалів судової практики, а також доповідь Харківської правозахисної групи, що стосується Стратегії реформування медичного обслуговування в'язнів. Власне в цій доповіді було виокремлено ряд проблем щодо медичного обслуговування засуджених: 1) підпорядкування медичного персоналу адміністраціям кримінально-виконавчих установ, а пенітенціарної медицини – меті покарання. Тобто ця проблема відповідає стереотипу, що засуджений – це покарана особа, яка не заслуговує на дотримання її прав та нормальне людське ставлення. Відповідно, якщо засуджений хворіє, то ця обставина сприймається, як складова кари, тобто частина страждання, яке повинен зазнавати засуджений; 2) непристосованість інфраструктури кримінально-виконавчих установ та СІЗО для надання медичної допомоги та лікування; 3) недостатність і навіть відсутність медичного персоналу; 4) недостатнє забезпечення медичних частин ліками та обладнанням для діагностики та лікування засуджених та ув'язнених; 5) недотримання медичних протоколів лікування під час надання

медичної допомоги засудженим, незабезпечення постійного та безперервного лікування засуджених, відсутність оперативності й своєчасності надання медичної допомоги; 6) взаємна недовіра між засудженими/ув'язненими та персоналом ДКВС; 7) відсутність спеціального нормативного регулювання та розуміння необхідності окремих підходів до засуджених з особливими потребами[4].

Обговорюючи питання належності та якості надання медичної допомоги особам, які відбувають покарання варто наголосити на важливості запобігання при цьому жорстокого поводження з засудженими, в тому числі застосовуючи примусові заходи лікування. Загалом примус як термін розуміється як натиск з боку когось. Примус, як видається, є додатковим методом державного управління, що являє собою психологічний чи фізичний вплив державних органів або посадових осіб (суб'єктів управління) на певних осіб (об'єкти управління) з метою змушення виконувати приписи правових норм. Метод примусу спрямований на вироблення окремих форм поведінки, а також підтримання суспільної дисципліни. Застосування примусу є необхідним елементом після впровадження методів стимулювання та переконання [5, с. 204].

В контексті питання про примусову медичну допомогу засудженим, мова буде йти саме про правовий примус, тобто вплив держави на засудженого для того, щоб реалізувати належним чином норми права, який здійснюється незалежно від бажання чи волі самого засудженого. Однак, примус не повинен жодним чином включати насильство, катування, зневажливе, жорстоке, або таке що принижує гідність поводження. Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод у ст. 3 якраз і декларує заборону катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, і така заборона є абсолютною і не може бути винятків.

Для визначення того чи можна розуміти певну форму забороненого поводження як катування, суд спирається на визначення мінімального рівня жорстокості для того щоб поводження з особою визнавалось катуванням. Оцінка цього мінімуму відносна. Жорстоке поводження є комплексним поняттям, що розкривається через визначення характеристик його складових понять: катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання [6]. Поняття страждань є доволі оціночним, відповідно в кожному конкретному випадку питання про те, чи дійсно тією чи іншою дією особі спричинено страждання слід вирішувати беручи до уваги усі обставини.

Медичні послуги для засуджених та ув'язнених осіб також мають безпосереднє відношення до запобігання жорсткому поводженню.

Невідповідний рівень медичного обслуговування може швидко призвести до ситуацій, які підпадають під визначення «нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження» [7, с. 8].

Загалом, будь які обстеження чи лікування не повинно проводитись без згоди на те пацієнта. І якщо говорити про поняття вияву згоди, то важливе значення при цьому має саме розуміння засудженим того, що з ним буде відбуватись, зокрема медичної термінології, мети та наслідків медичного втручання тощо. Відповідно, якщо засуджений відмовляється від такої допомоги, то потрібно впевнитись у тому, що йому цілком зрозумілі наслідки свого рішення. Тобто, засуджений, якщо він свідомий, перебуває у здоровому глузді може відмовитись від медичних втручань, інакше це може бути розцінене як порушення ст. 3 Конвенції про захист прав і основоположних свобод. Проте, все ж існують випадки законного відхилення від цього принципу, зокрема це такі, як: 1) якщо пацієнт психічно хворий, не розуміє наслідків відмови від лікування, або ж він взагалі непритомний; 2) ті, що прямо передбачені законодавством.

Якщо розглядати примусове надання медичної допомоги засудженим згідно чинного законодавства, то мова йде насамперед про примусове лікування та примусове годування. Що стосується примусового лікування, то підставами його є лише наявність у засудженого хвороби, що може становити небезпеку для здоров'я інших осіб, або ж якщо засуджений не пройшов повного курсу лікування, а від подальшого відмовляється. Це повинно бути підтверджено медичним висновком, який буде виступати доказом у суді. Рішення щодо застосування примусового лікування приймає суд, за місцем відбування покарання засудженим. Тут варто згадати про Постанову Верховного суду України від 30.06.2005 р. № 7 «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування». Безпосередньо перелік хвороб, що можна відносити до таких, які становлять небезпеку для здоров'я інших міститься у різноманітних нормативно-правових актах, як наприклад "Основи законодавства України про охорону здоров'я"; закони України "Про запобігання захворюванню на СНІД та соціальний захист населення", "Про захист населення від інфекційних хвороб", "Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз", а також і "Перелік особливо небезпечних, небезпечних інфекційних та паразитарних хвороб людини і носійства збудників цих хвороб", затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 19.07.1995 р. № 133 тощо. Разом з тим, варто зазначити, що відмова засудженого від лікування таких захворювань означає злісне порушення ним порядку відбування покарання (ст. 133 Кримінально-виконавчого кодексу України).

Ще одним медичним втручанням, яке здійснюється поза згодою засудженого можна вважати його примусове годування, як форми збереження життя та здоров'я. Зокрема Законом від 19.07.2022 р. було внесено зміни як до кримінального процесуального, так і кримінально-виконавчого законодавства щодо порядку застосування заходів примусового годування осіб, які тримаються під вартою та засуджених, у випадку, якщо вони відмовляються від їжі і це може завдати шкоди їх життю та здоров'ю. Також законодавчо закріплено підстави для примусового годування. Виправдано вважати примусове годування найбільш крайнім методом збереження життя та здоров'я засудженого і не можна використовувати його в цілях маніпуляцій засудженим. Кримінальний виконавчий кодекс вказує, що примусове годування не може допускати тортур чи приниження, і його метою є лише гуманне ставлення до особи засудженого, до його прав, честі та гідності.

Мальтійська декларація, прийнята у 1991 році, містить основні принципи медичної допомоги особам, які оголосили голодування. Власне в цьому документі якраз одним із принципів вказано про моральний обов'язок лікаря зберігати життя та здоров'я пацієнта навіть у тих випадках, коли він цього не бажає. І відтак саме лікар повинен приймати рішення про необхідність примусового годування. В практиці Європейського суду з прав людини також наголошується на обов'язковості проведення медичного дослідження засудженого, який голодує та наявності документів, які підтверджують загрозу від такого голодування для особи засудженого.

Власне Кримінально-виконавчий кодекс України у ст. 116 передбачає можливість застосування до засудженого, який заявив про відмову від прийняття їжі, примусового годування на підставі ухвали суду, прийнятої за висновком лікаря про те, що такому засудженому загрожує значне погіршення стану здоров'я та існує очевидна загроза його життю. Такий лікарський висновок повинен бути підтверджений відповідними медичними документами, що містять результати лабораторних, інструментальних та інших необхідних досліджень. Застосування примусового годування без ухвали суду забороняється. Сам порядок вирішення питання про примусове годування включає в себе кілька етапів: 1) складення начальником установи виконання покарань акту за фактом відмови засудженого від їжі; 2) протягом доби після складення такого акту проінформувати прокурора, що здійснює нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах та членів сім'ї засудженого (якщо сам засуджений не проти цього) та законного представника разом із службами у справах дітей у випадку, якщо від їжі відмовляється неповнолітній; 3) лікарський нагляд та обстеження

засудженого, що відмовляється від їжі і як наслідок у необхідних випадках при загрозі життю та здоров'ю визначення виду примусового годування лікарем (перелік таких подано у Кримінально-виконавчому кодексі України); 4) подання прокурором клопотання до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання. До такого клопотання слід додавати лікарський висновок про існування істотної загрози погіршення стану здоров'я для засудженого; 5) безпосередньо розгляд клопотання суддею одноособово протягом 24 годин; 6) прийняття суддею рішення у формі ухвали, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку, проте таке оскарження зупиняє лише набрання ухвалою законної сили, проте не зупиняє її виконання. Щодо строку, то дія такої ухвали не може перевищувати 30 днів. У випадку, якщо суд приймає рішення про застосування примусового годування до засудженого, начальник установи виконання покарань повинен проінформувати відразу Уповноваженого Верховної Ради з прав людини.

Власне вищевказані новели законодавства викликають ряд питань, зокрема про те, наскільки на практиці ця процедура вирішення питання про примусове годування та й власне безпосередньо саме годування буде цілком відповідати вимогам закону і принципам етики та гуманізму, тобто визнанню того, що гідність та незалежність особистості, навіть під час відбування нею покарання, є головною соціальною цінністю, максимальному визнанню свободи вибору людиною, в тому числі на власний спосіб життя. У практиці Європейського суду з прав людини є чимало справ, де примусове годування визнавалось як порушення статті 3 Конвенції про захист прав та основоположних свобод, зокрема, що нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню[8]. Наприклад, у рішеннях Європейського суду з прав людини від 21 червня 1999 року, у справі «Невмержицький проти України» та від 19 червня 2007 року у справі «Тудор Чорап проти Молдови», які загалом стосуються порушення статті 3 Конвенції про захист прав і основоположних свобод у зв'язку з примусовим годуванням заявників. Окрім того, у справі «Невмержицький проти України», де особа перебувала у СІЗО і на знак протесту про продовження термінів перебування під вартою оголосив голодування, після чого його почали годувати примусом, проти його волі. У своєму висновку у справі «Невмержицький проти України» ЄСПЛ вказав на недопустимість використання Україною для примусового годування наручників, ротаторозширювача і спеціального зонду для введення рідини до стравоходу. Іншими словами, суд дозволив примусове годування, але засудив спосіб, у який воно здійснювалося[9]. Отже, Конвенція про захист прав та основоположних свобод не містить прямої заборони

застосовувати примусове годування, однак при цьому повинні бути наявні вагомі підстави, зокрема саме медична необхідність саме примусового годування, дотримана процедура прийняття рішення та гуманний спосіб його виконання.

Власне варто вказати, що згідно чинного вітчизняного законодавства, важливим механізмом реалізації прав засудженого в ході вирішення питання про примусове годування є: 1) суб'єкт прийняття такого рішення, а саме суд, як незалежний орган; 2) можливість для сторони захисту залучити іншого лікаря для ознайомлення із матеріалами, що обґрунтовують необхідність примусового годування і отримання висновку щодо потреби у такому годуванні; 3) можливість оскаржити ухвалу суду.

Висновки. Отже, при застосовуванні до засуджених медичної допомоги проти їх волі, слід: 1) не допускати порушення прав засуджених при вирішенні питання щодо їх примусового годування, що полягає у: а) обов'язковому залученні захисника такому засудженому, відразу після прийняття лікарем рішення про необхідність примусового годування, із можливістю ознайомлення захисником відповідних медичних документів та участю в подальшому у судовому розгляді цього питання; б) обов'язкової участі самого засудженого у судовому розгляді, із можливістю надавати пояснення та заперечення; 2) вдосконалити систему зовнішнього контролю правомірності застосування примусового годування, недопущення при цьому катування чи жорстокого та такого що принижує гідність поводження, зокрема з боку органів прокуратури, які на сьогодні покликані виконувати функцію нагляду за дотриманням законності в ході виконання вироків; 3) особливу увагу звертати не лише на висновок щодо необхідності застосування годування, а розібратись чому загалом засудженим таке рішення було прийняте, з'ясування дійсних причин оголошення голодування. Такої ж думки про важливість з'ясування справжніх причин голодування засудженого притримується і Європейський суд з прав людини. Так, дійсно важливо ще на етапі фіксації факту відмови від їжі, зокрема в установі виконання покарань з'ясовувати та при можливості усувати обставини, що стали підставою для такого голодного страйку; 4) належним чином здійснювати нагляд за методами застосування примусового годування, в тому числі і для того, щоб це не набуло ознак механізму маніпуляції засудженим для спонукання його до певних дій чи рішень.

Література:

1. Кримінально-виконавчий кодекс: закон від 11.07.2003 р. № 1129-4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 12.03.2024 р.)
2. Європейські пенітенціарні правила: доповідь Ради Європи від 12.02.1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 12.03.2024 р.)

3. Мінімальні стандартні правила поводження із в'язнями: Міжнародний документ від 30.08.1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення: 12.03.2024 р.)
4. Доповідь Харківської правозахисної групи. Стратегія реформування медичного обслуговування в'язнів від 18.06.2021 року. URL: <https://khp.org/1608809231> (дата звернення: 12.03.2024 р.)
5. Кісіль З.Р., Кісіль Р.В. Адміністративне право: навч. посібник. 3-тє вид. К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. 696 с.
6. Охота Я. В. Визначення «жорстокого поводження». Часопис Київського університету права. 2013. № 4. С. 372-376. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_4_91. (дата звернення: 12.03.2024 р.)
7. Андрес Лехтметс, Йорг Понт. Охорона здоров'я та медична етика в пенітенціарних установах. Посібник для медичного персоналу пенітенціарних установ та іншого персоналу, відповідального за стан здоров'я засуджених та ув'язнених. 2016. 77 с.
8. Конвенція про захист прав та основоположних свобод: міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 12.03.2024 р.)
9. Примусове годування в'язнів – необхідність чи тортури? URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/primusove-goduvannya-vyazniv-neobhidnist-chi-torturi-862521.html> (дата звернення: 12.03.2024 р.)

References:

1. Zakon “Kriminal'no-vikonavchij kodeks” [The Law “Criminal and Executive Code”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> [in Ukrainian].
2. Dopovid' Radi Єvropi “Єvropejs'ki penitenciarni pravila: dopovid' Radi Єvropi” [The Report of the Council of Europe “European penitentiary rules”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text [in Ukrainian].
3. Mizhnarodnij dokument “Minimal'ni standartni pravila povodzhennja iz v'jaznjami” [The International document “Minimum standard rules for the treatment of prisoners”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text [in Ukrainian].
4. Strategija reformuvannja medичного obslugovuvannja v'jazniv “Dopovid' Harkivs'koї pravozahisnoї grupi” [Report of the Kharkiv human rights group “Strategy for reforming the medical care of prisoners”]. [khp.org](https://khp.org/1608809231) Retrieved from <https://khp.org/1608809231> [in Ukrainian].
5. Kisil, ' Z.R., Kisil', R.V. (2011). *Administrativne pravo [Administrative law]*. (vol. 1-3). K.: Alerta; CUL [in Ukrainian].
6. Ohota, Ja. V. (2013). Viznachennja «zhorstokogo povodzhennja» [Definition of "cruel treatment"]. *Chasopis Kiivs'kogo universitetu prava - Journal of the Kyiv University of Law*, 4, 372-376. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_4_91. [in Ukrainian].
7. Andres Lehtnets, Jorg Pont (2016). *Ohorona zdorov'ja ta medичna etika v penitenciarnih ustanovah. Posibnik dlja medичного personalu penitenciarnih ustanov ta inshogo personalu, vidpovidal'nogo za stan zdorov'ja zasudzenih ta uv'jaznenih [Health care and medical ethics in penitentiary institutions. A guide for medical staff of penitentiary institutions and other staff responsible for the health of convicts and prisoners]*. [in Ukrainian].
8. Mizhnarodnij dokument Radi Єvropi “Konvencija pro zahist prav ta osnovopolozhnih svobod” [Convention on the Protection of Rights and Fundamental Freedoms: an international document of the Council of Europe]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
9. Primusove goduvannja v'jazniv – neobhidnist' chi torturi? [Forced feeding of prisoners - necessity or torture?]. glavcom.ua Retrieved from <https://glavcom.ua/country/incidents/primusove-goduvannya-vyazniv-neobhidnist-chi-torturi-862521.html> [in Ukrainian].

УДК 343.615:343.226 (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-613-624](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-613-624)

Діордіца Ігор Володимирович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного та публічного права, Київський національний університет технологій та дизайну, вул. Мала Шияновська, 2, м. Київ, 01011, тел.: (050) 618-06-10, <https://orcid.org/0000-0001-7765-6591>

ФОРМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ТА ЇХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ

Анотація. Домашнє насильство настільки міцно стоїть на плечах традицій, що ми не завжди його помічаємо і визнаємо. Але найгірше те, що ми це терпимо через те, що «так сталося», або пояснюємо це «неправильною поведінкою» потерпілих. Звинувачуємо самих потерпілих або є ганебною традицією перекладання дії кривдника на потерпілу, начебто потерпіла сама винна, чи сама спровокувала.

Такі ганебні випадки, як домашнє насильство, відображені в міжнародних та національних актах з протидії з домашнім насильством і насильством щодо жінок.

Домашнє насильство, в свою чергу, суспільно-небезпечне діяння, що порушує найважливіший соціальний інститут «сім'ю». Адже саме в сім'ї, крім народження людини, відбувається найважливіша соціалізація, яка важлива для формування особистості, як законослухняного громадянина своєї країни. Не можна заперечувати, що домашнє насильство не тільки впливає на відносини всередині сім'ї, але і стає основною причиною виникнення протиправних настроїв в суспільстві. Держава повинна прагнути створити безпечні умови життя для своїх громадян, в тому числі шляхом розробки методів запобігання поширенню таких явищ, як насильство в сім'ї, і шляхом створення системи справедливого покарання кривдників і захисту потерпілих. Незважаючи на те, що в чинному законодавстві існує ряд відповідних стандартів і що вчені внесли значний внесок у вивчення цього явища, воно не створило своєї важливості, про що свідчать дії, вжиті на міжнародному та національному рівні. У суспільстві все ще існують помилкові та небезпечні погляди на те, що сімейні стосунки є сімейною справою, і навіть домашнє насильство не є правопорушенням. Однак в сімейних відносинах порушуються основні права людини, і суспільство байдуже до цього, чого не повинно бути.

У статті феномен домашнього насильства розглядається з точки зору кримінального права, його концепції та прояву, а також юридичне визначення.

Об'єктивний аспект статті 126-1 Кримінального кодексу України визначає примусовий характер цієї норми, такий як: систематичні, сімейні або близькі стосунки, і в кінцевому підсумку розмежовує норми, що відносяться до кримінальної відповідальності відповідно до статті 126-1 Кримінального кодексу України, беручи до уваги, що в цьому випадку діяння може бути тільки класифікованим відповідно до статті 126-1 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: домашнє насильство, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, фізичне насильство, психологічне насильство, економічне насильство, сексуальне насильство, сім'я.

Diorditsa Ihor Volodymyrovych doctor of legal sciences, professor, professor of the department of private and public law, Kyiv National University of Technology and Design, Mala Shihanovska St., 2, Kyiv, 01011, tel.: (050) 618-06-10, <https://orcid.org/0000-0001-7765-6591>

FORMS OF DOMESTIC VIOLENCE AND THEIR CRIMINAL-LEGAL CONTENT

Abstract. Domestic violence is so firmly rooted in tradition that we don't always notice and recognize it. But the worst thing is that we tolerate it because "that's what happened" or explain it as "wrong behavior" of the victims. We blame the victims themselves, or there is a shameful tradition of shifting the actions of the offender onto the victim, as if the victim herself was guilty or provoked it herself.

Such shameful cases as domestic violence are reflected in international and national acts to combat domestic violence and violence against women.

Domestic violence is a socially dangerous act that violates the most important social institution, the family. After all, it is in the family, in addition to the birth of a person, that the most important socialization takes place, which is important for the formation of a person as a law-abiding citizen of his or her country. There is no denying that domestic violence not only affects relationships within the family, but also becomes the main cause of illegal attitudes in society. The state should strive to create safe living conditions for its citizens, including by developing methods to prevent the spread of phenomena such as domestic violence and by creating a system of fair punishment for offenders and protection of victims. Although there are many relevant standards in the current legislation and scholars have made significant contributions to the study of this phenomenon, it has not lost its importance, as evidenced by actions taken at the international and regional levels. There is still a wrong and dangerous view in society that family relations are family affairs, and domestic violence does not constitute a crime. But basic human rights are violated

in the family or intimate relationships, and society is indifferent to it. This is not appropriate.

The article examines the phenomenon of domestic violence from the perspective of criminal law, its concept and manifestation, as well as its legal definition. The objective aspect of Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine determines the coercive nature of this norm, such as: systematic, family or close relations, and ultimately delimits the norms related to criminal liability under Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine, taking into account that in this case the act can only be classified under Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: domestic violence, criminal offense, criminal responsibility, physical violence, psychological violence, economic violence, sexual violence, family.

Постановка проблеми. У статті досліджено форми та види проявів домашнього насильства в Україні. Також правове регулювання проявів домашнього насильства.

Насильство є результатом нерівності між чоловіками та жінками в державі. Через нерівні відносини між чоловіками та жінками важко уникнути жінкам насильства. Насильство не завжди сприймається серйозно суспільством і владою, що підвищує вразливість жінок до подальшого насильства і навіть вбивств.

Сім'я, як соціальний інститут, в якому людина народжується і росте, в якому вперше починається процес підготовки до суспільного життя. Завдяки цьому інституту суспільство визначає цінності, які повинні передаватися окремим особам із покоління в покоління, воно може передавати свою культурну структуру, традиції, культуру поведінки жінки та чоловіка, дітей до батьків, батьків до своїх дітей, і таким чином перехід до інших соціальних груп відбувається, починаючи з сім'ї.

Ці погляди стосуються сім'ї, яка, незалежно від культури, відноситься до ідеальної спільноти, яка завжди захищає, плекає та підтримує своїх членів сім'ї. Навпаки, що стосується динаміки всередині сім'ї, існують також думки, що такі класичні визначення сім'ї впливають з культурної традиції та мети її підтримки, і що це перебиває неприємні реалії, що відбуваються в сім'ї. Відповідно, сім'я є одним з основних джерел жорстокого поводження, і сім'я - це місце, де людина найближча до насильства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий внесок у вивчення форм домашнього насильства внесли вчені, як І. А. Ботнарченко, А. М. Волощук, А.В. Запорожцев, А.В. Лабунь, Н.О. Марута, Б.М. Михайлов, Т.О. Перцева, Л. М. Сукмановська, Д.Г. Заброта, О.М. Джужа та ін.

Метою цієї статті є аналіз кримінально-правового змісту форм домашнього насильства.

Виклад основного матеріалу. Домашнє насильство щодо жінок тісно пов'язане з гендерною політикою, яка призводить до домінування чоловіків над жінками, та дискримінацією за ознакою статі, заснованою на ідеї переваги чоловіків. Домашнє насильство, жорстоке поводження та зґвалтування є найпримітивнішим аспектом патріархату, і той факт, що така практика існує і сьогодні, коли дружина та діти не вважаються власністю чоловіка, свідчить про правонаступництво патріархату. Домашнє насильство щодо жінок повсюдно пов'язане з існуванням патріархальної структури.

У такій соціальній структурі та в сім'ях, створених у рамках цієї структури, чоловікові надається влада над особистістю, майном і навіть думками жінки, і на нього покладається ряд обов'язків, таких як бути головою сім'ї, брати на себе фінансову відповідальність, відповідно, всі види діяльності, пов'язані з суспільною сферою, здійснюються через чоловіків. В рамках цього типу структурування жінці відводиться другорядна і негідна роль, яка може бути визначена тільки присутністю чоловіка і не має незалежного від чоловіка істотного існування. У свою чергу, на жінку покладається відповідальність за виховання здорових дітей.

У найзагальнішому розумінні домашнє насильство використовується для позначення насильства, яке зазнає жінка зі сторони будь-якої особи в сім'ї (або колишніх членів сім'ї), і стосується домашнього насильства, вчиненого іншими особами, які проживають разом в одному будинку (включаючи насильство зі сторони партнера) в рамках подружнього союзу або без нього.

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству й боротьбу з цими явищами (далі - Стамбульська конвенція) уточнює, що домашнє насильство стосується всіх фізичних, сексуальних, психологічних чи економічних актів насильства, що відбуваються в сім'ї чи в межах місця проживання, або між колишніми чи нинішніми подружжям чи партнерами, незалежно від того, чи проживав кривдник у тому самому місці, що й потерпіла чи ні. [1].

Діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь, також визначені в Законі України "Про запобігання домашньому насильству" (дала – Закон України) [2].

Стаття 126-1 Кримінальний кодекс України (далі - КК України) визначає насильство в сім'ї як «навмисну і систематичну практику фізичного, психологічного або економічного насильства». Сексуальне насильство не згадується в цій статті, оскільки його прояви криміналізовані іншими статтями КК України (152, 153, 154 та ін. статті) [3]. Ті самі форми домашнього насильства згадуються у статті 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [4].

Однак, стаття 126-1 КК України не охоплює всі форми домашнього насильства, оскільки відповідно до кримінальної відповідальності різні прояви домашнього насильства кваліфікуються як різні категорії злочинів, що створює конкуруючі нормативні проблеми. Тому проблематично визначити, які форми домашнього насильства слід кваліфікувати відповідно до статей 126-1 КК України, а які форми потребують подальшого визначення відповідно до інших статей КК України. Якщо особа двічі або більше притягувалася до відповідальності відповідно згідно 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі-КУпАП) і вчинила кримінальне правопорушення, пов'язаний з домашнім насильством у сім'ї, таке кримінальне правопорушення розглядається, як ознака домашнього насильства в сім'ї за змістом статті 126-1 КК України.

Основним безпосереднім об'єктом є здоров'я і нормальний психологічний стан особи. Його додатковим факультативним об'єктом можуть бути воля, честь і гідність людини, його психічна недоторканність. Оскільки йдеться виключно про «домашнє насильство», то потерпілий від злочину є спеціальним. Ним можуть бути тільки: один з подружжя чи колишнього подружжя або інша особа, з якою винний перебуває або перебував у сімейних або близьких відносинах [5, с.68].

Фізичне насильство - форма домашнього насильства, що включає фізичні напади кривдника на потерпілу, що знаходиться в групі ризику, наприклад, ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру. [6, с. 10].

Інтенсивність нападів різна, але це більш серйозна загроза для людини, що зазнала нападу, ніж психологічне насильство. При фізичному насильстві життя і здоров'я людини, що знаходиться під загрозою, вже піддаються значно більшому ризику. Однак серйозність фізичного насильства в першу чергу обумовлена тим фактом, що груба сила вже застосовується і існує безпосередня загроза нанесення тілесних ушкоджень або навіть смерті.

Кваліфікація дій особи, яка систематично вчиняє фізичне насильство, що виявляється у заподіянні побоїв та мордуванні або легких тілесних ушкоджень, не може здійснюватися за сукупністю злочинів, тобто одночасно за ст. 125 (чи ст. 126) та ст. 126-1 КК України, оскільки порушуватиметься конституційний принцип, що забороняє подвійне інкримінування. Подвійне інкримінування відбуватиметься через те, що побої, мордування та легкі тілесні ушкодження становлять спосіб вчинення домашнього насильства, що повною мірою охоплюється фізичним насильством, про яке йдеться в ст. 126-1 КК України [7, с. 49].

Інші подібні акти домашнього насильства, якщо вони вчиняються систематично, також являють собою фізичне насильство ст. 126-1 КК України, але, зокрема, там, де вони не вчиняються систематично, потрібна додаткова кваліфікація за відповідними статтями КК України - залежно від наслідків або інших обставин, що сталися, необхідно оцінювати сукупність злочинів, пов'язаних з насильством в сім'ї, які приймають форму не тільки тяжких тілесних ушкоджень, а й тортур, незаконного введення в організм наркотичних, психотропних речовин, незаконного позбавлення волі або викрадення людини тощо.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що в тих випадках, коли стаття 126-1 КК України не охоплює всі дії кривдника і його дії передбачені іншими статтями, кваліфікація ґрунтується на загальному характері злочину.

Наступною формою домашнього насильства, передбачено у статті 126-1 КК України, є психологічне насильство. Його законодавче визначення міститься в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Найбільш поширеною формою психологічного насильства є приниження, залякування, груба поведінка, погрози і постійний контроль особи, якій загрожує небезпека, зі сторони кривдника. Психологічне насильство також можна називати, як емоційним насильством. Цей тип насильства часто включає елемент загрози і визначається як придушення або зловживання емоціями та емоційними потребами для таких цілей, як залякування, залякування, покарання та контроль.

Проявом цього насильства є словесні випадки зі сторони кривдника у вигляді більш менш вульгарних образ, злісних поглядів і жестів, які принижують честь і людську гідність особи, якій загрожують. Психологічне насильство також може становити різні форми погроз, вимагання, заподіяння собі шкоди або погрози насильством не лише особі, яка перебуває під загрозою, але й іншим людям, таким як їхні діти, онуки, батьки та інші особи, близькі до особи, яка перебуває під загрозою.

Психологічне насильство найчастіше проявляється у формі погроз, зловживань, які також є кримінально караними діями. Крім того, такі дії, як блокування будинку та замикання в кімнаті, які можуть становити злочин, пов'язаний із позбавленням волі людини, також підпадають під психологічне насильство. Психологічне насильство також є типом насильства, яке призводить до того, що потерпіла втрачає до нього повагу, і, як відомо, часто завдає набагато довшої шкоди, ніж фізичне насильство.

Кожен з цих проявів повинен бути детально врахований при застосуванні покарань, оскільки, наприклад, психологічно примусовий аборт або стерилізація не можуть розглядатися як просте психологічне насильство, яке, відповідно до частини статті 134 КК України, вимагає додаткової кваліфікації.

Кривдник також часто супроводжує людину, яка перебуває в групі ризику, до лікаря, таким чином, контролює все, що робить людина, що знаходиться в групі ризику, з ким він / вона взаємодіє, як він/вона себе веде, і через це він/вона згодом отримує подальші докори і нападки. На практиці ми також можемо зіткнутися з перевіркою листів, sms-повідомлень, листування по електронній пошті або з фізичними або телефонними перевірками того, де і з ким знаходиться людина, якій загрожує небезпека.

На додаток до розробки чинного закону, в якому зазначається, що насильство розглядається як послідовність психологічних заборон: через такі дії або бездіяльність, спричинені стражданнями індивіда через страх за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи. Ця форма насильства може бути викликана багатьма способами, тому неможливо перебільшити їх очевидні відмінності. Кваліфікація психологічного насильства в даний час вважається неоднозначною та суперечливою.

Наступною формою домашнього насильства є економічне насильство. У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» економічне насильство полягає в умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру [2].

Економічне насильство може проявлятися в різних формах: позбавлення матеріальних ресурсів для належного фізичного та психологічного добробуту, повна звітність за витрачені гроші (аж до копійки), відбирання всіх зароблених грошей, заборона працювати члену сім'ї за всупереч його бажанню і працездатності, примус члена сім'ї виконувати тяжку, непосильну роботу,

відмова члена сім'ї працювати і робити рівнозначний внесок у добробут родини тощо. Одним з найбільш поширених проявів економічного насильства в Україні є вигнання з дому (квартири), що в переважній більшості випадків застосовується до жінок та дітей. [8, с. 59].

Позбавлення жінки можливості займатися будь-якою роботою або професією, примушування до виконання будь-якої роботи або професії, перешкоджання її просуванню по службі, позбавлення її майна і грошей, позбавлення її права на покупку, невиконання витрат на домашнє господарство, не надання жінці, яка не має доходу або достатнього доходу, грошей, необхідних для задоволення її потреб, контроль над її витратами, отримання вигоди від жінки такі дії, як привласнення грошей, підпадають під дію економічного насильства.

Економічне насильство часто розглядається як форма насильства, яка відбувається у подружніх стосунках, але діти, батьки та бабусі та дідусі з бабусями також можуть зазнати такої форми насильства.

Таким чином, особа, яка вчиняє насильство, ставить людину, яка перебуває в небезпеці, в економічну залежність від неї. Крім того, може мати місце вимагання або примус з боку схильної до насильства особи переписати квартиру або майно. Це пов'язано з бажанням отримати майнові вигоди.

Економічне насильство також можна розглядати як форму психологічного насильства, але в останні роки кілька досліджень підкреслили, що для виявлення цього явища економічному насильству потрібна своя категорія. Приклади фінансового насильства включають використання грошей та майна іншої особи без дозволу, коли всі фінансові рішення у відносинах між партнерами приймає лише один партнер, переконання однієї особи отримати борг або кредит, обмеження використання рахунку чи банківської картки, взяття під варту банківських кодів іншої особи, знищення іншого майном особи та не сплачувати аліменти на дитину.

Звертаю увагу, що в статті 126-1 КК України, визначає насильство в сім'ї як «навмисну і систематичну практику фізичного, психологічного або економічного насильства». Сексуальне насильство не згадується в цій статті, оскільки його прояви криміналізовані іншими статтями КК України (152, 153, 154 та ін. статті). Але в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» зазначено, що одною із форм домашнього насильства є і сексуальне насильство.

Однак у статті 153 КК України, зазначено, що сексуальне насильство це вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням у тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи [3].

У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» дано визначення щодо сексуального насильства, а саме, це форма

домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності [2].

О.М. Гумін вважає, що сексуальне насильство (як вид комбінованого (поєданого) насильства) вважає насильницьким посяганням однієї особи на статеvu свободу, статеve здоров'я чи статеvu недоторканність іншої особи, що здійснюється всупереч її волі [9, с. 19].

С.С. Косенко під сексуальним насильством, як формою домашнього насильства розуміє протиправне посягання одного члена сім'ї на статеvu недоторканність іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру щодо дитини, яка є членом цієї сім'ї [10, с. 165].

Під визначенням сексуального домашнього насильства такі вчені як: А.В. Запорожцев, А.В. Лабунь, Д.Г. Забрoда, І.В. Басиста, І.В. Дроздова, В.О. Брижик, О.М. Мусієнко розуміють, що це примус жінки до сексуальних зносин із чоловіком та іншими людьми проти її волі; примус до болісних або садистських статевиx зносин та застосування предметів для цієї мети; применшення значення почуттів партнера в сексуальному відношенні; застосування погрози насильством для примусу партнера (найчастіше жінки) до згоди на сексуальний зв'язок; демонстрація дитині (підлітку) статевиx органів (ексгібіціонізм); демонстрація акту онанізму; залучення до заняття дитячою проституцією, у тому числі з використанням порнографічної літератури, фотографій, кінофільмів тощо з метою одержання прибутку [11, с. 16–17].

На думку А.К. Виноградова, до сексуального насильства слід відносити такі дії: нав'язування сексуальної близькості проти волі партнера; нав'язування фізичного контакту з ерогенними зонами, іншими частинами тіла партнера; нав'язування особливих видів сексуальних контактів проти волі; поводження з партнером лише як з сексуальним об'єктом; примушення роздягатися проти волі; статеві акти з особливою жорстокістю; примушення дивитись та / чи повторювати порнографічні дії; прояви виключних ревнощів тощо [12, с. 52].

На думку О.М. Джужі, який вважає, що сексуальне насильство як єдине поняття не знайшло свого закріплення в національному кримінальному законодавстві. Тому така законодавча недооцінка цього поняття призводить, на його думку, до певних проблем під час систематизації злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством [13, с. 14].

Таким чином, сексуальне насильство найтихіша, прихована форма, про неї соромно говорити. Іноді деякі жінки вважають, що примушування до

статевого акту це нормально. У зв'язку з цим, сексуальне насильство в Україні виявляється не завжди.

Висновок. Підводячи підсумок вищесказаного, можна сказати, що, хоча домашнє насильство як явище існує вже давно, громадська увага та дослідження з цього питання почалися лише нещодавно. Поширеність цього явища ілюструється статистичними даними соціологічних досліджень в європейських країнах і Україні, які підтверджують, що феномен домашнього насильства не можна розглядати як локальне явище, яке зустрічається тільки в певних країнах в силу їх історичного розвитку і культури, звичаїв і традицій.

Спостерігається позитивна тенденція в зусиллях нашої країни щодо запобігання цьому явищу, завдяки додаванню до КК України окремої статті 126-1 домашнє насильство, внесенню змін до Кримінально-процесуального кодексу України, згідно з якими кривдник не може ухилитися від своєї відповідальності, переконавши або попросивши жертву зробити це, відкликати свою заяву і систему обмежувальних заходів, що містяться в статті 91-1 КК України, передбачено нову обтяжуючу обставину, а саме вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя чи колишнього подружжя (п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК України).

Однак, незважаючи на значні успіхи, досягнуті в боротьбі з домашнім насильством в Україні, зупинятися ще занадто рано і необхідно продовжувати вивчати феномен домашнього насильства, причини його формування, розробляти сучасні методи його викорінення і мати право переслідувати кривдників. Також необхідно внести зміни та вдосконалення до національного законодавства, щоб привести його у відповідність до міжнародних стандартів у цій галузі. Зокрема, перспективним також могло б стати створення Єдиного реєстру осіб, засуджених за домашнє насильство (осіб, які вчинили насильство в сім'ї), що також запобігло б насильству. Якщо проблема домашнього насильства не буде вирішена, неможливо буде говорити про Україну як про демократичну державу, яка визнає і захищає основні права і свободи людини і громадянина.

Вищевказані прояви домашнього насильства полягають в його реалізації в зовнішніх індивідуальних формах, коли спочатку такі прояви можуть бути неочевидні, і людина, що піддається ризику, може не усвідомлювати їх. Необхідно відзначити, що це завжди є обмеженням основних прав і свобод людини, що піддається ризику, а саме дій схильного до насильства людини.

Література:

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 14.01.2024).

2. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 14.01.2024).

3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 14.01.2024).

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: станом на 01.10.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 14.01.2024).

5. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел КК України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2019. 288 с.

6. Банніков В. І., Велигодський С. В. Організація та надання медичних послуг у випадку гендерного насильства: посібник для медичних працівників. Київ: БФ "Здоров'я жінки і планування сім'ї", 2021. С. 10.

7. Книженко О. Домашнє насильство: проблеми кваліфікації. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2019. № 2 (22). С. 45–52.

8. Євсюкова М. В., Христова Г. О., Шаповалова О. А. та ін. Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення: науково-практичний посібник / за заг. ред. О. А. Шаповалової, С. О. Павлиш. К.: ТОВ "Компанія "Ваїте", 2011. 196 с.

9. Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка особи: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08. Львів, 2011. 38 с.

10. Косенко С. С. Насильство в сім'ї, його види та мотиви. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2015. Вип. 28. С. 164–167.

11. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник / уклад.: А. В. Запорожцев, А. В. Лабунь, Д. Г. Забрда, І. В. Басиста, І. В. Дроздова, В. О. Брижик, О. М. Мусієнко. Київ, 2012. 246 с.

12. Виноградов А. К. Поняття та види насильства в сім'ї в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 1. С. 50–53.

13. Джу́жа О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством: монографія. К.: Атіка, 2009. 240 с.

References:

1. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu iz tsymy yavvyshchamy (Stambulska konventsiiia) vid 11.05.2011 r. [Council of Europe Convention on preventing violence against women and domestic violence and combating these phenomena (Istanbul Convention) dated May 11, 2011]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (accessed: 14.01.2024).

2. Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu: Zakon Ukrainy vid 07.12.2017 r. No. 2229-VIII [On preventing and countering domestic violence: Law of Ukraine dated 07.12.2017 No. 2229-VIII]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (accessed: 14.01.2024).

3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III [Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001 No. 2341-III]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (accessed: 14.01.2024).

4. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: stanom na 01.10.2023 r. [Code of Ukraine on Administrative Offenses: as of October 1, 2023]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (accessed: 14.01.2024).

5. Khavroniuk, M. I. (ed.) (2019). Vidpovidalnist za domashnie nasylstvo i nasylstvo za oznakoiu statі (naukovo-praktychnyi komentar novel KK Ukrainy) [Responsibility for domestic violence and gender-based violence (scientific and practical commentary on the novellas of the Criminal Code of Ukraine)]. Kyiv: Vaite. 288 p. [in Ukrainian].

6. Bannikov, V. I., Velyhodskyi, S. V. (2021). Orhanizatsiia ta nadannia medychnykh posluh u vypadku gendernoho nasylstva: posibnyk dlia medychnykh pratsivnykiv [Organization and provision of medical services in case of gender-based violence: a guide for medical professionals]. Kyiv: BF "Zdorovia zhinky i planuvannia simi" [in Ukrainian].

7. Knyzhenko, O. (2019). Domashnie nasylstvo: problemy kvalifikatsii [Domestic violence: qualification issues]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy = Scientific journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, No. 2 (22), P. 45–52 [in Ukrainian].

8. Yevsiukova, M. V., Khrystova, H. O., Shapovalova, O. A. et al. (2011). Sudovyi rozghliad sprav, poviazanykh z vchynenniam nasylstva v simi v Ukraini: problemy vidpovidnosti mizhnarodnym standartam ta shliakhy vdoskonalennia: naukovo-praktychnyi posibnyk [Judicial consideration of cases related to family violence in Ukraine: problems of compliance with international standards and ways of improvement: a scientific and practical guide]. Eds. O. A. Shapovalova, S. O. Pavlysh. K.: TOV "Kompaniia "Vaite". 196 p. [in Ukrainian].

9. Humin, O. M. (2011). Kryminalna nasylnytska povedinka osoby: teoretyko-prykladni aspekty: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: spets. 12.00.08 [Violent criminal behavior of a person: theoretical and applied aspects: abstract of the dissertation of the Doctor of Legal Sciences: specialty 12.00.08]. Lviv. 38 p. [in Ukrainian].

10. Kosenko, S. S. (2015). Nasylstvo v simi, yoho vydy ta motyvy [Violence in the family, its types and motives]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova = Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanova*, Vol. 28, P. 164–167 [in Ukrainian].

11. Zaporozhtsev, A. V., Labun, A. V., Zabroda, D. H., Basysta, I. V., Drozdova, I. V., Bryzhyk, V. O., Musiienko, O. M. (2012). Nasylstvo v simi ta diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav shchodo yoho podolannia: navchalno-metodychnyi posibnyk [Violence in the family and the activities of internal affairs bodies to overcome it: educational and methodological manual]. Kyiv. 246 p. [in Ukrainian].

12. Vynohradov, A. K. (2016). Poniattia ta vydy nasylstva v simi v Ukraini [Concepts and types of family violence in Ukraine]. *Pivdenoukrainskyi pravnychy chasopys = South Ukrainian legal journal*, No. 1, P. 50–53 [in Ukrainian].

13. Dzhuzha, O. M. (2009). Zapobihannia zlochynam, poviazanym iz seksualnym nasylstvom: monohrafiia [Preventing Sexually Violent Crimes: A Monograph]. Kyiv: Atika. 240 p. [in Ukrainian].

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-625-633](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-625-633)

Дудко Анастасія Геннадіївна ад'юнкт кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ, старший інспектор відділу кадрового забезпечення Шевченківського управління поліції Головного управління Національної поліції у м. Києві, тел.: (063) 805-72-27, <https://orcid.org/0000-0001-8080-1462>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ ПСИХОЛОГІЧНОМУ НАСИЛЬСТВУ (МОБІНГУ)

Анотація. Стаття присвячена аналізу проблеми мобінгу на робочому місці в контексті Європейського Союзу, зокрема з огляду на законодавчий та науковий підхід до цього явища. Розглянуто історію розвитку концепції мобінгу, від перших наукових досліджень до сучасних підходів, а також проаналізовано правові засади захисту працівників від мобінгу в різних країнах Європи. У статті детально розглядається визначення мобінгу та його основні форми та прояви на робочому місці. Зокрема, автор звертає увагу на такі аспекти мобінгу, як систематичне приниження, емоційний тиск, соціальна ізоляція, критика, поширення чуток та інші. Також наголошується на тому, що хоча мобінг може здатися менш шкідливим порівняно з фізичним насильством, його вплив на жертву може бути надзвичайно руйнівним, особливо якщо він триває тривалий час. Охарактеризовано розвиток поняття мобінгу та його адміністративно-правове регулювання, починаючи з перших наукових досліджень Конрада Лоренца та Петера-Пауля Хайнеманна, і закінчуючи сучасними дослідженнями в галузі психології праці. Особлива увага приділяється науковому внеску Х. Леймана, який вперше систематизував концепцію мобінгу та надав їй наукове обґрунтування. Досліджено правовий фундамент захисту працівників від мобінгу в різних країнах Європи. В статті розглядаються правові акти, спрямовані на запобігання мобінгу та захист прав працівників, такі як закони, директиви та рекомендації Європейського Союзу. Зокрема, проаналізовані директиви про рівність чоловіків і жінок у справах працевлаштування, професійного зростання та умов праці, а також директиви про безпеку та охорону здоров'я працівників на робочому місці. Зроблено висновок про важливість вивчення та використання досвіду Європи в удосконаленні захисту прав працівників в Україні. Підкреслено необхідність розробки ефективних механізмів захисту

працівників від психологічного тиску на робочому місці, а також створення комфортної психологічної атмосфери та захисту гідності працівника.

Ключові слова: законодавчий підхід, наукові дослідження, правові засади, захист працівників, історія розвитку, боротьба з мобінгом, вивчення досвіду, працівники.

Dudko Anastasiya Gennadiivna adjunct of the Department of Public Management and Administration, National Academy of Internal Affairs, senior inspector of the personnel support department of the Shevchenko Police Department of the Main Directorate of the National Police in Kyiv, tel.: (063) 805-72-27, <https://orcid.org/0000-0001-8080-1462>

INTERNATIONAL LEGAL EXPERIENCE OF ADMINISTRATIVE- LEGAL REGULATION TO COUNTER PSYCHOLOGICAL VIOLENCE (MOBBING)

Abstract. The article delves into the issue of workplace mobbing within the context of the European Union, particularly focusing on the legislative and scientific approaches to this phenomenon. It examines the history of mobbing's conceptual development, from early scientific research to modern approaches, and analyzes the legal frameworks for protecting workers from mobbing in various European countries. The paper provides an in-depth exploration of the definition of mobbing and its primary forms and manifestations in the workplace. Specifically, attention is drawn to aspects of mobbing such as systematic degradation, emotional pressure, social isolation, criticism, spreading rumors, and others. It emphasizes that although mobbing may seem less harmful compared to physical violence, its impact on the victim can be extremely destructive, especially if it persists over time. The development of the concept of mobbing and its administrative-legal regulation is characterized, starting from the early scientific research of Konrad Lorenz and Peter-Paul Heinemann, and ending with contemporary studies in the field of work psychology. Special attention is given to the scientific contribution of H. Leymann, who first systematized the concept of mobbing and provided it with scientific justification. The legal foundation for protecting workers from mobbing in different European countries is explored. The article discusses legal acts aimed at preventing mobbing and protecting workers' rights, such as laws, directives, and recommendations of the European Union. In particular, directives on gender equality in employment, professional development, and working conditions, as well as directives on the safety and health protection of workers in the workplace, are analyzed. A conclusion is drawn about the importance of studying and utilizing Europe's experience in improving the protection of workers' rights in Ukraine. It

underscores the need to develop effective mechanisms for protecting workers from psychological pressure in the workplace, as well as creating a comfortable psychological atmosphere and protecting the dignity of the worker.

Keywords: legislative approach, scientific research, legal foundations, worker protection, history of development, combating mobbing, studying experience, workers.

Постановка проблеми. Мобінг (психологічне насильство) на робочому місці, є серйозною проблемою, що впливає на здоров'я та добробут працівників у всьому світі. Незважаючи на те, що у кожній країні приймаються власні нормативні акти та підходи до боротьби з мобінгом, важливо вивчити міжнародний досвід та найкращі практики для покращення ситуації через призму національного законодавства, зокрема, у плані захисту гідності працівників під час виконання їх трудових обов'язків. На міжнародному рівні існують численні нормативні акти, спрямовані на протидію психологічному насильству на робочому місці. Наприклад, Конвенція Міжнародної організації праці № 190 “Про захист від насильства та відомчої неприйнятності в роботі” визначає мобінг як одну з форм насильства на робочому місці та надає рекомендації щодо його запобігання та боротьби.

Проте у всьому світі однією з проблем, які порушують право на гідність, є психологічний тиск, відомий як мобінг. Це проявляється через систематичне приниження, емоційний тиск та спроби пониження престижу працівника у колективі, часто з метою його звільнення. Мобінг, як соціальне явище, нерозривно пов'язаний з трудовою діяльністю людини і виявляється у формі морального і психологічного переслідування. В Україні термін “мобінг” став відомим нещодавно, і на даний момент на законодавчому рівні адміністративно-правове регулювання протидії мобінгу є досить новим поняттям. Однак у багатьох країнах, включаючи країни Європи, мобінг став предметом наукових досліджень та регулювання за допомогою нормативно-правових актів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші наукові дослідження мобінгу були проведені вченим-етологом Конрадом Лоренцом [1], австрійським зоологом і зоопсихологом, яким у своїй книзі “Агресія” (1966 р.) вперше описано мобінг серед тварин та птахів, пояснив його як прояв інстинкту в боротьбі за виживання. Пізніше, у 70-х роках ХХ століття, шведський лікар Петер-Пауль Хайнеманн [12], працюючи як шкільний лікар, у своїй книзі “Моббінг. Групове насильство серед дітей і дорослих” (1972 р.) використав термін “мобінг” для опису феномену нападу групи людей на індивіда, який порушує соціальні норми. Тому варто зазначити, що аналіз законодавства зарубіжних країн може стати науковою основою для

вдосконалення трудового законодавства України з метою захисту гідності працівника під час виконання ним трудових обов'язків. Крім того, актуальність цього дослідження полягає в розробці ефективних механізмів захисту працівників від різних форм психологічного тиску на робочому місці.

Мета цієї статті полягає в проведенні комплексного дослідження теорії психологічного насильства та відповідне втілення її ідей у законодавстві європейських країн, що виражається у забороні мобінгу та обов'язку роботодавця вживати необхідних заходів забезпечення безпеки і захисту фізичного та психічного здоров'я працівників, а також у визначенні відповідальності за порушення вказаних норм.

Виклад основного матеріалу. У сучасному розумінні термін “мобінг” вперше був використаний шведським лікарем і психологом Хайнцом Лейманом [15] в кінці 70-х років ХХ століття. Перші теоретичні розробки цього феномену отримали подальший розвиток в Швеції та Німеччині у 80-х роках минулого століття в галузі психології праці. Вчені, які працювали під керівництвом Леймана, вперше дослідили таке явище, як психологічне насильство над працівниками на робочому місці в Швеції. Лейман виділив особливий тип поведінки, який він назвав “мобінгом”, і описав його як “психологічний терор”, що полягає в систематичному, ворожому і неетичному ставленні до однієї або декількох осіб, зазвичай призводячи до беззахисного або беспорядного стану [13, с. 119-126]. Спочатку роботи Леймана викликали зацікавленість головним чином в Північній Європі, і лише з часом на них звернули увагу і в країнах Центральної Європи. Поступово, завдяки різним публікаціям, переконливому опису конкретних випадків, відкритим дискусіям та семінарам за участю консультантів з питань діяльності підприємств, а також завдяки інтересу з боку профспілок, громадських організацій і медичних колективів, тема мобінгу стала цікавою для суспільства. Останні роки термін “мобінг” набув значного поширення, оскільки значна частина працездатного населення стала його жертвою.

Х. Лейман виділив 45 варіацій поведінки, типових для мобінгу. До основних з них відносяться приховування необхідної інформації, соціальна ізоляція, наклеп, безперервна критика, поширення необґрунтованих чуток, висміювання, відмова від допомоги, крадіжки і підробки, інсценування, залякування та приниження гідності. Хоча мобінг може здатися менш шкідливим порівняно з іншими формами фізичного насильства, його негативний вплив на жертву, особливо якщо він триває тривалий час, може бути надзвичайно руйнівним, навіть призводячи до самогубств.

Протягом декількох років проблема психологічного тиску на робочому місці стала предметом широкого обговорення не лише в Європі, а й у багатьох інших країнах світу, включаючи США, Канаду, Австралію, Нову Зеландію,

Південну Африку та Японію. Представники теорії мобінгу активно діють у багатьох країнах Європи. Наприклад, в Англії, Тім Філд використовує термін “булінг на робочому місці” [8], а в Франції проблема набула актуальності тільки у 90-х роках ХХ століття. Саме в той період у Франції було прийнято закон про соціальну модернізацію, який став правовою основою для боротьби з психологічним тиском на роботі [5]. Зазначена тенденція свідчить про зростання усвідомлення та важливості проблеми мобінгу як серйозного виклику для сучасного суспільства, що потребує не лише уваги, а й дієвих заходів з його запобігання та подолання. Варто зазначити, що проблема мобінгу постала не лише у наукових дискусіях. Європейські країни активно приймають закони, щоб заборонити мобінг. Спочатку скандинавські країни, такі як Данія та Швеція з 1975 року та Норвегія з 1977 року, вони підкреслили небезпеку негативного впливу робочого середовища на здоров'я. Першою країною, де на законодавчому рівні було заборонено мобінг на робочому місці, стала Швеція. Визначена правова дефініція мобінгу включає різні форми негативної поведінки проти працівника. У Норвегії, на відміну від Швеції, не прийняли спеціальний закон щодо мобінгу, але зміни внесено до законодавства про захист робочого середовища [11]. Заборона мобінгу також діє у Франції, де Трудовий кодекс містить норми, що запобігають психологічному тиску на робочому місці та гарантують безпеку й захист працівників. Ці заходи включають профілактику професійних ризиків і напруги на робочому місці, інформаційні та навчальні заходи, проведення організаційних та інших заходів. Роботодавець має забезпечити адаптацію цих заходів з метою врахування мінливих обставин і спрямування на поліпшення існуючих ситуацій. Здійснення профілактичних заходів щодо запобігання психологічного тиску і конкретизація профілактичних принципів визначені у ст. L.4121-2 Трудового кодексу Франції [5]. У Німеччині, хоча відсутній окремий нормативний акт щодо заборони мобінгу, законодавство направлене на запобігання дискримінації на робочих місцях і забезпечення здоров'я і безпеки працівників. Багато підприємств Німеччини на рівні локального регулювання встановлюють правила щодо запобігання мобінгу та боротьби зі стресами на роботі [3].

У правовій системі Італії захист від мобінгу передбачено різними нормативними актами. Конституція Італії гарантує право на захист здоров'я та працівничу гідність. У цій країні захист працівника від мобінгу будується на широкому судовому тлумаченні необхідності захисту особистості працівника (ст. 2087 Цивільного кодексу Італії). Італійські суди часто розглядають позови про мобінг і використовують різні терміни, такі як “психологічний тиск” та “психологічний тероризм”, для позначення цього явища. Зазвичай, поведінка роботодавця або його представника оскаржується. У випадках, коли на

судовий розгляд піддається поведінка колег, роботодавець несе відповідальність відповідно до загальних норм про відповідальність за дії працівників (згідно зі статтею 2049 Цивільного кодексу Італії) або за порушення правил щодо забезпечення безпеки праці, якщо роботодавець не забезпечує захист працівника від переслідування колег [14]. Аналіз судової практики дозволяє зробити висновок, що італійські суди розуміють під мобінгом протизаконну поведінку, яка має такі ознаки: наміри ворожої поведінки, повторюваність образливих дій, спрямованість на переслідування працівника, шкідливий вплив на його психічне і фізичне здоров'я як результат, наявність причинного зв'язку між шкодою, яка заподіяна здоров'ю працівника, та незаконною поведінкою. Особливість італійського підходу до захисту працівника від мобінгу полягає в тому, що працівник повинен довести факти, що свідчать про домагання, шкоду здоров'ю і причинний зв'язок між ними.

Варто зазначити, що в деяких країнах Європи створені спеціальні організації для боротьби з мобінгом. Так, у Німеччині 12 грудня 1995 р. була заснована Асоціація з боротьби з психосоціальним стресом і мобінгом (Gesellschaft gegen psychosozialen Stress und Mobbing e.V.). Згідно з позицією цієї організації, мобінг означає знущання, конфлікт на робочому місці, який здійснюється протягом тривалого періоду, тобто систематично. Така асоціація також була заснована в Італії у 1996 році [10]. Основні цілі цієї організації включають сприяння, підтримку і координацію наукових досліджень, консультаційних досліджень, публікацій і семінарів на тему мобінгу; підвищення обізнаності, інформаційні послуги; профілактику, догляд та фізичну і психологічну реабілітацію постраждалих осіб.

На рівні Європейського Союзу поки що не прийнято нормативного акта, спрямованого на заборону мобінгу. Однак ціла низка директив мають опосередковане відношення до цього явища, оскільки спрямовані на охорону здоров'я та безпеку працівників, присвячені забезпеченню умов праці, поваги людської гідності. До таких актів належать Директива 76/207/ЄЕС Ради про рівність чоловіків і жінок у справах працевлаштування, професійної підготовки, професійного зростання та умов праці, Директива N 89/391/ЄЕС Ради щодо заходів щодо поліпшення безпеки та охорони здоров'я працівників на робочому місці, Рекомендація комісії 92/131/ЄЕС щодо захисту гідності чоловіків і жінок на роботі, Директива 2006/54/ЄС Європейського Парламенту та Ради про реалізацію принципу рівних можливостей і рівного ставлення [9, с. 181-185].

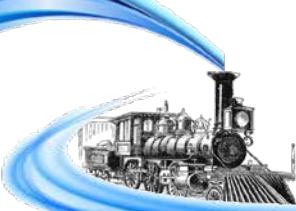
Висновки. Отже, теоретичний та правовий фундамент захисту працівників від мобінгу в країнах Європи має давню історію. Протягом цього періоду проводилися наукові дослідження, спочатку це були представники

медицини та психології, включаючи психологію праці, а згодом, коли в багатьох європейських країнах була сформована законодавча база, основною увагою стали проблеми мобінгу на робочому місці, і до їх вирішення долучилися і юристи. Основною характеристикою законодавства країн, що були об'єктом досліджень, є захист гідності працівника, а також профілактика та захист від стресу і психологічного тиску. Важливо зауважити, що в Європі приділяється значна увага проблемам мобінгу через те, що людина проводить на роботі велику кількість часу. Тому будь-який постійний психологічний терор, емоційний стрес чи цькування на робочому місці, навіть якщо вони тривають недовго, можуть залишити негативний слід у психіці людини, а при тривалому впливі можуть призвести до серйозних психічних захворювань і навіть трагічних наслідків. У 1998 році Міжнародна організація праці віднесла мобінг до такого ж рівня небезпеки, як зґвалтування і вбивство, що підкреслює руйнівний вплив мобінгу на людину. Досвід європейських країн важливо вивчати та використовувати в Україні з метою поліпшення умов праці працівників, включаючи створення комфортної психологічної атмосфери та захист гідності працівника.

Література:

1. Тимофєєва, Л. Ю. (2019). Мобінг у контексті євроінтеграційної кримінально-правової політики. Держава та регіони. Серія: Право, 3(65), 247–252. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2019/42.pdf.
2. Трюхан, О. А. (2017). Захист працівників від мобінгу на робочому місці: теоретико-правовий аспект. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції, 4, 42–46. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2017/12.pdf.
3. Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz vom 14. August 2006 (BGBl. I S. 1897), das zuletzt durch Artikel 8 des Gesetzes vom 3. April 2013 (BGBl. I S. 610) geändert worden ist [General Equal Treatment Act of 14 August 2006 (BGBl. I p. 1897), last amended by Article 8 of the Act of 3 April 2013 (BGBl. I p. 610)]. (n.d.). Das Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. Retrieved from <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/agg/gesamt.pdf>.
4. Arbeitsschutzgesetz vom 7. August 1996 (BGBl. I S. 1246), das durch Artikel 427 der Verordnung vom 31. August 2015 (BGBl. I S. 1474) geändert worden ist [Occupational Safety and Health Act of 7 August 1996 (BGBl. I p. 1246), last amended by Article 427 of the Regulation of 31 August 2015 (BGBl. I p. 1474)]. (n.d.). Das Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. Retrieved from <http://www.gesetze-im-internet.de/arbschg/BJNR124610996.html>.
5. Associazione Italiana contro Mobbing e stress psico-sociale [Italian Association against Mobbing and Psychosocial Stress]. (n.d.). Retrieved from http://www.mobbing-prima.it/chi_siamo-associazione.html.
6. Code du travail. Version consolidée au 10 août 2016 [Labor Code. Consolidated version as of 10 August 2016] [Electronic resource]. (2016). Légifrance. Retrieved from <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCodeArticle.do?idArticle=LEGIARTI000006900818&cidTexte=LEGITEXT000006072050>.
7. Despax, M., Rojot, J., & Laborde, J.-P. (2011). Labour Law in France. Kluwer Law International.

8. Field, T. (n.d.). Bully in sight How to predict, resist, challenge and combat workplace bullying Overcoming the silence and denial by which abuse thrives. Creat Britain: Success Unlimited.
9. Garashchenko, L. P. (2015). Mobint u yevropeyskomu zakonodavstvi [Mobbing in European legislation]. In N. M. Parkhomenko, M. M. Shumila, & I. O. Izarova (Eds.), Yurydychni fakty v systemi pravovoho rehulyuvannya: zbirnyk nauk. pr. [Legal facts in the system of legal regulation: collection of scientific works]. (pp. 181-187). Kyiv: Dakor.
10. Gesellschaft gegen psychosozialen Streß und mobbing e.V. [Association against Psychosocial Stress and Mobbing]. (n.d.). Retrieved from <http://www.vpsm.de>.
11. Guerrero, M. I. S. (n.d.). The Development of Moral Harassment (or Mobbing) Law in Sweden and France as a Step Towards EU Legislation [Electronic Resource]. *Boston College International and Comparative Law Review*, 27(2), 477-500. Boston College Law School.
12. Heinemann, P. P. (1972). Mobbing-Gruppvöld bland barn och vuxna [Mobbing-Group violence among children and adults]. Stockholm: Natur & Kultur.
13. Hirigoyen, M. F. (1998). Le Harcèlement Moral: la violence perverse au quotidien [Moral harassment: The perverse violence in everyday life]. La Découverte et Syros.
14. Il Codice civile italiano [The Italian Civil Code]. (n.d.). Retrieved from http://www.jus.unitn.it/cardozo/obiter_dictum/codciv/Lib5.htm.
15. Leymann, H. (1990). Mobbing and psychological terror at workplaces. *Violence and Victims*, 5(2), 119-126.
16. Leymann, H. (1993). Mobbing: Psychoterror am Arbeitsplatz und wie man sich dagegen wehren kann [Mobbing: Psychological terror at the workplace and how to defend against it]. Rowohlt.
17. Works Constitution Act as promulgated by the Act of 25 September 2001, Federal Law Gazette (Bundesgesetzblatt), Part I, p. 2518, last amended by Art 9 Law of the July 29, 2009 [Electronic resource]. (n.d.). Das Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. Retrieved from http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_betrvg/englisch_betrvg.html.

References:

1. Timofeeva, L. Y. (2019). Mobbing in the context of European integration criminal law policy. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Pravo*, 3(65), 247–252. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2019/42.pdf.
2. Tryukhan, O. A. (2017). Protection of employees from mobbing in the workplace: Theoretical-legal aspect. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*, 4, 42–46. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2017/12.pdf.
3. General Equal Treatment Act of 14 August 2006 (BGBl. I p. 1897), last amended by Article 8 of the Act of 3 April 2013 (BGBl. I p. 610). (n.d.). Das Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. Retrieved from <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/agg/gesamt.pdf>.
4. Occupational Safety and Health Act of 7 August 1996 (BGBl. I p. 1246), last amended by Article 427 of the Regulation of 31 August 2015 (BGBl. I p. 1474). (n.d.). Das Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. Retrieved from <http://www.gesetze-im-internet.de/arbschg/BJNR124610996.html>.
5. Italian Association against Mobbing and Psychosocial Stress. (n.d.). Retrieved from http://www.mobbing-prima.it/chi_siamo-associazione.html.
6. Labor Code. Consolidated version as of 10 August 2016 [Electronic resource]. (2016). Légifrance. Retrieved from <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCodeArticle.do?idArticle=LEGIARTI000006900818&cidTexte=LEGITEXT000006072050>.

7. Despax, M., Rojot, J., & Laborde, J.-P. (2011). *Labour Law in France*. Kluwer Law International.
8. Field, T. (n.d.). *Bully in sight: How to predict, resist, challenge and combat workplace bullying. Overcoming the silence and denial by which abuse thrives*. Great Britain: Success Unlimited.
9. Garashchenko, L. P. (2015). *Mobbing in European legislation*. In N. M. Parkhomenko, M. M. Shumila, & I. O. Izarova (Eds.), *Legal facts in the system of legal regulation: Collection of scientific works* (pp. 181-187). Kyiv: Dakor.
10. Association against Psychosocial Stress and Mobbing. (n.d.). Retrieved from <http://www.vpsm.de>.
11. Guerrero, M. I. S. (n.d.). *The Development of Moral Harassment (or Mobbing) Law in Sweden and France as a Step Towards EU Legislation [Electronic Resource]*. Boston College International and Comparative Law Review, 27(2), 477-500. Boston College Law School.
12. Heinemann, P. P. (1972). *Mobbing-Group violence among children and adults*. Stockholm: Natur & Kultur.
13. Hirigoyen, M. F. (1998). *Moral harassment: The perverse violence in everyday life*. La Découverte et Syros.
14. *The Italian Civil Code*. (n.d.). Retrieved from http://www.jus.unitn.it/cardozo/obiter_dictum/codciv/Lib5.htm.
15. Leymann, H. (1990). *Mobbing and psychological terror at workplaces. Violence and Victims*, 5(2), 119-126.
16. Leymann, H. (1993). *Mobbing: Psychological terror at the workplace and how to defend against it*. Rowohlt.
17. *Works Constitution Act as promulgated by the Act of 25 September 2001, Federal Law Gazette (Bundesgesetzblatt), Part I, p. 2518, last amended by Art 9 Law of the July 29, 2009 [Electronic resource]*. (n.d.). Das Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. Retrieved from http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_betrvg/englisch_betrvg.html.

УДК 343.35(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-634-647](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-634-647)

Кузик В'ячеслав Васильович кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник 1-го науково-дослідного відділу науково-дослідної лабораторії криміналістичної та спеціальної техніки, Державний науково-дослідний інститут МВС України, провулок Євгена Гуцала, 4-А, м. Київ, 01011, тел.: (067) 679-99-00, <https://orcid.org/0000-0001-5110-8220>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТА Й ПРЕДМЕТА НЕЗАКОННОГО ПРИДБАННЯ, ЗБУТУ АБО ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ

Анотація. У статті надана кримінально-правова характеристика об'єкту та предмету незаконного придбання, збуту або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації.

Зазначено, що суспільна небезпечність кримінального правопорушення, передбаченого статтею 359 Кримінального кодексу України, полягає в тому, що незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації посягає на встановлений органами державної влади порядок обігу зазначених засобів, заподіює шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб, у тому числі порушує недоторканість приватного життя.

Визначено, що родовим об'єктом незаконного придбання, збуту або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації є авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, а також безпека журналістів; видовим об'єктом – авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян; основним безпосереднім об'єктом – авторитет органів державної влади, який забезпечується встановленим порядком обігу та користування спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації; додатковим безпосереднім об'єктом – права, свободи чи інтереси окремих громадян, державні чи громадські інтереси або інтереси окремих юридичних осіб.

За результатами аналізу положень ст. 359 КК України зроблено висновок про неточність визначення предмета кримінального правопорушення, оскільки у назві статті предмет кримінального правопорушення

визначено як спеціальні технічні засоби отримання інформації, а у диспозиції частини 1 – спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації, тобто існують протиріччя в частині «негласності» отримання інформації. У зв'язку з цим пропонується назву статті викласти в такій редакції: «Незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації».

Крім того, пропонується в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначити види оперативно-технічних засобів, які використовуються під час оперативно-розшукової діяльності.

Ключові слова: кримінально-правова характеристика, кримінальна відповідальність, об'єкт, предмет, спеціальні технічні засоби, отримання інформації, незаконне, придбання, збут, використання.

Kuzyk Viacheslav Vasyliovych candidate of legal sciences, senior researcher of the 1st research department of the Research Laboratory of Forensic and Special Techniques, State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Yevgena Hutsal lane, 4-A, Kyiv, 01011, tel.: (067) 679-99-00, <https://orcid.org/0000-0001-5110-8220>

CRIMINAL LAW CHARACTERISTICS OF THE OBJECT AND SUBJECT OF ILLEGAL ACQUISITION, SALE OR USE OF SPECIAL TECHNICAL MEANS OF OBTAINING INFORMATION

Abstract. The article provides a criminal-legal description of the object and subject of illegal acquisition, sale or use of special technical means of obtaining information.

It is noted that the public danger of the criminal offense provided for in Article 359 of the Criminal Code of Ukraine consists in the fact that the illegal acquisition, sale or use of special technical means of secretly obtaining information encroaches on the order of circulation of said means established by state authorities, causes damage to the rights and freedoms protected by law or the interests of individual citizens, state or public interests or the interests of individual legal entities, including violations of privacy.

It was determined that the general object of illegal acquisition, sale or use of special technical means of obtaining information is the authority of state authorities, local self-government bodies, citizens' associations, as well as the safety of journalists; the specific object is the authority of state authorities, local self-government bodies, and citizens' associations; the main immediate object is the authority of state authorities, which is ensured by the established order of circulation and the use of special technical means of obtaining information secretly; an

additional direct object is the rights, freedoms or interests of individual citizens, state or public interests or the interests of individual legal entities.

Based on the analysis of the provisions of Art. 359 of the Criminal Code of Ukraine concluded that the definition of the subject of a criminal offense is inaccurate, since in the title of the article the subject of a criminal offense is defined as special technical means of obtaining information, and in the disposition of part 1 - special technical means of secretly obtaining information, that is, there are contradictions in the part of «secretive» obtaining of information. In this regard, it is proposed to read the title of the article in the following wording: «Illegal acquisition, sale or use of special technical means of covertly obtaining information».

In addition, it is suggested that the Law of Ukraine «On operational and investigative activities» define the types of operational and technical means used during operational and investigative activities.

Keywords: criminal law characteristics, criminal responsibility, object, subject, special technical means, obtaining information, illegal, acquisition, sale, use.

Постановка проблеми. У ст. 359 Кримінального кодексу України (далі – КК України) встановлена кримінально-правова заборона за незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації [1].

Суспільна небезпечність кримінального правопорушення, передбаченого ст. 359 КК України, полягає в тому, що незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації посягає на встановлений органами державної влади порядок обігу зазначених засобів, заподіює шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб, у тому числі порушує недоторканість приватного життя.

У ст. 8 Європейської конвенції з прав людини зазначено, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [2].

Крім того, норма, яка міститься в ст. 359 КК України, спрямована на захист інформації, яка отримується шляхом незаконного використання

спеціальних технічних засобів [3, с. 143]. Відповідно до ч. 2 ст. 32 Конституції України, не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами кримінальної відповідальності за незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації займалися А. В. Боровик, В. І. Возний, В. Г. Кондратов, Б. Д. Леонов, В. І. Павликівський, В. С. Серьогін, І. М. Чуб та інші дослідники. Роботи цих авторів мали велике наукове та практичне значення. Водночас, багато питань, пов'язаних з об'єктом та предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 359 КК України, залишаються невирішеними. Окрім того, на актуальність зазначеної проблематики вказує й те, що на сьогодні потребує удосконалення правове регулювання використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації.

Метою статті є охарактеризувати об'єкт та предмет незаконного придбання, збуту або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації, а також визначити напрями удосконалення кримінально-правової норми, передбаченої ст. 359 КК України.

Виклад основного матеріалу. Для визначення сутності будь-якого кримінального протиправного діяння, його суспільної небезпечності та тяжкості заподіяння шкоди має об'єкт кримінального правопорушення.

Об'єктом будь-якого кримінального правопорушення визнаються певні цінності, які потерпають від кримінально протиправних діянь [5, с. 72], тобто об'єктом кримінального правопорушення є те, чому кримінально протиправне діяння завдає або може завдати шкоди в кінцевому підсумку.

У теорії кримінального права об'єкт кримінального правопорушення класифікують на загальний, родовий, видовий та безпосередній (основний та додатковий). Враховуючи те, що загальний об'єкт має суто теоретичне значення та Особлива частина КК України побудована за розділами, де розміщені група певних кримінальних правопорушень, які посягають на однорідні цінності, то в першу чергу слід визначити родовий об'єкт незаконного придбання, збуту або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації.

Кримінально-правова норма, передбачена ст. 359 КК України, розташована у розділі XV Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів». Виходячи із назви розділу ми можемо констатувати, що родовим

об'єктом незаконного придбання, збуту або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації є авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, а також безпека журналістів.

Слід зазначити, що у 2015 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» розділ XV Особливої частини КК України був доповнений ст.ст. 345-1 «Погроза або насильство щодо журналіста»; 347-1 «Умисне знищення або пошкодження майна журналіста»; 348-1 «Посягання на життя журналіста»; 349-1 «Захоплення журналіста як заручника» [6].

Враховуючи про неоднорідність цінностей, які поставлені під кримінально-правову охорону у розділі XV Особливої частини КК України, то можемо констатувати про наявність видового об'єкту. На наш погляд, родовий об'єкт розподілений на два самостійних види: авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та безпека журналістів, котрі є видовими об'єктами кримінально-правової охорони.

Слід зазначити, що безпека журналістів пов'язана саме з їх професійною діяльністю. Категорія «безпека» забезпечує стан захищеності особи, громадський спокій у суспільстві, недоторканість майна, впевненість у нормальній роботі державних і суспільних інститутів [7, с. 61].

Авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян є поняттям оціночним. Слід погодитися з А. О. Цховребовим, що авторитет, як явище об'єктивної дійсності, не піддається точному юридичному визначенню. До того ж твердження про наявність авторитету державних органів у сучасній Україні сприймається як відверто не коректне, адже за останні роки вони його остаточно втратили [8, с. 76].

Поняття «державна влада» також законодавчо не визначена, але є думки науковців з цього приводу. Наприклад, О. Ф. Скакун дає визначення цьому поняттю, як публічно-політичні, вольові (керівництва – підкорення) відносини, що утворюються між державним апаратом і суб'єктами політичної системи суспільства на підґрунті правових норм, зі спіранням, у разі потреби, на державний примус [9, с. 46-47].

Авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян як видовий об'єкт кримінально-правової охорони має ряд підвидів.

На сьогодні існує ряд досліджень щодо класифікації кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та проти журналістів [10-15]. Наприклад, А. В. Боровик пропонує таку класифікацію зазначених кримінальних

правопорушень: 1) кримінальні правопорушення проти державних символів та порядку їх використання (ст.ст. 338 і 339 КК); 2) кримінальні правопорушення, пов'язані з перешкоджанням діяльності підприємств, установ, організацій та об'єднань громадян (ст.ст. 340 і 341 КК); 3) кримінальні правопорушення проти представників влади й інших осіб у зв'язку з їх службовою чи громадською діяльністю» (ст.ст. 342-345, 346, 347, 348, 349, 350-352 КК); 4) кримінальні правопорушення проти журналістів (ст.ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1); 5) кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним заволодінням чи пошкодженням документів, штампів, печаток, а також їх підробленням, збутом чи використанням (ст. 357 і 358 КК); 6) кримінальні правопорушення проти порядку наділення владними повноваженнями (ст. 353, 359 КК); 7) кримінальні правопорушення у сфері забезпечення порядку реалізації прав та виконання обов'язків (ст. 354–356 КК); 8) інші кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян (ст. 360 КК) [15, с. 173-175].

Пропонуючи класифікацію даних кримінальних правопорушень, автори визначають й видовий об'єкт кримінальних правопорушень. Так, І. М. Чуб зазначив, що видовими об'єктами злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування й об'єднань громадян виступають відносини у сфері забезпечення порядку: 1) застосування державної символіки, 2) діяльності представників влади, працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань, 3) наділення владними повноваженнями, 4) реалізації прав і виконання обов'язків, 5) використання з офіційних документів, печаток, штампів [13, с. 276-277].

Але найбільшого значення для правозастосовчої діяльності має безпосередній об'єкт кримінального правопорушення.

Ми вважаємо, що найбільш точно визначення поняття «безпосереднього об'єкта» надав М. І. Бажанов: ті конкретні суспільні відносини, що поставлені законодавцем під охорону певної статті Особливої частини КК України, яким заподіюється шкода, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину [16, с. 111].

Розглядаючи спрямованість кримінального протиправного діяння, передбаченого ст. 359 КК України, можемо зазначити, що основним безпосереднім об'єктом даного кримінального правопорушення є авторитет органів державної влади, який забезпечується встановленим порядком обігу та користування спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації.

Як зазначив М. І. Хавронюк, додатковим факультативним об'єктом цього кримінального правопорушення можуть бути виборчі, трудові та інші права і свободи людини та громадянина, власність, економічні інтереси

суб'єктів господарювання тощо [17, с. 829]. Але, на наш погляд, більш чітко визначив додатковий об'єкт цього кримінального правопорушення В. І. Осадчий, а саме: права, свободи чи інтереси окремих громадян, державні чи громадські інтереси або інтереси окремих юридичних осіб [18, с. 826].

Не менш дискусійним залишається питання й щодо предмету цього кримінального правопорушення.

Предмет кримінального правопорушення зазвичай прямо вказується у диспозиції кримінально-правової норми. Але у багатьох випадках предмет кримінального правопорушення в законі не називається, тому відомості про нього здобуваються шляхом тлумачення змісту правової норми [19, с. 153].

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 359 КК України, відносять до так званих предметних. У диспозиції ч. 1 ст. 359 КК України вказано на предмет цього кримінального правопорушення, а саме – спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації [1].

Аналіз цієї кримінально-правової норми дають підстави стверджувати про неточність визначення предмета кримінального правопорушення. Так, у назві ст. 359 КК України предмет кримінального правопорушення визначено як спеціальні технічні засоби отримання інформації, а у диспозиції ч. 1 цієї статті – спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації, тобто існують протиріччя в частині «негласності» отримання інформації.

Постановою Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації віднесено до майна, що не може перебувати у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України [20], оскільки ці засоби використовуються правоохоронними органами в оперативно-розшуковій діяльності та під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Так, відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [21], тобто оперативні підрозділи можуть застосовувати оперативні та оперативно-технічні засоби.

За критерієм оперативно-технічного спрямування засоби оперативної техніки класифікують на: технічні засоби гласного отримання інформації, технічні засоби негласного отримання інформації та засоби забезпечення оперативно-розшукових заходів [22, с. 86-87].

На сьогодні у законодавчих актах України не закріплено поняття спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації. Разом з тим, у проекті Закону України від 14.02.2022 № 6567-1 «Про внесення змін до

Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за незаконне поводження зі спеціальними технічними засобами для зняття інформації з каналів зв'язку та іншими технічними засобами негласного отримання інформації» пропонуються зміни та доповнення до ст. 359 КК України, зокрема пропонується доповнити статтю приміткою в такій редакції:

«1. Під спеціальними технічними засобами для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації у цій статті та статтях 163 і 201 цього Кодексу слід розуміти технічні, апаратно-програмні, програмні та інші засоби, які відповідають встановленим Кабінетом Міністрів України критеріям (властивостям) належності технічних засобів негласного отримання інформації, що мають технічну забезпеченість для негласного отримання (прийому, обробки, реєстрації та/або передачі) інформації, призначені для використання у скритний спосіб, характерний для оперативно-розшукової, контррозвідувальної або розвідувальної діяльності.

2. Не належать до спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації виробу галузевого та побутового використання, що придатні для негласного отримання інформації, але не призначені для застосування у скритний спосіб, характерний для оперативно-розшукової, контррозвідувальної або розвідувальної діяльності» [23]

Термін «спеціальні технічні засоби для зняття інформації з каналів зв'язку та інші технічні засоби негласного отримання інформації» вживається у Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації, де визначено, що це технічні, апаратно-програмні, програмні та інші засоби, які відповідають критеріям належності технічних засобів негласного отримання інформації, що мають технічну забезпеченість для негласного отримання (прийому, обробки, реєстрації та/або передачі) інформації, призначені для використання у скритний спосіб, характерний для оперативно-розшукової, контррозвідувальної або розвідувальної діяльності. До них віднесено: 1) засоби для негласного аудіо-, відеоконтролю та спостереження за особою, річчю або місцем; 2) засоби для негласного отримання інформації про місцезнаходження та/або переміщення особи, транспортних засобів чи іншого володіння особи, зокрема для негласного установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу зв'язку; 3) засоби для негласного обстеження кореспонденції, предметів, матеріальних носіїв інформації; 4) засоби для негласного проникнення або обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; 5) засоби для

негласного зняття інформації з телекомунікаційних мереж; б) засоби для негласного зняття інформації з електронних інформаційних систем [24].

Як зазначив В. І. Возний, вказаний перелік не лише не спрощує систему визначення спеціальних технічних засобів, а й зумовлює велику кількість питань щодо віднесення, наприклад диктофону до засобів негласного отримання аудіоінформації чи відеокамери до засобів візуального спостереження та документування [25, с. 250].

Належність технічних, апаратно-програмних, програмних та інших засобів до спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації встановлюється на підставі сукупності таких критеріїв: 1) призначеність засобів для застосування у скритний спосіб, характерний для оперативно-розшукової, контррозвідувальної або розвідувальної діяльності; 2) придатність засобів для негласного отримання інформації. Окремі ознаки виробів галузевого та побутового використання (мініатюрність, багатофункціональність, можливість негласного отримання інформації) не є підставами для визначення його належності до таких засобів [24].

В юридичній літературі технічні засоби негласного отримання інформації визначають як окрему категорію засобів оперативної техніки, що характеризується сукупністю функціональних і конструктивних ознак призначених (розроблених, пристосованих, запрограмованих або модифікованих із внесенням відповідних конструктивних і інших змін) для негласного добування інформації про явища, події, факти і процеси. До них відносять спеціально розроблені технічні засоби, модифіковані та пристосовані для негласного отримання інформації, програмні або програмно-технічні засоби, запрограмовані для цієї мети, та автоматизовані системи [26, с. 29, 282].

Для негласного отримання інформації можуть використовуватися і будь-які інші технічні засоби: фотоапарати, відеокамери, диктофони та інші засоби, які мають інше цільове призначення. Зазначені засоби відносяться до спеціальних технічних засобів отримання гласної інформації. До спеціальних технічних засобів отримання гласної інформації можна віднести й спеціальні технічні засоби криміналістичного призначення, які використовуються при виявленні та фіксації речових та інших доказів під час проведення процесуальних дій за фактом вчинення кримінального правопорушення тощо.

Таким чином, спеціальні технічні засоби отримання інформації більш ширше поняття, ніж спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації. На наш погляд, зазначену проблему можливо вирішити шляхом закріплення видів оперативно-технічних засобів, які використовуються під час оперативно-розшукової діяльності, в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Враховуючи зазначене, вважаємо за необхідне уточнити назву ст. 359 КК України в такій редакції: «Незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації».

Висновки. Таким чином, родовим об'єктом незаконного придбання, збуту або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації є авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, а також безпека журналістів; видовим об'єктом – авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян; основним безпосереднім об'єктом – авторитет органів державної влади, який забезпечується встановленим порядком обігу та користування спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації; додатковим безпосереднім об'єктом – права, свободи чи інтереси окремих громадян, державні чи громадські інтереси або інтереси окремих юридичних осіб.

Предметом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 359 КК України, є спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації. Враховуючи те, що у назві ст. 359 КК України предмет кримінального правопорушення визначено як спеціальні технічні засоби отримання інформації, а у диспозиції ч. 1 цієї статті – спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації, та існують протиріччя в частині «негласності» отримання інформації, пропонується уточнити назву ст. 359 КК України в такій редакції: «Незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації».

Крім того, пропонується в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначити види оперативно-технічних засобів, які використовуються під час оперативно-розшукової діяльності.

Література:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.02.2024).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 (ратифіковано Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР). Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 25.02.2024).
3. Леонов Б. Д., Серьогін В. С. Кримінально-правова протидія незаконній діяльності зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації. *Інформація і право*. 2016. № 2(17). С. 139–146.
4. Конституція України від 28.06.1996. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.02.2024).
5. Кириченко О. В., Чорний О. М., Шамара О. В. Протидія терористичним актам в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади : монограф. Дніпро : Дніпров. гум. ун-т, ЛПРА, 2022. 181 с.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів : Закон України від 14.05.2015 № 421-VIII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/421-19#p7> (дата звернення: 25.02.2024).
7. Кузик В. В. Кримінологічні засади діяльності підрозділів протидії наркозлочинності Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2021. 216 с.
8. Цховребов А. О. Кримінально-правова характеристика об'єкта й предмета втручання у діяльність працівника правоохоронного органу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 31. Том. 3. С. 75–77.
9. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. Харків: Консум, 2001. 656 с.
10. Осадчий В. І. Об'єкт і система злочинів, передбачених розділом XV КК України. *Право України*. 2004. № 2. С. 96–99.
11. Дзюба Ю. П. До питання про систему злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян у чинному КК України. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 1(56). С. 188–194.
12. Кашкаров О. О. Класифікація злочинів, передбачених Розділом XV Кримінального кодексу України, на підставі об'єкту злочину. *Кримський юридичний вісник*. 2009. Вип. 3(7). С. 67–72.
13. Чуб І. М. Систематизація злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 118. С. 270–277.
14. Кондратов В. Г. Об'єкт злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 1 (70). С. 145–150.
15. Боровик А. В. Класифікація кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальних правопорушень проти журналістів. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 163–176.
16. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
17. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. та доповн. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Атіка, 2005. 1064 с.
18. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 1064 с.
19. Кириченко О. В. Кримінально-правова характеристика неправдивого повідомлення про загрозу громадській безпеці. *Jurnalul juridic national : teorie si practica*. 2014. № 4 (8). С. 152–157.
20. Про право власності на окремі види майна : постанова Верховної Ради України від 17.06.1992 № 2471-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2471-12#Text> (дата звернення: 26.02.2024).
21. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 15.01.2023).
22. Хараберюш І. Ф. Протидія злочинності засобами спеціальної техніки: концептуальний підхід : монограф. Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2011. 362 с.

23. Проект Закону України від 14.02.2022 № 6567-1 «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за незаконне поводження зі спеціальними технічними засобами для зняття інформації з каналів зв'язку та іншими технічними засобами негласного отримання інформації». URL : https://ips.ligazakon.net/document/view/ji06968a?an=34&ed=2022_02_14 (дата звернення: 27.02.2024).

24. Деякі питання щодо спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації : постанова Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 № 669. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669-2016-%D0%BF#n178> (дата звернення: 12.03.2024).

25. Возний В. І. Деякі аспекти предмету злочину, передбаченого ст. 359 Кримінального кодексу України. Науково-інформаційний вісник. Право. 2013. № 7. С. 248–252.

26. Отримання інформації з телекомунікаційних мереж мобільного зв'язку та її використання у кримінальному провадженні : наук.-практ. посіб. / О. В. Меживой, О. І. Хараберюш, Д. В. Безруков, І. Ф. Хараберюш ; за ред. І. Ф. Хараберюша. Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2013. 297 с.

References:

1. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny [Criminal Code of Ukraine] (2001, April 5). No. 2341-III. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (date of application: 02/25/2024) [in Ukrainian].

2. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Yevropeys'ka konventsiya z prav lyudyny) [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with protocols) (European Convention on Human Rights)] (1950, November 4). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (date of application: 02/25/2024) [in Ukrainian].

3. Leonov B. D., Seryogin V. S. (2016). Kryminal'no-pravova protydiya nezakonnny diyal'nosti zi spetsial'nymy tekhnichnymy zasobamy nehlasnoho otrymannya informatsiyi [Criminal-legal counteraction to illegal activity with special technical means of obtaining information secretly]. *Information and law*. 2(17). 139–146 [in Ukrainian].

4. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine] (1996, June 28). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (date of application: 02/25/2024) [in Ukrainian].

5. Kyrychenko O. V., Chornyi O. M., Shamara O. V. (2022). Protydiya terorystychnym aktam v Ukrayini: kryminal'no-pravovi ta kryminolohichni zasady [Countering terrorist acts in Ukraine: criminal law and criminological foundations: monograph]. Dnipro: Dnipro. rubber university, LIRA [in Ukrainian].

6. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo posylennya harantiy zakonnoyi profesiynoyi diyal'nosti zhurnalistiv [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding strengthening guarantees of legal professional activity of journalists] (2015, May 14). Law of Ukraine No. 421-VIII. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/421-19#n7> (date of application: 02/25/2024) [in Ukrainian].

7. Kuzyk V. V. (2021). Kryminolohichni zasady diyal'nosti pidrozdiliv protydyi narkozlochynnosti Natsional'noyi politysiyi Ukrayiny [Criminological principles of the activities of the units of countering drug crime of the National Police of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Dnipro [in Ukrainian].

8. Tskhovrebov A. O. (2015). Kryminal'no-pravova kharakterystyka ob'yekta y predmeta vtruchannya u diyal'nist' pratsivnyka pravookhoronnoho orhanu [Issue Criminal law characteristics of the object and subject of interference in the activities of a law enforcement officer]. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law series.* 31(3). 75–77 [in Ukrainian].
9. Skakun O. F. (2001). Teoriya derzhavy i prava [Theory of the state and law]: textbook. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].
10. Osadchyi V. I. (2004). Ob'yekt i systema zlochyniv, peredbachenykh rozdilom KHV KK Ukrayiny [The object and system of crimes provided for by Chapter XV of the Criminal Code of Ukraine]. *Law of Ukraine.* 2. 96–99 [in Ukrainian].
11. Dzyuba Yu. P. (2005). Do pytannya pro systemu zlochyniv proty avtorytetu orhaniv derzhavnoyi vlady, orhaniv mistsevoho samovryaduvannya ta ob'yednan' hromadyan u chynnomu KK Ukrayiny [On the issue of the system of crimes against the authority of state authorities, local self-government bodies and associations of citizens in the current Criminal Code of Ukraine]. *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine.* 1(56). 188–194 [in Ukrainian].
12. Kashkarov O. O. (2009). Klasyfikatsiya zlochyniv, peredbachenykh Rozdilom KHV Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny, na pidstavi ob'yektu zlochynu [Classification of crimes provided for by Chapter XV of the Criminal Code of Ukraine based on the object of the crime]. *Crimean Legal Bulletin.* 3(7). 67–72 [in Ukrainian].
13. Chub I. M. (2012). Systematyzatsiya zlochyniv proty avtorytetu orhaniv derzhavnoyi vlady, orhaniv mistsevoho samovryaduvannya ta ob'yednan' hromadyan [Systematization of crimes against the authority of state authorities, local self-government bodies and citizen associations]. *Problems of legality.* 118. 270–277 [in Ukrainian].
14. Kondratov V. G. (2020). Ob'yekt zlochyniv proty avtorytetu orhaniv derzhavnoyi vlady, orhaniv mistsevoho samovryaduvannya, ob'yednan' hromadyan [Object of crimes against the authority of state authorities, local self-government bodies, citizen associations]. *Legal journal of Donbass.* 1 (70). 145–150 [in Ukrainian].
15. Borovyk A. V. (2022). Klasyfikatsiya kryminal'nykh pravoporushen' proty avtorytetu orhaniv derzhavnoyi vlady, orhaniv mistsevoho samovryaduvannya, ob'yednan' hromadyan ta kryminal'nykh pravoporushen' proty zhurnalistiv [Classification of criminal offenses against the authority of state authorities, local self-government bodies, citizens' associations and criminal offenses against journalists]. *New Ukrainian law.* 2. 163–176 [in Ukrainian].
16. Bazhanov M. I., Baulin Yu. V., Borisov V. I., and others (2005). Kryminal'ne pravo Ukrayiny: Zahal'na chastyna [Criminal law of Ukraine: General part]: subchapter. ; under the editorship M. I. Bazhanova, V. V. Stashisa, V. Ya. Tatsia. 2nd edition. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
17. Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] (2005) / ed. M. I. Melnik, M. I. Havronyuk. 3th ed., Reworked. and add. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
18. Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] (2015) / ed. O. M. Dzhuzhi, A. V. Savchenko, V. V. Cherneya. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
19. Kyrychenko O. V. (2014). Kryminal'no-pravova kharakterystyka nepravdyvoho povidomlennya pro zahrozu hromads'kiy bezpetsi [Criminal law characteristics of a false report about a threat to public safety]. *Jurnalul juridic national : teorie si practica.* 4 (8). 152–157.
20. Pro pravo vlasnosti na okremi vydy mayna [On the ownership of certain types of property] (1992, June 17). Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 2471-XII. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2471-12#Text> (date of application: 02/26/2024) [in Ukrainian].

21. Pro operativno-rozshukovu diyal'nist' [On operational and investigative activity] (1992, February 18). Law of Ukraine No. 2135-XII. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (date of application: 01/15/2023) [in Ukrainian].

22. Kharaberyush I. F. (2011). Protydiya zlochynnosti zasobamy spetsial'noyi tekhniky: kontseptual'nyy pidkhid [Crime prevention by means of special equipment: conceptual approach]: monograph. Donetsk: "Knowledge" Publishing House [in Ukrainian].

23. Pro vnesennya zmin do Kodeksu Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya ta Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny shchodo udoskonalennya vidpovidal'nosti za nezakonne povodzhennya zi spetsial'nymy tekhnichnymy zasobamy dlya znyattya informatsiyi z kanaliv zv'yazku ta inshymy tekhnichnymy zasobamy nehlasnoho otrymannya informatsiyi [On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses and the Criminal Code of Ukraine on Improving Liability for Illegal Handling of Special Technical Means for Removing Information from Communication Channels and Other Technical Means of Secretly Obtaining Information] (2022, February 14). Draft Law of Ukraine No. 6567-1. Retrieved from URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/ji06968a?an=34&ed=2022_02_14 (date of application: 02/27/2024) [in Ukrainian].

24. Deyaki pytannya shchodo spetsial'nykh tekhnichnykh zasobiv dlya znyattya informatsiyi z kanaliv zv'yazku ta inshykh tekhnichnykh zasobiv nehlasnoho otrymannya informatsiyi [Some questions regarding special technical means for removing information from communication channels and other technical means of secretly obtaining information] (2016, September 22). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 669. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669-2016-%D0%BF#n178> (date of application: 03/12/2024) [in Ukrainian].

25. Vozniy V. I. (2013). Deyaki aspekty predmetu zlochynu, predbachenoho st. 359 Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny [Some aspects of the subject of the crime provided for in Art. 359 of the Criminal Code of Ukraine]. *Scientific and informative bulletin. Right*. 7. 248–252 [in Ukrainian].

26. Mezshivoy O. V., Kharaberyush O. I., Bezrukov D. V., Kharaberyush I. F. (2013). Otrymannya informatsiyi z telekomunikatsiynykh merezh mobil'noho zv'yazku ta yiyi vykorystannya u kryminal'nomu provadzhenni [Obtaining information from mobile telecommunication networks and its use in criminal proceedings: science-practice]. manual / ed. I. F. Kharaberyusha. Donetsk: Knowledge Publishing House (Donetsk branch) [in Ukrainian].

УДК [[347.73:336.22]:[338.46]](477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-648-659](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-648-659)

Мануйлова Юлія Олександрівна студентка IV курсу факультету міжнародного і європейського права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел.: (066) 431-61-00, <https://orcid.org/0009-0001-7618-2512>

Шульга Тетяна Михайлівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри податкового права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел.: (057) 704-93-02, <https://orcid.org/0000-0001-8223-5812>

УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД ОПОДАТКУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ

Анотація. У статті розглядається впровадження "цифрового податку" в Україні – оподаткування електронних послуг, наданих нерезидентами фізичним особам та зміни, які були внесені Законом України №1525-IX. Зокрема, у статті висвітлюються проблематика класичної системи оподаткування та визначення причини і передумов впровадження оподаткування цифрових послуг, переваги оновленого законодавства України у регулюванні податкових правовідносин між платниками податків та державою. Автори детально описують особливості цифрового податку як непрямого податку та порядок реєстрації нерезидентів як платників податку на додану вартість. Окрім цього, не тільки розглядаються особливості оподаткування електронних послуг, які є об'єктом оподаткування, але й деталізовано описуються виключення схожих за своєю суттю об'єктів, які не підпадають під стандартизовані правила оподаткування. Визначається місце постачання електронних послуг, що впливає на порядок їх оподаткування, аналізуються правила подання звітності компаніями-нерезидентами та відповідальність за несвоєчасне подання відомостей. Проводиться порівняльний аналіз українського законодавства про оподаткування електронних послуг з практикою інших країн. Автори обґрунтовують практичну цінність оподаткування електронних послуг у вигляді збільшення надходжень до Державного бюджету України. Зазначається, що за декілька років за час впровадження процесу оподаткування цифрових послуг до Державного бюджету надійшло більше 10 млрд грн. Загалом, автори наголошують, що оновлена податкова система є більш справедливою,

ефективною і прозорою системою оподаткування, яка враховує специфіку роботи міжнародних компаній в інформаційному просторі.

Ключові слова: оподаткування, податкове регулювання, електронні послуги, нерезиденти, податок на додану вартість (ПДВ), цифровий податок.

Manuilova Yuliia Oleksandrivna four-year student of the faculty of International and European Law, Yaroslav the Wise National Law University, St. Pushkinska, 77, Kharkiv, 61024, tel.: (066) 431-61-00, <https://orcid.org/0009-0001-7618-2512>

Shulga Tetyana Mykhailivna Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the department of tax law, Yaroslav the Wise National Law University, tel.: (057) 704-93-02, <https://orcid.org/0000-0001-8223-5812>

UKRAINIAN EXPERIENCE OF TAXATION OF ELECTRONIC SERVICES

Abstract. The article examines the implementation of the "digital tax" in Ukraine - the taxation of electronic services provided by non-residents to individuals and the changes made by the Law of Ukraine No. 1525-IX. In particular, the article highlights the problems of the classical system of taxation and the determination of the reasons and prerequisites for the introduction of taxation of digital services, the advantages of the updated legislation of Ukraine in the regulation of tax relations between taxpayers and the state. The authors describe in detail the features of the digital tax as an indirect tax and the procedure for registering non-residents as value added tax payers. In addition, not only are the specifics of taxation of electronic services that are subject to taxation considered, but also the exclusion of similar objects that are not subject to standardized taxation rules are described in detail. The place of supply of electronic services is determined, which affects the procedure for their taxation, the rules of reporting by non-resident companies and responsibility for late submission of information are analyzed. A comparative analysis of the Ukrainian legislation on taxation of electronic services with the practice of other countries is carried out. The authors justify the practical value of taxation of electronic services in the form of increased revenues to the State Budget of Ukraine. It is noted that over UAH 10 billion have been received by the state budget during the implementation of the process of taxation of digital services in several years. In general, the authors emphasize that the updated tax system is a more fair, efficient and transparent taxation system that takes into account the specifics of the work of international companies in the information space.

Keywords: taxation, tax regulation, electronic services, non-residents, value-added tax (VAT), digital tax.

Постановка проблеми. Питання введення цифрового податку стало актуальним в сучасному світі завдяки швидкому розвитку технологій та цифрових платформ. Один із основних аргументів, які підтримують ініціативу впровадження такого податку, полягає в тому, що багато корпорацій ведуть свою діяльність без належного оподаткування, що призводить до серйозних втрат для державних бюджетів та створює неконкурентне середовище для резидентів-платників податків. Цифрові технології дозволяють корпораціям здійснювати свою діяльність в різних країнах без фізичної присутності, що ускладнює можливість визначити точне місцезнаходження їх операцій для оподаткування. Це загалом призводить до ситуацій, коли корпорації отримують прибуток з різних ринків, але оподатковують його лише в тих країнах, де податковий тиск найнижчий. Як результат, багато країн втрачають значну частину свого потенційного податкового доходу. Таким чином, введення цифрового податку має своїм завданням забезпечити більшу прозорість та справедливість в системі оподаткування корпорацій і зменшити можливість податкових ухилень та втрат для державного бюджету. Із внесенням змін до Податкового Кодексу України було впроваджено цифровий податок для великих технологічних компаній-нерезидентів, які надають послуги для споживачів на території України. Як наслідок, за декілька років до Державного бюджету надійшло більше 10 млрд грн. Отже, виникає необхідність в ґрунтовному аналізі особливостей та значення такого виду оподаткування в системі податкового права України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальну характеристику застосування податків на цифрові послуги можна знайти в працях Варшамяна Т.Г., Іванова С.В., Кошук Т.В., Разумової Г.В., Чекіної Д.В. та інших.

Мета статті полягає в аналізі важливих змін, внесених Законом України щодо удосконалення порядку оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання нерезидентами електронних послуг фізичним особам. Окрім того, у статті розглядається спрощення податкових процедур для іноземних компаній, що надають ці послуги в Україні та значення впровадження оподаткування електронних операцій для Державного бюджету України.

Виклад основного матеріалу. Завдяки постійному зростанню технологій і цифрового бізнесу, компанії можуть здійснювати діяльність в різних країнах без фізичної присутності, що ускладнює визначення їхнього місцезнаходження для цілей оподаткування. За відсутності ефективної системи оподаткування, багато корпорацій можуть уникати належного оподаткування. Введення цифрового податку стало важливим кроком для забезпечення більшої прозорості, справедливості в системі оподаткування корпорацій та зменшення можливостей податкових ухилень та втрат для державних бюджетів.

Цифровий податок (англ. - Digital service tax) є необхідним інструментом, щоб змусити корпорації інформаційно-технологічного сектору сплачувати податок у тій країні, де фактично генерується їхній прибуток. Так, один із пропонованих способів визначення країни, в якій генерується прибуток, полягає в обліку місця перебування користувача.

До прийнятих законодавчих змін для ведення бізнесу компанія мала відкривати постійне представництво. Наприклад, підрозділи певних компаній, як Apple в Ірландії чи Amazon у Люксембурзі, виплачували частини прибутків головному офісу, що дозволило погашати податкові зобов'язання за пільговими умовами. Тому, як виявилось в останнє десятиліття, що класична система оподаткування не встигає за цифровими технологіями. З одного боку, цифрова економіка створює нові об'єкти оподаткування та нові бізнес-моделі, а з іншого - багатонаціональні корпорації виводять прибуток через офшори з мінімальним оподаткуванням. [7, С. 428]

Сучасні податкові закони не врахували цей розвиток подій: вони потребують певних умов для визначення того, в якій юрисдикції повинно стягуватися оподаткування. Це дозволило цифровим гігантам, які отримують величезні прибутки від реклами та використання даних користувачів, часто мінімізувати оподатковуваний прибуток в країнах, де знаходяться їхні клієнти, та максимізувати його в країнах, де зареєстрована головна компанія або та, яка володіє авторськими правами. Так, міжнародні ІТ-компанії генерують величезні прибутки, працюючи у різних країнах через Інтернет-технології, уникаючи митних обмежень і сплачуючи мінімальні податки. Це породило ідеї про впровадження оподаткування електронних послуг, які надаються нерезидентами, для забезпечення економічної безпеки країни. [6, С. 75] Компанії, які не є резидентами та надають електронні послуги фізичним особам без статусу суб'єкта господарювання, ускладнюють ефективність застосування правил оподаткування податку на додану вартість. Це призводить до втрат у державному бюджеті та створює нерівні умови для резидентів-платників. Таке становище порушує основні принципи рівності та об'єктивності оподаткування платників податків. [4] Можемо зробити висновок, що "цифрові податки" переважно мають фіскальну мету, а не стимулюючу. Їх впровадження має полегшити процес стягнення податків, але не обов'язково змушує великі технологічні компанії сплачувати більше.

Станом на 2023 рік, 102 країни вже впровадили системи оподаткування, як і ПДВ, так і податок з продажу, які безпосередньо спрямовані на нерезидентів, які надають цифрові послуги своїм споживачам. [9] Це свідчить про широке поширення практики оподаткування цифрових послуг на міжнародному рівні, де країни шукають способи оподаткування цифрової економіки та регулювання доходів, отриманих через цифрові канали. У

більшості випадків введення цифрових податків призвело до збільшення вартості послуг і продуктів, що було перенесено на великі технологічні компанії. Наприклад, у Франції та Великобританії "Google" та "Apple" швидко повідомили про збільшення цін на свої рекламні послуги на 3% та 2% відповідно, у зв'язку із введенням податку.

Тож для України стало актуальним створення сприятливих умов для оподаткування електронних послуг нерезидентів за місцем їхнього споживання, враховуючи внутрішнє законодавство та міжнародний досвід. [4] У 2021 році під час розгляду законопроекту щодо впровадження цифрового податку, Д. Гетманцев, голова Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики, зробив оцінку, згідно з якою державний бюджет України не отримав 3 мільярди гривень лише від доходів, пов'язаних із рекламними послугами. [10]

Незважаючи на жваві дискусії, згідно з Законом України від 03.06.2021 року № 1525-IX (далі – Закон №1525-IX), який набрав чинності з 1 січня 2022 року, були внесені зміни до Податкового кодексу України (далі - ПКУ) щодо оподаткування доходів, отриманих нерезидентами від виробництва та/або розповсюдження реклами, а також до оподаткування податком на додану вартість операцій, здійснених нерезидентами щодо постачання електронних послуг фізичним особам. [3] У порівнянні із закордонними аналогами, вітчизняний законопроект має безумовні переваги, адже під оподаткування підпадають ті компанії, сумарний оборот яких електронних послуг на території нашої країни перевищує суму еквівалентну 1 млн грн та сплата податку може здійснюватися в іноземній валюті за офіційним курсом НБУ.

Відтак, Законом №1525-IX була визначена ставка податку на додану вартість операцій пов'язаних з наданням електронних послуг, що складає 20% від бази оподаткування і додається до вартості останніх, які не входять до списку операцій, звільнених від оподаткування ПДВ. Визначення бази оподаткування та суми податку проводиться в іноземній валюті (наприклад, євро або долар США). [3] Це нове законодавче закріплення ставки податку для електронних послуг відображає спробу адаптувати податкову систему до реалій сучасного цифрового середовища. Зазначений параметр, визначений в іноземній валюті, враховує глобальний характер цифрового бізнесу та забезпечують єдність підходів у податковій політиці, зокрема, у визначенні обсягів оподаткування електронних послуг.

У свою чергу, електронні послуги, які є об'єктом оподаткування, є невід'ємною частиною сучасного цифрового світу, що визначаються Податковим Кодексом України як послуги, надані через Інтернет, автоматизовано, за допомогою інформаційних технологій з обмеженою або навіть без значної участі людини. Це включає в себе широкий спектр послуг,

які можуть бути надані за допомогою спеціальних додатків на різних цифрових пристроях, таких як смартфони, планшети, телевізійні приймачі та інші подібні пристрої. Закон №1525-IX визначив перелік електронних послуг, на які поширюються зміни оподаткування, серед них: надання доступу до зображень, текстів та інформації, надання доступу до інформаційних, комерційних, розважальних електронних ресурсів та інших, послуги з дистанційного навчання в мережі Інтернет, проведення та надання якого не потребує участі людини, у тому числі шляхом надання доступу до віртуальних класів, при цьому оцінки виставляються автоматично переважно без втручання людини (наприклад, освітні курси Coursera), постачання програмного забезпечення та оновлень до нього, надання рекламних послуг у мережі Інтернет, мобільних додатках та на інших електронних ресурсах, надання рекламного простору, у тому числі шляхом розміщення повідомлень веб-порталах (Google Ads) тощо [1]

Однак, виключенням є постачання товарів або послуг, замовлення яких здійснюється через мережу Інтернет, за допомогою мобільних додатків та інших електронних ресурсів, а фактичне постачання здійснюється без використання мережі Інтернет (зокрема, це послуги з розміщення - Airbnb, винаймання автомобілів – Uber, послуги закладів харчування з постачання продукції, послуги пасажирського транспорту та інші послуги схожі за призначенням); постачання товарів та/або інших послуг, відмінних від електронних послуг, у складі яких є електронні послуги, у разі якщо вартість електронних послуг включена до загальної; постачання послуг з дистанційного навчання в мережі Інтернет, у разі якщо мережа Інтернет використовується виключно як засіб комунікації між викладачем і слухачем (Skype, Google meet, Zoom); постачання примірників творів у галузі науки, літератури і мистецтва на матеріальних носіях; надання консультаційних послуг електронною поштою; надання послуг з доступу до мережі Інтернет.

Важливо розмежувати, що за умови, що послуги з дистанційного навчання, які постачаються в Інтернеті, не потребують участі людини, то в такому разі вони оподатковуються для осіб-нерезидентів податком на додану вартість, але якщо це стосується інформаційних ресурсів, на яких здійснюється підготовка з галузей знань і спеціальностей для здобувачів вищої освіти і є певний контроль або участь людини в освітньому процесі, то надання таких послуг не оподатковується.

Законом № 1525 було доповнено перелік осіб, які є платниками податку на додану вартість у контексті постачання електронних послуг в Україні. При цьому, варто зазначити, нерезидент реєструється як платник ПДВ тільки в тому випадку, якщо загальний обсяг коштів, отриманих від надання електронних послуг фізичним особам на митній території України,

прирівнюється до 1 000 000 гривень. Законодавство розширило коло суб'єктів, які повинні сплачувати ПДВ, включаючи нерезидентів без постійного представництва. Це стосується випадків, коли нерезиденти надають електронні послуги фізичним особам, включаючи фізичних осіб - підприємців, які не є зареєстрованими платниками ПДВ.

Навіть якщо особа-нерезидент веде діяльність в Україні на підставі посередницького договору, він все одно зобов'язаний сплачувати ПДВ, якщо надає електронні послуги споживачам на території України. Важливо відзначити, що платники ПДВ повинні дотримуватися відповідних податкових обов'язків, включаючи реєстрацію, подання декларацій та сплату податку в Україні. [8] Отже, такі зміни спрямовані на підвищення доходів державного бюджету та на оптимізацію оподаткування нерезидентів, що надають ці послуги.

Відповідно, Законом № 1525 було урегульовано питання стосовно місця постачання електронних послуг. Так, статтею 186 розділу V ПКУ пунктом 186.3 прим. 1 зазначається, що місцем постачання електронних послуг вважається місцезнаходження отримувача послуг. Для визначення місцезнаходження отримувача електронних послуг враховується його реєстрація як суб'єкта господарювання, якщо він має такий статус. Якщо фізична особа не є зареєстрованим суб'єктом господарювання, місцезнаходження визначається за її фактичним місцем перебування. [1]

Щоб визначити, чи підлягає електронна послуга оподаткуванню в Україні, потрібно встановити місцезнаходження особи, яка її отримує. Для цього використовуються наступні критерії:

1. Якщо послуги надаються через фіксований зв'язок, то місцем отримання вважається місце розташування провайдера телекомунікацій, яким користувалася особа.

2. Якщо послуги надаються через мобільний зв'язок, то місцем отримання вважається країна, яку ідентифікують за мобільним кодом країни SIM-карти.

3. Якщо послуги надаються іншими засобами зв'язку, то місцем отримання вважається країна, де розміщені такі засоби зв'язку або куди надіслано карту доступу (включаючи місцезнаходження пристрою за IP-адресою).

При цьому, можуть враховуватися додаткові докази, що можуть допомогти у визначенні місцезнаходження, такі як: платіжна адреса, вказана для оплати послуг; банківські реквізити, що використовуються для оплати та інші документальні підтвердження. [1]

Вітчизняні вчені, зокрема, зазначають, що це є непрямий податок, що визначається розміром споживання, включається у вигляді надбавки до ціни

реалізації товару (електронна послуга). Отже, в основу цифрового податку закладене не фізичне місцезнаходження компанії-нерезидента (її представництва), а саме місце споживання послуги. У разі непрямого оподаткування юридичним (формальним) платником є продавець товару (робіт, послуг), а споживач товару є платником реальним або фактичним. Отже, цифровий податок – це класичний непрямий податок, різновид податку на додану вартість. [5, С. 67]

Згідно з цим підходом, визначення статусу отримувача електронних послуг здійснюється через публічний договір або анкету, яку заповнює замовник. Основна мета - визначити, чи є отримувач платником ПДВ чи ні. Це допомагає особам-нерезидентам визначити, чи потрібно нараховувати ПДВ. Замовник вказує свій статус: юридична особа, фізична особа - підприємець з ПДВ, фізична особа - підприємець без ПДВ або фізична особа без підприємницької діяльності.

На підставі цієї інформації особи-нерезиденти визначають необхідність нарахування ПДВ для отримувача послуги. Якщо фізична особа - отримувач електронних послуг підтвердила свій статус суб'єкта господарювання та платника ПДВ, надавши індивідуальний податковий номер, то відповідно до договору, навіть якщо він укладений в електронній формі, ця особа вважається платником ПДВ. Однак, якщо договір не містить інформації про статус платника ПДВ, то послугу вважатимуть отриманою фізичною особою, включаючи фізичну особу - підприємця, яка не зареєстрована як платник ПДВ.

Законом № 1525 передбачено, що факт постачання електронних послуг нерезидентом може бути підтверджений будь-яким документом, що свідчить про оплату таких послуг, у тому числі надісланий в електронній формі засобами електронного зв'язку. [3]

Стосовно порядку подання звітності особою-нерезидентом, то така особа зобов'язана подавати спрощену податкову декларацію до центрального органу виконавчої влади, відповідального за реалізацію державної податкової політики. [1] Такий механізм дозволяє податковим органам контролювати податкові зобов'язання нерезидентів, які надають електронні послуги в Україні, забезпечуючи, що вони відповідають податковим правилам і законодавству на митній території України.

ПДВ, який нараховується за надання електронних послуг, нерезиденти повинні сплачувати протягом 30 днів після подання спрощеної декларації. Така сума підлягає сплаті в іноземній валюті (євро або долар США). [1]

Податковим законодавством визначено, що особи-нерезиденти, які надають електронні послуги фізичним особам без реєстрації платником ПДВ, ризикують отримати штраф. Відтак, величина штрафу складає 30 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного

(податкового) року. З 1 січня 2024 року цей показник в розрахунку на місяць складає 7 100 грн (тобто 30 розмірів мінімальної заробітної плати –213 000 грн) [2]

До того ж, податкові органи мають можливість надсилати запити особам-нерезидентам, які зареєстровані як платники ПДВ та надають електронні послуги. Особа-нерезидент, яка отримує такий запит, повинна надати відповідь у електронній формі також через це спеціальне портальне рішення. Така відповідь має надходити до податкової установи протягом 30 календарних днів з дня отримання запиту. Цей механізм дозволяє податковим органам збирати узагальнену інформацію від нерезидентів, які надають електронні послуги, для забезпечення відповідності вимогам податкового законодавства та здійснення контролю за оподаткуванням у сфері електронних послуг.

Розміри санкцій за неподання або несвоєчасне подання платником податків або іншими особами, зобов'язаними нараховувати і сплачувати податки та збори, платежі, контроль за сплатою яких покладено на контролюючі органи, податкових декларацій (розрахунків), а також іншої звітності тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі 340 гривень за кожне таке неподання або несвоєчасне подання. [3]

За час дії відповідних норм Податкового кодексу України станом на 01.10.2023 платниками ПДВ зареєструвалися 98 нерезидентів-надавачів цифрових послуг, якими до Державного бюджету сплачено еквівалент 10,2 млрд. грн, зокрема у 2022 році – 4,3 млрд. грн., а станом на жовтень 2023 року – 5,9 млрд. гривень. Такі цифри виправдали майже вдвічі очікуваний результат під час розгляду законопроекту. Перед тим як гіганти цифрової індустрії були залучені до оподаткування в Україні, проводилася систематична робота з роз'ясненням положень законодавства, які відповідають стандартам Європи та світовим практикам. Найбільшими платниками ПДВ з цифрових послуг наразі є Google, Google Play та Netflix, обсяги сплати яких демонструють позитивну динаміку. Їхні платежі в липні-вересні п.р. зросли в порівнянні з квітнем-червнем на 5 відсотків та склали 21 млн. євро. [11]

Додатково варто зазначити, що відповідно до Закону № 1525 припинила свою дію норма щодо оподаткування рекламних послуг за підпунктом 141.4.6 статті 141 Податкового кодексу. Попередньо, нерезиденти, що отримували доходи за розповсюдження реклами в Україні, зобов'язані були сплачувати 20% податку на ці доходи. Такі зміни призвели до того, що оподаткування рекламних послуг, яке раніше було визначене спеціальними правилами, тепер підпадає під загальні правила оподаткування для нерезидентів. Згідно з підпунктами 141.4.1 та 141.4.2 статті 141 Податкового кодексу України, доходи, отримані нерезидентами в Україні від рекламних послуг, тепер

оподатковуються відповідно до загальних ставок та правил, які застосовуються для цієї категорії доходів. [1]

Виплати нерезидентам за виробництво реклами можуть підпадати під визначення інших доходів від наданих послуг, переданих, виконаних, наданих резиденту від нерезидента згідно зі ст. 141 ПКУ. У такому випадку (якщо виплата згідно з умовами договору не підпадає під визначення інших підпунктів підпункту 141.4.1 ст. 141 ПКУ), зазначені виплати не є об'єктом для утримання податку на доходи нерезидента. [8]

Висновки: Законом №1525, відомим як "податок на Google", визначено, міжнародні компанії, що працюють в інформаційному просторі України та надають електронні послуги тут, зобов'язуються сплачувати податки в Україні. Ставка ПДВ на електронні послуги становить 20%. Такі компанії повинні мають реєструватися як платники податку на додану вартість через спеціальний електронний сервіс, якщо їхні операції в Україні перевищують 1 млн гривень щорічно. Водночас звільняються від оподаткування деякі види послуг, замовлення яких здійснюється через Інтернет, а фактичне постачання - без його використання або послуги з дистанційного навчання, якщо мережа Інтернет використовується лише як засіб комунікації. Закон також встановлює спрощену процедуру для нерезидентів, які здійснюють електронні послуги, і визначає, що вони повинні подавати спрощену звітність в електронній формі. Місцем постачання електронних послуг вважається місцезнаходження отримувача послуг.

Головною метою Закону було збільшення доходів Державного бюджету за рахунок оподаткування нерезидентів, що надають електронні послуги українцям, що втілюється в реальність, адже очікуваний дохід до Державного бюджету за очікуваннями законодавців мав становити 3 млрд грн. в рік, однак станом на жовтень 2023 року ця сума перевищила вказану більше, ніж в 3 рази.

Загалом, прийняття Закону № 1525 створило рівні умови оподаткування для всіх компаній, які працюють в електронному просторі України і не лише забезпечило додаткові фінансові ресурси для Державного бюджету, але й створило систему оподаткування, яка враховує специфіку роботи міжнародних компаній в інформаційному просторі України.

Література:

1. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР) Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2011 – С. 556
2. Закон України «Про Державний бюджет України» : прийнятий 9 лип. 2023 року № 3460-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text>
3. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо скасування оподаткування доходів, отриманих нерезидентами у вигляді виплати за виробництво та/або розповсюдження реклами, та удосконалення порядку оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання нерезидентами електронних послуг фізичним особам» : прийнятий від 3 червня 2021 року №1525-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1525-20#Text>

4. Пояснювальна записка до проекту Закону України про внесення змін до Податкового кодексу України щодо скасування оподаткування доходів, отриманих нерезидентами ... №4184 від 2 жовтня 2020 року URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70112

5. Варшамян Т. Г. Правове регулювання цифрового податку в Україні та Європейському Союзі / Варшамян Т.Г. // Ірпінський юридичний часопис. 2021. Вип. 3 (7). С. 62–75.

6. Кошук Т.В. Шляхи вдосконалення оподаткування цифрових компаній / Т. В. Кошук // Фінанси України. - 2019. - № 10. - С. 73-88

7. Іванов С.В. Чекіна В.Д. Разумова Г.В. Впровадження «цифрових податків»: недоліки та переваги / Іванов С.В. Чекіна В.Д. Разумова Г.В. // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Бізнес-аналітика: моделі, інструменти та технології» - 2023 - С. 427-434

8. Інформаційний лист № 26 «Щодо порядку оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання нерезидентами електронних послуг фізичним особам» URL: <https://tax.gov.ua/data/material/000/432/537580/InfoList26.pdf>.

9. Глобальний ПДВ і податок на товари та послуги на цифрові послуги для споживачів VATCalc від 30 січня 2024 року URL: <https://www.vatcalc.com/global/global-vat-and-gst-on-digital-services-to-consumers/>

10. «Податок на Google»: 3 початку року з українців зібрали до держбюджету понад 3 мільярди – 2023 - URL: <https://minfin.com.ua/ua/2023/05/25/106412638/>.

11. Податок на Google: Україна зібрала з гігантів цифрової індустрії 10,2 млрд грн URL: https://sud.ua/uk/news/ukraine/283730-nalog-na-google-ukraina-sobrala-s-gigantov-tsifrovoy-industrii-102-mlrd-grn#google_vignette.

References:

1. Podatkovyi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine] from 2 December, 2010. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian]

2. Zakon Ukrainy Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy pryiniaty 9 lyst. 2023 r. № 3460-IX [Law of Ukraine on the State Budget of Ukraine from July 9. in 2023] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text> [in Ukrainian]

3. Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo skasuvannia opodatkovannia dokhodiv, otrymanykh nerezydentamy u vyhliadi vyplaty za vyrobnytstvo ta/abo rozpovsiudzhennia reklamy, ta udoskonalennia poriadku opodatkovannia podatkom na dodanu vartist operatsii z postachannia nerezydentamy elektronnykh posluh fizychnym osobam pryiniaty 03 chervnia 2021 r. №1525-IX. [Law of Ukraine on amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the abolition of taxation of income received by non-residents in the form of payment for the production and/or distribution of advertising, and improvement of the procedure for taxation of value-added tax on transactions involving the supply of electronic services to individuals by non-residents from June 3 2021 No. 1525-IX.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1525-20#Text> [in Ukrainian]

4. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo skasuvannia opodatkovannia dokhodiv, otrymanykh nerezydentamy №4184 vid 02 zhovtnia 2020 r. [Explanatory note to the draft Law of Ukraine on amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the abolition of taxation of income received by non-residents No. 4184 from October 2, 2020] URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70112 [in Ukrainian]

5. Varshamian T. H. (2021) Pravove rehulyuvannya tsyfrovoho podatku v Ukraini ta Yevropeyskomu Soiuzi [Legal regulation of digital tax in Ukraine and the European Union] *Irpinskyi yurydychnyi chasopys - Irpin Legal Journal*, 3 (7) . p. 62–75.
6. Koshchuk T.V. (2019) Shlyakhy vdoskonalennia opodatkovuvannya tsyfrovyykh kompanii [Ways to improve taxation of digital companies] *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, p. 73-88 [in Ukrainian]
7. Ivanov S.V. Chekina V.D. Razumova H.V. (2023) Vprovadzhennia «tsyfrovyykh podatkiv»: nedoliky ta perevahy [Implementation of "digital taxes": disadvantages and advantages] *Biznes-analytika: modeli, instrumenty ta tekhnolohii - Business analytics: models, tools and technologies*: Proceedings of the IV International Scientific and Practical Conference, p. 427-434 [in Ukrainian]
8. Informatsynyi lyst № 26 «Shchodo poriadku opodatkovuvannya podatkom na dodanu vartist operatsiy z postachannia nerezydentamy elektronnykh posluh fizychnym osobam» [Information sheet No. 26 "Regarding the procedure for taxation of value added tax on transactions involving the supply of electronic services to individuals by non-residents"] URL: <https://tax.gov.ua/data/material/000/432/537580/InfoList26.pdf>. [in Ukrainian]
9. Hlobalnyi PDV i podatok na tovary ta posluhy na tsyfrovi posluhy dlia spozhyvachiv VAT Calc vid 30 sichnia 2024 roku [Global VAT and GST on Digital Services for Consumers VATCalc as of 30 January 2024] URL: <https://www.vatcalc.com/global/global-vat-and-gst-on-digital-services-to-consumers/> [in Ukrainian]
10. «Podatok na Google»: Z pochatku roku z ukrainsiv zibraly do derzhbyudzhetu ponad 3 miliardy [Google tax": Since the beginning of the year, more than 3 billion have been collected from Ukrainians for the state budget] URL: <https://minfin.com.ua/ua/2023/05/25/106412638/>.
11. Podatok na Google: Ukraina zibrala z hihantiv tsyfrovoyi industrii 10,2 mlrd hrn [Tax on Google: Ukraine collected UAH 10.2 billion from the giants of the digital industry] URL: https://sud.ua/uk/news/ukraine/283730-nalog-na-google-ukraina-sobrala-s-gigantov-tsifrovoy-industrii-102-mlrd-grn#google_vignette. [in Ukrainian]

УДК: 343.72

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-660-670](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-660-670)

Митрофанов Ігор Іванович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, вул. Першотравнева, 20, м. Кременчук, 39605, <https://orcid.org/0000-0002-1967-1985>

ВІДМЕЖУВАННЯ ШАХРАЙСТВА ЩОДО ЧУЖОЇ НЕРУХОМОЇ РЕЧІ В ЖИТЛОВІЙ СФЕРІ ВІД ІНШИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Анотація. У статті розглядаються питання відмежування шахрайства від інших кримінальних правопорушень та порушень цивільно-правового характеру. Це пояснюється тим, що винна особа застосовує приймання, що ґрунтуються на довірливих відносинах, які складаються між нею та потерпілою особою. До того ж у реальному житті органи правової охорони найчастіше зіштовхуються з такими ситуаціями, коли ознаки окремих кримінальних правопорушень мають певну подібність із шахрайськими діями, проте не є шахрайством у класичному вигляді. У зв'язку із цим з'являється нагальна потреба у відмежуванні шахрайства із іншими суміжними складами кримінальних правопорушень, а також складами цивільно-правових правопорушень. Метою цієї статті є розуміння юридично значущих ознак складу кримінального правопорушення, що дозволяють відмежувати шахрайство щодо чужого нерухомого майна від суміжних складів кримінальних правопорушень.

Від інших складів розкрадання чужої нерухомої речі, шахрайство відрізняється особливими способами його вчинення – шляхом обману або зловживання довірою. Специфіка крадіжки та грабежу пов'язана з тим, що заволодіння майном здійснюється шляхом його захоплення поза або проти волі власника. Специфіка ж розкрадання, чиненого шляхом шахрайства, полягає в тому, що винний заволодіває майном при особистій участі осіб, які є власниками цього майна (чужої речі). Для шахрайського заволодіння характерний зовні «добровільний» акт передавання майна власником винній особі.

Робляться висновки, що чітке визначення ознак складу шахрайства, способів його вчинення, мети та мотивів, має вирішальне значення при відмежуванні шахрайства від інших складів кримінальних правопорушень. Шахрайство є однією з найбільш серйозних форм розкрадання. Це обумовлене

не тільки прискореним відновленням типових форм шахрайства, але й надзвичайно швидким зростанням його суспільної небезпеки. Використання нових інформаційних технологій дозволяє протягом кількох хвилин шляхом обману розкрасти чужі речі десятків тисяч фізичних і юридичних осіб на мільйони доларів. Концептуального значення набула потреба в створенні ефективних механізмів із запобігання діям шахраїв і забезпеченні правової охорони населення від наслідків шахрайства.

Ключові слова: нерухома річ, чужа нерухома річ, шахрайство, шахрайство щодо чужої нерухомої речі, порушення цивільно-правового характеру.

Mytrofanov Ihor Ivanovych Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Fundamental and Branch Legal Sciences, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, 20 Pershotravneva St., Kremenchuk, 39605, <https://orcid.org/0000-0002-1967-1985>

DISTINGUISHING FRAUD REGARDING ANOTHER'S REAL ESTATE IN THE HOUSING FIELD FROM OTHER CRIMINAL OFFENSES

Abstract. The article deals with the issues of distinguishing fraud from other criminal offences and violations of civil law. This is because the perpetrator uses tricks based on the trusting relationship that develops between him/her and the victim. In addition, in real life, law enforcement agencies often encounter situations where the signs of certain criminal offences have some similarities with fraudulent acts but are not fraud in the classical form. In this regard, there is an urgent need to distinguish fraud from other related criminal offences and civil law offences. The purpose of this article is to understand the legally significant features of a criminal offence which allow distinguishing fraud with respect to someone else's real estate from related criminal offences.

Fraud is distinguished from other forms of theft of immovable property by the special ways it is committed - by deception or breach of trust. The specificity of theft and robbery is related to the fact that property is seized by taking it outside or against the will of the owner. The specificity of embezzlement committed by fraud is that the perpetrator takes possession of property with the personal participation of persons who own the property (another person's property). Fraudulent acquisition is characterised by an apparently "voluntary" act of transfer of property by the owner to the perpetrator.

The author concludes that a clear definition of the elements of fraud, methods of its commission, purpose and motives is crucial for distinguishing fraud from other

criminal offences. Fraud is one of the most serious forms of theft. This is due not only to the accelerated resurgence of typical forms of fraud, but also to the extremely rapid growth of its social danger. The use of new information technologies allows tens of thousands of individuals and legal entities to steal millions of dollars worth of other people's property within a few minutes by deception. The need to create effective mechanisms to prevent fraudsters' actions and ensure legal protection of the population from the consequences of fraud has become of conceptual importance.

Keywords: immovable thing, someone else's immovable thing, fraud, fraud in relation to someone else's immovable thing, violation of a civil law nature.

Постановка проблеми. Шахрайство вважається особливим різновидом розкрадання тому, що способами його вчинення є обман або зловживання довірою. Порівнянні з іншими видами розкрадання під час учиненні шахрайства суб'єктом кримінального правопорушення використовує не фізичні способи (із докладанням фізичних зусиль людини), а способи інформаційної спрямованості. Винна особа застосовує приймання, що ґрунтуються на довірливих відносинах, які складаються між нею та потерпілою особою.

У реальному житті органи правоохорони найчастіше зіштовхуються з такими ситуаціями, коли ознаки окремих кримінальних правопорушень мають певну подібність із шахрайськими діями, проте не є шахрайством у класичному вигляді. Дана обставина викликає певні проблеми для законозастосовних органів і суду під час кримінально-правового оцінювання кримінально протиправного делікту. У зв'язку із цим з'являється нагальна потреба у відмежуванні шахрайства із іншими суміжними складами кримінальних правопорушень, а також складами цивільно-правових правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вочевидь, виконання завдань протидії злочинності не уявляється можливим без постійної перспективи науки кримінального права. У цьому зв'язку зусилля вчених-криміналістів мають бути спрямовані, в першу чергу, на найсуттєвіших завдань протидії посяганням на чужу нерухому річ у житловій сфері шляхом шахрайства. Однак було б несправедливо стверджувати, що в розв'язанні цієї проблеми не намітилися відчутні зрушення та не досягнуті певні результати. Так, проблемам кваліфікації шахрайства приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: Н. О. Антонюк, П. С. Берзін, В. Г. Гончаренко, Ю. А. Дорохіна, О. О. Дудоров, В. П. Ємельянов, В. М. Киричко, П. М. Коваленко, М. Й. Коржанський, Л. М. Кривоченко, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, В. Р. Мойсик, К. Л. Попов, В. І. Шакур, М. Д. Шаргородський, М. І. Панов,

О. І. Перепелиця, С. Ю. Романов О. В. Смаглюк, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, Ю. В. Філей, А. Ю. Швець й інші. Акцентуючи увагу на безумовній теоретичній і практичній значущості наукових досліджень вказаних і інших учених, слід указати на те, що в них не комплексно не аналізувалися кримінально-правові властивості шахрайства в формі придбання права на чуже нерухоме майно, в тому числі і в житловій сфері.

Метою цієї статті є розуміння юридично значущих ознак складу кримінального правопорушення, що дозволяють відмежувати шахрайство щодо чужого нерухомого майна від суміжних складів кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. У структурі кримінальних правопорушень проти власності на нерухому річ у житловій сфері яскраво виокремлюються кілька головних об'єктів кримінально протиправного посягання – правові відносини в сфері обігу житлових будинків і квартир і на первинному, і на вторинному ринку, та суттєвий сегмент серед відводиться саме шахрайству. Як нелегальні торговельні операції з нерухомістю, так і корисливі кримінально-правові делікти проти власності на нерухомі речі в житловій сфері набувають загрозливих масштабів у зв'язку з тим, що укладення угод, у тому числі внаслідок шахрайських дій, з нерухомим майном є одними з надприбуткових видів ріелторської діяльності.

У науці кримінального права всі розкрадання поділяються на форми та види. Від інших складів розкрадання чужої нерухомої речі, шахрайство відрізняється особливими способами його вчинення – шляхом обману або зловживання довірою. Специфіка крадіжки та грабежу пов'язана з тим, що заволодіння майном здійснюється шляхом його захоплення поза або проти волі власника. Специфіка ж розкрадання, чиненого шляхом шахрайства, полягає в тому, що винний заволодіває майном при особистій участі осіб, які є власниками цього майна (чужої речі). Для шахрайського заволодіння характерний зовні «добровільний» акт передавання майна власником винній особі.

Шахрайство слід відмежовувати привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 Кримінального кодексу (далі – КК) України), що характеризується певними складнощами. На відміну від шахрайства, під час привласнення та розтрата, винна особа наділена спеціальними повноваженнями – практичною можливістю розпоряджатися чужою річчю, оскільки вона ввірена винній особі чи перебуває в її віданні на легальному підґрунті, що пов'язано з наявністю трудових, цивільних або інших договірних відносин, для здійснення повноважень з розпорядження, управління, зберігання, перевезення, ремонту, тимчасового користування тощо.

Специфіка розтрата, як однієї з форм кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 191 КК, полягає в тому, що винна особа за час правомірного володіння чужим майном вчиняє з ним такі дії, внаслідок яких воно або переходить до фактичного володіння інших осіб, або взагалі перестає існувати. При розтраті не може бути такого, що винна особа якийсь час володіла цим майном протиправно, адже з моменту, коли правомірне володіння таким майном трансформувалося в протиправне, в діях особи вже наявний склад кримінального правопорушення, описаного ч. 1 ст. 191 КК (в такому випадку вже має місце привласнення чужого майна, яке було ввірене винній особі чи перебувало в її віданні) [1, с. 26].

Інша відмітна ознака розглядуваних складів кримінальних правопорушень пов'язується з характером повноважень, що передані винній особі. Так, при шахрайстві чужа річ передається в повну власність винній особі. Разом із тим під час присвоєння або розтрата чужа річ віддається з метою господарського ведення розпорядження, управління, доставлення, зберігання, реалізації тощо.

Найтісніше шахрайство стикається з таким складом кримінального правопорушення як заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою), передбаченого ст. 192 КК України. Ці посягання подібні між собою, в першу чергу, за способом учинення суспільно небезпечного діяння, але різняться між собою за механізмом отримання винною особою неправомірної майнової вигоди, а також за предметом кримінального правопорушення. Так, чужа нерухома річ у житловій сфері може бути предметом лише шахрайства та вимагання. Чужа нерухома річ у вигляді земельної ділянки може виступати предметом кримінально правопорушення, передбаченого ст. 197 КК України.

При цьому самовільне зайняття земельної ділянки є фактичним заволодінням (чи заволодінням і користуванням) земельною ділянкою, вчинене особою: 1) якій ця ділянка у встановленому порядку не надавалась у володіння та користування або не передавалась у власність; 2) за відсутності вчиненого правочину щодо такої земельної ділянки або прав на неї; 3) за відсутності інших законних підстав, які дозволяють вважати користування земельною ділянкою правомірною дією [2, с. 460].

Крім того, якщо при шахрайстві, як і при іншій формі розкрадання, відбувається вилучення майна у власника та його подальше неправомірне обернення на користь винної особи або інших осіб, то при заподіянні майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою такого вилучення не відбувається. У цьому кримінальному правопорушенні відсутня така притаманна розкраданню характеристика як вилучення майна з наявних фондів того або іншого власника, тобто не відбувається зменшення наявної

маси майна, що належить власникові або, що перебуває в іншого законного власника. У результаті таких дій власникові заподіюється шкода у вигляді так званої упущеної вигоди.

Попри єдине етимологічне коріння термінів «викрадення» та «розкрадання» в кримінально-правовому аспекті вони мають різне змістове навантаження. Поняття викрадення підкреслює спрямованість діяння на фізичну свободу людини, коли об'єктом кримінально протиправного впливу виступає суб'єкт відповідних суспільних відносин. Тому, захоплення, яке є основою поняття викрадення, може здійснюватися шляхом застосування примусу, використання безпорадного стану (малолітнього віку, хворобливого стану), а також різних способів впливу на свідомість потерпілого (хитрощів, підступності тощо). Але, за будь-яких умов, воно не може бути таємним або відкритим, оскільки факт посягання на фізичну свободу завжди усвідомлюється потерпілим чи його законними представниками (в разі захоплення малолітньої чи недієздатної особи). Виходячи з цього, використання законодавцем терміну викрадення (захоплення) у ст. 146, 146¹, 147, 149, 349, 349¹, 444 КК України є цілком виправданим, на відміну від ст. 206, 278 чи ст. 341 КК України, де мова, скоріше за все, повинна йти про незаконне зайняття чи утримання відповідних об'єктів нерухомості, які цілком можуть поєднуватися із захопленням людини й утворювати з ним сукупність. До речі, ст. 197¹ КК (самовільне зайняття земельної ділянки) виходить саме з такого розуміння, не пов'язуючи, на противагу ст. 206 КК України, зайняття цього об'єкта нерухомості із захопленням [3, с. 460].

У КК України за змістом диспозиції та за конструкцією ст. 190 суміжними складами кримінальних правопорушень є ті, що передбачені ст.ст. 205¹, 206, 206², 356, 357, 358. На основі аналізу спільних і відмежувальних ознак кримінальних правопорушень, зафіксованих ст. 190 і ст. 206² КК України, встановлено, що на противагу шахрайству не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони ст. 206² КК України добровільна передача майна потерпілим винній особі. Навіть більше, не є обов'язковою участь потерпілої особи як сторони правочину, з учиненням якого майно переходить у власність винного. Відтак обман у цих протиправних діях постає як використання підроблених чи викрадених документів організації, зокрема, обов'язковою умовою є те, що винна особа знає про незаконне походження таких документів при вчиненні правочинів, які мають вигляд цілком законних і на підставі яких здійснюється перехід права власності на майно організації чи корпоративних прав її учасника. На відміну від предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 206² КК України, предметом кримінального правопорушення за ст. 205¹ КК України є документи, що відповідно до закону подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи або фізичної

особи. Документи, печатки, штампи в складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 206² КК України, є виключно засобом учинення цього правопорушення. Аналізуючи ознаки ст. 206 та ст. 206² КК України, встановлено, що розмежувальними ознаками цих кримінальних правопорушень є їх об'єктивні сторони. До основних розмежувальних ознак кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 356 і 206², належать їх об'єкти, адже вони посягають на різні сфери суспільних відносин, а також ознаки об'єктивної сторони. Ознаками, за якими розмежовуються склади кримінальних правопорушень, що передбачені ст.ст. 357, 358 і 206² КК України, є їх об'єкти – вказані кримінальні правопорушення посягають на різні види суспільних відносин; об'єктивна сторона – в кримінальних правопорушеннях, що передбачені ст.ст. 357, 358 КК України, суспільно небезпечне діяння становлять підроблення чи викрадення документів, печаток, штампів юридичної особи, а в кримінальному правопорушенні, що передбачений ст. 206² КК України, – заволодіння майном юридичної особи або її учасника способом укладення правочинів із підробленими чи викраденими документами, печатками, штампами юридичної особи. У кримінальних правопорушеннях, передбачених ст.ст. 357, 358 КК України, документи, печатки, штампи юридичної особи є предметом посягання, а у складі ст. 206² КК України – засобом вчинення кримінального правопорушення. Попри те, що засіб вчинення кримінального правопорушення, що передбачений ст. 206² КК України, містить ознаки або ст. 357, або ст. 358 КК України, досліджуване правопорушення може бути вчинене після фактичного закінчення та досягнення кримінально протиправної мети цих кримінальних правопорушень. За таких обставин вчинене належить кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених відповідними частинами ст.ст. 357, 358 КК України та досліджуваною ст. 206² КК України. Виняток становить кримінальне правопорушення, передбачене ч. 4 ст. 358 КК України, де визначено покарання за використання завідомо підробленого документа. В цьому випадку наявна конкуренція загальної та спеціальної норми [4, с. 180–181].

При відмежуванні шахрайства з фінансовими ресурсами від кримінальних правопорушень проти власності, зокрема від шахрайства та заволодіння чужим майном шляхом зловживання особою своїм службовим становищем, слід виходити зі змісту та спрямованості умислу особи, мотиву, мети та моменту їх виникнення. У разі, якщо винна особа надавала завідомо неправдиву інформацію з метою привласнення коштів у вигляді субсидії, субвенції, дотації чи кредиту, її дії потрібно кваліфікувати як готування до заволодіння чужим майном шляхом шахрайства чи замах на вчинення цього кримінального правопорушення, а в разі фактичного одержання одержаних коштів на свою користь чи на користь інших осіб – як закінчене шахрайство

за відповідною частиною ст. 190 КК. Кошти або майно, правомірно одержані суб'єктом кримінального правопорушення як субсидії, субвенції, дотації, кредити, переходять у його власність з моменту їх фактичного одержання. В разі, коли після одержання цих коштів чи майна в службової особи такого суб'єкта виникає умисел на їх привласнення, її дії належить кваліфікувати за ст. 191 КК. Якщо зазначені кошти були одержані з цією метою неправомірно, то такі дії треба кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених відповідними частинами ст.ст. 222 та 190 КК. Так само кваліфікуються дії особи, яка мала умисел на привласнення лише частини одержаних коштів [5, с. 237].

Матеріали узагальнення судової практики свідчать, що збільшилась кількість випадків, коли несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів – ЕОМ), автоматизованих систем (АС), комп'ютерних мереж здійснювалося з корисливих мотивів з метою викрадення чи заволодіння чужим майном із заподіянням потерпілим матеріальної шкоди та було способом вчинення таких кримінальних правопорушень проти власності, як шахрайство (ст. 190 КК) або привласнення чи заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК). Здебільшого суди кваліфікували такі дії за сукупністю кримінальних правопорушень: за ст. 361 КК і тією статтею, в якій встановлено покарання за конкретне кримінальне правопорушення проти власності, способом здійснення якого було несанкціоноване втручання в роботу ЕОМ, АС, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Так, Печерський районний суд м. Києва вироком від 12 лютого 2007 р. визнав М. винним у тому, що він, працюючи провідним інженером відділу пластикових карток акціонерного комерційного «Промислово-фінансового банку», як службова особа, що виконує адміністративно-господарські функції, в 2006 р., зловживаючи своїм службовим становищем, маючи доступ до бази даних про клієнтів та їхні рахунки, що містилась в його робочому комп'ютері, діючи з метою заволодіння грошовими коштами, виконав операцію з персоналізації сторонньої картки, скопіювавши на неї інформацію одного з клієнтів банку. З використанням картки-дублікату та банкоматів М. зняв і привласнив готівкою з рахунку клієнта грошові кошти на загальну суму 65 тис. 900 грн. Зазначені дії М. суд кваліфікував за ч. 4 ст. 191 КК як заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем, вчинене у великих розмірах. Крім того, суд правильно кваліфікував дії М. ще й за сукупністю кримінальних правопорушень, склад яких передбачено ч. 3 ст. 362 КК України, оскільки М., будучи особою, яка мала право доступу до інформації, що оброблялася на комп'ютерах та зберігалася на носіях, несанкціоновано її скопіював, що призвело до витоку інформації та заподіяло значну шкоду [6].

Найскладнішою є проблема відмежування шахрайства від правопорушень цивільно-правового характеру при укладенні різнорідних угод (купівлі-продажу, застави, доручення, кредитного договору тощо), оскільки невиконання стороною своїх майнових зобов'язань за договором далеко не завжди свідчить про намір вчинити кримінальне правопорушення. До того ж Верховний суд у своїй постанові зазначив, що шахрайство (ст. 190 КК) слід відмежовувати від цивільно-правових деліктів із огляду на те, що отримання майна з умовою виконання зобов'язання може бути кваліфіковано як шахрайство, якщо встановлено, що винна особа вже в момент заволодіння цим майном мала на меті його привласнити, а зобов'язання – не виконувати [7].

Так, Верховний суд указав, що хоча особа на первинній стадії своїх відносин і діяла в межах цивільно-правових відносин, однак після виявлення протиправних дій громадянина К. щодо підроблення довіреності, потерпіла особа правомірно звернувся до поліції про кримінально протиправні дії винного, оскільки відмежування шахрайства від цивільно-правових деліктів зумовлено тим, що особа, яка заволоділа таким майном, мала на меті його привласнити, а зобов'язання не виконувати, про що свідчить підроблена довіреність від батька на право продажу земельної ділянки. Наявність формальних (оформлення договорів позики) цивільно-правових відносин, за допомогою яких громадянин К. прагнув завуалювати свій кримінально протиправний умисел на заволодіння таким майном, не є перешкодою для оцінювання вчиненого як кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 КК України [8].

Отже, при відмежуванні шахрайства від деліктів цивільно-правового характеру слід ураховувати такі обставини:

1) обман і зловживання при шахрайському заволодінні як способу розкрадання чужої речі або придбання права на чужу річ повинні застосовуватися винною особою до або в момент безпосереднього одержання майна або придбання права на нього;

2) потрібно, щоб у особи, яка вчиняє шахрайство, виник намір на невиконання прийнятих на себе зобов'язань відповідно до укладеного договору та, тим самим, на безоплатне заволодіння чужим майном або правом на майно. Подібні дії в науці кримінального права одержали назву – «обман у намірах»;

Висновки. Таким чином, необхідно зазначити, що чітке визначення ознак складу шахрайства, способів його вчинення, мети та мотивів, має вирішальне значення при відмежуванні шахрайства від інших складів кримінальних правопорушень. Шахрайство є однією з найбільш серйозних форм розкрадання. Це обумовлене не тільки прискореним відновленням типових форм шахрайства, але й надзвичайно швидким зростанням його

суспільної небезпеки. Використання нових інформаційних технологій дозволяє протягом кількох хвилин шляхом обману розкрасти чужі речі десятків тисяч фізичних і юридичних осіб на мільйони доларів. Концептуального значення набула потреба в створенні ефективних механізмів із запобігання діям шахраїв і забезпеченні правової охорони населення від наслідків шахрайства. Виходячи з розглянутої судової практики можна дійти висновку, що при укладенні угод з нерухомою річчю слід установити, що потерпіла особа мала право володіння житловим приміщенням.

Література:

1. Кваліфікація окремих злочинів у сфері економіки : практ. посіб. / за заг. ред. В. В. Шаблістого. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2018. 124 с.
2. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 1152 с.
3. Татаркевич Я. О. Викрадення як злочин проти волі особи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 3. С. 143–149.
4. Федулова І. М. Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації : дис. ... канд. юрид. наук (д-ра філософії) : 12.00.08. Львів, 2019. 216 с.
5. Митрофанов І. І. Економічні злочини : навчальний посібник. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2009. 272 с.
6. Гриців М. І., Антощук В. В. Судова практика розгляду справ про злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. URL : [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/AFB1E90622E4446FC2257B7C00499C02](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/AFB1E90622E4446FC2257B7C00499C02) (дата звернення: 27.03.2024).
7. Постанова Верховного Суду від 16.08.2022 в справі № 442/3912/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105852838> (дата звернення: 27.03.2024).
8. Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 13 серпня 2019 року в справі № 753/19554/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83836409> (дата звернення: 27.03.2024).

References:

1. Shablysty V. V. (2018) Kvalifikatsiia okremykh zlochyniv u sferi ekonomiky : prakt. posib. [Qualification of certain crimes in the sphere of economy : practical manual]. Dnipro: Publisher Bila K. O. [in Ukrainian].
2. Movchan R. O. (2020) Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny u sferi zemelnykh vidnosyn: zakonodavstvo, doktryna, praktyka : monohrafiia [Criminal liability for crimes in the field of land relations: legislation, doctrine, practice: a monograph]. Vinnytsia: TOV "VYSTAVKY". [in Ukrainian].
3. Tatarkevych Ya. O. (2019) Vykradennia yak zlochyn proty voli osoby [Abduction as a crime against the will of a person]. *Actual problems of national jurisprudence*, 3, 143-149. [in Ukrainian].
4. Fedulova I. M. (2019) Kryminalna vidpovidalnist za protypravne zavolodinnia mainom pidpriemstva, ustanovy, orhanizatsii : dys. ... kand. yuryd. nauk (d-ra filosofii) : 12.00.08 [Criminal liability for the unlawful seizure of property of an enterprise, institution, organisation: PhD thesis: 12.00.08]. Lviv. [in Ukrainian].

5. Mitrofanov I. I. (2009) Ekonomichni zlochyny : navchalnyi posibnyk [Economic crimes: a textbook]. Kremenchuk: Shcherbatykh O. V. [in Ukrainian].

6. Hrytsiv M. I., Antoshchuk V. V. Sudova praktyka rozghliadu sprav pro zlochyny u sferi vykorystannia elektronno-obchysliuvalnykh mashyn (kompiuteriv), avtomatyzovanykh system ta kompiuternykh merezh i merezh elektrosvyazku [Judicial practice of consideration of cases on crimes in the field of use of electronic computers, automated systems and computer networks and telecommunication networks]. Retrieved from : [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/AFB1E90622E4446FC2257B7C00499C02](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/AFB1E90622E4446FC2257B7C00499C02) (accessed 27.03.2024). [in Ukrainian].

7. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 16.08.2022 v spravi № 442/3912/19 [Resolution of the Supreme Court of 16.08.2022 in case № 442/3912/19]. Retrieved from : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105852838> (accessed 27.03.2024). [in Ukrainian].

8. . Postanova Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 13 serpnia 2019 roku v spravi № 753/19554/17 [Resolution of the First Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of 13 August 2019 in case № 753/19554/17]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83836409> (accessed 27.03.2024). [in Ukrainian].

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-671-683](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-671-683)

Моргун Надія Сергіївна кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань, Національна академія внутрішніх справ, площа Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, <https://orcid.org/0000-0002-2997-9975>

Марчевський Сергій Валерійович кандидат юридичних наук, доцент кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань, Національна академія внутрішніх справ, площа Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, <https://orcid.org/0000-0002-3623-4461>

Шевчук Олександр Олександрович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань, Національна академія внутрішніх справ, площа Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, <https://orcid.org/0000-0002-5513-6517>.

ФІНАНСОВЕ ШАХРАЙСТВО В СИСТЕМІ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ

Анотація. У статті наголошено, що фінансове шахрайство в системі загроз економічній безпеці виступає сутнісною рисою більшості економічних злочинів і головною перешкодою на шляху формування цивілізованої системи соціально-економічних і організаційно-управлінських відносин в економічній сфері. Фінансове шахрайство визначене як вид деструктивної економічної діяльності, який пов'язаний з одержанням матеріальних та фінансових активів за рахунок привласнення або придбання права на ці активи на основі обману або уведення в оману. Головними чинниками, які обумовлюють стан і тенденції сучасних злочинних процесів в системі загроз економічній безпеці, виділено: мінімізованість держави в умовах воєнного стану у забезпеченні реформування фінансово-економічних відносин; прорахунки в економічній політиці ринкового реформування; необґрунтоване відсторонення суб'єктів від публічно-правового регулювання економічних відносин; низька ефективність роботи контролюючих органів у сфері економічної діяльності; недоліки в діяльності правоохоронних органів; цілеспрямовані дії злочинців, які лобіюють власні специфічні корпоративні інтереси.

Встановлено, що відсутність механізмів регулювання відносин між самостійними суб'єктами господарської діяльності перетворила правопору-

шення в сфері економіки й фінансів у невід’ємну частину трансформаційної ситуації. Причини цих правопорушень, на відміну від досліджень, проведених раніше, постійно змінюються. Тобто відбувається поява нових факторів, що сприяють економічній злочинності.

Авторами розглянуто проблемні питання в системі загроз економічній безпеці держави, пов’язані із вчиненням фінансового шахрайства. Наголошено, що у діяльності фінансових інститутів України та світу виникають різноманітні проблеми, що потребують свого вирішення, і одна з них - шахрайство. З’ясовано, що, досягаючи тотальних розмірів, фінансове шахрайство в остаточному підсумку перешкоджає соціальному й науково-технічному прогресу в суспільстві, стримуючи економічний розвиток і перешкоджаючи вкладенню ресурсів й капіталів в соціально значимі сфери національного господарства, перешкоджаючи соціально значимому перерозподілу доходів від використання природних ресурсів тощо.

Ключові слова: фінансове шахрайство, економічна безпека, злочинність, захист, запобігання, фінансовий контроль.

Morhun Nadiia Serhiivna PhD of Juridical Sciences, Professor of Department of Economic Security and Financial Investigations, National Academy of Internal Affairs, Associate Professor, St. Solomyanska Square, 1, Kyiv, 03035, <https://orcid.org/0000-0002-2997-9975>

Marchevskiy Sergiy Valeriyovych PhD of Juridical Sciences, Associate Professor of Department of Economic Security and Financial Investigations, National Academy of Internal Affairs, St. Solomyanska Square, 1, Kyiv, 03035, <https://orcid.org/0000-0002-3623-4461>

Shevchuk Oleksandr Oleksandrovyh PhD of Juridical Sciences, Associate Professor of Department of Economic Security and Financial Investigations, National Academy of Internal Affairs, Associate Professor Kyiv, St. Solomyanska Square, 1, Kyiv, 03035, <https://orcid.org/0000-0002-5513-6517>

FINANCIAL FRAUD IN THE SYSTEM OF THREATS TO ECONOMIC SECURITY

Abstract. The article emphasizes that financial fraud in the system of threats to economic security is an essential feature of most economic crimes and the main obstacle to the formation of a civilized system of socio-economic, organizational and managerial relations in the economic sphere. Financial fraud is defined as a type of destructive economic activity associated with obtaining material and financial

assets by misappropriating or acquiring rights to these assets through fraud or misrepresentation. The main factors that determine the state and trends of modern criminal processes in the system of threats to economic security are as follows: minimization of the State under martial law in ensuring the reform of financial and economic relations; miscalculations in the economic policy of market reform; unjustified exclusion of entities from public law regulation of economic relations; low efficiency of the work of regulatory authorities in the field of economic activity; shortcomings in the activities of law enforcement agencies; deliberate actions of criminals lobbying for their own specific corporate interests.

The author establishes that the lack of mechanisms for regulating relations between independent economic entities has turned economic and financial offenses into an integral part of the transformation situation. Unlike previous studies, the causes of these offenses are constantly changing. That is, new factors are emerging that contribute to economic crime.

The authors consider the problematic issues of financial fraud in the system of threats to the economic security of the State. It is emphasized that various problems arise in the activities of financial institutions of Ukraine and the world which need to be addressed, and one of them is fraud.

It has been found that, reaching total proportions, financial fraud ultimately hinders social, scientific and technological progress in society, restraining economic development and preventing the investment of resources and capital in socially important areas of the national economy, preventing socially significant redistribution of income from the use of natural resources, etc.

Keywords: financial fraud, economic security, crime, protection, prevention, financial control.

Постановка проблеми. На сьогодні науковий та технологічний прогрес, розвиток інформаційних технологій, особливо у сфері фінансових послуг, сприяє появі різноманітних шахрайств. У таких умовах, які обумовлюють стан і тенденції сучасних злочинних процесів в системі загроз економічній безпеці, можна виділити основні: мінімізованість держави в умовах воєнного стану в забезпеченні реформування фінансово-економічних відносин; прорахунки в економічній політиці ринкового реформування; необґрунтоване відсторонення суб'єктів від публічно-правового регулювання економічних відносин; низька ефективність роботи контролюючих органів у сфері економічної діяльності; недоліки в діяльності правоохоронних органів; цілеспрямовані дії злочинців, які лобюють власні специфічні корпоративні інтереси.

Зрозуміло, названі обставини виділені умовно як самостійні. У дійсності вони тісно й нерозривно взаємозалежні, взаємообумовлені й являють собою

сукупність детермінаційного процесу криміналізації сфери економіки, або є сприятливими такої криміналізації, що передбачають необхідність дослідження протидії фінансовому шахрайству в системі загроз економічній безпеці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах стрімкого розвитку ринкової економіки проблема шахрайств у сфері фінансових відносин України набуває особливої гостроти та актуальності, що потребує від вчених зведення в єдину теоретичну конструкцію характеристик окремих виявів фінансового шахрайства, важливих з точки зору пізнання загальних закономірностей кримінальної протиправної діяльності та концептуальних засад їх розслідування.

Значний внесок у дослідження такої проблеми зробили такі науковці: О. І. Барановський, А. Ф. Волобуєв, Г. С. Буга, Л. В. Герасименко, Д. О. Грицишин, П. С. Єпринцев, О. Є. Користін, С. М. Князев, Т. В. Охрімчук, В. В. Сазонов, О. В. Тихонова, С. С. Чернявський та ін. Здобутки цих та інших науковців містять низку системних положень і висновків. Однак, додаткового наукового дослідження потребує феномен фінансового шахрайства в умовах воєнного стану, як загроза економічній безпеці країни.

Мета статті – надати характеристику фінансовому шахрайству та окреслити його вплив на економічну безпеку України.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення національних економічних інтересів вимагає формування і реалізації стратегічного курсу у сфері забезпечення економічної безпеки, спрямованого як на стале нарощення конкурентоспроможності економіки України, так і на поступове зміцнення економічної стійкості та відповідно невразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз. Отже, стратегічний курс у сфері забезпечення економічної безпеки має два взаємопов'язаних напрями – напрям розвитку та безпековий напрям [1].

Таким чином, забезпечення економічної безпеки є однією з найважливіших функцій держави й необхідною умовою стабільності й ефективної життєдіяльності суспільства. Надійне забезпечення національної безпеки в економічній сфері - це гарантія незалежності країни, її суверенного розвитку й процвітання. Без забезпечення економічної безпеки практично неможливо розв'язати ні одну з проблем, що постає перед країною у внутрішньодержавному й у міжнародному плані.

Докорінні зміни українського суспільства в умовах збройної агресії зумовили й низку деформацій у сфері економіки, зокрема різке зростання тіньового сектору та організованої злочинності у стратегічно важливих, високоприбуткових галузях, передусім, фінансової сфери. Одним із видів такої злочинності є фінансове шахрайство.

В умовах сьогодення проблема шахрайств у сфері фінансових відносин набуває особливої гостроти й актуальності, що потребує від вчених зведення

в єдину теоретичну конструкцію характеристик окремих виявів фінансового шахрайства, важливих з точки зору пізнання загальних закономірностей злочинної діяльності та концептуальних засад протидії [2, с.15].

У словниках і довідковій енциклопедичній літературі шахрайство завжди ототожнюється з обманом [3] та не є однорідним, воно ділиться за сферами, у яких воно виникає, зокрема в сфері фінансів і кредиту; соціального забезпечення; страхування; пенсійного забезпечення; угод з нерухомістю [4, с. 51]. Як зазначає С. С. Чернявський, фінансове шахрайство визначає специфіку сучасної економічної злочинності та принципово відрізняється від раніше відомих (традиційних) способів заволодіння чужим майном за низкою ознак, передусім:

1) в основі фінансового шахрайства – специфічні технології розкрадання чужого майна, тобто комплекс взаємопов'язаних фінансових і суміжних з ними злочинів, у структурі яких можна виокремити: основні (базові) злочини (визначають зміст технології злочинної діяльності щодо заволодіння чужим майном) (ст. 190 Кримінального кодексу (КК) України); допоміжні (підпорядковані) кримінальні правопорушення, що спрямовані на забезпечення підготовки, вчинення та приховування злочинної діяльності: ст. 205-1, 209, 222, 358, 361–363, 388 КК України; супутні (побічні) кримінальні правопорушення, що вчинюються, водночас, з урахуванням чинників, які мають значення для кваліфікації – пов'язані з корупційною діяльністю службових осіб: ст. 364–369 КК України.

2) фінансове шахрайство вчиняють у сфері відносин із приводу формування, розподілу, перерозподілу й використання фінансових ресурсів держави, суб'єктів господарювання та громадян, урегульованих нормами фінансового права;

3) фінансове шахрайство вчиняють особи, які включені у систему зв'язків та відносин із приводу здійснення фінансово-господарської діяльності, що дає можливість використовувати зі злочинною метою інститути ринкової економіки та фінансові інструменти (бюджетні відносини, банківські операції, кредитування тощо);

4) фінансове шахрайство передбачає чіткий алгоритм структурованих і вміло керованих актів кримінальної протиправної поведінки (злочинних схем) стосовно підготовки, вчинення та приховування кримінальних правопорушень, що характеризуються динамікою, швидкою адаптацією злочинців до змін економічної кон'юнктури та законодавства;

5) формальний збіг підготовки шахрайства із законною фінансово-господарською діяльністю, а також маскування ознак злочину під цивільно-правові (господарські) відносини на етапі реалізації злочинного наміру ускладнює виявлення ознак кримінальних правопорушень на відміну від «традиційних» шахрайств загальнокримінального спрямування [2, с. 25-26].

У період трансформації розгляд шахрайства як виду девіантної економічної поведінки на перехресті економічної науки, юридичної, кримінології, соціології й психології дозволить адекватно зрозуміти, чому ж така поведінка має місце на сучасному етапі, який характеризується найсильнішою за останній час соціокультурною кризою у всіх сферах політичного й економічного життя та формує суттєві загрози економічній безпеці держави.

Отже, шахрайство – це соціальне явище, воно є формою економічної поведінки людей, груп й об'єктом соціальної уваги, і тому досліджується економічною соціологією. Вивчення соціально-економічної природи шахрайства є першорядним завданням, особливо в сучасних економічних умовах. Без чіткого знання природи шахрайства не можна зрозуміти його сутність, а, отже, ефективно боротися із цим видом девіантної поведінки в сфері економіки й підтримувати економічну безпеку країни [5, с. 10].

Наразі надзвичайно поширеним у сучасний період є шахрайство з використанням банківських карток, під яким розуміють навмисні несанкціоновані дії третьої сторони, засновані на застосуванні технології пластикових карт і спрямовані на розкрадання фінансових коштів, конфіденційної інформації, що є на карткових рахунках клієнтів банків – емітентів розрахункових карт або коштів, що належать торговельному підприємству за імплементацію взаєморозрахунків з учасниками ринку [6, с. 162]. До характерних рис такого виду шахрайств слід віднести: використання зловмисниками сучасних апаратних і програмних засобів завдяки їхній доступності й закономірному падінню вартості; високий професійний рівень кримінальних елементів; інтернаціональний характер злочинів у сфері здійснення шахрайства з використанням банківських карток; постійний пошук можливостей реалізації нових схем несанкціонованого доступу до карткових рахунків клієнтів, тестування згаданих схем у найменш ризикових сегментах; висока гнучкість і мобільність кримінальних структур: швидка реакція на виявлення недосконалостей у програмному забезпеченні і засобах інформаційного захисту фінансових інститутів. З моменту виявлення уразливості до моменту реалізації атаки, як правило, проходить кілька днів; увага концентрується на вузькому діапазоні учасників ринку, склад якого постійно змінюється. На практиці це означає здійснення атаки на банк, при якій об'єктом шахрайства стають значні групи власників карток; вузька спеціалізація кримінальних елементів на найбільш доступні й легко реалізовані типи шахрайства; схильність до трансформації залежно від доступності технологічного й програмного інструментарію проведення транзакцій за банківськими картами (близько 80 % усього шахрайства припадає на онлайніві транзакції); зростання числа віртуального шахрайства; кредитні карти – основна мета

кримінальних елементів. Особлива увага приділяється кредитним картам преміального сегмента; непередбачуваність і спонтанність шахрайських схем [7, с. 144-145; 17, с. 167].

При вчиненні шахрайських дій у сфері функціонування платіжних карток злочинці використовують справжні, підроблені платіжні картки та документи на переказ (сліпи). Факти викрадення грошей з використанням підроблених платіжних карток виявляються власниками карткових рахунків не одразу, оскільки банки направляють власникам карток виписки за їхніми рахунками з періодичністю один раз на місяць. Фахівці з банківської безпеки зазначають, що переважна більшість підроблених карток використовується одноразово, що значно утруднює відстеження і викриття злочинців. Заволодівши реквізитами платіжних карток, злочинці або просто знімають з них готівку через підставні он-лайн магазини, або роблять покупки в Інтернет-магазинах (ноутбуків, фото-, відеотехніки та інших дорогих, але компактних речей, зручних для пересилання) [8, с. 81].

Становлення і розвиток ринкового господарства в Україні обумовлює стрімке зростання й різноманіття форм вияву обману в майновій сфері. Вказана обставина відображає одну із закономірностей функціонування ринку. Відзначними особливостями ринкової економіки є товарне виробництво й обіг, різноманіття форм власності та рівність їх захисту, свобода економічної діяльності. Посилення економічного обігу й обумовлений ним розвиток договірних відносин суттєво розширюють сферу застосування майнових обманів і створюють живильне середовище для їх зростання. Багатоманітність обманних прийомів – один із криміногенних наслідків ринкової економіки, викликаний, більш високим рівнем розвитку майнового обігу. За цих умов обман вражає майнові відносини загалом, а не лише відносини власності, як це було за часів планової економіки. Сучасне шахрайство вчиняють не лише з приводу рухомого майна. Ринкові відносини зумовлюють виникнення й розповсюдження обману, учиненого із приводу нерухомого майна (шахрайство при операціях з житлом), майнових прав, пов'язаних з переходом права власності (придбання права власності, інших речових прав або зобов'язальних прав майнового характеру) [9, с. 164].

Так, Т. В. Охрімчук виокремлює різноманітні способи шахрайства, вчинені з метою заволодіння державним або колективним майном (заволодіння матеріальними цінностями або грошовими коштами за підробленими документами; заволодіння майном шляхом придбання товарів у кредит; отримання авансу з наступним ухиленням від виконання зобов'язань; поставка товарів у меншій кількості, гіршої якості, ніж це передбачено договором тощо). Залежно від характеру стосунків, що виникають між підприємствами чи господарськими товариствами: фіктивне представництво,

фіктивне посередництво, отримання позик під фіктивні проекти. Залежно від тривалості злочину: одноразові; тривалі. Залежно від характеру локалізації шахрайства: спрямовані на вузьке коло жертв; спрямовані на широкі верстви населення [10, с. 14-15].

Інші автори виділяють три групи способів фінансових шахрайств у сфері підприємницької діяльності: уведення в оману потерпілого шляхом використання підроблених або сфальсифікованих документів (платіжних доручень, гарантій тощо); заволодіння чужим майном шляхом зловживання довірою; уведення потерпілого в оману шляхом укладення договору, який завідомо не може бути виконаний [11, с. 37]. На думку Д. О. Грицишена, усі способи вчинення економічного шахрайства можна умовно класифікувати на дві групи. Перша стосується шахрайств, що вчиняють у фінансовій сфері; до другої належать шахрайства на споживчому ринку (так зване «комерційне шахрайство») [12, с. 36].

В основі класифікації способу вчинення економічного шахрайства О. Є. Користін розглядає характер відносин суб'єкта кримінального правопорушення з підприємством, на майно якого зазіхають шахраї. У зв'язку з цим, автор виокремлює: шахрайство з боку осіб, які перебувають у трудових відносинах з підприємством: учинені безпосередньо працівником підприємства; учинені колишнім працівником підприємства або тим, хто, не перебуваючи у штаті, фактично працює на підприємстві; учинені стороннім суб'єктом за допомогою працівника підприємства; шахрайство, що вчиняється стороннім суб'єктом (не працівником підприємства або колишнім працівником). Зазначається, що різнобічні прийоми вчинення шахрайських дій характерні для другої групи шахраїв. Кримінальні правопорушення, що вчиняють представники цієї групи, можна класифікувати за способом маскуванню та приховуванню суб'єкта злочину від потерпілих. За цією підставою зловмисники розподіляються на дві категорії. Перша група створює підприємство за справжніми документами, укладає угоду з партнером та одержує від нього переплату чи аванс. Інша група шахраїв створює фіктивне підприємство або використовує підроблені документи іншого реально діючого на ринку підприємства, укладає угоду, одержує товарно-матеріальні цінності та зникає з ними. Серед цієї категорії можна виокремити посягання на майно, а також на грошові кошти [13, с. 169-170].

На думку науковців, шахрайство в підприємстві доречно розподіляти на такі напрями: створення фіктивних підприємств для здійснення протиправної діяльності; протиправне заволодіння товарами й іншими матеріальними цінностями в інтересах окремих підприємств, так і найманими працівниками цих підприємств у власних інтересах; окремі форми рейдерства; шахрайські дії керівників підприємств щодо самих підприємств; шахрайські

операції в банках; привласнення коштів з використання інформаційних технологій, інвестиційних угод та цінних паперів; шахрайство у страхуванні; привласнення коштів шляхом запланованого банкрутства. Відносно легкий доступ до коштів громадян породив форми шахрайства, що вчинені способом так званих «фінансових пірамід». Фінансова піраміда як спосіб вчинення шахрайства – це організація, членство в якій набувається за умови внесення певних платежів, внесків чи іншої оплати і дає змогу отримувати прибуток членам організації залежно від кількості залучених ними учасників. Члени цієї організації входять до певних груп, які очолюють керівники за ієрархією, що отримують прибутки від своєї групи. Найвищий керівник отримує прибутки від внесків усіх учасників [14, с. 83].

Варте уваги й шахрайство, вчинене способом «фінансової піраміди» [2; 15]. Учені пропонують різні підходи до визначення фінансової піраміди, що в сукупності утворюють три основні концепції: економічну, математичну та юридичну. Представники економічної науки фінансову піраміду розуміють як ситуацію, що виникає у зв'язку із залученням коштів від інвесторів у певний інвестиційний проект, коли поточна прибутковість цього проекту є нижчою за ставку залучення інвестицій, і тому частина виплат за внесками інвесторів здійснюється не з прибутку проекту, а із залучених коштів нових інвесторів. Закономірним підсумком цієї діяльності є банкрутство проекту та збитки останніх інвесторів [15, с. 208–209].

Зазвичай фінансові піраміди реєструють як суб'єкти господарювання (фінансові установи), що залучають кошти особи для фінансування певного проекту. Якщо реальна прибутковість проекту є нижчою за обіцяні інвесторам доходи або взагалі відсутня, тоді частину коштів нових інвесторів спрямовують на виплату дивідендів попереднім. Закономірним результатом цієї ситуації є неминуха фінансова неспроможність проекту і збитки останніх інвесторів. Практика показує, що після краху піраміди вдається повернути не більше як 10–15 % залучених коштів. Адже зібрані кошти організатори «піраміди» не спрямовують на придбання ліквідних активів, а відразу використовують для виплат першим учасникам, реклами й особистого збагачення. Чим довше функціонує піраміда, тим меншим є відсоток можливого повернення коштів у разі її ліквідації [16, с. 65].

Економічний підхід важливий тим, що природа фінансової піраміди та шахрайства має спільну основу, позаяк в основі «легальної» піраміди є кошти, що залучені від вкладників, для використання у високодохідному бізнесі (банк, інвестиційний фонд, кредитна спілка та ін.).

На основі вивчення окремих кримінальних проваджень щодо шахрайств можна виокремити низку ознак, за якими потрібно відмежувати такий небезпечний вид кримінальної протиправності проти власності від реального інвестиційного проекту на етапі залучення коштів інвесторів, зокрема:

1) головним завданням організаторів фінансової піраміди є залучення нових інвесторів, участь яких забезпечує нові прибутки проекту, тобто сума залучених від інвесторів коштів перевищує розмір прибуткової вартості, що забезпечує певний інвестиційний проект; 2) наявність активної реклами у засобах медіа, що обіцяє виплату дивідендів за відсотковою ставкою, розмір яких значно перевищує середні показники (оскільки фінансова піраміда реальної фінансово-господарської діяльності не здійснює, то головну увагу організаторів спрямовано на використання сучасних передових інформаційно-технічних технологій); 3) використання обладнаних у технічному значенні офісів у престижних районах міста, проведення пафосних презентацій, налагодження системи роботи з клієнтами; 4) непрозора сфера діяльності, тобто учасники фінансової піраміди не можуть перевірити характер інвестиційного проекту та спрямування залучених коштів, метою діяльності фінансової піраміди є проекти в інших країнах чи сферах діяльності, що не підлягають контролю з боку держави, інвесторам називають імена організаторів або ж фігурують невідомі прізвища, зокрема іноземних громадян (як правило, організатори фінансових пірамід посилаються на конфіденційність діяльності їх проекту або вживають терміни, значення яких не зрозумілі пересічним громадянам, і в будь-якому разі відказують надати для перевірки фінансові документи компанії); 5) використання кількох компаній, які приховують фінансову піраміду, кількаразова їх реорганізація, зміна організаційно-правових форм, юридичної адреси, офшорна реєстрація компаній; 6) створення переконливої легенди капіталовкладень, ілюзії глибокого аналізу та наукового обґрунтування інвестиційної політики, використання документів прикриття, зокрема щодо підтримки проекту органами державної влади, потужними фінансовими установами, зокрема відомими міжнародними організаціями; 7) виплата дивідендів та повернення залучених коштів на початковому етапі діяльності фінансової піраміди (стадія «розкрутки») з метою формування в інвесторів упевненості в надійності проекту (інвестор, який вклав невелику суму на незначний термін та отримав її назад з відсотками, переконується у платоспроможності компанії, надалі він регулярно збільшує суми і термін вкладів, поширюючи інформацію серед потенційних інвесторів) [17, с. 170-171].

Таким чином, варто наголосити, що шахрайство виступає однією з найбільш типових форм протиправної економічної діяльності, при цьому з позицій національної економічної безпеки, максималізує економічні відносини й систему управління, наносячи колосальний матеріальний збиток суспільству й державі. Тому, економічна безпека є невід'ємною частиною національної безпеки, що спрямована на протидію шахрайським проявам з метою досягнення обороноздатності країни в умовах воєнного стану.

Висновки. Фінансове шахрайство в системі загроз економічній безпеці виступає сутнісною рисою більшості економічних злочинів і головною перешкодою на шляху формування цивілізованої системи соціально-економічних і організаційно-управлінських відносин в економічній сфері.

Найбільш загальне визначення фінансового шахрайства в підприємстві можна сформулювати наступним чином: це такий вид деструктивної економічної діяльності, який пов'язаний з одержанням матеріальних та фінансових активів за рахунок привласнення або придбання права на ці активи на основі обману або уведення в оману. Головними деструктивними чинниками, які обумовлюють стан і тенденції сучасних злочинних процесів в системі загроз економічній безпеці, можна виділити такі як: мінімізованість держави в умовах воєнного стану в забезпеченні реформування фінансово-економічних відносин; прорахунки в економічній політиці ринкового реформування; необґрунтоване відсторонення суб'єктів від публічно-правового регулювання економічних відносин; низька ефективність роботи контролюючих органів у сфері економічної діяльності; недоліки в діяльності правоохоронних органів; цілеспрямовані дії злочинців, які лобіюють власні специфічні корпоративні інтереси.

Відсутність механізмів регулювання відносин між самостійними суб'єктами господарської діяльності перетворила правопорушення в сфері економіки й фінансів у невід'ємну частину трансформаційної ситуації. Причини цих правопорушень, на відміну від досліджень, проведених раніше, постійно змінюються. Тобто відбувається поява нових факторів, що сприяють економічній злочинності.

Таким чином, для підтримання соціальної та економічної рівноваги державі та її інститутам необхідно забезпечувати економічну безпеку, у тому числі й докладати чималих зусиль щодо мінімізації шахрайства в підприємницькій діяльності.

Література:

1. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року : Указ Президента України від 11.08.2021 р. № 347/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613>
2. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства: дис... докт. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 610 с.
3. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2005. 1440 с.
4. Тихонова О. В. Фінансова безпека України: кримінально-правові та кримінологічні основи: ...монографія. Дніпропетровськ: Середняк Т. К., 2015. 484 с.
5. Григорович П. О. Криміналістична характеристика злочинної діяльності фіктивних підприємств в Україні (Forensic characteristics of criminal activity fictitious enterprises in Ukraine). *European Reforms Bulletin*. 2017. № 3. Р. 8–14.

6. Єпринцев П. С. Організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 560 с.
7. Буга Г.С. Забезпечення безпеки у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні: адміністративно-правові засади : монографія. Одеса : Гельветика, 2022. 404 с.
8. Сазонов В. В. Забезпечення економічної безпеки України: кримінологічний аналіз: монографія. Харків: Панов, 2020. 376 с.
9. Валютне регулювання: навч. посіб. / Ю. М. Бездітко, О. О. Мануйленко, Г. А. Стасюк. Херсон : ОЛДІ-плюс, 2019. 272 с.
10. Охрімчук Т. В. Криміналістична характеристика шахрайства з фінансовими ресурсами та основні напрями розслідування: дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2011. 189 с.
11. Чернявський С. С., Користін О. Є., Некрасов В. А. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : метод. реком. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.
12. Грицишен Д. О. Міжнародна співпраця в сфері запобігання та протидії економічній злочинності: державно-управлінський аспект. Науковий вісник «Економічний вісник Дніпровської політехніки». 2020. № 4. С. 36-50
13. Економічна безпека / О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко та ін.; за ред. О. М. Джужі. Київ : Алерта, 2010. 368 с.
14. Волобуєв А. Ф. Криміналістична характеристика злочинів у сфері кредитних відносин. Підприємництво, господарство і право. 2011. № 7. С. 82–85.
15. Князєв С. М. Фінансова піраміда як спосіб шахрайства на ринку фінансових послуг. Право та управління. 2011. № 1. С. 204–211.
16. Чернявський С. С. Актуальні проблеми обґрунтованого порушення кримінальної справи про шахрайство з фінансовими ресурсами. Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. 2008. № 4. С. 64–77.
17. Руснак Л. Р. Шахрайство як загроза економічній безпеці підприємництва в Україні. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. 2014. Вип. I (53). С. 166–173.

References:

1. Ukaz Prezidenta Ukraїni “Strategija ekonomichnoї bezpeki Ukraїni na period do 2025 roku” [The Decree of the President of Ukraine “Economic security strategy of Ukraine for the period until 2025”]. (n.d). [www.president.gov.ua](https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613) Retrieved. from <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613> [in Ukrainian].
2. Chernjavs'kij, S. S. (2010). Teoretichni ta praktichni osnovi metodiki rozsliduvannja finansovogo shahrajstva [Theoretical and practical foundations of financial fraud investigation methodology]. *Doctor's thesis*. Kiiv [in Ukrainian].
3. Busel, V. T. (2005). *Velikij tlmachnij slovník ukraїns'koї movi [Large explanatory dictionary of the Ukrainian language]*. Kiiv, Irpin' : Perun [in Ukrainian].
4. Tihonova, O. V. (2015). *Finansova bezpeka Ukraїni: kriminal'no-pravovi ta kriminologichni osnovi [Financial security of Ukraine: criminal-legal and criminological foundations]*. Dnipropetrovs'k [in Ukrainian].
5. Grigorovich, P. O. (2017). Kriminalistichna harakteristika zlochinnōi dijaj'nosti fiktivnih pidpriemstv v Ukraїni (Forensic characteristics of criminal activity fictitious enterprises in Ukraine) [Forensic characteristics of criminal activity fictitious enterprises in Ukraine]. *European Reforms Bulletin*, 3, 8–14 in [Ukrainian].

6. Єпринцев, P. S. (2023). *Organizovana zlochinist' v Ukraïni: fenomen, determinacija, zapobigannja* [Organized crime in Ukraine: phenomenon, determination, prevention]. Odesa : Vidavnictvo «Juridika» [Ukrainian].
7. Buga, G.S. (2022). *Zabezpechennja bezpeki u sferi dijaj'nosti nebankivs'kih finansovih ustanov v Ukraïni: administrativno-pravovi zasadi* [Ensuring security in the sphere of activity of non-banking financial institutions in Ukraine: administrative and legal principles]. Odesa : Gel'vetika [Ukrainian].
8. Sazonov, V. V. (2020). *Zabezpechennja ekonomichnoï bezpeki Ukraïni: kriminologichnij analiz* [Ensuring the economic security of Ukraine: criminological analysis]. Harkiv: Panov [Ukrainian].
9. Bezditko, Ju. M., Manujlenko, O. O. , Stasjuk, G. A. (2019). *Valjutne reguljuvannja* [Currency regulation]. Herson : OLDI-pljus [Ukrainian].
10. Ohrimchuk, T. V. (2011). *Kriminalistichna charakteristika shahrajstva z finansovimi resursami ta osnovni naprjami rozsliduvannja* [Forensic characteristics of fraud with financial resources and the main directions of investigation]. *Candidate's thesis*. Kiïv: Nac. akad. vnutr. Sprav [Ukrainian].
11. Chernjavs'kij, S. S., Koristin, O. Є., Nekrasov, V. A. (2017). *Finansovi rozsliduvannja u sferi protidii legalizacii zlochinnih dohodiv v Ukraïni* [Inancial investigations in the field of combating the legalization of criminal proceeds in Ukraine]. Kiïv: Nac. akad. vnutr. sprav [Ukrainian].
12. Gricishen, D. O. (2020). *Mizhnarodna spivpracja v sferi zapobigannja ta protidii ekonomichnij zlochinosti: derzhavno-upravlins'kij aspekt* [International cooperation in the sphere of prevention and counteraction of economic crime: state and administrative aspect]. *Naukovij visnik «Ekonomichnij visnik Dniprovs'koï politehniki» - Scientific Bulletin "Economic Bulletin of the Dnipro Polytechnic"*, 4, 36-50 [Ukrainian].
13. Koristin, O. Є. , Baranovs'kij, O. I. , Gerasimenko, L. V. (2010). *Ekonomichna bezpeka* [Economic security]. Kiïv : Alerta [Ukrainian].
14. Volobuev, A. F. (2011). *Kriminalistichna charakteristika zlochiniv u sferi kreditnih vidnosin* [Forensic characteristics of crimes in the sphere of credit relations]. *Pidpriemnictvo, gospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 7, 82–85 [Ukrainian].
15. Knjazev, S. M. (2011). *Finansova piramida jak sposib shahrajstva na rinku finansovih poslug* [Financial pyramid as a method of fraud in the market of financial services]. *Pravo ta upravlinnja - Law and management*, 1, 204–211 [Ukrainian].
16. Chernjavs'kij, S. S. (2008). *Aktual'ni problemi obruntovanogo porushennja kriminal'noï spravi pro shahrajstvo z finansovimi resursami* [Actual problems of justified initiation of a criminal case on fraud with financial resources]. *Naukovij visnik Kiïvs'kogo nacional'nogo universitetu vnutrishnih sprav - Scientific Bulletin of Kyiv National University of Internal Affairs*, 4, 64–77 [Ukrainian].
17. Rusnak, L. R. (2014). *Shahrajstvo jak zagroza ekonomichnij bezpeci pidpriemnictva v Ukraïni* [Fraud as a threat to the economic security of entrepreneurship in Ukraine]. *Visnik Chernivec'kogo torgovel'no-ekonomichnogo institutu. Ekonomichni nauki - Bulletin of the Chernivtsi Trade and Economic Institute. Economic sciences*, I (53), 166–173 [Ukrainian].

УДК 349.415

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-684-697](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-684-697)

Оверковська Тетяна Костянтинівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічно-правових дисциплін, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0002-1686-5688>

Оверковський Костянтин Володимирович доктор філософії у галузі права, адвокат, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0001-6226-3699>

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ «ЗЕЛЕНОЇ» ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті розглянуто і проаналізовано певні правові аспекти забезпечення розвитку «зеленої» економіки. Визначено, що правові аспекти «зеленої» економіки зумовлюють необхідність сталого природокористування, запобігання негативному впливу на довкілля, життя і здоров'я людей, підвищення їх добробуту. Проаналізовано поняття «зелена» економіка, виокремленні деякі сектори господарської діяльності, які потребують екологізації. Встановлено, що правові аспекти «зеленої» економіки у сфері розвитку альтернативних джерел енергії реалізуються шляхом правового регулювання державного управління у цій сфері, особливостей та порядку експлуатації альтернативних джерел на об'єктах альтернативної енергетики. Установлено, що транспортна галузь є важливою сферою соціально-економічного розвитку країни, яка потребує енергозбереження та «озеленення».

Обґрунтовано, що однією із актуальних проблем сьогодення є й залишається проблема щодо поводження з відходами, виокремленні шляхи запровадження «зеленої» економіки у сфері поводження з відходами, тобто забезпечення безпечного і «чистого» видалення відходів, їх збереження та утилізації, повторне використання. Встановлено, що перехід економіки на «зелену» модель сприятиме запобіганню зміни клімату у процесі реформування та вдосконалення галузей економіки, підтриманню екологічної рівноваги суспільно-економічного розвитку. З цією метою на законодавчому рівні визначено порядок регулювання операцій та поводження з озоноруйнівними речовинами, парниковими газами, обладнанням, що їх містить або використовує та впливає на озоновий шар. Актуальним для «зеленої» економіки є скорочення та поступове припинення суб'єктами господарювання виробництва та використання хімічних речовин, які шкідливо

впливають на озоновий шар, а також наявність належної технічної бази для моніторингу за екологічним станом довкілля.

За результатами проведеного дослідження у статті сформульовані висновки, які засновані на положеннях чинного законодавства України, що регламентує певні правові аспекти забезпечення «зеленої» економіки.

Ключові слова: «зелена» економіка, сталий розвиток, екологоорієнтована діяльність, альтернативні джерела енергії, енергозберігаючий транспорт, принцип запобігання у сфері поводження з відходами, повторне використання відходів, запобігання зміни клімату.

Overkovska Tetiana Kostyantynivna Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Public Law, Faculty of law and public administration, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, St. Ostroh, 32, Vinnytsia, 21001, <https://orcid.org/0000-0002-1686-5688>

Overkovskyi Kostiantyn Volodymyrovych Doctor of Philosophy in Law, attorney, Ukrainian National Bar Association Bar council in the Vinnytsia region, <https://orcid.org/0000-0001-6226-3699>

LEGAL ASPECTS OF ENSURING THE "GREEN" ECONOMY

Abstract. The article considers and analyses certain legal aspects of ensuring the development of the "green" economy. It was determined that the legal aspects of the "green" economy determine the need for sustainable use of nature, prevention of negative impact on the environment, life and health of people, and improvement of their well-being. The concept of "green" economy is analyzed, some sectors of economic activity that need environmentalization are singled out. It has been established that the legal aspects of the "green" economy in the field of development of alternative energy sources are implemented through the legal regulation of state management in this field, the features and procedure of exploitation of alternative sources at alternative energy facilities. It was established that the transport industry is an important area of the country's socio-economic development, which needs energy saving and "greening".

It is substantiated that one of the urgent problems of today is and remains the problem of waste management, identified ways of introducing a "green" economy in the field of waste management, i.e. ensuring safe and "clean" removal of waste, its preservation and disposal, reuse. It has been established that the transition of the economy to a "green" model will contribute to the prevention of climate change in the process of reforming and improving the branches of the economy, to maintaining

the ecological balance of socio-economic development. For this purpose, the procedure for regulating operations and handling of ozone-depleting substances, greenhouse gases, equipment that contains or uses them and affects the ozone layer is defined at the legislative level. It is relevant for the "green" economy to reduce and gradually stop the production and use of chemicals by economic entities that have a harmful effect on the ozone layer, as well as the presence of an appropriate technical base for monitoring the ecological state of the environment.

Based on the results of the research, the article formulates conclusions based on the provisions of the current legislation of Ukraine, which regulates certain legal aspects of ensuring the "green" economy.

Keywords: "green" economy, sustainable development, environmentally oriented activities, alternative sources of energy, energy-saving transport, the principle of prevention in the field of waste management, reuse of waste, prevention of climate change.

Постановка проблеми. Сучасні процеси суспільних трансформацій та розвитку підвищили пріоритетність збереження природних ресурсів. Це обумовлюється тим, що «протягом тривалого часу економічний розвиток держави супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту довкілля, що унеможливило досягнення збалансованого (сталого) розвитку» [1].

У зв'язку з цим, підтримуючи проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 року № 70/1 глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року та результати їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України, викладені у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», Указом Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 року № 722/2019 [2] визначені основні вектори щодо дотримання Цілей сталого розвитку України. Відтак національна система цілей сталого розвитку «має забезпечити підґрунтя для подальшого планування розвитку України, подолання дисбалансів, які існують в економічній, соціальній та екологічній сферах; забезпечити такий стан довкілля, що сприятиме якісному життю і благополуччю нинішніх та прийдешніх поколінь; створити необхідні умови для суспільного договору між владою, бізнесом і громадянським суспільством щодо підвищення якості життя громадян, гарантування соціально-економічної та екологічної стабільності» [1].

Отже, подальше економічне зростання має базуватися на засадах сталого розвитку, що зумовлює застосування моделей «зеленої» економіки та попередження деградації, псування природних екосистем й комплексів, тобто шляхом екологічно збалансованого природокористування.

На необхідність запровадження розвитку «зеленої» економіки звернута увага також й в постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» від 3 березня 2021 року № 179, де одними із орієнтирів в економічній політиці визначено підвищення енергоефективності, розвиток відновлювальних джерел енергії, розвиток циркулярної економіки та синхронізація із ініціативою «Європейський зелений курс» [3]. Таким чином, зазначене підтверджує актуальність й потребує надалі реалізацію правових аспектів забезпечення розвитку «зеленої» економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблематика викликає науковий інтерес серед дослідників як правових, так й економічних наук. Певним теоретико-правовим та економічним засади розвитку «зеленої» економіки приділялася увага у працях таких науковців, як А.Г. Бобкова, В.В. Бугайчук, М.А. Дейнега, Т.О. Коваленко, І.Ф. Коваль, С.Я. Ковальчук, О.Г. Турченко та інші. Проте аналіз правових аспектів забезпечення «зеленої» економіки не втрачає своєї актуальності та перспектив подальшого наукового дослідження.

Мета статті - здійснення юридичного аналізу правових аспектів забезпечення «зеленої» економіки.

Виклад основного матеріалу. В довідникових джерелах «зелена» економіка визначається як напрям в економічній науці, який сформувався в останні два десятиліття, в межах якого вважають, що економіка є залежним компонентом природного середовища, в якому вона існує і є його частиною. При цьому, виокремлюються три аксіоми, на яких базується теорія «зеленої» економіки, як то: неможливо нескінченно розширювати сферу впливу в обмеженому просторі; неможливо вимагати задоволення нескінченно зростаючих потреб в умовах обмеженості ресурсів; все на поверхні Землі є взаємопов'язаним [4].

Згідно з визначенням, що закріплено у Програмі ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), «зелена» економіка – це економіка, що орієнтується на покращення добробуту людства та соціальну рівність, шляхом істотного скорочення ризиків від змін навколишнього природного середовища і нестачі природних екологічних ресурсів [5]. Тобто, основними цілями «зеленої» економіки є: 1) поліпшення соціального добробуту, боротьба за справедливість у суспільстві, боротьба з дефіцитом та зменшенням загроз для навколишнього середовища; 2) ефективне використання ресурсів, зменшення викидів вуглецю та соціальна відповідальність; 3) збільшення державних ресурсів, виділення на боротьбу з викидами вуглецю, а також створення «зелених» робочих місць; 4) схильна прихильність до енергоефективності та біорізноманіття [6].

У спеціальній літературі звертається увага на те, що «особливо необхідна екологізація або «озеленення» діяльності у таких секторах: розвиток відновлювальних джерел енергії (сонячна, вітрова, геотермальна енергія, біогаз); «озеленення» сектора житлово-комунального господарства («зелені» будівлі з ефективним енерго – та водопостачанням... тощо); розвиток «чистого» транспорту (планування і розширення громадського транспорту, використання альтернативних видів палива, широке використання електромобілів та інших більш «чистих» транспортних засобів); удосконалення управління відходами (рециклінг, перероблення муніципальних твердих відходів, відновлення кинутих об'єктів промислової забудови, використання більш «чистих» пакувальних матеріалів); «озеленення» в сфері управління водними ресурсами (очищення, система повторного використання води); «озеленення» в сфері управління земельними ресурсами» [7, с. 333]. Отже, правові аспекти «зеленої» економіки мають бути спрямовані на забезпечення сталого природокористування, екологічно безпечного ведення господарсько-підприємницької діяльності, запобігання негативного впливу на довкілля, життя і здоров'я людей, а також підвищення добробуту населення.

Аналізуючи наведені вище сектори діяльності, що потребують екологізації, можна визначити, що це стосується майже всіх сфер діяльності, яка: а) може вплинути на стан навколишнього природного середовища, здоров'я людей; б) використовує природні ресурси для її провадження; в) взагалі не може здійснюватися без природокористування (наприклад, аграрна сфера економіки).

Тобто, як зазначається, «зелену» економіку варто тлумачити, орієнтуючись, насамперед, на ознаку забезпечення економічного і соціального прогресу на засадах екологоорієнтованої діяльності» [8, с. 114].

Саме тому основними засадами державної політики у зазначеній сфері суспільних відносин на законодавчому рівні визначено: 1) сприяння збалансованому (сталому) розвитку шляхом досягнення збалансованості складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), орієнтування на пріоритети збалансованого (сталого) розвитку; 2) інтегрування екологічних вимог під час розроблення і затвердження документів державного планування, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку та у процесі прийняття рішень про провадження планової діяльності об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля; 3) міжсекторальне партнерство та залучення заінтересованих сторін; 4) запобігання виникненню надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, що передбачає аналіз і прогнозування екологічних ризиків, які ґрунтуються на результатах стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на довкілля, а також комплексного моніторингу стану навколишнього природного середовища; 5) застосування принципів перестороги,

превентивності (запобігання), пріоритетності усунення джерел шкоди довкіллю, «забруднювач» платить; б) стимулювання державою вітчизняних суб'єктів господарювання, які здійснюють скорочення викидів парникових газів, зниження показників енерго- та ресурсоемності, модернізацію виробництва, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище, у тому числі вдосконалення системи екологічного податку за забруднення довкілля та платежів за використання природних ресурсів, тощо [1].

Варто зауважити, що стратегічні пріоритети державної політики та правові аспекти щодо забезпечення сталого розвитку, а відтак – «зеленої» економіки, регламентовано низкою нормативно-правових актів.

Так, розвиток та використання альтернативних джерел енергії заходить своє правове закріплення в законах України «Про альтернативні джерела енергії» [9], «Про альтернативні види палива» [10]. Зокрема, альтернативними джерелами енергії є відновлювальні джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний газ, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів (ст. 1 Закону України «Про альтернативні джерела енергії»). Тобто, як вбачається, на законодавчому рівні поняття альтернативних джерел енергії закріплюється через призму переліку відновлювальних джерел енергії, які використовуються для розвитку альтернативної енергетики.

При цьому, стимулювання виробництва та споживання енергії, виробленої з альтернативних джерел, здійснюється з метою розширення використання альтернативних джерел енергії та застосування економічних важелів шляхом встановлення «зеленого» тарифу.

Правове регулювання використання альтернативних джерел енергії для розвитку альтернативної енергетики базується на засадах державної політики у сфері альтернативних джерел енергії, основними серед яких є: 1) нарощування обсягів виробництва та споживання енергії, виробленої з альтернативних джерел, з метою економного витрачання традиційних паливно-енергетичних ресурсів та зменшення залежності України від їх імпорту шляхом реструктуризації виробництва і раціонального споживання енергії за рахунок збільшення частки енергії, виробленої з альтернативних джерел; 2) додержання екологічної безпеки за рахунок зменшення негативного впливу на стан довкілля при створенні та експлуатації об'єктів альтернативної енергетики, а також при передачі, транспортуванні, постачанні, зберіганні та споживанні енергії, виробленої з альтернативних джерел; 3) додержання безпеки для

здоров'я людини на об'єктах альтернативної енергетики на всіх етапах поводження з нею; 4) залучення вітчизняних та іноземних інвестицій і підтримка підприємництва у сфері альтернативних джерел енергії, в тому числі шляхом розробки і здійснення загальнодержавних і місцевих програм розвитку альтернативної енергетики (ст. 3 Закону України «Про альтернативні джерела енергії»).

Отже, правові аспекти «зеленої» економіки у сфері розвитку альтернативних джерел енергії реалізуються шляхом правової регламентації державного управління та регулювання у зазначеній сфері суспільних відносин, особливостей використання альтернативних джерел енергії, порядку експлуатації альтернативних джерел енергії на об'єктах альтернативної енергетики, протиаварійного захисту та забезпечення екологічної безпеки при використанні альтернативних джерел енергії тощо.

Варто зауважити, що важливою сферою соціально-економічного розвитку України виступає транспортна галузь. Проте недостатнє технічне обслуговування транспортної інфраструктури та транспорту, технічна недосконалість транспортних засобів та інші чинники, в свою чергу, негативно впливають й перешкоджають соціально-економічному розвитку. Саме тому «світові тенденції розвитку транспортних систем свідчать про необхідність стрімкого об'єднання транспортних технологій та регіональних проєктів мобільності. Транспорт стає все більш енергозберігаючим та «зеленим», безпечним і дружнім до споживача та навколишнього природного середовища. Багато країн світу планують до 2030 року замінити більшу частину легкових автомобілів з двигунами внутрішнього згоряння на електромобілі» [11].

З точки зору «зеленої» економіки – як то: покращення добробуту людей, зменшення ризиків для навколишнього природного середовища – стратегічними пріоритетами розвитку «зеленого», екологічного безпечного транспорту, на наш погляд, та у відповідності до Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року мають бути наступні: 1) обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів під час провадження господарської, управлінської та іншої діяльності; 2) здійснення запобіжних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища в транспортній галузі та вироблення механізму компенсації заподіяної шкоди; 3) забезпечення проведення стратегічної екологічної оцінки під час розроблення планів та програм розвитку транспортної галузі, зокрема забезпечення під час планування, проєктування та будівництва об'єктів транспортної інфраструктури опрацювання альтернативних варіантів з метою недопущення чи мінімізації негативного впливу на навколишнє природне середовище; 4) впровадження економічних та інших заходів стимулювання використання в містах

екологічно більш чистих видів транспорту, зокрема електромобілів, міського електричного транспорту, велосипедного (систем громадського прокату велосипедів) транспорту; 5) стимулювання використання альтернативних джерел енергії, введення в експлуатацію транспортних засобів більш високого екологічного рівня, а також удосконалення механізму використання альтернативних моторних палив; 6) впровадження механізму економічного стимулювання перевізників для зменшення викидів забруднюючих речовин та парникових газів та інші [11].

Відтак правове забезпечення щодо формування «зеленої» економіки у транспортній галузі має відбуватися за рахунок: а) зменшення обсягу викидів в атмосферне повітря парникових газів та забруднюючих речовин; б) збільшення обсягу застосування альтернативних видів палива; в) впровадження енергозберігаючих технологій, а також збільшення обсягу використання електромобілів; г) планування та запровадження «зеленої» транспортної інфраструктури тощо.

Однією із актуальних проблем є й залишається проблема щодо сфери поводження із відходами. Значні обсяги накопичених в Україні відходів та відсутність ефективних заходів, спрямованих на запобігання їх утворенню, утилізації, знешкодження та видалення, поглиблюють екологічну кризу і стають гальмівним фактором розвитку національної економіки. Така ситуація обумовлює необхідність створення та забезпечення належного функціонування загальнодержавної системи запобігання утворенню відходів, збирання, перероблення та утилізації, знешкодження і екологічно безпечного видалення [12].

Згідно ст. 3 Закону України «Про управління відходами» [13] основними цілями державної політики у сфері запобігання утворення та управління відходами є: 1) захист здоров'я людей та навколишнього природного середовища від негативного впливу відходів; 2) здійснення заходів у сфері управління відходами без загрози здоров'ю людей та спричинення шкоди навколишньому природному середовищу в межах встановлених нормативів шкідливого впливу фізичних факторів; 3) дотримання ієрархії управління відходами; 4) запровадження розширеної відповідальності виробника. Таким чином, як вбачається, зазначені цілі є відповідними основним оптимальним параметрам «зеленої» економіки та сталого розвитку, а саме: досягнення рівності екологічної, економічної та соціальної складових задля підвищення добробуту людей, а також збереження природних багатств для прийдешніх поколінь.

Крім цього, варто звернути увагу на один із основних принципів державної політики у сфері управління відходами як принцип запобігання. Запобігання полягає в тому, що утворювач або власник відходів вживає

заходів для запобігання утворенню відходів, а також для уникнення, зменшення або усунення негативного впливу відходів на здоров'я людей та навколишнє природне середовище (ч. 2 ст. 3 Закону України «Про управління відходами»).

Позитивним моментом удосконалення законодавства про відходи є той факт, що на законодавчому рівні відбулась диференціація відходів на види, що зумовлює встановлення особливостей у правовому режимі різних видів відходів, а відтак – більш дієвих заходів екологізації зазначеної сфери економіки.

Отже, враховуючи положення чинного законодавства України та наукові доробки, варто зазначити, що завдання та результати «озеленення» сфери поводження з відходами, а також її правове забезпечення, має реалізовуватися через наступне: 1) запровадження інноваційних технологій у зазначеній сфері суспільних відносин та створення сучасної інфраструктури поводження з відходами; 2) збільшення обсягів збирання, переробки, утилізації відходів як вторинної сировини, тобто їх повторне використання; 3) дотримання вимог екологічної безпеки у процесі експлуатації об'єктів поводження з відходами, тобто забезпечення безпечного і «чистого» видалення відходів, їх збереження та утилізації; 4) запобігання негативних наслідків від діяльності з управління відходами; 5) запровадження економічного стимулювання суб'єктів господарювання щодо провадження виробничо-господарської діяльності з використанням безвідходних технологій тощо.

При цьому, зокрема, «сфера поводження із сільськогосподарськими відходами охоплює їх використання як альтернативних джерел енергії для виробництва альтернативних видів палива, нормативи екологічної безпеки яких для довкілля й здоров'я людей мають відповідати вимогам, установленим законодавством України щодо екологічної безпеки» [14, с. 89].

На початку XXI століття світова спільнота визнала, що зміна клімату є однією з основних проблем світового розвитку з потенційно серйозними загрозами для глобальної економіки та міжнародної безпеки внаслідок підвищення прямих і непрямих ризиків, пов'язаних з енергетичною безпекою, забезпеченням продовольством і питною водою, стабільним існуванням екосистем, ризиків для здоров'я і життя людей [15]. Відтак перехід економіки на «зелені» рейки сприятиме запобігання зміні клімату у процесі реформування та вдосконалення галузей економіки, підтриманню екологічної рівноваги суспільно-економічного розвитку. Зазначене також обґрунтовується тим, що «зміна клімату призводить до несприятливих змін у фізичному середовищі і як наслідок людської діяльності – відбувається істотне збільшення концентрації парникових газів в атмосфері, що посилює природний парниковий ефект ... та негативно впливає на природні екосистеми, функціонування соціально-економічних систем, життя і здоров'я людей» [16, с. 147].

Звідси, відповідно до Цілі 3 Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року [1] одними із завдань забезпечення інтеграції екологічної політики у процесі прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України передбачено такі як: 1) запобігання зміні клімату та адаптація до неї; 2) усунення прямої залежності економічного зростання від збільшення використання природних ресурсів та енергії; 3) стимулювання впровадження суб'єктами господарювання більш екологічно чистого, ресурсоефективного виробництва та екологічних інновацій, зокрема екологічної модернізації промислових підприємств шляхом зниження ставки екологічного податку або у формі фіксованої річної суми компенсації (відшкодування податку); 4) упровадження в Україні сталого низьковуглецевого розвитку всіх галузей економіки тощо.

Так, зокрема, положеннями Закону України «Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами» [17] регулюються правовідносини щодо виробництва, імпорту, експорту, зберігання, використання, розміщення на ринку та поводження з озоноруйнівними речовинами, фторованими парниковими газами, товарами та обладнанням, які їх містять або використовують, що впливає на озоновий шар та на рівень глобального потепління. З цією метою на законодавчому рівні визначено порядок регулювання операцій з контрольованими речовинами; порядок навчання та підтвердження кваліфікації персоналу для виконання таких операцій; вимоги до маркування товарів та обладнання, що містять контрольовані речовини; порядок обліку інформації та звітності про діяльність з контрольованими речовинами; проведення контролю за дотриманням законодавства у зазначеній сфері. На наш погляд, зазначене відповідає засадам запровадження «зеленої» економіки та цілям сталого розвитку.

Таким чином, правові засади охорони клімату як складової правового забезпечення «зеленої» економіки мають реалізовуватися через наступне: «1) скорочення та поступове припинення суб'єктами господарювання виробництва та використання хімічних речовин, що шкідливо впливають на озоновий шар; 2) наявність належної технічної бази для проведення необхідних вимірювань і спостережень за екологічними показниками стану довкілля; 3) проведення робіт щодо зменшення викидів речовин в атмосферне повітря від промислових підприємств та інших суб'єктів господарювання, накопичення яких в атмосферному повітрі може призвести до негативних змін клімату; 4) науково-технічне забезпечення розвитку та впровадження альтернативної енергетики, зменшення негативного впливу на стан довкілля за рахунок підвищення частки альтернативних джерел енергії в загальній структурі енергоспоживання держави; 5) виконання зобов'язань за міжнарод-

ними угодами у сфері зміни клімату щодо скорочення антропогенних викидів парникових газів» тощо [16, с. 150].

Висновки. Аналізуючи положення чинних законодавчих та інших нормативно-правових актів України й враховуючи викладене вище, можна зробити висновок про те, що подальше становлення та розвиток «зеленої» економіки потребують належного правового регулювання, забезпеченого певними правовими аспектами щодо:

1) взаємозалежності між економікою, добробутом населення та природними ресурсами;

2) координації та досягнення сталого розвитку, тобто забезпечення досягнення соціальної, економічної і екологічної стійкості;

3) поступової ліквідації залежності економічного розвитку від збільшення обсягу використання природних ресурсів і енергії, стимулювання переходу на стале природокористування;

4) стимулювання та забезпечення конкурентних вимог виробництва та споживання енергії, виробленої з альтернативних джерел;

5) розробки національних та регіональних пріоритетів сталого розвитку, які, зокрема, стосуються таких галузей економіки як промисловість, енергетика, транспорт, сільське та лісове господарство, сфера поводження з відходами тощо;

6) встановлення заборон та обмежень виробництва і використання хімічних речовин, зменшення викидів речовин, що шкідливо впливають на озоновий шар, а також можуть призвести до негативних змін клімату;

7) подальшого удосконалення правової системи для забезпечення становлення, розвитку та функціонування «зеленої» економіки з урахуванням принципів європейського та міжнародного законодавства.

Література:

1. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII. Сайт: Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 20.02.2024).

2. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019. Сайт: Офіс Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825> (дата звернення: 26.03.2024).

3. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. Сайт: Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 26.03.2024).

4. Зелена економіка. Вікіпедія : вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B0_%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0 (дата звернення: 20.02.2024).

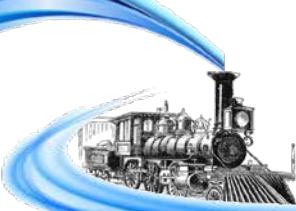
5. Сич К.О., Бугайчук В.В., Грабчук І.Ф. Тенденції та перспективи розвитку зеленої економіки в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № 30. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/issue/view/30> (дата звернення: 26.03.2024).

6. Цілі зеленої економіки. Сайт: Economy-Pedia.com. URL: <https://uk.economy-pedia.com/11030077-green-economy> (дата звернення: 20.02.2024).
7. Мазур В.А., Ковальчук С.Я. Теорія європейського еколого-економічного розвитку. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. 552 с.
8. Дейнега М.А. Правові аспекти використання природних ресурсів у контексті реалізації концепції «зеленої» економіки в Україні як складової частини сталого розвитку. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 3. С. 113-116.
9. Про альтернативні джерела енергії : Закон України від 20 лютого 2003 р. № 555-IV. Сайт: Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text> (дата звернення: 22.03.2024).
10. Про альтернативні види палива : Закон України від 14 січня 2000 р. № 1391-XIV. Сайт: Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-14#Text> (дата звернення: 22.03.2024).
11. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 430-р. Сайт: Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 26.03.2024).
12. Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 820-р. Сайт: Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 22.03.2024).
13. Про управління відходами : Закон України від 20 червня 2022 р. № 2320-IX. Сайт: Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> (дата звернення: 26.03.2024).
14. Оверковська Т.К. Правові засади поводження із сільськогосподарськими відходами. *Право і суспільство*. 2021. № 2. С. 85-91.
15. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 932-р. Сайт: Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 26.03.2024).
16. Оверковська Т.К. Правові засади охорони клімату в Україні. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 145-151.
17. Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами : Закон України від 12 грудня 2019 р. № 378-IX. Сайт: Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-20#Text> (дата звернення: 26.03.2024).

References:

1. Pro osnovni zasady (strategiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku : Zakon Ukrainy vid 28 liutoho 2019 r. № 2697-VIII. [On the main principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period until 2030: Law of Ukraine dated February 28, 2019 No. 2697-VIII] (28.02.2019). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> [in Ukrainian].
2. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30 veresnia 2019 r. № 722/2019. [On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030: Decree of the President of Ukraine dated September 30, 2019 No. 722/2019] *president.gov.ua*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825> [in Ukrainian].

3. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ekonomichnoi stratehii na period do 2030 roku : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 bereznia 2021 r. № 179. [On the approval of the National Economic Strategy for the period until 2030: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 3, 2021 No. 179] *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
4. Zelena ekonomika. Vikipediia : vilna entsyklopediia. [Green economy. Wikipedia: the free encyclopedia]. *uk.wikipedia.org*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B0_%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0 [in Ukrainian].
5. Sych K.O., Buhaichuk V.V., Hrabchuk I.F. (2021) Tendentsii ta perspektyvy rozvytku zelenoi ekonomiky v Ukraini. [Trends and prospects for the development of the green economy in Ukraine.] *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*. 2021. № 30. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/issue/view/30> [in Ukrainian].
6. Tsili zelenoi ekonomiky. [Goals of the green economy] *economy-pedia.com*. Retrieved from <https://uk.economy-pedia.com/11030077-green-economy> [in Ukrainian].
7. Mazur V.A., Kovalchuk S.Ia. (2019) Teoriia yevropeiskoho ekoloho-ekonomichnoho rozvytku. [The theory of European ecological and economic development]. Vinnytsia : TOV «TVORY» [in Ukrainian].
8. Deineha M.A. Pravovi aspekty vykorystannia pryrodnykh resursiv u konteksti realizatsii kontseptsii «zelenoi» ekonomiky v Ukraini yak skladovoi chastyny staloho rozvytku. [Legal aspects of the use of natural resources in the context of the implementation of the concept of "green" economy in Ukraine as a component of sustainable development]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii - Actual problems of domestic jurisprudence*. 2018. № 3. 113-116. [in Ukrainian].
9. Pro alternatyvni dzherela enerhii : Zakon Ukrainy vid 20 liutoho 2003 r. № 555-IV. [On alternative energy sources: Law of Ukraine dated February 20, 2003 No. 555-IV]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text> [in Ukrainian].
10. Pro alternatyvni vydy palyva : Zakon Ukrainy vid 14 sichnia 2000 r. № 1391-XIV. [On alternative types of fuel: Law of Ukraine dated January 14, 2000 No. 1391-XIV]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-14#Text> [in Ukrainian].
11. Pro skhvalennia Natsionalnoi transportnoi stratehii Ukrainy na period do 2030 roku : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 travnia 2018 r. № 430-r. [On the approval of the National Transport Strategy of Ukraine for the period until 2030: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 30, 2018 No. 430]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
12. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii upravlinnia vidkhodamy v Ukraini do 2030 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 lystopada 2017 r. № 820-r. [On the approval of the National Waste Management Strategy in Ukraine until 2030: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 8, 2017 No. 820]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
13. Pro upravlinnia vidkhodamy : Zakon Ukrainy vid 20 chervnia 2022 r. № 2320-IX. [On waste management: Law of Ukraine dated June 20, 2022 No. 2320-IX]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> [in Ukrainian].
14. Overkovska T.K. Pravovi zasady povodzhennia iz silskohospodarskymy vidkhodamy. [Legal principles of handling agricultural waste]. *Pravo i suspilstvo - Law and society*. 2021. № 2. 85-91. [in Ukrainian].

15. Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi zminy klimatu na period do 2030 roku : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 hrudnia 2016 r. № 932-r. [On the approval of the Concept for the implementation of state policy in the field of climate change for the period up to 2030: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 7, 2016 No. 932]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2016-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

16. Overkovska T.K. Pravovi zasady okhorony klimatu v Ukraini. [Legal principles of climate protection in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo - Law and society*. 2022. № 6. 145-151. [in Ukrainian].

17. Pro rehuliuвання hospodarskoi diialnosti z ozonoruivnymi rehovynamy ta fluorovanyimi parnykovyimi hazamy : Zakon Ukrainy vid 12 hrudnia 2019 r. № 378-IX. [On regulation of economic activity with ozone-depleting substances and fluorinated greenhouse gases: Law of Ukraine dated December 12, 2019 No. 378-IX]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-20#Text> (data zvernennia: 26.03.2024). [in Ukrainian].

УДК 343.3 [477]

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-698-711](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-698-711)

Перепелиця Сергій Іванович кандидат юридичних наук, доцент, докторант, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», вул. Золочівська, 8 а, м. Харків, 61177, тел.: (057) 372-20-01, <https://orcid.org/0000-0002-0721-9609>

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЗБИРАННЯ ТА ЗБЕРІГАННЯ ІНФОРМАЦІЇ З ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КОЛАБОРАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Анотація. Метою статті є окреслення сучасних підходів до збирання, документування та зберігання інформації з відкритих джерел Інтернет системи щодо злочинів, пов'язаних із колабораційною діяльністю. Встановлено, що фактичні дані щодо поширення інформації (тексти, фото-, аудіо-, відеозаписи та інші графічні зображення) разом з інформацією про використані засоби та способи оприлюднення цих даних можуть стати доказами у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із колабораційною діяльністю. Однак, така інформація вимагає детального вивчення й застосування правильної процедури її фіксації працівниками правоохоронних органів чи інших суб'єктів, які займаються притягненням винних за вчинення колабораційних злочинів. Констатовано, що обов'язковою умовою фіксації та збереження інформації, вилученої з відкритих джерел Інтернет системи, про колабораційні дії особи є складання дізнавачем, слідчим, прокурором протоколу огляду з урахуванням вимог передбачених Протоколом Берклі. Вказано, що це забезпечить не тільки захист і збереження даної інформації, але й можливість безпосереднього її дослідження під час подальшого судового розгляду кримінального провадження. Висвітлено особливості фіксації інформації, що отримана з відкритих джерел Інтернет системи та зазначено, що передусім слід її максимально швидко зберегти, оскільки в цій системі вона постійно перебуває під ризиком спотворення чи суцільного знищення. Цей процес пов'язаний із отриманням цифрової копії даної інформації, яка має забезпечити встановлення справжності цифрових даних. Задля цього Протоколом Берклі рекомендовано зберігати цифрові дані у рідному форматі або в стані максимально наближеному до його вихідного формату. Крім того, мають бути ретельно задокументовані будь-які зміни, перетворення чи конвертації, спричинені вилученням цієї інформації. Встановлено, що огляд комп'ютерних даних робить можливим не тільки виявлення особи

підозрюваної у вчиненні колабораційного злочину та встановлення її причетності до даного злочину, але й стає джерелом відомостей про ті злочини, пов'язані із колабораційною діяльністю, що раніше не були ані виявлені, ані зареєстровані.

Ключові слова: досудове розслідування, колабораційна діяльність, злочин, Протокол Берклі, відкриті джерела Інтернет системи, висновок експерта, вилучення інформації, зберігання інформації, докази, доказування, кримінальне провадження, судовий розгляд.

Perepelytsia Serghii Ivanovych PhD in Law, Docent, Doctoral Candidate, National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute», Zalutinskaya St., 8a, Kharkiv, 61177, tel.: (057) 372-20-01, <https://orcid.org/0000-0002-0721-9609>

MODERN APPROACHES TO COLLECTING AND STORING INFORMATION FROM OPEN SOURCES ON CRIMES RELATED TO COLLABORATIVE ACTIVITIES

Abstract. The purpose of the article is to outline modern approaches to collecting, documenting and storing information from open sources of the Internet system regarding crimes related to collaborative activities.

It has been established that factual data on the dissemination of information (texts, photos, audio, video recordings and other graphic images) together with information on the means used and methods of disclosing this data can become evidence in criminal proceedings regarding crimes related to collaborative activities. However, such information requires a detailed study and application of the correct procedure for its recording by law enforcement officers or other subjects involved in the prosecution of those guilty of collaborative crimes.

It was established that a mandatory condition for the recording and preservation of information extracted from open sources of the Internet system, about the collaborative actions of a person, is the drawing up of an inspection report by the inquirer, investigator, prosecutor taking into account the requirements stipulated by the Berkeley Protocol. It is indicated that this will ensure not only the protection and preservation of this information, but also the possibility of its direct investigation during the subsequent judicial review of criminal proceedings.

The peculiarities of recording information obtained from open sources of the Internet system are highlighted and it is stated that, first of all, it should be saved as quickly as possible, since in this system it is constantly under the risk of distortion or complete destruction. This process involves obtaining a digital copy of this information, which should ensure the authenticity of the digital data. For this, the

Berkeley Protocol recommends storing digital data in its native format or in a state as close as possible to its original format. In addition, any changes, transformations, or conversions caused by the removal of this information must be carefully documented.

It has been established that the review of computer data makes it possible not only to identify the person suspected of committing a collaborative crime and to establish his involvement in this crime, but also becomes a source of information about those crimes related to collaborative activities that were not even detected before, nor registered.

Keywords: pre-trial investigation, collaborative activity, crime, Berkeley Protocol, open sources of the Internet system, expert opinion, information extraction, information storage, evidence, proof, criminal proceedings, court proceedings.

Постановка проблеми. Розпочата у 2014 році військова агресія рф стосовно України перейшла 24 лютого 2022 року в активну фазу та вивела на новий щабель колабораційну діяльність, особливо на тимчасово окупованих територіях. Аналізування діяльності правоохоронних органів доводить, що темпи протидії цим злочинам є досить повільними і досить складними з огляду на кількість населення та обсяги тимчасово окупованих територій [1]. Крім того, Головне управління розвідки та Генеральний штаб систематично надають інформацію про намагання ворога поряд із бойовими діями здійснювати підривну діяльність серед населення України. З цього приводу непоодинокими є підтвердження наявності «ждунів» як на вже звільнених, так і на тимчасово окупованих територіях. Переконані, що ці особи мають бути виявлені, факти скоєних ними злочинів ретельно зібрані, задокументовані та покладені в основу судових розглядів колабораційної діяльності для притягнення винних до відповідальності. З урахуванням наведеного вище можна стверджувати, що питання збирання, аналізування, узагальнення та документування інформації щодо фактів колабораційної діяльності залишається актуальним і потребує наукового опрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З моменту набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України у 2012 році вітчизняні вчені приділяли значну увагу процесу збирання доказів на стадії досудового розслідування стороною обвинувачення. До таких праць слід віднести низку монографій.

Монографію «Теорія і практика кримінального процесуального доказування» (В. В. Вапнярчук, 2017), у якій досліджено актуальні питання теорії та практики процесуального доказування, які залишаються предметом наукових дискусій серед вчених криміналістів: про сутність доказування та

його філософсько-методологічне підґрунтя; про об'єкт і предмет доказування; про мету, мотиви і стандарти доказування; про способи та засоби доказування тощо [2].

У монографії «Функція обвинувачення в кримінальному провадженні України: теорія та практика» (В. О. Гринюк, 2016) представлено розроблену концепцію функції обвинувачення у кримінальному процесі України з урахуванням змагальності сторін; розглянуто міжнародні стандарти її реалізації; схарактеризовано порядок формування обвинувачення на стадії досудового розслідування, повідомлення про підозру, обвинувальний акт тощо [3].

Монографію «Подання доказів у кримінальному судочинстві України» (С. А. Крушинський, 2017) присвячено комплексному аналізу подання доказів у кримінальному судочинстві; досліджено: поняття, сутність і правову природу подання доказів окремими суб'єктами кримінального провадження та в окремих стадіях кримінального процесу; проаналізовано процес становлення та розвитку інституту подання доказів; виокремлено проблеми, які виникають у процесі подання доказів і запропоновано шляхи їх вирішення [4].

Монографія «Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики» (В. Г. Дрозд, 2018) комплексно висвітлює теоретичні, законодавчі та прикладні питання правового регулювання досудового розслідування, що є предметом дискусій вчених; визначено сучасний стан забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи на стадії досудового розслідування; виявлено недоліки правового регулювання досудового розслідування та запропоновано шляхи їх усунення [5].

У монографії «Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи» (Г. К. Тетерятник, 2021) запропоновано та охарактеризовано елементи концептуальних основ кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів; окреслена теоретична модель правового режиму та тринітарно-синергетична модель кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів; досліджена специфіка досудового розслідування та судового провадження в умовах надзвичайних правових режимів [6].

Не обійшли своєю увагою дані питання й інші вчені Л. М. Гуртієва [7], О.В. Капліна [8], Т. В. Лукашкіна [9] та інші. Однак, окремі питання пов'язані із збиранням, узагальненням, документуванням та зберіганням доказів на стадії досудового розслідування залишаються відкритими. З цього приводу вбачається доцільним враховувати практику Верховного Суду стосовно нечіткості у змісті окремих нормативних положень: «висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду, є

обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права» [10].

Метою статті є окреслення сучасних підходів до збирання, документування та зберігання інформації з відкритих джерел Інтернет системи щодо злочинів, пов'язаних із колабораційною діяльністю.

Виклад основного матеріалу. Однією з особливостей розслідування злочинів, пов'язаних із колабораційною діяльністю є вчинення їх на тимчасово окупованих територіях України, які не є доступними для працівників правоохоронних органів. Це не тільки ускладнює, але й робить неможливим своєчасне проведення всіх необхідних слідчих (розшукових) дій для встановлення тих обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Наведене вимагає від дізнавачів, слідчих, прокурорів визначення та проведення значного комплексу слідчих (розшукових), а також процесуальних дій для перевірки інформації стосовно фактів колабораційної діяльності, а за умови підтвердження – отримання достатніх доказів про вчинення таких злочинів.

Слідчо-судова практика свідчить про те, що у кримінальних провадженнях, пов'язаних із колабораційною діяльністю, процесуальними джерелами найчастіше виступають показання свідків і документи, а в окремих випадках також речові докази та висновки експерта. Наведене обумовлює те, що питання встановлення таких доказів в умовах триваючої збройної агресії росії та значну кількість кримінальних проваджень, що розслідується, виходить на новий, більш високий рівень актуальності [11].

Аналізування судової практики за ст. 111¹ КК України дозволило науковцям дійти висновку, що «для вчинення колаборантської діяльності виконавці досить часто вдаються до використання веб-сайтів, соціальних мереж «Однокласники», «ВКонтакте», Facebook, або каналів чи групових чатів клауд-месенджерів Telegram, Viber, тобто джерел з відкритим доступом» [12]. Слід зазначити, що фактичні дані щодо поширення інформації (тексти, фото-, аудіо-, відеозаписи та інші графічні зображення) разом з інформацією про використані засоби та способи оприлюднення цих даних можуть стати доказами у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із колабораційною діяльністю.

Вказані вище цифрові середовища здебільшого використовують відкрито, без обмеження доступу до них сторонніх осіб (не йдеться про власників конкретного профілю чи інтернет-ресурсу). Це дозволяє у процесі з'ясування обставин вчинення злочину, пов'язаного із колабораційною діяльністю, здійснювати дослідження на основі відкритих джерел (які інакше іменуються OSINT). Саме тому важливим буде не тільки оперативний доступ

до ресурсів з відкритих джерел Інтернет системи, але й фіксація їх стану та змісту; пошук та правильне зберігання вилученої з цих ресурсів інформації [12].

Якщо орієнтуватись на злочини, пов'язані із колабораційною діяльністю, то слід наголосити, що найбільше інформації, щодо фактів їх вчинення міститься в Інтернет-мережі. Така інформація вимагає детального вивчення й застосування правильної процедури фіксації отриманої інформації працівниками правоохоронних органів чи інших суб'єктів, які займаються притягненням винних за вчинення колабораційних злочинів. Слід акцентувати на тому, що в науковій літературі та у практичній діяльності органів досудового розслідування помітно розрізняються підходи щодо правильності оформлення результатів отриманої інформації в відкритих джерел Інтернет-мережі [13].

Наприклад, окремі вчені доводять, що фіксувати інформацію отриману з відкритих джерел Інтернет необхідно в ході проведення такої слідчої (розшукової) дії, як огляд. Інші стверджують, що правильно отримувати доказову інформацію з Інтернет-мережі шляхом зняття її з електронних інформаційних систем [14].

Поряд із цим відомим є те, що збір доказів, зокрема, й тих, що знаходяться у віртуальному середовищі, можна здійснювати лише в межах кримінального провадження й тими способами, що передбачені процесуальним законом. Відповідно ч. 2 ст. 93 КПК України «сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом:

- проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;
- витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок;
- проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом» [15].

Крім того, на необхідність дотримання норм чинного процесуального законодавства зверталась увага у постанові Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14.04.2020 р.: «докази мають бути отримані тільки уповноваженими на це особами (органами); способами і засобами, які призначені для одержання певних доказів; у процесі отримання доказів мають бути дотримані вимоги закону, що визначають порядок проведення конкретних дій, їх послідовність, склад учасників; докази мають бути закріплені належним чином» [16]. Інакше кажучи, законний спосіб збирання доказів є одним із критеріїв допустимості доказів.

Процесуальним законодавством (ч. 1 ст. 264 КПК України) також визначено, що «пошук, виявлення і фіксація відомостей, що містяться в

електронній інформаційній системі або їх частин, доступ до електронної інформаційної системи або її частини, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача може здійснюватись на підставі ухвали слідчого судді, якщо є відомості про наявність інформації в електронній інформаційній системі або її частині, що має значення для певного досудового розслідування» [15].

Коли йдеться про інформацію стосовно колабораційної діяльності, то в Інтернет-мережі вона є загальнодоступною та не обмежується її власником, тому згідно ч. 2 ст. 264 КПК України не містить вимоги отримання дозволу слідчого судді, а саме: «не потребує дозволу слідчого судді здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту» [15].

Злочини, пов'язані із колабораційною діяльністю, як і будь-які інші злочини завжди залишають по собі сліди, що дозволяють суду встановити винних. Зауважимо, що до типових матеріальних слідів колабораційної діяльності науковці відносять:

- текстову інформацію;
- обладнання, що застосовував підозрюваний під час передачі інформації;
- список осіб, з якими тримав зв'язок підозрюваний;
- інформація із соціальних мереж із фотозображеннями, відео-, аудіозаписи;
- документи, на яких зафіксовано інформацію про факти державної зради тощо [11].

Непоодинокими є випадки, коли у процесі передавання інформації «слідова картина» включає й звукові сліди, що є важливими для такого злочину, як колабораційна діяльність. Поряд із цим, важливим для визначення механізму даного злочину є виявлення текстових повідомлень у соціальних мережах, списків контактів підозрюваного або записаних розмов, збережених фотографій чи відеозображень. Крім матеріальних слідів для досудового розслідування важливе значення мають й ідеальні сліди-відображення, які називають у психологічній та криміналістичній літературі «слідами пам'яті» і які у суб'єктів є уявними образами.

Зупинимось більш докладно на особливостях фіксації інформації, що отримана з електронної інформаційної системи. Зазначимо, що передусім слід її максимально швидко зберегти, оскільки в електронній інформаційній системі вона постійно перебуває під ризиком спотворення чи суцільного знищення. Передбачаючи негативні ризики слід забезпечити заходи стосовно збереження даної інформації. Практики рекомендують перед початком огляду

веб-сторінки зберегти повний вигляд інформації шляхом завантаження у форматі pdf й у вигляді html; надалі записати ці файли на диск чи альтернативні носії інформації, із подальшим визнанням і долученням отриманих матеріальних доказів до матеріалів кримінального провадження за результатами проведеного огляду веб-сторінки мережі Інтернет [13].

З іншого боку важливим є збереження автентичності отриманого матеріалу. Це можна зробити шляхом встановлення першоджерела й збереження вихідних метаданих файлів та уникнення їх зміни під час передавання задокументованих даних. Інакше кажучи, бажано знайти найбільше наближене до оригіналу (авторського матеріалу) його джерело. Так, знаходячи під час дослідження телеграм-каналу контент, що має доказову базу, але є перепостом, слід перейти за посиланням до попередньої ланки у пошуках оригіналу опублікованої інформації. За умови, що інформація опублікована офіційними організаціями чи установами з відповідними метаданими у вигляді фото-, відео-, звукозапису органи досудового розслідування можуть витребувати оригінали таких файлів у порядку передбаченому ч. 2 ст. 93 КПК України надіславши відповідний запит із вимогами, що визначені законом. Акцентуємо, що в такому випадку необхідно уникати змін під час передавання зафіксованої інформації, а саме: не слід змінювати назву або формат файлів, а робити це лише за необхідності створення резервної копії для подальшої роботи. Це має бути відображено у протоколі огляду; вказано шлях і назва папки, що створена на комп'ютерному системному блоці відповідної марки і буде зберігати копії даних матеріалів [13].

Іншим важливим моментом фіксування інформації з веб-сторінки слід визнати її детальне протоколювання – у протоколі обов'язково зазначають не тільки серійний номер даного комп'ютера, назву, версію операційної системи й програми браузера, але й IP-адресу з DNS-серверу веб-сторінки, назву веб-сайту, категорію, жанр і назву публікації.

Необхідно наголосити, що досліджені науковцями судові рішення свідчать про те, що колаборанти своєю діяльністю досить активно підтримують незаконні дії країни-агресора у віртуальному просторі. Зауважимо, що зміст судових рішень не в повному обсязі віддзеркалює інформацію стосовно збору органами розслідування доказів, але можна зробити висновок, що електронні відображення збирають не тільки під час проведення огляду веб-сторінок, але й у процесі обшуку, отримання висновків експерта тощо. За цим напрямом найчастіше призначають такі судові експертизи: комп'ютерної техніки та програмних продуктів, телекомунікаційних систем та засобів [17].

Досить поширеною слідчою (розшуковою) дією особливо в умовах відсутності доступу до тимчасово окупованих територій і в умовах воєнного стану є проведення огляду комп'ютерних даних у процесі розслідування

колабораційних злочинів [6]. У частині 4 статті 99 КПК України зазначено, що «дублікат документа (документ, виготовлений таким самим способом, як і його оригінал), а також копії інформації, у тому числі комп'ютерних даних, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал документа» [15]. Поряд із цим, для дотримання засади безпосередності дослідження доказів, отриманих під час огляду інтернет-ресурсів, суди виносять питання про дослідження в ході судового засідання того інформаційного ресурсу, з якого була виготовлена дана копія, що далеко не завжди можна реалізувати через її знищення [18].

З урахуванням наведеного вище та для забезпечення доступності інформації у відкритих джерелах Офісом Генерального прокурора встановлено, що «слід здійснювати її цифрове зберігання – архівацію, яка дає змогу захистити та зберегти інформацію з плином часу, включаючи її справжність, доступність, ідентичність, постійність, рендеринг (візуалізацію) та зрозумілість. Саме ці індикатори цифрової інформації, як зазначено у Протоколі Берклі, підлягають захисту та збереженню» [18].

Сучасним інструментом фіксування інформації з відкритих джерел Інтернет системи сьогодні є Протокол Берклі. Це практичний посібник із застосування цифрової інформації з відкритим вихідним кодом під час розслідування порушень міжнародного кримінального права, права людини та гуманітарного права. Він був розроблений школою права Університету Каліфорнії в Берклі разом з представниками ООН «Протокол Берклі про дослідження цифрових відкритих джерел» [19].

Слід зауважити, що Протокол Берклі містить керівні положення стосовно міжнародних стандартів із проведення інтернет-розслідувань правопорушень, у тому числі й колабораційних злочинів. Цей документ – керівництво про методи та процедури для збирання, аналізування та зберігання цифрової інформації із дотриманням професійних, правових й етичних принципів. Згідно цього Протоколу для правильного збирання та збереження отриманої інформації, а також недопущення видалення цих даних з Інтернет системи було розроблено відповідний алгоритм. Алгоритм крім іншого передбачає: архівацію; опис у протоколі огляду процесу отримання та змісту інформації, графічну візуалізацію та вимоги щодо збереження на відповідному носії [19]. Практикуючі судді акцентували, що «цифрова копія такого документа буде прирівнюватись до оригіналу, має зберігатись у тому вигляді, в якому вона створювалась, що означає збереження оригіналу зібраного цифрового елемента у всіх формах, в яких він був зібраний» [20].

Стосовно інформації вилученої під час огляду з відкритих джерел Протоколом Берклі рекомендовано фіксувати такі дані: «цільова веб-адреса; вихідний код; захоплення всієї веб-сторінки або зображення повідомлення крауд-месенжера в за стосунку; вбудовані мультимедійні файли; вбудовані матадані; контекстуальні дані; хеш-значення; дані про процес збирання інформації» [21, с. 155]. Під час опрацювання інформації з відкритих джерел Інтернет системи окрема роль відведена ланцюгу забезпечення її збереження – «хронологічному документуванню послідовності зберігачів інформації чи доказів, а також документування контролю, дати, часу, передачі, аналізування та розпорядження такими доказами» [21, с. 157]. Саме із цим пов'язане значне підвищення вимог до рівня деталізації тих протоколів слідчих (розшукових) дій, у межах яких здійснюється збереження інформації отриманої з відкритих джерел Інтернет системи.

Слід наголосити, що огляд комп'ютерних даних робить можливим не тільки виявлення особи підозрюваної у вчиненні колабораційного злочину та встановлення її причетності до даного злочину, але й стає джерелом відомостей про ті злочини, пов'язані із колабораційною діяльністю, що раніше не були ані виявлені, ані зареєстровані. Поряд із цим, на переконання науковців, доцільним вбачається провадження лінгвістичних експертиз, коли проводяться семантичні дослідження усного мовлення у процесі яких вирішуються питання, які пов'язані з аналізування змісту розмови (мовлення особи). Як правило, такі дослідження проводять саме за інформацією, що отримана з відкритих джерел Інтернет системи [6].

Неможна залишати без уваги і питання щодо необхідності підтримання доказів з відкритих джерел Інтернет системи іншими доказами для забезпечення принципу достатності. Це пов'язано із тим, що інформація, яка отримана з відкритих джерел Інтернет системи може бути неповною, недостовірною, перекрученою, необ'єктивною і тому її слід підтверджувати іншими доказами та проводити її аналізування з урахуванням контексту. Інакше кажучи, чим більше є додаткових доказів (показань свідків, висновків експертів, інших документів), тим більшу силу матиме отриманий доказ із відкритого джерела Інтернет системи.

Висновки. Констатуємо, що обов'язковою умовою фіксації та збереження інформації, вилученої з відкритих джерел Інтернет системи, про колабораційні дії особи є складання дізнавачем, слідчим, прокурором протоколу огляду з урахуванням вимог передбачених Протоколом Берклі. Це забезпечить не тільки захист і збереження даної інформації, але й можливість безпосереднього її дослідження під час подальшого судового розгляду кримінального провадження. Наголошено, що для цифрової інформації з відкритих джерел Інтернет системи, яка збирається з метою використання як

доказ у кримінальному провадженні важливим є процес збереження зібраної інформації. Цей процес пов'язаний із отриманням цифрової копії даної інформації, яка має забезпечити встановлення справжності цифрових даних. Задля цього Протоколом Берклі рекомендовано зберігати цифрові дані у рідному форматі або в стані максимально наближеному до його вихідного формату. Крім того, мають бути ретельно задокументовані будь-які зміни, перетворення чи конвертації, спричинені вилученням цієї інформації.

Встановлено, що огляд комп'ютерних даних робить можливим не тільки виявлення особи підозрюваної у вчиненні колабораційного злочину та встановлення її причетності до даного злочину, але й стає джерелом відомостей про ті злочини, пов'язані із колабораційною діяльністю, що раніше не були ані виявлені, ані зареєстровані.

Література:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-tarezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. (дата звернення 03.03.2024)
2. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків. Юрайт, 2017. 408 с.
3. Гринюк В. О. Функція обвинувачення в кримінальному провадженні України: теорія та практика : монографія. Київ : Алерта, 2016. 358 с.
4. Крушинський С. А. Подання доказів у кримінальному судочинстві України. Монографія. Хмельницький. Хмельницький університет управління та права. 2017. 247 с.
5. Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики : монографія. Одеса: Видав. дім «Гельветика». 2018. 448 с.
6. Тетерятник Г. К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи : монографія. Одеса. Видавничий дім «Гельветика», 2021. 500 с.
7. Гуртієва Л. М. Учасники кримінального провадження з боку обвинувачення на стадії досудового розслідування : окремі позиції Верховного Суду. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 541–545. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2022/130.pdf.
8. Капліна О. В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Актуальні проблеми доказування в кримінальному провадженні*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса) Одеса. Юридична література, 2013. С. 223–229.
9. Лукашкіна Т. В. Показання як джерело доказів у кримінальному провадженні України. *Вісник Південного регіонального центру національної академії правових наук України*. 2017. № 11. С. 137–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2017_11_21 (дата звернення 03.03.2024)
10. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 06.03.2024).
11. Тетерятник Г., Мудрецька Г., Резніченко Г. Актуальні проблеми при розслідуванні кримінальних проступків, пов'язаних з колабораційною діяльністю : методичні рекомендації. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 40 с.

12. Пашковський М. І. Особливості використання OSINT при документуванні та розслідуванні колабораційної діяльності. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м .Одеса, 21 липня 2022 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 108-113.

13. Салманов О. В., Топчій А. О. Особливості фіксації доказів учинення воєнних злочинів із відкритих джерел інтернету. *Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний виміри*. Вінниця, 2023. С. 195-198

14. Школьніков В. І. Правова основа отримання інформації з мережі інтернет у кримінальному провадженні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 4 (40) 2018. С. 172-176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2018_4_30. (дата звернення 03.03.2024)

15. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 03.03.2024)

16. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14.04.2020 р. у справі № 761/34909/17 (провадження № 51-10064км18). URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/88904111> (дата звернення 03.03.2024)

17. Гребенькова М. С. Збирання стороною обвинувачення електронних відображень під час розслідування колабораційної діяльності. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м .Одеса, 21 липня 2022 р.). Одеса. Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 161-164.

18. Лист-орієнтування Офісу Генерального прокурора від 28.08.2021 № 18/1-386 Керівникам обласних прокуратур «Про організацію проведення слідчих дій зі збору та збереження цифрової інформації з відкритих джерел». URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/500229___686193 (дата звернення 03.03.2024)

19. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-04/ОНСНН_BerkeleyProtocol.pdf (дата звернення 03.03.2024).

20. Яновська О. Докази та доказування у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: практика Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_09_28_Ianovska_.pdf (дата звернення 03.03.2024).

21. Протокол Берклі з ведення розслідувань з використанням відкритих цифрових даних. Практичний посібник щодо ефективного використання цифрової інформації у відкритому доступі для розслідування порушень міжнародного кримінального права з прав людини та гуманітарного права (перекл. з англ.). Вид. офіц. Нью-Йорк, Женева, 2020. 119 с. URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> (дата звернення: 18.02.2024).

References:

1. Pro zarecistrovani kriminal'ni pravoporushennja ta rezultati ih dosudovogo rozsliduvannja [About registered criminal offenses and the results of their pretrial investigation]. *gp.gov.ua* Retrieved from <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-tarezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. [in Ukrainian].

2. Vapnjarchuk, V. V. (2017). *Teorija i praktika kriminal'nogo procesual'nogo dokazuvannja [Theory and practice of criminal procedural evidence]*. Harkiv. Jurajt [in Ukrainian].

3. Grinjuk, V. O. (2016). *Funkcija obvinuvachennja v kriminal'nomu provadzhenni Ukraïni: teorija ta praktika [The function of prosecution in criminal proceedings of Ukraine: theory and practice]*. Kiïv : Alerta [in Ukrainian].
4. Krushins'kij, S. A. (2017). *Podannja dokaziv u kriminal'nomu sudochinstvi Ukraïni [Submission of evidence in the criminal justice system of Ukraine]*. Hmel'nic'kij. Hmel'nic'kij universitet upravlinnja ta prava [in Ukrainian].
5. Drozd, V. G. (2018). *Pravove reguljuvannja dosudovogo rozsliduvannja: problemi teorïi ta praktiki [Legal regulation of pre-trial investigation: problems of theory and practice]*. Odessa: Vidav. dim «Gel'vetika» [in Ukrainian].
6. Teterjatnik, G. K. (2021). *Kriminal'ne provadzhennja v umovah nadzvichajnih pravovih rezhimiv: teoretiko-metodologichni ta prakseologichni osnovi [Criminal proceedings under extraordinary legal regimes: theoretical, methodological and praxeological foundations]*. Odesa. Vidavnichij dim «Gel'vetika» [in Ukrainian].
7. Gurtieva, L. M. (2022). Uchasniki kriminal'nogo provadzhennja z boku obvinuvachennja na stadiï dosudovogo rozsliduvannja : okremi pozicii Verhovnogo Sudu [Participants in criminal proceedings from the side of the prosecution at the stage of pre-trial investigation: separate positions of the Supreme Court.]. *Juridichnij naukovij elektronij zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 5, 541–545. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/5_2022/130.pdf. [in Ukrainian].
8. Kaplina, O. V. (2013). Zbirannja dokaziv storonami kriminal'nogo provadzhennja [Collection of evidence by parties to criminal proceedings]. *Proceedings from Vseukraïns'ka naukovo-praktichna Internet-konferentsiia «Aktual'ni problemi dokazuvannja v kriminal'nomu provadzhenni» – The All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference «Actual problems of proof in criminal proceedings»*. (pp. 223-229). Odesa. Juridichna literatura [in Ukrainian].
9. Lukashkina, T. V. (2017). Pokazannja jak dzherelo dokaziv u kriminal'nomu provadzhenni Ukraïni [Testimony as a source of evidence in criminal proceedings of Ukraine]. *Visnik Pivdenного regional'nogo centru nacional'noi akademii pravovih nauk Ukraïni - Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 11, 137–144. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2017_11_21 [in Ukrainian].
10. Zakon Ukraïni “Pro sudoustrij i status suddiv” [The Law of Ukraine “On the judicial system and the status of judges”]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].
11. Teterjatnik, G., Mudrec'ka, G., Reznichenko, G. (2023). *Aktual'ni problemi pri rozsliduvanni kriminal'nih prostupkiv, pov'jazanih z kolaboracijnoju dijial'nistju [Actual problems in the investigation of criminal offenses related to collaborative activities: methodical recommendations]*. Odesa : Vidavnictvo «Juridika» [in Ukrainian].
12. Pashkovs'kij, M. I. (2022). Osoblivosti vikoristannja OSINT pri dokumentuvanni ta rozsliduvanni kolaboracijnoi dijial'nosti [Peculiarities of using OSINT when documenting and investigating collaborative activities]. *Proceedings from Vseukraïns'ka naukovo-praktychna konferentsiia «Aktual'ni pitannja kriminal'no-pravovoï kvalifikacii, dokumentuvannja ta rozsliduvannja kolaboracionizmu» – The All-Ukrainian scientific and practical conference «Current issues of criminal-legal qualification, documentation and investigation of collaborationism»*. (pp. 108-113). Odesa : Vidavnichij dim «Gel'vetika» [in Ukrainian].
13. Salmanov, O. V., Topchij, A. O. (2023). Osoblivosti fiksacii dokaziv uchinennja voennih zlochiniv iz vidkritih dzherel internetu [Peculiarities of recording evidence of war crimes from open Internet sources]. *Zlochinnist' i protidija ij v umovah vijni: global'nij, regional'nij vimiri - Crime and its countermeasures in the conditions of war: global, regional dimensions*, 195-198 [in Ukrainian].

14. Shkol'nikov, V. I. (2018). Pravova osnova otrimannja informacii z merezhi internet u kriminal'nomu provadzhenni [Legal basis of obtaining information from the Internet in criminal proceedings]. *Visnik NTUU «KPI». Politologija. Sociologija. Pravo - Bulletin of NTUU "KPI".* *Politology. Sociology. Right*, 4 (40) 2018, 172-176. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2018_4_30. [in Ukrainian].

15. Zakon Ukraïni “Kriminal'nij procesual'nij kodeks Ukraïni” [The Law of Ukraine “Criminal Procedure Code of Ukraine”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].

16. Postanova Drugoï sudovoï palati Kasacijnogo kriminal'nogo sudu Verhovnogo Sudu [Resolution of the Second Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court]. (n.d). verdictum.ligazon.net Retrieved from <https://verdictum.ligazon.net/document/88904111> [in Ukrainian].

17. Greben'kova, M. S. (2022). Zbirannja storonoju obvinuvachennja elektronnih vidobrazhen' pid chas rozsliduvannja kolaboracijnoï dijalnosti [Collection of electronic images by the prosecution during the investigation of collaborative activities]. *Proceedings from Vseukraïns'ka naukovo-praktychna konferentsiia «Aktual'ni pitannja kriminal'no-pravovoï kvalifikacii, dokumentuvannja ta rozsliduvannja kolaboracionizmu» – The All-Ukrainian scientific and practical conference «Current issues of criminal-legal qualification, documentation and investigation of collaborationism»*. (pp. 161-164). Odesa : Vidavnichij dim «Gel'vetika» [in Ukrainian].

18. List-orientuvannja Ofisu General'nogo prokurora Kerivnikam oblasnih prokuratur «Pro organizaciju provedennja slidchih dij zi zboru ta zberezhennja cifrovoï informacii z vidkritih dzherel» [The Orientation letter of the Office of the Prosecutor General to the heads of regional prosecutor's offices "On the organization of investigative actions on the collection and preservation of digital information from open sources."]. (n.d). zakononline.com.ua Retrieved from https://zakononline.com.ua/documents/show/500229__686193 [in Ukrainian].

19. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. www.ohchr.org Retrieved from https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-04/OHCHR_BerkeleyProtocol.pdf [in English].

20. Janovs'ka, O. *Dokazi ta dokazuvannja u kriminal'nomu provadzhenni v umovah voennogo stanu: praktika Verhovnogo Sudu [Evidence and proof in criminal proceedings under martial law: the practice of the Supreme Court]*. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_09_28_Ianovska_.pdf [in Ukrainian].

21. *Protokol Berkli z vedennja rozsliduvan' z vikoristannjam vidkritih cifrovih danih. Praktichnij posibnik shhodo efektyvnogo vikoristannja cifrovoï informacii u vidkritomu dostupi dlja rozsliduvannja porushen' mizhnarodnogo kriminal'nogo prava z prav ljudini ta gumanitarnogo prava [The Berkeley Protocol for Investigating Open Digital Data. A practical guide on the effective use of publicly available digital information to investigate violations of international criminal human rights and humanitarian law]*. N'ju-Jork, Zheneva. Retrieved from <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> [in Ukrainian].

УДК 343.148:340.68

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-712-720](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-712-720)

Попович Ірина Миколаївна кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, вул. Золочівська, 8 а, м. Харків, 61177, тел.: (057) 372-20-01, <https://orcid.org/0000-0001-9329-5378>

ОЦІНКА ПОКАЗАНЬ СВІДКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. В статті йде мова про те, що оцінювання достовірності показань свідків та інших джерел доказів є важливою процесуальною діяльністю, яка здійснюється слідчими, прокурорами, судьями-слідчими та судами відповідно до закону і їх процесуальних повноважень. Суб'єктами цього процесу є також підозрювані, обвинувачені, їх законні представники, захисники, потерпілі та інші учасники судового процесу в рамках їх прав, що передбачені законом. Оцінка може бути здійснена усно або письмово і має значущі юридичні наслідки при прийнятті й обґрунтуванні процесуальних рішень. У дослідженні наведено процесуальні особливості показання свідка у вигляді ознак, якими вони характеризуються. Встановлення достовірності показань свідка та фактів, викладених в його показаннях, є важливим етапом кримінального провадження. Окрім достовірності показань свідків, також потрібно ретельно перевіряти достовірність показань інших учасників кримінального провадження, таких як потерпілий, експерт, підозрюваний (обвинувачений). Для забезпечення правильної оцінки достовірності показань свідків під час досудового розслідування враховуються такі фактори: правовий статус свідка, гарантії надання правової допомоги, наявність імунітетів або винагороди для свідка, його відповідальність, заборони на протиправний вплив на свідка, форма допиту свідка, норми щодо оцінки достовірності показань та професіоналізм слідчого або прокурора, який проводить досудове розслідування. Враховуючи представлені чинники та дотримуючись процесуальних норм можна забезпечити адекватну оцінку достовірності показань свідків та об'єктивність досудового розслідування.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, криміналістична методика, завідомо неправдиві показання, свідок, потерпілий, криміналістична характеристика, допит, тактика, процесуальна дія, сліди, доказ, судова експертиза, спеціальні знання, експерт, спеціаліст.

Popovich Iryna Mykolayivna PhD in Law, Leading researcher, National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute», Zalutinskaya St., 8a, Kharkiv, 61177, tel.: (057) 372-20-01, <https://orcid.org/0000-0001-9329-5378>

EVALUATION OF WITNESS TESTIMONY IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract. The article discusses the fact that the assessment of the credibility of witness statements and other sources of evidence is an important procedural activity, which is carried out by investigators, prosecutors, investigative judges and courts in accordance with the law and their procedural powers. Subjects of this process are also suspects, accused persons, their legal representatives, defenders, victims and other participants in the legal process within the framework of their rights provided by law. The assessment can be made orally or in writing and has significant legal consequences when making and justifying procedural decisions. The research shows the procedural features of the testimony of a witness in the form of features that characterize them. Establishing the credibility of the testimony of a witness and the facts stated in his testimony is an important stage of criminal proceedings. In addition to the credibility of witness testimony, it is also necessary to carefully check the credibility of testimony of other participants in criminal proceedings, such as the victim, expert, suspect (accused). To ensure the correct assessment of the credibility of witness testimony during the pre-trial investigation, the following factors are taken into account: the legal status of the witness, guarantees of legal aid, the presence of immunities or rewards for the witness, his responsibility, prohibitions on unlawful influence on the witness, the form of witness interrogation, norms for assessing the credibility of testimony and the professionalism of the investigator or prosecutor conducting the pre-trial investigation. Taking into account the presented factors and observing the procedural norms, it is possible to ensure an adequate assessment of the credibility of the testimony of witnesses and the objectivity of the pre-trial investigation.

Keywords: criminal proceedings, pre-trial investigation, forensic technique, known false testimony, witness, victim, forensic characteristics, interrogation, tactics, procedural action, traces, evidence, forensic examination, special knowledge, expert, specialist.

Постановка проблеми. Доказування у кримінальному провадженні є складним процесом, який залучає слідчих, прокурорів, слідчих суддів та суди. Одним з елементів цього процесу є оцінка доказів та їх процесуальних джерел, зокрема, оцінка достовірності показань свідка.

Показання – це інформація, яка надається усно або письмово під час допиту підозрюваними, обвинуваченими, свідками, потерпілими або експертами щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, яка має значення для цього провадження. Свідок зобов'язаний давати показання слідчим, прокурорам, слідчим суддям та суду відповідно до встановленого КПК України порядку. Свідок надає показання лише щодо фактів, які він сприймав особисто, за винятком випадків, передбачених КПК України.

Свідком є фізична особа, яка має відомості або може мати відомості про обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, і яка запрошена для надання показань. Свідок залучається до участі у кримінальному провадженні з метою надання достовірних показань щодо відомих йому обставин. Тому законодавець встановив обов'язок свідка надавати показання, за невиконання якого до нього можуть бути застосовані відповідні санкції, за винятком випадків, прямо передбачених законом.

Показання свідка мають свої процесуальні особливості і характеризуються певними ознаками: це усні або письмові повідомлення про факти, це повідомлення про обставини, які мають значення для кримінального провадження, це повідомлення, що надаються особами, запрошеними для допиту як свідки, і це повідомлення, яке отримується відповідно до закону.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблему оцінки показань свідків та інших процесуальних джерел доказів у кримінальному процесі досліджували такі українські та зарубіжні вчені, як В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубинський, Р. В. Костенко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, М. Є. Шумило тощо. Однак, незважаючи на це, науковий рівень розробки оцінки достовірності показань свідків є недостатнім і вимагає переосмислення та вдосконалення.

Автори статей в цілому використовують традиційний підхід до структури і форм оцінки показань свідків та інших процесуальних джерел доказів у кримінальному процесі.

Метою статті є проведення аналізу наукових праць і положень чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), які стосуються оцінки достовірності показань свідків під час досудового кримінального провадження.

Викладення основного матеріалу. Доказування у кримінальному судочинстві є складним процесом, в якому беруть участь слідчі, прокурори, слідчі судді та суди. Цей процес має різні елементи, одним з яких є оцінка доказів та їх процесуальних джерел, зокрема, оцінка достовірності показань свідка. Згідно з пунктом 2 статті 84 Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК), серед процесуальних джерел доказів, велике значення мають показання - інформація, що надається усно або письмово під час допиту

підозрюваними, обвинуваченими, свідками, потерпілими, експертами щодо знаних ними обставин у кримінальному провадженні, які мають значення для цього провадження (пункт 1 статті 95 КПК) [1].

У цій статті ми розглянемо показання свідка та оцінку їх достовірності. Згідно з пунктом 1 статті 65 КПК, свідком вважається фізична особа, яка має знання або може мати знання про обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні і яка запрошена для надання показань. Свідок залучається до участі у кримінальному провадженні з метою надання правдивих показань щодо відомих йому обставин. Тому законодавець встановив обов'язок свідка надавати показання, і за невиконання цього обов'язку можуть застосовуватися відповідні санкції, за винятком випадків, прямо передбачених законом.

Показання свідка мають свої процесуальні особливості і характеризуються такими ознаками:

- 1) це усне або письмове повідомлення про факти,
- 2) це повідомлення про обставини, що мають значення для кримінального провадження,
- 3) це повідомлення, яке надають особи, що запрошені для допиту як свідки,
- 4) це повідомлення, яке отримується відповідно до закону [2].

Погоджуючись з думкою С. М. Стахівського, до змісту показань свідка мають входити відомості про обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, пояснення фактів, судження та припущення свідка, а також відомості про його можливу причетність або непричетність до злочину. Це допомагає у правильній побудові версій, виявленні нових доказів та інших аспектів розслідування [3; 4].

Оцінка доказів та їх процесуальних джерел є важливим елементом доказування. Процес оцінки показань свідка та інших процесуальних джерел доказів включає визначення їх належності, допустимості, достовірності та достатності для висунення слідчих версій та прийняття відповідних рішень у кримінальному провадженні.

Оцінка належності, допустимості, достовірності показань свідка та інших процесуальних джерел доказів проводиться як під час збирання доказів, так і на підсумковому етапі досудового розслідування перед прийняттям процесуальних рішень. Оцінка належності доказів передбачає встановлення зв'язку між доказами і обставинами, які підлягають доказуванню, під час процесу аналізу кожного доказу з точки зору його належності до події, що розслідується.

Оцінка допустимості доказів та їх процесуальних джерел є необхідною для забезпечення їх достовірності і вирішення таких питань: 1) чи дозволяє

закон використовувати певне джерело інформації у кримінальному провадженні; 2) чи було додержано процесуальні вимоги при отриманні та фіксації доказів; 3) як впливають процесуальні порушення на достовірність та повноту інформації; 4) чи використані всі необхідні джерела для встановлення фактичних даних [5].

Оцінка достовірності доказів, так само як і оцінка їх належності та процесуальних джерел, є тривалим процесом, який завершується лише в момент формулювання остаточних висновків у кримінальному провадженні на основі всіх зібраних доказів. Р. В. Костенко також відзначає, що питання про достовірність одержаних відомостей, і відповідно, їх визнання достовірними, не може бути віднесено до кінцевого етапу розслідування. Затребування належної та допустимої інформації, а також надання їй характеру доказів є необхідними задовго до завершення процесу доказування та встановлення обставин, які мають юридичне значення.

Під час оцінки достовірності відомостей про факти, органи розслідування та судової влади повинні аналізувати весь процес збирання доказів та процесуальних джерел. Наприклад, у випадку, коли інформація міститься у показаннях свідка, необхідно здійснити оцінку його здатності до передачі достовірної інформації.

Використання лише достовірних доказів та інформації є важливим для прийняття процесуальних рішень та виконання процесуальних дій, оскільки неправдиві або недостовірні відомості не можуть бути підставою для прийняття вагомих рішень.

Важливо з'ясувати, чи існує для свідка якийсь особистий інтерес у представленні певного бачення подій або чи є він свідком, який має нейтральне ставлення до справи від особистих якостей свідка. Для оцінки достовірності його показань важливими є психічний стан, інтелектуальні здібності, пам'ять, спроможність до адекватного сприйняття подій та інші характеристики, від умов вчинення діяння. Час, місце, обставини, під якими вчинено діяння, можуть впливати на достовірність показань свідка, від способу констатування явища. Записи, протоколи, фото- та відео документи, що фіксують події, можуть служити додатковими доказами та підтверджувати або спростовувати показання свідка, від науково-технічних можливостей, наявних у кожного свідка. Застосування спеціальних методів і засобів дослідження може допомогти перевірити достовірність показань та зробити вірогідні висновки [5].

Підсумовуючи, оцінка достовірності показань свідка та інших джерел доказів є невід'ємною складовою процесу доказування. Вона залежить від багатьох чинників, таких як характер показань, вмотивованість свідка, особисті якості, умови вчинення дії, спосіб констатування явища та науково-

технічні можливості. Важливо провести ретельний аналіз і перевірку доказів, щоб зробити висновок про їхню достовірність [6].

Завдяки проведенню вищезазначених дій, сторонам кримінального провадження надається можливість визначити достовірність показань свідка та встановити, чи відповідають факти, викладені в його показаннях, дійсності. Законодавством передбачено, що під час кримінального провадження слід збагачувати інформацію про достовірність показань свідка. Для цього сторонам кримінального провадження надається право ставити свідку запитання, спрямовані на перевірку його спроможності сприймати факти, що згадуються в його показаннях, а також інших обставин, які можуть впливати на достовірність його показань [7].

Для доведення недостовірності показань свідка сторонам надається право представити докази, такі як показання, документи, що підтверджують недобропорядність свідка, зокрема випадки, коли він був раніше засуджений за неправдиві показання, обман, шахрайство або інші нечесні дії. Свідок зобов'язаний відповідати на запитання, спрямовані на перевірку достовірності його показань. Крім того, свідок може бути допитаний стосовно своїх попередніх показань, які не узгоджуються з його поточними показаннями.

Встановлення достовірності показань свідка та фактів, викладених в його показаннях, є важливим етапом кримінального провадження. Використовуючи вищезазначені процедури, сторони кримінального провадження мають можливість наблизитись до об'єктивної правди та забезпечити справедливість у вирішенні кримінальних справ [8].

Тому, окрім достовірності показань свідків, також потрібно ретельно перевіряти достовірність показань інших учасників кримінального провадження, таких як потерпілий, експерт, підозрюваний (обвинувачений). Законодавство забезпечує їм право давати свідчення та повідомляти все, що вони вважають за необхідне для захисту своїх законних інтересів. Органи досудового розслідування та суд зобов'язані забезпечити реалізацію цих прав.

Проте, часто в ході досудового розслідування зустрічаються випадки, коли учасники змінюють свої первинні показання, включаючи потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого. Така зміна показань може створювати в судових органах обґрунтовані сумніви щодо їх неупередженості, що вимагає перевірки достовірності їх показань.

Наприклад, в одній кримінальній справі стосовно обвинуваченого Л., якому звинувачення в умисному заподіянні тілесних ушкоджень середньої тяжкості, потерпілий В. змінював свої показання щодо механізму тілесного ушкодження. Спочатку він заявив, що отримав удар палицею в область лівої руки в результаті сварки. Проте судово-медична експертиза спростувала цей механізм тілесного ушкодження. Потім В. заявив, що Л. скрутив йому руку, а

пізніше заявив, що Л. зламав йому руку. Кожен раз експертиза підтверджувала недостовірність цих показань.

Таким чином, виявлення недостовірних показань і зміни показань учасників кримінального провадження є важливим етапом розгляду справи. Це вимагає ретельної перевірки та застосування додаткових експертиз, щоб з'ясувати достовірність та встановити обставини, пов'язані зі зміною показань відповідних осіб.

Після детального аналізу та оцінки усіх зібраних у справі відомостей стало очевидним, що підозрюваний Л. категорично заперечує факт нанесення тілесного ушкодження потерпілому В. Також виявлено систематичну зміну показань потерпілого В. щодо механізму тілесного ушкодження, а судово-медична експертиза підтвердила недостовірність двох варіантів механізму тілесного ушкодження, названих потерпілим. Крім того, було виявлено наявність "ворожих" стосунків між В. та Л., що свідчить про упередженість та можливу неправдивість показань потерпілого. Також відсутні свідки, які б могли підтвердити події і надати об'єктивні показання.

У зв'язку з відсутністю достатніх доказів, що б підтверджували вину підозрюваного Л., та вичерпанням усіх процесуальних можливостей для їх отримання, слідчим було прийнято рішення про закриття кримінальної справи.

Висновок був зроблений на підставі аналізу усіх відомостей, що були зібрані у цій справі, та засвідчує неможливість доведення вини підозрюваного через недостатні докази та відсутність об'єктивних свідчень.

Ситуація, коли особи, що потерпіли від протиправних дій чи бездіяльності іншої особи, надають неправдиві показання, не є рідкісною. Тому, вважаємо доцільним розрити вимогу, передбачену статтею 96 КПК щодо з'ясування достовірності показань свідка, на потерпілого, підозрюваного та обвинуваченого. Оскільки суд несе відповідальність за законність, обґрунтованість та справедливість судового рішення, вважаємо, що він також має право ставити відповідні запитання з метою з'ясування достовірності показань цих осіб.

Достовірність висновків у кримінальному провадженні визначається внутрішнім переконанням особи, яка їх оцінює, згідно з частиною 1 статті 94 КПК. Це переконання формується на основі всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом. Кожен доказ оцінюється з точки зору його належності, допустимості та достовірності, а сукупність зібраних доказів оцінюється з точки зору їх достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Показання свідка мають свої специфічні характеристики та процесуальні особливості. Вони можуть бути усними або письмовими повідомле-

ннями про факти, що мають значення для кримінального провадження. Свідчення надають особи, що були викликані для допиту в якості свідків, а також посадові особи, які мають право проводити допит свідків у рамках кримінального судочинства.

Законом встановлено, що під час кримінального провадження перевіряється лише достовірність показань свідка. Зокрема, стаття 96 КПК України надає сторонам кримінального провадження право ставити свідку запитання, пов'язані з його сприйняттям

Отже, пропонується розширити право ставити відповідні запитання щодо достовірності показань не лише сторонам кримінального провадження, а також суду, який має відповідати за об'єктивність та справедливість судового процесу.

Висновки. Не існує чітких норм у кримінальному процесуальному законі щодо оцінки достовірності показань свідків під час досудового розслідування. Однак, закон закріплює основні принципи вільної оцінки доказів, які використовуються для з'ясування достовірності цих показань. Критерії оцінки є результатом наукових узагальнень слідчо-судової практики.

Для забезпечення правильної оцінки достовірності показань свідків під час досудового розслідування враховуються такі фактори: правовий статус свідка, гарантії надання правової допомоги, наявність імунитетів або винагороди для свідка, його відповідальність, заборони на протиправний вплив на свідка, форма допиту свідка, норми щодо оцінки достовірності показань та професіоналізм слідчого або прокурора, який проводить досудове розслідування.

Враховуючи ці чинники та дотримуючись процесуальних норм, можна забезпечити адекватну оцінку достовірності показань свідків та об'єктивність досудового розслідування.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України (зі змінами і доповненнями) від 13.04.2012 р. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10. № 11–12. № 13. Ст. 88.
2. Ляш А. О. Докази і доказування у кримінальному судочинстві: навч. посібник. Київ: Ун-т «Україна», 2016. 185 с.
3. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: монографія. Київ: Терно-граф, 2015. 272 с.
4. Стахівський С. М. Показання свідка як джерело доказів у кримінальному процесі: навч. посібник. Київ: Олан, 2011. 96 с.
5. Лозинська Ю. А. Кримінальні процесуальні гарантії показань свідка. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2017. Том 3. URL: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.47/part_3/25.pdf (дата звернення: 02.04.2024 р.).
6. Сучасний тлумачний словник української мови: 100000 слів / за заг. ред. В.В. Дубічинського. Х.: Школа, 2019. 1008 с.

7. Ляш А. О. Оцінка та використання доказів як елементи кримінально-процесуального доказування. К.: ВГЛ «Обрії», 2009. С. 111–115.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ: ЮСТІНІАН, 2012. 1224 с.

References:

1. Kriminal'nij procesual'nij kodeks Ukraïni (zi zminami i dopovnennjami) [Criminal Procedure Code of Ukraine (with changes and additions)]. (2012, April 13). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

2. Ljash, A. O. (2016). *Dokazi i dokazuvannja u kriminal'nomu sudochinstvi [Evidence and proof in criminal proceedings]*. Kiïv: Un-t «Ukraïna» [in Ukrainian].

3. Stahivs'kij, S. M. (2015). *Teorija i praktika kriminal'no-procesual'nogo dokazuvannja [heory and practice of criminal procedural evidence]*. Kiïv: Terno-graf [in Ukrainian].

4. Stahivs'kij, S. M. (2011). *Pokazannja svodka jak dzhereło dokaziv u kriminal'nomu procesi [Witness testimony as a source of evidence in a criminal trial]*. Kiïv: Olan [in Ukrainian].

5. Lozins'ka, Ju. A. (2017). Kriminal'ni procesual'ni garantiï pokazan' svodka [Criminal procedural guarantees of witness statements]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo nacional'nogo universitetu. Serija «Pravo» - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. "Law" series*, 3. Retrieved from http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.47/part_3/25.pdf [in Ukrainian].

6. Dubichins'kiy, V.V. (2019). *Suchasnij tlumachnij slovník ukraïns'koï movi: 100000 sliv [Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language: 100,000 words]*. H.: Shkola [in Ukrainian].

7. Ljash, A. O. (2009). *Ocinka ta vikoristannja dokaziv jak elementi kriminal'no-procesual'nogo dokazuvannja [Evaluation and use of evidence as elements of criminal procedural evidence]*. K.: VGL «Obriï» [in Ukrainian].

8. Goncharenko, V. G. , Nora, V. T. , Shumil, M. Є. (2012). *Kriminal'nij procesual'nij kodeks Ukraïni [Criminal Procedure Code of Ukraine]*. Kiïv: JuSTINIAN [in Ukrainian].

УДК 343.81(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-721-730](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-721-730)

Салаєва Карина Анатоліївна кандидат юридичних наук, м. Харків,
<https://orcid.org/0000-0003-2991-946X>

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЗАСУДЖЕНИХ КОЛАБОРАНТІВ ТА ДЕРЖАВНИХ ЗРАДНИКІВ

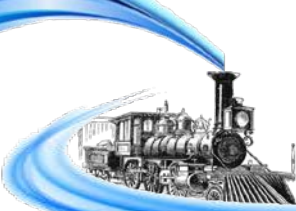
Анотація. Стаття досліджує проблему забезпечення безпеки засуджених колаборантів та державних зрадників в установах виконання покарань. В контексті зростання кількості випадків колабораційної діяльності та державної зради в країні, виникає необхідність у розробці ефективних стратегій для забезпечення безпеки цих категорій ув'язнених. Стаття аналізує підходи до роздільного тримання колаборантів та державних зрадників від інших засуджених, а також розглядає вплив цього заходу на загальний порядок в установах виконання покарання та на безпеку суспільства. Ефективне забезпечення безпеки засуджених колаборантів та державних зрадників є метою запобігання можливих негативних наслідків для суспільства та забезпечення реабілітації та ресоціалізації цих осіб.

Крім того, для зниження можливості конфліктів, забезпечення безпеки всіх учасників процесу виконання покарання в установах позбавлення волі та уникнення політичних та інших впливів, важливо строго дотримуватися вимог законодавства.

Зазначається, що основою для вжиття заходів забезпечення безпеки засуджених колаборантів та державних зрадників є наявність достовірних даних про загрозу їхньому життю та здоров'ю. Рішення про застосування таких заходів приймається відповідно до компетенції відповідальних органів, які мають повноваження на прийняття таких рішень. Також несвоєчасне вжиття заходів із забезпечення безпеки осіб, які перебувають в установах виконання покарань, або бездіяльність працівників органів та установ кримінально-виконавчої системи може призвести до притягнення посадових осіб до дисциплінарної або кримінальної відповідальності.

Висновок статті вказує на важливість ефективного захисту цих осіб для запобігання негативним наслідкам, а також продовження роботи у напрямку створення спеціальних установ виконання покарань для тримання колаборантів та державних зрадників.

Ключові слова: безпека засуджених, колаборант, колабораційна діяльність, державна зрада, державний зрадник.

Salaieva Karyna Anatoliivna Candidate of Legal Sciences, Kharkiv,
<https://orcid.org/0000-0003-2991-946X>

LEGAL GROUNDS FOR SECURITY PROVISION FOR CONVICTED COLLABORATORS AND STATE TRAITORS

Abstract. The article explores the issue of ensuring the safety of convicted collaborators and state traitors in correctional facilities. With the increasing cases of collaboration and state betrayal in the country, there is a necessity to develop effective strategies to ensure the safety of these categories of prisoners. The article analyzes approaches to segregating collaborators and state traitors from other convicts, and also examines the impact of this measure on the overall order in correctional facilities and on societal security. Effective security provision for convicted collaborators and state traitors aims to prevent potential negative consequences for society and to ensure the rehabilitation and reintegration of these individuals.

Furthermore, to reduce the possibility of conflicts and ensure the safety of all participants in the punishment execution process in correctional facilities, and to avoid political and other influences, it is crucial to strictly adhere to legal requirements.

It is noted that the basis for taking security measures for convicted collaborators and state traitors is the availability of credible data regarding threats to their lives and health. Decisions regarding the implementation of such measures are made according to the competence of responsible authorities empowered to make such decisions. Additionally, the failure to timely implement security measures for individuals in correctional facilities, or the inaction of personnel in criminal-executive system institutions, may lead to disciplinary or criminal liability for the officials involved.

The conclusion of the article emphasizes the importance of effectively protecting these individuals to prevent negative consequences, as well as continuing efforts towards the establishment of specialized correctional facilities for them.

Key words: safety of convicts, collaborator, collaboration activity, state treason, State traitor,

Постановка проблеми. Забезпечення безпеки засуджених державних зрадників та колаборантів в Україні є надзвичайно важливим аспектом збереження національної безпеки та правопорядку. Після винесення вироку такі особи стають об'єктом підвищеної уваги з боку правоохоронних та інших відомств, оскільки їхні дії можуть мати серйозні наслідки для суспільства та національної безпеки в цілому.

Згідно з українським законодавством, державна зрада та колаборація з іноземними державами є серйозними злочинами, які можуть призвести до великих втрат і шкоди для держави та її громадян. Таким чином, питання забезпечення безпеки таких осіб після винесення вироку має важливе значення для запобігання подальшим правопорушенням, захисту суспільства та збереження стабільності в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти розглянутої проблеми вже досліджувалися в роботах численних вітчизняних вчених, серед яких І.Г. Богатирьов, О.М. Джужа, О.Г. Колба, О.І. Осауленко, Р.М. Підвисоцький, А.Х. Степанюк та інші. Однак, не зменшуючи значення цих та інших наукових висловлювань, варто відзначити, що обговорювана в науковому співтоваристві проблема безпеки в установках виконання покарань залишається предметом активної дискусії в галузі кримінально-виконавчого права.

Метою статті є дослідження та аналіз стратегій і заходів, спрямованих на гарантування безпеки осіб, засуджених за колаборацію та державну зраду. Стаття спрямована на вивчення необхідності та ефективності відокремлення цих осіб від інших засуджених, а також на дослідження впливу таких заходів на загальний порядок в установах виконання покарань та на безпеку суспільства. Крім того, вона має на меті запропонувати рекомендації та стратегії для поліпшення безпеки та реабілітації засуджених колаборантів та державних зрадників у системі виправних установ.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-виконавче право, незважаючи на те, що його правовідносини знаходяться у сфері обмеження особистої недоторканності, все ж таки містить норми щодо захисту особи. Засуджені мають право на особисту безпеку, як це зазначено у ч. 1 ст. 10 Кримінально-виконавчого кодексу (далі — КВК) України. Це право ґрунтується на принципах поваги до прав та свобод людини, а також взаємної відповідальності держави і засудженого незалежно від вчиненого ним кримінального правопорушення. Держава, виконуючи функції примусу та покарання, зобов'язується здійснювати їх відповідально, безпечно та з повагою до прав особи. Це означає, що спеціальні уповноважені органи держави створюють безпечні умови відбування покарання, беручи до уваги різноманітні аспекти захисту: особисту безпеку засудженого, безпеку персоналу установ виконання покарань, а також захист суспільства від суспільно небезпечних засуджених. Таким чином, забезпечення безпеки засуджених є одним з ключових напрямків діяльності органів та установ виконання покарань.

Як вже зазначалось, елементом національної безпеки України є захист життєво важливих інтересів людини, громадянина і держави, який гарантує

сталий розвиток суспільства та своєчасну ідентифікацію, запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам. З цієї причини ст. 3 Основного Закону України визнає людину, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпеку як найвищу соціальну цінність у нашій державі, а ст. 27 містить важливий конституційний принцип, який покладає на неї обов'язок захищати життя та здоров'я людини, що не може бути обмежене за жодних обставин і умов [1].

Згідно зі статтею 63 Конституції України, засуджений зберігає всі права людини і громадянина, за винятком обмежень, які встановлені законом і вироком суду [1]. Таким чином, засуджені мають право на більшість прав, свобод та обов'язків людини й громадянина, включаючи право на життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність, а також на безпеку та інші.

Тож, право людини на фізичне та психічне здоров'я є першочерговою і визначальною передумовою для її життєдіяльності, яке має бути гарантовано законодавством і максимально захищено від будь-яких можливих загроз і небезпек. Виходячі з цього, право на особисту безпеку має велике значення, оскільки, як вірно відзначає О. В. Лисодед, забезпечення цього права як стану захищеності життєво важливих інтересів особи від будь-якої зовнішньої загрози стає дуже актуальним для засуджених, які перебувають під відбуванням покарання, пов'язаним із фактичним обмеженням або позбавленням волі особи. Умови відбування покарання, які часто включають ізоляцію від суспільства, роблять неможливим самостійне використання всіх засобів і механізмів для забезпечення власної безпеки, які доступні згідно із законодавством [2, с. 107].

Безпека з юридичної точки зору, як правило, визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз [3, с. 207], а також розглядається як гарантована захищеність та забезпеченість життєво важливих інтересів об'єкта від зовнішніх і внутрішніх загроз за допомогою конституційних, законодавчих і практичних заходів. Фахівці розглядають основні характеристики цього поняття, які включають в себе стан об'єкта, його здатність зберігати свою суть під впливом зовнішніх чи внутрішніх факторів, властивості системи, що базується на принципах структурної стійкості, самоорганізації та цілісності, а також необхідні умови для діяльності особи, суспільства, держави, що сприяють збереженню та зростанню їхніх духовних і матеріальних цінностей, відсутність небезпек та загроз для об'єкта [4, с. 57-61]. Таким чином, поняття «безпека» є складним явищем, яке визнається фахівцями як базова потреба людини. На думку А.Х. Степанюка, безпека є фундаментальною основою функціонування кримінально-виконавчої системи. Вона визнається як властивість кримінально-виконавчої системи, яка базується на принципах

цілісності та стійких зв'язків між її структурними підрозділами. Загроза кримінально-виконавчій безпеці вважається відхиленням від кримінально-виконавчої діяльності та порушенням порядку виконання покарання, що посягає на правове становище учасників кримінально-виконавчих відносин [5, с. 239-241].

Питання забезпечення безпеки стосується усіх засуджених без винятку, у тому числі тих, хто вчинив державну зраду, займалися колабораційною діяльністю. Це одні із найтяжчих правопорушень у кримінальному законодавстві, і незважаючи на це держава забезпечує таким особам дотримання усіх їхніх законних прав, зокрема на особисту безпеку. Це право включає в себе заходи, спрямовані на забезпечення безпеки засуджених в установах виконання покарань, під час транспортування, а також в процесі їхньої реінтеграції в суспільство після звільнення. Засуджені мають право на захист від будь-якої форми насильства, зловживання або недбалості, яка може виникнути під час їхнього перебування у виправних установах або після виходу на волю.

Це принципово важливе право, яке визнається як складова частина гуманного та справедливого підходу до виконання покарань і взаємовідносин з правопорушниками. Його дотримання сприяє створенню умов, необхідних для ефективної реабілітації та реінтеграції засуджених у суспільство, а також покращенню безпеки суспільства в цілому.

На початку року органами юстиції разом з установами виконання покарань було прийнято рішення утримувати засуджених за державну зраду та колабораціонізм окремо від інших засуджених, здійснивши переведення усіх в одну спеціально підготовлену колонію. Це сталося через те, що таких засуджених почали бити інші ув'язнені, бо як зазначає заступниця міністра юстиції України, серед ув'язнених — багато патріотично налаштованих осіб [6], крім того, вони негативно ставляться до тих, які стають зрадниками держави.

Олена Висоцька, заступниця міністра юстиції, також висловила думку, що серед в'язнів існує значна кількість осіб, що проявляють патріотичні настрої. У зв'язку з цим було вирішено ізолювати колаборантів та державних зрадників з метою забезпечення їх безпеки. З урахуванням зростання числа таких засуджених осіб у країні, виникла необхідність ускладнення забезпечення їхньої безпеки в умовах в'язниць. Це викликано тим, що інші ув'язнені можуть впливати на колаборантів та зрадників країни. Тому було введено норму про утримання колаборантів та державних зрадників в окремій установі виконання покарань.

Заступниця міністра відзначила, що Росія намагалася спровокувати засуджених до повстання в тюрмах, але їй це не вдалося. Незважаючи на

спроби Росії провокувати їх безпосередньо перед можливим повномасштабним вторгненням (що було чітко відслідковано з метою підготовки держави до внутрішніх конфліктів і, відповідно, залучення Національної гвардії України та інших сил для загасання проблем у містах з в'язницями та слідчими ізоляторами), таких подій не відбулося. Важливо відзначити, що серед ув'язнених був виражений патріотичний настрій, що виявлявся у тисячах звернень. Після цього було проведено процедуру помилування деяких засуджених, щоб вони могли приєднатися до оборонної діяльності проти збройної агресії [6].

Враховуючи вищевикладене, задля мінімізації виникнення конфліктів, забезпечення безпеки усіх учасників процесу виконання покарання у місцях позбавлення волі та уникнення політичних суперечностей та впливів необхідно обов'язково дотримуватися законодавчих вимог.

Відповідно до ст. 10 КВК України засуджені мають право на особисту безпеку. У разі виникнення небезпеки життю і здоров'ю засуджених, які відбувають покарання у виді арешту, обмеження або позбавлення волі, вони мають право звернутися із заявою до будь-якої посадової особи органу чи установи виконання покарань з проханням про забезпечення особистої безпеки. У цьому разі посадова особа зобов'язана вжити невідкладних заходів щодо забезпечення особистої безпеки будь-якого засудженого. Адміністрація установи виконання покарань вживає заходів до переведення засудженого в безпечне місце, а також інших заходів до усунення небезпеки, вирішує питання про місце подальшого відбування ним покарання. У разі наявності небезпеки для життя і здоров'я засуджених, до яких згідно із законом у зв'язку з їх участю у кримінальному судочинстві прийнято рішення про застосування заходів безпеки, адміністрація установи виконання покарань вживає заходів щодо забезпечення безпеки цих осіб. До зазначених осіб у разі необхідності застосовують ізольоване тримання або переводять в іншу установу виконання покарань [7].

Крім того, у розділі XXVII ч. 6 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань також містяться положення про необхідність та порядок забезпечення права засуджених на особисту безпеку. У разі виникнення небезпеки життю і здоров'ю засудженого, щодо якого згідно із законодавством у зв'язку з його участю у кримінальному судочинстві прийнято рішення про застосування заходів безпеки, необхідності захисту його від розправи з боку інших засуджених або за заявою засудженого з проханням про забезпечення особистої безпеки, якщо він не допустив порушення режиму, а також у разі необхідності ізоляції засудженого на час підготовки необхідних матеріалів на переведення його до іншої установи виконання покарань дозволяється тримати його в окремій камері та/або

карцері на загальних підставах до закінчення перевірки, усунення небезпеки, остаточного розв'язання конфлікту або отримання наряду на переведення, але не більше 30 діб [8].

Підставою для вжиття заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства є наявність достовірних даних про загрозу їхньому життю та здоров'ю. Такі заходи можуть бути прийняті внаслідок заяв осіб, які беруть участь у судочинстві, звернень їхніх близьких родичів або членів сімей, а також інформації оперативного характеру та інших джерел, що підтверджують наявність загрози. Рішення про застосування таких заходів приймається відповідно до компетенції органів дізнання, слідства, прокуратури або суду, які провадять відповідні кримінальні справи, в яких беруть участь вказані особи.

У випадку, якщо прийнято рішення про застосування заходів для забезпечення безпеки засудженого, адміністрація установи виконання покарань, дотримуючись вимог режиму тримання, негайно переводить його у безпечне місце та вживає інших заходів для усунення небезпеки. Ці заходи включають визначення персонального спального місця, відділення чи структурної дільниці для відбування покарання, зміну його робочого місця, переведення на ізольоване тримання або розгляд питання про переведення до іншої установи. Засуджений має право звернутися із заявою щодо захисту своєї особистої безпеки до будь-якої посадової особи органу або установи виконання покарань, і ця посадова особа зобов'язана негайно вжити заходів для забезпечення його безпеки.

У випадку отримання заяви або повідомлення про загрозу життю та здоров'ю засудженого, працівник установи виконання покарань негайно повідомляє про це начальнику установи або особі, що виконує його обов'язки, або, у відсутності останніх, черговому помічнику начальника установи. Після отримання такої інформації вказані посадові особи приймають заходи щодо ізоляції засудженого, якому загрожує небезпека для життя та здоров'я, і негайно доручають відповідним працівникам служб нагляду і безпеки чи оперативної роботи здійснити перевірку заяви чи повідомлення протягом трьох діб. У процесі перевірки встановлюються джерела загрози і складаються списки осіб, від яких вона може надходити.

Орган або установа виконання покарань інформує відповідний орган дізнання, слідчого, прокурора або суд, які здійснили вжиті заходи безпеки, про результати своєї діяльності. Засуджені, до яких були застосовані заходи для забезпечення їх безпеки, мають право подати письмові заяви про скасування цих заходів. Несвоєчасне вжиття персоналом органів та установ кримінально-виконавчої системи належних заходів для забезпечення безпеки осіб, які перебувають в установах виконання покарань, може призвести до притягнення посадових осіб до дисциплінарної або кримінальної відповідальності.

Враховуючи процедуру забезпечення такої безпеки, ресурсну затратність, а також залученість великої кількості суб'єктів-учасників кримінально-виконавчої системи, ізолювання та тримання інших засуджених колаборантів та державних зрадників в окремій установі виконання покарання є необхідною та важливою дією у сучасних реаліях. Підсумовуючи зазначене, пропонуємо взяти до уваги такі положення щодо безпеки засуджених та обов'язковості такого роздільного тримання:

1) безпека усіх ув'язнених (з урахуванням того, що багато ув'язнених можуть бути патріотично налаштовані та негативно ставитися до колаборантів та державних зрадників, окреме тримання може зменшити ризик конфліктів, нападів та загрози безпеці усіх засуджених);

2) забезпечення порядку (розділення колаборантів та державних зрадників від інших ув'язнених може сприяти збереженню порядку в установах виконання покарань та мінімізації можливих конфліктів, що можуть виникнути через ідеологічні чи політичні розбіжності);

3) зменшення впливу (окреме тримання колаборантів та державних зрадників може зменшити їхній вплив на інших ув'язнених, в тому числі на процес реабілітації та ресоціалізації);

4) безпека суспільства (враховуючи можливість зростання кількості колаборантів та зрадників держави в установах виконання покарань та їхній вплив на інших ув'язнених, окреме тримання може сприяти забезпеченню безпеки суспільства та запобіганню рецидиву).

Якщо колаборантів та державних зрадників тримати в окремих установах виконання покарань, безпека усіх ув'язнених може бути забезпечена шляхом уникнення конфліктів, зменшення насильства, покращення психологічного клімату, підвищення ефективності функціонування установи виконання покарань. Розділення між ув'язненими допомагає уникнути ситуацій, коли ідеологічні або політичні розбіжності можуть спричинити напругу або конфлікти серед них. Колаборанти та державні зрадники можуть бути об'єктом агресії або ворожнечі з боку інших засуджених через їхню участь у співпраці з окупаційними або ворожими режимами, що може породити ідеологічні та політичні конфлікти. Крім того, окреме тримання дозволяє ув'язненим, які не мають колабораційної або зрадницької історії, зосередитися на процесах реабілітації та ресоціалізації без впливу з боку цих категорій засуджених. Це сприяє створенню сприятливих умов для їхнього успішного повернення до суспільства після звільнення з колонії, коли деякі державні зрадники та колаборанти вже ніколи не зможуть покинути виправні установи через довічне ув'язнення. Тримання колаборантів та державних зрадників в окремих установах виконання покарань може сприяти забезпеченню безпеки суспільства шляхом запобігання можливих загроз і злочинних дій цих осіб.

Висновки. Отже, на основі запропонованого підходу щодо тримання державних зрадників та колаборантів в окремих установах виконання покарань можна зробити наступний висновок. Ізолювання цих категорій ув'язнених допомагає забезпечити безпеку не лише самим засудженим, а й суспільству в цілому. Цей підхід мінімізує можливість виникнення конфліктів та напруги в установах виконання покарань через ідеологічні або політичні розбіжності. Крім того, він сприяє підтримці порядку та дисципліни у в'язницях. Збереження цього розділення може бути ефективним засобом запобігання можливому впливу колаборантів та державних зрадників на інших ув'язнених, а також покращити умови для реабілітації та ресоціалізації засуджених. Таким чином, роздільне тримання в установах виконання покарань є важливим елементом забезпечення безпеки та порядку, який слід враховувати у вирішенні питань щодо організації виконання покарань у суспільстві.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 23.03.2024 р.).
2. Лисодєд О. В. Забезпечення права засуджених на особисту безпеку. Державна політика у сфері захисту потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні : матеріали круглого столу, 25 квітня 2013 року — Харків, 2013. С. 107-109.
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / відпов. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А – Г. 672 с.
4. Лапін В.М. Безпека життєдіяльності людини: навч. посіб. Київ : Знання, 1999. 184 с. С. 57–61.
5. Кримінально-виконавче право : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / за ред. проф. А.Х. Степанюка. Харків : Право, 2005. 256 с.
- 6 У тюрмах колаборантів вирішили утримувати окремо, щоб їх не побили інші в'язні. Режим доступу: https://lb.ua/society/2024/01/18/594433_tyurmah_kolaborantiv_virishili.html (дата звернення: 27.03.2024 р.).
7. Кримінально-виконавчий кодекс від 11 липня 2003 року. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 29.03.2024 р.)
8. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 05 вересня 2008 року. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (дата звернення: 29.03.2024 р.).

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> [in Ukrainian].
2. Lysodied O. V. (2013). Zabezpechennia prava zasudzhenykh na osobystu bezpeku [Ensuring the personal safety rights of convicts]. *Materialy kruhloho stolu «Derzhavna polityka u sferi zakhystu poterpilykh vid kryminalnykh pravoporushen v Ukraini» — Roundtable materials «State policy in the sphere of protection of victims of criminal offenses in Ukraine»*. (pp. 107-109). Kharkiv [in Ukrainian].

3. Yurydychna entsyklopediia v 6 t.[Legal Encyclopedia in 6 vol.] (1998). Kyiv: Ukr. entsykl [in Ukrainian].
4. Lapin V.M. (1999). *Bezpeka zhyttiediialnosti liudyny [Human life safety]*. Kyiv : Znannia [in Ukrainian].
5. A.Kh. Stepaniuk. (2005). *Kryminalno-vykonavche pravo [Criminal Executive Law]*. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
6. U tiurmakh kolaborantiv vyrishyly utrymuvaty okremo, shchob yikh ne pobyly inshi viazni [In prisons collaborators have been decided to be held separately to prevent them from being beaten by other inmates]. Retrived from: https://lb.ua/society/2024/01/18/594433_tyurmah_kolaborantiv_virishili.html [in Ukrainian].
7. Kryminalno-vykonavchyi kodeks vid 11 lypnia 2003 roku [Criminal executive code of Ukraine from July 11, 2003]. Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> [in Ukrainian].
8. Pravyla vnutrishnoho rozporiadku ustanov vykonannia pokaran, zatverdzeni nakazom Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 05 veresnia 2008 roku [Rules of Internal Order in Penal Institutions from September 5, 2008]. Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> in Ukrainian].

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-731-739](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-731-739)

Свиридов Семен Олексійович аспірант кафедри конституційного та адміністративного права Юридичного факультету, Державний університет інфраструктури та технологій, <https://orcid.org/0009-0003-3778-5577>

ОСНОВНІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИМ ЗАГРОЗАМ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Анотація. У статті проаналізовано основні засоби протидії фінансово-економічним загрозам підприємництва.

Зазначено, що ефективність такої протидії залежить від комплексного використання правових, економічних та організаційних засобів, а також від побудови цілісної системи фінансово-економічної безпеки підприємства. Остання представляє собою сукупність взаємопов'язаних заходів організаційно-правового характеру, що здійснюються з метою захисту підприємницької діяльності від реальних або потенційних дій фізичних чи юридичних осіб, які можуть призвести до істотних економічних втрат.

Акцентовано, що універсальної моделі побудови системи фінансово-економічної безпеки підприємства не існує. Кожне підприємство, виходячи зі своєї специфіки, можливостей та потреб, повинно розробляти власну конфігурацію системи безпеки.

Важливим аспектом протидії загрозам визначено регулярну оцінку рівня фінансово-економічної безпеки підприємства. Вона дозволяє встановити слабкі місця, потенційні ризики та оцінити ефективність вжитих заходів безпеки.

Доведено, що протидія фінансово-економічним загрозам є важливою умовою стабільного функціонування та розвитку підприємництва. Так, протидія фінансово-економічним загрозам дійсно є важливою умовою для стабільного функціонування та розвитку підприємництва. Фінансові та економічні загрози можуть включати в себе такі чинники, як економічні кризи, фінансові зморшки, нестабільність валютного курсу, інфляцію, банкрутство, фінансові шахрайства тощо. Протидія таким загрозам може включати різноманітні стратегії і заходи, такі як: ефективне фінансове планування; диверсифікація ризиків; ефективне управління ліквідністю; застосування фінансових інструментів забезпечення; моніторинг та аналіз; партнерство з фінансовими інституціями. Загалом, ефективне управління фінансами та розуміння фінансових ризиків є ключовими аспектами успішного стабільного

функціонування та розвитку підприємства в умовах сучасного економічного середовища. Важливим аспектом протидії загрозам є регулярна оцінка рівня фінансово-економічної безпеки підприємства. Вона дозволяє визначити слабкі місця, потенційні ризики та оцінити ефективність вжитих заходів безпеки.

Ключові слова: засоби протидії фінансово-економічним загрозам, підприємництво, економічна безпека, фінансово-економічна модель, контроль, аудит.

Svyrydov Semen Oleksiiovych graduate student of the Department of Constitutional and Administrative Law, Faculty of Law, State University of Infrastructure and Technologies, <https://orcid.org/0009-0003-3778-5577>

MAIN MEANS OF COUNTERING FINANCIAL AND ECONOMIC THREATS TO BUSINESS

Abstract. The article analyzes the main means of countering financial and economic threats to entrepreneurship.

It is noted that the effectiveness of such countermeasures depends on the complex use of legal, economic and organizational means, as well as on the construction of a complete system of financial and economic security of the enterprise. The latter is a set of interconnected measures of an organizational and legal nature, carried out with the aim of protecting business activity from real or potential actions of individuals or legal entities that may lead to significant economic losses.

It is emphasized that there is no universal model for building a system of financial and economic security of an enterprise. Each enterprise, based on its specifics, capabilities and needs, should develop its own configuration of the security system.

Regular assessment of the level of financial and economic security of the enterprise is defined as an important aspect of countering threats. It allows you to identify weak points, potential risks and evaluate the effectiveness of the security measures taken.

It has been proven that countering financial and economic threats is an important condition for the stable functioning and development of entrepreneurship. Thus, combating financial and economic threats is indeed an important condition for the stable functioning and development of entrepreneurship. Financial and economic threats can include factors such as economic crises, financial wrinkles, currency volatility, inflation, bankruptcy, financial fraud, etc. Countering such threats may include various strategies and measures, such as: effective financial planning; risk diversification; effective liquidity management; application of financial security

instruments; monitoring and analysis; partnership with financial institutions. In general, effective financial management and understanding of financial risks are key aspects of successful, stable operation and development of an enterprise in the conditions of the modern economic environment. An important aspect of combating threats is a regular assessment of the level of financial and economic security of the enterprise. It allows you to identify weak points, potential risks and evaluate the effectiveness of security measures taken.

Keywords: means of combating financial and economic threats, entrepreneurship, economic security, financial and economic model, control, audit.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми фінансово-економічної безпеки підприємництва в сучасних умовах не викликає сумнівів. В умовах нестабільності економічного та суспільно-політичного середовища, багато підприємств України стикаються з численними фінансово-економічними ризиками та загрозами, які негативно впливають на рівень їхньої економічної безпеки.

Забезпечення фінансово-економічної безпеки є важливим завданням для підприємств, оскільки від цього залежить їх стабільність, стійкість та ефективність функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження з питань економічної безпеки, як на рівні національної економіки, так і на рівні окремих суб'єктів господарювання, привернули увагу таких відомих вчених-економістів, як А. Гальчинський, В. Геєць, І. Зайцева, С. Мочерний, Я. Жаліло, І. Манцуров, В. Мунтіян, Т. Васильців, Т. Іванюта, Л. Пашнюк, В. Богомолів, Г. Андрощук, А. Барановський, С. Довбня та ін.

Незважаючи на значний внесок у цю сферу та враховуючи різноманітність та зростаючу актуальність проблеми в сучасних умовах господарювання, забезпечення належного рівня економічної безпеки вітчизняних суб'єктів господарювання, своєчасне виявлення та діагностика джерел небезпеки продовжують вимагати посиленої уваги.

Мета статті – аналіз основних засобів протидії фінансово-економічним загрозам підприємництва.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобалізації та постійних змін у економічному середовищі підприємства стикаються з низкою складних фінансово-економічних викликів, що можуть вплинути на їхню стійкість і навіть існування. Ці виклики можуть включати коливання валютних курсів, економічні кризи, зміни в законодавстві, конкуренцію на ринку та інші чинники, які порушують нормальне функціонування бізнесу. З метою запобігання та ефективного протистояння таким загрозам, підприємства повинні мати ретельно розроблену стратегію та комплексний арсенал засобів протидії, які допоможуть зберегти їхню стабільність та ділову активність.

Т. Г. Васильців під загрозою фінансово-економічній безпеці тлумачить можливі або реальні дії фізичних або юридичних осіб, які порушують рівень захищеності суб'єкта підприємницької діяльності та можуть призвести до припинення його функціонування або завдати фінансової та іншої шкоди [1].

Інше розуміння загрози визначається як комплекс умов і факторів, що створюють загрозу для реалізації економічних інтересів, що може породжувати різноманітні ризики. Загроза може бути розглянута як сукупність умов, процесів, та факторів, які перешкоджають реалізації національних економічних інтересів або створюють небезпеку для них і суб'єктів господарювання. Ця загроза може призвести до збитків або втрат, і комплексний показник цих наслідків визначає ступінь зниження економічного потенціалу протягом певного періоду часу [9].

Причини, які породжують загрози економічній безпеці підприємства, можуть бути поділені на дві категорії. З одного боку, існують загальноекономічні чинники (макрорівень), які впливають негативно на багато господарюючих суб'єктів і, відповідно, становлять загрозу національній економічній безпеці. З іншого боку, ми маємо чинники, що пов'язані з недоліками та неефективністю управлінських рішень, які приймає керівництво самого підприємства (мікрорівень). Тобто загрози економічній безпеці можуть виникати внаслідок зовнішніх факторів, таких як помилки у розробці та впровадженні реформ, або внаслідок нестійкості у науково-промисловій та інноваційній політиці держави, а також внаслідок втрати контролю над економічними процесами тощо [3].

У літературі запропоновано чимало різних диференціацій економічних загроз національній безпеці та підприємництву, однак нам імпонує класифікація, запропонована І. Ю. Зайцевою. Згідно з дослідницею загрози економічній безпеці підприємництва можна структурувати за низкою ознак, зокрема:

1. За місцем виникнення: а) зовнішні (економічні кризи, негативні макроекономічні та політичні обставини, недобросовісна конкуренція тощо); б) внутрішні (неефективний менеджмент, застарілі технології, низька кваліфікація персоналу тощо);

2. За джерелами виникнення: а) об'єктивні (зміни ринкової кон'юнктури, форс-мажорні обставини); суб'єктивні (неефективні управлінські рішення, шахрайство, розкрадання);

3. За можливістю прогнозування: а) прогнозовані; б) непрогнозовані;

4. За тривалістю дії: а) тимчасові; б) постійні;

5. За об'єктом посягань: а) загрози персоналу; б) загрози майну та ресурсам; в) загрози фінансам; г) загрози інформації; д) загрози діловій репутації [4, с. 15–17].

Подана класифікація актуальних загроз економічній безпеці держави, яка охоплює як традиційні, відомі загрози, так і нові, специфічні, може слугувати для їх ідентифікації, класифікації, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, послідовності та джерел виникнення, оцінки масштабів їх виявлення для планування та реалізації комплексу заходів щодо забезпечення економічної безпеки держави, а також при розробці новітніх та ефективних моделей національної економічної безпеки.

У контексті цього доречно відзначити, що протидію фінансово-економічним загрозам регулюють сукупність законів та підзаконних нормативних актів, які регулюють права, обов'язки та відповідальність суб'єктів безпеки, визначають їх компетенцію, створюють правову основу для прийняття ними відповідних рішень. Основу нормативно-правової бази складають Конституція України, Господарський, Цивільний, Податковий, Кримінальний, Бюджетний, Митний кодекси, Закони України «Про національну безпеку України» [10], «Про основи національної безпеки України» [11], «Про захист від недобросовісної конкуренції» [5] та ін.

Для комплексної протидії фінансово-економічним загрозам на підприємстві доцільно створити систему фінансово-економічної безпеки (далі –СФЕБ). Вона представляє собою сукупність взаємопов'язаних заходів організаційно-правового характеру, що здійснюються з метою захисту підприємницької діяльності від реальних або потенційних дій фізичних чи юридичних осіб, які можуть призвести до істотних економічних втрат.

Побудова ефективної СФЕБ передбачає вирішення низки методологічних та організаційних питань: визначення потреб підприємства у сфері безпеки, виходячи зі специфіки та масштабів діяльності; формування структури СФЕБ, розподіл функцій та повноважень між підрозділами; розробка політики та стратегії забезпечення фінансово-економічної безпеки; підбір, навчання та мотивація фахівців з безпеки; забезпечення ресурсами – фінансовими, матеріально-технічними, інформаційними; налагодження внутрішніх та зовнішніх комунікацій; регламентація діяльності – розробка норм, правил, регламентів, процедур; контроль функціонування СФЕБ та оцінка її ефективності тощо.

Важливо зазначити, що універсальної моделі побудови СФЕБ не існує. Кожне підприємство, виходячи зі своєї специфіки, можливостей та потреб, повинно розробляти власну конфігурацію системи безпеки.

Крім того, для ефективної протидії фінансово-економічним загрозам підприємства повинні використовувати комплекс заходів правового, економічного та організаційного характеру, зокрема:

1. Стратегічне та інноваційне планування діяльності, з урахуванням потенційних ризиків та загроз. Це дозволяє передбачати проблеми та завчасно розробляти заходи реагування;

2. Диверсифікація діяльності, ринків та контрагентів. Залежність від обмеженого кола партнерів, ринків чи напрямів діяльності значно підвищує вразливість підприємства;

3. Створення резервів та страхових фондів. Наявність фінансової «подушки безпеки» дозволяє компенсувати збитки при реалізації загроз;

4. Упровадження системи внутрішнього контролю та аудиту. Це дозволяє вчасно виявляти відхилення, порушення та потенційно небезпечні тенденції;

5. Правовий захист та юридичний супровід діяльності. Кваліфікована правова допомога необхідна для захисту законних інтересів та протидії протиправним посяганням;

6. Забезпечення інформаційної безпеки, захист комерційної таємниці. В епоху цифрових технологій витік «секретної» інформації може завдати значної шкоди;

7. Ретельний підбір, навчання та мотивація персоналу. Лояльні та високопрофесійні кадри – запорука стабільної та безпечної роботи підприємства;

8. Підтримка ділової репутації, позитивного іміджу. Добре ім'я серед партнерів та споживачів підвищує стійкість бізнесу;

9. Налагодження співпраці з правоохоронними органами та службами безпеки. Така взаємодія дозволяє оперативно реагувати на протиправні дії;

10. Регулярний моніторинг та оцінка рівня фінансово-економічної безпеки. Постійний контроль індикаторів безпеки дозволяє вчасно реагувати на негативні зміни.

Важливим аспектом протидії загрозам є регулярна оцінка рівня фінансово-економічної безпеки підприємства. Вона дозволяє визначити слабкі місця, потенційні ризики та оцінити ефективність вжитих заходів безпеки.

Так, для оцінки рівня безпеки використовують різні методичні підходи: індикаторний – порівняння фактичних показників безпеки з пороговими значеннями індикаторів; ресурсно-функціональний – оцінка рівня безпеки за функціональними складовими (фінансовою, кадровою, інформаційною тощо); програмно-цільовий – інтегральна оцінка відповідності фактичного стану безпеки запланованим цілям; ризиковий – оцінка сукупного ризику як результату впливу загроз на окремі функціональні сфери; економіко-математичне моделювання – використання моделей для прогнозування рівня безпеки залежно від зміни факторів впливу.

Кожен з цих підходів має свої переваги та обмеження, тому на практиці часто використовують їх комбінацію. При цьому важливо забезпечити комплексність, систематичність та об'єктивність оцінки. Результати оцінки рівня безпеки є основою для прийняття управлінських рішень щодо вдосконалення СФЕБ, коригування планів та заходів протидії загрозам.

Важливо відзначити і вплив воєнного стану, зумовленого збройною агресією РФ, на частоту фінансово-економічних загроз як підприємництву, так і економіці держави загалом. Так, протидіяти фінансово-економічним загрозам за таких умов можна, дотримуючись таких умов:

- пріоритетність встановлення та послідовність вирішення завдань, пов'язаних з фінансуванням оборонного комплексу країни;
- створення бюджетної системи, яка базується на принципах адресності, повноти, прозорості та пропорційності у вирішенні завдань, спрямованих на соціальний захист як військовослужбовців, так і цивільних осіб;
- інтеграція у глобальну систему фінансової безпеки за участю міжнародних фінансових інституцій та системи фінансової безпеки європейських країн;
- оцінка ризиків у функціонуванні банківської, кредитної та валютної систем, а також їх попередження та подолання та ін.

Висновки. Протидія фінансово-економічним загрозам є важливою умовою стабільного функціонування та розвитку підприємництва. Ефективність цієї протидії залежить від комплексного використання правових, економічних та організаційних засобів, а також від побудови цілісної системи фінансово-економічної безпеки підприємства.

Для комплексної протидії фінансово-економічним загрозам на підприємстві доцільно створити систему фінансово-економічної безпеки (далі –СФЕБ). Вона представляє собою сукупність взаємопов'язаних заходів організаційно-правового характеру, що здійснюються з метою захисту підприємницької діяльності від реальних або потенційних дій фізичних чи юридичних осіб, які можуть призвести до істотних економічних втрат.

Важливим аспектом протидії загрозам є регулярна оцінка рівня фінансово-економічної безпеки підприємства. Вона дозволяє визначити слабкі місця, потенційні ризики та оцінити ефективність вжитих заходів безпеки.

Перспективними напрямками подальших досліджень є вдосконалення правових механізмів протидії рейдерству, корупції, шахрайству; адаптація системи безпеки до нових загроз в умовах цифровізації економіки; розробка галузевих стандартів та методик оцінки рівня фінансово-економічної безпеки; поглиблення міжнародного співробітництва у цій сфері.

Література:

1. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізм зміцнення: Монографія. Львів: Вид-во ТзОВ "Ліга Прес", 2008. 385 с.
2. Довбня С.Б. Діагностика рівня економічної безпеки підприємства. *Фінанси підприємств*. 2008. №4. С. 88-97.
3. Економічна безпека суб'єктів підприємництва: навчальний посібник. / За заг. ред. проф. Зубка М.І. К., 2012. 226 с. URL: ifsa.kiev.ua/files/ekonomsec.pdf.

4. Зайцева І.Ю. Чи є економіка України гарантом економічної безпеки її підприємств. *Бизнес и безопасность*. 2014. №1. С. 15–17.
5. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06 1996 р. № 236/96-ВВР.
6. Іванюта Т.М. Економічна безпека підприємства: навч. посіб. / Т.М. Іванюта, А.О. Заїчковський. К.: ЦУЛ, 2009. 256 с.
7. Манцуров І.І. Побудова ієрархічної структури складових економічної безпеки підприємства. *Ефективна економіка*. 2011. №9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=9&y=2011/>
8. Особливості гарантування економічної безпеки підприємницької діяльності в ринкових умовах: Монографія / О.Ф. Долженков, Ж.О. Жуковська, О.М. Головченко; за заг. ред. О.Ф. Долженкова. Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2007. 208 с.
9. Пашнюк Л. Загрози економічній безпеці підприємства та засоби їх нейтралізації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. №10(151). С. 93–96.
10. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws>.
11. Про основи національної безпеки: Закон України від 19.06.2003 р. № 964 IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96415#Text>.

References:

1. Vasylytsiv, T. H. (2008) Ekonomichna bezpeka pidpriemnytstva Ukrainy: stratehiia ta mekhanizm zmitsnennia [Economic security of entrepreneurship of Ukraine: strategy and strengthening mechanism]: Monohrafiia. Lviv: Vyd-vo TzOV "Liha Pres", 385 s. [in English]
2. Dovbnia, S.B. (2008) Diahnostyka rivnia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Diagnostics of the level of economic security of the enterprise]. *Finansy pidpriemstv - Enterprise finance*. №4. S. 88-97. [in English]
3. Ekonomichna bezpeka subiektiv pidpriemnytstva: navchalnyi posibnyk [Economic security of business entities: study guide]. / Za zah. red. prof. Zubka M.I. K., 2012. 226 s. Retrieved from <https://ifsa.kiev.ua/files/ekonomsec.pdf>. [in English]
4. Zaitseva, I.Iu. (2014) Chy ye ekonomika Ukrainy harantom ekonomichnoi bezpeky yii pidpriemstv [Is the economy of Ukraine a guarantor of the economic security of its enterprises]. *Byznes y bezopasnost - Business and security*. №1. S. 15–17. [in English]
5. Zakon Ukrainy Pro zakhyst vid nedobrosovisnoi konkurentsii [Law of Ukraine On protection against unfair competition] vid 07.06 1996 r. № 236/96-VVR. <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in English]
6. Ivaniuta, T.M. (2009) Ekonomichna bezpeka pidpriemstva [Economic security of the enterprise]: navch. posib. / T.M. Ivaniuta, A.O. Zaichkovskiyi. K.: TsUL, 256 s. [in English]
7. Mantsurov, I.I. (2011) Pobudova iierarkhichnoi struktury skladovykh ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Construction of the hierarchical structure of the components of the economic security of the enterprise]. *Efektivna ekonomika - Efficient economy*. №9. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=9&y=2011/> [in English]
8. Osoblyvosti harantuvannia ekonomichnoi bezpeky pidpriemnytsskoi diialnosti v rynkovykh umovakh [Features of guaranteeing the economic security of entrepreneurial activity in market conditions]: Monohrafiia / O.F. Dolzhenkov, Zh.O. Zhukovska, O.M. Holovchenko; za zah. red. O.F. Dolzhenkova. Odessa: OIU KhNUVS, 2007. 208 s. [in English]

9. Pashniuk, L. (2013) Zahrozy ekonomichnii bezpetsi pidpriemstva ta zasoby yikh neutralizatsii [Threats to the economic security of the enterprise and means of their neutralization]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka - Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University*. 2013. №10(151). S. 93–96. [in English]
10. Zakon Ukrainy Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [Law of Ukraine On the national security of Ukraine] vid 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws>. [in English]
11. Zakon Ukrainy Pro osnovy natsionalnoi bezpeky [Law of Ukraine On the foundations of national security] vid 19.06.2003 r. № 964 IV. <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96415#Text>. [in English]

УДК 342

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-740-749](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-740-749)

Сербин Руслан Андрійович доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор, Національна академія внутрішніх справ, <https://orcid.org/0000-0002-8880-7743>

Корж-Ікаєва Таїсія Григорівна кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу організаційно-аналітичного забезпечення та контролю, Національна академія внутрішніх справ, <https://orcid.org/0000-0002-8908-9923>

СИСТЕМА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ПСИХОЛОГІЧНОМУ НАСИЛЬСТВУ (МОБІНГУ) В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. Протидія загальним негативним явищам, що в цілому не приносить користь суспільству та правовій системі України, завжди буде в центрі уваги. Акцентовано увагу, що з плином часу, все більше науковців, як і звісно законодавчий орган, звертають увагу на особливий різновид насильства, що може мати на перший погляд прихований характер, а саме психологічне насильство. Вся складність цього поняття полягає у його наслідках, що можуть проявлятися через певний проміжок часу, тобто після його фактичного застосування. З'ясовано, що активізація процесів протидії психологічному насильству (мобінгу) відбулася саме після 2022 року, коли було прийнято базовий нормативно-правовий акт, що спрямований на запобігання, протидію, а також на запровадження юридичної відповідальності за вчинення подібних діянь. Таким чином, вже більше року Україна має певні інструменти або механізми впливу на протидію психологічному насильству (мобінгу), що визначені на рівні законодавства.

Визначено, що система нормативно-правового забезпечення протидії психологічному насильству в Національній поліції України - це сукупність низки нормативно-правових та підзаконних нормативно-правових актів, що містять правові норми, в яких визначено загальні та/або особливі інструменти щодо протидії психологічному насильству (мобінгу) серед працівників, посадових та службових осіб всіх рівнів та підрозділів Національної поліції України. До основних нормативно-правових актів, можливо віднести Конституцію України, Закон України «Про Національну поліцію», Кодекс Законів про працю, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо

запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)», Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні».

Ключові слова: насильство, мобінг, Національна поліція України, правова норма, нормативно-правове забезпечення, адміністративна відповідальність.

Serbyn Ruslan Andriyovych doctor of law, professor, honored lawyer of Ukraine, vice-rector, National Academy of Internal Affairs, <https://orcid.org/0000-0002-8880-7743>

Korzh-Ikaieva Taisia Hryhorivna candidate of legal sciences, associate professor, head of the department of analytical work and management organization, National Academy of Internal Affairs, <https://orcid.org/0000-0002-8908-9923>

REGULATORY AND LEGAL ENSURING AGAINST PSYCHOLOGICAL VIOLENCE (MOBING) IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Abstract. Counteraction to general negative phenomena, which in general does not benefit society and the legal system of Ukraine, will always be in the center of attention. It is emphasized that over time, more and more scientists, as well as, of course, the legislative body, pay attention to a special type of violence that can have a hidden nature at first glance, namely psychological violence. The whole complexity of this concept lies in its consequences, which may appear after a certain period of time, that is, after its actual application.

It was found out that the intensification of the processes of combating psychological violence (mobbing) took place precisely after 2022, when the basic legal act aimed at prevention, countermeasures, as well as the introduction of legal responsibility for the commission of such acts was adopted. Thus, for more than a year, Ukraine has had certain tools or mechanisms of influence on countering psychological violence (mobbing), defined at the legislative level.

It was determined that the system of regulatory and legal support for countering psychological violence in the National Police of Ukraine is a set of a number of normative and sub-legal normative and legal acts containing legal norms, which define general and/or special tools for countering psychological violence (mobbing) among employees, officials and officials of all levels and divisions of the National Police of Ukraine. The main regulatory legal acts include the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On the National Police", the Code of Labor Laws, the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Prevention and

Counteraction of Mobbing (bullying) ", the Law of Ukraine "On Principles of Prevention and Counteraction of Discrimination in Ukraine", etc. Among other things, the "Methodology for preventing and countering discrimination based on gender and sexual harassment at the workplace in the system bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine" adopted by the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is of great importance.

Keywords: violence, mobbing, National Police of Ukraine, legal norm, regulatory and legal support, administrative responsibility.

Постановка проблеми. Категорія насильства є складним поліфункціональним явищем, що застосовується в межах значної кількості сфер суспільних відносин. Власне, розуміння насильства досить довгий період часу сприймалося, звісно що, як поняття негативне і, як таке, що має фізичне вираження, тобто повинно виражатися у завданні шкоди, у вигляді різного роду тілесних ушкоджень. Проте, з плином часу, все більше науковців, як і звісно законодавчий орган, звертають увагу на особливий різновид насильства, що може мати на перший погляд прихований характер, а саме психологічне насильство. Вся складність цього поняття полягає у його наслідках, що можуть проявлятися через певний проміжок часу, тобто після його фактичного застосування.

Варто зауважити, що активізація процесів протидії психологічному насильству (мобінгу) відбулася саме після 2022 року, коли було прийнято базовий нормативно-правовий акт, що спрямований на запобігання, протидію, а також на запровадження юридичної відповідальності за вчинення подібних діянь. Таким чином, вже більше року Україна має певні інструменти або механізми впливу на протидію психологічному насильству, що визначені на рівні законодавства.

Щодо особливої групи суспільства, а саме органів Національної поліції України, то в першу чергу слід звернути увагу на те, що саме цей суб'єкт визначений на рівні законодавства, як уповноважений орган щодо запобігання та протидії психологічному насильству. Втім, що стосується самого нормативно-правового забезпечення психологічному насильству (мобінгу) в Національній поліції України, то можуть виникати певні питання, що й слугує предметом для більш здійснення більш детального дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій підтверджує актуальність обраної тематики. Так, особливості нормативно-правового забезпечення насильства (мобінгу) в межах своїх наукових досліджень здійснювали такі науковці, як: Л. П. Гаращенко, О. Л. Остапенко, Т. В. Красюк, Л. Ю. Тимофєєва, В. В. Гончарук, О. В. Тищенко, Т. В. Колеснік, А. І. Лагутіна, О. І. Сердюк та інші. Проте, невіршеним питанням залишається система нормативно-

правового забезпечення запобігання мобінгу в межах окремої категорії працівників - Національної поліції України.

Метою статті – є визначення основних аспектів системи нормативно-правового забезпечення запобігання психологічному насильству в органах Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. В першу чергу зазначимо, що для української правової площини, проблема забезпечення прав працівників на гідне ставлення до них в процесі виконання своєї професійної, трудової діяльності, в тому числі й захисту від різного роду цькувань та протидії насильству в межах їхніх робочих місць є надто гострою та чутливою, що у свою чергу потребує усвідомленого опрацювання, а також нормативно-правового закріплення певних антимобінгових правових механізмів.

Варто погодитися з тим, що право на повагу честі та гідності людини, необхідно визначати, як таке: «що гарантоване державою та міжнародною спільнотою, що нерозривно пов'язані з особою носія. Вказане право – це конституційна цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їхньої сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав» [1, с. 36].

Основний Закон України – Конституція України у Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» визначила, групу правових норм, котрі зумовлюють заборону, що стосується посягань на конституційні права і свободи, а також рівність громадян (див. ст. 24 Конституції України), а також заборону втручатися в сімейне та особисте життя людини (див. ст. 32 Конституції України) [2].

Перші дослідження явища мобінгу (від англ. to mob – нападати, трюїти) були здійснені вченим-етологом Конрадом Лоренцом (доктор медицини, один із основоположників етології, науки, про поведінку тварин). У своїй книзі «Агресія» (1966 р.). В цьому контексті він виявляв в першу чергу, мобінг, серед птахів та тварин, додаючи, що це є своєрідний інстинкт у боротьбі за виживання у цьому Світі. За його переконаннями, люди можуть бути схильними саме до таких імпульсів в силу своєї природи, проте на відміну від тварин та птахів наділені інтелектом і можуть тримати такі імпульси під своїм раціональним контролем [3, с.248]. Пізніше а саме, у 70-х роках ХХ ст., швед Петер-Пауль Хайнеманн, який працював шкільним лікарем, написав книгу «Мобінг. Групове насильство серед дітей і дорослих», матеріалом для якої стали його спостереження за школярами. На думку цього шведського дослідника, стало можливим сприймати даний термін в контексті позначення феномену нападу групи людей чи окремої особи, котрі своєю поведінкою порушили всі соціальні та моральні норми. У сучасному значенні термін «мобінг» був вперше використаний шведським лікарем і психологом Хайнцем

Лейманом у своїй монографії «Мобінг, переслідування на роботі» у кінці 70-х років ХХ століття [4, с. 72].

Таким чином, можливо аргументовано вважати, що поняття психологічного насильства (мобінгу) має давню історію і є суто негативним явищем, що потребувало і потребує наразі належної системи нормативно-правового забезпечення.

Усталене розуміння системи нормативно-правового забезпечення будь-якої галузі чи правового інституту, в нашому дослідженні - це протидія психологічному насильству в Національній поліції України зводиться переважно до низки нормативно-правових та підзаконних нормативно-правових актів, що містять правові норми, в яких визначено загальні та/або особливі інструменти, якими регулюється така галузь чи правовий інститут. Саме в такому контексті й будемо розглядати систему нормативно-правового забезпечення протидії психологічному насильству в Національній поліції України. При цьому, необхідно розуміти, що такий інститут може включати в себе включати, як основні нормативні акти, якими визначено загальне нормативно-правове забезпечення протидії психологічному насильству (мобінгу) так і особливі, переважно підзаконні нормативно-правові акти, що визначають особливості протидії мобінгу саме в органах Національної поліції України.

Власне, для початку маємо згадати про ті основні міжнародні нормативно-правові акти, що є частиною українського законодавства та містять в собі правові норми, котрі стосуються загальної системи запобігання психологічному насильству (мобінгу). Так, Загальна декларація прав людини у ст. 5 проголошує, що «ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання» [5]. Така позиція закріплена і в положеннях Хартії Європейського Союзу про основоположні права: «...кожен робітник має право на умови праці, які поважають його здоров'я, безпеку та гідність» [6]. Також, в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, в ч. 3 ст. 26 визначено, що «В цьому відношенні всякого роду дискримінація повинна бути заборонена законом, і закон повинен гарантувати всім особам рівний і ефективний захист проти дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інші обставини» [7]. Власне в цьому документі, визначено основний, але не виключний перелік ознак, відповідно до яких може здійснюватися дискримінація особи, що можливо розуміти й в контексті співробітників Національної поліції України. Таким чином, дискримінація в колективі може відбуватися за ознаками, що відрізняють одну особу від іншої або групи осіб, та може стати підставою для психологічного цькування,

насильства з боку останніх. Цей міжнародний документ засуджує такі дії та закликає до заборони такого роду дій на рівні національного законодавства.

Важливою складовою частиною щодо запобігання насильству, що вчиняється шляхом як булінгу, так і мобінгу (цькування), є нормативно-правова база країн Європейського Союзу і національного законодавства України [8, с. 125].

Принагідно зауважимо, що в 2022 році Україна отримала офіційний статус держави кандидата в члени європейської спільноти - Європейського Союзу, у зв'язку з чим наша держава має виконати низку вимог щодо приведення свого законодавства до законодавства Європейського Союзу, в тому числі й того, що стосується запобігання мобінгу. Саме тому, виділимо деякі Директиви Європейського Союзу з окресленої тематики. Так, у Директиві № № 89/391/ЄЕС про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі, проголошено, що: «Працедавець зобов'язаний забезпечувати безпеку та охорону здоров'я працівників у кожному пов'язаному з роботою аспекті» [9]. Директива Європейського Союзу № 2000/78/ЄС встановлює рівність поводження у сфері праці та зайнятості, визначаючи поведінку з метою створення ворожої, образливої обстановки, яка принижує гідність людини, або як переслідування працівника, що прирівнюється до дискримінації трудових прав. Крім того, відповідно до статті 26 Європейської соціальної хартії, держави взяли на себе зобов'язання сприяти запобігання систематичним непорядним або явно негативним та образливим діям щодо окремих працівників на робочому місці або у зв'язку з виконанням роботи і вживати всіх відповідних заходів для захисту працівників від такої поведінки роботодавців [10].

Щодо основних нормативно-правових актів, які входять до системи нормативно-правового забезпечення протидії психологічному насильству (мобінгу) в Національній поліції України, то слід зазначити, що український законодавець в нормативному форматі вивів боротьбу з мобінгом на офіційний рівень прийнявши Закон України від 16.11.2022 р. № 2759-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)» (далі – Закон № 2759-IX) [11]. Відповідно до цього Закону, мобінг це: «систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої,

ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність» [11].

Крім того, найближчим до поняття мобінгу як психологічного знуцання – є поняття утисків, що міститься в Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Так, відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 1 утиск – небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери [12].

Враховуючи ухвалення Закону №2759-IX було прийнято також Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо протидії порушенню прав у сфері праці», яким внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення вчинення мобінгу та відповідні санкції за його вчинення [13].

Так, відповідно до статті 173-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення «вчинення мобінгу (цькування) працівника – тягне за собою накладення штрафу на громадян від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до тридцяти годин і накладення штрафу на фізичних осіб – підприємців, які використовують найману працю, посадових осіб – від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене групою осіб або особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за таке ж порушення, - тягне за собою накладення штрафу на громадян від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до п'ятдесяти годин і накладення штрафу на фізичних осіб – підприємців, які використовують найману працю, посадових осіб – від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин» [14].

Можемо погодитися певною мірою з позицією Остапенко Л. О., який зауважує, що саме на фоні Українського національного підйому у дерадянізації як самої України, так і відходу від по-факту скопійованого російського законодавства, ми отримали шанс належним чином застосувати правові можливості в нашій державі. Так, як зазначалось вище, в Україні дано зелене світло антимобінговому законодавству, однак, окрім Управління Державної служби з питань праці, поки що відсутні окремі спеціалізовані структури, які б здійснювали захист від мобінгу, так як сьогодні є гостра практична необхідність [15, с. 190].

Важливим у цьому контексті є те, що після прийняття зазначеного Закону № 2759-IX, Управлінням запобігання корупції Національної поліції України було надіслано Лист № 835/47-2-2022 від 28.12.2022 р. щодо недопущення у підпорядкованих підрозділах «мобінгу» (цькування), аналізуючи який можливо припустити, що він має більшою мірою рекомендаційний характер та роз'яснює положення прийнятого Закону, тому зараховувати цей Лист до системи нормативно-правового забезпечення протидії психологічному насильству (мобінгу) в Національній поліції України немає сенсу [16].

Крім того, за інформацією з відкритих джерел Департамент головної інспекції Національної поліції України повідомив про те, що наразі (станом на березень 2023 року) немає потреби у приведенні нормативно-правових актів з питань діяльності Національної поліції у відповідність до Закону №2759-IX.

Можемо також згадати в межах цього дослідження й про прийняту Міністерством внутрішніх справ України “Методику запобігання та протидії дискримінації за ознакою статі та сексуальним домаганням на робочому місці в органах системи Міністерства внутрішніх справ України”, що, власне, також стосується й Національної поліції та якою визначено особливості запобігання різного роду дискримінації, в тому числі й психологічного насильства [17]. Таким чином, система нормативно-правового забезпечення протидії психологічному насильству (мобінгу) в Національній поліції України, перебуває ще на стадії свого становлення, зважаючи на те, що основний законодавчий акт, яким було визначено основи запобігання мобінгу було прийнято в кінці 2022 року.

Висновки. Отже, система нормативно-правового забезпечення протидії психологічному насильству в Національній поліції України - це сукупність низки нормативно-правових та підзаконних нормативно-правових актів, що містять правові норми, в яких визначено загальні та/або особливі інструменти щодо протидії психологічному насильству (мобінгу) серед працівників, посадових та службових осіб всіх рівнів та підрозділів Національної поліції України. Серед основних нормативно-правових актів, можливо виділити: Конституцію України, Закон України “Про національну поліцію”, Кодекс Законів про працю, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)», Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» тощо. При цьому, з’ясовано, що важливе значення для досліджуваної системи має прийнята Міністерством внутрішніх справ України «Методика запобігання та протидії дискримінації за ознакою статі та сексуальним домаганням на робочому місці в органах системи Міністерства внутрішніх справ України».

Література:

1. Ковальова, М. Адміністративна відповідальність за мобінг: перспективи внесення змін до законодавства України. Актуальні проблеми правознавства. 2020. Вип. 4. С. 35-42. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/41961/1/Ковальова.pdf>
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
3. Тимофеева Л. Ю. Мобінг у контексті євроінтеграційної кримінально-правової політики. Держава та регіони. Серія: Право. 2019. № 3 (65). С. 247–252. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2019/42.pdf.
4. Правові проблеми трудового та пенсійного законодавства України в контексті євроінтеграції. монографія. за ред. Н.М. Хуторян, Я.В. Сімутіна, М.М. Шумило та ін. відповід. ред. Н.М. Хуторян. Київ: Ніка-Центр, 2017. 256 с.
5. Загальна декларація прав людини Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
6. Хартія основних прав Європейського Союзу (переклад А. Пендак). Ніщський договір та розширення Європейського Союзу. Київ. 2001. 124 с.
7. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
8. Остапенко О. Булінг і мобінг (цькування) як різновиди насильницьких посягань на фізичну особу. Volume 10, Number 4 (40), 2023 124-133. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/volume-10-number-4-40-2023/buling-i-mobing-ckuvannya-yak-riznovydy-nasylnyckyh>
9. Директива Ради № 89/391/ЄЕС від 12.06.1989 р. про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23#Text
10. Директива Європейського Союзу № 2000/78/ЄС від 27.10.2000 р. про встановлення загальних рамок для однакового ставлення в сфері зайнятості та професійної діяльності. URL: http://online.budstandart.com/%20ua/catalog/doc-page.html?id_doc=67418
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню): Закон України від 16.11.2022 р. № 2759-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022.
12. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>
13. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо протидії порушенню прав у сфері праці: Закон України від 01 грудня 2022 року № 2806-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2806-20>
14. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон від 07.12.1984 р. No 8073-X. *Відомості Верховної Ради України*. No 51. Ст. 1122
15. Остапенко Л.О. Окремі аспекти законодавства України про мобінг. Юридичний електронний журнал. №1.2023. С. 189–191 URL: http://lsey.org.ua/1_2023/44.pdf
16. Лист Управління запобігання корупції Національної поліції України “Щодо недопущення у підпорядкованих підрозділах «мобінгу» (цькування)” № 835/47-2-2022 від 28.12.2022. URL: <https://www.diac.org.ua/pro-toj-samij-list-upravl-nnya-zapob-gannya-korupts-ji-nats-onal-noji-pol-ts-ji-ukrajini>
17. Методика запобігання та протидії дискримінації за ознакою статі та сексуальним домаганням на робочому місці в органах системи Міністерства внутрішніх справ України. Міністерство внутрішніх вправ України Управління моніторингу дотримання прав людини. 2023 URL: https://media-www.npu.gov.ua/npu-pre-prod/sites/1/metodika_zapobigannya_ta_protidiyi_diskriminaciyi_za_oznakoyu_statyi.pdf

References:

1. Kovaljova, M. (2020). Administratyvna vidpovidalnistj za mobingh: perspektyvy vnesennja zmin do zakonodavstva Ukrainy. Aktualni problemy pravoznavstva, 4, 35-42. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/41961/1/Kovaljova.pdf>
2. Konstytucija Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
3. Timofjejeva, L. Ju. (2019). Mobingh u konteksti jevrintegracijnoji kryminaljno-pravovoji polityky. Derzhava ta rehiony. Serija: Pravo, 3 (65), 247–252. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2019/42.pdf.
4. Khutorjan, N. M., Simutina, Ja.V., Shumylo, M. M. (Eds.). (2017). Pravovi problemy trudovogho ta pensijnogho zakonodavstva Ukrainy v konteksti jevrintegraciji. Kyjiv: Nika-Centr.
5. Zaghaljna deklaracija prav ljudyny Prynjata i progholoshena rezolucijeju 217 A (III) Gheneraljnoji Asambleji OON vid 10 ghrudnja 1948 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
6. Pendak, A. (Translator). (2001). Khartija osnovnykh prav Jevropejskogho Sojuzu. Kyjiv.
7. Mizhnarodnyj pakt pro ghromadjanski ta politychni prava: ratyfikovano Ukazom Prezydiji Verkhovnoji Rady Ukrainjskoji RSR № 2148-VIII (2148-08) vid 19.10.73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
8. Ostapenko, O. (2023). Bulingh i mobingh (cjkuвання) jak riznovydy nasylnycjkykh posjaghanj na fizychnu osobu. Jurydychnyj elektronnyj zhurnal, 10 (4), 124-133. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/volume-10-number-4-40-2023/bulingh-i-mobingh-cjukuvannya-yak-riznovydy-nasylnyckykh>
9. Dyrektyva Rady # 89/391/JeES vid 12.06.1989 r. pro zaprovadzhennja zakhodiv, poklykanykh zaokhochuvaty do pokrashhennja bezpeky ta okhorony zdorov'ja pracivnykiv na roboti. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23#Text
10. Dyrektyva Jevropejskogho Sojuzu № 2000/78/JeS vid 27.10.2000 r. pro vstanovlennja zaghaljnykh ramok dlja odnakovogho stavlennja v sferi zajnjatosti ta profesijnoji dijalnosti. URL: http://online.budstandart.com/%20ua/catalog/doc-page.html?id_doc=67418
11. Pro vnesennja zmin do dejakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shhodo zapobighannja ta protydiji mobinghu (cjkuвання): Zakon Ukrainy vid 16.11.2022 p. № 2759-IKh. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy, 2022.
12. Pro zasady zapobighannja ta protydiji dyskryminaciji v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 06.09.2012 № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>
13. Pro vnesennja zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennja shhodo protydiji porushennju prav u sferi praci: Zakon Ukrainy vid 01 ghrudnja 2022 roku № 2806-IKh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2806-20>
14. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennja: Zakon vid 07.12.1984 r. № 8073-X. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. No 51. St. 1122
15. Ostapenko, L.O. (2023). Okremi aspekty zakonodavstva Ukrainy pro mobingh. Jurydychnyj elektronnyj zhurnal, 1, 189–191. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/44.pdf
16. Upravlinnja zapobighannja korupciji Nacionaljnoji policiji Ukrainy. (2022). Lyst “Shhodo nedopushhennja u pidporjadkovanykh pidrozdilakh «mobinghu» (cjkuвання)” № 835/47-2-2022 vid 28.12.2022. URL: <https://www.diac.org.ua/pro-toj-samij-list-upravl-nnya-zapob-gannya-korupts-ji-nats-onal-noji-pol-ts-ji-ukrajini>
17. Ministerstvo vnutrishnikh vprav Ukrainy. (2023). Metodyka zapobighannja ta protydiji dyskryminaciji za oznakoyu stati ta seksualnym domaghanjam na robochomu misci v orghanakh systemy Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy. Ministerstvo vnutrishnikh vprav Ukrainy Upravlinnja monitorynghu dotrymannja prav ljudyny. URL: https://media-www.npu.gov.ua/npu-preprod/sites/1/metodika_zapobigannya_ta_protidiyi_diskriminaciji_za_oznakoyu_stati.pdf

УДК 347.952

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-750-758](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-750-758)

Телявський Анатолій Миколайович приватний виконавець виконавчого округу м. Києва, Голова Наглядової Ради Всеукраїнської благодійної організації «Благодійний фонд Асоціації приватних виконавців України», аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін, Інститут права Львівського державного університету внутрішніх справ, <https://orcid.org/0009-0005-8403-6629>

ВИЗНАЧЕННЯ ЧАСТКИ ТА ЗВЕРНЕННЯ СТЯГНЕННЯ НА МАЙНО БОРЖНИКА, ЯКИМ ВІН ВОЛОДІЄ СПІЛЬНО З ІНШИМИ ОСОБАМИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Анотація. Автором статті розглянуто проблеми неефективності механізму визначення частки майна боржника та звернення стягнення на майно боржника, яким він володіє спільно з іншими особами, які зводяться, зокрема, до того, що: нормативно передбачені два окремі судові провадження – за ст. 443 («Визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами») Цивільного процесуального кодексу України та за ст. 440 («Звернення стягнення на грошові кошти, що належать іншим особам, та нерухоме майно, право власності на яке не зареєстровано в установленому законом порядку») ЦПК України; затягування «негайного» за законодавством розгляду судом подань на роки; порушення судами порядку розгляду шляхом виклику всіх учасників та перетворення розгляду подання / заяви виконавця на так зване позовне провадження з розширеною процесуальною формою.

У статті також проаналізовано проблеми зловживань правом зі сторони боржників та недобросовісних учасників правовідносин: *щодо спільної сумісної власності*: ініціюється спір про право для блокування судового розгляду подання виконавця за ст. 443 ЦПК України; ініціюється поділ майна подружжя як засіб уникнення звернення стягнення на майно; *щодо спільної часткової власності*: окрема проблематика на прикладі судових рішень Верховного Суду.

Оскільки самого визначення частки майна боржника недостатньо для можливості звернути стягнення на відповідне майно, запропоновано надати можливість виконавцям об'єднати вимоги подань за ст. 443 та ст. 440 ЦПК України хоча б в одне судове провадження.

Обґрунтовано пропозицію відмовляти у позовах про поділ майна подружжя без вимог про поділ боргових зобов'язань як інструмент зменшення

зловживань, оскільки, поділ боргових зобов'язань подружжя, набутих у шлюбі, має бути невід'ємною частиною вирішення питання про поділ майна такого подружжя.

Ключові слова: заходи примусового виконання, боржник, стягувач, примусове виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів, державний виконавець, приватний виконавець, виконавче провадження, процесуальний статус виконавця, арешт коштів, суд, ухвала суду, звернення стягнення, правочини у виконавчому провадженні, ускладнення у виконавчому провадженні.

Teliavskiy Anatolii Mykolaiovych private enforcement officer of the Enforcement District of Kyiv; Head of the Supervisory Board of the All-Ukrainian charitable organization "Charitable Fund of the Association of Private Enforcement Officers of Ukraine", graduate student of Civil Law Disciplines Department, Institute of Law, Lviv State University of Internal Affairs, <https://orcid.org/0009-0005-8403-6629>

DETERMINATION OF THE DEBTOR'S SHARE AND FORECLOSURE OF THE DEBTOR'S PROPERTY IN JOINT OWNERSHIP WITH OTHERS: PROBLEMATIC ISSUES

Abstract. The author of the article considered the problems of the ineffectiveness of the mechanism for determining the share of the debtor's property and foreclosing on the debtor's property, which he owns jointly with other persons, which boils down, in particular, to the fact that: two separate court proceedings are legally provided for – under Art. 443 ("Determining the share of the debtor's property in the property he jointly owns with other persons") of the Civil Procedural Code of Ukraine and under Art. 440 ("Foreclosure on money belonging to other persons and real estate, the ownership of which is not registered in accordance with the procedure established by law") of the Civil Procedural Code of Ukraine; delaying the "immediate" legal consideration of petitions by the court for years; violation by the courts of the order of consideration by summoning all participants and turning the consideration of the private enforcement officer's submission / statement into a so-called claim proceeding with an extended procedural form.

The article also analyzes the problems of abuse of rights by debtors and unscrupulous participants in legal relations: regarding joint co-ownership: a dispute about the right is initiated to block the judicial review of the private enforcement officer's submission under Art. 443 of the Civil Procedural Code of Ukraine; the division of the property of the spouses is initiated as a means of avoiding foreclosure on the property; regarding joint partial ownership: a separate issue based on the example of the Supreme Court's decisions.

Since the determination of the share of the debtor's property is not enough for the possibility of foreclosing on the relevant property, it is proposed to provide the private enforcement officers with the opportunity to combine the requirements of submissions under Art. 443 and Art. 440 of the Civil Procedural Code of Ukraine in at least one court proceeding.

The proposal to reject lawsuits for the division of marital property without requirements for the division of debt obligations as a tool to reduce abuse is substantiated, since the division of debt obligations of spouses acquired during marriage should be an integral part of solving the issue of dividing the property of such a spouse.

Keywords: measures of enforcement, enforcement creditor, debtor, enforcement of court and other jurisdictional bodies decisions, state enforcement officer, private enforcement officer, enforcement proceedings, procedural status of the enforcement officer, seizure of funds, court, ruling of the court, foreclosure, deals in enforcement proceedings, complications in enforcement proceedings.

Постановка проблеми. Неefективність механізму визначення частки майна боржника та звернення стягнення на майно боржника, яким він володіє спільно з іншими особами, зводиться, зокрема, до того, що:

- нормативно передбачені два окремі судові провадження – за ст. 443 («Визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами») Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (далі – ЦПК України) [1] та за ст. 440 («Звернення стягнення на грошові кошти, що належать іншим особам, та нерухоме майно, право власності на яке не зареєстровано в установленому законом порядку») ЦПК України;

- затягування «негайного» за законодавством розгляду на роки;

- порушення судами порядку розгляду шляхом виклику всіх учасників та перетворення розгляду подання / заяви виконавця на так зване позовне провадження з розширеною процесуальною формою.

Проблеми зловживань правом зі сторони боржників та недобросовісних учасників правовідносин:

- щодо спільної сумісної власності:

--- ініціюється спір про право для блокування судового розгляду подання виконавця за ст. 443 ЦПК України,

--- ініціюється поділ майна подружжя як засіб уникнення звернення стягнення на майно;

- щодо спільної часткової власності: окрема проблематика на прикладі судових рішень Верховного Суду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти окреслених питань досліджували такі науковці як: А. М. Авторгов, Ю. В. Білоусов, О. Б. Верба, Д. Є. Забзалюк, М. В. Ковалів, Л. В. Мелех, Ю. Д. Притика, С. Я. Фурса, С. Б. Цебенко та інші.

Мета статті – на основі аналізу норм чинного законодавства та судової практики запропонувати шляхи вирішення наявних проблем.

Виклад основного матеріалу. Чинне законодавство України містить недостатньо ефективні інструментарії в частині визначення частки та звернення стягнення на майно боржника, яким він володіє спільно з іншими особами.

Так, ст. 443 ЦПК України та ст. 335 Господарського процесуального кодексу України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ [2] (далі – ГПК України) передбачено порядок визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами.

Відповідно до ст. 443 ЦПК України питання про визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами, вирішується судом за поданням державного чи приватного виконавця. Суд у десятиденний строк розглядає це питання у судовому засіданні з повідомленням сторін та заінтересованих осіб. Неявка сторін та інших осіб не є перешкодою для вирішення питання про визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами.

У вищевказаних статтях закріплено порядок розгляду судами подання державного чи приватного виконавця про визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами.

Водночас, самого визначення частки майна боржника недостатньо для можливості звернути стягнення на відповідне майно.

В силу положень абзц. 4 ч. 5 ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», реєстрація речових прав на нерухоме майно в Україні здійснюється за заявою уповноваженої особи.

Тобто, за відсутності реєстрації права власності на частку майна боржника, навіть визначену ухвалою суду за поданням виконавця, – **останні зобов'язані звертатися до суду повторно**, але вже з наступним поданням про звернення стягнення на майно, право власності на яке не зареєстроване в установленому Законом порядку згідно зі ст. 440 ЦПК України або відповідно ст. 336 ГПК України. Так, питання про звернення стягнення на нерухоме майно боржника, право власності на яке не зареєстровано в установленому законом порядку, під час виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб) вирішуються судом за поданням державного виконавця, приватного виконавця. Суд негайно розглядає подання державного виконавця,

приватного виконавця без повідомлення сторін та інших заінтересованих осіб за участю державного виконавця, приватного виконавця.

Що створює умови для зловживань сторонам виконавчого провадження та затягування розгляду (оскільки сторони беруть участь при розгляді подання про визначення розміру, але згідно зі ст.ст. 439–441 ЦПК України суди розглядають інші подання виконавців без участі та повідомлення сторін, проте залучають останніх як це видно зі справ № 754/19492/21, 755/9444/20, що необґрунтовано затягує та ускладнює розгляд подання виконавця, перетворюючи його, фактично, на ще одне позовне провадження в межах існуючої справи).

Для прикладу, «негайний» розгляд, як це передбачено ч. 11 ст. 440 ЦПК України, подання про звернення стягнення на майно боржника, право власності на яке не зареєстроване в установленому Законом порядку, може тривати всупереч порядку, встановленому Законом, роками зі залученням судом усіх учасників, поданням відзивів, пояснень, заперечень лише в першій інстанції, як у справі № 2-111/12 (квітень 2021 року – 07 червня 2022 року).

За цей час майно втрачає вартість та стягувач втрачає надії повернути хоча б частину своїх коштів шляхом їх стягнення за рахунок майна боржника.

Отже, вбачаємо за доцільне надати можливість виконавцям об'єднувати вимоги подань за ст. 443 та ст. 440 ЦПК України щонайменше в одне провадження.

Окрім того, що сам процес визначення частки боржника та надання дозволу на звернення стягнення на майно боржника необґрунтовано поділений на фактично два окремі судові провадження, одне з яких є логічним продовженням наступного, – Великою Палатою Верховного Суду було сформовано у постанові від 08.06.2022 року у справі № 2-591/11 правовий висновок про те, що за наявності спору щодо визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами, його вирішення судом не є вирішенням процесуального питання, а є вирішенням матеріального спору. Такий спір може виникати, зокрема, тоді, коли відповідно до ч. 1 ст. 368 ЦК України майно належить двом або більше особам на праві спільної власності без визначення часток кожного з них у праві власності (право спільної сумісної власності). *Тобто, судовий розгляд такого подання підлягає завершенню із закриттям провадження у справі.*

Тобто, Верховним Судом було сформовано правовий висновок згідно з **яким недобросовісні боржники, заявляючи про наявність спору про право, можуть юридично і цілком законно заблокувати можливість виконавцеві використати інструментарії цивільного процесуального законодавства для визначення частки майна боржника у праві спільної сумісної власності.**

У свою чергу, **недобросовісні боржники використовують поділ майна подружжя та наявність спорів про права на спільне майно для уникнення звернення на нього стягнення та перешкоджання виконання рішення суду.**

В той час, як Верховним Судом не надано однозначної відповіді на питання: де проходить межа між захистом прав співвласника та зловживанням зі сторони боржника, та які критерії її визначення.

Для прикладу, в одному випадку, проводячи правовий аналіз справ щодо поділу майна подружжя за наявності відкритих виконавчих проваджень, Верховний Суд у постанові від 03.04.2019 року у справі № 726/831/15-ц надав правовий висновок про те, що поділ майна подружжя не може використовуватися учасниками цивільного оборону для уникнення сплати боргу боржником або виконання судового рішення про стягнення боргу.

В той час, як з іншого боку, Верховний Суд сформував правовий висновок, всупереч ч. 5 ст. 12 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», про те, що, незважаючи на наявність реєстрації права власності виключно за боржником (державний реєстр передбачає можливість реєстрації права сумісної власності), відкритого виконавчого провадження зі стягнення заборгованості з боржника – одного з подружжя, – це не є перешкодою для поділу майна подружжя та реалізації безумовного права одного з такого подружжя, навіть за наявності запису в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно про право власності виключно за одним з такого подружжя (постанова Верховного Суду від 01.04.2020 року у справі № 462/518/18).

Отже, поділ майна подружжя на стадії примусового виконання рішень може призводити до того, що один з подружжя отримує лише права на майно, уникаючи виконання **спільних зобов'язань**, які доволі часто прямо чи опосередковано призводили саме до виникнення можливості набуття прав подружжям на відповідне майно.

Верховний Суд у своїх правових висновках наголошував на необхідності також поділу спільних боргів подружжя при поділі майна та солідарній відповідальності подружжя, як це вказано у постанові від 13.03.2019 року у справі № 490/6024/16-ц чи від 30.06.2020 року у справі № 638/18231/15-ц.

Водночас, механізм такого поділу доволі не чіткий, оскільки в силу дії принципу диспозитивності саме позивач розпоряджається правом вимоги та формує позовні вимоги на власний розсуд, а спір стосується саме прав та обов'язків подружжя.

Проте, національні суди не відмовляють у задоволенні позовів про поділ майна подружжя у разі відсутності вимог щодо поділу зобов'язань подружжя,

що призводить до переходу до одного з подружжя виключно прав без боргових зобов'язань, та є зловживанням у разі спільного набуття у шлюбі таких боргів.

Як приклад, з власної практики можемо навести справу № 755/10177/20, в якій судом розглядався спір щодо поділу майна подружжя та визнання права спільної сумісної власності.

У вищевказаній справі поділ майна подружжя та визнання права спільної власності супроводжувалося наявністю в одного з подружжя боргових зобов'язань, набутих у шлюбі за договором поруки до кредитного договору від 25.06.2014 року, укладеного між банком та ТОВ, Товариство отримало 3 782 000 грн від кредитора під поруку боржника у виконавчому провадженні, яка не оскаржена його дружиною, а отже була вчинена зі згоди другого з подружжя та в інтересах сім'ї, як кінцевих фактичних бенефіціарів ТОВ за зобов'язання якого і поручався своїм майном, його єдиний засновник та директор – боржник.

Отже, суди першої та апеляційної інстанції стали на сторону боржника та його дружини, які фактично використали механізм поділу майна подружжя як черговий засіб уникнення боржником звернення стягнення на майно.

Тому, на нашу думку, поділ боргових зобов'язань подружжя, набутих у шлюбі, має бути невід'ємною частиною вирішення питання про поділ майна такого подружжя.

У разі ж відсутності вимоги про поділ зобов'язань подружжя, а не лише майна, – суд обмежений, з урахуванням принципу диспозитивності, в можливості об'єктивно та справедливо вирішити питання про поділ майна подружжя, визначити частку боржника у такому майні, що суперечить нормі права, закріпленій у ч. 1 ст. 2 ЦПК України.

За наявності на праві спільної часткової власності з визначеною часткою майна у боржника, особисто пройшов з серпня 2022 року по лютий 2024 року шлях одержання дозволу суду на звернення стягнення на нерухоме майно боржника, право власності на яке не зареєстровано в установленому Законом порядку в межах судової справи № 309/3522/22.

Водночас, така категорія справ може мати складнощі в частині визначення частки боржника на неподільну річ, зокрема, рухоме майно.

Погоджуємося із позицією судді Верховного Суду В. І. Крата, що держава має вживати всіх розумних заходів, щоб забезпечити виконання судового рішення. Цього можна досягти саме завдяки розширенню конструкції *франдаторності*, яка має надзвичайно важливе значення при виконанні судового рішення, і створенню механізмів, які унеможлиблювали б для осіб, яким на праві спільної власності належить певне майно, вчиняти дії, що унеможлиблюють виконання судового рішення або перешкоджають йому.

У цьому контексті важливим є підхід Великої Палати Верховного Суду, завдяки якому виконавці можуть оспорювати фродакторні правочини.

Суддею В. І. Кратом виокремлено три блоки питань щодо впливу режиму спільної власності на виконання судового рішення, які розглядала ОП КЦС і ВП ВС:

- 1) допустимість / недопустимість зняття арешту з рухомої неподільної речі, якщо один із співвласників не є боржником;
- 2) оспорення акта приватного виконавця про передачу майна стягувачу;
- 3) звернення виконавця до суду з поданням чи позовом про визначення частки.

В. І. Кратом підкреслено, що наявність судового рішення (чи то за результатом розгляду позову чи подання виконавця) про визначення частки боржника є підставою для внесення до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно запису про державну реєстрацію за боржником права спільної часткової власності.

Очевидно, що за наявності судового рішення про визначення частки боржника для внесення запису про частку в праві спільної часткової власності не може бути використаний механізм звернення стягнення на нерухоме майно боржника, право власності на яке не зареєстровано в установленому законом порядку (ч. 10 ст. 440 ЦПК України). Адже частка в праві спільної власності є майновим правом. Ця частка – окремий об'єкт, адже саме як окремий об'єкт вона відчужується (продаж частки в праві спільної власності на нерухоме майно, а не продаж нерухомості). У разі якщо продається частка, то співвласник має право її відчужувати на власний розсуд (з додержанням переважного права інших співвласників на її купівлю), а коли продається нерухомість, що належить співвласникам, вони мають спільно прийняти рішення про її продаж.

Серед об'єктів, правовий режим яких регулюється в гл. 13 ЦК України, *майнове право* (ч. 2 ст. 190 ЦК України) і *нерухома річ* (ст. 181 ЦК України) є різними об'єктами. *Майнове право* в різних правовідносинах може мати свої особливості. У відкритому переліку, передбаченому ст. 181 ЦК України, вказівка про інше нерухоме майно не може розумітися як допустимість вважати таким іншим нерухомим майном частку, яка є майновим правом. Тому *частка* не підпадає під розуміння нерухомого майна, наданого у ст. 181 ЦК України, за відсутності всіх позначених у цій статті ознак нерухомих речей. Отже, частка не може вважатися нерухомим майном, не може дорівнювати нерухомому майну.

Прогресивним є правовий висновок Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду, викладений у постанові від 11.12.2023 року у справі № 463/13099/21, згідно з яким: у разі якщо боржник не повідомив виконавця

та / або кредитора (стягувача) про правовий режим спільної часткової власності на рухому неподільну річ і відбулося звернення стягнення на рухому неподільну річ (продаж на торгах, передача стягувачу), то права та інтереси іншого співвласника (-ів), який (які) не є боржником (-ами), у спільній частковій власності на рухому неподільну річ мають захищатися шляхом виплати компенсації від недобросовісного співвласника-боржника, який не повідомив виконавця та / або кредитора (стягувача) про наявність правового режиму спільної часткової власності на рухому неподільну річ. (головуючий суддя: Крат В. І., судді-учасники колегії: Грушицький А. І., Гулько Б. І., Луспенник Д. Д., Погрібний С. О., Фаловська І. М., Червинська М. Є.).

Висновки. Оскільки самого визначення частки майна боржника недостатньо для можливості звернути стягнення на відповідне майно, пропонуємо надати можливість виконавцям об'єднати вимоги подань за ст. 443 та ст. 440 ЦПК України хоча б в одне судове провадження.

Пропонуємо відмовляти у позовах про поділ майна подружжя без вимог про поділ боргових зобов'язань як інструмент зменшення зловживань. Оскільки, на нашу думку, поділ боргових зобов'язань подружжя, набутих у шлюбі, має бути невід'ємною частиною вирішення питання про поділ майна такого подружжя.

У разі ж відсутності вимоги про поділ зобов'язань подружжя, а не лише майна, – суд обмежений, з урахуванням принципу диспозитивності, в можливості об'єктивно та справедливо вирішити питання про поділ майна подружжя, визначити частку боржника у такому майні, що суперечить нормі права, закріпленій у ч. 1 ст. 2 ЦПК України.

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.

References:

1. Tsyvil'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny [Civil Procedural Code of Ukraine] 18.03.2004. №1618-IV. zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. [in Ukrainian].
2. Hospodars'kyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny [Economic Procedure Code of Ukraine] 06.11.1991 р. № 1798-XII. zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>. [in Ukrainian].

УДК 347.919

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-759-770](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-759-770)

Угриновська Оксана Іванівна кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри цивільного права та процесу, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-3642-5903>

Андрухів Оксана Дмитрівна магістр права, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, юристка, <https://orcid.org/0000-0003-3062-7640>

ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ВИЗНАННЯ НЕОБҐРУНТОВАНИМИ АКТИВІВ ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ У ДОХІД ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ПРАКТИКИ

Анотація. У статті проаналізовано, яким чином функціонує в українських реаліях інститут визнання необґрунтованими активів та їх стягнення у дохід держави; досліджено правову природу цього інституту та його особливості; на прикладі релевантної судової практики виявлено та описано проблеми, які виникають у процесі застосування цивільної конфіскації та запропоновано примірні шляхи їх усунення.

Окреслено ознаки національної моделі цивільної конфіскації, а саме: обмежений «посадовими особами органів місцевого самоврядування та держави» спектр дії; специфічні критерії визначення необґрунтованості активів; недопущення ретроактивної дії в часі норм про стягнення необґрунтованих активів.

Установлено, що закон уможливорює застосування процедури цивільної конфіскації до де-факто будь-якої фізичної чи юридичної особи, яка є «номінальним» власником необґрунтованого активу.

Доведено, що стягнення необґрунтованих активів незначного розміру не може бути виправданим, оскільки за таких обставин заподіяна публічному посадовця шкода може виявитися вищою, аніж переслідуваний державою інтерес.

Наголошено на тому, що специфіка доказування (спростування) фактів (версій) сторін в багатьох випадках стосується дослідження тривалої історії накопичення активів, що часто виходять за межі загальних строків давності та об'єктивно може бути пов'язана із втратою матеріалів, які могли б бути використані як докази.

Констатовано, що алгоритм розрахунку розміру необґрунтованих активів є вкрай нечітким, оскільки потребує врахування «законних доходів», розуміння яких, своєю чергою, теж є доволі розмитим.

Акцентовано, що для ініціювання позову про стягнення необґрунтованих активів та уможливлення його потенційного задоволення їх вартість має сягати більше мільйона гривень. За таких умов, у осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, може скластися вкрай шкідливе уявлення про те, що набуття необґрунтованих активів у менших розмірах є безкарним, а відтак – соціально допустимим. З огляду на це доцільним видається зменшення мінімального порогу необґрунтованого активу.

Ключові слова: необґрунтовані активи, цивільна конфіскація, стягнення в дохід держави, законні доходи, незаконне збагачення.

Uhrynovska Oksana Ivanivna Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, associate professor of the Department of Civil law and procedure, Ivan Franko National University of Lviv, St. University, 1, Lviv, 79000, tel: (097)-344-61-69, <https://orcid.org/0000-0002-3642-5903>

Andrukhiiv Oksana Dmytrivna Master of Laws. The Department of Civil law and procedure, Ivan Franko National University of Lviv, St. University, 1, Lviv, 79000, tel.: (066) 379-57-49, <https://orcid.org/0000-0003-3062-7640>

PROCEEDINGS IN RECOGNITION CASES UNBASED ASSETS AND THEIR COLLECTION IN STATE REVENUE: PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT PRACTICE

Abstract. The article analyzes how the institution of recognition of unfounded assets and their collection into state income functions in Ukrainian realities; the legal nature of this institute and its features were investigated; on the example of relevant judicial practice, the problems that arise in the process of applying civil confiscation are identified and described, and exemplary ways of their elimination are proposed.

The features of the national model of civil confiscation are outlined, namely: the range of action limited by "officials of local self-government bodies and the state"; specific criteria for determining the unreasonableness of assets; non-admission of retroactive effect in time of the norms on recovery of unsubstantiated assets.

It is established that the law enables civil forfeiture to be applied to de facto any natural or legal person who is the "nominal" owner of an unsubstantiated asset.

It is proved that the recovery of unsubstantiated assets of a small size cannot be justified, because under such circumstances the damage caused to a public official may turn out to be higher than the interest pursued by the state.

It is emphasized that the specifics of proving (refuting) the facts (versions) of the parties in many cases relate to the investigation of the long history of the accumulation of assets, which often go beyond the general statute of limitations and can objectively be associated with the loss of materials that could be used as evidence.

It is established that the algorithm for calculating the amount of unsubstantiated assets is extremely unclear, as it requires taking into account "legitimate income", the understanding of which, in turn, is also quite vague.

It is emphasized that in order to initiate a claim for recovery of unsubstantiated assets and enable its potential satisfaction, their value must reach more than a million hryvnias. Under such conditions, persons authorized to perform the functions of the state or local self-government may form an extremely harmful idea that the acquisition of unsubstantiated assets in smaller amounts is impunity, and therefore socially permissible. In view of this, it seems appropriate to reduce the minimum threshold of unsubstantiated assets.

Keywords: unjustified assets, civil confiscation, levy on state income, legal income, illegal enrichment.

Постановка проблеми. На тлі перманентної боротьби із корупцією особливої значимості набувають правові механізми, що сприяють пониженню її рівня. Одним із таких механізмів, окрім звичних для усіх заходів кримінально-правового впливу, є інститут визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, вперше впроваджений в Україні ще у 2015 році. На той час можливість стягнення в дохід держави необґрунтованих активів була детермінована ухваленням обвинувального вироку, що спровокувало практичну надієвість досліджуваного інституту. Законом України № 263-IX від 31.10.2019 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» (далі – Закон № 263-IX) [10] було видалено прив'язку до обвинувального вироку як імперативної умови для стягнення активів та внесено зміни до низки нормативних актів. Так, у Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України) з'явилися, зокрема, три нові статті, об'єднані у розділ під назвою «Особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» [20]. Таким чином, законодавче врегулювання інституту визнання необґрунтованими активів вирізняється своєю лаконічністю, що закономірно спричиняє

необхідність заповнення існуючих прогалин шляхом формування якісної правозастосовної практики. Відтак пропонуємо проаналізувати іманентні ознаки визнання необґрунтованими активів та їх стягнення на користь держави не тільки за допомогою аналізу законодавчих норм, а й на прикладі судових рішень.

Виклад основного матеріалу. Визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави в наукових колах прийнято маркувати як цивільну конфіскацію [2, 5, 19]. Безперечно, так звана цивільна конфіскація має нетипову правову природу. На перший погляд, нібито очевидним є «каральний» характер стягнення активів на користь держави, оскільки де-факто відбувається примусове припинення права власності. Однак, конфіскація відбувається виключно у випадку недоведеності факту обґрунтованості законного походження активів. Зважаючи на це, стягнення у дохід держави необґрунтованих активів більш подібне до повернення законному власнику чи володільцю безпідставно набутого майна, що одразу ж ставить під сумнів «каральність» такого стягнення.

Попри те, що інститут цивільної конфіскації у його теперішній редакції з'явився у 2019 році, перший позов було скеровано до Вищого антикорупційного суду (далі – ВАКС) лише у 2021 році [18]. Загалом впродовж 2021-2023 років в цій категорії справ, згідно із даними Єдиного державного реєстру судових рішень, ВАКС як суд першої інстанції прийняв рішення тільки щодо 10 (десяти) позовів [3].

Отож, кількість проваджень у справах про визнання необґрунтованими активів є мізерним, майже «невидимим», що вочевидь свідчить не про відсутність випадків незаконного збагачення, а про недосконалість спеціального законодавства чи його незастосування на практиці уповноваженими органами (із суб'єктивних чи об'єктивних причин).

Цікаво те, що законом не передбачено необхідності встановлення певних підстав для ініціювання процесу виявлення необґрунтованих активів та початку збору уповноваженими органами підтверджуючих доказів, не передбачено й жодних критеріїв чи пріоритетів, за якими визначається черговість осіб, до яких буде заявлено позов[1]. Це дає підстави для висновку про відсутність законодавчих перешкод для початку процесу збору інформації щодо будь-якої особи, на яку поширюється дія Закону № 263-ІХ. Відтак особи, уповноважені на пред'явлення позовів про визнання необґрунтованими активів, або не мають достатнього стимулу для виконання своїх обов'язків або ж обмежені у ресурсах для їх реалізації. Обмеженість у ресурсах при цьому видається доволі дивною, оскільки органами, уповноваженими виявляти необґрунтовані активи та збирати підтверджуючі докази є Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, а

у окремих випадках – Державне бюро розслідувань та Офіс Генерального прокурора [10]. Зазначені правоохоронні органи мають потужний інструментарій для виявлення активів, законність яких викликає сумніви. До того ж, процес доказування у цій категорії справ є спрощеним з огляду на закріплення законодавцем презумпції необґрунтованості активів [6].

Беручи це до уваги, можна припустити, що непопулярність інституту цивільної конфіскації пояснюється тим, що згадані органи надають перевагу розгляду питання отримання незаконного доходу в площині кримінального обвинувачення. На наше переконання, це не завжди виправдано, оскільки цивільна конфіскація була впроваджена якраз таки із метою вилучення необґрунтованих активів та боротьби із корупцією у більш процесуально простий спосіб, не перенавантажений необхідністю дотримання стандарту «поза розумним сумнівом», на що звернув увагу і Касаційний цивільний суд Верховного суду (далі – КЦС ВС) у своїй постанові від 04 жовтня 2023 р. у справі № 991/2396/22 [8]. Натомість, доказування необґрунтованості активу та його стягнення в дохід держави відбувається за правилами «низького» стандарту, закріпленого у ч. 4 ст. 89 ЦПК України винятково для цієї категорії справ. Йдеться про «перевагу» доказів: факт вважається доведеним, коли ймовірність, що він відбувся, є вищою, аніж ймовірність протилежного. Тобто, суб'єктивне переконання судді має сягнути всього-навсього 51 відсотку [14].

Варто зауважити, що цивільна конфіскація (англ. *civil confiscation / non-conviction based forfeiture*) не є новелою українського правотворця, а імплементована у наше законодавство із використанням кращих практик англо-саксонського права [19]. При цьому національна модель цивільної конфіскації має індивідуальний набір іманентних ознак, а саме:

1. Обмежений «посадовими особами органів місцевого самоврядування та держави» спектр дії. Коло суб'єктів, які потенційно можуть зазнати цивільної конфіскації, обмежено особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, вичерпний перелік яких міститься у Законі України «Про запобігання корупції» [11]. Таким чином, впровадження цивільної конфіскації в українському контексті обумовлено перш за все суспільним запитом на припинення негативних практик незаконного збагачення так званими публічними посадовцями.

Окрім цього, закон уможливорює застосування процедури цивільної конфіскації до де-факто будь-якої фізичної чи юридичної особи, яка є «номінальним» власником необґрунтованого активу. Ця нормативна можливість обґрунтовується тим, що публічні посадовці, задля приховання незаконно набутих ними активів можуть вдаватися до їх офіційної реєстрації за третіми особами – родичами чи друзями. Принагідно зауважимо, що в розумінні Європейського Суду з прав людини подібна практика розцінюється

як така, що не становить загрози свавільному втручанню у гарантоване право «мирного володіння майном» [13], що підтверджується, до прикладу, тезою наступного змісту: *«конфіскаційні заходи можуть бути застосовані не лише до осіб, безпосередньо звинувачених у злочинах, але й до близьких родичів, які, ймовірно, неофіційно володіли та розпоряджались незаконно здобутим майном»* [21].

Задля протидії подібним механізмам набуття незаконних статків в тексті ч. 4 ст. 290 ЦПК України закріплене право звертатися із позовом до третьої особи, якщо вона набула необґрунтований актив у власність *«за дорученням»* особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; та якщо особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування може *«вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними»* [20]. При цьому для прийняття рішення про стягнення спірного активу в дохід держави достатнім є доведення існування хоча б однієї із двох вищенаведених обставин, про що зазначила апеляційна палата ВАКС у своїй постанові від 14.12.2023 року у справі № 991/366/22 [9]. У цій постанові суд також витлумачив, що вжитий у ч. 4 ст. 290 ЦПК України термін *«за дорученням»*, з огляду на специфічний контекст, не повинен тлумачитись традиційно. Натомість, наявність *«доручення»* слід констатувати у випадку, якщо *«третья особа діяла в інтересах суб'єкта декларування, а суб'єкт декларування, в свою чергу, отримав вигоду від набутого активу»* [9]. Отож, йдеться про формальне набуття активу *«не для себе»*. З таким підходом важко не погодитися, оскільки використання законодавчого поняття *«доручення»* в даному випадку було б абсурдним.

Можливість вчиняти дії, *«тотожні здійсненню права розпорядження»*, суд розкриває через їх примірний перелік, серед яких є, до прикладу, *«здійснення декларантом та/або власником за його дорученням витрат, пов'язаних з утриманням активу / укладення правочинів, пов'язаних з ефективним використанням активу; можливість суб'єкта декларування визначати користування активом іншими особами»* [17]. Наводячи цей примірний перелік, суд обґрунтовано виходить за рамки розуміння *«розпорядження»* як одного із трьох виключних повноважень власника. Однак, попри широкий спектр дій, що можуть бути прирівняні до розпорядження, очевидним є те, що доведення цієї обставини на практиці є вкрай складним та потребує зібрання значної доказової бази.

Цікавим є те, що фінансова спроможність *«юридичного»* власника набуття спірний актив не має визначального впливу на прийняття кінцевого рішення у цій категорії справ. Це пояснюється тим, що відсутність у формального власника достатніх законних доходів для набуття спірного

активу не обов'язково є маркером його набуття саме за кошти та за вказівкою публічного посадовця: не можна виключати, що цей актив придбано за кошти іншої, сторонньої особи. Дзеркальною є ситуація і у випадку наявності у третьої особи власних законно набутих статків для придбання спірного активу: сам по собі цей факт не спростовує можливості купівлі активу за кошти та для особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

З огляду на вище наведене, інститут цивільної конфіскації потребує внесення норм, які б нівелювали виникаючі прогалини та регулювали можливість (чи неможливість) перевірки та зіставлення доходів відповідача та його близьких родичів для доведення наявності оформлених на них необґрунтованих активів.

2. Специфічні критерії визначення необґрунтованості активів.

Згідно із положеннями ч. 2 ст. 290 у дохід держави можуть бути стягнуті активи, різниця між вартістю яких і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом, але не перевищує межу, встановлену статтею 368-5 Кримінального кодексу України, тобто 6500 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (НМДГ) [4; 20]. Таким чином, для визнання активів необґрунтованими їх вартість має варіюватися від 1 003 500 грн (стала величина) до величини, яка є змінною кожного року та залежить від розміру НМДГ для цілей кваліфікації кримінальних правопорушень (у 2023 році це, наприклад, було 8 723 000 грн) [4; 20].

Чіткі вартісні рамки необґрунтованих активів закріплені законодавцем із метою дотримання справедливого балансу між приватними та публічними інтересами. Безспірним є те, що стягнення необґрунтованих активів незначного розміру не може бути виправданим, оскільки за таких обставин заподіяна публічному посадовцю шкода може виявитися вищою, аніж переслідуваний державою інтерес. Однак, обрання саме такого діапазону необґрунтованих активів все ж викликає питання, відповіді на які не містяться навіть у пояснювальній записці до проекту згаданого Закону 263-ІХ від 31.10.2019 [12].

Так, відображений у ч. 2 ст. 290 ЦПК України підхід не позбавлений недосконалостей, оскільки створює можливості для зловживань потенційними відповідачами. До прикладу, необґрунтовані активи вартістю 900 000,00 грн не підпадають під дію норм цивільної конфіскації, а тому потенційний відповідач може без жодних побоювань незаконно набути ці досить значні кошти.

Наведена вище теза підтверджується і судовою практикою, згідно із якою у випадку пред'явлення до стягнення суми необґрунтованого активу, яка не досягає законодавчого мінімуму, у задоволенні відповідного позову слід відмовляти у повному обсязі [7, 16]. Процитований висновок є єдино правильно з огляду на те, що буквально тлумачення положень ч. 2 ст. 290 ЦПК України вказує на те, що невід'ємною ознакою необґрунтованого активу є його відповідність встановленому законодавцем вартісному критерію.

Аналізуючи критерії визнання активу необґрунтованим, ми вже ж не можемо переконливо стверджувати про їх відповідність вимогам «ясності» закону. Незважаючи на встановлення чітких вартісних меж, необґрунтований актив розраховується шляхом віднімання від усіх наявних в особи активів її законних доходів. З цього закономірно випливає запитання: «Чи можна вважати активи, еквівалентні законним доходам, необґрунтованими?». Визнаючи, що потенційний відповідач не використовував жодних коштів впродовж місяця чи кількох поспіль задля придбання певних активів, доведеться визнати й те, що його витрати на забезпечення своєї життєдіяльності дорівнюють нулю, що опосередковано вказує на наявність у нього інших, незаконних доходів.

У рішенні від 13.07.2022 у справі № 991/366/22 ВАКС висловлено наступну позицію з цього приводу: не можна наявністю в розпорядженні однієї суми коштів (доходів, грошових активів) раціонально пояснити одночасне здійснення витрат на проживання, трансакцій накопичувального характеру (вклади, інвестиції тощо) чи просте збереження (невитрачання) цієї суми коштів і придбання активу, щодо якого ставиться питання про його обґрунтованість, такої самої вартості [15].

Отже, перевіряючи обґрунтованість активів, суд повинен керуватися дійсною, а не формальною фінансовою спроможністю його придбання за рахунок вартості законних доходів.

3. Недопущення ретроактивної дії в часі норм про стягнення необґрунтованих активів.

Дія Закону № 263-ІХ обмежена не тільки у частині суб'єктів, а й темпоральними рамками: допустимим є пред'явлення позову про стягнення в дохід держави тільки тих необґрунтованих активів, які набуті після 28.11.2019 року. Однак, ця законодавча норма все ж не виключає можливості перевіряти обґрунтованість набуття публічним посадовцем активів за періоди, які передують згаданій вище даті. Більше того, це є майже неминучим з огляду на специфічний розподіл у цій категорії справ тягаря доказування, який покладає на потенційного відповідача обов'язок спростувати незаконність походження спірного активу.

Очевидним є те, що кошти, в обмін на які публічний посадовець набув необґрунтований актив, могли бути одержані ним задовго до 28.11.2019 року.

На цьому слушно акцентує увагу і ВАКС, зазначаючи, що «специфіка доказування (спростування) фактів (версій) сторін в багатьох випадках стосується дослідження тривалої історії накопичення активів, що часто виходять за межі загальних строків давності та об'єктивно може бути пов'язана із втратою матеріалів, які могли б бути використані як докази» [7].

Таким чином, хоч принцип заборони зворотної дії закону в часі дотримано, прийняття Закону № 263-ІХ все ж виконує функцію запобігання «легалізації» коштів, незаконно набутих у період до 28.11.2019 року.

Висновки. З огляду на вище наведене можна дійти висновку, що в інституті визнання необґрунтованими активів та їх стягнення у дохід держави виявлено ряд проблем, які потребують уваги та вирішення.

Найбільша проблематика інституту визнання необґрунтованими активів полягає у непоширеності його застосування на практиці. Як переконливо демонструє статистика, кількість розглянутих справ цієї категорії мізерна і вимірюється десятками.

Водночас сам по собі інститут цивільної конфіскації також не позбавлений недоліків. До прикладу, алгоритм розрахунку розміру необґрунтованих активів є вкрай нечітким, оскільки потребує врахування «законних доходів», розуміння яких, в свою чергу, теж є доволі розмитим. Формально, при купівлі квартири, вартість якої дорівнює трирічному законному доходу, необґрунтованій актив відсутній. Однак, слід враховувати, що вартість «законних доходів» не може дорівнювати вартості набутого «активу», щодо якого є підозри необґрунтованості, оскільки прожиття без витрат є утопічним.

Ще одним складним питанням є фактична недовіра інституту цивільної конфіскації у випадку «юридичної» належності необґрунтованого активу не особам, які є декларантами та щодо яких може бути застосоване стягнення, а їх родичам чи навіть стороннім особам: попри «низький» стандарт доказування встановлення цих обставин є процесуально складним.

Резюмуючи, варто згадати, що для ініціювання позову про стягнення необґрунтованих активів та уможливлення його потенційного задоволення їх вартість має сягати більше мільйона гривень. За таких умов, у осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, може скластися вкрай шкідливе уявлення про те, що набуття необґрунтованих активів у менших розмірах є безкарним, а відтак – соціально допустимим. З огляду на це, доцільним видається зменшення мінімального порогу необґрунтованого активу.

На наше переконання, більшість вищезазначених проблемних питань може і повинно бути вирішення у процесі правозастосування, а інститут цивільної конфіскації хоч і перебуває на етапі становлення, але має потенціал стати з часом ефективним механізмом запобігання незаконному збагаченню.

Література:

1. Боднарук Ю., Михайленко Д. «Арифметика» під час перевірки вартісних критеріїв необґрунтованості активів у практиці АП ВАКС. *Юридична практика*. URL: <https://pravo.ua/aryfmetryka-pry-perevirtsi-vartisnykh-kryteriiv-neobgruntovanosti-aktyviv-u-praktytsi-ap-vaks/>.
2. Ворожінський Я. В. Актуальні питання інституту визнання необґрунтованими активів. *Київський часопис права*. 2021. № 4. С. 94–102. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/82/75>.
3. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.
4. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 05.04.2001. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
5. Кройтор В. А. Вплив міжнародно-правових стандартів цивільного судочинства на розгляд справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 3 (50). С. 17–22.
6. Кройтор В. А. Розподіл обов'язків з доказування у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. *Право і суспільство*. 2023. № 4. С. 92–101.
7. Постанова Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду у справі № 991/2175/23 (провадження № 2/991/1/23) від 23.08.2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113065042>.
8. Постанова Верховного Суду у справі № 991/2396/22 (провадження № 61-8529св23) від 04.10.2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114020811>.
9. Постанова Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду у справі № 991/366/22 (провадження № 22-ц/991/5/22) від 14.12.2022. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107877652&red=10000307f09bd4bcfd08900e777c6bb90649d9&d=5>
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів: Закон України № 263-IX від 31.10.2019. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text>.
11. Про запобігання корупції: Закон України № 1700-VII від 14.10.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
12. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів № 1031 від 29.08.2019. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66264.
13. Протокол № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікований ратифіковано Законом № 475/97-ВР (475/97-ВР) від 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.
14. Резнікова В. Стандарт доказування «вірогідність доказів» у господарському судочинстві. *Право України*. 2021. № 9. С. 66–85. С. 69.
15. Рішення Вищого антикорупційного суду в у справі № 991/366/22 (провадження № 2/991/1/22) від 13.07.2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105252483>.
16. Рішення Вищого антикорупційного суду у справі № 991/2175/23 (провадження № 2/991/1/23) від 07.06.2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111481872>.
17. Рішення Вищого антикорупційного суду у справі № 991/9734/23 (провадження № 2/991/6/23) від 25.01.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116764596>

18. Слободян Б. Інститут стягнення необґрунтованих активів: перші результати і помилки. *Юридична газета Online*. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/institut-styagnennya-neobrunтованих-активів-pershі-rezultati-i-pomilki.html>.

19. Хутор Т. Цивільна конфіскація необґрунтованих активів крізь призму захисту права власності. Київ: ТОВ РЕД ЗЕТ, 2020. 40 с.

20. Цивільний процесуальний кодекс України № 1618-IV від 18.03.2004. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

21. Decision of the European Court of Human Rights as to the admissibility of application no. 36862/05 by Gogitidze and Others v. Georgia. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-10540>.

References:

1. Bodnaruk, Yu., Mykhailenko, D. «Aryfmetryka» pid chas perevirky vartisnykh kryteriiv neobgruntovanosti aktyviv u praktytsi AP VAKS ["Arithmetic" during the verification of the value criteria of the unreasonableness of assets in the practice of the appeals chamber of the Higher Anti-Corruption Court]. *Yurydychna praktyka*. URL: <https://pravo.ua/aryfmetryka-pry-perevirtsiivartisnykh-kryteriiv-neobgruntovanosti-aktyviv-u-praktytsi-ap-vaks/>.

2. Vorozhynskiy, Ya. V. (2021). Aktualni pytannia instytutu vyznannia neobgruntovanymy aktyviv. [Actual issues of the institution of recognition of unsubstantiated assets]. *Kyivskyi chasopys prava*, 4, 94–102. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/82/75>.

3. Iedyniy derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.

4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy № 2341-III vid 05 kvitnia 2001 roku [Criminal Code of Ukraine No. 2341-III dated April 5, 2001]. *Ofitsiyniy sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

5. Kroitor, V. A. (2023). Vplyv mizhnarodno-pravovykh standartiv tsyvilnoho sudochynstva na rozghliad sprav pro vyznannia neobgruntovanymy aktyviv ta yikh stiahnennia v dokhid derzhavy [The influence of international legal standards of civil justice on the consideration of cases of recognition of assets as unfounded and their collection into state income]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 3 (50), 17–22.

6. Kroitor, V. A. (2023). Rozpodil oboviazkiv z dokazuvannia u spravakh pro vyznannia neobgruntovanymy aktyviv ta yikh stiahnennia v dokhid derzhavy [Distribution of the burden of proof in cases of recognition of assets as unfounded and their collection into state income]. *Pravo i suspilstvo*, 4, 92–101.

7. Postanova Apeliatsiinoi palaty Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu u spravi № 991/2175/23 (provadzhennia № 2/991/1/23) vid 23 serpnia 2023 roku [Resolution of the Appeals Chamber of the Higher Anti-Corruption Court in case No. 991/2175/23 (proceedings No. 2/991/1/23) dated August 23, 2023]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113065042>.

8. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 991/2396/22 (provadzhennia № 61-8529sv23) vid 04 zhovtnia 2023 roku [Resolution of the Supreme Court in case No. 991/2396/22 (proceedings No. 61-8529sv23) dated October 4, 2023]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114020811>.

9. Postanova Apeliatsiinoi palaty Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu u spravi № 991/366/22 (provadzhennia № 22-ts/991/5/22) vid 14 hrudnia 2022 roku [Resolution of the Appeals Chamber of the Higher Anti-Corruption Court in case No. 991/366/22 (proceedings No. 22-ts/991/5/22) dated December 14, 2022]. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107877652&red=10000307f09bd4bcfd08900e777c6bb90649d9&d=5>

10. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo konfiskatsii nezakonnnykh aktyviv osib, upovnovazhenykh na vykonannia funktsii derzhavy abo mistsevoho samovriaduvannia, i pokarannia za nabuttia takykh aktyviv: Zakon Ukrainy № 263-IKh vid 31 zhovtnia 2019 roku [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the confiscation of illegal assets of persons authorized to perform the functions of the state or local self-government, and punishment for the acquisition of such assets: Law of Ukraine No. 263-IX of October 31, 2019]. Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text>.
11. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy № 1700-VII vid 14 zhovtnia 2014 roku [On prevention of corruption: Law of Ukraine No. 1700-VII of October 14, 2014]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
12. Proiekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo konfiskatsii nezakonnnykh aktyviv osib, upovnovazhenykh na vykonannia funktsii derzhavy abo mistsevoho samovriaduvannia, i pokarannia za nabuttia takykh aktyviv № 1031 vid 29 serpnia 2019 roku. Ofitsiynyi veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy [Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Confiscation of Illegal Assets of Persons Authorized to Perform Functions of the State or Local Self-Government and Punishment for Acquisition of Such Assets No. 1031 of August 29, 2019. The official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66264.
13. Protokol № 1 do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod, ratyfikovanyi ratyfikovano Zakonom № 475/97-VR (475/97-VR) vid 17 lypnia 1997 roku [Protocol No. 1 to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ratified by Law No. 475/97-BP (475/97-BP) dated July 17, 1997]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.
14. Rieznikova, V. (2021). Standart dokazuvannia «virohidnist dokaziv» u hospodarskomu sudochynstvi [The standard of proof "probability of evidence" in economic litigation]. *Pravo Ukrainy*, 9, 66–85.
15. Rishennia Vysshchoho aktykoruptsiinoho sudu v u spravi № 991/366/22 (provadzhennia № 2/991/1/22) vid 13 lypnia 2022 roku [Decision of the Higher Anti-Corruption Court in case No. 991/366/22 (proceedings No. 2/991/1/22) dated July 13, 2022]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105252483>.
16. Rishennia Vysshchoho antykoruptsiinoho sudu u spravi № 991/2175/23 (provadzhennia № 2/991/1/23) vid 07 chervnia 2023 roku [Decision of the High Anti-Corruption Court in case No. 991/2175/23 (proceedings No. 2/991/1/23) dated June 7, 2023]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111481872>.
17. Rishennia Vysshchoho antykoruptsiinoho sudu u spravi № 991/9734/23 (provadzhennia № 2/991/6/23) vid 25 sichnia 2024 roku [Decision of the High Anti-Corruption Court in case No. 991/9734/23 (proceedings No. 2/991/6/23) dated January 25, 2024]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116764596>.
18. Slobodian, B. Instytut stiahnennia neobgruntovanykh aktyviv: pershi rezultaty i pomylyky [Institute for the recovery of unsubstantiated assets: first results and mistakes]. *Yurydychna hazeta Online*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/institut-styagnennya-neobruntovaniih-aktiviv-pershi-rezultati-i-pomilki.html>.
19. Khutor, T. (2020). Tsyvilna konfiskatsiia neobgruntovanykh aktyviv kriz pryzmu zakhystu prava vlasnosti [Civil forfeiture of unsubstantiated assets through the lens of property rights protection]. Kyiv, 40.
20. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy № 1618-IV vid 18 bereznia 2004 roku [Civil Procedure Code of Ukraine No. 1618-IV of March 18, 2004]. *Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
21. Decision of the European Court of Human Rights as to the admissibility of application no. 36862/05 by Gogitidze and Others v. Georgia. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-10540>.

УДК 341.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-771-799](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-771-799)

Фарафонова Ірина Анатоліївна юрист, аспірант «Європейський професійний докторат» (м.Київ) доктор психології, академік психології МАБЕТ, керівник юридично-психологічного, Центр ХОСОУ, аспірант, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» кафедра філософії, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-2896-7518>

МІЖНАРОДНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ СУД В УКРАЇНІ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРІВ УКРАЇНИ В ПУБЛІКАЦІЯХ ЗМІ

Анотація. Актуальність дослідження в тому, що Міжнародний кримінальний суд в Україні – це феномен права, який є важливим напрямком права в Україні. Наразі для України визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду є неодмінною складовою європейського шляху розвитку. Додатково можна виділити 4 групи проблем ратифікації Україною Римського статуту: перша – проблеми роботи та репутації МКС; друга – приклад впливових іноземних держав; третя – негативний досвід іноземних держав та побоювання притягнення до відповідальності українських військовослужбовців; четверта – значні зміни національного законодавства. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» № 1401-VIII від 2 червня 2016 року, Заява Верховної Ради України від 25 лютого 2014 року № 790-VII Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків є важливими документами в Україні. Міжнародний кримінальний суд – це перший постійно діючий суд, заснований на багатосторонньому міжнародному договорі, який здійснює переслідування відповідальних фізичних осіб за такі діяння як геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та агресію.

У публікації розкриваються унікальність міжнародного кримінального суду в Україні з урахуванням моральних якостей прокурорів України, які досліджувались засобами масової інформації та іншими джерелами. Встановлено, що у Києві розпочав роботу польовий офіс Міжнародного кримінального суду. Про це під час брифінгу 14 вересня 2023 року повідомили генеральний прокурор України Андрій Костін та Прокурор Міжнародного кримінального суду Карім Хан, передає кореспондент Радіо Свобода. Як зазначив Андрій Костін, відкриття офісу це ще один крок до подальшого

зміцнення нашого партнерства. Польовий офіс Міжнародного кримінального суду в Україні є найбільшим представництвом МКС (ІСС) за межами Гааги. «Це найбільше представництво МКС за межами Гааги. Його робота допоможе посилити взаємодію між Україною та Міжнародним кримінальним судом.

Метою дослідження є особливість функціонування Міжнародного кримінального суду України в системі міжнародних судових інституцій з урахуванням моральних якостей прокурорів України. Автор провела дослідження по міжнародному праву, національному праву, методології, особистим цінностям людини та виклала результати дослідження у працях: 1) в тезах «Головні підходи у феноменологічних концепціях права», які увійшли збірник конференції «Філософія в сучасному світі [Електронний ресурс]: матеріали 3-ї Міжнар. наук.-практ. конф., 18-19 листопада 2022 р [11, стор.159-160]; 2) в тезах «Феноменологічний та конституційно – правовий аналіз України», опублікованих в Матеріалах міжнародного круглого столу «Україна на сучасній геополітичній шахівниці світу: феноменологічний та конституційно-правовий аналіз», 14 липня 2022. Ужгород. [12, стор. 111-114]; 3) в публікації по праву «Міжнародні договори України як феномен права» у фаховому журналі «Наука і техніка сьогодні» на стор. 226-235 (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка») Випуск № 3(31) 2024. Київ – 2024. [13, стр. 226-235]; 4) публікація автора по праву «Міжнародні суди як верховенство права» на стор.991-1004 у фаховому журналі по праву «Наукові перспективи». (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія») Випуск № 3(31) 2024. Київ – 2024. С.1338. [14, С.991-1004]; 5) в публікації по праву «Аналіз міжнародних рішень Європейського Суду по правам людини по заявам автора № 28780/02, № 4682/09, № 32740/08». Журнал «Наукові інновації та передові технології» № 4(32) 2024 (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка») Випуск № 4(32) 2024. Київ – 2024. [15, стор.500- 520]; 6) в тезах автора «Філософська методологія та її методи», які опубліковані в міжнародній конференції «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку» в Матеріалах ХІІІ-ої Міжнародної науково-практичної конференції 07 квітня 2024 року, м. Пештера Болгарія (дистанційно) [16, стор. 148-152]; 7) в публікації автора «Особистісні цінності людини» в міжнародному журналі по психології *Věda a perspektivy* N9 (16)2022. Чехія. Česká republika 2022 Чехія опубліковано 2022-09-28 [17, стор. 271- 279].

Ключові слова: міжнародний кримінальний суд, міжнародний кримінальний суд в Україні, міжнародне право, засоби масової інформації, закон, моральні якості прокурорів України, міжнародні договори, Верховна

рада України, президент, Радіо Свобода, Польовий офіс Міжнародного кримінального суду в Україні.

Farafonova Irina Anatolyevna lawyer, postgraduate student at the European Professional Doctorate (Kiev) Doctor of Psychology, Academician of Psychology MABET, Head of Legal and Psychological, KhOSOU Center, graduate student, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" Department of Philosophy, Kharkov, <https://orcid.org/0000-0002-2896-7518>

INTERNATIONAL CRIMINAL COURT IN UKRAINE AND ACTIVITIES OF PROSECUTORS OF UKRAINE IN MEDIA PUBLICATIONS

Abstract. The relevance of the research is that the International Criminal Court in Ukraine is a legal phenomenon that is an important area of law in Ukraine. For Ukraine, the recognition of the jurisdiction of the International Criminal Court is an indispensable component of the European path of development. In addition, it is possible to distinguish 4 groups of problems of Ukraine's ratification of the Rome Statute: the first - problems of work and reputation of the ISS; the second is an example of influential foreign states; the third is the negative experience of foreign states and fears of holding Ukrainian servicemen accountable; the fourth - significant changes to the national legislation. Law of Ukraine "On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding Justice)" No. 1401-VIII dated June 2, 2016, Declaration of the Verkhovna Rada of Ukraine dated February 25, 2014 No. 790-VII On the Recognition by Ukraine of the International Criminal Court's Jurisdiction for Crimes Against humanity by state officials, which led to severe consequences for the person, are recognized as important documents in Ukraine. The International Criminal Court is the first permanent court based on a multilateral international treaty that prosecutes individuals responsible for such acts as genocide, crimes against humanity, war crimes, and aggression.

The publication reveals the uniqueness of the international criminal court in Ukraine, taking into account the moral qualities of Ukrainian prosecutors, which were investigated by the mass media and other sources. It has been established that the field office of the International Criminal Court has started work in Kyiv. This was reported by the Prosecutor General of Ukraine Andriy Kostin and the Prosecutor of the International Criminal Court Karim Khan during a briefing on September 14, 2023, Radio Svoboda correspondent reports. As Andrey Kostin noted, the opening of the office is another step towards further strengthening of our partnership. The field office of the International Criminal Court in Ukraine is the largest representative office of the International Criminal Court (ICC) outside The Hague.

"This is the largest representation of the ISS outside The Hague. His work will help strengthen the interaction between Ukraine and the International Criminal Court.

The purpose of the study is the peculiarity of the functioning of the International Criminal Court of Ukraine in the system of international judicial institutions, taking into account the moral qualities of Ukrainian prosecutors. The author conducted research on international law, national law, methodology, personal values of a person and presented the results of research in works: 1) in theses "Main approaches in phenomenological concepts of law", included in the collection of the conference "Philosophy in the modern world [Electronic resource]: materials 3rd international scientific and practical conference, November 18-19, 2022 [11, p. 159-160]; 2) in theses "Phenomenological and constitutional-legal analysis of Ukraine", published in Materials of the international round table "Ukraine on the modern geopolitical chessboard of the world: phenomenological and constitutional-legal analysis", July 14, 2022. Uzhhorod [12, p. 111-114]; 3) in the publication on law "International treaties of Ukraine as a phenomenon of law" in the professional magazine "Science and Technology Today" 226-235 (Series "Pedagogy", Series "Law", Series "Economics", Series "Physical and mathematical sciences", Series "Technology") Issue No. 3(31) 2024. Kyiv - 2024. [13, pp. 226-235]; 4) the author's publication on law "International courts as the rule of law" on pages 991–1004 in the professional law journal "Scientific Perspectives". (Series "State Administration", Series "Law", Series "Economics", Series "Medicine", Series "Pedagogy", Series "Psychology") Issue No. 3(31) 2024. Kyiv - 2024. P.1338. [14, P.991-1004]; 5) in the publication on law "Analysis of international decisions of the European Court of Human Rights according to the author's statements No. 28780/02, No. 4682/09, No. 32740/08." Magazine "Scientific innovations and advanced technologies" No. 4(32) 2024 (Series "Management and administration", Series "Law", Series "Economics", Series "Psychology", Series "Pedagogy") Issue No. 4(32) 2024. Kyiv - 2024. [15, pp. 500-520]; 6) in the author's theses "Philosophical methodology and its methods", published in the international conference "Contemporary aspects of the modernization of science: state, problems, development trends" in the Materials of the XLIII International Scientific and Practical Conference April 7, 2024, Peshtera, Bulgaria (remotely) [16, p. 148-152]; 7) in the author's publication "Personal values of a person" in the international psychology journal Veda a perspektivy N9(16)2022. Czech Republic 2022 Czech Republic Published 2022-09-28 [17, p. 271-279].

Keywords: international criminal court, international criminal court in Ukraine, international law, mass media, law, moral qualities of Ukrainian prosecutors, international treaties, Verkhovna Rada of Ukraine, president, Radio Liberty, Field Office of the International Criminal Court in Ukraine.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження в тому, що Міжнародний кримінальний суд в Україні – це феномен права, який є

важливим напрямком права в Україні. Наразі для України визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду є неодмінною складовою європейського шляху розвитку. Додатково можна виділити 4 групи проблем ратифікації Україною Римського статуту: перша – проблеми роботи та репутації МКС; друга – приклад впливових іноземних держав; третя – негативний досвід іноземних держав та побоювання притягнення до відповідальності українських військовослужбовців; четверта – значні зміни національного законодавства. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» № 1401-VIII від 2 червня 2016 року, Заява Верховної Ради України від 25 лютого 2014 року № 790-VII «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків є важливими документами в Україні. Міжнародний кримінальний суд – це перший постійно діючий суд, заснований на багатосторонньому міжнародному договорі, який здійснює переслідування відповідальних фізичних осіб за такі діяння як геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та агресію.

Об'єктом дослідження виступають міжнародно-правові відносини, які регулюють питання та порядок притягнення до кримінальної відповідальності фізичних осіб за міжнародні злочини.

Предметом дослідження є особливості функціонування Міжнародного кримінального суду в Україні в контексті вирішення питань щодо кримінальної відповідальності фізичних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджували міжнародне право та займались проблемами Міжнародного кримінального суду науковці М. Гнатовський, Н. Боднар, П. Пилипенко, К. Юртаєва, С. Перепьолкін, Б. Щура, М. Пашковський, В. Пустогаров, Е. Катасонов, Н. Пушкарук, К. Важна, Н. Дремина-Волк, Я. Яворський та інші дослідники.

Автор провела дослідження по міжнародному праву, національному праву, методології, особистим цінностям людини та виклала результати дослідження у працях:

1) в тезах «Головні підходи у феноменологічних концепціях права», які увійшли у збірник конференції «Філософія в сучасному світі [Електронний ресурс]: матеріали 3-ї Міжнар. наук.-практ. конф., 18-19 листопада 2022 р [11, стор.159-160],

2) в тезах «Феноменологічний та конституційно – правовий аналіз України», опублікованих в Матеріалах міжнародного круглого столу «Україна на сучасній геополітичній шахівниці світу: феноменологічний та конституційно-правовий аналіз», 14 липня 2022. Ужгород. [12, стор. 111-114].

3) в публікації по праву «Міжнародні договори України як феномен права» у фаховому журналі «Наука і техніка сьогодні» на стор. 226-235 (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка») Випуск № 3(31) 2024. Київ – 2024. [13, стр. 226-235],

4) публікація автора по праву «Міжнародні суди як верховенство права» на стор.991-1004 у фаховому журналі по праву «Наукові перспективи». (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія») Випуск № 3(31) 2024. Київ – 2024. С.1338. [14, С.991-1004].

5) в публікації по праву «Аналіз міжнародних рішень Європейського Суду по правам людини по заявам автора № 28780/02, № 4682/09, № 32740/08». Журнал «Наукові інновації та передові технології» № 4(32) 2024 (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка») Випуск № 4(32) 2024. Київ – 2024. [15, стор.500- 520].

5) в тезах автора «Філософська методологія та її методи», які опубліковані в міжнародній конференції «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку» в Матеріалах XLIII-ої Міжнародної науково-практичної конференції 07 квітня 2024 року, м. Пештера Болгарія (дистанційно) [16, стор. 148-152].

6) в публікації автора «Особистісні цінності людини» в міжнародному журналі по психології *Věda a perspektivy* N9 (16)2022. Чехія. Česká republika 2022 Чехія опубліковано 2022-09-28 [17, стор. 271- 279].

Автор займається дослідженням міжнародного права та виграла три справи у Європейському Суді з прав людини.

Встановлено, що по першій заяві автора № 28780/02, яка розглянута 11 грудня 2008 в Страсбурзі, Європейським судом з прав людини (п'ята секція), де міжнародні судді розглянувши заяву «CASE OF FARAFONOVA v. UKRAINE» (Application no. 28780|02), засідаючи палатою, до складу якої увійшли: п. Пеер Лоренцен (Peer Lorenzen), Голова, п. Райт Маруст (Rait Maruste), п. Карел Юнгвірт (Karel Jungwiert), п. Володимир Буткевич (Volkdymyr Butkevych), п. Ренате Джегер (Renate Jaeger), пані Миряна Лазарова-Трайковська (Mirjana Lazarova Trajkovska), пані Здравка Калайджиева (Zdravka Kalaydjieva), судді, а також пані Клаудія Вестердік (Claudia Westerdiek), Секретар секції, винесли рішення, де розглянувши кримінальну справу по подіям від 2001 року за фактом хуліганських дій, вчинених заявницею одногосно постановили, що в цій справі мало місце порушення п.1 статті 6 Конвенції, в цій справі мало місце порушення статті 13 Конвенції і постановили, що протягом трьох місяців з дня, коли рішення стане остаточним відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач

має виплатити заявниці 1 400 (одну тисячу чотиреста) євро відшкодування моральної шкоди. Отже, незаконно національні суди України трьох інстанцій визнали по цій кримінальній справі потерпілими «неповнолітніми» п'ятидесятирічних директора школи №7 м.Харкова Луценко О.С., завідувачу школою Болховецьку, вчителя фізкультури Сербиненко, які 2001 року силою вирвали з рук автора-журналістки Фарафонової І А особисті речі - диктофон і сумку і закрили її у класі школи на дві години, де проходили заняття. Забрані особисті речі автора директор з вчителями віддали автору тільки у присутності поліції, однак гаманець так і не віддали [15].

Рішення від 11.12.2008 № 28780/02 (Чинний) Справа "Фарафонова проти України" РАДА ЄВРОПИ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ ОСТАТОЧНЕ РІШЕННЯ (Заява N 28780/02) 11 грудня 2008 року <https://ips.ligazakon.net/document/SO5246> [18].

Встановлено, що по другій справі № 4682/09, цивільній, яка була розглянута Європейським судом виданого 29.09.2016 року Європейським судом з прав людини у справі «Володимир Семенович Торош проти України та три інші заяви», де автор Фарафонова Ірина була одним із заявників і подала заяву про порушення конституційних прав її та неповнолітньої дитини працівником поліції Д'яковим, вчителем Найпак, громадянкою Губською. Міжнародні судді Гаджієв, Вехабович, Ранзоні, Бакірчі таємно від заявників. незаконно об'єднали в заяві Торош вісім осіб і у рішенні Європейського суду по справі № 4682/09 винесли рішення 29.09.2016 року, де відсутні прізвища, імена та по батькові сім заявників (дивіться додаток до рішення) і терміни тяганини по їх справах. Торош та інші заявники не мають ніякого відношення до справи автора, яких автор Фарафонова Ірина Анатоліївна не бачила і не знає і не знає їх суть справ по заявам і жодного відношення до їх заяв не має, які незаконно об'єднані в одне незаконне рішення Європейського суду, за порушення судьями Європейського суду вимог статей 6,13 Європейської Конвенції з прав людини, вісім років перебувала у Європейському суді заява Фарафонової Ірини Анатоліївни з 2008 року по 2016 рік за подіями 18 вересня 2000 року, яку зобов'язано було судьями Європейського суду розглянути по суті, а не по тяганину. В ході виконання вищевказаного рішення Суду з держави стягнуто кошти, а саме 44 449, 99 грн. (еквівалент 1620 євро на 26.12.2016) на користь заявниці Ірини Фарафонової по виконанню рішення № 4682/09 [15].

Європейський Суд з прав людини п'ята секція РІШЕННЯ Заява № 4682/09, подана Володимиром Семеновичем Торошем проти України, та 3 інші заяви. див. перелік у додатку заявник Ірина Анатоліївна Фарафонова і сума присуджена заявнику Ірина Анатоліївна Фарафонова в якості відшкодування моральної та матеріальної шкоди в євро 1620 євро https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d26#Text [19].

Визначено, що по третій справі № 32740/08 сім років Європейський суд тягнув розгляд заяви автора Ірини Анатоліївни, приймаючи нові матеріали по розгляду по суті справі, по незаконним рішенням судді Щербань, який відкрив кримінальне провадження на автора за подачу скарг і заяв у суд відносно суддів, слідства та інших. Суддя Європейського суду А. Rejchal у період з 8 січня 2015 року по 22 січня 2015 року таємно постановив визнати через сім років скаргу автора неприйнятною і не надавати рішення Європейського суду з прав людини заявниці, автору звернення, таким чином скрив незаконні рішення судді Щербань і порушив принцип справедливості Європейського суду і порушив п.1 статті 6 Конвенції [15].

Таким чином, досліджено, що аналіз міжнародних рішень Європейського Суду по правам людини по заявам автора № 28780/02, № 4682/09, № 32740/08 дозволяє визнати, що основні права та свободи людини перестали бути об'єктом внутрішньої компетенції держав, а стали справою всього міжнародного співтовариства [15].

Мета статті. Метою дослідження є особливість функціонування Міжнародного кримінального суду України в системі міжнародних судових інституцій з урахуванням моральних якостей прокурорів України.

Методи дослідження. Були використані при дослідженні методи: дедуктивний, метод системного аналізу, індуктивний, методи філософського аналізу, антропологічний, гносеологічний, діалектичний, формально-юридичний метод. Історичний метод застосовувався для дослідження формування, функціонування та припинення роботи Нюрнберзького, Токійського трибуналів, Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії, Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді. дав можливість для комплексного розгляду структури Міжнародного кримінального суду та міжнародних трибуналів. використовувався для аналізу. Порівняльно-правовий метод застосовувався для порівняння впровадження норм Римського статуту до законодавства України та наприклад законодавства Польщі.

Виклад основного матеріалу. Встановлено, що у 1994 році Комісія міжнародного права успішно завершила свою роботу над проектом статуту Міжнародного кримінального суду та представила проект статуту для Генеральної Асамблеї, в свою чергу вона створила Підготовчий комітет для Міжнародного кримінального суду і на своїй 52 сесії прийняла рішення про скликання Дипломатичної конференції. Дипломатична конференція розпочалася у Римі, Італія, 15 червня 1998 року, а закінчилась 17 липня 1998 року, коли 120 країн учасників конференції, проголосували за договір, що містить статут Міжнародного кримінального суду (далі – МКС). Римський статут набрав чинності 1 липня 2002 року, коли був ратифікований 60-ю державою, а його основною особливістю є те, що він є першим постійним міжнародним

судом із кримінальних справ, створений на основі багатостороннього міжнародного договору з метою подолання безкарності осіб, відповідальних за найтяжчі міжнародні злочини і він доповнює національні системи кримінального правосуддя [2].

Судовий розгляд в МКС складається з трьох основних стадій: розслідування, судового розгляду та виконання покарань. На першій стадії Прокурором МКС проводиться розслідування та визначається особа обвинуваченого, після затвердження обвинувачень розпочинаються судові розгляди, на яких Судова палата МКС заслуховує свідків та всі докази, які було отримано, у разі доведення вини підсудному призначається покарання. Відбувати покарання особа направляється до однієї із держав, які надіслали повідомлення про готовність прийняти особу та яка зможе забезпечити відповідні умови. На цьому судовий розгляд справи завершується, якщо не брати до уваги процедури апеляційних оскаржень, які здійснюються Апеляційною палатою МКС. Відносини, що склалися в Україні та МКС можна назвати непростими, хоча з самого початку розробки Римського статуту вона приймала активну участь і 20 січня 2000 року підписала Римський статут, але не відбулось процедури його ратифікації, а причиною цього став висновок Конституційного суду України від 11 липня 2001 року № 3-в/2001 про те, що Римський статут МКС не відповідає Конституції України [2].

Юрисдикція МКС обмежується такими злочинами як: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочин агресії. Ініціювати розгляд справи в МКС може держава-учасниця, Рада Безпеки ООН а також Прокурор МКС. Якщо Прокурор МКС отримує звернення то розпочинається процедура «попереднього вивчення» ситуації, під час якої вирішується питання про те, чи є обґрунтована підстава розпочинати повноцінне розслідування. Судовий розгляд в МКС складається з трьох основних стадій: розслідування, судового розгляду та виконання покарань. На першій стадії Прокурором МКС проводиться розслідування та визначається особа обвинуваченого, після затвердження обвинувачень розпочинаються судові розгляди, на яких Судова палата МКС заслуховує свідків та всі докази, які було отримано, у разі доведення вини підсудному призначається покарання [2].

У Києві розпочав роботу польовий офіс Міжнародного кримінального суду. Про це під час брифінгу 14 вересня 2023 року повідомили генеральний прокурор України **Андрій Костін** та Прокурор Міжнародного кримінального суду **Карім Хан**, передає кореспондент Радіо Свобода. Як зазначив Андрій Костін, відкриття офісу це ще один крок до подальшого зміцнення нашого партнерства. Польовий офіс Міжнародного кримінального суду в Україні є найбільшим представництвом МКС (ІСС) за межами Гааги. «Це найбільше

представництво МКС за межами Гааги. Його робота допоможе посилити взаємодію між Україною та Міжнародним кримінальним судом, це підвищить ефективність та оперативність реагування на злочини, які Росія продовжує щодня чинити проти України та українців. Наші прокурори пліч-о-пліч працюють з експертами Міжнародного кримінального суду практично на щоденній основі», – зазначив генпрокурор. Як розповів генпрокурор Андрій Костін, одним із результатів п'яти місяців співпраці Офісу генпрокурора та МКС став, зокрема, ордер на арешт Путіна та Львової-Белової, який майже пів року тому видав Міжнародний кримінальний суд. «Ми повністю відкриті та прозорі, надаємо усі необхідні матеріали, доступ до місць злочинів, доказів та свідчень. Робимо все від нас залежне аби експерти, слідчі МКС мали змогу побачити наслідки злочинів агресора на власні очі і зробити власні неупереджені висновки», – зазначив Костін... За даними Офісу генпрокурора, нині в Україні вже зафіксовано понад 104 000 воєнних злочинів. Їхня кількість зростає щоденно [1].

"Де ви, гівнюки, взяли десятки тисяч доларів": ексгенеральний прокурор України Венедіктова І. про працівників прокуратури, які втекли за кордон». Ірина Венедіктова, генеральний прокурор України, заявила, що чимало працівників прокуратури під час війни втекли за кордон. Про це вона повідомила у Facebook. Генеральний прокурор України Ірина Венедіктова повідомила у своєму Facebook, що деякі працівники прокуратури втекли за кордон під час війни [3]. <https://politics.novyny.live/gde-vy-govniuki-vziali-desiatki-tysiach-dollarov-venediktova-o-rabotnikakh-prokuratury-sbezhavshikh-za-granitsu-41604.html>

Озброєний чоловік із посвідченням прокурора намагався перетнути кордон на Львівщині, пред'явив посвідчення працівника прокуратури і протерміновану розписку про перебування на спеціальному військовому обліку [7]. https://lb.ua/society/2022/03/01/507589_ozbroieniy_cholovik_iz_posvidchennyam.html

17 липня 2022 Зеленський відсторонив від посад генпрокурора Ірину Венедіктову і главу СБУ Івана Баканова. Він пояснив це тим, що великий обсяг злочинів проти нацбезпеки і зв'язків представників силових структур із спецслужбами РФ ставить серйозні питання до керівників цих двох органів [4]. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/17/7358656/> Після того, як президент Володимир Зеленський пояснив це тим, що великий обсяг злочинів проти нацбезпеки і зв'язків представників силових структур із спецслужбами РФ ставить серйозні питання до керівників цих двох органів генпрокурора Ірину Венедіктову і главу СБУ Івана Баканова, президент призначив колишнього генпрокурора Ірину Венедіктову послом України у Ліхтенштейні за сумісництвом. Відповідний указ опубліковано на сайті глави держави, пише "Європейська правда". "Призначити надзвичайного та повноважного посла

України у Швейцарській Конфедерації Венедиктову Ірину Валентинівну надзвичайним та повноважним послом України у Князівстві Ліхтенштейн за сумісництвом", – йдеться у тексті указу. 17 липня 2022 Зеленський усунув Венедиктову та голову СБУ Івана Баканова з посад і пояснив це тим, що великий обсяг злочинів проти нацбезпеки та зв'язків представників силових структур зі спецслужбами РФ ставить серйозні питання до керівників цих двох органів. У листопаді Зеленський призначив її послом України у Швейцарії [5]. <https://www.pravda.com.ua/ukr/news/2023/04/28/7399881/> <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyi-venediktova-posol-u-shveitsarii/32135477.html>

Встановлено ЗМІ «АРГУМЕНТ» "Росіяни йдуть"? Росіяни вже прийшли» 2020-04-29 [20]. https://argumentua.com/stati/russkie-idut-russkie-uzhe-prishli?fbclid=IwAR07GsqeZNRZYIJ5GI9BA1-j5HTyPX1bstFnw2L9sekNcVcjE1WuaQmT w1Q_aem_AeHzwhdINvX9YadFe_ZoMxozHLE0sPVM-4FR4zz0MIVyc0oj_n-HxfaS

Топ Новини. Офіційні зарплати суддів у Полтаві сягають 200 тисяч гривень на місяць 30.04.2021, <https://novyny.zt.ua/politics/2021/04/30/128428.html>

23 квітня 2020, Олександр Чорновалов в Радіо Свободи повідомив про екс генпрокурора «Ірина Венедиктова: білі плями в декларації та неафішовані бізнес-зв'язки родини нової генпрокурорки (розслідування)» [11] <https://www.radiosvoboda.org/a/schemes/30570962.html> Тепер Швейцарію сприймають як одного з лідерів системної протидії глобальній практиці, яка дозволяла диктаторам і автократам комфортно ховати тут свої брудні гроші. Сібілла Бондольф і Естер Унтерфінгер представили огляд найбільших і найгучніших справ, пов'язаних із незаконно придбаними та захованими у Швейцарії активами. За даними Світового банку в країнах, що розвиваються, в кишені корумпованих чиновників щорічно потрапляють від 20 до 40 млрд доларів. Швейцарія, один із найбільших фінансових офшорів, довгий час була ідеальним місцем для зберігання грошей сумнівного походження. «Швейцарія та брудні гроші диктаторів» інформація зі Швейцарії 10 мовами ЗМІ SWI swissinfo.ch 15 серпня 2023 року. Сібілла Бондольфі та Естер Унтерфінгер виявили, що довгий час Швейцарію розглядали як притулок для капіталів численних диктаторів та автократів. І приводом для цього була, зокрема, так звана «банківська таємниця». Однак у 2016 році ситуація змінилася, у Швейцарії набув чинності «Закон про порядок та правові засади заморожування та повернення активів та цінностей незаконного походження» (Gesetz über die Sperrung und Rückerstattung unrechtmässig erworbener Vermögenswerte). Цей контент був опублікований на 15 серпня 2023 Джерела: серед інших — інформація Міністерства закордонних справ Швейцарії (EDA), дані швейцарської неурядової організації Public Eye та монографія Бальца Бруппахера (Balz Bruppacher). проблеми реституції грошей диктаторів», видавництво NZZ Libro) [12].

Шлях генерального прокурора України Костіна у крісло генпрокурора майже повторює трек колишньої глави ГПУ Ірини Венедиктової, яку звільнено з посади 17 липня 2022 року. Венедиктова прийшла до Генпрокуратури через Держбюро розслідувань, проте раніше вона, як і Костін, очолювала парламентський Комітет з правової політики. 2019 року обидва стали нардепами від президентської політсили «Слуга народу». За понад два роки на цій посаді Костін запам'ятався кількома епізодами, які свідчать про синхронність його дій із політичними рішеннями Офісу президента. Наприклад, Костін блокує невідкладний президентський законопроект про ліквідацію Окружного адмінсуду Києва (ОАСК). Інший приклад - відбір членів до Етичної ради, один із ключових органів для судової реформи. Спочатку Костін виступав категорично проти залучення міжнародних експертів та пропонував їх замінити на адвокатів та прокурорів. Однак після зустрічі у вересні 2021 року Володимира Зеленського та Джо Байдена позиція ВП із цього приводу змінилася. Разом із нею – і думка Костіна, згадує Юрчишин. «Він майже одразу подав до парламенту законопроект, який передбачав залучення міжнародних експертів до Етичної ради», – розповідає нардеп. Призначення Олександра Клименка новим головою САП стало першим рішенням Костіна на посаді генпрокурора. Формально САП хоч і є незалежною, але підпорядковується Генеральній прокуратурі. Взаємодія Костіна та Клименка стане найважливішим маркером ефективності та незаангажованості нового голови ГПУ. «Без дозволу генерального прокурора не можна змінювати штабну структуру САП, обсяги фінансування та підписувати підозри високопосадовцям та народним депутатам», – зазначає експерт Центру протидії корупції (ДПК) Тетяна Шевчук [3].

Зеленський возглавил антикоррупційний нацсовет и ввел туда Авакова. ЗМІ Українська правда. 1 июня 2020 <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2020/06/1/7254032/>

Встановлено, як рівненські нардепи голосували за недоброчесних членів комісії, що обиратиме керівника антикорупційної прокуратури і які обрали Клименка. Верховна Рада ризикнула безвізом та співпрацею з МВФ пише Центр протидії корупції 18 вересня 2020 Джерело: «Четверта влада» Автор(и): Антоніна Торбіч [13]. https://4vlada.com/yak-rivnenski-nardepy-golosuvaly-zanedorochesnyh-chleniv-komisii-shcho-obyratyme-kerivnyka-antikoruptsijnoi-prokuratury?fbclid=IwAR0pgd1awSzGA8e7NkaLdBhVvUMdNq0xKCfmdH8WNE3Sbu5BgbQjOmVMbAs_aem_AbFRZI0Zk7a5pxRkzL48OnkP18ykrPJkapqxXYmRdprjk6G3_PxiITFGM4VhlC1ZGbrn83aSkKHFIdkfewLKocjM

Як і хто вибрав керівником САП Клименко [6]: Верховна Рада делегувала до складу Комісії осіб із сумнівною репутацією за квотою "За майбутнє", "Слуги народу", "ОПЗЖ" тощо, під надзором від партії «За

майбутнє» Коваль Катерина Петрівна, яка серед нагород пані Коваль вказала пам'ятну медаль «За заслуги у захисті прав і свобод громадян» Федеральної палати адвокатів Російської Федерації [6] за сприяння міжнародного адвокатського співробітництва, та активну участь у правозахисній діяльності (2012 рік). Хто така Катерина Коваль. Вона з 2007 року є заступницею Голови Союзу юристів України, у той час коли Головою Союзу є Святослав Піскун. У 2010 була членом Робочої групи з питань судової реформи, відповідно до Указу Президента №440/2010 від 24.03.2010 року. До цієї групи також входили Андрій Портнов та Олена Лукаш. У 2011 році вказала 23 тисячі гривень доходу. Водночас, того ж року придбала за 326 тисяч гривень (14 річних доходів) новий позашляховик Hyundai Santa FE. Крім того, у її власності на той час перебували ще два авта: KIA Ceed, та Scoda Octavia (обидві 2007 р.в.). Катерина Коваль вписувалась за попереднього голову Окружного адмінсуду Києва Олега Бачуна та голову Вищого адмінсуду Олександра Пасенюка. Розхвалювала «регінала» Юрія Мірошніченка [6]. https://4vlada.com/yak-rivnenski-nardepy-golosuvaly-za-nedobrochesnyh-chleniv-komisii-shcho-obyratyme-kerivnyka-antykoruptsijnoi-prokuratury?fbclid=IwAR0pgd1awSzGA8e7NKaLdBhVvUMdNq0xKCfmdH8WNE3Sbu5BgbQjOmVMbAs_aem_AbFRZI0Zk7a5pxRkzL48OnkP18ykrPJkarqxXYmRdprjk6G3_PxiITFGM4Vhlc1ZGbrn83aSkKHFIdkfewLKocjM

25 лютого 2021 в Україні завершився дедлайн прийняття документів на посаду керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Про це в інтерв'ю "Укрінформу", опублікованому, повідомила экс-генеральна прокурорка України Ірина Венедіктова. Голова комісії Коваль, яка з пам'ятною медаллю «За заслуги у захисті прав і свобод громадян» Федеральної палати адвокатів Російської Федерації, не допустила декілька українських юристів до складання іспитів у конкурсу в САП [13]. Не допустила до іспитів у конкурсі юриста Фарафонову Ірину Анатоліївну, зі стажем більше 14 років, керівника юридично-психологічного Центру Харківської Спілки офіцерів України, яка виграла три справи у Європейському суді з прав людини.

Комісія з проведення конкурсу на заняття адміністративних посад у Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі винесла РІШЕННЯ №29 від 1 березня 2021 року за участю її членів, визначених Верховною Радою України: Коваль К., Бусол О., Гуджала А., Романюка Б., Соболя Є, визначених Радою прокурорів України Куйбіди Р., Коса Д., розглянувши документи для участі у конкурсі Фарафоновой Ірини Анатоліївни зазначите таке Документи, подані Фарафоновою І А не містять копії декларації за минулий 2020 рік. При цьому цей документ не вказаний при умовах конкурсу. Комісія Ухвалила: Не допустити до участі у конкурсі на заняття вакантних адміністративних посад у Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі Фарафонову Ірину

Анатоліївну. Скаргу може бути подано за адресою електронної пошти saradminkonkurs@gp.gov.ua Голова Комісії К.Коваль.

Член комісії Гуджал Андрій Андрійович, який був членом комісії, експрокурор, який обирає керівника САП, явно є проблеми у деклараціях. У декларації за 2016 рік не вказавши жодного житла у Києві чи передмісті, хоча вже з березня 2016 року почав працювати у ГПУ. У своїй автобіографії Андрій Гуджал зазначив, що його дружина є лаборантом у «Сінево»: у 2018 році її дохід становив близько 7 тисяч, у 2017 та 2016 – близько 10 тисяч, а у 2015 – 12 тисяч. З такими доходами вона в останній декларації вона зазначає про наявність 18 тисяч доларів готівки. При декларуванні авто Гуджала не вказавши модель своєї «Мазді» та значно заниживши її вартість.

Хто не допустив юриста І.Фарафонову до конкурсу в САП: Коваль Катерина Петрівна, Бусол Олена Юріївна, ОПЗЖ. Гуджал Андрій Андрійович, «Довіра» Романюк Богдан Васильович, Соболь Є, визначених Радою прокурорів України Куйбіди Р., Коса Д. Хто такі члени комісії та чому більшість з них не відповідають вимогам Закону [6]:

1) «За майбутнє» Коваль Катерина Петрівна Катерина Коваль з 2007 року є заступницею Голови Союзу юристів України. Серед нагород пані Коваль вказала пам'ятну медаль «За заслуги у захисті прав і свобод громадян» Федеральної палати адвокатів Російської Федерації за сприяння міжнародного адвокатського співробітництва, та активну участь у правозахисній діяльності (2012 рік) [6]. https://4vlada.com/yak-rivnenski-nardepy-golosuvaly-za-nedobrochesnyh-chleniv-komisii-shcho-obyratyme-kerivnyka-antukoruptsijnoi-prokuratury?fbclid=IwAR0pgd1awSzGA8e7NKaLdBhVvUMdNq0xKCfmdH8WNE3Sbu5BgbQjOmVMbAs_aem_AbFRZi0Zk7a5pxRkzL48OnkP18ykrPJkapqxXYmRdprjk6G3_PxiITFGM4Vh1C1ZGbrn83aSkKHFIkdKfewLKocjM

2) Бусол Олена Юріївна. Працює завідувачкою кафедри у Таврійському національному університеті імені В.І.Вернадського. У 2016 році Олена Бусол подавалась на керівника Агенції з розшуку та менеджменту активів, потім на заступника керівника Державного бюро розслідувань проте одна з небагатьох не складала тестування. Чоловік Бусол Анатолій Васильович з 1984 року по 2005 рік служив в органах внутрішніх справ України. Підполковник міліції у відставці. З 2006 року працював головним спеціалістом управління кадрового забезпечення Державної судової адміністрації України [6].

3) ОПЗЖ. Гуджал Андрій Андрійович. До 2019 року працював в органах прокуратури, а після – став адвокатом. Оскаржує своє звільнення з прокуратури осенью 2019 року, коли почалося очищення прокуратури. Ймовірно, він відмовився від проходження атестації або не пройшов її. У експрокурора, який хоче обирати керівника САП, явно є проблеми у деклараціях. У декларації за 2016 рік не вказавши жодного житла у Києві чи

передмісті, хоча вже з березня 2016 року почав працювати у ГПУ. Починаючи з 2017 року декларує користування квартирою у Софіївській Борщагівці площею 86 кв. м, власником якої є Гуджал Ніна Петрівна (вірогідно, мати). При цьому вартість на дату набуття (як і саму дату) експрокурор не вказав, а вартість за последньою оцінкою складає 305 тисяч, що є значно нижчою за ринкову ціну квартир у цьому ЖК. Судячи з декларацій Гуджал Ніні Петрівни за 2016 та 2017 роки, достатніх легальних доходів для придбання цієї квартири у неї не було. У своїй декларації вона не зазначала, що є депутаткою місцевої ради у Вінницькій області. Натомість пише, що вона «пенсіонер», намагаючись сховати хоча б частично свої декларації від зайвої уваги. А увагу є на що звернути – за 2016 рік при пенсії у 24 000 гривень грошові активи її становили 20 тисяч доларів. У своїй автобіографії Андрій Гуджал зазначив, що його дружина є лаборантом у «Сінево»: у 2018 році її дохід становив близько 7 тисяч, у 2017 та 2016 – близько 10 тисяч, а у 2015 – 12 тисяч. З такими доходами вона в останній декларації вона зазначає про наявність 18 тисяч доларів готівки. При декларуванні авто Гуджала не вказавши модель своєї «Мазді» та значно заниживши її вартість, вказавши 8 тисяч доларів. Хоча ціна навіть для найдешевших і найменших моделей вищі [6]. https://4vlada.com/yak-rivnenski-nardepy-golosuvaly-za-nedobrochesnyh-chleniv-komisii-shcho-obyratyme-kerivnyka-antykoriupsijnoi-prokuratury?fbclid=IwAR0pgd1awSzGA8e7NkaLdBhVvUMdNq0xKCfmdH8WNE3Sbu5BgbQjOmVMbAs_aem_AbFRZI0Zk7a5pxRkzL48OnkP18ykrPJkapqxXYmRdprjk6G3_PxiITFGM4VhlC1ZGbrn83aSkKHFIkd fewLKocjM

4) «Довіра» Романюк Богдан Васильович. Богдан Романюк – доцент кафедри транспортного права та логістики Національного транспортного університету, кандидат юридичних наук, генерал-лейтенант. Протягом 1977-1994 років Романюк обіймав керівні посади у центральному апараті МВС України: заступника, першого заступника начальника Головного слідчого управління, першого заступника начальника Головного штабу МВС України. Від 1994 до 1997 років – начальник УМВС у Львівській області. 1997 року відряджень до Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Координаційному комітеті з боротьби з корупцією та організованою злочинністю при Президентові України (підпорядковується Раді національної безпеки та оборони України). За повідомленням ЗМІ, свого часу Романюка «попросили» піти з посади керівника Львівської міліції за якість причетності до побиття учасників масових акцій націоналістичних сил [6].

5) «Слуга народу» Соболь Євген Юрійович. Євген Соболь – завідувач кафедри державно-правових дисциплін та адміністративного права ЦДПУ ім Винниченка. У квітні 2019 року разом із дружиною придбав однокімнатну

квартиру, ринкова вартість квартири у тому ж районі складає близько 100 тисяч доларів [6].

Як зазначає ЗМІ від 2 червня 2021 року у «Закон і бізнес» у статті «Голові САП не вдалося довести свою доброчесність» 1 червня 2021 року керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Максим Грищук як претендент на посаду керівника САП проходив співбесіду на відповідність критерію доброчесності. Але рішення комісії так і не набрало необхідної кількості голосів для подальшої участі у конкурсі <https://zib.com.ua/ru/147907.html>

Для чого створена САП Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру створили в грудні 2015-го року для процесуального керівництва у справах Національного антикорупційного бюро та здійсненні публічного обвинувачення в судах. Конкурсна комісія з обрання керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури складається з 11-ти осіб: четверо представників ради прокурорів і семеро делегованих Верховною Радою. Після проведення конкурсу на посаду керівника САП комісія подає кандидата-переможця для його призначення. Ця ж комісія вибирає і кандидатів на адміністративні посади в САП. На цей момент вакантною є також посада заступника керівника САП. В листопаді 2020-го року спливає п'ятирічний термін, на який призначали керівника САП Назара Холодницького. Центр протидії корупції уклав перелік справ, які, на їхню думку, «злили» у САП [6].

САП получила нового главу – Александра Клименко. Кто он и почему ключевой антикоррупционный орган два года не работал без руководителя. ЗМІ Forbes. 28 июля 2022 <https://forbes.ua/ru/inside/sap-mayzhe-otrimala-novogo-ochilnika-oleksandra-klimenka-khto-vin-ta-chomu-klyuchoviy-antikoruptionsiyu-organ-dva-roki-ne-pratsyuvav-bez-kerivnika-19072022-7252>

1 січня 2024 року набрав чинності Закон № 3509-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України про посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#Text>

Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» президент В.Зеленський м. Київ 8 грудня 2023 року № 3509-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#Text>

Конгрес США виділив Україні \$300 мільйонів, але їх витратили 4 місяці тому, - Politico. Катерина Гірник ЗМІ УНІАН. 26.03.2024 <https://www.unian.ua/world/kongres-ssha-vidiliv-ukrajini-300-milyoniv-ale-jih-vitratili-4-misyaci-tomu-politico-12585045.html>

Конгрес США виділив Україні \$300 мільйонів, але їх витратили 4 місяці тому, - Politico. Катерина Гірник ЗМІ УНІАН. 26.03.2024 [21].

<https://www.unian.ua/world/kongres-ssha-vidiliv-ukrajini-300-milyoniv-ale-jih-vitratili-4-misyaci-tomu-politico-12585045.html>

В Судово-юридичній газеті. Публікації. Опублікована 16 серпня 2021 року стаття «Мільйони доларів і євро: скільки витратили США, ЄС та ОБСЄ на судову реформу в Україні та НАБУ» <https://sud.ua/ru/news/publication/210959-milliony-dollarov-i-evro-skolko-potratili-ssha-es-i-obse-na-sudebnuyu-reformu-v-ukraine-i-nabu> [9]. США, Євросоюз, Канада, ОБСЄ та ін. вклали мільйони у реформування судової влади в Україні, а також у боротьбу з корупцією.

Чимало коштів виділило і ОБСЄ. Так, у 2014-2017 роках було виділено 3,26 млн. євро на Верховний Суд України, а точніше – на «зміцнення захисту прав людини при здійсненні правосуддя в Україні» [9]. https://sud.ua/ru/news/publication/210959-milliony-dollarov-i-evro-skolko-potratili-ssha-es-i-obse-na-sudebnuyu-reformu-v-ukraine-i-nabu?fbclid=IwAR3yUarcPs9FdRme6MzXQAGZYxzzPNID5WPYpV8fRibiGpMl6s6zU4CTuQE_aem_AbFr4XQG1pedS5bO74Uq7Jx8x7Π0lclpw3mD8tvI-OqlabCvzpzRrQccKCCWLOaba1fehRC_y8YTaBn1rXNw-gy

Встановлено, що 123 судді Харківської області порушували професійні вимоги – «Чесно. Фільтруй суд» Суспільство 24.04.2019 Артем Листопад. Зі 296 суддів Харківської області 42% порушували професійні вимоги. Про це повідомили журналістам представники громадської організації «Чесно. Фільтруй суд», - передає кореспондент МР «Об'єктив».

За даними організації, 123 харківські судді судів першої інстанції допустили такі порушення:- Причетність до прийняття сумнівних рішень (20 чол); - Непрозорість стану (98 чол); - Неетична поведінка (21 чол); причетність до корупції та кримінальних правопорушень (5 осіб); Причетність до порушення прав людини (13 чол). Дані опубліковані станом на 22 квітня 2019 року. Інформацію про це можна знайти у базі профайлів суддів судів першої інстанції Харківської області. Раніше повідомлялося, що суддя Київського районного суду міста Харкова Денис Невядомський пішов у відставку. Рішення ухвалено Вищою радою правосуддя за заявою судді. Нагадаємо, що у березні 2018 р. прокуратура Харківської області порушила кримінальну справу за статтею «винесення свідомо неправомірного рішення» на суддю Дениса Невядомського, який ухвалив рішення відпустити одіозного экс-депутата Андрія Лесика із СІЗО. Справа № 4201822000000032 від 2 березня 2018 р. була відкрита за ч. 1 ст. 375 КК України (винесення суддею чи суддями свідомо неправомірного вироку, рішення, ухвали чи постанови) [7].

https://www.objectiv.tv/objectively/2019/04/24/123-sudi-harkovskoj-oblasti-narushali-professionalnye-trebovaniya-chestno-filtruj-sud/?FBCLID=IWAR0LY69QXF-2UELMWDZE983IPAIGUI7DVL4TY7FXF4A1ZEQD09JV_OXGB94&fbclid=I

wAR1a6XcaU-ZyXkvyWcUMhuV6u14CI731VGLWUxnAFFegfmCwNNewYud
Gg9U_aem_AbGvE522zhfwwUK6I4UMCy4HbhehJ7wCkAyzjlvk5CRGQdQUdh
WtgM5DhIjTkxfaTB-sfgQCKXLDiM8ipaV23V0w

Нев'ядомський Денис - президент Всеукраїнській Асоціації судів в відставці, адвокат, на якого була відкрита справа № 420182200000032 від 2 березня 2018 р. відкрита за ч. 1 ст. 375 КК України (винесення суддею чи судьями свідомо неправомірного вироку, рішення, ухвали чи постанови). депутат, экс-суддя, прилюдно сказав «Медведчук діяв за погодженням з вищим керівництвом країни, - Нев'ядомський / Повечір'я Денис Нев'ядомський, депутат Харківської міськради, фракція «Опозиційної платформи — за життя», про справу Медведчука <https://www.youtube.com/watch?v=BO0bITH3dA8>.

Станом на лютий 2022 року за даними Руху ЧЕСНО Денис Нев'ядомський жодного разу за рік не з'явився на своїй профільній комісії з питань забезпечення громадського порядку, дотримання законності, охорони прав, свобод та законних інтересів громадян. Був присутній лише на 43% сесій та є прогульником за методологією ЧЕСНО Харківська міська рада 8-го скликання: політична партія "ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА - ЗА ЖИТТЯ" список №6, округ 5 <https://www.chesno.org/politician/173395/> В ЗМІ встановлено, що колишній суддя з ОПЗЖ Денис Нев'ядомський жодного разу за рік не з'явився на своїй профільній комісії з питань забезпечення громадського порядку, дотримання законності, охорони прав, свобод та законних інтересів громадян. <https://www.chesno.org/post/5091/>

В ЗМІ «Аргумент» у 2019 році опублікована публікація «Хто рветься до Верховного суду? Список «непридатних». 2019-02-19 Відбір суддів у Верховний суд - найвищу судову інстанцію країни - на фінальному етапі. Залишилось закрити останні 78 вакансій, на які претендують понад двісті кандидатів, пише видання Главком. Громадська рада чесноти оприлюднила список тих, кого вважає недобросовісними претендентами, та вимагає не допустити їх призначення. Представники громадськості побоюються, що їхня думка у результаті буде проігнорована, і суд, який має повноваження переглядати рішення Антикорупційного суду, а також результати виборів, поповниться ставлениками влади. У Вищій кваліфікаційній комісії суддів, яка і проводить відбір, і не приховують, що мають намір завершити конкурс до виборів. ОСД проаналізував досьє, декларації та дані відкритих реєстрів за всіма 235 кандидатами та направив до ВККС негативні висновки щодо 71 з них. Але ВККС погодилася з висновками лише по третині: станом на 14 лютого за рекомендацією ОСД Вища рада правосуддя відсіяла з конкурсу 23 особи. Представники ОСББ побоюються, що не зможуть вплинути на вибір ВККС під час пленарних засідань. У грудні 2017 року на ВККС змінили регламент, і у новій його редакції заборонили членам Громадської ради

чесноти брати участь у пленарних засіданнях [8]. https://argumentua.com/stati/kto-rvetsya-v-verkhovnyi-sud-spisok-negodnykh?fbclid=IwAR1YB5IaqAazrMdGu476nYUub7eBNMGEUd-nevSFPfLVDu2vG4yHulykWo9f_XTbSl_Z3u-2NmxhSW4L5fsaMvuoq1LiXMcRrgAS31Yi8tYr5dI4O8lpcfBW

Хто вони прокурори України? ЗМІ ФАКТИ опублікували статтю «Аморальна поведінка: київського прокурора покарано за гру в пляшечку на роздягання (відео)». Аморальное поведение: киевский прокурор наказан за игру в бутылочку на раздевание (видео) ЗМІ ФАКТИ https://fakty.ua/263436-amoralnoe-povedenie-kievskij-prokuror-nakazan-za-igru-v-butylochku-na-razdevanie-video?fbclid=IwAR2MPdLm6ReGM_MZCPGxZvHQA YxmbktCxVqns_ytaoG6DpS-FExrgRFiOk_aem_AeGP8CigLp6DeNkyiBlmL9vhNEaBd2NzULVFIMX4vPnDBSDSL8amqjsMcVux6V_dOu1ta5f4Mc7bEHvFGzFj6WDx 2 квітня 2018

РЕЄСТР ЗЛИТИХ СПРАВ САП Спеціалізована антикорупційна прокуратура. На створену після Революції гідності нову Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру покладали великі очікування у розслідуванні та відстоюванні в судах справ топ-корупції. Натомість антикорупційна прокуратура почала перетворюватися в друге ГПУ, а її керівник Назар Холодницький уже став "любим другом" для корумпованих посадовців та політиків. **ОБОВ'ЯЗКИ ПРОКУРОРІВ САП:** процесуально керувати усіма кримінальними провадженнями НАБУ; разом із детективами збирати докази у справах; давати вказівки детективам та контролювати законність їхніх дій; погоджувати слідчі дії (наприклад, обшуки чи допити) та процесуальні дії (наприклад, оголошення підозри чи закриття справи); брати участь у судових засіданнях при обранні запобіжних заходів фігурантам справ та оскаржувати судові ухвали; паралельно з розслідуванням можуть звертатися до суду в інтересах держави (наприклад, з метою скасування в суді якогось корупційного договору); після закінчення розслідування направляти справу до суду; відстоювати справи топ-корупції у судах та доводити винуватість їх фігурантів до винесення вироку. Від початку кримінального провадження у кожній справі призначається прокурор або група прокурорів, під керівництвом якого детективи проводять розслідування. Після закінчення розслідування детектив НАБУ складає обвинувальний акт. Він направляється в САП, де прокурор його погоджує і згодом направляє до суду. На цій стадії НАБУ свою роботу виконало. Далі справа виключно за прокурорами. Саме від прокурорів залежить якість розслідувань топ-корупції та вироки суду, а, отже, чи будуть фігуранти гучних справ нести покарання за накрадене чи ні.

ЗМІ «Obozrevatel» «Задержан преемник "бриллиантового прокурора"» 18.05.2016. Співробітники Національного антикорупційного бюро 18 травня затримали заступника керівника прокуратури Київської області Олександра Колесника. Про це заявив директор НАБУ Артем Ситник, передає "Слово та

Справа". Щойно було затримано заступника прокурора Київської області у справі за фактом розкрадання 30 тисяч тонн цукру з Аграрного фонду", – розповів Ситник <https://news.obozrevatel.com/politics/36197-preemnik-brilliantovogo-prokurora-zaderzhan-po-delu-o-korruptsii.htm>

Колишній генеральний прокурор Юрій Луценко повідомив про підозру своєму заступникові — антикорупційному прокурору Назару Холодницькому. За результатами розслідування "акваріумних плівок", підозра була готова ще від літа 2018. Проте Луценко вирішив покрити Холодницького, а справу закрили наприкінці грудня 2018 року. Нині ж Холодницький більше не очолює САП, його обов'язки виконує заступник Максим Грищук. Проте ситуація не стала набагато кращою. Прокурор Віталій Пономаренко зливає справу "Роттердам+", інші прокурори, зокрема і Грищук, мовчки сприяють зливанню справи Татарова. https://antac.org.ua/special-projects/sapfails/?fbclid=IwAR3fE6_7FPSE_fwX9BNjgiD9Jv-CtB24EPxSCGCH8w8BP_4m6BnZd-WFgB0_aem_AbG9onGYHWS8w4c36iSHcKik0MdIDR8Ey7ispPcevJ_T7SC6JhvtTBvBZ6Pvc-hnFny6L8L1Se_Du17bVfCyPLyU

ЗМІ «Українська правда» оприлюднила 24 травня 2017 року «Луценко каже, що відсутність юридичної освіти йому таки заважає». В цій публікації экс-генпрокурор Луценко каже, що відсутність юридичної освіти йому таки заважає «Генеральний прокурор Юрій Луценко зізнався, що відсутність юридичної освіти часом заважає йому у роботі. Про це він сказав у Верховній Раді, звітуючи про роботу протягом року, повідомляє "Укрінформ". "Я не схильний жартувати при відповідях на будь-яку частину діяльності ГПУ, це надто важка і відповідальна посада. Так, мені заважає відсутність юридичної освіти. Це правда і я мушу інколи визнавати свої помилки", – сказав керівник ГПУ». [38]. <https://www.pravda.com.ua/news/2017/05/24/7144881/>

АНТИКОР опублікував «Повний перелік прокурорів, які потрапили під закон «Про очищення влади»». Для того, щоб оцінити масштаб гри, пропонуємо спершу звернутися до переліку з 52 прокурорів-щасливчиків, які 2-3 жовтня відвідали сходняк ГПУ у Краматорську. Жоден із них до списку люстрованих не потрапив! Луганську область взагалі обійшла ця чаша, а більшість співробітників прокуратури Криму давним-давно присягнули російському триколуру. По регіонах: втратив таки місця Львівський прокурор Микола Гошовський та його заступник Володимир Гураль, Олега Сидорчука "попросили" звільнити Закарпаття, захопивши з собою одіозного заступника Михайла Хіля та Анатолія Савченка. Люстровано перших керівників Дніпровської екологічної прокуратури, Черкаської, Сумської, Кіровоградської та Чернівецьких областей. Хто займе ці хлібні місця – поки що тримається у секреті Антикор: https://antikor.com.ua/ru/articles/17904-polnyj_spisok_prokurorov_kotorye_popali_pod_zakon_ob_ochishchenii_vlasti

ЗМІ «АНТИКОР». «Прокурорські війни по-харківськи: облпрокурор Данильченко звинуватив экс-прокурора Харкова Поповича у корупційній недбалості». 15 жовтня 2015 р. Прокурор Харківської області Юрій Данильченко звинуватив колишнього прокурора Харкова Євгена Поповича у недбалості, корупції та потуранні реалізації злочинної схеми щодо незаконного виділення землі Харківською міськрадою липовим житлово-будівельним кооперативам. Про це він заявив в інтерв'ю Дієро. За його словами, після відповідних рішень сесій міськради "житлово-будівельні кооперативи" отримували землю за документами безкоштовно, а потім продавали її. Подібна схема була використана у 200 випадках, внаслідок чого у приватні руки пішло майже 1000 га землі. Облпрокурор прямо вказав, що по команді зверху працівники прокуратури Харкова у момент скоєння земельних афер заплющували на них очі. "З погляду прокурорського нагляду, а на той час прокурорський нагляд мав місце бути, прокуратура не мала це допустити. З яких причин прокуратура не реагувала на це? Не бачити і не розуміти, що ці рішення незаконні, співробітники прокуратури не могли", – сказав Данильченко. Він оцінив збитки від реалізованої афери з виділенням землі на 4,3 мільярда гривень. "На обивательському рівні ми всі чудово розуміємо, що відбувалося: що існувала певна схема, що цю схему вигадали певні посадові особи, що посадовці втілили її в життя. І буквально тисячу гектарів землі... передали. Це все робили посадові особи", – зауважив Харківський облпрокурор. При цьому він додав, що розслідування злочинної схеми ускладнюється темою, що остаточні рішення про виділення землі "липовим ЖБК" приймалися колегіальним органом - сесією міськради. Більше інформації на порталі Антикор: https://antikor.com.ua/articles/68264-prokurorskie_vojny_po-harjkovski_oblprokuror_daniljchenko_obvinil_eks-prokurora_harjkova_porovicha_v

ЗМІ «АНТИКОР». Фильчаков проворовался. 07 жовтня 2020. Фільчаков прокрався. За особистим дорученням Фільчакова «кришування» бізнесменів у місті та області курирує його перший заступник Андрій Кравченко. З його «благословення» керівники Дергачівської та Харківських місцевих прокуратур Катерина Шевцова, Едуард Новіков, Руслан Скуратович, Володимир Купріянов, Олексій Лесенко, Андрій Яковлєв та Станіслав Пієв займаються у відповідальних їм районах міста та області вимаганням грошових коштів у підприємців регіону сторони силовиків». Крім представників малого бізнесу під гніт "прокурорських" потрапили і більші компанії, такі як корпорація "Бісквіт-Шоколад", ТОВ "Салтівський м'ясокомбінат", ПАТ "Харківхолодмаш", АТ "Струм", ТОВ "Ренесанс" та ін. Найчастіше гроші прокурорам передають не просто через третіх осіб, а й за допомогою харківських благодійних фондів «Правопорядок» і «Благо», які

позитивно зарекомендували себе в цій справі. Схема роботи з «Правопорядком» була описана колегами ще кілька років тому, коли Фільчаков, ще на посаді прокурора Дергачівського району, знову вийшов неушкодженим із чергового корупційного скандалу. Більше інформації на порталі Антикор: https://antikor.com.ua/ru/articles/412747-filchakov_provorovalsja

ЗМІ «АНТИКОР». Фільчаков: корупційні сходи, відкати та вимагання, якими прославився прокурор. 14 червня 2021 г. https://antikor.com.ua/ru/articles/464099-aleksandr_filchakov_korrupsionnaja_lestnitsa_otkaty_i_vymogateljstva_kotorymi_proslavilsja_prokurorОлександр

Дубинський Олександр. Українська правда. Країна шахраїв та злодіїв у погонах. Страна жуликов и воров в погонах. 17 листопада 2011 https://blogs.pravda.com.ua/authors/dubynsky/4ec4a1ce6bd79/page_5/

ЗМІ «АНТИКОР». Президент Зеленський наврочив: теща з "ЛНР" спонсорує родину прокурора Фільчакова Харківщини. 28 листопада 2019 р. 40-річний Олександр Фільчаков одружений. Його дружина – Юлія Фільчакова – раніше теж працювала в прокуратурі. Однак у день призначення чоловіка прокурором Харківської області на сайті НАЗК з'явилася її декларація за фактом звільнення. Дружина прокурора – уродженка м. Антрациту Луганської області. Нині це окупована територія. У декларації дружини прокурора навесні цього року з'явилася інформація про суттєві зміни у майновому становищі. Виявилось, що Юлія Фільчакова отримала у подарунок від мами 270 тисяч гривень. Журналістам за умов збереження анонімності розповіли, що насправді теща прокурора живе на окупованій території. Це, звичайно, не злочин. Проте є нюанси щодо походження коштів, які вона подарувала дочці. І, звісно, може бути й тиск "третьох осіб" на прокурора, якщо родичі перебувають серед окупантів. Ну, якщо прокурор Фільчаков – реальний патріот України, а не "сепар". Олена Шуміліна активно користується забороненою в Україні через агресію Росії соцмережею "Однокласники" та своїм місцем проживання дійсно вказує місто на окупованій території (Антрацит). Хоча офіційно зареєстрована у Харкові. Побіжний аналіз показав, що коло спілкування у Олені теж практично весь із Антрациту. [https://antikor.com.ua/ru/articles/343638-](https://antikor.com.ua/ru/articles/343638-zelenskij_sglazil_teshcha_iz_lnr_sponsiruet_semjju_prokurora_harjkovshchiny)

[zelenskij_sglazil_teshcha_iz_lnr_sponsiruet_semjju_prokurora_harjkovshchiny](https://antikor.com.ua/ru/articles/343638-zelenskij_sglazil_teshcha_iz_lnr_sponsiruet_semjju_prokurora_harjkovshchiny)
Встановлено ЗМІ «hromadske», що екс-глава поліції Вінницької області Антон Шевцов розробив для ФСБ план диверсій в Україні та співпрацював із «Партією Шарія». Колишнього голову Нацполіції у Вінницькій області Антона Шевцова підозрюють у державній зраді. З 2016 року він перебрався до окупованого Севастополя, розробив для ФСБ план диверсій в Україні та «зливав» дані про українських правоохоронців. 01 березня 2023. Про це повідомляє Служба безпеки України та Вінницька обласна прокуратура.

<https://hromadske.ua/ru/posts/eks-glava-policii-vinnickoj-oblasti-razrabotal-dlya-fsb-plan-diversij-v-ukraine-i-sotrudnichal-s-partiej-shariya> [50]. Через вісім місяців стає Керівником Черкаської обласної прокуратури прокурор з Дергачів Харківської області - Шевцова Катерина Володимирівна. Була керівником та першим заступником Харківської місцевої прокуратури № 1, керівником Дергачівської окружної прокуратури Харківської області. Обіймала посаду заступника керівника Вінницької обласної прокуратури. Наказом Генерального прокурора Костіна з 31 жовтня 2023 року призначена керівником Черкаської обласної прокуратури. <https://chk.gp.gov.ua/ua/guidance.html> За особистим дорученням прокурора Харківській області Фільчакова «кришування» бізнесменів у місті та області курирує його перший заступник Андрій Кравченко. З його «благословення» керівники Дергачівської та Харківських місцевих прокуратур Катерина Шевцова, займалась у відповідальних їм районах міста та області вимаганням грошових коштів у підприємців регіону сторони силовиків». https://antikor.com.ua/ru/articles/412747-filchakov_provorovalsja

12 квітня 2021, керівник обласної прокуратури Олександр Фільчаков представив колективу Дергачівської окружної прокуратури Харківської області нового керівника – Катерину Шевцову. https://www.sq.com.ua/rus/news/novosti/12.04.2021/v_dergachevskoy_prokurature_novuu_nachalnik

Прокурор Шевцова Катерина почала віднімати власність та земельні ділянки у автора, незаконно подавала в суд позови від Малоданілівській селищній ради, яка не подавала позови до автора і немала ніяких претензій по власності, яка знаходиться у автора з 2009 року.

Автор поставила Генерального прокурора Костіна та САП І НАБУ про шахрайські дії прокурора Шевцової К. по Справі № 619/4134/21 № провадження 61-11815ск23 яка знаходиться зараз у Верховному суді, яка слухалась у судді Нечипоренко з Дергачів і в Полтавському апеляційному суді, а також по другій справі № 535/1229/22 яка знаходиться у судді Котелевського районного суду Полтавської області Мальцева С.О. по незаконному позову Шевцової К. який зараз підтримує Андрій Огородніков якого 2.09.2023 призначено як нового керівника Дергачівської окружної прокуратури замість Шевцової К. 12 вересня 2023 Олександр Фільчаков представив колективу Дергачівської окружної прокуратури Харківської області нового керівника — Андрія Огороднікова.

https://khar.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=342024

за шахрайські дії, заволодіння майном громадян, генпрокурор Костін призначив прокурора Шевцову Катерину Володимирівну керівником Черкаської обласної прокуратури. <https://chk.gp.gov.ua/ua/guidance.html> Наказом Генерального прокурора з 31 жовтня 2023 року призначена керівником Черкаської обласної прокуратури.

Аналогічна справа по незаконному позову керівника Дергачівської місцевої прокуратури Харківської області в інтересах держави в особі Малоданилівської селищної ради Дергачівського району Харківської області (об'єднаної територіальної громади) справа №619/4276/18 провадження №2/619/368/20 РІШЕННЯ Іменем України <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/89730307/>

28 травня 2020 року Дергачівський районний суд Харківської області у складі: головуючого- судді Калмикової Л.К. за участю: секретаря судового засідання- Кравченко К.В., представника позивача- Долі Н.Г. , представника відповідача ОСОБА_2 - адвоката Саніна А.О., розглянувши у відкритому судовому засіданні в залі суду м. Дергачі цивільну справу за позовом керівника Дергачівської місцевої прокуратури Харківської області в інтересах держави в особі Малоданилівської селищної ради Дергачівського району Харківської області (об'єднаної територіальної громади) до ОСОБА_2 про скасування державної реєстрації права власності та витребування земельної ділянки,-

ВСТАНОВИВ: Позивач - керівник Дергачівської місцевої прокуратури Харківської області звернувся до суду в інтересах держави в особі: Малоданилівської селищної ради Дергачівського району Харківської області (об'єднаної територіальної громади) з позовом до ОСОБА_2 про скасування державної реєстрації права власності та витребування земельної ділянки. <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/89730307/>

Керуючись ст.ст. 256,257,260,261 ЦК України, 12, 13, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 141, 259, 263-265, 268ЦПК України, суд, -

ВИРІШИВ: У задоволенні позовної заяви керівника Дергачівської місцевої прокуратури Харківської області в інтересах держави в особі Малоданилівської селищної ради Дергачівського району Харківської області (об'єднаної територіальної громади) до ОСОБА_2 про скасування державної реєстрації права власності та витребування земельної ділянки - відмовити.

<https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/89730307/>

На момент подачі позову у 2022 році прокурором Шевцовою К., ДОКАЗ: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_23_09_2021_roku_u_spravi_619_4_276_18/ Постанова Іменем України 16 вересня 2021 року м. Київ справа № 619/4276/18 провадження № 61-19446св20 Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду: Ігнатенка В. М. (суддя-доповідач), Карпенко С. О., Стрільчука В. А., Відомості про спірну ділянку містилися в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно та Реєстрі прав власності на нерухоме майно і відповідний реєстр почав діяти з 01 січня 2013 року, а органам прокуратури відповідний доступ до нього був наданий 01 жовтня 2015 року, тобто сім років органи прокуратури знали про

право власності у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно та Реєстрі прав власності на нерухоме майно ПОСТАНОВИВ: Касаційну скаргу Харківської обласної прокуратури залишити без задоволення. ПОСТАНОВИВ: Касаційну скаргу Харківської обласної прокуратури залишити без задоволення. Рішення Дергачівського районного суду Харківської області від 28 травня 2020 року та постанову Харківського апеляційного суду від 17 листопада 2020 року залишити без змін. Постанова набирає законної сили з моменту її прийняття, є остаточною та оскарженню не підлягає. Судді: В.М. Ігнатенко. О. Карпенко В. А. Стрільчук

https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_23_09_2021_roku_u_spravi_619_4276_18/

Висновок. Встановлено, що у Києві розпочав роботу польовий офіс Міжнародного кримінального суду. Про це під час брифінгу 14 вересня 2023 року повідомили генеральний прокурор України Андрій Костін та Прокурор Міжнародного кримінального суду Карім Хан, передає кореспондент Радіо Свобода. Як зазначив Андрій Костін, відкриття офісу це ще один крок до подальшого зміцнення нашого партнерства. Польовий офіс Міжнародного кримінального суду в Україні є найбільшим представництвом МКС (ІСС) за межами Гааги. «Це найбільше представництво МКС за межами Гааги. Його робота допоможе посилити взаємодію між Україною та Міжнародним кримінальним судом.

Громадська рада чесноти оприлюднила список тих, кого вважає недобросовісними претендентами, та вимагає не допустити їх призначення. Представники громадськості побоюються, що їхня думка у результаті буде проігнорована, і суд, який має повноваження переглядати рішення Антикорупційного суду, а також результати виборів, поповниться ставлениками влади. У Вищій кваліфікаційній комісії суддів, яка і проводить відбір, і не приховують, що мають намір завершити конкурс до виборів.

ОСД проаналізував досьє, декларації та дані відкритих реєстрів за всіма 235 кандидатами та направив до ВККС негативні висновки щодо 71 з них. Встановлено, як рівненські нардепи голосували за недоброчесних членів комісії, що обиратиме керівника антикорупційної прокуратури і які обрали Клименка. Верховна Рада ризикнула безвізом та співпрацею з МВФ пише Центр протидії корупції 18 вересня 2020 Джерело: «Четверта влада» Автор(и): Антоніна Торбіч [13]. https://4vlada.com/yak-rivnenski-nardepy-golosuvaly-zanedobrochesnyh-chleniv-komisii-shcho-obyratyme-kerivnyka-antykorruptsijnoi-prokuratury?fbclid=IwAR0pgd1awSzGA8e7NkaLdBhVvUMdNq0xKCfmdH8WNE3Sbu5BgbQjOmVMbAs_aem_AbFRZI0Zk7a5pxRkzL48OnkP18ykrPJkapqxX YmRdprjk6G3_PxiITFGM4VhlC1ZGbrn83aSkKHFIIdkfewLKocjM

Література:

1. Польовий офіс Міжнародного кримінального суду почав роботу у Києві. ЗМІ Радіо Свобода. 14 вересня 2023 <https://www.radiosvoboda.org/a/news-polyovyi-ofis-mks-robotakyiv/32592958.html>
2. Клокова Вікторія Сергіївна. Особливості функціонування Міжнародного кримінального суду в контексті вирішення питань щодо кримінальної відповідальності фізичних осіб. Острозька академія. 2020
3. Венедіктова І. "Де ви, гівнюки, взяли десятки тисяч доларів": Венедіктова про працівників прокуратури, які втекли за кордон. Новини LIVE 3 БЕРЕЗНЯ 2022 оновлено <https://politics.novyny.live/gde-vy-govniuki-vziali-desiatki-tysiach-dollarov-venediktova-orabotnikakh-prokuratury-sbezahvshikh-za-granitsu-41604.html>
4. Тищенко К. Президент прокоментував рішення щодо Венедіктової й Баканова. ЗМІ. УКРАЇНЬСЬКА ПРАВДА. 17 ЛИПНЯ 2022. Джерело: вечірнє звернення президента <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/17/7358656/>
5. Зеленський призначив Венедіктову послом у Ліхтенштейні за сумісництвом. Українська правда. 28 квітня 2023 <https://www.pravda.com.ua/ukr/news/2023/04/28/7399881/>
<https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyi-venediktova-posol-u-shveitsarii/32135477.html>
6. Антоніна Торбіч Як рівненські нардепи голосували за недоброчесних членів комісії, що обиратиме керівника антикорупційної прокуратури. Джерело: «Четверта влада». 18 вересня 2020 https://4vlada.com/yak-rivnenski-nardepy-golosuvaly-za-nedobrochesnyh-chleniv-komisii-shcho-obyratyme-kerivnyka-antykoriupciynoi-prokuratury?fbclid=IwAR0pgd1awSzGA8e7NKaLdBhVvUMdNq0xKCfmdH8WNE3Sbu5BgbQjOmVMbAs_aem_AbFRZIOZk7a5pxRkzL48OnkP18ykrPJkarqxXYmRdprjk6G3_PxiITFGM4VhIC1ZGbrn83aSkKHFIkfewLKocjM
7. Артем Листопад. 123 судді Харківської області порушували професійні вимоги – «Чесно. Фільтруй суд» Суспільство Об'єктів. 24.04.2019 (123 судьи Харьковской области нарушали профессиональные требования – «Честно. Филтруй суд» Общество 24.04.2019 Артем Ноябрь) https://www.objectiv.tv/objectively/2019/04/24/123-sudi-harkovskoj-oblasti-narushali-professionalnye-trebovaniya-chestno-filtruj-sud/?FBCLID=IWAR0LY69QXF-2UEL MWDZE983IPAIGUI7DVL4TY7FXF4A1ZEQD09JV_OXGB94&fbclid=IwAR1a6XcaU-ZyXkvyWcUMhuV6u14CI73IVGLWUxnAFFegfmCwNNewYudGg9U_aem_AbGvE522zhfwWUK6I4UMCy4HbhehJ7wCkAyzjlvk5CRGQdQUdhWtgM5DhIjTkxfaTB-sfgQCKXLDiM8ipaV23V0w
8. Хто рветься до Верховного суду? Список «непридатних». 2019-02-19 09:30 АРГУМЕНТ https://argumentua.com/stati/kto-rvetsya-v-verkhovnyi-sud-spisok-negodnykh?fbclid=IwAR1YB5IAqAazrMdGu476nYUub7eBNMGEUd-nevSFPfFLVDu2vG4yHulyk9Kw_aem_AbEJ3rnbYotiJcFiR6gJ3psoWo9f_XTbSl_Z3u-2NmXH4L5fsaMvuoq1LiXMcRrgAS31Yi8tYr5dI4O8lpcfBW
9. Конгрес США виділив Україні \$300 мільйонів, але їх витратили 4 місяці тому, - Politico. Катерина Гірник ЗМІ УНІАН. 26.03.2024 <https://www.unian.ua/world/kongres-sshavidiliv-ukrajini-300-milyoniv-ale-jih-vitratili-4-misyaci-tomu-politico-12585045.html>
11. Фарафонова І. А. Головні підходи у феноменологічних концепціях права / І. А. Фарафонова // Філософія в сучасному світі [Електронний ресурс]: матеріали 3-ї Міжнар. наук.-практ. конф., 18-19 листопада 2022 р. / гол. ред. Я. В. Тарароєв; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т" [та ін.]. – Електрон. текст. дані. – Харків, 2022. – С. 159-160. – URI: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/59698>.
12. Фарафонова І. А. Матеріали міжнародного круглого столу «Україна на сучасній геополітичній шахівниці світу: феноменологічний та конституційно-правовий аналіз», 14 липня 2022. Ужгород. С.111-114

13. Фарафонова І.А. Міжнародні договори України як феномен права. Фаховий журнал «Наука і техніка сьогодні» (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка») Випуск № 3(31) 2024. Київ – 2024. С.226-235.

14. Фарафонова І А Міжнародні суди як верховенство права. Фаховий журнал «Наукові перспективи». (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія») Випуск № 3(31) 2024. Київ – 2024. С.1338. С.991-1004.

15. Фарафонова Ірина Анатоліївна Аналіз міжнародних рішень Європейського Суду по правам людини по заявам автора № 28780/02, № 4682/09, № 32740/08. Журнал «Наукові інновації та передові технології» № 4(32) 2024 (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка») Випуск № 4(32) 2024. Київ – 2024. Стор.500- 520.

16 Фарафонова І А Філософська методологія та її методи. Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку. Матеріали XLIII-ої Міжнародної науково-практичної конференції 07 квітня 2024 року, м. Пештера Болгарія (дистанційно) стр. 148-152

17. Фарафонова І А «Особистісні цінності людини» в міжнародному журналі по психології *Věda a perspektivy* N9 (16)2022, Чехія. Česká republika 2022 опубліковано 2022-09-28. Стор. 271- 279. <https://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/view/2512/2516>

18. Рішення від 11.12.2008 № 28780/02 (Чинний) Справа "Фарафонова проти України" РАДА ЄВРОПИ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ ОСТАТОЧНЕ РІШЕННЯ (Заява N 28780/02) 11 грудня 2008 року <https://ips.ligazakon.net/document/SO5246>.

19. Європейський Суд з прав людини п'ята секція РІШЕННЯ Заява № 4682/09, подана Володимиром Семеновичем Торошем проти України, та 3 інші заяви. див. перелік у додатку заявник Ірина Анатоліївна Фарафонова і сума присуджена заявнику Ірина Анатоліївна Фарафонова в якості відшкодування моральної та матеріальної шкоди в євро 1620 євро https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d26#Text.

References:

1. Pol'ovij ofis Mizhnarodnogo kriminal'nogo sudu pochav robotu u Kievi [The field office of the International Criminal Court started work in Kyiv]. www.radiosvoboda.org Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-polyovyi-ofis-mks-robota-kyiv/32592958.html> [in Ukrainian].

2. Klokovala, V.S. (2020). *Osoblivosti funkcionuvannja Mizhnarodnogo kriminal'nogo sudu v konteksti virishennja pitan' shhodo kriminal'noi vidpovidal'nosti fizichnih osib [Peculiarities of the functioning of the International Criminal Court in the context of resolving issues regarding the criminal responsibility of individuals]*. Ostroz'ka akademija [in Ukrainian].

3. Venediktova, I. "De vi, givnjuki, vzjali desjatkij tisjach dolariv": Venediktova pro pracivnikiv prokuraturi, jaki vtekli za kordon [Where did you idiots get tens of thousands of dollars": Venediktova about the employees of the prosecutor's office who fled abroad.]. *politics.novyny.live* Retrieved from <https://politics.novyny.live/gde-vy-govniuki-vzjali-desiatki-tysjach-dollarov-venediktova-o-rabotnikakh-prokuratury-sbezhasvshikh-za-granitsu-41604.html> [in Ukrainian].

4. Tishhenko, K. Prezident prokomentuvav rishennja shhodo Venediktovoї j Bakanova [The President commented on the decision regarding Venediktova and Bakanov]. www.pravda.com.ua Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/17/7358656/> [in Ukrainian].

5. Zelens'kij priznachiv Venediktovu poslom u Lihtenshtejni za sumisnictvom [Zelensky appointed Venediktova as a part-time ambassador to Liechtenstein]. *www.pravda.com.ua* Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/ukr/news/2023/04/28/7399881/>

<https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyi-venediktova-posol-u-shveysarii/32135477.html> [in Ukrainian].

6. Torbich, Antonina. Jak rivnens'ki nardepi golosuvali za nedobrochesnih chleniv komisii, shho obirate kerivnika antikorupcijnoi prokuraturi [How Rivne people's deputies voted for unscrupulous members of the commission that will elect the head of the anti-corruption prosecutor's office]. *4vlada.com* Retrieved from

https://4vlada.com/yak-rivnenski-nardepy-golosuvaly-za-nedobrochesnyh-chleniv-komisii-shcho-obyratyme-kerivnyka-antykorupcijnoi-prokuratury?fbclid=IwAR0pgd1awSzGA8e7NKaLdBhVvUMdNq0xKCfmdH8WNE3Sbu5BgbQjOmVMbAs_aem_AbFRZI0Zk7a5pxRkzL48OnkP18ykrPJKapqxXYmRdprjk6G3_PxiITFGM4VhlC1ZGbrn83aSkKHFIdkfewLKocjM [in Ukrainian].

7. Artem, Listopad. 123 sudu Harkivs'koï oblasti porushovali profesijni vimogi – «Chesno. Fil'truj sud» Suspil'stvo Ob'ektiv. 24.04.2019 (123 sud'i Har'kovskoj oblasti narushali professional'nye trebovaniya – «Chesno. Fil'truj sud» Obshhestvo 24.04.2019 Artem Nojabr') [123 judges of the Kharkiv region violated professional requirements - "Honestly. Filter the court" Society of Objects]. *www.objectiv.tv* Retrieved from https://www.objectiv.tv/objectively/2019/04/24/123-sudi-harkovskoj-oblasti-narushali-professionalnye-trebovaniya-chestno-filtruj-sud/?FBCLID=IWAR0LY69QXF-2UELMWDZE983IPAIGUI7DVL4TY7FXF4A1ZEQD09JV_OXGB94&fbclid=IwAR1a6XcaU-ZyXkvyWcUMhuV6u14CI73IVGLWUxnAFFegfmCwNNewYudGg9U_aem_AbGvE522zhfwwUK6I4UMCy4HbbehJ7wCkAyzjlvk5CRGQdQUdhWtgM5DhljTxfTB-sfgQCKXLDiM8ipaV23V0w [in Ukrainian].

8. Hto rvet'sja do Verhovnogo sudu? Spisok «nepridatnih» [Who rushes to the Supreme Court? List of "unsuitable"]. *argumentua.com* Retrieved from https://argumentua.com/stati/kto-rvetsya-v-verhovnyi-sud-spisok-negodnykh?fbclid=IwAR1YB5IAqAazrMdGu476nYUb7eBNMGEUdnevSFPFFlVDu2vG4yHulyk9Kw_aem_ABEJ3rnbYotiJcFiR6gJ3psoWo9f_XTbSl_Z3u-2NmxxSW4L5fsaMvuoq1LiXMcRrgAS31Yi8tYr5dI4O8lpcfBW [in Ukrainian].

9. Kongres SShA vidiliv Ukraïni \$300 mil'joniv, ale ih vitratili 4 misjaci tomu, - Politico [The US Congress allocated \$300 million to Ukraine, but it was spent 4 months ago, - Politico]. *www.unian.ua* Retrieved from <https://www.unian.ua/world/kongres-ssha-vidiliv-ukrajini-300-milyoniv-ale-jih-vitratili-4-misyaci-tomu-politico-12585045.html> [in Ukrainian].

11. Farafonova, I. A. (2022). Golovni pidhodi u fenomenologichnih koncepcijah prava [Main approaches in phenomenological concepts of law]. *Proceedings from III Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Filosofija v suchasnomu sviti» – The Third International Scientific and Practical Conference «Philosophy in the modern world»*. (pp. 159-160). Harkiv: Nac. tehn. un-t "Harkiv. politehn. in-t" [in Ukrainian].

12. Farafonova, I. A. (2022). *Proceedings from Mizhnarodnij kruglij stil «Ukraïna na suchasnij geopolitichnij shahivnici svitu: fenomenologichnij ta konstitucijno-pravovij analiz» – The international round table «Ukraine on the modern geopolitical chessboard of the world: phenomenological and constitutional and legal analysis»*. (pp. 111-114). Uzhgorod [in Ukrainian].

13. Farafonova, I.A. (2024). Mizhnarodni dogovori Ukraïni jak fenomen prava [International treaties of Ukraine as a legal phenomenon]. *Nauka i tehnika s'ogodni - Science and Technology Today*, 3(31) 2024, 226-235 [in Ukrainian].

14. Farafonova, I A (2024). Mizhnarodni sudi jak verhovenstvo prava [International courts as the rule of law]. *Naukovi perspektivi - Scientific Perspectives*, 3(31) 2024, 1338. S.991-1004 [in Ukrainian].

15. Farafonova, I.A. (2024). Analiz mizhnarodnih rishen' Єvropejs'kogo Sudu po pravam ljudini po zajavam avtora № 28780/02, № 4682/09, № 32740/08 Analysis of international decisions of the European Court of Human Rights on the author's statements No. 28780/02, No. 4682/09, No. 32740/08 [Analysis of international decisions of the European Court of Human Rights on the author's statements No. 28780/02, No. 4682/09, No. 32740/08]. *Naukovi innovacii ta peredovi tehnologii - Scientific Innovations and Advanced Technologies*, 4(32) 2024, 500- 520 [in Ukrainian].

16. Farafonova, I A (2024). Filosofs'ka metodologija ta її методи [Philosophical methodology and its methods]. *Proceedings from XLIII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia « Suchasni aspekti modernizacii nauki: stan, problemi, tendencii rozvitku » – The Forty third International Scientific and Practical Conference « Modern aspects of the modernization of science: state, problems, development trends ».* (pp. 148-152). Peshtera Bolgarija [in Ukrainian].

17. Farafonova, I.A. (2022). Osobistisni cinnosti ljudini» v mizhnarodnomu zhurnali po psihologii [Personal values of a person" in the international journal of psychology]. *Věda a perspektivy*, 9 (16)2022, 271- 279. Retrieved from <https://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/view/2512/2516> [in Ukrainian].

18. Rishennja vid 11.12.2008 № 28780/02 (Chinnij) Sprava "Farafonova proti Ukraïni" RADA ЄVROPI ЄVROPEJS"KIJ SUD Z PRAV LJUDINI OSTATOChNE RISHENNJa (Zajava N 28780/02) 11 grudnja 2008 roku [Decision dated 11.12.2008 No. 28780/02 (Current) Case "Farafonova v. Ukraine" COUNCIL OF EUROPE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS FINAL DECISION (Application No. 28780/02) December 11, 2008]. *ips.ligazakon.net* Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/SO5246> [in Ukrainian].

19. Єvropejs'kij Sud z prav ljudini p'jata sekcija RISHENNJa Zajava № 4682/09, podana Volodimirom Semenovichem Toroshem proti Ukraïni, ta 3 inshi zajavi. div. perelik u dodatku zajavnik Irina Anatoliïvna Farafonova i suma prisudzhena zajavniku Irina Anatoliïvna Farafonova v jakosti vidshkoduvannja moral'noï ta material'noï shkodi v evro 1620 evro [European Court of Human Rights Fifth Section DECISION Application No. 4682/09 filed by Volodymyr Semenovyh Torosh against Ukraine and 3 other applications. see the list in the appendix is the applicant Iryna Anatoliivna Farafonova and the amount awarded to the applicant Iryna Anatoliivna Farafonova as compensation for moral and material damage in euros 1,620 euros]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d26#Text [in Ukrainian].

УДК 342.722: 342.76

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-800-810](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-800-810)

Халюк Сергій Олександрович доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та прав людини, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, <https://orcid.org/0000-0003-1338-5117>

ГЕНДЕРНОЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню гендернозумовленого насильства (ГЗН) як багатовимірного явища, що проявляється у різних соціальних, економічних та політичних контекстах, особливо під час збройних конфліктів. Мета статті – визначити специфічні риси гендернозумовленого насильства в умовах воєнного стану та оцінити заходи щодо їх мінімізації. ГЗН не тільки підкреслює існуючі гендерні нерівності, але й спричиняє значні фізичні, психологічні, економічні та соціальні наслідки для жертв. У воєнний час, характер та масштаб цього явища набувають особливої жорстокості та складності, зокрема через сексуальне насильство як зброю війни, примусові шлюби, примусову стерилізацію та інші види гендерномотивованого насильства. Важливо зазначити, що державні заходи зменшення випадків і наслідків ГЗН включають розробку та впровадження комплексних програм, які охоплюють правові, освітні, соціальні та охоронні ініціативи. Залучення міжнародних організацій також відіграє ключову роль у захисті та допомозі жертвам ГЗН, особливо в умовах обмежених державних ресурсів. Однак, існують суттєві виклики у сфері правового регулювання ГЗН, зокрема відсутність спеціалізованого законодавства, яке б комплексно розглядало всі аспекти цього явища. Необхідне подальше вдосконалення національного законодавства, яке повинно ґрунтуватися на міжнародних стандартах та практиках, для ефективного захисту жертв і запобігання ГЗН. Важливу роль відіграє також розвиток та підтримка програм економічного зміцнення жертв ГЗН, включаючи створення соціальних підприємств та ініціатив, що надають можливості для професійного та особистісного розвитку. Це дозволить не лише покращити матеріальне становище жертв, але й сприятиме їх соціальній інтеграції та відновленню. У підсумку, боротьба з гендернозумовленим насильством вимагає комплексного підходу, що включає законодавчі ініціативи, розбудову інституційної спроможності, освітні та просвітницькі програми, економічне зміцнення жертв, а також міжнародну та міжсекторальну

співпрацю. Лише таким чином можна досягти значного прогресу в ліквідації ГЗН і забезпеченні гендерної рівності та прав людини для всіх.

Ключові слова: гендернозумовлене насильство, гендерна рівність, гендер, дискримінація, права людини, воєнний стан.

Khaliuk Serhii Oleksandrovykh Doctor of Science of law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional Law and Human Right, National Academy of Internal Affairs, Sq. Solomyanska, 1, Kyiv, 03035, <https://orcid.org/0000-0003-1338-5117>

GENDER-BASED VIOLENCE AS A HUMAN RIGHTS VIOLATION IN WARTIME CONDITIONS

Abstract. This study addresses gender-based violence (GBV) as a complex phenomenon manifesting across diverse social, economic, and political contexts, notably during armed conflicts. The objective of this paper is to delineate the distinctive features of gender-based violence under wartime conditions and to assess measures aimed at its mitigation. GBV exacerbates existing gender inequalities and results in severe physical, psychological, economic, and social consequences for the victims. In wartime, the nature and extent of this phenomenon take on particularly brutal and complex dimensions, including the use of sexual violence as a weapon of war, forced marriages, and forced sterilization, among other forms of gender-motivated violence. It is imperative to note that state measures to reduce the incidence and impact of GBV encompass the development and implementation of comprehensive programs that include legal, educational, social, and protective initiatives. The involvement of international organizations also plays a crucial role in the protection and assistance of GBV victims, especially in contexts of limited state resources. However, significant challenges remain in the legal regulation of GBV, particularly the lack of specialized legislation that comprehensively addresses all aspects of this phenomenon. Further refinement of national legislation, based on international standards and practices, is necessary for the effective protection of victims and the prevention of GBV. Additionally, the development and support of economic empowerment programs for GBV victims, including the creation of social enterprises and initiatives that offer opportunities for professional and personal development, are crucial. These measures will not only improve the material well-being of the victims but also facilitate their social integration and recovery. In conclusion, combating gender-based violence requires a holistic approach that includes legislative initiatives, institutional capacity building, educational and awareness programs, economic empowerment of victims, and international and cross-sectoral cooperation. Only through such an approach can significant progress be made in eliminating GBV and ensuring gender equality and human rights for all.

Keywords: gender-based violence, gender equality, discrimination, human rights, wartime conditions.

Постановка проблеми. Тема гендернозумовленого насильства є актуальною вже довгий час, але в сучасних умовах, особливо в контексті воєнного конфлікту в Україні, вона набуває нових, унікальних вимірів. Війна посилює існуючі гендерні нерівності та створює сприятливий ґрунт для різних форм ГЗН, які можуть бути не повністю висвітлені в науковій та громадській дискусіях.

Багато аспектів ГЗН, характерних для військового часу, залишаються недостатньо дослідженими. Це стосується, зокрема, використання сексуального насильства як зброї війни, проблеми примусових шлюбів, експлуатації та насильства над особами ЛГБТ+, а також психологічних наслідків ГЗН для жертв та їхніх родин. Ці проблеми вимагають глибокого та всебічного аналізу з метою розробки ефективних стратегій захисту постраждалих та запобігання насильству.

В умовах війни в Україні особливо актуальним стає вивчення механізмів захисту цивільного населення, ролі державних та міжнародних організацій у запобіганні ГЗН, а також визначення найбільш вразливих груп та розробка цільових програм підтримки. Таким чином, тема ГЗН у воєнний час у Україні потребує додаткового дослідження та посиленої уваги з боку наукової спільноти, політиків та громадськості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Маємо констатувати, що питання гендернозумовленого насильства в умовах воєнного стану є достатньо висвітленим у вітчизняній науковій літературі. Дослідження у цій галузі зосереджуються на вивченні механізмів викорінення гендерного насильства, його кваліфікації в умовах міжнародних збройних конфліктів, а також на аналізі спеціалізованих служб підтримки жертв. Однак, незважаючи на значний внесок вітчизняних дослідників, відчувається нестача систематизованого матеріалу, який би охоплював усі аспекти цієї проблематики в контексті прав людини.

Аніщук Н.В. [1] зосереджується на правових засобах боротьби з гендерним насильством в Україні, проводячи історико-теоретичний аналіз. Цей підхід дозволяє зрозуміти коріння проблеми та шляхи її подолання в юридичній площині. Берднік І.В. [2] детально розглядає питання кваліфікації сексуального насильства в умовах міжнародних збройних конфліктів, що є актуальним для розуміння масштабів порушень прав людини під час воєн.

Значний внесок у вивчення цієї теми також зробили міжнародні організації, які надають інформацію про гендернозумовлене насильство та розробляють програми з його запобігання та протидії. Зокрема, International

Medical Corps [3] та UNHCR [4] публікують матеріали, що описують витоки, наслідки, механізми запобігання та реагування на гендернозумовлене насильство, а також види спеціалізованих послуг для його жертв.

Водночас сучасні інтернет-видання, як UNICEF [6] та інші, висвітлюють специфіку гендернозумовленого насильства в сучасному суспільстві, в тому числі цисгетеронормативне насильство, стереотипи у подружніх стосунках, та надають поради щодо підтримки людей, які пережили таке насильство.

Незважаючи на достатню кількість літератури та публікацій з цієї теми, у сучасній ситуації війни виникає гостра необхідність в більш глибокому та систематизованому аналізі, зокрема, впливу воєнного стану на посилення гендернозумовленого насильства та ефективність існуючих механізмів його протидії. З використанням різних методів наукового пізнання було проаналізовано, згруповано та систематизовано інформацію, щоб надати більш повне уявлення про цю проблематику в контексті порушення прав людини.

Мета статті – визначити специфічні риси гендернозумовленого насильства в умовах воєнного стану та оцінити заходи щодо їх мінімізації.

Виклад основного матеріалу. Термін «гендернозумовлене насильство» застосовується в міжнародному дискурсі, однак його дефініція продовжує залишатися предметом дискусій у наукових та політичних кругах. В одних контекстах це поняття використовується для позначення насильства, що спрямоване проти жінок внаслідок існуючих гендерних нерівностей, де чоловіки виступають як домінуючий клас, а жінки – як пригноблені. У ширшому розумінні, гендернозумовлене насильство охоплює акти агресії щодо осіб будь-якого гендеру, включаючи гендерну ідентичність та вираження, особливо коли вони непропорційно впливають на конкретні гендерні групи. Міжнародні організації також визначають насильство, обумовлене сексуальною орієнтацією, гендерною ідентичністю або вираженням, як форму гендернозумовленого насильства. Ця концепція частково впливає з бінарної моделі гендеру та пов'язаної з нею цисгетеронормативності. Попри те, що переважно від гендернозумовленого насильства страждають жінки, гендерні норми та очікування також істотно впливають на взаємини та випадки насильства серед ЛГБТ спільноти. У світлі цього, гендернозумовлене насильство можна інтерпретувати як насильство, що впливає з гендерної структури суспільства, де насильство проти жінок мотивоване їхнім підпорядкованим статусом у гендерній ієрархії, тоді як насильство проти ЛГБТ осіб є результатом їхнього виклику існуючій гендерній ієрархії та її нормам через свої прояви, поведінку або саме існування [5].

Експерти в галузі гендерних досліджень [9] визначають гендернозумовлене насильство як акти агресії, спрямований переважно проти жінок у

патріархальних суспільствах, де чоловікам традиційно приписується домінування та санкціоноване використання сили. Такі види насильства охоплюють домашнє насильство, сексуальне домагання, зґвалтування, психологічні, економічні та фізичні зловживання, а також екстремальні форми, такі як примус до шлюбу чи «вбивства честі» [10]. Ці практики закріплені гендерними нормами, які встановлюють суспільні очікування від поведінки чоловіків та жінок, причому чоловіча агресія часто розглядається як нормативна, яка вихована з дитинства через процес гендерної соціалізації. Польський психолог Єжи Мелібруда вказує на перевагу сили як ключову характеристику насильства, а правозахисниця Марта Чумало підкреслює, що гендерні норми спонукають чоловіків до контролюючої та насильницької поведінки. Статистика в Україні підтверджує, що переважна більшість звернень щодо домашнього насильства надходить від жінок, що свідчить про гендерну природу цього явища. Соціологиня Тамара Марценюк зазначає, що суспільство унормовує насильство як засіб взаємодії, особливо для чоловіків, утверджуючи їхню владу та домінування, що часто призводить до гендернозумовленого насильства [9].

Гендернозумовлене насильство під час воєнного стану набуває особливо жорстоких та масштабних форм, оскільки сам конфлікт підриває звичайний соціальний порядок та правову систему, що захищає особисті права. Хаос і беззаконня, що супроводжують воєнні дії, часто ведуть до зростання всіх форм насильства, зокрема тих, що базуються на гендері.

Воєнний стан загострює вже існуючі гендерні нерівності та ризики, з якими стикаються жінки та дівчата, включаючи ризик сексуального насильства, примусових шлюбів, сексуального рабства та інших видів гендернозумовленої експлуатації. Чоловіки та хлопці також можуть стати жертвами насильства шляхом завдання тортур чи примусу до важкої фізичної праці. Крім того, у воєнний час збільшується кількість випадків домашнього насильства, як результат стресу, дестабілізації сімейних структур та економічних умов. Стрес та травми, що виникають у результаті військових конфліктів, можуть посилювати агресивні поведінкові реакції та сприяти циклу насильства як всередині спільноти, так і в сім'ї.

Таким чином, в умовах воєнного стану гендернозумовлене насильство посилюється та розширюється, що вимагає спеціалізованого підходу до захисту та допомоги жертвам такого насильства. На нашу думку, в умовах збройного конфлікту прояви гендернозумовленого насильства набувають специфічних та вкрай жорстоких форм. Війна не тільки посилює існуючі гендерні нерівності, а й породжує унікальні випадки насильства, котрі багато в чому зумовлені хаотичним та беззаконним середовищем, що супроводжує воєнні дії [2]. Зокрема:

- *сексуальне насильство як зброя війни* – включає масові згвалтування, систематичне сексуальне рабство та інші форми сексуального насильства, які використовуються для залякування та управління цивільним населенням.
- *примусове вербування до сексуального рабства* – викрадення жінок та дівчат для використання їх як «секс-рабинь» для військових.
- *примусова стерилізація та аборти* – спрямовані на контроль над народжуваністю та етнічне «очищення».
- *примусові шлюби* – використання шлюбу як засобу експлуатації та контролю над жінками та дівчатами.
- *гуманітарне насильство* – сексуальне насильство та експлуатація у контексті надання гуманітарної допомоги або при спробі отримати доступ до основних ресурсів та послуг.
- *примусова вагітність* – використання примусової вагітності для зміни демографічного складу населення.
- *військовополонені* – сексуальне насильство та гендерно-специфічні тортури, спрямовані на військовополонених чоловіків та жінок.

Гендернозумовлене насильство в умовах воєнного стану розширюється також на осіб ЛГБТ+, для яких конфліктні ситуації часто призводять до особливих видів переслідування та аб'юзу. ЛГБТ+ особи можуть зазнавати насильства, що викликане поєднанням гомофобії, трансфобії та воєнного закону безладу. До поширених видів такого насильства можна віднести:

- *ціленавмісне переслідування ЛГБТ+ осіб* – включає цілеспрямовані атаки, арешти, вбивства або зникнення на основі сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності.
- *гендерно-мотивовані воєнні злочини проти трансгендерних осіб* – використання насильства для «покарання» за невідповідність гендерним нормам.
- *систематичне сексуальне насильство* – примусові сексуальні дії, спрямовані на дискредитацію або «перевиховання» ЛГБТ+ осіб.
- *примус до «виправлення» сексуальної орієнтації* – тортури або медичні втручання, спрямовані на зміну сексуальної орієнтації.
- *розпалювання гомофобії та трансфобії для мобілізації військових зусиль* – використання пропаганди, яка спрямована на викликання ненависті до ЛГБТ+ як частини військової риторики.
- *відмова у наданні притулку або гуманітарної допомоги* – упереджене ставлення до ЛГБТ+ біженців у приймаючих спільнотах або таборах.

Можна підсумувати, що гендернозумовлене насильство є багатовимірним явищем, яке впливає на фізичне, психологічне, сексуально-репродук-

тивне, економічне та соціальне життя осіб. Наслідки ГЗН можуть бути довготривалими та різноманітними, часто виходячи за рамки безпосереднього впливу на здоров'я [3]. Наведена таблиця 1 демонструє розподіл наслідків ГЗН у відповідності до їх типу.

Таблиця 1 - Наслідки гендернозумовленого насильства

Категорія	Наслідки
Фізичні	Смерть, самогубство, серйозні тілесні ушкодження, травми, отримані під час вагітності, небажана або рання вагітність, вразливість до хвороб, небезпечні ускладнення при аборті, гостре або хронічне захворювання, дитяча смертність
Психологічні	Посттравматичний стрес, депресія, тривога, страх, самозвинувачення, сором, ненависть до себе, думки про самогубство, вплив на дітей
Соціальні	Відторгнення зі сторони сім'ї, ізоляція, розпад сім'ї, соціальна стигма, соціальне відторгнення, усунення від соціального життя
Сексуально-репродуктивні	Інфекції, що передаються статевим шляхом, включаючи ВІЛ/СНІД
Економічні	Зниження продуктивності праці, втрата роботи або доходів, підвищені витрати на медичні послуги та лікування, юридичні витрати, втрата майна, обмежений доступ до освіти та професійного розвитку, вимушене залежне становище через економічну залежність від агресора, підвищений ризик злиднів та бездомності

Примітка: систематизовано автором [3]

Наслідки гендернозумовленого насильства охоплюють широкий спектр ушкоджень та втрат, котрі стосуються не тільки особистого здоров'я та добробуту, але й соціальних та економічних аспектів життя особи.

Державна політика у сфері боротьби з насильством, особливо в умовах війни, спрямована на зменшення та превентивну ліквідацію всіх форм насильства, зокрема гендернозумовленого. Це зазвичай досягається через розробку та впровадження комплексних програм, котрі включають правові, освітні, соціальні та охоронні заходи. В умовах війни держава може бути обмежена у своїх ресурсах і можливостях ефективно реагувати на проблему, тому залучення міжнародних організацій стає життєвонеобхідним.

Що стосується правового регулювання проблеми в Україні, у 2005 році було прийнято Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», який став одним із ключових документів у сфері гендерної рівності. Однак, наразі в Україні не існує спеціалізованого законодавчого акту, що розглядав би теоретичні та практичні аспекти гендерного насильства. Проблематика насильства часто розглядається поза контекстом гендерного права, зокрема через призму кримінального, адміністративного, трудового та сімейного права. Враховуючи це, аналізуються поточні тенденції правових

реформ в Україні та зарубіжних країн, що стосуються гендерного насильства, та пропонуються шляхи удосконалення національного законодавства на основі позитивних міжнародних практик у сфері гендерних перетворень [1].

Міжнародні організації, такі як ООН, Червоний Хрест, ЮНІСЕФ, Міжнародна організація з міграції, та інші НУО, відіграють важливу роль у відповіді на це питання. Адже вони працюють на місцях, щоб надавати захист, психологічну та медичну допомогу постраждалим, а також ведуть просвітницьку діяльність, спрямовану на зміну громадської свідомості та стереотипів, які сприяють насильству. Крім того, вони забезпечують правозахисний моніторинг, документування випадків насильства та сприяють притягненню до відповідальності тих, хто порушує права людини.

В умовах збройних конфліктів, криз та екстрених ситуацій, ризик ГЗН значно зростає, призводячи до негативних наслідків для здоров'я, благополуччя та загальної соціальної стабільності. У відповідь на цю проблему, уряди, міжнародні організації та неприбуткові установи розробляють та впроваджують різноманітні програми та служби для підтримки постраждалих від ГЗН [4].

Таблиця 2 - Перелік послуг для постраждалих від гендернозумовленого насильства

№	Тип послуги	Опис послуги
1	Ведення випадків ГЗН / Кейсменеджмент	Супровід соціальними працівниками для оцінки потреб та перенаправлення до відповідних служб.
2	Медичні послуги	Медичне обслуговування для усунення наслідків ГЗН, включаючи лікування травм і репродуктивного здоров'я.
3	Психічне здоров'я	Клінічне лікування психічних розладів, викликаних ГЗН, кваліфікованими спеціалістами.
4	Психосоціальна підтримка	Кризова допомога та довгострокова підтримка для відновлення після емоційних, психологічних та соціальних наслідків ГЗН.
5	Правова допомога	Надання інформації про права та сприяння в доступі до правосуддя для постраждалих.
6	Безпечний притулок	Тимчасове розміщення та підтримка для осіб, що зазнали ГЗН або перебувають під загрозою подальшого насильства.
7	Безпечні простори	Простори для жінок і дівчат, де вони можуть почуватися безпечно та отримати доступ до інформації та послуг.
8	Охорона/поліція	Послуги безпеки та, що надаються державною поліцією та службами охорони для захисту та реагування на інциденти ГЗН.
9	Забезпечення засобів до існування	Розвиток навичок, зміцнення потенціалу та надання ресурсів для підвищення можливостей постраждалих у забезпеченні себе.
10	Екстрена підтримка базових потреб	Надання непродовольчих товарів, гігієнічних наборів, одягу тощо для задоволення основних життєвих потреб постраждалих.

Примітка: систематизовано на основі [4]

Варто зазначити, що у 2021 році Програма UNFPA сприяла створенню десяти соціальних підприємств для підтримки постраждалих від гендернозумовленого насильства, покликаних стимулювати їхній професійний розвиток та забезпечити робочими місцями. Серед них: ENJi – Light and Shadow у Херсоні, що надає фото- та відеопослуги; GG Space в Миколаєві, комбінує салон краси, коворкінг і кафе; My Space у Полтаві, студія друку на тканинах; Source of Beauty у Вінниці, студія естетики; Butterfly у Львові, соціальне ательє з виготовлення одягу; Adoro Cafe у Кривому Розі, крафтова кав'ярня-кондитерська; DOBRE POLE в Добропіллі, тепличне господарство; НОВЕ ЖИТТЯ у Запоріжжі, студія гравірувальних та лазерних робіт; PRINT CLUB у Мелітополі, поліграфічна лабораторія; та W2W «Допомога жінкам» у Черкасах, швейне ательє, яке спеціалізується на виготовленні екосумок та аксесуарів, є унікальним, оскільки надає робочі місця постраждалим від ГЗН з інвалідністю [8].

Залучення різноманітних служб, від медичної допомоги та психосоціальної підтримки до правової допомоги та забезпечення безпеки, є ключовим для ефективної підтримки та захисту постраждалих. Важливо, щоб ці служби були доступними, інтегрованими та орієнтованими на потреби кожної постраждалої особи, забезпечуючи гідність та повагу до їх прав та вибору. Крім того, співпраця між державними установами, міжнародними організаціями та неприбутковим сектором є вирішальною для створення ефективної системи підтримки, що сприятиме зниженню та запобіганню гендернозумовленому насильству в суспільстві [4].

Висновки. Таким чином, гендернозумовлене насильство є комплексним явищем, що включає різноманітні форми агресії, спрямовані проти осіб на основі їхнього гендеру, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності або вираження. В умовах війни ГЗН набуває особливих ознак, до яких можна віднести сексуальне насильство як зброю війни, примусові шлюби, примусове вербування до сексуального рабства, примусові аборти та стерилізації, гуманітарне насильство, а також специфічні види переслідувань та насильства проти осіб ЛГБТ+.

У дослідженні було розглянуто державні заходи зменшення випадків і наслідків ГЗН, до яких відносяться розробка та впровадження комплексних програм, що охоплюють правові, освітні, соціальні та охоронні ініціативи, залучення міжнародних організацій для надання захисту та допомоги жертвам, а також розвиток програм економічного зміцнення жертв ГЗН.

Однак, попри зазначені зусилля, існує проблема правового регулювання питання ГЗН, що проявляється у відсутності спеціалізованого законодавства, що комплексно розглядало б усі аспекти цього явища, та потребує подальшого вдосконалення національного законодавства з урахуванням міжнародних стандартів та практик для ефективного захисту жертв і запобігання ГЗН.

Література:

1. Аніщук Н.В. Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз. Одеська національна юридична академія МОН України, 2008.
2. Берднік І.В. До питання кваліфікації сексуального насильства в умовах міжнародного збройного конфлікту. Аналітично-порівняльне правознавство, 2022, №6, 372-377.
3. Гендерно зумовлене насильство: витоки, наслідки, механізми запобігання та реагування. International Medical Corps, 2023. URL: https://www.kname.edu.ua/images/Gender/29_11Treining_GBV.pdf
4. Інформація про гендерно зумовлене насильство та види спеціалізованих послуг з протидії ГЗН. UNHCR, 2024. URL: https://help.unhcr.org/ukraine/uk/gbv_types_serv_ukr/
5. Ірискіна І. Цисгетеронормативне насильство. Інсайт Юкрейн, 2023. URL: <https://www.insight-ukraine.org/special/cisheteroviolence/>
6. Підтримка людей, які пережили гендерно зумовлене насильство. UNICEF, 2023. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/27931/file/Mobile_booklet_Final.pdf
7. Політова А.С. Форми гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту (воєнного стану). Електронне наукове видання "Аналітично-порівняльне правознавство", 307-311. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/282226/276416>
8. Програма з протидії та запобігання гендерно зумовленому насильству. UNFPA, 2023. URL: https://ukraine.unfpa.org/uk/GBV_services
9. Требунських І. Як печерні стереотипи про подружні стосунки можуть стати підґрунтям для насильства. Гречка, 2023. URL: <https://gre4ka.info-yak-pecherni-stereotypy-pro-podruzni-stosunky-mozhut-staty-pidgruntiam-dlia-nasylstva/>
10. Що таке гендернозумовлене насильство і хто від нього потерпає. Вишевицька об'єднана територіальна громада, 2023. URL: <https://vyshevycka-gromada.gov.ua/news/1702893147/>

References:

1. Anishchuk, N.V. (2008). Pravovi zasoby vykorinennya hendernoho nasylstva v Ukrayini: istoryko-teoretychnyy analiz [Legal means of eradicating gender violence in Ukraine: historical and theoretical analysis]. Odeska natsionalna yurydychna akademiya MON Ukrayiny [in Ukrainian].
2. Berdnik, I.V. (2022). Do pytannya kvalifikatsiyi seksualnoho nasylstva v umovakh mizhnarodnoho zbroynoho konfliktu [On the issue of qualification of sexual violence in the conditions of international armed conflict]. Analitychno-porivnyalne pravoznavstvo, (6), 372-377 [in Ukrainian].
3. International Medical Corps. (2023). Henderno zumovlene nasylstvo: vytky, naslidky, mekhanizmy zapobihannya ta reahuvannya [Gender-based violence: origins, consequences, prevention and response mechanisms]. Retrieved from https://www.kname.edu.ua/images/Gender/29_11Treining_GBV.pdf [in Ukrainian].
4. UNHCR. (2024). Informatsiya pro henderno zumovlene nasylstvo ta vydy spetsializovanykh posluh z protydiy HZN [Information on gender-based violence and types of specialized services for GBV response]. Retrieved from https://help.unhcr.org/ukraine/uk/gbv_types_serv_ukr/ [in Ukrainian].
5. Iriskina, I. (2023). Tsisheteronormatyvne nasylstvo [Cisheteronormative violence]. Insayt Yukreyn. Retrieved from <https://www.insight-ukraine.org/special/cisheteroviolence/> [in Ukrainian].
6. UNICEF. (2023). Pidtrymka lyudey, yaki perezhyyly henderno zumovlene nasylstvo [Support for people who have experienced gender-based violence]. Retrieved from https://www.unicef.org/ukraine/media/27931/file/Mobile_booklet_Final.pdf [in Ukrainian].

7. Politova, A.S. (n.d.). Formy henderno zumovlenoho nasylstva v umovakh zbroynoho konfliktu (voyennoho stanu) [Forms of gender-based violence in the conditions of armed conflict (martial law)]. Elektronne naukove vydannya "Analitychno-porivnyalne pravoznavstvo", 307-311. Retrieved from <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/282226/276416> [in Ukrainian].

8. UNFPA. (2023). Prohrama z protydyi ta zapobihannya henderno zumovlenomu nasylstvu [Program for combating and preventing gender-based violence]. Retrieved from https://ukraine.unfpa.org/uk/GBV_services [in Ukrainian].

9. Trebunskikh, I. (2023). Yak pecherni stereotypy pro podruzhni stosunky mozhut staty pidhruntiam dlya nasylstva [How cave stereotypes about marital relations can become a breeding ground for violence]. Hrechka. Retrieved from <https://gre4ka.info-yak-pecherni-stereotypy-pro-podruzhni-stosunky-mozhut-staty-pidgruntiam-dlia-nasylstva/> [in Ukrainian].

10. Vyshyvtska obyednana terytorialna hromada. (2023). Shcho take hendernozumovlene nasylstvo i khto vid nyoho poterpyaye [What is gender-based violence and who suffers from it]. Retrieved from <https://vyshevycka-gromada.gov.ua/news/1702893147/> [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC 378.6

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-811-819](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-811-819)

Bernatskyi Taras Hryhorovych graduate student of the department of innovative and information technologies in education, Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University, <https://orcid.org/0009-0003-8546-441X>

INTERCULTURAL POLITICAL AND ECONOMIC RELATIONS OF MARITIME SPECIALISTS

Abstract. Intercultural communication of maritime specialists reflects both commonality and diversity, which leads to the need to exchange information, feelings and thoughts that reflect the socio-cultural characteristics of the interlocutor. The effectiveness of such communication depends on successful language interaction, which takes place in the sociocultural context, determines the form of the message and reflects the mental characteristics of cultures in the dialogue process. Language acts as a tool for perceiving the world and transmitting information, as well as understanding the values and spiritual aspects of culture. The development of an information and computer system for marine transport, which provides monitoring of the health and location of the crew, will contribute to the reduction of accidents on the ship and prevent the disappearance of sailors from the board, becoming a key component of the global integrated navigation system. In the cultural context, different narratives may arise, which sometimes do not correspond to the state ones, and even oppose them, especially when a certain part of society is inclined to alternative narratives that differ from those officially put forward by the state, for example, dissident ones. State strategic narratives may differ from national and cultural narratives, even contradict them, but, in general, they need to be reconciled.

Since the state has significant influence, it can subordinate national and cultural values to itself, even passing off its narrow-group interests as national or even universal. Such conditions determine communications accompanied by intercultural relationships. The modern level of technical development and innovation leads to changes in the training of top-ranking marine specialists, which takes place at a new qualitative level. A competitive specialist of the new generation must have a set of professional competencies, international experience in his field and possess a set of professional qualities characteristic of his specialty.

Keywords: maritime specialists, administration, intercultural competence, international relations, maritime transport enterprises.

Бернацький Тарас Григорович аспірант кафедри інноваційних та інформаційних технологій в освіті, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0009-0003-8546-441X>

МІЖКУЛЬТУРНІ ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ МОРСЬКИХ ФАХІВЦІВ

Анотація. Міжкультурне спілкування морських фахівців відображає як спільність, так і різноманітність, що зумовлює необхідність обміну інформацією, почуттями та думками, які відображають соціокультурні особливості співрозмовника. Ефективність такого спілкування залежить від успішної мовної взаємодії, яка відбувається в соціокультурному контексті, визначає форму повідомлення та відображає ментальні особливості культур у процесі діалогу.

Мова виступає як інструмент сприйняття світу та передачі інформації, а також розуміння цінностей і духовних аспектів культури. Розробка інформаційно-комп'ютерної системи для морського транспорту, яка забезпечує моніторинг стану здоров'я та розташування екіпажу, сприятиме зниженню аварійності на судні та запобігатиме зникненню моряків з борту, ставши ключовою складовою глобально інтегрована навігаційна система. У культурному контексті можуть виникати різні наративи, які інколи не відповідають державним, а то й протистоять їм, особливо коли певна частина суспільства схиляється до альтернативних наративів, відмінних від тих, які офіційно висуває держава, наприклад, дисидентські. Державні стратегічні наративи можуть відрізнятися від національно-культурних наративів, навіть суперечити їм, але, загалом, їх потрібно узгоджувати.

Оскільки держава має значний вплив, вона може підпорядковувати собі національно-культурні цінності, навіть видаючи свої вузькогрупові інтереси за національні чи навіть загальнолюдські. Такі умови визначають комунікації, що супроводжуються міжкультурними стосунками. Сучасний рівень технічного розвитку та інновацій призводить до змін у підготовці морських фахівців вищого рангу, яка відбувається на новому якісному рівні. Конкурентоспроможний фахівець нового покоління повинен володіти комплексом професійних компетенцій, міжнародним досвідом у своїй галузі та володіти набором професійних якостей, характерних для його спеціальності.

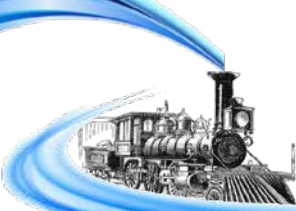
Ключові слова: морські фахівці, управління, міжкультурна компетентність, міжнародні відносини, морські транспортні підприємства.

Formulation of the problem. An important component of Ukraine's development strategy in the direction of European integration is bringing Ukrainian legislation and the state administration system into compliance with the standards in force in the European Union. In 2012, a key agreement was adopted - the Agreement on the Association of Ukraine with the European Union, which described many aspects, including intercultural interaction, in particular the management of migration flows and current issues in the field of migration. Among other initiatives of the European Union, aimed at strengthening cooperation with Ukraine and intensifying regional cooperation, it is worth noting the Cross-Border Cooperation Program, the Eastern Partnership Program of the European Union and other projects within the framework of the European Neighborhood Policy [1 – 5].

Analysis of recent research and publications. The process of European integration in Ukraine is accompanied by profound transformations in the sphere of culture. The main goal of this process is to revise management approaches to cultural policy, in particular, taking into account the principles of democracy and celebrating cultural rights and freedoms. The Charter of Fundamental Rights of the European Union, which establishes the EU's obligations in relation to cultural, religious and linguistic diversity, is of great importance in this process. According to the Lisbon Treaty, the "Culture" Program has reached a new level, becoming more than simple cultural cooperation. Ukraine got the opportunity to participate in this Program after the ratification in 2010 of the Convention on the Protection and Support of the Diversity of Forms of Cultural Expression. [1, 3].

The purpose of the article is to substantiate the intercultural political and economic relations of maritime specialists.

Presenting main material. Within the framework of the "Culture" program, the European Commission, together with the Council of Europe, is implementing an important project "Intercultural Cities", in which Ukraine actively participates. This project is based on the principles and documents of the Council of Europe aimed at supporting cultural diversity, intercultural competence, multilingualism, intercultural education, prevention of hatred, fight against racism and xenophobia. Special attention is paid to the role of mass media in the development of a culture of tolerance and interaction between migrants and host societies. This innovative project is aimed not only at supporting interaction between different cultures, but also at developing intercultural competence of social services. An important part of the program is to create a conducive environment for mutual understanding, where different groups have the opportunity to learn from each other and enrich each other.

This applies not only to coexistence between different ethnic groups, but also to bringing people from different cultural and social backgrounds closer together [2, 5].

The main goal of communication, in particular intercultural communication, is to achieve mutual understanding. Within this process, there are various structures, especially in the context of dialogue, that should be considered in order to achieve this goal. One of these structures is the narrative organization of the communicative process.

Narrative is a special story consisting of more than one story. It encompasses a variety of narratives that participants tell each other in order to explain, understand, interpret, joke, or express indignation. Narratives can have a complex structure, including extended or condensed stories. These stories can complement each other or even contradict each other, but they generally form a picture of the goal, the methods of achieving this goal, the sequence of events, etc. [3, 5].

It is obvious that strategic narratives are necessarily linked to national and cultural histories, as political aspects always permeate cultural structures. Strategic narratives can play a crucial role in shaping a nation's cultural identity, especially during periods when that nation is moving towards its own statehood and independence, when these goals are being fought for. In such periods, these narratives permeate philosophy, literature, music, painting, and other forms of cultural expression, sometimes even religion [1, 3].

In the cultural context, narratives can emerge that differ from the state, and sometimes even oppose them, especially when a certain part of society adheres to a completely different narrative, which is opposite to the one officially promoted by the state, for example, a dissident one. Of course, state strategic narratives can differ from national and cultural narratives, contradict them, although in general they need to be reconciled. Because the state has considerable influence, from legislation to propaganda, especially in a totalitarian or authoritarian society, it can subjugate national and cultural values, even masquerading its narrow-group interests as national or even universal. It is in such conditions that communications are formed, accompanied by numerous intercultural relationships [2, 5].

The modern level of technical development and innovation brings significant changes to the process of training specialists in the field of maritime affairs at a new, higher level of quality. This means taking into account a number of conditions determined by the technologization of professional processes: increasing the requirements for theoretical training in maritime higher educational institutions; increasing the volume of practical training and the level of formation of professional skills; increasing the requirements for a complex of personal and professionally important qualities of future maritime specialists, which correspond to modern moral and professional values [3, 5].

A new generation specialist who is competitive must have a set of professional competencies, skills in the field of professional activity at the international level, as well as characteristics corresponding to his specialty [4, 5].

During the significant time of the formation of the Ukrainian merchant fleet, considerable experience was accumulated in the training of specialists of all levels of marine specialties, from ordinary personnel to management. Therefore, in modern conditions of socio-cultural relations, high requirements are placed on the quality of training of specialists. In connection with the growth of responsibility and complexity of professional tasks, the requirements for business, professional and personal qualities of specialists in the maritime industry are increasing.

The National Strategy for the Development of Education in Ukraine for the 21st Century defines that the main goal of the Ukrainian education system is to create conditions for the development and self-realization of each individual, as well as to ensure high-quality education for secondary and higher school graduates [1, 5].

The term "professionally important qualities" covers a wider range of meanings than the concepts of "competence" and "competence". Competence defines the scope of authority, while competence reflects the developed qualities of an individual that allow performing tasks according to established standards. "Professionally important qualities" include any characteristics of a person that are important for successful performance in a particular profession, including physical characteristics that meet the requirements of a given profession and contribute to its successful performance. The system of professionally important qualities is related to, but not identical with, the concept of "professional competence", while "competencies" are related to the "requirements of the profession" and the systems of professional tasks that a person must or can perform on the basis of his competence [2, 3].

To analyze the structure of key professional qualities in higher education for future marine specialists, it is necessary to consider in detail and understand all aspects related to the requirements for the student's personality, taking into account his future professional activity. However, each person has his own unique set of characteristics and qualities: motives, goals, tasks, needs, interests, relationships, values, as well as psychological features; professional ambitions, self-esteem in the field of professional development, self-awareness as a professional; emotional state, mental state; satisfaction with work performance, process and result. [1, 2, 4].

To ensure the successful management of the ship, as well as all ship operations in general, the coordinated work of the entire team is necessary, which includes various specialists responsible for the management of the ship and its route, as well as for technical maintenance in various directions [3, 5].

Marine profile specialists perform their duties in an intensive mode during long voyages, which, as a rule, last up to 6 months, and then have a rest period of

1-3 months. This leads to a difficult work schedule, where you have to work almost without days off during the flight. Working hours are organized in shifts that change daily rather than a regular work schedule, which can cause fatigue and health risks, especially due to long periods of separation from family [2, 5].

Such a work schedule can require a high level of adaptation and lead to fatigue and even health problems. Working in such conditions, you can emphasize the negative aspects of the individual, since professional activity takes place in a closed space and in a limited team. Therefore, it is important to have communication skills that will allow you to successfully adapt to the team and avoid conflicts that could threaten the safety of the crew. This situation increases the requirements for the communication skills of marine specialists.

Although the activities of these professionals are diverse, they have some common features, especially when working as part of a ship's crew. The link that unites them and stimulates close interaction is the presence of a single object of activity - a ship. This means that any type of vessel requires a professional person who possesses specific, professionally important qualities characteristic of his profession. Since the nature of activity at sea sets high standards of professional training and education for each specialist, the professional activity itself also affects specialists as subjects of activity, developing their knowledge, skills, skills and abilities, forming certain professionally important qualities [3, 4].

It is known that in complex non-standard situations that arise on a ship, the requirements for the mental properties of an individual increase sharply. This leads to the need to select young people - future specialists in the maritime industry who meet the psychological requirements for working on ships, and weed out unsuitable [2, 4].

The ability to monitor the health and location of the crew on the ship, along with prompt reporting to the main monitors, will contribute to a significant reduction in accidents and predict the disappearance of sailors from the ship. The goal is to develop a new information and computer system for water transport, which will become a necessary component of the global integrated navigation system for information interaction on the ship, which will significantly reduce the risks of loss of health and life on the ship [1, 3, 5].

Accidents on ships are a necessary component of maritime activity. Most of them are related to the fact that people can unexpectedly fall overboard, get injured on the deck, in the engine room or in other parts of the ship during work. In addition, there is a lot of mechanical and electrical equipment on deck and in the engine room that requires special attention during operation. With the development of technology, modern sailors are faced with complex and dangerous mechanisms almost every day. [3, 4].

The International Maritime Organization reports that the main cause of most maritime disasters is not mechanical problems, but the "human factor". Untimely

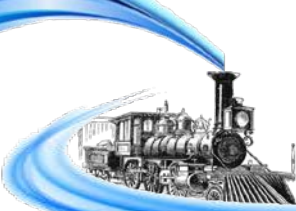
reactions and mistakes by seafarers often cause ship accidents, human casualties and man-made disasters. Extreme stress, lack of sleep and other psychological factors can trigger mistakes at sea.

As part of cross-cultural communication, it is important for maritime professionals to achieve understanding through the elements of language etiquette, such as forms of address, input of information, invitations, compliments and greetings. These components reflect the sociocultural characteristics of the interlocutor in the act of communication. Language acts as a tool for perceiving the world, preserving and transmitting information, and in the intercultural context it is also a means of understanding the mental characteristics of cultures during the dialogue between them. We consider this type of communication, first of all, as a component of cultural mentality, which reflects the sphere of spirituality and values [2, 3].

As part of cross-cultural communication, it is important for maritime professionals to achieve understanding through the elements of language etiquette, such as forms of address, input of information, invitations, compliments and greetings. These components reflect the sociocultural characteristics of the interlocutor in the act of communication. Language acts as a tool for perceiving the world, preserving and transmitting information, and in the intercultural context it is also a means of understanding the mental characteristics of cultures during the dialogue between them. We consider this type of communication, first of all, as a component of cultural mentality, which reflects the sphere of spirituality and values [1, 4, 5].

Modern scientists have begun the development of special bracelets designed to monitor a person's condition. All data will be transmitted to CPU monitors using Wi-Fi. These bracelets allow tracking the location of people in emergency and extreme situations and their quick evacuation from emergency compartments. They will also help to record the moment when the crew leaves the ship through the gangway or overboard, as well as to monitor the movements of visitors. In addition, bracelets in real time are able to monitor the state of health of the crew, allowing to prevent hypertensive crises, heart attacks, strokes, critical fluctuations in the level of sugar in the body and other dangerous conditions [2, 5].

Most of these devices can transmit data via Bluetooth, but this protocol has a limitation - the maximum number of devices that can be connected to a single server is 7. This makes it difficult to monitor more than 7 people at the same time. Therefore, it is suggested to use Wi-Fi technology, which has no restrictions on the number of connected devices. In addition, the Wi-Fi range is approximately 100 meters (depending on the implementation of the access point), which is sufficient for most marine vessels, and can be easily extended by installing additional access points. Thus, the main additional function of the smart bracelet from the point of

view of achieving the goal is the presence of built-in Wi-Fi modules. For example, the Garmin Forerunner smart bracelet has this function.

To create a server, it is enough to have a portable computer with support for connecting to a Wi-Fi network, which can work in access point mode, which allows you to avoid using an additional router. Data exchange between devices takes place over a Wi-Fi network using the TCP/IP protocol. The proposed software implementation of the information system should consist of three separate parts (hardware implementation and general structure of the monitoring system): a client application for the bracelet that transmits data to the server; visual interface for monitoring data of crew members; a web server for receiving data from clients, processing and saving it, as well as controlling further access to it [1, 3, 5].

Quatix 5 isn't just for sailors. People who spend more time on land can also take advantage of its features: it measures calories during runs, bike rides, hikes, and more. With Garmin's patented Elevate heart rate tracking technology, it also measures your heart rate, and smart notifications from a connected smartphone help you stay on top of texts, calls, emails and social media updates [2, 4].

All this data can be transferred to Garmin Connect, which allows you to automatically back it up over Wi-Fi, even without a smartphone. Connect IQ, Garmin's open developer platform, enables you to create and download apps, widgets and other human location applications.

Considering the above, it is obvious that the general principles of communication operate in the intercultural communication of maritime specialists. Before direct interaction, there is a specific process of "unraveling" or predicting the content of future communication. In addition, the success of language interaction between representatives of different cultures is partly determined not only by logical arguments, but also by the level of mutual sympathy and trust. During intercultural meetings, there is a possibility of conflict situations, which may be caused by the lack of an opportunity to clearly express or perceive signals (since participants of communication from different cultures have a different approach to this issue in the intracultural context). In such cases, intercultural communication will require additional efforts.

Conclusions. Consequently, new political and economic relations among maritime professionals lead to an increase in personal contacts and interactions at the household level, as well as in informal situations. During intercultural encounters with representatives of other cultures, differences arise that often make these contacts difficult or even impossible due to differences in language, culinary customs, clothing, norms of behavior and ideas about work. However, these challenges are only a part of intercultural communication, since the main problems are different approaches to the world and mutual perception.

A major obstacle in overcoming these problems is that maritime professionals often evaluate communication through the prism of their own culture, which limits

their understanding of cross-cultural situations. Effective intercultural communication requires systematic training and development of intercultural competence among maritime transport managers in the context of international relations.

Psychological, sociological and linguistic aspects, which depend on the object and methodology of the research, are investigated in the studies of intercultural communication of maritime specialists. Psychological aspects include the study of different communication styles and the concept of accommodation, which is explored in further scientific research.

References:

1. Gurevych, R., Vizniuk, I., Lapshyna, I., Dolynnyi, S., & Tymoshevska, S. (2022). Formation of foreign language competence in scientific and professional fields of activities of educators [Formation of Foreign Language Competence in Scientific and Professional Fields of Activities of Educators]. *Moderní věda*, 109 [in English].
2. Nhai, P. & Yanush, S. (2015). Treninh mizhkulturnoi komunikatsii dlia vchyteliv anhliiskoi movy: pryklad prohramy zanurennia dlia vchyteliv Pivdennoi Korei [Intercultural Communication Training for English Language Teachers: An Example of an Immersion Program for South Korean Teachers]. *Journal of Intercultural Communication Research*, 44(4), 345–368. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/17475759.2015.1081853> [in Ukrainian].
3. Sharma, A., Sharma, A., Gupta, A., Tomar, D. & Mishra, A. (2016). A review on soldier monitoring system. *Intern. Journal of Sci. Research and Management Studies*, 3(4), 153-156 [in English].
4. Vizniuk I., Dolynnyi S., Rabetska N., Ladychenko T. & Zahrebelna N. (2023). Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti u maibutnikh fakhivtsiv sotsialno-ekonomichnoi sfery [Formation of communicative competence in future specialists of the socio-economic sphere]. *Amazonia Investiga*, 12 (67), 19-29. Retrieved from <https://doi.org/10.34069/AI/2023.67.07.2> [in Ukrainian].
5. Vizniuk, I. M., Dolynna, A. S., Dolynnyi, S. S., & Palamarchuk, O. M. (2023). Formuvannia informatsiinoi kompetentnosti v osvithno-profesiinii sferi diialnosti aspirantiv [Formation of information competence in the educational and professional field of graduate students]. *Orhanizatsiina psykholohiia. ekonomichna psykholohiia - Organizational psychology. economic psychology*, 1 (28), 76-84 [in Ukrainian].

Література:

1. Gurevych R., Vizniuk I., Lapshyna I., Dolynnyi S., Tymoshevska S. Formation of Foreign Language Competence in Scientific and Professional Fields of Activities of Educators. *Moderní věda*, 2022. P.109.
2. Sharma A., Sharma A., Gupta A., Tomar D., Mishra A. A review on soldier monitoring system. *Intern. Journal of Sci. Research and Management Studies*. 2016. Vol. 3, Issue 4. P. 153-156.
3. Візнюк І. М., Долинна А. С., Долинний С. С., & Паламарчук О. М. Формування інформаційної компетентності в освітньо-професійній сфері діяльності аспірантів. *Організаційна психологія. економічна психологія*, 2023. №1 (28). С. 76-84.
4. Візнюк І., Долинний С., Рабецька Н., Ладиченко Т., Загребельна Н. Формування комунікативної компетентності у майбутніх фахівців соціально-економічної сфери. *Amazonia Investiga*, 2023. №12 (67). С. 19-29. Retrieved from <https://doi.org/10.34069/AI/2023.67.07.2>

UDC 378.018.8:373.011.3-051]:37.018.43

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-820-830](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-820-830)

Davyskyba Viktoriia Vasylivna Senior Lecturer of the Department of Chemistry and Ecology, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, <https://orcid.org/0000-0002-3900-9745>

Moroz Lesia Mykolaivna Ph.D.(Biological Sciences), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Biology and Methods of its Teaching, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, <https://orcid.org/0000-0002-2007-5443>

Parkheta Lubov Petrivna Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Ukrainian Literature, Ukrainian Studies and Teaching Methods Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0002-7461-6575>

MODERN CHALLENGES TODAY OF DISTANCE EDUCATION IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION DURING MILITARY ACTIONS IN UKRAINE

Abstract. The article analyzes important aspects of modernization and transformation of the educational sector. The educational process in our country takes place to the sound of sirens, often to the sound of shelling. Some lost the opportunity to study altogether. The full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine, aimed at the genocide of the Ukrainian people, brought large-scale destruction, the forced internal displacement of participants in the educational process, their departure abroad, the destruction of Ukrainian educators in the temporarily occupied territories, the illegal export of Ukrainian children to the territory of Russia, education in blackout conditions and colossal psychological pressure. Distance learning is considered as an important individualized process of transfer and assimilation of knowledge and skills, which requires further substantiation of the basic principles of its implementation. The peculiarities of the structure of the introduction of distance learning pedagogical technologies in the process of professional training of future teachers are revealed. The place and role of distance learning technologies in the system of higher education is determined. It is noted that with the development of the technical capabilities of teaching methods and technology, the means of the teacher's educational activity are changing. It became possible to use new organizational forms of the educational process with the

help of ICT. The main purpose of using distance learning technologies in higher education institutions is to provide students with access to electronic educational resources through the use of modern information technologies and social networks. Distance learning technologies in higher education reveal the possibilities of a positive influence on the solution of the main problems during the training of future specialists, such as increasing the quality of education in vocational schools; implementation of the needs of future specialists in educational services; increasing the professional mobility and activity of future specialists; formation of a single educational space within the framework of higher education; individualization of education in the case of mass higher education. It has been established that distance education provides students with higher education access to non-traditional sources of information, increases the efficiency of independent and individual work, creates completely new opportunities for creative self-expression, development and improvement of various professional skills, and enables teachers to implement completely new forms and methods in the educational process training with the use of information technologies.

Keywords: educational process, innovative technologies, institutions of higher education, distance learning, future teachers, war in Ukraine.

Давискиба Вікторія Василівна старший викладач кафедри хімії та екології, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, <https://orcid.org/0000-0002-3900-9745>

Мороз Леся Миколаївна доцент кафедри біології та здоров'я людини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, <https://orcid.org/0000-0002-2007-5443>

Пархета Любов Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, <https://orcid.org/0000-0002-7461-6575>

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті проаналізовано важливі аспекти модернізації та трансформації освітньої галузі. Освітній процес у нашій країні відбувається під звуки сирен, часто під звуки обстрілів. Дехто взагалі втратив можливість навчатися. Повномасштабна військова агресія рф проти України, спрямована на геноцид українського народу, принесла масштабні руйнування, вимушене

внутрішнє переміщення учасників освітнього процесу, їх виїзд за кордон, знищення українських освітян на тимчасово окупованих територіях, незаконне вивезення українських дітей на територію росії, навчання в умовах блекауту та колосальний психологічний тиск. Дистанційне навчання розглядається як важливий індивідуалізований процес передачі і засвоєння знань та вмінь, що потребує подальшого обґрунтування основних засад його впровадження. Розкрито особливості структури запровадження педагогічних технологій дистанційного навчання у процесі фахової підготовки майбутніх учителів. Визначено місце та роль дистанційних технологій навчання у системі вищої освіти. Зазначено, що з розвитком технічних можливостей методики та технології навчання, засоби навчальної діяльності викладача змінюються. З'явилася можливість використовувати нові організаційні форми навчального процесу за допомогою ІКТ. Головною метою використання технологій дистанційного навчання у ЗВО є забезпечення студентам доступу до електронних освітніх ресурсів шляхом використання сучасних інформаційних технологій та соціальних мереж. Технології дистанційного навчання у вищій освіті розкривають можливості позитивного впливу на вирішення головних проблем під час підготовки майбутніх фахівців, таких як підвищення рівня якості освіти у ЗОВ; реалізація потреб майбутніх фахівців в освітніх послугах; підвищення професійної мобільності й активності майбутніх фахівців; формування єдиного освітнього простору в рамках вищої освіти; індивідуалізація навчання в разі масовості вищої освіти. Встановлено, що дистанційне навчання надає здобувачам вищої освіти доступ до нетрадиційних джерел інформації, підвищує ефективність самостійної та індивідуальної роботи, створює абсолютно нові можливості для творчого самовираження, розвитку та вдосконалення різних професійних навичок, а викладачам дає змогу реалізовувати в освітньому процесі абсолютно нові форми й методи навчання із застосуванням інформаційних технологій.

Ключові слова: освітній процес, інноваційні технології, заклади вищої освіти, дистанційне навчання, майбутні вчителі, війна в Україні.

Formulation of the problem. The current stage of education development in Ukraine is characterized by a special intensity and scale of transformations caused not only by the urgent tasks of forming a young personality, but also by the entry of the education system into the world integration processes taking place in the conditions of informatization and globalization. The quality of education is one of the most urgent problems of the global community. Education is a complex and multifaceted education. At the current stage, scientists and practitioners consider it both as a certain value (personal, public, state, economic, cultural) and as a social system that unites various state institutions, public organizations, educational and

educational institutions and institutions, and as a special educational, informational, communicative, social, spiritual and cultural process, and as a multifaceted and multilevel result, and as a state of consciousness of an individual or society.

As stated in the National Doctrine of Education Development of Ukraine in the 21st century, new priorities and socio-cultural values, which determine the need to innovate the content, means, forms and methods of training scientific and pedagogical staff of higher education, contributed to the significant activation of scientific research in various directions. However, the issue of innovative training of future teachers in institutions of higher education, as well as related scientific-pedagogical and scientific-methodical aspects of teachers' activities, in particular, improving their skills in modeling and implementing the functions of innovative activity, were not the subject of a special scientific-pedagogical study.

The purpose of the article is to analyze the peculiarities of the introduction of distance learning technologies in institutions of higher education in the process of training future teachers.

Presentation of the main research material. The main purpose of using distance learning in higher education institutions is to provide access to electronic educational resources through the use of modern information technologies. Solving this problem requires finding effective and optimal ways to implement the professional training of future teachers, increasing attention to the formation of their scientific outlook.

At the current stage of the development of science, a number of studies by domestic and foreign scientists dedicated to the development of pedagogical education should be highlighted, in particular M. Alekseev, V. Andrushchenko, V. Baidenko, B. Wulfson, V. Lugovoi, V. Osadchy [1–6].

Today, the educational process in our country takes place to the sound of sirens, often to the sound of shelling. Some lost the opportunity to study altogether. The full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine, aimed at the genocide of the Ukrainian people, brought large-scale destruction, the forced internal displacement of participants in the educational process, their departure abroad, the destruction of Ukrainian educators in the temporarily occupied territories, the illegal export of Ukrainian children to the territory of Russia, education in blackout conditions and colossal psychological pressure.

The main goal of the transformation of the education system of Ukraine is to put the person, his needs and values in the center of attention. Only educated Ukrainians can create a strong, viable state, build a modern economy, and ensure the future of future generations. With this in mind, the Ministry of Education and Science of Ukraine pays special attention to ensuring that Ukrainian students, no matter where they are, can continue their studies remotely in the Ukrainian educational paradigm.

Today, Ukraine faces many challenges that must be overcome. In particular, it is necessary to create conditions for obtaining education in the conditions of war and forced migration, the still existing influence of corruption, on the one hand, and to ensure European integration processes, to take into account globalization trends, on the other. All this leads to an urgent need to find new approaches to the development of education and science, which must meet all the demands of the present and the future, and satisfy the needs of Ukrainians. Currently, the Ministry, together with almost 1,700 experts, continues work on the creation of the National Strategy for Education and Science of Ukraine, and the Vision for the Future of Ukrainian Education and Science has already been developed. The vision of the future is based on the desire of Ukrainians for European integration, the provision of universal and European values that are important to us. Student life, safety and access to education have been and remain the focus of the state's attention, as professionals are the most important agents of change and building the future.

Despite the existing obstacles, Ukrainian education will definitely become stronger after the current trials, the key to restoring hopes and opportunities for the future of every citizen of Ukraine, will help people find their place in new realities, will be the basis of progress and development of the nation, the foundation of its future.

Today, there is a period of adaptation of the qualification improvement system to new requirements and conditions, because the old system cannot fully satisfy Ukraine's entry into the international educational and informational space. One of the leading trends in modern education is its renewal with electronic educational tools. In the system of professional development of pedagogical workers, considerable attention is paid to distance education. Information globalization made it possible to expand the degree of openness and democratic freedoms in society, created unprecedented opportunities for free access to information and, accordingly, education (self-education) of an individual. In the 21st century, the Internet, information and communication technologies, telecommunication communication systems began to determine the nature of building relationships in society. The modern "network society" is a single computerized information community focused on the production of information and processing of information and communication flows. Consequently, ICTs are gaining global importance in the life of modern society, and information and communication competence is becoming a key skill of an individual, necessary for his active socialization.

Information and communication technologies of education are understood as technologies that are oriented towards the pedagogically balanced use of various components of modern information and communication technologies for various purposes in the educational process. In this case, the purposeful educational activity simultaneously includes training in the relevant academic discipline and mastering

IT technologies and how to use them in the educational process. The European Commission considers the use of new multimedia technologies and the Internet to be extremely important and promising for improving the learning process by simplifying access to resources and services, as well as through remote exchange and collaboration [7]. The use of Internet technologies in the educational process is devoted to the research of some domestic and foreign scientists. The issues of using the global Internet network in education are discussed in the works of M. Zhaldak [8] and N. Morse [9].

Distance learning as an educational technology can be easily integrated into any form of education. Distance technologies are designed to deliver educational material at any time and in any place convenient for students to receive, therefore such technologies are used for full-time, part-time, extramural students with elements of distance learning. Special attention is paid to these technologies in the conditions of pandemics and natural disasters, when there is a need to carry out educational activities. Information technologies have always been used because learning is a process of finding, analyzing and understanding various information, including the transmission of educational messages from a teacher to a student. When computers became so widely used in education that it became possible to talk about information technologies of learning, it turned out that they have long been actually implemented in the learning process. Then the term "new information technologies of education" appeared, which, with the advent of powerful means of telecommunications and the global Internet, was replaced by the clarifying term "information and communication technologies of education." [10].

We understand distance learning as an individualized process of acquiring knowledge, abilities, skills and ways of cognitive activity of a person, which takes place mainly through the mediated interaction of distant participants of the educational process in a specialized environment that functions on the basis of modern psychological and pedagogical and information and communication technologies.

The purpose of distance learning is to provide educational services through the use of modern information and communication technologies in education at certain educational levels in accordance with state education standards; according to the programs of preparing citizens for admission to educational institutions, training foreigners and improving the qualifications of employees. The task of distance education is to provide citizens with the opportunity to exercise the constitutional right to obtain education and professional qualifications, improve qualifications regardless of gender, race, nationality, social and property status, type and nature of occupations, worldview beliefs, party affiliation, attitude to religion, religion, state of health, place of residence, according to their abilities.

Under such conditions, the innovative activity of the teacher involves the reorientation of the educational process from an extensive model, which is reduced to the transfer of a certain amount of ready-made knowledge to the student, to an intensive model, which is based on the formation of the ability to self-educate, the development of the creative potential of the future specialist.

The key direction of the modern state education policy, according to the project of the National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021, is the informatization of education, improvement of library and information and resource provision of education and science. M. Zgurovsky specified that one of the most characteristic educational technologies from the point of view of the need to use information networks is distance learning [11]. Distance education is a type of education, according to which the participants and organizers of the educational process carry out mainly individualized interaction both asynchronously and synchronously in time, mainly and fundamentally using electronic learning tools, computer networks, the Internet, media-learning tools and information technology. communication technologies.

V. Demkin [12] singles out a number of psychological principles that affect the quality of distance learning. He pays special attention to the need for detailed planning of educational activities, its organization, and clear setting of educational goals and objectives. Students must understand the purpose of the courses offered to them. The effectiveness of students' educational activities directly depends on the content of the material, which determines the structure and level of their cognitive interests, namely general or special.

Modern universities diversify the forms of obtaining higher education, introduce interdisciplinary educational programs, ways of organizing the educational process, teaching methods and the academic environment in general.

The rapid change in living conditions forces us to look for new approaches to the training of personnel capable of working effectively in the 21st century. A certain information system, a kind of cognitive infrastructure, should be formed between higher education and life, which will ensure the translation of production needs into the education system, will encourage it to form the content of new ideas and knowledge in accordance with today's needs [13-17].

Today, we can observe innovations in tutoring, which are widely supported by institutions of higher education. These innovations concern both the improvement of the tutoring development strategy and the use of the latest educational and information and communication technologies, specific teaching methods that are developed in response to the needs and interests of students.

Tutoring is a support and counseling system designed for students, aimed at facilitating their integration into universities by providing guidance in the process of choosing the best social, cultural and educational options, as well as motivation and development of skills and abilities to improve their academic performance.

Conclusions. Therefore, the conducted research and experience of most institutions of higher education confirm that the use of tutoring programs and the use of distance learning have a number of advantages, among which should be mentioned the provision of assistance to students in understanding the optimal development of their individual academic trajectory, the development of self-management skills and abilities, responsibility for their own personal and professional development, awareness of the potential of tutoring support, formation of academic experience in the conditions of a university environment, awareness of the perspective of professional and career development, promotion of development and implementation of strategies and activities that have a positive impact on the educational activities of students.

Taking into account the above, we come to the conclusion that the teacher-tutor of higher education institutions must constantly improve his information and communication skills and skills, take care of updating the existing training courses, as well as create new educational content taking into account the demands of education of the 21st century.

References:

1. Alekseev, N.G. (1994) Principy i kriterii ekspertizy programm razvitiya obrazovaniya [Principles and criteria for the examination of educational development programs]. *Methodological issues*, 1–2, 65–78 [in Ukrainian].
2. Andrushhenko, V.P. (2004) *Rozdumy pro osvitu. Statti. Narysy. Intervyu* [Reflections on education. Articles. Draw. Interview]. Knowledge of Ukraine [in Ukrainian].
3. Bajdenko, V.I. (2004) *Kompetentnistnyj pidxid do proektuvannya derzhavnyx osvitnix standartiv vyshhoyi pro-fesijnoyi osvity (metodologichni i metodychni pytannya): metodychna dopomoga* [Competence approach to the design of state educational standards of higher professional education (methodological and methodological issues): methodological assistance]. M. [in Ukrainian].
4. Goncharuk, V.V., Pljushh, V.M., Mandebura, S.V., Parahnenko, V.G. (2023). Osnovni faktori, shho vplivajut' na rozvitok distancijnogo navchannja u zakladah osviti [The main factors affecting the development of distance learning in educational institutions]. *Visnik nauki ta osviti (Serija «Filologija», Serija «Pedagogika», Serija «Sociologija», Serija «Kul'tura i mistectvo», Serija «Istorija ta arheologija»)* - *Bulletin of Science and Education (Philology Series, Pedagogy Series, Sociology Series, Culture and Art Series, History and Archeology Series)*, 2(8) 2023, 318-330 [in Ukrainian].
5. Lugovyj, V.I. (1994) *Pedagogichna osvita v Ukrayiny: struktura, funkcionuvannya, tendencyi rozvytku* [Pedagogical education in Ukraine: structure, functioning, development tendencies]. K.: MAUP [in Ukrainian].
6. Osadchyj, V.V. *Suchasni vymogy do profesijnoyi pidgotovky majbutnix vchyteliv* [Modern requirements for professional training of future teachers]. Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/znpbdpu/Ped/2009_4/Osadchij.pdf. [in Ukrainian].
7. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny “Pro sxvalennya Strategiyi rozvytku informacijnogo suspilstva v Ukrayini” [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the Strategy for the development of the information society in Ukraine”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-p>. [in Ukrainian].

8. Zhaldak, M.I., Lapinskyj, V.V., Shut, M.I. (2004) *Kompyuterno-orijentovani zasoby navchannya matematyky, fizyky, informatyky*. K.: Dinit [in Ukrainian].
9. Morze, N.V. (2003) Systema metodychnoyi pidgotovky majbutnix vchyteliv informatyky v pedagogichnyx universytetax [The system of methodical training of future teachers of computer science in pedagogical universi- ties]. *Doctor's thesis*. K.: NPU Dragomanova [in Ukrainian].
10. Kuchaj, O. V., Andrusik, P. P., Rokosovik, N. V., Goncharuk, V. V. (2023). Klasifikacija veb-resursiv u suchasnomu informacijnomu suspil'stvi [Classification of web resources in the modern information society]. *Visnik Gluhivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Naukove vidannja. Pedagogichni nauki - Bulletin of the Glukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko. Scientific edition. Pedagogical sciences*, 2 (52), 41–46. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/14uIUdsoOGc072FB1iwPZBs_EoNE-ZI9v/view [in Ukrainian].
11. Zgurovskij, M.Z. (2002) Rozvitok sistemi distancijnoyi osviti v Ukrajini [Development of the distance education system in Ukraine]. *Proceedings of the Meeting of IITE Focal Points in CIS Countries on UNESCO Cross-Cutting Project "Higher Education Open and Distance Learning Knowledge Base for Decision Makers", Ukraine, National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Demkin, V.P., Mozhaeva, G.V. (2002) Organizacionno-metodicheskaya rabota pri distancionnom obuchenii [Organizational and methodical work in distance learning]. *Open and distance education*, 2 (6), 15–23 [in Ukrainian].
13. Honcharuk, V.V. (2020) Psyxologo-pedagogichni osnovy kompetentnogo pidxodu u procesi faxovoyi pidgot- ovky majbutnix uchyteliv pryrodnychyx specialnostej [Psychological and pedagogical bases of the competence approach in the process of professional training of future teachers of natural specialties]. *Key issues of scientific research in the field of pedagogy and psychology in the XXI century: collection of abstracts of scientific works of participants of the international scientific-practical conference*. Lviv: NGO "Lviv Pedagogical Community". (pp. 132-136) [in Ukrainian].
14. Kuchaj, Tetjana, Goncharuk, Vitalij, Zorochkina, Tetjana (2023). Formuvannja gotovnosti majbutn'ogo fahivcja do vikoristannja informacijnih tehnologij [Formation of readiness of the future specialist to use information technologies]. *Social'na robota ta social'na osvita. Umans'kij derzhavnij pedagogichnij universitet imeni Pavla Tichini- Social work and social education. Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna*, 2(11), (2023), 157-161. Retrieved from <http://srso.udpu.edu.ua/> [in Ukrainian].
15. Goncharuk, Vitalij Volodimirovich, Parahnenko, Vladislav Gennadijovich, Hitruk, Valentin Ivanovich, Daviskiba, Viktorija Vasilivna (2024). DISTANCIJNA FORMA NAVChANNJA: STAN TA PERSPEKTIVI U VIShhIH NAVChAL"NIH ZAKLADAH UKRAINI [DISTANCE EDUCATION: STATUS AND PROSPECTS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE]. *Zhurnal «Perspektivi ta innovacii nauki» (Serija «Pedagogika», Serija «Psihologija», Serija «Medicina»)* - Magazine "Perspectives and Innovations of Science" (Series "Pedagogy", Series "Psychology", Series "Medicine"), 1(35) 2024, 100-111. Retrieved from <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/8593/8639> [in Ukrainian].
16. ChIchUK, Antonina Petrivna, GONChARUK, Vitalij Volodimirovich, KVASNJUK, Vladislav Viktorovich (2024). ROZVITOK INFORMACIJOJ KOMPETENTNOSTI FAHIVCIV V OSVITN"OMU SEREDOVISHHI [DEVELOPMENT OF INFORMATION COMPETENCE OF SPECIALISTS IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT.]. *Naukovi zapiski. Serija: Pedagogichni nauki - Proceedings. Series: Pedagogical sciences*, 6, 43-47. Retrieved from <https://sites.google.com/uica.education/nayka/%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96-%D0%B7%D0%B0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B8-6> [in Ukrainian].

17. BIDA, Olena Anatoliivna, GONCHARUK, Vitalij Volodimirovich, ROKOSOVIK, Natalija Vasilivna (2024). PROFESIJNA MOBIL"NI"ST" V UMOVAH DISTANCIJNOGO NAVCHANNJA [PROFESSIONAL MOBILITY IN THE CONDITIONS OF DISTANCE EDUCATION]. *Naukovi zapiski. Serija: Pedagogichni nauki - Proceedings. Series: Pedagogical sciences*, 6, 133-137. Retrieved from

<https://sites.google.com/uica.education/nayka/%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B8-6> [in Ukrainian].

Література:

1. Alekseev N.G. (1994) Principy i kriterii ekspertizy programm razvitiya obrazovaniya [Principles and criteria for the examination of educational development programs]. *Methodological issues*. Vol. 1–2. P. 65–78.

2. Andrushhenko V.P. (2004) Rozdumy pro osvitu. Statti. Narysy. Intervyu [Reflections on education. Articles. Draw. Interview]. *Knowledge of Ukraine*. 738 p.

3. Bajdenko V.I. (2004) Kompetentnistnyj pidxid do proektuvannya derzhavnyx osvitnix standartiv vyshhoji pro- fesijnoji osvity (metodologichni i metodychni pytannya): metodychna dopomoga [Competence approach to the design of state educational standards of higher professional education (methodological and methodological issues): methodological assistance]. M., 203 p.

4. Гончарук В.В., Плющ В.М., Мандебура С.В., Парахненко В.Г. Основні фактори, що впливають на розвиток дистанційного навчання у закладах освіти. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)*. Випуск № 2(8) 2023. С. 318-330.

5. Lugovij V.I. (1994) Pedagogichna osvita v Ukrayiny: struktura, funkcionuvannya, tendencyi rozvytku [Pedagogical education in Ukraine: structure, functioning, development tendencies] / edited by O.G. Morozov. K.: MAUP. 196 p.

6. Osadchij V.V. Suchasni vymogy do profesijnoji pidgotovky majbutnix vchyteliv [Modern requirements for professional training of future teachers]. *Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky*. URL: http://www.nbu.gov.ua/znpbdpu/Ped/2009_4/Osadchij.pdf.

7. Pro sxvalennya Strategiyi rozvytku informacijnogo suspilstva v Ukrayini: rozporjadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 15 trav. 2013 roku No. 386-r. [On approval of the Strategy for the development of the information society in Ukraine: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 15 May]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-p>.

8. Zhaldak M.I., Lapinskyj V.V., Shut M.I. (2004) Kompyuterno-orientovani zasoby navchannya matematyky, fizyky, informatyky: [posib. dlya vchyteliv]. K.: Dinit. 110 p.

9. Morze N.V. (2003) Systema metodychnoji pidgotovky majbutnix vchyteliv informatyky v pedagogichnyx universytetax [The system of methodical training of future teachers of computer science in pedagogical universities]: dys. dokt. ped. nauk. K.: NPU Dragomanova. 600 p.

10. Кучай О. В., Андрусик П. П., Рокосовик Н. В., Гончарук В. В. (2023). Класифікація веб-ресурсів у сучасному інформаційному суспільстві. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Наукове видання. Педагогічні науки*. 2 (52). С. 41–46. https://drive.google.com/file/d/14uIUdsoOGc072FB1iwPZBs_EoNE-ZI9v/view

11. Zgurovskij M.Z. (2002) Rozvitok sistemi distancijnoji osvity v Ukrayini [Development of the distance education system in Ukraine]. *Proceedings of the Meeting of IITE Focal Points in CIS Countries on UNESCO Cross-Cutting Project “Higher Education Open and Distance Learning Knowledge Base for Decision Makers”*, Ukraine, National Technical University of Ukraine “Kyiv Polytechnic Institute”. Kyiv, October 10–12. 167 p.

12. Demkin V.P., Mozhaeva G.V. (2002) Organizacionno-metodicheskaya rabota pri distancionnom obuchenii [Organizational and methodical work in distance learning]. Open and distance education. № 2 (6). P. 15–23.

13. Honcharuk V.V. (2020) Psychologo-pedagogichni osnovy kompetentnitsnogo pidhodu u procesi fakhovoyi pidgot- ovky majbutnix uchyteliv pryrodnychyx specialnostej [Psychological and pedagogical bases of the competence approach in the process of professional training of future teachers of natural specialties]. Key issues of scientific research in the field of pedagogy and psychology in the XXI century: collection of abstracts of scientific works of participants of the international scientific-practical conference (Lviv, January 24-25, 2020). Lviv: NGO “Lviv Pedagogical Community”. Part 1. P. 132–136.

14. Кучай Тетяна, Гончарук Віталій, Зорочкіна Тетяна. Формування готовності майбутнього фахівця до використання інформаційних технологій. Соціальна робота та соціальна освіта. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. № 2(11), (2023). 157-161.

<http://srso.udpu.edu.ua/>

15. Гончарук Віталій Володимирович, Парахненко Владислав Геннадійович, Хитрук Валентин Іванович, Давискиба Вікторія Василівна. ДИСТАНЦІЙНА ФОРМА НАВЧАННЯ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ. Журнал «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина») N 1(35) 2024. С. 100-111. <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/8593/8639>

16. ЧИЧУК Антоніна Петрівна, ГОНЧАРУК Віталій Володимирович, КВАСНЮК Владислав Вікторович. РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Випуск 6 / Ред. кол.: В.Ф. Черкасов, О.А. Біда, Н.І. Шетеля та ін. Ужгород-Кропивницький : Видавництво «Код». 2024. 43-47. <https://sites.google.com/uica.education/nayka/%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B8-6>

17. БІДА Олена Анатоліївна, ГОНЧАРУК Віталій Володимирович, РОКОСОВИК Наталія Василівна. ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Випуск 6 / Ред. кол.: В.Ф. Черкасов, О.А. Біда, Н.І. Шетеля та ін. Ужгород-Кропивницький : Видавництво «Код». 2024. 133-137.

<https://sites.google.com/uica.education/nayka/%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B8-6>

UDC 378.146

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-831-837](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-831-837)

Motruk Valentyna Hryhorivna graduate student of the Department of Innovative and Information Technologies in Education, Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University, <https://orcid.org/0009-0007-8431-7054>

ENSURING THE QUALITY OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE ECONOMICS WITH THE HELP OF IT TECHNOLOGIES

Abstract. It has been established that informatization of higher economic education has two aspects. In a narrow sense, this is the creation of favorable conditions for the use of information and communication technologies in all aspects of the educational process, scientific research and administrative management. In a broad sense, this is a transition to the use of information and communication technologies as an additional tool that complements traditional teaching methods, rather than replacing them. The main goal of informatization of higher economic education is the formation of information competence among students and teachers, the improvement of the quality of professional training of future economists and the development of new forms of education and educational technologies based on information, distance and cloud technologies.

Ensuring the quality of professional training of future economists with the help of IT technologies involves the organization of training, which is based on the interrelated principles of the state educational policy, the organization of the pedagogical process and the principles of training (didactics). These principles contribute to effective interaction between the teacher and students, the formation of practically-oriented specialists with economic thinking, able to navigate the world of information and independently acquire new knowledge. Such specialists have developed professional competencies and can solve professional tasks, including the use of information and communication technologies.

In modern conditions, when science is rapidly developing and information is quickly updated, the use of information technologies helps students learn independence, which will contribute to their professional growth and social mobility in the future. This allows them to become highly qualified specialists in the field of economics, ready for continuous professional development and adaptation to continuous changes in the modern world.

Keywords: specialist in economic profile, informatization professional competence, information and communication technologies, IT technologies.

Мотрук Валентина Григорівна аспірантка кафедри інноваційних та інформаційних технологій в освіті, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0009-0007-8431-7054>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ІТ- ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. Встановлено, що інформатизація вищої економічної освіти має два аспекти. У вузькому розумінні це створення сприятливих умов для використання інформаційно-комунікаційних технологій у всіх напрямках навчального процесу, наукових досліджень та адміністративного управління. У широкому розумінні це перехід до використання інформаційно-комунікаційних технологій як додаткового засобу, що доповнює традиційні методи навчання, а не замінює їх. Основною метою інформатизації вищої економічної освіти є формування інформаційної компетентності студентів і викладачів, підвищення якості професійної підготовки майбутніх економістів та розвиток нових форм навчання та освітніх технологій на основі інформаційних, дистанційних і хмарних технологій.

Забезпечення якості професійної підготовки майбутніх економістів за допомогою ІТ-технологій передбачає організацію навчання, яка базується на взаємопов'язаних принципах державної освітньої політики, організації педагогічного процесу та принципах навчання (дидактики). Ці принципи сприяють ефективній взаємодії викладача та студентів, формуванню практично-орієнтованих спеціалістів з економічним мисленням, здатних орієнтуватися у світі інформації та самостійно здобувати нові знання. Такі спеціалісти мають розвинені професійні компетенції та можуть вирішувати професійні завдання, в тому числі, з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

У сучасних умовах, коли наука стрімко розвивається, а інформація швидко оновлюється, використання інформаційних технологій допомагає студентам навчитися самостійності, що сприятиме їхньому професійному зростанню та соціальній мобільності в майбутньому. Це дозволяє їм стати висококваліфікованими фахівцями в галузі економіки, готовими до постійного професійного розвитку та адаптації до постійних змін у сучасному світі.

Ключові слова: спеціаліст економічного профілю, професійна компетентність інформатизації, інформаційно-комунікаційні технології, ІТ-технології.

Formulation of the problem. Compliance with the requirements of the global economic space, under the influence of the processes of globalization and integration of society, with the growing role of information and communication technologies (ICT) and their integration in the economy, the modern labor market in

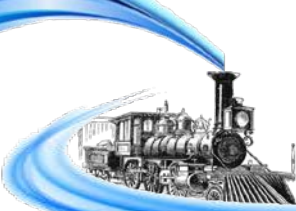
Ukraine is undergoing significant transformations. These changes require new quality standards for the professional training of economic specialists. The main goal of professional training in the field of "Economics and entrepreneurship" in the conditions of the modern information society is not only the acquisition of knowledge, skills and abilities in the chosen field, but also the ability to quickly navigate the information environment, creatively use information and skillfully apply it in professional activities.

Analysis of recent research and publications. The question of the quality of professional training from the standpoint of the activation of training and the use of modern types of training was highlighted in their works by such scientists as R. Barlet, M. Joseph, E. Ivanchenko, P. King, G. Kovalchuk, F. Moshen, F. Saunder, and others ; formation of professional competence, professional adaptability and professional skills of future economists – N. Boyarchuk, M. Vachevskiy, O. Honcharova, I. Demura, M. Dybkova, N. Mushinska, O. Nakonechna, L. Polovenko, T. Furman and others, problems of continuous professional education – Yu. Babansky, O. Raevneva, V. Stasyuk, S. Sysoeva, etc., use of information and communication technologies in professional training of economists, formation of their IT competence and information culture – N. Balovsiak, T. Koval . Despite the extensive amount of research conducted by modern scientists, the problem of training future economists with the help of information and communication technologies remains insufficiently researched and remains relevant [1–4].

The purpose of the article is to study the peculiarities of ensuring the quality of professional training of future economists with the help of IT technologies.

Presenting main material. In the modern conditions of the market economy in Ukraine, saturation with economic parity, rigidity, dynamics, responsibility, risk and competition is observed. The situation is complicated by internal relations in organizations in working with information systems. The professional activity of economists undergoes constant changes, covering a wide range of functions, such as organizational and managerial, financial and economic, informational and research, project, planning and economic, financial and economic, innovative, marketing, diagnostic and consulting. These types of activities require the solution of various professional tasks, including economic-management, legal, information-analytical and social-psychological aspects [1, 4].

Accordingly, training of future economists is needed, which would allow them to be educated, creative and critical thinkers, ready to solve complex social and economic problems. One of the key aspects is ensuring a high level of quality of professional training that meets the requirements of the domestic and international labor markets. The professional training of economists today focuses on an individual approach, focusing on the development of personal qualities of students and the use of a competency-based approach to learning. An important direction is

the informatization of education in order to create an educational environment that effectively performs its functions through the use of information technologies [2, 4].

The organization of education of future economists in a higher educational institution includes the following aspects of the use of information and communication technologies (ICT) [1, 2, 4]:

1. Use as a means of learning, which contributes to the optimization of the process of assimilation of the material and the formation of an individual style of professional activity.

2. Inclusion in the training program of a subject covering modern methods and technologies of information processing, taking into account the specifics of the organization of information processes in a professional environment.

3. Use of information and communication technologies as a tool for solving professional tasks, managing and monitoring the process of professional training.

The use of ICT is not limited to the simple replacement of "paper" information carriers by electronic ones. These technologies make it possible to combine the processes of studying, consolidating and controlling learning material, which traditionally take place separately. They also allow a more individualized approach to the learning process, reducing the number of face-to-face classes and increasing the share of individual and group methods. In addition, they contribute to increasing learning motivation, developing creative thinking and saving time. Interactivity and multimedia help to better visualize information, which contributes to its better assimilation [1, 2].

Teachers of higher educational institutions face a difficult task - to teach future specialists to rationally use information and communication technologies, their technical capabilities and computer software in economic analysis. For example, when using spreadsheets, students can effectively solve problems without losing the algorithm, freeing themselves from routine work and learning their application to solving economic problems. This approach not only saves time, but also contributes to the formation of competitive specialists in economic matters [3, 4].

Today, the introduction of electronic learning tools, new forms of learning and new learning models is the most important IT trend in training future economists. These innovations include a wide range of tools, such as general-purpose software, interactive online platforms, and e-learning tools, which contribute not only to the development of analytical skills and acceleration of thinking, but also provide the possibility of individualizing the learning process and reducing front-end work. In addition, these technologies allow you to save time, stimulate motivation to study and promote the development of creative thinking. IT technologies become the basis for all traditional learning processes, such as interaction through online chats and forums, joint network projects and constant receipt of relevant information via e-mail [2, 4].

Despite the intended directions, the process of implementing IT technologies in higher education institutions of Ukraine is not systematic, in the presence of an urgent need for informatization of the educational process using various ICTs. This process is characterized by insufficient study of the pedagogical aspects of the use of ICT in higher education institutions and is accompanied by a number of contradictions, which some researchers point out. Among them is focusing only on the potential of ICT for increasing the effectiveness of the educational process (for example, increasing visibility, operational control), without taking into account the need for the development of education itself with their application; the orientation of models of ICT use to the optimization of teacher and student activities within the framework of traditional goals, which does not fully utilize the potential of the latest technologies and does not contribute to the modernization of education; limited use of information and educational environments only as a tool and source of information, without paying enough attention to their content and pedagogical conditions for effective functioning [1, 3].

The organization of professional training of future economists in a higher educational institution includes the following areas of using IT technologies [2, 3]:

1. Use as a means of learning, which helps to optimize the process of assimilation of knowledge and the formation of an individual style of professional activity.

2. The inclusion of IT technologies in the subject of study, which involves familiarization with modern methods and technologies of information processing, taking into account the specifics of the organization of information processes in a professional environment.

3. Use as a tool for solving professional problems, managing and monitoring the process of professional training.

Taking into account the directions of using IT technologies in the professional training of future economists, the important principles that must be relied on to ensure the quality of the process are those that arise from the experience of practical activity and are objective in nature.

Among the large number of principles defined and revealed by scientists, among the most significant principles of ensuring the quality of professional training of future economists with the help of IT technologies are the following: principles of state policy in the field of education, principles of organizing the pedagogical process and principles of learning (didactics) [2, 4].

The principles of state policy in the field of education include the following principles: accessibility, openness, humanization, regionalization, fundamentalization, and continuity.

Among the principles of the organization of professional training, the following can be distinguished: stimulation of motivation, consideration of

problems, combination of individual and collective forms of training, ensuring the maximum adequacy of the tasks of practical activities of the educational process and stimulation of self-learning.

Among the principles of education, it is worth highlighting: scientificity, systematicity and consistency, relevance, unity of theory and practice, focus on practical professional skills, integration, consciousness and activity of students, modularity and depth of understanding of the material [3, 4].

External factors are the processes of globalization and informatization of society, the use of information technologies in the professional environment, the performance of professional duties with the help of IT technologies, and the need for lifelong learning. [1, 4].

Internal factors are motivational and stimulating aspects, such as interest and natural inclination to the chosen profession, confidence in one's own suitability for the chosen field, cognitive aspects, such as the ability for independent professional development and decision-making, as well as activity-practical aspects covering the possibility effective use of professional knowledge and solving tasks with the help of modern IT technologies.

Conclusion. Summarizing the results of the research, it was determined that informatization of higher economic education has two aspects. In a narrow sense, this means creating optimal conditions for the use of information and communication technologies in all aspects of the educational process, scientific research and administrative management. In a broad sense, this means changing the content, methods, and organization of student learning to transition to the use of information and communication technologies as an additional tool that complements traditional methods, rather than replacing them. The main goal of informatization of higher economic education is to form information competence among students and teachers, to create conditions for improving the quality of professional training of future economists and to develop new forms of education and educational technologies based on information, distance and modern cloud technologies.

Ensuring the quality of professional training of future economists with the help of IT technologies consists in the creation of a training system based on the interaction of the principles of the state educational policy, the organization of the pedagogical process and the principles of training (didactics). These principles contribute to the effective interaction of teachers and students, the formation of practically oriented specialists with economic thinking who know how to navigate the world of information and independently acquire new knowledge. Such specialists have developed professional skills and can solve professional tasks, including the use of information and communication technologies.

In today's conditions of rapid development of science and rapid updating of information, the use of information technologies helps students develop

independence skills, which contributes to their professional growth and social mobility in the future. This allows them to become qualified specialists in the field of economics, ready for continuous professional development and adaptation to constant changes in the modern world.

References:

1. Kademiia, M., Vizniuk, I., Polishchuk, A., Dolynnyi, S. (2022). Vykorystannia shtuchnoho intelektu u vyvchenni inozemnoi movy zdobuvachamy osvity [The use of artificial intelligence in the study of a foreign language by students of education]. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 153-163 [in Ukrainian].

2. Vizniuk, I. M., Dolynna, A. S., Dolynnyi, S. S., & Palamarchuk, O. M. (2023). Formuvannia informatsiinoi kompetentnosti v osvitno-profesiinii sferi diialnosti aspirantiv [Formation of information competence in the educational and professional field of graduate students]. *Orhanizatsiina psykholohiia. ekonomichna psykholohiia - Organizational psychology. economic psychology*, 1 (28), 76-84 [in Ukrainian].

3. Viznyuk, I., Rokosovyyk, N., Vytrykhovska, O., Paslavska, A., Bielikova, O., Radziievska, I. (2022). Information Support of the Educational Process in the Development of Leadership Potential of Modern University in the Conditions of Distance Learning. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, 22 (4), 209-216. Retrieved from http://paper.ijcsns.org/07_book/202204/20220426.pdf [in English].

4. Maksymova, L. P. (2014). Pryntsypy zabezpechennia yakosti profesiinoi pidhotovky maibutnikh ekonomistiv zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii [Principles of ensuring the quality of professional training of future economists by means of information and communication technologies]. *Inzhenerni ta osvitni tekhnolohii v elektrotekhnichnykh i kompiuternykh systemakh - Engineering and educational technologies in electrical engineering and computer systems*, 4, 42-47. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/itot_2014_4_7 [in Ukrainian].

Література:

1. Кадемія М., Візнюк І., Поліщук А., Долинний С. Використання штучного інтелекту у вивченні іноземної мови здобувачами освіти. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2022. С. 153-163.

2. Візнюк І. М., Долинна А. С., Долинний С. С., & Паламарчук О. М. Формування інформаційної компетентності в освітньо-професійній сфері діяльності аспірантів. *Організаційна психологія. економічна психологія*, 2023. №1 (28). С. 76-84.

3. Viznyuk I., Rokosovyyk N., Vytrykhovska O., Paslavska A., Bielikova O., Radziievska I. Information Support of the Educational Process in the Development of Leadership Potential of Modern University in the Conditions of Distance Learning. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, 2022. № 4. P. 209-216. Retrieved from http://paper.ijcsns.org/07_book/202204/20220426.pdf

УДК 004:371(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-838-847](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-838-847)

Баличева Наталія Василівна кандидат педагогічних наук, доцент, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, [https:// orcid.org/0000-0002-7414-6438](https://orcid.org/0000-0002-7414-6438)

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОСВІТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сутності і змісту інформаційним технологіям в освіті. Одним із важливих напрямків розвитку освіти є впровадження в діяльність закладу освіти інформаційних технологій. Встановлено, що інформаційні технології в освіті – комплекс навчальних і навчально-методичних матеріалів, технічних й інструментальних засобів техніки навчального призначення, а також система наукових знань про роль і місце обчислювальної техніки в навчальному процесі, про форми і методи їх застосування для вдосконалення праці викладачів та здобувачів освіти.

Нині важко уявити освітній процес у вищій школі без використання інформаційних технологій. Адже сучасні інформаційні технології в освіті зробили можливим доступ до величезної кількості різних видів інформації. Використання інформаційних технологій дозволяє значно підвищити ефективність освітнього процесу, по-новому організувати взаємодію всіх суб'єктів навчання, побудувати освітню систему, в якій здобувач освіти був би активним і рівноправним учасником.

Вагомим внеском є використання інформаційних технологій, який має ряд переваг, зокрема, використання у навчанні здобутків новітніх інформаційних технологій; забезпечує збільшення об'єму і оптимізацію пошуку потрібної інформації для різних занять з будь-якої дисципліни; підвищує пізнавальну активність здобувачів освіти за рахунок різноманітної відео- та аудіо- інформації; також здійснює контроль завдяки тестуванню і системи запитань для самоконтролю; забезпечує спілкування здобувачів освіти між собою та з викладачами в режимі онлайн поза межами навчальної аудиторії та ін. Розглянуто в статті найпоширеніші інформаційні технології, що застосовуються в освітньому процесі та навчальне призначення комп'ютерних програм, їх класифікацію за типами, описано вимоги до них. Всі ці програми дають можливість здійснювати управління власною освітньою діяльністю, а також дозволяють збільшити активність здобувачів освіти, що на сьогодні це актуально так, як комп'ютерні технології присутні майже у всіх сферах життєдіяльності людини.

Ключові слова: інформаційні технології, освітній процес, комп'ютери-зація, здобувачі освіти, типи, вимоги.

Balycheva Nataliia Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychyna, str. Sadova, 2, Uman, 20300, <https://orcid.org/0000-0002-7414-6438>

INFORMATION TECHNOLOGIES IN EDUCATION

Abstract. The article is devoted to the study of the essence and content of information technologies in education. One of the important directions of education development is the implementation of information technologies in the activities of the educational institution. It is established that information technologies in education is a complex of educational and educational-methodical materials, technical and instrumental means of educational technology, as well as a system of scientific knowledge about the role and place of computer technology in the educational process, about the forms and methods of their application to improve the work of teachers and students of education.

Nowadays, it is difficult to imagine the educational process in higher education without the use of information technologies. After all, modern information technologies in education have made it possible to access a huge number of different types of information. The use of information technologies makes it possible to significantly increase the efficiency of the educational process, to organize the interaction of all subjects of education in a new way, to build an educational system in which the student would be an active and equal participant.

A significant contribution is made by the use of information technologies, which has a number of advantages, in particular, the use of the latest information technologies in teaching; ensures an increase in the volume and optimization of the search for the necessary information for various classes in any discipline; increases the cognitive activity of education seekers through a variety of video and audio information; also exercises control through testing and a system of self-control questions; ensures that education applicants communicate with each other and with teachers online outside the classroom, etc. The article considers the most common information technologies used in the educational process and the educational purpose of computer programs, their classification by types, and the requirements for them are described. All these programs provide an opportunity to manage one's own educational activities and also allow to increase the activity of education seekers, which is relevant today as computer technologies are present in almost all spheres of human activity.

Keywords: Information technology, educational process, computerization, education seekers, types, requirements

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку суспільства характеризується сильним впливом комп'ютерних технологій, які проникають у всі сфери людської діяльності будь-якої людини, що забезпечують поширення інформаційних потоків у суспільстві, утворюючи глобальний інформаційний простір. Невід'ємною та важливою частиною цих процесів є комп'ютеризація освіти.

Використання інформаційних технологій відкриває для викладача нові можливості у викладанні свого предмета, що дозволяє підвищити результативність навчання, інтелектуальний рівень здобувачів освіти, прищепити навички самонавчання, саморегуляції, самоорганізації, полегшити вирішення практичних завдань. У викладача з'явилася можливість збільшити наочність у процесі викладання своєї дисципліни [1].

У процесі роботи в учасників освітнього процесу виникають чуттєві уявлення про процеси, явища та об'єкти. Саме ці чуттєві уявлення допомагають здобувачам освіти легше згадувати великі обсяги інформації, які вивчені на заняттях із використанням нових інформаційних технологій.

Застосування комп'ютерної техніки дозволяє зробити кожне заняття з будь-якого предмета нетрадиційним, яскравим, насиченим, який легко запам'ятовується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для дослідження даної проблеми особливу значущість мають роботи, які присвячені використанню новітніх інформаційних технологій у підготовці фахівців, таких вчених як В. Варенко, Л. Філіпова, А. Чубукова, Ю. Юхименко. Щодо використання інформаційного моніторингу в системі підготовки фахівців, то дане питання досліджували О. Кириленко, Г. Малик, М. Цивін та ін. Також, суттєвий внесок у такого роду дослідження зробили Р. Гуревич, М. Жалдак, Ст. Вембер, В. Биков, Г. Кедрович, М. Комар, Д. Швець та інші. Проблемами інформаційного розуміння багатьох явищ і процесів у світі займаються відомі українські та зарубіжні дослідники І. Арістова, О. Баранов, О. Бард, І. Бачило, П. Бергер, З. Бзежинський, К. Беляков, А. Венгеров, А. Верлань, Н. Вінер, С. Гантінгтон, Д. Гілмор, А. Гор, С. Єсімов, А. Кін, Р. Калюжний, О. Копан, В. Копилов, Г. Лассуел, А. Марущак, Й. Масуда, О. Новицький, Н. Новицька, М. Постер, Ю. Рамський, Е. Тоффлер, В. Цимбалюк, А. Яременко та ін.

Однак, не дивлячись на великий інтерес до зазначеної проблеми, нині вивчення даного питання залишається актуальним та потребує подальшого наукового дослідження.

Мета статті – розглянути найпоширеніші інформаційні технології, що застосовуються в освітньому процесі в житті сучасної людини.

Виклад основного матеріалу. Реформування сучасної освіти здійснюється в умовах бурхливого розвитку інформаційних технологій. У зв'язку з цим відбувається інформатизація освіти, яка являє собою впорядковану сукупність взаємопов'язаних організаційно-правових, соціально-економічних, навчально-методичних, науково-технічних, виробничих та управлінських процесів, спрямованих на задоволення освітніх інформаційних, обчислювальних і телекомунікаційних потреб учасників освітнього процесу [2]. Адже одне з головних завдань освіти – навчити вчителів використовувати сучасні інформаційні та комунікаційні технології в освітньому процесі. Настав час, коли сучасні педагоги, і не тільки вчителі інформатики, повинні володіти основами використання комп'ютерної техніки як засобу навчання, широко впроваджувати нові інформаційні технології в шкільну практику, використовувати шкільні комп'ютерні класи для проведення уроків із різних предметів [5].

Включення інформаційних технологій в освітній процес дає можливість на якісному рівні здійснити зміну способів та форм освіти та безпосередньо процесу навчання. Важливо відзначити, що освіта комп'ютерного характеру обов'язково має бути узгоджено з освітньою програмою.

Нині, інформаційні технології, широко використовуються для підвищення якості освіти, зокрема, використання у навчанні здобутків новітніх інформаційних технологій; забезпечує збільшення об'єму і оптимізацію пошуку потрібної інформації для різних занять з будь-якої дисципліни; підвищує пізнавальну активність здобувачів освіти за рахунок різноманітної відео- та аудіо- інформації; також здійснює контроль завдяки тестуванню і системи запитань для самоконтролю; забезпечує спілкування здобувачів освіти між собою та з викладачами в режимі онлайн поза межами навчальної аудиторії та інше, використовується в медичному обслуговуванні, а також для розвитку інформаційно-телекомунікаційної структури. Адже широке впровадження нових інформаційних технологій в освітній процес породжує ряд проблем, що стосуються змісту, методів, організаційних форм і засобів навчання, гуманітаризації освіти і гуманізації навчального процесу, інтеграції навчальних предметів і фундаменталізації знань, підготовки та вдосконалення кваліфікації педагогічних кадрів, створення системи безперервної освіти, а зокрема системи самоосвіти та самовдосконалення, яка забезпечувала б оволодіння основами сучасної інформаційної культури [7, с. 121].

Загалом під інформаційними технологіями розуміється процес, який застосовує ряд способів збирання, зберігання, обробки та передачі інформації з метою отримання відомостей нової якості про структуру об'єкта, процесу чи явища, які виступають в ролі інформаційного характеру [3].

Досить високу популярність має програмний засіб освітнього характеру, що використовується у рамках навчальних планів, застосовується до навчальних видань чи інших продуктів комп'ютерних технологій.

Тому саме у даній статті розглянемо найпоширеніші інформаційні технології, що застосовуються в освітньому процесі. Комп'ютерні програми навчального призначення можуть бути класифіковані за типами таким чином:

- комп'ютерні підручники чи посібники, які спрямовані на реалізацію самостійної роботи здобувачів освіти;
- наочно-орієнтовані середовища (мікросвіти, що моделюють програми, навчальні пакети);
- лабораторні практикуми;
- програми-тренажери;
- контролюючі програми;
- довідники, бази даних навчального призначення [8].

Електронний підручник (посібник) - електронне навчальне видання із систематизованим викладом навчального матеріалу, що відповідає освітній програмі, містить цифрові об'єкти різних форматів та забезпечує інтерактивну взаємодію.

Комп'ютерний підручник або посібник – це програмно-методичний комплекс, що забезпечує можливість самостійно засвоїти навчальний курс або його великий розділ. Він об'єднує в собі властивості звичайного підручника, довідника, лабораторного практикуму і володіє такими властивостями:

- забезпечує оптимальну для кожного конкретного користувача послідовність і об'єм різних форм роботи з курсом, що полягає в чергуванні вивчення теорії, розгляду прикладів;
- можливість самоконтролю якості придбаних знань і навиків;
- надає навички дослідницької діяльності;
- економить час здобувача освіти, необхідний для вивчення курсу.

Комп'ютерний підручник або посібник може бути реалізований у вигляді книги з комплектом дисків і повинен містити:

- виклад теорії, прикладів, методів розв'язку задач;
- рекомендації для звернення до програмних продуктів;
- всі інструкції з роботи комплексу;
- засоби контролю знань.

Вимоги до комп'ютерного підручника або посібника:

- вивчення курсу, користуючись програмним забезпеченням, що додається;
- надавати здобувачу освіти оптимальне поєднання різних способів вивчення курсу;
- всі інструкції з використання програмного забезпечення повинні бути наведені в підручнику;

- кожен елемент програмного забезпечення повинен відповідати всім вимогам [8].

Наочно-орієнтоване середовище – це програма, пакет програм, що дозволяє оперувати об'єктами деякого класу. Середовище реалізує відносини між об'єктами, операції над об'єктами і відносинами, відповідні їх визначенню, а також забезпечує наочне представлення об'єктів і їх властивостей.

Вимоги до наочно-орієнтованого середовища:

- при моделюванні об'єктів і відносин повинні зберігатися загальноприйняті позначення і термінологія;

- повинен бути довідковий режим, що містить визначення всіх об'єктів і відносин, що використовуються, і довідковий режим, що описує правила роботи.

- методична документація повинна містити теоретичні відомості про об'єкт, що вивчається, і методи його дослідження [8].

Лабораторний практикум. Програми цього типу потрібні для проведення спостережень над об'єктами, їх взаємозв'язками, або деякими їх властивостями, для обробки результатів спостережень, для їх чисельного і графічного уявлення, для дослідження різних аспектів використання цих об'єктів на практиці.

Вимоги до лабораторного практикуму:

- чітко визначені цілі експерименту, описані засоби і методики проведення експерименту, методи обробки й аналізу експериментальних даних, форми звіту;

- у документації необхідно надати зразок форми звіту і приклади, які в повному об'ємі реалізують методичні вимоги.

Тренажери потрібні для відпрацювання і закріплення технічних навиків розв'язання задач.

Вимоги до тренажерів:

- чітко визначені види навиків, для набуття яких призначений тренажер;

- теоретичні відомості сформульовані максимально стисло;

- доступ до теоретичних відомостей повинен бути забезпечений з будь-якого режиму;

- у режимі репетитора бажано передбачити всі можливі шляхи розв'язання;

- при самостійній роботі повинна бути передбачена відміна здобувачем освіти помилкових дій;

- темп просування повинен визначатися самим здобувачем освіти;

- повинно бути запобігання;

- забезпечене протоколювання дій здобувача освіти [8].

Контролюючі програми – це програмні засоби, призначені для перевірки (оцінки) якості знань.

Вимоги до контролюючих програм:

- надавати можливості введення відповіді у формі, максимально наближеній до прийнятих в наочній сфері;
- забезпечити адекватний аналіз відповіді, що відрізняє друкарську помилку від незнання матеріалу, і правильну відповідь, яку розпізнає в будь-якій з еквівалентних форм його уявлення;
- не повинні пропонувати здобувачу освіти вибирати відповідь із списку, що містить невірні твердження;
- забезпечена фіксація результатів контролю, їх зберігання, друкування і статистичний аналіз [8].

Комп'ютерні довідники, бази даних навчального призначення. Програми цього класу призначені для зберігання і надання здобувачу освіти різноманітної навчальної інформації довідкового характеру.

Вимоги до комп'ютерних довідників, баз даних:

- використовуватися стандартна форма подання знань;
- забезпечена можливість отримання необхідної довідки з будь-якого місця програми;
- забезпечена можливість збереження і виведення отриманої довідки;
- забезпечена можливість отримання комплексних довідок з відомостями за декількома різними розділами курсу;
- кількість інформації на екрані не повинна перевищувати норм, які визначаються психолого-педагогічними і гігієнічними вимогами [8].

Дані програми дають можливість здійснювати управління власною освітньою діяльністю, а також дозволяють збільшити активність здобувачів освіти. Найпоширенішими програмами навчального характеру вважаються різні заняття з будь-яких дисциплін, курси іноземних мов, а також енциклопедії мультимедійного формату [8].

Нині широкою популярністю володіє Інтернет та його продукти. За своєю змістовністю, Інтернет є комплексом, який об'єднує комп'ютерні мережі, з метою зберігання та передачі інформаційних відомостей.

Формування та активний розвиток Інтернету надало людству більше сучасного способу поведінки з інформаційними відомостями, а саме виникла можливість отримувати та надсилати інформацію в межах усієї планети. Головна перевага Інтернету полягає у застосуванні універсальних джерел. Наприклад, Інтернет може давати змогу здобувачу освіти перекласти текст з іноземної мови. Для цього необхідно використовувати онлайн-перекладач.

Незважаючи на те, що інтернет має величезну кількість переваг, він також має і негативні сторони. Сьогодні в інтернеті можна знайти та завантажити будь-яку інформацію, наприклад, повідомлення або реферат, що, знижує рівень самостійності в здобувачів освіти, які виконують ідентичні роботи, вони їх просто скачують.

Безсумнівні переваги мультимедійних технологій як навчальних підручників або посібників полягають у можливості поєднання логічних та наочних методів засвоєння інформації, вдосконалення освітнього процесу з допомогою підвищення наочності. Завдання наочних методів навчання й їх прийомів полягає в наочно-чуттєвому ознайомленні здобувачів освіти з предметним світом, процесами і явищами в природній для них формі або ж у символічному відображенні за допомогою різноманітних зображень, репродукцій, схем і так далі.

Характерна риса наведених способів полягає в тому факті, що засвоєння навчального матеріалу тісно пов'язано з застосовуваними в процесі навчальними підручниками/посібниками й інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ).

Методологічна сила мультимедіа полягає в тому, що здобувача освіти легко зацікавити та навчити, коли він сприймає погоджений потік звукового та візуального вигляду, як інформаційний, так і емоційний вплив [6].

Проникнення інформаційних технологій в освітнє середовище змушує нас дивитися на освітній процес як на інформаційний процес, в якому здобувачі освіти отримують інформацію, обробляють та використовують її. Тому комп'ютеризацію освіти слід розглядати не тільки як використання комп'ютера та інших електронних засобів навчання, а також як новий спосіб організації освітнього процесу. Завдяки сучасним інформаційним технологіям, таким як електронна пошта, Google Meet, Zoom, Viber, Moodle, спілкування між викладачем та здобувачем вищої освіти, учителем та учнем може бути розподілено у просторі та часі.

Наприклад, викладач та здобувач освіти, вчитель та учень можуть спілкуватися один з одним, перебуваючи в різних країнах світу у зручний для них час. Такий діалог може розтягнутися у часі - питання можна поставити на даний час, а відповідь ми можемо отримати через певний період часу. Основним напрямком комп'ютеризації освіти має стати перехід від оволодіння навичками роботи з персональними комп'ютерами та програмним забезпеченням до навчання правильному, змістовному відтворенню, вибору та правильного використання електронних навчальних посібників, навчальних програм, енциклопедій та інших ресурсів [4].

Саме тому вважається, що комп'ютеризація освіти призводить до зміни важливих аспектів освітнього процесу. Адже змінюються дії педагога та

здобувача освіти. Здобувач освіти може комбінувати велику кількість різної інформації, обробляти її та моделювати процеси. Викладач також вільний від рутинної діяльності та може аналізувати процес навчання, відстежувати розвиток здобувача освіти.

Крім того, інформаційно-комунікаційні технології значно підвищують мотивацію здобувачів освіти вчитися, виконувати різні дослідні проекти, спостереження, експерименти, створювати інноваційні проекти та тези, статті. Отже, використання інформаційних технологій в освітньому процесі є необхідністю, яка може підготувати здобувачів освіти до життя та роботи в сучасному інформаційному суспільстві.

Література:

1. Биков В. Ю. Дистанційне навчання в країнах Європи та США і перспективи для України // Інформаційне забезпечення навчально-виховного процесу: інноваційні засоби і технології : кол. моногр. Акад. пед. наук України, Ін-т засобів навчання. Київ : Атіка, 2005. С. 77-140.
2. Гуржій А.М., Биков В.Ю., Гапон В.В., Плєскач М.Я. Аналіз стану комп'ютеризації загальноосвітніх навчальних закладів за 1997-2001 роки. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2002. №4.
3. Єдинак В. С. Розвиток інформаційних технологій в Україні. Наукові доробки молоді – вирішенню проблем європейської інтеграції : збірник наукових статей у 2-х томах Т. 1. Харків: Континент, 2008. С. 289-290.
4. Мирошніченко В. О. Використання сучасних інформаційних технологій: формування мультимедійної компетентності (для спеціальності – Історія) : навч. посіб. / за ред. Баханова К. О. К. : «Центр учбової літератури», 2015. 296 с.
5. Овчаров С.М. Теоретичні основи розробки і використання навчальних програмних засобів: монографія. Полтава : Дивосвіт. 2005. 80 с.
6. Руденко В.Д. Актуальні проблеми інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2002. №6.
7. Сергієнко Т. І. Інформаційні технології в освіті. *Українські студії в європейському контексті*. 2023. № 6. С. 121–126.
8. URL:https://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib_upload/EP_KTNP/other/4__tipi_komp'yuternix_program_navchal_nogo_priznachennya.pdf

References:

1. Bykov, V. Yu. (2005). *Dystantsiine navchannia v krainakh Yevropy ta SShA i perspektivy dlia Ukrainy [Distance learning in Europe and the USA and prospects for Ukraine]*. Kyiv : Atika. p. 77-140. [in Ukrainian].
2. Hurzhii A.M., Bykov V.Yu., Hapon V.V., & Pleskach M.Ya. (2002). *Analiz stanu komp'yuteryzatsii zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv za 1997-2001 roky [Analysis of the state of computerization of general educational institutions for 1997-2001]*. Komp'yuter u shkoli ta sim'i. №4. [in Ukrainian].
3. Yedynak V. S. (2008). *Rozvytok informatsiinykh tekhnolohii v Ukraini [The development of information technologies in Ukraine]*. T. 1. Kharkiv : Kontynent. pp. 289-290. [in Ukrainian].

4. Myroshnychenko V. O. & Bakhanov K. O. (2015). Vykorystannia suchasnykh informatsiinykh tekhnolohii: formuvannia multymediinoi kompetentnosti [Use of modern information technologies: formation of multimedia competence]. K. : «Tsentr uchbovoi literatury». p.296. [in Ukrainian].
5. Ovcharov S.M. (2005). Teoretychni osnovy rozrobky i vykorystannia navchalnykh prohramnykh zasobiv [Theoretical foundations of development and use of educational software]. Poltava : Dyvosvit. p.80. [in Ukrainian].
6. Rudenko V.D. (2002). Aktualni problemy informatyzatsii zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Actual problems of informatization of general educational institutions]. Komp'yuter u shkoli ta sim'i. №6. [in Ukrainian].
7. Serhienko T. I. (2023). Informatsiini tekhnolohii v osviti. Ukrainski studii v yevropeiskomu konteksti [Information technologies in education]. № 6. p. 121-126. [in Ukrainian].
8. Retrieved from https://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib_upload/EP_KTNP/other/4__tipi_komp'yuternix_program_navchal_nogo_priznachennya.pdf [in Ukrainian].

УДК 355.233.1:355.457

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-848-858](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-848-858)

Гнидюк Оксана Ярославівна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри прикордонної служби, Національна Академія Державної прикордонної служби України, вул. Шевченко, 46, м. Хмельницький, 29000, тел.: (097) 914-47-07, <https://orcid.org/0000-0001-8733-027X>

Волобуєв Владислав Володимирович доктор філософії зі спеціальності освітні, педагогічні науки, викладач кафедри прикордонної служби, Національна Академія Державної прикордонної служби України, вул. Шевченко, 46, м. Хмельницький, 29000, тел.: (097) 577-87-04, <https://orcid.org/0009-0002-7293-9175>

Якубовський Віктор Ігорович начальник кафедри прикордонної служби, Національна Академія Державної прикордонної служби України, вул. Шевченко, 46, м. Хмельницький, 29000, тел.: (097) 306-06-08, <https://orcid.org/0000-0002-5431-5740>

ОСНОВНІ МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ПРИКОРДОННА СЛУЖБА» В ОСВІТНІЙ ПРОГРАМІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ- ПРИКОРДОННИКІВ

Анотація. У статті представлено аналіз та огляд щодо основних методичних аспектах викладання навчальної дисципліни «Прикордонна служба» в освітній програмі підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників.

Встановлено та підвищує актуальність даного дослідження, завдання, що стоять перед військовослужбовцями Державної прикордонної служби України. Вони є складними і вимагають високого рівня професіоналізму, що зумовлює необхідність системного та постійного вдосконалення підготовки військовослужбовців.

Стаття описує процес підготовки в Національній академії Державної прикордонної служби України на бакалаврському рівні вищої освіти, навчання проходить на факультеті безпеки державного кордону, факультеті правоохоронної діяльності та факультеті забезпечення оперативно-службової діяльності. Відповідно до робочих навчальних програм даних спеціальностей встановлено, що дисципліна «Прикордонна служба», становить найбільшу частку навчальних годин відведених для професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників.

Так як, навчальна дисципліна «Прикордонна служба» викладається протягом всього періоду навчання, тому досліджено, які основні форми навчання використовуються. Такими формами навчання є групові заняття, практичні та комплексні заняття.

Досліджуючи основні методичні аспекти в викладання навчальної дисципліни «Прикордонна служба», розкрито методи, які використовуються. Також звернута увага авторами на методи, що впроваджуються використовуючи стандарти НАТО.

Підбиваючи підсумок викладеного матеріалу автори прийшли до висновку, що викладання навчальної дисципліни «Прикордонна служба» повинно будуватися на систематичності, планомірності та безперервності процесу з використанням інноваційних методів.

Ключові слова: майбутні офіцери-прикордонники, навчальна дисципліна, прикордонна служба, методичні аспекти, методи навчання.

Hnydiuk Oksana Yaroslavivna candidate of pedagogical sciences, senior lecturer of the department of the Border Guard Service, National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Shevchenko St., 46, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (097) 914-47-07, <https://orcid.org/0000-0001-8733-027X>

Volobuiev Vladyslav Volodymyrovych doctor of Philosophy in educational and pedagogical sciences, lecturer of the department of the Border Guard Service, National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Shevchenko St., 46, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (097) 577-87-04, <https://orcid.org/0009-0002-7293-9175>

Yakubovskiy Viktor Ihorovych head of the Department of the Border Guard Service, National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Shevchenko St., 46, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (097) 306-06-08, <https://orcid.org/0000-0002-5431-5740>

THE MAIN METHODOLOGICAL ASPECTS OF TEACHING THE DISCIPLINE "BORDER SERVICE" IN THE EDUCATIONAL PROGRAM OF TRAINING FUTURE BORDER GUARD OFFICERS

Abstract. The article presents an analysis and review of the main methodological aspects of teaching the discipline "Border Service" in the educational program for training future border guard officers.

The tasks facing the military personnel of the State Border Guard Service of Ukraine are identified and increase the relevance of this study. They are complex

and require a high level of professionalism, which necessitates a systematic and continuous improvement of military training.

The article describes the process of preparation in National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, at the bachelor's level of higher education, training is provided at the Faculty of State Border Security, the Faculty of Law Enforcement and the Faculty of Operational Support. In accordance with the working curricula of these specialties, it has been established that the discipline "Border Guard Service" accounts for the largest share of the training hours allocated for the professional training of future border guard officers.

Since the discipline "Border Guard Service" is taught throughout the entire period of study, the main forms of education used were investigated. These forms of education are group classes, practical and comprehensive classes.

By studying the main methodological aspects of teaching the discipline "Border Guard Service", the methods used are revealed. The authors also draw attention to the methods implemented using NATO standards.

Summarizing the material presented, the authors came to the conclusion that the teaching of the discipline "Border Guard Service" should be based on systematic, systematic and continuous process using innovative methods.

Keywords: future border guard officers, academic discipline, border guard service, methodological aspects, teaching methods.

Постановка проблеми. Завдання, які стоять перед військовослужбовцями Державної прикордонної служби України є складними і вимагають високого рівня професіоналізму, особливо в сучасних умовах воєнного стану [1]. Це зумовлює необхідність системного та постійного вдосконалення підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників у вищих військових навчальних закладах (далі-ВВНЗ) для ефективного виконання своїх службових обов'язків. Складність завдань для військовослужбовців Державної прикордонної служби України (далі-ДПСУ) за останнє десятиліття зростає через ряд факторів, а саме:

- реагування на пандемію: прикордонники також залучені до заходів з протидії розповсюдженню пандемії COVID-19, включаючи перевірку сертифікатів та контроль за дотриманням карантинних обмежень;
- запровадження європейських стандартів: це вимагає від військовослужбовців прикордонників впровадження нових методів роботи та підвищення професійних навичок [2];
- збільшення пасажиропотоку: за останні роки спостерігається збільшення кількості громадян, які перетинають державний кордон України, а під час воєнного стану та мобілізації з'являється така категорія порушників, як ухилянти, що ставить перед прикордонниками додаткові виклики;
- протидія нелегальній міграції та контрабанді: прикордонна служба залучається до боротьби з нелегальною міграцією, контрабандою зброї, наркотиків та іншими незаконними діями;

- нові види загроз: окупація території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, збройних конфлікт на східних кордонах і починаючи з 2022 року повномасштабна війна в Україні з російською федерацією;

Дані фактори вимагають за останні роки потребують від Державної прикордонної служби постійного розвитку, навчання та адаптації до змінюваних умов і викликів сучасного світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Завданням формування нового, перспективного обличчя ДПСУ є висунення нових вимог до системи військово-професійної підготовки офіцерських кадрів НАДПСУ. Важливі аспекти формування сучасного та професійного майбутнього офіцера-прикордонника висвітлювались багатьма українськими ученими під час підготовки в освітньому процесі . І. Бец (підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників в процесі вивчення іноземної мови) [3], К. Тушко (підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної взаємодії) [4], І. Лопаткін (окремі аспекти удосконалення вогневої підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників), де досліджує реалізацію методичних рекомендацій щодо викладання навчальної дисципліни вогневої підготовки для майбутніх офіцерів-прикордонників [5], Н. Левчук (методичні засади практичної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників з тилового забезпечення) [6], Л.Боровик, О.Боровик (методичні підходи щодо особливостей впровадження військово-прикордонної компоненти в освітній процес підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників) [7], В. Мірошніченко, Р. Сич (методика проведення занять з «Особистої безпеки та застосування сили» циклу професійної та спеціальної підготовки майбутніх [8].

Однак окремим питанням дослідження, що відображає підготовку майбутніх офіцерів-прикордонників щодо методичних аспектів викладання дисципліни «Прикордонна служба» в спектрі уваги вчених не досліджувалось, що підсилює його актуальність.

Мета статті – представлення методичних аспектів викладання навчальної дисципліни «Прикордонна служба» в освітній програмі підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників.

Виклад основного матеріалу. Формування сучасного та прогресивного іміджу ДПСУ ставить перед собою складні завдання, які впливають на систему підготовки офіцерського кадрів та вимагають її удосконалення та модернізації [9]. Нині це одні з найважчих років, що переживає українське суспільство. Повномасштабне вторгнення росії та ведення нищівної війни ставить перед вищими військовими навчальними закладами (далі ВВНЗ) нові вимоги.

За останнє десятиліття діяльність прикордонної служби підлягало системного реформування та пошуків шляхів покращення. Отож, покращення діяльності Державної прикордонної служби України є важливим з кількох причин:

- забезпечення національної безпеки - в умовах зростаючих загроз, включаючи військову агресію та тероризм, ефективний контроль кордонів є ключовим для захисту суверенітету та безпеки країни.
- інтеграція з європейськими стандартами - прикордонна служба працює над впровадженням європейських норм і стандартів, що підвищує якість управління кордонами та сприяє міжнародному співробітництву.
- розвиток транскордонного співробітництва - покращення діяльності сприяє розвитку економічних та культурних зв'язків з сусідніми країнами, а також забезпечує права та свободи громадян.
- протидія злочинності - ефективна прикордонна служба важлива для боротьби з транскордонною злочинністю, включаючи контрабанду, нелегальну міграцію та інші протиправні дії.
- соціальний захист та підготовка кадрів - підвищення рівня професіоналізму та соціального захисту особового складу прикордонної служби сприяє залученню кваліфікованих фахівців та підвищенню ефективності їх роботи.

За підготовку спеціалістів високого рівня відповідає Національна академія Держаної прикордонної служби України. Навчання в НАДПСУ представлено спеціальностями на факультеті безпеки державного кордону відбувається підготовка офіцерів на бакалаврському рівні вищої освіти за спеціальністю «252 Безпека державного кордону», на факультеті правоохоронної діяльності здійснюється підготовка фахівців за двома рівнями вищої освіти: першим (бакалаврським) – за спеціальностями «262 Правоохоронна діяльність» і «081 Право», та другим (магістерським) за спеціальністю «081 Право». Крім того, факультет забезпечує підготовку за другим (магістерським) рівнем офіцерів оперативної ланки за спеціальністю «262 Правоохоронна діяльність», а також підготовку (перепідготовку) та підвищення кваліфікації офіцерів органів (підрозділів) охорони державного кордону з питань оперативно-розшукової діяльності та адміністративної діяльності. Факультет забезпечення оперативно-службової діяльності здійснює підготовку фахівців за першим (бакалаврським) рівнем за спеціальностями «274 Автомобільний транспорт», «172 Телекомунікації та радіотехніка», «053 Психологія» і «035 Філологія», а також за другим (магістерським) рівнем за спеціальностями «274 Автомобільний транспорт» та «035 Філологія».

Дані спеціальності об'єднує викладання такою обов'язковою освітньою компонентою як навчальна дисципліна «Прикордонна служба». В залежності від спеціальності визначенні години для навчальної дисципліни відрізняються. Основна спеціальність, яка охоплює найбільшу кількість навчаємих це освітньо-професійна програма за спеціальністю «252 Безпека державного

кордону», де автори розкривають методичні аспекти викладання навчальної дисципліни «Прикордонна служба» протягом підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників.

Звернемо увагу на, те що навчальна дисципліна «Прикордонна служба» є обов'язковою для вивчення. Метою вивчення навчальної дисципліни є – формування стійких знань, умінь та навичок у курсантів щодо управління оперативно-службовою діяльністю підрозділу охорони державного кордону та керівництва діями підпорядкованих сил і засобів у різних умовах обстановки. Завдання навчальної дисципліни – підготувати курсантів до виконання обов'язків на посаді начальника відділення інспекторів прикордонної служби. Так як навчальна дисципліна є обов'язковою освітньою компонентою для вивчення освітньо-професійної програми «Безпека державного кордону», то вона вивчається курсантами протягом 1 – 4 курсів навчання на кафедрі прикордонної служби. Кожен навчальний курс передбачає певну кількість годин

Загалом програма навчальної дисципліни передбачає розгляд та вивчення 15 тем навчання протягом 8 семестрів.

На 1 курсі навчання курсантами розглядається теми «Основи дисципліни «Прикордонна служба»», «Теорія Служби прикордонних нарядів», «Загальні правила служби у прикордонному наряді» та «Практика служби прикордонних нарядів». Даний перелік тем перевіряється за рахунок модульного контролю, де виносяться питання пройдені під час навчання. Кінцевим результатом на 1 курсі навчання являється модульний контроль №2, який проводиться у формі комплексного практичного заняття.

Теми 2 курсу навчання представлені «Теоретичною основою старшого прикордонного наряду», «Практика дій старшого прикордонного наряду при виконанні завдань з охорони державного кордону», «Теоретичні основи оперативно-службової діяльності підрозділу охорони державного кордону», «Діяльність центру управління службою» та «Застосування сил і засобів підрозділів охорони державного кордону в умовах кризових ситуацій». Також як і на попередньому курсі навчання передбачається модульний контроль поділений на семестри. На даному курсі навчання для закріплення отриманих знань також проводиться стажування курсантами для закріпленні теоретичних та практичних знань та навичок в реальній обстановці в ролі старшого прикордонних нарядів. Після завершення стажування проводиться його захист. В кінці 2 курсу навчання передбачається така форма звітності перевірки знань як екзамен.

Щодо 3 курсу навчання, курсанти НАДПСУ розглядають такі теми як: «Робота начальника підрозділу охорони державного кордону з управління оперативна-службовою діяльністю», «Практика в здійсненні управління

оперативно-службовою діяльністю начальником підрозділу охорони державного кордону» і завершенням курсу вивчається «Теоретичні основи оперативно-службової діяльності підрозділу охорони державного кордону». Кінцева звітність передбачається як на першому курсу у вигляді модульних контролів після семестру навчання, різниці тільки в попередньому стажування в кінці навчального року та його захистом.

Завершенням програми навчальної дисципліни «Прикордонна служба» є 4 курс навчання, майбутні офіцери-прикордонники завершаються навчання за наступними темами, а саме: «Організація та проведення спеціальних дій з пошуку правопорушників на ділянці підрозділу охорони державного кордону», «Основи оперативно-службової діяльності відділу прикордонної служби», та «Робота начальника підрозділу охорони державного кордону щодо управління оперативно-службовою діяльністю в різних умовах обстановки». Також як і на попередніх курсах проводиться перевірка знань посеместрово у вигляді модульного контролю. Кінцевим результатом є звітність за навчальний рік у формі екзамену. Так як дисципліна «Прикордонна служба» є обов'язковою освітньою компонентою в спеціальності «Безпека державного кордону», то також випускний курс здає державний іспит.

Звернемо увагу, що під час викладання дисципліни використовуються такі основні форми навчання як лекція, групові заняття, практичні заняття, комплексне практичне заняття. Основу навчальних занять складаються практичні заняття. Зокрема якщо порівняти кількість викладеного матеріалу, то кількість практичних занять складає вдвоє більше, чим групових.

Давайте звернемо увагу на використання методів під час різних форм навчання. Отже, лекція проводиться на початку вивчення дисципліни, з використанням методів проблемного навчання і візуалізації. Також з інтеграцією стандартів НАТО впроваджено використання такий метод як інтерактивна лекція, яка направлена для того щоб:

- зорієнтувати курсантів та викликати в них інтерес;
- представити тему або зробити її огляд в цілому;
- дати вказівки щодо процедур;
- представити базовий або довідковий матеріал;
- представити демонстрацію, обговорення або виступ;
- проілюструвати застосування правил, принципів або понять;
- повторити, з'ясувати, наголосити а бо підбити підсумок.

Наступна одна з основних форм навчання – групові заняття. Під час їх викладання використовуються інформативно-доказові і пояснювально-ілюстративні методи. Слід виділити та зупинитись на методі демонстрації та здійснення діяльності. Демонстрація – це метод навчання, коли викладач здійснює послідовність дій для виконання конкретної задачі або задачі.

Демонстрація показує курсанту, що робити, як це робити і через роз'яснення з'ясовує, чому, де і коли це робиться. Саме під час групових занять ефективність даного методу показує на доцільність його використання та поєднує з наступним методом як дискусія під керівництвом викладача. Це метод, за допомогою якого курсанти навчаються крокам, необхідним для досягнення навчальних цілей шляхом висвітлення своїх думок, знань, використання досвіду та спроможностей і щоб, спираючись на них, відкривати та розробляти новий матеріал. Даний метод використовує забезпечення завчасно матеріалом для ознайомлення навчаємих, які будуть обговоренні.

Щодо практичних занять, як говорилося раніше складають основу навчальної дисципліни, так як теорія без засвоєння на практиці буде не дієва. Під час проведення практичних занять використовують такі методи як тренування, практична робота кожного курсанта та її обговорення. Також і впроваджуються методи, які були представленні інструкторами НАТО, під час різноманітних курсів підготовки та перепідготовки, що відбулась в ДПСУ із залученням науково-педагогічного складу. Метод навчальна гра дозволяє курсантам практикувати поведінку під час гри, яка може включати конфлікт, правила та команди. Гра використовується з одним або декілька людьми для відпарювання навичок, пов'язаних із соціальною системою або взаємодією людей.

Слід звернути увагу на такий метод як проблемне навчання. Він полегшує засвоєння принципів та понять, завдяки роботі курсантів над вирішенням проблем, притаманних їхньому функціональному середовищу. Даний метод використовується в невеликих групах, коли курсанти розділяються від 5 до 7 чоловік, де відпрацьовують проблеми, що максимально реалістичні.

На додачу до всього вищезгаданого зупинимось на комплексному практичному занятті. Дане заняття являється як формою навчання так і формою оцінювання результатів навчання. Одним словом, комплексні практичні заняття проводяться для відпрацювання правильних, чітких і злагоджених дій курсантів як індивідуально, так і у складі прикордонного наряду, формування необхідних морально-психологічних і фізичних якостей. Для якісного засвоєння навчального матеріалу використовуються такі інноваційні методи навчання як рольова гра. Відповідно до цього методи слухачі виконують певні ролі у сценарії, розробленому з урахуванням умов діяльності, що вивчалась. Даний метод дозволяє курсантам:

- навчатись на практиці діяти, то що вони будуть виконувати під час своєї майбутньої службової діяльності;
- вчитися та наслідувати вірну поведінку в різних ситуаціях;
- вчитись отримуючи відгуки роботи інших та оцінки своїх дій;

- вчитися на практиці та завдяки обміркуванню кожної рольової гри, в якій вони брали участь.

Під час проведення комплексного практичного заняття курсанти виконують ролі як керівників так і виконавців, де використовується метод взаємонавчання однокурсників. Цей метод є мотиваційним і використовується для сприяння щодо створення команди, згадування фактів та усвідомлення концепцій.

Висновки. Сутність вищевикладеного зводиться до того, заняття з навчальної дисципліни «Прикордонна служба», що проводяться у Національній академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького охоплюють значну долю щодо професійної підготовки майбутнього офіцера-прикордонника. Дозволяє відмітити, що методика їх проведення повинна будуватися на систематичності, планованості та безперервності процесу з використанням інноваційних методів. В сьогоденні буденного життя курсанта прикордонного вишу вплив на навчальний процес впливає воєнний стан, що передбачає в першу чергу швидкі дії за сигналами тривоги як у день так і в ночі.

Проаналізувавши методичні аспекти викладання навчальної дисципліни «Прикордонна служба» в освітній програмі підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників ми прийшли до висновків, що навчання повинно включати наступні кроки:

- навчальна програма повинна забезпечує збалансоване поєднання теоретичних знань з реальними прикладами та практичними завданнями, щоб курсанти могли ефективно застосовувати здобуті знання в реальних ситуаціях;
- програма підготовки повинна відображати актуальні проблеми та виклики, з якими стикаються військовослужбовці ДПСУ, включаючи питання охорони та захисту кордонів;
- методика викладання повинна сприяти формуванню лідерських навичок, здатності до швидкого прийняття рішень та стресостійкості з використанням інноваційних методів навчання;
- використання інтерактивних методів навчання із застосування симуляцій, рольових ігор та інших методів, що дозволить курсантам краще зрозуміти реалії прикордонної служби;
- забезпечення постійного професійного розвитку, навчальна програма має включати механізми для постійного оновлення знань та навичок, що відповідають сучасним змінам.

Ці висновки можуть слугувати основою для розробки та вдосконалення програми підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, забезпечуючи їх готовність до ефективного виконання своїх обов'язків.

Перспективи подальшого дослідження є аналіз та порівняння особливостей проведення профільюючих дисциплін та методика їх викладання в країнах-сусідах, що входять в Північноатлантичний альянс.

Література:

1. Закон України Про Державну прикордонну службу України : прийнятий 03.04.2003р. - № 661-IV// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 27, ст.208 (редакція 03.08.2023 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 01.04.2024).
2. Про схвалення стратегії розвитку Державної прикордонної служби України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1189-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1189-2015-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.04.2024).
3. Бец І. Методи активізації навчально-пізнавальної активності май-бутніх офіцерів-прикордонників в процесі вивчення іноземної мови. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогіка. 2017. Вип. 2. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2017_2_6
4. Тушко К. Ю. Особливості системи підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної взаємодії. Наукові досягнення, відкриття та шляхи розвитку педагогічної науки: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (м. Запоріжжя, 24–25 травня 2019 р.) Запоріжжя, 2019. С. 34–35.
5. Лопаткін І.В. Окремі аспекти удосконалення вогневої підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників. Журнал «Перспективи та інновації науки» Серія «Педагогіка» NO 8(26) 2023. С.229-236. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-8\(26\)-229-236](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-8(26)-229-236)
6. Левчук, Н. (2020). Методичні засади практичної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників з тилового забезпечення. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки* <https://doi.org/10.32453/redzbirnyk.v21i2.423> Том 21 № 2 (2020)
7. Боровик Л., Боровик О. (2022). Методичні аспекти викладання вибіркових дисциплін під час навчання майбутніх офіцерів-прикордонників. *Молодь і ринок*. No2 (200), 2022. с. 38-43
8. Мірошніченко В., Сич Р. Методика проведення занять з “Особистої безпеки та застосування сили” циклу професійної та спеціальної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогіка. 2017. Вип. 6.
9. Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 4.07.2019 № 687-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80#n13> (дата звернення: 01.04.2024).

References:

1. Zakon Ukrainy Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrainy : pryiniaty 03.04.2003r. - № 661-IV [On the State Border Guard Service of Ukraine: adopted on April 03, 2003 - No. 661-IV] // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2003, № 27, st.208 (redaktsiia 03.08.2023 r.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (data zvernennia: 01.04.2024) [in Ukrainian].
2. Pro skhvalennia stratehii rozvytku Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [On approval of the development strategy of the State Border Guard Service of Ukraine] rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 lystopada 2015 r. № 1189-r URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1189-2015-%D1%80#Text> (data zvernennia: 01.04.2024) [in Ukrainian].
3. Bets I. (2017) Metody aktyvizatsii navchalno-piznavalnoi aktyvnosti maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv v protsesi vyvchennia inozemnoi movy [Methods of activating the educational and cognitive activity of future border guard officers in the process of learning a foreign language]. Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriiia Pedahohika. Vyp. 2. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2017_2_6 [in Ukrainian].

4. Tushko K. Yu. (2019) Osoblyvosti systemy pidhotovky maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv do profesiinoi vzaiemodii [Features of the system of training future border guard officers for professional interaction]. *Naukovi dosiahnennia, vidkryttia ta shliakhy rozvytku pedahohichnoi nauky: materialy mizhnarodnoi naukovo- praktychnoi konferentsii. Zaporizhzhia*, p. 34–35. [in Ukrainian]
5. Lopatkin I.V. (2023) Okremi aspekty udoskonalennia vohnevoi pidhotovky maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv [Some aspects of improving the firearms training of future border guard officers]. *Zhurnal «Perspektyvy ta innovatsii nauky» Seriiia «Pedahohika» NO 8(26)*. pp.229-236. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-8\(26\)-229-236](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-8(26)-229-236) [in Ukrainian].
6. Levchuk, N. (2020). *Metodychni zasady praktychnoi pidhotovky maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv z tylovoho zabezpechennia* [Methodological principles of practical training of future border guard officers in logistics]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriiia: pedahohichni nauky*. <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v21i2.423> Tom 21 № 2 (2020) [in Ukrainian].
7. Borovyk L., Borovyk O. (2022). *Metodychni aspekty vykladannia vybirkovykh dystsyplin pid chas navchannia maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv* [Methodological Aspects of Teaching Elective Disciplines in the Training of Future Border Guard Officers]. *Molod i rynok. No2 (200), 2022*. pp. 38-43 [in Ukrainian].
8. Miroshnichenko V., Sych R. *Metodyka provedennia zaniat z “Osobystoi bezpeky ta zastosuvannia syly” tsykladu profesiinoi ta spetsialnoi pidhotovky maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv*. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriiia : Pedahohika*. 2017. Vyp. 6. [in Ukrainian]
9. *Pro skhvalennia Stratehii intehrovanoho upravlinnia kordonamy na period do 2025 roku* [On Endorsement of the Integrated Border Management Strategy for the period until 2025] : *rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4.07.2019 № 687-r*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80#n13> (data zvernennia: 01.04.2024) [in Ukrainian].

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-859-867](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-859-867)

Гнидюк Олександр Петрович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізичної підготовки та особистої безпеки, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, <https://orcid.org/0000-0003-3154-1697>

Мазур Дмитро Юрійович курсант 314 навчальної групи, факультету правоохоронної діяльності, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000

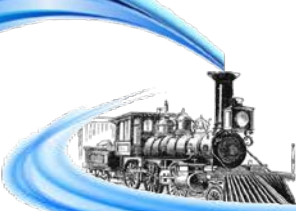
ІНТЕГРАЦІЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕС ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню питань фізичного розвитку та підготовки військовослужбовців Державної прикордонної служби України у секторі безпеки та оборони України.

Фізична підготовка є складовою частиною як системи фізичного виховання, так і загальної системи навчання та виховання особового складу Державної прикордонної служби України.

Важливо висвітлити проблематику доступності військових до найсучасніших методів тренування. Актуальності набуває питання інтеграції сучасних технологій у процес фізичної підготовки, як одна із можливостей покращити фізичну форму, бойову готовність та загальну ефективність військовослужбовців Державної прикордонної служби України. Збройна агресія з боку російської федерації суттєво підвищила ризики та виклики для України, що потребує більш якісної та ґрунтовної підготовки військовослужбовців Державної прикордонної служби України. Впровадження сучасних технологій у процес фізичної підготовки може стати одним із ключових факторів підвищення їхньої бойової готовності та загальної ефективності.

З використанням сучасних технологій створюється необхідність підняття рівня фізичної підготовленості найслабших за показниками фізичної підготовленості військовослужбовців до належного рівня з метою успішного виконання підрозділом поставлених завдань. Для вирішення цього завдання, окрім традиційних, формалізованих методів фізичного вдосконалення особового складу, слід активно використовувати інноваційні методи тренувань, сучасні спортивно-оздоровчі технології.

Наразі чітко потрібно вказати, що сучасна система фізичного виховання в військовослужбовців потребує правильної розстановки ціннісних орієнтирів, а також впровадження сучасних методів та засобів розвитку фізичних якостей військовослужбовців, що стало основним підґрунтям для виникнення питання впровадження та інтеграції сучасних методів та технологій у фізичний розвиток військових.

Ключові слова: сучасні технології, фізична підготовка, військовослужбовці, Державна прикордонна служба України, бойова готовність, віртуальна реальність, носимі гаджети, цифрові трекери.

Gnydiuk Oleksandr Petrovych candidate of pedagogical sciences, associate professor, associate professor of the department of physical training and personal safety, National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Shevchenko St., 46, Khmelnytskyi, 29000, <https://orcid.org/0000-0003-3154-1697>

Mazur Dmytro Yuriyovych cadet of training group 314, faculty of law enforcement, National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Shevchenko St., 46, Khmelnytskyi, 29000

INTEGRATION OF MODERN TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF PHYSICAL TRAINING OF MILITARY OFFICERS OF THE STATE BORDER SERVICE OF UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the study of issues of physical development and training of servicemen of the State Border Service of Ukraine in the security and defense sector of Ukraine.

Physical training is an integral part of both the system of physical education and the general system of training and education of personnel of the State Border Service of Ukraine.

It is important to highlight the issue of the availability of the military to the most modern training methods. The issue of integrating modern technologies into the process of physical training is gaining relevance, as one of the opportunities to improve the physical fitness, combat readiness and general efficiency of servicemen of the State Border Guard Service of Ukraine. Armed aggression on the part of the Russian Federation has significantly increased the risks and challenges for Ukraine, which requires better and more thorough training of military personnel of the State Border Guard Service of Ukraine. The implementation of modern technologies in the process of physical training can become one of the key factors in increasing their combat readiness and overall efficiency.

With the use of modern technologies, there is a need to raise the level of physical fitness of the weakest military personnel in terms of physical fitness indicators to the appropriate level in order to successfully perform the assigned tasks by the unit. To solve this problem, in addition to traditional, formalized methods of physical improvement of personnel, innovative training methods and modern sports and health technologies should be actively used.

Currently, it should be clearly stated that the modern system of physical education of military personnel requires the correct placement of value orientations, as well as the introduction of modern methods and means of developing the physical qualities of military personnel, which became the main basis for the issue of the introduction and integration of modern methods and technologies in the physical development of military personnel.

Keywords: modern technologies, physical training, military personnel, State Border Service of Ukraine, combat readiness, virtual reality, wearable gadgets, digital trackers.

Постановка проблеми. Модернізація та інновації в період воєнного стану в Україні в сфері підготовки військовослужбовців мають вирішальне значення. Геополітичні та гео економічні зміни в країні, такі як збройна агресія, перетворили оборонну модернізацію на основну сферу зосередження. Традиційні методи підготовки не завжди відповідають потребам сучасного поля бою, виходячи з цього військовослужбовцям часто бракує індивідуалізації, зворотного зв'язку та мотивації. Це може призвести до неефективності тренувань, низької результативності та травм.

Інтеграція сучасних технологій у процес фізичної підготовки може стати ключовим фактором у вирішенні цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтеграція сучасних технологій у процес фізичної підготовки військовослужбовців Державної прикордонної служби України – це тема, яка активно досліджується в період воєнного стану в Україні, як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Зокрема, опубліковано ряд досліджень, які свідчать про те, що сучасні технології можуть суттєво підвищити ефективність та якість підготовки військовослужбовців.

Зокрема, такими є наступні праці: Анохін Є. Д. «Система фізичної підготовки Збройних сил України в дискурсі системного аналізу», Глазунов С. І. «Особливості фізичної підготовки військовослужбовців спеціальних підрозділів збройних сил закордонних країн», Одеров А. М., Небожук О. Р. «Фізична підготовка як системоосвітний фактор бойової підготовки військовослужбовців іноземних армій» та інші.

Мета статті –. Аналіз сучасних технологій, які можуть бути використані у процесі фізичної підготовки військовослужбовців Державної прикордонної служби України.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ динамічно розвивається, і це стосується й військової справи. Зростання ризиків та викликів, нові вимоги до рівня підготовки військовослужбовців роблять впровадження сучасних технологій у процес підготовки не просто актуальним, а й необхідним.

У провідних країнах світу, таких як США [6], Велика Британія [7] та інші, спеціальна фізична підготовка та спорт з використанням інноваційних сучасних технологій мають великий вплив на формування військової культури і створення ефективної армії. Ці країни витрачають значні ресурси на розвиток фізичних здібностей своїх військових, оскільки розуміють, що відмінна фізична підготовленість допомагає підвищити ефективність виконання військових завдань та забезпечити успішність операцій.

Необхідність застосування сучасних технологій в процесі фізичної підготовки військовослужбовців Державної прикордонної служби України зумовлена низкою факторів, зокрема, серед яких: необхідність підвищення ефективності захисту кордонів держави та наявність застарілих методів підготовки.

Військова діяльність завжди вимагала від військовослужбовців високого рівня фізичної підготовки, надзвичайної точності та готовності до дій в будь-яких умовах. З урахуванням цих факторів ще гостріше повстало питання фізичної підготовки, її контролю, моніторингу та оптимізації під сучасні умови. В цьому контексті сучасні технології виявляються необхідними інструментами для підвищення якості та ефективності оптимізації процесу фізичної підготовки військовослужбовців [1, с. 63].

У 2019 році О'Хенлон спрогнозував ключові технологічні сфери, де темпи змін, імовірно, будуть помірними, високими або революційними до 2040 року. Як і у своєму ретроспективному аналізі, О'Хенлон зауважив, що комп'ютерне обладнання та програмне забезпечення разом із робототехнікою продовжать мати революційний вплив протягом наступних 20 років.

Прогнози, зроблені О'Хенлоном з початку століття, дають чітке уявлення про те, до якої міри технології прискорилися за відносно короткий проміжок часу та порушили звичайний погляд на війну [2].

Хоча неможливо передбачити майбутнє, ймовірно, що вимоги до фізичної та когнітивної продуктивності змінюватимуться повсюдно, причому найбільший вплив відбуватиметься на тактичному рівні. Варто також зазначити, що більшість сучасних досліджень продуктивності військовослужбовців зосереджено на особах, які виконують завдання тактичного рівня.

Процес діджиталізації, що покликав за собою розвиток сучасних технологій, вже вніс вагомий внесок в процес фізичного вдосконалення та стану здоров'я військовослужбовців. Різні гаджети, носимі пристрої, електронні девайси вже зараз відіграють важливу роль у зборі даних про фізичну активність та стан здоров'я. Ці пристрої можуть допомагати фахівцям з фізичної підготовки стежити за фізичною активністю під час тренувань та в повсякденному житті військовослужбовців. Тому, важливо розглянути варіацію технологічних процесів в даному питанні.

Застосування сучасних технологій, таких як віртуальна реальність, тобто створений технічними засобами світ, який передається людині через її відчуття: зір, слух, дотик і інші, допомагає підвищити тренувальний процес. Військові можуть виконувати вправи та тренування, використовуючи інтерактивні програми та симулятори.

Одягнувши гарнітури віртуальної реальності, військовослужбовців можна транспортувати в реалістичне середовище, де вони зможуть відпрацьовувати бойові дії, виконувати медичні процедури або керувати транспортними засобами без реальних наслідків.

З розвитком більш досконалого обладнання та програмного забезпечення досліджуються нові застосування віртуальної реальності у війську, такі як віртуальна співпраця та зв'язок і навіть автономні системи.

Прикладом такого типу навчання є Street Smarts VR. Використовуючи технологію HTC VIVE, Street Smarts реалізувала повторювані сценарії навчання, готуючи людей до конфлікту в реальному світі. Військово-повітряні сили Сполучених Штатів заявили, що заощадили 40 годин навчання на кожного користувача на рік після розгортання цього навчання.

Дійсно, віртуальні тренування, на відміну від живих, не потребують використання реальних боєприпасів і ресурсів. Крім того, VR може імітувати будь-який вид навчання, відтворюючи різні середовища. Таким чином, спеціальне навчання можна проводити в будь-який час завдяки детальній реконструкції та великій кількості можливих комбінацій, які пропонує VR. Щоб зрозуміти цінність широкого спектру симуляцій віртуальної реальності, достатньо уявити всі ті військові ситуації, які було б дорого і важко відтворити під час реального навчання з реальним обладнанням, але які натомість легко стали можливими під час віртуального навчання [3].

Іншим видом інтеграції сучасних технологій у процес фізичної підготовки військовослужбовців є використання доповненої реальності.

Оскільки військова сфера в численних країнах постійно розвивається, армії мають йти в ногу з новітніми військовими тенденціями та шукати можливості вийти вперед у технологічній війні, Україна також не має бути виключенням.

Доповнена реальність, зокрема, може використовуватися для розвитку мозкових структур особи з метою орієнтації у просторі, розвитку зору для націлювання зброї і т. п.

Візуалізація м'язів, які задіяні у вправах, з використанням доповненої реальності може допомогти краще зрозуміти та відчувати їхню роботу. Це може допомогти військовослужбовцям краще концентруватися та отримувати більше задоволення від тренувань.

Щось подібне вже було розроблено Дослідницьким та інженерним центром Збройних сил США, який активно досліджує потенціал технології доповненої реальності.

В останні десятиріччя в практиці багатьох держав спостерігається інвестування в технології штучного інтелекту (AI) з метою посилення безпеки кордонів.

Для оцінки здібностей військовослужбовця використовується аналітика даних на основі штучного інтелекту. Завдяки цьому можна приймати зважені рішення щодо відповідного навчання військових Державної прикордонної служби України.

Окрім того, варто зауважити, що саме штучний інтелект відстежує такі фактори, як виробництво сили, активація м'язів і суглобів. Система може ідентифікувати проблемні рухи та надати персоналізований відгук, щоб виправити виниклі проблеми. Це, зокрема, допомагає уникнути травм при фізичній підготовці або ж досягти кращого результату реабілітації. Так, штучний інтелект може розробити індивідуальну програму реабілітації та контролювати прогрес відновлення. Таким чином, під час реабілітації військовослужбовці Державної прикордонної служби України отримують зворотній зв'язок і підтримку в реальному часі.

Наприклад, пристрій на основі штучного інтелекту, як SWORD Digital Therapist, може відстежувати рухи при фізичній підготовці військових і повідомляти про їхні зміни. Як наслідок, це хороший спосіб стежити за процесом відновлення [4].

Інтеграції штучного інтелекту у носимі гаджети та фітнес-трекери можуть аналізувати рухи і частоти серцевих скорочень користувача, якість сну, щоденне навантаження та процес відновлення після силових травм у військовослужбовців.

Окрім регулярних тренувань і фітнесу, також важливо мати здорові харчові звички та добре збалансовану дієту.

InsideTracker є прикладом програми харчування. Ця платформа вдосконалена штучним інтелектом. Він враховує генетику та спосіб життя користувачів, а потім надає індивідуальні поради щодо харчування. Цінність цього спортивного програмного забезпечення штучного інтелекту полягає в

тому, що воно може виявляти дефіцит поживних речовин. Це може допомогти військовослужбовцям зробити обґрунтований вибір щодо своїх харчових звичок.

Телемедичні платформи дозволяють військовослужбовцям та їхнім родинам по всьому світу зв'язуватися з медичними працівниками для консультацій у реальному часі. Ця технологія не тільки пришвидшує діагностику та лікування, але й покращує бойову готовність.

Однією з видатних інновацій у військовій охороні здоров'я є додаток Outpatient App, цифрова платформа автоматизації робочого процесу охорони здоров'я. Розроблена для оптимізації медичних завдань і процесів охорони здоров'я, ця система координації та співпраці відмінно підходить для планування, відстеження, сповіщення та звітування про різноманітну медичну діяльність [5].

Варіант поєднання конструктивних, віртуальних і живих симуляцій у різних перестановках і комбінаціях через мережеву систему також можна використати для оптимізації навчання та фізичної підготовки, яке включає більшість або всі сфери сучасної війни. Поєднання симуляторів зброї, програмного забезпечення для військових ігор і фізичного переміщення військ плюс матеріально-технічне забезпечення можна поєднати для цілей колективного навчання на рівні формування.

В дослідженні даного питання окрему увагу слід направити на питання створення «розумного одягу» для фізичної підготовки військовослужбовців.

Датчики, які використовуються при розробці такого виду одягу, виконують декілька функцій, серед яких:

- фізіологічна: використовуються датчики, які вимірюють частоту серцевих скорочень, артеріальний тиск, температуру тіла, швидкість потовиділення, якість сну та відпочинку, роботу м'язів і оксигенацію крові. Вони в основному використовуються для виявлення травм, травм і стресу.

- кінетична: датчики вимірюють кроки, тиск, прискорення, місцезнаходження (GPS) і напрямки.

Ці дані не тільки допомагають бути поінформованими та залишатися здоровими, але також можуть покращити підготовку та результативність військовослужбовців, адже коли вони рухаються, не зовсім зручно носити інші пристрої для вимірювання показників здоров'я.

Подібним чином можуть працювати цифрові фітнес-трекери, які також є достатньо зручними при виконанні фізичних вправ. Кожен фітнес-трекер має крокомір і засоби вимірювання активності. Крокомір фіксує кожен крок військового і на основі отриманих даних створює профіль, який відображає рівень активності. Також багато цифрових фітнес-трекерів мають лічильник калорій, який показує, скільки калорій було спалено за день та відслідковує фізичний стан особи.

Окреме місце для дослідження слід приділити питанню реабілітації військовослужбовців Державної прикордонної служби України з використанням сучасних технологій.

Зокрема, в Україні були розроблені VR-симулятори для реабілітації військових і цивільних осіб. Такі тренажери передбачають використання імерсивних технологій доповненої та віртуальної реальності у VR-тренажерах, які завдяки ігровому процесу суттєво знижують фантомні болі, що виникають через втрачену кінцівку. За допомогою цих VR-тренажерів пацієнт візуально занурюється у створений 3D-світ, перебуваючи в якому фізично намагається балансувати та розробляти пошкоджені кінцівки.

VR-симулятори – це революція в реабілітації, яка дає людям з ампутаціями шанс на повноцінне життя. Ці інноваційні технології допомагають пацієнтам відновити втрачені функції та повернутися до активного життя.

Висновки. Сучасні технології мають значний вплив на процес фізичної підготовки військовослужбовців. Їх використання дозволяє:

- Підвищити ефективність тренувань: віртуальна та доповнена реальність, штучний інтелект та інші технології допомагають створювати більш реалістичні та захоплюючі тренування, які краще відповідають потребам військовослужбовців.
- Знизити ризик травм: датчики та інші пристрої дозволяють відстежувати фізичний стан військовослужбовців і вчасно виявляти ризики травм.
- Прискорити реабілітацію: VR-симулятори та інші технології допомагають військовослужбовцям швидше відновитися після травм і повернутися до служби.
- Персоналізувати тренування: штучний інтелект та інші технології дозволяють створювати індивідуальні програми тренувань, які відповідають потребам і можливостям кожного військовослужбовця.
- Зробити процес тренувань більш доступним: онлайн-платформи та мобільні додатки дозволяють військовослужбовцям тренуватися в будь-якому місці і в будь-який час.

Впровадження сучасних технологій у процес фізичної підготовки військовослужбовців Державної прикордонної служби України є необхідним кроком для підвищення їхньої боєготовності та ефективності виконання завдань.

Перспективи подальших досліджень полягають у дослідженні та узагальненні міжнародного досвіду провідних країн щодо здійснення фізичної підготовки військових з використанням сучасних технологій.

Література:

1. Хачатрян А. Х., Гунченко В. О. Можливості використання сучасних технологій для моніторингу та управління фізичною підготовкою військовослужбовців: Сучасні тенденції та перспективи розвитку фізичної підготовки та спорту Збройних сил України, правоохоронних органів, рятувальних та інших спеціальних служб на шляху євроатлантичної інтеграції України. 2020, - с. 63-65.
2. О'Генлон Прогнозування змін у військовій техніці. 2020.
3. Street Smarts VR - симуляційна навчальна платформа на основі віртуальної реальності для правоохоронних органів, військовослужбовців та служб швидкого реагування. 2019 – 2024. URL: <https://www.streetsmartsvr.com/military>:
4. Цао Ф., Лей М., Лін С. та Сян М. Застосування технології III Big Data на основі штучного інтелекту в реформі фізичної освіти. 2022.
5. Рижко Ю. В. Зарубіжний досвід спеціальної фізичної підготовки та спорту у Збройних Силах провідних країн світу. Фізична підготовка молоді в умовах пандемії: проблеми, інновації, рекомендації: матеріали Регіонал. кругл. столу. Дніпро: ДДУВС. 2021, - с. 54-57.
6. Гнидюк О. П. Організаційно-педагогічні засади фізичної підготовки офіцерів у військових закладах освіти в Сполучених штатах Америки. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки*. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2021. № 4(27). С. 76–92. <https://doi.org/10.32453/pedzbiiryk.v27i4.911>.
7. Гнидюк О. П. Організаційно-педагогічні засади професійної та фізичної підготовки офіцерів збройних сил Великобританії. *Науковий вісник Сіверщини. Серія : Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2022. № 1(8). С. 69–80. <https://doi.org/10.32755/sjeducation.2022.01.069>.

References:

1. A. Kh. Khachatryan, V. O. Gunchenko (2020) Possibilities of using modern technologies for monitoring and managing the physical training of military personnel: Modern trends and prospects for the development of physical training and sports of the Armed Forces of Ukraine, law enforcement agencies, rescue and other special services on of the path of Euro-Atlantic integration of Ukraine, 63-65 [in Ukrainian].
2. Street Smarts VR - virtual reality based simulation training platform for law enforcement, military and first responders. Retrieved from <https://www.streetsmartsvr.com/military> [in Ukrainian].
3. Cao, F., Lei, M., Lin, S., and Xiang, M. (2022). Application of Big Data AI technology based on artificial intelligence in physical education reform.
4. Yu. V. Ryzhko (2021) Foreign experience of special physical training and sports in the Armed Forces of the leading countries of the world. Physical training of young people in the conditions of the pandemic: problems, innovations, recommendations: materials Regional. round table (Dnipro, April 22, 2021). Dnipro: DDUVS, 54–57.
5. O'Hanlon (2020) Forecasting Changes in Military Technology.
6. Gnydiuk O. P. (2021). Orhanizatsiino-pedahohichni zasady fizychnoi pidhotovky ofitseriv u viiskovykh zakladakh osvity v Spoluchenykh shtatakh Ameryky [Organizational and pedagogical principles of physical training of officers in military educational institutions in the United States of America]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriiia : pedahohichni nauky*. Khmelnytskyi : Vyd-vo NADPSU, no. 4 (27). pp. 76–92 [in Ukrainian]
7. Gnydiuk O. P. (2022). Orhanizatsiino-pedahohichni zasady profesiinoi ta fizychnoi pidhotovky ofitseriv zbroinykh syl Velykobrytanii [Organizational and pedagogical bases of professional and physical training of officers of the armed forces of great britain]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny. Seriiia : Osvita. Sotsialni ta povedinkovi nauky*. no. 1(8). pp. 69–80. [in Ukrainian]

УДК 37.03

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-868-880](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-868-880)

Демченко Ірина Іванівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та реабілітації, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв оборони, 15, м. Київ, 03041, <https://orcid.org/0000-0003-4302-7564>

Білан Валентина Андріївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20300, <https://orcid.org/0000-0002-6615-5211>

ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. Стаття розглядає актуальну проблему формування інклюзивної комунікативної культури серед здобувачів освіти та ролі тренінгових технологій у цьому процесі. Тренінгові технології відіграють важливу роль у сприянні розвитку інклюзивної комунікативної культури, надаючи можливість здобувачам освіти з різними потребами й можливостями взаємодіяти, спілкуватися та вирішувати конфліктні ситуації конструктивно. Вони створюють платформу для відкритого обміну ідей, взаємопідтримки та взаєморозуміння, сприяючи формуванню толерантного та відкритого до різниці соціального середовища. Розвиток таких компетенцій є критичним для сучасного суспільства, яке ставить перед собою завдання забезпечити доступ до освіти для всіх без винятку. Зосереджуючись на важливих аспектах, таких як толерантне спілкування та розвиток мовлення, стаття вказує на важливість цих навичок для створення інклюзивного освітнього середовища. Розглядаються переваги застосування тренінгових технологій у формуванні комунікативних здібностей усіх учасників освітнього процесу. Застосування тренінгових технологій у формуванні комунікативних здібностей усіх учасників освітнього процесу сприяє активній участі, розвитку співпраці та емпатії, а також забезпечує індивідуальний та груповий розвиток навичок комунікації в інклюзивному середовищі. Автори аналізують складнощі, з якими зіштовхуються педагоги у створенні сприятливого середовища для комунікації з різноманітними учнями. Досліджується вплив тренінгових технологій на формування толерантного ставлення до різних індивідуальних

особливостей та потреб здобувачів освіти, що сприяє створенню інклюзивного освітнього середовища та підвищує загальний рівень розуміння та підтримки різноманітності. Це дозволяє учасникам освітнього процесу розвивати емпатію, вміння сприймати та розуміти різні погляди та забезпечує підґрунтя для побудови позитивних міжособистісних відносин в освітньому середовищі. У підсумку, стаття підкреслює важливість використання тренінгових методів як ефективного засобу підвищення рівня комунікативної культури в інклюзивному освітньому середовищі.

Ключові слова: інклюзивна комунікативна культура, толерантне спілкування, розвиток мовлення, комунікативна взаємодія, інклюзивне освітнє середовище, здобувач освіти, тренінгові технології.

Demchenko Iryna Ivanivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Work and Rehabilitation, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 15, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041, <https://orcid.org/0000-0003-4302-7564>

Bilan Valentina Andriivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor at Special and Inclusive Education Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University of Ukraine, 28, Sadova St., Uman, 20300, <https://orcid.org/0000-0002-6615-5211>

FORMATION OF AN INCLUSIVE COMMUNICATION CULTURE AMONG STUDENTS USING TRAINING TECHNOLOGIES

Abstract. The article examines the urgent problem of forming an inclusive communication culture among students and the role of training technologies in this process. Training technologies play an important role in promoting the development of an inclusive communication culture, enabling students with different needs and capabilities to interact, communicate, and resolve conflict situations constructively. They create a platform for an open exchange of ideas, mutual support and understanding, contributing to the formation of a tolerant and open-minded social environment. The development of such competencies is critical for modern society, which aims to provide access to education for all without exception. Focusing on important aspects such as tolerant communication and speech development, the article points out the importance of these skills for creating an inclusive educational environment. The advantages of using training technologies in the formation of the communication skills of all participants in the educational process are considered. The use of training technologies in the development of the communication skills of all participants in the educational process promotes active participation, cooperation

and empathy and ensures individual and group development of communication skills in an inclusive environment. The authors analyze the difficulties faced by teachers in creating a favorable environment for communicating with diverse students. The influence of training technologies on the formation of a tolerant attitude toward different individual characteristics and needs of students is investigated, which contributes to the creation of an inclusive educational environment and increases the overall level of understanding and support for diversity. This allows participants in the educational process to develop empathy, the ability to perceive and understand different views, and the basis for building positive interpersonal relationships in the educational environment. In conclusion, the article emphasizes the importance of using training methods as an effective means of improving the level of communication culture in an inclusive educational environment.

Keywords: inclusive communicative culture, tolerant communication, speech development, communicative interaction, inclusive educational environment, student, training technologies.

Постановка проблеми. Формування інклюзивної комунікативної культури у здобувачів освіти є актуальною проблемою в сучасному освітньому середовищі. Сьогодні заклади освіти стикаються з викликом врахування потреб різноманітних груп здобувачів освіти, включаючи тих, хто має особливі освітні потреби. Інклюзивна комунікація в освітньому процесі передбачає здатність всіх учасників спілкуватися, взаємодіяти та розуміти один одного незалежно від їхніх індивідуальних характеристик [1, с. 63].

Застосування тренінгових технологій у навчанні сприяє створенню такого середовища, де кожен здобувач освіти відчуває себе впевнено у своїх комунікативних здібностях та вміє взаємодіяти з оточуючими на рівних умовах. Тренінги з комунікаційних навичок, включаючи елементи емпатії та взаєморозуміння – сприяють розвитку толерантності та поваги до різних думок й поглядів [2, с. 78].

Проте існують певні виклики у впровадженні інклюзивної комунікації через тренінгові технології. Наприклад, необхідно враховувати індивідуальні потреби кожного здобувача освіти й забезпечувати доступність навчального матеріалу та методів навчання для всіх. Також важливо створювати атмосферу взаєморозуміння та підтримки серед колективу.

Одним з можливих шляхів розв'язання цієї проблеми є посилення підготовки педагогічних кадрів у сфері інклюзивної освіти та комунікації. Забезпечення необхідних знань та навичок щодо роботи з різними категоріями здобувачів освіти допоможе покращити якість навчання та сприятиме розвитку інклюзивного освітнього середовища. Тому, формування інклюзивної комунікативної культури через тренінгові технології вимагає комплексного

підходу, що враховує потреби всіх учасників освітнього процесу та спрямований на створення сприятливого середовища для розвитку кожної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації в напрямку інклюзивної освіти та комунікації надають значний внесок у розуміння цієї проблеми та шляхів її вирішення. Авшенюк Н., Браун М., Будегай В., Десятов Т., Донлон Е., Дяченко Л., Лайонс Р., Постригач Н., Пуховська Л., Сулима О. засвідчили, що ефективно впровадження інклюзивних підходів у навчання вимагає не лише технічної підготовки тьюторів, але й зміни їхнього підходу до взаємодії зі здобувачами освіти з різними освітніми потребами. Біда О., Бовкуш К., Варениченко А., Гаяш О., Гладуш В., Гуттерер Є., Дуб'яга С., Мелаш В., Таран А., Тимошко Г., Чичук А. акцентують на важливості співпраці між ментором, батьками та спеціалістами з інклюзивної освіти для створення оптимального середовища для розвитку кожного учня.

Альварес-Хевія Д., Брукс Р., Демченко О., Кічук Н., Лазаренко Н., Любчак Л., МакДоннелл Дж., Пашбі К., Реллі С., Сант Е. зауважують, що застосування тренінгових технологій у формуванні інклюзивної комунікативної культури виявляється надзвичайно ефективним, оскільки вони сприяють не лише засвоєнню знань, а й формуванню позитивного ставлення до різноманітності. Такий підхід відкриває нові можливості для розвитку особистості та підвищення соціальної адаптивності кожного учасника освітнього процесу.

Проте деякі аспекти залишаються невирішеними в цих дослідженнях. Наприклад, не завжди досліджується конкретний вплив тренінгових технологій на формування інклюзивної комунікативної культури серед здобувачів освіти. Крім того, існує потреба в подальших дослідженнях щодо розробки адаптивних тренінгових програм, які б враховували індивідуальні особливості кожного здобувача освіти, адже це важливо для забезпечення ефективної підтримки та розвитку комунікативних навичок у всіх учасників освітнього процесу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однією з невирішених частин загальної проблеми є визначення оптимальних стратегій тренінгових технологій для формування інклюзивної комунікативної культури. Дослідники ще не визначили, які саме методи тренінгів найбільш ефективно впливають на розвиток комунікативних навичок здобувачів освіти з різними потребами та які адаптації цих методів є необхідними для досягнення оптимальних результатів. Іншою невирішеною частиною є визначення оптимального співвідношення між індивідуальними та груповими підходами у тренінгах. Додатковою невирішеною частиною є вивчення впливу культурних та соціальних чинників на ефективність тренінгових програм для

формування інклюзивної комунікативної культури. Врахування різноманітності культурних контекстів та соціальних реалій може допомогти розробити більш адаптовані та ефективні тренінгові програми для різних груп.

Формулювання цілей статті. Метою статті є формування інклюзивної комунікативної культури в здобувачів освіти за допомогою тренінгових технологій. Завдання статті полягають у наступному: розглянути ефективність тренінгових технологій у формуванні інклюзивної комунікативної культури серед здобувачів освіти; виявити невирішені аспекти проблеми формування інклюзивної комунікативної культури та можливі шляхи їх вирішення; запропонувати конкретні стратегії та рекомендації для покращення якості інклюзивної освіти та розвитку комунікативних навичок у всіх учасників освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. Формування інклюзивної комунікативної культури є невід'ємною складовою сучасного суспільства, де різноманітність та рівність стають важливими принципами. У цьому контексті інклюзивна комунікація виявляється як ефективний інструмент сприяння взаєморозумінню, підтримці різниці та визнанню гідності кожної людини [3, с. 78]. Перш за все, інклюзивна комунікація передбачає уважне ставлення до індивідуальних особливостей кожного учасника спілкування, незалежно від його статі, віку чи етнічної приналежності, фізичних можливостей тощо [4, с. 231]. Для досягнення інклюзивної комунікативної культури необхідно активно впроваджувати практики, спрямовані на зниження бар'єрів у спілкуванні та створення сприятливого середовища для всіх учасників [5, с. 29], що може включати розвиток навичок емпатії, адаптацію мовленнєвого стилю до потреб аудиторії, а також використання невербальних засобів комунікації для підсилення зрозуміння та підтримки.

У суспільстві, де інклюзивність та рівність мають вирішальне значення, формування інклюзивної комунікативної культури стає важливим завданням для кожного учасника спілкування. Лише шляхом спільних зусиль та розуміння можна побудувати справедливе та гуманне суспільство, де кожна людина має можливість вільно виражати себе та бути почутою.

Заходи, що можуть бути вжиті для формування комунікативної культури в освітньому процесі, відрізняються залежно від типу освітнього середовища, але мають спільну мету – створення сприятливого клімату для ефективного спілкування та взаєморозуміння. У інклюзивних середовищах частіше застосовуються індивідуалізовані підходи, спрямовані на забезпечення доступу до навчання для всіх учасників [6, с. 7], що може включати використання адаптивних методик та матеріалів, а також розвиток навичок емпатії та взаєморозуміння серед учасників освітнього процесу.

У звичайних освітніх середовищах, попри відсутність здобувачів освіти з особливими освітніми потребами, також важливо розвивати комунікативну

культуру [7, с. 107]. Це може бути досягнуто шляхом створення умов для активної участі здобувачів освіти у дискусіях, групових проєктах та спільних активностях. Залучення до спілкування та спільної роботи допомагає здобувачам освіти розвивати навички спілкування, емпатії та взаємодії з однолітками, що важливо для їх подальшого успіху як в навчанні, так і в житті (табл. 1).

Таблиця 1

Заходи можуть бути вжиті для формування комунікативної культури в освітньому процесі, як в інклюзивних, так і у звичайних освітніх середовищах

Аспекти	Інклюзивна комунікація	Звичайна комунікація
Освітні цілі	Забезпечення доступу до навчання для всіх учасників освітнього процесу	Підвищення загального рівня комунікативних навичок
Методи	Використання адаптивних навчальних матеріалів та методик	Традиційні методи навчання, такі як лекції, групові обговорення
Сприяння	Створення сприятливого середовища для різних стилів навчання	Залучення здобувачів освіти до активної участі та взаємодії
Розвиток	Розвиток навичок емпатії, взаєморозуміння та сприйняття	Підвищення культури спілкування та вміння ефективно взаємодіяти
Оцінка успішності	Оцінка на основі здобутих знань та розвитку комунікативних навичок	Оцінка на основі здобутих знань та активності під час заняття

Джерело власна розробка авторів.

Формування інклюзивної комунікативної культури в здобувачів освіти через тренінгові технології є важливим завданням сучасної освіти, адже інклюзивна комунікація передбачає увагу до різних індивідуальних потреб, здібностей та характеристик учасників освітнього процесу, щоб створити середовище, де всі можуть бути включені та відчувати себе повноцінними членами спільноти [8, с. 20]. Враховуючи сучасні тенденції, науковці сформували тренінгові технології, які є ефективними у формуванні інклюзивної комунікативної культури:

- тренінг з емпатії та співпереживання допомагає учасникам розуміти почуття та досвід інших людей, навчаючи їх сприймати та реагувати на них з розумінням та пошаною;
- тренінги з комунікативних навичок орієнтовані на розвиток навичок ефективного спілкування, таких як слухання, висловлювання думок, розуміння неказаного, адаптація комунікації до потреб співрозмовника;
- тренінги з розвитку усвідомленості (mindfulness) сприяють розвитку уваги та усвідомлення власних думок, емоцій та реакцій, що може

допомогти учасникам стати більш обізнаними з власною комунікацією та сприйняттям інших;

– тренінги з розвитку толерантності та прийняття різноманітності спрямовані на формування учасників у відкритих, толерантних та прийнятних до різниці в думках, переконаннях та характеристиках співрозмовників;

– тренінги з розвитку комунікативної компетентності в інтеркультурному спілкуванні навчають учасників ефективно спілкуватися з людьми з різних культур, релігійних та етнічних груп [9, с. 713].

Важливими є наочні приклади використання тренінгових технологій для формування інклюзивної комунікативної культури у здобувачів освіти. Кожна з технологій має свої унікальні методи та прийоми, які можуть бути використані для покращення спілкування, розуміння та толерантності серед всіх учасників освітнього процесу.

Таблиця 2

Приклади використання тренінгових технологій для формування інклюзивної комунікативної культури у здобувачів освіти

Технологія	Приклади використання
Тренінги з емпатії та співпереживання	Ігри, де учасники виконують різні ролі з метою зрозуміти позицію та почуття інших осіб.
Тренінги з комунікативних навичок	Ігри та вправи, спрямовані на покращення навичок активного слухання, усного та письмового спілкування.
Тренінги з розвитку усвідомленості	Вправи на усвідомленість допомагають учасникам зрозуміти свої емоції та реакції у комунікації.
Тренінги з розвитку толерантності	Дискусії та вправи, спрямовані на відкрите обговорення різниці у поглядах, переконаннях та життєвих досвідах.
Тренінги з інтеркультурного спілкування	Кроскультурні вправи та симуляції ситуацій спілкування

Джерело власна розробка авторів.

Професор Оксфордського університету, Сьюзен Джеймс Реллі, у своїх наукових дослідженнях відзначила, що формування інклюзивної комунікативної культури у здобувачів освіти здійснюється за допомогою різних тренінгових технологій та механізмів, а саме:

– спільні навчальні проєкти та завдання, тобто включення здобувачів освіти з різними потребами у спільні навчальні проєкти та завдання сприяє розвитку співпраці та взаєморозуміння між ними, адже такі підходи створюють сприятливу атмосферу для взаємодії та спілкування;

– проведення тренінгів, спрямованих на розвиток комунікативних навичок та емпатії серед учасників освітнього процесу, допомагає зменшити бар'єри в спілкуванні між різними групами здобувачів освіти;

- використання ігор та симуляцій дозволяє здобувачам освіти відчувати себе в різних ролях та вивчити способи ефективної комунікації з різними людьми;
- організація сесій спільного вирішення проблем та конфліктів допомагає здобувачам освіти навчитися слухати один одного, виражати свої почуття та думки конструктивним чином;
- фахівці можуть здійснювати індивідуальну підтримку здобувачів освіти, спрямовану на покращення їх комунікативних навичок та збільшення рівня взаєморозуміння під час занять;
- використання сучасних технологій, таких як відеоконференції та онлайн-платформи для спільної роботи, сприяє взаємодії між здобувачами освіти з різними освітніми потребами та дає можливість забезпечити комунікацію без просторових обмежень [10, с. 14].

Зауважимо, що інклюзивна комунікація передбачає створення сприятливого середовища, де всі учасники освітнього процесу мають можливість взаємодіяти та спілкуватися, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей [11, с. 93]. Міжнародний досвід показує, що тренінгові технології є ефективними засобами для досягнення цієї мети. Наразі багато країн розвивають та впроваджують програми інклюзивної освіти, спрямовані на забезпечення рівних можливостей навчання для всіх здобувачів освіти, включаючи тих, хто має особливі освітні потреби [12, с. 199]. У цих програмах велика увага приділяється розвитку комунікативних навичок, а також вмінню ефективно спілкуватися в різних соціальних та культурних контекстах.

Міжнародний досвід свідчить про те, що використання тренінгових технологій, таких як ігри, інтерактивні вправи та групові дискусії, сприяє розвитку комунікативних здібностей здобувачів освіти, адже такі методи дозволяють відчувати себе впевненіше під час спілкування, вчитися ефективно взаємодіяти з різноманітними людьми та вирішувати конфліктні ситуації.

Крім того, у міжнародному досвіді також важливе місце відводиться розвитку культури поваги та толерантності до різних поглядів та індивідуальних особливостей [13, с. 174]. Тренінгові технології використовуються для вироблення у здобувачів освіти навичок слухання, емпатії та взаєморозуміння, що сприяє побудові гармонійних відносин в освітньому середовищі та у перспективі – в суспільстві в цілому.

У ході дослідження варто розглянути програми інклюзивної освіти, які пропонуються в різних країнах (табл. 3).

Таблиця 3

Програми інклюзивної освіти в різних країнах

Країна	Назва Програми	Опис Програми
Канада	Inclusive Education in Public Schools	Ініціатива, що передбачає включення здобувачів освіти з різними потребами в освітній процес в публічних школах.
	Individualized Approach to Education	Розробка індивідуалізованих навчальних планів для кожного здобувача освіти з урахуванням його особливих потреб та здібностей.
	Special Educational Programs	Спеціальні навчальні програми та ресурси для здобувачів освіти зі значними особливими потребами.
	Support for Teachers	Навчання та підтримка тьюторів у питаннях інклюзивної освіти, щоб вони могли краще відповідати потребам здобувачів освіти.
	Partnership with Parents and Community	Співпраця з батьками та громадою для створення сприятливого інклюзивного середовища для здобувачів освіти з різними потребами.
Норвегія	Integrering av elever med ulike behov i en klasse	Програма інтеграції здобувачів освіти з різними потребами в одному середовищі, що створює сприятливі умови для спільного навчання та розвитку.
	Individualiserte utdanningsplaner	Розробка індивідуалізованих навчальних планів, які враховують потреби та можливості кожного здобувача освіти.
	Multisensorisk læring og bruk av teknologi	Використання мультисенсорного навчання та сучасних технологій для підтримки навчання здобувачів освіти з різними потребами.
	Opplæring for lærere	Тренінги та підтримка для тьюторів у питаннях інклюзивної освіти, що спрямовані на поліпшення їхніх професійних навичок.
Японія	共通教育の学校での包括的な教育プログラム (Програма інклюзивної освіти у загальноосвітніх школах)	Програма інклюзивної освіти у загальноосвітніх школах, що спрямована на забезпечення доступності навчання для всіх здобувачів освіти.
	適応型学習教材の開発と展開 (Програма розвитку адаптивних навчальних матеріалів)	Розробка та використання адаптивних навчальних матеріалів для підтримки різних стилів навчання.
	心理的および社会的発達の支援 (Програма підтримки психологічного та соціального розвитку)	Підтримка психологічного та соціального розвитку здобувачів освіти з різними потребами через спеціальні програми та послуги.
	共同教育プロジェクトとイベントの実施 (Загальнонаціональна програма)	Організація спільних навчальних проектів та заходів для створення сприятливого інклюзивного середовища для усіх здобувачів освіти.

Джерело: складено авторами на основі [9; 10].

Україна не є винятком у прагненні формувати інклюзивну комунікативну культуру серед здобувачів освіти. Попри виклики та складнощі, зокрема у сфері освіти, країна активно розвиває стратегії та програми, спрямовані на створення сприятливого середовища для усіх учасників освітнього процесу. Українські заклади освіти використовують різноманітні тренінгові технології для підвищення комунікативних навичок здобувачів освіти. Наприклад, ігри використовуються для відтворення реальних ситуацій спілкування, щоб здобувачі освіти могли відчувати себе впевненіше та ефективніше спілкуватися [14, с. 27].

Одним із прикладів інклюзивних практик в закладах освіти в Україні є створення колективів, де кожен здобувач освіти має можливість бути почутим та зрозумілим. Це включає організацію групової діяльності, де учасники освітнього процесу взаємодіють та допомагають один одному, незалежно від їхніх особливостей чи потреб [15, с. 127].

В цілому, Україна здійснює активні кроки у напрямку формування інклюзивної комунікативної культури в освітніх закладах, використовуючи різноманітні тренінгові технології та практики, які сприяють розвитку розуміння, поваги та ефективної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу.

На нашу думку, покращення якості інклюзивної освіти та розвиток комунікативних навичок у всіх учасників освітнього процесу вимагають комплексного підходу та впровадження різноманітних стратегій. По-перше, важливо забезпечити доступність інклюзивної освіти для всіх здобувачів освіти, незалежно від їхніх особливостей. Це означає створення адаптованих навчальних матеріалів, розробку індивідуальних навчальних планів та залучення педагогічних спеціалістів до підтримки здобувачів освіти з різними потребами. Другий аспект полягає у розвитку комунікативних навичок у всіх учасників освітнього процесу. Для досягнення цієї мети важливо включати до навчальних програм спеціальні курси з комунікації, емпатії та конструктивної взаємодії. Також корисно проводити тренінги для тьюторів, модераторів, фасилітаторів та інших педагогічних працівників з методик вдосконалення комунікаційних навичок та взаємодії з різними групами учнів.

Третій елемент включає створення сприятливого середовища для взаємодії та співпраці між учасниками освітнього процесу. Заклади освіти повинні бути місцями, де кожен здобувач освіти відчуває себе прийнятим та підтриманим. Для цього можна організовувати спільні заходи, проєкти та ініціативи, спрямовані на підтримку різноманітності та взаєморозуміння.

Нарешті, важливо стимулювати активну участь здобувачів освіти в освітньому процесі та їхню участь у діалозі з педагогічним колективом. Залучення здобувачів освіти до прийняття рішень сприяє їхній самореалізації

та формуванню вмінь ефективно співпрацювати з іншими. Таким чином, розробка інклюзивних стратегій освіти та розвитку комунікативних навичок сприяє створенню більш сприятливого й демократичного середовища для всіх учасників освітнього процесу.

Висновки. Виявлено, що тренінгові технології можуть бути ефективним інструментом для формування інклюзивної комунікативної культури в освітньому середовищі. Результати дослідження підтверджують, що застосування тренінгів сприяє розвитку толерантності, взаєморозуміння та сприйняття різноманітності серед здобувачів освіти. Невирішеними залишаються питання оптимального підбору тренінгових методів та їх адаптації до різних груп учасників освітнього процесу з різними потребами. Подальші дослідження в цьому напрямі можуть сприяти розробці більш ефективних тренінгових програм для інклюзивної освіти.

Однак слід зазначити, що впровадження інклюзивних тренінгів вимагає підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів, які повинні мати не лише технічні навички, але й здатність створювати атмосферу взаєморозуміння та підтримки серед здобувачів освіти. Дослідження також показали, що вирішення проблем інклюзивності вимагає співпраці між різними учасниками освітнього процесу.

Через впровадження рекомендацій, розроблених на основі результатів цього дослідження, можливо покращити якість інклюзивної освіти та створити більш дружнє та відкрите середовище для всіх здобувачів освіти. Відзначено, що інклюзивна комунікативна культура в сучасному освітньому середовищі є важливим чинником для забезпечення успішної комунікативної взаємодії між різними учасниками освітнього процесу. Вона сприяє розвитку толерантного спілкування та взаєморозуміння, створюючи позитивну атмосферу в інклюзивному освітньому середовищі. Розвиток мовлення та комунікативних навичок у здобувачів освіти стає основним завданням, яке досягається завдяки застосуванню тренінгових технологій, спрямованих на підвищення комунікативної компетентності здобувачів освіти у різних соціальних та культурних контекстах.

У цілому, подальші дослідження в напрямку інклюзивної освіти та комунікації, а також розвиток більш гнучких та адаптованих тренінгових підходів, дозволять досягти більшої ефективності у формуванні інклюзивної комунікативної культури в освітніх закладах.

Література:

1. Кічук Н. Проблема здатності майбутнього фахівця до взаємодії з батьками як виду партнерських відносин в інклюзивній освіті. Соціальне партнерство в інклюзивній освіті: акмеологічні засади, сучасні реалії. Ізмаїл. 2019. С. 60–64.

2. Тимошко Г. М., Гладуш В. А. Розвиток комунікативної компетентності педагогів в умовах інклюзивного освітнього середовища: монографія. Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2023. 192 с.
3. Авшенюк Н. М., Десятов Т. М., Дяченко Л. М., Постригач Н. О., Пуховська Л. П., Сулима О. В. Компетентнісний підхід до підготовки педагогів у зарубіжних країнах: теорія та практика: монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 280 с.
4. Sant E., McDonnell J., Pashby K., Alvarez-Hevia D. Pedagogies of agonistic democracy and citizenship education. *Education, Citizenship and Social Justice*. 2021. Volume 16(3). P. 227-244.
5. Гладуш В. А. Інклюзивні цінності в закладах вищої освіти. Педагогічні студії з підготовки будівельно-архітектурних фахівців: дидактичний та виховний аспект. Колективна монографія. Дніпро, 2022. С. 21-61.
6. Бовкуш К. П. Готовність педагога до інклюзивної освіти. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2015. № 4. С. 3-9.
7. Таран А. Особливості спілкування в інклюзивному освітньому середовищі. Соціальна робота та соціальна освіта. 2022. № 1(8). С. 105-112.
8. Біда О. А., Чичук А. П., Гуттерер Є. В. Формування у здобувачів вищої освіти культури професійного спілкування. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2023. № 211. С. 16-22.
9. Relly S. J. Moving from competence to excellence: the role of training managers in providing pedagogical leadership in UK further education. *Journal of Further and Higher Education*. 2021. Volume 45(5). P. 704-716.
10. Lyons R., Brown M., Donlon E. Moving the Hackathon Online: Reimagining Pedagogy for the Digital Age. *Distance Education in China*. 2021. Volume 7. P. 1-18.
11. Гаяш О. Готовність майбутніх фахівців спеціальної освіти до командної взаємодії як виду партнерських відносин в умовах інклюзивної освіти. Наукові записки. Серія: педагогіка. 2023. № 2. С. 91-96.
12. Мелаш В. Д., Дубяга С. М., Варениченко А. Б. Організація інклюзивного навчання в початкових класах: команда психолого-педагогічного супроводу. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2023. № 86. С. 197-201.
13. Brooks R. The construction of higher education students within national policy: a cross-European comparison. *A Journal of Comparative and International Education*. 2021. Volume 51(2). P. 161-180.
14. Будегай В. А. Особливості формування інклюзивної культури студентів закладів вищої освіти. Науковий журнал «Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія». 2022. № 13.1. С. 24-30.
15. Демченко О. П., Лазаренко Н. О., Любчак Л. В. Інформаційно-комунікаційні технології у підготовці майбутніх педагогів до роботи з обдарованими дітьми. Інформаційні технології і засоби навчання. 2021. Том 86. № 6. С. 123-143.

References:

1. Kichuk, N. (2019). Problema zdatnosti maibutnoho fakhivtsia do vzaiemodii z batkamy yak vydu partnerskykh vidnosyn v inkliuzyvni osviti [The problem of the future specialist's ability to interact with parents as a type of partnership in inclusive education]. *Sotsialne partnerstvo v inkliuzyvni osviti: akmeolohichni zasady, suchasni realii – Social partnership in inclusive education: acmeological principles, modern realities*, Izmail, 60–64 [in Ukrainian].
2. Tymoshko, H. M., Hladush, V. A. (2023). Rozvytok komunikatyvnoi kompetentnosti pedahohiv v umovakh inkliuzyvnoho osvitnoho sere dov yshcha [Development of communicative competence of teachers in an inclusive educational environment]. *Nizhyn: Vydavets Lysenko M. M.* [in Ukrainian].

3. Avsheniuk, N. M., Desiatov, T. M., Diachenko, L. M., Postryhach, N. O., Pukhovska, L. P., Sulyma, O. V. (2014). Kompetentnisnyi pidkhid do pidhotovky pedahohiv u zarubizhnykh krainakh: teoriia ta praktyka [Competence-based approach to teacher training in foreign countries: theory and practice]. Kirovohrad: Imeks-LTD [in Ukrainian].
4. Sant, E., McDonnell, J., Pashby, K., Alvarez-Hevia, D. (2021). Pedagogies of agonistic democracy and citizenship education. *Education, Citizenship and Social Justice*, 16(3), 227-244 [in English].
5. Hladush, V. A. (2022). Inkluzivni tsinnosti v zakladakh vyshchoi osvity [Inclusive values in higher education institutions]. *Pedahohichni studii z pidhotovky budivelno-arkhitekturnykh fakhivtsiv: dydaktychnyi ta vykhovnyi aspekt*, Dnipro, 21-61 [in Ukrainian].
6. Bovkush, K. P. (2015). Hotovnist pedahoha do inkluzyvnoi osvity [Teacher's readiness for inclusive education]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 4, 3-9 [in Ukrainian].
7. Taran, A. (2022). Osoblyvosti spilkuвання v inkluzyvnomu osvithnomu seredovyshechi [Features of communication in an inclusive educational environment]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita – Social work and social education*, 1(8), 105-112 [in Ukrainian].
8. Bida, O. A., Chychuk, A. P., Hutterer, Ye. V. (2023). Formuvannya u zdobuvachiv vyshchoi osvity kultury profesiinoho spilkuвання [Formation of the culture of professional communication in higher education students]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky – Scientific notes. Series: Pedagogical Sciences*, 211, 16-22 [in Ukrainian].
9. Relly, S. J. (2021). Moving from competence to excellence: the role of training managers in providing pedagogical leadership in UK further education. *Journal of Further and Higher Education*, 45(5), 704-716 [in English].
10. Lyons, R., Brown, M., Donlon, E. (2021). Moving the Hackathon Online: Reimagining Pedagogy for the Digital Age. *Distance Education in China*, 7, 1-18 [in English].
11. Haiash, O. (2023). Hotovnist maibutnykh fakhivtsiv spetsialnoi osvity do komandnoi vzaiemodii yak vydu partnerskykh vidnosyn v umovakh inkluzyvnoi osvity [Readiness of future special education specialists for teamwork as a type of partnership in inclusive education]. *Naukovi zapysky. Serii: pedahohika – Scientific notes. Series: pedagogy*, 2, 91-96 [in Ukrainian].
12. Melash, V. D., Dubiaha, S. M., Varenychenko, A. B. (2023). Orhanizatsiia inkluzyvnoho navchannya v pochatkovykh klasakh: komanda psykholoho-pedahohichnoho suprovodu [Organization of inclusive education in primary school: a team of psychological and pedagogical support]. *Pedahohika formuvannya tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of forming a creative personality in higher and secondary schools*, 86, 197-201 [in Ukrainian].
13. Brooks, R. (2021). The construction of higher education students within national policy: a cross-European comparison. *A Journal of Comparative and International Education*, 51(2), 161-180 [in English].
14. Budehai, V. A. (2022). Osoblyvosti formuvannya inkluzyvnoi kultury studentiv zakladiv vyshchoi osvity [Features of the formation of inclusive culture of students of higher education institutions]. *Naukovi zhurnal «Humanitarni studii: pedahohika, psykholohiia, filosofii» – Scientific journal "Humanitarian Studies: Pedagogy, Psychology, Philosophy"*, 13.1, 24-30 [in Ukrainian].
15. Demchenko, O. P., Lazarenko, N. O., Liubchak, L. V. (2021). Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii u pidhotovtsi maibutnykh pedahohiv do roboty z obdarovanyimi ditmy [Information and communication technologies in the training of future teachers to work with gifted children]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannya – Information technologies and learning tools*, 86(6), 123-143 [in Ukrainian].

УДК: 378.013+370.113+370.112

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-881-893](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-881-893)

Дубініна Наталя Василівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов, Одеська державна академія будівництва та архітектури, вул. Дідріхсона, 4, м. Одеса, 65029, <https://orcid.org/0000-0002-3250-9528>

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ІНЖЕНЕРНО-БУДІВЕЛЬНИХ ВИШІВ

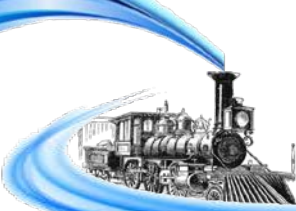
Анотація. Наразі підготовка фахівців вищих навчальних закладів інженерно-будівельного профілю – досить складний та трудомісткий процес, що потребує детального розгляду. Як відомо, за останнє десятиліття наука зробила великий крок вперед і зміст вищої освіти в Україні зазнав радикальних змін: змінилася програма навчання, методи та принципи навчання, стали широко застосовуватися нові педагогічні та інформаційні технології, а також змінилася роль викладача на лекційних та практичних заняттях. .

Проблема якості вищої освіти завжди перебувала у центрі уваги теорії педагогіки. На сучасному етапі свого розвитку вона постійно вдосконалюється: з'являються нові освітні методи та технології, розвиваються та втілюються в освітній процес. Сьогодні якість вищої освіти в Україні розглядається як важливий чинник стабільного розвитку країни, який має на увазі економічний, інформаційний та технологічний розвиток. Одним з найважливіших завдань, які стоять перед наукою, є підвищення якості освіти у вишах. Більшою мірою успішне виконання цього завдання залежить від формування професійних компетенцій студентів та впровадження у навчальний процес нових освітніх технологій та їх правильного використання.

Крім того, слід зазначити, що зросла потреба держави у підготовці фахівців, які мають глибокі професійні вміння та навички за своєю спеціальністю, мають такі професійні якості, як наукову позицію, уяву, ініціативу, ерудицію, навички судження, вміють мислити творчо, мають власний, нестандартний погляд на вирішення проблеми та володіють навичками дослідницької діяльності. Підготовка технічного спеціаліста у виші наразі є досить тривалим процесом, який потребує гуманітарних, спеціально-професійних, науково-технічних, інженерних знань, які втілені у виробництві.

У зв'язку з вищевикладеним зросла необхідність зміни підходів до здійснення підготовки фахівців вищих навчальних закладів.

Ключові слова: виші, освітні технології, професійна підготовка, інженери-будівельники, вища освіта.

Dubinina Natalya Vasylyvna Ph.D, Associate Professor of the Foreign Languages Department, Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture, Didrichson St., 4, Odesa, 65029, <https://orcid.org/0000-0002-3250-9528>

THE BASIC APPROACHES REGARDING THE PERFORMANCE OF PROFESSIONAL TRAINING OF STUDENTS OF ENGINEERING AND CONSTRUCTION HIGH SCHOOLS

Abstract. Currently, the training of specialists of higher educational institutions in the engineering and construction profile is a rather complex and time-consuming process that requires detailed consideration. As you know, over the past decade, science has taken a big step forward and the content of higher education in Ukraine has undergone radical changes: the curriculum, methods and principles of learning have changed, new pedagogical and information technologies have become widely used, and the role of the teacher in lectures and practical classes has also changed.

The problem of the quality of higher education has always been in the centre of attention of the theory of pedagogy. At the current stage of its development, it is constantly being improved: new educational methods and technologies appear, develop and become part of the educational process. Today, the quality of higher education in Ukraine is considered an important factor in the stable development of the country, which implies economic, information and technological development. One of the most important tasks facing science is to improve the quality of education in universities. To a greater extent, the successful performance of this task depends on the formation of professional competencies of students and the introduction of new educational technologies into the educational process and their correct use.

In addition, it should be noted that there is an increased need for the state to train specialists who have deep professional skills and abilities in their specialty, have such professional qualities as a scientist, imagination, initiative, erudition, judgment skills, ability to think creative, have their own, non-standard approach to problem solving and have research skills. Training of a technical specialist at a university is currently a rather lengthy process that requires humanitarian, special-professional, scientific-technical, engineering knowledge, which is embodied in production.

In connection with the above, the need to change approaches to the training of specialists in higher educational institutions has increased.

Keywords: universities, educational technologies, professional training, civil engineers, higher education.

Постановка проблеми. У ході подій останніх років (розповсюдження епідемії ковіду та початком воєнних подій) (2020 – до сьогодні), коли в

країні було запроваджено дистанційний режим навчання, змінились підходи до здійснення навчального процесу, також набув змін і процес підготовки майбутніх фахівців.

Під дистанційним навчанням розуміють навчальний процес, який здійснюється шляхом застосування інформаційних та телекомунікаційних технологій, що дозволяються взаємодію між викладачем та студентами на відстані. Навчальний процес із впровадженням дистанційних освітніх ресурсів для підготовки студентів дає можливість взаємодії викладачів та студентів на всіх етапах заняття: актуалізації опорних знань (перевірка якості засвоєння раніше вивченого матеріалу), опрацюванні нових тем, а також здійсненні контролю засвоєних знань та вмінь. Слід також зазначити, що дистанційний режим навчання дає можливість виконувати завдання за індивідуальним графіком та з будь-якої точки світу.

Професійна підготовка студентів інженерно-будівельного профілю складається з декількох блоків компонентів: базових, спеціальних, соціально-гуманітарних та фізичного виховання. Успішне здійснення процесу підготовки з вищезазначених блоків навчальних компонентів із застосування мультимедійних засобів є запорукою їх готовності до здійснення майбутньої професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психолого-педагогічній літературі поняття «Професійна підготовка» трактується як оволодіння знаннями, вміннями та навичками для виконання певної професійної діяльності фахівця. Розглянемо деякі визначення цього терміну сучасними науковцями:

Ю.Г. Лобода розглядає професійну підготовку як систему цілеспрямованих заходів, що забезпечують у майбутнього фахівця формування професійної спрямованості, знань, умінь, навичок та професійної готовності, які дозволяють виконувати роботу у певній галузі діяльності [4]. О.С.Целих під професійною підготовкою розуміє цілісний процес засвоєння загальнопедагогічних та спеціальних знань, умінь та навичок; результатом цього процесу вважається сформованість у студентів готовності до цієї діяльності на достатньому рівні [6].

Е. Нероба розглядає цей феномен як організаційний систематичний процес формування професійно-педагогічних знань для майбутньої професійної діяльності [5].

Р.С. Гурін під професійною підготовкою розуміє цілісний процес освоєння та закріплення загальнопедагогічних та спеціальних знань, умінь та навичок, а результатом цього процесу вважається вироблення у майбутніх фахівців готовності до професійно-педагогічної діяльності [2].

Мета статті - проаналізувати основні підходи до здійснення професійної підготовки майбутніх фахівців інженерно-будівельного профілю та довести їх ефективність.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши визначення «професійної підготовки» у психолого-педагогічній літературі, ми приходимо до висновку, що «професійна підготовка» - це тривалий трудомісткий процес оволодіння студентами знаннями, вміннями та навичками, необхідними для здійснення майбутньої професійної діяльності, а також здобуття досвіду професійної діяльності, що формується завдяки застосуванню на практиці вищезгаданих професійних якостей. У психолого-педагогічній літературі щодо компонентів професійної підготовки студентів інженерно-технічних вузів, виявлено, що навчальна діяльність студентів полягає у засвоєнні знань, придбанні умінь і навичок (компетенцій різних видів та рівнів), а також у застосуванні отриманих знань на практиці.

Як відомо, до існуючої системи критеріїв, що характеризують різні аспекти якості засвоєння випускниками ВНЗ, необхідних для професійної діяльності знань входять: повнота, глибина засвоєння знань чи сформованість мислення, ступінь науковості чи абстрактності засвоєння знань, ступінь автоматизму навичок виконання засвоєної діяльності у проблемних ситуаціях тощо д. Досліджувані параметри можна описати наступними факторами:

1. педагогічний соціум;
2. форми навчального процесу;
3. самостійна робота студентів;
4. форми внутрішньонавчальної діяльності;
5. потребностно-мотиваційна сфера;
6. особистісний потенціал;
7. здібності;
8. соціальне оточення.

Нині у сучасній педагогіці виділено такі принципи професійної підготовки фахівців технічних ВНЗ, зокрема інженерів. Наприклад, Я.В. Булахова виділяє у своїй роботі такі принципи професійної підготовки майбутніх інженерів-програмістів на основі мультимедійних програм:

- постійне вдосконалення знань, умінь і навичок, а також професійно-особистісних якостей у зв'язку з вимогами сучасного суспільства, що постійно зростають;
- підготовку фахівців технічного профілю, що включає як міцні теоретичні базові знання, так і практичні навички, які орієнтовані на конкретну галузь виробництва;
- проведення занять із застосуванням індивідуального підходу;
- активізація самостійної роботи студентів з метою розвитку їхнього творчого потенціалу;

- правильне комбінування загальноосвітніх та спеціальних дисциплін, правильно відведена кількість занять з кожної дисципліни, що вивчається;
- постійне формування знань, умінь та навичок протягом усього періоду навчання у ВНЗ;

- постійне вдосконалення форм та методів навчання, постійне підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу [1].

Л.М. Конопляник виділяє такі принципи професійної підготовки майбутніх інженерів авіаційної галузі:

- принцип природовідповідності, який забезпечує обробку навчального матеріалу та виконання завдань студентами відповідно та їх рівнем здібностей;

- принцип доступності - облік рівня володіння іноземною мовою на кожному етапі та знаннями з спеціальних предметів з метою запобігання навчальним навантаженням;

- принцип професійної спрямованості, відображений у характері завдань, які мають спеціальну спрямованість та спрямовані на розвиток інженерного мислення;

- принцип інтегрованості професійних, лінгвістичних, соціокультурних, міжпредметних, комунікативних знань у процесі професійної підготовки;

- принцип диференціації індивідуальних, групових, колективних форм навчальної діяльності з урахуванням особливостей кожної групи (рівень мотивації, успішності та здібностей студентів) [3].

О.А. Табакарін виділяє такі принципи професійної підготовки інженерів та управлінських кадрів до комплексного використання інформаційних та комунікативних технологій:

- принцип відповідності змісту підготовки сучасному рівню розвитку науки, техніки, технології у галузях загального та спеціального машинобудування, що розвиваються в інформаційному суспільстві періоду масової комунікації;

- принцип єдності змісту підготовки сучасним методам, формам та засобам навчання, що реалізує можливості ІКТ у процесі навчання фахівців для галузей загального та спеціального машинобудування;

- принцип структурної єдності змісту безперервної підготовки на різних рівнях її формування, включаючи вузівську та післявузівську підготовку;

- принцип фундаменталізації змісту підготовки, адекватно сучасним досягненням науково-технічного прогресу в галузі використання засобів ІКТ у галузях загального та спеціального машинобудування, та його відображення в освіті;

- принцип гуманізації змісту підготовки, орієнтація на соціальні та особистісні потреби учнів;

- принцип доступності та посиленості засвоєння змісту підготовки на основі диференціації та індивідуалізації навчання.

Проаналізувавши зміст принципів підготовки інженерів, висунутих вищезгаданими вченими, ми пропонуємо наступні принципи підготовки фахівців інженерно-будівельного профілю в освітньому процесі вишу відповідного напрямку:

- принцип науковості;
- принцип доступності;
- принцип систематичності подачі матеріалу;
- принцип всебічного навчання (поєднання базових, спеціальних і соціально-гуманітарних компонентів)
- принцип диференціального навчання;
- постійне поповнення знань, умінь та навичок відповідно до потреб суспільства;
- включення студентів до самостійної роботи та залучення до дослідницької діяльності;
- принцип комп'ютеризації освіти (обов'язкове застосування на заняттях мультимедійних програм (на практичних заняттях), презентацій, анімацій (на лекційних заняттях), інтерактивних тестів, наприклад, у гугл-формах (для здійснення контролю набутих знань та вмінь).

Проблемі виділення та класифікації методів професійної підготовки фахівців технічних вишів присвячені праці таких вчених, як: М.В. Солодихіної, Л.М. Конопляник, Л.І. Григорчука та ін. М.В.Солодихіна виділяє такі методи професійної підготовки фахівців технічних ВНЗ:

- комплексне поєднання на одному занятті різних форм навчання;
- викладення матеріалу укрупненими блоками з надмірною інформацією;
- індивідуальний підхід до організації лабораторного практикуму;
- облік індивідуального стилю навчальної діяльності учнів;
- застосування сучасних інформаційних та технічних засобів.

Л.М. Конопляник виділяє такі методи навчання:

- методи стимулювання та мотивації навчально-пізнавальної діяльності для створення ситуацій формування інтересу студентів до навчання та майбутньої професійної діяльності (метод подолання перешкод, метод делегування, комунікативна атака)

- методи активізації навчально-пізнавальної діяльності (навчальні ігри, творчі завдання)

- інтерактивні та креативні методи (мозковий штурм, кейс-метод, дискусії, метод проектів тощо)

Л.І. Григорчук виділяє такі методи:

- формування спрямованості особистості студента на пізнавальну активність, самостійність та певну спеціалізацію;

- розширення та поглиблення бази знань, умінь та навичок, які забезпечує формування ініціативи, самостійності та творчості та пізнавальної активності в цілому:

- формування організаційно-методичних умінь та навичок учня.

Ми, у свою чергу, виділимо такі методи навчання майбутніх інженерів-будівельників:

- спрямованість навчання студентів на певну спеціалізацію (будівельну, архітектурну, економічну, комп'ютерну тощо), що передбачає те, що більшу увагу слід приділяти саме спеціальним дисциплінам;

- стимулювання мотивації до навчання;

- практичне опрацювання матеріалу, одержаного на лекційних заняттях;

- постійне поповнення бази знань, умінь та навичок з метою формування активності, самостійності, розвитку творчого потенціалу;

- застосування мультимедійних програм та технічних засобів навчання для більш детального та ефективного вивчення матеріалу;

- впровадження активних та інтерактивних методів (виконання активних вправ, методу проектів, дискусії та ін.) з метою залучення студентів до активної взаємодії роботи один з одним.

В інженерно-будівельних вишах країни основними профільними предметами є геодезія, будівельне креслення (інженерна графіка), архітектурний проект (залежно від обраної спеціальності). Проаналізувавши основні засади та методи підготовки студентів технічних вишів (зокрема інженерно-будівельних), ми спробуємо охарактеризувати загальну структуру змісту вищезгаданих профільних дисциплін. Весь курс навчання за даними дисциплінами включає як лекційні так і практичні заняття.

Дисципліна «**Архітектурне проектування**» має на меті формування у майбутніх спеціалістів знань методів архітектурного проектування. Предметною галуззю вивчення дисципліни є архітектурне середовище та архітектура цивільних та сакральних будівель та споруд. Вона ставить такі завдання теоретичної та практичної підготовки студентів: бачити архітектурне середовище, його об'єкти, об'єднати естетику та структуру архітектурних форм. У ході вивчення даної дисципліни студенти повинні навчитися: застосовувати основні методи проектування для вирішення творчих завдань, розробляти проектну документацію основних видів, під керівництвом головного архітектора розробляти проекти житлових, промислових, містобудівних ландшафтних об'єктів, інтер'єрів, малих архітектурних форм, використовувати в архітектурному проектуванні засоби, мультимедійні програми та елементи комп'ютерного проектування, проводити авторський нагляд по спорудженню спроектованих об'єктів, як-от, наприклад, проект виставкового павільйону, виконання генерального плану будівлі, проект

житлової та промислової будівлі, проекти різних розважальних центрів та будинків культури, спортивної зали, стадіону, аквапарку тощо.

Дисципліна «**Інженерна графіка**» націлена на навчання студентів геометричного моделювання об'єктів та процесів, раціонального вирішення інженерних геометричних завдань сучасними засобами із застосуванням обчислювальної техніки. Предметом вивчення цієї дисципліни є розробка методів побудови та читання креслень, а також методів вирішення геометричних завдань на кресленнях. Дисципліна ставить такі завдання: розробка методів побудови та читання креслень, методів вирішення на них геометричних та прикладних задач, а також методів геометричного моделювання, тобто створення предмета чи оригіналу, які б, насамперед, відповідали заданим умовам та формуванню теоретичної бази для вивчення спеціальних дисциплін. У ході вивчення даної дисципліни студенти повинні навчитися: зображати основні геометричні фігури у прямокутних проекціях, вирішувати метричні завдання на визначення відстані, кутів та площ, будувати розгортки гранних та кривих поверхонь, будувати геометричні фігури у різних аксонометричних системах, виконувати креслення предметів державних стандартів, виконувати ескізи та робочі креслення деталей, виконувати креслення роз'ємних та нероз'ємних з'єднань, вміти застосовувати при створенні креслень програми AutoCad, T – Flex, CAD.

Ця дисципліна містить комплекс як лекційних так і практичних занять, куди входять такі модулі: Проекційні системи. Основні теорії параметризації (криві та ламані лінії, завдання геометричних образів на комплексному кресленні: точка, пряма, площа). Способи утворення поверхонь (багатогранники, інтерполяція та апроксимація ліній та поверхонь). Позиційні та метричні завдання накреслювальної геометрії (способи перетворення комплексного креслення та алгоритмізація розв'язання задач). Розгортання поверхонь (аксонометричні поверхні). Проекції із числовими позначеннями (дискретне моделювання об'єктів проектування). Тіні архітектурних об'єктів (геометричні завдання у системах автоматизованого проектування, перспектива).

Дисципліна «**Геодезія**» націлена на навчання студентів теоретичних знань про зміст головних геодезичних завдань та основних принципів та методів їх вирішення; набуття практичних навичок у проведенні вимірювань геодезичними приладами; побудову та обробку геодезичних мереж згущення; набуття практичних навичок у проведенні дослідження та перевірок високоточних геодезичних приладів. Дисципліна ставить такі завдання: освоїти основні положення про: форму та розміри Землі, систему координат, що використовуються в геодезії, орієнтир ліній на місцевості; масштаби та умовні позначення топографічних карт та планів; вирішення завдань на картах

та планах; вивчення основних геодезичних приладів та освоєння навичок роботи з ними; вивчення методів топографічної зйомки та складання на їх основі топографічних карт та планів; придбання знань, умінь та навичок побудови та обробки геодезичних мереж згущення. У ході вивчення даної дисципліни студенти повинні навчитися: виконувати перевірки та юстування геодезичних приладів у польових умовах; виконувати порівняння лінійних вимірювальних приладів на польових та закритих компараторах; досконало володіти навичками у проведенні вимірювань геодезичними приладами; виконувати побудову знімальних мереж та мереж згущення та їх прив'язування до прилеглих та віддалених геодезичних пунктів вищого класу; виконувати математичну обробку результатів польових вимірювань із застосуванням спрощених та комбінованих способів вирівнювання; виконувати графічне складання топографічних планів ділянок місцевості та їх оформлення; виконувати рішення різних інженерних завдань на топографічних планах та картах; виконувати перевірки, юстування та дослідження високоточних геодезичних приладів.

Дана дисципліна включає комплекс як лекційних так і практичних занять, куди входять такі модулі: топографічні карти і плани, системи координат, зображення земної поверхні; методи та прилади геодезичних вимірів кутів, ліній та перевищень; виконання топографічної зйомки; планові геодезичні мережі згущення; прив'язувальні роботи у полігонометрії; попередні обчислення у полігонометрії; висотні геодезичні мережі згущення; державні планово-висотні геодезичні мережі.

Дисципліна «**Інформатика та основи комп'ютерного моделювання**» націлена на оволодіння студентами навичками роботи з пакетом MS Office. Предметом вивчення цього курсу є загальні принципи роботи на персональному комп'ютері з прикладними програмами. Дисципліна має як загально-освітній напрямок, так і допомагає студентам набути навичок роботи з комп'ютером та комп'ютерними програмами, в тому числі інженерно-будівельного призначення. Завданням курсу є вивчення базових положень та принципів роботи, що використовуються у програмах MS Office та більшості інших сучасних прикладних програм. Ця дисципліна включає комплекс як лекційних так і практичних занять, куди входять такі модулі: основні правила роботи з комп'ютером (можливості та правила застосування комп'ютерної техніки, архітектура сучасного ПК, операційні системи ПК, еволюція операційних систем, файлова система та її структура, операційна середовище Windows, основи Windows XP); використання загальних можливостей пакета MS Office. Створення документів MS Word; робота з електронними таблицями MS Excel.

Дисципліна «**Іноземна мова**» є невід'ємним компонентом підготовки сучасного бакалавра. Особливе значення набуває практичного володіння іноземною мовою в умовах розширення ринку праці та контактів між

Україною та всіма країнами світу. Основні завдання дисципліни полягають у оволодінні знаннями, які забезпечуватимуть необхідну для фахівця комунікативну здатність у сферах професійного, наукового та ситуативного спілкування в усній та письмовій формах. Основною метою викладання дисциплін «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» та «Іноземна мова (спецкурс)» є формування навичок практичного оволодіння іноземною мовою в обсязі тематики, обумовленому професійними потребами оволодіння новою інформацією зі спеціальності через іноземні джерела. Програма враховує потреби студентів та вимоги ринку праці. Найбільш розповсюдженими іноземними мовами у зазначеному виші є англійська та німецька.

Після закінчення вивчення курсу вивчення цієї дисципліни студенти повинні вміти:

читати оригінальну літературу за спеціальністю (з обмеженим використанням словника та вміти знаходити в ній необхідну інформацію; складати анотацію іншомовного тексту за фахом.

Крім цього, студенти повинні знати:

- професійно-орієнтований лексико-граматичний мінімум;
- лексико-граматичний мінімум основ анотації та реферування іншомовних джерел за обраною спеціальністю;
- лексичний загальнонауковий мінімум, необхідний ділового спілкування;
- лексичний розмовний мінімум для ситуативного спілкування.

Таким чином, аналіз основних підходів, принципів та методів навчання профільним дисциплінам студентів технічних ВНЗ (зокрема інженерно-будівельних), розгляд навчальних програм дозволяє зробити висновок про наступне: навчання технічним компонентам має здійснюватися одночасно з навчанням загальноосвітнім компонентам, всі лекційні та практичні заняття повинні бути підкріплені практичними заняттями; повинно мати місце застосування диференційованого підходу до навчання, що означає, на наш погляд, розбиття студентів на практичних заняттях по групах відповідно до їх знань, умінь та навичок, а також рівню мислення та розвитку творчого потенціалу, повинні на заняттях застосовуватись різні мультимедійні засоби (презентації, мультимедійні програми, електронні посібники та ін.) з метою зробити навчальний процес цікавішим, сучаснішим та ефективнішим.

Наразі в інженерно-будівельних вишах на предметах професійно-орієнтованого циклів застосовано наступні підходи до навчання: особистісний, що передбачає врахування індивідуальних особливостей студентів при виконанні практичних завдань у професійній діяльності; творчий – спрямований на розвиток умінь аналізувати, мислити та обґрунтовувати запропоновані ідеї виконання професійних завдань; диференційований – спрямований на організацію групової системи навчання з

метою розвитку умінь та навичок колективної роботи для створення продуктів професійної діяльності інженерів-будівельників (схем, креслень, проектів); андрагогічний – підхід, який здійснює формування мотивації навчання, організацію самостійної роботи та самостійної оцінки своїх професійних досягнень, прагнення студентів до вдосконалення своїх професійних знань, умінь, навичок та професійно-особистісних якостей, спрямованих на організацію своєї професійної діяльності.

Сучасна професійна підготовка студентів інженерно-будівельних ВНЗ включає наступні професійно-значущі знання:

- знання фундаментальних та професійно-орієнтованих предметів: інженерної графіки, архітектурного проекту, інженерної геодезії, теоретичної механіки, будматеріалів, іноземної мови, історії, культурології та ін.;
- знання сучасних принципів, технологій та матеріалів, які застосовуються при зведенні інженерних об'єктів.

- знання основних принципів, значення та функцій застосування мультимедійних програм для здійснення професійної діяльності.

Серед професійних умінь інженерів-будівельників виділено такі:

- вміння читати та виконувати схеми, технічні креслення та будівельні проекти та оцінювати якість будівельно-монтажних робіт;

- вміння застосовувати на практиці мультимедійні програми для допомоги у створенні схем, креслень та будівельних проектів;

- вміння використовувати програмне забезпечення будівельного призначення, як " AutoCad ", " ArchiCad ", " CorelDraw ";

- вміння розробляти нові мультимедійні програми на основі існуючих;

- вміння працювати над будівельними проектами у групах та самостійно;

- вміння організувати роботу з ММ програмами;

- вміння застосовувати отримані знання фундаментальних та професійно-орієнтованих предметів та ММ програм для прогнозування проведення інженерних робіт;

- вміння вивчати та аналізувати особливості застосування ММТ, їх вплив на особистість майбутнього інженера-будівельника.

Серед професійних навичок інженерів-будівельників виокремлено такі:

- Розробка нових ММ програм інженерного призначення;

- навички творчої організації принципів роботи з ММТ, настанов під час роботи з ними;

- Навички проектування інженерних об'єктів із застосуванням ММ програм;

- організація та керівництво будівельним процесом;

- навички роботи із замовниками об'єктів, проектними та будівельними організаціями;

- Контроль забезпечення об'єктів, якості виконання будівельних робіт.

Серед професійно – важливих інженерів-будівельників, необхідних для здійснення професійної діяльності, виділено такі:

- володіння професійно-значущими знаннями, вміннями та навичками, необхідними для здійснення професійної діяльності майбутнього інженера-будівельника;

- здатність та прагнення до навчання, самонавчання та саморозвитку;

- завзятість, наполегливість, ініціатива, наукове судження;

- постійне прагнення до вдосконалення своїх професійних знань, умінь, навичок та особистих якостей;

- працездатність та цілеспрямованість;

- вміння діяти за непередбачених життєвих обставин (обвалення об'єкта, землетрусу, повені).

Висновки. На основі вищевикладеного матеріалу можна зробити висновки, що здійснення професійної підготовки майбутніх інженерів-будівельників розглядається як вирішення навчальних, розвиваючих та когнітивних завдань. Професійна підготовка майбутніх інженерів-будівельників спрямована не лише на навчання майбутніх спеціалістів, а й на розвиток їхнього творчого потенціалу, під чим мається на увазі (уява, вміння пропонувати нові ідеї, навички логічного мислення, ініціатива та наукове судження).

Усі перелічені вище принципи та методи навчання, професійно-значущі знання, вміння, навички та професійно-особистісні якості необхідно впроваджувати в процес навчання, застосовуючи активні та інтерактивні форми організації занять.

Література:

1. Булахова Я. В. Педагогічні умови навчання іноземних мов майбутніх інженерів-програмістів засобами мультимедійних програм: дис. кандидата пед. наук: 13.00.04 / Яна Володимирівна Булахова. – Ялта, 2007. – 315 с.

2. Гурін Р. С. Підготовка майбутнього вчителя гуманітарного профілю до застосування НІТ у навчальному процесі в ЗОШ: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Руслан Сергійович Гурін. – 2005. – 230 с.

3. Конопляник Л. М. Формування готовності майбутніх інженерів авіаційної галузі до використання іноземної мови у професійній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спеціальність 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. М. Конопляник. – 2005. – 20 с.

4. Лобода Ю. Г. Педагогічні умови використання комп'ютерно-інтегрованих технологій у процесі підготовки майбутніх менеджерів: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Юлія Геннадіївна Лобода. – 2010. – 280 с.

5. Нероба Є. Професійна підготовка інженерів-педагогів у вищих технічних навчальних закладах Польщі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спеціальність 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Є. Нероба. – К., 2003. – 22 с.

6. Целих О. С. Підготовка майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу до застосування навчальних програмних засобів у професійній діяльності: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 // Олена Сергіївна Целих. – 2012. – 232 с.

References:

1. Bulahova Ya.V. (2007). Pedagogichni umovy navchannya inozemnyh mov maybutnih inzheneriv-programistiv zasobamy multymediynyh program [Pedagogical conditions of learning foreign languages of future engineers-programmers by means of multimedia programs. Candidate's thesis. Luhansk: LNPU after T. Shevchenko [in Ukrainian].
2. Gurin R.S. (2005). Pidgotovka maibutnogo vchitela humanitarnogo profilu do zastosuvannya NIT u navchalnomu protsesi v ZOSH [The preparation of a future teacher of a humanitarian profile to the use of NIT in the educational process at a comprehensive school]. Candidate's thesis. Odesa: SUNPU: after K. Ushinskiy [in Ukrainian].
3. Konoplanyk L.M. (2005). Formuvanna gotovnosti maibutnih inzheneriv aviatsiynoi galuzi do vykorystannya inozemnoi movy u profesiyniy diyalnosti [The formation of readiness of future civil engineers of aviation branch to the use of foreign language in professional activity]. Extended abstract of Candidate's thesis. Kyiv: NAU [in Ukrainian].
4. Loboda Yu.G. (2010). Pedagogichni umovy vykorystannya komputerno-integrovanyh tehnologiy u protsesi pidgotovki maibutnih inzheneriv [Pedagogical conditions of the use of computer-integrated technologies in the process of preparation of future engineers]. Candidate's thesis. Odesa: SUNPY after K. Ushinskiy [in Ukrainian].
5. Neroba Ye. (2003). Pedagogichna pidgotovka inzheneriv-pedagogiv u vyshchih technichnyh navchalnih zakladah Polshchi [Pedagogical preparation of engineers-educators in higher technical instituons of Poland]. Extended abstract of Candidate's thesis. Kyiv: IPPPE the APS of Ukraine [in Ukrainian].
6. Tselykh O.S. (2012). Pidgotovka maibutnih uchiteliv predmetiv gumanitarnogo tsiklu do zastosuvannya navchalnih programnih zasobiv u profesiyniy diyalnosti [The preparation of future teachers of humanitarian cycle's subjects to the use of educational programming means in professional activity. Candidate's thesis. Odesa: SUNPU after K. Ushinskiy [in Ukrainian].

УДК 378.015.3:159-051

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-894-902](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-894-902)

Замахіна Світлана Петрівна аспірантка кафедри фізичної культури та спорту, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Першотравневий проспект, 24, м. Полтава, тел.: (099) 622-54-31, <https://orcid.org/0009-0007-3622-3977>

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація. У статті розкрито актуальність педагогічної проблеми професійної підготовки майбутніх психологів. Доведено, що головною метою професійної підготовки майбутніх фахівців є осмислення та прийняття ними соціальних, особистісних, професійних цінностей і розвиток їхньої ціннісної самосвідомості загалом. Реалізація цієї мети в закладах вищої освіти, зокрема в контексті професійної підготовки майбутніх психологів, пов'язана з розробленням та впровадженням інноваційних освітніх психотехнологій. Акцентовано увагу на тому, що розвиток практичної психології зумовив необхідність підготовки психолога-практика та здійснення правильного професійного відбору, що зазвичай вимагає проведення різнопланових заходів та спостережень протягом тривалого часу. На основі аналізу та узагальнення наукової літератури виокремлено три напрямки професійної підготовки майбутніх психологів, а саме: формування та розвиток професійних умінь і навичок; формування позиції, спрямованості, професійної мотивації, ставлення до професії; формування професійних і особистісних якостей, що сприяють успішній професійній діяльності. Аналіз праць вітчизняних і зарубіжних науковців засвідчує, що професійна підготовка майбутніх психологів повинна здійснюватись у новій особистісно орієнтованій парадигмі, передбачати актуалізацію професійно важливих особистісних якостей, орієнтуватись на формування професійної компетентності психолога, а також створення системи професійних навичок, які дозволяють досягати професійного успіху, самореалізації, набуття професійної культури пілкування, професійної інтуїції, рефлексії. Незважаючи на те, що проблема професійної підготовки майбутніх психологів досить повно висвітлена у роботах як вітчизняних, так і зарубіжних учених, проблема професійної підготовки майбутніх психологів до застосування методик подолання посттравматичних стресових розладів в умовах правового режиму воєнного стану не знайшла належного відображення у науковій літературі.

Ключові слова: професійна підготовка, майбутні психологи, професія психолога, професійна освіта.

Zamakhina Svitlana Petrivna Post-graduate student of the Department of Physical Culture and Sports, National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», tel.: (099)622-54-31, <https://orcid.org/0009-0007-3622-3977>

PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE PSYCHOLOGISTS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Abstract. The article reveals the relevance of the pedagogical problem of professional training of future psychologists. It has been proven that the main goal of professional training of future specialists is the understanding and acceptance by them of social, personal, professional values and the development of their value self-awareness in general. The realization of this goal in institutions of higher education, in particular in the context of professional training of future psychologists, is connected with the development and implementation of innovative educational psychotechnologies. Attention is focused on the fact that the development of practical psychology necessitated the training of a psychologist-practitioner and the implementation of the correct professional selection, which usually requires multifaceted activities and observations over a long period of time. Based on the analysis and generalization of the scientific literature, three areas of professional training of future psychologists are singled out, namely: formation and development of professional skills and abilities; formation of position, orientation, professional motivation, attitude to the profession; formation of professional and personal qualities that contribute to successful professional activity. The analysis of the works of domestic and foreign scientists confirms that the professional training of future psychologists should be carried out in a new personally oriented paradigm, provide for the actualization of professionally important personal qualities, focus on the formation of the professional competence of a psychologist, as well as the creation of a system of professional skills that allow achieving professional success, self-realization, acquisition of a professional culture of caring, professional intuition, reflection. Despite the fact that the problem of professional training of future psychologists is sufficiently covered in the works of both domestic and foreign scientists, the problem of professional training of future psychologists in the application of techniques for overcoming post-traumatic stress disorders in the conditions of the legal regime of martial law has not been adequately reflected in the scientific literature.

Keywords: professional training, future psychologists, psychologist profession, professional education.

Постановка проблеми. У вітчизняній системі освіти щороку відбуваються динамічні зміни, зумовлені трансформаціями суспільного та економічного життя країни. Змінюються й підходи до підготовки сучасних фахівців, технології формування в них фахових компетентностей, модернізується й зміст їхньої освітньої діяльності. Усе це торкнулось і процесу професійної підготовки майбутніх психологів.

Головною метою професійної підготовки майбутніх фахівців є осмислення та прийняття ними соціальних, особистісних, професійних цінностей і розвиток їхньої ціннісної самосвідомості загалом. Реалізація цієї мети в закладах вищої освіти, зокрема в контексті професійної підготовки майбутніх психологів, пов'язана з розробленням та впровадженням інноваційних освітніх психотехнологій.

Сучасний рівень розвитку психологічної науки дозволив значно розширити сфери професійної діяльності психологів. Психологічні знання почали застосовуватися у сферах, які раніше вважалися недосяжними для психологічної науки – мистецтво, робототехніка, релігія тощо. Такий стан речей потребує змін у побудові структури проведення професійної підготовки майбутніх психологів, необхідне врахування не тільки вже наявних напрямків застосування психологічних знань, а й вірогідності появи нових. Особливої уваги при цьому потребують напрями, що передбачають відсутність прямого контакту психолога з об'єктом психологічного впливу.

Професія психолога в останні роки в нашій країні стала однією із найзатребуваніших і досить популярних. Це свідчення того, що психологічна наука стала соціально визнаною, у суспільстві з'явилася потреба у професії психолога. Розвиток практичної психології зумовив необхідність підготовки психолога-практика та здійснення правильного професійного відбору, що зазвичай вимагає проведення різнопланових заходів та спостережень протягом тривалого часу.

Побудова структури професійної підготовки майбутнього фахівця, з окресленням подальшого розвитку професії, неможлива без дослідження та класифікації сфер професійної діяльності психолога, як теоретичного, так і практичного спрямування. Як і сама людина, професія психолога є багатогранною, вона покликана вирішувати проблеми у багатьох сферах людського життя. В залежності від спеціалізації та завдань, які повинен виконувати психолог, до нього висувуються різні вимоги, але загальна мета повинна залишатися єдиною – допомога людині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічну основу дослідження становлять методологічні підходи (системний, особистісно орієнтований, гуманістичний, комунікативний, діяльнісний, компетентнісний і контекстний), які розглядають В. Андрієвська, В. Андрущенко, В. Беліков,

В. Білик, Г. Васянович, Б. Гершунський, Е. Драніщева, І. Зязюн, М. Каган, В. Кремень, О. Новіков, С. Тищенко, Г. Щедровицький та ін.

Теоретичну основу дослідження становлять психолого-педагогічні основи професійної освіти: розглядають К. Абульханова-Славська, Г. Балл, І. Бех, Є. Бондаревська, Л. Виготський, Є. Ільїн, Е. Зеєр, І. Зимняя, С. Максименко, А. Маркова, А. Маслоу, В. Рибалка, К. Роджерс, С. Рубінштейн, Н. Талізїна; загальні засади професійної педагогіки: розглядають С. Гончаренко, Р. Гуревич, М. Козяр, Л. Лук'янова, Н. Ничкало, Дж. Равен, С. Сисоєва та ін.

Випускник ЗВО повинен відповідати не тільки професійним якостям, а й певним особистісним. Сьогодні основним завданням будь-якого вищого навчального закладу України є підготовка фахівця, який буде як професіоналом у своїй справі, так і особистістю.

Професія психолога вимагає особливої підготовки. Діяльність психолога будь-якого профілю передбачає, в першу чергу, не просто роботу з людьми, а й з їх внутрішнім світом – особливостями психіки. Тому сучасна освіта повинна приділяти особливу увагу підготовці фахівців в області психології.

Особливостями підготовки майбутніх фахівців в ЗВО займалися О. Абадуліна, І. Бойченко, Л. Бондар, С. Когут, Н. Кузьміна, Н. Нічкало, О. Романовський, В. Сластенін, І. Соколова, Л. Сущенко, С. Цюра, Н. Якса, та ін.

Питання професійної підготовки майбутніх психологів піднімали М. Бондар, О. Бондаренко, Ю. Вінтюк, І. Дубровіна, Е. Корабліна, С. Максименко, В. Панок, Н. Пряжніков, А. Руденок, В. Сагарда, В. Сімеченко, Я. Чаплак, Н. Чепелева, та ін.

Професійну підготовку психолога сучасні дослідники розглядають через розвиток у майбутніх фахівців професійного мислення (С. Максименко, В. Панок), соціальної активності (О. Бондаренко, М. Гуліна, Д. Пенішкевич, В. Сагарда, Д. Струннікова), професійної креативності (С. Марков, В. Моляко), професійної компетентності (І. Зязюн, В. Панок, В. Рибалка, М. Шаплавський), критичності мислення, здібностей до прогнозування, імпровізації, інноваційності (М. Бауер, М. Іванчук, Л. Карамушка, С. Максименко, Н. Ничкало), формування творчого потенціалу особистості майбутнього практика (Ж. Вірна, І. Іщук, О. Киричук, В. Ковальов, Н. Ничкало, В. Рибалка), формування пізнавальної активності (Т.А. Алексеєнко), розвиток загальної та психологічної культури (В. Рибалка) як підготовку до науково-дослідницької діяльності (П. Горностаї, М. Гуліна, Л. Карамушка, С. Максименко).

Мета статті – науково обґрунтувати актуальність професійної підготовки майбутніх психологів як педагогічну проблему.

Виклад основного матеріалу. Професійна підготовка майбутніх фахівців є важливим завданням, що стоїть перед ЗВО. С. Батишев визначає професійну підготовку як певний набір знань, умінь, навичок, специфіки

поведінки, для забезпечення успішної діяльності фахівця. Т. Гончаренко визначає професійну підготовку як систему і бачить її особливості такими: цілісність, спрямованість, складність, можливість регулювання. В. Давидов визначає професійну підготовку як єдність теорії і практики, з подальшим позитивним впливом на особистість. В. Каблеш визначає професійну підготовку як навчально-виховний процес, спрямований на професійне та особистісно-моральний розвиток студента, який відповідає сучасним ринкам праці.

Барчій М. розглядає професійну підготовку в двох аспектах [1, с. 15]:

- 1) у вузькому сенсі – прискорене отримання знань;
- 2) в широкому сенсі професійна підготовка – це різні форми здобуття освіти, підготовка професійних кадрів.

Ничкало Н. відзначила, що професійна підготовка майбутніх фахівців повинна бути орієнтована на особистісний і творчий розвиток особистості [8, с. 45-46].

Рибалко Л.М., Змахіна С.П., Гулько Т.Ю. виділили особливості професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах євроінтеграції освітнього простору, та виділили три напрямки їх підготовки:

- 1) формування та розвиток професійних умінь і навичок;
- 2) формування позиції, спрямованості, професійної мотивації, ставлення до професії;
- 3) формування професійних і особистісних якостей, що сприяють успішній професійній діяльності.

Бондар В.І. пропонує розглядати професійну підготовку в трьох аспектах [2, с. 3]:

- 1) певна мета і кінцевий результат ЗВО;
- 2) процес, завдяки якому відбувається становлення студента як професіонала;
- 3) особливості залучення студента в навчально-виховний процес.

Вінтюк Ю. при розгляді професійної підготовки майбутніх фахівців вважає обов'язковим враховувати вимоги сучасного ринку праці для здійснення високого рівня професійної підготовки [5, с. 94].

Проблема підготовки майбутніх психологів у ЗВО постає предметом обговорення багатьох українських та зарубіжних учених. Науковцями висвітлено комплексні дослідження, які присвячені становленню особистості психолога (І. Войціх, 2017; Л. Волошина, 2014; П. Панок, 2013; Н. Приходько, 2017; А. Федан, 2015; L. Albritton, D. Mathews & G.Boyle, 2019; M. Mahon & T. Nevey, 2017), різним аспектам підготовки фахівців психологічного профілю у вищій школі (М. Кузьменко, О. Гальченко, 2020; П. Матвієнко, І. Затворнюк, 2014; Т. Barnett, 1986; Н. King 2007).

Отже, питання організації підготовки фахівців психологічного профілю перебуває в полі наукового пошуку дослідників різних країн: як вітчизняних.

Українськими вченими розроблено структурні компоненти психолого-педагогічної моделі підготовки психологів: мотиваційний, професійно-практичний, особистісно-професійний з акцентуацією на практичній психологічній діяльності (П. Панок, 2013; А. Ткач, В. Люцина, 2022). Окреслено сучасні психотехнології професійної підготовки майбутніх психологів (Л. Волошина, М. Лохвицька, 2019). Доведено потребу створення «моделювальних навчально-професійних ситуацій», що сприяють активізації формування вмінь і навичок, які потрібні для виконання професійних функцій психолога (Н. Гончаровська, 2019). У дослідженнях вітчизняної психологічної школи (П. Кузьменко, М. Гальченко, 2020; Л. Ханецька, Т. Федоренко, 2021) наголошується на важливості формування особистості психолога-професіонала.

У психології досить детально досліджені різноманітні аспекти професійного становлення особистості.

Асмолов О., Балл Г., Боришевський Б., Власенко В., Карамушка Л., Максименко С., Т. Яценко та інші розглядають психосеміотичний підхід до визначення успішної діяльності.

Бондаренко Л. [4], Зюман Г. [7]., Рибалко Л. [9; 10]. акцентують увагу на уявленні про професійний розвиток особистості загалом, у процесі професійного самовизначення під час навчання у вищому навчальному закладі зокрема, теоретико-експериментальних засадах активних форм групової психологічної роботи. Ними висвітлюється питання актуальності особистісного зростання психолога під час навчання, розвитку його професійного мислення, комунікативної сфери, ціннісно-осмислового ставлення до професії; розглядаються умови формування професійно значущих якостей; визначається роль активних методів навчання та інтерактивних методик у процесі професійної підготовки тощо.

Актуальним проблемам та психологічним аспектам підготовки фахівців, що продовжать свою діяльність у екстремальних умовах присвятили свій науковий пошук В. Андросюк, В. Вареник, Ф. Думко, Г. Запорожцева, Ю. Ірхін, В. Корольчук, Ж. Шишкін та ін. Спроби охарактеризувати процес професійного становлення та його стадії знаходимо у роботах В. Бодрова, А. Деркача, В. Зазикіна, Є. Климова, С. Максименка, А. Маркової, Л. Мітіної, Н. Самоукіної, Д. Сьюпера, В. Шадрікова, Т. Щербан та ін.

У сучасній вітчизняній психології є чимало досліджень, присвячених різноманітним психологічним аспектам професійної діяльності і професіоналізації особистості загалом (О. Єрмолаєва, Л. Захарова, Е. Зеєр, Є. Климов, Т. Кудрявцев, С. Максименко, С. Марков, А. Маркова, Л. Мітіна, Ю. Поваренков, М. Пряжніков, В. Рибалка, Д. Сьюпер, Т. Титаренко, В. Шадріков, С. Шандрук

та ін.) і професійного становлення майбутніх психологів (Г. Абрамова, І. Андрійчук, М. Бадалова, О. Бондаренко, Ж. Вірна, Л. Долинська, І.З язюн, Т. Ільїна, О. Кондрашихіна, Н. Коломінський, І. Мартинюк, В. Панок, Н. Пов'якель, Н. Пророк, В. Семиченко, Л. Уманець, Н. Чепелєва, Н. Шевченко, Л. Шнейдер та ін.).

Проблема особистісно-професійного розвитку студентів була предметом досліджень ряду вітчизняних психологів (О.Анісімов, А. Асмолов, В. Вілюнас, А. Деркач, А. Журавльов, І. Зимова, Ф. Іващенко, Є. Климов). У дослідженнях цих вчених висвітлюються питання актуальності професійної підготовки психолога, роль активних методів навчання та конкретних інтеракційних методик у цьому процесі, вплив виховного чинника на особистісно-професійний розвиток майбутнього психолога.

Аналіз праць цих та ряду інших науковців засвідчує, що професійна підготовка майбутніх психологів повинна здійснюватись у новій особистісно орієнтованій парадигмі, передбачати актуалізацію професійно важливих особистісних якостей, орієнтуватись на формування професійної компетентності психолога, а також створення системи професійних навичок, які дозволяють досягати професійного успіху, самореалізації, набуття професійної культури пілкування, професійної інтуїції, рефлексії.

Незважаючи на те, що проблема професійної підготовки майбутніх психологів досить повно висвітлена у роботах як вітчизняних, так і зарубіжних учених, проблема професійної підготовки майбутніх психологів до застосування методик подолання посттравматичних стресових розладів в умовах правового режиму воєнного стану не знайшла належного відображення у науковій літературі.

Висновки. Аналіз і узагальнення літературних джерел засвідчив актуальність проблеми професійного розвитку майбутніх психологів. Аналіз праць вітчизняних і зарубіжних науковців засвідчує, що професійна підготовка майбутніх психологів нині має здійснюватися у новій особистісно орієнтованій парадигмі, передбачати актуалізацію професійно важливих особистісних якостей, орієнтуватись на формування професійної компетентності психолога, а також створення системи професійних навичок, які дозволяють досягати професійного успіху, самореалізації, набуття професійної культури пілкування, професійної інтуїції, рефлексії. Незважаючи на те, що проблема професійної підготовки майбутніх психологів досить повно висвітлена у роботах як вітчизняних, так і зарубіжних учених, проблема професійної підготовки майбутніх психологів до застосування методик подолання посттравматичних стресових розладів в умовах правового режиму воєнного стану не знайшла належного відображення у науковій літературі. Саме це зумовило вибір теми дисертаційного дослідження: «Професійна підготовка майбутніх психологів до застосування методик подолання посттравматичних стресових розладів в умовах правового режиму воєнного стану».

Література:

1. Барчій М.С. До проблеми професійного становлення майбутніх психологів / М.С. Барчій // Вісник Національного університету оборони України «Питання психології». – 2015. – № 3 (46). – С. 14-19.
2. Бондар В.І. Сучасні проблеми професійної підготовки практикуючого психолога / В.І. Бондаренко, Ю.О. Приходько // Професійна підготовка практичного психолога: теорія і практика. 2011. – Вип. 1. – С. 3-14.
3. Бондар М.С. Професійна підготовка майбутніх психологів в Україні / М.С. Бондар // Тези доповідей XXI Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки» (18-20 травня 2022 р.). – К. : НАУ, 2022. – С. 222-224.
4. Бондаренко Л.Ю. Актуальність професії «психолог» у воєнний час / Л.Ю. Бондаренко // Соціально-освітні доміанти професійної підготовки сучасного компетентного фахівця: Матеріали II-ї Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (м. Біла Церква, 18 травня 2023 р.) / за заг. ред. В.С. Кулішова, І.В. Кучерак, Ю.С. Герасименко, А.М. Лукіяничук. – Біла Церква : БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України, 2023. – С. 266-273.
5. Вінтюк Ю. Професійна підготовка майбутніх психологів: проблема та її складові / Ю. Вінтюк // Педагогіка і психологія професійної освіти. Серія : Дидактика, методика і технології навчання. – 2016. – № 3.– С. 92-102.
6. Гулько Т. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичної культури та спорту в умовах воєнного стану в Україні / Т. Гулько, Л. Рибалко // Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи. – 2023.– Вип. 2(10). – С. 20-27.
7. Зюман Г.Ю. Професійна підготовка майбутніх психологів з урахуванням класифікації сфер їх професійної діяльності / Г.Ю. Зюман // Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського. – 2018. – Вип. 2 (109). – С. 45-52.
8. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи. АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти / за заг. ред. Н.Г. Ничкало, І.А. Зязюн. – К.: Віпол, 2000. – 636 с.
9. Рибалко Л.М. Професійна підготовка майбутніх фахівців у ЗВО в умовах євроінтеграції освітнього простору / Л.М. Рибалко, С.П. Замахіна, Т.Ю. Гулько // Contemporary problems of pedagogy amidst the European integration of educational environment: theory and practice : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». – 2023. – С. 336-350
10. Рибалко Л.М. Проектування освітнього здоров'язбережувального середовища на засадах педагогічної ергономіки / Л.М. Рибалко, Т.Ю.В. Йопа // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – 2020. – Вип. 3 К (123) 20. – С. 361-365.

References:

1. Barchiy, M.S. (2015). Do problemy profesiynoho stanovlennya maybutnikh psykholohiv. [To the problem of professional formation of future psychologists]. *Visnyk Natsional'noho universytetu oborony Ukrainy «Pytannya psykholohiyi»*. – *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine "Questions of Psychology"*, 3(46), 14-19. [In Ukrainian].
2. Bondar, V.I., & Prykhod'ko, Y.O. (2011). Suchasni problemy profesiynoyi pidhotovky praktykuyuchoho psykholoha. [Modern problems of professional training of a practicing psychologist]. *Profesiyna pidhotovka praktychnoho psykholoha: teoriya i praktyka*. – *Professional training of a practical psychologist: theory and practice*, 1, 3–14. [In Ukrainian].

3. Bondar, M.S. (2022). Profesiyna pidhotovka maybutnikh psykholohiv v Ukrayini. Suchasni problemy nauky. [Professional training of future psychologists in Ukraine]. *Humanitarni nauky: tezy dopovidey KHKHI Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi здобувачив вищої освіти і молодих ученьків: [у 2-х т.]*. (m. Kyiv, 18-20 travnya 2022 r.). Red. kol.: N.V. Ladohubets', A.M. Kokaryeva ta in.]; Natsional'nyy aviatsiynnyy universytet. K. : NAU, (pp. 222-224). [In Ukrainian].
4. Bondarenko, L.Y. (2023). Aktual'nist' profesiyi «psykholoh» u voyenny chas. [Relevance of the "psychologist" profession in wartime]. *Sotsial'no-osvitni dominanty profesiyanoi pidhotovky suchasnoho kompetentnoho fakhivtsya: zb. materialiv II-yi Vseukrayins'koyi student-s'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi*, m. Bila Tserkva, 18 travnya 2023 r. Za zah. red. V.S. Kulishova, I.V. Kucherak, YU.S. Herasymenko, A. M. Lukiyanchuk., (pp. 266-273). Bila Tserkva: BINPO DZVO «UMO» NAPN Ukrayiny [In Ukrainian].
5. Vintyuk, Y. (2016). Profesiyna pidhotovka maybutnikh psykholohiv: problema ta yiyi skladovi. [Professional training of future psychologists: the problem and its components]. *Pedahohika i psykholohiya profesiyanoi osvity. – Pedagogy and psychology of professional education*, 3, 92-102. [In Ukrainian].
6. Hul'ko, T., & Rybalko, L. (2023). Profesiyna pidhotovka maybutnikh fakhivtsiv fizychnoyi kul'tury ta sportu v umovakh voyennoho stanu v Ukrayini. [Professional training of future specialists in physical culture and sports in the conditions of martial law in Ukraine]. *Psykhologo-pedahohichni problemy suchasnoyi shkoly. – Psychological and pedagogical problems of the modern school*, 2(10), 20-27. [In Ukrainian].
7. Zyuman, H.Y. (2018). Profesiyna pidhotovka maybutnikh psykholohiv z urakhuvannyam klasyfikatsiyi sfer yikh profesional'noyi diyal'nosti. [Professional training of future psychologists taking into account the classification of spheres of their professional activity]. *Visnyk KrNU imeni Mykhayla Ostrohrads'koho. – Bulletin of Mykhailo Ostrogradsky KrNU*, 2(109), 45-52. [In Ukrainian].
8. Neperervna profesiyna osvita: problemy, poshuky, perspektyvy (2000). [Continuous professional education: problems, searches, prospects]. APN Ukrayiny, In-t pedahohiky i psykholohiyi prof. osvity ; red. N.H. Nychkalo, I. A. Zyazyun. K., 636 s. [In Ukrainian].
9. Rybalko, L.M., & Zamakhina, S.P., & Hul'ko, T.Y. (2023). Profesiyna pidhotovka maybutnikh fakhivtsiv u ZVO v umovakh yevrointehratsiyi osvitn'oho prostoru. [Professional training of future specialists in higher education in the conditions of European integration of the educational space]. *Contemporary problems of pedagogy amidst the European integration of educational environment: theory and practice* : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 336-350. [In Latvia].
10. Rybalko, L.M., & Yopa, T.V. (2020). Proyektuvannya osvitn'oho zdorov'yazberezhual'noho seredovyshcha na zasadakh pedahohichnoyi erhonomiky. [Designing an educational health-preserving environment on the basis of pedagogical ergonomics]. *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanova*, 3K(123)20, 361-365. [In Ukrainian].

УДК 373.5.016:94]:37.014(477) «1991/2020»

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-903-914](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-903-914)

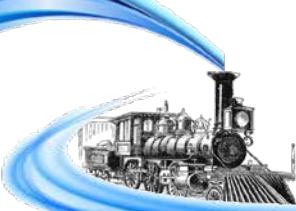
Ігнатенко Наталія Віталіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46000, <https://orcid.org/0000-0002-3264-0315>

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ У 1991-2020 рр.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Анотація. Здійснено історіографічний аналіз проблеми становлення та розвитку державної політики України в галузі освіти як інструменту трансформації теорії та методики навчання історії в школі у 1991-2020 рр. Виявлено проблеми розвитку історичної освіти, вирішення яких сприяло переосмисленню засадничих принципів реалізації державної політики в галузі.

Охарактеризовано особливості відображення проблеми формування державна політика України в галузі освіти як інструмент трансформації теорії та методики навчання історії в школі у 1991-2020 рр. у працях вітчизняних учених. Виявлено, що у науковій історіографії означена проблема знайшли відображення у низці науково-методичних праць які умовно можна об'єднати у дві групи: праці інтерпретаційного характеру, вивчення яких дозволяє визначити методологічні засади дослідження, проаналізувати природу охарактеризованих у ньому історико-педагогічних явищ, факторів та закономірностей; проблемно-тематичні історіографічні студії, предметом дослідження яких стали безпосередньо трансформаційні процеси в історичній освіті та методиці навчання історії.

Зроблено висновок, що в історіографії проблеми впливу державної політики України в галузі освіти на трансформаційні процеси у теорії та методиці навчання історії в школі 1991-2020 рр. очевидними є: відсутність загального бачення проблемно-хронологічної динаміки змін у розвитку державної політики України в галузі історичної освіти; нестача історико-педагогічних матеріалів, які б дозволили встановити логічні причинно-наслідкові зв'язки між соціально-політичними й економічними змінами на різних етапах розвитку українського суспільства й детермінованими ними трансформаціями в галузі освіти; дискретність висвітлення трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі.

Ключові слова: освіта, історична освіта, державна політики в галузі історичної освіти, генеза історичної освіти, трансформаційні процеси в освіті.

Ignatenko Nataliya Vitaliyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Religious Studies, Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, St. Maksym Kryvonosa, 2, Ternopil, 46000, <https://orcid.org/0000-0002-3264-0315>

PUBLIC POLICY OF UKRAINE IN THE FIELD OF EDUCATION AS A TOOL FOR THE TRANSFORMATION OF THE THEORY AND METHODS OF TEACHING HISTORY AT SCHOOL IN 1991-2020: HISTORIOGRAPHY OF PROBLEM

Abstract. A historiographical analysis of the problem of the formation and development of the state policy of Ukraine in the field of education as a tool for the transformation of the theory and methodology of teaching history at school in 1991-2020 was carried out.

The problems of the development of historical education were identified, the solution of which contributed to the rethinking of the fundamental principles of the implementation of state policy in the field.

The peculiarities of the reflection of the problem of the formation of the state policy of Ukraine in the field of education as a tool for the transformation of the theory and methodology of teaching history at school in 1991-2020 in the works of domestic scientists are characterized.

It was found that in scientific historiography, the specified problem was reflected in a number of scientific and methodological works that can be conditionally combined into two groups: works of an interpretive nature, the study of which allows to determine the methodological foundations of the research, to analyze the nature of the historical and pedagogical phenomena characterized in it, factors and regularities; problem-thematic historiographical studies, the subject of which research directly became transformational processes in historical education and methods of teaching history.

It was concluded that in the historiography of the problems of the influence of the state policy of Ukraine in the field of education on the transformational processes in the theory and methodology of teaching history at school in 1991-2020, the following are obvious: lack of a general vision of the problem-chronological dynamics of changes in the development of the state policy of Ukraine in the field of historical education; lack of historical and pedagogical materials that would allow establishing logical cause-and-effect relationships between socio-political and

economic changes at various stages of the development of Ukrainian society and the transformations determined by them in the field of education; discrete coverage of transformational processes in the theory and methodology of teaching history at school.

Keywords: education, historical education, state policies in the field of historical education, genesis of historical education, transformational processes in education.

Постановка проблеми. Будь-яке педагогічне дослідження має містити як ретроспективний, так і історіографічний аналіз. Звернення до досвіду вирішення освітніх проблем у минулому, так само як і аналіз його опису, є безумовною складовою наукового пошуку дослідника. Історіографічний аналіз дозволяє обґрунтувати актуальність і теоретичне значення наукової роботи, простежити змістові та методологічні аспекти конвергенції і взаємопроникнення одних сфер знань в інші, розширити уявлення про закономірності наукового пізнання, систематизувати знання про історико-педагогічний процес. Враховуючи даний факт, а також те, що в українській педагогічній науці відсутнє комплексне наукове дослідження трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі періоду незалежності України, вважаємо звернення до проблематики запропонованого дослідження закономірним та виправданим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій історіографії проблема впливу державної політики України в галузі освіти на трансформаційні процеси у теорії та методиці навчання історії в школі 1991-2020 рр. предметом спеціального наукового дослідження не стала. Окрім її аспекти знайшли відображення у низці науково-методичних праць А. Алексюка, К. Баханова, О. Вінниченка, Л. Ведмідь, В. Власова, М. Гона, Д. Десятова, А. Зякун, Л. Калініної, В. Комарова, Л. Корінько, О. Малій, В. Мисана, М. Мудрого, В. Огнев'юка Р. Пастушенка, А. Погрібного, О. Пометун, О. Савельєва, Р. Сироти, С. Терна, О. Удода, О. Фідри, Н. Яковенко та ін. За своєю суттю вони є відображенням поступальної редефініції формаційних схем радянської історіографії і конструювання українського історичного нарративу та методології історії як основи для подальшого інноваційного розвитку галузі.

Метою статті є історіографічний аналіз проблеми впливу державної політики в галузі освіти на трансформаційні процеси у теорії та методиці навчання історії в школі 1991-2020 рр.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній історіографії проблема освітніх трансформацій була предметом багатьох наукових праць. За проблемно-історичним принципом їх можна об'єднати у дві групи: перша –

праці інтерпретаційного характеру, вивчення яких дозволяє визначити методологічні засади дослідження, проаналізувати природу охарактеризованих у ньому історико-педагогічних явищ, факторів та закономірностей. Друга – проблемно-тематичні історіографічні студії, предметом дослідження яких стали безпосередньо трансформаційні процеси в історичній освіті та методиці навчання історії.

До першої групи ми віднесли: праці з *проблем методології педагогічних досліджень* О. Антонова, А. Вихруща, Вітвіцької, С. Гончаренка, В. Демидова, В. Зацерковного, Я. Калакури, В. Кременя, О. Кустовської, О. Сухомлинської, І.Тішаєва, В. Чайки.

Серед них найбільший інтерес у контексті нашого дослідження представляють праці В. Кременя («Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору» (2009); «Сучасне мислення й освіта: методологічний концепт» (2017)), О. Сухомлинської («Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ ст.» (2007); «Історико-педагогічне дослідження та його «околиці»» (2005)), А. Вихруща («Методологія історії педагогіки як виклик сучасності» (2011), Я. Калакури («Методологія історіографічного дослідження» (2016); В. Чайки («Методологія дидактики як базовий інваріант теорії професійної освіти» (2012). Охоплюючи широкий діапазон проблем, центральними з яких є теоретико-методологічне обґрунтування розвитку освіти, визначення засадних принципів і напрямів розвитку філософії освіти, формування концептуальних питань методології сучасної дидактики, ці праці звернули увагу на перспективи та «білі плями» досліджуваної проблеми, створили підґрунтя для вибору методів дослідження та визначення науково-методологічних підходів до обґрунтування його наукової новизни й практичного значення;

науково-теоретичні дослідження з проблем розвитку освіти та української національної школи Л. Березовської, Л. Гриневич, В. Кременя, Г. Терещука, В. Ткаченка, О. Адаменка, Г. Філіпчука, М. Яремченко, В. Кравця; В. Огневюка, І. Стражнікової; Т. Янченко.

Серед праць, у яких розкриваються означені теми, варто виокремити дослідження В. Огневюка, з проблем реформування та модернізації освіти в Україні, місії освіти, освітньої дійсності та педагогічної практики, рефлексії на освітні реформи як на тенденцію глобалізації та євроінтеграції («Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку (світоглядно-методологічний аспект)» (2003); «Роль освіти у формуванні цінностей демократичного суспільства» (2011); «Реформа - як сутнісна характеристика сучасної освіти» (2013); «Освітня політика як державний пріоритет» (2014)); В. Кравця, присвячених аспектам гуманітаризації та фундаметналізації освітнього процесу на засадах концепції сталого розвитку суспільства («До проблеми

гуманізації освітньо-виховного простору сучасної української школи» (2018); «Особливості фундаменталізації освіти у вищих навчальних закладах України в контексті сталого розвитку» (2020); Г. Терещука з проблем розвитку середньої освіти («Теоретичні засади методичної системи індивідуалізованого навчання» (2009); «Індивідуалізація навчання в контексті ідей концепції Нової української школи» (2017). Результати історіографічного аналізу цих праць лягли в основу формування механізмів виявлення тенденційних явищ у перебігу освітніх трансформацій 1991–2020 рр. та дозволили критично оцінити здобутки попередніх поколінь у розбудові національної системи освіти.

До другої групи нами віднесено наукові дослідження *особливостей формування державної освітньої політики в Україні та стратегії реалізації освітніх реформ у 1991–2020 рр. з акцентом на праці, що розкривають місце та роль історичної освіти в системі державної політики України*. Серед їх авторів В. Андрущенко, В. Биков, А. Василюк, В. Журавський, Є. Красняков, І. Колодій, К. Корсак, В. Кравець, Л. Наливайко, Н. Ногас, К. Романенко, В. Тертичка, Н. Шульгіна та ін.

У змістовому полі нашого дослідження наукові праці цієї групи можна умовно поділити на три категорії:

- публікації в галузі формування державної освітньої політики в Україні;
- дослідження реалізації освітніх реформ;
- праці з проблем визначення місця і ролі історичної освіти в системі державної політики в галузі освіти України.

У тематичному блоці першої категорії чільне місце посідають дослідження та наукові публікації В. Андрущенка («Освітня доктрина як основа стратегії модернізації освіти в Україні» (2001); «Реальність освіти: проблема де міфологізації» (2001)), Н. Коршунової («Поняття державної політики: теоретико-правове дослідження» (2018)), В. Тертичка («Державна політика: аналіз та здійснення в Україні» (2002), В. Журавський («Державна освітня політика: поняття, системність, політичні аспекти» (2003)), К. Корсака («Освіта, суспільство, людина в ХХІ столітті: інтегрально-філософський аналіз» (2004)), Н. Ракші («Адміністративно-правове забезпечення права громадян на Освіту» (2007)), Красняков Є. («Державна освітня політика: сутність поняття» (2011)), Н. Шульгіної («Державна освітня політика як інструмент соціально-економічного розвитку України» (2018)), О. Дем'янчука («Система розробки і здійснення публічних політик в Україні (2004), концептуальні дослідження В. Гальперіної («Освітня політика в трансформаційному суспільстві: соціально-філософський аналіз» (2003) та І. Іванюк («Освітня політика» (2006). У них науковці визначають підходи до характеристики сутності державної політики в галузі освіти [1–4], досліджують

чинники впливу на її перебіг та успішну реалізацію [5-8], пропонують механізми вирішення освітніх завдань засобами освітньої політики [3; 9-11], пропонують суб'єктивне бачення періодизації державної політики в галузі освіти України на зламі ХХ-ХХІ ст. [12-14].

У той же час, здійснений нами історіографічний аналіз проблеми формування державної освітньої політики в Україні дозволяє зробити висновок, про недостатній рівень її концептуалізації. Свідченням цього є відсутність єдиного категорійно-понятійного апарату проблеми; варіативність у формулюваннях її ключових дефініцій; використання різних термінів для позначення її базового концепту («національна освітня політика»; «державна політика у сфері освіти», «державна політика в галузі освіти»; «державна освітня політика»); не визначеність підходів до аналізу та структурування освітньої політики; відсутність достатньої філософської аргументації освітньої політики та механізмом її впровадження. Причину такої ситуації В. Андрущенко та В. Савельєв вбачають у «всезростаючій інтернаціоналізації та «економізацію» дискурсу освітньої політики, наслідком якої, за твердженням авторів, є зростаюча динаміка до терміноутворення та концептоутворення [11, с. 12].

Дотичною до предметного поля державної освітньої політики є проблема реалізації освітніх реформ. Значну увагу їй приділили українські компаративісти А. Василюк, С. Бабій, Т. Веремієнко, О. Глушко, І. Іванюк, Є. Красняков А. Махінько, Л. Наливайка, Є. Подольська, А. Сбруєва, О. Сухомлинська, К. Шихненко, Л. Шульгата тощо.

У контексті нашого дослідження ми неодноразово апелювали до даних праць. Зокрема, при аналізі ефективності освітніх реформ, спиралися на теоретичні висновки М. Марченко та Т. Веремієнко про те, що будь яке суспільство приходить до необхідності реформ через кризу власної ідентичності [15]. Не подолавши цей шлях, воно приречене знову і знову вирішувати «старі» проблеми в нових обставинах буття [16, с. 256]; характеризуючи результати освітніх трансформацій, керувалися позицією Є. Подольської стосовно нейтрального статусу даного соціального явища, яке самі по собі не має ні позитивного, ні негативного забарвлення, а стає таким під впливом глибини та ефективності проведених в його рамках реформ [17]; вивчаючи законодавче та нормативне поле дослідження узагальнювали науково-теоретичний досвід В. Андрущенко, В. Філіпової [11; 8].

Історіографічні розвідки третьої категорії праць відображають специфіку формування змісту історичної освіти, на концептуалізацію якого значною мірою вплинули ключові тенденції розвитку історичної науки у 1991-2020 рр. Умовно їх також можна розділити на кілька категорій:

дискусійні публікації на предмет створення українського національного нарративу та концептуалізації шкільної історичної освіти Н. Яковенко, Л. Зашкільняка, С. Кульчицького, С. Плохія, І. Зякуна, Л. Калініної, П. Панченко, В. Комарова, О. Пометун та ін.;

праці які досліджують місце та роль історичної освіти в системі державної політики України С. Кульчицького, В. Маслійчука та А. Портнова, Л. Чупрія, К. Галлагера, О. Томаченка, Н. Ігнатенко, М. Москалюка та ін.;

дослідження особливостей розвитку шкільної історичної освіти К. Баханова, Н. Гупана, Ф. Левітаса та О.Салати, О. Пометун, Н. Яковенко, О. Томаченка, Л. Калініна, І. Смотрицького, О. Пометун, О. Удода, Огнев`юка, О. Фідрі, Р. Пастушенка та ін..

Зміст історичної освіти – один з наріжних каменів теорії та методики навчання історії. Тому до наукових праць цієї категорії – особливий інтерес. У цьому контексті, цінними для нашого дослідження стали дотичні по проблематиці фундаментальні праці О. Пометун, К. Баханова, О. Удода та О. Томаченка.

Зокрема, дисертаційне дослідження О. Пометун [18] стало для нас орієнтиром у визначенні передумов до початку трансформацій у теорії та методиці навчання історії наприкінці ХХ – поч. ХХІ ст.. У даній роботі дослідниця з поміж іншого аналізує інтенсивний процес оновлення змісту шкільної історичної освіти кін. 80-х років ХХ ст. та створення «Республіканської програми розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР на 1991-2000 рр.», яка зумовила головні тенденції трансформаційних процесів в галузі шкільної історичної освіти на поч. 90-х рр. ХХ ст.

Теоретичні висновки та узагальнення зроблені К. Бахановим у монографії «Оновлення змісту сучасної шкільної історичної освіти» (2005), сформувавши загальне бачення еволюції вітчизняної історичної освіти на зламі століть, а також лягли в основу авторської періодизації трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в період незалежності України (1991-2020 рр.). Важливою складовою даного дослідження є його джерельна база. Аналізуючи динаміку змін у шкільній історичній освіті, автор вводить до наукового вжитку значну кількість нормативно-правових актів з питань освіти кін. 90-х – поч. 2000-х, що надзвичайно важливо сьогодні, коли доступ до документів цього періоду частково обмежений. Особливий інтерес у цьому контексті становить другий розділ монографії «Оновлення нормативної бази шкільної історичної освіти», у якому К. Баханов здійснює порівняльний аналіз навчальних планів та програм з історії для загальноосвітніх шкіл та ділиться власним баченням щодо процесу стандартизації шкільної історичної освіти як напряму її вдосконалення [19, с. 69-205].

Здійснений О. Удодом у монографії «Українська історична дидактика: академічний дискурс» (2016) науковий аналіз процесу концептуалізації стандартів історичної дидактики на межі ХХ-ХХІ ст., дозволив розібратися у науково-когнітивних та політичних передумовах трансформацій в галузі історичної освіти перших десятиліть незалежності. Особливо цікавими у даному контексті видалися роздуми ученого з приводу колоборації держави й історичної науки в особі професійних істориків. На думку О. Удода їх продуктивна співпраця можлива виключно за умов одночасної «свободи академічної думки, право на творчість, вироблення єдиних підходів у трактуванні минулого на основі результатів публічних дискусій при збереженні та існуванні альтернативних поглядів меншості істориків, а з іншого та забезпечення державою матеріальних умов функціонування інституцій науково-історичного профілю, стимулювання діяльності громадських утворень у сфері історичної науки, недопустимість адміністрування у проведенні дискусій, преференцій тим чи іншим історичним концепціям» [20, с. 119].

Концептуально іншим за змістом та специфікою висвітлення проблеми є дисертаційне дослідження О. Томаченка («Політика України у галузі шкільної історичної освіти (1991–2009 рр.)» (2015). Його наукова стратегія будується на міждисциплінарному поєднанні історії України, політології, правознавства, історії педагогіки, теорії та методики навчання історії. Такий, підхід дозволяє поглянути на проблеми історичної освіти комплексно - «як на пошук нової моделі, котра має забезпечити баланс основних галузей історичного знання: історії політики, культури, економіки, соціальної та інтелектуальної історії... і у такий спосіб подолати протиріччя українського суспільства, яке переживає перехідний період свого розвитку» [21; 22, с. 112].

На окреме відзначення заслуговують праці Л. Зашкільняка, С. Кульчицького, Н. Яковенко, теоретичний аналіз яких дозволяє скласти враження про загальні тенденції змін в історичній науці на межі ХХ-ХХІ ст. Особливий інтерес у даній категорії викликають праці Н. Яковенко («Нариси кризової історіографії» (2006)) та Л. Зашкільняка («Замітки про сучасну українську історіографію» (2009); «Про свободу і обмеження в пізнанні минулого: українська історіографія на початку ХХІ століття» (2016)). У них, аналізуючи методологічну й інституційну кризу в українській історіографії, дослідники описують кілька тенденційних явищ, які своєю появою не лише змінили пріоритети у тематиці історіописання кін. ХХ - поч. ХХІ ст., а й вплинули на зміст шкільних курсів історії. Одне з них, за словами Н. Яковенко, виникло в наслідок появи соціального запиту на «емансипацію індивіда» і було пов'язане із зростанням інтересу до вивчення суб'єктивних чинників історичного процесу, таких як «поведінкові стратегії і персональні уявлення

окремої людини чи невеликої групи людей» [23]. Причиною виникнення іншого стало творення українського національного нарративу, пошуки схеми і концепції якого, вкотре загнала історію під прес ідеології та політики. В результаті, у новому варіанті «нормативній» версії історії України, за твердженням Л. Зашкільняка, не знайшлося альтернативи версіям М. Грушевського і В. Липинського – істориків початку ХХ ст., що жили і діяли у відмінних суспільних та інтелектуальних умовах. Тож реалізований на зламі ХХ ст її канон, мало чим різниться від «марксистсько-ленінського» погляду на минуле України [24, с. 14].

На шкільних курсах історії такого роду особливості позначилася поступовою антропологізацією процесу історичного пізнання та надмірною теоретизацією змісту історичних дисциплін. Наслідком першого стали багаторічні спроби інтеграції історії повсякденності у шкільний курс історії. Другий – створив проблему перевантаженості історичних дисциплін надлишковими теоретичними знаннями, вирішення якої стало наскрізним завданням усіх наступних трансформацій.

Висновки. Підсумовуючи зазначене, можна зробити висновок, що дослідження впливу державної політики України в галузі освіти на трансформаційні процеси у теорії та методиці навчання історії в школі 1991-2020 рр. стало предметом багатьох наукових праць. Проте не всі аспекти даної проблеми висвітлені у них в однаковій мірі повно. Встановлено, що тематика більшості досліджень присвячена аналізу загальних тенденцій розвитку освіти в Україні. Специфіка ж трансформацій у теорії та методиці навчання історії в школі висвітлена фрагментарно. Очевидними є також відсутність загального бачення проблемно-хронологічної динаміки змін у розвитку державної політики України в галузі історичної освіти, нестача історико-педагогічних матеріалів, які б дозволили встановити логічні причинно-наслідкові зв'язки між соціально-політичними й економічними змінами на різних етапах розвитку українського суспільства й детермінованими ними трансформаціями в галузі освіти, дискретність висвітлення трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі.

Перспективним є опрацювання та узагальнення джерельної бази з проблеми формування державної політики України в галузі освіти та її впливу на трансформаційні процеси у теорії та методиці навчання історії в школі у 1991-2020 рр.

Література:

1. Красняков Є. Державна освітня політика: сутність поняття, системність, історико-політичні аспекти. *Віче*. 2011. № 20. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/2757/> (дата звернення: 25.05.2022).
2. Журавський В. С. Державна освітня політика: поняття, системність, політичні аспекти. *Правова держава: щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. 2003. Вип. 14. С. 20–30.

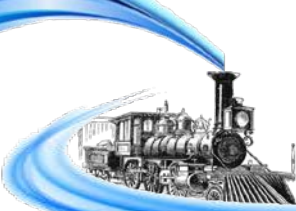
3. Андрущенко В. Освітня доктрина як основа стратегії модернізації освіти в Україні. *Вестник Херсонского государственного университета*. 2001. № 2 (11). С. 5–7.
4. Коршунова Н.В. Поняття державної політики: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. 240 с.
5. Кравець В.М., Павлишин О.В., Роговенко М.М. Політика як соціальне явище. Історія розвитку політичної думки: Курс лекцій. 2018. URL: [https://arm.naiu.kiev.ua/books/politolog\(2018-11-14\)/inf/autors.html](https://arm.naiu.kiev.ua/books/politolog(2018-11-14)/inf/autors.html)
6. Корсак К. Освіта, суспільство, людина в ХХІ столітті: інтегрально-філософський аналіз. Київ; Ніжин, 2004. 218 с.
7. Ланських О. Б. Метаморфози державної освітньої політики у контексті глобалізаційних процесів. *Multiversum Philosophical almanac*. 2015. № 5-6.
8. Філіпова В. Д. Законодавство як чинник державної політики в галузі освіти України: нормативноправовий аспект. *Державне управління: інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 10. С. 155-158.
9. Колодій І. С. Сучасні тенденції державної освітньої політики України. Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні: зб. тез доп. XI наук.- практ. конф., 30 бер.-4 квіт. 2015 р. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2015. С. 235–239.
10. Наливайко Л. П. Трансформація державної освітньої політики в Україні в умовах євроінтеграції. *Право і суспільство*. 2015. № 3. Ч. 3. С. 31–36.
11. Андрущенко В.П., Савельєв В.Л. Освітня політика (огляд порядку денного). Київ : «МП Леся», 2010. 368 с.
12. Тицька Я. О. Державна політика у сфері освіти: правовий аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 2. С. 55–60.
13. Парпан У. М., Хомишин І. Ю. Значення та вплив освітніх концепцій на становлення людини як особистості в сучасному освітньому просторі. *Митна справа*. 2011. № 5. Ч. 2. С. 69–73.
14. Прокопенко Л. Державна освітня політика: історико-теоретичний аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2009. № 3. С. 19-27.
15. Веремієнко Т. Соціокультурна динаміка в процесі глобальних трансформацій. *Міжнародна економічна політика*. 2008. № 1-2. URL: http://iejjournal.com/journals/8-9/2008_6_Veremienko.pdf
16. Марченко О. В. Методологічні стратегії дослідження освітнього простору: монографія. Дніпропетровськ: Інновація, 2012. 350 с.
17. Подольська Є.А., Подольська Т.В. Соціологія: 100 питань - 100 відповідей : навчальний посібник. Київ: Інокс, 2009. 352 с.
18. Пометун О. Проблеми розвитку шкільної історичної освіти в Україні в ХХ столітті: автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01; 13.00.02. / Інститут педагогіки АПН України. Київ, 1996. 51 с.
19. Баханов К. О. Оновлення змісту сучасної шкільної історичної освіти: монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2005. 326 с.
20. Удод О. Українська історична дидактика: академічний дискурс (До 80-річчя Інституту історії України): монографія. Київ: НАН України, Ін-т історії України, 2016. 214 с.
21. Томаченко О. В. Політика України у галузі шкільної історичної освіти (1991–2009 рр.) : дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2015. 285 с.

22. Томаченко О. Трансформаційні процеси у шкільній історичній освіті України. *Історичний архів*. Вип. 4. 2010. С. 112-115.
23. Яковенко Н. Нариси кризової історіографії. *Критика*. 2006. №1-2. С. 23-27.
24. Зашкільняк Л. Замітки про сучасну українську історіографію. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2009. №15. С. 13-29.
25. Зашкільняк Л. О. Про свободу і обмеження в пізнанні минулого: українська історіографія на початку ХХІ століття. *Харківський історіографічний збірник*. 2016. Вип. 15. С. 14-26.

References:

1. Krasniakov Ye. (2011). *Derzhavna osvithnia polityka: sutnist poniattia, systemnist, istoryko-politychni aspekty. [State educational policy: the essence of the concept, systematicity, historical and political aspects]*. Viche. 20. Retrieved from URL: <https://veche.kiev.ua/journal/2757/> [in Ukrainian].
2. Zhuravskiy V. S. (2003). *Derzhavna osvithnia polityka: poniattia, systemnist, politychni aspekty. [State educational policy: concept, system, political aspects]*. *Pravova derzhava: shchorichnyk naukovykh prats Instytutu derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy*. 14. 20–30. [in Ukrainian].
3. Andrushchenko V. (2001). *Osvithnia doktryna yak osnova stratehii modernizatsii osvity v Ukraini. [Educational doctrine as the basis of the strategy of modernization of education in Ukraine]*. *Vestnyk Khersonskoho hosudarstvennoho unyversyteta*. № 2 (11). 5–7. [in Ukrainian].
4. Korshunova N.V. (2018). *Poniattia derzhavnoi polityky: teoretyko-pravove doslidzhennia : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 [The concept of state policy: theoretical and legal research: diss. ... candidate law Sciences: 12.00.01 rhetorical and legal research: diss. ... candidate law Sciences: 12.00.01]*. / *Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav*. Kyiv. 240. [in Ukrainian].
5. Kravets V.M., Pavlyshyn O.V., Rohovenko M.M. (2018). *Polityka yak sotsialne yavyshe. Istoriia rozvytku politychnoi dumky: Kurs lektsii. [Politics as a social phenomenon. History of the development of political thought: A course of lectures]*. Retrieved from URL: [https://arm.naiu.kiev.ua/books/politolog\(2018-11-14\)/inf/autors.html](https://arm.naiu.kiev.ua/books/politolog(2018-11-14)/inf/autors.html) [in Ukrainian].
6. Korsak K. (2004). *Osvita, suspilstvo, liudyna v XXI stolitti: intehralno-filosofskiy analiz. [Education, society, man in the XXI st century: integral-philosophical analysis]*. Kyiv; Nizhyn. [in Ukrainian].
7. Lanskykh O. B. (2015). *Metamorfozy derzhavnoi osvithnoi polityky u konteksti hlobalizatsiinykh protsesiv. [Metamorphoses of state education policy in the context of globalization processes]*. *Multiversum Philosophical almanac*. 5-6. [in Ukrainian].
8. Filipova V. D. (2013). *Zakonodavstvo yak chynnyk derzhavnoi polityky v haluzi osvity Ukrainy: normatyvno-pravoviy aspekt. [Legislation as a factor of state policy in the field of education of Ukraine: regulatory aspect]*. *Derzhavne upravlinnia: investytsii: praktyka ta dosvid*. 10. 155-158. [in Ukrainian].
9. Kolodii I. S. (2015). *Suchasni tendentsii derzhavnoi osvithnoi polityky Ukrainy. [Modern trends of the state educational policy of Ukraine]*. *Problemy ta perspektyvy rozvytku ekonomiky i pidpriemnytstva ta kompiuternykh tekhnolohii v Ukraini : zb. tez dop. KhI nauk.- prakt. konf., 30 ber.-4 kvit. 2015 r. Lviv : Vyd-vo Lvivskoi politekhniky*. 235–239. [in Ukrainian].
10. Nalyvaiko L. P. (2015). *Transformatsiia derzhavnoi osvithnoi polityky v Ukraini v umovakh yevrointehratsii. [Transformation of the state education policy in Ukraine in the conditions of European integration]*. *Pravo i suspilstvo*. 3. 3. 31–36. [in Ukrainian].

11. Andrushchenko V.P., Saveliev V.L. (2010). Osvitnia polityka (ohliad poriadku dennoho). [Education policy (overview of the agenda)]. Kyiv : «MP Lesia». [in Ukrainian].
12. Tytska Ya. O. (2018). Derzhavna polityka u sferi osvity: pravovyi aspekt. [State policy in the field of education: legal aspect]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. 2. 55–60. [in Ukrainian].
13. Parpan U. M., Khomyshyn I. Yu. (2011). Znachennia ta vplyv osvitnikh kontseptsii na stanovlennia liudyny yak osobystosti v suchasnomu osvitnomu prostori. [The importance and influence of educational concepts on the formation of a person as an individual in the modern educational space]. *Mytna sprava*. 5. 2. 69–73. [in Ukrainian].
14. Prokopenko L. (2009). Derzhavna osvitnia polityka: istoryko-teoretychnyi aspekt. [State educational policy: historical and theoretical aspect]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*. 3. 19-27. [in Ukrainian].
15. Veremiienko T. (2008). Sotsiokulturna dynamika v protsesi hlobalnykh transformatsii. [Sociocultural dynamics in the process of global transformations]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka*. 1-2. Retrieved from ULR: http://iepjournals.com/journals/8-9/2008_6_Veremienko.pdf [in Ukrainian].
16. Marchenko O. V. (2012). Metodolohichni stratehii doslidzhennia osvitnoho prostoru: monohrafiia. [Methodological strategies of educational space research: monograph]. Dnipropetrovsk: Innovatsiia. [in Ukrainian].
17. Podolska Ye.A., Podolska T.V. (2009). Sotsiolohiia: 100 pytan - 100 vidpovidei : navchalnyi posibnyk. [Sociology: 100 questions - 100 answers: study guide]. Kyiv: Inoks. [in Ukrainian].
18. Pometun O. (1996). Problemy rozvytku shkilnoi istorychnoi osvity v Ukraini v XX stolitti: avtoref. dys... d-ra ped. nauk: 13.00.01; 13.00.02. [Problems of the development of school history education in Ukraine in the 20th century: autoref. dis... Dr. Ped. Sciences: 13.00.01; 13.00.02]. / Instytut pedahohiky APN Ukrainy. Kyiv. [in Ukrainian].
19. Bakhanov K. O. (2005). Onovlennia zmistu suchasnoi shkilnoi istorychnoi osvity: monohrafiia. [Updating the content of modern school history education: a monograph]. Donetsk : Yuho-Vostok. [in Ukrainian].
20. Udod O. (2016). Ukrainska istorychna dydaktyka: akademichnyi dyskurs (Do 80-rihchia Instytutu istorii Ukrainy): monohrafiia. [Ukrainian historical didactics: academic discourse (To the 80th anniversary of the Institute of History of Ukraine): monograph]. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy. [in Ukrainian].
21. Tomachenko O. V. (2015). Polityka Ukrainy u haluzi shkilnoi istorychnoi osvity (1991–2009 rr.) : dys. ... kand. istor. nauk: 07.00.01 [Policy of Ukraine in the field of school history education (1991–2009): dissertation. ... candidate history Sciences: 07.00.01]. / Skhidnoievropeiskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. Lutsk. [in Ukrainian].
22. Tomachenko O. (2010). Transformatsiini protsesy u shkilnii istorychnii osviti Ukrainy. [Transformational processes in school historical education of Ukraine]. *Istorychnyi arkhiv*. 4. 112-115. [in Ukrainian].
23. Yakovenko N. (2006). Narysy kryzovoi istoriografii. [Essays of crisis historiography]. *Krytyka*. 1-2. 23-27. [in Ukrainian].
24. Zashkilniak L. (2009). Zamitky pro suchasnu ukrainsku istoriografiu. [Notes on modern Ukrainian historiography]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*. 15. 13-29. [in Ukrainian].
25. Zashkilniak L. O. (2016). Pro svobodu i obmezhenia v piznanni mynuloho: ukrainska istoriografiia na pochatku XXI stolittia. [About freedom and limitations in knowledge of the past: Ukrainian historiography at the beginning of the XXI st century]. *Kharkivskiy istoriografichnyi zbirnyk*. 15. 14-26. [in Ukrainian].

УДК 371.2:378

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-915-926](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-915-926)

Кобильник Тарас Петрович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізики та інформаційних систем, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м.Дрогобич, <https://orcid.org/0000-0002-2703-7570>

Гринаш Лілія Петрівна здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності Середня освіта (Інформатика), Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м.Дрогобич, <https://orcid.org/0000-0002-7595-5544>

Дзямко Вікторія Володимирівна здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності Середня освіта (Інформатика), Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м.Дрогобич, <https://orcid.org/0009-0008-8595-022X>

Чапля Володимир Орестович здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності Середня освіта (Інформатика), Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м.Дрогобич, <https://orcid.org/0009-0006-6622-2900>

МЕТОД ПРОЄКТІВ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІНФОРМАТИКИ СТАРШОЇ ШКОЛИ

У статті аналізується метод проєктів для активізації навчальної діяльності учнів на уроках інформатики в старшій школі. Щоб стимулювати інтерес учня до вивчення інформатики, необхідно використовувати способи створення ситуації новизни й актуальності проблем, що вивчаються. Тобто необхідний взаємозв'язок змісту навчання з життєвими ситуаціями, усвідомлення соціальної та особистісної значущості оволодіння інформаційними технологіями. Це важливий фактор підвищення рівня навчальної мотивації. Одним із методів, за допомогою якого цього можна досягти, є метод проєктів. Метод проєктів є ефективним методом отримання запланованих результатів навчання. Важливим завданням для вчителя є поєднання методу проєктів з класно-урочною системою. У статті подано описи прикладів проєктної діяльності вчителя та учнів на уроках інформатики за темами «Бази даних», «Графічний інтерфейс користувача» та «Статистичні

моделі прогнозування». Проект супроводжується описом деталей, з якими учні можуть зіткнутися під час роботи. Відзначено важливість проведення публічного захисту проекту. Це дозволить учням обговорити результати своєї роботи з вчителями та іншими учнями, отримати зворотний зв'язок, визначити сильні та слабкі сторони проекту і напроми подальших досліджень. Крім того, це допоможе учням набути навичок виступати перед аудиторією та відповідати на запитання слухачів. Метод проектів на уроках інформатики у старшій школі має значний педагогічний потенціал, оскільки його використання сприяє активізації різних видів інформаційної діяльності учнів у створенні інформаційних продуктів з урахуванням пізнавальних інтересів і здібностей та вибору відповідних засобів ІКТ. Перспективним напрямком майбутніх досліджень вбачаємо у розробці навчально-методичних матеріалів, пов'язаних із застосуванням методів активного навчання інформатики.

Ключові слова: шкільний курс інформатики; метод проектів; бази даних; основи графічного інтерфейсу; статистичний аналіз.

Kobylyk Taras Petrovych PhD (Pedagogical Science), Associate Professor, Associate Professor of the Physics and Information Systems Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, St. Ivan Franko, 24, Drohobych, <https://orcid.org/0000-0002-2703-7570>

Hrynash Liliia Petrivna postgraduate student in Secondary Education (Informatics), Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, St. Ivan Franko, 24, Drohobych, <https://orcid.org/0000-0002-7595-5544>

Dziamko Viktoriia Volodymyrivna postgraduate student in Secondary Education (Informatics), Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, St. Ivan Franko, 24, Drohobych, <https://orcid.org/0009-0008-8595-022X>

Chaplia Volodymyr Orestovych postgraduate student in Secondary Education (Informatics), Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, St. Ivan Franko, 24, Drohobych, <https://orcid.org/0009-0006-6622-2900>

PROJECT METHOD IN A HIGH SCHOOL INFORMATICS COURSE

Abstract. In the article, we analyze the method of projects to activate the educational activity of students in computer science classes in high school. To stimulate the student's interest in learning computer science, it is necessary to use ways to create a situation of novelty and relevance of the problems being studied. That is, there is a need for a relationship between the content of training and life

situations, and awareness of the social and personal significance of mastering information technologies. This is an important factor in increasing the level of learning motivation. One of the methods by which this can be achieved is the project method. The project method is an effective method of obtaining planned learning outcomes. An important task for the teacher is to combine the project method with the classroom lesson system. In the article, we provide descriptions of examples of project activities of teachers and students in computer science lessons on the topics “Databases”, “Graphical User Interface” and “Statistical Forecasting Models”. The project is accompanied by a description of the details students may encounter during their work. The importance of conducting the public defence of the project is noted. This will allow students to discuss the results of their work with teachers and other students, receive feedback, identify the strengths and weaknesses of the project, and identify directions for further research. In addition, this will help students acquire skills to speak in front of an audience and answer questions from listeners. The project method in informatics lessons in high school has significant pedagogical potential, since its use contributes to the activation of various types of information activities of students in creating information products, taking into account cognitive interests and abilities and the choice of appropriate ICT tools.

We see the development of educational and methodological materials related to the use of active learning methods of informatics as a promising direction for future research.

Keywords: school computer science course; project method; databases; graphical user interface; statistical analysis.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток суспільства характеризується проникненням цифрових технологій у всі сфери життя. Відповідно важливу роль у шкільній освіті відіграє такий предмет як «Інформатика».

Для стимулювання інтересу учня до навчання, в тому числі й інформатики, необхідно використовувати методи створення ситуації новизни, актуальності досліджуваних проблем. Тобто необхідний зв'язок між змістом навчання та життєвими ситуаціями, усвідомленням суспільної та особистісної значущості опанування інформаційними технологіями. Це є важливим фактором підвищення рівня мотивації навчання. Одним з методів, за допомогою якого цього можна досягти, це метод проєктів.

Застосування методу проєктів на уроках інформатики поєднує в собі творчість учителя та учнів. У процесі навчання інформатики робота вчителя спрямована на формування в учнів певних компетентностей та результатів навчання, що визначені навчальною програмою. Використання методу проєктів сприяє активізації пізнавальних здібностей учнів. Зрозуміло, що неможливо орієнтувати всі уроки тільки на інтереси учнів, оскільки це

позбавляє процес навчання систематичності та знижує рівень навчання. Проектна діяльність учнів не може вийти за межі наявних у нього знань, тому перед початком роботи він повинен ці знання здобути. Поєднання методу проєктів і звичайної класно-урочної системи – це досить складне для вчителя завдання.

Одним із можливих шляхів вирішення окресленої проблеми є використання методу проєктів, як альтернативної багатогранної педагогічної технології, оскільки педагогічна діяльність, побудована на засадах цієї технології, надасть можливість покращити мотивацію до навчання, підвищить рівень навчальних досягнень школярів, а також забезпечить формування і розвиток загальних, предметних, міжпредметних і цифрових компетентностей, що особливо актуально під час навчання інформатики у загальній середній школі.

Шкільний курс інформатики спрямований на формування в учнів інформаційного світогляду та розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності. Тому навчання інформатики з використанням методу проєктів орієнтує учнів на створення та використання інформаційного продукту (інформаційного ресурсу, інформаційної моделі, програми).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу методу проєктів як методу активного навчання присвячено значну кількість досліджень. Ця тематика у психолого-педагогічній науці не є новою, проте залишається актуальною і сьогодні, особливо у навчанні інформатики.

Метою методу проєктів є спонукання учнів до самостійного формування знань і вмінь, розвитку ініціативності, комунікабельності, логічного мислення, виявлення проблем і прийняття відповідних рішень, розвитку їхньої самостійної творчої активності [1].

Романчук Т.М. на уроках інформатики, зокрема у вивченні тем «Комп'ютерні презентації», «Створення друкованих видань та їх дизайн», «Мова HTML і web дизайн» використовує метод проєктів. Тематику проєктів вчитель надає сам, або учні можуть запропонувати власну тему проєкту. Працюючи над проєктом, учні набувають навичок самостійної роботи, виробляють вміння працювати з різними джерелами інформації, виділяти потрібну, а також структурувати її. У свою чергу вчитель виступає консультантом, який спрямовує учнів у правильне русло [5].

У статті [2] автори для навчання баз даних пропонують використовувати метод проєктів та обґрунтовують його переваги у навчанні інформатики. Зокрема, застосування методу проєктів на уроках інформатики створює позитивну мотивацію, розвиває навички командної роботи та відчуття відповідальності.

У статті [4] подано авторські підходи до організації навчання інформатики у 5-6 класах з використанням методу проєктів. Авторами

аналізують вплив проєктної діяльності учнів на формування ІКТ-компетентності та пропонують форми організації роботи учнів над проєктами.

О.Мельник [3] обґрунтовує використання методу проєктів як ефективний спосіб формування ключових компетентностей старшокласників та реалізації дослідницьких, практичних та творчих здібностей та аналізує.

Автори дослідження [6] провели класифікацію навчальних проєктів, конкретизували основні переваги та недоліки використання проєктних технологій під час навчальних занять, уточнили можливості використання методу проєктів на уроках інформатики.

На умови та доцільність використання методу проєктів вказує О.А. Фурман [7]. На її думку, проєкти виправдані тільки на матеріалі високого рівня значимості (методологічного, загальнонаукового, тематичного), тому що акцентування уваги шляхом використання методів активного навчання на другорядному матеріалі може принести більше шкоди, ніж користі: головне виявиться на другому плані й може бути упущено, а другорядне буде засвоєно.

Мета статті - розкрити сутність методу проєктів, навести приклади використання методу проєктів у навчанні учнів інформатики у старшій школі.

Виклад основного матеріалу. У старшій школі часина роботи учнів на інформатики так чи інакше пов'язана з виконанням проєктних завдань. Проєкт – це самостійна робота учнів, присвячена тим питанням, які цікаві учням. Очевидно, що вибір теми проєкту учнями здійснюється з переліку запропонованих вчителем. Проте учні можуть і пропонувати і власні теми для проєктів.

Проєкт можна виконувати одному або в групі, якщо робота є об'ємною, і одній людині складно самій все зробити. Так, наприклад, програмісти пишуть програмний код для комп'ютерів. Сучасні програми можуть містити десятки і навіть сотні тисяч рядків коду, тому створюють команди професійних програмістів, кожен з яких виконує свою частину роботи.

Проєкт – це робота, яку виконують протягом певного (обмеженого) часу, тому учням потрібно визначити, коли планується завершення проєкту. Проєкт повинен мати результат. Проєкти на уроках інформатики, як правило, завершуються розробкою інформаційних продуктів – програм, презентацій, доповідей, звітів тощо.

Робота над проєктом містить кілька етапів: постановка задачі, вибір методів дослідження, підготовка вхідних даних, проведення дослідження, аналіз результатів, підготовка звіту.

Надзвичайно корисним є проведення публічного захисту проєкту. Це надасть змогу учням обговорити результати своєї роботи з учителями та іншими учнями, отримати відгуки, виявити сильні та слабкі сторони проєкту, визначити напрямки для подальших досліджень. Крім цього, це сприятиме

набуттю навичок в учнів виступати перед аудиторією і відповідати на питання слухачів. Ці якості дуже знадобляться учням у майбутньому.

Наведемо кілька прикладів проєктів з інформатики, опишемо деталі, які можуть виникати в учнів у процесі роботи над проєктами.

1. Приклад проєкту з баз даних. Завдання проєкту: підготувати базу даних про випускників Вашої школи.

Деталізуємо завдання. Перше за все треба визначити, які дані про випускників доцільно вносити до цієї бази?

У програмі MS Access створіть базу даних з назвою «Випускники», яка буде містити однойменну таблицю з такою структурою (Рис. 1):

Студенти	
Ім'я поля	Тип даних
КодСтудента	Автонумерація
Прізвище	Короткий текст
Ім'я	Короткий текст
Побатькові	Короткий текст
ДатаНародження	Дата й час
ЗЗСО	Короткий текст
Клас	Короткий текст
РікЗакінчення	Число
РікВступу	Число
НабранийБал	Число

Рис. 1

1. Які поля, на Вашу думку, доцільно додати до цієї таблиці?
2. Які поля таблиці можуть бути однаковими для всіх випускників?
3. Якщо би цю базу даних Ви створювали тільки для випускників Вашого ЗЗСО, яке б поле є зайвим?

Припустимо, Вам необхідно створити базу даних випускників, які закінчили середню школу і в різні роки вступили на навчання заклади вищої освіти (ЗВО). Для цього детальніше розглянемо структуру таблиці «Випускники», яка є створена раніше. Оскільки база охоплює тільки випускників Вашої школи, то є очевидним, дані у полі «ЗЗСО» (школа, яку закінчив студент) будуть однаковими для всіх записів. Тобто це поле є зайвим, оскільки всі студенти у базі є випускниками одного і того ж ЗЗСО.

Важливим є, до якого закладу освіти вступив випускник, але такого поля у таблиці «Випускники» нема. Тому до структури таблиці необхідно додати поле про заклад освіти (наприклад, ЗВО). Слід звернути увагу і на те, що кілька випускників можуть вступити на навчання до одного і того ж закладу освіти. Тоді при заповненні таблиці потрібно буде повторно написати одні і ті ж відомості кілька разів. Тут виникає кілька проблем.

По-перше, така база даних займає більше місця. Якщо назва деякого закладу освіти (наприклад, ДДПУ імені Івана Франка) достатньо написати і зберегти один раз, навіщо це писати три або більше разів?

По-друге, при повторному введенні одних і тих же відомостей можлива поява помилок. Так, наприклад, якщо у назві закладу вищої освіти буде допущена помилка, то при пошуку за назвою даного ЗВО результати будуть не повними.

По-третє, кожного разу, коли заклад освіти перейменовують, є необхідність внесення відповідних змін у всі записи, де він згадується.

Найкраще вирішення цієї проблеми полягає у тому, щоб розділити таблицю «Випускники» на дві таблиці «Випускники» і «ЗВО», а потім зв'язати їх за допомогою ключових полів.

Це саме стосується і спеціальності, на яку вступив випускник. Цю проблему можна вирішити подібним чином.

Отже, доцільно створити у базі даних «Випускники» не одну таблицю, а три – «Випускники» (Рис. 1), «ЗВО» та «Спеціальності» (Рис. 2, Рис. 3).

Ім'я поля	Тип даних
КодЗВО	Автонумерація
НазваЗВО	Короткий текст

Рис. 2

Ім'я поля	Тип даних
КодСпеціальності	Автонумерація
НазваСпеціальності	Короткий текст

Рис. 3

У кожній таблиці перше поле задане як ключове, оскільки за ним однозначно визначається запис.

Очевидним є те, що існують певні зв'язки між таблицями бази даних «Випускники». Такі зв'язки існують як між таблицями «Випускники» і «ЗВО», так і між таблицями «Випускники» і «Спеціальності», оскільки кожен випускник вступає на навчання у певний ЗВО на певну спеціальність. Тому наступним кроком є встановлення зв'язків між таблицями.

Слід зауважити, що спеціальностей для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти є більше ста. Проте відомо, що в кожному ЗВО є тільки деяка частина цих спеціальностей. Необхідно внести такі зміни у структуру бази даних «Випускники», щоб після вказання ЗВО відкривався не весь список

спеціальностей таблиці «Спеціальності», а тільки спеціальності даного ЗВО. Для цього додатково необхідно створити таблиці, які включали б спеціальності для кожного ЗВО.

2. Приклад проєкту з розділу «Графічний інтерфейс користувача». Зауважимо, що будемо використовувати мову Python і модуль tkinter. Завдання проєкту полягає у створенні найпростішого текстового редактора, у якому можна відкривати, редагувати і зберігати текстові файли.

Проаналізувавши завдання проєкту, учні роблять висновок, що у застосунку обов'язково повинні бути такі елементи:

- віджет кнопки (наприклад, з назвою `btn_open`) для відкриття файлу, який необхідно редагувати;
- віджет кнопки (наприклад, з назвою `btn_save`) для зберігання змін;
- віджет для введення великого тексту (наприклад, з назвою `txt_edit`) для створення та редагування текстового файлу.

Зауваження. Назви віджетів можуть бути іншими, але повинні відображати їхнє функціональне призначення.

Далі необхідно визначити розташування цих віджетів. Наприклад, вони будуть розміщені таким чином, щоб дві кнопки були у лівій верхній частині вікна, а текстове поле – з правої.

Визначимо наступні вимоги до застосунку. Вікно повинно бути висотою мінімум 800 пікселів, ширина текстового поля `txt_edit` також повинна бути мінімум 800 пікселів. Весь макет повинен бути адаптивним, тобто якщо розмір вікна змінюється, то також змінюється і розмір текстового поля `txt_edit`. Проте ширина рамки з кнопками не повинна змінюватися.

Тепер, коли є розроблений план, можна приступати до написання застосунку. Перший крок – створити всі необхідні віджети. Для цього необхідно:

- імпортувати модуль `tkinter`;
- створити нове вікно з заголовком «Текстовий редактор»;
- встановити конфігурації рядків і стовпців;
- створити чотири віджети: текстовий бокс, рамка, кнопки для відкриття та зберігання файлу.

Після цього можна приступати до роботи над макетом застосунку: дати назву застосунку, розмістити у вікні дві кнопки з відповідними назвами та текстове поле.

У такому застосунку поки що не можна нічого робити (крім набору тексту), тому необхідно створити команди для кнопок. Кнопка `btn_open` повинна показувати діалогове вікно вибору файлу і надавати можливість користувачу вибирати файл з комп'ютера. Потім файл повинен відкритися, і його вміст має відобразитися у текстовому полі `txt_edit`. Для цього необхідно

створити функцію `open_file()`. Наступний крок – це створення функції для кнопки `btn_save`. За цією функцією повинно відкриватися діалогове вікно зберігання файлу, щоб користувач міг вибрати, куди би він хотів зберегти файл. Крім того, як для кнопки `btn_open`, так і для кнопки `btn_save` потрібно передбачити таку дію. При відкриванні файлу або при його збереженні у заголовку вікна відображається шлях до цього файлу.

Таким чином, ми навели орієнтовний план роботи над проєктом. Зрозуміло, що при створенні застосунку на всіх етапах необхідно здійснювати його тестування. Останнім етапом є презентація застосунку.

3. Приклад проєкту з теми «Моделі статистичного прогнозування».

Розглянемо приклад знаходження частоти захворюваності жителів міста бронхіальною астмою від якості повітря. Кожному зрозуміло, що така залежність існує. Очевидно, що чим більша забрудненість повітря, тим більше хворих астмою.

Для вирішення таких проблем на допомогу приходить статистика.

Відомо, значний вплив на бронхіально-легеневі захворювання має чадний газ. Поставивши за мету визначити цю залежність, фахівці проводять збір даних. Вони збирають відомості з різних міст про середній рівень концентрації чадного газу в атмосфері і про захворювання астмою (кількість хронічно хворих на 1000 жителів). Забрудненість повітря будемо характеризувати концентрацією чадного газу – C (мг/м³). Одиниця вимірювання – маса чадного газу, що міститься в одному кубічному метрі повітря, виражається в міліграмах. Рівень захворюваності будемо характеризувати кількістю хворих астмою на 1000 жителів певного міста – P (хв./тис.). Отримані дані можна подати у вигляді таблиці, а також у вигляді точкової діаграми.

Тут доцільно звернути увагу учнів на два моменти. По-перше, статистичні дані завжди є наближеними, усередненими. Тому вони мають оціночний характер, проте правильно відображають характер залежності величин. По-друге, для вірогідності результатів, отриманих шляхом аналізу статистичних даних, цих даних повинно бути багато.

Питання учням: а як побудувати математичну модель такого явища? Зрозуміло, що потрібно отримати формулу, за якою б відображалася залежність кількості хронічно хворих P від концентрації чадного газу C . Математично це означає: відшукати функцію залежності P від C : $P(C)$. Вид такої функції є не відомим. Її треба відшукувати методом підбору за експериментальними даними.

Зрозуміло, що графік шуканої функції повинен проходити близько до точок діаграми експериментальних даних. Будувати функцію так, щоб її графік точно проходив через всі точки, немає змісту. По-перше, математичний

вигляд такої функції може бути надто складним. По-друге, як зазначалось вище, експериментальні дані є наближеними.

Звідси і випливають основні вимоги до шуканої функції:

- вона повинна бути достатньо простою для використання її в подальших обчисленнях;
- графік цієї функції повинен проходити близько до експериментальних точок так, щоб відхилення цих точок від графіка були мінімальними і рівномірними.

Побудова регресійної моделі здійснюється у два етапи: підбір виду функції та обчислення параметрів функції. Найчастіше вибір здійснюють між такими функціями: лінійною, квадратичною, логарифмічною, експоненціальною та степеневою.

Якщо вибрано (свідомо або наугад) одну з запропонованих функцій, то далі необхідно підібрати параметри так, щоб графік функції проходив якомога ближче до експериментальним точкам. Що означає «проходив якомога ближче»? Відповісти на це питання означає запропонувати метод обчислення параметрів. Такий метод називається методом найменших квадратів. Суть його полягає в такому: шукана функція повинна бути побудована так, щоб сума квадратів відхилень у-координат всіх експериментальних точок від у-координат графіка функції була найменшою.

Маючи регресійну математичну модель, можна здійснювати прогнозування шляхом обчислень. Тепер можна оцінити рівень захворюваності астмою не тільки для тих значень концентрації чадного газу, які були отримані експериментальним шляхом, але й для інших значень. Це є важливим з практичної точки зору. Наприклад, якщо у місті планується побудувати завод, який буде викидувати в атмосферу чадний газ, то, розрахувавши його можливу концентрацію, можна передбачити, як це відобразиться на рівні захворюваності на астму жителів цього міста.

Існує два способи прогнозування за регресійною моделлю: відновлення

Слід зауважити, що використовувати регресійну модель для прогнозування треба обережно, особливо поза межами експериментальних даних. У даному прикладі при екстраполяції не вартує далеко відходити від мінімальних та максимальних експериментальних значень. Цілком можливо, що далі характер залежності може суттєво змінитися. Що буде поза межами цієї області невідомо. Будь-яка екстраполяція базується на припущенні: поза межами експериментальної області закономірності зберігаються.

Висновки. Метод проектів на уроках інформатики у старших класах має значний педагогічний потенціал, тому що його використання сприяє:

- формуванню умов для засвоєння учнями таких можливостей інформаційних технологій, які надають можливість досліджувати об'єкт

пізнання у процесі його інформаційного моделювання і проведення комп'ютерного експерименту.

– активізації різних видів інформаційної діяльності учнів у процесі створення інформаційних продуктів з врахуванням пізнавальних інтересів та здібностей та вибір відповідних засобів ІКТ.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо розробці навчально-методичних матеріалів, що стосуються використання методів активного навчання інформатики у старших класах.

Література:

1. Дебре О. С. Метод проєктів як засіб розвитку учнів старших класів. *Вища школа*. №2 (187). 2020. С. 37-44.
2. Кобильник Т.П., Жидик В.Б. Методичні аспекти навчання баз даних у старшій школі. *Молодь і ринок*. 2024, №1 (221). С.152-156.
3. Мельник О. Метод проєктів у навчальній діяльності старшокласників на уроках інформатики. *Молодь і ринок*. 2015, №8 (127). С. 87-90.
4. Морзе Н.В., Барна О.В., Вембер В.П., Кузьмінська О.Г. Проєктна діяльність як засіб формування ІКТ-компетентності учнів. *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах*. 2014, №3 (51). С.52-59.
5. Романчук Т.М. Організація роботи з обдарованими дітьми на уроках інформатики. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2013, №5. С.11-12.
6. Сікора Я.Б., Карплюк С.О., Грінчук І.О., Оленюк Д.О. Використання методу проєктів на уроках інформатики в закладах загальної середньої освіти як одна із ефективних педагогічних технологій. *Перспективи та інновації науки*. 2022, №8(13). С.278-288.
7. Фурман О. А. Шляхи та методи активізації навчально-пізнавальної діяльності засобами комп'ютерних технологій. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2012. Вип. 33. С. 524-529.

References:

1. Debre, O. Metod proiektiv yak zasib rozvytku uchniv starshykh klasiv [Project Activities as a Development of Higher Class Pupils]. "High school". No.2 (187). pp.37-44. [in Ukrainian]
2. Kobylnyk, T & Zhydyk, V. (2024) Methodychni aspekty navchannia baz danykh u starshii shkoli [Methodical aspects of learning databases in high school]. "Youth and market". No.1 (221). pp.152-156. [in Ukrainian]
3. Melnyk, O. (2015). Metod proektiv u navchalnii diialnosti starshoklasnykiv na urokakh informatyky [A method of projects is in educational activity of senior pupils on lessons in informatics]. "Youth and market". No.8(127). pp.87-90. [in Ukrainian]
4. Morze, N., Barna, O., Vember, V. & Kuzminska, O. (2014). Proektna diialnist yak zasib formuvannia IKT-kompetentnosti uchniv [Project activity as a way to shape the ICT competence of students]. "Computer science and information technologies in initial deposits". No.3 (51). pp.52-59. [in Ukrainian]
5. Romanchuk, T. (2013). Orhanizatsiia roboty z obdarovanymy ditmy na urokakh informatyky [Organization of work with gifted children in computer science classes]. Computer in school and family. No.5. pp.11-12. [in Ukrainian]

6. Sikora, Ya., Karpliuk, S., Hrinchuk I.& Oleniuk D. (2022). Vykorystannia metodu proektiv na urokakh informatyky v zakladakh zahalnoi serednoi osvity yak odna iz efektyvnykh pedahohichnykh tekhnolohii [Use of project-based learning at information technology lessons in secondary education as one of effective pedagogical technologies]. “Prospects and innovations of science”. No8 (13). pp.278-288. [in Ukrainian]

7. Furman, O. (2012). Shliakhy ta metody aktyvizatsii navchalno-piznavalnoi diialnosti zasobamy kompiuternykh tekhnolohii [Ways and methods of activating educational and cognitive activity by means of computer technologies]. “Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training: Methodology, Theory, Experience, Problems”. No. 33. pp. 524-529. [in Ukrainian]

УДК 378.031.32

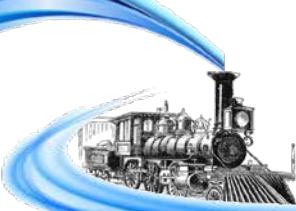
[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-927-938](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-927-938)

Ковальчук Інна Владиславівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра педагогіки та соціальної роботи, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, <https://orcid.org/0000-0002-8040-7235>

Кройтор Ольга Петрівна кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри професійної та технологічної освіти і загальної фізики, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра професійної та технологічної освіти і загальної фізики, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, <https://orcid.org/0000-0003-4541-3805>

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ЛЕКЦІЙ

Анотація. У статті підкреслено, що швидкий розвиток навчальних технологій та виклики, які отримує сучасна освіта зумовлюють перегляд існуючих звичних підходів до проведення занять у вищій школі. Професійні вимоги до підготовки майбутніх фахівців вимагають від викладачів швидкої адаптації до інновацій сучасності, своєчасного оновлення навчального матеріалу, використання сучасних методів та підходів до навчання, які дозволяють не тільки забезпечити затребувані компетенції та програмовані результати навчання, а ще й зробити сам процес навчання більш цікавим та різноманітним. У цьому контексті особливої ваги набувають лекційні заняття, які залишаються основною формою навчання в українських освітніх закладах. У статті розглянуто особливості структури різних видів лекцій, особливу увагу нами звернено, що лекції з навчальних дисциплін не тільки дозволяють передати студентам інформацію, але й забезпечують її ефективне засвоєння завдяки використанню інтерактивних методів навчання, які урізноманітнюють навчальний процес, забезпечують активну взаємодію між усіма учасниками навчального процесу, стимулюють ініціативність, самостійність, креативність. Серед усього різноманіття інтерактивних методів, які можна використати під час проведення лекцій розглянуто деякі переваги таких методів як «Шість чому», «Риба-метод», «Кластер», «Оцінка іншого фахівця», «Таблиця ЗХД». У результаті опитування здобувачів вищої освіти природничих спеціальностей

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича встановлено, що більшість респондентів вважають за доцільне використовувати інтерактивні методи під час лекцій на різних етапах їхнього проведення, опитувані визначили також оптимальний час на використання інтерактивних методів під час лекції. Теоретичний аналіз проблеми, та проведене опитування здобувачів вищої освіти переконали, що лекція як форма навчання в закладах вищої освіти потребує модернізації відповідно до потреб розвитку новацій в освіті. Тому є доцільність продовжувати дослідження у цьому напрямі, обговорювати проблему на педагогічних форумах та конференціях.

Ключові слова: інтерактивні методи, «Риба-метод», «Кластер», «Таблиця ЗХД», «оцінка іншого фахівця», «Шість чому», природничі спеціальності, форми та види лекцій, «активні» лекції.

Kovalchuk Inna Vladyslavivna Ph.D., Associate Professor of the Department of Pedagogy and Social Work, Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University, Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University, Kotsyubynskogo St. 2, Chernivtsi, 58012, <https://orcid.org/0000-0002-8040-7235>

Kroitor Olga Petrivna Ph.D., Associate Professor of the Department of professional and technological education and general physics, Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University, Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University, Kotsyubynskogo St. 2, Chernivtsi, 58012, <https://orcid.org/0000-0003-4541-3805>

USE OF INTERACTIVE LEARNING METHODS DURING LECTURES

Abstract. The article emphasizes that the rapid development of educational technologies and the challenges faced by modern education necessitate a revision of the existing conventional approaches to teaching in higher education. The professional requirements for the training of future specialists require teachers to quickly adapt to the innovations of our time, timely update the educational material, use modern methods and approaches to teaching, which not only provide the required competencies and programmed learning outcomes, but also make the learning process more interesting and diverse. In this context, lecture classes, which remain the main form of education in Ukrainian educational institutions, are of particular importance. The article discusses the peculiarities of the structure of various types of lectures, with special attention being paid to the fact that lectures in academic disciplines not only allow students to convey information, but also ensure its effective assimilation through the use of interactive teaching methods that diversify the learning process, ensure active interaction between all participants in

the learning process, and stimulate initiative, independence, and creativity. Among all the variety of interactive methods that can be used during lectures, some advantages of such methods as "Six Why's", "Fish Method", "Cluster", "Evaluation of another specialist", "GCM Table" are considered. As a result of a survey of higher education students majoring in natural sciences at Yuriy Yuriyovych Chernivtsi National University it was found that the majority of respondents consider it appropriate to use interactive methods during lectures at different stages of their conduct, and the respondents also identified the optimal time for using interactive methods during the lecture. The theoretical analysis of the problem and the survey of higher education students convinced us that the lecture as a form of education in higher education institutions needs to be modernized in accordance with the needs of innovation in education. Therefore, it is advisable to continue research in this area and discuss the problem at pedagogical forums and conferences.

Keywords: Key words: interactive methods, «Fish-method», «Cluster», «ZHD table», «assessment by another specialist», «Six reasons», natural sciences, forms and types of lectures, «active» lectures.

Постановка проблеми. Особистісно-орієнтований підхід до організації та здійснення навчання в закладах вищої освіти (надалі ЗВО) вимагає перегляду методичних засад основної форми навчання – лекції. Існуючі напрацювання з теми розкривають її структуру, зміст, позитивні і негативні тенденції, але є необхідність проаналізувати як впливає використання інтерактивних методів навчання на мотивацію здобувачів вищої освіти до навчання та на сприймання ними навчального матеріалу. Тим більше, що останнім часом, через доступність для студента різної за змістом та за джерелами інформації спостерігається тенденція до використання активних форм та методів у професійній підготовці фахівців. Також зауважимо, що через низьку запам'ятовуваність інформації, відбувається зменшення популярності лекції як форми викладу матеріалу. Згідно з пірамідою знань найвищий показник засвоєння навчального матеріалу отримується при використанні ігрових та інтерактивних форм навчання, яким лекція, в силу великого обсягу складного навчального матеріалу, що має бути викладений за короткий час, значно поступається.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема змісту, типів лекцій була предметом аналізу ряду вітчизняних науковців. Серед напрацювань нам імпонують дослідження Н. Бутенка, В. Головенкіна, Л. Кайдалової, В. Черних. У їхніх роботах наведена характеристика лекції як форми навчання, а також запропоновано обґрунтовану структуру лекції, вказано на можливі шляхи удосконалення цієї форми навчання. Відомими науковій спільноті є дослідження Н. Олійник, В. Спірідонової, присвячені нетрадиційним лекціям.

Науковці, на основі аналізу літератури, доводять, що нетрадиційна лекція є одним із засобів підвищення ефективності навчання здобувачів вищої освіти у вищих навчальних закладах освіти. Основні етапи підготовки до проведення лекції висвітлено І. Козак. У роботі, написаній для підготовки докторів філософії із галузі «Галузеве машинобудування», запропоновано практичні завдання для формування професійних компетентностей майбутніх фахівців. Науковиця О. П'янкova висвітлює особливості «активних» лекцій як перспективної форми навчання. Наведена інформація переконує, що проблема лекції як форми організації навчання в закладах вищої освіти достатньо добре й різнобічно висвітлена у науковому доробку вітчизняних дослідників. Хочемо долучитися до когорти педагогів і висвітлити методику використання інтерактивних методів у процесі проведення лекцій.

Мета статті. розкрити особливості лекції як форми навчання на природничих спеціальностях та висвітлити можливі шляхи використання інтерактивних методів під час її проведення у ЗВО.

Виклад основного матеріалу. У науковій педагогічній літературі поняття «лекція» розглядається як форма та як метод організації навчання. Узагальнене і досить стримане визначення лекції, пропонує С. Гончаренко в «Українському педагогічному словнику». Вчений розглядає цю форму навчання як систематичний і послідовний виклад навчального матеріалу чи будь – якого питання, теми, розділу, предмета, методів науки [2, с.189].

У посібнику з педагогіки М. Фіцули запропоновано дещо ширше визначення: «Лекція (з лат. lectio - читання) – це стрункий, логічно завершений, науково обґрунтований, послідовний і систематизований виклад певної наукової проблеми, теми чи розділу навчального предмету, ілюстрований за необхідністю наочністю та демонструванням дослідів» [10, с.117]. Лекція органічно поєднується з іншими видами навчальних занять, а також слугує основою поглиблення і систематизації знань з певної галузі наук, які набувають здобувачі вищої освіти в процесі аудиторної та позааудиторної навчальної роботи.

Визначенню важливих характеристик лекції сприяє аналіз позитивних та негативних ознак цієї форми навчання. Наприклад, Л. Кайданова серед переваг лекції, як форми викладу матеріалу визначає:

- можливість реалізувати у її ході провідні ідеї гуманної педагогіки, що втілюються на занятті як творче спілкування лектора з аудиторією, та спільна емоційна взаємодія спрямована на пошук відповідей на запитання;
- у процесі лекції під час розмірковування над запитанням лектора відбувається активізація мисленнєвої та розумової діяльності здобувачів вищої освіти;

- у змісті лекції пропонується великий обсяг наукової інформації, що відображає сучасні досягнення певної наукової галузі; обов'язком лектора є врахування особливостей професійної підготовки та інтересів здобувачів вищої освіти;

- лекція значно економить час здобувачів освіти у самостійному вивченні предмета [5].

Як зазначають Т. Туркот, О. Коновал, однією з переваг лекції є та, що підготовка до неї потребує від викладача щонайменше 30-40 годин. У той час, коли студенти засвоюють матеріал за 2 години. Іншими словами, «високий енергетичний імпульс» лекції забезпечується потужною і довготривалою «акумуляцією» інформаційної енергії [9].

Разом з тим, для лекції також характерні і негативні характеристики як форми навчання, що уже не відповідає сучасним потребам практики. Узагальнюючи різні ідеї Є. Моїсеїв зупиняється на таких недоліках лекції:

- вона не відповідає новітнім тенденціям підготовки фахівця, оскільки пропонує знання, а не формує компетенції;

- у процесі лекції знаходить свою реалізацію, в основному, репродуктивний метод навчання, студенти сприймають і відтворюють інформацію часто не осмислюючи її;

- іноді під час лекції не реалізується особистісно-орієнтований підхід та суб'єкт – суб'єктні відносини;

- одночасне спілкування з численною аудиторією не сприяє диференціації навчання;

- лекція регламентована у часі, тому часто немає можливості висвітлити всі питання належним чином;

- іноді лекції нагадують диктант, що не сприяє осмисленню сказаного викладачем;

- через відсутність інформаційних технологій часто у процесі лекції зміст навчального матеріалу сприймається лише слуховим аналізатором [6], в той час, коли в аудиторії є студенти візуали й кінестетики.

Окремі недоліки лекції, на думку науковиці І. Дичківської, можна подолати якщо практикувати нетрадиційні форми лекційного заняття. Вони сприяють: активізації розумової діяльності здобувача вищої освіти; самостійному, творчому виробленню рішень у процесі освітньої діяльності, підвищенню мотивації до навчання; забезпечують активну взаємодію викладача і здобувача вищої освіти [4, с.245 –255]. Серед нетрадиційних лекцій О. Брюховецька, Н Олійник, Є. Моїсеїв, Л.Спірідонова, О. П'янкова, виділяють такі:

- проблемна лекція, яка передбачає діалог викладача зі здобувачами вищої освіти. Викладач підтримує контакт шляхом постановки проблемних

запитань, які стимулюють розумову діяльність тих хто навчається, мобілізують його до використання раніше засвоєних знань для отримання нових. Під час такої лекції студент бере активну участь у обговоренні питань, сприймаючи їх полемічну суть [2, с.7].

- лекція-діалог складається з трьох етапів. На першому етапі такої лекції відбувається постановка проблеми перед аудиторією, викладач визначає коло питань, що потребують обговорення у процесі дискусії. На другому етапі відбувається пошук правильного вирішення цієї проблеми, на ґрунті обговорення додаткової інформації від викладача [8, с. 450]. Третій етап передбачає формулювання висновків і узагальнень відповідей студентів [8, с. 450].

- лекція з розбором конкретних ситуацій спрямована на пригадування здобувачами вищої освіти раніше засвоєних знань, і проводиться з використанням мультимедійних засобів навчання. Запропонована для перегляду інформація надалі обговорюється в процесі групової дискусії за творчим осмисленням запитань лектора [2, с.67].

Недоліки традиційної лекції, на думку О. П'янкової, можна подолати використовуючи такі «активні» лекції як: лекції-візуалізації; лекції-діалоги; проблемні лекції; лекції-пресконференції; лекції-дуети (бінарні лекції) [8, с. 450].

Основними засобами викладу матеріалу на лекції-візуалізації є: рисунки, схеми, діаграми, графіки, таблиці, відео сюжети, та фільми, конспекти лекцій [2-4].

- Лекції-пресконференції передбачають залучення кількох викладачів. Студенти ставлять лектору запитання, а він систематизує їх і протягом визначеного часу присутні викладачі відповідають на них, тобто відбувається послідовний виклад теми, як узагальнений вигляд відповідей.

- Лекцію-консультацію можна практикувати із запрошеними стейкхолдерами. Фахівець конкретної галузі дає відповіді здобувачам вищої освіти з практичних питань діяльності майбутнього фахівця та звертає увагу на особливості вирішення професійних задач [8, с.451].

- Не менш цікавою є активізація слухачів шляхом впровадження лекції-провокації. Вона пожвавлює інтерес до предмету, амбітність, потребу в дискусії, опозиційність мислення, що є характерними для студентської аудиторії. Лекція-провокація передбачає сприймання інформації, яка може містити помилки. Завдання здобувача освіти – помітити помилки у змісті лекції. За 15 хвилин до завершення заняття відбувається обговорення помилок та неправильних цитат, натомість наводяться правильні твердження [8, с.452].

Особливої уваги, заслуговують бінарні лекції. Ця форма заняття потребує продуманого сценарію, вміння викладача працювати у парі й

імпровізувати. Два фахівці висвітлюють одну тему перед студентською аудиторією [8, с.452]. У закладах вищої освіти практикують також лекції-екскурсії, інтерактивні лекції, лекційні спецкурси, багатоцільові лекції, лекції брейнстормінг, лекції «Круглий стіл» [2, 6, 8].

Поділяємо думку О. П'янкової, яка підкреслює: «сучасний студент не потребує класичного лектора-професора, котрий викладає матеріал за чітко сформованою програмою десятирічної давнини. Молодь бажає спілкування з лектором-однодумцем, лектором-опонентом, який розуміє свою роль у дискусії, практикує гнучкий підхід, варіативність, націлює здобувачів освіти на спільний пошук прикладів, зумовлює співпричетність у формуванні висновків, обговоренні результатів» [8, с.449]. Схожий підхід спостерігаємо також і у науковому доробку Є. Федорчук [11]. У зв'язку з цим, вважаємо, що можна значно поживавити виклад матеріалу у ході традиційної лекції шляхом запровадження до її змісту інтерактивних методів навчання. Для доказу нашого припущення варто звернутися до структури лекції. Її аналіз дозволить визначити найкращі можливості використання інтерактивних методів навчання на різних етапах. При цьому будемо брати за основу важливі показники ефективної лекції: змістовність, інформативність, повнота і достовірність інформації.

Підручники, посібники, статті для підготовки майбутніх лекторів [1, 9, 10] пропонують орієнтовно таку структуру традиційної лекції: вступна частина (зв'язок з минулою лекцією, введення в тему); основна частина (виклад основних положень з акцентованими висновками, які стосуються кожного питання); підбиття підсумків (загальний висновок) [10, с.118]. При цьому провідними принципами організації та проведення лекції мають стати такі: спрямованості навчання на реалізацію мети освіти; науковості та інформативності; логічності й систематичності; наступності; доступності викладеного матеріалу; проблемності навчання; історичності; зв'язку теорії й практики з життям; єдності навчання й виховання; свідомості й активності; наочності; міцності знань [6, с.4-6].

Наведена структура лекції й перераховані принципи її організації та проведення дозволяють запровадити у практику інтерактивні методи на кожному етапі традиційної лекції. Розглянемо, на прикладі плану лекції, як можна використати інтерактивні методи навчання для стимулювання пізнавальної активності здобувачів вищої освіти та формування у них компетентностей визначених освітньою програмою.

При складанні плану лекції доцільно пам'ятати, що питання, які пропонуються для обговорення мають знаходитися у межах предмету, що вивчаємо. Також їхній зміст детермінується природничим спрямуванням. У подальшому складанні змісту лекції, план (простий чи розгорнутий) виступає

орієнтиром для лектора й для здобувача вищої освіти, він чітко визначає межі розгляду теми.

У плануванні вступної частини лекції окрім привітання, перевірки присутніх, можна запропонувати інтерактивний метод «Шість чому», який буде сприяти пізнавальній активності. Суть методу полягає у формулюванні відповідей здобувачів вищої освіти на шість запитань щодо необхідності вивчення навчального матеріалу для професійного становлення майбутнього фахівця. Для поживлення обговорення можна використати ілюстрації, що можуть стимулювати мислення здобувача вищої освіти і спрямовувати його до роздумів щодо поставленого лектором запитання. В основній частині лекції, на нашу думку, доцільними будуть методи: «Кластер» до основного терміну, що розглядається на лекції, а також подальший аналіз проблеми, шляхом активізації життєвого досвіду студентів з використанням «Риба-метод». Голова риби – це проблема, яка обговорюється, а верхні кістки скелету – можливі вирішення проблеми, нижні кістки – наслідки запропонованих рішень.

На завершальному етапі лекції підсумок можна провести з використанням інтерактивної таблиці (ЗХД), що включає три графи: «Знаю», «Хочу знати», «Дізнався».

На різних етапах лекції можна використовувати також інші інтерактивні методи: «Мозковий штурм», «Дуель», «Ромашка», «Аналіз запропонованого тексту з точки зору фахівців різних напрямів» та ін. Вибір інтерактивного методу зумовлений такими чинниками: професіоналізмом лектора; можливостями інформаційних технологій, які він використовує; індивідуальними та віковими особливостями студентської аудиторії, природничою спеціальністю слухачів.

Для оцінки доцільності та ефективності використання інтерактивних методів навчання під час лекцій було проведено опитування бази Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. У опитуванні брали участь студенти університету спеціальностей Середня освіта (Трудове навчання та технології), Професійна освіта (Машинобудування), Науки про Землю. На початковому етапі було здійснено роз'яснення суті інтерактивних методів навчання та окреслено їх особливості й можливості використання у навчальному процесі. На наступному етапі проводилось опитування власної думки здобувачів освіти щодо спроможності та доцільності використання інтерактивних методів під час лекційних занять. Для обговорення були обрані наступні методи: «Шість чому», «Риба-метод», «Кластер», «Оцінка іншого фахівця (надалі ОІФ)», «Таблиця ЗХД». Крім того, здобувачі вищої освіти могли запропонувати для використання інші інтерактивні методи, які на їхню думку здатні суттєво покращити процес

засвоєння навчального матеріалу та урізноманітнити сам навчальний процес, зробивши його більш цікавим та динамічним.

Узагальнене опитування щодо використання інтерактивних методів дало наступні результати:

68,7 % вважають, що інтерактивні методи навчання необхідно використовувати завжди на різних етапах лекційних занять;

31,3 % вважають, що інтерактивні методи потрібно іноді впроваджувати під час лекційних занять.

Відмітимо, що одним із результатів експерименту є те, що кожен із опитуваних здобувачів освіти вважає доцільним використання інтерактивних методів під час лекцій.

Більшість опитуваних вказали, що не потрібно виділяти у ході лекцій багато часу на використання інтерактивних методів. У загальному, оптимальний час, відведений на інтерактивні методи має складати до 10 хвилин. Проте, як бачимо із результатів наведеного на рисунку 1, для деяких інтерактивних методів здобувачі вищої освіти відводять більший час, зокрема, застосування методів «Кластер» та «Таблиця ЗХД» потребує від 10 до 20 хвилин. Вважаємо, що такий результат зумовлений розумінням здобувачами освіти того, що для якісного виконання завдань, які передбачають дані методи, потрібно більше часу для опрацювання інформації. Результати опитування представлені на рисунку 1.

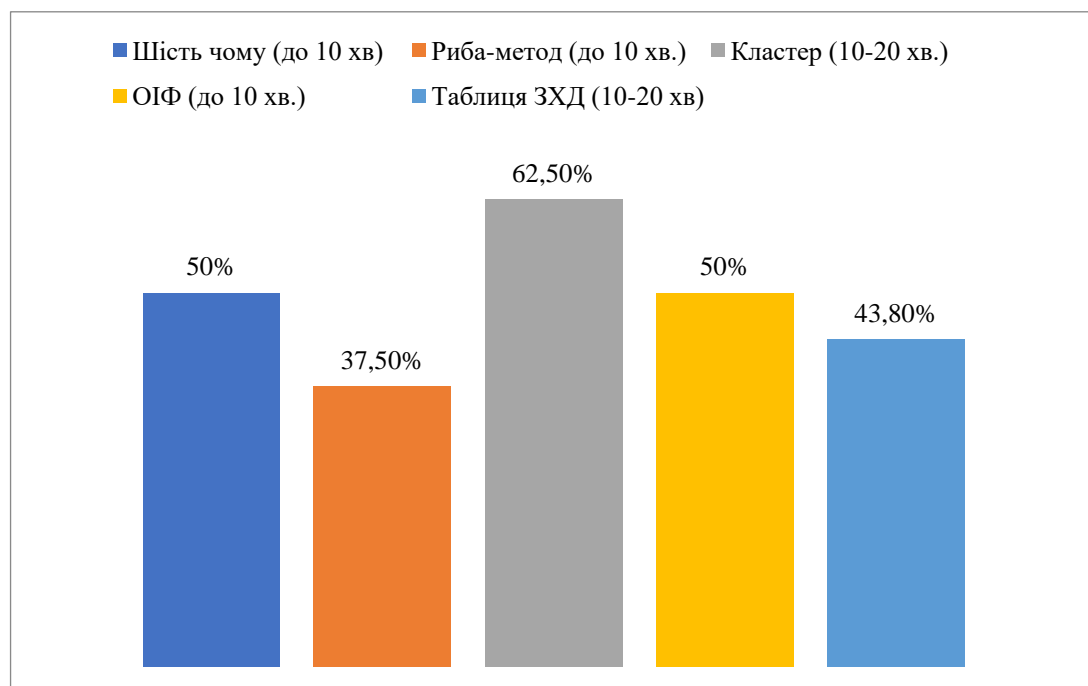
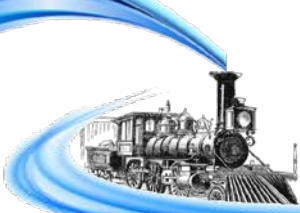

Рис.1. Оптимальний час використання інтерактивних методів під час лекційних занять.

Щодо ефективності використання згаданих інтерактивних методів під час лекцій, то результати опитування показали, що усі вище вказані методи дають гарний результат за умови їх використання під час лекційних занять.

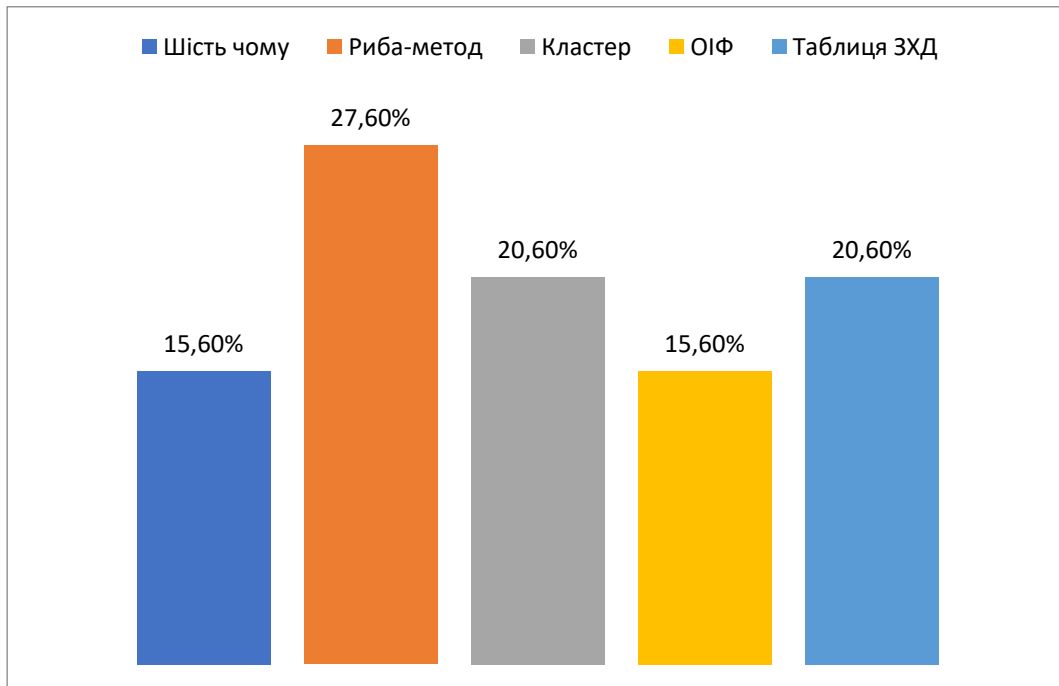

Рис.2. Результати оцінювання ефективності інтерактивних методів під час лекційних занять.

За оптимальністю використання, більшість учасників опитування віддають перевагу «Риба-метод», вважаючи його продуктивність дещо вищою за продуктивність інших методів. Друге місце за результативністю займають методи «Кластер» та «Таблиця ЗХД». Наступні за ефективністю виявились методи «Шість чому» та «ОІФ». Результати опитування представлені на рисунку 2. Проте, найкращим методом для включення у взаємодію виявився метод «Шість чому».

Висновки. Незважаючи на складність проведення та окремі недоліки, лекція у закладах вищої освіти залишається основною формою викладу складного матеріалу. Для того щоб уникнути нудьги студентів і підтримати їхній інтерес до навчання доцільно практикувати різні види лекції, а також урізноманітнювати виклад використанням інтерактивних методів навчання. Різноманітність сприятиме мотивації здобувачів вищої освіти до навчання, формуванню компетентностей визначених освітньою програмою підготовки фахівця, а також самостійному вивченню предмета.

Перспективами подальших досліджень визначимо вивчення шляхів удосконалення лекції у закладі вищої освіти.

Література:

1. Алексеев В. О. Методика проведення лекції у вищій школі [Електронний ресурс] / В. О. Алексеев. // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2009. – № 3. – С.8-12. – Режим доступу: <http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2009/3/3.pdf>.
2. Брюховецька О.В. Інноваційний формат університетської лекції в сучасному освітньому процесі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/>.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. С.366.
4. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. Київ : Академія, 2012. 344 с.
5. Кайдалова Л.Г. Теоретико-методичні аспекти викладання лекції у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://publications.lnu.edu.ua/>
6. Методика організації та проведення лекції у національній академії внутрішніх справ / за ред, Моїсєєва Є.М: метод. реком. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://okop.naiu.kiev.ua/assets/files/npa-navs/MetRec_lekc.pdf
7. Олійник Н. А., Спірідонова Л. М. Нетрадиційні форми лекцій як засіб підвищення ефективності навчання студентів у вищих аграрних закладах освіти. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. № 69. Т. 3. 2020. С.65-68.
8. П'янова О.В. «Активні» лекції: сутність, види, особливості, перспективи використання в українській вищій школі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dspace.nuft.edu.ua/>
9. Туркот О. Коновал О. Педагогіка та психологія вищої школи: Навч. пос. для студентів вищих навчальних закладів. Херсон: Олді-плюс, 2013. 466 с.
10. Фіцула М. Педагогіка вищої школи. К.: Академвидав, 2006. 117 с.
11. Федорчук Е.І. Лекція як засіб реалізації студентоцентристського підходу до викладання педагогічних дисциплін. Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 7. С. 98–102.

References:

1. Aleksieiev V. O. (2009). *Metodyka provedennia leksii u vyshchii shkoli* [Methodology of lectures in higher education]. *Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchii i zahal'noosvitniy shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, 3, 8-12. Retrieved from <http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2009/3/3.pdf> [in Ukrainian].
2. Bryukhovets'ka O.V. *Innovatsiynny format universytet's'koyi leksiyyi v suchasnomu osvitu'omu protsesi* [Innovative format of a university lecture in the modern educational process] Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/> [in Ukrainian].
3. Honcharenko S. (1997). *Ukrayins'kyu pedahohichnyy slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
4. Dychkivs'ka I.M. (2012). *Innovatsiynni pedahohichni tekhnolohiyi* [Innovative pedagogical technologies]. Kyiv : Akademiya [in Ukrainian].
5. Kaydalova L.H. *Teoretyko-metodychni aspekty vykladannya leksiyyi u vyshchomu navchal'nomu zakladi* [Theoretical and methodological aspects of teaching a lecture in a higher educational institution] Retrieved from <http://publications.lnu.edu.ua/> [in Ukrainian].
6. Moiseyev YE.M (Eds.). *Metodyka orhanizatsiyyi ta provedennya leksiyyi u natsional'niy akademiyi vnutrishnikh sprav* [Methodology of organizing and holding a lecture at the National Academy of Internal Affairs]. Retrieved from https://okop.naiu.kiev.ua/assets/files/npa-navs/MetRec_lekc.pdf [in Ukrainian].

7. Oliynyk N. A., Spiridonova L. M. (2020) Netradytsiyni formy lektsiy yak zasib pidvyshchennya efektyvnosti navchannya studentiv u vyshchychk ahrarnykh zakladakh osvity [Non-traditional forms of lectures as a means of increasing the effectiveness of student training in higher agricultural educational institutions]. *Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchiy i zahal'noosvitniy shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, 69 (3), 65-68 [in Ukrainian].
8. P'yankova O.V. «Aktyvni» lektsiyi: sutnist', vydy, osoblyvosti, perspektyvy vykorystannya v ukrayins'kiy vyshchiy shkoli ["Active" lectures: essence, types, features, prospects of use in Ukrainian higher education]. Retrieved from <https://dspace.nuft.edu.ua/> [in Ukrainian].
9. Turkot O., Konoval O. (2013). *Pedahohika ta psykholohiya vyshchoyi shkoly [Pedagogy and psychology of the higher school]*. Kherson: Oldi-plyus [in Ukrainian].
10. Fitsula M. (2006). *Pedahohika vyshchoyi shkoly [Pedagogy of the higher school]*. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
11. Fedorchuk E.I. (2011). Lektsiya yak zasib realizatsiyi studentotsentrist's'koho pidkhodu do vykladannya pedahohichnykh dystsyplin [The lecture as a means of implementing a student-centered approach to teaching pedagogical disciplines] *Pedahohichna osvita: teoriya i praktyka : zb. nauk. pr.– Pedagogical education: theory and practice: coll. of science works*, 7, 98–102. [in Ukrainian].

УДК 001.895:37.015.3:316.77:17.024.4(73:410)(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-939-950](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-939-950)

Кравченко Тетяна Миколаївна PhD, старший викладач кафедри англійської мови, літератури з методиками навчання, Мукачівський державний університет, вул. Ужгородська, 26, м. Мукачево, 89600, тел.: (050) 671-20-75, <https://orcid.org/0000-0002-4963-4667>

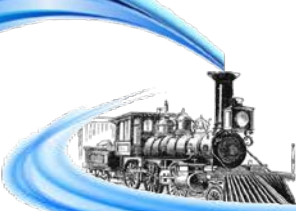
ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ДОСВІД США ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Анотація. Наукова комунікація є важливим аспектом сучасних досліджень і відіграє ключову роль у поширенні знань, сприянні співпраці та впливі на процеси прийняття рішень. У статті розглянуто значення наукової комунікації в сучасному суспільстві – її роль у обміні знаннями, співпраці, забезпеченні якості досліджень, впливі на політику, навчанні громадськості, передачі технологій та розумінні науки громадськістю. Підкреслено, що наукова комунікація відіграє вирішальну роль у стимулюванні наукового прогресу та розвитку суспільства.

Особливу увагу приділено тенденціям розвитку освіти у Великій Британії, зокрема формуванню кадрового потенціалу з якісною науковою підготовкою. Проаналізовано цінність досвіду США та Великої Британії для України та актуальність впровадження сучасних методів навчання наукової комунікації та розвитку науково-дослідницьких центрів.

Досліджено інноваційні підходи до викладання наукової комунікації, зумовлені досягненнями технологій і педагогіки, зокрема в США та Великій Британії. Визначено ці країни як лідерів у сфері наукової комунікації з їх передовими університетами та науковими центрами. Підкреслено важливість наукової експертизи та сприяння її розвитку в цих країнах через створення сприятливих умов для досліджень та наукової роботи.

Розглянуто різні аспекти наукової комунікації, такі як: комунікація з аудиторією (навчання спілкуванню з різними аудиторіями: спеціалісти, студенти, громадськість та засоби масової інформації), публічні виступи (техніки публічних виступів: презентації, керування стресом та взаємодія з аудиторією), письмова комунікація (розвиток навичок письмової комунікації для публікацій, звітів, грантових заявок та інших наукових матеріалів), міжнародне спілкування (навчання ефективному спілкуванню з колегами з інших країн, що включає культурні аспекти), взаємодія зі ЗМІ, користування соціальними мережами та побудова відносин.

Детально розглянуті інноваційні методи навчання науковій комунікації: інтерактивні майстер-класи, онлайн-курси, спільні проекти, дослідницькі групи, змагання з наукової комунікації, інтерактивні майстер-класи, семінари, онлайн-курси, вебінари, експериментальне навчання, польова робота, цифрове оповідання, візуальна комунікація, використання мультимедійних інструментів, інтеграція комунікативних навичок у навчальний план, програми професійного розвитку, методи оповідання, навчання культурній компетенції, змагання з наукової комунікації (слеми), методи візуальної комунікації. Зроблено висновок, що ці методи мають колосальний вплив на підготовку здобувачів освіти до ефективної наукової комунікації в сучасному науково-технічному ландшафті.

Ключові слова: наукова комунікація, інноваційні підходи, США, Велика Британія, аспекти наукової комунікації.

Kravchenko Tetiana Mykolaivna PhD, senior lecturer of the Department of English, literature with teaching methods, Mukachevo State University, St. Uzhgorodska, 26, Mukachevo, 89600, tel.: (050) 671-20-75, <https://orcid.org/0000-0002-4963-4667>

INNOVATIVE APPROACHES TO TEACHING SCIENTIFIC COMMUNICATION: THE EXPERIENCE OF THE USA AND GREAT BRITAIN

Abstract. Scientific communication is an important aspect of modern research and plays a key role in disseminating knowledge, promoting collaboration, and influencing decision-making processes. The article examines the importance of science communication in today's society, including its role in knowledge sharing, collaboration, research quality assurance, policy influence, public education, technology transfer, and public understanding of science. It has been emphasized that scientific communication plays a decisive role in stimulating scientific progress and development of society.

Particular attention has been paid to the trends in the development of education in Great Britain, in particular to the formation of personnel potential with high-quality scientific training. The value of the experience of the USA and Great Britain for Ukraine and the relevance of the introduction of modern methods of teaching scientific communication and the development of scientific research centers have been analyzed.

Innovative approaches to teaching scientific communication, determined by the achievements of technology and pedagogy, in particular in the USA and Great Britain, have been studied. These countries are identified as leaders in the field of scientific communication with their advanced universities and research centers. The importance of scientific expertise and promotion of its development in these countries through the creation of favorable conditions for research and scientific work has been emphasized.

Various aspects of scientific communication have been considered, such as: communication with the audience (learning to communicate with different audiences: specialists, students, the public and mass media), public speaking (techniques of public speaking: presentations, stress management and interaction with the audience), written communication (development of written communication skills for publications, reports, grant applications and other scientific materials), international communication (learning to communicate effectively with colleagues from other countries, including cultural aspects), interaction with the media, use of social networks and relationship building.

Innovative methods of teaching scientific communication have been considered in detail: interactive master classes, online courses, joint projects and research groups, scientific communication competitions, interactive master classes, seminars, online courses, webinars, scientific communication competitions, experimental training, field work, digital storytelling, visual communication, use of multimedia tools, integration of communication skills into the curriculum, professional development programs, storytelling methods, cultural competence training, science communication competitions (slams), visual communication methods. It has been concluded that these methods have a tremendous impact on the preparation of students for effective scientific communication in the modern scientific and technical landscape.

Keywords: scientific communication, innovative approaches, the USA, Great Britain, aspects of scientific communication.

Постановка проблеми. Наукова комунікація є фундаментальним аспектом сучасних досліджень і відіграє ключову роль у поширенні знань, сприянні співпраці та впливі на процеси прийняття рішень. Значення наукової комунікації в контексті сучасного суспільства, її роль у обміні знаннями, сприянні співпраці, забезпеченні якості досліджень, впливі на політику, навчанні громадськості, сприянні передачі технологій та покращенні розуміння науки громадськістю є беззаперечним. Вона відіграє вирішальну роль в стимулюванні наукового прогресу та розвитку суспільства.

Наукова комунікація є важливою навичкою для дослідників, науковців і вчених, що дозволяє їм ефективно ділитися своїми висновками та ідеями з науковою спільнотою та громадськістю. Останніми роками з'явилися інноваційні підходи до викладання наукової комунікації, зумовлені досягненнями технологій і педагогіки.

США та Велика Британія є прогресивними країнами у сфері наукової комунікації, де з'явилися інноваційні підходи до її викладання. Вони відомі своїми передовими університетами та науковими центрами, які активно впроваджують сучасні методи навчання та комунікації в наукових колах. Ці

країни високо цінують наукову експертизу та сприяють її розвитку шляхом створення сприятливих умов для досліджень та наукової роботи.

Однією з провідних тенденцій розвитку сучасної освіти, наприклад, у Великій Британії є посилення уваги до формування кадрового потенціалу нового рівня, фахівців із якісною науковою підготовкою. Ця підготовка забезпечується у закладах вищої освіти, де педагогічна діяльність невіддільна від дослідницької для того, щоб освіта була спроможна відповідати новим вимогам суспільства [1, 2].

На наш погляд, досвід цих країн є цінним для України, а впровадження сучасних методів навчання наукової комунікації, розвитку науково-дослідницьких центрів та підтримки наукових ініціатив, актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі проведеного аналізу наукових поглядів вчених, які приділяли особливу увагу вивченню змісту, форм та методів підготовки педагогічних кадрів до науково-дослідницької діяльності у Великій Британії, особливе значення у контексті нашого дослідження відіграють наукові дослідження таких вчених, як І. Козубовська, І. Попович, Н. Рокосовик.

У працях Г.С. Батигіної, В.Ж. Келле, Д.Хаймец, М.Г. Лазара, І.А. Майзель, Ю.З. Мирського і Є.М. Мирського розглядаються важливість і актуальність розвитку сучасних форм наукової комунікації, а також їх різні аспекти.

Значний внесок у висвітленні багатьох інноваційних аспектів наукової комунікації зробили американські та британські науковці: Стівен Каррі (Stephen Curry, Imperial College London), Еліс Белл (Alice Bell, Imperial College London), Дженні Рон (Jenny Rohn), яка є засновницею науково-пропагандистської групи «Science is Vital», досліджує наукову комунікацію та залучення громадськості до науки; Мартін В. Бауер (Martin W. Bauer) проводив дослідження суспільного розуміння науки та наукової комунікації. Його дослідницький фокус — взаємозв'язок між наукою та здоровим глуздом («sensus communis») через теоретичні розробки та порівняльні дослідження з використанням національних опитувань, моніторингу ЗМІ, а також якісних запитів; Брайан Кокс (Brian Cox) розглядає важливість наукового спілкування та залучення громадськості до науки. Доктор Емілі Доусон (Dr. Emily Dawson) проводить інтерактивні воркшопи та семінари для навчання науковій комунікації в неформальних умовах, таких як музеї та наукові фестивалі.

Метою статті є проаналізувати інноваційні підходи до навчання наукової комунікації, які використовуються у США та Великій Британії.

Виклад основного матеріалу. Наукова комунікація – це процес, за допомогою якого дослідники діляться своїми висновками з науковою спільнотою та громадськістю. Він охоплює різні форми, такі як: наукові журнали, конференції, семінари та онлайн-платформи. У сучасному світі

наукова комунікація є важливою з кількох причин, зокрема для обміну знаннями, сприяння співпраці, забезпечення якості досліджень, впливу на політику, навчання громадськості, сприяння передачі технологій та покращення розуміння науки громадськістю. Ці аспекти наукової комунікації є важливими для розвитку науки та суспільства [3, 4].

Однією з основних функцій наукової комунікації є обмін знаннями, отриманими в результаті дослідження. Публікуючи свої результати в наукових журналах і представляючи їх на конференціях, дослідники поширюють нову інформацію серед своїх колег та ширшої спільноти. Такий обмін знаннями необхідний для сприяння розуміння науки та стимулювання розвитку інновацій. Це дозволяє дослідникам спиратися на роботу один одного, що призводить до розробки нових теорій, технологій і методологій.

Наукова комунікація відіграє вирішальну роль у сприянні співпраці між дослідниками, установами та галузями промисловості. Завдяки конференціям, семінарам і спільним дослідницьким проектам науковці з різних наукових сфер збираються разом для вирішення складних наукових питань і вирішення реальних проблем. Ця співпраця веде до більш комплексних і вражаючих результатів досліджень, що приносить користь як науковій спільноті, так і суспільству в цілому [5].

Іншою важливою функцією наукової комунікації є забезпечення якості та достовірності досліджень. Піддаючи науково-дослідницькі статті експертній оцінці, наукові журнали допомагають виявляти помилки, упередження та методологічні недоліки в дослідженнях. Цей процес допомагає підтримувати цілісність наукової літератури та забезпечує публікацію та розповсюдження лише високоякісних досліджень [6].

Наукова комунікація відіграє вирішальну роль у впливі на політику та процеси прийняття рішень. Політики покладаються на наукові дані, щоб інформувати свої рішення з широкого кола питань, від охорони здоров'я до захисту навколишнього середовища. Ефективно повідомляючи свої висновки, дослідники можуть допомогти політикам зробити усвідомлений вибір, який принесе користь суспільству в цілому [5].

Наукове спілкування має важливе значення для інформування громадськості про наукові відкриття та їхні наслідки. За допомогою науково-популярних книг, статей і документальних фільмів дослідники можуть передавати складні наукові концепції доступним і захоплюючим способом, що сприяє розвитку наукової грамотності та кращому розумінню навколишнього світу.

Наукова комунікація сприяє передачі технологій від дослідницьких установ до промисловості. Ділячись своїми висновками з приватним сектором, дослідники сприяють технологічним інноваціям та економічному розвитку.

Передача технологій приносить користь суспільству, оскільки створюються нові продукти, послуги та галузі, які покращують якість нашого життя [5].

Нарешті, наукова комунікація відіграє вирішальну роль у покращенні суспільного розуміння науки. Залучаючи громадськість через інформаційну діяльність, науковці можуть допомогти розвіяти міфи та хибні уявлення про науку та сприяти більш точному та тонкому розумінню наукових концепцій. Це покращене розуміння може призвести до більш обґрунтованого прийняття рішень і державної політики, яка ґрунтується на наукових доказах [5].

Навчання науковому спілкуванню включає в себе різні аспекти, такі як:

- Комунікація з аудиторією: навчання спілкуванню з різними аудиторіями – спеціалістів у певній галузі, студентів, громадськість та засоби масової інформації.
- Публічні виступи: техніки публічних виступів включають підготовку презентацій, керування стресом та взаємодію з аудиторією.
- Письмова комунікація: розвиток навичок письмової комунікації для публікацій, звітів, грантових заявок та інших наукових матеріалів.
- Міжнародне спілкування: навчання ефективному спілкуванню з колегами з інших країн, що включає культурні аспекти.
- Взаємодія зі ЗМІ: навчання, як ефективно спілкуватися з представниками ЗМІ, якщо робота привертає громадську увагу.
- Користування соціальними мережами та побудова відносин: розвиток навичок користування соціальними мережами та побудови професійних відносин для співпраці та обміну ідеями з колегами.

У міру розвитку науково-технічного ландшафту змінюються й методи, які використовуються для навчання здобувачів освіти ефективній науковій комунікації. З'являються інноваційні освітні підходи, щоб задовольнити потреби цієї динамічної сфери.

Університети Сполучених Штатів та Великої Британії активно впроваджують магістерські програми з навчання науковій комунікації, спрямовані на підготовку студентів до ефективного спілкування у наукових колах як академічних, так і неакадемічних. Ці програми надають студентам знання та навички, необхідні для публікації наукових статей, участі у конференціях, підготовки наукових презентацій та інших аспектів наукової діяльності. Окрім того, такі програми зазвичай пропонують гнучкий графік навчання, що дозволяє студентам здобувати освіту без відриву від роботи [8, 9, 10, 11].

Багато університетів Сполучених Штатів інтегрують комунікативні навички в навчальний план наукових та інженерних програм. Ця інтеграція гарантує, що студенти розвиватимуть ці навички разом із технічними знаннями, готуючи їх до успішної кар'єри в дослідницькій та академічній сфері [8, 9, 10].

Крім того, існують програми професійного розвитку для вчених і дослідників, що включають навчання науковому спілкуванню. Ці програми можуть пропонувати семінари, тренінги та можливості для спілкування, щоб допомогти учасникам покращити свої навички спілкування та розширити свої професійні можливості [11].

Отже, до інноваційних методів, які мають колосальний вплив на підготовку здобувачів освіти до наукової комунікації, відносяться:

- інтерактивні воркшопи
- інтерактивні вебінари
- інтерактивні семінари
- інтерактивні майстер-класи
- онлайн-курси
- спільні проекти
- дослідницькі групи
- експериментальне навчання
- польова робота
- цифрове оповідання
- візуальна комунікація
- використання мультимедійних інструментів
- програми професійного розвитку
- методи оповідання
- змагання з наукової комунікації (слеми)
- методи візуальної комунікації

Багато університетів і науково-дослідних установ у Сполучених Штатах та Великій Британії пропонують інтерактивні воркшопи та семінари з наукової комунікації. Інтерактивні воркшопи та семінари – це навчальні заняття, під час яких учасники активно залучаються до навчання за допомогою різноманітних інтерактивних заходів. Ці дії можуть включати групові обговорення, рольові вправи та сесії зворотного зв'язку з колегами. Основна мета інтерактивних воркшопів і семінарів – сприяти практичному навчанню та розвитку навичок у сприятливому середовищі. У контексті наукової комунікації ці сесії часто створені для покращення здатності учасників ефективно передавати складні наукові концепції. Такі воркшопи часто включають практичні заняття, такі як групові обговорення, імітаційні презентації та відгуки колег, щоб допомогти учасникам розвинути свої навички спілкування в сприятливому середовищі. На семінарах можна зосередити увагу на низці тем, таких як написання для різних аудиторій, розробка привабливих презентацій та ефективна взаємодія зі ЗМІ. Забезпечення платформ для практичних вправ і спільного навчання під час інтерактивних воркшопів та семінарів допомагає учасникам розвивати та вдосконалювати навички спілкування в динамічній та інтерактивній манері [5, 7, 8, 9, 10].

Університети та організації в Сполучених Штатах та Великобританії пропонують онлайн-курси та вебінари, які охоплюють різні аспекти наукової комунікації, зокрема написання наукових робіт, підготовку презентацій на конференції та спілкування зі ЗМІ.

Поява платформ онлайн-навчання зробила наукову комунікацію доступною для глобальної аудиторії. Онлайн-курси та вебінари пропонують гнучкі варіанти навчання, що дозволяє учасникам навчатися у своєму власному темпі з будь-якої точки світу. Ці платформи багаті мультимедійним вмістом, вікторинами та інтерактивними форумами, які не тільки покращують навчальний досвід, але й сприяють залученню учасників.

Розвиток онлайн-платформ для навчання спростив для здобувачів доступ до навчання наукової комунікації. Ось деякі з найбільш помітних платформ:

Coursera: Coursera співпрацює з університетами та організаціями по всьому світу, щоб пропонувати онлайн-курси, спеціалізації та ступені з різноманітних предметів. Ця платформа зробила високоякісну освіту доступнішою, пропонуючи курси від найкращих навчальних закладів безкоштовно або за низькою ціною.

edX: edX, заснована Гарвардським університетом і Массачусетським технологічним інститутом, є ще однією платформою, яка пропонує онлайн-курси від університетів і установ з усього світу. Вона забезпечує доступ до високоякісної освіти та сприяє демократизації навчання.

Khan Academy: Khan Academy пропонує широкий вибір безкоштовних онлайн-курсів і ресурсів для здобувачів різного віку. На цій платформі кожен може навчатися у своєму власному темпі, незалежно від свого місцезнаходження чи походження.

Udacity: Udacity зосереджується на наданні курсів у галузях, пов'язаних із технологіями, таких як програмування, наука про дані та штучний інтелект. Це полегшило здобувачам набуття навичок у затребуваних сферах.

Coursera для бізнесу: Coursera для бізнесу пропонує рішення для онлайн-навчання представників компаній і організацій. Ця платформа здійснила революцію в корпоративному навчанні, запропонувавши компаніям гнучкий і економічно ефективний спосіб підвищення кваліфікації своїх співробітників.

LinkedIn Learning: Раніше відомий як Lynda.com, LinkedIn Learning пропонує велику бібліотеку онлайн-курсів, які викладають експерти галузі. Це зробило професійний розвиток більш доступним для здобувачів у всьому світі.

Ці платформи зробили революцію в доступності наукової комунікації. Вони стали надзвичайно потужним інструментом для освіти та надали можливість навчатися впродовж життя для глобальної аудиторії [5].

Спільні проекти та дослідницькі групи – це ініціативи, які об'єднують дослідників із різних дисциплін для спільної роботи над спільною метою. Ці

проекти надають дослідникам цінні можливості вдосконалити свої навички спілкування в реальному світі. Співпрацюючи з колегами з різних професій, дослідники вчаться ефективно доносити складні ідеї та висновки до різноманітної аудиторії. Цей спільний підхід не тільки збагачує дослідницький процес, але й сприяє розвитку культури ефективного спілкування в науковому співтоваристві, сприяючи обміну знаннями та інноваціям [11].

Спільні проекти – це цінний досвід наукової комунікації. Наприклад, студенти можуть працювати разом, щоб написати дослідницьку статтю або створити презентацію. В процесі вони навчаються ефективно спілкуватися в команді та розділяти заслуги за свою роботу.

Експериментальне навчання та польова робота забезпечують практичний досвід передачі наукових концепцій різним аудиторіям. Взаємодіючи з громадськістю, політиками та іншими зацікавленими сторонами, дослідники вчаться адаптувати своє повідомлення відповідно до потреб та інтересів своєї аудиторії. Цей емпіричний підхід допомагає дослідникам розвивати розуміння точок зору інших.

Ще однією інновацією є мультимедійні інструменти, такі як відео, подкасти та інфографіка, які все частіше використовуються для покращення наукової комунікації. Ці інструменти допомагають дослідникам передавати складні ідеї в більш привабливому та доступному форматі і охопити ширшу аудиторію за межами наукової спільноти [5].

Оповідання є потужним інструментом наукової комунікації, який допомагає дослідникам залучити свою аудиторію та передати важливість своєї роботи. Деякі інноваційні підходи до викладання наукової комунікації включають використання техніки оповідання в презентації та письмові матеріали [6].

У глобалізованому світі культурна компетентність стає все більш важливою в науковому спілкуванні. Деякі програми в Сполучених Штатах пропонують навчання культурній компетентності, що допомагає дослідникам ефективно спілкуватися з колегами та аудиторією з різних культур.

Змагання з наукової комунікації, зокрема такі події, як наукові слемі (від англ. to slam — ляскати) та конкурси трихвилинних тез – це спосіб у який учасники представляють свої дослідження в чіткій, стислій та привабливій формі. Ці змагання дають учасникам цінну можливість удосконалити свої навички спілкування, а також підвищують обізнаність широкої громадськості про важливість ефективної наукової комунікації. Завдяки цим конкурсам учасники вчаться перетворювати складні наукові концепції в доступні та переконливі оповіді, що сприяє глибшому розумінню науки в суспільстві. Під час слемів автори презентують зі сцени власні наукові доробки і борються за перемогу і визнання публіки. Глядачі через голосування вибирають кращого.

Завдяки такому формату стає важливим не лише текст, але й особистість автора, адже публіка оцінює не тільки *що* презентували, а ще й *хто* і *як*.

Цифрове оповідання та методи візуальної комунікації є невід'ємними компонентами сучасної наукової комунікації, які набувають все більшого значення в останні роки. Ці методи використовують такі платформи, як соціальні медіа, блоги та подкасти, щоб дозволити дослідникам спілкуватися з аудиторією за допомогою мультимедійних форматів. Використання візуальних елементів та техніки розповіді допомагає дослідникам ефективно передавати свої висновки в переконливий і доступний спосіб, це, в свою чергу, посилює залучення аудиторії та сприяє кращому розумінню складних наукових концепцій. [5, 6].

Висновки. Наукова комунікація є важливою для прогресу науки та суспільства. Вона відіграє життєво важливу роль у поширенні знань і покращенні якості нашого життя завдяки обміну знаннями, сприянню співпраці, забезпеченню якості досліджень, впливі на політику, навчанні громадськості, сприянню передачі технологій, покращенні розуміння науки. Оскільки ми продовжуємо зіштовхуємося зі складними викликами в сучасному світі, важливість наукової комунікації тільки зростатиме. Саме тому, інноваційні методи навчання є важливими, оскільки змінюють спосіб викладання наукової комунікації. Використання цих методів допоможе здобувачам покращити комунікативні навички, розширити свій вплив і зробити внесок у більш поінформоване та залучене суспільство. Запроваджуючи інноваційні підходи до навчання науковій комунікації, університети та дослідницькі установи Сполучених Штатів та Великої Британії озброюють наступне покоління вчених навичками, необхідними для досягнення успіху в науковій галузі, яка швидко розвивається. Вважаємо доцільним запозичення досвіду США та Великої Британії у використанні інноваційних підходів до навчання наукової комунікації в Українських університетах.

Література:

1. Ігнатюк, О.А. Особливості підготовки сучасних фахівців у системі вищої професійної освіти США. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/50570504.pdf>
2. Козубовська І. Зміст, форми і методи підготовки педагогічних кадрів до науково-дослідницької діяльності у Великій Британії (методичні рекомендації) / І.Козубовська, І.Попович, Н.Рокосовик // Ужгород. – 2019. – 32 с.
3. Попович І.Є. Особливості підготовки вчителя-дослідника у Великій Британії *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* – 2013. – Випуск 1 (30). – с. 137–138.
4. Ярошенко Т. Вільний доступ до інформації: нова модель наукової комунікації в інформаційному суспільстві. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/277246172_Vilnij_dostup_do_informacii_nova_model_naukovoji_komunikacii_v_informacijnomu_suspilstvi

5. American Association for the Advancement of Science. (2017). *Communicating Science: Tools for Scientists and Engineers*. Режим доступу : <https://www.aaas.org/programs/communicating-science>
6. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. (2017). *Communicating Science Effectively: A Research Agenda*. Washington, DC: The National Academies Press.
7. Nature Masterclasses. (n.d.). *Scientific Writing and Publishing*. Режим доступу: <https://masterclasses.nature.com/courses/scientific-writing-and-publishing>
8. University of California, Santa Cruz. (n.d.). *Science Communication Program*. Режим доступу: <https://scicom.ucsc.edu/>
9. University of Manchester. *Science Communication MSc*. Режим доступу: https://www.manchester.ac.uk/study/masters/courses/list/18658/msc-science-and-health-communication/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwn7mwBhCiARIsAGoxjaJEpTn6GfasBlIkbQ6nntoIrla8ryMMtXjOomHIXY1dlPvg8oDCaxkaArvpEALw_wcB
10. University of Washington. (n.d.). *Engage: The Science Speaker Series*. Режим доступу: <https://www.engagingscience.com/engage-the-science-speaker-series>
11. *Professional development training for researchers — via online courses and workshops*. Режим доступу: https://masterclasses.nature.com/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwn7mwBhCiARIsAGoxjaI-IPPKE4NvcEFQhFI9QFqmSHvnJKT1N4nsHuj5t5MNMNHxwGt953IaAi0EEALw_wcB#nmo

References:

1. Ihnatiuk, O.A. *Osoblyvosti pidhotovky suchasnykh fakhivtsiv u systemi vyshchoi profesiinoi osvity SShA [Features of the training of modern specialists in the system of higher professional education of the USA]*. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/50570504.pdf> [in Ukrainian].
2. Kozubovska, I., Popovych, I., Rokosovyk, N. (2019). *Zmist, formy i metody pidhotovky pedahohichnykh kadrov do naukovo-doslidnytskoi diialnosti u Velykii Brytanii [Content, forms and methods of training teaching staff for research activities in Great Britain]*. [in Ukrainian]
3. Popovych, I.I. (2013). *Osoblyvosti pidhotovky vchytelia-doslidnyka u Velykii Brytanii [Peculiarities of teacher-researcher training in Great Britain]*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Pedahohika. Sotsialna robota*,1(30), 137–138. [in Ukrainian].
4. Yaroshenko, T. *Vilnyi dostup do informatsii: nova model naukovo komunikatsii v informatsiinomu suspilstvi [Free access to information: a new model of scientific communication in the information society]*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/277246172_Vilnij_dostup_do_informacii_nova_model_naukovo_komunikacii_v_informacijnomu_suspilstvi [in Ukrainian].
5. *Komunikatsiia nauky: instrumenty dlia naukovtsiv ta inzheneriv [Communicating Science: Tools for Scientists and Engineers]*. American Association for the Advancement of Science. Retrieved from <https://www.aaas.org/programs/communicating-science> [in Ukrainian].
6. *Efektivne spilkuвання z naukoiu: prohrama doslidzhen [Communicating Science Effectively: A Research Agenda]*. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. Washington, DC: The National Academies Press [in Ukrainian].
7. *Naukove napysання ta publikatsiia [Scientific Writing and Publishing]*. Nature Masterclasses. (n.d.). Retrieved from: <https://masterclasses.nature.com/courses/scientific-writing-and-publishing> [in Ukrainian].

8. Prohrama naukovoï komunikatsii [Science Communication Program]. University of California, Santa Cruz. (n.d.). Retrieved from: <https://scicom.ucsc.edu/> [in Ukrainian].

9. Nauka Komunikatsiia MSc [Science Communication MSc]. University of Manchester. Retrieved from: https://www.manchester.ac.uk/study/masters/courses/list/18658/msc-science-and-health-communication/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwn7mwBhCiARIsAGoxjaJEp Tn6GfasBllkbQ6nntoIrla8ryMMtXjOomHIXY1dlPvg8oDCaxkaArvpEALw_wcB [in Ukrainian].

10. Engage: seriiï naukovykh spikeriv [Engage: The Science Speaker Series]. University of Washington. (n.d.). Retrieved from: <https://www.engagingscience.com/engage-the-science-speaker-series> [in Ukrainian].

11. Profesiinyi rozvytok dlia doslidnykiv — cherez onlain-kursy ta seminary [Professional development training for researchers — via online courses and workshops]. Retrieved from https://masterclasses.nature.com/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwn7mwBhCiARIsAGoxjaI-IPPK4NvcEFQhF19QFqmSHvnJKT1N4nsHuj5t5MNMNHxwGt953IaAi0EEALw_wcB#nmo [in Ukrainian].

УДК 378:37:2-36:2-584.5]316.7

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-951-964](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-951-964)

Лаппо Віолетта Валеріївна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки і психології, Коломийський навчально-науковий інститут Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, вул. Лисенка, 8, м. Коломия, 78206, <https://orcid.org/0000-0002-9523-1295>

Стинська Вікторія Володимирівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 59, м. Івано-Франківськ, 78000, <https://orcid.org/0000-0003-0555-3205>

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ ІНТЕГРУВАННЯ АГІОГРАФІЇ У ПРОЦЕС ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Анотація. У статті обґрунтовано припущення про те, що значний вплив на духовне відродження суспільства здатна здійснити агіографічна література, що являє собою багатовіковий пласт культурно-історичної і духовно-етичної спадщини. Ознайомлення зростаючого покоління з агіографією обумовлене тим, що саме життєписи і творіння святих покликані бути зразком для наслідування. Їх канонічність і повторюваність вказує на основні рівні духовного життя особи, яка у своєму захопленні подвижництвом святого прагне наслідувати його чесноти. Автори визнають, що цей жанр літератури може видатись малоцікавим через нерозуміння змісту агіографічних творів і значущості «житійних» традицій для духовних пошуків сучасної людини. Це завдання належить вирішити у процесі фахового становлення майбутніх педагогів, адже саме вони покликані залучати сучасну молодь до витоків загальнолюдських етичних цінностей.

Моральне становлення особи визначається наявністю певних духовних якостей, до яких належать: сором, сумління, відповідальність, милосердя, добротність. У агіографічній літературі перелічені духовні якості відображені найбільш рельєфно і складають моральну квінтесенцію їх змісту. Саме це і є визначальною підставою впровадження агіографії в процес підготовки майбутніх педагогів в якості навчальної дисципліни.

У статті запропоновано низку рекомендацій з вивчення агіографії студентами педагогічних спеціальностей. Наголошено на важливості реалізації виховного потенціалу житій святих в освітній практиці.

Опанування майбутніми педагогами вивченим матеріалом передбачає перетворення засвоєного у особистісні переконання. Найбільш характерними показниками означеного процесу виступають наявність особистої позиції щодо проблем гуманності, моральності, духовності; прагнення до самовдосконалення; здатність виявляти й аналізувати моральну квінтесенцію агіографічного твору. Головним результатом вивчення агіографічної літератури має стати духовне зростання, що виявляється як в повсякденній поведінці, так і в конкретних вчинках. Адже саме практична діяльність якнайкраще відображає духовну сутність людини.

Ключові слова: агіографія, майбутні педагоги, соціальне служіння, гуманістична спрямованість, історико-культурний контекст, духовний розвиток, виховний потенціал, добротність.

Lappo Violetta Valeriivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy and Psychology, Kolomyia Educational and Scientific Institute of Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk, Lysenko, 8 Street, Kolomyia, 78206, <https://orcid.org/0000-0002-9523-1295>

Stynska Viktoriia Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy and Educational Management named after Bohdan Stuparyk Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, St. Shevchenko, 59, Ivano-Frankivsk, 78000, <https://orcid.org/0000-0003-0555-3205>

SOCIO-CULTURAL PREREQUISITES FOR INTEGRATING HAGIOGRAPHY INTO THE PROCESS OF SPIRITUAL DEVELOPMENT OF FUTURE TEACHERS

Abstract. The article substantiates the assumption that hagiographic literature, which is a centuries-old layer of cultural, historical, spiritual and ethical heritage, can have a significant impact on the spiritual revival of the society. The younger generation's familiarization with hagiography is due to the fact that it is the biographies and works of saints that are meant to be a model for imitation. Their canonicity and repetition indicate the main levels of the spiritual life of a person who, in his admiration for the asceticism of a saint, seeks for imitating his virtues. The authors recognize that this genre of literature may seem to be uninteresting due to a lack of understanding of the content of hagiographic works and the importance of "hagiographic" traditions for the spiritual quest of a modern person. This task is to be solved in the process of professional development of future teachers, because they are the ones who are called upon to engage modern youth in the origins of universal ethical values.

The moral formation of a person is determined by the presence of certain spiritual qualities, which include shame, conscience, responsibility, mercy, and charity. In the hagiographic literature, the spiritual qualities listed are reflected in the most prominent way and constitute the moral quintessence of their content. This is the determining basis for the introduction of hagiography into the process of training future teachers as an academic discipline.

The article offers a number of recommendations for the study of hagiography by students of pedagogical specialties. The importance of realizing the educational potential of the lives of saints in educational practice is emphasized.

Mastering the material studied by future teachers involves transforming the information they have learned into personal beliefs. The most characteristic indicators of this process are the presence of a personal position on the problems of humanity, morality, and spirituality; the desire for self-improvement; the ability to identify and analyze the moral quintessence of a hagiographic work. The main result of studying hagiographic literature should be spiritual growth, which is manifested both in everyday behavior and in specific actions. After all, it is a practical activity that best reflects the spiritual essence of a person.

Keywords: hagiography, future teachers, social service, humanistic orientation, historical and cultural context, spiritual development, educational potential, charity.

Постановка проблеми. Входження України у світовий освітній простір визначає провідні тенденції реформування та розвитку системи вищої освіти. Становлення багаторівневої системи підготовки фахівців, збагачення сучасними інформаційними технологіями, інтеграційні процеси, покликані сприяти посиленню гуманітарної спрямованості вітчизняної вищої освіти.

Особливої актуальності проблема гуманітаризації освіти набуває в умовах педагогічного ЗВО, позаяк від рівня професійної підготовки та духовності майбутніх вчителів безпосередньо залежить цивілізаційний та культурний прогрес наступних поколінь.

У пошуках ефективних засобів навчально-виховної діяльності педагоги все частіше звертаються до культурної спадщини, справедливо вважаючи, що духовні цінності, які пройшли випробування часом, синтезували кращий досвід предків, а відтак взмозі посприяти вихованню сучасної молоді. Яскравим прикладом може слугувати агіографічна література, адже крім релігійного та сакрального змісту вона концентрує у собі значний виховний потенціал. Оскільки саме в ній послідовно та докладно відображено шлях духовного вдосконалення людини.

Хоча сьогодні повсюдно вітається прилучення молоді до культурних традицій християнства, використання агіографії як засобу виховання пов'язане

з низкою труднощів. Це зумовлено тим, що сучасним педагогам малознайомі тексти житій святих та джерела присвячені науковому вивченню агіографії. Як наслідок – відсутність методик впровадження агіографічної літератури в освітній процес та повна (або майже повна) відмова від ознайомлення школярів із життями святих. Ситуація, що склалася, вказує на потребу знайомства майбутніх педагогів з агіографією в рамках програми професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження у царині педагогіки засвідчують значний інтерес сучасних науковців до проблем духовного розвитку особистості в процесі фахового становлення. В працях І.Д.Беха, І.М.Дідус, М.І.Савчина, В.І.Тернопільської, О.С.Цибулько теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність змістового і методичного забезпечення процесу духовного становлення студентської молоді. Зокрема викликають зацікавлення думки вчених І.Д.Беха, М.І.Савчина про те, що виховання – це цілеспрямований процес засвоєння певної системи знань, норм, цінностей, відносин, способів поведінки, що дозволяє людині функціонувати в якості повноцінного члена суспільства, громади, групи, в яких формується певний тип особистості, що засвоїла соціальний досвід і реалізує його на засадах морально-духовних цінностей [1, с.8; 7, с. 162].

Саме виховання виступає умовою і засобом створення комфортного простору, який дозволяє студентам реалізувати особистісний потенціал, включення студентів у проектування життєвих планів і проєктів власної життєдіяльності [3, с.15].

Успіх у духовному зростанні залежить від змісту позанавчальної діяльності, яка сприймається, як самостійна система життєдіяльності студентів, забезпечує умови реалізації їх інтересів і потреб та сприяє формуванню в них готовності до реалізації соціальних функцій у суспільстві, в освітній, культурній і професійній сферах. [8, с.167]. В означеному контексті О.С.Цибулько доводить ефективність залучення християнської етики у виховну роботу сучасних закладів освіти [10, с.152-153]

Мету статті вбачаємо у визначенні соціально-культурного змісту, гуманістичної спрямованості та виховного потенціалу агіографії задля її інтегрування у процес духовного становлення майбутніх педагогів.

Виклад основного матеріалу. За всіх часів життя святих виступали засобом морального виховання, оскільки в них найбільш рельєфно відображені універсальні моральні цінності та чесноти. На українські землі агіографія приходить у південнослов'янських (болгарських та сербських) перекладах із Візантії разом із прийняттям християнства у Х ст. Першими збірками житій були так звані місяцеслови, тобто книги для читання «по місяцях». Четві Мінеї містили значний корпус житій святих, розташованих по

місяцях і днях богослужбового року від вересня до серпня, що охоплювали чи не найбільшу частину читання Давньої Руси-України. У місяцесловах розташовувалися короткі житія у порядку річного кола за днями спомину святих.

Вже у XI ст. з'являються перші оригінальні житія українських святих: «Похвала св. Борису і Глібу», «Житіє Феодосія Печерського», складені Нестором-літописцем, а також «Оповідь про Бориса і Гліба» невідомого автора. Самобутність української агіографії проявилась у тому, що першими українськими канонізованими церквою святими стали саме князі Борис і Гліб. Увага їх агіографів зосереджена на вирішенні проблеми свободи та потреби з християнських позицій. Поставлені в умови, за яких вони можуть чинити опір мукам, Борис і Гліб свідомо цього не роблять і віддають себе в руки мучителям. Їхня смерть не була смертю за віру – князі, вбиті Святополком «Окаянним», стали жертвою феодальних княжих усобиць. Відтак українська церква з перших днів свого існування виявляє новий чин святості невідомий іншому християнському світу – страсотерпство. Особливе і загальнонаціональне шанування страсотерпців свідчить, що українська церква не робить різниці між смертю за Христа (мучеництвом) і жертвним закланням у наслідуванні Христа, непротивленням смерті (страсотерпством). В ПЦУ і УГКЦ за чином страсотерпців проходять канонізацію жертви репресій ХХ ст.

Жанр патерика займає особливе місце в агіографічній писемності, починаючи з XIII ст. Крім житійного матеріалу, до патерикових збірок включаються вислови святих отців-подвижників. А сам житійний матеріал тут осмислюється трохи інакше, ніж у звичайних житіях. Якщо звичайні житія відображають зразковий життєвий шлях подвижника, щоб дати зразок наслідування читачам-християнам, то патерикові оповіді, або т.зв. патерикові новели, зосереджують увагу на дивному, незвичайному, суто індивідуальному в житті та вчинках святого [4, с.221].

Потужний поштовх агіографічному розвитку дало XVI ст. Канонізація групи нових святих на Соборах 1547-1549 р.р. викликала пошвавлення агіографічних переказів та соборне дослідження їхнього життя. Тоді ж митрополит Макарій вирішує грандіозне завдання: збирає та об'єднує всі відомі на той час і визнані Церквою житія у спільне склепіння – Великі Четьї Мінеї. У XVII–XVIII ст., продовжуючи працю Макарія, свої варіанти житій укладає митрополит Дмитро Туптало. При цьому агіограф робить критичну редактуру житій, звіряє списки з грецькими та латинськими першоджерелами, пропонує низку нових перекладів. Мінеї митрополита Дмитра з XVIII ст. і до нового часу стають основним агіографічним корпусом православної Руси-України, набувають надзвичайної популярності – особливо у народному середовищі [9].

Подібно до іконографії та церковного мистецтва загалом, агіографія підпорядкована канону, якому мають відповідати зразки жанру. Канон визначає певні словесні та композиційні трафарети в описі життя святого, чіткий жанровий етикет. Етикетний канон життя складається з передмови і короткої післямови агіографа, що обрамляють основне оповідання, яке включає кілька обов'язкових аспектів:

- вихваляння батьківщини та/або батьків святого;
- чудове передвіщення його появи на світ, прояв святості в ранньому віці, відмова від пустощів та дитячих ігор;
- спокуси;
- рішучий поворот на шлях духовного спасіння;
- смерть та посмертні дива.

Щодо включення святого до суспільного життя, то тут простежується певна дуальність – від самозреченого служіння ближнім та перебування в гушавині історичних подій до повного багаторічного усамітнення в печері чи пустелі. На наш погляд, це обумовлено двома факторами.

По-перше, життя писалися про різних осіб, які незалежно від свого соціального статусу чи громадянської позиції були визнані святими. Підтвердженням цього є система чинів – поділ святих на групи. Наслідуючи грецьку традицію, у вітчизняній агіографії крім мучеників, страсотерпців і блаженних, утвердився також ряд інших чинів святості: преподобні – ченці; святителі – єпископи; рівноапостольні – монархи і князі, що хрестили свої народи (князь Володимир) або готували їх хрещення (княгиня Ольга); священномученики – мученики, які перебували у священничому чи єпископському сані; безсрібники – святі, що особливо прославилися своєю безкорисливістю (римські лікарі III ст. Косма і Даміан); праведні – святі з-поміж мирян і «білого», не чернечого духовенства, що не прийняли мучеництва; благовірні – благочестиві князі та монархи, заступники за свій народ перед Богом та захисники віри.

По-друге, відхід із суспільного життя не означав відмову святого молитися за порятунок та потреби світу. Адже в церковній традиції цей вид служіння вважався більш дієвим, ніж безпосередня допомога.

У процесі вивчення соціальної значущості прикладів життєдіяльності святих, описаних у православній агіографії, виникає питання про значення соціального служіння у здобутті святості. Відповідь ми знаходимо не в самих житіях, а у патристичних джерелах. Наприклад, визначення святості у вченні Симеона нового Богослова про те, що «Похвалу і задоволення святих становлять – православна віра і добродієсне життя, і третє – дари Всесвятого Духа» [6].

Сучасні православні мислителі підтверджують істинність цієї тріади, спираючись на досвід історичних подій ХХ ст. На їхню думку, віра стоїть на першому місці, бо в роки червоного терору мільйони людей були закатовані, але за Христа – тисячі. Церква ж прославляє лише тих, хто постраждав саме за віру. Новомученики, перебуваючи у таборах та в'язницях, не озлоблялися в цих нелюдських умовах, а й допомагали іншим, зміцнювали в людях віру, мужність, втішали, захищали [2]. Це все стосується другої частини визначення прп. Симеона: умова визнання святості людини – це її «добродійне життя».

Щодо третьої частини визначення святості «дари Всесвятого Духа», то й про це неодмінно і наскільки можна докладно оповідають автори житій. Також і сповідники Христові у своїх спогадах писали, що саме у в'язницях та таборах їх осіняла та покривала така благодать Бога, якої вони раніше ніколи не відчували.

Єпископ закликає до самовдосконалення особистості. При цьому вдосконалення її духовного світу супроводжуватиметься здобуттям чеснот (розсудливість, милосердя, мужність, поміркованість та ін.), що зумовлюють модель соціальної поведінки святого. Третя складова святості передбачає сходження на більш високий духовний рівень, що сприяє набуттю надлюдських здібностей (чудотворення, пророцтво). Набуття таких здібностей значно збільшує потенціал соціального служіння святого, оскільки наділення ними дозволяє допомагати в ситуаціях, нерозв'язних звичайними способами (лікування, викриття). Саме тому багато святих були шановані прижиттєво.

Отже, у житіях розкривається шлях особистісного самовдосконалення, що передбачає духовне творення та діяльне служіння. Під духовним творенням розуміємо молитви за ближніх, проповідництво, написання корисних книг тощо. Описані в житіях приклади діяльного служіння святих вражають своєю різноманітністю – від безкорисливих вчинків у підлітковому віці, до прийняття добровільної смерті в ім'я спасіння ближнього. І духовне творення та діяльне служіння є формами соціального служіння, зафіксованого в житіях святих. Це і є вирішальною передумовою в утвердженні тези, що агіографія має посісти гідне місце у системі моральних орієнтирів зростаючого покоління.

Припущення про необхідність поглибленого вивчення агіографії майбутніми педагогами підтверджує аналіз освітніх програм спеціальності «Українська мова і література». Наприклад, курсом «Давня українська література» передбачено вивчення теми «Літописання. Агіографія. Промовисте красномовство. Перекладна література». Аудиторне вивчення цієї теми розраховане на 2 академічні години. Самостійна робота студентів полягає у прочитанні Життя Феодосія Печерського, роботу з картою Київської

Русі-України, пошук та вивчення фотоальбомів присвячених Києву та Києво-Печерському монастирю.

У методичних рекомендаціях наголошено на важливості історичного контексту у вивченні пам'яток давньоукраїнської літератури. Необхідно знайомити студентів з історичними подіями, які викликали до життя певні літературні тексти. Особливу увагу викладач має приділити наступним питанням: 1) взаємини Русі-України, Візантії та південних слов'ян у домонгольський період; 2) історія татаро-монгольської навали; 3) відновлення культурних зв'язків у XV ст.; 4) історія церковних реформ митрополита Петра Могили [5].

Навіть такий докладний виклад навчального матеріалу видається недостатнім у процесі опанування агіографічною спадщиною. Це зумовлено низкою причин, а саме:

1. Студентами вивчаються життя доби Київської Русі-України, хоча агіографічні твори писалися протягом усієї історії церкви в Україні. Потрібно було б простежити канонічні та стилістичні зміни вітчизняної агіографії. Тим більше, що життя створюються і сьогодні, і в них відображається специфіка сучасної літератури.

2. Навчальна програма передбачає вивчення життя як історико-культурного джерела, не наголошуючи на духовному змісті твору.

3. Ознайомлення з життями передбачає вивчення передумов виникнення, періодів розквіту і занепаду, конфесійних особливостей даного літературного жанру.

4. До прочитання запропоновані лише вітчизняні життя, незважаючи на те, що агіографічна традиція притаманна всій європейській літературі (при чому агіографія існує не тільки в християнстві, а й в інших світових релігіях).

5. Майбутні вчителі не орієнтовані до застосування агіографічної літератури в навчально-виховній роботі.

Неможливість вирішення перелічених проблем у рамках курсу «Давня українська література» та загальна неувага до морально-духовного потенціалу життійної літератури в процесі підготовки майбутніх вчителів зумовлює доцільність впровадження курсу за вибором «Агіографія» в межах освітніх програм педагогічних спеціальностей ЗВО.

У сучасній інтерпретації поняття «агіографія» визначається як наукова дисципліна, що вивчає життя святих, богословські та історико-церковні аспекти святості. Життя святих можуть вивчатися з історико-богословської, історичної, соціально-культурної та літературної точок зору. З історико-богословської точки зору життя святих вивчаються як джерело для реконструкції богословських поглядів доби створення життя, його автора та редакторів, їх уявлень про святість, спасіння, обоження тощо. В історичному

плані життя за відповідної історико-філологічної критики виступають як першокласне джерело з історії церкви, так само як і з громадянської історії. У соціально-культурному аспекті життя дають можливість реконструювати характер духовності, соціальні параметри релігійного життя (зокрема, і так звану народну релігійність), релігійні уявлення суспільства. Життя становлять чи не найбільшу частину християнської літератури, зі своїми закономірностями розвитку, еволюцією структурних змістовних властивостей.

Як навчальна дисципліна агіографія представляє двосторонній інтерес: як засіб розвитку професійних навичок і як фактор підвищення морально-етичної культури студентів.

Під час розробки концептуальної основи запропонованого курсу спиралися на твердження, що саме літературно-філологічне вивчення житій є підґрунтям для подальших досліджень агіографії [4, с.226]. Це зумовлено тим, що житія пишуться за певними літературними канонами. Будь-яка інтерпретація житійного матеріалу вимагає попереднього розгляду того, що стосується літературного етикету та передбачає вивчення літературної історії житій, їх жанрів, встановлення типових схем їх побудови, стандартних мотивів та прийомів зображення тощо. Наприклад, у такому агіографічному жанрі як похвала святому, що поєднує в собі характеристики життя та проповіді, виділяється досить чітка композиційна структура – вступ, основна частина та епілог. Тематична схема основної частини узагальнює походження святого, народження та виховання, діяння та чудеса, праведну кончину, порівняння з іншими подвижниками. Означені характеристики сягають пізньоантичної доби. Відображення їх у розвитку житійної літератури дає істотний матеріал як історико-літературних висновків.

Набір стандартних мотивів віддзеркалює літературні прийоми побудови біографії і динаміку спасіння (шлях до Царства Небесного прокладений святим). Житіє абстрагує схему спасіння, тому саме опис життя робиться узагальнено-типовим. Сам спосіб опису шляху до спасіння може бути різним, і саме у виборі цього найбільше розрізняються східна і західна агіографічні традиції. Західні житія зазвичай написані в динамічній перспективі, автор ніби простежує, якою дорогою пройшов святий від земного буття до Царства Небесного. Для східної традиції більш характерна зворотна перспектива, перспектива святого, який вже досяг Небесного Царства і з «висот озирає свій шлях до нього». Означена перспектива сприяє розвитку художнього стилю житій, у яких риторична насиченість покликана відповідати незбагненній висоті погляду з Царства Небесного (наприклад, житія Симеона Метафраста, Пахомія Серба і Єпіфанія Премудрого). Отже, характер агіографічної літератури безпосередньо співвідноситься з усією системою релігійних поглядів, відмінностями релігійно-містичного досвіду тощо. Агіографія охоплює весь цей комплекс релігійних, культурних та власне літературних явищ.

Для майбутнього філолога важливо усвідомити, що від його дослідницької діяльності залежить відродження та розвиток традиції «житієписання» як унікального літературного жанру. Тому при плануванні методичного забезпечення курсу «Агіографія» перевагу надавали пошуково-дослідним методам опанування навчальним матеріалом. Наприклад, студентам пропонується провести лінгвістичний, стилістичний, текстологічний та композиційний аналіз житія. Пропонується також здійснити порівняльний аналіз двох і більше агіографічних творів. При чому спочатку такі твори підбираються так, щоб студент зміг виразно побачити їхню канонічну подібність, а також їх лінгвістичні, стилістичні, композиційні відмінності. Це може бути порівняння житія святих князів страстотерпців Бориса та Гліба та житій новомучеників ХХ ст. З часом, коли студент опанує певні вміння і навички, житія підбираються так, що їх схожість і відмінність виявляються тільки при ретельному вивченні. Так, спочатку авторство житій св. Антонія Печерського та св. Феодосія Печерського приписувалось Нестору Літописцю. Насправді обидва житія написані приблизно одночасно і за дотримання єдиної стилістичної форми. Але при уважному прочитанні очевидним є факт того, що їх авторами були різні люди. Згодом це було підтверджено вченими-літературознавцями [5].

Можливо, на початку дослідницької роботи студенти зазнають значних труднощів. Це повинно стати їм приводом для вивчення наукових праць, присвячених питанням лінгвістики та літературознавства. На допомогу студентам викладач складає список статей, монографій, дисертацій, щоб надалі вони змогли самостійно займатися збором наукової інформації. Її зміст рекомендується обговорювати на семінарських заняттях, дискусіях та круглих столах, студентських конференціях, присвячених агіографічній тематиці.

Студентам, які опановують іноземну мову та літературу, будуть корисні відомості про зародження та розвиток агіографії написаною мовою, що вивчається. Їм так само будуть цікаві відомості про специфіку перекладу житій з античних мов на мови сучасної Європи, а також переклади з однієї сучасної мови на іншу.

У процесі вивчення «Агіографії» студентам надається можливість прочитати іноземні житія в оригіналі. Слід враховувати, що це пов'язано з низкою труднощів, зумовлених наявністю в літературі даного жанру значної кількості архаїзмів та специфічної церковно-богословської лексики. При цьому студенти отримують первинний досвід обробки неадаптованого тексту з лінгвістичними особливостями. Прикладом може бути збірка "Житія святих" англійського ченця, а пізніше абата Ельфрика (955-1020), відомого педагога, проповідника, перекладача. Значна кількість рукописів його творів і безліч наслідувань їм свідчать про незвичайну популярність творчості цього

письменника аж до ХІУ ст. Кожна книга Ельфрика, зокрема і «Життя святих», була віхою в історія відповідного жанру писемності англосаксонського періоду.

Якщо викладач і не ризикне знайомити студентів з оригінальними текстами, і використовуватиме переклади, майбутні філологи матимуть нагоду провести літературознавчий аналіз життя, визначаючи структуру тексту, особливості відтворення дійсності та героя, співвідношення прийомів та засобів зображення подій.

Поряд із суто філологічними дослідженнями майбутніх педагогів необхідно орієнтувати на пошуки форм та методів інтеграції життійної літератури в освітній процес сучасної школи. Адже отримані знання перетворюються на «мертвий вантаж». Програмою курсу пропонується складання конспектів уроків, планування позакласної роботи та загальношкільних заходів. Студентам надається можливість вповні виявити свій творчий та організаторський потенціал. Свої напрацювання студенти зможуть реалізувати вже під час проходження педагогічної практики. Наприклад, силами школярів та вчителів варто організувати театральну постановку за мотивами життій святих братів Кирила та Мефодія, присвячену дню слов'янської писемності. Корисними також будуть організація усного журналу «Доброчинність св. Терези Калькутської» та інтерактивної гри «Шляхом св. Якова».

Окрім професійного вдосконалення курс «Агіографія» передбачає розвиток особистісних якостей студента. Ознайомлення з агіографією обумовлено тим, що саме життєписи і твори святих покликані бути прикладом для наслідування. Їхня канонічність і повторюваність вказує на основні шаблі духовного життя особистості. За своїм задумом життя створювалися для того, щоб захоплення особистістю і подвигом святого послужило зразком для наслідування.

Духовне зростання людини визначається наявністю певних моральних якостей, що становлять морально-етичну культуру особистості. До них, зазвичай, належать: сором, сумління, відповідальність, милосердя, доброчинність. В агіографічній літературі перелічені якості позначені найбільш рельєфно і становлять моральну квінтесенцію їхнього змісту. Саме це і є визначальною умовою впровадження агіографії у виховний процес, як школярів, так і студентів.

Можливо, наша ініціатива викликатиме певний скептицизм, оскільки не всі студенти сучасних ЗВО ідентифікують себе з християнством, і тому знайомитись із життєписами святих їм необов'язково. В означеному контексті слід наголосити, що переважна кількість українського студентства визнає свою приналежність до різних гілок християнства. Водночас зауважимо, що у

кожної релігії існує поняття «святості», і релігійна традиція зберігає численні сказання про людей визнаних святими. Щодо студентів, які визнають себе вільними від будь-яких релігійних переконань, існує загально визнана сентенція про те, що атеїстичні погляди освіченої людини не звільняють від залучення до культурної спадщини.

Вивчення агіографічної літератури вимагає від викладача духовної зрілості та значної професійної майстерності. Зокрема, педагог має опанувати:

- здатністю зацікавлювати слухачів проблемами духовного вдосконалення;
- вмінням організовувати свідому діяльність під час ознайомлення з агіографічними творами;
- готовністю до дискусійного обговорення питань морально-етичного змісту;
- компетентністю у визначенні етичної квінтесенції життя святого (чи святих);
- здатністю формувати у студентів позитивне ставлення до життя на основі прикладів, представлених в агіографічній літературі;
- вмінням інтегрувати морально-етичний потенціал агіографії у процес особистісного зростання студента.

До провідних засад ефективності вивчення курсу «Агіографія» в умовах сучасного ЗВО належать:

- 1) системність досліджуваного матеріалу;
- 2) науковий підхід до проблем порушених у досліджуваних агіографічних творах;
- 3) набуття фундаментальних знань літературознавчого, історичного та релігієзнавчого спрямування;
- 4) використання значної кількості фото, відео та аудіо матеріалів;
- 5) загальногрупове обговорення прочитаного;
- 6) визначення оптимальних шляхів та способів застосування отриманих знань у педагогічній діяльності та повсякденному житті.

Оволодіння вивченим матеріалом пропонованого курсу передбачає перетворення отриманих знань на особисті переконання. Позаяк наявність чіткої гуманістичної позиції щодо проблем етичного змісту, прагнення особистісного та професійного самовдосконалення виступають найбільш характерними показниками ефективності гуманітаризації сучасної вищої освіти.

Висновки. Отже, оновлення змісту освіти майбутніх педагогів є однією з найактуальніших проблем педагогіки вищої школи. Вирішення означеної проблеми зумовлене гуманізацією всього життя нашого суспільства й спрямоване на формування людини як особистості. Гуманізація освітнього процесу в ЗВО повинна насамперед сприяти мотивації до самовдосконалення;

формування духовних цінностей; самореалізації особистості; спонукати до співробітництва і гуманних взаємовідносин. З цією метою пропонуємо інтегрувати в цикл загальногуманітарних дисциплін вивчення агіографії, з огляду на її морально-етичний зміст та відображення шляху духовного сходження особистості.

Література:

1. Бех І. Д. Компетентна модель сходження зростаючої особистості до духовних цінностей. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: Кн.1. 2017. № 21. С. 6–21.
2. Господь повернув мене... Автобіографічні оповідання і спогади отця Ігнатія Янтуха ЧСВВ. Жовква: Місіонер, 2019. 160 с.
3. Дідус О.М. Духовно-моральні інтереси підростаючого покоління у контексті проблеми духовності людини. *Духовність України*: зб.наук. праць. ЖДЛУ, 2021, вип.13. С.52-54.
4. Ісіченко І. Друковані видання Києво-Печерського патерика як явище української барокової агіографії. *Українське літературне барокко*: зб. наук. праць. Київ: Наукова думка, 1987. С. 220-243
5. Ковальчук Н. Феномен святості преподобного Феодосія Печерського в контексті життя святих. *Українське релігієзнавство*. 2015. № 74-75. С. 170-176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_2015_74-75_18.
6. Преподобний Симеон Новий Богослов: життя і подвиги значущого духовного лідера православ'я. URL: <https://patriarchia.org.ua/molytva/prepodobnyj-symeon-novuj-bogoslov-zhyttya-i-podvygy-znachushhogo-duhovnogo-lidera-p>
7. Савчин М. В. Духовна парадигма психології. Київ: Академвидав, 2013. 247 с.
8. Тернопільська В. І. Відповідальність особистості: підходи до розуміння. *Проблеми освіти : наук.-метод. зб.* Київ, 2015. Вип. 83, ч. 2. С. 166–169.
9. Туптало Д. Життя Святих (Четві Мінеї) у 12 томах. Том 1: Вересень. Львів: Свічадо, 2017. 560 с.
10. Цибулько О.С. Витоки та сучасний стан української педагогіки духовності. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. 2019. Вип. 3. С. 49-57.

References:

1. Bekh I. D. (2017) Kompetentna model skhodzhennia zrostaiuchoi osobystosti do dukhovnykh tsinnosti [A competent model of the ascent of a growing personality to spiritual values]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*: Kn.1.. № 21. S. 6–21. [in Ukrainian]
2. Hospod povernuv mene... Avtobiohrafichni opovidannia i spohady ottsia Ihnatiia Yantukha ChSVV [The Lord returned me... Autobiographical stories and memories of Father Ignatius Yantukh]. (2019) Zhovkva: Misioner. 160 s. [in Ukrainian]
3. Didus O.M. (2021) Dukhovno-moralni interesy pidrostaiuchoho pokolinnia u kon–teksti problemy dukhovnosti liudyny [Spiritual and moral interests of the younger generation in the context of the problem of human spirituality]. *Dukhovnist Ukrainstva: zb.nauk. prats. ZhDLU*, vyp.13. S.52-54. [in Ukrainian]

4. Isichenko I. (1987) Drukovani vydannia Kyievo-Pecherskoho pateryka yak yavyshe ukrainskoi barokovoi ahiohrafii [Printed editions of the Kyiv-Pechersk paterik as a phenomenon of Ukrainian baroque hagiography]. *Ukrainske literaturne barokko. Zb. nauk. prats. Kyiv: Naukova dumka, S. 220-243* [in Ukrainian]
5. Kovalchuk N. (2015) Fenomen sviatosti prepodobnoho Feodosiia Pecherskoho v konteksti zhyttaa sviatykh [The phenomenon of the sainthood of Saint Theodosius of Pechersky in the context of the lives of saints]. *Ukrainske relihiieznavstvo. № 74-75. S. 170-176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrr_2015_74-75_18*. [in Ukrainian]
6. Prepodobnyi Symeon Novyi Bohoslov: zhyttia i podvyhy znachushchoho dukhovnoho lidera pravoslavia [Venerable Simeon the New Theologian: the life and exploits of a significant spiritual leader of Orthodoxy]. URL: <https://patriarchia.org.ua/molytva/prepodobnyj-symeon-novyj-bogoslov-zhyttia-i-podvygy-znachushhogo-duhovnogo-lidera-p> [in Ukrainian]
7. Savchyn M. V. (2013) Dukhovna paradyhma psykholohii [Spiritual paradigm of psychology]. Kyiv: Akademydav, 247 s. [in Ukrainian]
8. Ternopil'ska V.I. (2015) Vidpovidalnist osobystosti: pidkhody do rozuminnia [Personal responsibility: approaches to understanding]. *Problemy osvity : nauk.-metod. zb. Kyiv, Vyp. 83, ch. 2. S. 166–169*. [in Ukrainian]
9. Tuptalo D. (2017) Zhyttaa Sviatykh (Cheti Minei) u 12 tomakh [Lives of the Saints (Chetia Minei) in 12 volumes]. Tom 1: Veresen. Lviv: Svichado, 560 s. [in Ukrainian]
10. Tsybulko O.S. (2019) Vytoky ta suchasnyi stan ukrainskoi pedahohiky dukhovnosti [The origins and current state of Ukrainian spirituality pedagogy]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu Serii: Pedahohichni nauky.. Vyp. 3. S. 49-57*. [in Ukrainian]

УДК 378.013

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-965-975](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-965-975)

Левітіна Ліна Валеріївна аспірант кафедри інноваційних технологій з педагогіки, психології та соціальної роботи, ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», вул. Січеславська Набережна, 18, м. Дніпро, 49000, тел.: (0562) 31-24-74, <https://orcid.org/0000-0003-2912-2629>

Завізіон Катерина Геннадіївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри європейських і східних мов та перекладу, ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», вул. Січеславська Набережна, 18, м. Дніпро, 49000, тел.: (0562) 31-24-74, <https://orcid.org/0000-0003-2618-6360>

МЕТОДИ І ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Анотація. У статті розкривається актуальне питання щодо визначення і обґрунтування ефективних методів і технологій формування стратегічної компетентності майбутніх фахівців. Метою статті є розкриття методів і технологій навчання у закладах вищої освіти, що сприяють формуванню стратегічної компетентності майбутніх фахівців. Акцентовано на тому, що стратегічна компетентність є однією із професійних компетентностей сучасних фахівців, яка розглядається як здатність реалізовувати стратегію професійного розвитку. Зазначено, що більшість наукових досліджень, присвячених проблемі визначення сутності стратегічної компетентності, розглядають означений феномен з лінгвістичної точки зору. Аналіз тлумачень поняття «стратегічна компетентність» дав можливість у контексті дослідження визначити його як здатність особистості на основі отриманих знань і умінь адекватно використовувати освоєний репертуар стратегій задля досягнення мети професійної діяльності. Наголошено на важливості пошуку шляхів удосконалення рівня стратегічної компетентності майбутніх фахівців в умовах закладу вищої освіти, що потребує впровадження діяльнісного підходу, згідно з яким, стратегічна компетентність визначається змістом професійної діяльності майбутніх фахівців. Проаналізовано думки українських і закордонних науковців щодо визначення різноманітних методів і технологій, що сприяють ефективнішому вдосконаленню рівня професійної компетентності майбутніх фахівців в умовах закладу вищої освіти. Установлено, що важливим завданням вищої освіти в умовах мінливого світу є формування стратегічної компетентності у майбутніх фахівців. Використання таких методів і

технологій як ділові ігри, метод проблемного навчання, аналіз конкретних ситуацій, групові дискусії, методи психологічної активізації мислення (мозковий штурм, зворотна «мозкова атака», тіньова «мозкова атака», корабельна рада, метод фокальних об'єктів, аналогії, синектика, конференція ідей, методи систематизованого пошуку тощо), а також комплексу практичних вправ, спрятиме ефективному формуванню стратегічної компетентності майбутніх фахівців.

Ключові слова: компетентність, стратегічна компетентність, майбутні фахівці, професійна підготовка, методи навчання, навчальні технології, формування.

Levitina Lina Valeriivna Postgraduate student of the Department of Innovative Technologies in Pedagogy, Psychology and Social Work, Alfred Nobel University, St. Sicheslavskva Naberezhna, 18, Dnipro, 49000, tel.: (0562) 31-24-74, <https://orcid.org/0000-0003-2912-2629>

Zavizion Kateryna Hennadiivna Candidate of Pedagogical Sciences, c of the Department of European and Oriental Languages and Translation, Alfred Nobel University, St. Sicheslavskva Naberezhna, 18, Dnipro, 49000, tel.: (0562) 31-24-74, <https://orcid.org/0000-0003-2618-6360>

METHODS AND TECHNOLOGIES OF FORMING STRATEGIC COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS

Abstract. The article deals with the topical issue of defining and substantiating effective methods and technologies for forming the strategic competence of future specialists. The purpose of the article is to disclose the methods and technologies of teaching in higher education institutions that contribute to the formation of strategic competence of future specialists. It is emphasized that strategic competence is one of the professional competencies of modern specialists, which is considered as the ability to implement a professional development strategy. It is noted that most scientific studies on the problem of defining the essence of strategic competence consider this phenomenon from a linguistic point of view. An analysis of the interpretations of the concept of 'strategic competence' made it possible, in the context of the study, to define it as the ability of an individual, based on the acquired knowledge and skills, to adequately use the mastered repertoire of strategies to achieve the goal of professional activity. The article emphasizes the importance of finding ways to improve the level of strategic competence of future specialists in higher education institutions, which requires the introduction of an activity-based approach, according to which strategic competence is determined by

the content of professional activity of future specialists. The opinions of Ukrainian and foreign scholars on the definition of various methods and technologies that contribute to a more effective improvement of the level of professional competence of future specialists in higher education institutions are analyzed. It has been established that an important task of higher education in a changing world is the formation of strategic competence in future professionals. The use of such methods and technologies as business games, problem-based learning, case studies, group discussions, methods of psychological activation of thinking (brainstorming, reverse brainstorming, shadow brainstorming, ship's council, focal object method, analogies, synectics, conference of ideas, systematic search methods, etc.), as well as a set of practical exercises, will contribute to the effective formation of strategic competence of future specialists.

Keywords: competence, strategic competence, future specialists, professional training, teaching methods, educational technologies, formation.

Постановка проблеми. У сучасному світовому контексті, де конкуренція на міжнародну ринку зростає, а організації здійснюють інноваційний шлях розвитку, попит на кваліфікованих фахівців підвищується, що робить актуальним питання формування професійної компетентності майбутніх фахівців в умовах закладу вищої освіти, особливо їх стратегічної складової. Незважаючи на те, що проблемі компетентності фахівця в українській науковій літературі приділено багато уваги, стратегічна компетентність майбутніх фахівців, а особливо процес її формування практично не розглядається.

Аналіз останніх досліджень і публікацій доводить, що проблема стратегічної компетентності найбільш популярна в економіці (О. Петряєв, Р. Тенч (R. Tench), М. Топіч (M. Torić) та інші), управлінні (М. Бутко, М. Дітковська, С. Задорожна, Н. Іванова, О. Лебідь, І. Олійченко, Л. Оліфіренко, Т. Пепа, С. Повна, Ю. Шабардіна, О. Шрам, О. Шевченко та ін.) та лінгвістиці (Т. Кириченко, К. Мельник, Т. Рідель, Ю. Цепкало, В. Черниш, Н. Щерба та інші).

Загальні питання сутності, структури, особливостей формування стратегічної компетентності висвітлено у працях О. Лебідь, Л. Маріані (L. Mariani), В. Шаравари та інших.

Формування стратегічної компетентності фахівців різного профілю висвітлюють К. Пасинчук (фахівці оперативно-рятувальної служби цивільного захисту), Н. Волкова, І. Олійник, М. Карпова (ІТ-спеціалісти), О. Писаревська (юристи-міжнародники), В. Ігнатенко (перекладачів науково-технічних текстів), О. Михайленко (майбутні перекладачі), Ю. Гудима, І. Задорожна, Я. Поченюк (майбутніх учителів англійської мови), О. Антонова

(державних службовців України), М. Оліяр (вчитель початкових класів), А. Хомик (майбутні фахівці з інформаційних технологій), Б. Ренькас (керівники загальноосвітнього навчального закладу), О. Синекон (майбутні доктори філософії), Л. Личко (фахівці з менеджменту та економіки) та інші.

Питання різних видів стратегічної компетентності досліджували В. Рябоконт (діяльнісна (стратегічна)), О. Вітрова, Ю. Гудима, О. Конотоп, О. Никитенко, Т. Олійник (навчально-стратегічна), О. Лебідь, В. Шаравара (тактично-стратегічна), М. Оліяр, Я. Поченюк (комунікативно-стратегічна), О. Ванівська (стратегічна іншомовна) та інші.

Різні аспекти компетентісного підходу в професійній освіті досліджували Л. Антонюк, Н. Бібік, Н. Василькова, Н. Волкова, Д. Ільницький, І. Кулага, О. Овчурок, О. Плахотнік, Н. Побірченко, О. Савченко, В. Сорока, В. Співак, В. Турчанинова, О. Ходань, С. Шаров та інші.

Мета статті розкрити методи і технології навчання у закладах вищої освіти, що сприяють формуванню стратегічної компетентності майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу. Однією із професійних компетентностей сучасних фахівців дослідники і практики визначають стратегічну компетентність, як здатність реалізовувати стратегію професійного розвитку. Зважаючи на актуальність досліджуваного поняття, звернемось до термінологічного аналізу.

Незважаючи на те, що проблемі компетентності фахівця в українській і зрубійній науковій літературі приділяється підвищена увага, однак стратегічна компетентність фахівців практично не розглядається.

Більшість наукових досліджень, присвячених проблемі визначення сутності стратегічної компетентності, розглядають означений феномен з лінгвістичної точки зору. Наприклад, на думку А. Хомик, стратегічна компетентність – це здатність ефективно застосовувати сформовані мовні знання, мовленнєві навички й уміння, а також компенсувати прогалини у володінні мовою у процесі професійно орієнтованого спілкування засобами сформованих лінгвістичних ресурсів, невербальної комунікації й мовленнєвого та соціального досвіду спілкування [1, с. 31]. Н. Щерба розглядає стратегічну компетентність як здатність використовувати вербальні та невербальні комунікативні способи (стратегії) запобігання або компенсації зриву в процесі міжкультурного спілкування, а також ефективного досягнення його цілей, поглиблення знань мови, одержання мовленнєвого і соціального досвіду в умовах недостатньої комунікативної компетентності співрозмовників або у несприятливій мовленнєвій ситуації [2]. За Дж. Літлмор (J. Littlemore) і Г. Лоу (G. Low) стратегічна компетентність – це здатність мовця використовувати стратегії для компенсації прогалин у знаннях цільової

мови [3]. Більш універсальне визначення поняття «стратегічна компетентність» в контексте здійснення комунікативного акту подає Д. Давіт (D. Dawit): знання комунікаційних стратегій і вміння їх використовувати [4].

Проаналізувавши тлумачення поняття «стратегічна компетентність» у контексті нашого дослідження, спираємось на думку О. Ванівської, яка зазначає, що стратегічна компетентність майбутніх фахівців – це «здатність особистості на основі отриманих знань і умінь адекватно використовувати освоєний репертуар стратегій» [5, с. 57] задля досягнення мети професійної діяльності.

Слід зазначити, що пошук шляхів удосконалення рівня стратегічної компетентності майбутніх фахівців в умовах закладу вищої освіти потребує глибокого аналізу стратегічної діяльності. Тому, ми вважаємо, що найбільш перспективним є діяльнісний підхід до формування стратегічної компетентності майбутніх фахівців. Згідно з цим підходом, стратегічна компетентність визначається змістом професійної діяльності майбутніх фахівців.

Підтвердженням вищезазначеної точки зору є думки Т. Рідель і Т. Кириченко, які наголошують на тому, що для успішного формування стратегічної компетентності необхідно використовувати активні методи навчання, тобто діяльнісний підхід. Для цього необхідно створити в аудиторії мікросвіт професійної діяльності з усіма реальними взаєминами між людьми. До активних методів навчання, що сприяють формуванню стратегічної компетентності, науковці відносять такі форми взаємодії викладача і студентів, за яких і викладач і студент тісно взаємодіють протягом заняття, студенти є не пасивними слухачами, а активними учасниками заняття, а саме: ігрові методи і метод проблемного навчання [6, с. 219]. Серед ігрових методів, на думку Т. Рідель і Т. Кириченко, для формування стратегічної компетентності майбутніх фахівців в умовах закладу вищої освіти особливо популярними є рольові та ділові ігри: тривалі ігри, які здійснюються за задалегідь підготовленим сценарієм, і вільні тривалі ігри [6, с. 219].

На думку Ю. Гудими ефективність формування стратегічної компетентності фахівця не можлива без цілісного підходу, що зумовлює створення відповідної підсистеми вправ. Під вправою для формування стратегічної компетентності дослідниця розуміє методично організовану одиницю навчального матеріалу, який засвоюється у процесі цілеспрямованої та спеціально організованої дії. Метою останньої є залучення прямих та непрямих стратегій для вдосконалення стратегічних навичок і вмінь з поступовою їх автоматизацією та наростанням операційних труднощів [7, с. 106–107].

Провідними методами навчання, що сприяють формуванню стратегічної компетентності, на думку А. Хомик, є рольова гра та презентація. Сценарії

типових ситуацій та учасників професійно орієнтованого усного спілкування фахівців (презентування продуктів і проєктів, обговорення проблем) спонукають студентів активно використовувати лінгвістичні засоби комунікативних стратегій. Типи презентацій (інформаційні, спонукальні, презентації-переконання) та необмежений арсенал лінгвістичних засобів, комунікативних стратегій і стратегій використання мови в умовах змодельованих нарад, зустрічей активізують як монологічне, так і діалогічне мовлення студентів [1].

За твердженням М. Оліяр, з метою формування стратегічної компетентності у майбутніх фахівців необхідно впроваджувати такі активні методи навчання, як діалоги, дискусії і диспути; проєктування та реалізація колективних творчих справ; розв'язання професійних ситуацій; тренінг комунікативних якостей і здатності до рефлексії; практичне вправляння у застосуванні стратегій і тактик професійної діяльності; виконання індивідуальних пошуково-творчих завдань з наступним обговоренням їх результатів тощо [8].

Для глибшого розуміння сутності й особливостей формування стратегічної компетентності майбутніх фахівців звернемося до змісту тотожних понять, таких феноменів як «готовність до стратегічного управління» і «стратегічне мислення».

Розкриттю проблеми готовності до стратегічного управління присвятила свої праці науковиця О. Лебідь, яка розкрила сутність поняття «готовність до стратегічного управління» [9], теоретичні та практичні аспекти формування готовності до стратегічного управління в умовах закладу вищої освіти [10; 11; 12]. У своїх дослідженнях науковиця зазначає, що тренінг є одним з основних методів при формуванні готовності до стратегічного управління, метою якого є створення умов для розвитку професійно важливих якостей майбутнього фахівця-стратега. Розроблений О. Лебідь тренінг містить ділові ігри, аналіз конкретних ситуацій, мозкові атаки, групові дискусії тощо. При чому акцент зроблений саме на ділових іграх, тому що застосування ділових ігор при формуванні готовності до стратегічного управління дає змогу максимально наблизити навчальний процес до практичної діяльності, дозволяє краще засвоїти ефективні технології (методи, прийоми, техніки) прийняття стратегічних рішень, приймати стратегічні рішення в умовах невизначеності, відстоювати власні позиції, розвивати в учасників гри колективізм та відчуття команди, отримати результати за досить обмежений час. У спеціально створених умовах майбутній фахівець має можливість опрацювати найрізноманітніші життєві та професійні ситуації, які дають змогу набувати професійних стратегічних знань, умінь та навичок [12].

Погоджуємося з точкою зору деяких науковців, які стверджують, що стратегічне мислення є основою формування стратегічної компетентності

(О. Конотоп [13], О. Лебідь [14], В. Шаравара [14]), складовою стратегічної діяльності (А. Рачинський [15]) фахівця, а також основа стратегічного планування (С. Тригоб'юк [16]). На основі аналізу літератури дамо робоче визначення поняття «стратегічне мислення». Так, стратегічне мислення – особливий, складний вид інтелектуальної діяльності, здійснення якої залежить від набору компетентностей, які пов'язані з генеруванням нового для досягнення конкурентної переваги, розробкою і вибором нових, релевантних стратегій і стратегічних дій, які забезпечать розвиток особистості [13].

У структурі стратегічного мислення колектив авторів під керівництвом А. Карраш (A. Karrasch) у дослідженні «Strategic Thinking Skill-Building Exercises» виділяють такі компоненти: всебічний збір інформації (вивчення навколишнього середовища, пошук інформації з різних джерел, володіння навичками слухання та дослідження); навчання (навчання впродовж усього життя, здатність до рефлексії, керування знаннями), критичне мислення (визначення суттєвих аспектів ситуації, висловлювання припущень, формулювання доречних запитань, пояснення значущих зв'язків та відмінностей, розуміння нюансів і врахування обмеженості даних), інноваційне мислення (генерування креативних та нових ідей, концепцій та підходів), мислення в часі (розуміння історичних і сучасних контекстів, розпізнавання закономірностей, прогноз можливого майбутнього), системне мислення (використання цілісної перспективи динамічного та складного середовища для виявлення взаємозв'язків та інтеграції розрізнених факторів у єдине ціле) [17, с. 4].

Щодо формування стратегічного мислення, то науковці схиляються до думки, що найбільш ефективними є інтерактивні вправи (А. Громе (A. Grome), Б. Крендалл (B. Crandall), А. Карраш (A. Karrasch), А. Сакетт (A. Sackett), А. Сантос (A. Santos), Е. Голдман (E. Goldman), Дж. Гріп (J. Greer) [17]); методи психологічної активізації мислення, які спрямовані на усунення психологічної інерції мислення, що перешкоджає знаходженню нових ідей, заважає всебічному розгляду проблеми, а саме: «мозковий штурм», зворотна «мозкова атака», тіньова «мозкова атака», корабельна рада, метод фокальних об'єктів, аналогії, синектика, оператор РВС, конференція ідей, метод «гірлянд асоціацій і метафор», методи систематизованого пошуку (С. Тригоб'юк [16]).

Цікавим є підхід щодо формування стратегічного мислення, заснований на використанні комплексу практичних вправи, які спрямовані на розвиток здатності до стратегічного мислення і зосереджені на чотирьох сферах: рефлексивне мислення, постановка запитань та пошук інформації, встановлення зв'язків між розрізненою інформацією та прогнозування майбутніх станів. Ці вправи, на думку колективу авторів, покликані допомогти розвинути і зміцнити когнітивні та поведінкові навички, необхідні для ефективного стратегічного мислення, шляхом надання практики у використанні цих

навичок. Означені вправи розроблені на основі принципів навчання дорослих: зосереджені на проблемі, пропонують можливості для взаємодії з іншими учасниками, мають безпосереднє відношення до професійної діяльності, надають можливості для індивідуальної та групової рефлексії [17, с. 3].

Аналіз зарубіжної літератури [3; 4; 17] дозволяє нам стверджувати, що формування стратегічної компетентності майбутніх фахівців відбувається в процесі вивчення таких навчальних дисциплін, як: психологія, менеджмент, соціологія, лінгвістика, іміджологія, економіка та інші. Зазвичай цей процес відбувається у формі лекцій, практичних занять, семінарів, ділових ігор, тренінгів, тощо. На жаль у практиці українських закладів вищої освіти формування стратегічної компетентності є скоріше винятком, ніж правилом.

Висновки. Отже, важливим завданням вищої освіти в умовах мінливого світу є формування стратегічної компетентності у майбутніх фахівців. Використання таких методів і технологій як ділові ігри, метод проблемного навчання, аналіз конкретних ситуацій, групові дискусії, методи психологічної активізації мислення (мозковий штурм, зворотна «мозкова атака», тіньова «мозкова атака», корабельна рада, метод фокальних об'єктів, аналогії, синектика, конференція ідей, методи систематизованого пошуку тощо), а також комплексу практичних вправ, сприятиме ефективному формуванню стратегічної компетентності майбутніх фахівців.

Проведене дослідження не претендує на вичерпне вирішення проблеми. Подальшого вивчення потребують питання конкретизації змісту стратегічної компетентності керівників закладу дошкільної освіти, визначення методів і технологій розвитку стратегічної компетентності керівників закладу дошкільної освіти в умовах підвищення кваліфікації.

Література:

1. Хомик А.Ю. Формування стратегічної компетентності в професійно орієнтованому усному англomовному спілкуванні майбутніх фахівців з інформаційних технологій: дис. ... канд.пед.н.; спец.: 011 Освітні, педагогічні науки; Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2022. 290 с.
2. Щерба Н.С. Теоретичні підходи до поняття «стратегічна компетенція». URL: <http://surl.li/skzlu> (дата звернення 01.04.2024).
3. Littlemore J., Low G. *Figurative Thinking and Foreign Language Learning*. Palgrave Macmillan. United Kingdom, 2006.
4. Dawit D.A. Strategic Competence and its implication in language teaching. *Inter. J. Eng. Lit. Cult.*, 2020. 8(5). 143–149.
5. Ванівська О. Комунікативно-прагматичний підхід у формуванні стратегічної іншомовної компетентності. *Молодь і ринок*, 2016. № 8 (139). С. 56–60.
6. Рідель Т.М., Кириченко Т.О. Формування стратегічної компетенції у студентів нелінгвістичних спеціальностей під час вивчення іноземної мови. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 2020. № 70. Т. 3. С. 217–221. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-3.40>

7. Гудима Ю.П. Формування у майбутніх учителів англійської мови навчально-стратегічної компетентності в діалогічному мовленні: дис. ... канд.пед.н.; спец.: 13.00.02 – теорія і методика навчання (германські мови); Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2018. 236 с.

8. Оліяр М. Система формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів. URL: <http://surl.li/sljea> (дата звернення 02.04.2024).

9. Лебідь О.В. Готовність керівника загальноосвітнього навчального закладу до стратегічного управління як наукова категорія. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Педагогічні науки*, 2017. Вип. 2. С. 324–330.

10. Лебідь О.В. Теоретичні аспекти підготовки майбутнього керівника загальноосвітнього навчального закладу до стратегічного управління в умовах магістратури. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Сер. : Педагогічні науки*, 2016. № 2 (304). С. 65–71.

11. Лебідь О.В. Ділова гра «Визначення місії загальноосвітнього навчального закладу» як елемент тренінгу з формування готовності майбутнього керівника загальноосвітнього навчального закладу до стратегічного управління. *Інженерні та освітні технології*, 2017. Вип. 3 (19). С. 55–60.

12. Лебідь О.В. Методологічні підходи у формуванні готовності майбутнього керівника загальноосвітнього навчального закладу до стратегічного управління в умовах магістратури. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Сер. : Педагогіка і психологія. Педагогічні науки*, 2017. № 2 (14). С. 255–263.

13. Конотоп О.С. Стратегічне мислення як основа формування іншомовної навчально-стратегічної компетентності у студентів немовних закладів вищої освіти. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2020: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 23–24 квітня 2020 р.)*. Чернігів: Академія ДПтС, 2020. Т. 2. С. 343–346.

14. Лебідь О.В., Шаравара В.В. Тактично-стратегічна компетентність як складова професійної компетентності фахівця. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Сер. : Педагогіка і психологія. Педагогічні науки*, 2019. № 2 (18). С. 302–309.

15. Рачинський А.П. Стратегічне мислення як важлива складова стратегічної діяльності керівника органу державної влади. *Економіка та держава*, 2010. № 2. С. 95–96.

16. Тригоб'юк С. Стратегічне мислення як основа сучасного стратегічного планування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Логістика, 2008. № 633. С. 718–725.

17. Grome A., Crandall B., Karrasch A., Sackett A., Santos A., Goldman E., Greer J. Strategic Thinking Skill-Building Exercises, 2020. 160 p. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/AD1094193.pdf> (date of access 15.03.2024).

References:

1. Khomyk, A.Yu. (2022). Formuvannia stratehichnoi kompetentnosti v profesiino oriientovanomu usnomu anhlomovnomu spilkuvanni maibutnikh fakhivtsiv z informatsiinykh tekhnologii [Formation of Strategic Competence in Professionally Oriented Oral English Communication of Future Information Technology Specialists]. *Candidate's thesis*. Ternopil: TNU imeni V. Hnatiuka [in Ukrainian].

2. Shcherba, N.S. (n.d.). Teoretychni pidkhody do poniattia 'stratehichna kompetentsiia' [Theoretical Approaches to the Concept of 'Strategic Competence']. Retrieved from <http://surl.li/skzlu> [in Ukrainian].

3. Littlemore, J., Low, G. (2006). *Figurative Thinking and Foreign Language Learning*. Palgrave Macmillan. United Kingdom.
4. Dawit, D.A. (2020). Strategic Competence and its implication in language teaching. *Inter. J. Eng. Lit. Cult.*, 8(5), 143–149.
5. Vanivska, O. (2016). Komunikatyvno-prahmatychnyi pidkhid u formuvanni stratehichnoi inshomovnoi kompetentnosti [Communicative and Pragmatic Approach in the Formation of Strategic Foreign Language Competence]. *Molod i rynek – Youth and the Market*, 8 (139), 56–60 [in Ukrainian].
6. Ridel, T.M., Kyrychenko, T.O. (2020). Formuvannya stratehichoi kompetentsii u studentiv nelinhvistychnkh spetsialnostei pid cas vyvchennia inozemnoi moy [Formation of Strategic Competence in Non-Linguistic Students in the Process of Learning a Foreign Language]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii izahalnoositnii shkolakh – Pedagogy of Forming a Creative Personality in Higher and Secondary Schools*, 70 (3), 217–221. Retrieved from <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-3.40> [in Ukrainian].
7. Hudyma, Yu.P. (2018). Formuvannya u maibutnikh uchyteliv anhliiskoi movy navchalno-stratehichnoi kompetentnosti v dialohichnomu movlenni [Developing Future English Language Teachers' Educational and Strategic Competence in Dialogic Speaking]. *Candidate's thesis*. Kyiv: KNLU [in Ukrainian].
8. Oliiar, M. (n.d.). Systema formuvannia komunikatyvno-stratehichnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv [System of Formation of Communicative and Strategic Competence of Future Primary School Teachers]. Retrieved from <http://surl.li/sljea> [in Ukrainian].
9. Lebid, O.V. (2017). Hotovnist kerivnyka zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu do stratehichnoho upravlinnia yak naukova katehoriia [Readiness of the Head of a General Educational Institution for Strategic Management as a Scientific Category]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Scientific Notes of Berdiansk State Pedagogical University*, 2, 324–330 [in Ukrainian].
10. Lebid, O.V. (2016). Teoretychni aspekty pidhotovky maibutnoho kerivnyka zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu do stratehichnoho upravlinnia v umovakh mahistratury [Theoretical Aspects of Preparing the Future Head of a General Educational Institution for Strategic Management in the Conditions of Master's Degree]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Eastern European National University*, 2 (304), 65–71 [in Ukrainian].
11. Lebid, O.V. (2017). Dilova hra 'Vyznachennia misii zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu' yak element treninhu z formuvannia hotovnist kerivnyka zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu do stratehichnoho upravlinnia [Business Game 'Defining the Mission of a Secondary School' as an Element of Training to Develop the Readiness of the Future Head of a Secondary School for Strategic Management]. *Inzhenerni ta osvichni tekhnolohii – Engineering and educational technologies*, 3 (19), 55–60 [in Ukrainian].
12. Lebid, O.V. (2017). Metodolohichni pidkhody u formuvannia hotovnist kerivnyka zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu do stratehichnoho upravlinnia v umovakh mahistratury [Methodological Approaches to Forming the Readiness of the Future Head of a General Educational Institution for Strategic Management in the Conditions of Master's Degree]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia – Bulletin of the Alfred Nobel University*, 2 (14), 255–263 [in Ukrainian].

13. Konotop, O.S. (2020). Stratehichne myslennia yak osnova formuvannia inshomovnoi navchalno-stratehichnoi kompetentnosti u studentiv nemovnykh zakladiv vyshchoi osvity [Strategic Thinking as a Basis for the Formation of Foreign Language Teaching and Strategic Competence in Students of Non-Language Higher Education Institutions]. *Proceedings from Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Aktualni pytannia teorii ta praktyky v haluzi prava, osvity, sotsialnykh ta povedinkovykh nauk» – International Scientific and Practical Conference «Current issues of theory and practice in law, education, social and behavioral sciences»*. (pp. 343–346). Chernihiv: Akademiia DPtS [in Ukrainian].
14. Lebid, O.V., Sharavara, V.V. (2019). *Taktychno-stratehichna kompetentnist yak skladova profesiinoi kompetentnosti fakhivtsia* [Tactical and Strategic Competence as a Component of Professional Competence of a Specialist]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia – Bulletin of the Alfred Nobel University*, 2 (18), 302–309 [in Ukrainian].
15. Rachynskyi, A.P. (2010). Stratehichne myslennia yak vazhlyva skladova stratehichnoi dialnosti kerivnyka orhanu derzhavnoi vlady [Strategic thinking as an important component of the strategic activity of the head of a public authority]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the State*, 2, 95–96 [in Ukrainian].
16. Tryhobiuk, S. (2008). Stratehichne myslennia yak osnova suchasnoho stratehichnoho planuvannia [Strategic Thinking as a Basis for Modern Strategic Planning]. *Visnyk natsionalnoho universytetu 'Lvivska politekhnikha' – Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, 633, 718–725 [in Ukrainian].
17. Grome, A., Crandall, B., Karrasch, A., Sackett, A., Santos, A., Goldman, E., Greer, J. (2020). Strategic Thinking Skill-Building Exercises. Retrieved from <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/AD1094193.pdf>

УДК 378.018.43

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-976-988](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-976-988)

Лі Хунянь аспірант, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, вул. Старопортофранківська 26, м. Одеса, 65000, <https://orcid.org/0009-0008-9833-8435>

Клюєва Сніжанна Дмитрівна кандидат філософських наук, доцент кафедри музичного мистецтва і хореографії, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, вул. Старопортофранківська 26, м. Одеса, 65000, <https://orcid.org/0000-0002-1398-6513>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ В ДИСТАНЦІЙНОМУ ФОРМАТІ В КЛАСІ ФОРТЕПІАНО

Анотація. Стаття розкриває комплексну картину процесу навчання гри на фортепіано, який є унікальним і вимогливим, потребуючи від учнів не лише розвитку технічних навичок, але й глибокого розуміння музики, емоційної виразності, та витривалості. Акцентується увага на необхідності індивідуального підходу, оскільки кожен учень має власні особливості, що вимагають унікальної стратегії навчання, здатної адаптуватися до його темпу розвитку, музичних уподобань та рівня мотивації. Для досягнення високої майстерності, учні повинні не тільки розвивати технічні навички, але й здатність емоційно та виразно інтерпретувати музичні твори, а також занурюватися в теоретичні аспекти музики, включаючи нотну грамоту, гармонію, та форми творів. Особливу роль у процесі навчання відіграє мотивація, що стає ключовим елементом успіху. Мотивація може мати як внутрішнє, так і зовнішнє походження, включаючи особистісні переконання, емоційні стани, визнання з боку вчителів, батьків, однолітків, та успіх на конкурсах. Стаття також звертає увагу на виклики та можливості, що виникають в результаті переходу на дистанційне навчання, яке стало нормою в сучасному світі освіти. Гнучкість графіка, індивідуалізація навчального процесу, інтеграція освітніх технологій, та розвиток самостійності учнів виокремлюються як ключові переваги дистанційного формату, що сприяють підтримці високого рівня мотивації. Роль викладача в цьому контексті не можна недооцінювати, оскільки він виступає не лише як посередник музичних знань, але і як ментор, інспіратор, та координатор навчального процесу. Викладачі здійснюють менторство та підтримку, інспірують учнів, адаптуються до цифрових технологій, та забезпечують ефективний зворотний зв'язок, що має вирішальне значення для

успішності та розвитку учнів. У підсумку, стаття наголошує на комплексності процесу навчання гри на фортепіано, який включає в себе розвиток технічних навичок, музичності, теоретичних знань, а також формування мотивації та самодисципліни. Дослідження ідентифікує ключові елементи, які впливають на мотиваційний аспект навчання музиці в умовах відсутності безпосередньої взаємодії з викладачем, та розробити рекомендації щодо ефективного використання цих елементів.

Ключові слова: клас фортепіано, мотивація до навчання, методи мотивації, педагогічний ефект, дистанційне навчання, музичний репертуар.

Li Hongyan postgraduate student, South Ukrainian National Pedagogical University K.D. Ushinskogo, St. Staroportofrankivska 26, Odesa, <https://orcid.org/0009-0008-9833-8435>

Kliuieva Snizhana Dmytrivna Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Musical Art and Choreography, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinskogo, St. Staroportofrankivska 26, Odesa, 65000, <https://orcid.org/0000-0002-1398-6513>

FEATURES OF THE FORMATION OF MOTIVATION FOR EDUCATION IN A DISTANCE FORMAT IN THE PIANO CLASS

Abstract. The article reveals a comprehensive picture of the process of learning to play the piano, which is unique and demanding, requiring from students not only the development of technical skills, but also a deep understanding of music, emotional expressiveness, and endurance. Emphasis is placed on the need for an individual approach, since each student has his own characteristics, which require a unique learning strategy that can be adapted to his pace of development, musical preferences and level of motivation. To achieve high proficiency, students must not only develop technical skills, but also the ability to emotionally and expressively interpret musical works, as well as immerse themselves in the theoretical aspects of music, including notation, harmony, and forms of works. A special role in the learning process is played by motivation, which becomes a key element of success. Motivation can have both intrinsic and extrinsic origins, including personal beliefs, emotional states, recognition from teachers, parents, peers, and competitive success. The article also draws attention to the challenges and opportunities arising from the transition to distance learning, which has become the norm in the modern world of education. The flexibility of the schedule, the individualization of the educational process, the integration of educational technologies, and the development of student independence are highlighted as key advantages of the distance format, which contribute to maintaining a high level of motivation. The role of the teacher in this

context cannot be underestimated, as he acts not only as a mediator of musical knowledge, but also as a mentor, inspirer, and coordinator of the educational process. Teachers provide mentoring and support, inspire students, adapt to digital technologies, and provide effective feedback that is critical to student success and development. In conclusion, the article emphasizes the complexity of the process of learning to play the piano, which includes the development of technical skills, musicality, theoretical knowledge, as well as the formation of motivation and self-discipline. The study identifies key elements that influence the motivational aspect of music learning in the absence of direct interaction with the teacher, and develops recommendations for the effective use of these elements.

Keywords: piano class, motivation to study, methods of motivation, pedagogical effect, distance learning, musical repertoire.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження статті полягає у необхідності вивчення та розроблення ефективних методик і підходів до організації навчального процесу з використанням дистанційних технологій в умовах зростаючої популярності онлайн-освіти. Пандемія COVID-19 спричинила значні зміни у всіх сферах життя, включаючи освітній процес. Викладачі та учні зіткнулися з викликами, пов'язаними з переходом на дистанційне навчання, які особливо відчутні в таких специфічних галузях, як музична освіта та навчання гри на фортепіано. Мотивація до навчання відіграє ключову роль у досягненні успіху в будь-якій діяльності, особливо коли мова йде про освоєння музичних інструментів. Дистанційне навчання вносить додаткові виклики, такі як відсутність безпосереднього контакту з викладачем, обмеження в можливості демонстрації та коригування техніки гри, а також потреба у самодисципліні та самоорганізації з боку учнів [2]. Таким чином, дослідження методів і стратегій, що сприяють збереженню та підвищенню мотивації у дистанційному форматі навчання, стає нагальною потребою.

Актуальність теми також зумовлена стрімким розвитком цифрових технологій, які відкривають нові можливості для індивідуалізації навчального процесу, використання ігрових елементів для залучення уваги учнів, а також для організації ефективного зворотного зв'язку між викладачем і учнем. Вивчення цих аспектів може сприяти формуванню більш ефективних методик навчання, здатних забезпечити високий рівень мотивації та зацікавленості учнів, незважаючи на обмеження, пов'язані з дистанційним форматом освіти. У зв'язку з цим, дослідження особливостей формування мотивації до навчання в дистанційному форматі в класі фортепіано стає важливим внеском у розвиток сучасної музичної освіти, дозволяючи адаптувати педагогічні підходи до сучасних викликів та вимог.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженні Сімонсон М., Смальдіно С., Олбрайт М., Звачек С. [14] аналізується вплив мотиваційних

технологій на навчання гри на музичних інструментах, зокрема на фортепіано. Автори вказують на значне зростання доступності навчальних матеріалів та інтерактивних додатків, що можуть слугувати мотивації для регулярних занять. Наукова робота Сухомлинова Д. [11] зосереджена на індивідуальному підході в дистанційному навчанні та його значенні для мотивації учнів. Він стверджує, що персоналізація навчального процесу сприяє збільшенню інтересу та залученості учнів, що, в свою чергу, позитивно впливає на їх навчальні результати.

У статті Масол Л., Базелюк О., Комаровська О., Муромець В., Рагозіна В. [9] досліджується вплив мотивації на успішність навчання гри на фортепіано в онлайн форматі. Автори виокремлюють мотиваційні стратегії, які викладачі можуть застосовувати для підвищення зацікавленості та відданості учнів процесу навчання. Дослідження Чао-Фернандес Р., Роман-Гарсіаб С. і Чао-Фернандеса А. [13] фокусується на гейміфікації як засобі мотивації учнів. Автори демонструють, як ігрові елементи, інтегровані у навчальний процес, можуть збільшити мотивацію учнів до вивчення музики та гри на фортепіано.

Вчені Линенко А., Ніколай Г., Левицька І. [8] оцінюють виклики дистанційного навчання, зокрема технічні проблеми та відсутність безпосереднього контакту між учнем та вчителем. При цьому вони визнають потенціал дистанційного навчання для розширення можливостей освіти у сфері музики.

Огляд літератури підтверджує, що формування мотивації до навчання в дистанційному форматі в класі фортепіано є багатограним процесом, який вимагає інтеграції цифрових технологій, персоналізованого підходу, використання ігрових елементів та ефективного зворотного зв'язку. Отже подальші дослідження у цій сфері надають важливі рекомендації для вдосконалення методик навчання та залучення учнів, що відкриває широкі перспективи для подальших досліджень та практичного застосування у музичній освіті.

Мета статті. Метою дослідження статті є вивчення та аналіз різноманітних факторів та методик, які сприяють формуванню та підтримці мотивації учнів до занять грою на фортепіано у дистанційному форматі.

Завдання дослідження:

- оцінити існуючі методики та технології, які використовуються для навчання гри на фортепіано в дистанційному форматі, з акцентом на їх вплив на мотивацію учнів;
- визначити основні фактори, які сприяють залученню та підтримці інтересу учнів до навчання гри на фортепіано в умовах дистанційного формату;
- на основі аналізу сучасних підходів та ідентифікованих мотиваційних факторів розробити комплекс рекомендацій для викладачів щодо формування високої мотивації до навчання серед учнів.

Виклад основного матеріалу. Навчання гри на фортепіано є унікальним і складним процесом, який вимагає від учнів не тільки технічних навичок, але

й глибокого розуміння музики, емоційної виразності та витривалості. Особливості навчання учнів гри на фортепіано можна розглянути з кількох аспектів, кожен з яких відіграє важливу роль у формуванні музиканта.

Перша і, можливо, найважливіша особливість навчання гри на фортепіано полягає в необхідності індивідуального підходу. Кожен учень має свої особистісні особливості, темп розвитку, музичні уподобання та рівень мотивації. Викладачі повинні знаходити унікальний підхід до кожного учня, адаптуючи методики навчання таким чином, щоб вони враховували індивідуальні потреби і можливості. Гра на фортепіано вимагає розвитку складних технічних навичок, так учні мають вчитися правильній постановці рук, координації рухів, нюансах артикуляції та динаміки. Майстерність не приходить одразу; вона вимагає регулярних занять і повторень, часом монотонних, але необхідних для досягнення автоматизму виконання і техніка – це лише засіб, але не кінцева мета. Велике значення має розвиток музичності, тобто здатності виразно і емоційно передавати зміст музичного твору, учні слухають музику, аналізувати її структуру і зміст, відчувати та передавати її настрій і емоції через інструмент [10].

Навчання гри на фортепіано також передбачає вивчення теоретичних аспектів музики: нотної грамоти, гармонії, форми творів, такі знання дозволяють учням глибше розуміти музику, яку вони виконують, і відкривають шлях до композиції та імпровізації. Особливу роль у навчанні гри на фортепіано відіграє мотивація і успіх багато в чому залежить від бажання учня вчитися та вдосконалюватися. Самодисципліна та вміння встановлювати та досягати цілі є ключовими чинниками у довгостроковому навчанні. Навчання гри на фортепіано не обмежується індивідуальними заняттями і виступи перед аудиторією, конкурси, музичні збори сприяють розвитку комунікативних навичок, самопрезентації та взаємодії з іншими музикантами. У підсумку, навчання гри на фортепіано є комплексним процесом, який вимагає злагодженої роботи учня і вчителя, розвитку технічних навичок, музичності, теоретичних знань, а також формування мотивації та самодисципліни і в цьому процесі кожен може знайти щось своє: хтось досягає високих професійних висот, а хтось знаходить у музиці джерело особистісного зростання та емоційного відпочинку [1].

Мотивація є невіддільною частиною успіху в будь-якій сфері діяльності, а у сфері музичної освіти, особливо в процесі навчання гри на фортепіано, вона відіграє ключову роль, учні, які займаються фортепіано, стикаються з унікальним набором викликів та вимог, які потребують не лише технічних навичок, але й глибокого емоційного занурення. Особливості мотиваційної сфери таких учнів мають свою специфіку, котра заслуговує на увагу.

По-перше, мотивація до вивчення гри на фортепіано часто походить з внутрішніх переконань і емоційних станів. Учень може надихатися величчю

класичних композицій, бажанням виразити себе через музику або прагненням досягнути визнання та успіху на сцені, мотивація є могутнім драйвером, який спонукає до регулярних занять і самовдосконалення, незважаючи на труднощі та невдачі. По-друге, зовнішні стимули також відіграють важливу роль у мотиваційній сфері учнів фортепіано [12]. Визнання з боку вчителів, батьків та однолітків, успіх на конкурсах та виступах може значно підвищити мотивацію та впевненість в собі, однак, надмірний тиск або неправильно спрямовані очікування можуть призвести до стресу та вигорання, що підкреслює важливість збалансованого підходу до мотивації. Третє, унікальні виклики, які постають перед учнями фортепіано, такі як необхідність тривалої концентрації уваги, вивчення складних творів та розвиток технічних навичок, вимагають особливої мотиваційної підтримки і сама самостійна робота та самодисципліна є критично важливими, але без належної мотивації їх підтримувати складно [8]. Четверте, важливим аспектом є роль вчителя. Викладач, який здатен заохотити, інспірувати та підтримати учня, відіграє незамінну роль у формуванні мотиваційної сфери. Підхід до кожного учня повинен бути індивідуалізованим, з урахуванням його особистісних особливостей, інтересів та потреб.

Дистанційне навчання, яке нещодавно стало нормою для багатьох аспектів освіти, включаючи музичну, принесло з собою нові можливості та виклики. Серед множини сфер, що зазнали змін, особливе місце займає навчання гри на фортепіано. Попри початкові побоювання, дистанційне навчання виявило ряд переваг для розвитку мотивації учнів. Одна з основних переваг дистанційного навчання полягає в гнучкості графіка, саме учні можуть вибирати час для занять, коли вони найбільш продуктивні та мотивовані, така гнучкість дозволяє краще поєднувати навчання з іншими зобов'язаннями та інтересами, знижуючи ризик вигорання та зберігаючи високий рівень мотивації. Дистанційне навчання часто передбачає більшу індивідуалізацію навчального процесу, учні мають можливість працювати над тими аспектами гри, які їм найбільше цікаві або складні, встановлюючи особистісні цілі разом з викладачем, такий підхід не тільки покращує технічні навички, але й сприяє розвитку внутрішньої мотивації.

Дистанційне навчання відкриває широкі можливості для використання різноманітних освітніх технологій, так учні мають доступ до електронних нот, інтерактивних додатків для навчання теорії музики, записів своїх виступів для аналізу та коригування помилок [4]. Таке різноманіття матеріалів та інструментів не лише спрощує процес навчання, але й робить його більш захоплюючим та мотивуючим. Дистанційне навчання сприяє розвитку самостійності учнів, без безпосередньої присутності вчителя поруч учні вчаться самостійно розподіляти свій час, ставити цілі та здійснювати самоконтроль під час виконання вправ і ці навички не лише корисні для музичної освіти, але й виховують відповідальність та самодисципліну, що є

важливими чинниками мотивації, нарешті, дистанційне навчання сприяє особистісному зростанню. Подолання труднощів, пов'язаних з освоєнням інструменту в умовах самоізоляції, розвиток навичок самостійного навчання, а також можливість самовираження через музику в умовах обмеженого соціального взаємодії, вчить учнів цінувати свої досягнення та розвивати внутрішню мотивацію.

Враховуючи вищевказані переваги, дистанційне навчання гри на фортепіано може бути не просто ефективним, але й надзвичайно мотивуючим досвідом, воно вимагає від учнів більшої самостійності та ініціативи, але водночас пропонує гнучкість, індивідуалізацію та доступ до широкого спектру ресурсів, що відкривають нові горизонти для музичної освіти [7]. У підсумку, особливості мотиваційної сфери учнів, які навчаються гри на фортепіано, вимагають комплексного підходу, що включає підтримку внутрішньої мотивації, усвідомлення зовнішніх стимулів та використання педагогічних стратегій, орієнтованих на розвиток вмій та навичок учнів і музика стає не лише засобом вираження, але й потужним інструментом особистісного розвитку, і саме мотивація є ключем до розкриття цього потенціалу (табл. 1).

Таблиця 1

Переваги та недоліки навчання в дистанційному форматі в класі фортепіано (розроблено авторами)

№ з/п	Перевага	Опис переваги	Недолік	Опис недоліка	Вплив на учня
1	Гнучкість графіка	Учні можуть займатися в зручний для себе час.	Відсутність безпосереднього контролю	Викладач не може безпосередньо контролювати процес виконання вправ.	Збільшення самостійності та самодисципліни.
2	Доступ до ресурсів	Легкий доступ до широкого спектру онлайн-матеріалів та програм.	Технічні проблеми	Проблеми з інтернет-з'єднанням або обладнанням можуть перешкоджати навчанню.	Покращення самоорганізації та пошукових навичок.
3	Індивідуалізація навчання	Можливість адаптації програми навчання під індивідуальні потреби учня.	Соціальна ізоляція	Відсутність фізичного спілкування з викладачем та однолітками.	Ризик відчуття ізольованості та зниження мотивації.
4	Технологічний розвиток	Розвиток навичок використання цифрових інструментів та технологій.	Перевантаження інформацією	Велика кількість інформації в інтернеті може викликати плутанину.	Потреба у розвитку навичок критичного аналізу інформації.

Таблиця 1 демонструє, що хоча дистанційне навчання в класі фортепіано має численні переваги, такі як гнучкість графіка та доступ до ресурсів, воно також несе певні виклики, включаючи технічні проблеми та соціальну ізоляцію і вплив цих аспектів на учня може бути різним, залежно від індивідуальних особливостей учня, його самодисципліни та вміння самоорганізуватися.

У сучасному світі, де технології стають все більш важливою частиною нашого життя, дистанційне навчання відіграє ключову роль у доступності освіти, що особливо стосується навчання музиці та гри на фортепіано, де викладачі шукають ефективні методи та стратегії для формування та підтримки мотивації учнів. Розвиток мотивації в дистанційному форматі вимагає інноваційного підходу та глибокого розуміння потреб учнів. Одним із важливих аспектів підтримки мотивації є створення відчуття спільноти серед учнів, викладачі можуть організовувати віртуальні концерти, майстер-класи та зустрічі, де учні можуть ділитися своїми досягненнями та отримувати відгуки. Таке середовище не тільки сприяє соціалізації, але й мотивує учнів бачити прогрес одне одного, створюючи здорову конкуренцію та бажання вдосконалюватися.

Розробка індивідуального навчального плану для кожного учня дозволяє врахувати особистісні інтереси, рівень підготовки та цілі, що не тільки забезпечує учнів матеріалом, який їх найбільше мотивує, але й дає змогу викладачам працювати над конкретними областями для покращення, що сприяє підвищенню відчуття досягнення та самоефективності. Дистанційне навчання відкриває двері до використання різноманітних освітніх технологій, це можуть бути спеціалізовані програми для вивчення музики, гри на засадах музичної теорії, використання програм для створення музики або навіть відео заняття. Такі інструменти можуть робити процес навчання більш захоплюючим і водночас навчати учнів нових навичок [5].

Мотивація часто вимагає відчуття прогресу. Встановлення чітких, досяжних цілей та відзначення кожного досягнення може значно сприяти мотивації учнів, це може бути досягнення нового музичного твору, поліпшення техніки гри або навіть успішний виступ перед аудиторією. Важливо, щоб викладачі підкреслювали кожен крок вперед, щоб учні відчували свій розвиток та цінність зусиль. У випадку молодших учнів залучення батьків може відіграти важливу роль у підтримці мотивації. Батьки можуть стежити за прогресом, заохочувати до регулярної практики та відзначати досягнення своїх дітей, таке партнерство між викладачами, учнями та батьками створює підтримувальне середовище, яке сприяє мотивації та відданості навчанню і в кінцевому підсумку, формування мотивації у дистанційному навчанні гри на фортепіано вимагає творчого підходу та

готовності адаптуватися до потреб кожного учня [3]. Через поєднання технологій, індивідуалізованого підходу, створення спільноти, чіткого планування та відзначення успіхів, викладачі можуть підтримувати та розвивати мотивацію учнів, перетворюючи процес навчання на захоплюючу подорож.

Успішні практики мотивування виходять далеко за рамки звичайних занять, перетворюючи процес навчання на цікаву, взаємодію, сповнену позитивних емоцій та досягнень. В таблиці 2 представлені ключові практики стимулювання мотивації учнів до навчання в дистанційному форматі в класі фортепіано.

Таблиця 2

Ключові практики та педагогічні ефекти від стимулювання мотивації учнів до навчання в дистанційному форматі в класі фортепіано (розроблено авторами)

№	Вид стимулювання учнів	Короткий опис	Мотиваційний ефект	Педагогічний результат
1	Ефективний зворотний зв'язок	Конструктивні відгуки та похвала від викладача, доповнені конкретними порадами.	Підвищення бажання продовжувати навчання.	Учні розуміють, як покращити свої навички.
2	Використання сучасних технологій	Використання інтерактивних додатків та онлайн-платформ для навчання.	Зацікавленість у глибшому дослідженні музики.	Учні використовують технологічні можливості для розвитку навичок.
3	Міні-концерти та музичні виклики	Організація віртуальних міні-концертів та музичних викликів для учнів.	Підвищення мотивації та розвиток виконавських навичок.	Розвиток комунікативних навичок та виконавської майстерності.
4	Задачі з елементами гри	Гейміфікація навчання через музичні квести та задачі з нагородами.	Залучення учнів у навчальний процес.	Активна участь учнів у навчальному процесі.
5	Відгуки та похвала	Регулярні позитивні відгуки та акцент на зусиллях, які учні прикладають.	Підтримка мотивації учнів.	Учні відчувають свій розвиток і цінність зусиль.
6	Цілепокладання та самоконтроль	Допомога учням у встановленні власних цілей та контролі їхнього прогресу.	Розвиток відповідальності та самодисципліни.	Учні стають більш самостійними та цілеспрямованими.
7	Співпраця з батьками	Залучення батьків у навчальний процес та інформування про успіхи учнів.	Створення додаткового рівня підтримки та мотивації.	Учні отримують додаткову підтримку в навчанні.

Таблиця 1 відображає комплексний підхід до мотивації учнів у дистанційному форматі навчання, що об'єднує технологічні інновації, індивідуалізований підхід, використання ігрових елементів та активне залучення як викладачів, так і батьків у процес навчання. Використовуючи ці методи, викладачі можуть перетворити дистанційне навчання на продуктивний та задовільний досвід для учнів будь-якого віку.

Роль викладача в мотивації учнів до навчання в дистанційному форматі, особливо в такій специфічній сфері, як клас фортепіано, не можна недооцінювати. В умовах, коли фізична відстань стає суттєвим бар'єром між учителем та учнем, збереження високого рівня мотивації стає одним із головних викликів. Викладач фортепіано у дистанційному форматі виступає не лише як передавач знань, але й як ментор, інспіратор та координатор навчального процесу, чия робота має вирішальне значення для успішності та розвитку кожного учня.

1) Менторство та підтримка. Перш за все, викладач виконує роль ментора, який підтримує учня не тільки в освоєнні технічних навичок гри на фортепіано, але й у розвитку власної музичної ідентичності саме через індивідуалізований підхід, учитель допомагає учням ставити особистісні цілі, репертуар відповідно до їхніх інтересів та мотивації, тим самим зміцнюючи їхнє бажання вчитися та розвиватися [6].

2) Інспірація. Викладачі відіграють важливу роль у мотивації учнів, надихаючи їх на досягнення нових вершин. Через свій власний приклад, захопленість музикою, викладачі можуть передати учням свою пристрасть, показуючи безмежні можливості, які відкриваються перед ними завдяки музиці. Важливо, щоб викладач створював мотивуюче навчальне середовище, де кожен учень відчував би можливість виражати себе та експериментувати.

3) Адаптація до цифрових технологій. В умовах дистанційного навчання викладач має бути не просто консерватором музичних традицій, але й інноватором, здатним ефективно використовувати цифрові технології. Впровадження інтерактивних додатків, програм для нотування, віртуальних концертних залів, а також використання соціальних мереж і платформ для зв'язку може значно підвищити зацікавленість учнів та сприяти більш глибокому засвоєнню матеріалу [9].

4) Зворотний зв'язок. Ефективний зворотний зв'язок є критично важливим для мотивації учнів, так викладач повинен надавати учням конструктивну критику, що спонукає до подальших зусиль, а також відзначати їхні успіхи, навіть незначні, що допомагає учням відчувати свій розвиток, підтримує їхнє прагнення до самовдосконалення.

Висновок полягає в тому, що в умовах дистанційного навчання в класі фортепіано, викладач виступає не лише як посередник музичних знань, але й

як ключова фігура у формуванні мотивації учнів. Через менторство, інспірацію, інноваційне використання технологій та ефективний зворотний зв'язок, викладач може створити навчальний досвід, який мотивує учнів досліджувати світ музики, розвивати свої таланти та досягати нових музичних висот.

Висновки. Дослідження підтвердило, що індивідуальний підхід до навчання гри на фортепіано значно підвищує мотивацію учнів. Врахування особистісних особливостей, темпу розвитку, музичних уподобань та рівня мотивації кожного учня дозволяє створити оптимальне навчальне середовище, що сприяє максимальному розкриттю потенціалу учня. Використання цифрових технологій у навчанні музики відкриває нові можливості для залучення та мотивації учнів. Інтерактивні програми для вивчення нот, ритмів, а також онлайн-платформи для віртуальних виступів підвищують інтерес до навчання і сприяють більш глибокому засвоєнню музичного матеріалу. Визначено, що персоналізований підхід до навчання є ключем до успішної мотивації учнів, дозволяючи враховувати індивідуальні особливості кожного учня. Впровадження ігрових елементів у процес навчання стимулює інтерес та активну участь учнів, перетворюючи навчання на захоплюючу діяльність. Регулярний та конструктивний зворотний зв'язок від викладача є важливим чинником мотивації, що спонукає учнів до самовдосконалення та прагнення до нових досягнень.

Дослідження вивило значення сучасних методик та практик у мотивації учнів до навчання гри на фортепіано, показуючи, що індивідуалізований підхід, інтеграція новітніх технологій, використання ігрових елементів та ефективний зворотний зв'язок є ключовими компонентами успішного навчального процесу.

Література:

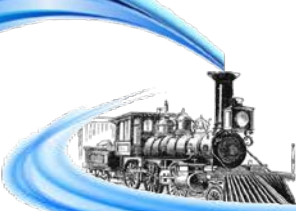
1. Богуцький Ю. Самоорганізація культури: онтологія, динаміка, перспектив: монографія. Інститут культурології НАМУ. Київ: Веселка, 2008. 199 с.
2. Бойко С.В. Казка як жанр фортепіанної мініатюри: семантично інтерпретаційний аспект: магістер. робота. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2020. 75 с.
3. Грищенко Т. А. Методичні аспекти роботи над зразками жанру мініатюри у класі фортепіано. Слов'нськ: Вид-во І. В. Маторіна, 2018. 53 с.
4. Гуральник Н.П. Українська фортепіанна школа ХХ століття в контексті розвитку музичної педагогіки: історико-методологічні та теоретико-технологічні аспекти: [монографія]. 2-е видан. виправл. К.: НПУ, 2021. 460 с.
5. Карнак А.Українська сучасна музика початку ХХІ століття. Мистецтво, історія, сучасність, теорія: Збірник наукових праць з мистецтва і культурології. 2010. Вип.7. С.18-22.
6. Кулікова С.В. Дистанційна форма навчання в класі основного музичного інструменту (фортепіано). Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2022. №(204). С. 158-161. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-204-158-161>.

7. Лі Ює Специфіка художньо-сміслових уявлень у фортепіанному виконавстві: методичний аспект. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки.* 2018. №167. С. 203-207.
8. Линенко Алла, Ніколай Галина, Левицька Ірина. Методичний супровід художньо-естетичного контенту виконавської підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти.* 2019. №27. С. 17-26. 10.31392/NPU-nc.series14.2019.27.03.
9. Масол Л. М., Базелюк О. В., Комаровська О. А., Муромець В. Г., Рагозіна В. В. Мистецька освіта в Україні: розвиток творчого потенціалу в ХХІ столітті: Аналітична доповідь. Київ: Аура Букс, 2012. 240 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/707897>.
10. Пометун О. І. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал.* 2018. № 2. С. 89–98.
11. Сухомлинов Д. О. Цикл відеоуроків для дистанційного опанування фортепіано (навчальний відеопосібник для майбутніх учителів музичного мистецтва та керівників позакласної гурткової роботи) : кваліфікаційна робота; науковий керівник – к. філос. наук, доцент Шрамко О. І. Кривий Ріг : КДПУ, 2023. 40 с.
12. Черноіваненко А. Д. Академічне музично-інструментальне мистецтво як предмет музикознавчої системології : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 704 с.
13. Chao-Fernandez, R., Román-García, S. & Chao-Fernandez, A. Analysis of the use of ICT through music interactive games as educational strategy. *Procedia – Social and Behavioral Sciences.* 2017. 237. P. 576–580.
14. Simonson M., Smaldino S., Albright M., Zvacek S. *Teaching and learning at a distance: foundations of distance education, (2nd ed.).* Upper Saddle River, NJ: Merrill Prentice Hall, 2003. 374 p.

References:

1. Bohuts'kyu, Yu. (2008). *Samoorhanizatsiya kul'tury: ontolohiya, dynamika, perspektyv: monohrafiya [Self-organization of culture: ontology, dynamics, perspectives: monograph].* Instytut kul'turolohiyi NAMU. Kyiv: Veselka. 199 p. [in Ukrainian].
2. Boyko, S. V. (2020). *Kazka yak zhanr fortepiannoyi miniatyury: semantychnointerpretatsiynny aspekt: mahister. Robota [The fairy tale as a genre of piano miniature: semantic-interpretive aspect: master's degree. work].* Sumy: SumDPU im. A.S. Makarenka. 75 p. [in Ukrainian].
3. Hryshchenko, T. A. (2018). *Metodychni aspekty roboty nad zrazkamy zhanru miniatyury u klasi fortepiano [Methodical aspects of work on samples of the genre of miniatures in the piano class].* Slov'ns'k: Vyd-vo I. V. Matorina. 53 p. [in Ukrainian].
4. Hural'nyk, N.P. (2021) *Ukrayins'ka fortepianna shkola KHKH stolittya v konteksti rozvytku muzychnoyi pedahohiky: istoryko-metodolohichni ta teoretyko-tekhnolohichni aspekty: monohrafiya. [The Ukrainian piano school of the 20th century in the context of the development of musical pedagogy: historical-methodological and theoretical-technological aspects: monograph].* 2-e vydan. vypravl. Kyiv, NPU. 460 p. [in Ukrainian].
5. Karnak, A. (2010). *Ukrayins'ka suchasna muzyka pochatku KHKHI stolittya. [Ukrainian modern music of the beginning of the 21st century].* *Mystetstvo, istoriya, suchasnist', teoriya: Zbirnyk naukovykh prats' z mystetstvai kul'turolohiyi, Vol.7,* 18-22. [in Ukrainian].
6. Kulikova, S. V. (2022). *Dystantsiyna forma navchannya v klasi osnovnoho muzychnoho instrumentu (fortepiano) [Distance form of learning in the class of the main musical instrument (piano)].* *Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky,* (204), 158-161. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-204-158-161>. [in Ukrainian].

7. Li, Yuye (2018). Spetsyfika khudozhn'o-smyslovykh uyavlen' u fortepiannomu vykonavstvi: metodychnyy aspect [Specificity of artistic and semantic ideas in piano performance: methodical aspect]. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya: Pedahohichni nauky*, 167, 203-207. [in Ukrainian].
8. Lynenko, Alla & Nikolayi, Halyna & Levyts'ka, Iryna. (2019). Metodychnyy suprovid khudozhn'o-estetychnoho kontentu vykonavs'koyi pidgotovky maybutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva [Methodical support of the artistic and aesthetic content of performance training of future music teachers]. *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Drahomanova. Seriya 14. Teoriya i metodyka mystets'koyi osvity*. 27. 17-26. 10.31392/NPU-nc.series.14.2019.27.03. [in Ukrainian].
9. Masol, L. M., Bazelyuk, O. V., Komarovska, O. A., Muromets, V. G. & Ragozina, V. V. (2012). *Mystets'ka osvita v Ukrayini: rozvytok tvorchoho potentsialu v XXI stolitti [Art education in Ukraine: development of creative potential in the 21st century]*. Analytical report. Kyiv: Aura Books. 240 p. [in Ukrainian].
10. Pometun, O. I. (2018). Krytychne myslennia yak pedahohichni fenomen [Critical thinking as a pedagogical phenomenon]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, no. 2, pp. 89–98. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrj_2018_2_14 [In Ukrainian].
11. Sukhomlynov, D. O. (2023). Tsykl videourokiv dlya dystantsiynoho opanuvannya fortepiano (navchal'nyy videoposibnyk dlya maybutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva ta kerivnykiv pozaklasnoyi hurtkovoyi roboty): kvalifikatsiyna robota [Cycle of video lessons for remote learning of the piano (video tutorial for future music teachers and leaders of extracurricular group work): qualifying work], naukovyy kerivnyk – k. filos. nauk, dotsent Shramko O. I. Kryvyy Rih: KDPU. 40 p. [In Ukrainian].
12. Chernoiivanenko, A. D. (2021). *Akademichne muzychno-instrumental'ne mystetstvo yak predmet muzykoznavchoyi systemolohiyi: monohrafiya [Academic musical and instrumental art as a subject of musicological systemology: monograph]*. Odesa: Vydavnychyy dim «Hel'vetyka» 704 p. [in Ukrainian].
13. Chao-Fernandez, R., Román-García, S. & Chao-Fernandez, A. (2017). Analysis of the use of ICT through music interactive games as educational strategy. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 237, 576–580. [in English].
14. Simonson, M., Smaldino, S., Albright, M. & Zvacek, S. (2003). *Teaching and learning at a distance: foundations of distance education*, (2nd ed.). Upper Saddle River, NJ: Merrill Prentice Hall. [in English].

УДК 376-056.264-053.5:159.943].012

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-989-1002](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-989-1002)

Лопатинська Наталія Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вулиця Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, тел.: (066)411-65-64, <https://orcid.org/0000-0002-6345-7118>

Бочко Магдаліна Василівна здобувач I (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 016 Спеціальна освіта, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вулиця Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ

Придатко Марія Анатоліївна здобувач I (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 016 Спеціальна освіта, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вулиця Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВІВ МОТОРНИХ ДИСФУНКЦІЙ У ДІТЕЙ РАНЬОГО ТА СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МОВЛЕННЄВИМИ ТРУДНОЩАМИ

Анотація. У статті описано процедуру дослідження проявів рухових дисфункцій у дітей раннього та старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення, що, на нашу думку, дозволяє розкрити актуальність інтегрованих знань з діагностики та довести практичну значущість використання нейростимуляційних технологій у логопедичній практиці. Розглянуто методологічну інтерпретацію дефініції "моторні дисфункції" та висвітлено класифікацію моторних дисфункцій. Зроблено спробу описати взаємозв'язок і взаємовплив рухової, когнітивної та мовленнєвої сфер у розвитку дитини та методичні постулати, що обґрунтовують ключові підходи до діагностичного вивчення проявів рухових дисфункцій у дітей раннього та старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення. Запропонована система виявлення особливостей функціонування рухової (моторної) сфери та стану сформованості мануального праксису ґрунтується на нейроонтогенетичному, нейрофізіологічному та нейропсихологічному підходах, які допомагають розкрити цілісну картину проявів рухових дисфункцій у дітей з порушеннями мовлення. У статті висвітлено мету, завдання, методи, принципи та програму дослідження особливостей функціонування моторної (рухової) сфери у дітей раннього та старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення. Заслужовує на увагу зміст діагностичного завдання, описаного в програмі, та шкала його

оцінювання. Процедура оцінювання представлена за двома шкалами: за методикою Саллі Годдард Блайт та за методикою колективу авторів Інституту спеціальної педагогіки та психології ім. М. Ярмаченка НАПН України. Результати обстеження представлені в авторських картах оцінки стану функціонування рухових умінь і навичок та стану сформованості мануального праксису у дітей раннього та старшого дошкільного віку. Властивістю дослідження є опис результатів кількісного та якісного аналізу стану функціонування рухових (моторних) умінь і навичок та ручного праксису дітей раннього та старшого дошкільного віку.

Ключові слова: рухові дисфункції, моторний профіль, тілесний праксис, мануальний праксис. діти дошкільного віку.

Lopatynska Natalia Anatoliivna Candidate of Sciences in Pedagogy, Associate Professor of the Department of Special and Inclusive Education, Borys Grinchenko Metropolitan Kyiv University, 18/2 Bulvarno-Kudriavska St., Kyiv, tel.: (066)411-65-64, <https://orcid.org/0000-0002-6345-7118>

Bochko Mahdalyna Vasylivna applicant for the first (bachelor's) level of higher education, specialty 016 Special Education, Borys Grinchenko Metropolitan Kyiv University, 18/2 Bulvarno-Kudriavska St., Kyiv

Prydatko Mariia Anatolyivna applicant for the first (bachelor's) level of higher education, specialty 016 Special Education, Borys Grinchenko Metropolitan Kyiv University, 18/2 Bulvarno-Kudriavska Street, Kyiv

STUDY OF MOTOR DYSFUNCTION MANIFESTATIONS IN CHILDREN OF EARLY AND OLDER PRESCHOOL AGE WITH SPEECH DISABILITIES

Abstract. The article describes the procedure for researching the motor dysfunction manifestations in children of early and older preschool age with speech difficulties, which, in our opinion, allows us to reveal the relevance of integrated knowledge of diagnostics and prove the practical significance of using neurostimulation technologies in speech therapy practice. The methodological interpretation of the definition of "motor dysfunctions" is considered, and the classification of motor dysfunctions is highlighted. An attempt was made to describe the relationship and mutual influence of the motor, cognitive, and speech spheres in the child's development and methodical postulates that substantiate the key approaches to the diagnostic study of the manifestations of motor dysfunctions in children of early and older preschool age with speech difficulties. The proposed

system for detecting the peculiarities of the functioning of the motor (motor) sphere and the state of formation of manual praxis is based on neuroontogenetic, neurophysiological, and neuropsychological approaches, which help to reveal a holistic picture of the manifestations of motor dysfunctions in children with speech difficulties. The article highlights the purpose, tasks, methods, principles, and program of studying the peculiarities of the functioning of the motor (movement) sphere in children of early and older preschool age with speech difficulties. The content of the diagnostic task described in the program and the scale for its assessment are worthy of attention. The evaluation procedure is presented according to two scales: according to the methodology of Sally Goddard Blythe and according to the methodology of the team of authors of the Institute of Special Pedagogy and Psychology named after M. Yarmachenko National Academy of Sciences. The results of the examination are presented in the author's cards for assessing the state of functioning of motor abilities and skills and the state of formation of manual praxis in children of early and older preschool age. The property of the research is a description of the results of a quantitative and qualitative analysis of the state of functioning of motor (motor) abilities and skills and manual praxis of children of early and older preschool age.

Keywords: motor dysfunctions, motor profile, body praxis, manual praxis. preschool children.

Постановка проблеми. Здоров'я є цінністю людини. Одним із показників здоров'я дитячого населення є рівень фізичного розвитку. Водночас сучасний стан здоров'я дітей України, за даними Українського інституту стратегічних досліджень Міністерства охорони здоров'я України та Державної служби статистики України, свідчить про негативну тенденцію захворюваності та поширеності хвороб серед дитячого населення. На тлі зменшення дитячого населення у структурі інвалідності дітей перше місце посідають вроджені порушення розвитку, деформації та хромосомні аномалії, друге – хвороби нервової системи, третє – розлади психіки та поведінки.

Детермінанти нейроонтогенезу центральної нервової системи зумовлюють дизонтогенетичний розвиток, у цілому, та моторні дисфункції, зокрема, що проявляються у диспраксіях із м'язовою та іннерваційною недостатністю, моторних дистаксіях та дисгнозіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання виявлення та подолання у дітей раннього та старшого дошкільного віку порушень рухового (моторного) розвитку є предметом дослідження вітчизняних і закордонних науковців. Автори погоджуються з визначенням Ch. Njokiktien, D. Preyal, N. Akshatha, D. Shreekanth, N. Kaiorisa, що моторні дисфункції – це будь-які зміни у нормотиповій кінетиці тіла, що обмежують ефективно та продуктивно

виконання рухів [1, 2]. Charles Njokiktien є провідним міжнародним фахівцем дитячої неврології, який, ґрунтуючись на наукових дослідженнях, описав взаємозв'язок та взаємовплив моторної і когнітивної сфер у розвитку дитини. Charles Njokiktien до моторних (рухових) дисфункцій відносить [1]:

I. Якісні порушення первинних рухових функцій. Первинні моторні розлади включають порушення елементарних рухових функцій, для здійснення яких не потрібно навчання і свідомий сенсорний контроль. Дані розлади можуть мати місце від народження. Якісні порушення рухів стають помітними під час рухової активності. Вони можуть виявлятися у вигляді порушень [8]:

- зниження м'язової сили (парез);
- порушення м'язового тону (гіпотонія, гіпертонія, спастичність, дистонія, паратонія);
- наявність кінцево-кінетичної диспраксії (порушення рухів по середній лінії тіла, порушення ритмічності);
- втрата плавності та завершеності рухів (моторна незручність);
- втрата стійкості та утримання рівноваги, атаксія;
- порушення постурального контролю;
- порушення рівня рухової активності (недоліку чи надлишку рухів – гіперкінезія, гіпокінезія);
- наявність мимовільних, неприродних рухів, такі як дискінезія або екстрапірамідні рухові порушення (тики, міоклонія, тремор, хорія, атетоз, балізм) [1].

II. Порушення сенсомоторної функції та праксису [1]:

1. Порушення сенсомоторної функції у широкому значенні:
 - мелокінетична/моторна диспраксія (кінцево-кінетична диспраксія): якісні зміни навичок руху тіла та кінцівок;
 - порушення швидкості рухів;
 - проксимально-дистальна дисоціація;
 - дзеркальні (надлишкові) рухи;
 - порушення синхронності та ритмічності рухів;
 - порушення моторного утримування, моторного перемикання або рухова нестабільність.
2. Порушення зорового та зорово-просторового гнозису, окорухова дискоординація (зорово-моторна дисфункція), зорова дисгнозія.
3. Порушення тактильного сприйняття: сумісності, кінестезії, стереогнозу.
4. Соматогнозія та порушення просторової орієнтації в межах тіла та поза ним, порушення право-лівої орієнтації

III. Диспраксія кінцівок та тіла [1]:

1. Диспраксія кінцівок: ідеомоторна (з використанням предметів), конструктивна, ідеаторна (задум та серійність дій). Бімануальна дискоординація.

2. Диспраксія тіла (гнозодиспраксія), ідеамоторна (об'єктом є все тіло) та ідеаторна диспраксія.

Подолання моторних дисфункцій у дітей з особливими освітніми потребами завжди була в епіцентрі досліджень сучасних вітчизняних науковців і стала об'єктом вивчення медичних (Т. Бакалюк, Г. Іванчук, С. Ільченко, В. Козявкін, О. Коренюк, Д. Пасічник, Г. Стельмах, Г. Тофан, N. Akshatha, J. Appleton, R. Appleton, G. Blythe, H. Freund, N. Geschwind, J. Gibbs, K. Heilman, B. Kadesjö, N. Kaiorisa, K. Kleist, H. Liepmann, C. Njiokiktjien, H. Polatajko, D. Preyal, D. Shreekanth, C. Willoughby, та ін.), корекційно-педагогічних наук ((Н. Бабич, Б. Буховець, Г. Заплатинська, К. Зелінська-Любченко, О. Колишкін, М. Мога, Н. Лопатинська, В. Пантелеєв, Ю. Саєнко, К. Тичина, L. Kurtz та ін.).

Дослідження Ch. Njiokiktien та E. Данілавічюте [1, 4] переконують нас в тому, що моторні дисфункції не обмежуються лише порушенням просторової, кінетичної та кінестетичної основи рухів. Затримка рухового розвитку у дітей спричиняє дефіцитарність сенсорного, мовленнєво-комунікативного, когнітивного та соціального розвитку. Отже, корекція рухових порушень повинна спрямовуватися не лише на послаблення або усунення наслідків моторних дисфункцій, але й на розвиток когнітивних і мовленнєвих здібностей. У зв'язку з цим, актуальною є переорієнтація сучасної спеціальної педагогіки з вузькодисциплінарної на трансдисциплінарну, що дозволить підвищити ефективність комплексної корекції моторних дисфункцій.

О. Колишкін, розкриваючи теоретичні та методичні аспекти розвитку рухової сфери осіб з особливостями розвитку, акцентує нашу увагу на виявленні та подоланні біологічних і соціальних детермінантів розвитку, їх усунення або мінімізацію впливу на руховий розвиток дитини [5].

Тому для нашого дослідження надзвичайно важливим є визначення детермінантів, при якому порушення розвитку моторних (рухових) функцій загалом та/або окремих її складових призводить до порушення співвідношення темпів і термінів розвитку фізичної сфери. Це спонукає нас в рамках дослідження зосередити увагу на виявленні стану сформованості деяких праксичних функцій у дітей із дошкільного віку з мовленнєвими труднощами на прикладі діагностики моторного профілю.

Мета статті полягає у висвітленні процедури виявлення стану сформованості моторних (рухових) умінь і навичок та мануального праксису у дітей раннього та старшого дошкільного віку з мовленнєвими труднощами.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

1. Описати процедуру виявлення стану сформованості моторних (рухових) умінь і навичок та мануального праксису у дітей раннього та старшого дошкільного віку з мовленнєвими труднощами.

2. Визначити детермінанти, що сприяли появі моторних дисфункцій.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося на базі Чернігівського центру медико-соціальної реабілітації дітей-інвалідів «Відродження» та Свалявського закладу дошкільної освіти № 6 Свалявської міської ради протягом січня-березня 2024 року.

В експериментальному дослідженні взяли участь 10 дітей, у яких, згідно з висновком інклюзивно-ресурсного центру, констатовано мовленнєві труднощі, з них 5 дітей раннього віку із затримкою мовленнєвого розвитку та 5 дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення. Від батьків була отримана інформована згода.

Дослідження дітей здійснювалося в індивідуальній формі, з урахуванням психофізіологічних особливостей кожної вікової категорії дітей. Обстеження проводилось щоденно протягом тижня в процесі спеціально організованої взаємодії (уникнення фізичного контакту з дітьми) експериментатора з дитиною впродовж 15 – 20 хвилин.

Упродовж організації та проведення діагностичної роботи з дітьми дошкільного віку із мовленнєвими труднощами, нами було використано наступні провідні науково-методологічні принципи [3, 4]:

- принцип єдності біологічного та соціального в розвитку дитини та наявність адекватної зовнішньої аферентації;
- принцип системності перцептивно-когнітивного розвитку дитини;
- принцип реалізації диференційованого підходу в діагностичних дослідженнях;
- принцип якісного аналізу даних, отриманих в процесі діагностики (якісний аналіз включає способи дій, характер помилок, ставлення дитини до експериментів, а також до результатів діяльності);
- принцип «заміщуючого» онтогенезу (співвіднесення актуального статусу дитини з основними етапами та векторами формування мозкової організації психічних процесів і подальшим ретроспективним відтворенням тих ділянок онтогенезу, які з тих чи інших причин не були повністю освоєні);
- принцип опори на провідні репрезентативні системи (канали сприйняття інформації).

Використані принципи відповідають методологічним позиціям спеціальної педагогіки та забезпечують достатньо високий рівень отримання діагностичних даних.

З метою визначення стану сформованості моторних (рухових) умінь і навичок та мануального праксису у дітей раннього та старшого дошкільного віку з мовленнєвими труднощами, нами було використано модифіковану методику Sally Goddard Blythe [3], яка передбачала:

1. Оцінку стану сформованості моторних (рухових) умінь і навичок.
2. Оцінку стану сформованості мануального праксису.

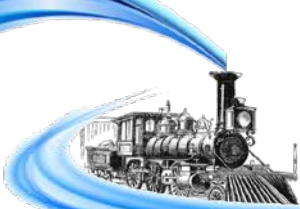

Програма вивчення особливостей функціонування моторної (рухової) сфери у дітей раннього та старшого дошкільного віку з мовленнєвими труднощами передбачала добір діагностичного інструментарію, критеріїв і показників оцінювання та розробку узагальнюючого документа відповідно до кожного етапу констатувального експерименту і представлена в таблиці 1.

Таблиця 1

Програма дослідження особливостей функціонування моторної (рухової) сфери у дітей раннього та старшого дошкільного віку з мовленнєвими труднощами

Досліджуваний процес чи функція	Зміст діагностичного завдання	Шкала оцінювання	Результати обстеження
Обстеження дітей раннього віку			
1. Оцінка стану сформованості моторних (рухових) умінь і навичок (за методикою М. Придатко)	Стояння самостійне Стояння на одній нозі без підтримки Ходьба з підтримкою Ходьба самостійна Ходьба тривала з повертанням Переступання через перешкоду Біг Присідання і вставання Нахилення та підіймання предметів з підлоги Підіймання і спускання по сходах Стрибання на двох ногах Гойдання на гойдалці	0 - не виявлено жодних порушень; 1 - виявлені незначні порушення, дитина виконала вправу 3 - 4 рази; 2 - виявлені більш суттєві порушення, дитина виконала вправу 2 - 3 рази; 3 - виявлено безліч порушень, дитина виконала вправу 1-2 рази; 4 - дитина не може виконати вправу.	Картка стану сформованості моторних (рухових) умінь і навичок у дітей раннього віку
2. Оцінка стану сформованості мануального праксису (за методикою М. Придатко)	Стукання іграшкою об іграшку Маніпулювання пірамідкою Нанизування кілець на стрижень пірамідки Побудова башти з кубиків Брання дрібних предметів вказівним і великим пальцями Перегортання сторінки картонної книжечки Опускання дрібних предметів у вузький отвір Гра з м'ячем Малювання кривуль, розчерки Розривання паперу Зачерпування їжу ложкою Повторення за зразком вертикальних і круглих ліній Тримання олівця Їсть ложкою, виделкою самостійно; Годування ляльки Розстібання гудзиків Наливання в чашку води	0 - не виявлено жодних порушень; 1 - виявлені незначні порушення, дитина виконала вправу 3 - 4 рази; 2 - виявлені більш суттєві порушення, дитина виконала вправу 2 - 3 рази; 3 - виявлено безліч порушень, дитина виконала вправу 1-2 рази; 4 - дитина не може виконати вправу.	Картка стану сформованості мануального праксису у дітей раннього віку

Продовження Табл. 1

Обстеження дітей старшого дошкільного віку			
1. Оцінка стану сформованості моторних (рухових) умінь і навичок (методика Sally Goddard Blythe) [3]	Стрибання на місці Стрибання на двох ногах, на правій, на лівій нозі (вздовж залу) Нахили вправо, вліво, вперед, назад Пролізання лівим та правим боком в обруч Ловіння та кидання м'яча Крокування Тест Ромберга Утримання рівноваги на одній нозі Ходьба по мотузці	0 - не виявлено жодних порушень; 1 - виявлені незначні порушення (2-3); 2 - виявлені більш суттєві порушення (4-6); 3 - виявлено безліч порушень (понад 6); 4 - дитина не виконала вправу	Картка стану сформованості моторних (рухових) умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку
2. Оцінка стану сформованості мануального праксису (методика Sally Goddard Blythe) [3]	Протиставляння великого пальця пальцям руки Шнурівка Показуємо пальці окремо, додаючи щоразу по одному Штрихований малюнок	0 - не виявлено жодних порушень; 1 - виявлені незначні порушення (2-3); 2 - виявлені більш суттєві порушення (4-6); 3 - виявлено безліч порушень (понад 6); 4 - дитина не виконала вправу	Картка стану сформованості мануального праксису у дітей старшого дошкільного віку

Інтерпретацію оцінок представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Інтерпретація оцінок

Шкала оцінювання	інтерпретація за методикою Sally Goddard Blythe [3]		інтерпретація за методикою колективу авторів Інституту спеціальної педагогіки і психології ім. М. Ярмаченка НАПН України [6]		
	відсоток дисфункції	опис	ступені прояву фізичних труднощів	критерії	рівень підтримки
0 балів	немає	не потрібно ніяких дій	труднощі I ступеня прояву	наявність незначних (поодиноких) особливостей функціонування рухової (моторної) сфери, які можуть бути притаманні дитині як окремо, так і в різних поєднаннях	I рівень підтримки

Продовження Табл.2

1 бал - низький	менше 25 %	не потрібно ніяких дій, але рухова розвиткова програма сприятиме покращенню	труднощі II ступеня прояву	Наявність помітних особливостей функціонування рухової (моторної) сфери, які можуть бути притаманні дитині як окремо, так і в різних поєднаннях	II рівень підтримки
2 бали - середній	25 % - 50 %	рекомендовано участь у руховій розвитковій програмі	труднощі III ступеня прояву	наявність значних особливостей функціонування рухової (моторної) сфери, які можуть бути притаманні дитині як окремо, так і в різних поєднаннях	III рівень підтримки
3 бали - високий	50 % - 75 %	рекомендовано участь у руховій розвитковій програмі та проходження поглибленої діагностики	труднощі IV ступеня прояву	наявність тяжких порушень функціонування рухової (моторної) сфери, які можуть бути притаманні дитині як окремо, так і в різних поєднаннях	IV рівень підтримки
4 бали дуже високий	75 % - 100 %	рекомендовано направити на поглиблену медичну діагностику. Потребує професійної корекції та підтримки	труднощі V ступеня прояву	наявність найтяжчих порушень функціонування моторної сфери, які можуть бути притаманні стану сформованості вказаних навичок у різних поєднаннях	V рівень підтримки

Опишемо результати кожного етапу діагностичної роботи.

При обстеженні дітей раннього віку використано авторський чек-лист М. Придатко (студентки III курсу освітньої програми Логопедія); старшого дошкільного віку – методика оцінювання Sally Goddard Blythe [3].

Критеріями оцінювання стану сформованості моторних (рухових) умінь і навичок та мануального праксису дітей виступили: якість і точність виконання руху; швидкість, плавність і завершеність руху; стійкість та утримання рівноваги; дотримання ритмічності та послідовні виконання руху; наявність/відсутність м'язового тону; наявність/відсутність м'язової сили; рівень рухової активності; наявність/відсутність гіперкінезів і синкінезій; рівень допомоги з боку експериментатора.

Кількісні результати оцінювання стану сформованості моторних (рухових) умінь і навичок та мануального праксису дітей раннього віку та старшого дошкільного віку представлені в таблиці 3.

Таблиця 3

Результати оцінювання стану сформованості моторних (рухових) умінь і навичок та стан сформованості мануального праксису дітей раннього та старшого дошкільного віку

Методика оцінювання	Наявність дисфункції	к-сть дітей раннього віку	к-сть дітей старшого дошкільного віку
відсоток дисфункції за методикою Sally Goddard Blythe [3]	немає	-	-
	менше 25 %	-	-
	25 % - 50 %	5	1
	50 % - 75 %	-	4
	75 % - 100 %	-	-
ступені прояву фізичних труднощів [6]	труднощі I ступеня прояву	-	-
	труднощі II ступеня прояву	5	1
	труднощі III ступеня прояву	-	4
	труднощі IV ступеня прояву	-	-
	труднощі V ступеня прояву	-	-
рівень підтримки	I рівень підтримки	-	-
	II рівень підтримки	5	1
	III рівень підтримки	-	4
	IV рівень підтримки	-	-
	V рівень підтримки	-	-

Якісний аналіз даних таблиці 3 засвідчує, що з моторними 25 % - 50 % дисфункціями констатовано 5 дітей раннього віку та 1 дитину старшого дошкільного віку. При оцінці стану функціонування моторних (рухових) умінь і навичок у них виявлено незначні труднощі під час стояння, стояння на одній нозі, ходьби, переступання, виконання нахилів, пролізання в обруч, присідання і вставання, крокування по сходах, бігу, стрибків на місці, кидання та ловіння м'яча; мали місце незначні порушення точності, плавності, перемикання і завершеності виконання рухів, порушення рівноваги; гіпокінезія (порушення рухової активності). Мануальний праксис дітей раннього віку характеризувався незначними труднощами у побудові башти з кубиків, нанизуванні кілець на пірамідку, перегортанні книжечки по 1 сторінці, бранні

дрібних предметів вказівним і великим пальцями, зачерпуванні ложкою їжі, розстібанні гудзиків, повторенні круглих ліній, іграх з м'ячом. Рухи були інколи не точними, не ритмічними, при виконанні цих вправ діти використовували незначний рівень допомоги з боку експериментатора. Проте вправи на перегортання сторінок картонної книжечки, маніпулювання з пірамідкою, малювання кривуль, стукання іграшкою об іграшку, розривання паперу, наливання води в чашку, імітація годування ляльки не викликали ніяких труднощів. Також діти старшого дошкільного віку виконували вправи мануального праксису з незначними труднощами. Під час шнурівки плутали почерговість дій, не дотримувались ритмічності шнурування. У вправах «Штрихований малюнок» не змогли дотримуватись початку та кінця штригування, ритмічності штрихів, темпу виконання вправи. Проте, вправи на протиставлення великого пальця пальцям руки та показ пальців дітей виконали із задоволенням без допомоги та труднощів.

З моторними 50 % - 75 % дисфункціями констатовано 4 дітей старшого дошкільного віку. Моторні (рухові) уміння і навички характеризувались помітними труднощами під час стояння, особливо стояння на одній нозі; стрибання на одній нозі, особливо на лівій; нахилів назад; пролізання в обруч; ловіння та кидання м'яча; ходьби, і навіть, ходьби по мотузці; крокування; переступання; присідання і вставання; крокування по сходах; бігу; стрибків. Під час виконання рухів виявлено м'язову гіпотонію; наявність синкінезій; моторну незручність; втрату стійкості та утримання рівноваги, особливо на одній нозі; порушення швидкості рухів, проте повільний темп виконання рухів спостерігався лише при виконанні складних дій; порушення зорово-моторної координації; порушене вираження емоцій. При виконанні вправ мануального праксису значні труднощі викликали всі запропоновані вправи. Рухи були не завжди точними, плавними, ритмічними.

Аналіз даних медичної документації та інтерв'ювання батьків дітей підтвердив наявність у 3 дітей раннього віку та у 4 дітей старшого дошкільного віку наявність в анамнезі обстежуваних диснейроонтогенетичних детермінантів, а саме: гіпоксично-ішемічне ураження ЦНС у 2 дітей раннього та 2 дітей старшого дошкільного віку, морфофункційну незрілість плоду – у 1 дитини старшого дошкільного віку та асфіксію/гіпоксію плоду – у 1 дитини раннього віку та 1 дитини старшого дошкільного віку. Саме вони, на наш погляд, створили перешкоди для запуску патернів моторного (рухового) контролю та формування нейромоторної зрілості.

Грунтуючись на «Методичних рекомендаціях для інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з особливими освітніми потребами та рівнів підтримки в освітньому процесі», затверджених Вченою радою Інституту спеціальної педагогіки і психології

ім. М. Ярмаченка НАПН України протокол № 9 від 2 грудня 2021 року [6], ми спробували визначити ступінь прояву фізичних труднощів та рівень підтримки респондентів. Результатами оцінювання стану сформованості моторних (рухових) умінь і навичок та мануального праксису є:

- серед дітей раннього віку виявлено 5 дітей із з фізичними труднощами II ступеня прояву;
- серед дітей старшого дошкільного віку – 1 дитину з фізичними труднощами II ступеня прояву та 4 дитини з фізичними труднощами III ступеня прояву.

Отже, виявлення стану сформованості моторних (рухових) умінь і навичок та мануального праксису у дітей раннього та старшого дошкільного віку з мовленнєвими труднощами дозволило визначити рівень їх підтримки в закладі та сприяло розробці індивідуальних Траєкторій розвитку моторної (рухової) сфери із застосуванням сучасних нейростимуляційних технологій.

Таким чином, реалізація запропонованої програми діагностичного дослідження, ретельний кількісний та якісний аналіз отриманих даних дозволили виявити прояви порушень у функціонуванні деяких моторних (рухових) умінь і навичок та мануальному праксису у дітей раннього та старшого дошкільного віку із мовленнєвими труднощами. Виявлений симптомокомплекс дозволив констатувати відставання від онтогенетичних маркерів моторного (рухового) розвитку, з'ясувати диснейроонтогенетичні детермінанти, виявити фізичні труднощі та рівні підтримки.

Перспективи подальших досліджень. Одержані результати констатувального експерименту засвідчили необхідність проведення систематичної та цілеспрямованої роботи у системі подолання моторних дисфункцій у дітей із мовленнєвими труднощами шляхом використання сучасних нейротехнологій як засобу подолання моторних дисфункцій та підтримки корекційно-розвиткового процесу. На цьому аспекті і зупинимо увагу у подальших матеріалах дослідження.

Висновки

1. Виявлені моторні дисфункції у дітей раннього та старшого дошкільного віку дозволили констатувати відставання від онтогенетичних маркерів моторного (рухового) розвитку, з'ясувати диснейроонтогенетичні детермінанти, виявити фізичні труднощі та рівні підтримки.

2. Використання сучасних нейротехнологій сприятимуть подоланню або мінімізації проявів моторних дисфункцій у дітей раннього та дошкільного віку з особливими освітніми потребами шляхом активізації пластичних функцій мозку, підвищенню нейрональної активності структур моторного (рухового) механізму задля якості виконання моторних дій, рухової активності та керування цілеспрямованими довільними рухами.

Подяка

Висловлюємо подяку:

- колективам Чернігівського центру медико-соціальної реабілітації дітей-інвалідів «Відродження» та Свалявського закладу дошкільної освіти № 6 Свалявської міської ради за корисну співпрацю та продуктивну взаємодію;
- нашим захисникам України за невтомну боротьбу за свободу і незалежність нашої держави. На їхню честь і в пам'ять про них ми прагнемо до нових наукових відкриттів і публікацій, які сприяють розвитку нашої країни.

Література:

1. Njiokiktjien, Ch. (2007). *Developmental dyspraxias and related motor disorders/ Neural substrates and assessment*. Amsterdam: Suyi Publications, 392. Available at: https://www.researchgate.net/publication/233867022_DEVELOPMENTAL_DYSPRAXIAS_AND_RELATED_MOTOR_DISORDERS_Neural_substrates_and_assessment_Charles_Njiokiktjien.
2. Preyal, D., Akshatha, N., Shreekanth, D., Kaiorisa N. (2022). Gross motor dysfunction and balance impairments in children and adolescents with Down syndrome: a systematic review. *Clin Exp Pediatr*. Vol. 65, No. 3, 142–149.
3. Sally Goddard Blythe. (2012). *Assessing Neuromotor Readiness for School. The INPP Developmental Screening Test and School Intervention Programme*. 112.
4. Данілавічюте, Е.А. (2015). Нейродинамічна основа моделювання мовлення та дрібної моторики в контексті комплексної технології надання допомоги при ДЦП. *Особлива дитина: навчання і виховання*. № 4. С. 8–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DLog_2015_4_3.
5. Колишкін, О.В. (2015). Розвиток рухової сфери осіб з особливостями інтелектуального розвитку засобами адаптивної фізичної культури. Теоретичні та методичні аспекти корекційно-реабілітаційної діяльності: колективна монографія. Суми : ВД «СумДПУ». 158–187.
6. Методичні рекомендації для інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі. (2021). Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології ім. М. Ярмаченка НАПН України. 200.

References:

1. Njiokiktjien, Ch. (2007). *Developmental dyspraxias and related motor disorders/ Neural substrates and assessment*. [Developmental dyspraxias and related motor disorders/ Neural substrates and assessment]. Amsterdam: Suyi Publications, 392. [in Niderlandy].
2. Preyal, D., Akshatha, N., Shreekanth, D., Kaiorisa N. (2022). *Gross motor dysfunction and balance impairments in children and adolescents with Down syndrome: a systematic review*. [Gross motor dysfunction and balance impairments in children and adolescents with Down syndrome: a systematic review]. *Clin Exp Pediatr* Vol. 65, No. 3, 142–149. [in Indiia].
3. Sally Goddard Blythe. (2012). *Assessing Neuromotor Readiness for School. The INPP Developmental Screening Test and School Intervention Programme* [Assessing Neuromotor Readiness for School. The INPP Developmental Screening Test and School Intervention Programme]. Wiley-Blackwell. 112. [in Spolucheni Shtaty Ameryky].
4. Danilavichiutie, E.A. (2015). *Neirodynamichna osnova modeliuвання movlennia ta dribnoi motoryky v konteksti kompleksnoi tekhnolohii nadannia dopomohy pry DTsP*. [Neurodynamic basis of modeling speech and fine motor skills in the context of complex technology of cerebral palsy care]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*. № 4. S. 8–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DLog_2015_4_3. [in Ukrainian]

5. Kolyshkin, O.V. (2015). *Rozvytok rukhovoї sfery osib z osoblyvostiamy intelektualnoho rozvytku zasobamy adaptyvnoi fizychnoi kultury. Teoretychni ta metodychni aspekty korektsiino-reabilitatsiinoi diialnosti: kolektyvna monohrafiia.* [Development of the motor sphere of persons with intellectual disabilities by means of adaptive physical culture. Theoretical and methodological aspects of correctional and rehabilitation activities: a collective monograph]. Sumy : VD «SumDPU». 158–187. [in Ukrainian]

6. *Metodychni rekomendatsii dlia inkliuzyvno-resursnykh tsentriv shchodo vyznachennia katehorii (typolohii) osvitnikh trudnoshchiv u osib z OOP ta rivniv pidtrymky v osvitnomu protsesi.* [Methodological recommendations for inclusive resource centers for determining the categories (typology) of educational difficulties of persons with SEN and levels of support in the educational process]. (2021). Kyiv: *Instytut spetsialnoi pedahohiky i psykholohii im. M. Yarmachenka NAPN Ukrainy.* 200. [in Ukrainian]

УДК: 37.014.14+159.955

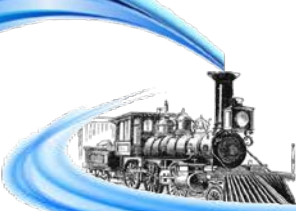
[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1003-1014](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1003-1014)

Ма Сіньюй аспірант, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, вул. Старопортофранківська 26, м. Одеса, 65000, <https://orcid.org/0009-0001-7849-822X>

Клюєва Сніжанна Дмитрівна кандидат філософських наук, доцент кафедри музичного мистецтва і хореографії, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, вул. Старопортофранківська 26, м. Одеса, 65000, <https://orcid.org/0000-0002-1398-6513>

ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ ФОРТЕПІАННОЇ МУЗИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття досліджує важливість інтеграції сучасної фортепіанної музики у процес музичної освіти, дослідження розглядає, як фортепіанна музика, з її багатошаровою структурою та емоційними глибинами, слугує не лише інструментом для навчання музичної теорії та техніки, а й потужним каталізатором для розвитку когнітивних здібностей та креативності. Особливу увагу приділено впливу на розвиток мультизадачності, пам'яті, уваги, а також стимулюванню розвитку нейронних зв'язків та загальної мозкової активності через гру на фортепіано. Стаття вказує на те, що вивчення фортепіанної музики вимагає одночасної активності обох півкуль мозку, що сприяє комплексному розумовому розвитку. Аналіз дослідження також підкреслює значення фортепіанної музики для розвитку емоційного інтелекту. Виконання та інтерпретація музичних творів різних жанрів і стилів дозволяє музикантам глибше розуміти та виражати емоції, розвиваючи емпатію, що сприяє кращому саморозумінню та розумінню інших, покращуючи міжособистісні взаємодії та комунікацію. Розширення художньо-образного мислення через музичну освіту визначено як ключовий елемент для глибокого засвоєння музичного мистецтва. Такий підхід сприяє не лише розвитку музичної грамотності, але й збагачує емоційний досвід та сприяє культурному розумінню. Підкреслено важливість сучасної фортепіанної музики у формуванні художньо-образного мислення та загального розвитку здобувачів початкової мистецької освіти. Інтеграція цієї музики в освітній процес не лише розширює музичний горизонт учнів, але й сприяє їхньому творчому та когнітивному розвитку, відкриваючи широкі можливості для

самореалізації. Дослідження пропонує новий вимір у розумінні того, як музична освіта, і зокрема вивчення фортепіанної музики, впливає на емоційний розвиток учнів. Аналіз способів, через які музика допомагає розуміти і виражати емоції, а також розвивати емпатію, представляє новий напрям у педагогіці музики. Дослідження виокремлює важливість вивчення сучасної фортепіанної музики не лише як мистецтва, але й як засобу пізнання світу, виховання поваги до культурної різноманітності та соціальної відповідальності. Такий підхід дозволяє оцінити музичну освіту як засіб формування глибокого соціокультурного розуміння.

Ключові слова: фортепіанна музика, музичні твори, художньо-образне мислення, учні, мистецька освіта, інтерпретація музики.

Ma XinYu postgraduate student, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinskogo, St. Staroportofrankivska 26, Odesa, 65000, <https://orcid.org/0009-0001-7849-822X>

Kliuieva Snizhana Dmytrivna Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Musical Art and Choreography, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinskogo, St. Staroportofrankivska 26, Odesa, 65000, <https://orcid.org/0000-0002-1398-6513>

FORMATION OF ARTISTIC THINKING IN THE CONTEXT OF PIANO MUSIC OF THE 21ST CENTURY OF STUDENTS OF PRIMARY ART EDUCATION

Abstract. The article examines the importance of integrating contemporary piano music into the process of music education, the study considers how piano music, with its multi-layered structure and emotional depths, serves not only as a tool for teaching music theory and technique, but also as a powerful catalyst for the development of cognitive abilities and creativity. Special attention is paid to the influence on the development of multitasking, memory, attention, as well as stimulation of the development of neural connections and general brain activity through playing the piano. The article indicates that learning piano music requires the simultaneous activity of both hemispheres of the brain, which contributes to complex mental development. The research analysis also highlights the importance of piano music for the development of emotional intelligence. Performing and interpreting musical works of different genres and styles allows musicians to understand and express emotions more deeply, developing empathy, which contributes to better self-understanding and understanding of others, improving interpersonal interactions and communication. The expansion of artistic thinking

through music education is identified as a key element for deep learning of musical art. This approach contributes not only to the development of musical literacy, but also enriches the emotional experience and promotes cultural understanding. The importance of modern piano music in the formation of artistic thinking and general development of students of primary art education is emphasized. The integration of this music into the educational process not only expands the musical horizon of students, but also contributes to their creative and cognitive development, opening wide opportunities for self-realization. The study offers a new dimension in understanding how music education, and in particular the study of piano music, affects the emotional development of students. Analysis of the ways in which music helps to understand and express emotions, as well as to develop empathy, represents a new direction in music pedagogy. The study highlights the importance of studying modern piano music not only as an art, but also as a means of learning about the world, fostering respect for cultural diversity and social responsibility. This approach makes it possible to assess music education as a means of forming a deep socio-cultural understanding.

Keywords: piano music, musical works, artistic thinking, students, art education, interpretation of music.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті музична освіта зазнає значних трансформацій, впливаючи на методики навчання та підходи до формування художньо-образного мислення. Актуальність дослідження полягає у пошуку ефективних способів інтеграції сучасних музичних творів і технологій в процес викладання, щоб стимулювати креативне мислення та артистичний розвиток здобувачів. Фортепіанна музика ХХІ століття відрізняється значною стилістичною різноманітністю та інноваційністю, що вимагає нового підходу до навчання мистецтву гри на фортепіано, також важливим аспектом є формування здатності учнів до критичного аналізу музичних творів та самостійного художнього вираження. Дослідження має на меті виявити методи, які сприяють розвитку цих якостей в контексті вивчення фортепіанної музики. Актуальність дослідження також полягає в оцінці впливу фортепіанної музики ХХІ століття на емоційний світ та міжособистісні навички учнів, так у глобалізованому світі музика служить містком між культурами, і дослідження формування художньо-образного мислення через фортепіанну музику сприяє кращому розумінню і прийняттю культурної різноманітності серед молодого покоління. Враховуючи вищевикладене, заявлене дослідження є важливим і своєчасним внеском у розвиток методик музичної освіти, що відповідає сучасним викликам і тенденціям.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливу увагу слід звернути на роботи психологів та педагогів, які аналізують механізми та

процеси візуального та аудіального сприйняття музики, а також вплив музики на розвиток креативності та емоційного інтелекту учнів (Богуцький Ю. [2], Жанг Л., Ксі С., Лі Ю., Шу Х., Жанг Ю. [14]). Аналіз джерел, присвячених сучасній фортепіанній музиці, з акцентом на її жанрове та стилістичне розмаїття. Важливо включити огляд творів сучасних композиторів, які активно використовуються у музичній освіті, та їхнього впливу на формування музичного смаку та естетичних орієнтацій учнів (Бойко С. [3], Черноіваненко А. [11]).

Розгляд сучасних методик та підходів до викладання музики, з особливим фокусом на ті, що спрямовані на розвиток художньо-образного мислення через фортепіанну музику. Це можуть бути методики, які включають використання інноваційних технологій, імпровізацію, колаборативне навчання та інтерактивні форми роботи (Линенко А., Ніколай Г., Левицька І. [8], Бермінгем М. [12]). Значна увага приділяється аналізу випадків із життя, успішним проектам та інноваційним програмам, які сприяли значному прогресу у формуванні художньо-образного мислення через вивчення сучасної фортепіанної музики (Грищенко Т. [4], Карнак А. [6]).

На основі аналізу літератури, формулювання висновків щодо значення сучасної фортепіанної музики та методик її викладання для розвитку художньо-образного мислення. Обговорення перспектив подальших досліджень у цій області, а також потенційних напрямків для розвитку музичної освіти.

Мета статті. Метою статті є аналіз і оцінка впливу сучасної фортепіанної музики на розвиток художньо-образного мислення у дітей, які здобувають початкову мистецьку освіту. Дослідження спрямоване на виявлення ефективних методів та підходів викладання, що сприяють глибшому розумінню музики, розвитку творчих здібностей та формуванню естетичних оцінок.

Завдання дослідження:

- вивчити специфіку сучасної фортепіанної музики ХХІ століття, жанрове різноманіття, стилістичні особливості та педагогічного потенціалу сучасної фортепіанної музики;
- сформулювати критерії оцінки ефективності методів викладання, що сприяють розвитку художньо-образного мислення через вивчення сучасної фортепіанної музики;
- оцінити вплив сучасної фортепіанної музики на формування художньо-образного мислення здобувачів початкової мистецької освіти, ідентифікація найбільш ефективних методів та практик;
- надати рекомендації з використання сучасної фортепіанної музики для підвищення ефективності музичної освіти, з акцентом на розвитку художньо-образного мислення.

Виклад основного матеріалу. Фортепіанна музика, з її багатогранною структурою та емоційним глибинами, є унікальним інструментом для розвитку

розумових здібностей, саме вивчення гри на фортепіано не лише вимагає розуміння музичної теорії та техніки, але й розвиває здатність до мультизадачності, покращує пам'ять, увагу, а також сприяє розвитку творчого мислення. Гра на фортепіано є діяльністю, яка вимагає одночасного використання обох півкуль мозку так ліва півкуля, яка відповідає за логіку та аналітичні процеси, активно працює, коли музикант читає ноти та розмірковує над структурою твору, а права півкуля, відповідальна за емоції та креативність, активізується під час інтерпретації музики, додавання власного стилю та вираження емоцій, таке комплексне навантаження сприяє розвитку нейронних зв'язків і покращує мозкову активність [9]. Фортепіанна музика також відіграє важливу роль у розвитку емоційного інтелекту і вивчення та виконання творів різних жанрів і стилів дозволяє музикантам глибше розуміти і виражати емоції, а також розвивати емпатію, що сприяє кращому розумінню себе та інших, покращує міжособистісні взаємодії та спілкування.

Значення художньо-образного мислення у музичній освіті не можна недооцінити, адже воно є ключовим елементом, який сприяє глибокому засвоєнню музичного мистецтва. Художньо-образне мислення не тільки збагачує сприйняття музики, але й відкриває ширші можливості для творчої самореалізації учнів, це комплексне і глибоке розуміння музики, яке включає в себе емоційне сприйняття, візуальні образи та асоціації, які музика викликає у слухача або виконавця. Музична освіта, заснована на принципах художньо-образного мислення, сприяє розвитку емоційного інтелекту, саме через музику учні вчаться розуміти та виражати свої почуття, емпатію до інших, вивчають різноманітність емоційних станів, що музика може передати. Таке глибоке емоційне сприйняття є фундаментом для формування цілісної особистості.

Художньо-образне мислення відіграє важливу роль у розвитку креативності, музика не лише відображає реальність, але й дає можливість створювати нові світи. У процесі музичної освіти, коли учні залучені до творення музики, аранжування або імпровізації, вони розвивають здатність мислити оригінально, знаходити нетривіальні рішення, що є ключовими компонентами креативного мислення. Музика є віддзеркаленням культурної ідентичності та історичного контексту, в якому вона була створена. Художньо-образне мислення дозволяє учням не тільки сприймати музику на поверхневому рівні, але й глибше зануритись в її культурні та історичні корені і такий підхід допомагає учням зрозуміти ширший соціокультурний контекст, розвиває повагу та зацікавленість до інших культур. Художньо-образне мислення сприяє не тільки емоційному та інтуїтивному сприйняттю музики, але й підвищує музичну грамотність. Учні вчаться аналізувати музичні твори, розуміти їхню структуру, форму, гармонію, ритміку, що вимагає від них не тільки технічних знань, але й здатності візуалізувати музичні ідеї, відчувати музику «зсередини» [2].

Однією з ключових характеристик сучасної фортепіанної музики є її стилістична різноманітність. Композитори ХХІ століття експериментують з різними музичними традиціями, від класики до джазу, від народної музики до електроніки, створюючи твори, які виходять за рамки традиційних жанрових обмежень, що відкриває нові можливості для піаністів та слухачів, збагачуючи музичний досвід непередбачуваною глибиною та багатогранністю. Інноваційні Техніки гри на фортепіано, такі як підготовлене фортепіано, де між струнами розміщуються різні предмети для досягнення незвичайних звуків, або використання електроніки для розширення можливостей звучання інструменту, ці підходи відкривають нові виміри звучання, дозволяючи композиторам та виконавцям досліджувати нові звукові ландшафти [1].

Креативне мислення та здатність до вирішення проблем також відчутно виражаються від занять фортепіанною музикою і композиція музики чи імпровізація на фортепіано вимагає від музикантів швидкого мислення, здатності до інновацій та використання абстрактного мислення для створення нових музичних ідей. Такі навички можуть бути успішно застосовані в різних аспектах життя, включаючи академічне та професійне середовище, спільне музикування та виступи перед аудиторією розвивають комунікативні навички та самовпевненість. Музика створює спільноту, об'єднуючи людей різного віку та культур через спільний інтерес і взаєморозуміння [11]. Таким чином, фортепіанна музика може сприяти соціальному розвитку та покращенню взаємодії у суспільстві. Фортепіанна музика має глибокий вплив на розвиток мислення, здатність до креативності, емоційне благополуччя та соціальні навички, і через свою складність та красу, вона стимулює мозок унікальними способами, відкриваючи нові горизонти для особистісного розвитку, фортепіанна музика не просто звук, а потужний інструмент, який може збагатити наше життя, розвиваючи глибше розуміння себе та світу навколо нас.

Вплив технологій на фортепіанну музику є однією з визначальних особливостей нашого століття. Цифрові інструменти та програмне забезпечення для створення музики розширюють можливості композиторів, дозволяючи їм експериментувати зі звуком та структурою творів. Сучасні технології також змінюють спосіб, яким музика записується, виконується та сприймається, відкриваючи нові шляхи для музичної експресії та комунікації. Теми та мотиви у фортепіанній музиці ХХІ століття часто відображають сучасні соціальні, політичні та особистісні питання і композитори використовують музику як засіб для дослідження і вираження ідей, звертаючись до актуальних тем, таких як глобалізація, зміна клімату, ідентичність і взаємодія між культурами, що надає фортепіанній музиці додатковий рівень значущості та актуальності [4].

Одна з ключових рис сучасних композиторів – їхня інноваційність. Використовуючи новітні технології, експериментуючи з нетрадиційними звуками та гармоніями, вони розширюють музичні горизонти, що у свою чергу, стимулює музичну освіту інтегрувати сучасні методики та підходи у навчальний процес, змушуючи студентів мислити за межами традиційних вимірів музики. Вплив технологій на музичну освіту значною мірою визначається творчістю сучасних композиторів, де вони активно використовують програмне забезпечення для створення музики, диджиталізацію звуків та віртуальну реальність для створення інтерактивних музичних досвідів, що змушує освітні установи адаптуватися, включаючи до навчальних програм курси з музичних технологій, аудіопродакшену та звукорежисури [6].

Сучасні композитори не обмежують себе класичними формами і жанрами. Вони поєднують елементи різних музичних традицій, від класики до поп-музики, джазу, електроніки, і навіть звуків природи, що спонукає музичну освіту бути більш інклюзивною, демократизувати доступ до різних музичних стилів і сприяє формуванню багатогранних музикантів, готових до будь-яких творчих викликів.

Сучасні композитори часто звертаються до актуальних соціальних питань у своїх творах, роблячи музику інструментом соціальних змін, що підкреслює важливість вивчення музики не тільки як мистецтва, але й як засобу пізнання світу, виховання емпатії та соціальної відповідальності у студентів. Сучасні композитори вносять значний вклад у методики викладання, пропонуючи нові підходи до композиції, імпровізації та аналізу музики і це надихає викладачів відходити від консервативних методів навчання, заохочуючи студентів до експериментування та самовираження.

Дослідимо ефективні практики та уроки формування художньо-образного мислення в контексті фортепіанної музики ХХІ століття для здобувачів початкової мистецької освіти висвітлює інноваційні методики навчання, які дозволяють молодим музикантам розкривати та розвивати свої творчі здібності. Дослідимо ряд методик, які акцентують на інтеграції сучасної музики в освітній процес, стимулюючи розвиток художньо-образного мислення у дітей [5].

1. Використання сучасної музики як навчального матеріалу. Залучення сучасної фортепіанної музики у навчальний процес допомагає дітям зрозуміти сучасні музичні тенденції та зв'язок музики з актуальними соціальними та культурними явищами. Викладачі можуть організовувати прослуховування творів сучасних композиторів, обговорюючи з учнями ідеї, емоції та образи, які музика намагається передати.

2. Імпровізація та творчі завдання. Імпровізація є потужним інструментом для розвитку художньо-образного мислення, так учнів можна заохочувати до

створення власних музичних фраз, використовуючи елементи сучасної музики. Такі заняття не тільки стимулюють креативне мислення, але й дозволяють дітям висловлювати свої почуття та думки через музику [13].

3. Вивчення музичної технології. Залучення до уроків музичних технологій, таких як музичне програмне забезпечення для композиції або електронні музичні інструменти, дозволяє учням краще зрозуміти можливості сучасної музики. Вони навчаються експериментувати з звуками та ефектами, розширюючи своє розуміння музичного вираження.

4. Трансдисциплінарні проекти. Інтеграція музики з іншими предметами, такими як література, історія або образотворче мистецтво, сприяє глибшому розумінню творчих процесів. Учні можуть створювати музичні композиції, натхненні літературними творами, або розробляти мультимедійні проекти, де музика взаємодіє з візуальним мистецтвом, поглиблюючи художньо-образне мислення.

5. Майстер-класи та творчі воркшопи. Організація майстер-класів та творчих воркшопів з сучасними музикантами та композиторами надихає учнів та надає їм можливість зануритись в сучасний музичний процес і таке спілкування дозволяє дітям з перших вуст дізнатися про сучасні музичні практики, методи композиції та особистісний шлях у мистецтві [10].

Кожен із цих підходів відіграє важливу роль у формуванні художньо-образного мислення серед молодих музикантів, сприяючи їх всебічному розвитку та підготовці до активної творчої діяльності в сучасному світі мистецтва.

Методики викладання сучасної фортепіанної музики в XXI столітті для здобувачів початкової мистецької освіти є ключовим елементом, що сприяє формуванню цілісного розуміння музичного мистецтва та розвитку творчих здібностей у молодих учнів, що вимагає від педагогів не тільки глибокого розуміння музичної теорії та техніки, але й знання сучасних освітніх методик, що здатні втілити потенціал кожного учня. Сучасні методики викладання музики орієнтовані на створення мотивації, розвиток креативності та навчальної автономії.

Сучасна фортепіанна музика включає широкий спектр жанрів та стилів, від класицизму до електронної музики, що дозволяє педагогам використовувати різноманітні музичні матеріали для розвитку музичної грамотності та естетичного смаку учнів. Сучасні композиції можуть слугувати відмінними прикладами для аналізу, інтерпретації та критичного осмислення музики, що сприяє формуванню глибшого розуміння сучасної музичної культури.

Сучасні методики включають використання інтерактивних технологій та цифрових інструментів у процесі навчання, що робить уроки більш

захоплюючими та ефективними. Цифрові піаніно, музичні програми для композиції та аранжування, а також онлайн-платформи для вивчення музики дозволяють учням експериментувати зі звуком, структурою та гармонією, розширюючи їхні творчі горизонти. Співпраця та групова робота в рамках музичної освіти сприяють розвитку комунікативних навичок, вміння працювати в команді та взаємоповаги між учнями, і самі групові заняття, ансамблева гра та спільні творчі проєкти дозволяють дітям взаємодіяти один з одним, обмінюватися ідеями та разом працювати над музичними композиціями [7].

Метод проєктів дозволяє учням реалізовувати власні творчі ідеї, працюючи над музичними проєктами, які можуть включати створення оригінальних композицій, аранжування існуючих творів або навіть розробку музично-театральних вистав, цей підхід сприяє розвитку творчої самостійності та ініціативності. Аналіз та критична оцінка музичних творів є важливою частиною сучасної музичної освіти. Учнів заохочують висловлювати свою думку про музику, обговорювати її емоційний вплив, структуру, гармонію та інструментальне оформлення, що розвиває їхнє критичне мислення та аналітичні здібності.

Оцінка ефективності використання сучасної фортепіанної музики ХХІ століття для розвитку художньо-образного мислення здобувачів початкової мистецької освіти є актуальним питанням у контексті сучасної освітньої парадигми і таке питання відкриває широке поле для дослідження та аналізу, оскільки художньо-образне мислення вважається фундаментальним аспектом у формуванні музичної культури та естетичного виховання особистості [11].

Сучасна фортепіанна музика ХХІ століття характеризується багатством стилів, жанрів та технік виконання, що робить її цінним інструментом у розвитку художньо-образного мислення. Використання такої музики в навчальному процесі дозволяє учням не тільки ознайомитись з сучасними музичними тенденціями, але й розвивати здатність до інтерпретації, аналізу та критичного мислення. Інтеграція сучасної фортепіанної музики в освітній процес має ряд переваг. Вона не тільки збагачує музичний досвід учнів, але й стимулює їх творчу активність та мотивацію до навчання, також це сприяє формуванню відкритості до нового, готовності до експериментування та пошуку власного, унікального звучання.

Серед методик, що застосовуються для оцінки ефективності використання сучасної фортепіанної музики у навчальному процесі, можна виділити аналіз музичних творів, виконавську діяльність учнів та їх здатність до імпровізації. Також ефективним є застосування проєктного методу, коли учні мають можливість самостійно створювати музичні композиції, використовуючи елементи сучасної музики. Сучасна фортепіанна музика має

велике значення для емоційного та естетичного розвитку учнів. Вона допомагає формувати глибоке розуміння музики як мистецтва, здатного викликати сильні емоції та відображати різноманітність людських переживань.

Висновки. Визначено, що сучасні композитори ХХІ століття грають вирішальну роль у розвитку музичної освіти, сприяючи її інноваційності, технологічності та соціальній актуальності. Їхній вплив стимулює зміни не тільки в тому, як музика створюється, але й в тому, як вона викладається та сприймається, готуючи молоде покоління музикантів до творчих та соціальних викликів сучасного світу. Обґрунтовано, що сучасні методики викладання фортепіанної музики ХХІ століття для здобувачів початкової мистецької освіти ставлять за мету не лише навчання гри на інструменті, але й формування всебічно розвиненої музичної особистості. Використання інноваційних технологій, інтерактивних методів навчання, колаборативних проєктів та зосередження на розвитку критичного мислення дозволяють учням повною мірою розкрити свій творчий потенціал та зайняти активну роль у сучасному музичному житті.

Аналіз та інтерпретація фортепіанної музики допомагає учням краще розуміти та виражати свої емоції, розвиває емпатію і сприяє кращому розумінню себе та інших. Такий підхід в музичній освіті важливий для формування емоційного інтелекту та покращення міжособистісних взаємодій. Сучасна фортепіанна музика, з її відкритістю до експериментів та новаторства, спонукає учнів до креативного мислення. Вони навчаються не тільки репродукувати існуючі музичні твори, а й створювати власні, використовуючи імпровізацію та композицію як засоби самовираження. Доведено, що фортепіанна музика ХХІ століття відіграє значну роль у формуванні соціокультурної компетентності учнів. Вона не лише відображає культурні й історичні контексти своєї епохи, але й спонукає до дослідження різноманітних музичних традицій, сприяючи культурній освіченості та розвитку поваги до культурної різноманітності.

Література:

1. Афоніна О. С. Сучасна українська музика у вимірах європоцентризму: монографія. Київ : НАКККиМ, 2012. 164 с.
2. Богуцький Ю. Самоорганізація культури: онтологія, динаміка, перспектив : монографія. Інститут культурології НАМУ. Київ: Веселка, 2008. 199 с.
3. Бойко С. В. Казка як жанр фортепіанної мініатюри: семантичноінтерпретаційний аспект: магістер. робота. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2020. 75 с.
4. Грищенко Т. А. Методичні аспекти роботи над зразками жанру мініатюри у класі фортепіано. Слов'нськ: Вид-во І. В. Маторіна, 2018. 53 с.
5. Гуральник Н.П. Українська фортепіанна школа ХХ століття в контексті розвитку музичної педагогіки: історико-методологічні та теоретико-технологічні аспекти: [монографія]. 2-е видан. виправл. К.: НПУ, 2021. 460 с.

6. Карнак А. Українська сучасна музика початку ХХІ століття. Мистецтво, історія, сучасність, теорія: Збірник наукових праць з мистецтва і культурології. 2010. Вип.7. С.18-22.
7. Лі Ює Специфіка художньо-сміслових уявлень у фортепіанному виконавстві: методичний аспект. Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки. 2018. №167. С. 203-207.
8. Линенко Алла, Ніколай Галина, Левицька Ірина. Методичний супровід художньо-естетичного контенту виконавської підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти. 2019. №27. С. 17-26. 10.31392/NPU-nc.series14.2019.27.03.
9. Масол Л. М., Базелюк О. В., Комаровська О. А., Муромець В. Г., Рагозіна В. В. Мистецька освіта в Україні: розвиток творчого потенціалу в ХХІ столітті: Аналітична доповідь Київ: Аура Букс, 2012. 240 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/707897>.
10. Пометун О. І. Критичне мислення як педагогічний феномен. Український педагогічний журнал. 2018. № 2. С. 89–98.
11. Черноіваненко А. Д. Академічне музично-інструментальне мистецтво як предмет музикознавчої системології : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 704 с.
12. Bermingham M. Clearing up “Critical Thinking”: Its Four Formidable Features. *Creative Education*. 2015. №6. pp. 421-427. doi: 10.4236/ce.2015.64042.
13. McCormick L. Music as Social Performance. Myth, Meaning, and Performance: Toward a New Cultural Sociology of the Arts / ed. By R. Eyerman and L. McCormick. Boulder: Paradigm Publishers, 2006. P.121–144.
14. Zhang L., Xie S., Li Y., Shu H., Zhang Y. Perception of musical melody and rhythm as influenced by native language experience. *Acoustical Society of America*. 2020. № 147(5). EL385. DOI: <https://doi.org/10.1121/10.0001179>.

References:

1. Afonina, O. S. (2012). *Suchasna ukrayins'ka muzyka u vymirakh yevropotsentryzmu: monohrafiya [Contemporary Ukrainian music in the dimensions of Eurocentrism: a monograph]*. Kyiv: NAKKKiM. 164 p. [in Ukrainian].
2. Bohuts'kyu, Yu. (2008). *Samoorhanizatsiya kul'tury: ontolohiya, dynamika, perspektyv: monohrafiya [Self-organization of culture: ontology, dynamics, perspectives: monograph]*. Instytut kul'turolohiyi NAMU. Kyiv: Veselka. 199 p. [in Ukrainian].
3. Boyko, S. V. (2020). *Kazka yak zhanr fortepiannoyi miniatyury: semantychnointerpre-tatsiynyy aspekt: mahister. Robota [The fairy tale as a genre of piano miniature: semantic-interpretive aspect: master's degree. work]*. Sumy: SumDPU im. A.S. Makarenka. 75 p. [in Ukrainian].
4. Hryshchenko, T. A. (2018). *Metodychni aspekty roboty nad zrazkamy zhanru miniatyury u klasi fortepiano [Methodical aspects of work on samples of the genre of miniatures in the piano class]*. Slov'ns'k: Vyd-vo I. V. Matorina. [in Ukrainian].
5. Hural'nyk, N.P. (2021) *Ukrayins'ka fortepianna shkola KHKH stolittya v konteksti rozvytku muzychnoyi pedahohiky: istoryko-metodolohichni ta teoretyko-tekhnologichni aspekty: monohrafiya. [The Ukrainian piano school of the 20th century in the context of the development of musical pedagogy: historical-methodological and theoretical-technological aspects: monograph]*. 2-e vydann. vypravl. Kyiv, NPU. 460 p. [in Ukrainian].
6. Karnak, A. (2010). *Ukrayins'ka suchasna muzyka pochatku KHKHI stolittya. [Ukrainian modern music of the beginning of the 21st century]*. *Mystetstvo, istoriya, suchasnist', teoriya: Zbirnyk naukovykh prats' z mystetstvai kul'turolohiyi*. Vol.7, 18-22. [in Ukrainian].

7. Li, Yuye (2018). Spetsyfika khudozhn'o-smyslovykh uyavlen' u fortepiannomu vykonavstvi: metodychnyy aspect [Specificity of artistic and semantic ideas in piano performance: methodical aspect]. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya: Pedahohichni nauky*, 167, 203-207. [in Ukrainian].
8. Lynenko, Alla & Nikolayi, Halyna & Levyts'ka, Iryna. (2019). Metodychnyy suprovid khudozhn'o-estetychnoho kontentu vykonavs'koyi pidhotovky maybutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva [Methodical support of the artistic and aesthetic content of performance training of future music teachers]. *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Drahomanova. Seriya 14. Teoriya i metodyka mystets'koyi osvity*. 27. 17-26. 10.31392/NPU-nc.series14.2019.27.03. [in Ukrainian].
9. Makedon, V. and Ilchenko, N. (2021). Kon'yunktura svitovoho rynku IT-posluh v umovakh ekonomiky 4.0. [World market of it services in the languages of economy 4.0]. *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8525>. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.1.8. [in Ukrainian].
10. Pometun, O. I. (2018). Krytychne myslennia yak pedahohichni fenomen [Critical thinking as a pedagogical phenomenon]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, no. 2, pp. 89–98. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2018_2_14 [In Ukrainian].
11. Chernoiivanenko, A. D. (2021). *Akademichne muzychno-instrumental'ne mystetstvo yak predmet muzykoznavchoyi systemolohiyi: monohrafiya* [Academic musical and instrumental art as a subject of musicological systemology: monograph]. Odesa: Vydavnychyy dim «Hel'vetyka» [in Ukrainian].
12. Bermingham, M. (2015). Clearing up “Critical Thinking”: Its Four Formidable Features. *Creative Education*, 6, 421-427. doi: 10.4236/ce.2015.64042. [in English].
13. McCormick, L. (2006). *Music as Social Performance. Myth, Meaning, and Performance: Toward a New Cultural Sociology of the Arts* / ed. By R. Eyerman and L. McCormick. Boulder: Paradigm Publishers. [in English].
14. Zhang, L., Xie, S., Li, Y., Shu, H., Zhang, Y. (2020). Perception of musical melody and rhythm as influenced by native language experience. *Acoustical Society of America*, 147(5), EL385. DOI: <https://doi.org/10.1121/10.0001179>. [in English].

УДК 378.6.091.313(80+62)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1015-1022](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1015-1022)

Мішеніна Тетяна Михайлівна доктор педагогічних наук, кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри української мови, Криворізький державний педагогічний університет, пр. Університетський, 54, м. Кривий Ріг, 50000, тел.: (096) 37-17-218, <https://orcid.org/0000-0002-5992-4035>

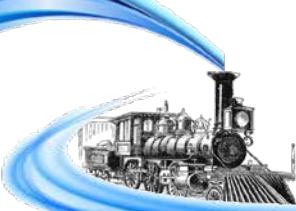
Філатов Сергій Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологічної та професійної освіти, Криворізький державний педагогічний університет, пр. Університетський, 54, м. Кривий Ріг, 50000, тел.: (067) 82-98-344, <https://orcid.org/0000-0002-1771-4734>

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ЗВ'ЯЗКИ В ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ ФАХОВИХ КОЛЕДЖІВ (НА ОСНОВІ ІНТЕГРАЦІЇ ФІЛОЛОГІЧНИХ І ТЕХНІЧНИХ НАУК)

Анотація. Публікація присвячена питанню реалізації міждисциплінарних зв'язків у підготовці фахових коледжів. Міждисциплінарні зв'язки на основі інтеграції філологічних і технічних наук сприяють не лише виробленню термінологічної компетентності, але також сприятимуть об'єднанню знань із філологічних і технічних дисциплін у цілісну систему. Міждисциплінарна підготовка студентів фахових коледжів уможливлена за умови застосування інноваційних підходів до викладання дисциплін. Міждисциплінарність у фаховій підготовці дозволяє досягти якісного рівня науково-теоретичної підготовки загалом. Ідеться насамперед про те, що розвиток пізнавальної діяльності здобувачів у вивченні філологічних і технічних дисциплін на інтегративній основі, з допомогою чого вирішуються фахово орієнтовані завдання на якісному рівні, який співвідносимо не лише з умінням застосовувати алгоритм розв'язання, але також пропонувати альтернативні рішення; завдання можуть містити проблему, яка вимагає застосування міжгалузевих знань.

Формування нових знань у межах міждисциплінарного дослідження апелює до конструктивного поєднання на основі тематичної співвіднесеності, важливим аспектом є контекстуально зумовлені завдання. Такий підхід до навчання поступового розширює теми, які можуть бути охопленими для розгляду; задля розв'язання проблемного питання здобувачі застосовують поліпредметні знання, що значною мірою сприяє розвитку критичного мислення.

Міждисциплінарні зв'язки у фаховій підготовці студентів фахових коледжів уможливають системне сприйняття фактичних даних, а також на

рівні поняттєво-категорійного апарату розуміння теорій і концепцій, що межують і розглядаються у філологічних і технічних дисциплінах.

Інтеграція у фаховій підготовці студентів фахових коледжів здійснюється на практичних і лабораторних заняттях, вагомим чинником реалізації міждисциплінарних зв'язків є наявність кореляції понятійних зв'язків у змісті робочих програм, а також на рівні фактичних реляцій в освітньому процесі.

Систематичне застосування у фаховій підготовці студентів фахових коледжів інтеграції філологічних і технічних наук не лише уможливило застосування предметних знань із різних дисциплін у розгляді певної теми, але також формують досвід застосування міждисциплінарних знань у подальшій фаховій діяльності.

Ключові слова: міждисциплінарні зв'язки, міждисциплінарна координація, студенти фахових коледжів, філологічні науки, технічні науки.

Mishenina Tetiana Mykhaylivna Doctor of Pedagogic Sciences, Candidate of Philological Sciences, Professor, Professor at the Department of Ukrainian language, Kryvyi Rih State Pedagogical University, University Ave., 54, Kryvyi Rih, 50000, tel.: (096)37-17-218, <https://orcid.org/0000-0002-5992-4035>

Filatov Serhiy Valentinovych candidate of technical sciences, associate professor, associate professor of the department of technological and professional education, Kryvyi Rih State Pedagogical University, University Ave., 54, Kryvyi Rih, 50000, tel.: (067) 82-98-344, <https://orcid.org/0000-0002-1771-4734>

INTERDISCIPLINARY CONNECTIONS IN THE TRAINING OF STUDENTS OF PROFESSIONAL COLLEGES (BASED ON THE INTEGRATION OF PHILOLOGICAL AND TECHNICAL SCIENCES)

Abstract. The publication is devoted to the issue of the implementation of interdisciplinary connections in the training of professional colleges. Interdisciplinary connections based on the integration of philological and technical sciences contribute not only to the development of terminological competence, but will also contribute to the integration of knowledge from philological and technical disciplines into a coherent system. Interdisciplinary training of students of professional colleges is possible if innovative approaches to teaching disciplines are used. Interdisciplinarity in professional training allows you to achieve a high-quality level of scientific and theoretical training in general.

It is primarily about the development of the cognitive activity of the applicants in the study of philological and technical disciplines on an integrative basis, with the

help of which professionally oriented tasks are solved at a qualitative level, which is correlated not only with the ability to apply the solution algorithm, but also to offer alternative solutions; tasks may contain a problem that requires the application of interdisciplinary knowledge.

The formation of new knowledge within the framework of interdisciplinary research appeals to a constructive combination based on thematic correlation, an important aspect is contextually determined tasks. This approach to learning gradually expands the topics that can be covered for consideration; in order to solve a problematic issue, students apply multi-subject knowledge, which significantly contributes to the development of critical thinking.

Interdisciplinary connections in the professional training of students of professional colleges enable the systematic perception of factual data, as well as at the level of the conceptual-categorical apparatus of understanding theories and concepts bordering and considered in philological and technical disciplines.

Integration in the professional training of students of vocational colleges is carried out in practical and laboratory classes, an important factor in the implementation of interdisciplinary connections is the presence of correlation of conceptual connections in the content of work programs, as well as at the level of actual relations in the educational process.

The systematic application of the integration of philological and technical sciences in the professional training of students of professional colleges not only enables the application of subject knowledge from various disciplines in considering a certain topic, but also forms the experience of applying interdisciplinary knowledge in further professional activities.

Keywords: interdisciplinary connections, interdisciplinary coordination, students of professional colleges, philological sciences, technical sciences.

Постановка проблеми. Реалізація міждисциплінарних зв'язків у підготовці студентів фахових коледжів уможливує засвоєння поліпредметних знань на більш якісному рівні, окрім того сприяє успішному розв'язанню виниклих суперечностей між засвоєнням різнопредметних знань шляхом їх використання у розв'язанні фахово орієнтованих завдань.

Міжпредметні зв'язки дозволяють у подальшому застосувати досвід використання міжпредметних знань (філологічних і технічних) у подальшій фаховій діяльності.

Водночас нерозв'язаною залишається проблема координації міжпредметних знань у змісті науково-предметної і практичної підготовки здобувачів, а також розроблення тематичних відповідностей задля застосування поняттєво-категоріального апарату в навчанні. Такий формат реалізації міждисциплінарних зв'язків має довгострокову перспективу й забезпечує

динаміку кар'єрного зростання (безперервного удосконалення фахових компетентностей, оскільки матимуть змогу поглиблювати навчальний досвід у вивченні іншої дисципліни, а також досвід застосування міжпредметних знань у розв'язанні фахово орієнтованого завдання).

Фахова підготовка студентів фахових коледжів на основі інтеграції філологічних і технічних наук сприяє встановленню викладачами міждисциплінарних зв'язків, на подальших етапах освітньої траєкторії і фахової діяльності – здобувачами, що значною мірою підвищує якість професійної підготовки, сформованість високого рівня професійної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття міждисциплінарних зв'язків та дидактичні аспекти їх реалізації в технічних і фінансово-економічних галузях досліджували Я. Карчев, О. Коржова, О. Осауленко, О. Павлишин, Л. Покудіна.

Напрацювання науковців стосовно міждисциплінарних взаємозв'язків у філологічній і технічній освіті сприяли розумінню їх природи, дозволили визначити напрями реалізації, описати особливості їх використання безпосередньо в процесі навчання (Ю. Найда, І. Недайнова, М. Пентилюк, Т. Симоненко, О. Славутський).

Мета статті полягає в описі міжпредметних зв'язків, реалізованих у підготовці студентів фахових коледжів (на основі інтеграції філологічних і технічних наук).

Основними завданнями є:

- розкрити поняття міждисциплінарних зв'язків;
- подати опис міждисциплінарних тематичних співвідношень (на прикладі філологічних і технічних наук).

Виклад основного матеріалу. У змісті підготовки студентів фахових коледжів міждисциплінарні зв'язки орієнтовані на вироблення досвіду оволодівати предметно-науковими знаннями на інтегративній основі. Таке об'єднання уможливлене на основі поняттєво-категорійного апарату, у межах якого здобувачі розв'язують фахово орієнтовані завдання [5, с. 119-120]. Задля подолання суперечності, яка полягає в розрізненні тематичного подання філологічних і технічних знань у робочих програмах, міжпредметні зв'язки, орієнтовані на суголосний термінологічний і поняттєвий апарат, забезпечать вимогу синтезу галузевих знань, а також їх використання, якщо цього вимагає:

- алгоритм розв'язання фахово орієнтованого завдання;
- розгляд проблемного завдання, коли віднайдення розв'язку потребує актуалізації поліпредметних знань;
- використання знань, набутих у вивченні однієї дисципліни, задля поглиблення навчального досвіду у вивченні іншої;
- поглиблення термінологічної грамотності, що передбачає апеляцію до міжгалузевих термінів; спеціальних термінів, які вказують на об'єкти,

процедури, явище, з одного боку, можуть становити елемент мисленнєвих операцій у розв'язанні проблемного завдання, з іншого;

– освітня стратегія здобувача, у межах якої оволодіння галузевими знаннями й набуття відповідних компетентностей основної спеціальності і додаткової, а також через вивчення вибіркових дисциплін.

Наведемо приклади інтеграції філологічних і технічних наук у підготовці студентів фахових коледжів, які були успішно апробовані в освітній практиці.

Інтегровані програми, застосовувані у вивченні мовних дисциплін («Українська мова»; «Українська мова професійного спрямування») у фахових коледжах містить обов'язкову складову, яка апелює до вироблення термінологічної компетентності у межах фаху. Ідеться про дослідження мовного корпусу, передбачено роботу над мовним матеріалом. Поєднання напрямів корпусної лінгвістики і програмного забезпечення у вивченні термінологічного корпусу галузі, а також можливість зіставлення тлумачень базових понять у словниках іншими мовами. Зіставлення може здійснюватися на рівні:

– Семантичного тлумачення (з'ясувальне тлумачення терміна, яке може бути доповнене синонімічним / антонімічним). Ознайомлення із семантикою дозволяє спостерігати динаміку розвитку терміна [2, с. 116; 4, с. 47–48]. При розв'язанні фахово орієнтованих завдань студенти фахових коледжів розвивають критичне мислення через продукування спеціальних галузевих текстів з доречним і правильним використанням категорійного апарату. Окрім цього, створюється власне умова вільного і грамотного продукування фахових як з позиції мовної культури, так і з позиції правильного послуговування терміном, фактично апеляція до спеціального терміна є відтворенням мисленнєвих процесів, коли через термін здобувач відтворює закономірності, описує явища, розкриває сутність законів, викладає шляхом добору аргументів власну позицію.

– Граматичного тлумачення (характеристика граматичних властивостей мовної одиниці). Насамперед робота з корпусною лінгвістикою [3, с. 54–55] уможливорює складання авторського науково-технічного словника термінів. Такий науково-технічний словник (моно-, бі-, полімовний) стане принагідним у подальшій фаховій діяльності майбутніх спеціалістів.

Окрім того, вагомим є дискурсивний аспект, коли студенти фахових коледжів послуговуються літературним відповідником. Наприклад, за спеціальностями «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка»; «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка»; «Електронні комунікації та радіотехніка»; «Транспортні технології (автомобільний транспорт)» рекомендованою для розгляду є проблема культури уживання

термінологічних сполук моделі *віддієслівний прикметник + іменник* (Розділ «Морфологічні норми української мови»). Прикметники вказують на ознаки, які впливають із відношення означуваного іменника до того, що названо дієсловом, від якого походить прикметник. В українській мові нормативними є віддієслівні прикметники на *-льн, -овий, -ний*. Робота з термінологічним корпусом дозволяє подати такі правильні відповідники термінологічних слово сполучень задля моделювання текстів технічного спрямування [6, с. 218–225]: *станція (автозаправна, обгінна), балансувальний, стикувальний, розвантажувальний (пристрій, комплект), блокувальний сигнал, виймальне поле шахти, прес (гофрувальний, загинальний, запресовувальний, кувальноштампувальний), дозувальна установка, отвір (завантажувальний, заливальний), верстат (заточувальний, калювальний, координатно-розточувальний, намотувальний, розточувальний); промивальна рідина, просочувальна речовина, машина (розкладальна, закупорювальна), автомат (фасувальний, трубозварювальний).*

Апелюючи до правил уживання прикметниково-іменникових термінологічних сполучень, викладач наголошує на інтерференційних помилках, які мають місце при вживанні розглядуваних термінологічних сполучень. Типова помилка полягає у вживанні анорматива з суфіксом *-очний*, пор.: *гофрировочний* прес – гофрувальний прес, закалочне* горно – гартівне горно, заточний* верстат – заточувальний верстат, обмоточний* матеріал – обгортковий матеріал, промивочна* рідина – промивальна рідина.*

– Прагматичного тлумачення, що описує дискурс уживаних термінів. Реалізація прагматичної настанови апелює до правильного використання в текстах технічного спрямування паронімів (Розділ «Лексико-фразеологічні норми української мови»). Прикладом може слугувати робота студентів з паронімами, які відсутні або частково представлені в інших мовах. Наприклад, пароніми *рідинний / рідкий; напруга / напруження* у спеціальних текстах має різну семантичну тяглість. Простежимо алгоритм виконання лексикографічної й лексичної роботи студентів фахових коледжів. Ознайомлення зі словниковою статтею дозволяє дійти висновку щодо різниці у їх значенні, пор.: *рідинний* – той, що має властивість текти й приймати форму посудини, у якій він міститься; *рідкий* – негустий, розведений рідиною; *напруга* – в електротехніці енергетична характеристика електричного поля (англ. voltage); *напруження* – у механіці величина, що характеризує силу стискання або розтягання, яка припадає на одиницю площі твердого тіла. Відповідно, правильним будуть такі поєднання:

I. 1) *рідинний* (речовина, опади, відходи, кристал, метал, паливо, скло, фаза); 2) *рідкий* (ліс; страва, виготовлена на воді або яка містить перенасичення водою). Уживаними є пароніми *рідинний / рідкий* нафтопродукт

залежно від вище викладеного значення: *рідинний нафтопродукт* (у рідинному стані – бензин, гас, нафтові оливи, лігроїн); *рідкий нафтопродукт* (негустий, розведений за певними пропорційними параметрами нафтопродукт).

П. 1) **напруга** (електротехнічне тлумачення: безпечна, вторинна, допустима, критична, низька, номінальна, гранична, пробивна, розрядна, робоча напруга електричної мережі); **напруження** (механічне тлумачення: допустиме, внутрішнє, динамічне, критичне, місцеве, нормальне, об'ємне, граничне, робоче, температурне). Паронімічне уживання є вагомим у продукуванні текстів технічного спрямування і правильного їх розуміння, наприклад, розуміння з позиції електротехніки й механіки вимагає різних поєднань: *напруга допустима (ел.) – напруження допустиме (мех.)*; *напруга гранична (ел.) – напруження граничне (мех.)*; *робоча напруга електричної мережі (ел.) – робоче напруження (мех.)*.

На рівні дотримання орфографічних норм методично доцільно запропонувати завдання на пояснення правопису складних термінів, увівши їх у контекст: *рідиннокристалічний стан, рідиннокристаловий дисплей, рідиннометалевий, рідиннотекучість, рідиннопаливний*.

Застосування інструментальних програмних засобів, водночас, не повинно сприяти хибному уявленню студентів фахових коледжів щодо електронного оброблення процесів філіації й семантизації спеціальних технічних термінів. Тому рекомендованим є редагування текстів технічного спрямування, оскільки електронний редактор не завжди розмежовує патронімічні уживання, не пов'язує логіку викладу тексту й лексичну актуалізацію. Редагування текстів спонукає студентів фахових коледжів не лише до встановлення мовних девіацій, але також на рівні тексту до подальших текстологічних змін, оприявлення власних міркувань, уточнень, додаткової інформації. Таким способом студенти усвідомлюють, що грамотне застосування термінологічного апарату безпосередньо пов'язане з тим, наскільки продукований текст технічного спрямування буде зрозумілим, науково грамотним, логічно послідовним.

Варіантом може бути запропонований графік, креслення об'єкта; схема, що відображає механічні або електромеханічні явища, який необхідно відобразити в текстовій формі.

Висновки. Міждисциплінарні зв'язки в підготовці студентів фахових коледжів на основі інтеграції філологічних і технічних наук уможливають тематичне варіювання залежно від освітніх цілей; застосування поняттєво-категорійного апарату; значною мірою на основі понятійних зв'язків і застосування алгоритмів у розв'язанні фахово орієнтованих завдань, що потребують актуалізацію полігалузевих знань і методик дослідження.

Перспективами подальших розвідок є вивчення питання міждисциплінарних зв'язків у підготовці студентів фахових коледжів на прикладі філологічних і природничих наук.

Література:

1. Англо-український словник вибраної лексики (природничі науки, техніка, сучасний побут) / уклад. Анатоль Вовк. Нью-Йорк – Львів : Український термінологічний центр Північної Америки при Науковому товаристві ім. Шевченка, 1998. 280 с.
2. Демська Оріся. Вступ до лексикографії. Київ : Києво-Могилянська академія, 2010. 266 с.
3. Недайнова І. В., Славутський О. Д. Особливості використання конкретизації при перекладі англомовних новин українською мовою // Вісник НТУ «ХПІ». Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. Інтеграція філології і технічних наук. 2015. № 13 (1185). С. 54-59.
4. Павлишин О. В. Міждисциплінарні зв'язки семіотики права // Філософські та методологічні проблеми права. *Philosophical and methodological problems of law*. 2016. № 1 (11). С. 46-57 .URL: <http://www.nai.au.kiev.ua/philosophy/assets/files/ua/1-2016/4.pdf>
5. Покудіна Л. С. Міждисциплінарні зв'язки як засіб ефективного викладання фінансово-економічних дисциплін // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки. 2016. Вип. 1. С. 128-134.
6. Українська ділова мова: практичний посібник на щодень / уклад. М. Д. Гінзбург, І. О. Требульова. Харків : Торсінг, 2003. 592 с.

References:

1. *English-Ukrainian dictionary of selected vocabulary (natural sciences, technology, modern life)* (1998) New York - Lviv[in Ukrainian].
2. Demska, Orysyia (2010). *Vstup do leksykohrafiyi [Introduction to lexicography]*. Kyiv: Kyevo-Mohylyanska akademiya [in Ukrainian].
3. Nedaynova, I. V. & Slavutskyy, O. D. (2015) Osoblyvosti vykorystannya konkretyzatsiyi pry perekladi anghlomovnykh novyn ukrayinskoyu movoyu [Peculiarities of the use of specification when translating English-language news into Ukrainian] *Visnyk NTU «KHPI». Aktualni problemy rozvytku ukrayinskoho suspilstva. Intehratsiya filolohiyi i tekhnichnykh nauk – Bulletin of NTU “KhPI”. Actual problems of the development of Ukrainian society. Integration of philology and technical sciences.* (Vols. (13), (pp. 54-59)[in Ukrainian].
4. Pavlyshyn, O. V. (2016) Mizhdystsyplinarni zvyazky semiotyky prava [Interdisciplinary relations of semiotics of law] *Filosofski ta metodolohichni problemy prava. Philosophical and methodological problems of law – Philosophical and methodological problems of law. Philosophical and methodological problems of law* (Vols. 1(11), (pp. 46-47)[in Ukrainian].
5. Pokudina, L. S. (2016) Mizhdystsyplinarni zvyazky yak zasib efektyvnoho vykladannya finansovo-ekonomichnykh dystsyplin [Interdisciplinary connections as a means of effective teaching of financial and economic disciplines]. *Visnyk Natsionalnoyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. Seriya: Pedagogichni nauky – Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Pedagogical sciences.* (Vols. 1), (pp 46-47), (pp. 128-134) [in Ukrainian].
6. Hinzburh, M. D. & Trebulova I. O. (2003) *Ukrayinska dilova mova: praktychnyy posibnyk na shchoden [Ukrainian business language]*. Kharkiv: Torsinh [in Ukrainian].

УДК 348.147

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1023-1033](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1023-1033)

Обручникова Олена Петрівна доцент кафедри романської філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, бульвар Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, тел.: (044) 239-33-43, <https://orcid.org/0009-0004-2517-8152>

ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИЧНИХ ІННОВАЦІЙ НА ПРИКЛАДІ ІСПАНСЬКИХ АРХІСИЛАБІЧНИХ СЛІВ В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ІСПАНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. Статтю присвячено опису полісилабічних лексичних інновацій сучасної іспанської мови, які отримали назву архісилабічні слова. Виділено ключові аспекти архісилабічних (неологія, довжина слова, семантика та вживання), які розглядаються через призму аналізу морфології та соціокультурного контексту, що є важливим для ефективного навчання та викладання іспанської мови, оскільки вивчення цих слів допомагає виявити тенденції у словотворенні та зрозуміти їх роль у мовній практиці. До актуальних завдань сучасної лінгвістики належить виявлення особливостей та основних тенденцій розвитку словотвірної системи певної мови на синхронному зрізі, тому у статті окрема увага приділяється можливостям сучасної суфіксальної деривації у контексті актуалізації конотативної семантики. Процеси неологізації словникового складу сучасних національних літературних мов мають свої універсальні особливості і національну специфіку, реалізуючи мовні можливості у забезпеченні комунікативних потреб суспільства.

Хоча лексичним новотворам в іспаністиці мовознавці в останні роки приділяли значну увагу, однак у вітчизняній лінгвістиці поки що бракує праць, присвячених вивченню неології архісилабічних слів у сучасній іспанській мові. Тому така проблема видається актуальною й важливою і потребує досліджень на рівні досягнень сучасного мовознавства для успішності навчання і викладання іспанської мови. Аналіз морфологічних особливостей архісилабічних слів допоможе сформуванню аналітичних навичок у студентів і осягнутим структуру слів. Отримані знання дозволять ефективно використовувати архісилабічні слова у письмовому та усному мовленні, а також у різних жанрах текстів, що сприятиме покращенню комунікативних навичок студентів та їхньому успішнішому використанню мови у реальних ситуаціях.

Перспективами подальших досліджень можуть стати аналіз продуктивності словотворчих морфем при утворенні архісилабічних слів та їх значень по

відношенню до замінюваних споконвічних, а також дослідження семантичної насиченості архісилабічних слів.

Ключові слова: неологізація, полісилабічна інновація, архісилабізм, архісилабічне слово, споконвічне слово, архісилабічні новотвори, моносемний, полісемний.

Obruchnykova Olena Petryvna Associate Professor of Romance Philology Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 4 Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, 01601, tel.: (044) 239-33-43, <http://orcid.org/0009-0004-2517-8152>

STUDY OF LEXICAL INNOVATIONS BASED ON SPANISH ARCHISYLLABIC WORDS IN THE PROCESS OF TEACHING SPANISH LANGUAGE

Abstract. The article is dedicated to describing polysyllabic lexical innovations in contemporary Spanish language, which have been termed as archisyllabic words. The key aspects of archisyllabic words (neology, word length, semantics, and usage) are highlighted through the analysis of morphology and sociocultural context, which is crucial for effective teaching and learning of Spanish, as the study of these words helps identify trends in word formation and understand their role in language practice. Among the current tasks of modern linguistics is identifying the characteristics and main trends in the development of the word-formation system of a particular language in a synchronous perspective, hence the article focuses on the possibilities of contemporary suffixal derivation in the context of actualizing connotative semantics. The processes of neologism formation in the vocabulary of modern national literary languages have their universal features and national specificity, realizing linguistic potentials in meeting the communicative needs of society. Although lexical neologisms in Hispanic linguistics have received considerable attention in recent years, there is still a lack of studies dedicated to the study of neology of archisyllabic words in contemporary Spanish language in domestic linguistics. Therefore, this problem seems relevant and important, requiring research at the level of achievements of modern linguistics for the successful teaching and learning of the Spanish language. Analysis of the morphological features of archisyllabic words will help develop analytical skills in students and understand the structure of words they encounter. The acquired knowledge will allow the effective use of archisyllabic words in written and oral speech, as well as in various genres of texts, which will contribute to improving students' communicative skills and their more successful use of the language in real-life situations.

Prospects for further research may include analyzing the productivity of word-forming morphemes in the formation of archisyllabic words and their meanings in

relation to the replaced traditional words, as well as studying the semantic richness of archisyllabic words.

Keywords: neologism, polysyllabic innovation, archisyllabism, archisyllabic word, traditional word, archisyllabic formations, monosemous, polysemous.

Постановка проблеми включає в себе аналіз полісилабічних лексичних новоутворень, які в іспанській мові отримали назву *архісилабічні слова*, а також їхнє значення у процесі навчання та викладання іспанської мови.

Головні аспекти, що потребують уваги, включають механізми їх утворення через афіксальну деривацію, їх моносемність та спеціалізований характер у порівнянні з полісемними словами. Також важливо розглянути практичний вимір дослідження, зокрема його вплив на розвиток лексичного запасу та комунікативних навичок студентів. Постановка проблеми також враховує потенційні перспективи дослідження, зокрема аналіз різних стилів мовлення та вплив архісилабічних слів на естетичні аспекти мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що серед ряду джерел інтенсивного поповнення лексики іспанської мови важливе місце посідає словотворення, що засвідчено працями українських та іспанських дериватологів, таких як Д. Мазурик, А. Нелюба, В. Олексенко, З. Гетьман, Р. Помірко, Т. Редковська, П. Мариненко, Н. Коваль, а також М. Alvar Ezquerro, M. L. Monter Curiel, R. Dubuc та інші. В свою чергу, проблемам творення неологізмів в іспаністиці останніми роками також приділяли значну увагу такі мовознавці, як Алмела Перес, Герреро Рамос, Альвар Ескера, Педро Ліра, П. Мариненко та інші. Проте, варто відзначити, що у вітчизняному мовознавстві ще досі бракує праць, що присвячені комплексному вивченню неології архісилабічних слів сучасної іспанської мови.

Метою дослідження є аналіз морфологічних особливостей іспанських архісилабічних новотворів та їхнє значення в процесі навчання та викладання іспанської мови. Дослідження спрямоване на вивчення полісилабічних лексичних інновацій, що утворилися шляхом додавання одного або більше афіксів до основи споконвічного загальноживаного слова, а також на розуміння їхнього впливу на розвиток лексичного запасу та комунікативних навичок студентів, що вивчають іспанську мову. Також дослідження спрямоване на виявлення тенденцій у словотворенні та використанні архісилабічних слів у різних сферах комунікації, що має важливе значення для подальшого вдосконалення методики викладання іспанської мови.

Матеріал дослідження складають архісилабічні слова, зібрані і опубліковані у дослідженнях А. de Miguel (1985), Aurelio Arteta (1995; 2005; 2008; 2010), Santiago Alcoba Rueda «Morfología de las palabras archisilabas actuales» (2012). Найбільша кількість прикладів взята зі статей А. Arteta, якому

належить термін “el archisílabo” архісилабічне слово (переклад наш): “La moda del archisilabo” (1995).

Виклад основного матеріалу. У креативній мовленнєвій діяльності так само, як у будь-якому прояві людської діяльності, присутні дві протилежні тенденції: тенденція до інновації та тенденція до консерватизму [11, с. 3].

Термін *полісилабічний* (багатоскладовий) відноситься до слів, що мають більше одного складу в своїй структурі. В іспанській мові цей термін часто вживають по відношенню до слів, у структурі яких присутні більше трьох складів.

В іспанській мові існує виразна тенденція до утворення багатоскладових слів з надмірною кількістю складів. Техніка їх утворення полягає у подовженні вже існуючих слів за допомогою афіксальної деривації. За основу береться ініціальне дієслово або іменник, від яких шляхом подовження новими морфотворчими компонентами створюється нове дієслово або іменник [10, с. 145].

Характерною рисою іспанської мови є надмірне вживання суфіксів для створення нових слів. А. De Miguel вважає: «Достатньо [*influir / influencia; poner / posición, concretar / concreto*] щоб зрозуміти один одного. Півторноподібні версії *influenciar / influenciación; posicionar / posicionamiento, concretizar / concretización*] є роздутими, непотрібними та образливими. Тільки ті, хто їх вживає, відчувають себе приємно ізольованими, особливими та поважними» [11, р. 147].

Термін *архісилабічний* (від ісп. *archisílabo* переклад наш) належить Aurelio Arteta, професору кафедри філософії моралі та політики Університету Країни Басків. Вперше він вжив його у своїй статті «Мода на архісилабічні слова», яка була надрукована в іспанській газеті «El País» 21 вересня 1995 року [9]. Aurelio Arteta посилається на полісилабічні слова надмірно подовжені афіксами.

Феномен архісилабізму (термін наш) полягає у використанні якомога довгих полісилабічних слів. Неологія архісилабічних слів полягає у заміні споконвічно існуючих слів лексичними інноваціями, що утворилися шляхом додавання афіксів до основи споконвічного загальноживаного слова [11, р. 16].

Це явище була об'єктом уваги різних інформативних статей [6; 7; 8; 9; 10]. Підсумовуючи найбільш поширені висловлення щодо поняття архісилабічних слів, можна виділити його основні параметри: «Слова більш довгі не на користь іншим такого ж значення, але більш коротким» [8]. Ці джерела розглядають архісилабічні слова як «роздуті» афіксацією і зайві, непотрібні, тому що гіпотетично позначають теж саме, що і відповідні відкладені споконвічні слова [10].

Сам термін та ідеї, викладені А. Arteta, мають відношення до кількості складів (архісилабічні, пентасилабічні), до значення, яке може бути ідентичним

(*ejercitar* \approx *ejercer*, *señalar* \approx *señalar*), або мати певні відмінності у змісті (*complementar* \approx *completar*), а також до інших чинників, що не мають відношення до кількості складів, чим пояснюється вживання слів *etica* замість *moral* або *preveer* замість *prever* [11, p. 21].

У тлумаченні А. Arteta явища архісилабічних слів можна виділити два підходи: «винаходити» нові слова за допомогою регулярних морфологічних засобів, присутніх у більшості прикладів досліджуваного матеріалу, а також «обирати» слова більш довгі, ніж відомі споконвічні, які гіпотетично мають теж саме значення: *comentar* \approx *contar*, *etica* \approx *moral* [11, p. 21].

У полісилабічній інновації, що отримала назву архісилабічне слово взаємодіють чотири аспекти: неологія, довжина слова, ідентичність значення і преференційне вживання одного слова замість іншого. У цій інновації взаємодіють три класи слів: архісилабічне слово; споконвічне слово, замінене архісилабічним; первинне слово, яке містить лексичну основу архісилабічного слова [11, p. 19]. По відношенню до останнього ми будемо вживати термін *слово-основа*, посилаючись на те, що воно містить лексичну основу, до якої додаються афікси і яка строго відповідає архісилабічному слову (хоча може бути також основою споконвічного слова, яке виступає як *твірне слово* по відношенню до архісилабічного). Наведемо приклади архісилабічного слова, твірного слова і слова-основи архісилабічного слова:

Архісилабічне слово	Твірне слово	Слово-основа
a. <i>diferenciación</i>	Diferencia	Diferir
b. <i>diferenciado</i>	Diferente	Diferir
c. <i>marginalización</i>	Marginación	Margen
d. <i>finalizar</i>	acabar / terminar	Fin
e. <i>actuación</i>	Acción	Acto
f. <i>ética</i>	Moral	Ética

Вище наведені приклади ілюструють поняття архісилабічного слова і процес його утворення: це нове слово, створене як альтернатива іншому вже існуючому загальноновживаному слову, яке гіпотетично має той же самий зміст і теж саме значення, що і архісилабічне утворення. Архісилабічні слова утворюються за допомогою афіксів, що додаються до лексичної морфеми відповідного слова-основи або шляхом копіювання слова-основи як, наприклад у слові *ética* [11, p. 19].

Приклад утворення архісилабічних слів шляхом послідовного додавання афіксів (слова ланцюжки). Символ (>) ми вживаємо для позначення відношення між словами, які мають спільну лексичну основу з різним ступенем складності з більшою або меншою рельєфністю афіксальних морфем, що входять до їх складу:

diferir > diferencia > diferenciar > diferenciación
diferir > diferencia > diferenciar > diferenciado
margen > marginal > marginalizar > marginalización
fin > final > finalizar
acto > actuar > actuación

До архісилабічних S. A. Rueda. відносить також слова, що належать до одного семантичного поля, такі як *ética*, якщо воно вживається як альтернатива до споконвічного слова *moral*. У даному випадку йдеться не про полісилабічний характер новоутвореного слова, яке вживається замість іншого. Слово *ética*, пропарокситон, вживається як альтернатива слова *moral* нормативного наголошування [11, p. 19].

Морфологічні характеристики архісилабічних новотворів. Щоб визначити морфологічні характеристики архісилабічних слів необхідно розглянути, які відношення між архісилабічним словом і відповідним твірним словом є важливими.

S. A. Rueda виділяє три види лексичних відношень між архісилабічним словом і твірним словом (*споконвічним словом*), в основі яких лежить: а) виключно значення; б) значення і морфологія; в) виключно морфологія. В залежності від характеру цих відношень він поділяє весь фактологічний матеріал на три групи: семантична сполучуваність (*Asociación Semántica*), морфологічна сполучуваність (*Asociación Morfológica*), морфологічна серія (*Serie Morfológica*) [11, p. 23].

Семантична сполучуваність. До цієї групи включено архісилабічні і відповідні їм твірні слова, між якими немає жодного морфологічного зв'язку і які поєднані лише гіпотетично ідентичним значенням, хоча архісилабічне слово насичене семантично набуває семантичної забарвленості (красномовство, високий стиль, високопарність або неочікувана новизна) [11, p. 26]. Наприклад:

Архісилабічне слово	Твірне слово	Слово-основа
a. posicionar	Situar	Posición
b. redimensionar	Agrandar	Dimensión
c. invisibilización	Ocultamiento	Ver
d. habitualidad	Frecuencia	Hábito
e. materializar	Plasmar	Material
f. gestualizar	Gesticular	Gesto

Вище наведені архісилабічні слова і твірні слова об'єднані лише семантично на основі так званої уявної ідентичності значень. Це теж саме, що вживати “referenciar” замість слів *nombrar*, *citar*, *aludir*.

Значення архісилабічних новотворів *posicionar*, *redimensionar*, *invisibilización*, *habitualidad*, *materializar*, *gestualizar* стає більш прозорим семантично, якщо їх пояснити за допомогою композитної деривації.

Семантична сполучуваність між архісилабічними словами та відкладеними загальноновживаними словами:

Композитна деривація	Архісилабічне слово	Твірне слово Споконвічне	Слово-основа архісилабічного слова
<i>colocar en posición</i>	osicionar	Situar	Posición
aumentar la <i>dimensión</i>	redimensionar	Agrandar	Dimensión
resultado de hacer <i>invisible</i>	invisibilización	Ocultamiento	Ver
condición de <i>habitual</i> , frecuente	habitualidad	Frecuencia	Hábito
hacer <i>material</i> , concreto	materializar	Plasmar	Material
hacer <i>gestos</i>	gestualizar	Gesticular	Gesto

Значення архісилабічного новотвору стає більш прозорим семантично і досягається шляхом додавання афіксів до слова-основи, який містить теж саме сигніфікативне ядро, але не є сигніфікативним ядром споконвічного слова. Значення цих споконвічних слів є більш узагальненим, більш непрозорим та невизначеним. Такою новою ідентичністю значення можна пояснити рівнозначне вживання новотвору у даному випадку замість знайомого слова (твірної основи) [11, p. 26].

Морфологічна сполучуваність. До цієї групи належать архісилабічні і споконвічні слова, об'єднані семантично і морфологічно: обидва мають спільну кореневу морфему і споріднені за походження:

Архісилабічне слово	Твірне слово	Слово-основа
a. concretizar	Concretar	Concreto
b. aislacionismo	Aislamiento	Aislar
c. tratamiento	Trato	Tratar
d. sostenibilidad	Sostenimiento	Sostener
e. tutorización	Tutoría	Tutor
f. analizador	Analista	Analizar

Морфологічна серія. До цієї групи віднесено архісилабічні і споконвічні слова, що належать до спільної афіксальної серії [11, p. 26].

Архісилабічне слово	Загальноновживане слово	Слово-основа
a. Excepcionalidad	<i>Excepción</i>	Excepción
b. Individualizado	<i>Individual</i>	Individuo
c. Intermediador	<i>Mediador</i>	Mediar
d. reduccionismo	<i>Reducción</i>	Reducir
e. direccionamiento	<i>Dirección</i>	Dirigir

Відношення між вищенаведеними споконвічними і архісилабічними словами відрізняються від попередніх: обидва класи слів належать до деривативних серій, тому що у них спільна основа.

Архісилабічне слово не обов'язково є похідним від загальноновживаного заміненого слова. Скоріше структура відкладеного слова співпадає, частково, зі структурним сегментом архісилабічного слова. Іншими словами споконвічне слово є сегментом архісилабічного слова: (*excepcion*)alizard-o, (*individual*)izard-o, inter-(*mediador*), (*reducción*)ism-o, (*dirección*)amient-o.

Архісилабічні слова є словами відносно обмеженого вжитку, хоча поширені у різних спеціалізованих мовленнєвих середовищах – технічних, соціальних, географічних. Їх розповсюдженню сприяють засоби масової інформації, хоча не завжди критично оцінюють користь їх використання. Ці слова характеризуються надмірною довжиною і формуються додаванням нових складів до слів, які не отримують нового значення. Адресанти медіатексту для додавання наукоподібності продукованому висловлюванню активно використовують суфіксальні лексеми, що є квазі-термінами з різних професійних мов та жаргонів, тиражуючи подібні слова завдяки дискурсивним можливостям: *influenciación*; *posicionamiento*, *concretización*.

Надмірне вживання суфіксів для створення нових слів є характерною рисою іспанської мови. Проте у деяких контекстах суфікси у складі архісилабічних слів служать для актуалізації конотативної семантики твірної основи чи реалізують власне оцінне значення, вказуючи на ставлення мовця до предмета повідомлення. Ми вживаємо, наприклад, *citación médica*, а не *cita médica*, які не є синонімами і не дублюють один одного у семантичному плані. Саме лінгвопрагматична функція, спрямована на передачу тонших смислових відтінків, часто стимулює появу лексичних новотворів.

Особливість матеріалу, дослідженого Aurelio Arteta полягає у тому, що він численний: чотири сотні слів європейського варіанту іспанської мови (загалом), зібраний впродовж 15 років (1995-2010). І сам А. Артета додає, що на архісилабічні слова чекає довге життя поміж нас [8].

Очевидним є те, що слова цього класу створені не сьогодні і багато з них вже давно кодифіковані. Їх новизна полягає у тому, що їх значення є

моносемним і більш менш спеціалізованим (*acogimiento, apreciación, argumentación, deficiencia*) по відношенню до слів, які вони заміняють, і які є полісемними (*acogida, aprecio, argumento, defecto*) в будь-який момент існування мови.

Незалежно від соціологічних характеристик архісилабічних слів та їх семантики, вивчення їх морфології представляє особливий інтерес, тому що їх значний обсяг, дозволяє ідентифікувати тенденції у словотворенні, а також дати відповідь на питання: які відношення існують між архісилабічними словами та відкладеними споконвічними.

Висновки. Архісилабічне слово – полісилабічне лексичне новоутворення, створене як альтернатива вже існуючому споконвічному слову, яке гіпотетично має теж саме значення. До архісилабічних відносять також слова, що належать до одного семантичного поля. В архісилабічному слові взаємодіють чотири аспекти: неологія, довжина слова, ідентичність значення і преференційне вживання одного слова замість іншого.

Новизна архісилабічних новотворів полягає у тому, що їх значення є моносемним і більш менш спеціалізованим по відношенню до відкладених споконвічних слів, які є полісемними в будь-який момент існування мови.

У деяких контекстах суфікси у складі архісилабічних слів служать для актуалізації конотативної семантики твірної основи. Їх можна розглядати як лексичну інновацію, що моделює нове бачення об'єкта номінації. Архісилабічне слово насичене семантично набуває семантичної забарвленості.

На нашу думку архісилабічні слова не можна віднести до неологізмів, тому що це утворення для концептів очевидних, які вже відображені у полісемних твірних словах. Це інноваційні явища у мові, що виникають стихійно під впливом мовних, позамовних факторів, мають певні механізми щодо власного створення та пристосування у мові. Якщо розглядати їх як неологізми, то як явища виняткові, рідкісні та несистематичні, але вони є джерелом лексичної неологізації словникового складу сучасної іспанської мови.

Архісилабічні слова є словами обмеженого вжитку, але поширені у певних професійних колективах. Вивчення їх морфології представляє особливий інтерес, тому що їх значний обсяг дозволяє ідентифікувати тенденції у словотворенні.

Література:

1. Косович О. В. Неологізм як об'єкт лінгвістичного дослідження в романістиці / О. В. Косович // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. – Сер.: Філологія. Журналістика. – 2021. – Т. 32 (71), № 2, ч. 1. – С. 269–273.
2. Макарова О. С. Статистичне вимірювання ступеня продуктивності лексико-семантичних інновацій у сучасному медіа-дискурсі (на матеріалі італійської та української мов) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.21 / Макарова Оксана Сергіївна. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2016. – 242 с.

3. Мариненко П. І. Лексичні новотвори в сучасній іспанській мові: структурний та семантичний аспекти : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.05 / Мариненко Павло Ігорович. – К. : Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2007. – 277 с.
4. Стишов О. А. Префіксальні іменні новотвори в сучасних українській і іспанській мовах [Електронний ресурс] / О. А. Стишов. – Режим доступу: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2328/1/O_Styschov_E_GI.pdf
5. Філіппович Т. Особливості утворення неологізмів у сучасній іспанській мові / Т. Філіппович // Тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Іноземна мова у професійній підготовці спеціалістів: проблеми та стратегії» (Кропивницький, 2020). – С. 21–24.
6. Arteta A. ¡Al rico archisílabo, oiga! [Recurso electrónico] / A. Arteta // El País. – 14.03.2014. Modo de acceso: https://elpais.com/elpais/2014/02/06/opinion/1391705339_647914.html.
7. Arteta, A. Archisilabeando [Recurso electrónico] / A. Arteta // El País. – 2011. – Modo de acceso: http://www.elpais.com/articulo/opinion/Archisilabeando/elpepiopi/20110119elpepiopi_4/Tes
8. Arteta, A. 'Archisílabos' a tutiplén [Recurso electrónico] / A. Arteta // El País. – 2010. – Modo de acceso: <http://www.elpais.com/articulo/opinion/Archisilabos/tutiplen/elpepuopi/20100205elpepiopi_4/Tes>.
9. Arteta, A. La moda de archisílabo [Recurso electrónico] / A. Arteta // El País. – 21.09.1995. Modo de acceso: https://elpais.com/diario/1995/09/21/opinion/811634406_850215.html
10. Miguel, A. de. Polisilabismo / A. Miguel de // La perversión del lenguaje. – Madrid : Espasa Calpe, 1985. – P. 145–147.
11. Rueda, A. S. Morfología de las palabras ARCHISÍLSBAS actuales [Recurso electrónico] / A. S. Rueda // Neología y Creatividad Lingüística. – 2012. – Anejo nº77 de Quaderns de Filología. – P. 15–82. Modo de acceso: https://a.academia-assets.com/images/checkout/included-items/this_paper.png

References:

1. Kosovych O. (2021). Neologizm jak ob'jekt lingvistychnogo doslidzhennja v romanistyci [Neologism as an object of linguistic research in Romance studies]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'kogo – Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University*, – Ser. : *Filologija. Zhurnalistyka – Ser. : Philology. Journalism*, vol. 32 (71), no. 2, 269–273 [in Ukrainian].
2. Makarova O. S. (2016). Statystychno vymirjuvannja stupenja produktyvnosti leksyko-semantychnyh innovacij u suchasnomu media-dyskursi (na materialy italijs'koi' ta ukrai'ns'koi' mov) [Statistical Measurement of the Productivity Degree of Lexico-Semantic Innovations in Modern Media Discourse (on the Material of Italian and Ukrainian Languages)]. *Candidate's thesis*. Kyiv : Nac. ped. un-t im. M. P. Dragomanova [in Ukrainian].
3. Marinenko P. I. (2007). Leksychni novotvory v suchasnij ispans'kij movi: struktornyj ta semantychnyj aspekty [Lexical Innovations in Contemporary Spanish Language: Structural and Semantic Aspects]. *Candidate's thesis*. Kyiv : Kyi'v'sk. nac. un-t imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
4. Styshov O. A. Prefiks'al'ni imenni novotvory v suchasnyh ukrai'ns'kij i ispans'kij movah [Prefixal Nominal Innovations in Contemporary Ukrainian and Spanish Languages]. Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2328/1/O_Styschov_E_GI.pdf [in Ukrainian].
5. Filipovich T. (2020). Osoblyvosti utvorennja neologizmiv u suchasnij ispans'kij movi [Features of neologism formation in modern Spanish]: IV Mizhnarodna nauково-praktychna internet-konferenciya «Inozemna mova u profesijnij pidgotovci specialistiv: problemy ta strategii» – *Proceedings of the IV International Scientific and Practical Internet Conference «Foreign Language in Professional Training: Problems and Strategies»*. (pp. 21–24). Kropyvnytskyi [in Ukrainian].

6. Arteta A. (2014). ¡Al rico archisílabo, oiga! *El País*. Modo de acceso https://elpais.com/elpais/2014/02/06/opinion/1391705339_647914.html.
7. Arteta, A. (2011). Archisilabeando. *El País*. Modo de acceso http://www.elpais.com/articulo/opinion/Archisilabeando/elpepiopi/20110119elpepiopi_4/Tes
8. Arteta, A. (2010). 'Archisílabos' a tutiplén. *El País*. Modo de acceso <http://www.elpais.com/articulo/opinion/Archisilabos/tutiplen/elpepuopi/20100205elpepiopi_4/Tes>.
9. Arteta, A. (1995). La moda de archisílabo. *El País*. Modo de acceso https://elpais.com/diario/1995/09/21/opinion/811634406_850215.html
10. Miguel, A. de. (1985). Polisilabismo. *La perversión del lenguaje* (pp. 145–147). Madrid: Espasa Calpe.
11. Rueda, A. S. (2012). Morfología de las palabras ARCHISÍLSBAS actuales“, en *Neología y Creatividad Lingüística*, Anejo nº77 de *Quaderns de Filología*, 15–82. Modo de acceso https://a.academia-assets.com/images/checkout/included-items/this_paper.png

УДК 376.334.6:159.923.2:612.821.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1034-1046](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1034-1046)

Панасенко Елліна Анатоліївна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології, Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет», вул. Генерала Батюка, 19, м. Слов'янськ, 84100. тел.: (06266) 654-54, <https://orcid.org/0000-0002-6787-0129>

Березка Софія Вікторівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології, Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет», вул. Генерала Батюка, 19, м. Слов'янськ, 84100. тел.: (06266) 654-54, <https://orcid.org/0000-0001-8716-2712>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ НЕЙРОІГР

Анотація. Стаття присвячена вивченню та аналізу важливого аспекту психологічного розвитку дітей, а саме формуванню основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку засобами нейроігр. У статті розглядаються концептуальні засади застосування нейроігр для формування основ критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку. Стаття розглядає роль критичного мислення у психології та його вплив на розвиток інтелектуальних здібностей та спроможностей людини. Наголошується на важливості цього концепту для аналізу та розуміння інформації, формулювання об'єктивних висновків та прийняття обґрунтованих рішень. Також стаття досліджує основні аспекти критичного мислення, включаючи аналіз джерел інформації, оцінку доказів та аргументів, формулювання логічних висновків та роботу з об'єктивними судженнями. Зазначається, що критичне мислення є необхідною навичкою у сучасному світі для розв'язання проблем, прийняття рішень та розвитку інтелектуальних здібностей. Автори статті досліджують теоретичні основи критичного мислення та розвитку мозкових функцій у цьому віковому періоді. Розглядаються психологічні та педагогічні аспекти процесу навчання дітей та вплив нейроігр на формування їхніх когнітивних навичок. Стаття аналізує різноманітні види нейроігр, які можуть бути використані для дошкільної освіти, зокрема з огляду на їхню спрямованість на розвиток критичного мислення. Автори детально розкривають методи та прийоми, які можна застосовувати під час проведення нейроігр для досягнення кращих результатів у формуванні критичного

мислення дітей. Дослідження також включає вивчення педагогічних стратегій та підходів до використання нейроігр у навчальному процесі. Стаття закликає до уваги до необхідності інтеграції інноваційних підходів, таких як нейроігри, у сучасну систему дошкільної освіти для підтримки розвитку критичного мислення у дітей. Автори наголошують на важливості врахування індивідуальних особливостей кожного дитини та адаптації методів навчання до їхніх потреб та можливостей. Узагальнюючи, стаття пропонує інноваційний підхід до формування критичного мислення дітей старшого дошкільного віку за допомогою нейроігр, який може стати ефективним інструментом у практиці психолого-педагогічної роботи.

Ключові слова: мислення, критичне мислення, розвиток мозкових функцій, основи критичного мислення, нейроігри, діти старшого дошкільного віку, технологія формування основ критичного мислення.

Panasenko Ellina Anatoliivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Practical Psychology, State Higher Educational Institution «Donbas State Pedagogical University», 19 Heneral Batyuka St., Sloviansk, 84100, tel.: (06266) 654-54, <https://orcid.org/0000-0002-6787-0129>

Berezka Sofia Viktorivna PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Practical Psychology, State Higher Educational Institution «Donbas State Pedagogical University», 19 Heneral Batyuka St., Sloviansk, 84100, tel.: (06266) 654-54, <https://orcid.org/0000-0001-8716-2712>

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF THE TECHNOLOGY FOR THE FORMATION OF THE FUNDAMENTALS OF CRITICAL THINKING IN CHILDREN OF OLDER PRESCHOOL AGE BY THE MEANS OF NEURO GAMES

Abstract. The article is dedicated to studying and analyzing an important aspect of children's psychological development, namely the formation of the foundations of critical thinking in older preschool children through the use of neurogames. It explores the conceptual foundations of using neurogames to develop the basics of critical thinking in preschool-aged children. The article explores the role of critical thinking in psychology and its influence on the development of intellectual abilities and capacities of individuals. Emphasis is placed on the importance of this concept for analyzing and understanding information, formulating objective conclusions, and making well-founded decisions. Additionally, the article examines the fundamental aspects of critical thinking, including the analysis of information sources, evaluation of evidence and arguments,

formulation of logical conclusions, and dealing with objective judgments. It is noted that critical thinking is an essential skill in today's world for problem-solving, decision-making, and the enhancement of intellectual abilities. The authors examine the theoretical principles of critical thinking and brain development during this period. Psychological and pedagogical aspects of children's learning process and the impact of neurogames on the formation of their cognitive skills are discussed. The article analyzes various types of neurogames that can be used in preschool education, focusing on their orientation towards the development of critical thinking. The authors elaborate on methods and techniques that can be applied during neurogame sessions to achieve better results in shaping children's critical thinking. The research also includes the study of pedagogical strategies and approaches to using neurogames in the educational process. The article calls attention to the necessity of integrating innovative approaches, such as neurogames, into the modern preschool education system to support the development of critical thinking in children. The authors emphasize the importance of considering each child's individual characteristics and adapting teaching methods to their needs and abilities. In conclusion, the article proposes an innovative approach to fostering critical thinking in preschool-aged children through neurogames, which can serve as an effective tool in psychological and pedagogical practice.

Keywords: thinking, critical thinking, brain development, basics of critical thinking, neurogames, preschool-aged children, technology of forming the basics of critical thinking.

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному суспільстві критичне мислення є важливою компетенцією, необхідною для успішного функціонування у різних сферах життя. Це особливо актуально в епоху швидкого технологічного розвитку та поширення інформаційних потоків. Багато країн впроваджують освітні реформи, спрямовані на розвиток критичного мислення дітей та молоді як однієї з ключових компетенцій. Формування цієї навички з дошкільного віку є важливим кроком у підготовці майбутніх громадян суспільства. Дошкільний вік є критичним періодом у розвитку дитини, коли формуються основні здібності та навички. Важливо забезпечити належні умови для розвитку критичного мислення у дітей ще до вступу до школи. Зростаючий рівень освіченості суспільства підвищує вимоги до рівня критичного мислення. Люди більш обізнані та критичні у сприйнятті інформації, тому потрібно забезпечити відповідний розвиток цієї компетенції у дітей з дошкільного віку. Інформаційне середовище сьогодення характеризується великою кількістю інформації та її поширенням. Діти потребують навичок аналізу, оцінки та критичного мислення для ефективного орієнтування у світі інформації. Отже, дослідження формування основ

критичного мислення дітей старшого дошкільного віку є актуальним і важливим кроком у підготовці молодого покоління до життя в сучасному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему критичного мислення особистості взагалі та основ критичного мислення у дітей дошкільного віку зокрема у вітчизняній психологічній та педагогічній науках студіюють І. Булах, Н. Вукіна, І. Кузьменко, О. Пометун, Т. Піроженко, С. Максименко, Н. Степанова, С. Терно, Г. Цветкова та ін.

У працях зарубіжних дослідників Б. Трейсі, Г. Кемпа, Д. Канемана, В.Х. Кінча аналізується сутність та методи критичного мислення, надаються інструкції та поради щодо розвитку цієї навички в різних контекстах. Дослідники детально розглядають процеси логічного мислення, роблять акцент на важливості критичного аналізу інформації та прийняття обґрунтованих рішень. Крім того, вченими розглядаються різні стратегії та прийоми, які можна використовувати для поліпшення критичного мислення у різних сферах життя та професійних ситуаціях.

Мета статті полягає у розкритті концептуальних засад технології формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку засобами нейроігр.

Виклад основного матеріалу. Критичне мислення є одним із ключових психологічних феноменів, який вивчається та аналізується у різних галузях психології. Цей концепт відіграє важливу роль у формуванні різних аспектів людської поведінки, сприяє розвитку інтелектуальних здібностей та допомагає вирішувати різноманітні проблеми у житті.

Критичне мислення – це процес аналізу, оцінки та розуміння інформації, який передбачає здатність осмислювати ідеї, думки та докази, а також формулювати об'єктивні та обґрунтовані висновки. Це, на думку сучасних дослідників Н.Вукіної, Н.Степанової та ін., активний пізнавальний процес, що включає в себе критичне мислення, уміння аналізувати різні точки зору, визначати недоліки та сильні сторони аргументів, розрізняти факти від припущень та робити обґрунтовані судження. Критичне мислення передбачає активний, систематичний та об'єктивний аналіз інформації, що дозволяє робити обґрунтовані висновки та приймати рішення [1; 2; 3].

Критичне мислення є важливою навичкою у сучасному світі, оскільки допомагає людині адаптуватися до складних ситуацій, розв'язувати проблеми, приймати обґрунтовані рішення та розвивати свої інтелектуальні здібності.

Критичне мислення, за дослідженнями вітчизняних (Н.Вукіної, Н.Степанової, С.Терно та ін.) та зарубіжних науковців (Б. Трейсі, Г. Кемпа, Д. Канемана, В.Х. Кінча), включає в себе ряд ключових аспектів, серед яких:

- здатність аналізувати та розуміти різноманітні джерела інформації, визначати їх достовірність та об'єктивність;

- здатність критично оцінювати докази, факти та аргументи, що підтримують певні твердження чи позиції;
- здатність формулювати логічні висновки на основі аналізу і оцінки інформації;
- здатність робити об'єктивні та обґрунтовані судження на основі розуміння та аналізу [1-8].

Розвиток мозкових функцій у дітей старшого дошкільного віку – це надзвичайно важливий процес, який визначає їхні можливості в навчанні, розвитку та адаптації до навколишнього середовища. Протягом цього періоду відбувається активний розвиток різних аспектів мозкової діяльності.

Діти старшого дошкільного віку розвивають здатність сприймати, розуміти та маніпулювати об'єктами та простором навколишнього світу. Вони вчаться розпізнавати взаємозв'язки між об'єктами, уявляти їх у тривимірному просторі та розв'язувати прості просторові завдання. Мозок дитини старшого дошкільного віку активно працює над розвитком мовних навичок. Вони починають усвідомлювати складніші мовні структури, розширюють свій словник та вивчають правила мовлення. Діти старшого дошкільного віку стають здатнішими до абстрактного та логічного мислення. Вони вчаться робити логічні висновки, розв'язувати проблеми та розуміти причинно-наслідкові зв'язки. У цьому віці діти починають розвивати здатність до тривалої уваги на певній діяльності або завданні. Вони також вчаться перемикаати увагу між різними видами діяльності. Мозкові структури, відповідальні за пам'ять, активно розвиваються, що дозволяє дітям легше засвоювати та запам'ятовувати інформацію. Діти старшого дошкільного віку вчаться керувати своєю поведінкою, здатність до самоконтролю поступово зростає, а імпульсивність зменшується.

Відтак, розвиток цих мозкових функцій важливий для успішного навчання, соціальної адаптації та загального розвитку дитини. Підтримка цього процесу через відповідні стимули та навчальні заняття може значно полегшити перехід до шкільного віку та підготувати дитину до подальших викликів.

Основи критичного мислення дітей старшого дошкільного віку – це набір основних принципів, навичок та стратегій, спрямованих на розвиток у дітей здатності аналізувати, оцінювати та критично розглядати оточуючий світ і отриману інформацію. Цей процес, як підкреслює вітчизняна науковця Г.Цветкова, формування критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку охоплює психолого-педагогічний супровід вихователів, батьків та інших дорослих, які стимулюють та підтримують їх у цьому процесі [5]. Основні аспекти формування критичного мислення дітьми старшого дошкільного віку включають:

- вміння розрізняти факти від припущень;

- вміння аналізувати та розуміти різні точки зору;
- вміння формулювати логічні висновки;
- вміння робити об'єктивні судження на основі обґрунтованих доказів.

Розглянемо більш детально кожний з цих аспектів.

1. Вміння розрізняти факти від припущень. Цей аспект передбачає навчання дітей розрізняти істинні факти від уявлень або припущень. Діти старшого дошкільного віку вчаться розрізняти те, що є реальною подією або об'єктом, від того, що може бути їх уявленням чи фантазією. Наприклад, вони можуть розрізняти між тим, що вони побачили своїми очима, і тим, що вони уявили або чули від інших. Дошкільники навчаються розрізняти між об'єктивною інформацією, яка може бути підтверджена доказами, та їх власними особистими думками чи вподобаннями. Вони здійснюють це, зокрема, шляхом порівняння інформації з різних джерел та перевірки її достовірності. Діти старшого дошкільного віку навчаються базувати свої висновки на конкретних спостереженнях та доказах, а не лише на власних припущеннях чи домислах. Вони вчаться аналізувати інформацію, збирати докази та робити висновки на основі цих даних. Дошкільники навчаються ставити питання до отриманої інформації, перевіряти її достовірність та обґрунтованість, а також аналізувати можливі мотиви або інтереси за її наданням. Вони вчаться приймати об'єктивні судження на основі обґрунтованих доказів, а не лише погоджуватися з певними точками зору без аналізу. Отже, розвиток вміння розрізняти факти від припущень у дітей старшого дошкільного віку є важливим етапом у формуванні критичного мислення та розвитку їх інтелектуальних здібностей.

2. Вміння аналізувати та розуміти різні точки зору. Дошкільники навчаються розглядати ситуації з різних поглядів та розуміти позиції інших людей. Це допомагає їм розвивати емпатію та здатність бачити ситуації з більш широкого погляду. Діти навчаються розуміти, що існують різні способи сприйняття однієї і тієї ж ситуації. Вони вчаться бачити, що кожна людина має свої власні думки, почуття та досвід, які впливають на її сприйняття подій. Діти старшого дошкільного віку розвивають здатність аналізувати погляди та думки інших людей, розуміти їх мотивації та переконання. Вони вчаться відділяти особисті погляди від загально прийнятих, розуміючи, що різні люди можуть мати різні думки про одне й те ж питання. Розуміння різних точок зору сприяє розвитку емпатії у дошкільників – здатності співчувати та розуміти почуття та думки інших людей. Вони навчаються ставитися до інших з повагою та розумінням, що сприяє побудові міжособистісних відносин. Аналіз різних точок зору допомагає дітям бачити ситуації з більш широкого погляду. Вони вчаться враховувати різні фактори та перспективи, що сприяє їх розвитку як інтелектуально, так і соціально. Отже, розвиток вміння

аналізувати та розуміти різні точки зору у дітей старшого дошкільного віку важливий для їхнього соціального розвитку, розуміння міжособистісних відносин та побудови конструктивних спілкувань.

3. Вміння формулювати логічні висновки. Дошкільники навчаються визначати основні ідеї, концепції або факти в тексті або ситуації. Це вимагає здатності відокремлювати головне від другорядного, виокремлювати ключову інформацію від деталей. Діти старшого дошкільного віку розвивають здатність аналізувати та об'єднувати різні ідеї чи факти у логічні висновки. Вони вчаться знаходити зв'язки між ідеями та формулювати логічні заключення на основі отриманої інформації. Формулювання логічних висновків сприяє розвитку абстрактного мислення у дітей. Вони навчаються розуміти та працювати з абстрактними концепціями, що є важливим аспектом їхнього когнітивного розвитку. Дошкільники розвивають здатність до логічного мислення та виводу на основі отриманої інформації. Вони навчаються робити логічні висновки та знаходити рішення на основі своїх аналізів і розуміння ситуації. Отже, формулювання логічних висновків у дітей старшого дошкільного віку сприяє їхньому когнітивному розвитку, розвитку здатності до абстрактного мислення та здатності до логічного мислення, що є важливими компонентами їхньої підготовки до подальшого навчання та адаптації до складних викликів сучасного життя.

4. Вміння робити об'єктивні судження на основі обґрунтованих доказів, Діти навчаються аналізувати отриману інформацію з різних джерел, включаючи книги, відео, Інтернет та інші джерела. Вони вчаться розрізняти надійні джерела від неякісних та розуміти, які факти або докази можуть бути недостовірними чи старшого дошкільного віку спотвореними. Діти розвивають здатність дивитися на ситуації об'єктивно, поза власними уподобаннями чи емоціями. Вони вчаться робити судження на основі фактів і доказів, а не лише на основі власних уявлень чи переконань. Дошкільники навчаються формулювати свої погляди та думки на основі обґрунтованих доказів. Вони вчаться аргументувати свої позиції та висловлювати свої думки з урахуванням доступної інформації. Цей аспект сприяє розвитку критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку, оскільки вони навчаються аналізувати та оцінювати інформацію з різних джерел, робити об'єктивні судження та формулювати свої погляди на основі обґрунтованих доказів. Отже, розроблення об'єктивних суджень на основі обґрунтованих доказів у дітей старшого дошкільного віку є важливим аспектом їхнього соціального та когнітивного розвитку. Це сприяє формуванню критичного мислення та допомагає їм розвивати обґрунтовані погляди на світ навколо себе.

Відтак, розвиток цих навичок у дітей старшого дошкільного віку є важливим етапом у підготовці їх до навчання в школі та адаптації до складних викликів сучасного життя.

Нейроігри, або ігри, спрямовані на розвиток мозку, можуть бути ефективним засобом для розвитку основ критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку. Нейроігри часто спрямовані на розвиток різних когнітивних навичок, таких як увага, концентрація, пам'ять, логічне мислення та проблемне вирішення. Грати у ці ігри може допомогти дітям старшого дошкільного віку розвивати ці важливі когнітивні навички, які є основою критичного мислення. Багато нейроігор вимагають від гравців застосовувати стратегії та розв'язувати завдання шляхом аналізу ситуації та вибору оптимального рішення. Це сприяє розвитку у дітей вміння приймати обґрунтовані рішення та формулювати логічні висновки.

Нейроігри мають вбудовані завдання, які вимагають від гравців розв'язувати проблеми та виконувати завдання у логічній послідовності. Це допомагає дітям розвивати логічне мислення та формулювати послідовні рядки дій. Деякі нейроігри стимулюють творчий підхід до розв'язання проблем та сприяють розвитку креативності у дітей. Вони надихають на пошук альтернативних шляхів вирішення завдань та стимулюють вміння думати за межами звичайних рамок. Нейроігри часто є цікавими та захоплюючими для дітей, оскільки вони можуть включати улюблені персонажі або захоплюючі сюжети. Це сприяє підвищенню мотивації дітей старшого дошкільного віку до активного вивчення та розвитку своїх когнітивних навичок. Отже, нейроігри можуть бути корисним інструментом для розвитку основ критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку, сприяючи їхньому когнітивному, логічному та творчому розвитку.

Технологія формування основ критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку засобами нейроігр – це інноваційний підхід до навчання, який використовує ігрові програми та додатки з метою розвитку когнітивних, логічних та творчих навичок дітей.

Основною метою технології формування основ критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку засобами нейроігр є стимуляція та розвиток критичного мислення у дітей; здатність аналізувати, оцінювати та робити обґрунтовані висновки на основі отриманої інформації; покращення когнітивних функцій дітей, включаючи увагу, пам'ять, логічне мислення та проблемне вирішення завдань; навчання думати інноваційно та знаходити нестандартні шляхи розв'язання проблем.

Завдання технології формування основ критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку засобами нейроігр включають:

1. Стимулювання критичного мислення. Основне завдання полягає у розвитку та стимулюванні у дітей здатності до критичного мислення, зокрема, вміння аналізувати, оцінювати та робити обґрунтовані висновки.

2. Розвиток когнітивних навичок. Технологія спрямована на покращення когнітивних процесів, таких як увага, пам'ять, логічне мислення, просторове мислення та проблемне вирішення завдань.

3. Підвищення креативності. Важливим завданням є розвиток творчих здібностей дітей та стимулювання їхньої уяви та інноваційного мислення.

4. Формування критичного ставлення до інформації. Технологія сприяє розвитку у дітей критичного ставлення до отриманої інформації, навчає їх розрізняти достовірну інформацію від маніпулятивної або недостовірної.

5. Підготовка до прийняття рішень. Технологія допомагає дітям навчатися приймати обґрунтовані рішення на основі аналізу та оцінки отриманої інформації.

6. Підвищення мотивації до навчання. Завданням технології є підвищення мотивації до навчання шляхом використання захоплюючих інтерактивних ігор та завдань.

7. Сприяння соціальному розвитку. Технологія допомагає дітям вчитися спілкуватися, співпрацювати та взаємодіяти з іншими у контексті виконання спільних завдань ігор.

Отже, завдання технології формування основ критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку засобами нейроігр охоплюють широкий спектр цілей, спрямованих на комплексний розвиток різних аспектів когнітивних, творчих та соціальних навичок у дітей.

Представимо класифікацію нейроігр за різними критеріями, такими як тип ігрового процесу, основна мета гри та інші.

За типом ігрового процесу:

1. Головоломки – це нейроігри, спрямовані на розвиток логічного мислення, уваги та просторового мислення, такі як складання пазлів або розв'язування головоломок.

2. Експерименти та дослідження – це нейроігри, що включають проведення простих експериментів або спостережень, спрямовані на розвиток умінь аналізувати та зробити висновки.

3. Казкові історії – це нейроігри, що базуються на казкових сюжетах, сприяють розвитку творчості, уяви та розумінню моральних цінностей.

За основною метою гри:

1. Розвиток критичного мислення – це нейроігри, спрямовані на розвиток аналітичних та критичних мислительних процесів, умінь аргументувати свої думки та приймати обґрунтовані рішення.

2. Стимулювання творчості – це нейроігри, що сприяють розвитку фантазії, творчого мислення та виявленню креативних здібностей.

За способом взаємодії:

1. Інтерактивні ігри – це нейроігри, які передбачають активну участь гравців у процесі вирішення завдань та отримання результатів.

2. Комп'ютерні ігри – це нейроігри, що доступні у вигляді програм або додатків для персональних комп'ютерів або мобільних пристроїв.

За формою гри:

1. Ігрові прийоми – це нейроігри, які можна проводити у групі дітей або на уроках з використанням різноманітних ігрових матеріалів.

2. Онлайн-ігри – це нейроігри, доступні у вигляді онлайн-платформ або відеоігор, які можна використовувати для навчання та розвитку.

Ця класифікація дозволяє краще розуміти різноманітність нейроігр та їхній спектр використання у розвитку критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку.

Основні складові технології формування основ критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку засобами нейроігр включають:

- розвиток критичного мислення (нейроігри створені таким чином, щоб стимулювати процеси критичного мислення у дітей; вони надають завдання, які вимагають аналізу, оцінки та вибору оптимальних рішень, що сприяє розвитку логічного та обґрунтованого мислення);

- удосконалення когнітивних навичок (нейроігри сприяють розвитку когнітивних процесів, таких як увага, концентрація, пам'ять та увага; ці ігри часто містять різноманітні завдання та головоломки, які активізують мозкову діяльність дітей);

- стимуляція творчого мислення (нейроігри сприяють розвитку творчості та уяви; вони можуть містити завдання, які вимагають від гравців думати за межами звичайних рамок, шукати нестандартні рішення та використовувати свою творчість);

- підвищення мотивації до навчання (нейроігри зазвичай виконуються у формі ігор, які є захопливими та цікавими для дітей; нейроігри допомагають підвищити мотивацію дітей до навчання, що стимулює їхню активну участь у процесі);

- розвиток соціальних навичок (нейроігри можуть бути спільними для кількох гравців або містити елементи співпраці; це сприяє розвитку соціальних навичок, таких як спілкування, співпраця та взаємодія з іншими).

Під час проведення нейроігр для досягнення кращих результатів у формуванні критичного мислення дітей можна застосовувати різноманітні методи та прийоми. По-перше, це задачі з аналізу та розв'язання проблем. Створення завдань, які вимагають від дітей аналізу ситуацій та розв'язання проблем, сприяє розвитку їхнього критичного мислення. Наприклад, дитина може отримати ситуацію та попросити знайти рішення з різних точок зору. По-друге, групові дискусії. Організація групових обговорень на певну тему дозволяє дітям висловлювати свої думки, обговорювати різні погляди та аргументувати свої думки. По-третє, інтерактивні ігри та завдання. Використання ігрових елементів, які стимулюють критичне мислення, таких як головоломки, ребуси або логічні завдання, допомагає розвивати аналітичні

здібності дітей. По-четверте, стимулювання творчості. Завдання, які вимагають від дітей творчого підходу до розв'язання проблем або створення нових ідей, сприяють розвитку їхнього критичного мислення. Наприклад, створення історій або малюнків за заданими темами. По-п'яте, пошук та аналіз джерел інформації. Заохочення дітей шукати та аналізувати різні джерела інформації, оцінювати їхню достовірність та обґрунтованість, допомагає розвивати навички критичного мислення. По-шосте, запитання «чому?» та «як?». Завдання, які ставлять перед дітьми запитання «чому?» та «як?», стимулюють їх розмірковувати глибше та шукати обґрунтовані відповіді. По-сьоме, використання відкритих завдань. Замість стандартних завдань з однозначними відповідями можна заохочувати дітей вирішувати відкриті завдання, де не існує однозначної правильної відповіді, а лише різні підходи та точки зору.

Отже, ці методи та прийоми допомагають створити стимулююче середовище для розвитку критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку, а також підготовляють їх до складніших завдань та викликів у майбутньому.

Використання нейроігр у навчальному процесі вимагає певних педагогічних стратегій та підходів, спрямованих на максимальне залучення дітей і досягнення найкращих результатів, зокрема таких як-от: індивідуалізація навчання (вихователь повинен враховувати індивідуальні потреби, здібності та інтереси кожного учня під час використання нейроігр; різноманітні завдання та рівні складності можуть бути пристосовані до потреб кожного дошкільника); створення сприятливого середовища (важливо створити стимулююче та позитивне навчальне середовище, в якому діти будуть відчувати себе комфортно та мотивовано для активної участі в освітньому процесі); збалансований підхід до використання ігор (вихователь повинен забезпечити збалансований підхід між інтерактивними іграми та освітніми завданнями, які сприяють розвитку критичного мислення та навчальних навичок); поступове підвищення складності (важливо планувати навчальний процес так, щоб поступово підвищувати складність завдань, дозволяючи дітям поступово розвивати свої когнітивні навички та критичне мислення); забезпечення активної участі (вихователь повинен стимулювати активну участь дітей у всіх етапах навчального процесу, включаючи постановку запитань, обговорення ідей та спільне розв'язання завдань); формування командної роботи (використання нейроігр може бути відмінним способом формування навичок співпраці та комунікації дошкільників у командній роботі, що сприяє розвитку їх соціальних навичок).

Ці педагогічні стратегії та підходи допомагають ефективно використовувати нейроігри у навчальному процесі та досягати максимальних

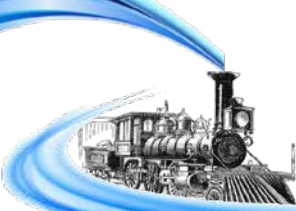
результатів у формуванні критичного мислення дітей старшого дошкільного віку.

Отже, технологія формування основ критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку засобами нейроігр є ефективним методом, що поєднує в собі розвагу та навчання, сприяючи комплексному розвитку різних аспектів їхнього інтелектуального потенціалу.

Висновки. Критичне мислення є ключовим елементом успішної адаптації до сучасного світу. Воно допомагає особам розрізняти правдиву інформацію від міфів та маніпуляцій, приймати обґрунтовані рішення, розвивати та вдосконалювати інтелектуальні здібності, а також досягати особистого й професійного успіху. Критичне мислення є важливим психологічним феноменом, який впливає на різні аспекти життя людини. Розвиток цієї навички є важливим завданням як для освітніх, так і для психологічних програм, що сприяє формуванню компетентних та креативних особистостей. Узагальнюючи, варто зазначити, що концептуальні засади технології формування основ критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку за допомогою нейроігр виявляються важливим етапом у розвитку психологічної та педагогічної науки. Використання нейроігр у навчальному процесі закладів дошкільної освіти сприяє не лише розвитку когнітивних навичок у дітей, але й підвищує їхню мотивацію до навчання та соціальну адаптацію. Психолого-педагогічні стратегії та підходи до використання нейроігр у навчальному процесі мають ключове значення для досягнення максимальних результатів у формуванні критичного мислення у дітей. Мета технології формування основ критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку засобами нейроігр полягає в комплексному розвитку їхніх когнітивних, творчих та соціальних навичок, необхідних для успішного функціонування в сучасному інформаційному суспільстві. Інтеграція інноваційних методів, таких як нейроігри, у сучасну педагогічну практику може стати перспективним напрямком для покращення якості дошкільної освіти та підготовки молодого покоління до вимог сучасного світу.

Література:

1. Вукіна Н. В. Критичне мислення: як цьому навчати : науково-методичний посібник / за наук. ред. О. І. Пометун. Харків, 2007. 190 с.
2. Навчальний календарик розвитку критичного мислення. Робочий зошит для дітей старшого дошкільного віку / Степанова Н. М. Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2020. 73 с.
3. Степанова Н. М. Розвиток критичного мислення дітей старшого дошкільного віку в грі. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки.* № 3. 2019. С. 269–274.
4. Терно С. О. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя: Просвіта, 2009. 268 с. URL : http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/Posibnyky/Terno_monograph.pdf

5. Цветкова Г.Г., Мельничук Є.О. Критичне мислення дітей старшого дошкільного віку: історія, сутність засоби розвитку. *Освітньо-науковий простір*. 2021. Вип. 1. С. 111-119.
6. Bowell, Tracy, Gary Kemp. *Critical Thinking: A Concise Guide*. New York: Routledge, 2019. 288 p.
7. Kahneman, Daniel. *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011. 512 p.
8. Kinch, William H. *Critical Thinking: An Introduction to the Basic Skills*. New York: Oxford University Press, 2019. 320 p.

References:

1. Vukina, N. V. (2007). *Krytychne myslennia: yak tsomu navchaty : naukovo-metodychnyi posibnyk [Critical Thinking: How to Teach It: A Scientific and Methodological Guide]*. Kharkiv. [in Ukrainian]
2. Stepanova, N. M. (2020). *Navchalnyi kalendaryk rozvytku krytychnoho myslennia. Robochyi zoshyt dlia ditei starshoho doshkilnoho viku [Educational Calendar for the Development of Critical Thinking. Workbook for Senior Preschool Children]*. Kyiv: Akademiia ukrainskoi presy, Tsentri vilnoi presy. [in Ukrainian]
3. Stepanova, N. M. (2019). *Rozvytok krytychnoho myslennia ditei starshoho doshkilnoho viku v hri [Critical Thinking Development in Older Preschool Age Children Through Play]*. *Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University. Series «Pedagogical Sciences»*, 3, 269–274. [in Ukrainian]
4. Terno, S. O. (2009). *Krytychne myslennia – suchasnyi vymir suspilstvoznavchoi osvity [Critical Thinking is a Modern Dimension of Social Science Education]*. Zaporizhzhia: Prosvita. [in Ukrainian]. URL : http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/Posibnyky/Terno_monograph.pdf
5. Tsvietkova, H. H., Melnychuk, Ye. O. (2021). *Krytychne myslennia ditei starshoho doshkilnoho viku: istoriia, sutnist zasoby rozvytku [Critical Thinking of Children of Senior Preschool Age: History, Essence, Means of Development]*. *Educational Scientific Space*, 1, 111–119. [in Ukrainian]
6. Bowell, T., Kemp, G. (2019). *Critical Thinking: A Concise Guide*. New York: Routledge.
7. Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
8. William, H. (2019). *Critical Thinking: An Introduction to the Basic Skills*. New York: Oxford University Press.

УДК 371.384.3:004.89

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1047-1058](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1047-1058)

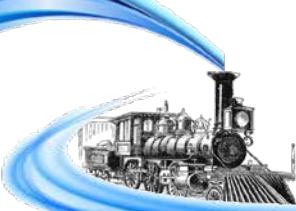
Петрова Оксана Борисівна старший викладач кафедри сучасних практик викладання англійської мови навчально-наукового інституту іноземних мов, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел.: (0472) 36-03-22

Рудакова Людмила Пилипівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри сучасних практик викладання англійської мови навчально-наукового інституту іноземних мов, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел.: (0472) 36-03-22

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ФОРМУВАННІ АНГЛОМОВНИХ ФОНЕТИЧНИХ НАВИЧОК

Анотація. Інтеграція штучного інтелекту (ШІ) в навчання англійської мови відкриває нові горизонти для оптимізації освітнього процесу, для покращення умов засвоєння матеріалу, формування й удосконалення мовленнєвих навичок, зокрема фонетичних. Наразі існує немало додатків чат-ботів як технологій ШІ. Сьогодні до них відносять *Bard, ChatGPT, Kaizen, LanguageBuddy, LangAI, Polyglot, SpeakLingua, Talkwise, Tutor Lily, Twee, Verbius* тощо. Це програмне забезпечення, різні електронні додатки, які дозволяють вивчати іноземні мови і достатньо спілкуватись для формування, розвитку і вдосконалення необхідних навичок і вмінь [1]. Таким же цілям слугують запропоновані в Україні навчальні платформи, онлайн-сервіси та веб-інструменти *Prometheus, ED-Era, iLearn, Moodle, Padlet, LearningApps.org, ClassTime, Equity Maps, Google Classroom, Google Sites, Google Forms, Zoom, Google Meet, ClassDojo* тощо.

Застосування ШІ у процесі навчання англійської мови, формування слухо-вимовних навичок зокрема, відкриває нові можливості для ефективного подолання традиційних мовленнєвих бар'єрів, зокрема у сфері вимови складних звуків, інтонації, ритму мовлення та інших ключових аспектів фонетики. Використання спеціальних форм і прийомів роботи, заснованих на ШІ, надає можливість для навчання, здатного адаптуватися до особливих потреб кожного студента. Тренування звуків, які викликають труднощі під час навчання, наприклад, /θ/, /ð/, /ŋ/, /æ/, поліпшення розуміння та використання інтонації та ритму, удосконалення вимови дифтонгів, суфіксів і закінчень англійських слів, а також робота над правильним наголосом у словах і

словосполученнях, виправлення поширених помилок у вимові звуків, які часто вимовляють некоректно, — усе це стає можливим завдяки застосуванню можливостей ШІ. Отже, використання ШІ в освітньому процесі не лише зробить його доступним, гнучким і якісним, а й дозволить кожному розвивати власні мовленнєві навички на оптимальному для себе рівні.

Ключові слова: формування фонетичних навичок, навчання англійської мови, додатки для вивчення мови, штучний інтелект, методика навчання іноземної мови.

Petrova Oksana Borysivna senior lecturer of the Department of Modern English Teaching Practices of Educational-Scientific Institute of Foreign Languages, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Blvd. Shevchenko, 81, Cherkasy, 18031, tel.: (0472) 36-03-22

Rudakova Liudmyla Pylypivna, PhD in Pedagogy, Associate Professor of the Department of Modern English Teaching Practices of Educational-Scientific Institute of Foreign Languages, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Blvd. Shevchenko, 81, Cherkasy, 18031, tel.: (0472) 36-03-22

THE INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE DEVELOPMENT OF ENGLISH PHONETIC SKILLS

Abstract. The integration of artificial intelligence (AI) into English language learning opens new horizons for enhancing phonetic skills, making the process more personalized, efficient, and engaging [1]. Today there exist many applications of AI chatbots. They are *Bard*, *ChatGPT*, *Kaizen*, *LanguageBuddy*, *LangAI*, *Polyglot*, *SpeakLingua*, *Talkwise*, *Tutor Lily*, *Twee*, *Verbius* etc, which are software, electronic applications that help students learn foreign languages and give them more opportunities to communicate and improve their skills. The same role is played by popular in Ukraine educational platforms, on-line services and web-instruments *Prometheus*, *ED-Era*, *iLearn*, *Moodle*, *Padlet*, *LearningApps.org*, *ClassTime*, *Equity Maps*, *Google Classroom*, *Google Sites*, *Google Forms*, *Zoom*, *Google Meet*, *ClassDojo* etc.

The findings indicate that the application of AI to develop English phonetic skills unveils new opportunities for effectively overcoming traditional linguistic barriers, particularly those related to pronunciation of complex sounds, intonation, rhythm, and other key phonetic aspects. The use of specialized AI based applications and tools allows for individualized and targeted learning, as they are capable of adapting to the unique needs of each learner. Training challenging sounds such as /θ/, /ð/, /ŋ/, /æ/, enhancing understanding and use of intonation and rhythm,

improving the pronunciation of word endings and diphthongs, as well as working on correct stress in words and correcting common mistakes in easily confused sounds, become more efficient when AI platforms are applied. Thus, the use of artificial intelligence in the educational process not only improves the quality of learning but also increases the accessibility and flexibility of the learning process, allowing each learner to develop their language skills at an optimal level. The use of AI in developing English phonetic skills has significant practical impact in developing and improving educational applications in general. AI can greatly enhance the efficiency and personalization of learning, providing users with a flexible and adaptive experience.

Keywords: developing pronunciation skills, teaching the English language, learning applications, artificial intelligence, methods of teaching a foreign language.

Постановка проблеми. Зміни, спричинені технологічним розвитком, стимулюють зміни в соціальних та культурних нормах, впливаючи на стиль життя, освітній процес, навички та зміст навчання. Особливої ваги набуває розвиток і використання технологій ШІ. Важливість технологій штучного інтелекту порівнюють з такими вагомими відкриттями в науці й техніці, як поява й застосування електрики або винахід колеса, що підкреслює їхню потенційну здатність впливати на суспільні й освітні процеси, включаючи урізноманітнення методів, форм і прийомів навчання [2]. Зростання можливостей таких технологій ШІ, їхня інтеграція у сферу освіти відкриває нові перспективи для організації освітнього процесу взагалі та навчання іноземної мови зокрема. Використання ШІ в навчанні англійської чи будь-якої іншої іноземної мови набуває все більшої популярності та визнання серед освітян. Особливо цікавим є досвід застосування ШІ у сфері навчання фонетики, у формуванні фонетичних навичок мовлення.

Упродовж кількох років технології ШІ все частіше застосовуються на заняттях з іноземної мови. Вони досить ефективні у формуванні фонетичних навичок мовлення, оскільки дають змогу користувачам отримувати індивідуальні поради та вправи для вдосконалення вимови. Такі форми та прийоми роботи забезпечують персоналізоване, гейміфіковане навчання, що є критично важливим для відпрацювання певних навичок [3]. Сучасні студенти, які є «цифровими аборигенами», мають унікальну можливість не лише активно працювати над своєю вимовою в аудиторії чи спеціалізованій лабораторії, а й самостійно покращувати свої вимовні мовленнєві навички за допомогою ШІ, використовуючи технології для самоосвіти та самоконтролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публікації у сфері навчання вимови, проаналізовані в ході цього дослідження, зосереджені на навчанні вимови різних вікових груп від школярів загальних закладів середньої освіти

до здобувачів вищої освіти, які вивчають англійську мову як майбутню спеціальність. Наприклад, *Al Mukhallafi T.R.* [5] у своєму дослідженні акцентує увагу на тому, що впровадження ШІ в освітній процес дозволяє ефективно організувати зворотний зв'язок, що значно впливає на результативність навчання студентів. *Fathira V.* та *Utami S.* [6] зосереджують увагу на розробці та впровадженні мобільного додатку для формування й удосконалення навичок вимови, що є яскравим прикладом практичного застосування ШІ у навчанні мов. *Jiang R.* [2] проводить огляд поточного стану використання ШІ в навчанні англійської мови як іноземної (EFL), підкреслює значні переваги цієї технології у розвитку комунікативних навичок і вмінь. *Kazu I.Y.* та *Kuvetti M.* [7] досліджують вплив навчання вимови за допомогою технологій ШІ на засвоєння лексики, вказуючи на потенційні переваги такого підходу.

У статтях підкреслюється, що навчання правильної вимови має відбуватися на ранніх ступенях, оскільки молодший вік, як найбільш сенситивний, сприяє ефективному засвоєнню звукової системи мови. Водночас існує думка, що в багатьох регіонах вимові не приділяється належна увага як в рамках шкільної, так і позашкільної освіти, що призводить до недоліків у фонетичній підготовці тих, хто навчається [8]. Для оптимізації роботи над вимовними навичками мовлення в цій статті пропонується звернення до технологій ШІ.

Мета статті – розкрити потенційні можливості застосування штучного інтелекту в навчанні фонетики англійської мови, формуванні фонетичних навичок мовлення. Слідом за О.І. Вовк, фонетичні навички мовлення в цій статті ми визначаємо як здатність того, хто вивчає іноземну мову, адекватно сприймати звукові зразки, асоціювати їх з певним значенням та фонемно вірно вимовляти в мовленнєвому потоці [4, с. 176]. Під ШІ ми розуміємо різноманітні інформаційні технології, які базуються на імітації роботи людського мозку комп'ютерними засобами, аналізі когнітивних процесів і розробці спеціального програмного забезпечення та допомагають викладачеві ефективно навчати здобувачів вищої освіти іноземної мови, формувати у них певні мовленнєві навички, а саме фонетичні.

Виклад основного матеріалу. Впродовж десятиліть країни, що розвиваються, приділяли значну увагу вивченню англійської мови, докладаючи зусиль до її ефективного викладання як іноземної, або, навіть, як другої мови. Незважаючи на тривалий моніторинг навчання мови, існують значні виклики, проблеми у навчанні вимови. Для їхнього подолання останніми роками в багатьох країнах почали залучати інновації та різні технології [9].

На сьогодні пропонуються різні засоби для вивчення мови, для запам'ятовування слів, відпрацювання навичок через записування та через

проговорювання за допомогою різноманітних чатів, веб-інструментів тощо [7]. Багато викладачів уже експериментують із перевагами ШІ, використовуючи різні чат-боти, зокрема *ChatGPT* і *Bard* [1]. Ці додатки сприяють вивченню англійської мови, формуванню фонетичних навичок зокрема, шляхом надання користувачам можливості взаємодії зі ШІ, який може відтворювати звуки, звукосполучення та слова у відповідній фонетичній формі, надавати аудіопідказки та пояснення щодо вимови, а також надавати доступ до різноманітних текстів та аудіоматеріалів для практики та вдосконалення навичок вимови. Такі спеціальні додатки, безумовно, призначені для навчання іноземної мови. Вони базуються на технології ШІ та вибудовуються на ключових педагогічних позиціях [1].

Інтеграція технологій у викладання англійської мови сьогодні є невід'ємною частиною сучасної освітньої практики, оскільки швидкий розвиток та застосування технологій сприяють ефективному навчанню мови. Студенти віддають перевагу відпрацюванню фонетичних навичок за допомогою технологій ШІ порівняно з традиційними методами, тому що автоматизоване розпізнавання мови може покращити вимовні навички студентів майже латентно. Це зумовлено тим, що навчання здійснюється індивідуально, без стороннього нагляду, без зауважень з боку викладача, без спостереження з боку інших студентів, які можуть критикувати, заперечувати чи навіть висміювати процес навчання.

Варто визнати, що в українській педагогічній практиці недостатньо уваги приділяють розвитку фонетичних навичок мовлення. Фонетичні вправи носять, як правило, спорадичний характер. Часто англійська вимова на знаходить належного місця в освітніх програмах, оскільки основний акцент у викладанні та навчанні англійської мови робиться на чотирьох видах мовленнєвої діяльності: аудіюванні, говорінні, читанні та письмі. Більшість учителів і викладачів не усвідомлюють важливості вимови, а тому й самі не працюють над своєю вимовою. У навчанні іноземних мов вони зосереджуються на граматичному та лексичному аспектах, допомагаючи студентам стати більш вправними в аудіюванні та читанні, що більшою мірою пов'язано із тестовою системою оцінювання знань.

До того ж, багато викладачів вважають, що навчання вимови є складним майже безперспективним процесом і може здаватися нудним для студентів. Проблеми з викладанням та навчанням англійської вимови часто пов'язані з невідповідними навчальними матеріалами та обмеженням часу, що робить практику вимови недостатньою для студентів. Існує думка, що приділяти увагу практиці вимови – марна трата часу та енергії. Вважається, що здатність до правильної вимови – це навичка, яку студенти можуть опанувати самостійно без спеціальних інструкцій від викладачів.

На нашу думку, формування фонетичних навичок не є надто складним, однак воно є рутинним. А рутинні процеси, як зазначалося вище, можливо й доцільно перекладати на засоби автоматизації процесів, в основі яких лежить технологія ШІ, що базується на порівнянні вимови звуків, звукосполучень, слів і речень з їх стандартною вимовою носіїв.

Процес формування навичок вимови включає кілька етапів, які дозволяють детально аналізувати та оцінювати мовлення того, хто вивчає іноземну мову, порівняно зі стандартними вимовними моделями [7].

Таблиця 1

Опис технології формування фонетичних навичок

Етап	Опис
Запис мовлення	Аудіозапис вимови того, хто навчається
Цифрове перетворення	Перетворення аудіозапису в цифровий формат для подальшого аналізу
Спектральний аналіз	Розподіл цифрового сигналу на компоненти для визначення характеристик мовлення.
Розпізнавання мовлення	Використання алгоритмів штучного інтелекту для розпізнавання та транскрибування мовлення у текст
Порівняння	Порівняння розпізнаного тексту зі стандартною вимовою певного відрізка мовлення
Оцінка	Надання зворотного зв'язку користувачу щодо точності вимови порівняно зі стандартом
Виправлення	Рекомендації для виправлення помилок у вимові як коригування помилок

Примітка: систематизовано авторами на основі [6]

Вивчення питання використання ШІ у формуванні англомовних фонетичних навичок відкриває широке поле для аналізу та дослідження, оскільки такі технології надають інноваційні інструменти для розуміння, вивчення та вдосконалення мовленнєвих здібностей. Розглянемо основні аспекти та можливості штучного інтелекту, що можуть бути застосовані для покращення фонетичних навичок у вивченні англійської мови на рис. 1.

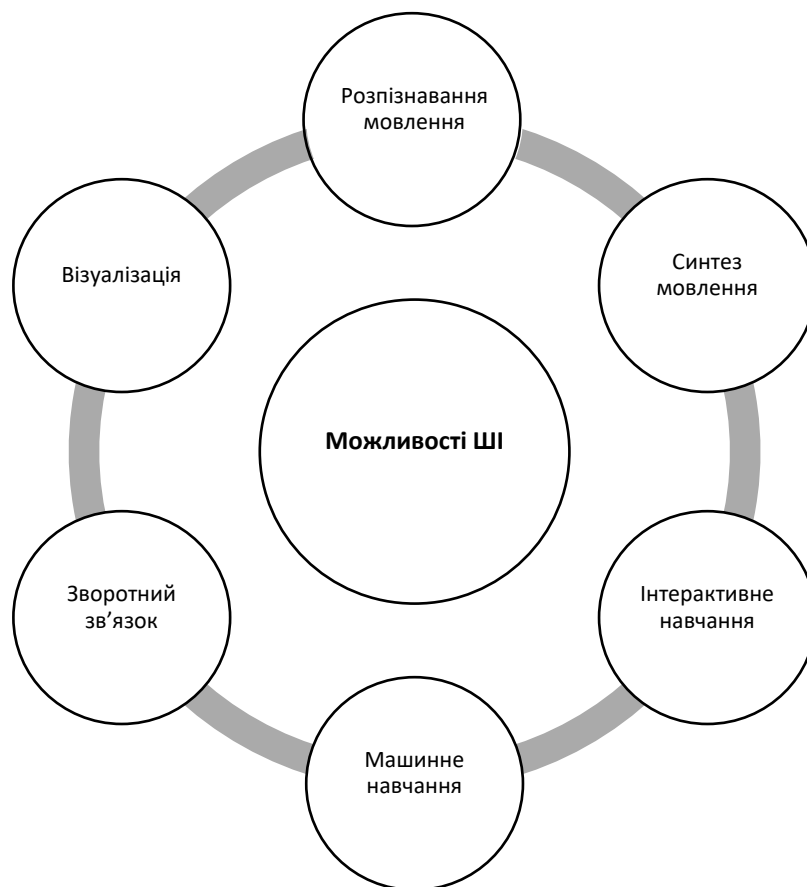

Рис.1. Ключові аспекти та можливості штучного інтелекту, що можуть бути використані для покращення фонетичних навичок

Примітка: систематизовано авторами статті

1. **Розпізнавання мовлення.** ШІ може ефективно розпізнавати мовлення, перетворюючи аудіо на текст. Ця технологія дозволяє визначати точність вимови, інтонацію та акцент користувача, порівнюючи їх зі стандартними вимовними зразками. Системи розпізнавання мовлення можуть надавати зворотний зв'язок, вказуючи на помилки та пропонуючи варіанти вдосконалення вимови [8].

2. **Синтез мовлення.** Технології синтезу мовлення (*Text-to-Speech, TTS*) дозволяють перетворювати текст на нормативний варіант мовлення. Це дає можливість користувачам чути правильну вимову слів та фраз, що сприяє покращенню фонетичних навичок і розуміння фонетичних особливостей мови / мовлення [2, 7].

3. **Інтерактивне навчання.** За допомогою ШІ можна створювати персоналізовані освітні програми, які адаптуються до індивідуальних потреб та рівня знань студентів. Інтерактивні вправи, ігри та різноманітні прийоми активізації, побудовані на основі ШІ, можуть значно підвищити зацікавленість

та вмотивованість здобувачів освіти у процесі формування фонетичних навичок іншомовного мовлення [9].

4. Глибоке та машинне навчання. Алгоритми глибокого та машинного навчання здатні аналізувати великі масиви даних для виявлення тонких мовленнєвих закономірностей та відтворення їх у навчальних матеріалах. Це дозволяє створювати деталізовані моделі вимови та акцентувати увагу на нюансах вимови та варіативності мовлення, розробляти послідовні алгоритми формування нових вимовних навичок [5].

5. Автоматизований зворотний зв'язок. ШІ надає миттєвий зворотний зв'язок щодо вимови, допомагаючи тим, хто вивчає іноземну мову, швидко ідентифікувати та виправляти свої помилки. Такий підхід сприяє активному вдосконаленню фонетичних навичок без постійної участі викладача [9].

6. Візуалізація. Технологія ШІ надає можливість візуалізувати, як у ході мовлення розташовуються органи артикуляції. Це допомагає студентам розуміти, як формуються різні звуки, та покращує здатність їх імітувати [3].

Отже, застосування ШІ у формуванні фонетичних навичок відкриває нові перспективи для ефективного вивчення англійської мови. Інноваційні підходи та технології сприяють більш глибокому розумінню фонетичних явищ та забезпечують індивідуалізоване та інтерактивне навчання, що відповідає сучасним вимогам освітнього процесу.

Сучасні технології, засновані на ШІ, надають унікальні можливості для індивідуального підходу до навчання, дозволяючи зосередитися на конкретних аспектах вимови та, як результат, на подоланні мовленнєвих бар'єрів. Нижче наведені основні специфічні труднощі в навчанні англійської мови україномовних студентів демонструють, як за допомогою ШІ можна ефективно формувати релевантні фонетичні навички, що є невід'ємною частиною опанування англійською мовою [8]:

- Тренування вимови звукосполучень: Деякі звукосполучення можуть бути складними для неносіїв мови, наприклад: “*tn*”, “*tl*” або “*kw*”. Вправи із застосуванням ШІ дозволяють тренування цих та інших складних звуків і звукосполучень.

- Відпрацювання інтонації та ритму мовлення: ШІ допоможе студентам розуміти та практикувати інтонацію та ритм англійської мови, що є важливим для досягнення природності мовлення.

- Удосконалення вимови суфіксів і закінчень слів: Наприклад, тренування правильної вимови м'якого та твердого /s/ в кінці слів або розрізнення у вимові суфікса “*ed*” в залежності від контексту [5].

- Удосконалення вимови дифтонгів: За допомогою ШІ можна організувати тренування вимови дифтонгів /aɪ/, /ɔɪ/, /əʊ/, /eə/, /ʊə/, які є типовими для англійської мови та часто становлять складність для тих, хто їх вивчає.

- Відпрацювання наголосів у словах: ШІ може аналізувати, як користувачі ставлять наголос у словах, і коректувати їх, надаючи вправи для тренування правильних наголосів в залежності від значення слова.

- Коригування помилок у звуках, які часто плутають зі звуками рідної мови: Наприклад, допомога у розрізненні та правильній вимові звуків /v/ і /w/, /b/ і /p/, /θ/, /ð/, /ŋ/, /æ/, які часто є проблемними для носіїв інших мов, україномовних зокрема.

- Тренування редукованих звуків: В англійській мові в ненаголошених складах багатьох слів звуки редукуються, тобто скорочуються, змінюють свою якість звучання або взагалі не вимовляються. Додатки таких технологій можуть допомогти студентам ідентифікувати та відтворювати ці звуки коректно [8].

У кожному з вищеписаних випадків використання ШІ дозволить індивідуально й ефективно навчитися правильно вимовляти певні звуки, звукосполучення, слова і речення, дозволяючи концентрувати увагу на конкретних аспектах англійської вимови, які студенти хочуть і мають покращити.

Технології ШІ, як інноваційні методи навчання вимови, можуть значно підвищити мотивацію та зацікавленість студентів у самостійній роботі, оскільки пропонують використання інтерактивних і ігрових вправ, надають велику кількість завдань на прослуховування й розпізнавання мовлення, забезпечують їм зворотний зв'язок у реальному часі, сприяючи кращому розумінню та запам'ятовуванню еталонів вимови. Це дозволяє здобувачам освіти відчувати себе впевненіше. Використовуючи інтерактивні вправи, викладачі можуть перетворити звичайні, традиційні завдання на захоплюючі ігри, в яких кожне правильно вимовлене слово або фраза приносить учням бали або відкриває нові рівні. Ігри можуть імітувати реальні ситуації, де необхідна правильна вимова, наприклад, розмова в кафе або на роботі. Це допомагає студентам у майбутньому краще підготуватися до використання англійської мови в повсякденному житті.

Для розуміння ролі ШІ в освітньому процесі, особливо в контексті вивчення англійської мови, Британська Рада ініціювала масштабне дослідження, яке охопило 1348 вчителів англійської мови з різних куточків світу, включаючи представників як приватних, так і державних закладів освіти. Це дослідження, проведене під егідою ЮНЕСКО, виявило, що ШІ пропонує не лише нові можливості, а й висуває перед освітянами нові завдання, відкриваючи нові виклики та ризики [10].

Опитування виявило, що викладачі вже застосовують ШІ у своїй роботі, зокрема для складання планів занять, створення навчальних матеріалів, розробки контрольних тестів, генерування навчальних текстів. Ці дані свідчать про

певну інтеграцію ШІ в освітній процес і потенціальні можливості таких технологій. Проте, необхідно звернути увагу на можливі недоліки та обмеження, що виникають у ході використання ШІ для навчання англійської мови, особливо у формуванні й розвитку фонетичних навичок мовлення. До таких проблем можна віднести такі [11]:

- Обмежене відчуття й розуміння мовленнєвих нюансів: ШІ не завжди може розпізнавати тонкощі вимови й мовлення, такі як інтонація, гумор чи емоційний зміст.
- Розсіяність уваги: часте використання ШІ та гаджетів може спричинити розсіяність і відволікання уваги студентів, що негативно впливає на результативності навчання.
- Обмежений розвиток критичного мислення: покладання на автоматизовані відповіді ШІ може обмежувати розвиток аналітичних та критичних навичок мислення [11].

Висновки. Таким чином, сучасні технології, а саме веб-інструменти, мобільні додатки та інтерактивні платформи, засновані на ШІ, надають індивідуалізовані, гнучкі та ефективні матеріали для навчання англійської мови взагалі та формування й удосконалення фонетичних мовленнєвих навичок зокрема. Вони не лише сприяють поліпшенню вимови, а й роблять освітній процес більш вмотивованим і захоплюючим за рахунок використання інтерактивних елементів.

Використання ШІ для навчання англійської мови значно розширює можливості студентів у вдосконаленні фонетичних навичок, зокрема в таких складних аспектах, як вимова специфічних звукосполучень, інтонації, ритму мовлення, правильне вживання суфіксів і закінчень слів, вимова дифтонгів, наголосів у словах, коригування поширених помилок у звуках та тренування ненаголошених редукованих звуків. Ці технології не лише спрощують процес навчання, роблячи його більш інтерактивним та ефективним, але й підвищують мотивацію студентів завдяки індивідуалізованому підходу та негайному зворотному зв'язку. ШІ дозволяє враховувати індивідуальні особливості кожного користувача, адаптувати освітній процес під його потреби та відстежувати прогрес у реальному часі, що значно підвищує якість та ефективність навчання. Використання ШІ у формуванні англомовних фонетичних навичок має вагоме практичне значення у процесі розробки та вдосконалення освітніх матеріалів, може значно підвищити ефективність навчання, забезпечуючи користувачам гнучкий і адаптивний досвід.

Попри значні переваги, пропоновані інноваційними технологіями, важливо звертати увагу на можливі обмеження та виклики, пов'язані з їх використанням, такі як обмежене розуміння мовленнєвих нюансів ШІ та потенційна розсіяність уваги учнів, генерування хибних завдань і зразків. Ці аспекти вимагають подальшого дослідження та розвитку, щоб забезпечити більш глибоке та комплексне застосування ШІ в освітньому процесі.

Література:

1. Як штучний інтелект допомагає вчити іноземні мови. BBC Україна, 2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cw0p8xjy5qko>
2. Jiang R. How does Artificial Intelligence Empower EFL Teaching and Learning Nowadays? A review on Artificial Intelligence in the EFL Context. *Front. Psychol.*, 2022. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2022.1049401/full>
3. Rusmiyanto R. та ін. The Role of Artificial Intelligence (AI) In Developing English Language Learner's Communication Skills. 2023, №1, 750-757. DOI: <https://doi.org/10.31004/joe.v6i1.2990>
4. Вовк О.І. Комунікативно-когнітивна методика навчання англійської мови. Навчально-методичний посібник. Черкаси, 2023. 381 с.
5. Al Mukhallafi T.R. Using Artificial Intelligence for Developing English Language Teaching/Learning: An Analytical Study from University Students' Perspective. *International Journal of English Linguistics*, 2020, №10(6), 40. DOI: <https://doi.org/10.5539/ijel.v10n6p40>
6. Fathira V., Utami S. Implementing an Android-based Learning Media Application to Improve Learners' Ability in Pronouncing Ending –s. *Journal of English for Academic*, 2019, №6(2). DOI: [https://doi.org/10.25299/jshmic.2019.vol6\(2\).3555](https://doi.org/10.25299/jshmic.2019.vol6(2).3555)
7. Kazu İ.Y., Kuvvetli M. The Influence of Pronunciation Education via Artificial Intelligence Technology on Vocabulary Acquisition in Learning English. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 2023, №10 (2), 480-493. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1382350.pdf>
8. Noviyanti S.D. Artificial Intelligence (AI)-Based Pronunciation Checker: An Alternative for Independent Learning in Pandemic Situation. *ELT Echo The Journal of English Language Teaching in Foreign Language Context*, 2020, №5 (2), 162. DOI: <https://doi.org/10.24235/eltecho.v5i2.7246>
9. Phuong T.T.H. Who Should Teach English Pronunciation? Voices of Vietnamese EFL Learners and Teachers. *Journal of Asia TEFL*, 2021, №18 (1), 125–141. URL: <https://www.dbpia.co.kr/journal/articleDetail?nodeId=NODE10649594>
10. Zhang M. та ін. Adaptive learning in AI-based English language learning systems: Past, present, and future. *Journal of Educational Technology Development and Exchange*, 2020, №13 (1), 1-16.
11. Вчителі англійської мови виступають проти ШІ в освіті. *Всеосвіта*, 2024. URL: <https://vseosvita.ua/news/vchyteli-anhliiskoi-movy-vystupaiut-proty-shi-v-osviti-99507.html>

References:

1. BBC Ukraina. (2023). Iak shtuchnyi inteliect dopomahaie vchyty inozemni movy [How artificial intelligence helps to learn foreign languages]. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cw0p8xjy5qko> [in Ukrainian].
2. Jiang R. How does Artificial Intelligence Empower EFL Teaching and Learning Nowadays? A review on Artificial Intelligence in the EFL Context. *Front. Psychol.*, 2022. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2022.1049401/full>
3. Rusmiyanto, R., et al. (2023). The Role of Artificial Intelligence (AI) In Developing English Language Learner's Communication Skills. 1, 750-757. DOI: Retrieved from <https://doi.org/10.31004/joe.v6i1.2990> [in English].
4. Vovk O.I. Komunikatyvno-kognityvna metodyka navchannia angliiskoyi movy [Communicative-cognitive methods of teaching ESL]. Cherkasy, 2023. 381 p. [in Ukrainian].
5. Al Mukhallafi, T.R. (2020). Using Artificial Intelligence for Developing English Language Teaching/Learning: An Analytical Study from University Students' Perspective. *International Journal of English Linguistics*, 10(6), 40. Retrieved from <https://doi.org/10.5539/ijel.v10n6p40> [in English].

6. Fathira, V., & Utami, S. (2019). Implementing an Android-based Learning Media Application to Improve Learners' Ability in Pronouncing Ending –s. *Journal of English for Academic*, 6(2). DOI: [https://doi.org/10.25299/jshmic.2019.vol6\(2\).3555](https://doi.org/10.25299/jshmic.2019.vol6(2).3555) [in English].
7. Kazu, İ.Y., & Kuvvetli, M. (2023). The Influence of Pronunciation Education via Artificial Intelligence Technology on Vocabulary Acquisition in Learning English. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 10(2), 480-493. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1382350.pdf> [in English].
8. Noviyanti, S.D. (2020). Artificial Intelligence (AI)-Based Pronunciation Checker: An Alternative for Independent Learning in Pandemic Situation. *ELT Echo The Journal of English Language Teaching in Foreign Language Context*, 5(2), 162. DOI: <https://doi.org/10.24235/eltecho.v5i2.7246> [in English].
9. Phuong, T.T.H. (2021). Who Should Teach English Pronunciation? Voices of Vietnamese EFL Learners and Teachers. *Journal of Asia TEFL*, 18(1), 125–141. Retrieved from <https://www.dbpia.co.kr/journal/articleDetail?nodeId=NODE10649594> [in English].
10. Zhang, M., et al. (2020). Adaptive learning in AI-based English language learning systems: Past, present, and future. *Journal of Educational Technology Development and Exchange*, 13(1), 1-16 [in English].
11. Vseosvita. (2024). Vchyteli anhliiskoi movy vystupaiut proty SI v osviti [English language teachers oppose AI in education]. Retrieved from <https://vseosvita.ua/news/vchyteli-anhliiskoi-movy-vystupaiut-proty-shi-v-osviti-99507.html> [in Ukrainian].

УДК 881.111'2737.016:316.772.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1059-1070](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1059-1070)

Поліщук Анастасія Василівна доктор філософії, асистент кафедри іноземних мов, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», вул. Шевченка, 12, м. Кам'янець-Подільський, 32316, <https://orcid.org/0000-0002-5488-1224>

ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗА ДОПОМОГОЮ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ АГРАРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. Станом на сьогоднішній день, англійська мова – це мова міжнародної комунікації, бізнесу, освіти, культури тощо. Людина, яка володіє іноземною мовою вважається освіченою та більш потрібною у будь-якій сфері діяльності. Англійська мова є невід'ємним компонентом у навчанні як в мовних так і немовних закладах освіти, оскільки вона є засобом спілкування, починаючи від докторів наук, та закінчуючи здобувачами.

Найбільш вагомою причиною для вивчення англійської мови є її роль під час працевлаштування, оскільки люди, які претендують на престижну та високооплачувану посаду, обов'язково повинні володіти іноземною мовою задля подальших успіхів. Адже заклади вищої освіти, компанії, підприємства співпрацюють із закордонними партнерами, з якими ведуться переговори на міжнародному рівні, підписуються угоди та контракти про співпрацю з партнерами, у такому випадку володіння англійською мовою є обов'язковим компонентом. Саме завдяки володінню іноземною мовою можна уникнути мовного бар'єра під час спілкування з людьми з інших країн.

У даній статті проаналізовано особливості викладання англійської мови для здобувачів закладу вищої освіти аграрних спеціальностей. Розкрито особливості вирішення проблемних питань, які постають під час навчання англійської мови здобувачів, у яких англійська мова є непрофільним предметом.

Проаналізовано наукові праці та публікації вчених, а також через структуру організації освітнього процесу розглянуто особливості викладання англійської мови для здобувачів немовних спеціальностей. Відзначено, що здобувачі, які вивчають англійську мову, здебільшого сприймають даний предмет з допомогою різноманітних таблиць, схем тощо. Саме такий метод є доцільним використовувати під час освітнього процесу.

Встановлено, що якісна іншомовна підготовка здобувачів аграрних спеціальностей можлива лише за умови впровадження сучасних освітніх

технологій, тобто: професійно орієнтоване навчання, метод проєктів, технології інтенсивного й дистанційного навчання, інформаційні та телекомунікаційні технології, ігрові технології, підготовка презентацій тощо.

Ключові слова: викладання, англійська мова, іншомовна комунікативна компетентність, інноваційні методи навчання, заклад вищої освіти, здобувачі аграрних спеціальностей.

Polishchuk Anastasiia Vasylivna PhD (Doctor of Philosophy), Assistant of the Department of Foreign Languages, Higher Educational Institution «Podillia State University», Shevchenko St., 12, Kamianets-Podilskyi, 32316, <https://orcid.org/0000-0002-5488-1224>

TEACHING ENGLISH WITH THE HELP OF INNOVATIVE TEACHING METHODS IN A HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS FOR STUDENTS OF AGRICULTURAL SPECIALTIES

Abstract. Nowadays, English is the language of international communication, business, education, culture, etc. A person who knows a foreign language is considered educated and more desirable in any field of activity. The English language is an integral component of education in both linguistic and non-linguistic educational institutions, as it is a communication tool, starting with doctors of science and ending with graduates.

The most important reason for learning English is its role during employment, since people who apply for a prestigious and highly paid position must be able to master a foreign language for further success. After all, higher education institutions, companies, enterprises cooperate with foreign partners, with whom negotiations are conducted at the international level, agreements and contracts on cooperation with partners are signed, in this case, knowledge of the English language is a mandatory component. It is thanks to the knowledge of a foreign language that you can avoid the language barrier when communicating with people from other countries.

This article analyzes the peculiarities of teaching English for applicants for higher education in agricultural specialties. The specifics of solving problematic issues that arise during English language learning for students for whom English is a non-major subject are revealed.

The scientific works and publications of scientists were analyzed, as well as through the structure of the organization of the educational process, the peculiarities of teaching English for students of non-linguistic specialties were considered. It is noted that students who study English mostly perceive this subject with the help of various tables, schemes, etc. This method is appropriate to use during the educational process.

It has been established that high-quality foreign language training for students of agricultural specialties is possible only if modern educational technologies are implemented, i.e.: professionally oriented training, project method, intensive and distance learning technologies, information and telecommunication technologies, game technologies, preparation of presentations, etc.

Keywords: teaching, English language, foreign language communicative competence, innovative teaching methods, institution of higher education, students of agricultural specialties.

Постановка проблеми. Англійська мова на сьогоднішній день – це мова спілкування, науки, міжнародного бізнесу тощо. Іноземна мова є запорукою успішності сучасної людини. Людина, яка володіє іноземною мовою є конкурентоспроможною на світовому ринку праці. На даний час залишається актуальним питання необхідності вивчення іноземної мови. Адже іноземна мова потрібна для навчання здобувачів або стажування науково-педагогічних працівників за кордоном, для участі у міжнародних конференціях, вебінарах, семінарах, симпозіумах, круглих столах тощо, для бізнесу, а також для спілкування з іноземцями без мовних бар'єрів. Наша країна потребує фахівців, які володіють іноземними мовами, оскільки для роботодавців проблемним є те, що іноземною мовою на розмовному рівні володіє велика кількість людей, а власне за професійним спрямуванням в рази менше. Одним із найважливіших завдань перед закладами вищої освіти постає формування іншомовної професійної комунікативної компетентності здобувачів. Тому освітні установи обов'язково мають забезпечити необхідні умови не лише для оволодіння навичками спілкування іноземною мовою, але і набуття знань за обраною спеціальністю, використовуючи іноземну мову. Раніше потреба у вивченні іноземної мови була лише у мовних закладах вищої освіти та для здобувачів філологічних та лінгвістичних спеціальностей, тобто фахового спрямування. Однак, через збільшення потреби та попиту у вивченні іноземної мови та її застосуванні у своїй професійній сфері, немовні заклади освіти, а саме: ліцеї, коледжі, технікуми, училища тощо теж намагаються якомога більшу увагу звертати на вивчення іноземної мови, а саме за професійним спрямуванням.

Обов'язковим фактором навчання іноземної мови в Україні є підготовка виняткової програми, яка враховує специфіку вибраної здобувачем спеціальності. Викладачі повинні враховувати професійні нахили здобувачів та відповідно складати навчальну програму. Важливо пам'ятати, що здобувачі нефілологічних спеціальностей відвідували університети для здобуття освіти за фахом, тому вивчення мов не є для них пріоритетом і повинно мати свою

специфіку. На цьому тлі необхідно інтегрувати набуття навичок та знань іноземної мови у відповідні предмети [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми професійної підготовки здобувачів аграрних закладів вищої освіти приділяється велика увага, зокрема це висвітлено у працях таких авторів: І. Ляшенко (Формування готовності майбутніх аграріїв до реалізації міжнародних фахових програм), [2], Ю. Ніколаєнко (підготовка студентів аграрних спеціальностей до професійного спілкування в іншомовному середовищі) [3].

Багато уваги також приділяється аспектам вивчення іноземних мов як мови професійного спілкування. Навчання іноземної мови висвітлюється у працях таких вчених, як: О. Поляков, Н. Гальскова, А. Уотерс, Т. Хатчінсон, О. Іконя, В. Борщівецька, А. Гордєєва, Т. Корж, Г. Ринюк, Т. Каменєва, Ю. Манько, О. Серєда, В. Соколов тощо. Рівень володіння іноземною мовою майбутніми фахівцями не завжди відповідає стандартам, які вимагаються, в результаті чого з'являються перешкоди під час працевлаштування майбутніми фахівцями. Для того, щоб бути на правильному шляху, потрібно переймати досвід інших країн. Досвід європейських країн висвітлено у працях таких науковців, як Г. Гринюк, О. Максименко, Т. Вакалюк, С. Ніколаєва, О. Петрашук, О. Першукова та інших.

Мета статті – дослідження та розгляд особливостей та аналіз сучасних методів та підходів до викладання іноземної мови для здобувачів аграрних спеціальностей у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Одним із основних та пріоритетних напрямів модернізації вищої освіти України в аграрній сфері є конкурентоспроможність випускників аграрних закладів вищої освіти на світовому ринку праці. Розвиток міжнародних зв'язків, розширення культурних горизонтів, підписання договорів та контрактів вимагає у свою чергу володіння англійською мовою у професійній діяльності аграріїв, оскільки вона є мовою міжнародного стандарту. Професійний розвиток фахівця аграрної галузі у свою чергу залежить від рівня сформованості його комунікативних умінь та навичок. На сьогоднішній день для сучасного компетентного у своїй професійній діяльності фахівця аграрної галузі має надзвичайно велике значення володіння іноземною мовою на професійному рівні. Фахівець має бути готовим до іншомовного та міжкультурного спілкування, вміти коректно та виразно висловлювати свої думки, працювати із документами, складеними іноземною мовою.

Нагальною є проблема формування іншомовної комунікативної компетентності у здобувачів аграрних спеціальностей, яка до сьогоднішнього дня привертає увагу вчених. Для переважної кількості здобувачів нефілологічних спеціальностей професійне іншомовне спілкування є великою

проблемою. Для легшого руйнування мовного бар'єру необхідно підвищувати впевненість здобувачів у своїх професійних компетенціях, розширювати їх лексичний запас.

За визначенням Н. Сури, іншомовна комунікативна компетентність – процес, у межах якого забезпечується здатність комунікантів реалізувати обмін інформацією іноземною мовою, а також самостійно здійснювати пошук, накопичення й розширення обсягу професійно значущих знань у процесі природного іншомовного спілкування в освітньому процесі [5, с. 191].

Також під іншомовною комунікативною компетентністю розуміється «здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання. Вона базується на знаннях, навичках і вміннях, охоплюючи особистісне ставлення до них людини, а також її досвід, який дає змогу «додати» ці знання в те, що вона вже знала, та її спроможність збагнути життєву ситуацію, у якій вона зможе їх застосувати» [6, с. 97].

Комунікативна спрямованість навчання є передумовою успішного практичного оволодіння здобувачами іноземною мовою. Процес навчання повинен бути сформований якомога ближче до реальних комунікативних ситуацій. Тому атмосфера колективного спілкування, організованого на основі комунікативних ситуацій, є важливою. Викладання іноземної мови побудовано на реальному процесі мовленнєвого спілкування, тобто процес навчання є моделлю процесу мовлення. Конвергенція процесу навчання та спілкування на таких важливих параметрах як комунікативно-мотивоване мовлення викладача та здобувачів, а також забезпечується суб'єктивність процесу спілкування шляхом ретельного відбору комунікативно-мовленнєвих намірів, тем, ситуацій, які відображають інтереси та потреби здобувачів. Такі ситуації стимулюють їх до комунікативно-мотивованої реалізації мовленнєвих дій, тоді як спілкування під час таких ситуацій дозволяє їм свідомо засвоювати іншомовний матеріал.

В закладах вищої освіти аграрного спрямування приділяється значна увага до вивчення іноземних мов, оскільки іншомовне спілкування є невід'ємною складовою системи професійної підготовки майбутніх фахівців, так як володіння іноземною мовою значно підвищує конкурентоспроможність та мобільність фахівців аграрних спеціальностей на світовому ринку праці, а також сприяє їхньому кар'єрному зростанню.

Викладання іноземної мови в немовних закладах вищої освіти можна охарактеризувати наступними особливостями.

По-перше, це короткий термін вивчення курсу англійської мови для здобувачів аграрних спеціальностей, що не дає можливостей повного охоплення повного спектру професійно орієнтованого і базового навчального матеріалу.

По-друге, доступність та зрозумілість навчального матеріалу потребує особливої уваги. Це зобов'язує викладача слідкувати за послідовністю вивчення іноземної мови, починаючи з базових загальних знань іноземної мови і поступово переходячи до спеціалізованого матеріалу, який уже відомий здобувачам з фахової дисципліни; підвищити мотивацію до навчання, розвивати вміння вивчати іноземну мову, правильно підбирати ті чи інші методи і прийоми процесу навчання.

Ще одним важливим завданням сучасної методики викладання іноземних мов у нелінгвістичних закладах вищої освіти, враховуючи потребу сучасного світу у висококваліфікованих спеціалістах, які здатні спілкуватися іноземною мовою на достатньому рівні, є підвищення ефективності освітнього процесу в межах обмеженої кількості аудиторних годин. В умовах максимально стислого курсу вивчення іноземної мови (одне заняття на тиждень) надзвичайно важко забезпечити здобувачеві рівень самостійного або просунутого користувача мови.

Налагодження співробітництва із закордонними партнерами, участь у міжнародних конференціях, вебінарах, тренінгах, семінарах, проєктах, круглих столах підвищують практичну значущість іноземної мови в аграрних закладах вищої освіти. В процесі євроінтеграції системи вищої освіти реалізується міжнародна академічна мобільність здобувачів аграрних закладів вищої освіти, яка забезпечує здобувачам можливість отримати практичний досвід та знання у різних вищих школах, таких як Німеччина, Республіка Польща, Сполучені Штати Америки, тощо. Здобувачі також можуть проходити практику та стажування за кордоном. До здобувачів аграрних закладів освіти, які беруть участь у таких програмах організуються конкурсні відбори у яких висувуються певні вимоги щодо володіння іноземною мовою. Так, «до участі в конкурсному відборі на міжнародні програми практичного навчання допускаються студенти, які володіють іноземною мовою країни, у якій проходить практика» [4].

Для успішного викладання англійської мови здобувачам використовується ряд інноваційних методів.

Інноваційні методи навчання – це методи, які передбачають зростання ролі здобувача в освітньому процесі, зміщення фокусу освітнього процесу від викладача до здобувача; підвищення функції підтримки здобувача освіти, а також допомоги йому в організації індивідуального освітнього процесу; можливість зворотного зв'язку викладача із кожним здобувачем у процесі використання освітніх технологій.

Такі методи навчання можна використовувати на різних етапах вивчення іноземної мови. Використання даних методів навчання іноземної мови передбачає засвоєння матеріалу здобувачами найбільше і для власної користі,

тобто вони усвідомлюють важливість навчального матеріалу та як застосувати знання в реальних життєвих ситуаціях або подальшому навчанні.

До сучасних інноваційних методів у викладанні іноземних мов можна віднести такі як проєктний метод (інтернет-проєкти), кейс-метод, мозковий штурм, проблемне навчання, презентації, ігри, тощо.

Також здобувачі добре запам'ятовують матеріал за допомогою таблиць та схем, оскільки інформація у візуалізованому вигляді значно краще сприймається.

Мережа Інтернет є джерелом багатьох цінних, різноманітних і автентичних матеріалів, які ми можемо використовувати при підготовці до занять. Сучасні мобільні технології (мобільні телефони, планшети, MP3 / 4 програвачі, iPad тощо) дозволяють опанувати всі аспекти мови (читання, говоріння, аудіювання та письмо) у будь-який час, в аудиторії чи поза нею. Також найбільш поширеними є такі активні методи, як: імітаційні (зазвичай передбачають навчання професійним спрямуванням, вміння та навички, пов'язані з моделюванням професійної діяльності, іншими словами, імітують як ситуацію, так і саму професійну діяльність); гра (рольова гра, ділова гра); вирішення ситуаційних проблем; виконання індивідуальних завдань.

Таким чином, ефективне формування комунікативної компетенції здобувачів аграрних спеціальностей та їх розвиток як компетентних і конкурентоспроможних професіоналів залежить від правильно обраних методів викладання іноземної мови.

Вивчаючи іноземну мову, здобувачі виконують різні види роботи з матеріалами, які стосуються їх майбутньої спеціальності: отримувати необхідну інформацію, опрацьовувати зміст прочитаного матеріалу, володіти діалогом і зв'язним монологічним мовленням на рівні самостійно підготовлених та непідготовлених висловлювань, перекладати необхідний матеріал.

Основним завданням для викладача з англійської мови – це забезпечення належного рівня підготовки здобувачів відповідно до вимоги державного освітнього стандарту; виховання і розвиток здобувачів засобами англійської мови через науково-організаційну та методичну роботу.

Здобувачі також повинні володіти навичками словесного мовлення та письмового перекладу з рідної мови на іноземну мову і навпаки; лаконічно і точно висловлювати думки іноземною та рідною мовами; бути обізнаним про культуру країни вивчення мови; вміло використовувати словники та довідники під час перекладу текстів.

Мета навчання іноземної мови в закладі вищої освіти на сучасному етапі полягає в опануванні здобувачами іншомовною комунікативною компетенцією, яка сприяє реалізації знань та умінь для розв'язування конкретних

комунікативних завдань в реальних життєвих ситуаціях. На жаль, більшість здобувачів немовних спеціальностей у закладах вищої освіти не мають достатнього рівня володіння іноземною мовою (не мають необхідного лексичного мінімуму для іншомовного спілкування; не володіють основними граматичними правилами).

Мотивація вивчення іноземної мови серед здобувачів аграрних вишів є слабкою, оскільки ця дисципліна – непрофесійного спрямування. Мотивація здобувачів у процесі вивчення іноземної мови сільськогосподарського спрямування орієнтована переважно на професійну діяльність. Слід зазначити, що характерною особливістю вивчення іноземної мови нефілологічного профілю – його професійна спрямованість. Це базується на врахуванні потреб здобувачів в оволодінні іноземною мовою, які зумовлені характеристиками майбутньої спеціальності.

Так як однією із найважливіших умов для підготовки майбутнього спеціаліста аграрної галузі відповідність його інтересів, схильностей і здібностей обраної професії, вивчення іноземної мови слід розглядати крізь призму ставлення здобувачів до майбутньої професії. Найбільш мотивуючим фактором для здобувачів вищої освіти є професійний інтерес та усвідомлення теоретичної та практичної значущості діяльності знання іноземної мови для своєї майбутньої професійної діяльності. З метою розвитку активності та інтересу у майбутніх фахівців у процесі вивчення іноземної мови, потрібно використовувати найефективніші методи організації освітньої діяльності; створити умови не лише для розвитку освітнього інтересу, а й творчу активність здобувачів.

Сучасні технології стимулюють здобувачів не лише до практичного використання іноземної мови, а й до певної професійної поведінки – самостійності, активності та творчості [7].

В даний час інноваційні технології навчання (Інтернет, програмне забезпечення, слайдові презентації), можливості та переваги їх використання в освітньому процесі іноземних мов, які викликають інтерес в аудиторії, підвищують мотивацію до вивчення предмета, а це створює особливу емоційність сприйняття навчального матеріалу. Вище сказане підтверджує доцільність їх практичного застосування в системі освіти; відображає їх вплив на методи навчання і процес навчання. Особливо приділяється увага інноваційним методам навчання, в тому числі за допомогою Skype, інтернет-сайтів, електронних словників, надаючи нові можливості для ефективного вивчення мови, що робить цей процес більш пізнавальним і цікавим.

Актуальність даної проблеми полягає в тому, що інноваційні форми навчання характеризуються високою комунікативною здатністю та активністю включення здобувачів у освітню діяльність, активізація потенціалу

знань і вмінь, навички мовлення та аудіювання, а також ефективно розвивати комунікативні навички. Це допомагає адаптуватися до сучасних соціальних умов, оскільки суспільству потрібні люди, які швидко орієнтуються в сучасному світі, незалежні та ініціативні, досягають успіху у своїй діяльності.

Зупинимося більш детально на методі проєктів, який вважається досить ефективним при вивченні іноземної мови здобувачами. Метод проєктів (інтернет-проєктів) стає все більш популярним на сьогоднішній день. Цей метод спрямований на самостійне, інтерактивне навчання, дає можливість для здобувачів різного рівня проявити себе. Даний метод реалізує одне із найскладніших завдань у методологічному відношенні: при цьому створюється мовне середовище і іноземна мова використовується на практиці. При виконанні різноманітних проєктів здобувачеві необхідно вирішити комплекс різноманітних проблем. Таким чином, робота над проєктом це багаторівневий і багатовимірний підхід до вивчення мови.

Проєктні роботи повинні відповідати наступним критеріям:

1. Наявність професійної та практичної спрямованості проєктної роботи.
2. Наявність визначеної мети роботи: використання іноземної мови в усній та письмовій формі, розвиток умінь у всіх видах мовленнєвої діяльності.
3. Самостійність здобувачів, починаючи з вибору теми, і закінчуючи формуванням завдань роботи.
4. Орієнтація на результат: підготовка творчого проєкту на завершальному етапі у відповідній формі (наприклад, у вигляді презентації в Power Point).
5. Розвиток важливих соціальних якостей в результаті роботи над спільним проєктом.
6. Розвиток міжпредметних зв'язків у процесі виконання роботи.

Незважаючи на все різноманіття видів проєктної діяльності (наприклад, професійно орієнтована, дослідницька, рольова, творча), під час роботи над будь-яким проєктом необхідно виконати наступні кроки:

1. Планування – планування проєкту викладачем, його ініціатива, вибір теми на основі навчального матеріалу, професійні інтереси здобувачів, аналіз ідей.
2. Розробка структури та конкретного плану проєкту – визначення головної ідеї, збір інформації, складання плану тощо.
3. Робота в групах – складання поетапного плану, пошук і опрацювання матеріалу, коригування помилок, під час підготовки презентації.
4. Презентація проєкту – презентація спільної роботи в обраній формі.
5. Рефлексія – обговорення спільної роботи та участі кожного в роботі в групі, а також підведення підсумків та оцінювання результатів діяльності.

Схема 1. Етапи роботи над проєктом

Отже, виконуючи проєкти, здобувачі розкривають свій творчий потенціал, розвивають уміння та навички (дослідницькі, навички соціальної взаємодії, оціночні (оцінка процесу та результатів своєї діяльності), презентація (уміння говорити, відповідати на запитання, використовувати наочні посібники), рефлексивний (уміння зайняти позицію спостерігача та оцінити інших учасників). Крім того, реалізація проєктів може бути виконана у командній роботі. Співпраця в групі спонукає здобувачів поважати думку один одного, взаємодіяти та планувати свою роботу. Від злагодженої роботи всіх залежить успіх членів команди проєкту і здатність розподіляти обов'язки між собою.

Таким чином, застосування методу проєктів передбачає набуття досвіду дослідження, обробки значних обсягів інформації, її аналізу, систематизації та подальшого представлення, розширення кругозору, розвиток творчого потенціалу, забезпечує формування ключових і професійних компетентностей майбутніх фахівців аграрної сфери.

Робота над презентацією, безумовно, розвиває навички читання, письма та перекладу. Таким чином, сьогодні разом з традиційними методами навчання іноземної мови інноваційні методи використовуються все частіше. Проєктне навчання, як один із інноваційних методів значно розвиває як лінгвістичні, так і соціальні та професійні навички здобувачів нелінгвістичних закладів вищої освіти.

В свою чергу, викладачі англійської мови завжди мають шукати нові та цікаві способи стимулювання здобувачів, які вивчають англійську мову. Словниковий запас є дуже важливим засобом для вираження наших думок і почуттів, в усній або письмовій формі. Словниковий запас вважається важливою частиною вивчення англійської мови, оскільки це сприяє спілкуванню.

Традиційний підхід до вивчення англійської мови передбачає пошук слів у словниках, написання визначень і використання нових лексичних одиниць у реченнях. Записування слів, пояснення викладача, обговорення, запам'ятовування, вікторини, все це досить часто використовується на заняттях, намагаючись допомогти здобувачам вищої освіти вивчити нові лексичні одиниці. Але ці методи не дуже ефективні на відміну від інноваційних.

Викладачам слід подавати лексику в контексті, поєднувати її з читанням та письмовою діяльністю, а також презентувати здобувачам різну лексичну інформацію про слова, які вони вивчають. Зацікавивши здобувачів, їх інтерес значно зросте до теми, яка вивчається.

Висновки. Отже, вивчення іноземної мови стає невід'ємною частиною системи професійної підготовки майбутнього фахівця аграрного сектора, так як знання іноземної мови підвищує їх конкурентоспроможність та мобільність на міжнародному ринку праці, а також сприяє кар'єрному росту.

Міжнародна академічна мобільність здобувачів сприяє підвищенню практичного значення іноземної мови в аграрних закладах вищої освіти, що дає їм можливість отримати сучасні знання чи практичний досвід у закладах освіти багатьох країн. Тому до здобувачів аграрних закладів вищої освіти, які мають можливість проходити стажування за кордоном висувуються додаткові вимоги щодо володіння іноземною мовою.

Сучасні вимоги до іншомовної підготовки майбутніх спеціалістів аграрної галузі неможливо задовольнити без впровадження нових підходів та методів до викладання іноземної мови. Отже, інноваційні методи навчання іноземної мови спрямовані на розвиток та самовдосконалення особистості, розкриття її резервних можливостей і творчого потенціалу, створити умови для ефективного вдосконалення освітнього процесу в аграрній сфері. Використання даних методів сприяє активізації пізнавальної діяльності здобувачів, удосконалює професійні якості майбутніх спеціалістів (здатність аналізувати, працювати в команді та відстоювати власні погляди).

Впровадження інноваційних підходів до навчання англійської мови з використанням мультимедійних засобів навчання дозволяє здобувачам підвищити мотивацію до вивчення іноземної мови; отримати доступ до нових, альтернативних джерел інформації; розвивати самостійну розумову діяльність; вдосконалювати творчу самореалізацію; формувати комунікативні навички, міжкультурну та професійну компетентність. Ці технології допомагають якісно урізноманітнити заняття, зробити його пізнавальним і значно підвищують ефективність професійно орієнтованого змісту дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням» та аграрних закладів вищої освіти.

Можна зробити висновок, що лише тісна взаємодія сукупності окреслених методів навчання забезпечує ефективність підготовки майбутніх фахівців аграрної сфери до професійного іншомовного спілкування.

Література:

1. Гришкова Р.О. Методика навчання англійської мови за професійним спрямуванням студентів нефілологічних спеціальностей. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. 220 с.
2. Ляшенко І.В. Формування готовності майбутніх аграріїв до реалізації міжнародних фахових програм: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ін-т вищ. освіти АПН України. Київ, 2007. 20 с.
3. Ніколаєнко Ю.О. Підготовка студентів аграрних спеціальностей до професійного спілкування в іншомовному середовищі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України. Київ, 2009. 260 с.
4. Наказ Міністерства аграрної політики України від 15.06.05 № 264 «Про затвердження Положення про проведення практики студентів аграрних вищих навчальних закладів України за кордоном». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0855-05>
5. Сура Н. А. Іншомовна професійна компетентність: головні принципи та компоненти процесу навчання професійно-орієнтованого спілкування. Вісник Луганськ. держ. пед. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. 2003. № 4 (60). С. 190–192.
6. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area. URL: http://www.enqa.eu/wpcontent/uploads/2015/11/ESG_2015.pdf.
7. Gavin Dudeney, Nicky Hocky. How to teach English with technology. – Harlow: Person Educated Limited, 2007. –192 p.

References:

1. Hryshkova, R.O. (2015). *Metodyka navchannia anhlijs'koi movy za profesijnym spriamuvanniam studentiv nefilolohichnykh spetsial'nostej: navchal'nyj posibnyk dlia studentiv vyschykh navchal'nykh zakladi* [Methods of teaching English according to the professional direction of students of non-philology majors] Mykolaiv: ChDU im. Petra Mohyly. [in Ukrainian].
2. Liashenko, I.V. (2007). *Formuvannia hotovnosti maibutnikh ahrariiv do realizatsii mizhnarodnykh fakhovykh prohram* [Formation of readiness of future agrarians to implement international professional programs]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Institute of Higher of education of the APN of Ukraine. [in Ukrainian].
3. Nikolaenko, Yu.O. (2009). *Pidhotovka studentiv ahrarnykh spetsialnostei do profesiinoho spilkuvannia v inshomovnomu seredovyshchi* [Preparation of students of agricultural specialties for professional communication in a foreign language environment]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Institute of Ped. of education and adult education of the APN of Ukraine. [in Ukrainian].
4. Nakaz Ministerstva ahrarnoi polityky Ukrainy vid 15.06.05 № 264 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro provedennia praktyky studentiv ahrarnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy za kordonom» [Order of the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine dated June 15, 2005 No. 264 "On the approval of the Regulation on the practice of students of agricultural higher educational institutions of Ukraine abroad"] URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0855-05> [in Ukrainian].
5. Sura, N.A. (2003). *Inshomovna profesiina kompetentnist: holovni pryntsyipy ta komponenty protsesu navchannia profesiino-orientovanoho spilkuvannia* [Foreign language professional competence: main principles and components of the process of learning professionally oriented communication]. *Visnyk Luhansk. derzh. ped. un-tu im. T. H. Shevchenka.- Bulletin of Luhansk State Pedagogical University named after T. G. Shevchenko*, 4 (60), 190-192 [in Ukrainian].
6. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area. URL: http://www.enqa.eu/wpcontent/uploads/2015/11/ESG_2015.pdf.
7. Dudeney, G., & Hocky, N. (2007). *How to teach English with technology*. Harlow: *Person Educated Limited*. [in English].

УДК 004.896:62.973

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1071-1082](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1071-1082)

Скоробогата Маріанна Василівна старший викладач кафедри інтегрованих технологій зварювання та моделювання конструкцій, Національний університет «Запорізька політехніка», вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, 69063, <https://orcid.org/0000-0002-3296-5515>

Бовкун Світлана Анатоліївна старший викладач кафедри інтегрованих технологій зварювання та моделювання конструкцій, Національний університет «Запорізька політехніка», вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, 69063, <https://orcid.org/0000-0001-5478-307X>

Корнієнко Олена Борисівна старший викладач кафедри інтегрованих технологій зварювання та моделювання конструкцій, Національний університет «Запорізька політехніка», вул. Жуковського 64, м. Запоріжжя, 69063, <https://orcid.org/0000-0003-0557-3820>

ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ЗАСОБІВ У ВИКЛАДАННІ ІНЖЕНЕРНОЇ ГРАФІКИ

Анотація. Стаття присвячена вивченню важливості використання мультимедійних засобів у викладанні інженерної графіки. Мета статті – систематизувати та показати ключові переваги використання у педагогічній роботі мультимедійних засобів у процесі викладання студентам інженерної графіки. На основі дослідження сучасної літератури в галузі освіти та технічної підготовки виявлено, що інженерна графіка займає важливе місце у формуванні професійних компетенцій інженерів, вимагаючи від них не лише знань у графічному дизайні та проектуванні, але й розуміння просторових відносин та конструкцій. При цьому, застосування комп'ютерних технологій у цьому процесі сприяє зростанню ефективності навчання, дозволяючи студентам адаптуватися до реалій сучасного технологічного середовища та ринку праці. Аналіз літературних джерел вказує на існування значних викликів, з якими стикається педагогіка у сфері інженерної графіки, включаючи відсутність базових знань у студентів, складнощі з інтеграцією ІТ-інструментів, недостатню кваліфікацію викладачів, обмеження в навчальних програмах, а також ризик втрати балансу між класичними та сучасними методами викладання. Для вирішення цих проблем пропонується активне включення мультимедійних засобів в навчальний процес, що може забезпе-

чити більшу наочність, інтерактивність та доступність матеріалу, а також сприяти оптимізації ролі викладача та адаптації освітнього процесу до індивідуальних потреб студентів. Застосування цих підходів може значно покращити якість та ефективність освіти у сфері інженерної графіки, відповідаючи сучасним освітнім та професійним стандартам. Дослідження використання мультимедійних засобів у викладанні інженерної графіки має значний практичний вплив, оскільки воно сприяє підвищенню ефективності навчання через візуалізацію та інтерактивність, підготовці студентів до роботи з сучасними інженерними інструментами та платформами, та оновленню педагогічних підходів й навчальних програм. Результати такого дослідження стимулюють навчальні заклади до модернізації інфраструктури та навчальних матеріалів, що відповідає сучасним вимогам освіти та ринку праці, тим самим готуючи висококваліфікованих фахівців для ефективного вирішення інженерних задач.

Ключові слова: мультимедійні засоби, цифрові технології, педагогіка, інженерна графіка.

Skorobogataya Marianna Vasylivna Senior Lecturer of the Department of Integrated Technologies of Welding and Modeling of Structures, National University «Zaporizhzhia Polytechnic», Zhukovskiy St., 64, Zaporozhye, 69063, <https://orcid.org/0000-0002-3296-5515>

Bovkun Svitlana Anatolyivna Senior Lecturer of the Department of Integrated Technologies of Welding and Modeling of Structures, National University «Zaporizhzhia Polytechnic», St. Zhukovskiy, 64, Zaporozhye, 69063, <https://orcid.org/0000-0001-5478-307X>

Korniienko Olena Borysivna Senior Lecturer of The Department of Integrated Technologies of Welding and Modeling of Structures, National University «Zaporizhzhia Polytechnic», Zhukovsky St., 64, Zaporozhye, 69063, <https://orcid.org/0000-0003-0557-3820>

THE USE OF MULTIMEDIA TOOLS IN TEACHING ENGINEERING GRAPHICS

Abstract. This article is dedicated to the exploration of the significance of employing multimedia tools in teaching engineering graphics. The objective of the article is to organize and demonstrate the key benefits of using multimedia tools in pedagogical work for teaching engineering graphics to students. Based on a review of contemporary literature in the field of education and technical training, it has been

found that engineering graphics plays a crucial role in developing the professional competencies of engineers, requiring not only knowledge in graphic design and project planning but also an understanding of spatial relationships and structures. Furthermore, the application of computer technologies in this process enhances the effectiveness of learning, enabling students to adapt to the realities of the modern technological environment and job market. Literature analysis indicates significant challenges faced by pedagogy in the field of engineering graphics, including the lack of basic knowledge among students, difficulties in integrating IT tools, insufficient qualifications of instructors, limitations in curricula, and the risk of losing the balance between classical and modern teaching methods. To address these issues, the active inclusion of multimedia tools in the educational process is proposed, which can provide greater clarity, interactivity, and accessibility of the material, as well as facilitate the optimization of the instructor's role and the adaptation of the educational process to the individual needs of students. The application of these approaches can significantly improve the quality and efficiency of education in the field of engineering graphics, meeting contemporary educational and professional standards. The study of the use of multimedia tools in teaching engineering graphics has a significant practical impact as it contributes to enhancing learning efficiency through visualization and interactivity, preparing students to work with modern engineering tools and platforms, and updating pedagogical approaches and curricula. The findings of such research encourage educational institutions to modernize infrastructure and educational materials, aligning with contemporary education requirements and job market demands, thereby preparing highly qualified professionals to effectively solve engineering tasks.

Keywords: multimedia tools, digital technologies, pedagogy, engineering graphics.

Постановка проблеми. У сучасному динамічному світі, де інформаційні технології розвиваються з величезною швидкістю, освітній процес неминуче піддається трансформаціям, спрямованим на підвищення ефективності навчання та розвитку професійних компетенцій студентів. Особливе місце у цьому процесі займає викладання інженерної графіки, яка є фундаментальною дисципліною у підготовці фахівців у галузі інженерії та технологій. Традиційні методи викладання поступово відступають перед обличчям новітніх підходів, серед яких мультимедійні технології займають одне з провідних місць[5].

Сучасні студенти обізнані з основами роботи у простих графічних програмах, вміють створювати, редагувати та зберігати графічні зображення за допомогою комп'ютера. Різні інформаційно-комунікаційні технології стали невід'ємною частиною їхнього щоденного життя, роблячи їх досвід надзвичайно

динамічним та швидкоплинним. Це інформаційне середовище сприяє розвитку особистостей з унікальними характеристиками, відмінними від тих, які мали студенти попередніх поколінь [3].

Використання мультимедійних засобів у викладанні інженерної графіки відкриває нові горизонти для підвищення якості освіти, роблячи навчальний процес більш інтерактивним, візуально привабливим та ефективним. Мультимедійні презентації, віртуальні лабораторії, тривимірне моделювання та інші цифрові інструменти дозволяють студентам краще засвоювати складні концепції, розвивати просторове мислення та творчі здібності. Це не тільки сприяє підвищенню мотивації студентів, але й відкриває широкі можливості для поглиблення знань та вдосконалення практичних навичок у майбутніх інженерів.

З огляду на вищезгадані аспекти, актуальність впровадження мультимедійних технологій у процес викладання інженерної графіки в Україні та інших країнах набуває особливого значення. В контексті сучасних вимог до якості вищої освіти, такий підхід може стати ключовим елементом у розв'язанні задач забезпечення економічного, інформаційного та технологічного розвитку країни [5].

Це дослідження покликане розкрити потенціал мультимедійних засобів у викладанні інженерної графіки та їх вплив на формування професійних компетенцій студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання використання мультимедійних засобів у викладанні інженерної графіки є достатньо освітлене у вітчизняній літературі. Різні автори досліджують цю тему з різних ракурсів, вносячи свій вклад у розвиток цієї галузі. Наприклад, Гнітецька Т.В. та Гнітецька Г.О. [3] у своїй роботі розглядають курс «Інженерна та комп'ютерна графіка» для студентів технічних університетів, підкреслюючи важливість інтеграції сучасних інформаційних технологій в навчальний процес.

Значний вклад у розвиток цієї теми також зробили Савельєва Т. та Пустовой Д. [6, 9], котрі досліджували викладання інженерної графіки з використанням сучасних інформаційних технологій, а також вплив програм 3D-моделювання на підготовку студентів. Їхні роботи висвітлюють потенціал мультимедійних технологій у формуванні професійної спрямованості студентів.

Досвід впровадження дистанційного навчання, представлений у роботі Шкіци Л.Є. та ін. [10], показує, як мультимедійні засоби можуть ефективно використовуватися для вивчення нарисної геометрії, інженерної та комп'ютерної графіки, особливо у контексті сучасних викликів, пов'язаних з дистанційним навчанням.

Окрім того, роботи Батинського А.І. [1], Відіборової О.Є. [2] та інших авторів надають цінні висновки щодо методик та підходів у використанні мультимедійних технологій у навчальному процесі, зокрема, при вивченні інженерної графіки.

Попри достатню кількість літератури з цієї тематики, відчувається нестача систематизованого матеріалу з теми дослідження. Тому, з використанням різних методів наукового пізнання, було проаналізовано, згруповано, систематизовано інформацію і подано у світлі теми дослідження, щоб забезпечити більш глибоке та всебічне розуміння ролі мультимедійних засобів у викладанні інженерної графіки.

Мета статті – систематизувати та показати ключові переваги використання у педагогічній роботі мультимедійних засобів у процесі викладання студентам інженерної графіки.

Виклад основного матеріалу. Інженерна графіка є фундаментальною дисципліною у сфері технічної освіти, яка об'єднує в собі принципи геометрії, проєкційної геометрії та комп'ютерного моделювання для візуалізації та аналізу технічних об'єктів та систем [3]. Основні особливості цієї дисципліни показані на рис.1.

Рис.1. Особливості інженерної графіки та набутих компетенції студентів, що завершили курс «Інженерна графіка»

Розглянемо більш детально особливості навчальної дисципліни «Інженерна графіка»:

– *формування графічного уявлення в процесі навчання курсу «Інженерна графіка»* є ключовою задачею, що вимагає від студентів оволодіння навичками просторового переорієнтування двовимірних зображень, перекодування їх у тривимірні представлення, виконання необхідних перетворень, а також зворотного перекладу тривимірного уявлення в двовимірне. Важливим етапом є також здатність грамотно відображати отримані результати у вигляді креслеників, що відповідають вимогам ЕСКД, що становить основу для розуміння та візуалізації технічних об'єктів і процесів [9];

– *геометричне моделювання*: засвоєння основ геометричного моделювання дозволяє студентам розуміти структуру та форму об'єктів, що вивчаються, забезпечуючи тим самим глибоке розуміння технічних процесів та конструкцій;

– *проекційні методи*: вміння використовувати проекційні методи для візуалізації просторових об'єктів є ключовим навиком, який дозволяє ефективно переносити тривимірні об'єкти на двовимірні поверхні без втрати інформації про їх форму та розміри;

– *комп'ютерне моделювання*: оволодіння навичками комп'ютерного моделювання є невід'ємною частиною сучасної інженерної графіки, дозволяючи створювати точні цифрові прототипи об'єктів для подальших аналізів та модифікацій;

– *нормативна та правова документація*: знання та вміння користуватися нормативними документами є важливим для забезпечення відповідності проектних рішень встановленим стандартам та правилам;

– *розуміння сучасних тенденцій*: ознайомлення з актуальними тенденціями в інформаційних технологіях дозволяє студентам залишатися на передовій науково-технічного прогресу, адаптуючи новітні розробки та методи в своїй професійній діяльності [3].

Знання стандартів, методів проектування, вміння працювати з проектно-технічною документацією та CAD-системами є фундаментальними для роботи сучасних проєктувальників. Випускники технічних ЗВО повинні не тільки володіти навичками роботи з програмним забезпеченням для тривимірного моделювання, але й мати глибокі знання в галузі нарисної геометрії, що є основою для розуміння складних просторових конструкцій та виробництва [9].

Впровадження інформаційних технологій у навчальний процес інженерної графіки не тільки підвищує ефективність освіти, але й розвиває спеціалізовані навички, необхідні для використання сучасних проектних

систем. Освоєння САД-програм сприяє глибшому розумінню просторових відносин і взаємодії деталей у складних конструкціях, що є критично важливим для інженерного проєктування. Водночас збереження фокусу на фундаментальних дисциплінах, таких як нарисна геометрія, забезпечує необхідний баланс між теорією та практикою, підтримуючи високий рівень професійної підготовки випускників [9].

Педагогічний процес у сфері інженерної графіки стикається з низкою труднощів, котрі значно ускладнюють засвоєння студентами навчального матеріалу. Серед основних викликів можна виділити:

– *брак базових знань і навичок*: часто студенти приходять у заклади вищої освіти без необхідного фундаменту в геометрії та кресленні, що є критично важливим для успішного оволодіння інженерною графікою. Така відсутність попередньої підготовки призводить до труднощів у сприйнятті більш складних концептів, необхідних для глибокого розуміння дисципліни [3];

– *інтеграція комп'ютерних технологій*: з впровадженням комп'ютерних технологій у процес викладання інженерної графіки з'являється необхідність вивчення спеціалізованого програмного забезпечення. Таке нововведення може бути особливо складним для студентів, які не мають попереднього досвіду роботи з подібними інструментами. Викладання програмних пакетів часто здійснюється окремо від основного курсу інженерної графіки, що може призвести до розриву між теоретичними знаннями та практичними навичками [1];

– *роль викладача*: проблема може полягати також у недостатній кваліфікації викладачів, які викладають комп'ютерні технології, але не є фахівцями в галузі інженерної графіки, або навпаки – викладачі інженерної графіки можуть не володіти необхідними знаннями в галузі ІТ. Така розбіжність може негативно впливати на якість навчання [1];

– *обмеження навчального плану*: зміни в методиці викладання інженерної графіки за рахунок впровадження комп'ютерних технологій вимагають перегляду навчальних планів. Нерідко стикаємося зі зменшенням кількості годин, відведених на практичні заняття, що може призвести до зниження якості підготовки студентів [1];

– *баланс між традиційними методами та ІТ*: використання графічних редакторів потенційно може змістити акцент у навчальному процесі з традиційних методів викладання на програмні засоби, що може вплинути на глибину розуміння предмету [1].

Ці труднощі вимагають від педагогів гнучкості в підходах до викладання та готовності до інтеграції нових технологій у навчальний процес, забезпечуючи при цьому збереження високих стандартів освітньої діяльності.

Застосування мультимедійних технологій має потенціал значно покращити ситуацію з низкою педагогічних труднощів, з якими стикається викладання інженерної графіки. Оскільки сучасні студенти є активними користувачами інформаційних технологій та мультимедіа, інтеграція цих інструментів у навчальний процес може сприяти кращому засвоєнню матеріалу та подоланню бар'єру відсутності базових знань та навичок. Наприклад, використання візуалізацій та інтерактивних симуляцій допомагає усунути розрив між теоретичними знаннями та практичними навичками, забезпечуючи студентам більш глибоке розуміння складних концептів інженерної графіки [6]. Крім того, залучення мультимедійних засобів дозволяє переосмислити та оптимізувати роль викладача, який може використовувати ці технології для ефективнішого представлення матеріалу, навіть не будучи фахівцем у сфері ІТ. Також, з огляду на обмеження навчального плану, інтеграція мультимедійних засобів може сприяти ефективнішому використанню обмеженого навчального часу, роблячи кожне заняття більш насиченим і продуктивним [6].

Чіткість, лаконічність та доступність мультимедійної інформації сприяють кращому засвоєнню матеріалу, розвитку аналітичного мислення та удосконаленню комп'ютерних навичок студентів. Якісно продумане використання мультимедіа робить заняття більш змістовними, наочними та цікавими, сприяє розвитку навичок роботи в команді [7]. Хоча комп'ютерні програми самі по собі не є панацеєю в освіті, зростання їх ролі обумовлене величезними можливостями візуалізації, що відкриває нові перспективи для заміни традиційних навчальних методик та реалізації принципу наочності у навчанні [7].

Впровадження мультимедійних інструментів дозволяє оновити підхід до вивчення графічних дисциплін, зробити освітній процес більш інтерактивним та ефективним. Електронні видання, інтерактивні системи використовують усі переваги сучасних інформаційних технологій, забезпечуючи якісне та наочне викладення матеріалу. Впровадження інтерактивних технологій дає змогу наочно демонструвати складні геометричні об'єкти та сприяє глибшому розумінню студентами задач інженерного проектування. Мультимедійні програмні засоби не тільки покращують візуалізацію навчального матеріалу, але й стимулюють інтерес та мотивацію студентів, що в кінцевому підсумку сприяє підвищенню якості освіти [8].

Розглянемо ключові переваги використання мультимедійних засобів на рис.2

Рис.2. Ключові переваги мультимедійних засобів у викладанні інженерної графіки

У рамках інженерної освіти, студентам спеціальності «Інженерні технології» надається можливість використання передових мультимедійних технологій для здобуття комплексних знань і навичок у таких критичних сферах, як геодезія, архітектурне проектування, інженерна графіка та ландшафтний дизайн. Широкий спектр спеціалізованого програмного забезпечення, включаючи «Geonics», «Praxis», «3D Tunnel» для геодезичних розрахунків та планування; «Home Plan 5.1.39», «Visicon», «3D House Architect Design Deluxe» для архітектурного дизайну; «Acronhome», «Sketch up», «ArchiCad» для тривимірного моделювання та «Roofmaker-2», «Staircon 340 SP 3» для детального проектування будівельних елементів, а також «Autodesk 3ds Max Design», «T-Flex» для інженерної графіки, забезпечують студентам необхідні інструменти для глибокого занурення в професійну практику [5].

Мультимедійні засоби значно полегшують процес вивчення спеціалізованого програмного забезпечення у галузі інженерних технологій, пропонуючи такі переваги:

- інтерактивність: мультимедійні tutorіали та інтерактивні курси забезпечують студентам можливість «розібратися» з програмами власноруч, спробувати різні функції та інструменти без ризику для реальних проєктів;
- наглядність: відеоуроки та демонстрації можуть показати складні процеси та операції у зрозумілій формі, допомагаючи студентам краще засвоїти матеріал;
- доступність: мультимедійний контент можна переглядати у будь-який час та з будь-якого місця, що дає студентам гнучкість у плануванні навчального процесу;
- варіативність матеріалу: різноманітність мультимедійних ресурсів (тексти, схеми, анімації, відео) дозволяє підібрати найбільш ефективний спосіб подачі інформації для кожного конкретного випадку;
- індивідуальний підхід: мультимедійні засоби дозволяють адаптувати навчання під індивідуальні потреби та темп засвоєння матеріалу кожним студентом;
- інтерактивні вправи та симуляції: студенти можуть віртуально експериментувати з різними налаштуваннями та параметрами в програмах, що збільшує розуміння матеріалу та допомагає краще закріпити навички;
- моделювання реальних ситуацій: симуляції реальних інженерних завдань у мультимедійних програмах дають змогу студентам застосувати теоретичні знання на практиці, що значно покращує розуміння предмету.

Таким чином, мультимедійні засоби сприяють не тільки більш глибокому засвоєнню теоретичних знань, але й розвитку практичних навичок роботи зі спеціалізованим програмним забезпеченням, що є невід'ємною частиною підготовки кваліфікованих інженерів.

Висновки. Інженерна графіка, як важлива складова технічної освіти, відіграє ключову роль у формуванні компетенцій сучасного інженера, забезпечуючи не тільки оволодіння графічними та проєкційними навичками, але й глибоке розуміння просторових взаємодій та конструктивних особливостей технічних об'єктів. Інтеграція комп'ютерних технологій у навчальний процес сприяє підвищенню ефективності освіти та адаптації випускників до вимог сучасного проєктного середовища, забезпечуючи їм необхідні навички для успішної інженерної діяльності.

Педагогічний процес у сфері інженерної графіки зіштовхується з численними проблемами, серед яких відсутність базових знань у студентів, труднощі з інтеграцією комп'ютерних технологій, недостатня кваліфікація викладачів у сферах ІТ та інженерної графіки, обмеження у навчальних планах та втрата балансу між традиційними методами та сучасними ІТ рішеннями. Ці проблеми призводять до розриву між теорією та практикою, знижують ефективність навчального процесу та перешкоджають глибокому засвоєнню

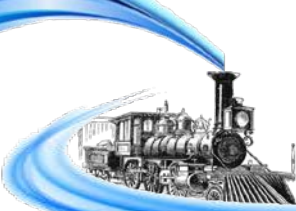

матеріалу студентами. Враховуючи активне використання інформаційних технологій сучасними студентами, залучення мультимедійних засобів може стати важливим кроком у подоланні існуючих перешкод та підвищенні ефективності освітнього процесу.

Використання мультимедійних засобів не тільки допомагає подолати бар'єр відсутності базових знань, але й сприяє глибшому розумінню складних концептів через наочність та інтерактивність навчальних матеріалів. Мультимедійні засоби також відкривають нові можливості для оптимізації ролі викладача, забезпечуючи ефективніше використання навчального часу та адаптацію навчального процесу до індивідуальних потреб кожного студента. Інтеграція мультимедійних технологій, таким чином, може сприяти вирішенню існуючих проблем у викладанні інженерної графіки, роблячи освітній процес більш інтерактивним, ефективним та цікавим для студентів.

Література:

1. Батинський А.І. Використання сучасних інформаційних технологій при вивченні інженерної графіки. Наука і освіта: наук.-практ. журнал, 2008, №8-9, 211-213.
2. Відіборова О.Є. Мультимедійні технології навчання як засіб формування професійної спрямованості студентів у процесі вивчення інженерної графіки. URL: <https://vseosvita.ua/library/multimedijni-tehnologii-navcanna-ak-zasib-formuvanna-profesijnoi-spramovanosti-studentiv-u-procesi-vivcenna-inzenerno-grafiki-168063.html>
3. Гнітецька Т.В., Гнітецька Г.О. Курс «Інженерна та комп'ютерна графіка» для студентів технічних університетів. Інформаційні технології і засоби навчання, 2022, Том 90, №4.
4. Головачук І.П., Величко В.Л., Лелик Я.Р. Прийоми розробки та впровадження електронного засобу навчального призначення з дисципліни «Інженерна графіка». Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво, Луцьк, 2017, №27. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153588304.pdf>
5. Дубініна Н.В. Модель застосування мультимедійних технологій у підготовці майбутніх інженерів-будівельників. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/3617/1/2.pdf>
6. Мацюк І., Савельєва Т., Пустовой Д. Викладання інженерної графіки з використанням сучасних інформаційних технологій. Матеріали конференцій МЦНД, 2020, 37-41. URL: <https://doi.org/10.36074/07.08.2020.v2.07>
7. П'яст Н.Й., Цимбал О.А. Використання мультимедійних засобів навчання на заняттях української мови професійного спілкування. 2018. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Zimbal.php>
8. Ребрій А.М., Рибенко І.О. Впровадження інформаційних технологій в навчальний процес. URL: <http://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/8605/1/8.pdf>
9. Савельєва Т., Пустовой Д. Використання програм 3D-моделювання у викладанні інженерної та комп'ютерної графіки. Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти, Слов'янськ, 2021, Вип. 14 (Ч. 2).
10. Шкіца Л.Є., Павлик І.В., Корнута О.В., Пригоровська Т.О., Стовбенко М.Є. Досвід впровадження дистанційного навчання з нарисної геометрії, інженерної та комп'ютерної графіки. Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ, 2013, №1(46). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/80561287.pdf>

References:

1. Batynskiy, A.I. (2008). Vykorystannia suchasnykh informatsiynykh tekhnolohii pry vyvchenni inzhenernoi hrafiky [The use of modern information technologies in the study of engineering graphics]. *Nauka i osvita: nauk.-prakt. zhurnal*, (8-9), 211-213 [in Ukrainian].
2. Vidiborova, O.Ye. (n.d.). Multymediini tekhnolohii navchannia yak zasib formuvannia profesiinoi spryamovanosti studentiv u protsesi vyvchennia inzhenernoi hrafiky [Multimedia teaching technologies as a means of forming the professional orientation of students in the process of studying engineering graphics]. Retrieved from <https://vseosvita.ua/library/multimedijni-tehnologii-navcanna-ak-zasib-formuvanna-profesijnoi-spramovanosti-studentiv-u-procesi-vivcenna-inzenernoi-grafiki-168063.html> [in Ukrainian].
3. Hnietetska, T.V., & Hnietetska, H.O. (2022). Kurs "Inzhenerna ta kompiuterna hrafika" dlia studentiv tekhnichnykh universytetiv [The course "Engineering and Computer Graphics" for students of technical universities]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*, 90(4). [in Ukrainian].
4. Holovachuk, I.P., Velychko, V.L., & Lelyk, Ya.R. (2017). Pryiomy rozrobky ta vprovadzhennia elektronnoho zasobu navchalnoho pryznachennia z dystsypliny "Inzhenerna hrafika" [Techniques for developing and implementing an electronic educational tool in the discipline "Engineering Graphics"]. *Kompiuterno-intehrovani tekhnolohii: osvita, nauka, vyrobnytstvo*, (27). Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/153588304.pdf> [in Ukrainian].
5. Dubinina, N.V. (n.d.). Model zastosuvannia multymediynykh tekhnolohii u pidhotovtsi maibutnykh inzheneriv-budivelnikiv [The model of multimedia technologies application in training future civil engineers]. Retrieved from <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/3617/1/2.pdf> [in Ukrainian].
6. Matsiuk, I., Savelieva, T., & Pustovoi, D. (2020). Vykladannia inzhenernoi hrafiky z vykorystanniam suchasnykh informatsiynykh tekhnolohii [Teaching engineering graphics using modern information technologies]. *Materialy konferentsii MTsND*, 37-41. DOI: 10.36074/07.08.2020.v2.07 [in Ukrainian].
7. Piast, N.Yi., & Tsymbal, O.A. (2018). Vykorystannia multymediynykh zasobiv navchannia na zaniattiakh ukraïnskoi movy profesiinoho spilkuvannia [The use of multimedia teaching tools in classes of Ukrainian professional language]. Retrieved from <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Zimbal.php> [in Ukrainian].
8. Rebrii, A.M., & Rybenko, I.O. (n.d.). Vprovadzhennia informatsiynykh tekhnolohii v navchalnyi protses [Implementation of information technologies in the educational process]. Retrieved from <http://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/8605/1/8.pdf> [in Ukrainian].
9. Savelieva, T., & Pustovoi, D. (2021). Vykorystannia prohram 3D-modeliuvannia u vykladanni inzhenernoi ta kompiuternoï hrafiky [The use of 3D modeling programs in teaching engineering and computer graphics]. *Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodolohichni aspekty*, Sloviansk, Vyp. 14 (Ch. 2). [in Ukrainian].
10. Shkitsa, L.Ye., Pavlyk, I.V., Kornuta, O.V., Pryhorovska, T.O., & Stovbenko, M.Ye. (2013). Dosvid vprovadzhennia dystantsiinoho navchannia z narysnoi heometrii, inzhenernoi ta kompiuternoï hrafiky [Experience in implementing distance learning in descriptive geometry, engineering, and computer graphics]. *Rozvidka ta rozrobka naftovykh i hazovykh rodovyshch*, 1(46). Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/80561287.pdf> [in Ukrainian].

УДК 378

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1083-1090](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1083-1090)

Теличко Наталія Вікторівна доктор педагогічних наук, професор кафедри англійської мови, літератури з методиками навчання, Мукачівський державний університет, вул. Ужгородська, 26, м. Мукачево, 89600, тел.: (050) 535-32-59, <https://orcid.org/0000-0002-1779-333X>

Рогульська Оксана Олександрівна доктор педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови, літератури з методиками навчання, Хмельницький національний університет, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, 19016, тел.: (096) 886-08-29, <https://orcid.org/0000-0001-5603-0274>

КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ОБІЗНАНІСТЬ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК СФОРМОВАНOSTІ ГУМАНІТАРНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Анотація. У статті привернуто увагу до культурологічних проблем освіти і виховання як результату системного і полісистемного розгляду зв'язків освіти і культури, що є особливо актуальним для вчителів гуманітарних дисциплін, зокрема вчителя іноземних мов, який за своїм покликанням є не лише носієм гуманітарних цінностей як представника людинотворчої професії, а й транслятором гуманітарних знань та сучасного гуманітарного світогляду; обґрунтовано, що метою гуманітарної освіти є духовна культура, у якій людина відтворює себе у своїй людській цінності, у повноті своїх переживань, роздумів і мрій; пізнає суспільство на різних етапах його історії, осмислює феномен культури, сенс свого існування та існування інших людей, що дозволяє їй адаптуватися до сучасного суспільства.

У статті актуалізовано увагу на важливому завданні іншомовної професійно-орієнтованої підготовки, яке передбачає розширення культурологічних знань, культурологічної обізнаності здобувачів освіти, залучення їх до культурних цінностей, знайомство з кращими творами світового мистецтва, формування навичок толерантної поведінки у різних життєвих ситуаціях.

Обґрунтовано, що формування культурологічної компетенції відображає сучасну тенденцію гуманізації та гуманітаризації освіти, сприяючи досягненню відповідних цілей - наближає до іншої культури, підвищує рівень освіти того, хто вивчає англійську мову на професійному рівні, у процесі оволодіння новими соціокультурними знаннями розширює його світогляд,

забезпечує ефективне управління як комунікативною діяльністю, так і особистою поведінкою.

Досліджено, що для формування у студентів сучасних знань про культуру, реалії життя в іншомовних країнах, адекватної поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях, тобто соціокультурної обізнаності, необхідно активніше впроваджувати культурологічний підхід до вивчення іноземної мови, оскільки він сприяє формуванню глобального мислення студентів та створює інтелектуальну базу для їхньої майбутньої професійної діяльності.

Заначено, що формування культурологічної обізнаності є заздалегідь спланованим результатом педагогічної діяльності у процесі викладання професійно-орієнтованих дисциплін, який досягається за допомогою різних прийомів, методів та засобів навчання.

Ключові слова: культурологічна обізнаність, культурологічний підхід, гуманітарна культура, іншомовна культура, гуманітарні цінності, соціокультурна компетенція, аутентичні матеріали.

Telychko Natalia Viktorivna doctor of pedagogical sciences, professor Department of English language and literature with teaching methods, Mukachevo State University, St. Uzhgorodskaya, 26, Mukachevo, 89600, tel.: (050) 535-32-59, <https://orcid.org/0000-0002-1779-333X>

Rogulska Oxana Oleksandrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor Department of English language and literature with teaching methods, Khmelnytskyi National University, str. Instytutska, 11, Khmelnytskyi, 19016, tel.: (096) 886-08-29, <https://orcid.org/0000-0001-5603-0274>

CULTURAL AWARENESS AS A DETERMINING FACTOR OF THE FORMATION OF THE HUMANITARIAN CULTURE OF THE FUTURE TEACHER OF FOREIGN LANGUAGES

Abstract. The article draws attention to the cultural problems of education and upbringing as a result of a systemic and polysystemic consideration of the links between education and culture, which is especially relevant for teachers of humanitarian disciplines, in particular, a teacher of foreign languages, who by his vocation is not only a bearer of humanitarian values as a representative of humanitarian profession, but also a translator of humanitarian knowledge and a modern humanitarian worldview; the goal of humanistic education is a universal culture, and which a person creates himself and his human value, and the fullness of all his fears, thoughts and dreams; recognizes society at the final stage of its ictopia,

defines the phenomenon of cults, the value of its existence and the existence of other people, which allows it to adapt to the modern society has been substantiated.

The article focuses on the important task of foreign language professionally oriented training, which involves the expansion of cultural knowledge, cultural awareness of education seekers, their involvement in cultural values, acquaintance with the best works of world art, and the formation of tolerant behavior skills in various life situations.

It is substantiated that the formation of cultural competence reflects the modern trend of humanization and humanization of education, contributing to the achievement of the corresponding goals - bringing closer to another culture, raising the level of education of those who study English at a professional level, in the process of mastering new socio-cultural knowledge, expanding their worldview, ensuring effective management both communicative activity and personal behavior.

It has been investigated that in order to form students' modern knowledge about culture, the realities of life in foreign-speaking countries, adequate behavior in various life situations, that is, socio-cultural awareness, it is necessary to more actively implement a cultural approach to learning a foreign language, as it contributes to the formation of students' global thinking and creates an intellectual base for their future professional activities.

It is assumed that the formation of cultural awareness is a pre-planned result of pedagogical activity in the process of teaching professionally oriented disciplines, which is achieved with the help of various techniques, methods and means of education.

Keywords: cultural awareness, cultural approach, humanitarian culture, foreign language culture, humanitarian values, socio-cultural competence, authentic materials.

Постановка проблеми. «Формула» нової школи містить не лише зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві, а й умотивованого вчителя, який має свободу творчості та розвивається професійно, а також сучасне освітнє середовище, спрямоване на загальнокультурний, інтелектуальний розвиток їхньої особистості.

Особливо важливо це для вчителів гуманітарних дисциплін, зокрема вчителя іноземних мов, які за своїм покликанням є не лише носіями гуманітарних цінностей як представники людинотворчої професії, а й трансляторами гуманітарних знань та сучасного гуманітарно світогляду. Адже, метою гуманітарної освіти є духовна культура, у якій людина відтворює себе у своїй людській цінності, у повноті своїх переживань, роздумів і мрій; пізнає суспільство на різних етапах його історії, осмислює

феномен культури, сенс свого існування та існування інших людей, що дозволяє їй адаптуватися до сучасного суспільства [3, с. 100].

Принагідно зазначимо, що іншомовна культура – частина загальної культури людства, якою майбутній фахівець може оволодіти в процесі комунікативної освіти в освітньому (соціальному), розвивальному (психологічному), виховному (педагогічному) та пізнавальному (культурологічному) аспектах. У цьому контексті заслуговує на увагу впровадження культурологічного підходу до процесу фахової підготовки, зокрема, майбутнього вчителя іноземних мов.

Це дає підставу вважати, що важливість культурологічного підходу до формування всього змісту освіти, тому що для нього гуманітарна культура “є упорядкована сукупність загальнолюдських ідей, ціннісні орієнтації та якості особистості, універсальні способи пізнання та гуманістичні технології професійної діяльності”.

Узагальнюючи окреслене, вважаємо, що завданням іншомовної підготовки має стати розширення культурологічних знань, культурологічної обізнаності здобувачів освіти, що передбачає залучення їх до культурних цінностей, знайомство з кращими творами світового мистецтва, формування навичок толерантної поведінки у різних життєвих ситуаціях. В свою чергу, це спонукає створювати умови для зосередження уваги студентів на загальнолюдських цінностях; сприяти зростанню інтересу до чужої культури і мови та подоланню культуроцентризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової та методичної літератури, дотичної до проблеми дослідження дозволяє з’ясувати, що теоретичні засади проблеми досліджуються Д.В.Будняк, С.У.Гончаренком, С.Н.Денисенко, Г.В.Онкович, Н. В. Осадчою, Л.П.Пуховською та іншими. Проблема важливості культури для навчання й виховання, тобто педагогічному аспекту цього поняття, присвячені роботи І.А.Зязюна, М.П.Лещенко, Г.В.Онкович та ін.

Грунтовні дослідження Л.Масол, Л.Волинської, М.Левченка, М.Резниченка, Л.Хомич дозволяють не лише реалізувати культурологічний потенціал окремих академічних дисциплін, але й закласти основи інтеграції на міжпредметному рівні.

Всі науковці одностайні в тому, що саме впровадження культурологічного підходу до підготовки майбутніх вчителів іноземних мов зокрема сприяє формуванню у них соціокультурної компетенції. Проте, здійснений аналіз наукових досліджень проблеми сформованості гуманітарної культури майбутнього вчителя іноземних мов переконує нас у потребі більш ґрунтового аналізу проблеми культурологічної обізнаності.

Мета статті полягає в обґрунтуванні важливості культурологічної обізнаності майбутніх вчителів іноземних мов, як одного з визначальних

чинників формування їх гуманітарної культури; в окресленні умов педагогічної діяльності у процесі викладання професійно-орієнтованих дисциплін, які сприяють інтеграції в зміст освіти країнознавчих та культурологічних знань як комунікативного компонента у системи підготовки майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу. Одним із центральних стратегічних завдань розвитку фахової підготовки майбутнього вчителя іноземних мов сьогодні постає оновлення її змісту, підвищення рівня її якості у зв'язку з процесами глобалізації та потребою формування сприятливих умов для особистісного розвитку людини, її соціалізації у середовищі, якому притаманна наявність представників різних націй та культур, та інтеграції в зміст освіти країнознавчих знань як комунікативного компонента.

Аналіз філософсько-культурологічної, психолого-педагогічної літератури дає підстави констатувати постійне зростання уваги до культурологічних проблем освіти і виховання як результату системного і полісистемного розгляду зв'язків освіти і культури.

Формування культурологічної компетенції відображає сучасну тенденцію гуманізації та гуманітаризації освіти, сприяючи досягненню відповідних цілей - наближає до іншої культури, підвищує рівень освіти того, хто вивчає англійську мову на професійному рівні, у процесі оволодіння новими соціокультурними знаннями розширює його світогляд, забезпечує ефективне управління як комунікативною діяльністю, так і особистою поведінкою.

Принагідно зазначимо, що зміна соціокультурного контексту вивчення іноземних мов у європейських країнах та рекомендації Ради Європи з мовної освіти визначили нове соціальне замовлення суспільства в галузі освіти, зокрема щодо оволодіння ІМ, яке передбачає не лише навчання іншомовного спілкування, але й формування особистості на стику культур, готової до міжкультурного спілкування та здатної ефективно вирішувати інтеркультурні непорозуміння і конфлікти. Це означає, що майбутні фахівці мають усвідомлювати спільні та відмінні риси рідної й іншомовної культур для успішної участі в діалозі культур [1, с. 34].

Ведучи мову далі, підкреслимо, що оновлення змісту навчання іноземних мов пов'язується із деякими змінами у стратегічних напрямках розвитку сучасної вищої освіти - спрямуванням навчальної діяльності на вироблення в здобувачів необхідних життєвих компетентностей (*life skills*), що в майбутньому давали б змогу випускникам – майбутнім фахівцям, комфортно почуватися в сучасному світовому мультинаціональному і полікультурному просторі.

Нам імпонує думка, що освіта, як така, передбачає введення людини до світу культури на різних етапах її життя. У самому загальному вигляді освіту

можна охарактеризувати як оволодіння культурою різних видів діяльності та спілкування. Культура при такому підході означає не що інше, як освіту – оволодіння знаннями, історично відібраними зразками діяльності та соціального спілкування. До освіти культура включена у вигляді словесних, знаковосимволічних узагальнених форм, що фіксують когнітивну, нормативно-ціннісну, естетичну значущість речей та явищ, їх споживчу користь.

Разом з тим, зближення понять “освіта” та “культура” не означає їх повного ототожнювання. Аналіз анкет студентів, їхні творчі роботи та власний багаторічний досвід фахової підготовки майбутніх вчителів іноземних мов свідчать, що саме впровадження культурологічного підходу до навчання сприяє формуванню їх культурологічної обізнаності та соціокультурної компетенції [2, с. 48].

На нашу думку, причиною виникнення прогалин у культурологічній обізнаності студентів філологічних спеціальностей, які готують майбутніх вчителів іноземних мов є поширена практика супроводжувати вивчення країнознавчих тем суто фактологічним матеріалом.

При цьому поза увагою викладача залишаються історичні події та культурні явища, їх вплив на розвиток нації та формування національної самосвідомості, позаяк, культура має поставати не тільки як перелік дат, набір пам’ятників та знаменитих імен, а вона покликана впливати на душі та почуття студентів, формувати їхній внутрішній світ, виховувати почуття прекрасного, сприяти залученню до сприйняття кращих витворів світового мистецтва.

Узагальнення знань студентів у сфері іншомовної культури, бесіди з викладачами щодо відмінного від нашого стилю життя, цінностей, норм поведінки в різних життєвих ситуаціях, свідчать, що за відсутності достовірної наукової інформації про все це як студенти, так і їхні викладачі дізнаються з фільмів, які дивляться по телебаченню.

Ми переконані в тому, що для формування у студентів сучасних знань про культуру, реалії життя в іншомовних країнах, адекватної поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях, тобто соціокультурної обізнаності, необхідно активніше впроваджувати культурологічний підхід до вивчення іноземної мови, оскільки він сприяє формуванню глобального мислення студентів та створює інтелектуальну базу для їхньої майбутньої професійної діяльності.

Слід зазначити, що в рамках культурологічного підходу до навчання англійської мови, обговорюючи соціокультурні аспекти в житті британського чи американського суспільства, ми постійно звертаємось до реалій нашого сучасного буття в Україні, що сприяє формуванню національної самосвідомості студентів, виробленню позитивного ставлення до соціально-економічних змін, які відбуваються в нашій країні [4, с. 3-4].

На наше переконання, формування культурологічної обізнаності є заздалегідь спланованим результатом педагогічної діяльності у процесі викладання професійно-орієнтованих дисциплін, який досягається за допомогою різних прийомів, методів та засобів навчання. Соціокультурний компонент тренується через аутентичні матеріали, наочні посібники, аудіовізуальні засоби.

До переваг використання іншомовних аутентичних матеріалів в освітньому процесі можна віднести те, що вони мають справжню освітню цінність, оскільки містять інформацію про все, що трапляється в світі; відображають усі зміни, які відбуваються у мові; можуть бути ефективно використані для розвитку навичок усіх видів мовленнєвої діяльності (читання, говоріння, аудіювання); до них належать різні за видами тексти (статті, книги, газети тощо), які мають різні мовні стилі; автентичні матеріали підвищують комунікативну та пізнавальну мотивацію студентів, оскільки є цікавими та корисними, хоча часом і не зовсім простими для розуміння і потребують лінгвостилістичного та лінгвокраїнознавчого аналізу та коментаря; наближають студентів до реального життя, реальної іноземної мови та культури народу-носія цієї мови.

Для реалізації культурологічних цілей використання автентичних матеріалів можуть бути запропоновані блоги, брошури, календарі і розклади, показники, вивіски, карти, меню, повідомлення про погоду, листи, розповіді та вірші, щоденники студентів, есе, статті з газет і журналів, бюлетені, романи, інтерв'ю, бесіди, ток-шоу, реклама по телебаченню, радіо, відео-кліпи, фрагменти фільмів, ситуативні мультиплікаційні фільми, телевізійні шоу, що торкаються відомих тем, повнометражні фільми, матеріали радіо- і телепередач, які полегшують сприйняття іншомовної інформації та долучають користувача до культури тієї чи іншої країни тощо.

Висновки. Таким чином, здійснивши аналіз філософсько-культурологічної, психолого-педагогічної літератури, врахування власного професійного досвіду дає підстави констатувати постійне зростання уваги до культурологічних проблем освіти, зокрема, до культурологічної обізнаності майбутніх вчителів іноземних мов, яку можна вважати одним з визначальних чинників формування їх гуманітарної культури.

Література:

1. Ніколаєва С. Сучасні підходи до реалізації міжкультурної іншомовної освіти. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2018. Вип. 162(66). С. 31–36.
2. Овчарук О. В. Особистість у просторі культури: навчальний посібник. Київ: НАКККіМ, 2019. 136 с.
3. Силадій І. Гуманізація і гуманітаризація освіти в контексті її демократизації. *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Т. Шевченка. Серія: Педагогіка*. 2020. Вип. 13. С. 93–102.
4. Федоренко С. В. Концептуальні підходи до визначення феноменологічного поняття «гуманітарна культура». *Психолого-педагогічні науки*. 2012. Вип. 5. С. 1–4.

References:

1. Nikolaieva, S. (2018). Suchasni pidkhody do realizatsii mizhkulturnoi inshomovnoi osvity [Modern approaches to the implementation of intercultural foreign language education]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, 162(66), 31–36 [in Ukrainian].
2. Ovcharuk, O.V. (2019). Osobystist u prostori kultury [Personality in the space of culture]. Kyiv: NAKKKiM [in Ukrainian].
3. Syladii, I. (2020). Humanizatsiia i humanitaryzatsiia osvity v konteksti yii demokratyzatsii [Humanization and humanitarianization of education in the context of its democratization]. *Naukovyi visnyk Kremenetskoï oblasnoi humanitarno-pedahohichnoi akademii im. T. Shevchenka. Serii: Pedahohika - Scientific Bulletin of the Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Academy named after T. Shevchenko. Series: Pedagogy*, 13, 93–102 [in Ukrainian].
4. Fedorenko S.V. (2012). Kontseptualni pidkhody do vyznachennia fenomenolohichnoho poniattia «humanitarna kultura» [Conceptual approaches to defining the phenomenological concept of "humanitarian culture"]. *Psykhologo-pedahohichni nauky - Psychological and pedagogical sciences*, 5, 1–4 [in Ukrainian].

УДК 376.331.23:159.922.73

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1091-1100](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1091-1100)

Чекан Оксана Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної та спеціальної освіти, Мукачівський державний університет, вчитель-логопед логопедичного пункту управління освіти, культури, молоді та спорту виконавчого комітету Мукачівської міської ради, <https://orcid.org/0000-0002-3480-6366>

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. Стаття «Психологічні засади розвитку мовлення дітей дошкільного віку» досліджує ключові аспекти формування мовленнєвих навичок у дітей дошкільного віку. Автор розглядає вплив фізіологічних, психологічних, соціальних та культурних факторів на розвиток мовлення дошкільників. У статті детально аналізуються висновки відомих психологів, таких як Ж. Піаже, В. Штерн і Ф. де Соссюр, щодо процесу формування мовленнєвої компетенції дітей дошкільного віку. Розкривається значення етапів розвитку мовлення та виявляються основні механізми, що лежать в основі цього процесу. Надається огляд сучасних досліджень у цій області та висвітлюються перспективи подальших досліджень. Автор досліджує вплив різноманітних чинників, таких як фізіологічні особливості, психологічні та соціокультурні впливи, на процес розвитку мовлення. Окрім того, у статті надається огляд сучасних досліджень у галузі розвитку мовлення дошкільників та розглядаються перспективи подальших досліджень. Зрозуміння цих аспектів важливо не лише для психологів та педагогів, але й для батьків, щоб забезпечити належну підтримку та стимулювання мовленнєвого розвитку у дітей дошкільного віку. Стаття сприяє поглибленню розуміння цього процесу та розробці ефективних освітніх та виховних практик для підтримки розвитку мовлення у дітей дошкільного віку. Показано, що розвиток мовлення включає в себе не лише фізіологічні та психологічні аспекти, але й взаємодію з соціальним середовищем та культурним контекстом. Важливо враховувати, що мовленнєва діяльність дитини дошкільного віку є активним процесом, який відбувається через інтеракцію з навколишнім світом. Стаття спрямована на психологів, педагогів та батьків, які цікавляться питанням розвитку мовлення у дітей дошкільного віку, бажають більш глибоко зрозуміти цей процес для покращення освітніх та виховних практик. Дослідження цієї теми не лише розкриває загальні закономірності

розвитку мовлення, але й надає підґрунтя для розробки ефективних методик та програм розвитку мовлення у дошкільному віці, сприяючи гармонійному розвитку особистості дитини дошкільного віку.

Ключові слова: мовлення, діти дошкільного віку, розвиток, психологія, мовна компетенція, психолінгвістика, Ж. Піаже, В. Штерн, Ф. де Соссюр, соціальні та культурні впливи, етапи розвитку мовлення.

Chekan Oksana Ivanivna candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor the Department of Preschool and Special Education, Mukachevo State University, <https://orcid.org/0000-0002-3480-6366>

PSYCHOLOGICAL PRINCIPLES OF SPEECH DEVELOPMENT IN PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. The article «Psychological Foundations of Preschool Children's Speech Development» explores key aspects of forming language skills in preschool-aged children. The author examines the influence of physiological, psychological, social, and cultural factors on the development of preschoolers' speech. The article meticulously analyzes conclusions drawn by prominent psychologists such as Jean Piaget, Wolfgang Stern, and Ferdinand de Saussure regarding the process of forming language competence in preschool-aged children. It elucidates the significance of language development stages and identifies the fundamental mechanisms underlying this process. The article provides an overview of contemporary research in this field and highlights prospects for further investigation. The author investigates the impact of various factors, including physiological peculiarities, psychological factors, and socio-cultural influences, on the process of language development. Additionally, contemporary research in the domain of preschoolers' language development is surveyed, and future research directions are discussed. Understanding these aspects is crucial not only for psychologists and educators but also for parents aiming to provide adequate support and stimulation for language development in preschool-aged children. The article contributes to a deeper understanding of this process and the development of effective educational practices to support language development in preschoolers. It is demonstrated that language development encompasses not only physiological and psychological aspects but also interaction with the social environment and cultural context. It is essential to recognize that preschoolers' language activities involve an active process facilitated through interaction with the surrounding world. The article targets psychologists, educators, and parents interested in the subject of language development in preschool-aged children, aiming for a deeper comprehension of this process to enhance educational and parenting practices. Research in this area not only unveils general patterns of language

development but also provides a foundation for designing effective methodologies and programs for language development in preschoolers, fostering the harmonious development of a child's personality.

Keywords: language, preschool children, development, psychology, language competence, psycholinguistics, Jean Piaget, Vygotsky, Ferdinand de Saussure, social and cultural influences, stages of language development.

Постановка проблеми. Мовленнєвий розвиток дитини, так само як і інші психічні процеси особистості, визначається її психологічними особливостями. Від цих особливостей залежать швидкість та характер розвитку мовлення у дитини, а також можливі порушення цього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологи, такі як Л. Виготський, С. Рубінштейн, О. Запорожець, Г. Костюк, Л. Калмикова, Т. Піроженко, І. Синиця та інші, досліджують психологічні аспекти формування та розвитку мовлення дитини. Вони вказують на те, що мовлення як психологічний процес в значній мірі визначається майстерністю мовця у володінні конкретною мовою. Отже, мова і мовлення мають взаємозв'язок. Поняття "мова" і "мовлення" отримали психологічну характеристику як у класичній психології (Б. Баєв, А. Богуш, Л. Виготський, С. Рубінштейн, О. Потєбня, Г. Костюк, І. Синиця, Ж. Піаже, Ф. де Соссюр, Д. і Р. Кац, В. Штерн та інші), так і в сучасній та дитячій психології (Л. Калмикова, В. Котирло, Н. Харченко, Т. Піроженко та інші).

Мета статті – дослідження психологічних засад розвитку мовлення дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Видатний психолог ХХ століття, Л. Виготський, є засновником вивчення розвитку мовлення дітей як одного з ключових психічних процесів у класичній дитячій психології [1].

Згідно з аналізом його праць, варто відзначити, що Л. Виготський розробив новаторську і комплексну теорію розвитку мисленнєво-мовленнєвого процесу у дітей дошкільного віку. У своїх дослідженнях він детально вивчив внутрішню психофізіологічну організацію процесу формування мовлення та визначив фази мисленнєвої діяльності, що лежать в основі породження мовленнєвого висловлювання. Багато подальших моделей формування мовленнєвого висловлювання, розроблених у 1960-1970 роках, ґрунтувалися на концепціях, запропонованих Виготським. Крім того, він досліджував проблему розвитку наукових понять у дітей, взаємозв'язок між навчанням та когнітивним розвитком, а також мовленнєво-культурний розвиток дітей, який відбувається як у нормальних, так і в аномальних умовах.

Л. Виготський дослідив та описав закономірності розвитку психіки в процесі онтогенезу, зосереджуючись на ролі та значенні мови як засобу

регуляції психічної діяльності. Це стосується як безпосередньої взаємодії з дорослими у процесі спілкування, так і поступового оволодіння дитиною досвідом мовленнєвої діяльності, включаючи перехід цього досвіду з зовнішнього плану у внутрішній. За думкою Виготського, такий процес приводить до можливості внутрішнього програмування дій людини, у тому числі й мовленнєвих, і внутрішньої регуляції її поведінки. Таким чином, людина здатна керувати своєю поведінкою, включаючи мовленнєву, завдяки процесу інтеріоризації мовлення у мовленнєвій діяльності.

У своїх дослідженнях, Л. Виготський тлумачив мовлення з погляду діяльності, мотивації, евристичності, соціального та предметного контексту. Він розробив унікальну фазово-ступеневу теорію процесу мовленнєвого продукування, яка лягла в основу подальших моделей висловлювання, розроблених його нащадками. Протягом всіх своїх наукових праць вчений підтримував ідею, що основою мотивації до мовленнєвої діяльності є потреба у спілкуванні. Ця потреба викликає мотивацію, і разом із виникненням потреби виникають емоції [2]. Учений різнобічно схарактеризовано психологію мовлення у його фундаментальній праці «Мовлення і мислення» [Виготський Л. С.: Мислення і мова, психологічні дослідження, 1-е вид. 1934 р.]. Вивчаючи розвиток внутрішнього мовлення у дитини, Л. Виготський розкрив психологічну природу всіх мовленнєвих функцій.

За Л. Виготським, первинною формою внутрішнього мовлення є голосне мовлення, яким дитина супроводжує свої дії, ніби розмовляючи сама із собою. У межах голосного мовлення формується нова мовленнєва функція - функція організації та регуляції діяльності та мислення. Поступово мовлення стає скороченим, згорнутим, шепітним і переходить у внутрішнє мовлення, при цьому змінюються і його функції. На пізньому етапі дошкільного віку, за Л. Виготським, народжується центральне новоутворення у психічному розвитку дитини - планувальна мовленнєва функція, яка стає «вожаком» усієї діяльності. Розвиток планувальної функції мовлення впродовж дошкільного віку, за його концепцією, включає три етапи: планування для інших (дитина повертається до дорослих і називає свою майбутню діяльність); планування для себе (дитина промовляє до себе, що вона буде робити); внутрішньо-мовленнєве планування.

Л. Виготський висвітлив перехід від голосного до внутрішнього мовлення та розвиток планувальної функції мовлення як ключові етапи у цьому процесі. Він описав мовлення як явище, що характеризується предметним мотивом, цілеспрямованістю та евристичним характером, а також складається з послідовних фаз, включаючи орієнтування, планування, реалізацію плану та контроль. Теорія Л. Виготського набуває особливого значення для дітей з особливими освітніми потребами. Розуміння процесів

формування мовлення та їх впливу на психічний розвиток дитини дозволяє розробляти цілеспрямовані та ефективні підходи до розвитку мовленнєвих навичок у дітей з аутистичними порушеннями, що сприяє їхньому психічному розвитку.

Для кращого розуміння психологічних основ розвитку мовлення дітей дошкільного віку ми можемо звернутися до теорії швейцарського психолога Ж. Піаже про розвиток інтелектуальних операцій. Результати його досліджень у галузі експериментальної психології, зокрема, в науковій праці "Мовлення та мислення дитини", можуть надати цінний внесок у наше розуміння процесів формування та розвитку мовлення у дітей [3]. Жан Піаже надав цінні уявлення про те, як мовлення розвивається у дітей та як воно пов'язане з їхнім когнітивним розвитком. Він виявив, що мовлення дітей має тісний зв'язок з їхньою здатністю до егоцентричного мислення, що відіграє ключову роль у їхньому подальшому загальному розвитку. Під час своїх досліджень Жан Піаже зосереджувався на розвитку інтелекту дітей, виявляючи зміни, що відбуваються під час стадій аутизму та егоцентризму, які пов'язані з соціалізацією. Важливо відзначити, що він аналізував егоцентричне мислення через призму егоцентричного мовлення. У перших роках своєї дослідницької діяльності Жан Піаже прийшов до висновку, що до 7-8 років дитина має обмежене логічне мислення. Він підкреслив, що у дошкільному віці дитина сприймає світ здебільшого через свій власний егоцентричний погляд, і ще не здатна повноцінно усвідомлювати інші погляди або поняття. Мислення дитини дошкільного віку, за словами Піаже, є алогічним та синкретичним, оскільки воно формується більше на основі особистого досвіду та сприйняття, ніж на логічних чи абстрактних міркуваннях.

Лев Виготський висловив критику відомої теорії "егоцентричного мовлення" Жана Піаже, в якій він розглядав дві функції мовлення - егоцентричну та соціалізовану. У 1923 році Жан Піаже опублікував роботу, присвячену розвитку функцій мовлення у дітей. Аналізуючи функції дитячого мовлення в дошкільному віці, вчений намагався відповісти на питання: "Які потреби намагається задовольнити дитина у процесі розмови?". Для вирішення цього ключового питання Жан Піаже розробив новий метод дослідження - клінічну бесіду, завдяки якій він міг вивчити приховані процеси, що стимулюють їх зовнішні вияви. За допомогою цього методу було встановлено, що інтелект у дитини виникає задовго до того, як вона починає говорити. Подальші дослідження мовлення вченим здійснювалися в "Будинку малюка" Інституту Жана-Жака Руссо.

За словами Жана Піаже, дитина говорить лише для себе, не звертаючи уваги на погляди співрозмовника і не намагаючись вплинути на нього. Це через те, що для неї інша людина є лише першим зустрічним, і вона ще не

розрізняє між власною думкою та думкою інших. У словах самого вченого, такий тип розмови нагадує ті, що іноді ведуться "у вітальнях, де кожен говорить про себе, а ніхто нікого не слухає" [4].

Отже, за висновками Жана Піаже, «егоцентричне» мовлення має ряд характеристик: воно не виконує комунікативної функції і може відбуватися незалежно від того, чи є хтось, хто слухає; це мовлення спрямоване на себе (Его - я) та стосується себе; воно ігнорує погляди інших та не пристосовується до них; воно може бути скороченим та непослідовним. Егоцентричне мовлення можна розглядати як перехідний етап між зовнішнім та внутрішнім мовленням. Здавалося б, що егоцентричне мовлення відображає більш просунутий етап інтеріоризації мовлення як головного засобу саморегуляції. Поняття егоцентричного мовлення також застосовується у патопсихології для опису відповідних синдромів.

Дослідження Жана Піаже отримали різку критику від зарубіжних вчених, таких як А. Айзеке, Ш. Бюллер, В. Штерн та інші. Наприклад, В. Штерн висловлював думку, що Жан Піаже недооцінює важливість соціального середовища, сімейної ситуації та соціальної взаємодії з іншими дітьми. Дослідження Д. і Р. Кац показали, що коли діти висловлювались у присутності батьків чи близьких, то явище егоцентричного мовлення взагалі не спостерігалось, і лише у взаємодії з незнайомими дітьми спостерігалися певні ознаки егоцентризму.

Під керівництвом Лева Виготського В. Сиркіна досліджувала залежність егоцентричного мовлення від характеру діяльності. Результати її дослідження підтверджують, що найвищий рівень егоцентризму проявляється у ситуаціях спілкування з незнайомими людьми чи дітьми, а зникає майже повністю у взаємодії зі знайомими дітьми (аналогічно до дослідження Д. і Р. Кац). Егоцентричне мовлення дійсно спостерігається у дітей, але воно є вторинним і виникає на основі оволодіння мовою як засобом формування думки. За Левом Виготським, егоцентричне мовлення не зникає, як стверджує Жан Піаже, а перетворюється у внутрішнє мовлення.

Під впливом критики Жан Піаже переглянув свої ранні теорії про егоцентричне мовлення. На основі аналізу результатів досліджень Жана Піаже, Людмилою Обуховою було виокремлено етапи становлення психолінгвістичної концепції ученого щодо розвитку мовлення дітей [4].

Отже, вважаємо, що теорія егоцентричного мовлення (вербальний егоцентризм) розкриває нові аспекти функціональної характеристики мовлення та його форм на етапі дошкільного дитинства, хоча вони відрізняються від тих, які традиційно прийняті. Співвідношення між егоцентричним та соціалізованим мовленням стає ключовим предметом для подальших досліджень у різних середовищах, таких як сімейне оточення та

різні типи дошкільних закладів. Особливу увагу слід приділити дослідженню в контексті роботи з дітьми, які мають аутистичні порушення.

Значний внесок у психологію розвитку мовлення дітей здійснив В. Штерн. Психолог вперше обрав у центрі дослідницьких інтересів розвиток цілісної особистості дитини. В. Штерн вважав, що особистість, яка самовизначається свідомо і цілеспрямовано, є дієвою цілісністю, що володіє певною глибиною, включаючи як свідомі, так і несвідомі шари. Автор виходив з припущення, що психічний розвиток - це саморозвиток, саморозгортання наявних у людини задатків, що спрямовуються і визначаються тим середовищем, у якому живе дитина.

Досліджуючи мовлення дітей, В. Штерн прийшов до висновку, що в розвитку мовлення дитина робить одне значне відкриття – вона відкриває значення слова, тобто розуміє, що кожен предмет має свою назву, що зазвичай відбувається приблизно у півторарічному віці. Цей період, про який вперше повідомив В. Штерн, став відправною точкою для дослідження мовлення практично більшістю учених, які займалися проблемою розвитку мовлення. Результати цих досліджень знайшли відображення у книзі В. Штерна "Мова дітей" (1907) [5]. В. Штерн виокремив 5 основних етапів у розвитку мовлення у дітей, детально описавши їх і розробивши перші нормативи в розвитку мовлення дітей до 5 років. Він також намагався виділити основні тенденції, які визначають цей розвиток, зокрема, перехід від пасивної до активної мови і від слова до речення. Дослідження В. Штерна також мало суттєве значення у вивченні аутистичного мислення, його складності та вторинності щодо реалістичного мислення. Він також аналізував роль малювання у психічному розвитку дітей. Центральним в цьому контексті є відкриття В. Штерном ролі схеми, що допомагає дітям перейти від уявлень до понять. Його ідея допомогла відкрити нову форму мислення – наочно-схематичного або модельного мислення, на основі якого розроблено чимало сучасних концепцій розвивального навчання дітей [6].

Так, дослідження В. Штерна справді мають значний вплив на розуміння мовленнєвого та психічного розвитку дітей, зокрема тих, у кого спостерігаються прояви аутизму. Його роботи, де він акцентував увагу на ключових етапах мовленнєвого розвитку та аутистичному мисленні, стали важливим підґрунтям для розроблення сучасних методик у психології та педагогіці. Ці дослідження сприяли розвитку ефективних підходів до навчання дітей дошкільного віку, зокрема дітей з особливими потребами, що забезпечує їхній більш успішний і гармонійний розвиток.

Фердинанд де Соссюр, швейцарський лінгвіст, в своїх дослідженнях акцентував увагу на психологічних аспектах, що впливають на розвиток мовлення у дітей дошкільного віку. Він визначив основні тенденції теорії та

практики формування мовної особистості у європейському освітньому просторі кінця ХІХ – початку ХХ століття. У своїй роботі "Курс загальної лінгвістики" він розглядав такі проблеми, як мова та мовлення, вплив соціокультурних чинників на формування мовної особистості, структурність мови та її знаковий характер, а також процеси синхронії та діахронії мови, а також внутрішня лінгвістика [7]. Фердинанд де Соссюр стояв на плечах своїх попередників і сучасників, таких як Вільгельм фон Гумбольдт, Бодуен де Куртен, Михайло Крушевський, Вальтер Уйтмен та інші вчені в галузі мовознавства. Його внесок полягав у зведенні цих різноманітних підходів до створення загальної теорії мови, хоча ця теорія залишалася суперечливою і не мала остаточного вирішення всіх питань. Соссюр використовував метод антиномій у побудові своєї лінгвістичної теорії, який був широко застосований іншими лінгвістами ХІХ століття, зокрема, Вільгельмом фон Гумбольдтом та французьким лінгвістом Віктором Анрі.

Перша ключова антиномія, в яку вплітається концепція Фердинанда де Соссюра, - це розрізнення між мовою та мовленням, що стосується тенденцій у формуванні мовної особистості. Ця проблема виникла ще за часів Вільгельма фон Гумбольдта, а також була розглянута пізніше Огюстом Потебнею та Бодуеном де Куртеном. Вирішуючи цю антиномію, Соссюр опирається на загальне розуміння мовленнєвої діяльності, що складається з двох основних елементів - мови і мовлення [8].

Отже, Фердинанд де Соссюр відрізняє поняття мови («*langue*») як абстрактну надіндивідуальну систему від мовної здібності («*faculte du langage*») як функції індивіда. Він використовує термін "мовна здібність" у двох сенсах. З одного боку, Соссюр вказує на те, що людина має вроджену здатність до створення мови - системи різних знаків, наголошуючи на природженій мовленнєвій здібності. З іншого боку, він відзначає, що існує загальна здібність, що керує знаками, яка відділяється від конкретної мовної діяльності і називається мовною здібністю, а здатність артикулювати слова можлива лише за допомогою знарядь, створених та прийнятих колективом, тобто мови [9].

Мовна організація людини включає в себе процес виявлення та організації "лінгвістичного архіву" особи, що володіє мовою. Цей архів складається з різних компонентів мовних знань:

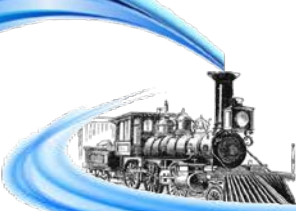
- Фонетичний компонент - це ментальна система стандартів звуків мови, що зберігається в мовній пам'яті.
- "Внутрішній лексикон" - це семантичні поля, що мають центр і периферію, і в яких зберігаються значення та асоціації з лексичними одиницями.
- Граматичний компонент - це зберігання процедурних знань щодо морфологічних та синтаксичних зв'язків між лексичними одиницями.

– Семантичний компонент - це альтернативні моделі мовної поведінки, що враховують соціальний статус, роль особистості та контекст комунікативної ситуації [9].

Отже, Ф. де Соссюр вніс значний внесок у розуміння мови та мовлення, розмежувавши концепції мови («*langue*») та мовлення («*parole*»). За його підходом, мова є ідеальною сутністю, що визначається соціальним контекстом і є продуктом колективної домовленості. Він підкреслював, що для людини характерно не просто мовлення, а здатність створювати мову як систему знаків, що відображають поняття. Це внесло новість у розуміння мови як соціального продукту, результату спільної діяльності індивідів. Соссюр вважав, що мова не може існувати без особистості, що використовує її, тому що її функціонування пов'язане з актами мовлення. Таким чином, мова є результатом не тільки соціального, а й індивідуального акту сприйняття та використання. Ця концепція дозволяє зрозуміти мову як живий і змінний об'єкт, що постійно взаємодіє з індивідуальним та колективним досвідом [9]. Отже, Ф. де Соссюр розглядав мову як складну систему, що складається з взаємопов'язаних елементів, які існують одночасно і утворюють ієрархічні відносини між собою. Він використовував термін "мовна цінність" для опису цих відносин, які відображають значення кожного елементу в контексті системи мови. Ці відносини є одночасними і взаємозалежними, але вони не мають лінійного порядку, як у мовленні. Соссюр розрізняв мовлення як послідовний та лінійний процес, де знаки подаються один за одним у часі, і мову як абстрактну систему, що існує поза часом і не має лінійної організації. Він вважав, що мовлення є суб'єктивною та цілеспрямованою діяльністю, яка дозволяє людині використовувати мовну систему для вираження своїх думок та ідей у конкретних комунікативних ситуаціях [10].

Висновки. Отже, у ході дослідження психологічних засад розвитку мовлення дітей дошкільного віку виявлено різноманітні аспекти, що впливають на цей процес. Дослідження відомих вчених, таких як Ж. Піаже, В. Штерн і Ф. де Соссюр, сприяло розкриттю ключових механізмів формування мовленнєвих навичок у дітей. Показано, що розвиток мовлення включає в себе не лише фізіологічні та психологічні аспекти, але й взаємодію з соціальним середовищем та культурним контекстом. Важливо враховувати, що мовленнєва діяльність дитини дошкільного віку є активним процесом, який відбувається через інтеракцію з навколишнім світом. Дослідження цієї теми не лише розкриває загальні закономірності розвитку мовлення, але й надає підґрунтя для розробки ефективних методик та програм розвитку мовлення у дошкільному віці, сприяючи гармонійному розвитку особистості дитини дошкільного віку.

Література:

1. Л. С. Виготський: початок шляху: Спогади С.Ф. Добкіна про Лева Виготського [Публікація, редакція, передмова та коментарі І.М.Фейгенберга]; Ранні статті Л.С.Виготського. Єрусалим: Єрусалимський видавничий центр, 1996. 108 с.
2. Виготський Л. С., Лурія А. Р. Етюди з історії поведінки. Москва: Педагогіка-Прес, 1993. 224 с.
3. Піаже, Ж. Мова та мислення дитини. Санкт-Петербург: Союз, 1997
4. Богуш А.М. Психолінгвістична концепція егоцентричного мовлення Жана Піаже. *Психолінгвістика. Психологія. Мовознавство. Спеціальні комунікації*. Збірник наукових праць Переяслав-Хмельницький, 2009, вип. 3, С.28-34
5. Штерн В. Мова дітей. 1907
6. Штерн У. Розумова обдарованість: Психологічні методи випробування розумової обдарованості у тому застосуванні до дітей шкільного віку. Пер. з ним. Санкт-Петербурн.: Союз, 1997
7. Формування професійної культури вчителя в контексті інтеграції України в європейський освітній простір : Матеріали регіонального науково-практичного семінару за ред. проф. Терещука Г. В. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. 177 с.
8. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики; пер. А. М. Сухотіна; під. ред. і з прямуючи. Р. І. Шор; введення. ст. Д. Н. Введенського. Москва: Соцекгіз, 1933. 171 с.
9. Соссюр Ф. де. Праці з мовознавства. Москва: Прогрес, 1977. 695 с.
10. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. Єкатеринбург: Вид-во Урал. ун-ту, 1999. 426 с.

References:

1. L. S. Vyhotskyi (1996): *pochatok shliakhu: Spohady S.F.Dobkina pro Leva Vyhotskoho [Memories of S.F. Dobkin about Lev Vygotsky]* [Publikatsiia, redaktsiia, peredmovna ta komentari I.M.Feihenberha]; Ranni statti L.S.Vyhotskoho. Yerusalyim: Yerusalymskyi vydavnychyi tsentr [in Ukrainian]
2. Vyhotskyi L. S., Luriia A. R. (1993). *Etiudy z istorii povedinky [Studies in the history of behavior]*. Moskva: Pedahohika-Pres [in Russian].
3. Piazhe, Zh. (1997) *Mova ta myslennia dytyny [Child's language and thinking]*. Sankt-Peterburh: Soiuz [in Russian]
4. Bohush A.M. (2009) *Psykholinhvistychna kontseptsiiia ehotsentrychnoho movlennia Zhana Piazhe [Jean Piaget's psycholinguistic concept of egocentric speech]*. Psykholinhvistyka. Psykholohiia. Movoznavstvo. Spetsialni komunikatsii. Zbirnyk naukovykh prats Pereiaslav-Khmelnitskyi, vyp. 3 [in Ukrainian]
5. Shtern V. (1907). *Mova ditei. [The language of children.]* [in Russian]
6. Shtern U. (1997) *Rozumova obdarovanist: Psykholohichni metody vyprovuvannia rozumovoi obdarovanosti u tomu zastosuvanni do ditei shkilnoho viku [Mental giftedness: Psychological methods of testing mental giftedness as applied to school-aged children]*. Per. z nym. Sankt-Peterburn.: Soiuz [in Russian]
7. *Formuvannia profesiynoi kultury vchytelia v konteksti intehratsii Ukraïny v yevropeïskyï osvitiñyï prostir [Formation of the teacher's professional culture in the context of Ukraine's integration into the European educational system]: Materialy rehionalnoho naukovopraktychnoho seminaru za red. prof. Tereshchuka H. V (2007). Ternopil : Vyd-vo TNPU im. V. Hnatiuka [in Ukrainian]*
8. Sossiur F. de (1933). *Kurs zahalnoi linhvistyky [General linguistics course]; per. A. M. Sukhotina; pid. red. i z priamuiuchy. R. I. Shor; vvedennia. st. D. N. Vvedenskoho. Moskva: Sotsekhiz [in Russian]*
9. Sossiur F. de. (1977) *Pratsi z movoznavstva [Works on linguistics]*. Moskva: Prohres [in Russian]
10. Sossiur F. de (1999). *Kurs zahalnoi linhvistyky [General linguistics course]*. Yekaterynburh: Vyd-vo Ural. un-tu. [in Russian]

УДК [377.8+004.9]:378

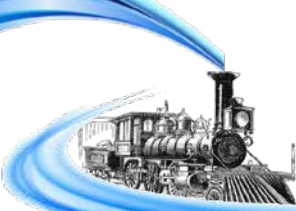
[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1101-1112](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1101-1112)

Чернова Ганна Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент закладу вищої освіти кафедри вищої математики та інформатики, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-3327-4812>

Колмакова Віра Олексіївна старший викладач закладу вищої освіти кафедри інформатики і інформаційно-комунікаційних технологій, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, <https://orcid.org/0000-0001-5414-0939>

ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНФОРМАТИКИ ТА НАПРЯМИ ЇЇ РОЗВИТКУ

Анотація. У статті аналізується сутність та значення інформатичної компетентності майбутніх учителів інформатики, пропонуються напрями її розвитку. Зазначається, що сучасне інформаційне суспільство характеризується широким використанням засобів зв'язку та інформаційних технологій для обміну інформацією, комунікації на відстані тощо. У цих умовах учитель інформатики посідає важливе місце, оскільки він готує молоде покоління до ефективного перебування в інформаційному суспільстві. Висвітлено різні визначення поняття «інформатична компетентність». Під цим поняттям розуміється сукупність знань, здібностей та особистісних якостей, необхідних для роботи з інформацією; усвідомлена здатність особистості до отримання та обробки інформації в різних сферах діяльності для виконання професійних завдань; складний феномен, що дозволяє особистості здійснювати власну життєдіяльність в інформаційному суспільстві. Наголошено на існуванні понять, суміжних з поняттям «інформатична компетентність». Зокрема, це інформаційно-комунікативна, інформаційна, інформаційно-технологічна компетентності, інформаційна грамотність, ІК-компетентність та ін. Розглянуто напрями формування та розвитку інформатичної компетентності майбутніх учителів інформатики. З'ясовано, що більшою мірою розвиток інформатичної компетентності відбувається під час практико-орієнтованих занять з використанням методу проєктів. Ефективним напрямом розвитку інформатичної компетентності є застосування ігрових та імерсивних технологій, які надають можливість зробити освітній процес сучасним та

захоплюючим. З'ясовано, що майбутнім учителям доречно розвивати інформатичну компетентність під час самостійної роботи за допомогою онлайн курсів, вебінарів тощо. У подальшому дослідженні планується вивчити можливості ігрових технологій для розвитку інформатичної компетентності у майбутніх учителів інформатики.

Ключові слова: учитель інформатики, інформаційне суспільство, інформатична компетентність, здобувач освіти, підготовка фахівців.

Chernova Ganna Viktorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of a higher education institution at the Department of Higher Mathematics and Informatics, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-3327-4812>

Kolmakova Vira Oleksiivna Senior Lecturer of a higher education institution at the Department of Computer Science, Information and Communication Technologies, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, <https://orcid.org/0000-0001-5414-0939>

SIGNIFICANCE OF INFORMATICS COMPETENCE OF FUTURE INFORMATICS TEACHERS AND DIRECTIONS OF ITS DEVELOPMENT

Abstract. The article analyses the essence and significance of the informatics competence of future informatics teachers and suggests directions for its development. It is noted that the modern information society is characterised by the wide use of means of communication and information technologies for the exchange of information, communication at a distance, etc. Under these conditions, the informatics teacher occupies an important place, as they prepare the younger generation for effective engagement in the information society. Various definitions of the concept of informatics competence are highlighted. This concept means a set of knowledge, abilities, individual and personal qualities necessary for working with information; the perceived ability of an individual to receive and process information in various spheres of activity to perform professional tasks; a complex phenomenon that allows individuals to carry out their own life activities in the information society. The existence of concepts related to the concept of informatics competence is emphasized. In particular, these are informational and communicative, informational, informational and technological competence, information literacy, etc. The areas of formation and development of informatics competence of future informatics teachers are considered. It was found that the development of informatics competence to a greater extent occurs during practice-oriented classes

using the project method. An effective direction for the development of informatics competence is the use of game and immersive technologies, which provide an opportunity to modernize and invigorate the educational process. It is found that it is appropriate for future teachers to develop informatics competence during independent work with the help of online courses, webinars, etc. In further research, it is planned to investigate the possibilities of game technologies for the development of informatics competence in future informatics teachers.

Keywords: informatics teacher, information society, informatics competence, student, training of specialists.

Постановка проблеми. Сучасне інформаційне суспільство характеризується широким використанням засобів комунікації та інформаційних технологій для обміну знаннями, ідеями, різноманітною інформацією. Наразі маємо невпинний технологічний прогрес, стрімке зростання кількості користувачів мережі Інтернет, появу різноманітних цифрових гаджетів та технологій. Як наслідок, майбутній фахівець у сфері інформаційних технологій повинен мати розвинену інформаційну культуру та якісно відповідати на виклики часу.

Функціонування інформаційного суспільства змінило вимоги до вчителя інформатики та його підготовки в межах закладу вищої освіти. Майбутній вчитель інформатики повинен опанувати необхідними теоретичними знаннями, сучасними технологіями з метою якісного забезпечення освітнього процесу. Тому нагальною є потреба у розвитку інформатичної компетентності майбутнього вчителя інформатики, що передбачає здатність до системного використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Водночас, напрями формування інформатичної компетентності можуть варіюватися в залежності від дисципліни, здобувачів освіти, рівня підготовки, матеріально-технічної бази закладу освіти тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Внаслідок актуальності проблеми формування інформатичної компетентності майбутніх фахівців маємо численні дослідження вітчизняних та зарубіжних учених. Сутність та структура інформатичної компетентності висвітлюється у роботі М. Голованя. Аналіз ІТ-компетентності майбутніх фахівців у вигляді педагогічної проблеми відображено у роботі А. Добровольської. О. Спірін розглядає інформатичні компетентності як складову професійно-спеціалізованих компетентностей вчителя інформатики. Науковці О. Захар, С. Петренко, Л. Петренко, Ю. Кланічка, Я. Заячук, Г. Ткачук, М. Медведєва досліджували напрями формування інформатичної компетентності майбутніх учителів інформатики. Водночас, з розвитком педагогічної науки та інноваційних технологій, актуальним є аналіз сучасних напрямів формування інформатичної компетентності майбутнього

вчителя інформатики. Це дослідження дозволить обрати для себе найбільш ефективні шляхи та застосовувати їх у межах власної професійної діяльності.

Метою статті є висвітлення значення інформатичної компетентності для вчителів інформатики, напрямів формування інформатичної компетентності майбутнього вчителя інформатики.

Виклад основного матеріалу. Одним із напрямків інформатизації суспільства є інформатизація освіти, що передбачає оновлення змісту освіти, впровадження цифрових гаджетів та інформаційно-комунікаційних технологій у заклади освіти для провадження освітньої діяльності та організації освітнього процесу. В цих умовах особлива роль покладається на вчителів, які працюють з дітьми та їх батьками, передають суспільний досвід, вчать дітей застосовувати набуті знання на практиці [1], готують молоде покоління до успішного функціонування в сучасному інформаційному середовищі. Вони повинні бути обізнаними в різних освітніх інформаційних ресурсах, комп'ютерно-орієнтованих та цифрових засобах навчання для забезпечення максимальної ефективності освітнього процесу [2]. На сьогодні їх функціональні обов'язки, крім надання технологічних знань зі шкільного курсу інформатики, лежать у декількох площинах.

1. Учитель інформатики допомагає учням зрозуміти та засвоїти основні концепції інформатики, сформувані та розвинути здатності до роботи з цифровими гаджетами та програмним забезпеченням, сформувані певний рівень інформаційної гігієни, безпечного поводження в мережі Інтернет тощо.

2. Оскільки з розвитком інформаційного суспільства відбувається зростання попиту на фахівців у сфері інформатики та комп'ютерних наук, вчителі показують учням переваги саме цих професій, надаючи необхідні знання та формуючи ціннісні орієнтації. Як наслідок, у дітей розвивається мотивація на опанування сучасними цифровими технологіями, розробку комп'ютерних програм, застосування інноваційних технологічних рішень в межах своєї діяльності.

3. Використання ІКТ дозволить долучити здобувачів освіти до STEM та STEAM навчання [3], забезпечити міжпредметні зв'язки тощо. А використання завдань під час проєктної роботи дозволить учням розвинути комунікативні та підприємницькі компетентності.

4. Вивчення інформатики допомагає учням розвивати аналітичне та критичне мислення, логічне розуміння проблеми та способів її вирішення, що є корисними в будь-якій сфері життєдіяльності людини.

5. Вчителі інформатики є важливим суб'єктом інформатизації закладу освіти. Це пояснюється тим, що на них часто покладається задача щодо ознайомлення із новими програмними педагогічними засобами, електронними ресурсами для управління та забезпечення електронного документообороту,

розробки за необхідності програмних рішень, що підтримують інформаційну діяльність колективу закладу загальної середньої освіти [4].

Водночас, для реалізації вищезазначених функціональних обов'язків учитель інформатики повинен мати розвинуту інформатичну компетентність. Її сутність можна розглянути з декількох позицій. Вона пов'язана із певною сферою професійної діяльності [5], базується на усвідомленні важливої ролі інформації в суспільстві, важливості інформаційного (віртуального) середовища, втілюється у вирішенні завдань (професійних, побутових тощо) засобами ІКТ [6].

Інформатична компетентність розглядається як інтегративна якість особистості, що складається із здатностей до здійснення певних видів інформаційної діяльності (збір, аналіз, перетворення, зберігання, пошук інформації тощо), ціннісних орієнтацій до цих видів діяльності. На думку А. Добровольської, ІТ-компетентність розглядається одночасно як ключова, загальногалузева та предметна компетентність. Вона характеризується наскрізністю (пропонується для формування через різні дисципліни), багатовимірністю, багатофункціональністю, інтегрує у собі комплекс якостей особистості, що дозволяють покращити якість суспільного, професійного та особистого життя [7].

Слід наголосити на певну різноманітність у визначенні поняття «інформатична компетентність». С. Петренко та І. Петренко під цим поняттям розуміють сукупність знань, здібностей, індивідуальних та особистісних якостей, необхідних для роботи з інформацією (збір, зберігання, обробка та ін.). Маючи розвинуту інформатичну компетентність, учителі інформатики здатні до виконання педагогічної діяльності за допомогою ІКТ, приймання рішень у професійно-педагогічній діяльності, використання ІКТ, мережі Інтернет в освітньому процесі тощо [3].

На думку М. Голованя, під інформатичною компетентністю розуміється особистісне інтегративне утворення, що містить у собі теоретичні основи інформатики та інформаційних технологій, здатності до використання комп'ютерної техніки та засобів зв'язку для вирішення завдань у професійній діяльності та повсякденному житті, здатності до представлення цифрової інформації в різних форматах, розуміння важливості цієї діяльності та отриманих результатів [5].

Ю. Кланічка та Я. Заячук під інформатичною компетентністю розуміють усвідомлену здатність особистості до отримання та обробки інформації в різних сферах діяльності для виконання професійних завдань. Якщо брати до уваги вчителя інформатики, то це сукупність знань, ціннісних орієнтацій та особистісних якостей, що дозволяє ефективно здійснювати професійну діяльність в галузі інформаційних технологій. До структури інформатичної

компетентності дослідники відносять когнітивний (знання, вміння, що надають можливість стати фахівцем своєї справи), мотиваційний (мотивація, що забезпечує стійку професійну спрямованість), ціннісний (адекватна самооцінка власної діяльності) та емоційно-вольовий (налаштованість на ефективне виконання професійних завдань) компоненти [8].

Г. Генсерук розглядає цифрову компетентність у якості складного феномена, що дозволяє особистості здійснювати власну життєдіяльність в інформаційному суспільстві. Маючи інформаційно-цифрову компетентність, фахівець може вільно ідентифікувати, обробити та використати інформацію в межах власної професійної діяльності, оперативно приймати рішення на основі наявної інформації, бути успішним в інформаційному просторі [9]. На думку автора, до структури цифрової компетентності повинно входити чотири компетентності:

а) медіакомпетентність, що складається зі знань, здатностей, мотивації на виконання певних дій з пошуку, організації, обробки, архівування, критичного осмислення інформації тощо за допомогою цифрових ресурсів та пристроїв;

б) комунікативна компетентність, що складається зі знань, здатностей мотивації на здійснення різних способів комунікації за допомогою цифрових пристроїв та засобів зв'язку;

в) технічна компетентність передбачає наявність знань і здатностей, необхідних для безпечного використання програмного та апаратного забезпечення з метою виконання різних завдань;

г) споживча компетентність передбачає наявність знань і здатностей, необхідних для виконання різних життєвих, побутових та інших завдань, задоволення інформаційних потреб тощо [9].

Слід зазначити, що поняття інформатичної компетентності часто ототожнюється з поняттями-синонімами. Зокрема, це інформаційно-комунікативна, інформаційна, інформаційно-технологічна компетентність, іноді зустрічається поняття інформаційно-комп'ютерної компетентності. В залежності від контексту, в це поняття дослідники вкладають різний зміст, що має відношення до використання інформаційно-комунікаційних технологій у професійній діяльності, побуті тощо. Згідно дослідження А. Добровольської, щодо поняття «цифрова компетентність» в зарубіжній літературі також спостерігається достатня різноманітність. Так, зарубіжні дослідники використовують поняття «information literacy», «information competence», «information and technology literacy», «digital literacy», «technology literacy», «ICT skills», «IT competence», «ICT competence», «e-competence» та ін. [7].

У цьому контексті О. Спірін розрізняє інформаційну компетентність (здатність особистості використовувати ІКТ для задоволення власних та

суспільних вимог щодо формування професійно-спеціалізованих та загальних компетентностей), інформатичну (здатність особистості використовувати ІКТ для задоволення власних та суспільних вимог щодо формування професійно-спеціалізованих компетентностей в галузі інформатики) та інформаційно-комунікаційну компетентність (ІКТ-компетентність, здатність людини до використання ІКТ для вирішення суспільно-значущих та професійних задач у певній предметній галузі). Під час визначення поняття «інформаційна компетентність» дослідник орієнтується на поняття «інформація». Для визначення поняття «інформатична компетентність» доречно використовувати поняття «інформатика», а для тлумачення поняття «інформаційно-комунікаційна компетентність» слід орієнтуватися на поняття «інформаційно-комунікаційні технології» [10].

На думку вчених, високий рівень інформатичної компетентності вчителя інформатики є важливим чинником, що впливає на показники його професійної діяльності та сприяє подальшому підвищенню рівня кваліфікації [11]. На думку О. Фурмана та А. Костюченко, сформована ІК-компетентність дозволяє фахівцю раціонально використовувати комп'ютерну техніку та цифрові засоби для вирішення повсякденних та професійних завдань, пов'язаних з обробкою інформації, будувати та досліджувати за допомогою ІКТ інформаційні моделі [1].

Якщо інформатичну компетентність учителя інформатики розглядати з діяльнісної точки зору, то можна виокремити наступні закономірності. Декілька років тому він повинен був володіти наступними здатностями: вміти працювати за комп'ютером, принтером, сканером; знати основи роботи в Інтернет, шукати потрібну інформацію в електронному просторі; обробляти інформацію різних типів в електронному вигляді; вміти використовувати можливості ІКТ для власної самоосвітньої діяльності; використовувати мультимедійні презентації під час лекційних та лабораторних/практичних занять, вміти їх створювати та змінювати; бути обізнаним у застосуванні ІКТ в межах окремої дисципліни.

Пізніше до цього переліку вимог додалися здатність до виготовлення навчально-методичної літератури в електронному викладі, створення тестових завдань для комп'ютерного тестування, вміння працювати з електронною поштою [12] тощо. Зараз, в умовах впровадження дистанційної та змішаної форм навчання, на майбутніх вчителів інформатики покладаються додаткові вимоги, пов'язані з проведенням занять в дистанційному або змішаному режимі [13]. Вони повинні навчитися працювати з освітніми середовищами (Moodle, Google Classroom або ін.), бути обізнаними у можливостях масових відкритих онлайн курсів, вміти використовувати різноманітні програмні

ресурси для організації відео зв'язку (Zoom, Google Meet та ін.), відправлення миттєвих повідомлень (наприклад, Viber).

На думку С. Петренко та І. Петренко, підготовка майбутнього вчителя інформатики є одним із важливих завдань, що потрібно вирішити для реалізації інформатизації освіти. Це пояснюється постійним підвищенням вимог до програмного та апаратного забезпечення, оновленням змісту освіти, необхідністю оновлювати та удосконалювати інформаційно-освітнє середовище закладу освіти. Тому процес підготовки майбутнього вчителя інформатики повинен бути комплексним та системним, здійснюватися у відповідності до сучасних досягнень інформатики. Дослідники пропонують розвиток інформатичної компетентності здійснювати у декілька етапів: етап формування ключової компетентності; етап формування базової компетентності; етап формування спеціальної компетентності [3].

Формування інформатичної компетентності у здобувачів вищої освіти може здійснюватися через різноманітні методи та підходи як у межах навчання у закладі вищої освіти, так і під час самостійної навчальної діяльності. Основним способом розвитку інформатичної компетентності є виконання практичних завдань під час аудиторної роботи. Це можуть бути завдання, що спрямовані на роботу з базами даних та графічними зображеннями, веб-розробку, пошук інформації в мережі Інтернет тощо. Зробити більш ефективним процес розвитку інформатичної компетентності допоможе проектно-орієнтоване навчання, що передбачає виконання одного проекту групою здобувачів освіти. Це може бути завдання упродовж одного заняття (короткотривалий проєкт) або передбачати декілька занять, із захистом, підготовкою звіту тощо. Не слід забувати про опосередковане керівництво з боку викладача, який може підказати шляхи вирішення поставленого завдання, допомогти у випадку появи утруднень під час вирішення завдань.

Також сучасним методом формування інформатичної компетентності є застосування ігрових технологій, що допомагають зробити заняття інтерактивним та захоплюючим. За своєю сутністю ігрові технології є формою імітаційної роботи, що застосовується під час навчальної діяльності. В межах ігрових технологій можна застосовувати ділові та імітаційні ігри під час аудиторних занять. Водночас, в позааудиторний час можна використовувати рольові та інтелектуальні ігри. Кожна з форм ігрової діяльності має свої особливості та педагогічний ефект [14].

Дієвим напрямком розвитку інформатичної компетентності є застосування імерсивних технологій. Зазвичай, основними видами імерсивних технологій є доповнена реальність, що надає можливість візуалізувати 3D-об'єкти в реальному фізичному середовищі та віртуальна реальність, що надає можливість створити повністю віртуальне середовище [15] та зануритись до

нього за рахунок використання шоломів, окулярів, рукавичок віртуальної реальності, інших пристроїв. Перевагами імерсивних технологій є наочність, максимальне залучення, ефективність засвоєння навчального контенту [16].

Інформатичну компетентність доречно розвивати у позааудиторний час. Майбутніх вчителів інформатики слід заохочувати до самостійного вивчення нових технологій через онлайн-курси, різноманітні електронні ресурси, вебінари тощо. В цих умовах здобувачі освіти не тільки формують фахові та загальні компетентності, а й розвивають навички самостійної роботи, що в умовах збільшення частки навчального матеріалу, що пропонується на самостійне опрацювання, є дуже важливим завданням. Водночас, зазначені вище шляхи та способи формування інформатичної компетентності можуть бути використані окремо або в поєднанні для отримання більш позитивної динаміки.

Якщо брати до уваги працюючих учителів інформатики, то для вдосконалення інформатичної компетентності їм стануть у нагоді участь у семінарах, різноманітних навчально-методичних тренінгах та майстер-класах. Ефективним та комплексним засобом професійного вдосконалення є проходження курсів підвищення кваліфікації, які відбуваються на очних або дистанційних курсах (короткотривалих або довготривалих). На думку науковців, можна виділити наступні чинники, що заважають розвитку ІК-компетентності вчителів інформатики під час їхнього підвищення кваліфікації: відсутність базової освіти з інформатики; перевантаження вчителя додатковою (організаційною, виховною тощо) роботою, що ускладнює процес проходження підвищення кваліфікації; мала кількість годин з інформатики, яка пропонується вчителю у вигляді тижневого навантаження; слабка матеріально-технічна база у закладі освіти, що унеможливає ефективну роботу вчителя інформатики у відповідності до технологічного розвитку [11].

Ми згодні з думкою Є. Долинського, який вважає безперервну інформатичну підготовку ефективним інструментом розвитку інформатичної компетентності та інформаційної культури взагалі. Під цим поняттям дослідник розуміє багатоетапний процес реалізації дій та заходів, спрямованих на інформатизацію освіти, у відповідності до освітніх стандартів, законодавчих документів [6] тощо. А оскільки технологічний розвиток відбувається постійно, то процес вдосконалення інформатичної компетентності майбутніх та діючих учителів інформатики також повинен відбуватися на постійній основі. В контексті цього у дослідженні О. Захар зазначається, що більше половини опитаних учителів інформатики орієнтовані проходити підвищення кваліфікації частіше, ніж один раз на 5 років. Це пояснюється стрімким розвитком інформаційних технологій, а також відповідними змінами у навчальних програмах підготовки здобувачів освіти [11].

Висновки. Отже, інформаційною компетентністю повинен володіти кожний член суспільства, принаймні на мінімальному рівні, оскільки він постійно перебуває в цифровому просторі. Здатність до використання інформаційно-комунікаційних технологій в побуті та професійній діяльності є важливою складовою інформатичних компетентностей та інформаційної культури взагалі.

Існують різні визначення інформатичної компетентності вчителів інформатики, але всі вони звертають увагу на здатність особистості використовувати ІКТ у професійній діяльності, тобто в галузі інформаційних технологій. Також існують декілька понять, що суміжні з поняттям «інформатична компетентність». Зокрема, це інформаційно-комунікативна, інформаційна, інформаційно-технологічна компетентність, інформаційна грамотність, ІК-компетентність тощо.

Серед різноманіття шляхів формування та розвитку інформатичної компетентності майбутніх вчителів інформатики слід виокремити виконання практичних завдань з орієнтацією на проектно-орієнтоване навчання, застосування ігрових та імерсивних технологій, підвищення власної кваліфікації під час самостійної навчальної діяльності. У перспективі ми плануємо дослідити можливості ігрових технологій для розвитку інформатичної компетентності у майбутніх учителів інформатики.

Література:

1. Фурман О., Костюченко А. Формування інформаційно-комунікаційної компетентності засобами ІКТ у професійній підготовці вчителів-предметників. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Педагогіка. Психологія. Філософія.* 2013. № 28(1). С. 298–303.
2. Ткачук Г., Медведєва М. ІКТ як засіб формування інформаційно-цифрової компетентності студентів педагогічних університетів. *Молодь і ринок.* 2023. № 1(209). С. 74–80.
3. Петренко С. І., Петренко Л. В. Модель формування інформатичної компетентності майбутніх учителів інформатики в процесі фахової підготовки. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* 2020. № 2(96). С. 154–164.
4. Шарова Т., Шаров С., Кремінський Б. Освітні ресурси для організації STEAM-навчання. *Молодь і ринок.* 2023. № 3(211). С. 52–56.
5. Головань М. С. Інформатична компетентність: сутність, структура та становлення. *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах.* 2007. № 4. С. 62–69.
6. Долинський Є. В. Цілі і завдання інформатичної підготовки студентів-перекладачів з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* 2013. № 34. С. 283–287.
7. Добровольська А. М. Формування ІТ-компетентності майбутніх фахівців як педагогічна проблема. *Фізико-математична освіта.* 2017. № 3(13). С. 45–56.

8. Кланічка Ю., Заячук Я. Концептуальні засади формування інформатичної компетентності майбутніх вчителів інформатики. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 12(30). С. 277–287.
9. Генсерук Г. Р. Цифрова компетентність як одна із професійно значущих компетентностей майбутніх учителів. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2019. № 6. С. 8–16.
10. Спірін О. М. Інформаційно-комунікаційні та інформатичні компетентності як компоненти системи професійно-спеціалізованих компетентностей вчителя інформатики. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2009. № 5(13). С. 1–16.
11. Захар О.Г. ІК-компетентність вчителя інформатики та шляхи її формування. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2015. № 1. С. 21–32.
12. Психолого-педагогічні засади проектування інноваційних технологій викладання у вищій школі: Монографія / За заг. ред. В.П. Андрущенко, В. І. Лугового. К. : «Педагогічна думка», 2011. 260 с.
13. Sharov S., Gladkykh H., Sharova T. Blended learning: modern educational trend in Ukraine. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021. № 1(105). С. 295–305.
14. Каблов А. В., Любомирська О. О. Ігрові інтерактивні методи як важливий інструмент формування професійної компетентності студентів з дисципліни Інформатика. *Молодий вчений*. 2017. № 3. С. 386–389.
15. Chemerys H. et al. Strategy for implementing immersive technologies in the professional training process of future designers. *Journal of Physics: Conference Series*. IOP Publishing, 2021. Т. 1933. № 1. pp. 012046.
16. Колмакова В. О. Імерсивні технології як сучасна освітня стратегія підготовки майбутніх фахівців. *Українські студії в європейському контексті*. 2022. № 5. С. 177–182.

References:

1. Furman, O., Kostiuchenko, A. (2013). Formuvannya informatsiino-komunikatsiinoi kompetentnosti zasobamy IKT u profesiinii pidhotovtsi vchyteliv-predmetnykiv [Formation of information and communication competence by means of ICT in the professional training of subject teachers]. *Humanitarnyi visnyk Derzhavnoho vyshchoho navchalnoho zakladu Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody. Pedahohika. Psykholohiia. Filosofiia – Humanitarian Bulletin of the Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after H.S. Skovoroda. Pedagogy. Psychology. Philosophy*, 28(1), 298–303 [in Ukrainian].
2. Tkachuk, H., Medvedieva, M. (2023). IKT yak zasib formuvannya informatsiino-syfyvroi kompetentnosti studentiv pedahohichnykh universytetiv [ICT as a tool for forming the information and digital students' competence in pedagogical universities]. *Molod i rynek – Youth and the market*, 1(209), 74–80 [in Ukrainian].
3. Petrenko, S.I., Petrenko, L.V. (2020). Model formuvannya informatychnoi kompetentnosti maibutnykh uchyteliv informatyky v protsesi fakhovoi pidhotovky [A model for the formation of ICT competence of future computer science teachers in the process of vocational training]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 2(96), 154-164 [in Ukrainian].
4. Sharova, T., Sharov, S., Kremynskyi, B. (2023). Osvitni resursy dlia orhanizatsii STEAM-navchannia [Educational resources for the organization of steam education]. *Molod i rynek – Youth and the market*, 3(211), 52-56 [in Ukrainian].

5. Holovan, M.S. (2007). Informatychna kompetentnist: sutnist, struktura ta stanovlennia [Information competence: essence, structure and formation]. *Informatyka ta informatsiini tekhnologii v navchalnykh zakladakh – Informatics and information technologies in educational institutions*, 4, 62-69 [in Ukrainian].
6. Dolynskiy, Ye.V. (2013). Tsili i zavdannia informatychnoi pidhotovky studentiv-perekladachiv z vykorystanniam informatsiino-komunikatsiinykh tekhnologii [Goals and tasks of informatics training of translation students using information and communication technologies]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy – Modern information technologies and innovative teaching methods in training specialists: methodology, theory, experience, problems*, 34, 283-287 [in Ukrainian].
7. Dobrovolska, A.M. (2017). Formuvannia IT-kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv yak pedahohichna problema [Formation Of IT Competence Of Future Specialists As A Pedagogical Problem]. *Fyzyko-matematychna osvita – Physical and Mathematical Education*, 3(13), 45-56 [in Ukrainian].
8. Klanichka, Yu., Zaiachuk, Ya. (2023). Kontseptualni zasady formuvannia informatychnoi kompetentnosti maibutnikh vchyteliv informatyky [Conceptual bases of forming informational competence of future teachers of computer science]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and innovations of science*, 12(30), 277-287 [in Ukrainian].
9. Henseruk, H.R. (2019). Tsyfrova kompetentnist yak odna iz profesiino znachushchykh kompetentnostei maibutnikh uchyteliv [Digital competence as one of the professionally important competencies of future teachers]. *Vidkryte osvittie e-seredovyshche suchasnoho universytetu – Open educational e-environment of a modern university*, 6, 8-16 [in Ukrainian].
10. Spirin, O.M. (2009). Informatsiino-komunikatsiini ta informatychni kompetentnosti yak komponenty systemy profesiino-spetsializovanykh kompetentnostei vchytelia informatyky [Information and communication and informatic competences as components of the system of professional-specialized competences of informatics teacher]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia – Information technologies and teaching tools*, 5(13), 1-16 [in Ukrainian].
11. Zakhar, O.H. (2015). IK-kompetentnist vchytelia informatyky ta shliakhy yii formuvannia [ICT-competence of computer science teachers and ways of formation]. *Vidkryte osvittie e-seredovyshche suchasnoho universytetu – Open educational e-environment of a modern university*, 1, 21-32 [in Ukrainian].
12. Psykholoho-pedahohichni zasady proektuvannia innovatsiinykh tekhnologii vykladannia u vyshchii shkoli: Monohrafiia [Psychological and pedagogical principles of designing innovative teaching technologies in higher education: Monograph] / Za zah. red. V.P. Andrushchenka, V. I. Luhovoho. K.: «Pedahohichna dumka», 2011, 260 s [in Ukrainian].
13. Sharov, S., Gladkykh, H., Sharova, T. (2021). Blended learning: modern educational trend in Ukraine. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 1(105), 295-305 [in English].
14. Kablov, A.V., Liubomyrska, O.O. (2017). Ihrovi interaktyvni metody yak vazhlyvyi instrument formuvannia profesiinoi kompetentnosti studentiv z dystsypliny Informatyka [Interactive game methods as an important tool of formation of professional competence of students who major in computer sciences]. *Molodyi vchenyi – A young scientist*, 3, 386-389 [in Ukrainian].
15. Chemerys H. et al. (2021). Strategy for implementing immersive technologies in the professional training process of future designers. *Journal of Physics: Conference Series*. IOP Publishing, 1933(1), 012046 [in English].
16. Kolmakova V.O. Imersyvni tekhnologii yak suchasna osvittia stratehiia pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv [Immersive technologies as a modern educational strategy for training future specialists]. *Ukrainski studii v yevropeiskomu konteksti – Ukrainian studies in the European context*, 5, 177-182 [in Ukrainian].

УДК 796386

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1113-1123](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1113-1123)

Чиченьова Оксана Миколаївна старший викладач кафедри технології оздоровлення і спорту, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Берестейський проспект 37, м. Київ, тел.: (097) 994-43-59, <https://orcid.org/0000-0003-1551-9799>

Лукачина Анатолій Васильович старший викладач кафедри технології оздоровлення і спорту, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Берестейський проспект 37, м. Київ, тел.: (097) 994-43-59, <https://orcid.org/0000-0001-5360-1844>

ВПЛИВ ТАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ НА ЯКІСТЬ НАВЧАННЯ І СПОРТИВНИЙ РЕЗУЛЬТАТ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯКІ ОБРАЛИ ГРУ В НАСТІЛЬНИЙ ТЕНІС З ДИСЦИПЛІНИ «ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ»

Анотація. У роботі надані теоретичні і практичні знання в області тактичної підготовки в обраному виді спорту для здобувачів вищої освіти. Багаторічний досвід викладачів та моніторинг змагальної діяльності гравців різного рівня спортивної майстерності, надає можливість визначити основні напрямлення у навчанні тактичних навичок, тактичних схем, комбінацій, які неодмінно допоможуть студенту визначити свій стиль гри, свої переваги та недоліки і здобути успіху на змаганнях.

Настільний теніс є найпопулярнішим видом спорту серед студентської молоді. Він розвиває і вдосконалює усі фізичні якості, покращує усі можливості і здатності організму людини, які перебувають у так званому «сплячому режимі» та не задіяні у повсякденному житті. Систематичні заняття настільним тенісом можуть стати альтернативою коштовним і модним на сьогоднішній день видам фізкультурної - спортивної діяльності, а також багатьом спортивним діетам.

Настільний теніс відрізняється від інших видів спорту високою активністю, вимагає від учасників прояву різнобічних фізичних, моральних та вольових якостей, різноманітних рухливих дій і при цьому проявляє рівень особистісних, інтелектуальних здібностей.

Тактична підготовка це педагогічний процес, спрямований на досягнення ефективного застосування технічних і тактичних прийомів в складних, ігрових обставинах. За допомогою навчання і усвідомлювання,

здобувачем вищої освіти, важливості основних напрямків стратегічних і тактичних дій у грі, відбувається значне покращення якості виконання технічних ударів, сприйняття ігрових ситуацій, як складних задач, які з успіхом треба миттєво вирішувати.

Поняття “тактична підготовка” більш ємне, ніж поняття “навчання тактиці гри.” Можна добре знати тактику спортивної гри, засвоїти її теоретичні канони, але на практиці, у грі, проявити неспроможність застосування тактичних планів, або вони будуть малоефективними.

В навчальному процесі, викладачу необхідно добиватися органічної єдності тактичного і технічного арсеналу гри, розвивати тактичне мислення здобувача вищої освіти для підвищення результативності і перемог в обраному виді спорту.

Ключові слова: тактика, навчання, змагання, здобувач вищої освіти, викладач, мотивація, настільний теніс.

Chichenyova Oksana Mykolayivna senior lecturer of the department of health and sports technology, National Technical University of Ukraine "Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", 39, Beresteysky prospect, Kyiv, tel.: (097) 994-43-59. <https://orcid.org/0000-0003-1551-9799>

Lukachyna Anatoliy Vasylovich senior lecturer of the department of health and sports technology, National Technical University of Ukraine "Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute". 39, Beresteysky prospect, Kyiv, tel.: (097) 994-43-59, <https://orcid.org/0000-0001-5360-1844>

INFLUENCE OF TACTICAL TRAINING ON THE QUALITY OF EDUCATION AND SPORTS RESULTS IN HIGHER EDUCATION ATTENDERS WHO CHOOSE TABLE TENNIS FROM THE DISCIPLINE “PHYSICAL EDUCATION

Abstract. The work provides theoretical and practical knowledge in the field of tactical training in the chosen sport for students of higher education. Many years of experience of teachers and monitoring of the competitive activity of players of different levels of sportsmanship provide an opportunity to determine the main directions in the training of tactical skills, tactical schemes, combinations, which will definitely help the student to determine his style of play, his advantages and disadvantages and to succeed in competitions.

Table tennis is the most popular sport among student youth. It develops and improves all physical qualities, improves all the possibilities and abilities of the human body, which are in the so-called "sleep mode" and are not involved in

everyday life. Systematic table tennis lessons can become an alternative to expensive and currently fashionable types of physical culture - sports activities, as well as many sports diets.

Table tennis differs from other types of sports in its high level of activity, it requires the participants to display versatile physical, moral and willpower qualities, a variety of mobile actions, and at the same time it shows the level of personal and intellectual abilities.

Tactical training is a pedagogical process aimed at achieving effective application of technical and tactical techniques in difficult game situations. With the help of training and awareness by the student of higher education of the importance of the main directions of strategic and tactical actions in the game, there is a significant improvement in the quality of execution of technical shots, perception of game situations as complex tasks that must be solved instantly with success.

The concept of "tactical training" is more comprehensive than the concept of "teaching game tactics". You can know the tactics of the sports game well, learn its theoretical canons, but in practice, in the game, show the inability to apply tactical plans, or they will be ineffective.

In the educational process, the teacher needs to achieve an organic unity of the tactical and technical arsenal of the game, to develop the tactical thinking of a student of higher education in order to increase performance and victories in the chosen sport.

Keywords: tactics, training, competition, student of higher education, teacher, motivation, table tennis.

Постановка проблеми. Важливе місце, на заняттях з настільного тенісу, у вищому навчальному закладі, з дисципліни “Фізичне виховання,” займає навчання тактичним знанням, вмінням та навичкам ведення гри. У вирішенні тактичних завдань використовується безліч прийомів, засобів, методик, тому ознайомлення починається з визначення ролі кожного технічного удару, елементу гри, його призначення у тактиці та можливими ігровими ситуаціями для їх застосування.

Гравець, який бере участь у змаганнях, завжди уважно стежить за тактичним ходом боротьби, вперто чинить опір супернику, проявляючи свої вольові можливості. Прагнення вигравати кожне очко, відбиваючи потужні удари суперника, хоч би якими безнадійними вони не здавалися і не зважаючи, на рахунок у партії, у матчі, продовжувати дотримуватися тактичного плану та установок тренера є досягненням гравцем найвищого рівня у тактичній підготовці.

Під час навчання гри в настільний теніс, дуже часто, тактичній підготовці не приділяють належної уваги і виділяють недостатньо часу. Викладачі

звертають на такий важливий компонент гри, як тактика, іноді, за проханням самих здобувачів вищої освіти, що є неприпустимо. Іноді, пояснення тактичних подій відкладається на невизначений термін, на останок навчання, або взагалі надається студенту для ознайомлення в ході самостійної роботи. Поєднання теоретичних знань з тактичної підготовки, обов'язково має бути спільною ланкою з практичними навичками їх застосування, а особливо важливо для учня це обґрунтоване пояснення викладачем, коли і як застосовувати тактичні прийоми, схеми, комбінації під час гри на рахунок.[1,42с]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тактична підготовка це педагогічний процес, спрямований на досягнення ефективного застосування в складних, ігрових обставинах цілого арсеналу здатностей гравця. Стратегія гри, тактичні комбінації, оптимальне і доцільне виконання різних технічних ударів, вчасне і швидке переміщення, представляють собою збірну, кумулятивну, раціональну форму організації навчально-тренувального процесу для покращення змагальної діяльності спортсмена в ігрових видах спорту.

У поняттях “тактична підготовка” і “навчання тактиці” є певні розбіжності і схожість, але мета у них однакова - перемога. Можна добре знати тактику спортивної гри, засвоїти її теоретичні канони, але на практиці, у грі на рахунок, проявити неспроможність застосування набутих тактичних планів, навичок, або вони виявляються малоефективними. Знання тільки певних, тактичних, індивідуальних, парних дій, також є недостатньою базою для здобуття високої результативності. В процесі навчання необхідно добиватися органічної єдності тактичного і технічного вміння, тобто поєднувати фізичну і розумову діяльність здобувача вищої освіти.

Викладачі, тренери, науковці виділяють ряд факторів, які можуть посприяти успішності тактичних дій вихованця у грі.

По-перше це високий рівень розвитку спеціальних фізичних якостей - швидкості складних реакцій і дій, орієнтування, кмітливості і т. д.

По-друге це високий ступінь надійності застосування арсеналу технічних прийомів, елементів, ударів в складних ігрових обставинах.

По-третє це високий рівень оволодіння навичками індивідуальних і групових (парних) тактичних дій в атакуючій, захисній, комбінаційній грі.

Основу успішних дій у грі на рахунок, складають спеціальні якості, здобувача вищої освіти - вміння раціонально і ефективно використовувати технічні елементи, прийоми, “зв'язки”, комбінації. Власне, тактичні дії служать своєрідною формою організації змагальної діяльності особистості, як форма індивідуальної підготовки. Адже, тактика має багато розділів, які присвячені грі в особовому заліку, а також в парному заліку, в розіграші одного очка, тактика застосування подач і їх прийому, окремо тактика стилів гри, тощо. [2,29с]

Мета статті. Метою роботи є дослідження, а також рекомендації з ознайомлення, навчання, застосування різних тактичних схем, комбінацій здобувачами вищої освіти під час їх роботи в навчально-тренувальному процесі, а особливо участі у змаганнях, які відбуваються протягом навчального року. Надати необхідну допомогу в подоланні негативних наслідків хвилювання, додати впевненості у реалізації “домашніх напрацювань” у тактичній підготовці є важливим завданням викладача для досягнення успіху вихованцем.

Виклад основного матеріалу. Одним з основних, тактичних завдань гравця в настільний теніс є змусити суперника, як можна більше робити пересування біля столу. Щоб здійснити такий план на гру, потрібно завжди направляти м'яч, тими чи іншими технічними прийомами, ударами у незахищений кут на стороні суперника, змусити його допускати помилки у розіграші і добиватися перемоги у матчу.

Перш ніж перейти до вивчення тактики гри, здобувачів вищої освіти потрібно спочатку теоретично, а потім і практично ознайомити з класифікацією ударів, які відповідають певним тактичним напрямкам:

1. Подачі: а) подачі атаквальні, спрямовані на безпосередній виграш очка;

б) подачі, які підготують атаку; в) подачі захисні, що не дозволяють противнику одразу проводити атаквальні дії.

Для захоплення ініціативи, на початку розіграшу очка, дуже важливо вміти виконати згідно тактичного плану подачу так, щоб суперник не зміг зрозуміти, як було введено м'яч у гру, яке обертання набув м'яч.

Провідні гравці спеціально і дуже багато часу (одне-два тренування на тиждень) приділяють саме тренуванню подач, виділяючи для себе найбільш перспективну, найбільш переможну (“коронну”) подачу. Як відомо, подача це єдиний елемент гри, для удосконалення якої не потрібен спаринг-партнер. Також, на виконання подачі і вдале її застосування за призначенням, впливає тільки безпосередньо сам гравець, тому подачі мають зазвичай свої специфічні риси, які надає їм спортсмен, тобто кожна подача має риси індивідуальності.

2. Прийом подач різними технічними ударами: а) атаквальними ударами (“накатами”, “підкрутками”, “швидкими ударами” і т.д.); б) підготовчими ударами (“скидка”, “плаский прийом” тобто повернення обертання м'яча і т.д.); в) захисними ударами (“підрізка”, “зрізка”, “підставка” і т.д.)

В навчанні тактичних схем, комбінацій обов'язково приділяється багато часу виконанню прийому подач. Навіть найдосвідченіші гравці, не завжди впораються з прийомом здійсненої суперником подачі, з наданим ним обертанням м'яча. Для успішного прийому подачі гравцю слід спостерігати за усіма рухами суперника, його вихідним положенням, замахом і рухом ракетки, підкиданням м'яча, переміщенням.

3. Удари проміжні, одиночні або багаторазового повторювання.

4. Удари атаквальні: а) накат; б) топ-спін; в) завершальний удар; г) контратакуючий удар.

5. Удари, різні за силою та напрямом обертання м'яча: а) без обертання м'яча; б) з поступальним обертанням, з верхнім, з нижнім, з боковим.

6. Удари захисні: а) різноманітні види “підрізки”, “зрізки”, “підставки.”

7. Удари, різні за напрямом польоту м'яча: а) по прямій лінії столу; б) по діагоналі (з правого кута в правий кут столу; з лівого кута в лівий кут столу); в) полу-діагоналі (з правого кута в центр столу; з лівого кута в центр столу); г) технічні удари з різних кутів і центру столу.

8. Удари, що відрізняються за довжиною польоту м'яча: а) короткі (під сітку); б) середні; в) довгі (на край ігрової площини столу).

9. За швидкістю польоту м'яча, технічні удари розрізняють на: а) повільні; б) швидкі; в) потужні. [3,58с]

Навчання тактичній підготовці, у грі в настільний теніс, здобувачів вищої освіти триває у декілька етапів:

Перший етап. Розвиток у здобувачів вищої освіти конкретних фізичних, психічних та інтелектуальних якостей, що лежать в основі успішних тактичних дій (швидкість реакції і орієнтування, швидкість відповідних дій і перехід з одних дій на інші, кмітливість, спостережливість).

Другий етап. Формування тактичних умінь в процесі навчання прийомам гри (техніці), досягається двома шляхами:

1. під час оволодіння будь-яким технічним ударом, його обов'язково “поєднують” з технічними якостями (обертанням, направленням, швидкістю), які будуть зумовлювати успіх протікання тактичних дій;

2. на етапі вдосконалення технічного прийому застосовують таку систему ускладнення, яка посприяє формуванню тактичних умінь.

Третій етап. Вивчення тактичних дій: індивідуальних, парних в протидії різним ігровим стилям.

Четвертий етап. Інтеграція тактичних дій в ігрову змагальну діяльність.

Таким чином, формування тактичних умінь починається ще з підготовчих вправ, потім триває у вправах з удосконаленням технічного арсеналу гравця, досягаючи найвищого вираження у вправах з тактики, в навчальних, контрольних іграх і змаганнях. В сучасних, ігрових видах спорту, яскраво виражена тенденція розвитку швидкісної гри і ускладнення тактичних комбінацій, схем. Тому, особливо важливо навчити здобувача вищої освіти оцінювати розташування суперника на ігровому майданчику, задалегідь визначати напрямок польоту м'яча, його обертання, передбачати дії партнера у парній грі і вміти “прораховувати” задум суперника, швидко аналізувати

обставини і вибравши найбільш доцільні технічні удари, пересування, ефективно їх використовувати.[4,74с]

На шляху по виконанню певних етапів тактичної підготовки відповідно застосовують і завдання: - створити передумови для успішного навчання тактиці гри (розвиток необхідних здібностей і якостей); - формувати тактичні вміння в процесі навчання прийомам гри (техніці); - забезпечити високий ступінь надійності прийомів гри при виконанні тактичних дій; - оволодіти основою індивідуальних, парних тактичних дій в атакувальних, захисних, комбінованих варіаціях; - удосконалювати тактичні вміння з урахуванням ігрового стилю гравця; - формувати вміння ефективно використовувати техніку і тактичні дії в залежності від умов (стан партнерів, суперника, зовнішні умови); - аналізувати гру команди суперника, їх технічний арсенал, тактичну і вольову підготовленість, ігровий реманент; - моніторити передову, сучасну тактику провідних команд країни, гравців збірної і найсильніших іноземних команд.[5,83с]

В навчанні і удосконаленні тактичної підготовки здобувача вищої освіти, викладач має послідовно дотримуватися певної лінії принципів тактики в настільному тенісі:

Перший принцип тактики гри в настільний теніс це “Єдність атаки та захисту”. Цей принцип має наступне пояснення: проводячи атакувальний удар, гравець повинен максимально забезпечити себе від можливого контрудара.

Рекомендаціями щодо виконання принципу будуть ланки ігрового ланцюга: - використовувати завжди правильне вихідне положення для здійснення свого технічного удару; - вчасно і вдало виконувати відповідні ігрові ситуації переміщення; - розраховування сили, швидкості, потужності кожного технічного удару.

Основне завдання у виборі позиції - звузити кут, де суперник має змогу атакувати. Чим менший цей кут, тим простіше буде прийняти його удар. Виконуючи атакувальні дії, одночасно треба пам'ятати про захист. Єдність атаки та захисту, у грі в настільний теніс, проявляється у можливому переході від атакувальних дій до захисних.

Другий принцип тактики гри в настільний теніс це “Відповідність тактичних рішень фізичним, технічним та психічним можливостям гравця.”

Дуже важливо, при виконанні технічних ударів, переміщень, бути впевненим у своїх психічних, технічних та фізичних здатностях, а також мати на увазі можливості і здібності противника. Досить необачно будувати тактичний план гри, розраховуючи на прийоми та техніку ударів, якими не володієте достатньою мірою. До цього принципу гри в настільний теніс, можна віднести таку пораду: “знайте, свої слабкі сторони, знайте свої сильні сторони”. Дуже важливо знати свій рівень підготовки, психоемоційний настрій

на гру. Найчастіше очки, партії, матчі програються через те, що не вистачило сил “дотиснути” суперника. Потрібно підтверджувати свій тактичний план на основі сильних, відпрацьованих, технічних ударів, щоб таким чином, підлаштовувати технічний арсенал гри під тактичні напрацювання.

Третій принцип тактики гри в настільний теніс це “Використання таких прийомів та тактичних рішень, які б ускладнювали гру суперника і позбавляли його бажання перемогти.” Цей принцип один із визначальних у тактиці гри в настільний теніс. Гравцю необхідно постійно використовувати різні тактичні ходи, які б заважали і не давали противнику використовувати тактичний план на гру.

Четвертий принцип тактики гри в настільний теніс це “Відповідність тактичних дій до стратегії гри.” На самому початку гри на рахунок, гравцю необхідно зробити “розвідку”, щоб визначити стратегію спортивної боротьби з суперником. Зрозуміти, який рівень підготовки має суперник, які технічні удари виконує більш вдало, якої тактики зазвичай дотримується у грі, та як протистояти, протидіяти цим факторам. Треба завжди мати на увазі, що самі спостереження по відношенню до гравця, також проводить і суперник. Тому, в тактичному плані, може бути такий варіант гри, як на початку, допустимо програти кілька очок, щоб “дезінформувати” суперника у своїх здатностях. Надати йому “неправдиву” інформацію і уявлення про себе, про недоскальні технічні удари і вразливі місця.[5,83с]

Особливим, значним розділом у тактичній підготовці є тактика, яка застосовується проти гравців атакуючого, контра-атакуючого, комбінованого та захисного стилів.

Під стилем гри в настільному тенісі розглядається особливість ведення гри гравцем. Стиль формується під впливом багатьох факторів, до яких можна віднести фізичні, тактичні, психологічні, індивідуальні, особистісні фактори. Розуміння засвоєного стилю гри, дозволяє в навчально-тренувальному процесі зробити певний акцент на розвиток і удосконалення сильних сторін гри здобувача вищої освіти.

Аналіз стилю гри суперників, вміння виявити різні сторони, дозволяє вибрати оптимальну стратегію і тактику протистояння у спортивному двобої.

Атакуючий стиль.

Проявляється у рішучих, ініціативних діях спортсмена із захоплення контролю над грою. Як правило, гравці атакуючого стилю, перші починають атаку і намагаються швидко завершити розіграш очка. Вони атакують у будь-які моменти гри, будь-які м'ячі, будь-якими ударами. У сучасному настільному тенісі, спорті ХХІ сторіччя, цей стиль гри значно поширений і посідає перше місце в Світі, особливо у гравців азійської школи.

Для протидії такому стилю гри необхідно зробити все можливе, щоб самому розпочати атаку і не дозволити зробити це супернику раніше. В

практичному вирішенні такого завдання є складні перепони, тому потрібно наділяти більше часу і уваги під час навчально-тренувального процесу не тільки відпрацюванню технічних ударів, а також напрацьовувати морально-вольові якості - сміливість та рішучість.

Контра-атакувальний стиль.

Характеризується грою із середньої дистанції, потужними “підкрутками” (технічними ударами), як з лівого, так і з правого кута столу. Контратакуючи, такий спортсмен активно включається у гру і починає одразу проявляти ініціативну боротьбу після першого атакувального удару. Сильна сторона гравців контратуючого стилю це “довгі” розіграші з використанням всієї площини столу і у тактичному плані це гра на “виснаження”, утримання якнайдовше м’яча у грі за рахунок “перекруток”.

Гравцю, який веде бій з таким суперником, в першу чергу необхідно скоувати атакувальні дії противника сильними обертаннями м’яча в ближню зону столу (під сітку), а далі проводити несподівані, атакувальні дії в центр столу, або під руку (лікоть) противника. Розіграш кожного м’яча повинен проходити швидко і різнопланово. Головним завданням спортсмена є якнайшвидше почати найсильнішу атаку, щоб противник перейшов до оборонних дій у ближній зоні столу.

Комбінований стиль

Такий стиль гри є у кожного гравця в арсеналі, тому що він більш комфортний, не ризикований, надійний. Гра відбувається за рахунок утримання розіграшу кожного м’яча якнайдовше. Застосовують технічні удари “підрізка”, “зрізка”, “підставка”, вони повільні за швидкістю, але вкрай небезпечні. Гра в комбінаційному стилі вибудовується і досягається на помилках суперника у атакувальних діях. Відбувається певне “тактичне вичікування” сприятливого моменту, коли суперник втрачає багато фізичних і психічних зусиль у наступі і обов’язково, врешті решт помиляється, тоді миттєво проходить перехоплення ініціативи і перемога у розіграші дістається гравцю комбінованого стилю. В такому випадку, якоїсь однієї поради у тактичному плані не можна дотримуватися, бо з кожним розіграшем ігрові ситуації змінюються. Під час гри з суперником комбінованого стилю, особливу увагу треба приділяти вольовій стійкості гравця, сталим “бійцівським” якостям, терпінню і витривалості.

Захисний стиль.

Визначається тривалою грою технічними ударами “підрізками”, “зрізками” і іншими різновидами цього елемента гри. М’ячі, в основному відбиваються близько до сітки, або в середній зоні столу, ускладнюючи тим самим проведення атакувальних дій противника. Ракетка гравця захисного стилю, зазвичай, має дві протилежні по значенню і якостям гумові покриття,

це надає відповідної специфіки технічним ударам і ускладнює супернику розвинути атакувальні дії.

Гра проти спортсменів захисного стилю вимагає значної вольової витримки. Противник, за рахунок різного гумового покриття ракетки, різної обробки м'яча, різного темпу ведення гри і т.д., намагатиметься зробити так, щоб гравець помилився і “застряг” в довгому, не комфортному для нього розіграві. Першою рекомендацією проти захисного стилю гри є використання “довгих” подач та у подальшому комбінування “коротких” і “довгих” розігравів із постійним тиском на суперника атакувальними і проміжними технічними ударами. Також треба дотримуватися тактичного плану, де гра відбувається в різні кути столу, тоді підвищується ймовірність допуску помилок суперником і надається можливість більш гостро атакувати та перемогти.[6,132с]

Висновки. Навчання технічним ударам, тактичним комбінаціям, психологічної підготовки та багатьох різних аспектів гри в настільний теніс, має проходити в симбіозі усіх сторін. Внаслідок, не надання викладачем, достатніх навичок та знань у тактичній підготовці для здобувача вищої освіти, не приділення уваги до таких важливих компонентів гри, призводить до невпевненості гравця у своїх діях, рухах, втрати інтересу до обраного виду спорту, ослабленню психоемоційного стану. Настільний теніс це шахи тільки у русі і розуміння того, що відбувається у грі на рахунок за тенісним столом, використання думок, рішень тактичної підготовки, буде запорукою успіху здобувача вищої освіти, який бере участь у змаганнях. А також, значно розширить його розумові здібності і вплине не тільки на успішність результатів у спорті, а і на успішність у навчанні в закладі вищої освіти.

Література:

1. Алексеев О. О. Прозар М. В. Аналіз атакувальних, технічних і тактичних дій у настільному тенісі гравців Кам'янець - Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець - Подільськ. Вісник Кам'янець - Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. Випуск 11, 2018. 42 с.
2. Віхляев Ю. М. Методичні матеріали до теоретичного розділу дисципліни “Фізична культура” для студентів всіх факультетів НТУУ “КПІ”. Київ: Політехніка, 2006. 29с.
3. Коваль О. М. “Формування мотивації розвитку фізичної активності у студентів закладів вищої освіти” Кам'янець - Подільськ. Вісник Кам'янець - Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. Випуск 16, 2020. doi:10.32626/2309-8082.2020-16. 58с.
4. Костюкевич В. М. Теорія і методика спортивної підготовки: у запитаннях і відповідях. Навчально - методичний посібник. Вінниця: Планер, 2016. 74с.
5. Кутек Т. Б. І. І. Вовченко Основи теорії і методики спортивної підготовки. Навчальний посібник. Житомир: ЖДУ імені Івана Франка, 2022. 83с.

6. Павленко В. О. Насонкина Є. Ю. Павленко Є. Є. Сучасні технології підготовки в обраному виді спорту. Підручник для студентів і викладачів закладів вищої освіти. Харків: Харківська державна академія фізичної культури. 2020. 132с.

References:

1. Alekseev O. Prozar M. (2018) Analysis of attacking technical actions in table tennis of players of Kamyanets – Podilsky National University named after Ivan Ogienko. [Analysis of attacking technical actions in table tennis of players of Kamyanets – Podilsky National University named after Ivan Ogienko]. Bulletin of Kamyanets – Podilsky National University named after Ivan Ogienko. Physical education, sports and human health. Kamyanets – Podilsk. Output № 11, 42 p. [in Ukraine].

2. Vikhliaiev Yu. M. (2006) Metodichni materialy do teoretychnoho rozdilu dystsypliny “Fizychna kultura” dlia studentiv vsikh fakultetiv NTTU “KPI” [Methodical materials for the theoretical section of the discipline "Physical Culture" for students of all faculties of NTUU "KPI".] Chernihiv: Politechnic. 29 s. [in Ukraine]

3. Koval O. M. (2020) Formation of motivations for the development of physical activity in students of higher education institutions. [Formation of motivations for the development of physical activity in students of higher education institutions.] Bulletin of Kamyanets – Podilsky National University named after Ivan Ogienko. Physical education, sports and human health. Kamyanets – Podilsk, Output, doi:10.32626/2309-8082.2020-16. 58p.[in Ukraine].

4. Kostiukevych V. M. (2016) Teoriia i metodyka sportyvnoi pidhotovky: u zapytanniakh i vidpovidiakh. Navchalno-metodychnyi posibnyk. [Theory and methods of sports training: in questions and answers. Educational - methodical manual.] Vinnytsia: Planer. 74p.[in Ukraine].

5. Kutek T. B. Vovchenko I. I. (2022) Osnovy teorii i metodyky sportyvnoi pidhotovky. Navchalnyi posibnyk. [Basics of theory and methods of sports training. Tutorial.] Zhytomyr: ZhDU imeni Ivana Franka. 83p. [in Ukraine].

6. Pavlenko V. O. Nasonkyna Ye. Yu. Pavlenko Ye.Ye. (2020) Suchasni tekhnolohii pidhotovky v obranomu vydi sportu. Pidruchnyk dlia studentiv i vykladachiv vyshchoi osvity. [Modern training technologies in the chosen sport. Textbook for students and teachers of higher education institutions.] Kharkiv: Kharkivska derzhavna akademiia fizychnoi kultury. 132p. [in Ukraine].

СЕРІЯ «Історія та археологія»

УДК: 94(477):314.151.3-054.72 "20"

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1124-1137](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1124-1137)

Богатчук Світлана кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та філософії, Вінницький національний аграрний університет, вул. Сонячна 3, м. Вінниця, 21008, <https://orcid.org/0000-0003-0684-6106>

ЕМІГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті проаналізовано міграційні процеси української молоді на початку ХХІ ст. Визначено основні причини еміграції української молоді. Проаналізовано умови праці та здобуття освіти молоддю в Україні та за кордоном, її позитивні та негативні наслідки.

З відкриттям кордонів в кінці 80-х – на початку 90-х років українці почали емігрувати, влаштовувалися на роботу, яка давала їм пристойні заробітки.

Серйозне занепокоєння в державі сьогодні викликає еміграція української молоді. В останні роки спостерігається збільшення кількості випускників шкіл, які планують навчатися за кордоном, що надалі може стати першим кроком до еміграції. За статистичними дослідженнями Аналітичного центру CEDOS відзначається, що упродовж 10 років Україну покинули майже чотири мільйони молодих, працездатних і перспективних громадян, більшу частину складають студенти.

Міграція молоді є складовою міграційних процесів. Однією з причин трудової міграції, яка нараховує двадцятирічний історичний досвід, відзначається незадовільний економічний стан в нашій державі.

Проаналізувавши сьогоднішня, ми можемо звернути увагу ще на одну причину мігрування молоді за кордон – це знання іноземної мови. В недалекому минулому, відмовою щодо виїзду за кордон було недостатнє знання іноземної мови.

Сучасна молодь, яка вільно володіє іноземними мовами, намагається виїхати за кордон, долучитися до відповідної програми навчання й отримати стипендію.

Характер сучасних міграційних процесів молоді у 20-х роках ХХІ ст. показує, що з часом більше студентів почали виїжджати до європейських країн через намір використати освіту в іншій країні як шлях до довгострокової еміграції.

Необхідно назвати ще одну з причин міграції молоді. Ще декілька десятків років тому батьки вимушені були поїхати на заробітки. І, тепер, діти переїжджають до них. Отже, створюються цілі мігрантські сім'ї за кордоном.

Через повномасштабну війну мільйони людей втратили роботу, відбулося доволі масове скорочення робочих місць, вакансій. Тільки за період з 24 лютого до 19 вересня 2022 року з України виїхало близько 8,4 млн людей.

Та основним аргументом для українців не виїжджати за кордон – покращення рівня життя в Україні.

Ключові слова: еміграція, молодь, Україна, освіта, заробітки, війна.

Bogatchuk Svitlana Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Philosophy, Vinnytsia National University of the Agrarian University, St. Sonyachna 3, Vinnytsia, 21008, <https://orcid.org/0000-0003-0684-6106>

EMIGRATION OF UKRAINIAN YOUTH AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY: HISTORICAL ASPECT

Abstract. The article analyzes the migration processes of Ukrainian youth at the beginning of the 21st century. The main reasons for the emigration of Ukrainian youth have been determined. The conditions of work and education of young people in Ukraine and abroad, their positive and negative consequences are analyzed. With the opening of the borders in the late 1980s and early 1990s, Ukrainians began to emigrate, get jobs that gave them decent earnings.

The emigration of Ukrainian youth is causing serious concern in the state today. In recent years, there has been an increase in the number of school graduates planning to study abroad, which in the future may become the first step to emigration. According to statistical studies of the CEDOS Analytical Center, it is noted that almost four million young, able-bodied and promising citizens left Ukraine over the course of 10 years, most of them students.

Youth migration is a component of migration processes. One of the reasons for labor migration, which counts twenty years of historical experience, is the unsatisfactory economic condition in our country. Having analyzed the present, we can pay attention to another reason for the migration of young people abroad - this is knowledge of a foreign language. In the recent past, a refusal to go abroad was insufficient knowledge of a foreign language.

Today's young people who are fluent in foreign languages are trying to go abroad, join the relevant training program and get a scholarship. The nature of modern migration processes of young people in the 20s of the 21st century. shows that over time more students began to leave for European countries due to the intention to use education in another country as a path to long-term emigration.

It is necessary to mention one more reason for youth migration. Several dozen years ago, parents were forced to go to work. And now the children are moving in with them. Consequently, entire migrant families are created abroad. Due to the full-scale war, millions of people lost their jobs, there was a rather massive reduction in jobs and vacancies. Only during the period from February 24 to September 19, 2022, about 8.4 million people left Ukraine.

But the main argument for Ukrainians not to go abroad is to improve the standard of living in Ukraine.

Keywords: emigration, youth, Ukraine, education, earnings, war.

Постановка проблеми. На початку ХХІ ст. відбуваються міграційні процеси, пов'язані з соціально-економічною ситуацією України. Особливо гостро відчувається ситуація, яка пов'язана з еміграцією української молоді, яка передусім шукає кращих умов для вирішення своїх мрій та бажань, виїжджає за кордон, щоб здобути кращу освіту та знайти роботу.

Сьогодні, в умовах повномасштабної війни українська молодь шукає прилисток за кордоном.

Тому питання еміграції української молоді потребує всебічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало наукових статей до цього часу було присвячено питанням трудової міграції українців. Дослідженням питання еміграції української молоді на початку ХХІ ст. приділяють увагу історики, соціологи, політологи, демографи.

Значну історичну цінність у вивченні цієї тематики мають праці Брензович К. С., Глодан М. П., Яковенко Ю. В., Усенко М. Ю., Терещук Г., Спуріна С. О., Бережанського І., Вертипорох М. та інших.

Мета статті - дослідити основні причини, особливості та мотиви еміграції української молоді на початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Відповідно визначення «Міграція є переміщенням населення в межах держави (внутрішнє) або за межами своєї держави (зовнішнє), включає рух біженців, переміщених осіб, економічних мігрантів тощо». Отже, міграція пов'язана зі зміною постійного місця проживання [3, с. 359].

Коли розглядається поняття Еміграція, то визначається переселення, переміщення людей за межі своєї держави в іншу країну світу з певних причин, тобто, економічні (низький рівень життя), політичні (переслідування за політичні погляди) та інші [1, с. 25].

Відповідно даних Звіту про міжнародну міграцію (World Migration Report 2022), Україна посідає 8 місце у списку країн, громадяни яких виїжджають на роботу за кордон.

За демографічними та статистичними даними масовий відтік робочих кадрів з України розпочався десять років тому, більшість з них поїхали за кордон на заробітки. З відкриттям кордонів в кінці 80-х – на початку 90-х років українці почали емігрувати, влаштовувалися на роботу, яка давала їм пристойні заробітки. І залишилися там працювати. Діти, батьки яких виїхали за кордон, щоб працювати, теж мігрували до них. І на сьогодні ми маємо цілі сім'ї за кордоном [4, с. 26-27].

Одним із найпопулярніших напрямків для українських трудових мігрантів залишається Польща, де працює понад 1,5 млн українців. Чимало є переваг в цій країні, що стало основним фактором української міграції. Рівень життя та умови праці в Польщі відповідають європейським стандартам, ця країна є нашим сусідом, входить до Європейського Союзу та НАТО. Отже, низький рівень доходу чи неможливість отримати пристойну роботу в Україні спонукали молодь до пошуків забезпечення свого майбутнього в європейських державах, зокрема, в Польщі [6, с. 82].

Управління у справах іноземців у Польщі повідомило, що з початку цього року близько 60 тисяч українських громадян подали заяви щодо легалізації проживання. Вже сьогодні близько 130 тисячам українців видали офіційно документи на постійне проживання, що складає у 20 разів більше, аніж 4 роки тому. Робота в Польщі приваблює українців, середня заробітна плата складає від 13 до 15 тисяч гривень. Найбільш поширені види робіт: будівництво, де заробітчани отримують високі заробітки, та робота домогосподарок (оплата нижча). Найчастіше українці їдуть на сезонні роботи, як-то збирання полуниці, інше. Сусідня Польща не нехтує робочою силою з України [7]. Більшість студентів їдуть на навчання до Польщі з Картою поляка, яка надає їм переваги в навчанні у вищих закладах освіти, а також, є можливість підвищити рівень володіння англійською мовою.

За популярністю трудової міграції українців другою державою після Польщі стала Чехія.

Основним показником міграції є середня заробітна плата українців, яка у порівнянні з середньою зарплатою у Польщі не може конкурувати (300 доларів в Україні та 1200 доларів у Польщі), у Румунії – 742, у Білорусі – 465 доларів, тобто, у півтора рази більше, ніж в Україні [17].

На міграційні процеси українців впливають й демографічні фактори, як-то, відтік населення з країн-сусідів (Польща) до Німеччини, Великобританії [4, с. 26-27].

Розглядаючи можливість здобуття освіти за кордоном, українські студенти вибирають навчання у Польщі, Німеччині, Росії, Канаді та Чехії. Українську молодь цікавлять держави, які надають студентам стипендії або гранти на навчання та стажування (Німеччина, Фінляндія, Франція, Чехія). За

період з 1992 по 2019 р. 1000 українців отримали стипендії по програмі Fulbright у США [8, с. 498].

На жаль, однією з причин, чому молодь їде, є якість української освіти та незатребуваність висококваліфікованих працівників. Молоді люди здобувати освіту, витрачаючи свій час та зусилля, не можуть отримати робоче місце з хорошою оплатою праці, можливістю кар'єрного росту. Відсутність перспектив штовхає молодь на еміграцію. До того ж, молоді українці розчаровані щодо здобуття освіти в Україні через корумпованість освітянської сфери (процвітає купівля-продаж дипломів, курсових, дипломних робіт). Найбільш популярними країнами для здобуття освіти є Польща, Іспанія, Білорусь, США. За даними МОМ, 25 400 українців здобувають освіту за кордоном.

Згідно з опитуванням студентів організаціями «Українці без кордонів» та OWL Open World Learning Society, які завершують навчання за кордоном, лише 19% мають на меті повернутись [9]. Відповідно результатів соціологічного дослідження «Молодь України – 2018» було визначено, що 56,5% молодих українців хочуть жити на Батьківщині, 6,2% – мріють навчатися за кордоном та згодом повернутися в Україну.

Про причини еміграції української молоді можемо прослідкувати в таблиці 1.1. Отже, із таблиці ми бачимо мобільність та міграційні настрої української молоді на початку XXI ст.

Таблиця 1.1

Основні причини еміграції молоді

№ п/п	Аргументи міграції	%
1	Бажання отримати диплом європейського університету для працевлаштування в Україні	51
2	Бажання здобути кращі знання для працевлаштування в країнах ЄС	48
3	Незадоволеність умовами життя в Україні	47
4	Отримання нового культурного досвіду	30
5	Кращий стан матеріально-технічного забезпечення університетів	25
6	Бажання підвищити рівень іноземної мови	19
7	Простіші умови вступу до вищого навчального закладу	10
8	Бажання отримати кращі знання для працевлаштування в Україні	9
9	Бажання отримати диплом європейського університету для працевлаштування в країнах ЄС	8
10	Збройний конфлікт в Україні	6
11	Бажання навчатися за спеціальністю, якої не має в Україні	2
12	Відсутність можливості здобути вищу освіту рідною мовою в Україні	1
13	Незадоволеність якістю освіти в Україні	1

А ось в 2021 році ми бачимо зміни в настрої молоді щодо еміграції. З таблиці 1.2 можемо проаналізувати, як власне змінилися пріоритети української молоді.

Таблиця 1.2.

Розподіл відповідей на запитання «Чи хочете Ви емігрувати з України?»

Варіант відповіді	Серед усіх	Центр	Північ	Схід	Південь	Захід
Ні, я хочу жити в Україні	48,5	43,9	42,8	52,9	46,6	52,4
Ні, хотіли б повчитися за кордоном якийсь час, але потім повернутися в Україну	7,9	9,7	7,9	6,2	9,3	7,7
Ні, хотіли б попрацювати за кордоном якийсь час, але потім повернутися в Україну	18,7	19,7	20,9	17,5	17,8	17,9
Так, я планую це зробити найближчим часом	4,2	6,3	3,8	3,8	3,8	3,6
Так, я шукаю таку можливість	9,8	10,7	14,4	10,1	10,2	5,3
Інше /ВВ	11,0	9,7	10,1	9,5	12,3	13,2

Джерело:https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/rezylt/molod2021.pdf

За результатами опитування відзначається, що в межах 42-52% молодих українців не планують виїжджати з України. Від 5 до 18% опитаних хочуть побувати за кордоном, попрацювати, здобути освіту та повернутися в Україну.

Основні мотиви виїзду молоді за кордон

Українські студенти називають мотивами своїх міграцій такі:

1. Навчання. Молоді люди переважно обирають для вступу у вищі навчальні заклади за кордоном Польщу, де не вимагається обов'язкове складання ЗНО та вступні випробування значно простіші за програмою.

Як зазначалося вище, українська молодь обирає Польщу через близькість територій, відсутність мовного бар'єра, невисоку вартість навчання та проживання, можливість вибрати пільгові та безплатні програми. [2, с. 14].

Важливу роль у прийнятті рішення українського студента навчатись за кордоном є рівень викладання та умови навчання в тій чи іншій країні.

2. Безвізовий режим. Для громадян України безвізовий (без попереднього оформлення документів) режим до країн Європейського Союзу був затверджений у 2017 році. Тому українська молодь легко наважується на навчання чи працю за кордоном.

Студенти, які прагнуть здобути ступінь доктора філософії чи вищі наукові ступені за кордоном, мають можливість отримати безплатний доступ до найпопулярніших світових наукових видань, що й є однією з переваг навчання за кордоном. На жаль, не всі державні вищі заклади освіти України можуть забезпечити студентам можливості безкоштовного доступу до джерел інформації.

Одна з українських студенток прокоментувала свій переїзд до Польщі після закінчення вишу можливістю отримати хорошу роботу та високу заробітну плату. Та через два роки вона вирішила повернутись додому, тому, що сумувала за друзями [9].

Характер сучасних міграційних процесів показує, що з часом більше студентів почали виїжджати до європейських країн через намір використати освіту в іншій країні як шлях до довгострокової еміграції.

Починаючи від 2014 р., вік українських мігрантів значно знизився – від 18 до 35 років (65 відсотків).

Згідно з даними групи «Рейтинг» респонденти висловили бажання отримати роботу в Німеччині (37%), Польщі - 26%, США – 22%, Канаді – 21%, Чехії – 16%, Італії – 15%, Великобританії – 14%, Франції або Швеції – по 12%, Ізраїлі – 11%, Іспанії – 9%, Нідерландах – 7% [5, с. 84].

Відповідно опитування серед українців у 2019 році «В яких країнах ви хотіли б працювати?», понад 40% респондентів відповіли, що мріють поїхати в Німеччину або Польщу [11].

Польща приваблює українців тим, що вони можуть зайняти робочі місця поляків (бракує робочих рук), які масово емігрували до Німеччини, Великобританії та інших країн ЄС.

Масова трудова міграція українців до Польщі та інших країн ЄС має й позитивні аспекти. По-перше, це – збільшення рівня життя самих мігрантів та їхніх родин, яким вони пересилають кошти. По-друге, отримані кошти рідні витрачають на покращення своїх соціально-побутових умов.

Ще однією з європейських держав, де проживає багато українців, є Литва, яка приваблює своїм високим економічним розвитком, близькістю території. До того ж, литовський народ є одним з прихильників України.

Мінімальну та середню заробітну плату, що безумовно впливає на міграційні процеси в країнах Європи, ми можемо прослідкувати в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Мінімальна та середня зарплата у Європі за місяць, 2023 р., євро

№ п/п	Країна	Оплата за 1 годину роботи у приватному секторі, євро	Оплата за 1 годину роботи у промисловому секторі, євро	Середня зарплата за місяць роботи в євро
1	Болгарія	4,7	3,7	637,29
2	Румунія	4,7	742	742,40
3	Литва	7,70	7,10	880,00
4	Латвія	8,30	7,10	1053,97
5	Польща	8,50	7,70	1114,75
6	Угорщина	8,60	8,20	1066,67
7	Хорватія	9,30	7,60	1261,0
8	Словаччина	10,70	10,60	1258,82
9	Чехія	10,70	10,10	1249,64
10	Естонія	11,50	10,60	1352,94
11	Греція	13,80	14,60	1588,49
12	Португалія	14,30	11,30	1801,57
13	Словенія	16,50	15,90	2218,49
14	Австрія	31,50	35,50	3705,88
15	Іспанія	20,40	22,80	2417,78
16	Великобританія	25,90	25,40	3482,35
17	Італія	26,90	27,30	3141,61
18	Ірландія	28,10	31,30	3810,17
19	Німеччина	30,50	38,70	3812,50
20	Нідерланди	32,30	35,10	3975,38
21	Франція	36,10	37,60	3929,25
22	Люксембург	39,60	31,10	5462,07
23	Бельгія	40,60	43,30	4511,11

Джерело: <https://migrant.biz.ua/dovidkova/emigracia/zarplata-v-ievropi.html>

Отже, в таблиці 2.1 ми можемо побачити наведені дані по зарплатах в країнах Європи. Погодинна оплата є традиційною в європейських країнах, вона вважається справедливою оплатою праці [18].

Повномаштабна війна, яка почалася 24 лютого 2002 року, вплинула на збільшення міграційного потоку з України.

Українці почали масово покидати своє житло в пошуках безпеки й можливості працювати [13].

Кількість українців, що виїхали з 24 лютого до 19 вересня 2022 року становить близько 8,4 млн людей. Через війну мільйони людей втратили роботу, відбулося доволі масове скорочення робочих місць, вакансій.

За даними ООН, це найбільша гуманітарна катастрофа з часів Другої світової війни [14].

Україна має підтримувати своїх громадян за кордоном. І держава, і місцеві громади мають бути зацікавленими в поверненні своїх працівників з-за кордону.

Необхідно відзначити, що позитивним фактором є те, що близько 180 тисяч чоловіків та жінок з початком війни свідомо повернулися в Україну, щоб поповнити ряди захисників Батьківщини [14].

4 березня 2023 року Євросоюз ухвалює Закон, за яким уперше надає так званий "тимчасовий захист" для громадян України, які тікали від війни, з подальшим перебуванням на території ЄС протягом одного року, з можливістю продовження терміну до трьох років. Даний закон надає право українцям на проживання, роботу та житло, медичну допомогу, можливість здобувати освіту для дітей.

Проте українцям необхідно знати, що не в усіх країнах ЄС діє цей закон. Статус тимчасового захисту не розповсюджується на Данію, Швейцарію, Норвегію, Ліхтенштейн та Ісландію [15].

Наприклад, законом від 12 березня 2023 року Польща дозволяє українцям, які приїхали після початку війни, залишатися легально на своїй території 18 місяців, а Німеччина – рік. Також, різниться й розмір фінансової допомоги, яку можуть отримати біженці [15].

Понад два мільйони українців емігрували до Польщі, значна кількість до Угорщини, Молдови та Румунії, Німеччини, Чехії.

Серед опитаних молодих людей, які виїхали за кордон, більшість хотіли б повернутися в Україну — 76%; 11% хотіли б залишитись там, де перебувають, 6% — переїхати всередині країни або виїхати в іншу країну, а решта ще не визначилися. Молоді люди, які після 2014 року виїжджали з Донецької та Луганської областей, де велися бойові дії, а також з тих регіонів, які були непідконтрольні уряду України, — фактично двічі рятувались від війни: у 2014 та 2022, тому деякі з них не готові повертатися в Україну або у свої населені пункти [19].

Масова міграція української молоді

Міграція української молоді за кордон може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Позитивним є те, що молодь виїжджає за кордон для отримання хорошої європейської освіти, а потім повертається в Україну.

Тобто, отримуючи європейський досвід та освіту, повертаються і працюють на користь нашої держави. Негативом – небажання молоді повертатися з-за кордону, вони здобувають освіту, влаштовуються на роботу, залишаються там жити.

Великою проблемою для держави є втрата людських ресурсів. Вона (державна) має бути зацікавлена в поверненні працездатних мігрантів, створивши їм вдома усі необхідні умови та перспективи розвитку [4, с. 27-28].

Також експерти пропонують розширити спектр фінансових послуг для грошових переказів та спростити їх.

Необхідно, щоб запрацювала внутрішня служба, яка б постійно широко інформувала про можливості внутрішніх міграцій та про вакансії в різних регіонах України.

Для того, щоб захистити українських мігрантів в країнах-реципієнтах, які приймають мігрантів з України, необхідно з ними співпрацювати й намагатись спільно досягнути для українців можливості офіційного працевлаштування та правового захисту на чужій території.

Та основним аргументом для українців не виїжджати за кордон – комплексне покращення рівня життя в Україні. Боротьба з корупцією, покращення якості вищої освіти в Україні, збільшення кількості робочих місць та переконання молоді, що вони зможуть знайти роботу за фахом у своїй країні [9].

У 2019 році влада запропонувала українцям, які проживають за кордоном, видачу кредитів на розвиток бізнесу зі ставкою від п'яти відсотків за президентською програмою "Повертайся і залишайся". Звертаючись до українців під час своєї інавгурації, Володимир Зеленський сказав: «Ви дуже потрібні нашій державі. Ваші знання, таланти та ментальні цінності. Ми дуже хочемо, щоб ви повернулись додому». Також владою були запропоновані пільги для бізнесу щодо створення нових робочих місць [17].

Отже, необхідно брати приклад у формуванні позитивного міграційного руху в європейських країнах, як-то, Шотландія, Ірландія та Польща, які зуміли знизити рівень еміграції, розробили напрямки діяльності для повернення своїх жителів з-за кордону [9].

Основним аргументом для української молоді не виїжджати за кордон – покращення рівня життя в Україні.

Висновки

Міграція української молоді є наслідком економічних та соціальних змін, що відбуваються в українському суспільстві.

Важливими рисами міграції молодих українців є низька професійна кваліфікація (або відсутність такої), відсутність досвіду життя, низька правова обізнаність і компетенція, соціальна вразливість.

Відзначаємо, що їдуть за кордон переважно молоді люди, які вже мають вищу чи середню освіту, або ті, що планують отримати освіту в інших державах. Вважається, що відтік робочої сили, демографічної є фактором загрози національній безпеці держави, бо виїжджають молоді, здорові люди. Це молодь, яка вивчиться та захоче залишитися в Польщі, Чехії чи мандрувати Європою. Міграція молоді впливає на демографічні наслідки, зокрема, розпадаються сімейні пари.

В історичному аспекті роботи з'ясовано, що зовнішні міграції в Україні стимулювалися економічними, соціальними, політичними, релігійними причинами, що призвело до чотирьох хвиль еміграції українців.

Як відзначається за соціологічним опитуванням, 32% молодих людей хотіли б працювати за кордоном, 65% – не мають такого бажання. Найбільше охочих поїхати на заробітки серед наймолодшої вікової групи – це 54%, а найменше серед 61+ (лише 18%). На Донбасі бажаних виїхати на роботу закордон вдвічі менше, ніж у західних областях (20-23% проти 40%).

Основними аргументами, чому молоді люди хочуть працювати за кордоном, при опитуванні вони обрали високу заробітну плату (71%) та кращі умови життя (57%). А також, ще по 20% обрали кращі умови праці й можливості самореалізації. Однак, для покоління Незалежності можливість самореалізації більш важлива, ніж для представників старших вікових груп.

Відзначаємо, що їдуть за кордон переважно молоді люди, які вже мають вищу чи середню освіту, або ті, що планують отримати освіту в інших державах. Вважається, що вимивання потужної робочої сили, демографічної – це фактор загрози національній безпеці, бо виїжджають здорові люди, молоді, бізнес. Це молодь, яка вивчиться та захоче залишитися в Польщі, Чехії чи мандрувати Європою.

1. Необхідно активно залучати громадян, які залишились у країнах, де вони навчались, до створення спільних підприємств і проектів з Україною.

Влада має попіклуватися про створення необхідних умов для української молоді, щоб вона не використовувала освіту в іншій країні як шлях до довгострокової еміграції. Необхідно подбати про створення робочих місць, якісної освіти та вирішення важливих соціально-побутових питань. Молоді українці їдуть за кордон через відсутність реалізації в країні можливостей. Тому влада та бізнес мають створити умови, щоб молоді українці не виїжджали за кордон.

Література:

1. Западнюк С. О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку. Наук. ред. Руденко Л. Г. – К., 2011. – 240 с.
2. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2018. – 396 с.

3. Географічна енциклопедія України: В 3-х т. / Ред.-кол.: О. М. Маринич (відповід. ред.) та ін. – К.: «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1990. – Т. 2. – 480 с.
4. Брензович К. С., Глодан М. П. Аналіз міграційних потоків молоді України. // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. – Випуск 16. – Ч. 1. – 2017. – С. 26-29.
5. Яковенко Ю.В. Сучасні тенденції розвитку міграційних процесів: глобальні особливості та наслідки для України. // *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна серія «Економічна»*. – Випуск 98. – 2020. – С.79-88.
6. Усенко М. Ю. Трудова міграція в Україні. Сучасні виклики соціально-політичного розвитку: політико-правові, соціально-економічні та культурні виміри : матеріали третьої Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, м. Одеса, 16 травня 2022 року. – Одеса : ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Центр соціально-політичних досліджень «Politicus», 2022. – С. 82-83.
7. Терещук Г. Вимивання потужної робочої сили, відтік молоді, фахівців з України – це фактор загрози національній безпеці – <https://www.radiosvoboda.org/a/28629110.html> (дата звернення 15.04.23)
8. Спуріна С. О. Тенденції освітньої міграції та її вплив на інституційне середовище в Україні. // *Вісник Мукачівського державного університету*. – 2019. – Вип. 1. – С. 496–505.
9. Цебенко В. За відкритими кордонами <https://tyzhden.ua/za-vidkrytymy-kordonamy/> (дата звернення 09.04.24).
10. Мобільність та міграційні настрої української молоді <https://pon.org.ua/novyny/7240-moblnt-ta-mgracyn-nastroyi-ukrayinskoyi-molod.html> (дата звернення 09.04.24)
11. Колодзейчик М. Куди їдуть працювати українці: порівнюємо Польщу та Чехію <https://www.eurointegration.com.ua/project/2021/workineu/article3.html> (дата звернення 09.04.24)
12. Литва та українські заробітчани: криза ідентичності <https://www.dw.com/uk/%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B0-%D1%82%D0%B0-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96-%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%96%D1%82%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%B8-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0-%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96/a-45563647> (дата звернення 09.04.24)
13. Вертипорох М. Як Україні втримувати та повертати таланти зараз та після перемоги <https://dou.ua/forums/topic/42135/> (дата звернення 09.04.24)
14. Бережанський І. Україну може покинути ще до 5 млн людей "за найгіршого сценарію" <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayinu-mozhe-pokinuti-sche-do-5-mln-lyudey-za-naygirshogo-scenariyu-institut-demografiyi-2167480.html> (дата звернення 09.04.24)
15. Як перетнути кордон, знайти житло й влаштуватися на роботу. Усе про переїзд в Європу <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60793997> (дата звернення 09.04.24)
16. Самсонов Д. Патріотична, ціннісна, креативна: чому Україна може пишатися своєю молоддю <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20220824-patriotychna-czinnisna-kreatyvna-chomu-ukrayina-mozhe-pyshatysya-svoyeyu-moloddyu/> (дата звернення 09.04.24)
17. Україна запускає програму "Повертайся і залишайся" <https://www.dw.com/uk/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%94-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D1%83-%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%8F-%D1%96-%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%88%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%8F/a-51516523> (дата звернення 09.04.24)

18. Розміри заробітної плати в Європі <https://migrant.biz.ua/dovidkova/emigracia/zarplata-v-ievropi.html> (дата звернення 09.04.24)

19. Волосевич І., Когут І., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. Вплив війни на молодь України 23 https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/2023/Socdoslidjenja/%D0%92%D0%BF%D0%BB%D0%B8%D0%B2%20%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%8C%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96.2023.pdf (дата звернення 09.04.24)

References:

1. Zapadniuk S. O. (2011). *Mihratsii naselennia Ukrainy: peredumovy, dynamika ta naslidky rozvytku*. Nauk. red. Rudenko L. H. [Population migrations of Ukraine: prerequisites, dynamics and consequences of development]. Kyiv: Academic periodical [in Ukrainian].
2. *Ukrainske suspilstvo: mihratsiinyi vymir : nats. dopovid (2018)*. [Ukrainian society: the migration dimension: nats. Report] / Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy Kyiv. [in Ukrainian].
3. *Heohrafichna entsyklopediia Ukrainy: V 3-kh t. (1990)*. [Geographical encyclopedia of Ukraine: In 3 volumes]. Kyiv: «Ukrainska Radianska Entsyklopediia» im. M. P. Bazhana. 2. [in Ukrainian].
4. Brenzovych K. S., Hlodan M. P. (2017). *Analiz mihratsiinykh potokiv molodi Ukrainy*. [Analysis of migration flows of youth of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu - Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University*. Vol. 16, 1. [in Ukrainian].
5. Yakovenko Yu. V. (2020). *Suchasni tendentsii rozvytku mihratsiinykh protsesiv: hlobalni osoblyvosti ta naslidky dlia Ukrainy*. [Modern trends in the development of migration processes: global features and consequences for Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina serii «Ekonomichna»- Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin's "Economic" series*. Vol. 98. (pp.79-88). DOI: 10.26565/2311-2379-2020-98-08. [in Ukrainian].
6. Usenko M. Yu. (2022). *Trudova mihratsiia v Ukraini. Suchasni vyklyky sotsialno-politychnoho rozvytku: polityko-pravovi, sotsialno-ekonomichni ta kulturni vymiry : materialy tretoi Vseukrainskoi studentskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Odesa, 16 travnia 2022 roku*. [Labor migration in Ukraine. Modern challenges of socio-political development: political-legal, socio-economic and cultural dimensions: materials of the third All-Ukrainian student scientific and practical conference]. Odesa : DZ «Pivdennoukrainskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni K. D. Ushynskoho», Tsentр sotsialno-politychnykh doslidzhen «Politicus». (pp. 82-83). [in Ukrainian].
7. Tereshchuk H. *Vymyvannia potuzhnoi robochoi syly, vidtik molodi, fakhivtsiv z Ukrainy – tse faktor zahrozy natsionalnii bezpetsi* [The washing away of a powerful workforce, the outflow of youth, specialists from Ukraine is a factor of threat to national security]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/28629110.html> [in Ukrainian].
8. Spurina S. O. (2019). *Tendentsii osvithoi mihratsii ta yii vplyv na instytutsiine seredovyshe v Ukraini*. [Trends in educational migration and its impact on the institutional environment in Ukraine]. // *Visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. - Bulletin of the Mukachevo State University*. Issue 1. (pp. 496–505). [in Ukrainian].
9. Tsebenko V. *Za vidkrytymy kordonamy* [Beyond open borders]. Retrieved from <https://tyzhden.ua/za-vidkrytymy-kordonamy/> ([in Ukrainian].

10. Mobilnist ta mihratsiini nastroi ukraïnskoi molodi [Mobility and migration attitudes of Ukrainian youth] <https://pon.org.ua/novyny/7240-moblnst-ta-mgracyn-nastroyi-ukrayinskoyi-molod.html> [in Ukrainian].

11. Kolodzieichyk M. Kudy yidut pratsiuvaty ukraïntsi: porivniuiemo Polshchu ta Chekhiuu [Where do Ukrainians go to work: comparing Poland and the Czech Republic]. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/project/2021/workineu/article3.html> [in Ukrainian].

12. Lytva ta ukraïnski zarobitchany: kryza identychnosti. [Lithuania and Ukrainian workers: identity crisis]. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B0-%D1%82%D0%B0-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96-%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%96%D1%82%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%B8-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0-%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96/a-45563647> [in Ukrainian].

13. Vertyporokh M. Yak Ukraini vtrymuvaty ta povertaty talanty zaraz ta pislia peremohy [How to retain and return talents to Ukraine now and after the victory]. Retrieved from <https://dou.ua/forums/topic/42135/> [in Ukrainian].

14. Berezhnanskyi I. Ukrainu mozhe pokynuty shche do 5 mln liudei "za naihirshoho stsenariiu" [Up to 5 million people may leave Ukraine "in the worst case scenario"]. Retrieved from <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayinu-mozhe-pokinuti-sche-do-5-mln-lyudey-za-naygirshogo-scenariyu-institute-demografiyi-2167480.html> [in Ukrainian].

15. Yak peretnuty kordon, znaity zhytlo y vlashtuvatysia na robotu. Use pro pereizd v Yevropu [How to cross the border, find housing and get a job. Everything about moving to Europe] Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60793997> [in Ukrainian].

16. Samsonov D. Patriotychna, tsinnisna, kreatyvna: chomu Ukraina mozhe pyshatysia svoieiu moloddu [Patriotic, valuable, creative: why Ukraine can be proud of its youth]. Retrieved from <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20220824-patriotychna-czinnisna-kreatyvna-chomu-ukrayina-mozhe-pyshatysya-svoyeyu-moloddyu/> [in Ukrainian].

17. Ukraina zapuskaie prohramu "Povertaisia i zalyskaisia" [Ukraine launches the "Return and Stay" program]. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%94-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D1%83-%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%8F-%D1%96-%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%88%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%8F/a-51516523> [in Ukrainian].

18. Rozmiry zarobitnoi platy v Yevropi [Wage rates in Europe]. Retrieved from <https://migrant.biz.ua/dovidkova/emigracia/zarplata-v-ievropi.html> [in Ukrainian].

19. Volosevych I., Kohut I., Zherobkina T., Nazarenko Yu. Vplyv viiny na molod Ukrainy 23 [The impact of the war on the youth of Ukraine 23]. Retrieved from https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/2023/Socdoslidjenja/%D0%92%D0%BF%D0%BB%D0%B8%D0%B2%20%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%8C%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96.2023.pdf [in Ukrainian].

УДК 378 (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1138-1155](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1138-1155)

Голубко Віктор Євстафійович доктор історичних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка, кафедра історичного краєзнавства, вул. Університетська 1, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0001-9040-4516>

Павлишин Олег Йосифович кандидат історичних наук, доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка, кафедра новітньої історії України імені Михайла Грушевського, вул. Університетська 1, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0003-0388-3278>

ДІЯЛЬНІСТЬ СТЕПАНА РУРАКА В ОСВІТНЬО-НАУКОВОМУ ПРОСТОРІ ГАЛИЧИНИ

Анотація. Стаття присвячена доктору і педагогу Степану Рураку, який належить до маловідомих вчених, але має усі підстави отримати належне місце у науково-освітньому просторі України. Встановлено, що С. Рурак розпочав свій академічний шлях з гімназії в Коломиї, про що свідчать шкільні свідоцтва з приватного архіву. Проаналізовано успіхи С. Рурака з різних предметів під час навчання у Коломиї.

Виявлено його участь у Першій світовій війні, зокрема у лавах Української Галицької Армії. Відзначено, що пізніше, С. Рурак завершував гімназійну освіту у Станіславові, а потім продовжував свою освіту на Природничому факультеті Карлового університету в Празі. Проаналізовано наукові інтереси Степана Рурака у сфері природничих наук під час навчання у Празі, зокрема, про захист дисертації на тему "Незаселені місця в ойкумені Підкарпатської Русі" і отримання докторського ступеня.

На підставі документів з приватного архіву з'ясовано вагомі факти з педагогічної діяльності освітньо-науковому просторі Галичини після захисту докторської дисертації у Празі. Відзначено, що упродовж 1930-х років Д-р. С. Рурак активно розвивав свою педагогічну кар'єру, отримуючи дозволи на викладання в різних освітніх закладах, зокрема у Приватній гімназії УПТ у Коломиї та Коедукаційній школі СС Василіанок у Львові. Як свідчать документи йому було надано право викладати географію, геологію, біологію та природознавство. Викладацька майстерність Д-ра С. Рурака дозволило йому викладати навчальні дисципліни у сфері природничих наук українською мовою та виховувати молоде покоління науковців.

Висвітлений на основі документів внесок Стефана Рурака у розвиток освітньо-наукового простору Галичини є ключовим для оцінки його інтелектуального спадку. С. Рурак зарекомендував себе як глибокий дослідник з геології, географії, антропології та економіки Підкарпатської Русі, що підтверджено захистом його дисертації на тему "Незаселені місця в ойкумені Підкарпатської Русі" та отриманні докторського ступеня з природничих наук. С. Рурак використовував свої наукові відкриття як фундамент для навчальних програм, що сприяли поширенню знань та розвитку наукової думки українською мовою. Вклад Стефана Рурака в природничі науки та педагогіку є вагомий, підтверджуючи його як видатного науковця та освітянина, чиє ім'я заслуговує посісти важливе місце у науково-освітній спадщині України.

Ключові слова: документи, Підкарпатська Русь, Галичина, природничі науки, перша половина ХХ ст., стислі науки, українська мова.

Holubko Victor Yevstafiyovych Doctor of Historical Sciences, Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Department of Historical Regional Studies, Universytetska St., 1, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0001-9040-4516>

Yosyfovych Oleg Pavlyshyn Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Department of Modern History of Ukraine named after Mykhailo Hrushevsky, Universytetska St., 1, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0003-0388-3278>

THE ACTIVITY OF STEPAN RURAK IN THE EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC SPACE OF GALICIA

Abstract. The article is dedicated to Dr. Stepan Rurak, a teacher who belongs to the lesser-known scholars but has every reason to occupy a rightful place in the educational and scientific space of Ukraine. It has been established that S. Rurak began his academic path from the gymnasium in Kolomyia, as evidenced by school certificates from a private archive. The successes of S. Rurak in various subjects during his studies in Kolomyia have been analyzed.

His participation in World War I, particularly in the ranks of the Ukrainian Galician Army, has been discovered. It is noted that later, S. Rurak completed his gymnasium education in Stanislaviv, and then continued his education at the Faculty of Natural Sciences at Charles University in Prague. The scientific interests of Stepan Rurak in the field of natural sciences during his studies in Prague have been analyzed, in particular, his dissertation defense on "Uninhabited Places in the Ecumene of Carpathian Rus" and obtaining a doctoral degree.

Based on documents from a private archive, significant facts about his pedagogical activities in the educational and scientific space of Galicia after

defending his doctoral dissertation in Prague have been clarified. It is noted that throughout the 1930s, Dr. S. Rurak actively developed his pedagogical career, obtaining permissions to teach in various educational institutions, including the Private Gymnasium of UPT in Kolomyia and the Coeducational School of SS Basilian in Lviv. According to documents, he was granted the right to teach geography, geology, biology, and natural sciences. The teaching mastery of Dr. S. Rurak allowed him to teach academic disciplines in the field of natural sciences in Ukrainian and to nurture a young generation of scientists.

Based on documents, the contribution of Stepan Rurak to the development of the educational and scientific space of Galicia is key to assessing his intellectual legacy. S. Rurak has established himself as a profound researcher in geology, geography, anthropology, and the economy of Carpathian Rus', as confirmed by the defense of his dissertation on "Uninhabited Places in the Ecumene of Carpathian Rus' " and obtaining a doctoral degree in natural sciences. S. Rurak used his scientific discoveries as a foundation for educational programs, which contributed to the dissemination of knowledge and the development of scientific thought in the Ukrainian language. The contribution of Stepan Rurak to the natural sciences and pedagogy is significant, affirming him as a distinguished scientist and educator, whose name deserves to occupy an important place in the scientific and educational heritage of Ukraine.

Keywords: documents, Carpathian Rus', Galicia, natural sciences, the first half of the 20th century, condensed sciences, Ukrainian language.

Постановка проблеми. У науковому дослідженні освітньо-наукового простору Галичини постає важливе завдання відновлення та вивчення історичних постатей, які зробили значний внесок у розвиток науки та освіти, але залишились маловідомими для широкого кола дослідників та громадськості. Степан Рурак, доктор природничих наук і педагог, є однією з таких постатей. Його діяльність у першій половині ХХ століття відіграла ключову роль у формуванні наукової думки та підготовці наукових кадрів в Галичині, зокрема у сфері природничих наук. Проблематика вивчення та належного визнання внеску вчених як С. Рурака тісно пов'язана з необхідністю розширення наукової бази з історії освіти та науки України. Це дозволить не лише вшанувати пам'ять видатних особистостей, але й сприятиме глибшому розумінню історії української науки та її впливу на культурний і соціально-економічний розвиток регіону та країни в цілому. Крім того, аналіз наукових та педагогічних досягнень С. Рурака може стати важливим внеском у розробку сучасних наукових та освітніх програм, зорієнтованих на використання історичного досвіду для розвитку природничих наук. З огляду на зазначене, дослідження життя та діяльності Степана Рурака набуває особливого значення

у контексті наукових і практичних завдань, пов'язаних з відновленням історичної справедливості, популяризацією наукових досягнень українських вчених, а також збагаченням освітньої сфери сучасними знаннями, заснованими на багатому історичному досвіді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основу досліджуваних матеріалів авторами використано архівний комплекс з приватної колекції, який стосується Степана Рурака і відноситься до першої половини ХХ ст. Варто наголосити, що цей комплекс артефактів налічує 42 найменування документів. Причому 41 документ мають по одному аркушу, і, тільки один – 50 аркушів. Вивчення і аналіз змісту цього комплексу дозволив провести їх систематизацію. До одноаркушних документів входять довідки, посвідки, свідоцтва про завершення навчання за піврічні та річні періоди, а також дипломи і виписки з протоколів фахової підготовки та здобуття наукового ступеня. Друга частина артефактів – рукопис дисертації Степана Рурака. Найбільшу частину матеріалів - Свідоцтво про вивчення С. Рураком Фізіології рослин у проф. Немца. (Прага. 1924-25 н.р.). 8 лютого 1929 р. С. Рурак отримав наукову ступінь доктора природничих наук. Просемінаріуму географічному (Коралові острови) і склав літературу до цієї тематики.

Мета статті. Метою дослідження є висвітлення життя, педагогічної та наукової діяльності Степана Рурака, його ролі в освітньо-науковому просторі Галичини першої половини ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. В українській історії науково-освітнього простору доволі багато не висвітлених питань. Стосується це як навчальних закладів так і вчених-педагогів. Одним із актуальних питань є розвиток природничих наук і стислих наук, де час від часу з'являються нові імена, які з об'єктивних чи суб'єктивних причин залишаються маловідомими. До них належить постать доктора природничих наук Степана Рурака (5.10.1899-26.05.1986). Увага до його особистості лише частково згадувалась, зокрема в історії Коломийської гімназії, опублікованій Мирославою Кочержук у Коломійі, яка охопила увесь період існування навчального закладу: від 1892 р. по 1944 р. (Кочержук, 2011, С. 221). Фрагментальні відомості про доктора Степана Рурака містять інтернет ресурси присвячені історії Коломійі. Однак цілісні біографічні дані, як і оцінка діяльності Степана Рурака не знайшли належного висвітлення в науковій літературі.

Матеріали та методи. Народжений 5 липня 1899 року на Галичині, у селі Балинці Коломийського повіту (Коломийський район Івано-Франківської області) в родині дяка. На початку ХХ століття, освітній шлях Степана Рурака розпочинається навчанням у гімназії з рідної мовою викладання у Коломійі. У збережених свідоцтвах (річних і піврічних) назва гімназії змінювалась декілька разів, але усталеною назвою у сучасній історичній літературі є

Українська державна гімназія в Коломиї. Під час навчання Степан Рурак відзначився високим рівнем оцінок з релігії, різних мов (рідної, латинської, грецької, німецької), історії, математики, природничих наук, географії та інших предметів (табл. 1).

Таблиця 1.

Успішність Степана Рурака в Українській державній гімназії в Коломиї [1, 1.1, 1.2, 1.3, 1.4].

№	Предмети	Оцінки за навчальні роки / класи						
		1910/11 I клас	1911/12 II клас	1912/13 III клас	1913/14 IV клас	1915/16 V клас	1915/16 VI клас	1917/18 VII клас
1.	Релігія	Д/Д***	Д/Д	Д/Д	Д/Д	Д/Д	Д/Д	Д
2.	Руська мова	Д**	Д	Д/Д	Д/Д	Д	Д/Д	Д
3.	Латинська мова	Д	Д	Д	Д	Д/Д	Д/Д	Д
4.	Грецька мова	-	-	Д	Д	Д	Д/Д	Д
5.	Польська мова	-	Д	Д/Д	Д	Д/Д	Д/Д	-
6.	Німецька мова	Д	Д	Д	Дост.*	Д	Д/Д	Д
7.	Історія	Д	Д	Д/Д	Д/Д	Д/Д	Д/Д	Д/Д
8.	Географія	Д	Д	Д/Д	Д	Д/Д	Д/Д	-
9.	Ботаніка	Д / Д	-	-	-	-	-	-
10.	Математика	Д	Д	Д	Д	Д	Д	Д
11.	Природописні науки	-	-	-	-	-	Д/Д	-
12.	Мінерали	-	-	-	Д/Д	Д/Д	-	-
13.	Зоологія	Д	Д/Д	Д	-	Д/Д	-	-
14.	Фізика і хімія	-	-	Д	Д	-	-	Д
15.	Каліграфія	Д	-	-	-	-	-	-
16.	Пропедевтика філософії	-	-	-	-	-	-	Д

*Дост. – достаточний;
**Д – добрий;
***Д/Д – дуже добрий.

В 1911 році, згідно з річним свідоцтвом Цісарсько-Коолівської гімназії, С. Рурак, на той час учень третього класу, продемонстрував високі досягнення в академічній сфері [1.1]. У 1912 році, піврічний виказ поступу підтверджує продовження його успішної академічної діяльності. Цей документ ілюструє широкий спектр оцінок від "дуже добре" до "достатньо" з таких предметів, як релігія, рідна, німецька, латинська мови, історія, географія, математика та природничі науки, характеризує Рурака як учня, що має різнобічні знання та навички. Документ, датований 19 грудня без вказівки року, але з печаткою, що вказує на 1912 рік, засвідчує його освітні здобутки [1.2]. До 1914 року, згідно з шкільним візитом (свідоцтвом про успішність) за 1913-1914 навчальні роки, С. Рурак продовжував демонструвати високі академічні досягнення [1.3]. Його успіхи включали високі оцінки з широкого спектру предметів, таких як рідна, латинська, грецька, німецька мови, географія, історія, математика, природознавство, релігія, співи та стенографія. Особливо цікавим є те, що документ містив печатку гімназії та гербову марку, надаючи йому офіційного статусу та підтверджуючи високий рівень освітніх досягнень С. Рурака. Однак Перша світова війна перервала освітні можливості С. Рурака, як і десятки тисяч молодих людей Галичини. Російська окупація Галичини унеможливила проведення 1914 – 1915 навчального року. Освітні навчальні заклади в Галичині відновили свою роботу лише після звільнення від російської окупації. У зв'язку з поверненням освітнього процесу у 1915 – 1916 навчальному році профільним міністерством було видано розпорядження від 25.06.1915 р., згідно якого науковий матеріал було перероблено таким чином, що упродовж нового навчального року учні гімназій отримали два річних свідоцтва [1.4]. Перший - 11 лютого 1916 р., а другий - 15 червня цього ж року. Цей період став найуспішнішим для С. Рурака, особливо це стосується природничих (природописних) наук, таких як: географія; ботаніка; мінерали; зоологія. Саме природничі науки визначатимуть його професійну траєкторію в майбутньому. Ці документи відображають не тільки академічний розвиток Степана Рурака протягом його навчання у гімназії, але й вказують на його здатність до навчання та розвитку в різних наукових дисциплінах. Його успіхи в гімназії могли закласти фундамент для подальших наукових досягнень та здобутків у галузі природничих та стислих наук. Як видно за даними табл. 1, останнім роком навчання для С. Рурака в Коломийській гімназії був 1917 – 1918 н.р., після чого він пішов служити у військо. Це відомо з висновку записаному у свідоцтві директором гімназії П. Мостовичем такого змісту: "Річне свідоцтво видано перед вчасно тому, що ученик відбуває військову службу". Про те, що С. Рурак у 1918 р. пішов добровольцем в УГА, стверджує також Мирослава Кочержук (Кочержук, 2011). З її монографії дізнаємось, що він отримав за час служби звання хорунжого, але через якийсь час потрапив у російський полон, де перехворів на тиф.

У післявоєнний період освітній та науковий шлях Степана Рурака пролягав через значні інституційні та географічні межі, від завершення гімназійної освіти в Україні до університетських студій в Чехословаччині. У 1921 р. С. Рурак продовжив своє навчання у “Державній гімназії з українською мовою викладовою у Станіславі” (Івано-Франківськ), де він, будучи учнем восьмого класу, не зважаючи на важкість пережитої війни та полону, демонстрував високі знання з широкого спектру предметів. Як видно із річного свідоцтва зв 1921/22 навчальний рік, С. Рурак мав оцінку “дуже добре” з таких предметів: релігія, мови (українську, польську і німецьку), історію, географію. З інших предметів: латини, грецької мови, математики, фізики і пропедевтики філософії мав оцінку “добре”. Свідоцтво підписав директор гімназії у Станіславі - доктор Микола Сабат і господар класу - Лев Рудницький. Цей документ датується 15.05.1922 року і засвідчений печаткою гімназії. Це було хороше оточення для С. Рурака. М. Сабат (1867-1930 рр.), випускник філософського факультету Львівського університету став першим директором цієї гімназії згідно урядової постанови від 22.08.1905 р. За активну науково-педагогічну діяльність М. Сабата обирають дійсним членом НТШ у Львові. У 1918 р. М. Сабата запрошують в уряд ЗУНР на посаду заступника (товариша) міністра освіти. Однак після окупації Галичини емігрував до Відня де займався педагогічною діяльністю, зокрема викладав в Українському Вільному Університеті, а згодом продовжив почату у Відні викладацьку роботу в університеті. У листопаді 1921 р. польський уряд дозволив повернутися доктору Миколі Сабату до Станіславова на посаду директора гімназії. Саме у період завершення навчання С. Рурака, доктор М. Сабат щотижня виїжджав до Львова викладати в Українському таємному університеті. Не виключено, що саме директор гімназії міг вплинути на вибір випускника щодо вступу до університету в Празі у 1924 р.

Рік 1924 відкриває нову сторінку в життєвому шляху Рурака, що маркується листом від Ради Шкільної Повітової у Коломиї, адресованим пані Ірині Мануляк (дружині С. Рурака), який інформує про її заробітну плату. Хоча цей документ не стосується безпосередньо Стефана Рурака, однак він відображає контекст часу та місця в освітньому просторі Галичини, в якому Рурак зміг успішно продовжувати свою освітню-наукову діяльність, а також засвідчує структуру освітньої системи того періоду [2].

Важливим етапом у науковій кар'єрі Рурака стало отримання лабораторного свідоцтва від Природничого факультету Карлового університету в 1925 році. Свідоцтво підтверджує його успішну роботу протягом зимового семестру 1924/25 року в лабораторії інституту фізіології рослин під керівництвом професора Франца Немца [3.1]. Зосередження на мікроскопічних практиках для фізіології рослин свідчить про його глибокий інтерес та

заангажованість у дослідження у цій галузі, що підкреслює його внесок у природничі науки.

Цей період в житті Стефана Рурака є важливим для розуміння його освітнього та наукового розвитку, демонструючи його перехід від шкільної освіти до університетських досліджень у галузі природничих наук. Його успіхи в гімназії та наукові здобутки на університетському рівні свідчать про його прагнення до знань та внеску у наукову сферу.

У 1925 році академічний шлях Стефана Рурака на Природничому факультеті Карлового університету в Празі був позначений значними досягненнями у різних галузях природничих наук. Цей період в його житті свідчить про інтенсивну наукову діяльність та високий рівень знань, які він демонстрував через участь у лабораторних роботах, колоквиумах та про-семінарах. Лабораторне свідоцтво від інституту з фізіології рослин, де Рурак працював під керівництвом професора Франца Немца, підкреслює його активну участь у мікроскопічному практикумі для фізіології рослин у зимовому семестрі 1924/1925 року [3.2]. Свідоцтво, датоване 9 червня 1925 року, вказує на його успішну роботу та внесок у вивчення рослин на клітинному рівні [3.3]. Свідоцтво про успішне складання колоквиуму з п'ятигодинної лекції з зоології, мінералогії та петрографії свідчить про компетентність С. Рурака у цих наукових дисциплінах. Документ, датований 18 лютого 1925 року, засвідчує його глибоке розуміння та знання у царині зоології та геологічних наук [3.4]. Свідоцтва про відвідування про-семініарів з географічних наук демонструють його зацікавленість та залученість у дослідження питань з історії геології та підготовку перекладу наукової літератури. Семінари, що проходили у зимовому семестрі 1924/1925 року, забезпечили Рураку платформу для розширення його дослідницьких інтересів і здібностей у галузі географічних наук. Документи, підписані 12 лютого 1925 року, підтверджують його активну участь та внесок у вивчення геологічних процесів та історії. Ці документи засвідчують не тільки пристрасть С. Рурака до природничих наук, але й його здатність успішно засвоювати знання та застосовувати їх у практичних дослідженнях. Його академічні досягнення у 1925 році на Природничому факультеті Карлового університету слугують свідченням його високого рівня інтелектуального розвитку та зобов'язання перед науковою спільнотою у сфері природничих наук.

У 1925 році Стефан Рурак продемонстрував вражаючі академічні досягнення на Природничому факультеті Карлового університету, зосередившись на детальному вивченні морфології порід та геології вулканів протягом зимового семестру 1924/25 року [3.4]. Його робота та внесок у ці наукові сфери були високо оцінені, що підтверджено видачею лабораторних свідоцтв з оцінкою "добре" [4].

Перше лабораторне свідоцтво, датоване 4 лютого 1925 року, підтверджує його успішне завершення курсу з морфології порід, де Рурак підготував доповідь, продемонструвавши глибоке розуміння предмету [3.5]. Воно відображає його здатність до аналітичної роботи та вміння застосовувати теоретичні знання на практиці. Друге лабораторне свідоцтво, від 9 лютого 1925 року, визнає його дослідження у галузі геології вулканів [3.3], що є важливим внеском у розуміння вулканічних процесів та їх впливу на земну кору. Це свідчення про його спроможність вирішувати складні наукові задачі та вносити значний вклад у наукову спільноту. У тому ж році, посвідчення Коломийського Кола Товарищення Християнсько-Народового Науковців Шкіл Початкових, видане пані Ірині Мануляк, відображає активність інших осіб у науковій та освітній сферах, зокрема у методичних лекціях і навчальних заняттях з фізико-математичного напрямку, організованих товариством. Цей документ, датований 17 травня 1925 року, засвідчує намагання освітніх ініціатив підтримувати та розвивати наукові знання серед вчителів початкових шкіл. Документи відображають різноманітність наукових інтересів і підходів до освіти в той час, демонструючи важливість практичної роботи, досліджень та методичної підготовки в розвитку наукових знань і вмінь. Стефан Рурак, своєю чергою, виступає яскравим прикладом відданості науковому дослідженню та освітньому прогресу, підкреслюючи значення постійного навчання та вдосконалення у світі природничих наук.

У період з 1927 по 1929 рік, документальні свідчення відображають важливі аспекти академічного та професійного розвитку особистостей, зокрема Стефана Рурака та інших освітян, які зробили значний внесок у свої галузі.

У 1927 році, свідоцтво від Природничого факультету Карлового університету інформує про друге успішне складання Стефаном Рураком колоквиуму з курсу зоології вулканічних порід у зимовому семестрі 1926/27 року [3.5]. Це свідчення не тільки його глибоких знань та навичок у вивченні вулканічних порід, але й визнання його як вельми віртуозного фахівця у цій дисципліні. Документ, підписаний у Празі 9 червня 1927 року, підкреслює значення його досліджень у зоології та геології. οίκουμένη (дав.-гр. οίκηω, «населю, проживаю») - освоєна людством частина світу.

У 1927 р., лист від Кураторіуму Львівського шкільного округу інформує пані Ірену Мануляк, вчительку початкової школи у Станіславі, про її підвищення до групи I утримання з 1 липня 1927 року [5]. Цей лист не тільки відображає зміни в заробітній платі та пенсійних виплатах, але й демонструє увагу до важливості винагороди та визнання зусиль вчителів у період міжвоєнної Польщі. Ще один лист від Кураторіуму з 1929 р. адресовано пані Ірені Мануляк, вчительці початкової школи у Малій Камяній, яка була

нагороджена медаллю [5]. Це нагородження підкреслює її вклад у освіту та визнає її зусилля у вихованні молоді в дусі патріотизму та національної гордості, що було важливим аспектом у формуванні ідентичності у відновленій Польській державі. Ці документи свідчать про різноманітні аспекти освітньої та наукової діяльності у Польщі та Чехословаччині у 1920-х роках, відзначаючи індивідуальні досягнення та внесок осіб у розвиток науки та освіти. Вони відображають зусилля по визнанню та підтримці освітянської спільноти та засвідчують важливість нагород та визнання в професійному зростанні.

В період 1929-1930 років, Стефан Рурак активно просувався своєю науковою та професійною кар'єрою, що підтверджується низкою документів, які засвідчують його участь у державних екзаменах та успішне їх складання. Ці досягнення відіграли ключову роль у його подальшому професійному розвитку та кар'єрі у галузі освіти [6]. У 1929 році, офіційне повідомлення від Державної екзаменаційної комісії у Кракові вказує на допуск Стефана Рурака до додаткового екзамену з таких природничих наук, як географія та геологія. Це свідчить про його неперервне прагнення до поглиблення знань та вдосконалення власної кваліфікації у вибраних наукових дисциплінах. Документ відображає структуру та вимоги академічної системи того часу, включаючи усі аспекти процесу складання фахового екзамену на право вчителювати. У 1930 році, два документи від Державної екзаменаційної комісії у Кракові підтверджують успішне складання Стефаном Рураком державних екзаменів для вчителів середніх шкіл з географії та геології як основних предметів, а також з біології як додаткового [7]. Отримані високі оцінки та позитивні результати у домашній роботі з географії та геології свідчать про його глибоке розуміння предмету та високий рівень підготовки. Ці документи не лише засвідчують його академічні досягнення, але й відкривають шлях до професійної кар'єри у сфері освіти. Ці документи відіграли значну роль у формуванні професійного шляху Стефана Рурака, дозволивши йому здобути визнання та кваліфікацію для викладання у середніх школах. Вони свідчать про систему освіти та професійного розвитку у Польщі кінця 1920-х - початку 1930-х років, а також підкреслюють значення державних екзаменів як важливого кроку у професійній кар'єрі вчителів [8].

У 1930 році, академічний та професійний шлях Стефана Рурака був відзначений важливими кроками, що підтверджують його успіхи у сфері освіти та науки. Зокрема, кілька документів від Державної екзаменаційної комісії у Кракові засвідчують його досягнення та визнання у професійному освітньому середовищі. Перший документ, лист від цієї екзаменаційної комісії, адресований Стефану Рураку, інформує про достатню оцінку його домашньої роботи з фізичної географії та дозволяє йому приступити до

екзамену на вчителя середніх шкіл. Це вказує на його глибоке розуміння природничих наук та готовність до подальших випробувань у своїй академічній кар'єрі. Два тимчасові свідоцтва від тієї ж комісії підтверджують, що Стефан Рурак не лише успішно склав державні екзамени для вчителів середніх шкіл з географії та геології як основних предметів, але й з біології як додаткового. Отримані високі оцінки за письмові роботи та усний екзамен свідчать про його високий рівень знань та навичок у цих дисциплінах, а також здатність ефективно передавати знання учням і студентам. Ці документи не лише ілюструють успішний академічний шлях Стефана Рурака, але й відображають важливість державних екзаменаційних процедур у Польщі 1930 року для визначення кваліфікації вчителів середніх шкіл. Вони свідчать про суворі стандарти та вимоги, які були встановлені для освітян, та підкреслюють значення неперервної освіти та самовдосконалення у професійному розвитку вчителів [9].

Окрім того, наявні документи відкривали перспективи для Стефана Рурака як для майбутнього вчителя, надаючи йому право на здобуття кваліфікації та можливість впливати на розвиток наступних поколінь учнів через освіту в галузях географії, геології та біології. Це вказує на важливу роль, яку він міг відігравати у розвитку освітньої сфери у Польщі, сприяючи розширенню знань та розвитку наукових дисциплін.

У 1930 році Стефан Рурак досяг значного успіху у своєму академічному шляху, отримавши тимчасове свідоцтво від Державної екзаменаційної комісії у Кракові, яке засвідчувало його кваліфікацію для викладання у середніх школах. Отримані оцінки "дуже добрий" з географії та геології, а також "достатній" з біології, підкреслюють його компетентність та здатність до викладання цих предметів. Свідоцтво, підписане в Кракові 18 лютого 1930 року, є важливим документом, який відкрив перед Рураком нові професійні можливості. Проте, у 1932 році, Стефан Рурак зіткнувся з адміністративними труднощами, коли його запит на призначення для практичної підготовки у державній гімназії з рідною мовою навчання у Львові було відхилено Кураторіумом Львівського шкільного округу [12]. Відмова була обґрунтована спізненням у поданні необхідних документів, що не відповідало розпорядженню Міністерства від 3 серпня 1926 року. Вона датована 27 лютого 1932 року й підкреслює складнощі бюрократичного процесу та важливість дотримання установлених термінів та процедур для успішного продовження професійної кар'єри [12.1]. Водночас, це може свідчити про певну політичну упередженість тогочасної влади на території Галичини щодо колишніх воїнів УГА, у лавах якої перебував С. Рурак. Документи відображають важливі моменти у професійному житті Стефана Рурака, відзначаючи його академічні досягнення та виклики, з якими він зіткнувся при спробі вдосконалити свою

педагогічну практику. Вони свідчать про високий рівень освітньої підготовки в Польщі того періоду та вимоги, що пред'являлися до кандидатів на вчителів, а також про необхідність ретельного ведення документації та дотримання адміністративних процедур [12.2].

Диплом вчителя середніх шкіл 230/38 (польською мовою). У якому вказано, що Рурак Стефан, народжений 5.10.1899 р. віри греко-католицької, після складання наукового іспиту перед Державною Комісією Екзаменаційною для кандидатів на вчителів середніх шкіл у Кракові з географії з геологією як головних предметів і з біології як додаткового предмету дня 18 лютого 1930 р. №346/1929, а також після проходження учительської практики, пройшов державний екзамен на вчителя середніх шкіл і склав його з оцінкою «дуже добре». У зв'язку з чим Комісія підтвердила, що пан Рурак Стефан володіє фаховою кваліфікацією до навчання географії з геологією, як основного предмету і біології як додаткового предмету в середніх загальноосвітніх школах і державних та приватних учительських семінаріях у мові польській. Підписи очільника трьох членів Державної Комісії Екзаменаційної на вчителів середніх шкіл у Кракові. Дата: 24 жовтня 1938 р. Внизу зліва підпис власника диплому - Степана Рурака. Документ скріплено печаткою.

Період з 1932 по 1934 рік, документальні свідчення відображають низку важливих подій у професійному житті Стефана Рурака, які ілюструють його академічні досягнення та зіткнення з адміністративними бар'єрами [13,14,15].

У 1932 році, лист від Дирекції гімназії у Львові інформує Стефана Рурака про відхилення його прохання про призначення на практику у навчальному закладі через переповненість. Цей лист, підписаний Др. Денисом Лукіяновичем, директором гімназії, відзеркалює складнощі, з якими Др. С.Рурак зіткнувся у своїх спробах здобути практичний досвід, необхідний для його подальшого професійного розвитку. У 1933 р. С. Рурак отримав докторський ступінь з філософії природничих наук, про що свідчить витяг з протоколу іспитів Карлового університету в Празі. Цей значний академічний успіх, отриманий за результатами іспитів та захисту дисертації, підтверджено документом, підписаним деканом факультету. Останнє вказує на високий рівень його наукової кваліфікації та внесок у природничі науки. Вже через рік у 1934, новий лист від Дирекції гімназії у Львові повідомляв про чергове відхилення прохання Рурака про безкоштовну практику. Цього разу причиною відмови стала відсутність вільних місць у закладі, як зазначено у листі Кураторіуму. Підпис під документом належить особі, що виконвала обов'язки директора, Jan Vabiń, що свідчить про адміністративні перешкоди на шляху до отримання практичного досвіду. Документи разом відображають складний шлях Стефана Рурака в академічному світі, відзначаючи його освітні успіхи та

виклики, пов'язані з адміністративними процедурами та обмеженнями. Вони ілюструють його наполегливість та витривалість у досягненні професійних та наукових цілей, а також звертають увагу на бюрократичні бар'єри, які виникали на цьому шляху.

Період з 1936 по 1938 рік, професійна діяльність Стефана Рурака була позначена значними досягненнями у сфері освіти, які відобразилися у низці офіційних документів й свідчать про його вклад та визнання у галузі педагогіки [16,17].

Засвідчення від Коєдукаційної школи загальноосвітньої СС Василіанок імені св. Йосафата в Львові підтверджує 1936 року, вказує що доктор Стефан Рурак проходив практику в цьому навчальному закладі, викладаючи предмети природознавства та географії [16]. Цей документ не лише вказує на його педагогічну діяльність, але й на визнання його як кваліфікованого спеціаліста у цих дисциплінах. А через рік у 1937 році, лист-дозвіл від Кураторіуму Львівського шкільного округу надав Стефану Рураку дозвіл на викладання географії польською мовою в приватних гімназіях у Коломиї. Останнє не лише підкреслює його право викладати у середніх загальноосвітніх школах, але й відображає його здатність відповідати високим стандартам, встановленим для освітян того часу. Уже через рік, диплом наукового ступеня на вчителя середніх шкіл, виданий Стефану Рураку, засвідчує його успішне проходження державних екзаменів з філософії та фізики як основного та додаткового предметів відповідно. Цей документ підтверджує його кваліфікацію як вчителя, здатного викладати в державних та приватних середніх школах, та є значущим досягненням у його професійному розвитку. Документи відображають важливий етап у кар'єрі Стефана Рурака, демонструючи його внесок у розвиток освітньої галузі та його здобутки як науковця і педагога. Вони свідчать про визнання його професійних та академічних досягнень, що дозволило йому займати помітне місце у сфері освіти та науки.

Стефан Рурак продовжував свою педагогічну кар'єру, отримавши важливі документи, які засвідчували його право на викладання та підтверджували його професійні досягнення. Згода на викладання, видана Кураторіумом Львівського шкільного округу 8 вересня 1938 року, надала йому дозвіл на викладання географії польською та рідною мовами у загальноосвітніх школах округу на термін від 1 вересня 1938 року до 31 серпня 1939 року. Це свідчення не лише підкреслює його компетенції у викладанні цих предметів, але й відображає довіру освітніх органів до його професійних здібностей [18, 19].

Засвідчення від Дирекції гімназії у Станіславові, датоване 20 червня 1938 року, деталізує період його безкоштовної передекзамінаційної практики, яка тривала з 17 вересня 1936 року до 31 березня 1938 року під керівництвом

інструктора Мар'яна Гаудяка. Воно не лише підтверджує його практичний досвід у галузі освіти, але й відзначає його роботу як учителя у державному гімназії імені С.С. Василянок у Львові, підкреслюючи його здатність ефективно викладати та керувати навчальним процесом. Документи разом ілюструють важливий етап у професійному розвитку Стефана Рурака, відзначаючи його як висококваліфікованого педагога, який здобув визнання та довіру в освітній сфері. Вони свідчать про його прагнення до професійного зростання, здатність адаптуватися до різних освітніх середовищ та зобов'язання передавати знання наступним поколінням.

У 1939 році, Степан Рурак здобув значне визнання в академічному світі, успішно захистивши свою дисертацію на тему "Генетика, геологія та географія Русі" під патронатом Карлового університету в Празі. Цей важливий академічний досягнення відзначено у двох промоційних документах, які підкреслюють його внесок у наукові дослідження та педагогіку [20].

Перший документ, під патронатом республіки Богемії та Моравії (?хіба така існувала), визнає його зусилля і надає йому звання доктора природничих наук і філософії з географії та антропології. Важливість цього досягнення підкріплена не тільки теоретичними знаннями Рурака, але й його заслугами в галузі педагогіки. Визнання його праці ректором та деканом факультету, датоване 8 лютого 1939 року, відображає його високий рівень вченості та внесок у наукову спільноту.

Другий документ, також виданий під патронажем Республіки Чехословаччини, підкреслює роль ректора та декана факультету у визнанні його докторського ступеня природничих наук. Захист дисертації, який відбувся 8 лютого 1939 року, був позитивно оцінений науковою радою, що є свідченням його високої кваліфікації та здатності до проведення глибоких наукових досліджень [21.1].

Документи відзначають наукові та педагогічні досягнення Степана Рурака, але й підтверджують його статус висококваліфікованого дослідника та вчителя. Його праця в галузі генетики, геології та географії Русі внесла значний вклад у розширення знань у цих наукових областях, сприяючи розвитку наукової думки та освітньої практики.

Висновки. Стефан Рурак, науковець з Балинців, зробив значний вклад у розуміння геології, географії, а також природничих і економічних наук через свою працю про Підкарпатську Русь. Захист його дисертації у Карловому університеті в Празі та його подальша наукова діяльність виявили глибокий рівень дослідження і підходу до викладання предметів природознавчого циклу. Його роботи свідчать про високу ерудицію та аналітичні здібності, особливо в контексті природних ресурсів та їх господарського використання. Науковий доробок Стефана Рурака має не тільки теоретичне значення, але й

практичну вагу, що може бути використане для подальшого розвитку Підкарпатської Русі (тепер такого терміну не існує!), зберігаючи її природну унікальність та сприяючи економічному зростанню регіону. Окрім теоретичного аналізу, Стефан Рурак активно працював над практичним застосуванням своїх досліджень. Його внесок у визначення господарського потенціалу природних полів Підкарпатської Русі(Закарпаття?) мав важливе значення для розвитку сільськогосподарської практики та інших форм землекористування. Освітньо-педагогічна робота доктора С. Рурака на посаді вчителя у Приватному Гімназіумі та інших навчальних закладах свідчить про його відданість освіті та бажання передавати свої знання наступним поколінням. Враховуючи його високий рівень компетенції та ентузіазму до навчання, д-р С. Рурак став моделлю для наслідування у викладацькій професії. Він демонстрував, як глибоке розуміння природничих дисциплін може бути використане для формування обґрунтованих та ефективних освітніх стратегій. Його праця та методи навчання продовжують впливати на сучасну освіту та наукові дослідження, підкреслюючи його вклад у педагогічну майстерність і природничі науки.

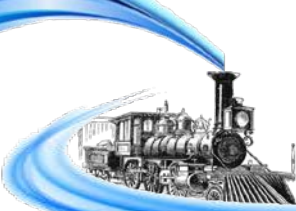
Таким чином, заслуги доктора Стефана Рурака як вченого-природознавця та педагога є невід'ємною частиною історії наукових знань та освіти, забезпечуючи основу для подальшого зростання та інновацій у природничих науках в Україні.

Література:

1. Коломийська Ц. К. гімназія.
 - 1.1. (1911). Річне свідоцтво Стефана Рурака, Ц. К. гімназія з руським викладовим язиком в Коломиї. Архів особистих колекцій.
 - 1.2. (1912). Піврічний виказ поступу Стефана Рурака, Ц. К. гімназія з руським викладовим язиком в Коломиї. Архів особистих колекцій.
 - 1.3. (1914). Піврічний виказ поступу Стефана Рурака, Ц. К. гімназія з руським викладовим язиком в Коломиї. Архів особистих колекцій.
 - 1.4. (1916). Річне свідоцтво Стефана Рурака, Ц. К. гімназія з руським викладовим язиком в Коломиї. Архів особистих колекцій.
 - 1.5. (1918). Річне свідоцтво Стефана Рурака, Ц. К. гімназія з рускою викладовою мовою в Коломиї. Архів особистих колекцій.
2. Rada Szkolna Powiatowa w Kołomyi. (1924). [Лист про заробітну плату Ірині Мануляк]. Коломия. Архів особистих колекцій.
3. Vysvědčení
 - 3.1. (1925). Laboratorní. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy. Архів особистих колекцій.
 - 3.2. (1925). Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy. Архів особистих колекцій.
 - 3.3. (1925). Proseminární. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy. Архів особистих колекцій.
 - 3.4. (1925). Laboratorní. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy. Архів особистих колекцій.

- 3.5. (1927). Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy. Архів особистих колекцій.
4. Kołomyjskie Koło Stowarzyszenia Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych. (1925). Poświadczenie ukończenia kursu fizyko-matematycznego. Kolomyja. Архів особистих колекцій.
5. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego.
 - 5.1. (1927). [Лист про заробітну плату Ірени Раммолівич]. Львів. Архів особистих колекцій.
 - 5.2. (1929). [Лист про нагородження медаллю]. Львів. Архів особистих колекцій.
6. Państwowa Komisja Egzaminacyjna. (1929). [Офіційне повідомлення до Яна Стефана Рурака]. Архів особистих колекцій.
7. Рурак, С. (1930). Університетний відпис. Państwowa Komisja Egzaminacyjna dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich w Krakowie. Архів особистих колекцій.
8. Рурак, С. (1930). Wierzytelny odpis. Państwowa Komisja Egzaminacyjna dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich w Krakowie. Архів особистих колекцій.
9. Państwowa Komisja Egzaminacyjna.
 - 9.1. (1930). [Лист С. Рурака від Państwowej Komisji Egzaminacyjnej]. Kraków. Архів особистих колекцій.
 - 9.2. Tymczasowe zaświadczenie. (1930). [Тимчасове свідоцтво]. Kraków. Архів особистих колекцій.
10. Prezydium Państwowej Komisji Egzaminacyjnej. (1930). [Тимчасове свідоцтво]. Kraków. Архів особистих колекцій.
11. Państwowa Komisja Egzaminacyjna. (1930). [Тимчасове свідоцтво для Степана Рурака]. Kraków. Архів особистих колекцій.
12. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego.
 - 12.1. (1932). [Лист відмови]. Lwów. Архів особистих колекцій.
 - 12.2. (1932). [Відмова Стефану Рураку]. Lwów. Архів особистих колекцій.
13. Дирекція гімназії державної з українською мовою навчання у Львові. (1932). [Лист до Стефана Рурака]. Архів особистих колекцій.
14. Rurak, S. (1933). Výpis z protokolu zkoušek k dosažení hodnosti doktorské na přírodovědecké fakultě univerzity Karlovy v Praze. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy. Архів особистих колекцій.
15. Дирекція державної гімназії з українською мовою навчання у Львові. (1934). [Лист до Стефана Рурфака]. Архів особистих колекцій.
16. Przemieniecka, J. H., S. (1936). Zaświadczenie o odbyciu praktyki przez Pana Dr. Stefana Ruraka w szkole ogólnokształcącej SS. Bazyliańek im. św. Jozafata w Lwowie. Koedukacyjna szkoła powszechna SS. Bazyliańek. Архів особистих колекцій.
17. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. (1937). Zezwolenie na nauczanie w Prywatnym Gimnazjum U.T.P. w Kołomyi [Лист-дозвіл на викладання]. Коломия. Архів особистих колекцій.
18. Рурак, С. (1938). Dyplom nauczyciela szkół średnich. Państwowa Komisja Egzaminacyjna dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich w Krakowie. Архів особистих колекцій.
19. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. (1938). Згода на викладання для Стефана Рурака. Архів особистих колекцій.
20. Дирекція гімназії з українською мовою навчання у Станіславові. (1938). [Засвідчення для Стефана Рурака]. Архів особистих колекцій.
21. Universitas Carolina Pragensis.
 - 21.1. (1939). [Промоційний документ]. Карловий університет. Архів особистих колекцій.

21.2. (1939). [Promotio Dr. rer. nat. Stephani Rurak]. Karlova Univerzita v Praze. Архів особистих колекцій.

22. Рурак, С. (n.d.). Природні ресурси та економіка Підкарпатської Русі. [Рукописний документ]. Архів особистих колекцій.

23. Ойкумена // Словник-довідник з екології : навч.-метод. посіб. / уклад. О. Г. Лановенко, О. О. Остапішина. - Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2013. - С. 132.

References:

1. Kolomyiska Ts. K. High School.

1.1. (1911). Annual certificate of Stepan Rurak, Ts. K. high school with Rus' as the language of instruction in Kolomyia [in Ukrainian]. Archive of personal collections.

1.2. (1912). Mid-year progress report of Stepan Rurak, Ts. K. high school with Rus' as the language of instruction in Kolomyia [in Ukrainian]. Archive of personal collections.

1.3. (1914). Mid-year progress report of Stepan Rurak, Ts. K. high school with Rus' as the language of instruction in Kolomyia [in Ukrainian]. Archive of personal collections.

1.4. (1916). Annual certificate of Stepan Rurak, Ts. K. high school with Rus' as the language of instruction in Kolomyia [in Ukrainian]. Archive of personal collections.

1.5. (1918). Annual certificate of Stepan Rurak, Ts. K. high school with the Rus' teaching language in Kolomyia [in Ukrainian]. Archive of personal collections.

2. Rada Szkolna Powiatowa w Kołomyi. (1924). [Letter regarding the salary of Iryna Manuliak] [in Ukrainian]. Kolomyia. Archive of personal collections.

3. Certificates

3.1. (1925). Laboratory. Faculty of Natural Sciences, Charles University [in Czech]. Archive of personal collections.

3.2. (1925). Faculty of Natural Sciences, Charles University [in Czech]. Archive of personal collections.

3.3. (1925). Proseminar. Faculty of Natural Sciences, Charles University [in Czech]. Archive of personal collections.

3.4. (1925). Laboratory. Faculty of Natural Sciences, Charles University [in Czech]. Archive of personal collections.

3.5. (1927). Faculty of Natural Sciences, Charles University [in Czech]. Archive of personal collections.

4. Kołomyjskie Koło Stowarzyszenia Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych. (1925). Certificate of completion of the physics-mathematics course [in Polish]. Kolomyia. Archive of personal collections.

5. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego.

5.1. (1927). [Letter regarding the salary of Irena Rammolovych] [in Ukrainian]. Lviv. Archive of personal collections.

5.2. (1929). [Letter regarding awarding a medal] [in Ukrainian]. Lviv. Archive of personal collections.

6. Państwowa Komisja Egzaminacyjna. (1929). [Official notification to Jan Stefan Rurek] [in Polish]. Archive of personal collections.

7. Rurak, S. (1930). University transcript. State Examination Commission for Candidates for Secondary School Teachers in Krakow [in Polish]. Archive of personal collections.

8. Rurak, S. (1930). Certified copy. State Examination Commission for Candidates for Secondary School Teachers in Krakow [in Polish]. Archive of personal collections.

9. Państwowa Komisja Egzaminacyjna.
 - 9.1. (1930). [Letter from S. Rurak from the State Examination Commission] [in Polish]. Krakow. Archive of personal collections.
 - 9.2. Temporary certificate. (1930). [Temporary certificate] [in Polish]. Krakow. Archive of personal collections.
10. Prezydium Państwowej Komisji Egzaminacyjnej. (1930). [Temporary certificate] [in Polish]. Krakow. Archive of personal collections.
11. Państwowa Komisja Egzaminacyjna. (1930). [Temporary certificate for Stepan Rurak] [in Polish]. Krakow. Archive of personal collections.
12. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego.
 - 12.1. (1932). [Denial letter] [in Polish]. Lviv. Archive of personal collections.
 - 12.2. (1932). [Denial to Stefan Rurak] [in Polish]. Lviv. Archive of personal collections.
13. Directorate of the State High School with Ukrainian as the Language of Instruction in Lviv. (1932). [Letter to Stepan Rurak] [in Ukrainian]. Archive of personal collections.
14. Rurak, S. (1933). Excerpt from the examination protocol for achieving the doctoral degree at the Faculty of Natural Sciences, Charles University in Prague [in Czech]. Faculty of Natural Sciences, Charles University. Archive of personal collections.
15. Directorate of the State High School with Ukrainian as the Language of Instruction in Lviv. (1934). [Letter to Stepan Rurak] [in Ukrainian]. Archive of personal collections.
16. Przemieniecka, J. H., S. (1936). Certificate of completion of practice by Dr. Stepan Rurak at the general education school of SS. Basilian Sisters of St. Josaphat in Lviv. Coeducational public school of SS. Basilian Sisters [in Polish]. Archive of personal collections.
17. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. (1937). Permission to teach at the Private Gymnasium U.T.P. in Kolomyia [Letter-permission for teaching] [in Polish]. Kolomyia. Archive of personal collections.
18. Rurak, S. (1938). Diploma of secondary school teacher. State Examination Commission for Candidates for Secondary School Teachers in Krakow [in Polish]. Archive of personal collections.
19. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. (1938). Consent to teach for Stefan Rurak [in Ukrainian]. Archive of personal collections.
20. Directorate of the High School with Ukrainian as the Language of Instruction in Stanislaviv. (1938). [Certificate for Stefan Rurak] [in Ukrainian]. Archive of personal collections.
21. Universitas Carolina Pragensis.
 - 21.1. (1939). [Promotional document]. Charles University [in Czech]. Archive of personal collections.
 - 21.2. (1939). [Promotio Dr. rer. nat. Stephani Rurak]. Charles University in Prague [in Czech]. Archive of personal collections.
22. Rurak, S. (n.d.). Natural resources and the economy of Subcarpathian Rus' [Manuscript document] [in Ukrainian]. Archive of personal collections.
23. Oykumena // Ecology Dictionary: Educational-Methodological Guide / compiled by O. G. Lanovenko, O. O. Ostapishyna. - Kherson: PP Vyshemyrskyi V. S., 2013. - P. 132 [in Ukrainian].

УДК 327.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1156-1165](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1156-1165)

Дужа Ірина Анатоліївна кандидат політичних наук, Білоцерківський національний аграрний університет, соціально-гуманітарний факультет, кафедра філософських та політичних наук, бульвар 50 річчя Перемоги, 96, м. Біла Церква, 09100, orcid.org/0000-0002-5565-5720

Мельник Людмила Миколаївна кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри, Білоцерківський національний аграрний університет, соціально-гуманітарний факультет, кафедра філософських та політичних наук, бульвар 50 річчя Перемоги, 96, м. Біла Церква, 09100, orcid.org/0000-0002-1299-5610

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ КУРС АДМІНІСТРАЦІЇ ДЖО БАЙДЕНА НА СПІВРОБІТНИЦТВО З ІНДОНЕЗІЄЮ

Анотація. Двосторонні відносини між Сполученими Штатами та Індонезією набувають вагомого значення виходячи зі зростаючого стратегічного та економічного потенціалу Індонезії. Країна лідирує в АСЕАН, головує у Великій двадцятці, її вплив зростає в Індо-Тихоокеанському регіоні та за його межами створюючи можливості для зміцнення американо-індонезійського співробітництва в рамках Стратегічного партнерства США та Індонезії. Відбувається співпраця з Індонезією для протистояння глобальним викликам, посиленню економічної взаємодії та зв'язків між людьми, зміцнювати безпеку та сприяти демократії та повазі до людини прав.

Уряд Індонезії протистоїть глобальним викликам таким, як зміна клімату та пандемій, екологічним злочинам, вдосконалює управління ресурсами. Завдяки посиленій співпраці між урядами і громадянським суспільством досягається забезпечення безпеки американських громадян в Індонезії, особливо в умовах стихійних лих.

Побудова партнерства на всіх рівнях має вирішальне значення для зміцнення взаєморозуміння та довіри. Америка та Індонезія розширено співпрацюють в галузі науки і технологій, щоб надати більше можливостей для розширення двосторонніх і рецензованих досліджень, а також заохочувати використання науки в процесі прийняття рішень. Американський уряд сприяє законним подорожам між Сполученими Штатами та Індонезією для поглиблення зв'язків між людьми та між країнами, освітнім і культурним обмінам, щоб збільшити кількість людей, які мають безпосередній досвід

роботи зі Сполученими Штатами для протистояння марним наративам та мотивів політики і суспільства США. Це сприятиме подальшому розвитку спільних цінностей і підходів, посилюючи привабливість Сполучених Штатів як партнера для майбутнього бізнесу та уряду Індонезії.

Ключові слова: США, Індонезія, економічне співробітництво, політика, оборона, подолання бідності, корупція

Duzha Iryna Anatoliivna Phd (Political Science), Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University, Faculty of Social and Humanities, Department of Philosophical and Political Sciences, 50th Anniversary of Victory Boulevard, 96, Bila Tserkva, 09100, <https://orcid.org/0000-0002-5565-5720>

Melnyk Lyudmyla Mykolaivna Phd (Political Science), Associate Professor, Head of the Department, Bila Tserkva National Agrarian University, Faculty of Social and Humanities, Department of Philosophical and Political Sciences, 50th Anniversary of Victory Boulevard, 96, Bila Tserkva, 09100, <https://orcid.org/0000-0002-1299-5610>

FOREIGN POLICY COURSE OF THE JOE BIDEN ADMINISTRATION ON COOPERATION WITH INDONESIA

Abstract. Bilateral relations between the United States and Indonesia are gaining importance based on Indonesia's growing strategic and economic potential. The country is a leader in ASEAN, chaired the G20, and its influence is growing in the Indo-Pacific region and beyond, creating opportunities for strengthening US-Indonesian cooperation within the framework of the US-Indonesia Strategic Partnership. There is cooperation with Indonesia to confront global challenges, strengthen economic interaction and people-to-people ties, strengthen security and promote democracy and respect for human rights.

The Indonesian government faces global challenges such as climate change and pandemics, environmental crimes, and improves resource management. Increased cooperation between governments and civil society is helping to ensure the safety of American citizens in Indonesia, especially during natural disasters.

Building partnerships at all levels is critical to building mutual understanding and trust. America and Indonesia are expanding their cooperation in science and technology to provide more opportunities to expand bilateral and peer-reviewed research, and to encourage the use of science in decision-making. The U.S. government promotes legal travel between the United States and Indonesia to deepen people-to-people and country-to-people ties, educational, and cultural exchanges to increase the number of people who have direct experience working with the United

States to counter the unhelpful narratives and motivations of U.S. politics and society. This will further the development of shared values and approaches, enhancing the attractiveness of the United States as a partner for the future business and government of Indonesia.

Keywords: USA, Indonesia, economic cooperation, politics, defense, poverty alleviation, corruption

Постановка проблеми. Індонезія є однією з найбільш значущих країн у Південно-Східній Азії. Варто підкреслити, що Індонезія є членом Асоціації країн Південно-Східної Азії (АСЕАН), яка є однією з найбільших регіональних організацій у світі. Це дозволяє країні бути геополітичним центром та сприяти спільному розвитку з іншими країнами регіону. Для Америки Індонезія важлива з геостратегічної точки зору, оскільки ця країна є однією з найбільших індо-тихоокеанських держав та знаходиться в економічно важливому регіоні. Також, Індонезія має великий ринок для американських товарів і послуг, що робить її важливим партнером для економічного співробітництва. У останні роки Америка й Індонезія працювали над зміцненням дипломатичних зв'язків, зокрема у сферах торгівлі, боротьби з тероризмом і регіональної безпеки. США також підтримують зусилля Індонезії у просуванні демократії, прав людини та економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті даної проблеми заслуговують на увагу дослідження І. Підберезних, Н. Городня, А. Гревцова, А. Мерфі та інших. Проте окреслена проблематика останніх років співпраці країн не знайшла повного висвітлення.

Метою статті є дослідження зовнішньополітичних інтересів США щодо Індонезії та з'ясування основних цілей та пріоритетів стратегії адміністрації Джо Байдена стосовно Індонезії.

Виклад основного матеріалу. Індонезія є важливою країною для експорту та інвестицій із США, але економічні відносини між країнами залишаються все ж недостатньо розвинені, враховуючи потужну економіку та населення Індонезії. Американсько-індонезійська співпраця сприяє сталому економічному зростанню, інноваціям, покращенню доступу до ринків для компаній США та збільшенню двосторонньої торгівлі для створення стійкої та процвітаючої економіки. Індонезія бере на себе конструктивну роль у міжнародних економічних форумах відповідно до її зростаючої економічної важливості, котра стає каталізатором необхідних реформ на підтримку найкращих світових практик. Збільшення економічної взаємодії між двома урядами відбувається з урахуванням використання передового міжнародного досвіду і політики, котра сприяє сталому економічному зростанню, інноваціям і покращенню доступу до ринку для бізнесу США. Індонезія надає ширший

доступ на ринок для товарів і послуг США, зменшуючи бар'єри в торгівлі та відкриваючи більше секторів своєї економіки для іноземних інвестицій, щоб створити стійку та процвітаючу економіку. Збільшення економічної взаємодії між двома урядами відбувається з урахуванням використання передового міжнародного досвіду і політики, котра сприяє сталому економічному зростанню, інноваціям і покращенню доступу до ринку для бізнесу США.

Економічне зростання у Індонезії призвело до скорочення рівня бідності в останні десятиліття з 24% у 1999 році до 11,4% на початку 2013 року. Проте темпи скорочення бідності сповільнюються. У 2012 і 2013 роках рівень бідності скорочувався лише на 0,5 відсоткових пункти щороку – це найменше зниження за останнє десятиліття [4]. Однак, висока щільність населення у небезпечних районах у поєднанні з сильною залежністю від бази природних ресурсів країни роблять Індонезію вразливою до мінливості зміни клімату. Ці наслідки зміни клімату відчуватимуться в багатьох секторах і регіонах, оскільки наслідки зміни клімату можуть коштувати між ними 2,5–7 відсотків ВВП країни, причому основний тягар лягає на найбідніші верстви населення.

Економічне зростання та перехід Індонезії до країни з доходом вище середнього, а також її довгострокове бачення стати країною з високим доходом залежать від: сталого використання природних ресурсів; покращений доступ до безпечної питної води та санітарних послуг із основними правилами гігієни; посилення стійкості до наслідків частих стихійних лих; і перехід до більш передового та сталого енергетичного сектору зі значно меншою залежністю від вугілля. Природні ресурси Індонезії сприяли економічному зростанню, що призвело до масштабних змін у землекористуванні, вирубки лісів, викидів вуглецю та нестійких методів рибальства, які загрожують сталому зростанню. Уряд Індонезії оголосив про плани боротьби з цими загрозами. До прикладу, використання енергії визнано другим за величиною джерелом викидів після зміни землекористування та перетворення торф'яних угідь (LUCR). Очікується, що пік викидів парникових газів в енергетичному секторі досягне 2030 року. Щоб вирішити проблему скорочення викидів і задовольнити зростаючий попит на енергію для підтримки економічного зростання, уряд Індонезії (GOI) Голова з Індонезійської асоціації лісових концесіонерів (APNI) уряд Індонезії видав ряд постанов, ставлячи за мету збільшити частку нової та відновлюваної енергії в енергетичному балансі країни з 5 відсотків у 2014 році до 23 відсотків у 2025 році. У 2021 році GOI додатково оголосило про плани прискорити енергетичний перехід, щоб досягти нульового чистого викиду до 2060 року [1].

У відповідь на ці виклики Post зосередить свої зусилля на управлінні природними ресурсами (NRM); біржові ринки вуглецю; стійкість міського

середовища; покращення енергетичних послуг; і збільшення інвестицій у чисту енергію. Post прагне залучити ресурси та рішення державного та приватного секторів для вирішення проблем, пов'язаних зі зміною клімату, шляхом скорочення викидів на суші шляхом ефективного управління лісами та відновлення екосистем з високою цінністю вуглецю. Ця ціль посилює Тимчасові стратегічні рекомендації з національної безпеки для Сполучених Штатів щодо приєднання до міжнародної спільноти для подолання кліматичної кризи та інших спільних проблем. Це допоможе партнерам по всьому світу пом'якшити наслідки зміни клімату та адаптуватися до них, а також підвищити амбіції всіх країн. Зусилля, спрямовані на підтримку енергетичного переходу Індонезії, безпосередньо сприяють досягненню Індо-Тихоокеанської стратегії, оскільки міжвідомча ініціатива Азії сприяє розвитку та зростанню за допомогою енергетики, яка забезпечує основу для підвищення безпеки та стійкості шляхом трансформації енергетичного сектору. Зусилля щодо підтримки сталого економічного зростання, захисту біорізноманіття та запобігання транснаціональним екологічним злочинам також безпосередньо сприяють досягненню Індійсько-тихоокеанської стратегії.

Індонезія посилює дотримання найкращих міжнародних практик охорони здоров'я та прискорює свою здатність запобігати, виявляти та реагувати на нові загрози. Вона також використовує найкращі міжнародні практики та політику, яка сприяє сталому економічному зростанню, інноваціям, покращенню доступу до ринку для бізнесу США та збільшенню двосторонньої торгівлі.

Розширення економічної взаємодії з Індонезією зміцнює двостороннє стратегічне партнерство, започатковане в 2015 році, і сприяє створенню робочих місць та економічному зростанню в обох країнах, а також потенційно посилює вплив зростання торгівлі на навколишнє середовище. У 2020 році Індонезія була 33-м за величиною експортним ринком Сполучених Штатів, а двостороння торгівля досягла 30 мільярдів доларів. У 2021 році Сполучені Штати були другим за величиною експортним ринком Індонезії. Отже, Індонезія надає широкий доступ на ринок для товарів і послуг США шляхом зменшення бар'єрів у торгівлі та відкриття більшої кількості секторів своєї економіки для іноземних інвестицій для створення стійкої та процвітаючої економіки.

Не зважаючи на те, що Сполучені Штати є одним із найбільших торговельних інвесторів Індонезії економічні відносини між країнами залишаються значно нижчими свого потенціалу, враховуючи потужність економіки та населення Індонезії.

Неефективні процедури ліцензування імпорту та вимоги до дозволів, маркування продукції, перевірки перед транспортуванням, вимоги до

місцевого вмісту та внутрішнього виробництва, вимоги місцевої сертифікації, тарифи та кількісні обмеження імпорту перешкоджають експорту США та обмежують міжнародні інвестиції в критичну інфраструктуру шляхом підвищення витрат і зниження якості обладнання та матеріалів, доступних для закупівлі. Крім того, уряд Індонезії вжив заходів, які перешкоджають імпорту, оскільки він переслідує мета промислового та сільськогосподарського самозабезпечення. Незважаючи на визнання головним пріоритетом для обох країн, інвестиції в енергетичний сектор також залишаються на місці.

Для забезпечення безпеки Індонезії важлива роль покладається на армію. У безпековому векторі Індонезія робить внесок у регіональний і міжнародний мир і безпеку через сучасні, професійні та підзвітні оборонні та правоохоронні органи та залучену підтримку громади.

Так, США є найбільшим партнером Індонезії з питань безпеки. Країни спільно проводять військові навчання. У 2015 році міністр оборони США та міністр оборони Індонезії оприлюднили «Спільну заяву про всебічне оборонне співробітництво», у якому визначено шість сфер для розвитку співпраці: морське співробітництво; оборонні закупівлі та спільні дослідження і розробки; професіоналізація; співробітництво з питань миротворчих операцій та навчання; гуманітарна допомога та реагування на катастрофи; та протидії транснаціональним загрозам [5].

Індонезійський оборонний істеблїшмент слїдує цивїльному керївництву та розвиває зовнїшнї обороннї можливостї для ефективної взаємодїї мїж службами, цивїльними агенцїями, а також їз Сполученими Штатами та їншими регїональними партнерами. Проте, неефективна оборонна позицїя Індонезїї, процеси управлїння, готовнїсть ї спїльнї можливостї часто перешкоджають країнї бїльш ефективно спївпрацювати зї США. Проте, вищезгадана спїльна заява про оборонне спївробітництво вїд 2015 року, спрямоване на поступове усунення цих недолїків, покращуючи взаємну довїру та розумїння в країнї, яка в осяжньому майбутньому не буде союзником Сполучених Штатїв.

У випадку недосягнення цїєї мети вїдбудеться застїй на рївнї модернїзацїї та професїоналїзацїї їндонезїйської оборони, що матиме прямий вплив на їнтерес США до регїональної стабїльностї та вїльного та вїдкритого Індо-Тихоокеанського регїону.

Старшїй юрист Пївденно-Схїдної Азїї Азїйської програми Л. Майерс, аналізуючи вибори в Індонезїї та їх наслїдки для зовнїшньої полїтики США щодо оборони, зазначає: «Позитивним моментом є посилення спївпрацї у сферї безпеки ... Наприкїнцї 2023 року майбутнїй президент Прабово пїдписав угоду про спївпрацю в галузї оборони з мїністром оборони США Ллойдом Остїном, американські бомбардувальники B-52H розгорнули в Індонезїї, Джакарта пїдписала угоду про закупївлю винищувачїв F-15,

а співробітництво у сфері морської безпеки продовжує поглиблюватися. Враховуючи явний інтерес Прабово до питань безпеки та існуючі відносини з оборонною спільнотою США, це має бути чітким і високопоставленим пріоритетом для взаємодії» [2].

Цивільні правоохоронні органи Індонезії також потребують постійної співпраці та допомоги з боку міжнародних партнерів для ефективної боротьби з тероризмом в Індонезії та можливої регіоналізації терористичних груп у Південно-Східній Азії. Відсутність комплексного та систематичного обміну інформацією між відомствами, відповідальними за безпеку кордону, є вразливим фактором, оскільки іноземні бойовики-терористи повертаються з Іраку, Сирії та Філіппін із навичками, ноу-хау, мережами, зброєю та доступом до фінансування для спроб нових терористичних дій. напади в Індонезії. Уряд Індонезії та громадянське суспільство повинні вживати заходів для запобігання поширенню насильницького екстремізму, зокрема шляхом ефективного управління ув'язненими терористами та реабілітації та реінтеграції колишніх засуджених терористів, припинення зусиль вербування та відмови потенційних членів через профілактичні ініціативи, які підтримують традиційні Індонезійські цінності толерантності, прийняття та різноманітності. Присутність екстремістських угруповань в Інтернеті вимагає посиленого навчання цифровій грамотності, починаючи з молодшої школи рівень і програми для посилення голосів традиційних, поміркованих індонезійських релігійних лідерів, зокрема шляхом підвищення їхніх навичок взаємодії з цифровими засобами. Погана співпраця між правоохоронними органами та організаціями громадянського суспільства продовжує перешкоджати діяльності з профілактики, дерадикалізації та реінтеграції. Нарешті, цільове програмування допоможе розвинути аналітичні та слідчі можливості поліції, прокурорів і суддів для виявлення, зриву та забезпечення виконання законів проти терористів і насильницьких екстремістів.

Отже існує загроза соціальних розколів із зростанням цивільних конфліктів і заворушень через нестабільність, спричинену тероризмом і насильницьким екстремізмом. Крім того, неефективна боротьба із загрозою тероризму та насильницького екстремізму залишає можливості порушень прав людини та згубного впливу на двосторонні відносини, у випадку повернення США санкцій. Враховуючи той факт, що індонезійський підхід правоохоронних органів щодо боротьби з тероризмом досяг значного успіху, але потребує постійної співпраці та допомоги з боку міжнародних партнерів і громадянського суспільства. США в цьому аспекті сприяють комунікації та обміну інформацією між агентствами та регіональними партнерами, відповідальними за безпеку кордонів, для боротьби з тероризмом в Індонезії та можливої регіоналізації терористичних груп у Південно-Східній Азії, а

також для посилення безпеки кордонів Америки. Це досягається за рахунок співпраці з урядом Індонезії та громадянським суспільством у запобіганні та поширенню антидемократичної нетерпимості та насильницького екстремізму за допомогою профілактичних ініціатив, які підтримують традиційні індонезійські цінності толерантності, прийняття та різноманітності. Крім того країни співпрацюють над поглибленням робочих відносини з сектором кримінального правосуддя, включаючи громадянське суспільство, для протидії внутрішньої та транснаціональної злочинності, а також для виявлення та боротьби з корупцією та корупційними діями.

Роки стабільної комунікації між урядами збільшило рівень американо-індонезійської взаємодії з урядом і правоохоронними органами задля допомоги Індонезії продовжувати стремління до більшої фінансової прозорості та верховенства права, що є важливим для інтересів США в регіоні. Індонезія продовжує зміцнювати свої демократичні інститути, але також спостерігається відкат у широкому спектрі питань, включаючи погіршення захисту вразливих груп населення і звуження громадянського простору.

Завдяки своїм пористим кордонам, слабким правоохоронним органам і повсюдній корупції Індонезія намагається виявити та припинити транснаціональну злочинність, не в останню чергу морську торгівлю людьми, контрабанду людей, наркотиків, охоронювану дику природу, незаконно вирубану деревину та іншу контрабанду. Незважаючи на те, що за останні роки було досягнуто значних успіхів у професіоналізації інституцій сектору кримінального правосуддя Індонезії, залишаються серйозні проблеми, включаючи потребу в посиленні міжвідомчої співпраці.

Оскільки верховенство права є основоположним елементом демократії, ця мета посилює Тимчасові стратегічні вказівки національної безпеки для Сполучених Штатів щодо «об'єднання з односторонцями та партнерами для відновлення демократії в усьому світі».

Отже, неефективна боротьба з транснаціональною загрозою може підживити корупцію, підірвати верховенство права та негативно вплинути на демократичні інститути Індонезії.

Незважаючи на те, що Індонезія досягла певного прогресу в боротьбі з корупцією після падіння Сухарто, корупція залишається ендемічною і представляє одну з найбільш серйозних проблем для верховенства права та консолідації демократичних досягнень в Індонезії, особливо після ухвалення законодавства, яке послабило Комісію з викорінення корупції. (КРК) у 2019 р. Підвищення рівня нашої взаємодії, зокрема з іншими частинами уряду та правоохоронними органами, які взяли на себе обов'язки по боротьбі з корупцією за відсутності КРК, щоб допомогти Індонезії продовжувати

прагнення до більшої прозорості та верховенства права має важливе значення для інтересів США в регіоні.

Ця мета американської місії безпосередньо пов'язана з Меморандумом про стратегію національної безпеки, оприлюднена 3 червня 2021 року, котра вказує на те, що «корупція підриває суспільну довіру; гальмує ефективне управління; спотворює ринки та справедливий доступ до послуг; підриває зусилля щодо розвитку; сприяє національній крихкості, екстремізму та міграції; і надає авторитарним лідерам засіб для підриву демократій у всьому світі. Коли лідери крадуть у громадян своїх націй або олігархи зневажають верховенство права, економічне зростання сповільнюється, нерівність зростає, а довіра до уряду падає. як основний пріоритет національної безпеки Сполучених Штатів» [5]. Більше того, боротьба з корупцією була однією з основних цілей Саміту за демократію у грудні 2021 року, на якому Індонезія була активним учасником.

Індонезія досягла похвальних успіхів після переходу до демократії в 1998 році. «У 1998 р. розпочався новий період державницьких реформ і зміни керівної влади. Після смерті Сукарно до влади в 1998 р. прийшов В. І. Хабібі, у 1999 р. – Абдурахман Вахід. Із 2001–2004 рр. державними справами керувала донька колишнього президента Сукарно Мегаваті Сукарнопуті, а з 2004 р. і до сьогодні – Сусіло Бамбанг Юдхойоно. Із розвитком демократії в Індонезії відбувалися законодавчі процеси, що надало великих повноважень у регіональному управлінні» [3].

Проте, за останні кілька років також спостерігався відкат у спектрі питань, включаючи погіршення захисту вразливих груп і звуження громадянського простору. Активісти громадянського суспільства стикаються із залякуванням, несправедливим судовим переслідуванням і переслідуванням з боку державних органів. Крім того, консервативні елементи індонезійського суспільства продовжують наполягати на маргіналізації релігійних меншин. У той же час Індонезія була світовим демократичним лідером у відстоюванні толерантності та інклюзивності уряду як в Афганістані, так і в Бірмі. Допомога США в посиленні та підтримці голосів за більшу толерантність і плюралізм має вирішальне значення для підтримки продуктивного партнерства з Індонезією.

У заяві Державного департаменту з нагоди Дня прав людини 2021 року підкреслюється, що права людини будуть у центрі зовнішньої політики США. Залучення наших індонезійських партнерів до питань прав є невід'ємною частиною тісних відносин між нашими двома країнами. Крім того, мета проміжної Стратегії національної безпеки щодо підтримки вільного, відкритого та процвітаючого Індо-Тихоокеанського регіону включає дотримання демократичних цінностей і прав людини в регіоні.

Висновки. Отже, Індонезія важлива для Сполучених Штатів, оскільки має чисельне населення. Країна багата на ресурси та і має зростаючу економіку.

Тому адміністрація Джо Байдена активно співпрацює з Індонезією у багатьох сферах, зокрема в галузі безпеки, торгівлі та здоров'я. Дж. Байден виступає за підтримку демократії та прав людини в Індонезії, а також розширення економічного співробітництва. США підтримує Індонезію в боротьбі з кліматичними змінами та впровадженні енергоефективних технологій. Такі області співпраці допомагають обом країнам забезпечити взаємні переваги і підтримати стійке партнерство.

Література:

1. Government Republic of Indonesia Regulation No. 79/2014 of 2014 Concerning the National Energy Policy. URL. <https://policy.asiapacificenergy.org/node/3016>
2. Myers L. Indonesia's 2024 Election and Its Implications for US Foreign Policy. URL. <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/indonesias-2024-election-and-its-implications-us-foreign-policy>
3. Підберезних І. Індонезія: шлях до прогресивного розвитку та демократії. URL. <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/6543/1/Pidbereznyh.pdf>
4. The world bank. URL. <https://www.worldbank.org/en/country/indonesia/brief/reducing-extreme-poverty-in-indonesia>
5. The White House. URL. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/10/26/joint-statement-united-states-america-and-republic-indonesia>
6. U.S. Department of State. URL. <https://www.state.gov/countries-areas/indonesia/>

References:

1. Postanova uryadu Respubliki Indoneziya № 79/2014 vid 2014 roku shchodo natsional'noyi enerhetychnoyi polityky [Government Republic of Indonesia Regulation No. 79/2014 of 2014 Concerning the National Energy Policy] URL. <https://policy.asiapacificenergy.org/node/3016> [in USA].
2. Mayers L. Vybery 2024 roku v Indoneziyi ta yikhni naslidky dlya zovnishn'oyi polityky SSHA [Indonesia's 2024 Election and Its Implications for US Foreign Policy]. URL. <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/indonesias-2024-election-and-its-implications-us-foreign-policy>
3. Pidbereznykh I. Indoneziya: shlyakh do prohresyvnoho rozvytku ta demokratiyi [Indonesia: the path to progressive development and democracy]. URL. <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/6543/1/Pidbereznyh.pdf>
4. Svitovyy bank [The world bank]. URL. <https://www.worldbank.org/en/country/indonesia/brief/reducing-extreme-poverty-in-indonesia>
5. Bilyy dim [The White House]. URL. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/10/26/joint-statement-united-states-america-and-republic-indonesia>
6. Derzhavnyy departament SSHA [U.S. Department of State]. URL. <https://www.state.gov/countries-areas/indonesia/>

УДК 94(7/8)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1166-1174](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1166-1174)

Корнієнко Аліна Юріївна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, тел.: (044) 239-34-24, <https://orcid.org/0009-0004-0792-9020>

ГУМАНІТАРНА ДИПЛОМАТІЯ В КОНТЕКСТІ ВІДНОСИН США З КРАЇНАМИ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Анотація. Напруженість періоду “холодної війни” вщухла наприкінці 1980-х, зникаючи разом із блоковим протистоянням політичних систем. Розпад біполярної системи міжнародних відносин та народження нових демократій у східноєвропейських країнах ставили перед США та західноєвропейськими державами завдання залучення східноєвропейських держав до загальноєвропейських інститутів.

Розвиток культурно-гуманітарних зв'язків між Сполученими Штатами та східноєвропейськими країнами набув активної фази в кінці 80-х років ХХ століття. Президент Сполучених Штатів Америки висловлював неодноразово необхідність розвивати культурні зв'язки з країнами східноєвропейського регіону, розглядаючи їх як основу для подальшої розбудови політичних та економічних відносин. Для Польщі це проявилось у відкритті нового культурного та інформаційного центру США у Варшаві та аналогічного центру Польщі у Сполучених Штатах. Президент також ініціював надання технічної допомоги польським незалежним профспілкам та урядовим органам для підтримки економічних реформ.

Співпраця США з Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Чехією включала допомогу у проведенні реформ у приватному секторі, розвиток демократичних інститутів, а також співпрацю в культурній та освітній сферах. Наприкінці ХХ ст. у східноєвропейському регіоні функціонувала велика кількість американських культурних інститутів та програм. Бюро у справах освіти і культури відіграло ключову роль у впровадженні та розвитку різноманітних культурних програм, сприяючи активному обміну знаннями, мистецтвом і культурою між країнами. Його діяльність сприяла поглибленню взаєморозуміння та партнерства між народами, а також сприяла розповсюдженню інформації про різноманітні аспекти американської культури, традицій і історії.

Як важливий інструмент зовнішньої культурної політики виступало Інформаційне агентство США, метою якого було активне формування позитивного уявлення про Сполучені Штати в даному регіоні. Зокрема, агентство забезпечувало широкий доступ до інформації про різноманітні аспекти життя в США, включаючи культурні досягнення, інновації, суспільні цінності та історичні події. Це допомагало зближувати людей, поглиблювати взаєморозуміння та сприяти побудові довіри між націями.

Ключові слова: міжнародні відносини, східноєвропейський регіон, США, гуманітарна політика, неурядові організації.

Korniienko Alina Yuriivna PhD (History), Associate professor, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60 Volodymyrska St., Kyiv, 01033, tel.: (044) 239-34-24, <https://orcid.org/0009-0004-0792-9020>

HUMANITARIAN DIPLOMACY IN THE CONTEXT OF US RELATIONS WITH EASTERN EUROPEAN COUNTRIES

Abstract. Tensions of the Cold War era subsided by the late 1980s, dissipating alongside the bloc confrontation of political systems. The dissolution of the bipolar system of international relations and the emergence of new democracies in Eastern European countries posed the task for the United States and Western European states of engaging Eastern European states in European institutions.

The development of cultural and humanitarian relationship between the United States and Eastern European countries entered an active phase in the late 1980s. The President of the United States repeatedly emphasized the necessity of cultivating cultural communication with Eastern European countries, considering them as the foundation for further development of political and economic relations. For Poland, this manifested in the opening of a new cultural and information center in Warsaw and a similar center for Poland in the United States. The President also initiated the provision of technical assistance to Polish independent trade unions and government to support economic reforms.

U.S. cooperation with Poland, Slovakia, Hungary, and the Czech Republic included assistance in implementing reforms in the private sector, developing democratic institutions, as well as cooperation in cultural and educational spheres. By the end of the 20th century, over 80 American cultural institutions and programs were in the Eastern European region. The Bureau of Educational and Cultural Affairs played a pivotal role in implementing and developing various cultural programs, fostering active exchange of knowledge, arts, and culture between countries. Its activities contributed to deepening mutual understanding and

partnership between nations, as well as disseminating information about various aspects of American culture, traditions, and history.

The United States Information Agency served as a crucial instrument of external cultural policy, aimed at actively shaping a positive perception of the United States in the region. In particular, the agency provided wide access to information about various aspects of life in the United States, including cultural achievements, innovations, societal values, and historical events. This facilitated bringing people together, deepening mutual understanding, and fostering trust-building between nations.

Keywords: international relations, Eastern European region, USA, humanitarian policy, non-governmental organizations.

Постановка проблеми. Після закінчення “холодної війни” та розпаду Радянського Союзу, Сполучені Штати Америки залишилися єдиною світовою супердержавою, що мала здатність визначати та ефективно захищати свої інтереси у глобальному масштабі, а також впливати на систему міжнародних відносин в цілому. США мають визначальний вплив на розвиток міжнародних відносин та відіграють ключову роль у забезпеченні миру і безпеки в різних регіонах світу.

Європейський напрямок залишається одним із пріоритетних у зовнішній політиці США. Незалежно від партійної приналежності американських президентів, офіційний Вашингтон постійно підкреслює необхідність подальшої розбудови відносин з країнами Європи, важливість підтримки й розвитку європейських та трансатлантичних інституцій у рамках спільних американсько-європейських політичних і економічних проєктів та програм.

Особливе значення у європейській політиці США мають країни Східної Європи, де в кінці 1980-х та на початку 1990-х років відбулися кардинальні суспільно-політичні зміни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельною базою дослідження є офіційні публікації матеріалів Білого дому, Держдепартаменту; матеріали слухань у комітетах і підкомітетах Сенату та Палати представників Конгресу США.

Мета статті – вивчення ефективності та впливу гуманітарних програм, ініціатив та обмінів у сферах культури, освіти та інших гуманітарних областях на формування та зміцнення державних відносин між США та країнами Східної Європи.

Виклад основного матеріалу. Реалізація східноєвропейської політики США після “холодної війни” відбувається в умовах кардинальної зміни геополітичної ситуації в регіоні:

по-перше, наприкінці 1980-х років в Східній Європі, як і в інших регіонах світу, зникла напруженість періоду “холодної війни”, відійшло в минуле блокове протистояння політичних систем;

по-друге, завершення “холодної війни” вимагало реформування застарілих концепцій Північноатлантичного союзу з метою перетворення НАТО зі зняття колективної оборони Заходу в орган загальноєвропейської безпеки;

по-третє, розпад колишньої біполярної системи міжнародних відносин і народження нових демократій в країнах Східної Європи поставили перед США і західноєвропейськими державами питання залучення східноєвропейських держав до загальноєвропейських економічних і військових інститутів.

Розвиток культурно-гуманітарних зв'язків між Сполученими Штатами та східноєвропейськими країнами набув активної фази в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. Президент Сполучених Штатів Америки неодноразово наголошував у своїх виступах та промовах про необхідність в першу чергу розвивати культурні зв'язки з країнами східноєвропейського регіону. Оскільки вважав, що саме вони є базовими для розбудови політичних та економічних відносин з цими країнами. У своєму виступі президент Сполучених Штатів відзначив, що Конгрес виділив 15 млн дол. на організацію спільного американсько-польського підприємства для боротьби з повітряним та водним забрудненням Кракова, а також найближчим часом планувалось відкриття нового культурного та інформаційного центру США у Варшаві та очікування на появу аналогічного центру Польщі у Сполучених Штатах Америки. [1]

У фінансовому вимірі планувалось, що з 15 млн дол. для цілей охорони довкілля буде витрачено 10 млн дол., які підуть, перш за все на переоснащення вугільно-опалювального обладнання за новими технологіями, 1 млн дол. призначався для підтримки служб моніторингу якості повітря у Кракові, які були частиною загальної польської системи моніторингу. Та 4 млн дол. планувалось витратити на покращення якості води у Кракові. [2, С. 924]

Також президент США виступив з ініціативою щодо запровадження технічної допомоги польським незалежним профспілкам, урядовим органам та роботодавцям з метою полегшення їх пристосування до нових умов у період економічної трансформації та реформ. Ця ініціатива потребувала відрахування близько 4 млн дол. та передбачала співпрацю департаменту праці, Американської Федерації Профспілок та американського бізнесу. Серед основних сфер реалізації цього проєкту визначались наступні:

- підготовка та перепідготовка кадрів;
- служба працевлаштування;
- страхування по безробіттю;
- статистика праці;
- безпека праці та здоров'я;
- проблеми жінок на виробництві тощо. [3, С. 942 – 943]

Отже, пакет запропонованих асигнувань для демократизації польського суспільства оцінювався в 119 млн дол.

В перші роки після революційних перетворень для країн східноєвропейського регіону Сполучені Штати санкціонували грошову допомогу у розмірі майже 1 млрд дол. Крім того, надавали допомогу у проведенні реформування та модернізації приватного сектору, проведення торговельних, інвестиційних та економічних програмах, впровадження спеціальними програмами розбудови демократичних інститутів, підтримки працевлаштування, культурного та навчального співробітництва.

28 листопада 1989 року пресекретар Білого Дому М. Фіцвотер заявив про ще один крок за сприяння процесу реформ у Польщі та Угорщині. Малає на увазі ініціатива Дж. Буша щодо створення групи з 24 розвинутих країн, до складу якої входили Сполучені Штати Америки, Канада, Японія, країни Європейського Союзу та ін. За повідомленням пресекретаря, було домовлено про утворення 8 млрд дол. фонду для підтримки економічних, освітніх, екологічних, медичних та наукових програм у Польщі та Угорщині. Кошти цього фонду планувалось витратити через різноманітні гранти, кредити, технічну допомогу, експертні кредити та ін. [4, С. 1598 – 1599]

Починаючи з середини 90-х років ХХ ст. американські зусилля були направлені на зміну менталітету населення східноєвропейського регіону, засобами інформаційної комунікації здійснювався вплив на усвідомлення громадян цих країн щодо сприйняття західних цінностей. Саме в цей період, тобто з моменту настання певної економічної стабільності в державах регіону, розпочалась фаза впливу на громадську думку східноєвропейських країн відносно становлення нової політики США щодо Східної Європи.

Інформаційно-комунікаційна підтримка Сполучених Штатів Америки була спрямована, перш за все, на ті сфери, на які були витрачені певні кошти в рамках американських програм на початку 90-х років ХХ ст.: екологія, транспорт, промислові підприємства і стандарти якості продуктів та умов праці.

Згодом були розроблені окремі програми підтримки, які були зосереджені на розвиткові сільського господарства, транспортних та екологічних проєктах. Існували програми з питань боротьби з корупцією та організованою злочинністю, з питань роботи з біженцями і охочими отримати притулок. Крім того, організовувались численні семінари і робочі групи для керівництва східноєвропейських країн з різних питань – від фінансового нагляду до митного контролю.

Міжнародне співробітництво Польщі, Словаччини, Угорщини та Чехії зі Сполученими Штатами здійснювалось за період, що розглядається, також й щодо політики формування інформаційного суспільства, причому ця

діяльність велась досить активно, що можна пояснити підготовкою певних країн Східної Європи до вступу в Європейський Союз та прагненням Сполучених Штатів Америки не втратити свій вплив на східноєвропейські країни на користь ЄС. З цією метою американські аналітики пропонували розширити американсько-східноєвропейську співпрацю у наступних напрямках:

1. Необхідно розширити і підсилити кооперацію в галузі телекомунікацій, зокрема в обміні інформацією щодо комунікаційних політик; обміні технічною та іншою інформацією і організації семінарів, симпозіумів і конференцій для експертів; проведенні навчання і консультативних дій; здійсненні передачі технологій; створенні відповідних установ з обох сторін при здійсненні спільних проєктів; сприянні розвиткові світових стандартів, систем сертифікації та регуляторних підходів; підтримці нових комунікацій, послуг та засобів, особливо тих, що мають комерційне застосування.

2. Зазначені дії повинні зосередитися на таких пріоритетних сферах, як модернізація телекомунікаційних мереж, в тому числі й сільських, і їх інтеграції у світові мережі; співробітництво в межах структур світової стандартизації; інтеграція правових та регуляторних аспектів телекомунікацій; модернізація поштових і телерадіомовних послуг, включаючи правові та регуляторні аспекти; управління телекомунікаціями, поштовими і телерадіомовними послугами в новому економічному середовищі. [5]

Так, одним з найважливіших пріоритетів у розвитку інформаційного суспільства в Польщі, Словаччині, Угорщині та Чехії стала модернізація інформаційних систем, комп'ютеризація державних установ та вдосконалення доступу до державної інформації. Спостерігається стійка динаміка у сфері розвитку електронної комерції з боку приватного бізнесу і державних структур. Значних змін зазнав сектор телекомунікацій завдяки модернізації телекомунікаційних інфраструктур на основі широкосмугових мереж і мереж мобільного зв'язку нового покоління. Набули розвитку також й проєкти інформаційного суспільства, які стосуються охорони здоров'я, освіти та науково-дослідної діяльності.

На початку ХХІ століття у Східній Європі діяло понад 80 різних американських культурних інститутів та програм. За реалізацію культурних програм в східноєвропейському регіоні відповідало Бюро у справах освіти і культури. Бюро було покликано сприяти у розвитку взаємовідносин між Сполученими Штатами Америки та іншими державами Східної Європи засобами розробки та впровадження міжнародних освітніх програм та семінарів. Даний орган забезпечував розвиток зв'язків на приватному, професійно та інституційному рівнях між приватними особами та організаціями в Сполучених Штатах Америки та закордоном, а також

інформував східноєвропейську громаду про американську історію, сучасне американське суспільство, мистецтво та культуру. Бюро у справах освіти та культури з 1995 р. ініціювало та впровадило в таких східноєвропейських країнах, як Польща, Угорщина, Чехія та Словаччина наступні програми:

Фулбрайтівська програма, яка надає гранти аспірантам, дослідникам, викладачам та керівникам;

Програма з вивчення англійської мови, метою якої стало сприяння у взаєморозумінні між США та країнами Східної Європи;

Програми для культурно-освітнього обміну для приватних осіб, а також для наукових та некомерційних організацій;

Програма по розвитку популярності та престижу вищої освіти в США з метою інтенсифікації міжнародного обміну;

Програми з вивчення історії та сучасного розвитку США, покликані покращити знання про Сполучені Штати східноєвропейських студентів через організацію літніх семінарів, форумів та інше;

Освітні партнерські програми, що мали на меті підтримувати контакти між американськими та східноєвропейськими установами у сфері середньої та вищої освіти;

Програма по захисту міжнародного культурного надбання заснована з метою продемонструвати відповідальність США за збереження культурних пам'яток в інших країнах. [6]

Інформаційне Агентство Сполучених Штатів Америки є одним з найбільш дієвих інструментів здійснення зовнішньої культурної політики Сполучених Штатів Америки в східноєвропейському регіоні. Основним завданням діяльності Американського інформаційного агентства у Східній Європі було засобами публічної дипломатії створити сприятливий образ своєї держави. З цією метою були організовані ще в 1988 році три радіостанції "Голос Америки", "Свобода" та "Вільна Європа", які повинні були інформувати громадськість Східної Європи про ініціативи американської влади, допомогу та підтримку останніх, а також інформування про американську культуру, традиції, мистецтво та загалом про американський спосіб життя. Також під час радіо ефірів підіймалися питання релігійного змісту, проблем расизму, національної ідентичності, гуманітарної місії тощо. [6]

Приватні благодійні фонди посідають провідне місце серед недержавних інститутів, які реалізують культурну політику США у світі. Перш за все така ситуація склалась в наслідок того, що у Сполучених Штатах не існує культурного відомства (аналог міністерства культури), а також тому, що федеральні кошти, які виділяються на сферу культури значно поступаються внескам благодійних фондів. На початок 90-х років ХХ ст. зі своїми програмами у східноєвропейських країнах діяли такі, фонди як фонд Форда, Рокфеллера, Карнегі, Джона та Кетрін Макартурів, Сороса та ін. [7]

Низка американських благодійних інститутів та програм, а також благодійних фондів на державному рівні отримали підтримку щодо діяльності у східноєвропейському регіоні. Вони приділяли особливу увагу модернізації та демократизації відповідно до світових стандартів інформаційної політики східноєвропейських країн.

Висновки. Однією із ключових установ американського уряду, що відповідає за реалізацію культурних програм у східноєвропейському регіоні, є Бюро у справах освіти і культури. Інформаційне агентство США виявилось одним з найефективніших інструментів здійснення зовнішньої культурної політики Америки у Східній Європі. Зусилля американських благодійних інститутів, програм та фондів отримали підтримку для розвитку в Східній Європі, сприяючи встановленню двосторонніх відносин на державному рівні. Зверталася особлива увага на удосконалення та демократизацію інформаційної політики східноєвропейських країн відповідно до світових стандартів. Культурно-освітній обмін між державами Східної Європи та США зростає, зокрема, на рівні науково-дослідних та освітньо-мистецьких проєктів.

Література:

1. Poland's Roundtable and U.S. Options. 101 US Congress. Senate. Committee on Foreign Relations. Subcommittee on European Affairs. Committee Print. June, 1989. – Washington : U.S. Government Printing Office, 1989.
2. White House Fact Sheet on Proposed Assistance for Poland and Hungary. July 10, 1989 // PPPUS. G. Bush. – 1989. – Vol. 2.
3. Statement by press secretary Fitzwater on the situation in Romania. 27 December, 1989 // PPPUS. G. Bush. – 1989. – Vol. 2.
4. Statement by Press Secretary Fitzwater on United States Technical Assistance for Poland. July 12, 1989 // PPPUS. G. Bush. – 1989. – Vol. 2.
5. New York Times. – 1999. – May 12.
6. Gompert D. Introduction : a partner for America // America and Europe: a partnership for a new era / Ed. by David C. Gompert and F. Stephen Larrabee. – Cambridge : Cambridge University Press, 1998.
7. America and Europe: a Partnership for a New Era / Ed. by David C. Gompert and F. Stephen Larrabee. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

References:

1. Poland's Roundtable and U.S. Options. 101 US Congress. Senate. Committee on Foreign Relations. Subcommittee on European Affairs. Committee Print. June, 1989. – Washington : U.S. Government Printing Office, 1989.
2. White House Fact Sheet on Proposed Assistance for Poland and Hungary. July 10, 1989 // PPPUS. G. Bush. – 1989. – Vol. 2.
3. Statement by press secretary Fitzwater on the situation in Romania. 27 December, 1989 // PPPUS. G. Bush. – 1989. – Vol. 2.

4. Statement by Press Secretary Fitzwater on United States Technical Assistance for Poland. July 12, 1989 // PPPUS. G. Bush. – 1989. – Vol. 2.

5. New York Times. – 1999. – May 12.

6. Gompert D. Introduction : a partner for America // America and Europe: a partnership for a new era / Ed. by David C. Gompert and F. Stephen Larrabee. – Cambridge : Cambridge University Press, 1998.

7. America and Europe: a Partnership for a New Era / Ed. by David C. Gompert and F. Stephen Larrabee. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

УДК 928:7.071.1(477)Кра:[316.362-021.414-043.83](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1175-1193](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1175-1193)

Кузнець Тетяна Володимирівна доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 28, м. Умань, 20300, <https://orcid.org/0000-0002-9282-110X>

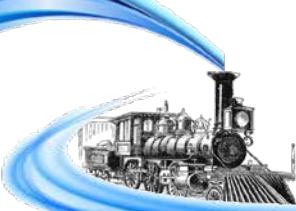
Гноєва Катерина Михайлівна здобувачка вищої освіти, студентка 4-го курсу історичного факультету, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 28, м. Умань, 20300, <https://orcid.org/0000-0002-6694-9695>

ХУДОЖНИК ЛЕВ ЮРІЙОВИЧ КРАМАРЕНКО: СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ У ФОРМУВАННІ ЙОГО ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Творча біографія українського живописця, графіка, монументаліста Лева Юрійовича Крамаренка (1888 – 1942 рр.) висвітлює реалізм його творчості, незгасний інтерес до навколишньої дійсності, показує досконале володіння різними техніками монументального та станкового живопису. Загалом показує його місце в мистецтві 20-30-х років XIX століття. Окрім особливостей його мистецького спадку, висвітлена діяльність у справі виховання нових кадрів, адже він був одним з перших українських професорів у галузі мистецтва. І в той же час умови формування його творчої особистості все ще недостатньо висвітлені.

У даній статті відтворена сімейна атмосфера, у якій зростав майбутній художник Лев Крамаренко і яка відігравала важливу роль у формуванні його особистості. Його батьки належали до демократичної української інтелігенції, у середовищі якої плекалися діти, розвивалися їх природні здібності та підтримувались уподобання. Показано, що в родині Крамаренків найбільшими цінностями були любов і повага, культ освіти, активна громадянська позиція, співчутливе ставлення до бідних і надання допомоги їм, уважне ставлення до селян, українська мова і пошанування генія Тараса Шевченка.

Для підготовки даної наукової розвідки використані маловідомі історичні джерела – спогади батька художника Юрія Крамаренка, автобіографія митця, стенограма ювілейного вечора, присвяченого пам'яті художника Лева Крамаренка. Завдячуючи інформації з цих джерел, вдалося показати ставлення батьків до дітей, в основі якого було піклування про розвиток творчих особистостей і талановитих персоналій.

Представлений у статті матеріал проливає світло на найменш висвітлену частину біографії відомого художника Л. Ю. Крамаренка – його дитинство, коли були закладені основи його непересічної особистості.

Ключові слова: персоналія, сімейні цінності, формування особистості, творча біографія, сімейна атмосфера, Лев Крамаренко.

Kuznetz Tetiana Volodymyrivna Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Ukrainian History, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28 Sadova St., 20300 Uman, <https://orcid.org/0000-0002-9282-110X>

Hnoieva Kateryna Mykhailivna higher education candidate, 4th-year student of the Historical Faculty, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28 Sadova St., 20300 Uman, <https://orcid.org/0000-0002-6694-9695>

ARTIST KRAMARENKO LEV YURIIOVYCH: FAMILY VALUES IN SHAPING HIS PERSONALITY

Abstract: The creative biography of Ukrainian painter, graphic artist, and monumental artist Kramarenko Lev Yuriiovich (1888 – 1942) highlights the realism of his artwork, his enduring interest in the surrounding reality, and demonstrates his excellent command of various techniques of monumental and easel painting. Overall, it showcases his place in the art of the 1920s and 1930s. In addition to the peculiarities of his artistic legacy, his contribution to the education of new talents is highlighted, as he was one of the first Ukrainian professors in the field of art. However, the conditions shaping his creative personality are still insufficiently elucidated.

This article reproduces the family atmosphere in which the future artist Lev Kramarenko grew up, which played a significant role in shaping his personality. His parents belonged to the democratic Ukrainian intelligentsia, among whom children were nurtured, their natural abilities were developed, and preferences were supported. It is shown that in the Kramarenko family, the greatest values were love and respect, a culture of education, an active civic position, compassionate attitude towards the poor and providing assistance to them, attentive treatment of peasants, the Ukrainian language, and reverence for the genius of Taras Shevchenko.

For the preparation of this scientific inquiry, little-known historical sources were utilized, including the memoirs of the artist's father, Yurii Kramarenko, the artist's autobiography, and the transcript of a commemorative evening dedicated to the memory of the artist Lev Kramarenko. Thanks to the information from these sources, it was possible to depict the parents' attitude towards their children, based on their care for the development of creative personalities and talented individuals.

The material presented in the article sheds light on the least illuminated part of the biography of the renowned artist L. Y. Kramarenko - his childhood, when the foundations of his exceptional personality were laid.

Keywords: personality, family values, personality development, creative biography, family atmosphere, Lev Kramarenko.

Постановка проблеми. На хвилі не згасного наукового інтересу до персоналістики, звернення до творчої біографії художника, монументаліста, педагога, одного з перших українських професорів у сфері мистецтва Лева Юрійовича Крамаренка (1888-1942 рр.) обумовлюється ще й тим, що його життєвий та творчий шлях вивчено все ще не в повній мірі. Якщо про його професійну діяльність громадськість достатньо поінформована, то про його дитячі роки, проведені в сім'ї, інформації недостатньо. А між тим, саме в дитинстві закладаються основи формування особистості і превалюючий вплив у цьому процесі відіграє батьківська сім'я. До того ж, як відомо із спогадів батька майбутнього художника – талановитого лікаря Юрія Крамаренка, підмурівком життя великої родини була глибока духовність, любов і взаємоповага. Сімейні цінності, виплекані на такому фундаменті, визначали подальший життєвий шлях усіх представників родини Крамаренків.

Актуальність звернення до означеної теми визначається щонайменше двома чинниками: в сучасних умовах суспільних катаклізмів, втрати духовності, порушення моральних принципів актуалізувались питання збереження духовних цінностей, сімейного виховання, освіченості, громадського обов'язку і честі. Це по-перше. А по-друге, доповнення біографії відомої персоналії сприятиме прирощенню знань з історичної біографістики, соціальної, локальної історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найповніше творча біографія художника і педагога Лева Юрійовича Крамаренка розкрита в монографії Л. Логвінської і О. Малашенко, сторінки якої відтворюють життєвий шлях і особливість його мистецької праці з часу виїзду за кордон для вивчення європейського мистецтва [1]. Інформацію про творчість Л. Крамаренка містять статті в енциклопедіях [2] та довідниках [3] Віхи його мистецької біографії висвітлено у ювілейних статтях [4] та публікаціях в уманських газетах [5]. Та автори статей подавали узагальнені відомості про творчість митця і не вдавались до відтворення повної його біографії.

Метою даної наукової статті є висвітлення раннього періоду життя Л. Ю. Крамаренка в оточенні його родини, традиції і побут якої заклали основи для розвитку його мистецького таланту та життєвої траєкторії.

Виклад основного матеріалу. Батько майбутнього художника Юрій Львович Крамаренко народився 3(16) квітня 1854 р. в сім'ї священика

Преображенської церкви села Мошни, що під Черкасами. Дід – Лев Крамаренко – закінчив Уманське духовне училище, а згодом навчався в Київській та Петербурзькій семінаріях. У 1948 році він став священником Преображенської церкви села Мошни, у якому замість старої дерев'яної 1840 року звели кам'яну будівлю за кошти князя Воронцова. Церква належала до 3-го класу, так як мала велику парафію – 4983 осіб (2398 чол. і 2585 жін.) у 1882 році, церковної землі було 38,5 дес., в парафії діяла церковнопарафіяльна школа, у якій числилось 130 учнів (70 хл. і 60 дів.) [6, с. 205-206]. Священик Лев Крамаренко обіймав посаду ще й благочинного, що свідчить про його авторитет серед духовенства Черкаського повіту. Його дружина теж походила із священницької родини, яка жила поблизу містечка Сміла Черкаського повіту. Подружжя виростило і виховало восьмеро дітей – чотири сини і чотири доньки. Старший син Петро закінчив юридичний факультет Київського університету Св. Володимира, жив у Єлизаветграді і був членом Окружного Суду. Він придбав собі невелике помістя, де влітку господарювала його дружина, і де збиралася уся родина Крамаренків. Наступний син – Іван – закінчив військове училище, служив в артилерії і жив у російському місті Калуга. Наймолодший син Крамаренків – Феофіл закінчив Петербурзький лісний інститут і працював лісничим в Чорнобилі. Доньки – Наталія, Поліна, Ліна і Анюта займалися педагогічною діяльністю. Наталія жила в містечку Городище і після смерті батька забрала до себе матір. Поліна вчителювала в Києві, а потім – в Уманській жіночій гімназії. Ліна теж жила в Умані і її чоловік учителював в гімназії. Анюта виїхала до Польщі і там учителювала. Тобто усі священницькі діти здобули освіту: сини юридичну та військову, доньки – учительську. Юрій Львович згадував, що зібратися усім разом з роками ставало все важче і важче, а якщо влітку з'їжджалися, навіть не всі, то це було в Єлизаветграді у старшого брата Петра, або в Умані у Юрія Крамаренка.

Юрій Львович Крамаренко 1864 року вступив до Київської гімназії, по завершенні якої склав екзамен на юридичний факультет, як старший брат Петро, але влітку перехворів тифом і вирішив стати лікарем. В університеті перейшов на медичний факультет, добре вчився, та найбільше його захоплювала хірургія. У 1876 р. Юрій познайомився з майбутньою дружиною – Марією Мойсеївною Підгаєцькою, яка після навчання в гімназії вчителювала як приватна вчителька. У 1877 році вони одружилися в Києві і невдовзі поїхали на Кавказ, куди направили молодого лікаря Юрія Крамаренка. У місті Тифлісі (нині Тбілісі – столиця Грузії – авт.) Ю. Л. Крамаренко почав лікарську практику, а його дружина Марія давала приватні уроки кільком грузинським хлопчикам.

В кінці літа 1877 р., у розпал російсько-турецької війни (1877-1878 рр.), Юрій Львович Крамаренко захворів черевним тифом. Він працював у

військовому госпіталі, де серед поранених було багато хворих на тиф. Працювати доводилось багато так як ранених солдат було чимало, а він завідував ще й офіцерською палатою. Під час одного з обходів він зустрівся з лікарем-земляком Нестеровським, який при облозі Баязета впав з високого мосту. Він уже долікувався і очікував документи для виписки і гроші, щоб їхати додому. Ю. Крамаренко запросив його пожити у себе на квартирі. У той час, 2 серпня 1877 р., у Крамаренків народилася донька Наталія. Ю. Крамаренка лікували лікар Вороздич і лікар Нестеровський. Перебіг хвороби був важким і надій на виздоровлення було мало. Але через три тижні важкого стану наступило полегшення.

Після виздоровлення Ю. Л. Крамаренко подав прохання про звільнення з військової служби і сім'я перебралась до Умані. У 1878 р Крамаренки спочатку приїхали до Києва і Юрію Львовичу запропонували місце міського лікаря в Умані. Він погодиться на Умань, так як місто було повітовим центром, а окрім того, там жив його дядько Гавриїл Крамаренко, який служив священиком в церкві Уманського духовного училища. До речі, його син Макарій Гаврилович Крамаренко обіймав посаду священика училищної церкви у 1914-1918 роках, і його сім'я теж була освіченою і національно свідомою. Відома громадська діячка Надія Суровцева у «Спогадах» писала, що «була в отця Макарія матушка, чорноока красуня, культурна українка, два сини – старший Петрусь, був студентом-путейцем у Петербурзі і входив до складу... самостійницької п'ятірки (пропагандистська група революційної молоді – авт.)... Молодший, Івась, вчився в Київському університеті, а донька Катруся, була ще школяркою. Марія Петрівна, як звали їх матір, зуміла виховати з них усіх свідомих українців, мова в родині була українська, взагалі вони нічим не нагадували звичайних міських попів. Були то освічені, дуже патріотичні люди...» [7, с. 56]. Тобто і найближча родина Ю. Л. Крамаренка культивувала освіченість і патріотичні почуття. Дружина в Умані займалась учительством. Влітку Ю. Крамаренко купив фаєтон з парою коней і вечорами сім'я прогулювалася до Софіївського парку чи виїздила в поле і в ліс. У робочий час лікар Крамаренко об'їжджав лікарні і навідувався до приватних хворих, а дружина займалася хатнім господарством, дітьми і учнями. До дітей була найнята годувальниця, так як їх було вже двоє: 14 січня 1879 р. у Крамаренків народився син Євген, якого батьки завжди називали Женею. Невдовзі горе прийшло в їх сім'ю: у 2-річному віці від дифтерії померла донька Наталія. Так минуло літо, осінь, зима, а навесні, 13 березня 1880 року у Крамаренків народився син, якого назвали Ростиславом.

Уже йшов другий рік по приїзді в Умань, а затвердження на посаді лікаря все не приходило. А потім надійшов документ, у якому значилось, що заключення військової комісії про перенесену хворобу не є підставою для

звільнення з військової служби і Юрій Львович звернувся до військового начальства, яке збрало комісію з трьох лікарів, що оглянула його і написала висновок про непридатність до служби. За тим свідоцтвом лікарів з Києва прислали документ про звільнення з посади військового лікаря. Але для того, щоб затвердили на посаді міського лікаря, потрібно було мати свідоцтво на звання судового лікаря і потрібно було скласти спеціальний екзамен в Київському університеті. Він поїхав до Києва і через тиждень склав такий екзамен, а через місяць був затверджений на посаді міського лікаря Умані.

У спогадах Ю. Л. Крамаренко писав, що чим далі, тим більше захоплювала його робота в лікарнях, приватна практика і обов'язкова служба міського лікаря. Зранку він приймав хворих в себе вдома, потім їхав у міську і єврейську лікарні, оглядав хворих, робив операції, потім їхав до хворих по домівках, або займався справами служби, і так проходив день. Увечері відпочивав з сім'єю, читав медичні книги та журнали, поповнював свої знання у хірургії та інших галузях медицини.

Юрій Львович Крамаренко всеціло віддавався лікарській роботі. Вона його дуже захоплювала і додавала енергії. Особливо подобалась хірургія. У спогадах він писав, що як тільки побачить когось з яким-небудь наростом на обличчі, чи на голові, то так і тягне зробити операцію [8, с. 362]. З іншими лікарями в місті він підтримував дружні стосунки. Окрім самого поважного в Умані, розумного і тактовного лікаря Квятковського, в місті ще працював лікар Добровольський. А згодом, після навчання в Варшавському університеті, до Умані прибув лікар Лісовський. Перед цим він побував в Парижі, вивчав досвід професора Шарко, і почав спеціалізуватись на хворобах нервів.

Лікар Ю. Крамаренко працював у міській, єврейській і тюремній лікарнях, а також при Уманському училищі землеробства і садівництва. Він заснував в Умані хірургічну, протитуберкульозну, рентгенологічну служби та відділення судово-медичної експертизи.

Сім'я Крамаренків мешкала на винайманий квартирі, де з часом ставало тісно, так як вона поступово збільшувалась: у 1880 р. народився син Ростислав, у 1881 р. – син Михайло (обидва померли у малолітстві через хворобу легенів – авт.), у 1883 р. – донька Оксана, у 1885 р. – син Юрій, у 1888 р. – наймолодший син Лев, якого нарекли іменем діда – священика Лева Крамаренка [9]. Потрібно було вирішувати питання про просторіше житло.

Юрій Львович Крамаренко згадував, що із зими 1890 р. почала здійснюватися мрія про будівництво власного будинку. Власник літейного заводу в Умані німець Тіхтер, який був добрим знайомим Крамаренків, зголосився дати в борг 3 тис. рублів під 8% для будівництва будинку і порекомендував свого майстра-будівельника. Взимку був заготовлений камінь

для фундаменту, пісок і вапно. А з ранньої весни почалися будівельні роботи. Лісоматеріали Ю. Крамаренко заповучив у євреїв в борг, а знайомий інженер продав 10 тисяч штук цегли по 11 руб. за тисячу. Для будівництва все було готове, потрібна була тільки людина, яка б наглядала за ходом будівельних робіт. Для цього запросили брата Ольги Дзбановської, якого виключили з училища садівництва, і Крамаренка просили сприяти поверненню його в училище.

До 1-го травня 1890 р. будинок був уже під покрівлею і завершувалося валькування і обмащування стін. В червні місяці в будинку вставлялися вікна і двері, а в серпні будівництво було завершено. Ще з 1-го липня Крамаренки залишили квартиру і перебралися в маленький флігель на своєму обійсті. А на початку вересня сім'я перебралася у новий будинок, в якому був кабінет з окремим входом для прийому хворих. Ще з весни на присадибній ділянці викорчували старі черешні та вишні і посадили молодий сад, по якому були прокладені доріжки. У вересні місяці приїхав батько – Лев Крамаренко, який служив священником в селі Мошни під Черкасами, і освятив нове помешкання сім'ї сина – Юрія Львовича Крамаренка.

Життя у власному будинку на своїй садибі швидко налагодилось, місця вистачало всім. В будинку було сім кімнат: два кабінети, велика вітальня, столова, велика і простора кімната для дітей, спальня і невелика кімната для вчительки і для гостей. Голова сімейства згадував, що будинок був дуже добре збудований, правда, дещо низький, але його мешканців це не засмучувало. «Нам і не снилось так удачно, не маючи капіталу, збудувати просторий, добре пристосований для сім'ї, будинок зі всіма зручностями» [8, с.310].

Українська громадська діячка, журналістка Надія Суровцева, дитячі та юнацькі роки якої з 1903/1904 р. пройшли в Умані, у мемуарах згадувала: «Постійне населення Умані складалося з чиновників, купців та польських панів. На передмістях жили селяни-міщани. Пани були, в основному, поміщики. Жили вони у маєтках, а будинки мали для приїздів до міста та хіба в кого вчилися діти в гімназії. Решта населення переважно також мала власні будинки, а чиновники наймали квартири... Будинки в центрі міста були цегляні, решта – тиньковані... Власні будинки мали і лікарі Стефан Левицький, Піотровська, Лісовський, Петкевич, Давидов, Крамаренко» [7, с. 432]. Цей будинок зберігся в Умані до сьогодні (вулиця Європейська, 17 – авт.)

Батьки – Юрій і Марія Крамаренки дуже любили своїх дітей. Особливо тишив сім'ю Ростик, який, підростаючи, все більш виявляв здібності до музики і співу. Але сімейне щастя було не довгим. У лютому 1886 р. в сім'ю Крамаренків прийшло горе. В місті лютували хвороби скарлатина та дифтерія. Батько лікар часто ходив на виклики до хворих дітей, та й вдома проводив прийом хворих. Саме тоді заразився Ростик: він почав кашляти, а потім у нього

з'явився жар і висипи на тілі. Покликали лікаря Квятковського, який відчайдушно рятував хлопчика. Але горло все більше зжималося, дихати йому ставало усе важче і важче. Тоді телеграмою покликали з містечка Тальне лікаря Одіна, але через сильну заметіль той швидко добратися до Умані не міг. Запросили військового лікаря, а пізніше приїхав Одін. Разом лікарі дійшли до одного висновку: врятувати хворого може тільки операція. В горло Ростіку була вставлена трубочка, що уможливило процес дихання. Але врятувати життя хлопчиків не вдалося і він помер.

Син Женя мав великі здібності до навчання і музики. Він був жвавим і лагідним хлопчиком, в іграх з меншими дітьми був мирним і поступливим: ніколи не сердився, коли хтось з менших капризував, а, навпаки, заспокоював та утішав. Білявенький, гарненький, з сірими очима і ніжним обличчям, він притягував до себе своєю добротою. Донька Оксана теж була білявою та сіроокою, але часто капризувала. Син Юрій був чорнявий, чорноокий, спритний і сміливий в усіх дитячих рухах. Допомогала навчати і гралася з дітьми дівчина Ольга Дзбановська, яка успішно склала екзамен на звання учителя народної школи і залишилася жити в сім'ї Крамаренків.

Влітку 1887 р. виповнилось 40 років священнослужіння в Мошнах батька і діда Лева Крамаренка. Юрій Львович зі своєю сім'єю поїхав до батьків, чим приніс їм велике задоволення. Особливо вони раділи онукам: Жені в той час було 8 років, дід його дуже любив і завжди брав з собою куди б не їхав чи йшов – в поле, до лісу, на пасіку. Бабуся няньчилася з меншими дітьми і намагалася їх смачно нагодувати та побалувати чимось солоденьким. Ю. Л. Крамаренко згадував, що його мати була дуже доброю господиню: вставала дуже рано, будила прислугу і сама цілими днями займалася хатньою роботою. Вона вийшла заміж дуже молодою, ще не було 16 років, і народила тринадцятеро дітей.

Юрій Левович Крамаренко у своїх спогадах зазначав, що життя сім'ї з року в рік не дуже змінювалося. Окрім роботи, він з дружиною брав активну участь у різних просвітницьких та благодійних організаціях. Хоч знайомство серед інтелігенції у них було не велике, але дружні відносини вони підтримували з близькими за поглядами людьми. В карти він не грав, клубу не відвідував, а спілкувався з такими людьми, які цікавились літературою, музикою і суспільним життям. Дружина часто влаштовувала літературно-музичні вечори для дітей. Зазвичай вони відбувалися 2-3 рази на рік: 8 липня в день її іменин і на Новий рік. Коли влаштовувалась новорічна ялинка для дітей, то збиралося багато молоді, яка розважалася за складеним сценарієм. Третій літературно-музикальний вечір влаштовувався до роковин Т. Шевченка. Тоді збирався цілий гурток українців, душею якого були Крамаренки і сім'я уманського нотаріуса Захара Івановича Краковецького. Останній спочатку був

учителем в Уманському духовному училищі, а коли у 1880-х роках в Умані формувався Окружний Суд, то він готувався до служби нотаріусом. Але не маючи юридичної освіти, конкурсні випробування він відразу не пройшов і почав практикувати при нотаріусові Михайлові Комарову.

Здобувши освіту, старші Крамаренки – Євгеній та Юрій – працювали в Олександрійському земстві в Петровській лікарні серед українського селянства Село було великим і розкинулося над видолинком, а на горі в кінці села знаходилась нова лікарня зі всіма службами і будинком для лікаря. Широкий степ навкруги, чисте степове повітря, маленький потічок у видолинку з вербами, осоками і вишневими садами в селі створювали затишний куточок українського ландшафту тодішньої Херсонщини. Юрій Львович час від часу провідував своїх синів-лікарів. У спогадах він записав, що одного разу він приїхав до них на другий день Пасхи і застав біля лікарні справжній ярмарок із сотень возів – це з околиць попривозили хворих до лікарні [8, с. 402].

Влітку 1890 р. сім'я Крамаренків поїхала відпочивати в Одесу на лиман. Там жив дядько Юрія Львовича, професор семінарії, і в нього вони зупинились. За три тижні відпочинку на лимані він і діти оздоровились і прекрасно почувалися від купання та сонця. А дружина Ю. Крамаренка хворіла: у неї була пухлина на селезінці, яка з кожним роком збільшувалася, плотніла і опускалася. Сім'я їхала до Одеси з надією, що окрім відпочинку на лимані, вдасться зробити операцію у хірурга-спеціаліста. Але він не радив хірургічного втручання, так як селезінка була збільшена внаслідок перенесеної лихоманки і малокрів'я. А тому і печінка була дещо збільшеною, і серце не зовсім здорове, і верхівка верхньої легені була вражена катаром. Як лікар, Ю. Л. Крамаренко тривожився станом здоров'я дружини, консультувався з київськими професорами, але усі вони радили дбати про загальне зміцнення організму. Їй потрібен був спокій і особливі умови, але вона нехтувала рекомендаціями і всеціло віддавала себе вихованню та навчанню дітей, влаштуванням їхнього побуту та дозвілля.

Як лікар, Юрій Крамаренко у спогадах досить детально описував стан здоров'я своєї дружини. «Опухша селезінка давила на серце і жолудок, утруднювала кровообіг, послаблювала сердечну діяльність, а відтак її важко було дихати і рухатись, а до того ще й малокрів'я ослаблювало життєві сили організму» [8, с. 315]. Ніякі ліки не допомагали, потрібен був повний спокій, але весь побут сім'ї був на ній. Доньку потрібно було готувати до вступу в гімназію і їй найняли учителів математики, словесності та французької мови. А щоб дівчинці не так скучно було, в сім'ю взяли жити і навчатися її подругу-однолітку Ольгу Чепурківську. Син Юрій навчався тоді в третьому класі гімназії, а найменшого сина Лева до вступу в гімназію готувала мати.

Влітку здоров'я дружини дещо поліпшилось. Сім'я Крамаренків часто виїздила за місто в навколишні ліси для відпочинку від міського життя і сімейних клопотів. У травні Лев успішно пройшов вступні випробування і був зарахований до Уманської чоловічої гімназії, Юрій перейшов до четвертого класу. Женя приїхав з Києва на канікули і вони разом з Юрою поїхали на відпочинок в Крим.

В ніч на 15 жовтня 1900 р. мати ще розмовляла і заповідала дітям жити дружно і берегти батька. Її смерть стала великим потрясінням для усієї сім'ї. Ю. Крамаренко у спогадах зазначав, що «діти гірко плакали і горювали, особливо Женя, який особливо ніжно любив маму» [8, с. 320]. Відспівували покійницю у військовому соборі Умані, а організацією похоронів займався друг сім'ї Степан Лукич Стратович-Меленевський. Через декілька днів старші діти – Женя і Оксана – поїхали до Києва, де навчалися, а з батьком в Умані залишились менші – Юра і Лев, які навчалися в гімназії. Ю. Крамаренко тоді писав: «Поки я ще бадьорий і здоровий, потрібно працювати, щоб довести діло виховання дітей до кінця» [9].

Трохи оговтавшись після смерті дружини, батько взявся за роботу: він працював і в медичних закладах, і мав приватну практику. Потрібно було поправити фінансові справи, заробляти на життя і навчання дітей. Син Женя навчався в Київському університеті на третьому курсі і коли приїжджав додому, то завжди допомагав батькові у лікарських справах. Донька Оксана навчалася в шостому класі гімназії, син Юрій – в п'ятому, а Лев – у третьому. Всі діти добре вчилися і виявляли здібності до різних видів мистецтва. Так, Женя з малих років навчався музиці, добре навчався в гімназії, а в університеті повністю захопився медициною. До того ж, на другому курсі він навчався два роки з тим, щоб глибше опанувати анатомію, фізику та хімію і на третій курс перейшов уже дуже добре підготовленим. Донька Оксана, коли ще навчалась вдома, була добре підготовлена з математики та словесності, а відтак їй було легко навчатися в гімназії. Окрім того, вона навчалася музиці, французькій мові та літературі. Молодші сини Юра і Льова, окрім гімназії, вдома постійно навчались французькій мові з учителькою-швейцаркою. А ще Лев з самого раннього дитинства навчався грі на піаніно, а Юрій опановував скрипку. І ще: усі діти з наймолодших років вчилися малювати, але найкраще це виходило у Лева.

Після закордонної поїздки з батьком для супроводу хворого до німецької клініки на початку 1904 р. Женя залишився при Київському університеті у професора Високовича, з яким Юрій Льович потоваришувався на кавказькій службі. Юра навчався на природничому факультеті в Москві. Лев навчався в Уманській гімназії. А Оксана збиралася вступати до музичної школи і поїхала до Києва готуватись. Женя часто навідував батька в Умані і допомагав йому в

«хірургічній роботі». Його ласкаве, сердечне і вдумливе ставлення до хворих пацієнтів привертало увагу і викликало довіру та повагу, – згадував Крамаренко-батько [8, с. 364].

Ю. Л. Крамаренко, окрім інтенсивної лікарської практики, був активним учасником культурно-громадського життя Умані. Саме з його ініціативи в Літературно-художньому гуртку почали влаштовуватись читання з обговореннями і дискусіями. Він згадував, що хотілось внести живий струмінь в життя цього молодого громадського осередку, який він називав приватним українським гуртком. Завданням гуртка було об'єднання зусиль щодо впливу на народ і культурно-просвітницький вплив шляхом поширення серед народу добротної корисної книги. Адже книга народу все ще була малодоступною, а між тим, були вже україномовні видання для широкого загалу, які б могли бути корисними і цікавими. Потрібно було тільки дати доступ в народ таким книгам. Задля виконання такої мети гуртківці вирішили порушити клопотання про відкриття в Умані Відділення Київського Товариства Грамотності. На засідання гуртка 7 лютого 1905 р. у Ю. Л. Крамаренка зібралося до 20 осіб, які одногolosно ухвалили таке рішення. Він згадував, що для нього це було одне з найцікавіших завдань, яке він з великим ентузіазмом взявся реалізовувати.

Та період революційного піднесення змінився періодом політичної реакції, коли переслідувалась прогресивно налаштована інтелігенція. Якась її частина добровільно перейшла на бік урядової політики і зрадила національні інтереси українства. Ю. Л. Крамаренко у спогадах зазначив, що одним з таких в Умані, особливо зловмисним для прогресивного ідейного товариства був ветеринарний лікар Лашенко, який раніше був членом Літературно-художнього гуртка, прикидався щирим українцем, а коли повіяло реакційним духом, він відразу перевернувся в істинного росіянина і став на чолі Союзу російського народу – ультраправої і монархічної політичної організації, відомої як партія чорносотенців. Він почав писати доноси на активістів українського гуртка, поширював різні небилиці і розсилав анонімні листи з погрозами.

А ще Ю. Л. Крамаренко згадував, що мав звичку у приймальній, де очікували на прийом хворі, класти російські й українські книги з різних галузей знань і літератури, книги цілком легальні. Пацієнти, особливо селяни, цікавились такими книгами, а дехто з них просив дати книгу і він давав. Деколи книги зникали і без дозволу їх прочитати, але він сприймав це цілком нормально і підкладав на полицю нових книг. А пізніше став помічати, що книги і газети стали зникати не поодинці, а відразу всі, що було справою рук «шпиків». Тобто за ним слідкували і таким чином перешкоджали поширенню знань серед народу.

Юрій Львович Крамаренко згадував, що 26 лютого 1905 р. з нагоди 44-ї річниці з дня смерті Тараса Шевченка вперше був влаштований Шевченківський вечір пам'яті. Вдало була складна літературно-музична програма вечора. Захід удався ще й завдячуючи участі у ньому народного українського бандуриста Пархоменка, який приїхав з Чернігівської губернії погостювати у Крамаренка. Грою на оригінальному інструменті та чудовим співом печальних історичних дум гість викликав загальне співчуття до долі України. Ю. Л. Крамаренко згадував, що слухаючи народні, сумні, переважно історичні пісні, не можна було не проникнутися прекрасною українською поезією, яка торкалася самих глибинних струн душі [8, с .372]. Такий вечір тоді став новинкою для публіки і викликав інтерес як до самого борця за свободу – Шевченка, так і до ідеалів його надихаючої музи.

В сім'ї Ю. Л. Крамаренка співчутливо ставилися до бідних і надавали допомогу тим, хто її потребував. На Різдво 1906 р. додому з'їхались усі сини: Женя приїхав з Криму, Лев – з Петербурга, Юрій – з Москви і тільки донька Оксана не змогла приїхати, так як перед самим святом 24 грудня вона народила сина і першого внука Юрія Львовича – Шуру. Окрім дітей приїхав з Білої Криниці вихованець Ю. Крамаренка Іван Форостяний, якого він взяв до себе і піклувався ним. Це сталося так: якось влітку Ю. Крамаренко приїхав в село Заячківку Уманського повіту до поміщиці А. В. Бородіної щоб відпочити. Взяв з собою мисливську рушницю і на наступний ранок збирався на полювання. Бородіна запропонувала йому взяти з собою підлітка, який був помічником слуги в її будинку. Так удвох вони вирушили на полювання, дорогою розговорилися і з'ясувалося, що хлопець Іван закінчив церковнопарафіяльну школу, але далі вчитися не міг, так як був сином бідної вдовиці. Повернувшись з полювання, Ю. Л. Крамаренко домовився з поміщицею А. Бородіною, що вона оплачуватиме подальше навчання Івана. Юрій Львович забрав його до себе і той два місяці він жив у Крамаренків і готувався до вступу у Софіївську школу в Умані. Саме тоді знайома вчителька прислала до Крамаренка ще одного селянського хлопчика і просила поклопотатися про його освіту. Обидва хлопці старанно готувалися до вступних випробувань, їм допомагали Юрій і Лев Крамаренки, які тоді ще навчались у гімназії. Ю. Л. Крамаренко був тоді лікарем при Софіївській школі і клопотався про них. Але Іван не склав вступного екзамену з Закону Божого і в школу його не прийняли. Він залишився жити у Крамаренків. А дещо пізніше Ю. Л. Крамаренко дізнався, що на Волині є землеробська школа, до якої учнів прийматимуть після Нового року. Іван поїхав у ту школу, склав вступний екзамен і став її учнем. А. Бородіна платила 60 руб. в рік за його навчання. Він добре вчився і на наступний навчальний рік його перевели на казенне фінансування. Закінчивши школу в Білій Криниці, Іван вступив у середню землеробську

школу в Курську, а після її закінчення поїхав до Москви і склав конкурсний екзамен до Вищої сільськогосподарської (Петровської) Академії. Там Іван Форостяний здобув вищу освіту, а до Ю. Л. Крамаренка щорічно приїжджав як до рідного батька.

Ю. Л. Крамаренко згадував, що коли всі діти влітку 1908 р. перебували вдома, Лев став добиватися дозволу на поїздку до Парижа, де хотів займатися мистецтвом. Батько наполягав на тому, щоб спочатку завершити навчання в Петербурзькому університеті, а потім уже займатися мистецтвом. Але Льова наполегливо домагався свого і коли старший брат Женя підтримав бажання молодшого брата, то батько погодився, хоч фінансові можливості для цього у сім'ї були мізерні. Адже Юрій ще навчався в Москві, Оксана теж користувалася фінансовою допомогою батька. А восени 1908 р. Юрій одружився на студентці Тасі і вони вже разом закінчували університет.

Лев Юрійович Крамаренко залишив навчання на юридичному факультеті і за підтримки батька поїхав за кордон вивчати малярське мистецтво. Споглядаючи європейське мистецтво, він знаходився спочатку в Парижі, а потім – в Італії. Він шукав способи прикладення мистецтва до реальної практики, а тому, повернувшись з Італії, став шукати роботу з розпису церков. Це було не простою справою так як в селах у селян було більше довіри підрядникам і «простим богомазам», а у великих містах у цій сфері працювали уже відомі художники.

У 1913 р. Лев одружився з Ніною Дмитрівною Солнцевою і вони виїхали до Петербурга. З початком Першої Світової війни, як мобілізований, Лев Крамаренко отримав призначення до Фінляндії. У 1916 р. у них народилась донька і батьки їздили розділити радість молодого подружжя. Батьки – це Юрій Львович Крамаренко з другою своєю дружиною – Оленою Олександрівною Ісаєвою, з якою вони побралися у грудні 1907 року.

В сім'ї Крамаренків завжди розмовляли українською мовою і навіть послуговувались нею під час офіційних подій. Відомий в Уманщині громадський діяч, адвокат з селянських справ Петро Федорович Курінний, у своєму щоденнику за 1919 рік писав про смерть і похорон 1 листопада 1919 р. уманського нотаріуса, колишнього гласного Уманської міської думи Захарія Івановича Краковецького. «Його смерть була великою втратою для міста, для суспільства загалом і для української партії... він любив народ і служив йому усім своїм єством. За належність до української партії мав неприємності, обшуки та ін., але усе витримував» [10, с. 444]. На багатолюдному похороні після відспівування небіжчика виступив Юрій Львович Крамаренко. Він говорив українською мовою, розпочавши промову словами: «Дорогий друже Захаріє Івановичу». Детально розповів про життєвий шлях покійника, наголошуючи, що його життя було наповненим любов'ю до народу, серед

якого він мав великий авторитет [10, с. 309]. Така промова Ю. Л. Крамаренка не залишилась поза увагою влади. У щоденниковому записі за 2 листопада 1919 р. зафіксовано: «Доктор Лев Юрійович Крамаренко за вчорашню надгробну промову на могилі З. І. Краковецького взятий під нагляд...» [10, с. 312].

Українська мова була мовою спілкування Ю. Л. Крамаренка з пацієнтами, більшість з яких проживала в селах Уманщини. Він був уважний та спостережливий і у спогадах виклав цікаві міркування про селян. Так як він народився біля Черкас, зростав там, а потім, живучи в Умані, навідувався до батьків у село Мошни, то він знав тамтешній сільський побут.

Як лікар в Умані, він бував у селах Уманщини і записав цікаві спостереження про відмінності у традиціях і побуті селянства, що мешкало в Уманському і Черкаському повітах Київської губернії. Він зазначав про відмінність у самій вдачі населення цих повітів. В Черкаському повіті народ жив і працював, хоч не на такій родючій землі, але зате він не відчував на собі такого гніту та впливу шляхетського панства і єврейства. «Народ там був хоч і біднішим, але в одязі різко відрізнявся: бувало у неділю чи у свято прийдуть селяни до церкви – чоловіки одягнуті у добротні вишиті свитки, підперезані зеленими чи червоними крайками, а жінки і дівчата як маковий цвіт серед кучерявого поля, всі в різнокольорових корсетках, червоних запасках і червоних чобітках саф'янових. А влітку – як вийдуть бувало гуртом в містечко, та заспівають, то заслухаєшся так гарно. А з іншого боку йде гурт парубків з піснями, і коли вони сходяться, то починаються різні ігри, забави і залицяння. На Уманщині ж я за два роки ні одного разу не чув української пісні і не бачив гарно одягненого селянина, а жінки, у переважній більшості, одягнуті в кофти, шляхетські спідниці, а голови пов'язані хустками. Ні стрічок, ні корсеток, чи гарної спідниці або запаски, червоних чобіток... [8, с. 352].

Буваючи в селах як лікар, Ю. Л. Крамаренко приглядався до життя селян і висловлював свої міркування щодо причин поширення венеричних хвороб. У своїх спогадах він писав, що панська молодь, та й самі пани, які мали сім'ї, давали волю своїм розпущеним інстинктам і зазіхали на незайманих дівчат без найменшого докору сумління. Як приглянеться гарна дівчина чи жінка, то їй вже не вберегтися від пана. Усе це було безнаказаним для панів через темноту, забитість і бідність народу. Залицяння на момент для панів було грою, а бідолашні дівчата залишалися при надії на сором батьків і горе собі. Саме тому в панських селах так багато осоромленої молоді, яка втікає до міста і наймається прислугою, в основному до євреїв. У місті такі жінки впадають у розпусту, а це приводить їх у стан сифілічок [8, с. 352].

Талановитий лікар, небайдужий громадянин, щирий українець Юрій Львович Крамаренко був люблячим і турботливим батьком, який всемірно сприяв розвитку талантів та формуванню особистостей своїх дітей. У 1925 р.

він писав: «Після усіх пережитих турбот, клопотів й усіляких незгод, коли вже на старості я маю і спокій моральний, і глибоке задоволення як від свого життя і своєї лікарської й громадської праці, так і від наслідків виховання своїх дітей, та здається, зостається одна-однісінька задума – дождати спокійної смерті, зоставивши дітям і онукам на спомин свої мемуари про життя» [9].

Діти були вдячними батькові за все. Син Юрій в одному з листів до батька писав, що він для нього завжди був прикладом. «Двоє з твоїх синів вибрали твою професію. Це не випадково. Ти наш перший учитель. Я завжди з вдячністю згадую той час, коли у тебе навчався... Ти дав нам можливість мати добру освіту, щоб ми могли стати хорошими лікарями.

А син Євгеній у листі до батька зазначав таке: «Коли тобі, дорогий батьку, є чим похвалитися – твоїми синами, то і нам, синам, є чим пишатися, маючи такого батька, який цілий вік працював на добробут свого народу, – і, хто знає, чи будемо ми такі працездатні та жваві до роботи, як ти, дорогий та любий» [9]. Сини були гідними свого батька: двоє з них продовжили справу батька, до того ж, Євген був відомим лікарем-хірургом та автором понад 160 наукових праць з медицини, розробив низку хірургічних методів. Лев став відомим художником, який залишив неоціненний спадок у вигляді мистецьких творів та плеяди живописців, які теж стали відомими своєю творчістю.

Творча біографія Лева Юрійовича Крамаренка може вважатися дослідженою, а тому вважаємо за можливе додати лише деякі штрихи до його життєпису. В автобіографії він написав, що батько лікар і громадський діяч за свою 45-річну діяльність міськрадою Умані удостоєний «імені Героя Праці». Помер він у 1928 році. А мати – педагог [11, арк. 8]. У 1906 р. він закінчив класичну гімназію в Умані, вступив на юридичний факультет Петербурзького університету і одночасно займався в майстерні живопису Д. М. Кардовського (1866-1894 рр.), який свого часу був учнем Іллі Рєпіна і дуже талановитим митцем. Пояснення вибору Левом Крамаренком саме того навчального закладу прозвучало під час ювілейного вечора, присвяченого пам'яті художника у 1961 році. Доповідач на вечорі говорив, – що молодь тих років 1906-1908 – особливо тягнулась на факультети філософський і юридичний саме тому, що ці факультети між собою були зв'язані. Там можна було зустрітись з крупними фігурами, такими, наприклад як О. О. Блок та ін. Професура представляла собою цілу плеяду непересічних особистостей. У спілкуванні з ними формувался Л. Ю. Крамаренко [12, арк. 3]. Робота у майстерні Дмитра Кардовського остаточно визначила напрямок життєвої і професійної дороги Л. Крамаренка. Дмитро Миколайович Кардовський теж мав юридичну освіту, але здобув її в Московському університеті, а вже потім присвятив себе мистецтву. Він був відомим і популярним серед молоді, «був тією великою художньою силою, яка мала вирішальний вплив на їх творчі

біографії» [12, арк. 3]. У 1929 р. Д. М. Кардовський був удостоєний звання Заслуженого діяча мистецтв РРФСР.

То, з одного боку, навчання в університеті серед талановитої молоді і відомої професури, а з іншого – заняття у Дмитра Кардовського, мали вагомий вплив на життя молодого Л. Крамаренка і визначило його вибір – посвятити себе мистецтву. Після двох років навчання Л. Ю. Крамаренко залишив університет, щоб продовжувати художню освіту. У 1908 р. він поїхав до Парижа і вступив до академії мистецтв, де навчався у Шарля Герена і П'єра Боннара, а потім у Поля Серюзьє і Моріса Дені. А потім були освітні мандрівки в Рим, Флоренцію і Венецію.

В автобіографії він писав, що влітку 1912 р. вивчав мозаїку в музеї Константинополя, скульптуру в Афінах, вивчав фрески та інші розписи на Афоні, а потому повернувся до Петербурга. У квітні 1913 р. відбулася перша виставка його робіт. У квітні 1914 р. був запрошений Московським товариством поширення технічних знань читати лекції з історії мистецтва в Рим, куди виїздило багато творчої молоді. Війна 1914 р. застала його в Римі, звідки він повернувся з останнім пароплавом і восени вже був в Москві. З 1915 р. викладав живопис і композицію в Петербурзькій школі народного мистецтва. А в травні 1918 р. приїхав до Києва [11, арк. 1]. Радою Всеукраїнської Академії Художеств був обраний професором по майстерні монументального живопису і водночас був організатором і директором Межигірської Художньо-керамічної школи біля Києва. У 1922-1923 рр. був ректором Київської Академії і головою секції ІЗО Рабіс (профспілка працівників мистецтв – авт.)

Подальша творча біографія Л. Ю. Крамаренка означена такими віховими рамками: робота в Київському державному художньому інституті; 1931-1932 переїзд з монументальним факультетом до Харкова; 1933 р. – член бюро секції монументального живопису московського відділення Спілки радянських художників; 1934-1935 рр. – творче відрядження до Узбекистану та Таджикистану; 1936 р. - відрядження до Донецька і Маріуполя, керівник майстерні монументального мистецтва для підвищення кваліфікації митців московського художнього інституту; 1939 р. - професор-консультант Харківського художнього інституту, керівник творчих поїздок студентів в Крим та на Кавказ; з листопада 1941 р. – робота в Сармаканді, куди були евакуйовані Московський, Київський та Харківський художні інститути. Помер 2 березня 1942 р. в Сармаканді. Його життєвий шлях та особливості художньої творчості знайшли висвітлення в літературі.

Майстер живопису і талановитий педагог, Л. Ю. Крамаренко виховав плеяду митців, які з теплотою згадували про нього. Український живописець, Народний художник УРСР, член-кореспондент Академії Мистецтв радянського

союзу Володимир Миколайович Костецький (1905-1968 рр.) говорив: «Тепер зрозуміло, що ім'я Крамаренка займе стале місце в історії радянського мистецтва, зокрема українського... В його роботах вражає живе відчуття природи, пристрасна схвильованість її красою, вражає темперамент талановитого художника...» [1, с. 46]. А інший його учень – український радянський художник і педагог, один із засновників та член Об'єднання Сучасних Митців України з 1927 р. Юрій Харлампійович Садиленко (1903-1967 рр.) говорив, що «це художник, який багато працював, допомагав іншим і завжди прагнув робити щось важливе для своєї держави. Інша його цінна якість це – безкорисливість...» [1, с. 46].

Отже, талановитий митець Лев Юрійович Крамаренко зростав у родині, яка, попри його природні здібності і нахил до малювання, сприяла розквіту його таланту. Освічений дід – священик Лев Крамаренко та бабуся дуже любили своїх дітей та дали можливість усім їм здобути освіту. Батько лікар і мати вчителька теж любили своїх дітей і піклувалися про створення затишку – збудували власний будинок, розвивали здібності своїх любимців: старшого сина Жені і доньки Оксани – до музики, молодших Юри і Лева – до музики і французької мови, а також усіх дітей учили малювати. Найкраще малюнок виходив у Лева і батько, овдовівши і маючи фінансові труднощі, все ж підтримав бажання сина поїхати за кордон для вивчення справи, якій Лев присвятив усе своє життя. Лев Юрійович зростав у середовищі інтелігенції, з якою комунікували батьки, і яка цікавилась літературою, музикою та суспільним життям. Мати була першою вчителькою для усіх своїх дітей, але найбільше вона прихилилась до наймолодшого – Льови так як готувала його до вступу в гімназію будучи невиліковно хворою. В традиції сімейного піклування один про одного була її остання воля: щоб діти жили дружно і берегли батька. А батько, залишившись вдівцем, ще більше працював, щоб мати фінансові можливості довершити освіту дітей. В сім'ї розмовляли українською мовою, співчутливо ставилися до бідних, батько і двоє старших синів – лікарів лікували селян, а отже, знали про їх життя та труднощі.

Тобто, сімейними цінностями були любов, відданість професії та праці загалом, розвиток здібностей дітей до різних видів мистецтва, культ освіти активна громадянська позиція та українські національні настрої, співчутливе ставлення до бідних і подвижницька праця на благо народу.

Література:

1. Логвинська Л., Малащенко О. Лев Крамаренко. К., 1975. 48 с.
2. Чуліпа І. І. Крамаренко Лев Юрійович //Енциклопедія Сучасної України: енциклопедія [електронна версія] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. Т. 15. 711 с.

3. Мистецтво України: Біографічний довідник / упоряд.: А. В. Кудрицький, М. Г. Лабінський; за ред. А. В. Кудрицького. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1997. 700 с.
4. Михайлова Н. Повертаємо забуті імена: Лев Крамаренко. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://library.udau.edu.ua/fondi-ta-kolekicii/virtualni-vistavki/povertaemo-zabuti-imena-lev-kramarenko.html>
5. Вихристюк, А. З мистецького сузір'я Уманщини : [до 115-річчя з дня народження уродженця Умані, художника-монументаліста Л. Ю. Крамаренка]. *Уманська зоря*. 2003. 15 січня.
6. Памятная книжка Киевской епархии/сост. В. Воронов и свящ. В. Антонов. К., 1882. С. 205-206
7. Суровцева Н. Спогади. К., 1996. 432 с.
8. Крамаренко А. А. Спогади. Умань 1908–1927 р.р. Уманський краєзнавчий музей. НДФ 65 (2). 604 с.
9. Михайлова Н. Взірєць духовності і культури. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://library.udau.edu.ua/novini/vzirec-duhovnosti-i-kulturi.html>
10. Щоденники українського селянина Петра Федоровича Курінного. 1919 рік / Упорядники: Валентина Піскун, Владислав Давидюк. К., 2019. 436 с.
11. Автобіографія 1940 рік. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва УРСР. Ф. 32. Оп. 1. Спр.18, 8 арк.
12. Стенограма ювілейного вечора, присвяченого пам'яті художника Л. Крамаренка. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва УРСР. Ф. 332. Оп. 1. 16 арк.

References:

1. Lohvynska, L., Malashenko, O. (1975). Lev Kramarenko [Lev Kramarenko]. Kyev. S. 48 [in Ukrainian]
2. Chulipa, I. I. (2014). *Kramarenko Lev Yuriiovych [Kramarenko Lev Yuriyovych]*. U Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: entsyklopediia. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. T. 15, s. 711 [in Ukrainian]
3. Kudrytskyi, A. V., Labinskyi, M. H. (1997). *Mystetstvo Ukrainy: Biohrafichnyi dovidnyk [Art of Ukraine: Biographical guide]*. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana. [in Ukrainian]
4. Mykhailova, N. *Povertaemo zabuti imena: Lev Kramarenko [We bring back the forgotten names: Lev Kramarenko]* (n.d.). library.udau.edu.ua. Retrieved from <https://library.udau.edu.ua/fondi-ta-kolekicii/virtualni-vistavki/povertaemo-zabuti-imena-lev-kramarenko.html> [in Ukrainian]
5. Vykhrystiuk, A. (2003, 15 sichnia). Z mystetskoho suziria Umanshchyny: [do 115-richchia z dnia narodzhennia urodzhentsia Umani, khudozhnyka-monumentalista L. Yu. Kramarenka] [From the artistic constellation of the Uman Region: [to the 115th anniversary of the birth of the native of Uman, the monumental artist L. Yu. Kramarenko]. *Umanska zoria*. S. 6 [in Ukrainian]
6. Voronov, V., Antonov, V. (1882). *Pamiatnaia knyzhka Kyevskei eparkhyu [Memorial book of the Kyiv diocese]*. Kyev. S. 205-206 [in Ukrainian]
7. Surovtseva N.(1996). *Spohady [Memoirs]*. K. S. 432 [in Ukrainian]
8. Kramarenko, A. A. (1908–1927). *Spohady [Memoirs]*. Uman: Umanskyi kraieznavchy muzei. NDF 65(2), S. 604. [in Ukrainian]
9. Mykhailova, N. *Vzirets dukhovnosti i kultury.[A model of spirituality and culture]* (n.d.). library.udau.edu.ua. Retrieved from <https://library.udau.edu.ua/novini/vzirec-duhovnosti-i-kulturi.html> [in Ukrainian].

10. Piskun, V., Davydiuk, V. (2019). Shchodennyky ukrainskoho selianyna Petra Fedorovycha Kurinnoho [The diaries of the Ukrainian peasant Pyotr Fedorovich Kurinny]. Kyev. S. 436 [in Ukrainian]
11. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva URSR. Avtobiohrafia [Autobiography]. Fond 32, Opys 1, Sprava 18, Arkush 8. [in Ukrainian]
12. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva URSR. Stenohrama yuvileinoho vechora, prysviachenoho pamiati khudozhnyka L. Kramarenka [Transcript of the anniversary evening dedicated to the memory of the artist L. Kramarenko]. Fond 332, Opys 1, Arkush 3. [in Ukrainian]

УДК 341.485(=161.2):323.1(47-44)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1194-1208](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1194-1208)

Міносян Андрій Сергійович кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін, Державний біотехнологічний університет в Харкові, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (099) 073-46-41, <https://orcid.org/0000-0003-3347-5099>

Варипаєв Олексій Михайлович кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін, Державний біотехнологічний університет в Харкові, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (099) 073-46-41, <https://orcid.org/0000-0003-0541-9102>

ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ФАКТОР РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

Анотація. У статті розглянуто питання, пов'язані з геноцидом українського народу як визначальним фактором російської імперської політики на усіх історичних етапах існування. Наведено історичні приклади збереження національної ідентичності, залучено до аналізу новітні наукові дослідження з вказаної тематики. Звертається увага на послідовність і підступність використання методів і форм впливу у запровадженні імперських нарративів, які спрямовані проти української ідентичності, суверенного права українського народу мати власну державу. Автори доходять висновку, що за умов знаходження при владі теперішнього російського політичного керівництва неможливо розраховувати на демократичні зрушення в цій країні.

Ментальність війни, що сповідується і російською владою, і російським суспільством, заперечує існуючим базовим європейським цінностям і демократичним свободам. Екзистенційні загрози як основний компонент повномасштабної агресії проти українського народу заперечують сам факт демократичних зрушень та дотримання базових європейських цінностей і свобод у нашій країні. Це кардинальним чином впливає на існуючий міжнародний правопорядок і суттєво позначається на політичній ситуації у світі. Вирішальне значення, про що йдеться в статті, в площині покращення політичної ситуації в світі, забезпечення власної стратегічної безпеки України має саме розпад Росії на окремі незалежні держави, що позбавить її імперського статусу і зменшить агресивний потенціал. У такий спосіб увесь

цивілізований світ буде позбавлений перманентної загрози розв'язання нової війни, що позитивно впливатиме на створення необхідних умов для політичного та економічного піднесення нашої країни в контексті розбудови суверенної європейської держави. Україна розглядається не тільки в площині необхідної підтримки і допомоги їй з погляду на правові та моральні засади існування людської цивілізації, але й як вірогідний претендент на активну роль у післявоєнній політичній конфігурації Європи. Ця переконаність, як стверджується у статті, базується на тих значних досягненнях, що здобуті українським народом за останні роки в контексті відповідності європейським стандартам життя і праці, в продемонстрованих успіхах у справі захисту національних інтересів, самої ідеї існування незалежної України.

Ключові слова: геноцид, визначальний фактор, російська імперська політика, нищення нації, суверенітет, українська державність, демократичні цінності, європейська політика, російська агресія, західний світ, колоніальний характер війни.

Minosian Andrii Serhiiovich Ph.D in History, associate professor, professor UNESCO Chair “Philosophy of Human Communication” and social and humanitarian disciplines, State Biotechnological University, Alchevsky St.,44, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0003-3347-5099>

Varypaiev Oleksiii Mikhailovich Ph.D in Philosophy, associate professor, associate professor UNESCO Chair “Philosophy of Human Communication” and social and humanitarian disciplines, State Biotechnological University, Alchevsky St.,44, Kharkiv, 61002, [https:// orcid.org/0000-0003-0541-9102](https://orcid.org/0000-0003-0541-9102)

GENOCIDE OF THE UKRAINIAN PEOPLE AS A DETERMINING FACTOR IN RUSSIAN IMPERIAL POLICY

Abstract. The article deals with issues related to the genocide of the Ukrainian people as a determining factor in Russian imperial policy at all historical stages of existence. The authors examine historical examples of preserving national identity and use the latest scientific researches on this topic. Attention is drawn to the consistency and insidiousness of the use of methods and forms of influence in the introduction of imperial narratives aimed against the Ukrainian identity and the sovereign right of the Ukrainian people to have their own state. The authors have concluded that as long as the current Russian political leadership is poised to stay in power, it is impossible to expect any democratic changes in this country.

The mentality of war professed by both the Russian authorities and Russian society is in opposition to the existing basic European values and democratic

freedoms. Existential threats as the main component of a full-scale aggression against the Ukrainian people deny the very fact of democratic changes and respect for basic European values and freedoms in our country. This has a dramatic impact on the existing international legal order and significantly affects the political situation in the world. The disintegration of Russia into separate independent states, which will deprive it of its imperial status and reduce its aggressive potential, is crucial for improving the political situation in the world and ensuring Ukraine's own strategic security. In this way, the entire civilized world will be spared the permanent threat of a new war, which will have a positive impact on creating the necessary conditions for Ukraine's political and economic rise in the context of building a sovereign European state. Ukraine is considered not only in terms of the necessary support and assistance from the perspective of the legal and moral foundations of human civilization but also as a likely candidate for an active role in the post-war political configuration of Europe. This conviction, as stated in the article, is based on the significant achievements made by the Ukrainian people in recent years in the context of meeting European standards of life and work in the demonstrated success in protecting national interests, the very idea of the existence of an independent Ukraine.

Keywords: genocide, determining factor, Russian imperial policy, destruction of the nation, sovereignty, Ukrainian statehood, democratic values, European politics, Russian aggression, Western world, colonial nature of the war.

Постановка проблеми. Аналізуючи події останнього часу, пов'язані з повномасштабною агресією Росії проти України, слід виокремити низку питань, які відтворюють багатовікову історію нищення українського народу усіма без винятку попередніми російсько-радянськими адміністраціями.

Агресивна російська політика загрожує не лише українському народу, а й народам інших країн, які традиційно перебувають у російській сфері впливу та інтересів. Ментальність війни, що пронизує як російську владу, так і російське суспільство, суперечить базовим європейським цінностям і демократичним свободам, а отже, за поточного російського політичного керівництва, практично не має надії на демократичні зрушення в Росії. Розпад імперії як результат перемоги українського народу у теперішній війні за величезної підтримки і всебічної допомоги західних партнерів природно унебезпечить існуючі загрози мирному розвитку на континенті і в цілому у світі, сприятиме демократичним зрушенням в інших країнах, нарешті, створить необхідні умови для політичного та економічного піднесення України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У багатьох сучасних наукових дослідженнях проблематика розвитку української державності перегукується з аналізом і вивченням політики умиротворення агресора,

минулої та сучасної імперської політики Росії, її тоталітарної спадщини. Серед інших виділимо відомі праці Т. Снайдера, А. Безансона, З. Бжезінського, Ю. Лібера, та ін. [10; 14; 16-18]. Щоб схарактеризувати головні риси сучасної ситуації, дослідження зосереджуються на аналізі російської ворожості, що склалася історично, акцентованому її впливі на українську націю та європейську політичну реальність, поступовому політичному «пробудженні» українського народу [10, с.18]. Зокрема, Т. Снайдер акцентує головну увагу на тому, що «імперіальна сила не визнає політичних утворень, які постають на її шляху і які вона вважає колоніальними територіями, тож руйнує й саботує їх, стверджуючи, що вони ніколи не існували» [17, с.84], звертаючи увагу на категоричне заперечення з боку російської влади можливості мати українцям самостійну націю, пише, що в «останній чверті ХІХ ст. панівною стала ідея про те, що Росія була єдиною нацією, а всі східні слов'яни були росіянами» [16, с.154].

Ставлення до російської держави з боку західного політикуму дещо пояснюють слова А. Безансона про наявність зачарованості Росією та одночасно страху перед нею, спроб впустити її у свій світ і намагання вигнати її звідти, що не вдалося [18, с.5]. Спроби європейців сприймати Росію, на думку автора, «крізь деформовану призму» [18, с.6] обернулися новими екзистенційними потрясіннями, які отримав цивілізований світ у ХХІ столітті. До того ж, за справедливим твердженням З. Бжезінського, «поява незалежної української держави не тільки змусила всіх росіян іще раз обдумати природу власної політичної та етнічної ідентичності, але й стала істотною геополітичною невдачею для російської держави» [10, с.118], з чим, безумовно, її політичне керівництво не було в змозі погодитися.

Значної уваги заслуговують дослідження українських вчених, таких як С. Плохій, Я. Верменич, Л. Якубова, В. Головка, В. Горобець, І. Патриляк, Є. Магда, І. Рущенко та ін. Варто погодитися з твердженням Я. Верменич про те, що «великою мірою конфліктно-мілітарний вимір історичного розвитку українців запрограмований станом тривалої залежності й бездержавності» [20, с.60]. Дослідники дотримуються думки, що російська агресія проти України не лише загрожує безпеці і територіальній цілісності України, але також має ширший вплив на європейську стабільність, на загрози сталому розвитку Європи та світу. Так, Є. Магда акцентує увагу на тому, що «Росія прагне підім'яти під себе «еталонні демократії», виштовхнути єдину Європу з політичної карти світу, позбавивши її статусу одного з центрів впливу, щоб самій зайняти її місце і посилити свої позиції» [13, с. 215].

Однією з головних цілей імперської політики став сам український народ, його ментальні характеристики, що проявляється не тільки через бойові дії, але й через розв'язану гібридну війну, геноцидні дії в контексті знищення

української ідентичності. На думку С. Плохія, «українська демократія становила серйозну загрозу російському політичному режимові, адже була прикладом політичної системи з сильним парламентом, заохочуючи й посиляючи російську ліберальну опозицію щораз авторитарнішому режиму в Москві» [12, с.57]. Панічні настрої російського керівництва не в останню чергу були пов'язані і з подальшим продукуванням відданих ідеї незалежності політичних лідерів, їх ставленням до Росії як ворожої країни [12, с.156].

Окремо слід виділити наукові праці, підготовлені вченими напередодні та в умовах розпочатої повномасштабної російської агресії проти України. Варто звернути увагу на монографічні дослідження «Україна в історії Європи ХХ- початку ХХІ ст.» (За ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського), «Українське суспільство в умовах війни» (С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член-кор. НАН України, д. філос.н. Є. Головахи, д.соц.н. С. Макеєва), а також таких авторів, як С. Віднянський, А. Мартинов, О. Кондратенко, на фундаментальну працю С. Плохія «Російсько-українська війна: повернення історії». Зокрема, в останньому дослідженні особливо звертається увага на рішучість західного демократичного альянсу на чолі з США «... усунути російську загрозу миру не лише в Україні, а й у всьому світі, забезпечивши поразку Росії в поточній війні та знизивши її здатність вести війну в майбутньому» [12, с.269].

Гуманітарна криза, порушення прав людини у самій Росії стали вирішальним фактором ескалації і розв'язання повномасштабної агресії проти українського народу з метою знищення національної ідентичності, як це й відбувалося раніше за часів царизму і радянської влади. Своїм героїчним супротивом Україна значно вплинула на регіональні та глобальні процеси у світі, продемонструвавши свою відданість захисту демократичних свобод і загальнолюдських цінностей.

Мета статті. Мета статті полягає у комплексному дослідженні геноциду як визначального фактору російської імперської політики, що знайшла своє втілення у розв'язанні повномасштабних військових дій на всій українській території. Основними методами дослідження вказаної проблеми стали порівняльно-історичний метод і метод екстраполяції. Разом з іншими методами вони сприяли всебічному аналізу політичних взаємовідносин між вітчизняними державними адміністраціями за часів самостійного існування в ті чи інші історичні періоди та російським царизмом.

На користь посилення методологічної бази дослідження також слугували визначення ключових аспектів політики геноциду, окреслення вагомих складових кризових зрушень, що призвели до повномасштабної агресії та створюють загрозу стабільності, безпеці та європейським цінностям, дослідження геополітичних чинників, які впливають на процес трансформації сучасного суспільного розвитку країни.

Виклад основного матеріалу. Сучасне протистояння України з Росією має давню історичну традицію, коли на козацьких землях в ході революції XVII століття виникла рання модерна станова держава, яка була «самодостатнім державним організмом, що уособлював собою тогочасні уявлення правлячої еліти про справедливий політичний, економічний і соціальний устрій та цілком адекватно реагував на потреби суспільства» [6, с.115]. Саме тоді було розпочато процес руйнації владних, державницьких інститутів України, відбулося нищення прав і свобод українського народу, позбавлення його політичної та економічної самостійності [2, с.94].

Масштабне втручання імперської влади в царину кадрової політики гетьманського уряду не лише спричинило занепад такого засадничого імперативу політичної культури козацтва, як права вільного обрання старшини всіх рівнів, а й виступало важливим чинником процесу цілеспрямованого згортання російським царизмом меж української автономії й асиміляції її державних порядків до загальноімперських зразків [23, с.35].

Ліквідація козаччини, економічне свавілля і політика протекціонізму, втручання у фінансову сферу, поширення російських грошей на українських територіях, практика запровадження царських монополій у промисловості [6; с.90-91] пізніше були доповнені ліквідацією гетьманського уряду, створенням імперської владної структури – Малоросійської колегії, наступними рішеннями царизму в площині блокування історичної пам'яті, руйнації культурної ідентичності, перетворення українських територій, якими раніше керували козаки або поляки, крім західноукраїнських земель, що відійшли до Габсбургської монархії, на провінції у складі Російської імперії без особливих прав чи привілеїв [12, с.29].

Тривалі часи бездержавності суттєво позначилися на спроможності відновлення власної незалежності. Нищення українського народу здійснювалося шляхом заборони книгодрукування українською мовою, закриття українських шкіл, театрів, неможливості вивчати рідну історію, культурну спадщину. У ці часи «українська культура не могла повною мірою виконувати інтегруючу націєтворчу роль, мусила задовольнятися ознаками вторинності порівняно з домінуючими культурними практиками» [20, с.6].

Загроза «українського сепаратизму» сприяла безлічі інструкцій, розпоряджень, наказів щодо геноциду українців [7, с.62-63]. І Валуєвський циркуляр, і Ємський указ були відчайдушними спробами російського царизму знівелювати українську патріотичну реакцію [17, с.126], уникнути зростання національного руху у напрямку отримання хоча б мінімальної автономії та самоврядування на український лад. Цьому заважала «нова українська еліта, котра лише народжувалася на початку XX ст., яка виходила із реальних інтересів простих українців і почувала себе відповідальною перед ними. Тому

для царської, а згодом і радянської бюрократії в українському національному русі чи не найбільшу небезпеку становила саме його політична орієнтація на демократизацію влади, коли керівники залежать від виборців, а не від тих, хто їх призначить «згори» [25, с.82-83]. Тим не менш, процес відродження національних державотворчих традицій розвивався дуже повільно, і багато в чому залежав від тих об'єктивних і суб'єктивних факторів, що визначали політичну ситуацію в країні.

З початком Першої світової війни через цілу низку причин так зване українське питання набуло особливої актуальності в європейських міжнародних відносинах, проте воно залишалося нерозв'язаним упродовж майже всього ХХ століття [26, с.9]. Тоді для переважної більшості державних і політичних діячів Європи українські землі й політичні події, що відбувалися на них, зокрема й Українська революція 1917-1921 рр. та українські державні утворення, становили лише тактичний інтерес і розглядалися виключно як знаряддя власної політики [26, с.38]. Західні країни в контексті Версальської системи договорів 1919-1920 рр. відсторонено ставилися до українських проблем і не брали до уваги інтереси української держави, залишаючись прибічниками у майбутньому демократичної Росії [26, с.281]. Тому Українська революція 1917-1921 рр. була приречена і не в змозі встояти у боротьбі як із зовнішніми, так і внутрішніми ворогами, залишившись в історії як яскравий спалах національної боротьби за свободу і незалежність.

Часи радянської окупації послабили готовність українського народу поновити державницьке життя, отримати самостійність і право на окреме існування і демократичний розвиток. Комуністичний режим, навіть в умовах запроваджуваної політики українізації у 1923-1932 рр., намагався нейтралізувати будь-які прояви національної самосвідомості, розвитку української суспільної думки, одночасно намагаючись мобілізувати населення до майбутньої модернізації СРСР, а також засвідчити перед усім світом переваги радянської системи в умовах колоніальної жорстокості [14, с.195]. До того ж, розв'язана війна з українською нацією під час геноцидних дій Голодомору 1932-1933рр. призвела до руйнації цінності українського села через криваві чистки українських національних активістів [17, с.131].

Водночас і західний світ був не готовий сприймати Україну як суб'єкта міжнародної політики, окремо від радянської імперії. «Країни, які перемогли в Першій світовій війні, не визнали українських вимог сформувати власну державу» [17, с.128], залишаючись «в полоні» старих форм і методів світосприйняття і традиційно розраховуючи на ефективність політики умиротворення агресора. Поодинокі звернення до лідерів провідних країн з пропозицією визнання української нації як реальності, що має під собою принаймні тисячу літ автентичної історії, і того, що незалежна Україна

необхідна для європейського світу та формування прогресивної світової економічної системи, не знайшли належної підтримки в контексті практичних дій. На думку провідного британського журналіста тих часів Ланселота Лоутона, Україна на порозі Другої світової війни залишалася чи не найбільшою проблемою Європи.

Вирішення вказаної проблеми стало можливим після розпаду Радянського Союзу і міжнародного визнання України як суверенної держави, «розвитку національної моделі, зміцнення її пріоритету» [5, с.8]. Важливим було й те, що «незалежність України кинула виклик самій суті претензій Росії на те, що вона є богонатхненною прапороносицею панслов'янської ідентичності» [10, с.115]. Проте «внутрішні розколи в країні нерідко (особливо після 1991 року) переважали об'єднавчі чинники» [14, с.39].

Відновивши державність унаслідок руйнації радянської імперії, Україна «багато в чому зберігала авторитарні інституції під новим становим каркасом президенталізму (конституційної моделі 1996 року)» [21, с.9]. До того ж слабкість українського націоналізму завадила політичній еліті прийняти єдиний національний наратив [12, с.63].

Досить тривалий час Україна розглядалася у всьому світі переважно у фарватері російської політики, як сфера впливів і інтересів Кремля [2, с.95]. Росія небезпідставно вважала збереження статусу імперскості можливим лише за наявності у її складі України, відмовляючи останній у прояві будь якої самостійності і автономного життя [3, с.52]. Її дії були спрямовані на знищення економічної свободи української держави шляхом набуття останньої енергетичної залежності, несамотійності сільськогосподарських відносин, «торгових війн», що мало призвести й до політичного поневолення країни. На міжнародній арені був задіяний механізм дискредитації української держави, в тому числі й через «справу Лазаренко», «касетний», «кольчужний» скандали й т.п. Одночасно нав'язування конструкту «руського міра», «історично обґрунтовані» претензії російської влади на українські території, заяви про «штучність» утворення нашої держави, випадковість і неприродність розриву з російським народом, дискредитація і дегуманізація українських героїв повинні були підготувати російське суспільство до повноцінної війни [28, с.53], ідеологічно обґрунтувати подальші дії російської влади в контексті ескалації напруженості у стосунках з українськими державними організаціями за всіх часів існування незалежної української держави аж до розв'язання військової агресії, що і сталося у 2014 році [1, р.271]. З іншого боку, принципово показовим є той факт, що «станом на осінь 2014 р. 71% росіян нічого не чули про руський мир, але 63% респондентів висловили впевненість, що він таки існує, якщо про нього говорять російські політики [22, с.5]. «Пропорційно до того, як українське суспільство намагалося виробити наративи національної

пам'яті, російське політичне керівництво насаджувало ідеологему «спільної історичної пам'яті» як універсального знаряддя «м'якої сили» Кремля в міждержавних взаєминах» [28, с.49].

Обраний Україною курс щодо європейської інтеграції як стратегічного пріоритету державної політики не знайшов також необхідної підтримки серед західних партнерів, розуміння ними того, що «без України проект європейської інтеграції не може бути довершеним, коли політичні декларації домінували над практичними діями [8, с.4-5]. Від 2014 року «Україна стала жертвою безкомпромісного зіткнення двох дискурсів: сліпе лицемірство проти грубого насильства» [24, с.11].

«Зайнятість» великих держав вирішенням глобальних проблем сучасності, неналежна увага і неадекватна оцінка, переконання, що, «попри постійне суперництво між великими державами, неспровоковані вторгнення з територіальними анексіями та широкомасштабні військові дії зразка минулих світових війн лишилися в минулому» [12, с.19], нерішучість у прийнятті кардинальних рішень щодо порушень з боку Росії територіальної цілісності та суверенітету України створили ефект безкарності, що провокативно вплинув на подальші агресивні дії терористичної держави, «можливість вдаватися до дій, що не корелюють ні з міжнародними угодами, підписантом яких вона є, ні навіть зі здоровим глуздом» [9, с.786].

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну в 2022 році стало підтвердженням готовності російської влади і, безумовно, російського суспільства сповідувати психологію війни у зовнішніх відносинах, не рахуючись із загальноприйнятими нормами і правилами міжнародного правопорядку та загальнолюдських цінностей. Це цілком відповідало тим застереженням, які лягли в основу відомої політичної доктрини: «як тільки Росія відновить свою силу, то буде значно впливати на своїх західних і східних сусідів» [10, с.118]. Кремль прийняв рішення, сподіваючись на роз'єднаність за критерієм національних інтересів країн Євросоюзу та ангажованість адміністрації США Дж. Байдена китайсько-тайваньською проблемою [27, с.6]. Російська дипломатія докладала максимум зусиль, аби поширити протиріччя всередині Європейського союзу, вдаючись до енергетичного шантажу, ядерних погроз, надання торговельно-економічних преференцій тим чи іншим країнам, демпінгових операцій та ін. [27, с.237].

Гуманітарна криза яка виявилась у масштабності застосування зброї різного призначення, руйнації об'єктів критичної інфраструктури, актів геноциду проти цивільного населення, системних порушеннях прав і свобод людини, і наслідки якої відчуває весь світ, є лише верхівкою айсбергу, бо головним є намагання знищити українську націю, як це й відбувалося в минулому. Не тільки в Україні, але й у всьому світові «жорстокість,

брутальність часто-густо дивовижна алогічність дій, примітивний і кричущий побутовий грабунок, невмотивоване безглузде насилля російських військовиків, помножені на злочини супроти мирного населення, породили не лише ненависть до загарбників, а й відчуття непереборної огиди та суцільної відрази [19, с.24].

Колоніальний характер війни, ставлення до України як до «власної» території, запровадження нарративу «ісконно рускіє землі» разом із стратегією примусової депопуляції та повторного заселення, як це і відбувалося на окупованих територіях Криму і Донбасу, що суттєво позначилося на реальній демографії, «відновлення історичної справедливості», знищення маркерів української ідентичності у вигляді шкільних програм, перейменування назв, прізвищ, вулиць, повернення радянської символіки екзистенційно не залишає інших варіантів для українського народу, крім збройної боротьби із агресором. З іншого боку, збереження теперішньої Росії як останньої, можливо, у світі імперії нерозривно пов'язано з відстоюванням саме такої політики, що є проявом її претензій на лідерство у глобальному світі.

Сьогодні російська агресія не тільки загрожує безпеці і територіальній цілісності України, але також значно впливає на політичну стабільність у всьому світі, що й підтверджують події останніх місяців на кшталт відновлення арабо-ізраїльського конфлікту, збільшення мілітарної активності з боку Північної Кореї, Ірану, воєнні дії між Азербайджаном і Вірменією, пасивна позиція Китаю, Індії щодо припинення існуючої війни з погляду на їх роль у світовій політиці. Росія продовжує організовувати та підживлювати найбільші гуманітарні кризи та найкривавіші міжнародні конфлікти, руйнуючи систему міжнародного правопорядку в межах діяльності ООН, членом Ради Безпеки якої вона залишається. Через це «нині Організація Об'єднаних Націй опинилася по суті в ситуації Ліги Націй напередодні Другої світової війни: міжнародне право дискредитується вибірковістю його застосування, а світова громадська думка стає об'єктом різних підступних маніпуляцій. У підсумку менш ефективними стають традиційні механізми підтримання глобальної стабільності ООН, як і інших міжнародних безпекових організацій [27, с.231].

Несприйняття Росією європейського вибору українського народу та її подальші дії вплинуло на готовність західного політикуму до перегляду існуючих міжнародних зобов'язань в контексті військово-політичних авантур російської влади [4, с.31]. Війна не лише загострила проблему зобов'язань щодо дотримання міжнародних правових і морально-етичних норм, але й виявила загальну потребу в новому розумінні фундаментальних принципів, цінностей, які складають основу сучасної міжнародної солідарності та безпеки [11, с.8].

Поступово відбувається розуміння необхідності залучення формату «людство проти агресора» [3, с.11]. Реальність загрози неминучості великої війни дає привід демократичному світові реагувати більш адекватно, не покладаючись виключно на попереджувальну риторичку. За словами міністра оборони Великої Британії Гранта Шаппса, «захід має бути готовим до нових викликів, аби стримувати автократичних ворогів, які підняли голову. І не тільки стримувати, а й перехопити ініціативу, стаючи на захист своїх цінностей в усьому світі» (*Дзеркало тижня*, 28 січня 2024 року). Водночас «консолідація Заходу як цілості відбувається в розділеному пост-західному світі, де багато країн грають у геополітику на власних умовах» [19, с.16]. З іншого боку, українська влада має позбавлятися власних ідеальних очікувань і наполегливо перебудовувати життя країни згідно з умовами воєнного стану.

Висновки. Російсько-українська війна 2014-2024 рр., як відзначається у сучасних дослідженнях, у багатьох аспектах є «запізнілою»/відкладеною війною за незалежність України, яка відображає давні історичні поразки, що сягають ще часів української революції 1917-1921 рр., а у широкому розумінні – ранньомодерної доби [19, с.8]. Тривале утримання України в підготовчій стадії до вступу в Європейський Союз і НАТО не сприятиме згортанню подальшої російської агресії і відповідно зменшенню загрози розв'язання нової світової війни за участю усіх провідних країн світу. Тривала боротьба українського народу в війні проти Росії і як один з прогнозованих її результатів – розпад російської імперії на окремі незалежні національні державні утворення, здатні позбавити увесь цивілізований світ від перманентної загрози розв'язання нової війни, сприятимуть демократичним зрушенням, створять необхідні умови для політичного та економічного розвитку України в контексті розбудови суверенної європейської держави.

Література:

1. Andrii Minosian, Oleksiy Varypaev. (2023) Russian aggression as a threat to the sustainable development of Europe: The Ukrainian dimension /Selected Papers of the V International Conference on European Dimensions of Sustainable Development, June 1-2, 2023.- Kyiv: NUFT, 2023.-р.267-273;
2. Міносян А., Варипаєв О., Юрченко Л.(2023) Російська імперська політика і українське питання // Національна пам'ять (на вшанування жертв тоталітаризму): збірник наукових праць.- Львів: Друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького, 2023.- с. 94-97.
3. Верменич Я.(2023). «Війни ідентичностей»: українсько-російське цивілізаційне протистояння у когнітивно-дискурсивному вимірі. Нарис.- К.: Інститут історії України НАН України, 2023.- 87 с.
4. Українське суспільство в умовах війни. (2022): Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С.Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022.- 410 с.
5. Якубова Л. (2023) Російсько-українські « історичні війни»: введення в дискурс ненависті і знищення. Аналітична записка / Відповідальний редактор В.А. Смолій.- К.: Інститут історії України НАН України, 2023.- 68 с.

6. Горобець В. (2023) Україна та імперія в ранньомодерну добу: чи була козацька держава failed state? / за ред. В. Смолія. Київ: НАН України Інститут історії України, 2023.- 116 с.
7. Міносян А., Варипасєв О., Юрченко Л. (2021) Теорія та практика тоталітарного мислення на зламі століть: українські реалії/ Національна пам'ять (на вшануванні жертв тоталітаризму): збірник наукових праць.- Львів: Друкарня ЛМНУ імені Данила Галицького, 2021.- с. 61-65.
8. Віднянський С. (2023) Еволюція взаємовідносин України і Євразійського Союзу в умовах російсько-української війни та їх вплив на трансформацію українського суспільства. Аналітична доповідь. К.: Інститут історії України НАН України, 2023.- 64с.
9. Киридон А., Троян С. (2023) Військово-технічна допомога Україні: рік протидії повномасштабній російській агресії / В кн.: Війна. Держава, суспільство, особа. Збірник наукових статей. Гол. ред. акад. В. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023.- с.784-804.
10. Бжезінський З.(2022) Велика шахівниця. Американська першість та її геостратегічні імперативи. Х.: Видавництво «Ранок»: Фабула, 2022.- 288 с.
11. Герасимчук Т. (2023) Гуманітарний вимір солідарності Європейського Союзу з Україною в повномасштабній російсько-українській війні/ Укр.істор.журн.,2023, №6 с.5-28.
12. Плохій С .(2023) Російсько-українська війна. Повернення історії. – Харків: КСД, 2023.-400 р.
13. Магда Є.(2017) Гібридна агресія Росії: уроки для Європи.- Київ: КАЛАМАР, 2017.-268 с.
14. Лібер Ю.(2019) Тотальні війни: творення модерної України в 1914 - 1954 роках.- Х.: Віват, 2019.- 528 с.
15. Рущенко І. Війна цивілізацій. Анатомія російсько- українського конфлікту.- К.: Видавництво КМА, 2020.- 436 с.
16. Снайдер Т. (2021) Перетворення нації. Польща,Україна, Литва, Білорусь 1569-1999.-К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2021.- 464с.
17. Снайдер Т. (2020) Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка.- Львів: Човен, 2020.- 392с.
18. Безансон А. (2017) Свята Русь.- Київ: ТОВ « Видавництво «Кліо», 2017.- 112 с.
19. Ясь О. (2023) На зламах історичного часу або темпоральні образи сучасної російсько-української війни: лекція./За ред. В. Смолія.- Київ: Інститут історії України НАН України, 2023.- 68 с.
20. Верменич Я. (2023) Соціум українсько-російського пограниччя в координатах сучасних цивілізаційних викликів: екзистенційні й безпекові параметри. Аналітична записка./ Відповідальний редактор В.А. Смолій.- К.: Інститут історії України НАН України, 2023.- 130с.
21. Кондратенко О. (2023) Україна у світових рейтингах демократії: монографія. Київ:ПіЕнд ім. Ф. Кураса НАН України, 2023.-176 с.
22. Якубова Л. (2023) Україна та українці в світоглядній матриці «русского мира». Аналітична записка./ Відповідальний редактор В.А. Смолій.- К.: Інститут історії України НАН України, 2023.- 72с.
23. Горобець В. (2024) Українські наративи європейської соціокультурної спадщини: традиції та практики самообрядності в Гетьманаті. Аналітична записка./ Відповідальний редактор В.А. Смолій.- К.: Інститут історії України НАН України, 2024.- 36с.

24. Мідделаар ван Л. (2018) Перехід до Європи: як континент став союзом. К.: ДУХ і ЛІТЕРА, 2018.-576с.

25. Лисенко О. (2023) Соціально-економічні процеси в Україні в кінці XIX-на початку XX ст. в світлі зовнішньополітичних протистоянь і їх вплив на подальші історичні події/ Соціально-економічна модернізація в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) Аналітична записка. К.: Інститут історії України НАН України, 2023.- 98с.

26. Україна в історії Європи XX- початку XXI ст.; монографія. За ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020.- 814с.

27. Віднянський С., Мартинов А.(2023) Російсько-українська війна та міжнародне співробітництво: монографія. К.: Інститут історії України НАН України, 2023.- 264с.

28. Ільницький В., Старка В., Галів М.(2022) Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України / Укр. істор. журн., 2022, №5 с. 43-55.

29. Новак А. (2021) Як поставала «імперія зла»? Досвід Центрально-Східної Європи.- К.: Дух і літера, 2021.- 352с.

References:

1. Andrii Minosian, Oleksiy Varypaev. (2023) Russian aggression as a threat to the sustainable development of Europe: The Ukrainian dimension /Selected Papers of the V International Conference on European Dimensions of Sustainable Development, June 1-2, 2023.- Kyiv: NUFT, 2023.- p.267-273;

2. Minosian, A., Varypaiev, O., & Yurchenko, L.(2023) Rosiiska imperska polityka i ukrainske pytannia [Russian Imperial Policy and the Ukrainian Question]. *Natsionalna pamiat (na vshanuvannia zhertv totalitaryzmu): zbirnyk naukovykh prats – National memory (in honor of the victims of totalitarianism): a collection of scientific works*. Lviv: Drukarnia LNMU imeni Danyla Halytskoho, 2023. - с. 94-97. Retrieved from [https://dl1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/ НАЦІОНАЛЬНА_ПАМ_ЯТЬ_Вип._УІ_2023-libre.pdf](https://dl1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/НАЦІОНАЛЬНА_ПАМ_ЯТЬ_Вип._УІ_2023-libre.pdf) [in Ukrainian].

3. Vermenych, Ya.(2023). «Viiny identychnosti»: ukrainsko-rosiiske tsyvilizatsiine protystoiannia u kohnityvno- dyskursnomu vymiri. *Narys.) ["Identity Wars": Ukrainian-Russian Civilisational Confrontation in the Cognitive and Discursive Dimension. Essay]*. Kyiv.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

4. Dembitskyi, S, Zlobina, O, & Kostenko, N. (2022) *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny: Kolektyvna monohrafiia [Ukrainian society in war conditions. Collective monograph]* Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy [in Ukrainian].

5. Yakubova, L. (2023) *Rosiisko-ukrainski «istorychni viiny»: vvedennia v dyskurs nenavysti i znyshchennia. Analychna zapyska [Russian-Ukrainian "historical wars": an introduction to the discourse of hatred and destruction. Analytical note]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

6. Horobets, V. (2023) *Ukraina ta imperiia v rannomodernu dobu: chy bula kozatska derzhava failed state? [Ukraine and Empire in the Early Modern Era: Was the Cossack State a Failed State?]* Kyiv: NAN Ukrainy Instytut istorii Ukrainy [in Ukrainian].

7. Minosian, A., Varypaiev, O., Yurchenko, L.(2021) *Teoriia ta praktyka totalitarnoho myslennia na zlami stolit: ukrainski realii [Theory and Practice of Totalitarian Thinking at the Turn of the Century: Ukrainian Realities]*. *Natsionalna pamiat (na vshanuvanni zhertv totalitaryzmu): zbirnyk naukovykh prats. – National memory (in honor of the victims of totalitarianism): a collection of scientific works* - Lviv: Drukarnia LMNU imeni Danyla Halytskoho, 2021. - с. 61-65. Retrieved from https://new.meduniv.lviv.ua/uploads/repository/kaf/kaf_ukrlang/zbirnyk_prats_natsionalna_pamyat_vypusk_5.pdf. [in Ukrainian].

8. Vidnianskyi, S. (2023) *Evoliutsiia vzaiemovidnosyn Ukrainy i Yevraziiskoho Soiuzu v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny ta yikh vplyv na transformatsiiu ukrainskoho suspilstva. Analitychna dopovid [Evolution of relations between Ukraine and the Eurasian Union in the context of the Russian-Ukrainian war and their impact on the transformation of Ukrainian society. Analytical report].* Kyiv.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
9. Kyrydon, A., Troian, S. (2023) *Viiskovo-tekhnichna dopomoha Ukraini: rik protydii povnomasshtabnii rosiiskii ahresii [Military and technical assistance to Ukraine: a year of countering full-scale Russian aggression]. Viina. Derzhava, suspilstvo, osoba. Zbirnyk naukovykh statei. – War. State, society, personality. Collection of scientific articles. -* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. - 784-804. Retrieved from http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0017836 [in Ukrainian].
10. Bzhezynskyi, Z. (2022) *Velyka shakhivnytsia. Amerykanska pershist ta yii heostrategichni imperatyvy [The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives].* Kharkiv: Ranok: Fabula. Kh.: Vydavnytstvo «Ranok»: Fabula [in Ukrainian].
11. Herasymchuk, T. (2023) *Humanitarnyi vymir solidarnosti Yevropeiskoho Soiuzu z Ukrainoiu v povnomasshtabnii rosiisko-ukrainskii viini [The Humanitarian Dimension of the European Union's Solidarity with Ukraine in the Full-scale Russian-Ukrainian War] / Ukr.istor.zhurn. – Ukrainian Historical Journal, №6 - 5-28.* Retrieved from http://uhj.history.org.ua/doc/UIJ_2023_6_2 [in Ukrainian].
12. Plokhii, S. (2023) *Rosiisko-ukrainska viina. Povernennia istorii [The Russo-Ukrainian War. The Return of History].* – Kharkiv: KSD [in Ukrainian].
13. Mahda, Ye. (2017) *Hibrydna ahresiiia Rosii: uroky dlia Yevropy [Russia's Hybrid Aggression: Lessons for Europe].* Kyiv: KALAMAR [in Ukrainian].
14. Liber, Yu. (2019) *Totalni viiny: tvorennia modernoi Ukrainy v 1914 - 1954 rokakh [Total Wars and the Making of Modern Ukraine, 1914 – 1954].* Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].
15. Rushchenko, I. *Viina tsyvilizatsii. Anatomiiia rosiisko-ukrainskoho konfliktu [The War of Civilisations: Anatomy of the Russian-Ukrainian Conflict].* Kyiv.: Vydavnytstvo KMA [in Ukrainian].
16. Snaider, T. (2021) *Peretvorennia natsii. Polshcha, Ukraina, Lytva, Bilorus 1569-1999 [The econstruction of Nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus 1569-1999].* Kyiv: DUKh I LITERA [in Ukrainian].
17. Snaider, T. (2020) *Shliakh do nesvobody: Rosiia, Yevropa, Ameryka [The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America].* Lviv: Choven [in Ukrainian].
18. Bezanson, A. (2017) *Sviata Rus [Sainte Russie].* Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Klio» [in Ukrainian].
19. Yas, O. (2023) *Na zlamakh istorychnoho chasu abo temporalni obrazy suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny: lektsiia. [On the breaks of historical time or temporal images of the modern Russian-Ukrainian war: a lecture].* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
20. Vermenykh, Ya. (2023) *Sotsium ukrainsko-rosiiskoho pohranychchia v koordynatakh suchasnykh tsyvilizatsiinykh vyklykiv: ekzystentsiini y bezpekovi parametry. Analitychna zapyska [The society of the Ukrainian-Russian borderland in the coordinates of modern civilisation challenges: existential and security parameters. Analytical note].* K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

21. Kondratenko, O. (2023) *Ukraina u svitovykh reitynhakh demokratii: monohrafiia [Ukraine in the world ratings of democracy: a monograph]*. Kyiv: Kuras Institute for Political and Economic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
22. Yakubova, L. (2023) *Ukraina ta ukraintsi v svitohliadnii matrytsi «russkoho myra». Analychna zapyska. [Ukraine and the Ukrainians in the worldview matrix of the "Russian world". Analytical note]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
23. Horobets, V. (2024) *Ukrainski naratyvy yevropeiskoi sotsiokulturnoi spadshchyny: tradytsii ta praktyky samoobriadnosti v Hetmanati. Analychna zapyska. [Ukrainian narratives of European socio-cultural heritage: traditions and practices of self-ritualism in the Hetmanate. Analytical note]*. Kyiv.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
24. Middelaar van, L. (2018) *Perehid do Yevropy: yak kontynent stav soiuзом [The Passage to Europe: How a Continent Became a Union]*. Kyiv: DUKh i LITERA [in Ukrainian].
25. Lysenko, O. (2023) *Sotsialno-ekonomichni protsesy v Ukraini v kintsi 19-na pochatku 20 st. v svitli zovnishnopolitychnykh protystoian i yikh vplyv na podalshi istorychni podii/ Sotsialno-ekonomichna modernizatsiia v Ukraini (druha polovyna 19 – pochatok 20 st.) Analychna zapyska [Social and economic processes in Ukraine in the late 19-th and early 20-th centuries in the light of foreign policy confrontations and their impact on further historical events / Social and economic modernization in Ukraine (second half of the 19-th - early 20-th centuries) Analytical note]*. Kyiv.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
26. *Ukraina v istorii Yevropy 20- pochatku 21 st. (2020) [Ukraine in the History of Europe in the 20-th and Early 21-st Centuries]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
27. Vidnianskyi, S., Martynov, A.(2023) *Rosiisko-ukrainska viina ta mizhnarodne spivrobotnytstvo: monohrafiia [The Russian-Ukrainian War and International Cooperation: A Monograph]*. Kyiv.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
28. Ilnytskyi, V., Starka, V., Haliv, M.(2022) *Rosiiska propahanda yak element pidhotovky do zbroinoi ahresii proty Ukrainy [Russian propaganda as an element of preparation for armed aggression against Ukraine]*. *Ukr.istor.zhurn. – Ukrainian Historical Journal №5 - 43-55*. Retrieved from <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/188120> [in Ukrainian].
29. Novak, A. (2021) *Yak postavala «imperiiia zla»? Dosvid Tsentralno-Skhidnoi Yevropy [How did the "Empire of Evil" Rise? Experience of Central-Eastern Europe]*. Kyiv: Dukh i litera, 2021.- 352 s.

УДК 930(477):355.311УПА"1939/1945"(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1209-1222](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1209-1222)

Никифоров Олексій Володимирович аспірант кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульв. Шевченка, 81, каб 504, м. Черкаси, 18031, тел.: (098) 472-79-47, <https://orcid.org/0009-0006-3910-903X>

ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ УПА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ НОВІТНЬОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ: ЛОКАЛЬНІ СЮЖЕТИ

Анотація. Стаття присвячена визначенню рівня висвітлення в українській науковій літературі доби Незалежності локальних аспектів повстанського життя в роки Другої світової війни. Акцентовано увагу на тому, що сучасні вітчизняні наукові напрацювання характеризуються посиленою направленістю на мікроісторичні тематичні сюжети.

Констатовано, що предметом наукових зацікавлень сучасних українських дослідників стає старшинський вишкіл, господарське, фінансове, матеріально-технічне забезпечення УПА, озброєння та обмундирування, повстанська розвідка, підпільна пропаганда, діяльність підпільного Українського Червоного Хреста, місце і роль жіноцтва в підпільній боротьбі, повстанська повсякденність, повстанський фольклор, військова символіка, нагородна система УПА, інформаційно-пропагандистська робота УПА та ін.

Визначено, що якісно опрацьованими є питання, пов'язані з висвітленням проблематики бойового вишколу повстанців, діяльності повстанської розвідки, медичної опіки в УПА, формування нагородної системи. Зосереджено увагу на тому, що набувають динаміки й дослідницькі напрями, пов'язані з вивченням практик повстанського життя крізь призму повсякденності. З'ясовано, що стабільністю та перспективністю характеризуються й гендерні студії.

Встановлено, що загальна динаміка сучасних вітчизняних наукових напрацювань, особливо їх направленість на вузькотематичні аспекти, постійність розширення палітри дослідницьких пошуків, спрямованих на більш поглиблене й деталізоване вивчення повстанського життя у воєнний час, дають підстави говорити про багатовекторність дослідницької проблематики УПА, системні позитивні зрушення у вивченні якої сприяють створенню комплексної картини феномену УПА.

Ключові слова: Українська повстанська армія, Друга світова війна, сучасна вітчизняна історіографія, мікроісторичні дослідження, локальні аспекти.

Nykyforov Oleksii Volodymyrovych graduate student of the department of archeology and special branches of historical science, Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi, blvd. Shevchenko, 81, room 504, Cherkasy, 18031, tel.: (098) 472-79-47, <https://orcid.org/0009-0006-3910-903X>

LIFE ACTIVITIES OF THE UPA DURING SECOND WORLD WAR THROUGH THE PRISM OF MODERN NATIVE HISTORIOGRAPHY: LOCAL STORIES

Abstract. The article is devoted to determining the level of coverage in the Ukrainian scientific literature of the era of Independence of local aspects of insurgent life during the Second World War. Attention is focused on the fact that modern domestic scientific developments are characterized by an increased focus on micro-historical thematic plots.

It has been established that the subject of scientific interest of modern Ukrainian researchers is the senior high school, economic, financial, material and technical support of the UPA, weapons and uniforms, insurgent intelligence, underground propaganda, the activities of the underground Ukrainian Red Cross, the place and role of women in the underground struggle, insurgent everyday life, insurgent folklore, military symbols, UPA award system, information and propaganda work of UPA, etc.

It was determined that issues related to the coverage of the issues of combat training of insurgents, activities of insurgent intelligence, medical care in the UPA, and the formation of an award system are qualitatively worked out. Attention is focused on the dynamics and research directions associated with the study of the practices of insurgent life through the prism of everyday life. It was found that gender studies are also characterized by stability and perspective.

It has been established that the general dynamics of modern domestic scientific developments, especially their focus on narrowly thematic aspects, the constant expansion of the palette of research searches aimed at a more in-depth and detailed study of insurgent life in wartime, give grounds to talk about the multi-vector nature of the research problems of the UPA, systemic positive shifts in the study which contribute to the creation of a comprehensive picture of the UPA phenomenon.

Keywords: Ukrainian insurgent army, Second World War, modern national historiography, micro-historical studies, local aspects.

Постановка проблеми. Останнім часом в українському історичному просторі стрімко зростає обсяг напрацювань, присвячених різним акцентам життєдіяльності УПА в період Другої світової війни, так як поживавлені дискусії навколо даної проблематики постійно мають місце. Зростає не лише кількісний показник, а й розширюються тематичні зацікавлення наукових студій. Залишаються в полі зору дослідників і вже так звані традиційні теми: формування УПА, організаційна структура, ідеологічні засади, перебіг збройного протистояння з ворогами української державності в роки Другої світової війни. В той же час варто відмітити, що тематична палітра дослідницьких пошуків останніх років спрямована й на поглиблене вивчення локальних сюжетів діяльності УПА в означений період. Провідні сучасні вітчизняні історики констатують системність процесу розширення й осучаснення тематичної палітри військово-історичних студій в українському історіографічному просторі і відзначають, що дедалі виразнішим стає їх ухил у бік мікроісторичних досліджень [1, С. 193].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заявлена в статті наукова тема на сучасному етапі розвитку вітчизняної історичної науки займає вагому нішу в історіографічному просторі. Поява низки мікроісторичних дослідницьких напрямків стала свідченням кількісного і якісного розширення тематичної палітри наукових студій проблематики УПА загалом, та її створення та функціонування в роки Другої світової війни зокрема. Вивченню локальних сюжетів життєдіяльності УПА приділяють увагу І. Патриляк, Д. Веденєєв, Г. Биструхін, О. Понипаляк, М. Срібна, О. Олійник, В. Карпов, Г. Стародубець, В. Прокопов, Р. Забілий, Л. Онишко, І. Дерев'яний, В. Манзуренко, О. Пагіря тощо. Зацікавленість когорта вітчизняних вчених вузькими тематичними нішами діяльності УПА є свідченням формування національних наукових традицій, нових тенденцій українського історіографічного процесу дослідження історії УПА в роки Другої світової війни.

Мета статті - визначити рівень висвітлення в українській науковій літературі доби Незалежності локальних аспектів повстанського життя в роки Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Предметом наукових зацікавлень сучасних українських дослідників стає господарське та фінансове забезпечення УПА, озброєння та обмундирування, підпільна пропаганда, старшинський вишкіл, діяльність підпільного Українського Червоного Хреста, місце і роль жіноцтва в підпільній боротьбі, повстанська повсякденність, повстанський фольклор, підпільна пропаганда, нагородна система та ін. Вважаємо за необхідне прослідкувати дані тенденції. В статті ми виокремили для історіографічного аналізу декілька важливих вузьких тем із загального різноманіття локальних сюжетів.

Суттєвим аспектом дослідження історії УПА в роки Другої світової війни в українській історіографії доби Незалежності стало вивчення проблематики бойового вишколу повстанців. Українські дослідники роблять наголос на актуальності висвітлення цієї сфери повстанського буття, так як про повноцінну діяльність повстанських формувань можна вести мову лише тоді, коли вони забезпечені військовими кадрами. Відповідно, це питання викликає дослідницький інтерес у вітчизняному науковому середовищі. Важливість з'ясування істориками цього сюжету є незаперечною, адже саме військова підготовка давала змогу формувати збройні загони вишколених вояків, які могли протистояти сильних ворогам. А аналіз українськими дослідниками системи такої підготовки, її військової, ідеологічної, патріотичної, морально-психологічної складової сприяє кращому усвідомленню жертвовної і героїчної боротьби повстанців в усіх її проявах.

В цьому контексті інтерес становлять наукові розвідки І. Патриляка, який одним з перших у вітчизняній історичній науці почав деталізовано розробляти важливу, проте мало охоплену дослідниками проблематику, присвячену функціонуванню старшинських і підстаршинських шкіл УПА протягом 1943-1945 рр., соціальному портрету курсантів, висвітленню методики підготовки старшин і підстаршин у військових школах УПА [2-5]. І. Патриляк цілком логічно вказує на те, що оцінка роботи УПА з підготовки командирських кадрів тривалий час характеризувалась необ'єктивністю, малозначністю, хоча саме цей аспект у діяльності командування повстанської армії був одним із найголовніших [2, с. 246]. Проаналізувавши і узагальнивши документальні дані, І. Патриляк зробив цілком, на нашу думку, результативну і науково вартісну спробу з'ясувати основні принципи організації вишкільних таборів, відтворити господарське життя упівських командирських шкіл й розглянути тісно пов'язані з цим проблеми забезпечення одягом, продуктами харчування, промисловими товарами, медикаментами та зброєю [2, с. 250].

Питання командирського вишколу стало й предметом наукового пошуку О. Понипаляка. Дослідник здійснив комплексний аналіз діяльності старшинських (офіцерських) і підстаршинських (сержантських) шкіл Української повстанської армії в роки Другої світової, визначивши проблеми їх створення та основні напрямки діяльності, специфіку формування та функціонування офіцерської ланки в повстанській армії, проаналізував вишкільні програми, системи оцінювання навичок і навчальну літературу підстаршинських шкіл УПА, здійснив аналіз рівня забезпечення озброєнням, участі курсантів підстаршинських шкіл в бойових операціях тощо. Значний масив емпіричного матеріалу О. Понипаляк акумулював у дисертаційній роботі «Діяльність старшинських і підстаршинських шкіл Української повстанської армії (1943-1946 рр.)» [6]. Дослідник в своїх напрацюваннях аргументовано доходить

висновку, що, попри труднощі в розбудові збройних сил та загрозливій нестачі необхідних старшинських та підстаршинських кадрів, ОУН змогла використати більшість моментів для залучення, підготовки й врешті-решт створила міцний офіцерський стан в Українській повстанській армії [7, с. 121]. Проштудіював О. Понипаляк і зарубіжну та вітчизняну історіографію з історії діяльності старшинських і підстаршинських шкіл УПА, зробивши висновки стосовно того, що дана проблематика, попри звернення до неї науковців, ще не знайшла свого належного висвітлення в розмірі синтетичної праці й залишається нерозкритою на рівні окремого дослідження [8, с. 91].

Початку процесу створення військової навчальної системи УПА на території Станіславської (нині Івано-Франківської) області в 1943 році присвячена наукова стаття В. Тимківа [9]. Автор зосередив увагу на питаннях оволодіння курсантами основами бойової тактики, зокрема, елементами партизанської тактики; дав характеристику типів військового вишколу УПА, визначив чітку систему організації військових шкіл УПА, чітко аргументував наступне: організація військових шкіл – це саме та ознака, яка надавала Українській повстанській армії регулярного характеру [9, с. 121]. Аналізував питання підготовки старшинських та підстаршинських кадрів УПА до їх майбутньої військової діяльності та досвід навчально-виховного процесу у військових школах й І. Омельченко, надавши цілком об'єктивний висновок відносно того, що керівництво українського національного збройного підпілля у вкрай важких і несприятливих умовах зуміло облаштувати мережу вишкільних закладів (а це було важливою ознакою, яка притаманна регулярним арміям), і система навчання в командирських школах перебувала на достатньо високому рівні [10, с. 100].

Про процес формування старшинських кадрів ведуть мову й автори дослідження «Українська повстанська армія: історія нескорених», які на основі зібраних документів, свідчень учасників тогочасних подій дають оцінку роботи старшинських та підстаршинських шкіл, визначають основні проблеми у підготовці командирських кадрів [11, с. 114-116].

Сферу наукових зацікавлень вітчизняних дослідників з проблематики ОУН-УПА збагачують й напрацювання, направлені на висвітлення діяльності підрозділів спеціального призначення Української повстанської армії, їх функцій, структури, напрямків діяльності, системи організації розвідки УПА, захисту військової таємниці, формування агентури і т.д. Присвячені висвітленню діяльності підрозділів спеціального призначення Української повстанської армії насамперед напрацювання Д. Веденєєва, в яких автор обґрунтовує власне трактування поняття «спеціальні служби Української повстанської армії», дає ґрунтовний аналіз нормативних, навчальних та інструктивних документів повстанців щодо організації партизанської

боротьби та місця в ній спеціальних заходів, надає характеристику структури, завдань та напрямів польової розвідки, засобів та способів її ведення тощо [12-15].

Критичністю аналізу, об'єктивністю оцінок, науковою цінністю характеризується монографія Д. Веденєєва у співавторстві з Г. Биструхіним «Меч і тризуб: Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920-1945)» [16], яка за своєю суттю, як зазначив директор Українського інституту воєнної історії О. Гуржій, стала систематизованим зведенням й аналізом спеціальної діяльності руху українських націоналістів та УПА від його зародження і до завершення Другої світової війни [16, с. 9]. Вивільненою від суб'єктивізму, політичної заангажованості є й монографія вище зазначених авторів «Повстанська розвідка діє точно і відважно. Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА. 1940-1950-ті роки», в якій Д. Веденєєв та Г. Биструхін розвінчують псевдонаукові, пропагандистські кліше радянської історіографії [17].

Доповнює тематику нашого дослідження низка публікацій, присвячених діяльності медико-санітарної служби УПА та підпільного Українського Червоного Хреста (далі – УЧХ) в лавах УПА, адже формування дієвої й всеохоплюючої медичної служби було важливим питанням виживання й дієздатності повстанської армії в бойових умовах.

Дана проблематика стала предметом наукового пошуку і знайшла своє відображення у двох томах фундаментального багатосерійного видання «Літопис УПА»: «Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади» [18; 19]. В них вміщено науково ціннісний масив інформації: підпільні документи, біографії працівників УЧХ, практикуючих лікарів, які надавали медичну допомогу воякам УПА, нариси, статті, спогади санітарів, медиків, лікарів й інших працівників санітарної служби УПА й Українського Червоного Хреста, архівні документи санітарної служби Української повстанської армії тощо.

Питання медичного обслуговування бійців УПА в роки Другої світової війни привертає увагу низки українських дослідників. Етапи, методи та масштаби діяльності УЧХ в загонах Української повстанської армії в роки Другої світової війни стали предметом наукового вивчення М. Срібної [20]. Висвітлення функціонування підпільного червонохресного руху в лавах УПА в роки Другої світової війни, дослідження його структури, принципів роботи та особливостей взаємодії з місцевим населенням, зі структурними одиницями українського національно-визвольного руху – це питання, яким присвячено напрацювання О. Олійника, який умотивовано доводить, що УЧХ став важливим і невід'ємним елементом українського визвольного руху в роки Другої світової війни, користувався значною підтримкою місцевого населення, зумів налагодити розгалужену та ефективну роботу [21, с. 145]. Про організацію медико-санітарної служби в повстанському запіллі веде мову

Г. Стародубець [22]; А. Кравець прослідковує роль медиків у визвольних змаганнях українського народу [23]; І. Дерев'яний приділив увагу визначенню основних завдань Українського Червоного Хреста [24, с. 106-107].

Розмаїта проблематика досліджень формування і діяльності УПА в період Другої світової війни наповнена і напрацюваннями в царині такого напрямку методології історії як історія повсякденності. Тривалий час цьому напрямку досліджень не надавали достатньої уваги, але в останні роки з'являється низка публікацій, які досить таки виважено й масштабно розкривають воєнне повсякдення повстанців.

Так, воєнна повсякденність вояків УПА як наукова проблема є об'єктом досліджень В. Прокопова. В площині його наукових інтересів лежать питання підпільного та повстанського повсякдення, аналізу життєдіяльності людини з урахуванням різностороннього контексту епохи та суспільства. Дослідник вважає, і ми повністю розділяємо його судження, що цілісне та об'ємне відтворення повсякденних аспектів життя людини в екстремальних умовах підпілля та повстанської боротьби дає можливість створити більш широку узагальнену картину життєдіяльності повстанської армії у всьому її різноманітті [25, с. 127]. В. Прокопов, оперуючи досить широким джерельним матеріалом, найбільш інформативним серед якого були як опубліковані спогади учасників підпілля, так і усні їх свідчення, повстанські хроніки, дає детальну характеристику матеріального аспекту повсякденного життя учасників УПА. Приділив дослідник і увагу дозвіллю та святкам учасників УПА у воєнний період, розкривав і внутрішній психологічний світ повстанців, торкаючись таких питань як повсякденні релігійні практики членів УПА, забобонність в їх уявленнях, смерть у повсякденних уявленнях українських повстанців тощо [26].

Питанню вивчення щоденного життя повстанців приділив увагу й Р. Забілій. Досить детальною є подана ним характеристика розпорядку дня повстанців, повстанського побуту у вишкільному таборі чи бойовому відділенні, питань дисципліни, святкової і буденної повсякденності [27]. Повсякденні практики вояків УПА в роки Другої світової війни стали предметом наукового зацікавлення О. Пагірі, аналіз яких дослідник провів за допомогою джерел усної історії. Важливість змісту публікацій полягає не лише в тому, що О. Пагіря розкриває малодосліджені аспекти життя повстанців, а й в тому, що для їх висвітлення він застосував новітні досягнення наукової методології, актуалізувавши сучасні прийоми методу усної історії [28, с. 41].

Порівняно новим в українській новітній історіографії є й напрям, пов'язаний з гендерною проблематикою. Наукові гендерні студії поступово заповнюють тематичні ніші, пов'язані з участю жіноцтва у збройних

протистояннях, щоб витіснити з наукового простору ситуацію ігнорування, замовчування та забування ролі жінок у збройній боротьбі, що тривалий час було типовим для представників багатьох країн [29, с. 592]. Зростає зацікавленість дослідників вивченням ролі і місця жінки в середовищі Української повстанської армії в роки Другої світової війни, адже членство жіноцтва в УПА було досить численним.

Звернення до ролі жінки у національно-визвольних змаганнях 1940-х рр. в українській історичній науці є якісно значним. Так, відома вітчизняна дослідниця гендерних студій О. Кісь досить виважено вивчила фактори мотивації жіноцтва до активної діяльності в УПА, прослідкувала особливості поєднання сімейних цінностей українських жінок, материнства та їх національних переконань в контексті активної участі у збройному підпіллі [29, с. 591]. Питання ролі жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ століття порушує в своїх наукових напрацюваннях й Л. Онишко. Дослідниця характеризує методи організації жіночої мережі ОУН, визначає основні завдання жіноцтва в ОУН та УПА [30, с. 32]. Ґрунтовну монографію та дисертаційну роботу Л. Онишко присвятила ролі в українському національно-визвольному русі К. Зарицької, зв'язкової головнокомандувача УПА Р. Шухевича та першої голови підпільного Червоного Хреста [31; 32]. Про роль жінок у визвольній боротьбі ОУН-УПА веде мову й історик І. Дерев'яний, вказуючи на те, що жінки не лише опікувались матеріально-побутовою підтримкою воїнів УПА, а й були активними членами визвольного руху: кур'єрами та зв'язковими, медиками, працівницями підпільних друкарень, розвідницями та інформаторами Служби безпеки ОУН [33, с. 208]. Причини, особливості, форми участі українських жінок у підпільно-повстанському русі у зазначений період з'ясувала Л. Трофимович [34]. Процес входження українського жіноцтва до лав підпільних структур, напрями та форми діяльності, ставлення чоловічої більшості до жінки як активного учасника повстанської боротьби розглядала О. Петрович [35] тощо.

Серед сюжетів, які доповнюють аналіз повстанського життя в роки Другої світової війни, ми виокремили також й висвітлення таких моментів, як військова символіка Української повстанської армії. Вивченню проблематики історії української військової символіки присвячена монографія В. Карпова «Українська звитяга в символах», в якій він дав характеристику національної ідентичності символіки Української повстанської армії [36]. Історії формування нагородної системи УПА, історії створення бойових нагород, процедури відзначення повстанців найвищими нагородами УПА присвячені дослідження В. Манзуренка [37-40]. Дослідник провів колосальну роботу з вивчення нагородних наказів головного військового штабу УПА, ідентифікації справжніх прізвищ нагороджених повстанців за їх псевдонімами,

систематизував отримані дані в розлогі таблиці з метою подати якнайповнішу інформацію про структуру нагородної системи УПА. Вагому дослідницько-пошукову роботу у цьому напрямку провів Р. Забілий. В науковій розвідці про нагородну систему УПА дослідник констатував, що наявність стрункої нагородної системи є важливою для бойового духу будь-якої регулярної армії, а для УПА, підпільної армії без держави, цей аспект був вельми значущим [41, с. 172].

Висновки. Загальна динаміка сучасних вітчизняних наукових напрацювань, а саме їх направленість на мікроісторичні тематичні та локальні сюжети, дає підстави говорити про багатовекторність дослідницької проблематики УПА. Історіографічний аналіз повстанського життя в роки Другої світової війни свідчить про постійність розширення наукових горизонтів та тематичних пошуків, спрямованих на більш поглиблене вивчення локальних аспектів повстанського життя у воєнний час, що сприяє формуванню нових тенденцій в сучасному історіографічному просторі України. Тематична палітра дослідницьких пошуків повстанського життя в роки Другої світової війни доволі різнобарвна і в своїй сукупності дає можливість створити комплексну картину феномену УПА в усьому його різноманітті.

Література:

1. Лисенко О.Є. Дослідження історії Другої світової війни у сучасній Україні: основні тенденції та перспективи. *Український історичний журнал*. 2001. № 4. С. 165-194.
2. Патриляк І. «Щоденний хліб» курсантів УПА: житлове, матеріально-технічне, продовольче та медичне забезпечення старшинських і підстаршинських шкіл УПА (1943-1944 рр.). *Український визвольний рух*. 2004. Зб. 3. С. 246-259.
3. Патриляк І. Курсанти командирських шкіл УПА в 1943-1944 рр. (вік, освіта, соціальне походження, озброєння, харчове та матеріально-технічне забезпечення). *Сторінки воєнної історії України*. 2004. Вип. 8. Ч. 2. С. 86-94.
4. Патриляк І. Підготовка старшин та підстаршин у військових школах УПА. *Український історичний журнал*. 2005. № 3. С. 61-83.
5. Патриляк І. Старшинські й підстаршинські школи УПА в 1943-1944 рр. *Визвольний шлях*. № 4. 2004. С.92-106; № 5. 2004. С. 79-90.
6. Понипаляк О.Д. Діяльність старшинських і підстаршинських шкіл Української повстанської армії (1943-1946 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2018. 20 с.
7. Понипаляк О. Формування старшинської та підстаршинської ланки Української повстанської армії. *Етнічна історія народів Європи*. 2017. Вип. 53. С. 115-122.
8. Понипаляк О. Історіографія діяльності старшинських і підстаршинських шкіл УПА. *Етнічна історія народів Європи*. 2018. Вип. 56. С. 88-95.
9. Тимків В. Початки організації військового вишколу УПА на Прикарпатті (червень-грудень 1943 р.). *Галичина*. 2013. Ч. 24. С. 118-122.
10. Омельченко І. Вишкіл старшинського (підстаршинського) складу Української повстанської армії (1943-1944 рр.). *Військово-науковий вісник*. 2017. № 27. С. 89-103.
11. В'ятрович В., Забілий Р., Дерев'яний І., Содоль П. Українська повстанська армія. Історія нескорених / Відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. 3-тє вид. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. 352 с.

12. Веденєєв Д. Організація військової розвідки в УПА. *Українська Повстанська Армія – феномен національної історії*: матеріали Всеукр. наук. конф. Івано-Франківськ: Плай, 2003. С. 77-84.
13. Веденєєв Д. Розвідувальна діяльність Української повстанської армії (1943 – 1945 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2003. Вип. 10. С. 381-414.
14. Веденєєв Д.В. Військово-польова жандармерія – спеціальний орган Української повстанської армії. *Воєнна історія*. 2002. № 5-6. С. 32-40.
15. Веденєєв Д.В. Контррозвідувальне забезпечення в Українській повстанській армії. *Сторінки воєнної історії*. 2000. Вип. 4. С. 166-170.
16. Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920-1945): монографія. Київ: Генеза. 2006. 408 с.
17. Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Повстанська розвідка діє точно і відважно. Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА. 1940-1950-ті роки. Київ: К.І.С., 2006. 568 с.
18. Літопис УПА. Основна серія. Медична опіка в УПА / відп. ред. Є. Штендера. Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1992; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 1993. Т. 23. 482 с.
19. Літопис УПА. Основна серія. Медична опіка в УПА / Відп. ред. П.Й. Потічний. Торонто-Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2001. Т. 32. Кн. 2. 584 с.
20. Срібна М.А. Особливість роботи Українського Червоного Хреста в загонах Української Повстанської Армії. *Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції*: збірник матеріалів XVI Всеукр. наук.-практ. конф. (12-13 травня 2011 р.). Київ: Вид-во Європейського університету, 2011. Т.3. С. 254-256.
21. Олійник О.В. Діяльність підпільного Українського Червоного Хреста в лавах УПА на території Галичини в 1943-1944 рр. *Універсум історії та археології*. 2019. Том. 2(27). Випуск 1. С. 139-147.
22. Стародубець Г. Організація медико-санітарної служби у повстанському запіллі (друга половина 1943-1944 рр.). *Наукові записки з української історії*. 2005. Вип. 17. С. 199-204.
23. Кравець А. Медики у визвольних змаганнях українського народу (від Українського Червоного Хреста до Служби Здоров'я УПА). Львів, 2010. 177 с.
24. Дерев'яний І. Український Червоний Хрест. *Українська Повстанська Армія. Історія нескорених*. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007. С. 105-111.
25. Прокопов В. Матеріальний аспект повсякденного життя учасників руху ОУН та УПА на Закерзонні (1943-1947 рр.). *Гуманітарний журнал*. 2015. № 3-4. С. 127-138.
26. Прокопов В.Ю. Повсякденне життя членів ОУН та вояків УПА на Закерзонні (1943-1947 рр.): дис. ... канд. істн. наук: 07.00.01 / Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпро, 2019. 262 с.
27. Забілий Р. Щоденне життя повстанця. *Українська Повстанська Армія. Історія нескорених*. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007. С. 136-143.
28. Пагіря О. Повсякденне життя вояків УПА крізь призму усної історії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2012. Вип. 111. С. 41-43.
29. Кісь О. Між особистим і політичним: гендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на українських землях у 1940-1950-х роках. *Народознавчі зошити*. 2013. № 4(112). С. 591-599.
30. Онишко Л. Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ століття. *Український визвольний рух*. 2004. 36. 3. С. 30-38.

31. Онишко Л. Нам сонце всміхалось крізь ржавії грати. Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі / Літопис УПА. Серія «Бібліотека». відп. ред. П.Й. Потічний. Торонто-Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2007. Т. 8. 928 с.
32. Онишко Л. Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі (30-і – 40-і ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2006. 20 с.
33. Дерев'яний І. Жінки у визвольній боротьбі. *Українська Повстанська Армія. Історія нескорених*. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007. С. 205-212.
34. Трофимович Л. З історії участі жінок в українському підпільно-повстанському русі (середина 1940-х – початок 1950-х років). *Військово-науковий вісник*. 2022. № 38. С. 131-148.
35. Петрович О.Ю. Жінки в лавах підпільних структур: процес входження, напрями та форми діяльності, ставлення чоловічої більшості. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 90. С. 79-84.
36. Карпов В.В. Українська звитяга у символах. Київ: Видавець Олег Філюк, 2016. 421 с.
37. Манзуренко В. Деякі факти з історії заснування та впровадження бойових нагород УПА. *Український визвольний рух*. 2006. Зб. 6. С. 245-254.
38. Манзуренко В. Лицарі найвищих бойових нагород УПА в наказах ГВШ. *Український визвольний рух*. 2006. Зб. 7. С. 267-279.
39. Манзуренко В. Лицарі Срібного Хреста Бойової Заслуги 1-го та 2-го класів. *Український визвольний рух*. 2007. Зб.9. С. 248-279.
40. Манзуренко В. Лицарі Срібного Хреста Заслуги. *Український визвольний рух*. 2006. Зб. 8. С. 277-301.
41. Забілий Р. Нагороди. *Українська Повстанська Армія. Історія нескорених*. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007. С. 171-181.

References:

1. Lysenko, O.Ie. (2001). Doslidzhennia istorii Druhoi svitovoi viiny u suchasni Ukraini: osnovni tendentsii ta perspektyvy [Researching the history of the Second World War in modern Ukraine: main trends and perspectives]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical magazine*, 4, 165-194 [in Ukrainian].
2. Patryliak, I. (2004). «Shchodennyi khlib» kursantiv UPA: zhytlove, materialno-tekhniche, prodovolche ta medychne zabezpechennia starshynskykh i pidstarshynskykh shkil UPA (1943-1944 rr.) [«Daily bread» of UPA cadets: housing, material and technical, food and medical provision of senior and sub-senior schools of UPA (1943-1944)]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement*, 3, 246-259 [in Ukrainian].
3. Patryliak, I. (2004). Kursanty komandyrskykh shkil UPA v 1943-1944 rr. (vik, osvita, sotsialne pokhodzhennia, ozbroiennia, kharchove ta materialno-tekhniche zabezpechennia) [Cadets of UPA commander schools in 1943-1944 (age, education, social background, weapons, food and material support)]. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy – Pages of military history of Ukraine*, 8/2, 86-94 [in Ukrainian].
4. Patryliak, I. (2005). Pidhotovka starshyn ta pidstarshyn u viiskovykh shkolakh UPA [Training of senior officers and sub-senior officers in UPA military schools]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical magazine*, 3, 61-83 [in Ukrainian].
5. Patryliak I. (2004). Starshynski y pidstarshynski shkoly UPA v 1943-1944 rr. [Senior and sub-senior schools of the UPA in 1943-1944]. *Vyzvolnyi shliakh – Liberation path*, 4, 92-106; 5, 79-90 [in Ukrainian].

6. Ponypaliak, O.D. (2018). Diialnist starshynskykh i pidstarshynskykh shkil Ukrainskoi povstanskoi armii (1943-1946 rr.) [Activities of senior and sub-senior schools of the Ukrainian Insurgent Army (1943-1946)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Ponypaliak, O. (2017). Formuvannia starshynskoi ta pidstarshynskoi lanky Ukrainskoi povstanskoi armii [Formation of senior and sub-senior ranks of the Ukrainian insurgent army]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy – Ethnic history of the peoples of Europe*, 53, 115-122 [in Ukrainian].
8. Ponypaliak, O. (2018.). Istoriohrafiiia diialnosti starshynskykh i pidstarshynskykh shkil UPA [Historiography of the activities of senior and sub-senior schools of the UPA]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy – Ethnic history of the peoples of Europe*, 56, 88-95 [in Ukrainian].
9. Tymkiv, V. (2013). Pochatky orhanizatsii viiskovoho vyshkolu UPA na Prykarpatti (cherven-hruden 1943 r.) [The beginnings of the military training organization of the UPA in the Carpathian region (June-December 1943)]. *Halychyna – Galicia*, 24, 118-122 [in Ukrainian].
10. Omelchenko, I. (2017). Vyshkil starshynskoho (pidstarshynskoho) skladu Ukrainskoi povstanskoi armii (1943-1944 rr.) [Training of the senior (sub-senior) staff of the Ukrainian insurgent army (1943-1944)]. *Viiskovo-naukovyv visnyk – Military-scientific bulletin*, 27, 89-103 [in Ukrainian].
11. Viatrovych, V., Zabilyi R., Dereviani I., Sodol P. (2011). *Ukrainska povstanska armiia. Istoriiia neskorenykh [Ukrainian Insurgent Army. The story of the unconquered]*. Lviv: Tsentri doslidzhen vyzvolnoho rukhu [in Ukrainian].
12. Viedienieiev, D. (2003). Orhanizatsiia viiskovoi rozvidky v UPA [Organization of military intelligence in the UPA]. Proceedings from: *Ukrainska Povstanska Armiia – fenomen natsionalnoi istorii: materialy Vseukr. nauk. konf. – The Ukrainian Insurgent Army is a phenomenon of national history: materials of the All-Ukrainian Scientific Conference*. (pp. 77-84). Ivano-Frankivsk: Plai [in Ukrainian].
13. Viedienieiev, D. (2003). Rozviduvalna diialnist Ukrainskoi povstanskoi armii (1943 – 1945 rr.) [Intelligence activities of the Ukrainian insurgent army (1943-1945)]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky – Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches*, 10, 381-414 [in Ukrainian].
14. Viedienieiev, D.V. (2002). Viiskovo-polova zhandarmeriia – spetsialnyi orhan Ukrainskoi povstanskoi armii [The military field gendarmerie is a special body of the Ukrainian insurgent army]. *Voienna istoriia – Military history*, 5-6, 32-40 [in Ukrainian].
15. Viedienieiev, D.V. (2000). Kontrozviduvalne zabezpechennia v Ukrainskii povstanskii armii [Counter-intelligence support in the Ukrainian insurgent army]. *Storinky voiennoi istorii – Pages of military history*, 4, 166-170 [in Ukrainian].
16. Viedienieiev, D.V., Bystrukhin, H.S. (2006). *Mech i tryzub. Rozvidka i kontrrozvidka rukhu ukrainskykh natsionalistiv ta UPA (1920-1945) [Sword and trident. Intelligence and counter-intelligence of the movement of Ukrainian nationalists and the UPA (1920-1945)]*. Kyiv: Geneza [in Ukrainian].
17. Viedienieiev, D.V., Bystrukhin, H.S. (2006). *Povstanska rozvidka diie tochno i vidvazhno. Dokumentalna spadshchyna pidrozdiliv spetsialnoho pryznachennia OUN ta UPA. 1940-1950-ti roky [Insurgent intelligence acts accurately and courageously. Documentary heritage of the special purpose units of the OUN and the UPA. 1940-1950s]*. Kyiv: K.I.S [in Ukrainian].
18. Shtendera, Ye. (Eds.). (1992-1993). Litopys UPA. Osnovna seriia. *Medychna opika v UPA [Medical care at UPA]*. (vol 23). Toronto: Vyd-vo «Litopys UPA»; Lviv: Vyd-vo «Litopys UPA» [in Ukrainian].

19. Potichnyi, P.I. (Eds.). (2001). *Litopys UPA. Osnovna seriia. Medychna opika v UPA [Medical care at UPA]*. (vol 32). Toronto-Lviv: Vyd-vo «Litopys UPA» [in Ukrainian].
20. Sribna, M.A. (2011). *Osoblyvist roboty Ukrainskoho Chervonoho Khresta v zahonakh Ukrainskoi Povstanskoii Armii [The peculiarity of the work of the Ukrainian Red Cross in the units of the Ukrainian Insurgent Army]*. *Molod, osvita, nauka, kultura i natsionalna samosvidomist v umovakh yevropeiskoi intehtatsii – Youth, education, science, culture and national self-awareness in the conditions of European integration: Proceedings of the collection of materials of the XVI All-Ukrainian science and practice conf.* (Vols. 3), (pp. 254-256). Kyiv: Vyd-vo Yevropeiskoho universytetu [in Ukrainian].
21. Oliinyk, O.V. (2019). *Diialnist pidpilnoho Ukrainskoho Chervonoho Khresta v lavakh UPA na terytorii Halychyny v 1943-1944 rr. [Activities of the underground Ukrainian Red Cross in the ranks of the UPA on the territory of Galicia in 1943-1944]*. *Universum istorii ta arkheolohii – Universe of history and archaeology*, 2(27), 139-147 [in Ukrainian].
22. Starodubets, H. (2005). *Orhanizatsiia medyko-sanitarnoi sluzhby u povstanskomu zapilli (druha polovyna 1943-1944 rr.) [Organization of the medical and sanitary service in the rebel camp (second half of 1943-1944)]*. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii – Scientific notes on Ukrainian history*, 17, 199-204 [in Ukrainian].
23. Kravets, A. (2010). *Medyky u vyzvolnykh zmahanniakh ukrainskoho narodu (vid Ukrainskoho Chervonoho Khresta do Sluzhby Zdorovia UPA) [Doctors in the liberation struggle of the Ukrainian people (from the Ukrainian Red Cross to the UPA Health Service)]*. Lviv [in Ukrainian].
24. Dereviani, I. (2007). *Ukrainskyi Chervonyi Khrest [Ukrainian Red Cross]*. *Ukrainska Povstanska Armiia. Istoriia neskorenykh – Ukrainian Insurgent Army. The story of the unconquered* (pp. 105-111). Lviv: Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu [in Ukrainian].
25. Prokopov, V. (2015). *Materialnyi aspekt povsiakdennoho zhyttia uchastnykiv rukhu OUN ta UPA na Zakerzonni (1943-1947 rr.) [The material aspect of everyday life of the participants of the OUN and UPA movements in Zakerzonna (1943-1947)]*. *Humanitarnyi zhurnal – Humanitarian journal*, 3-4, 127-138 [in Ukrainian].
26. Prokopov, V.Iu. (2019). *Povsiakdenne zhyttia chleniv OUN ta voiakiv UPA na Zakerzonni (1943-1947 rr.) [Everyday life of OUN members and UPA soldiers in Zakerzonna (1943-1947)]*. *Candidate's thesis*. Dnipro: Dniprovskyi natsionalnyi universytet imeni Olesia Honchara [in Ukrainian].
27. Zabilyi, R. (2007). *Shchodenne zhyttia povstantsia [The daily life of a rebel]*. *Ukrainska Povstanska Armiia. Istoriia neskorenykh – Ukrainian Insurgent Army. The story of the unconquered* (pp. 136-143). Lviv: Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu [in Ukrainian].
28. Pahiria, O. (2012). *Povsiakdenne zhyttia voiakiv UPA kriz pryzmu usnoi istorii [Everyday life of UPA soldiers through the lens of oral history]*. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriia – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. History*, 111, 41-43 [in Ukrainian].
29. Kis, O. (2013). *Mizh osobystym i politychnym: henderni osoblyvosti dosvidu zhinok-uchasnyts natsionalno-vyzvolnykh zmahaniu na ukrainskykh zemliakh u 1940-1950-kh rokakh [Between the personal and the political: gender features of the experience of women participants in national liberation struggles on Ukrainian lands in the 1940s and 1950s]*. *Narodoznavchi zoshyty – Ethnological notebooks*, 4(112), 591-599 [in Ukrainian].
30. Onyshko, L. (2004). *Rol zhinky v ukrainskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi seredyny XX stolittia [The role of women in the Ukrainian national liberation movement of the middle of the 20th century]*. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement*, 3, 30-38 [in Ukrainian].

31. Onyshko, L. (2007). *Nam sontse vsmikhalos kriz rzhavii graty. Kateryna Zarytska v ukrainskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi [The sun smiled at us through the rusty bars. Kateryna Zarytska in the Ukrainian national liberation movement]*. P.I. Potichnyi (Ed.). Toronto-Lviv: Byd-vo «Litopys UPA» [in Ukrainian].
32. Onyshko, L. (2006). *Kateryna Zarytska v ukrainskomu natsionalno-vyzvolnomu rusu (30-i – 40-i XX st.) [Kateryna Zarytska in the Ukrainian national liberation movement (30s - 40s of XX century)]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
33. Dereviani, I. (2007). *Zhinky u vyzzvolnii borotbi [Women in the liberation struggle]*. *Ukrainska Povstanska Armiia. Istoriiia neskorenykh – Ukrainian Insurgent Army. The story of the unconquered* (pp. 205-212). Lviv: Tsentr doslidzhen vyzzvolnoho rukhu [in Ukrainian].
34. Trofymovych, L. (2022). *Z istorii uchasti zhinok v ukrainskomu pidpilno-povstanskomu rusi (seredyna 1940-kh – pochatok 1950-kh rokiv) [From the history of women's participation in the Ukrainian underground insurgent movement (mid-1940s - early 1950s)]*. *Viiskovo-naukovy visnyk – Military-scientific bulletin*, 38, 131-148 [in Ukrainian].
35. Petrovych, O.Iu. (2014). *Zhinky v lavakh pidpilnykh struktur: protses vkhodzhennia, napriamy ta formy diialnosti, stavlennia cholovicho bilshosti [Women in the ranks of underground structures: the process of entry, directions and forms of activity, the attitude of the male majority]*. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: Scientific Bulletin*, 90, 79-84 [in Ukrainian].
36. Karpov, V.V. (2016). *Ukrainska zvytiaha u symvolakh [Ukrainian victory in symbols]*. Kyiv: Vydavets Oleh Filiuk [in Ukrainian].
37. Manzurenko, V. (2006). *Deiaki fakty z istorii zasnuvannia ta vprovadzhennia boiovykh nahorod UPA [Some facts from the history of the establishment and implementation of combat awards of the UPA]*. *Ukrainskyi vyzzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement*, 6, 245-254 [in Ukrainian].
38. Manzurenko, V. (2006). *Lytsari naivysshchykh boiovykh nahorod UPA v nakazakh HVSh [Knights of the highest combat awards of the UPA in the orders of the main military headquarters]*. *Ukrainskyi vyzzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement*, 7, 267-279 [in Ukrainian].
39. Manzurenko, V. (2007). *Lytsari Sribnoho Khresta Boiovoi Zasluhy 1-ho ta 2-ho klasiv [Knights of the Silver Cross of Combat Merit, 1st and 2nd classes]*. *Ukrainskyi vyzzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement*, 9, 248-279 [in Ukrainian].
40. Manzurenko, V. (2006). *Lytsari Sribnoho Khresta Zasluhy [Knights of the Silver Cross of Merit]*. *Ukrainskyi vyzzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement*, 8, 277-301 [in Ukrainian].
41. Zablyi, R. (2007). *Nahorody [Awards]*. *Ukrainska Povstanska Armiia. Istoriiia neskorenykh – Ukrainian Insurgent Army. The story of the unconquered* (pp. 171-181). Lviv: Tsentr doslidzhen vyzzvolnoho rukhu [in Ukrainian].

УДК 94(477)''2013/2014''

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1223-1233](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1223-1233)

Олабин Станіслав Юрійович здобувач освітнього рівня «МАГІСТР», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, <https://orcid.org/0009-0004-2385-6175>

РЕЛІГІЙНІ КОНФЕСІЇ В РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ ТА ЇХ ПОЗИЦІЯ ДО ТИХ ПОДІЙ

Анотація. Стаття досліджує складну динаміку протестів на Майдані, які прокотилися Україною наприкінці 2013 та на початку 2014 років, і пропонує багатогранний аналіз цих позитивних для України подій. Розбираючи хронологічні, географічні та ідеологічні шари, ми прагнемо з'ясувати складну взаємодію людей і релігійних рухів, що тоді діяли. Революція Гідності стала переломним моментом в українській історії, який ознаменувався народним вибухом обурення проти постійної корупції, установленням авторитаризму кланом Януковича та порушення прав людини. Багато українських релігійних громад відіграли важливу роль у подіях, що передували революції та після її початку. У цьому дослідженні буде проаналізовано вплив, реакцію, позицію та дії українських релігійних громад християн різних конфесій, мусульман та іудеїв під час Революції Гідності. Українська Греко-Католицька Церква відіграла вирішальну роль у мобілізації мас, моральній і матеріальній підтримці протестувальників, духовному проводі учасників революції. Участь українських православних церков у Майдані також була помітною, хоча вони займали різні позиції: одні підтримували протестувальників, а інші залишалися нейтральними. Інші християнські деномінації, а також мусульмани та євреї брали участь у революції, причому деякі були активними учасниками протестного руху, а інші надавали підтримку у вигляді гуманітарної і психологічної допомоги. Реакція та позиція релігійних конфесій, щодо подій Революції Гідності була різною. Було проаналізовано офіційні заяви та декларації різних релігійних організацій і виведено загальну позицію, щодо бурхливих подій в Києві. Українська греко-католицька церква, наприклад, відкрито підтримувала протестувальників і відіграла значну роль у захисті протестувальників від наруги силовиків. З іншого боку, деякі православні церкви підтримали революцію більш обережно, а інші взагалі виступили проти революції, як наприклад говорили про це агент УПЦ МП. Також було оцінено вплив кожної конфесії на результати революції, причому деякі зіграли більш значущу роль

у цьому процесі, ніж інші в силу багатьох обставин. Було обговорено виклики, з якими стикаються ці громади у збереженні своєї єдності в умовах постійних політичних і соціальних змін. Також було оцінено можливості релігійних громад сприяти поточному процесу державотворення та демократичної консолідації в Україні. Було виявлено, що релігійні громади мають можливість відігравати велику роль у формуванні майбутнього України, але при цьому вони стикаються зі значними викликами, зокрема політичною поляризацією і тиском ззовні.

Ключові слова: Релігія, майдан, ідеологія, протести, християни, мусульмани, іудеї, революція

Olaby Stanislav Yuriyovych recipient of the MASTER`s degree, Taras Shevchenko National University of Kyiv, <https://orcid.org/0009-0004-2385-6175>

RELIGIOUS DENOMINATIONS IN THE REVOLUTION OF DIGNITY AND THEIR POSITION ON THOSE EVENTS

Abstract. This article explores the complex dynamics of the Maidan protests that swept through Ukraine in late 2013 and early 2014 and offers a multilevel analysis of these positive events for Ukraine. By peeling back the chronological, geographical, and ideological layers, we seek to elucidate the complex interplay of people and religious movements at work at the time. The Revolution of Dignity was a watershed moment in Ukrainian history, marked by a popular outcry against persistent corruption, the establishment of authoritarianism by the Yanukovich clan, and human rights abuses. Many Ukrainian religious communities played an important role in the events leading up to and following the revolution. This study will analyze the influence, reactions, positions and actions of Ukrainian religious communities of Christians of different denominations, Muslims and Jews during the Revolution of Dignity. The Ukrainian Greek Catholic Church played a crucial role in mobilizing the masses, providing moral and material support to the protesters, and providing spiritual guidance to the participants of the revolution. The participation of Ukrainian Orthodox churches in the Maidan was also notable, although they took different positions: some supported the protesters, while others remained neutral. Other Christian denominations, as well as Muslims and Jews, participated in the revolution, some as active participants in the protest movement and others providing support in the form of humanitarian and psychological assistance. The reaction and position of religious denominations to the events of the Revolution of Dignity was different. The official statements and declarations of various religious organizations were analyzed and a common position on the tumultuous events in Kyiv was derived. The Ukrainian Greek Catholic Church, for example, openly supported the protesters

and played a significant role in protecting protesters from abuse by security forces. On the other hand, some Orthodox churches supported the revolution more cautiously, while others opposed the revolution altogether, as was the case with the UOC-MP agent. The impact of each denomination on the outcome of the revolution was also assessed, with some playing a more significant role in the process than others due to a variety of circumstances. The challenges faced by these communities in maintaining their unity in the face of constant political and social change were discussed. It also assessed the potential of religious communities to contribute to the ongoing process of state-building and democratic consolidation in Ukraine. It was found that religious communities have the opportunity to play a major role in shaping the future of Ukraine, but also face significant challenges, including political polarization and external pressures.

Keywords: Religion, Maidan, ideology, protests, Christians, Muslims, Jews, revolution.

Постановка проблеми. Революція гідності і Майдан має багато визначень і арбітрарних меж за якими їх поділяють. Звучать думки, що Революція гідності це наступний етап після Майдану. Таким чином ми ділимо цю подію хронологічно, виділяємо і поділяємо її на розділи, кластери. Відомий також поділ і за аспектом того, що Революція гідності це загальне означення куди входить і Майдан. Поділ відбувається і за еволюцією поглядів протестувальників, зміною їх вимог і декларацією нових умов. Досить цікаве спостереження і ще одне можливе виділення Революції гідності і Майдану може йти за географічним аспектом, а саме Революція гідності охоплює всі «Майдани», що були в різних містах України, всі події, що відбувалися за цей період. В той час як Євромайдан – це конкретно Київський прояв Революції гідності. На противагу цьому, в очі кидається відсутність, або досить слабка, химерна межа релігійного поділу. Як такого його не було. Я маю на увазі, що поділити події кінця 2013 року, початку 2014 року досить важко за релігійним аспектом. Майдан - це явище виключно толерантне. Про що тут говорити, навіть за національним аспектом поділу не було. Серед протестувальників були росіяни, білоруси, грузини і представники інших національностей. Усі його учасники намагалися знайти спільний інтерес, що об'єднував би та давав змогу діяти ефективніше. Майже від самого початку, так чи інакше, в тій чи іншій мірі, різні конфесії і їх віряни були представлені в тих подіях. Не можна заперечувати, що частково цього поділу вдалося уникнути через те, що наша держава є світська, секулярна. Через те, що Український народ досить швидко влився і освоївся в мережі інтернет, адаптувався до глобалізаційних процесів. Але частка людей різного віросповідання на Майдані була значна. І те, що деякі люди, які брали участі в ті буремні дні стали віруючими, теж сумнівів не викликає.

Тут я б хотів зробити невелику ремарку стосовно важливості релігійних інституцій загалом. В Українській історії ми знаємо, що церкві і людям релігії - Гетьманщина надавала обширні привілеї, таким чином намагалася схилити на свою сторону. Я гадаю, що в тих обставинах і в той час, це був досить логічний хід. Бо, що таке православна церква для 1648 рок? Не дарма поділ людей на свій і чужий відбувалася за конфесією. Церква була важливим елементом у пропаганді і вербуванні народних мас, втягнення їх в активне політичне життя.

Церква для Хмельницького це був прототип сучасного телебачення, хай і в своєму контексті часі і звичаїв. Тому було необхідно заручитися її підтримкою, до того ж православна церква і віряни були пригнічуваним слоєм населення. Тому в них назбирались сили і ненависть до свої кривдників, а очільники православної віри як керівник назначені Богом на Землі поведуть їх в боротьбу. Так наприклад, Гетьманський уряд закріплював за монастирями право на вилов риби, давав інші вольності і змогу вигідного промислу.

Мета статті. Об'єктом дослідження є діяльність релігійних конфесій та їх гуманітарного руху під час Революції. Предметом дослідження є діяльність конкретних установ і інституцій, процес і тип яким ті, чи інші конфесії проявляли себе на Майдані.

Метою дослідження є висвітлення діяльності різних релігійних конфесій; Розкриття значимості їх допомоги; Визначення мотивації, зацікавленості учасників; Проаналізувати впливи релігійних інституцій на події революції.

Хронологічні рамки охоплюють період з 21 листопада 2013 року до лютого 2014 року. Дані межі вибрані тому, що 21 листопада 2013 року були проведені перші акції протесту, які поклали початок Майдану. Лютий 2014 року є часом остаточного повалення злочинного режиму Януковича. Хоча маю наголосити, що після завершення претестів, релігійні конфесії продовжили свою активну діяльність, особливо це стало актуально в Російсько – Українській війні 2014 року і так далі.

Територіальні межі дослідження охоплюють Київ.

Дослідження базується в більшості на веб-джерелах, відео-матеріалах і працях «Майдан від першої особи» Тетяни Привалко, Тетяни Ковтунович; «Майдан. Свідчення. Київ, 2013-2014 роки» За ред. Л. Фінберга, У. Головач; «МАЙДАН І ЦЕРКВА Хроніка подій та експертна оцінка» редактор Филипович Л. О.

Виклад основного матеріалу. Варто окремо зупинитися на тому, як же так вийшло, що представники авраамічних релігій, в основі предстоятелі і очільники духовенства в більшості своїй були на стороні протестувальників. Чому бішопа, мулли, священники, патріархи виступали разом з людьми на майдані? Цьому є декілька причин. По-перше, Французька революція, реформації, секуляризації сильно ударили по ролі релігії в Європі. Концепція

влади, що йде від Бога, та помазаників утратила свою легітимність і актуальність. Сувереном тепер є народ, маса, що вибирає представників, котрі в свою чергу правлять від імені тих людей. Ця трансформація в якійсь мірі вплинула і на церкву, як інститут. Паства стала обирати вектор і якщо релігійна організація не хоче втратити її, то вона буде намагатися очолити своїх вірян. До всього іншого при можливості заробити соціальних кредитів та збільшити власну аудиторію релігійна організація в 21 столітті намагатиметься бути в тренді. Збільшення «правовірних» є наріжним каменем в найпоширеніших монотеїстичних вірах. Послідовний християнин зобов'язаний пропагувати ідеї Христа і вербувати нових людей. Інакше ж він не прикладає достатніх зусиль, має сумнів і не слідує дослівно Біблії. По-друге, при аналізі публічних звернень очільників найбільших конфесій одразу в очі кидається заклик про припинення кровопролиття і насильства. Ці заклики впливають з тих ідей, що містяться в догмах тих релігій. Я натякаю на славнозвісні заповіді, як «не убий» та інші моменти, що зустрічаються в фундаментальних текстах. По-третє, кожна з конфесій намагалася отримати для себе дивіденди матеріального характеру. Протестувальники демонстрували набагато більший потенціал у виконанні цих перспектив.

«Я стежу за тим, що відбувається у Києві в ці дні. Запевняю про свою близькість до народу України та молюся за жертв насильства, за їхніх родичів та поранених. Я закликаю всі сторони припинити насильство та розпочати пошук згоди та миру для країни»[15] - заявив Папа Римський Франциск в лютому місяці 2014 року виступаючи на площі. Представники УГКЦ заявили наступне: «Прошу всіх молитися, щоб Господь подав свою мудрість нашому суспільству загалом і кожному громадянину зокрема. Молімося, щоб Він не допустив до кайданів зла, але своїм миром і мудрістю звільнив наш народ від усього того, що його поневолює, а відтак простелив шлях у майбутнє.»[11] - звернувся із такими словами глава УГКЦ Блаженніший Святослав Шевчук; «Ми засуджуємо застосування невинного та бруталного насилля з боку правоохоронних органів проти мирних демонстрантів.»[11] – заявила Конференція Римо-Католицьких Єпископів України. Рада Євангельських Протестантських Церков України оголосила позицію, що: «Рада Євангельських Протестантських Церков України категорично засуджує факти насилля та особливої жорстокості по відношенню до учасників мирних акцій протесту тими представниками влади, які навпаки покликані захищати конституційні права громадян. Так само неприпустимим є організація і потурання провокаціям, спрямованих на радикалізацію громадських протестів та фізичних зіткнень.»[6]. Великою подією був «Марш мільйона», що відбувся 8 грудня 2013 року. На ньому була присутня велика кількість предстоятелів і єпископів, також брав участь Патріарх УПЦ КП Філарет[9]. 24 серпня 2014 року

Філарет у листі до Вселенського Патріарха писав наступне: «Українські Церкви та релігійні організації активно сприяли тому, щоб протест носив мирний характер, постійно закликали владу і протестувальників до діалогу, намагалися бути посередниками в цьому. Церква Московського Патріархату, яка на той час була черговою головною у Всеукраїнській Раді Церков і релігійних організацій, також була включена до цього процесу і відстоювала спільну позицію.» [16]. Завершуючи висвітлення ставлення Християнських церков, наведу ще Звернення так званого Патріарха Кирила. На диво офіційна позиція РПЦ була подібна до позицій інших деномінацій. 21 лютого 2014 оприлюднено наступне повідомлення: «Помолимося за упокій загиблих братів і сестер, за зцілення поранених і хворих, за упокорення запеклих сердець, за припинення розбрату і смуту в Україні, за те, щоб Господь послав усім нам дух любові, миру, прощення і братолюбства у Христі...» [14]. Отже, як можна побачити Предстоятелі і очільники найбільших українських християнських церков абсолютно точно виступають за припинення насильства та урегулювання конфліктної ситуації між урядом і мітингарями. Деякі конфесії проявляли себе більш активно у підтримці протестувальників, наприклад УГКЦ і УПЦ КП інколи надавали прихисток[19][13,с.3-4], харчі[3,с.9], займалися суспільно корисною роботою і загалом їхнє духовенство було більше представлене в середовищі Майдану. А от окремі «кадри» УПЦ МП і РПЦ потрапляли в об'єкти камер при службі і пропаганді на стороні силовиків і Антимайдану. Наприклад Алексій Єфімов був одним з найодіозніших пропагандистів і розпалювачів ненависті. Його промови і дії були сповнені ненависті і злоби[17]. Деякі інші представники УПЦ МП були більш стримані. В якійсь мірі зрозуміти клір даної деномінації можна через призму того, що їхня паства максимально неоднорідна, є прихожани в Західній Україні, а є в Криму. Це був важкий вибір до чийх сердець і умів звертатись, щоб отримати максимум ефективності. Але не треба забувати за те, що велику роль при виборі відігравало керівництво даної церкви її куратори з ФСБ і інших структур.

Мусульмани це інша досить значна Релігійна спільнота, що представлена в Україні. Вони теж активно брали участь в подіях 2013-2014 року. Муфті Саїд Ісмаїлов перебував на Майдані, проповідував. Заявляв, що український народ це не безправні істоти, що наших людей не можна гнівити[1]. Також висловлював тезис про те, що потрібні негайно припинити насильство, що влада повинна прислуховуватись до людей [18]. Українські мусульмани загалом виступали солідарно з іншими учасниками протесту, розділяли їхні погляди і віяння щодо змін в державі, покращенню життя[4]. Загалом можна сказати, що ця конфесія і її українськи відділ брали активну участь в протестній діяльності. Кооперувалися з іншими учасниками для того,

щоб досягти спільної мети. Найбільше мусульман було саме серед Кримських татар. На питання чому і навіщо мітингувати, у вірян були аргументи які давали їм необхідне підґрунтя того, що вони діють справедливо[12]. Є різні цитати і уривки текстів, що шануються серед мусульман. В них зокрема стверджується, що протест який відповідає всім нормам Шаріату є прийнятним для мусульманина. Основоположним аргументом для мусульман чому варто брати участь в Революції гідності, виступав чинник «справедливості». Коли хтось чинить не відповідно і притискає слабшого, той є творцем «зла».

«Українці дуже спокійні й доброзичливі люди, особливо під час змін, під час Майдану. Провокація може бути організована і спровокована, де і ким завгодно. Головне, щоб провокація не перетворилася на ланцюгову реакцію, і досвід трьох тижнів Майдану підтверджує, що більшість провокацій активісти Майдану гасять самі.» [7] – з такими словами 17 грудня 2013 року виступав Йосіф Зісельс. Також він заявляв, що розглядає ці часи як новий етап розвитку українського суспільства і покладає на те великі надії[2,с.383]. Асман Моше Реувен 18 березня 2014 року висловив наступну позицію: «Ситуація в Україні напружена. Я, як рабин і керівник великої громади, здійснюю молитви, щоб Всевишній послав мир і безпеку Україні, щоб не було війни, не було пролиття крові... До влади прийшов народ, я так розумію. Були більш "праві", більш "ліві", але це - народ... Я б хотів розділити: націоналісти і нацисти - дві різні речі... Антисемітизму в Україні, як такого, немає. Не треба мусувати єврейську чи антисемітську тему... Не треба думати, що хтось винен, не треба шукати ворогів... Потрібно шукати насамперед у собі...» [2,с.392]. Вже коли відбулися вибори президента, Головний рабин України привітав Петра Олексійовича Порошенка з обранням і побажав йому багатьох звершень на посаді. Це є яскравим жестом визнання досягнень Революції гідності і тієї влади, що була нею встановлена. «Те, що сталося за ці дні в Києві, — це явні дива місяця Адар, коли все перевертається на добро. Тепер ми зможемо по-справжньому відсвяткувати Пурім», - заявив Моше Реувен Асман 22 лютого 2014 року[8]. Отже можна визначити такі основні положення: по-перше, єврейська община ставилася до Майдану обережно, це було зумовлене тим, щоб не підставити своїх одновірців в інших країнах; по-друге, українське представництво і українські євреї на низовому рівні були активними учасниками протестів і мітингів; по-третє, ця община намагалася допомогти досягнути загальних революційних цілей, а також в перспективі отримати для себе певні бенефіції. Треба окрема наголосити, що на Майдані були єврейські «сотні». Велика кількість українських іудеїв допомагала вершити революцію. Безпосередньо робили вилазки і проводили розвідувальні операції. Один з таких громадян, а саме Натан Хазін, був співзасновником героїчного добровольчого формування

«Азов» [10]. В сучасній Україні всі знають про них і їх подвиги по захисту рідної землі. Видним діячем єврейської общини в ті дні був Віталій Портніков. Йому належить значна частина публікацій і дописів в яких він просуває ідею дружності і братерства, ідею того, що український народ він єдиний[5].

Висновки. Отже, підводячи підсумки можна стверджувати, що основні і найпоширеніші конфесії Україні займали нейтральну, або лояльну позицію щодо подій Майдану. Ніхто не бажав насильства і крові. Були великі сподівання на врегулювання конфлікту мирним шляхом. Коли ж ці надії було знищено, роль духовної підтримки своїх вірян стала надзвичайно важливою. Вона давала додаткову мотивацію і впевненість революціонерам. Також ці часи показали нам те, що хоч «віра» у людей не займає, як раніше основоположне місце в їхньому бутті, але має вплив на уми. Тобто релігію списувати з сторінок історії ще рано.

Література:

1. Winter on Fire: Ukraine's Fight for Freedom | Full Feature | Netflix. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=yzNxLzFfR5w&t=47s> (дата звернення: 28.02.2024).
2. АЛЕКСАНДР БУРАКОВСКИЙ Хроника эволюции «национальной идеи» Украины и евреи. 1987–2016 годы. Книга документальной публицистики. 2017. - 554с. URL: https://www.academia.edu/35684696/Хроника_эволюции_национальной_идеи_Украины_и_евреи_1987_2016_годы (дата звернення: 03.03.2024).
3. В.В. Чубарко, Роль церкви в подіях майдану: на матеріалах інтерв'ю. СОЦІОЛОГІЯ ISSN 2077-1800 ГРАНИ № 5 (121) травень 2015. С 6-11. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj6g97LgcH9AhUPiIsKHUSqDWAQFnoECA8QAQ&url=http%3A%2F%2Fwww.irbis-nbuv.gov.ua%2Fcgi-bin%2Ffirbis_nbuv%2Fcgiiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2FGrani_2015_5_3.pdf&usg=AOvVaw3c6N61RAoEwREEWkHtMrDb (дата звернення: 28.02.2024).
4. Від Майдану до АТО: як мусульмани захищають інтереси України? URL: <https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/vid-maydanu-do-ato-yak-musulmany-zahyshchayut-interesy-ukrayiny> (дата звернення: 28.02.2024).
5. Евреи и Майдан. URL: https://rus.lb.ua/news/2014/03/10/258803_evrei_maydan.html (дата звернення: 03.03.2024).
6. Звернення Ради Євангельських Протестантських Церков України до українського народу з приводу останніх суспільних подій. URL: <http://wolua.org/ua/zvernennya-repcu-2122013.html> (дата звернення: 26.02.2024).
7. Иосиф Зисельс: «За нашу и вашу свободу!» URL: <https://argumentua.com/stati/iosif-zisels-za-nashu-i-vashu-svobodu> (дата звернення: 03.03.2024).
8. КАК ГАЗЕТА НААРЕТЗ ПЕРЕВРАЛА УКРАИНСКОГО РАВВИНА. URL: <https://web.archive.org/web/20160303224047/http://sinagoga.kiev.ua/node/4479> (дата звернення: 03.03.2024).
9. Київ, «Революція гідності» («Євромайдан», листопад 2013 - лютий 2014). URL: <http://serg-klymenko.narod.ru/Kyiv/Kyiv.Euro.Meeting.htm> (дата звернення: 26.02.2024).
10. Командир еврейской сотни Майдана теперь спасает бойцов в зоне АТО. URL: <https://fakty.ua/ru/192310-komandir-evrejskoj-sotni-majdana-teper-spasaet-bojcov-v-zone-ato> (дата звернення: 03.03.2024).

11. МОЛИТВИ ЗА МИР І ЗЛАГОДУ В УКРАЇНІ. URL: <https://munkacs-diocese.org/ua/2013/12/12/molytvu-za-myr-i-zlagodu-v-ukrayini/> (дата звернення: 26.02.2024).

12. МУСУЛЬМАНИ І МАЙДАН. URL: <https://islam.in.ua/ua/tochka-zoru/musulmani-i-maydan> (дата звернення: 28.02.2024).

13. Наталія Мосюкова, Римо-католицька церква України під час революційних подій на Майдані та воєнних дій на сході України (2013–2016 рр.) // Історія релігії в Україні: Науковий щорічник 2017. Вип. 27. Частина 2 с. 539-547. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiYmPHT-cD9AhXSiYsKHSK4CT0QFnoECBEQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.religio.org.ua%2Findex.php%2Freligio%2Farticle%2Fdownload%2F114%2F111&usq=AOvVaw2VMYg18EIL0-_DqmLKVmZq (дата звернення: 28.02.2024).

14. Обращение Святейшего Патриарха Кирилла к полноте Русской Православной Церкви в связи с событиями на Украине. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3575247.html> (дата звернення: 26.02.2024).

15. Папа Римский помолился за погибших в Киеве. URL: <https://korrespondent.net/ukraine/politics/3307978-papa-rymskyi-pomolylsia-za-pohybshykh-v-kyeve> (дата звернення: 26.02.2024).

16. Письмо Патриарха Киевского Филарета Вселенскому Патриарху Варфоломею. URL: <https://web.archive.org/web/20150313212247/https://www.cerkva.info/ru/patrosplania/5375-lyst-patr-bartholomew.html> (дата звернення: 26.02.2024).

17. Революція Гідності: унікальні кадри з іншого боку барикад – пропаганда ФСБ і втеча можновладців. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=AuQoLsEZmRQ&t=343s> (дата звернення: 28.02.2024).

18. Українські мусульмани активно беруть участь у житті Майдану. URL: https://risu.ua/ukrajinski-musulmani-aktivno-berut-uchast-u-zhitti-maydanu_n66808 (дата звернення: 28.02.2024).

19. Як дзвонар Михайлівського собору врятував людей під час Майдану (ВІДЕО). URL: <https://shotam.info/yak-dzvonar-mykhaylivskoho-soboru-vriatuvav-liudey-pid-chas-maydanu-video/> (дата звернення: 26.02.2024).

References:

1. Winter on Fire: Ukraine's Fight for Freedom | Full Feature | Netflix. [www.youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=yzNxLzFfR5w&t=47s) Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=yzNxLzFfR5w&t=47s> [in English].

2. ALEKSANDR BURAKOVSKIJ Hronika jevoljucii «nacional'noj idei» Ukrainy i evrei. 1987–2016 gody. Kniga dokumental'noj publicistiki [ALEXANDER BURAKOVSKY Chronicle of the evolution of the "national idea" of Ukraine and the Jews. 1987–2016 years]. [www.academia.edu](https://www.academia.edu/35684696/Hronika_jevoljucii_nacional'noj_idei_Ukrainy_i_evrei_1987_2016_gody) Retrieved from https://www.academia.edu/35684696/Hronika_jevoljucii_nacional'noj_idei_Ukrainy_i_evrei_1987_2016_gody [in Ukrainian].

3. V.V. Chubarko, Rol' cerkvi v podijah majdanu: na materialah interv'ju. SOCIOLOGIJA ISSN 2077-1800 GRANI № 5 (121) traven' 2015 [The role of the church in the Maidan events: based on interview materials]. [www.google.com](https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj6g97LgcH9AhUPiIsKHUSqDWAQFn0ECA8QAQ&url=http%3A%2F%2Fwww.irbis-nbu.gov.ua%2Fcgi-bin%2Firis_nbu%2Fcgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2FGrani_2015_5_3.pdf&usq=AOvVaw3c6N61RAoEwREEWkHtMrDb) Retrieved from https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj6g97LgcH9AhUPiIsKHUSqDWAQFn0ECA8QAQ&url=http%3A%2F%2Fwww.irbis-nbu.gov.ua%2Fcgi-bin%2Firis_nbu%2Fcgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2FGrani_2015_5_3.pdf&usq=AOvVaw3c6N61RAoEwREEWkHtMrDb [in Ukrainian].

4. Vid Majdanu do ATO: jak musul'mani zahishhajut' interesi Ukraïni? [From the Maidan to the ATO: how do Muslims protect the interests of Ukraine?]. *hromadske.radio* Retrieved from <https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/vid-majdanu-do-ato-yak-musulmany-zahyshchayut-interesy-ukrayiny> [in Ukrainian].
5. Evrei i Majdan [Jews and Maidan]. Retrieved from https://rus.lb.ua/news/2014/03/10/258803_evrei_majdan.html [in Ukrainian].
6. Zvernennja Radi Ėvangel's'kih Protestants'kih Cerkov Ukraïni do ukraïns'kogo narodu z privodu ostannih suspil'nih podij [Address of the Council of Evangelical Protestant Churches of Ukraine to the Ukrainian people regarding recent social events]. *wolua.org* Retrieved from <http://wolua.org/ua/zvernennya-repcu-2122013.html> [in Ukrainian].
7. Iosif Zisel's: «Za nashu i vashu svobodu!» [Iosif Zisels: "For our freedom and yours!"]. *argumentua.com* Retrieved from <https://argumentua.com/stati/iosif-zisels-za-nashu-i-vashu-svobodu> [in Ukrainian].
8. KAK GAZETA HAARETZ PEREVRALA UKRAINSKOGO RAVVINA [HOW THE HAARETZ NEWSPAPER CONVERTED A UKRAINIAN RABBI]. *web.archive.org* Retrieved from <https://web.archive.org/web/20160303224047/http://sinagoga.kiev.ua/node/4479> [in Ukrainian].
9. Kiïv, «Revoljucija gidnosti» («Ėvromajdan», listopad 2013 - ljutij 2014) [Kyiv, "Revolution of Dignity" ("Euromaidan", November 2013 - February 2014)]. *serg-klymenko.narod.ru* Retrieved from <http://serg-klymenko.narod.ru/Kyiv/Kyiv.Euro.Meeting.htm> [in Ukrainian].
10. Komandir evrejskoj sotni Majdana teper' spasaet bojcov v zone ATO [The commander of the Jewish hundred of the Maidan is now rescuing fighters in the ATO zone]. *fakty.ua* Retrieved from <https://fakty.ua/ru/192310-komandir-evrejskoj-sotni-majdana-teper-spasaet-bojcov-v-zone-ato> [in Ukrainian].
11. MOLITVI ZA MIR I ZLAGODU V UKRAĖNI [PRAYERS FOR PEACE AND HARMONY IN UKRAINE]. *munkacs-diocese.org* Retrieved from <https://munkacs-diocese.org/ua/2013/12/12/molytvy-za-myr-i-zlagodu-v-ukrayini/> [in Ukrainian].
12. MUSUL"MANI I MAJDAN [MUSLIMS AND THE SQUARE]. *islam.in.ua* Retrieved from <https://islam.in.ua/ua/tochka-zoru/musulmani-i-majdan> [in Ukrainian].
13. Natalija Mosjukova, Rimo-katolic'ka cerkva Ukraïni pid chas revoljucijnih podij na Majdani ta voennih dij na shodi Ukraïni (2013–2016 rr.) [Nataliya Mosyukova, The Roman Catholic Church of Ukraine during the revolutionary events on the Maidan and hostilities in the east of Ukraine (2013–2016)]. *www.google.com* Retrieved from https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiYmPHT-cD9AhXSiYsKHSK4CT0QFnoECBEQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.religio.org.ua%2Findex.php%2Freligio%2Farticle%2Fdownload%2F114%2F111&usg=AOvVaw2VMYg18EIL0-_DqmLKVMzq [in Ukrainian].
14. Obrashhenie Svjatejshego Patriarha Kirilla k polnote Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi v svjazi s sobytijami na Ukraine [Appeal of His Holiness Patriarch Kirill to the fullness of the Russian Orthodox Church in connection with the events in Ukraine]. *www.patriarchia.ru* Retrieved from <http://www.patriarchia.ru/db/text/3575247.html> [in Ukrainian].
15. Papa Rimskij pomolilsja za pogibshih v Kieve [The Pope prayed for those killed in Kyiv]. *korrespondent.net* Retrieved from <https://korrespondent.net/ukraine/politics/3307978-papa-rymskyi-pomolylsia-za-pohybshykh-v-kyeve> [in Ukrainian].
16. Pis'mo Patriarha Kievskogo Filareta Vselenskomu Patriarhu Varfolomeju [Letter of Patriarch Philaret of Kyiv to Ecumenical Patriarch Bartholomew]. *web.archive.org* Retrieved from <https://web.archive.org/web/20150313212247/https://www.cerkva.info/ru/patrosplania/5375-lyst-patr-bartholomew.html> [in Ukrainian].

17. Revoljucija Gidnosti: unikal'ni kadri z inshogo boku barikad – propaganda FSB i vtecha mozhnovladciv [The Revolution of Dignity: unique footage from the other side of the barricades – FSB propaganda and the escape of those in power]. *www.youtube.com* Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=AuQoLsEZmRQ&t=343s> [in Ukrainian].

18. Ukraïns'ki musul'mani aktivno berut' uchast' u zhitti Majdanu [krainian Muslims actively participate in the life of the Maidan]. *risu.ua* Retrieved from https://risu.ua/ukrajinski-musulmani-aktivno-berut-uchast-u-zhitti-maydanu_n66808 [in Ukrainian].

19. Jak dzvonar Mihajlivs'kogo soboru vrjatuvav ljudej pid chas Majdanu (VIDEO) [How the bell ringer of St. Michael's Cathedral saved people during the Maidan (VIDEO)]. *shotam.info* Retrieved from <https://shotam.info/yak-dzvonar-mykhaylivskoho-soboru-vriatuvav-liudey-pid-chas-maydanu-video/> [in Ukrainian].

УДК 94+780.614.3](477)"17/18"

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1234-1243](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1234-1243)

Перепелюк Ольга Максимівна доктор філософії (Історія та археологія), доцент кафедри історії та етнології України, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Освіти, 6, м. Київ, 03037, тел.: (044) 248-03-82, <https://orcid.org/0000-0001-7261-5811>

БАНДУРНИЦТВО ЯК ВИД ЕЛІТАРНОЇ КУЛЬТУРИ У XVII – XVIII СТОЛІТТІ

Анотація. У статті здійснено огляд розвитку бандурного мистецтва XVII – XVIII століття, з виокремленням характерних рис, історичного впливу та соціокультурними процесами того часу. Аргументовано, що бандурництво виступає як яскравий приклад інструментальної музики та стає елементом елітарної культури.

Здійснено аналіз теоретичного та практичного значення музичного мистецтва зазначеного періоду, оскільки він характеризується інтенсивним розвитком музичної культури. Світська професійна вокальна та інструментальна музика, яка існувала в поміщицьких садибах і військових частинах, з XVII століття почала розвиватися і в містах.

Гетьмани та старшина приділяли велику увагу питанню виховання нових музичних кадрів. Це включало направлення обдарованої молоді на навчання, а також відкриття освітніх закладів. Серед найбільш відомих можна виділити Глухівську музичну школу, в якій здійснювали підготовку співців та бандуристів для придворної капели у Петербурзі. У статті є згадка про одного з її випускників – придворного бандуриста Г. Любистка.

Бандурництво у зазначений період стало не лише музичним явищем, але й важливим символом елітарної культури, що відображала дух та ідентичність українського народу. Бандуристи виступали як голоси свого часу, зберігаючи та передаючи неповторність української культурної спадщини через покоління.

Автор публікації, аналізуючи історико-культурні джерела і мистецтвознавчу літературу, зазначає, що у XVII – XVIII століттях, Україна була місцем багатшарової культурної палітри, яка відображалася у різноманітних аспектах життя та мистецтва. Однією з таких виразних форм культурного вираження було бандурництво, що стало не лише музичним феноменом, але й видом елітарної культури.

Ключові слова: музичне мистецтво, бандурництво, музичні інструменти, історія культури, козацтво, історія України.

Perepeliuk Olha Maksymivna PhD of History and Archaeology, Associate Professor of the Department of History and Ethnology of Ukraine, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Osvity St., 6, Kyiv, 03037, tel.: (044) 248-03-82, <https://orcid.org/0000-0001-7261-5811>

BANDURA ART AS A TYPE OF ELITE CULTURE IN THE 17th–18th CENTURIES

Abstract. The article reviews the development of bandura art in the 17th – 18th centuries, highlighting the characteristic features, historical influence and socio-cultural processes of that time. It has been argued that bandurnyk acts as a vivid example of instrumental music and becomes an element of elite culture.

An analysis of the theoretical and practical significance of the musical art of the specified period has been carried out, as it is characterized by the intensive development of musical culture. Secular professional vocal and instrumental music, which existed in landowner estates and military units, began to develop in cities from the 17th century.

Hetmans and elders paid great attention to the issue of educating new musical personnel. This included sending gifted youth to study, as well as opening educational institutions. Among the most famous, we can single out the Glukhiv School of Music, which trained singers and bandurists for the court chapel in Petersburg. The article mentions one of its graduates – the court bandurist H. Lyubistok.

In this period, bandurnykh became not only a musical phenomenon, but also an important symbol of elite culture that reflected the spirit and identity of the Ukrainian people. Bandurists acted as the voices of their time, preserving and transmitting the uniqueness of Ukrainian cultural heritage through the generations.

The author of the article, analyzing historical and cultural sources and art literature, notes that in the 17th – 18th centuries, Ukraine was a place of a multi-layered cultural palette, which was reflected in various aspects of life and art. One of such expressive forms of cultural expression was bandur, which became not only a musical phenomenon, but also a type of elite culture.

Keywords: musical art, bandura art, musical instruments, cultural history, Cossacks, history of Ukraine.

Постановка проблеми. У дослідницькій парадигмі сучасної історичної науки особливе місце займає аналіз культурних процесів, які відбувалися в

минулому та їхнє значення для формування ідентичності народів. Розвиток музичного мистецтва в Україні у XVII – XVIII століттях є вагомим аспектом культурної спадщини, що відображає широкий контекст соціокультурних змін в українському суспільстві та дозволяє глибше зрозуміти внутрішні та зовнішні імпульси, які спонукали цей розвиток. Музичне мистецтво цього періоду характеризувалося розмаїттям форм та жанрів, включаючи церковну музику, народні пісні, епічні думи та інструментальну музику: кобзарство, лірництво та бандурництво.

Визначення актуальності теми бандурництва як виду елітарної культури обумовлено потребою відновлення історичної справедливості та з'ясування місця та ролі української музики у соціально-історичному процесі. Важливість вивчення даної теми також обумовлена зростаючим інтересом до етномузикологічних досліджень, що висвітлюють взаємодію музичного мистецтва з іншими сферами культури. Бандурне мистецтво виступає як яскравий приклад автентичної музичної практики, яка відіграла значну роль в культурному житті періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз історико-культурних джерел і мистецтвознавчої літератури вказує на недостатність дослідження культурно-музичного життя України в цілому та бандурництва зокрема. Існує зростаюча потреба в науковому осмисленні ролі гетьмансько-старшинського середовища у розвитку музичної культури та освіти, що стимулює пошук історичної об'єктивності щодо його внеску.

Окремі аспекти теми знаходимо у працях з історії музики XVII – XVIII століть авторів Антоновича Д. [1], Перепелюк О. та Візер С. [2]. Про розвиток бандурного мистецтва в XVI – XVIII століттях писала дослідниця Клапчук В. [3]. Підготовку бандуристів у Глухівській музичній школі вивчали Бобечко О. і Бонис Л. [4], Підгорбунський М. [5], Зінків І. [6], Майбурова К. [7] та Белашов В. [8].

Важливим історичним джерелом, яке містить згадки про українських бандуристів при російському імператорському дворі стали щоденники генерального хорунжого Миколи Ханенка [9], [10], [11] та генерального підскарб'я Якова Марковича [12], [13], а також праця Горенко Л. [14], Лаврова Ф. [15] та Іванова В. [16].

З огляду на неповноту дослідження вказаної теми, актуальність подальшого вивчення музично-культурного життя XVII – XVIII століть є виправданою. Дана стаття покликана внести вклад у заповнення існуючих лакун в історії музичної освіти та культури того часу, акцентуючи увагу на бандурному мистецтві та ролі постатей бандуристів-виконавців при маєтках тогочасної еліти та імператорському дворі.

Мета статті – дослідити розвиток бандурного мистецтва як виду елітарної культури на українських територіях та його вплив на північні землі.

Виклад основного матеріалу. Козацька доба української історії є етапом, що характеризується інтенсифікацією духовного та національного відродження. Цей період маркує собою виняткову багатоаспектність в сферах громадсько-політичного розвитку та культурного самовираження, що демонструється в результатах естетичної інновації та реалізації високої мистецької продуктивності.

У XVII – XVIII століттях відбувається розвиток музичного мистецтва, який був тісно пов’язаний із впливом гетьмансько-старшинської верстви. Ця соціальна група, яка сформувала верхівку державно-адміністративного апарату козацької держави, мала значний вплив на стимулювання духовного потенціалу українського народу. Вагома роль гетьмансько-старшинської верстви у культурному житті відображається не тільки у підтримці та розвитку музичних традицій, але й у формуванні культурної політики того часу.

Переймаючи із Західної Європи найсучасніші тенденції в музиці, на українських теренах вони трансформувалися, набуваючи народних ознак та поширювалися методом культурної дипломатії на сусідні північні землі [1, с. 418].

Музичне мистецтво в цей період характеризувалося багатогранністю та розмаїттям жанрів. Воно охоплювало як народнопісенну творчість, так і більш вишукані форми музики, які були популярні у вищих шарах суспільства. Це був час, коли музика не тільки відтворювала історичні події та національний дух, але й служила засобом духовної експресії та соціального взаємозв’язку.

Важливим аспектом музичного життя XVII – XVIII століття було виконання музики на офіційних заходах, балах та прийомах, організованих гетьманами та старшиною. Музика служила не лише розважальним елементом, але й засобом політичного вираження та соціальної ідентифікації. Оркестри та капели, що виконували твори як національних, так і європейських композиторів, відображали високий культурний рівень та відкритість гетьмансько-старшинської верстви до культурних інновацій. Таким чином у музичному середовищі сформувалася елітарна культура [2, с. 1272].

Одним із різновидів елітарної світської музики було бандурництво. Музикантів, які досконало володіли цим музичним інструментом запрошували на роботу до панських маєтків, поміщицьких дворів, козацько-старшинських садиб та царського палацу. Дослідниця Клапчук В. зазначає, що вони мали фіксовану заробітну плату, не жебракували та досить часто жили саме на землях цих маєтків (Польща, Московія та ін.). Бандурництво мало два напрямки: професійний та аматорський, але головною відмінною ознакою залишалось те, що цей напрям існував окремо від кобзарства [3, с. 6].

У XVII – XVIII століттях у заможної еліти була поширеною практика утримувати при своїх маєтках хори та інструментальні колективи. Так, з історичних джерел стає вімо, що у володіннях Я. Марковича та М. Ханенка існувала практика використання таких традиційних інструментів як гуслі та бандура. Нерідко у гетьмансько-старшинському середовищі зустрічалися випадки про передачу музичних інструментів на інші території (про інструмент, якщо треба). Також варто зауважити, що власники маєтків могли відправити і музикантів. Цю інформацію знаходимо в записах М. Ханенка. Під час Сулацького походу 1726 року Я. Маркович приймає до себе виконавця-гусяря генерала Матюшкіна [9, с. 35], а також листом повідомляє батьків (в Ромнах) про прохання відправити бандуриста до астраханського губернатора А. Полинського [9, с. 43].

Маємо відомості про постаті власних бандуристів Я. Марковича, яких він відправив до Петербургу. У щоденнику досить часто згадується ім'я хлопчика-бандуриста Олексія, якого у 1723 році передав князю М. Голіцину [12, с. 171]. Пізніше Я. Маркович зустрів Олексія на службі у Давидова, ад'ютанта князя І. Барятинського. Ще один бандурист Я. Марковича – Кравчик Данилець, у 1742 році служив «при Несторі теж у Петербурзі» [13, с. 147]. Таким чином, робимо висновок про те, що досить багато бандуристів з гетьмансько-старшинського середовища потрапляли на службу в Московську державу.

У XVIII столітті зустрічаємо імені таких виконавців, як Г. Любисток, Т. Білоградський та О. Розум – рідний брат гетьмана Кирила Розумовського. Нашу увагу привернула постать Г. Любистка, який був не тільки бандуристом, але ще й обіймав керуючі посади при дворі Єлизавети Петрівни. Він народився приблизно 1706 року у Прилуках, Чернігівського полку. Потрапив до царського двору під час набору співаків та музикантів. Як зазначає Ф. Лавров, незрячий бандурист прожив тут близько 20 років, тобто з 1730 по 1749 роки. Він мав чудовий потужний голос та прекрасно володів грою на інструменті [15, с. 63].

Очевидно, Г. Любистку була не до душі служба при імператорському дворі: маємо відомості про численні втечі бандуриста. Так засумувавши за рідним краєм, він 15 грудня 1730 року полишає Московію та повертається на українську територію. Як зазначає Ф. Лавров, «Єлизавета Петрівна була вкрай збентежена втечею Любистка. Вона б'є на сполох, негайно видає один за одним укази про розшуки кобзаря та повернення його до царського палацу. Найсвятіший Синод також посилає укази в усі єпархії про заборону постриження Г. Любистка у ченці, якщо він з'явиться у будь-якому монастирі, і про повернення кобзаря до Москви. В указах перелічувалися ознаки втікача: середній зріст, сліпий, русяве волосся» [15, с. 63]. Як повідомляється в

документі: «через якийсь час бандурист був затриманий в Києво-Печерській Лаврі, а 10 лютого 1731 року під вартою доставлений до Москви» [17, с. 796]

На жаль, в історичних джерелах (придвірцевих журналах та архівних справах) не збереглося детальної інформації про життя і бандурну творчість Г. Любистка. Маємо лише згадку в публікації В. Іванова, про вінчання «півчих государевих» Г. Любистка в Петербурзі (1742 року) та Г. Головні в Глухові (1743 року) [9, с. 23]. Окрім того, в щоденнику М. Ханенка подаються біографічні дані про бандуриста: у 1743 році здобув дворянський титул [10, с. 405], у 1748 році – нагороджений полковничим рангом [11, с. 307], 1749 року – придбав маєтності у полковника Лубенського полку В. Савича [10, с. 405]. Схоже, що бандурна справа при дворі приносила Г. Любистку чималий прибуток, вочевидь кошти та посади були лише невдалою спробою підкупити музиканта та стримати його від втечі. У 1749 році Г. Любисток покинув царський двір. Однак відсутні відомості про те, чи продовжив він бандурну справу.

Варто відмітити, що царські вельможі завжди привертали особливу увагу до української пісні, співаків, кобзарів та бандуристів. Хоч і не збереглися імена багатьох виконавців, проте практика наймання на службу музикантів забезпечувала неабиякий престиж серед інших громадських та державних діячів.

Одним із найпомітніших осередків музичної освіти на теренах України у XVIII столітті була Глухівська музична школа стала. Тут навчали і бандурному мистецтву [4, с. 103]. Заснована на перетині культурних впливів різних європейських традицій, школа сприяла становленню музичної культури регіону і всієї козацької держави, що існувала у ті часи між 1654 і 1764 роками. Спеціалізація на викладанні бандури та інших народних інструментів відіграла важливу роль у збереженні та розвитку українських музичних традицій. Завдяки високому рівню навчання, Глухівська музична школа випускала музикантів, які володіли не тільки майстерністю гри на бандурі, але й мали глибокі знання в області композиції, теорії музики та вокального виконання. Ці фахівці часто ставали важливими фігурами у музичному житті не тільки на місцевому рівні, а й за його межами, вносячи вклад у розвиток професійної музики [5, с. 170].

У 1730-х роках Глухівська школа пережила особливий сплеск діяльності, залучаючи студентів з різних регіонів країни та з-за кордону. Методи навчання, що базувалися на кращих європейських педагогічних практиках того часу, сприяли формуванню висококваліфікованого музичного прошарку, здатного відповідати високим вимогам гетьмансько-старшинської еліти, яка була головним покровителем цієї освітньої інституції. У рамках Глухівської музичної школи, підвищення рівня майстерності виконання на

бандурі та інших народних інструментах стало можливим завдяки впровадженню систематизованого курсу навчання, який включав теорію музики, основи гармонії, а також вокальну та інструментальну практику. Навчальна програма була спрямована не лише на технічні аспекти гри на інструменті, а й на вивчення ширшого культурного контексту, у якому бандура використовувалася як засіб музичного вираження [6, с. 27].

Значне місце в репертуарі Глухівської музичної школи займали твори, що відображали національний дух та історичну спадщину, у тому числі численні думи та історичні пісні, які не тільки були засобом музичного вираження, але й носіями пам'яті про минуле [7, с. 126].

Бандурні класи Глухівської школи були орієнтовані на засвоєння учнями традиційних жанрів, включаючи тонкощі виконавської інтерпретації, що дозволяло студентам глибше зрозуміти і передати емоційний зміст та історичну значущість музичних творів. Освітній процес у Глухівській музичній школі також включав навчання композиції та аранжування, що давало можливість студентам не просто виконувати існуючі бандурні твори, а й створювати власні композиції, сприяючи розвитку бандурного мистецтва як живого та еволюціонуючого жанру.

Важливою особливістю Глухівської музичної школи було її зв'язок із ширшими культурними процесами, що відбувалися в Україні та на Заході Європі. Школа була відкритою до новітніх музичних течій, і студенти мали можливість ознайомитися з європейськими музичними стилями, що збагачувало їхнє розуміння музики та розширювало можливості творчої самореалізації [8, с. 115].

У контексті Глухівської музичної школи, бандурне мистецтво стало не тільки символом національної культурної самобутності, але й засобом міжкультурного діалогу, який сприяв збереженню та популяризації української музичної спадщини.

Основним завданням Глухівської школи була підготовка кваліфікованих музикантів для царського двору в Петербурзі. Наприклад, Дмитро Бортнянський очолив придворну капелу та приніс епоху класицизму в музичне середовище всієї Російської імперії.

Висновки. У XVII – XVIII століттях відбувається інтенсивний розвиток музичної культури в Україні, що характеризувався гармонійним поєднанням національних традицій та європейських впливів. Гетьмансько-старшинська еліта зіграла ключову роль у підтримці та розвитку музичного мистецтва, що відобразилося у створенні музичних шкіл, підтримці оркестрів та капел, а також у меценатстві видатних музикантів та композиторів.

Бандурне мистецтво в цей період служило не тільки засобом збереження історичної пам'яті та культурних традицій, але й відіграло важливу роль у

формуванні музичного смаку та естетичних уподобань українського суспільства. Це відображається не лише в народному, але й в елітарному музичному середовищі, демонструючи всебічний вплив українського бандурного мистецтва на розвиток культури сусідніх земель.

Бандура – це струнний музичний інструмент, який займає важливе місце у традиційній українській музичній культурі. У XVI столітті вже відомо про використання бандури на українських територіях, проте саме у XVII – XVIII століттях вона набула особливого значення як символ української ідентичності та культурного самовизначення.

Доба барокового мистецтва в Україні знаменна розвитком придворного музичного мистецтва. У цей період розгортають свою діяльність магнатські придворні оркестри і капели.

Значна увага приділялась музичній освіті як підготовці кваліфікованих кадрів. Школа співу та інструментальної музики була відкрита у гетьманській столиці Глухові за розпорядженням царського уряду в 30-х роках XVIII століття з метою навчання обдарованих дітей для служби в придворній капелі. Окрім співу тут навчали скрипалів, гусярів, бандуристів. Одним із найвідоміших бандуристів, який служив при Російському імператорському дворі був Г. Любисток.

Література:

1. Антонович. Д. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська. Київ: Либідь, 1993. 592 с.
2. Перепелюк О., Візер С. Особливості формування української музики епохи Бароко. *Вісник науки та освіти*. 2024. №3(21). С. 1268 – 1279.
3. Клапчук В. Розвиток бандурного мистецтва в XVI–XVIII століттях. *Сіверянський літопис*. 2021. № 5. С. 5–10.
4. Бобченко О., Бонис Л. Українські народні думи в супроводі кобзи-бандури як джерело музично-естетичного виховання підростаючого покоління. *Молодь і ринок*. 2019. № 8 (175). С. 100 – 105.
5. Підгорбунський М. Кобзарі та бандуристи в Україні. *Київська старовина*. 2003. № 4. С. 170–175.
6. Зінків І. Бандура як історичний феномен: монографія. Київ: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського, 2013. 448 с.
7. Майбурова К. Глухівська школа півчих XVIII ст. та роль у розвитку музичного професіоналізму на Україні та в Росії. *Українське музикознавство*. 1971. Вип. 6. Київ: Музична Україна, С. 126 – 136.
8. Белашов В. Глухів – столиця Гетьманщини (До «Глухівського періоду» історії України (1708–1782 рр.). Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. 220 с.
9. Ханенко Н. Дневник генерального хорунжего Николая Ханенко 1727 – 1753 гг. / Изд. Ал. Лазаревского. *Киевская старина (прил.)*. 1884. № 5. Отдельный оттиск. К., 1886. 524 с.
10. Ханенко Н. Дневник генерального хорунжего Николая Ханенко 1727 – 1753 гг. / Изд. Ал. Лазаревского. *Киевская старина (прил.)* 1885. № 4. Отдельный оттиск. К., 1886. 524 с.

11. Ханенко Н. Дневник генерального хорунжего Николая Ханенко 1727 – 1753 гг. / Изд. Ал. Лазаревского. *Киевская старина (прил.)*. 1886. № 10. Отдельный оттиск. К., 1886. 524 с.
12. Маркович Я. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717 – 1767 гг.): в 3 ч. / под ред. Ал. Лазаревского. Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1893 – 1897. Ч. 1 : 1717-1725 гг. 1893. XVI, II. 329 с.
13. Маркович Я. Дневник Якова Марковича. Київ; Львів: В. Модзалевський Накладом НТШ. Т. 4: 1735 – 1740 роки. 1913. VIII, 385 с.
14. Горенко Л. Щоденники Я. Марковича та М. Ханенка як джерело вивчення музичного побуту гетьмансько-старшинського середовища першої половини XVIII ст. на Україні. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 1996. Вип. 3. С. 58 – 67.
15. Лавров Ф. Кобзарі: Нариси з історії кобзарства України. К.: Мистецтво, 1980. 254 с.
16. Іванов В. Дмитро Бортнянський. Київ: Муз. Україна. 1980. 142 с.
17. Описание документов и дел, хранящихся в Архиве Святейшего Правительственного Синода. СПб, Т. X. 1901. 1378 с.

References:

1. Antonovych, D. (1993). *Ukrainska kultura [Ukrainian culture]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
2. Perepeliuk, O., Vizer, S. (2024). Osoblyvosti formuvannia ukrainskoi muzyky epokhy Baroko [Peculiarities of the Formation of Ukrainian Music of the Baroque Era]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education*, 3(21), 1268 – 1279. doi.org/10.52058/2786-6165-2024-3(21)-1268-1279 [in Ukrainian].
3. Klapchuk, V. (2021). Rozvytok bandurnoho mystetstva v XVI – XVIII stolittiakh [Development of Bandura Art in the XVI–XVIII centuries]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5, 5–10. DOI:10.5281/zenodo.5734002. [in Ukrainian].
4. Bobechko, O., (2019). Ukrainski narodni dumy v suprovodi kobzy-bandury yak dzherelo muzychno-estetychnoho vykhovannia pidrostaiuchoho pokolinnia. [Ukrainian Folk Dumas Accompanied By Kobza-Bandura As A Source Of musical And Aesthetic Education Of The Upcoming Generation]. *Molod i rynek – Youth & market*, 8 (175), 103 [in Ukrainian].
5. Pidhorbunskyi, M. (2003). Kobzari ta bandurysty v Ukraini. [Kobzars and bandura players in Ukraine]. *Kyivska starovyna – Kyiv antiquity*. 4, 170 – 175 [in Ukrainian].
6. Zinkiv, I. (2013). Bandura yak istorychnyi fenomen. [Bandura as a historical phenomenon]. Kyiv: IMFE im. M.T. Rylskoho [in Ukrainian].
7. Maiburova, K. (1971). Hlukhivska shkola pivchychk 18th st. ta rol u rozvytku muzychnoho profesionalizmu na Ukraini ta v Rosii. [The Hlukhiv School of Singers of the 18th Century and its Role in the Development of Musical Professionalism in Ukraine and Russia]. *Ukrainske muzykoznavstvo – Ukrainian musicology*. 6. Kyiv: Muzychna Ukraina, 126 – 136 [in Ukrainian].
8. Bielashov, V. (2005). Hlukhiv – stolytsia Hetmanshchyny (Do «Hlukhivskoho periodu» istorii Ukrainy (1708–1782 rr.) [Hlukhiv – the capital of the Hetmanate (To the «Hlukhiv period» of Ukrainian history (1708-1782)]. Hlukhiv: RVV HDPU, 220 [in Ukrainian].
9. Khanenko, N. (1884). Dnevnik generalnogo khorunzhego Nikolaya Khanenko 1727 – 1753 gg. [Diary of General Cornet Nikolai Khanenko 1727 - 1753.]. *Kievskaya starina – Kyiv antiquity*, 5. 524 [in Russian].
10. Khanenko, N. (1885). Dnevnik generalnogo khorunzhego Nikolaya Khanenko 1727 – 1753 gg. [Diary of General Cornet Nikolai Khanenko 1727 - 1753.]. *Kievskaya starina – Kyiv antiquity*, 4. 524 [in Russian].

11. Khanenko, N. (1886). Dnevnik generalnogo khorunzhego Nikolaya Khanenko 1727 – 1753 gg. [Diary of General Cornet Nikolai Khanenko 1727 - 1753.]. *Kievskaya starina – Kyiv antiquity*, 10. 524 [in Russian].
12. Markovich, Y (1893). Dnevnik generalnogo podskarbiya Yakova Markovicha (1717 – 1767 gg.) [Diary of General Treasurer Yakov Markovich (1717 – 1767)]. Part 1. Kiev: Tip. G. T. Korchak-Novitskogo [in Russian].
13. Markovich, Y (1913). Dnevnik Yakova Markovicha (1735 – 1740 gg.) [Yakov Markovich Diary (1735 – 1740)]. Part 8. Lviv: V. Modzalevskiyi [in Russian].
14. Horenko L. (1996). Shchodennyky Ya. Markovycha ta M. Khanenka yak dzherelo vyvchennia muzychnoho pobutu hetmansko-starshynskoho seredovyshecha pershoi polovyny XVIII st. na Ukraini [The diaries of Ya. Markovych and M. Khanenko as a source of studying the musical life of the hetman-elderly environment of the first half of the 18th century in Ukraine]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and book heritage of Ukraine*. 3. 58 – 67 [in Ukrainian].
15. Lavrov, F. (1980). Kobzari: Narysy z istorii kobzarstva Ukrainy [Kobzari: Essays on the history of kobzari in Ukraine]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
16. Ivanov, V. (1980). Dmytro Bortnianskyi [Dmytro Bortnianskyi]. Kyiv: Muz. Ukraina [in Ukrainian].
17. Opisanie dokumentov i del, khranyashchikhsya v Arkhive Svyateishego Pravitelstvennogo Sinoda [Description of documents and files stored in the Archives of the Holy Government Synod]. SPb, T. Kh. 1901. 1378 [in Russian].

УДК 378.4 (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1244-1258](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1244-1258)

Райківський Ігор Ярославович доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України і методики викладання історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, ауд. 601 (ГК), м.Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0003-2218-9556>

Сухий Олексій Миколайович доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1 к. 332, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-0631-0910>

ІВАН ПУЛЮЙ: РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНИ ТА СВІТУ

Анотація. Стаття висвітлює життя та спадщину видатного українського вченого Івана Пулюя, який залишив неоціненний внесок у розвиток природничих і стислих наук. Наукова діяльність І. Пулюя, що розпочалася з 1874 року, була надзвичайно плідною, привертаючи увагу вчених по всій Європі. В праці описуються його значні досягнення і винаходи. Зацікавлення Пулюя не обмежувалось лише наукою; він також був активним громадським діячем, що відстоював права українського народу, зокрема у сфері освіти та мови.

Підкреслює значення роботи Пулюя не тільки як перекладача, а й як активного учасника культурного та наукового життя, засновника Наукового товариства імені Шевченка, який вбачав у публікації україномовних перекладів важливий засіб для підвищення інтересу українців до власної мови та культури, а також можливість представити Україну на міжнародній арені. Також аналізуються сучасні виклики для науково-популярних видань в Україні та важливість підтримки наукового контенту українською мовою. Доведено, як зусилля окремих осіб, на кшталт І. Пулюя, можуть сприяти великим змінам у розвитку освіти та науки, наголошуючи на актуальності його підходів у сучасних умовах.

Проаналізовано досягнення І. Пулюя в області рентгенівських променів, радіометрії та досліджень фізичних властивостей газів і парів. Аналізуються ключові роботи Пулюя, які виокремлюють його внесок у розуміння виникнення та фотографічної дії рентгенівських променів, а також його передбачення щодо їхнього потенціалу в медицині. Зокрема, акцентується на

експериментальній роботі з фосфоресцентною лампою власного виготовлення та гіпотезі про природу рентгенівських променів як явище ефіру. Також обговорюється дослідження Пулюя про внутрішнє тертя парів різних речовин та сумішей газів, зокрема залежність коефіцієнта внутрішнього тертя парів етеру від абсолютної температури та вплив молекулярної ваги на коефіцієнт тертя газових сумішей. Ці відкриття підкреслюють значний внесок Пулюя у фізику газів і розширення знань про їх властивості.

Ключові слова: історія науки, Галичина, науково-освітній простір, природничі науки, стислі науки, українська мова.

Raikivskiy Ihor Yaroslavovych Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenka St., 57, room 601 (Main Building), Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0003-2218-9556>

Suchyj Oleksij Mykolayovych Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Modern History of Ukraine named after Mykhailo Hrushevskiy, Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska St., 1 bldg. 332, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-0631-0910>

IVAN PULUJ: THE ROLE AND SIGNIFICANCE IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF UKRAINE AND THE WORLD

Abstract. The article highlights the life and legacy of the outstanding Ukrainian scientist Ivan Puluj, who made an invaluable contribution to the development of natural and condensed sciences. Ivan Puluj's scientific activity, which began in 1874, was exceptionally fruitful, attracting the attention of scholars across Europe. The work describes his significant achievements and inventions. Puluj's interests were not limited to science; he was also an active public figure advocating for the rights of the Ukrainian people, particularly in education and language.

The importance of Puluj's work as not only a translator but also an active participant in the cultural and scientific life, the founder of the Shevchenko Scientific Society, is underscored. He saw the publication of Ukrainian-language translations as a crucial means to increase Ukrainians' interest in their own language and culture, as well as an opportunity to present Ukraine on the international stage. The article also analyzes contemporary challenges for popular science publications in Ukraine and the importance of supporting scientific content in Ukrainian. It is demonstrated how the efforts of individuals like I. Puluj can contribute to significant changes in the development of education and science, emphasizing the relevance of his approaches in modern conditions.

Puluj's achievements in the field of X-rays, radiometry, and research into the physical properties of gases and vapors are analyzed. Key works of Puluj that highlight his contribution to understanding the generation and photographic action of X-rays, as well as his predictions regarding their potential in medicine, are discussed. Particular attention is given to his experimental work with a homemade phosphorescent lamp and the hypothesis about the nature of X-rays as an ether phenomenon. Puluj's research on the internal friction of vapors of different substances and gas mixtures, particularly the dependency of the coefficient of internal friction of ether vapors on absolute temperature and the impact of molecular weight on the friction coefficient of gas mixtures, is also discussed. These discoveries underscore Puluj's significant contribution to the physics of gases and the expansion of knowledge about their properties.

Keywords: history of science, Galicia, scientific-educational space, natural sciences, condensed sciences, Ukrainian language.

Постановка проблеми полягає у вивченні і висвітленні життєвого шляху та спадщини видатного українського вченого, чий дослідження та досягнення суттєво вплинули на розвиток природничих і стислих наук. Його невтомна праця та інноваційний підхід до наукових досліджень в галузі рентгенівських променів, радіометрії, а також дослідження фізичних властивостей газів і парів, відкрили нові перспективи для подальших досліджень. Крім того, активна громадська позиція Пулюя та його внесок у розвиток української мови та культури, зокрема через роботу в Науковому товаристві імені Шевченка та створення наукової термінології, підкреслюють його значення як вченого та громадського діяча. Зв'язок цієї проблеми з важливими науковими чи практичними завданнями полягає у підтримці та розвитку наукового контенту українською мовою, забезпеченні доступу до наукових відкриттів для ширшого кола дослідників, а також у сприянні інтеграції української науки в міжнародний науковий простір. Враховуючи сучасні виклики, зокрема необхідність поширення наукових знань та підтримки наукових досліджень, вивчення життя та робіт таких вчених, як Іван Пулюй, може слугувати натхненням для майбутніх поколінь учених та сприяти розвитку наукових досліджень в Україні та за її межами. На порозі нового століття, коли світ стояв на межі технологічних та культурних змін, Іван Пулюй, визначний український вчений, відігравав ключову роль у формуванні наукової думки та культурного розвитку України. Ця стаття має на меті розкрити багатогранність діяльності, яка охоплює створення української наукової термінології, ретельну роботу над перекладами важливих творів, та його внесок у розвиток української культури та освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених Івану Пулюю, виявляє інтенсивну працю дослідників над вивченням його життя та наукової

спадщини. Зокрема, значний внесок у розуміння життя та діяльності Пулюя зробили Р. Цегельського "Др. Іван Пулюй як науковий дослідник", а також Гайда Р. і Пляцко Р. у нарисі "Іван Пулюй. 1845–1918: Життєписно-бібліографічний нарис". Ці роботи подають детальний огляд життя вченого, його наукових досягнень та впливу на розвиток науки. Окрім цього, стаття І. Шаров у своїй книзі "Пулюй Іван Павлович: 100 видатних імен України" висвітлює його роль у науковому дослідженні, підкреслюючи значення його робіт у десятиліття після його смерті.

Мета статті полягає у всебічному вивченні та аналізі життєвого шляху, наукової діяльності та громадської роботи Івана Пулюя, українського вченого, педагога і громадського діяча, який зробив значний внесок у розвиток природничих та стислих наук на зламі XIX-XX століть. Стаття покликана висвітлити роль Пулюя у формуванні наукової думки, його досягнення в області дослідження рентгенівських променів, радіометрії, фізичних властивостей газів і парів, а також внесок у розвиток української мови та культури. Особливу увагу приділено його діяльності в Науковому товаристві імені Шевченка та зусиллям щодо створення наукової термінології українською мовою. Метою статті є також підкреслення важливості наукових відкриттів Пулюя для сучасної науки, освіти та культури, а також їх значення для підтримки та розвитку наукового контенту українською мовою. Через призму життєпису та діяльності Івана Пулюя, стаття має на меті надихнути майбутні покоління учених та дослідників на нові відкриття та зміцнити зв'язок між історією української науки та сучасними науковими дослідженнями.

Виклад основного матеріалу. Пулюй, визнаючи значення мови як фундаменту національної ідентичності та засобу наукового пізнання, звертався до сучасників із закликами до співпраці у важливій справі створення української наукової термінології. Приєднання Пулюя до Наукового товариства ім. Шевченка стало визнанням його внеску у розвиток української науки та культури. Його ініціатива щодо створення великого словника підкреслює стратегічний підхід до наукової роботи, що мала на меті не лише задовольнити потреби сучасників, але й слугувати майбутнім поколінням.

Робота, що охоплює вивчення рентгенівських променів, внесок у розробку радіометрів, дослідження фізичних властивостей газів і парів, та піонерські розробки в області освітлювальної техніки, заслуговує на детальний аналіз та високу оцінку. Через свої праці, Пулюй не лише відкрив нові горизонти для наукових досліджень, а й заклав основи для майбутніх технологій, які сьогодні вважаються невід'ємною частиною сучасної науки та медицини. Робота розкриває передбачливість та інноваційний підхід, який дозволив йому вийти за межі наукових знань свого часу та зробити відкриття,

що продовжують впливати на науковий світ. Окрім технічного аналізу наукових досягнень Пулюя, стаття також прагне висвітлити його роль як освітнього діяча, що сприяв популяризації наукових знань серед широких верств населення та зробив значний вклад у розвиток науково-освітнього простору українців. Через призму його робіт ми зможемо краще зрозуміти, як особистісні якості вченого, його непохитна віра у науку та невтомна праця відкривають нові шляхи для розвитку суспільства і культури.

2 лютого 1845 року у Гримаїлові, що на Галичині, світ побачив Івана Пулюя, сина заможного міського голови, який обіймав свою посаду з 1861 по 1865 рік [1]. Його освітній шлях пролягав через тернопільську гімназію, де він успішно завершив навчання у 1865 році. В період Польського національного відродження в 1863 році, Пулюй ініціював створення у Тернополі спільноти з Володимиром Ганкевичем та іншими однодумцями, метою якої було поглиблення знань про українську історію та культуру та підтримка журналу "Мета". Завершивши гімназію, Пулюй продовжив освіту у Віденському університеті, де, окрім теології, захоплювався математикою, фізикою та астрономією. Його студентські роки ознаменувалися заснуванням товариства українських богословів та ініціативою створення "Січі" у 1868 році. У відповідь на москвофільські настрої, які домінували у Галичині та принижували українську мову та культуру, Пулюй вклав чимало зусиль у переклад геометрії та створення молитовника українською мовою. Ці дії стали його внеском у зміцнення української національної ідентичності та культурного відродження [2].

У 1876 році Іван Пулюй успішно захистив докторську дисертацію на тему "Вплив температури на внутрішнє тертя газів", завдяки чому отримав науковий ступінь доктора фізики від Університету Страсбурга. Після повернення до Відня в період з 1876 по 1883 роки він виконував обов'язки асистента та приват-доцента на кафедрі Віденського університету [3].

Після електротехнічної виставки у Відні в 1883 році інновації Пулюя привернули широку увагу, що призвело до пропозиції від відомого промисловця Верндла, власника популярної в Європі компанії, перебраться до міста Штайра в Австрії. Так, у 1883-1884 роках Пулюй виступав як консультант та керівник на фабриці освітлювальних ламп, розроблених ним самим, де він сприяв успіху електротехнічної виставки в Штайрі влітку 1884 року. Визнання його досягнень швидко набуло урядового рівня, і за запрошенням Міністерства освіти Австро-Угорщини, вже восени того ж року Пулюй зайняв посаду професора експериментальної і технічної фізики у Німецькій вищій технічній школі в Празі. Там він не тільки викладав фізику, а й проводив окремий курс з електротехніки, розробляючи детальний план наукових досліджень для Празької політехніки [4].

У роки 1880-1882 його значні праці, присвячені вивченню катодних променів, були опубліковані в "Записках Віденської академії наук" та викликали значний інтерес серед наукової спільноти.

Присвятив себе викладацькій діяльності у Віденському університеті, а з 1884 року — викладав у Празькому політехнічному інституті, де також обіймав посаду ректора. Його наукові інтереси охоплювали молекулярну фізику та електротехніку, включаючи дослідження електричних розрядів в газах і дослідження рентгенівських променів [4]. Він був нагороджений на Всесвітній виставці в Парижі за свій прилад для вивчення механічного еквіваленту тепла, а його роботи з холодного світіння отримали визнання на виставці в Штатері. Він також зробив значний внесок у розвиток електротехнічної освіти, будівництво електростанцій та був автором багатьох наукових та науково-популярних праць. У 1888-1889 навчальному році Пулюя було обрано ректором цього навчального закладу, а в 1890 році він став деканом машинобудівного факультету.

Монографія Пулюя, що зосереджена на дослідженнях катодних променів, у 1889 році була опублікована Лондонським фізичним товариством англійською мовою як частина серії "Physical Memoirs", що представляє ключові наукові досягнення, виконані за межами Великобританії. Роботи Пулюя з катодних променів відіграли вирішальну роль у здійсненні подальших відкриттів у сфері класичної фізики, зокрема виявлення рентгенівських променів у 1896 році та електрона у 1897 році. Його внесок у фізичні науки кінця 19 століття отримав широке визнання та відображений у фундаментальних працях, де ім'я Пулюя внесено до "Зали слави" поруч із іншими видатними діячами фізики [3].

В останні десятиліття 19 століття, спостерігалось зростання опору проти москвофільії серед української спільноти, яке негативно впливало на освітню сферу та культурне середовище. Важливу роль у цьому процесі відіграли літературні твори Тараса Шевченка та активність культурних організацій, що сприяли розповсюдженню ідей національного відродження. Іван Пулюй, відомий вчений і громадський діяч, став одним із ключових фігур у цьому русі, зокрема через його зусилля у збереженні та розвитку української мови. Співпраця Пулюя з Пантелеймоном Кулішем, визначним представником літературного руху, спрямовувалася на переклад священних текстів українською мовою. Після зустрічі з Кулішем у 1869 році, Пулюй розробив молитовник для українських солдатів, що був виданий у Відні. Проте ця ініціатива зіткнулася з опором з боку консервативних релігійних кіл, які намагалися заборонити та навіть знищити рукопис.

Незважаючи на ці перешкоди, Пулюй не припиняв свою діяльність і опублікував оновлений молитовник за власні кошти. Його непохитна

відданість українській культурі та мові, а також активна участь у суспільному житті, віддзеркалюють глибоке зобов'язання перед ідеєю національного самовизначення і відродження України.

Іван Пулюй пішов з життя у січні 1918 року, залишивши після себе вдову та п'ятьох дітей. Його шлюб тривав з 1884 року. Різнобічний досвід, набутий Пулюєм протягом життя, значно вплинув на його наукові досягнення. У 1870-х роках, на початку своєї кар'єри, він працював у фізичних лабораторіях професорів Лянга у Відні та Кундта у Штрасбурзі, досліджуючи питання, пов'язані з теорією газів, що була вельми популярною на той час. Окрім того, Пулюй викладав кінетичну теорію газів і термодинаміку у Віденському університеті, акцентуючи на дослідженнях внутрішнього тертя газів, їх сумішей та дифузії пар.

Видатний науковець у галузі фізики та електротехніки, Іван Пулюй, зіграв ключову роль у одному з найбільш значних відкриттів людства – розробці "X"-променів, і він створив перші якісні зображення, використовуючи цю технологію. Вчений здійснював свої дослідження "X"-променів, використовуючи спеціально розроблені ним вакуумні трубки. Він також приділяв увагу питанням молекулярної фізики, а також дослідженню властивостей та суті катодних променів. І. Пулюй був одним з перших, хто повторив експерименти Вільгельма Рентгена з використанням рентгенівських променів, але зробив це незалежно та розробив власний метод генерації цих променів, який був більш ефективним. Його робота допомогла покласти основу для медичного застосування рентгенівських променів. Пулюй розробив декілька винаходів, пов'язаних з електротехнікою, включаючи поліпшення для електричних ламп та генераторів. Він також займався дослідженнями в області електромагнетизму, що сприяло розвитку цієї галузі.

У 1884 році Іван Пулюй увійшов у шлюб з Катериною-Йосифою-Марією Стозіцькою, студенткою Віденського університету. Церемонія вінчання відбулася в греко-католицькому храмі святої Варвари у Відні. У їхній родині народилося шестеро дітей: три дочки – Наталка, Ольга та Марія, та троє синів – Олександр, Юрій і Павло, які обрали собі різні життєві та професійні шляхи. З огляду на відсутність українських навчальних закладів у Празі, Пулюй під час літніх місяців організовував навчання української мови для своїх дітей, залучаючи до цього вчителів з України та розміщуючи оголошення в львівській газеті «Діло». Після смерті Пулюя двоє його синів, Павло і Юрій, продовжили навчання у Львові, українській гімназії. Олександр, найстарший син, у віці сімнадцяти років долучився до Січових стрільців і воював у складі Української галицької армії до 1920 року. Під час Другої світової війни він активно долучився до діяльності ОУН в Україні, а після війни працював у кіноіндустрії Австрії [2].

Пулюй був активним у науковій освіті, працюючи професором у Львівській політехніці, де він викладав фізику та електротехніку. Він також написав ряд наукових праць та книг, спрямованих на популяризацію науки серед широких мас.

Переклад релігійних текстів з давніх мов був одним з улюблених занять Івана Пулюя. У співпраці з Пантелеймоном Кулішем, видатним істориком, письменником, етнографом, перекладачем, та Іваном Нечуй-Левицьким, відомим письменником, Іван Пулюй здійснив перший переклад Біблії на українську мову, включаючи Новий та Старий Заповіти [5].

Іван Пулюй не просто науковець; він є символом наукового прогресу та інновацій в Україні. Його праця відображає непохитну відданість розвитку науки та освіти, а також прагнення застосовувати наукові знання для поліпшення життя людей. У контексті сучасних викликів та війни, яку зараз переживає Україна, його спадщина нагадує про значення науки, технологій та освіти для подолання труднощів та побудови майбутнього.

Життєвий шлях Івана Пулюя більшою мірою проходив поза межами України, однак своїми думками, діяннями та співчуттями він завжди залишався зі своїм народом, підтримуючи його аспірації та збільшуючи його гідність. Нині ім'я Івана Пулюя, науковця світового рівня, виходить із небуття, стаючи символом інтелектуальної сили українського народу та показником майбутніх досягнень нашої країни.

Розглядаючи праці Івана Пулюя, потрібно підкреслити "Нові і змінні зорі" де розширює рамки астрономічних досліджень, включаючи філософські роздуми про життя, смерть, і непостійність часу, акцентуючи на важливості вивчення природних законів для покращення людського життя. Водночас, у виданні "Непропаща сила", він звертається до ключового принципу збереження енергії та матерії.

У роботі "Іван Пулюй-великий патріот України" висвітлює менш відомі аспекти творчості Пулюя, його внесок у національне та культурне відродження України. Особливо підкреслюється період 1880-х років, коли Пулюй зосереджується на дослідженні електричних явищ та внеску в розвиток електротехніки, що підтверджує його роль як піонера в цій області [3].

Іван Пулюй був зосереджений на розробці ідей, що передбачали майбутнє, працюючи не лише для свого часу, але й для наступних поколінь. Він надавав великого значення науковим перекладам, вважаючи, що таку роботу можуть виконувати лише ті, хто глибоко занурився у науку і досконало володіє мовою. У листі до Олександра Барвінського, студента "Громади" Тернополя, який у 1893-1896 роках став головою НТШ, він писав про важливість створення української наукової термінології і залучав до цього процесу інших членів НТШ. В іншому листі, датованому 28 жовтня 1893 року,

Пулюй звертався з проханням переглянути його переклад і за потреби запропонувати вдосконалення, що свідчить про його відкритість до співпраці та бажання досягнути якнайкращого результату у створенні української термінології. Таким чином, українські вчені - члени НТШ - активно працювали над розвитком наукової мови [6].

Наукове Товариство ім. Шевченка визнало Івана Пулюя своїм Повноправним членом у червні 1899 року. У своїй діяльності, зосередженій на створенні української термінології, та створення великого словника для цього, рекомендував залучити до цієї значної роботи якнайбільше осіб з України. З таким словником науковці могли б з легкістю та швидкістю формувати наукову термінологію. Коли рукопис Словника буде готовий, Пулюй пропонував звернутися до Петербурзької Академії Наук за фінансуванням видання, використовуючи кошти, зібрані Костомаровим для цієї мети [5].

Після відходу з життя Пантелеймона Куліша, інформація про який досягла Івана Пулюя через публікації Наукового товариства імені Шевченка, Пулюй вирішив повністю присвятити свій дозвілля ретельній роботі над редакцією перекладу Біблії, зокрема Старого Завіту. Він не лише редагував текст, але й займався його частковим перекладом заново, де це було потрібно. Задля допомоги у перекладі окремих фрагментів, Пулюй звернувся до Івана Нечуя-Левицького. Псалми були перекладені особисто ним, оскільки Куліш пропонував власну, віршовану версію. Окрім редакторської і перекладацької праці, Пулюй активно займався питаннями видання текстів. Це було неабияким викликом, враховуючи його насичений графік: роботу зі студентами, наукові дослідження та їхнє впровадження, а також забезпечення потреб великої родини.

Пулюй також висловлював занепокоєння змістом публікацій НТШ. В одному з листів до Олександра Барвінського, він критикував Товариство за надмірну увагу до перевидання старовини, ігноруючи роботи, які могли б принести більше користі для України, наприклад, переклади Шекспіра від Куліша. Після багаторічних спроб Пулюй досяг успіху, і переклади Шекспіра Кулішем були опубліковані [7].

Як учасник тернопільських і віденських "Громад" та засновник НТШ, Пулюй глибоко розумів значення перекладів Куліша для української культури і міжнародного визнання. Він бачив у публікації Святого Письма та творів Шекспіра українською мовою засіб для підвищення інтересу українців до власної мови та культури, а також спосіб показати світу існування української нації, що аспірує на незалежність. Ці переклади, на думку Пулюя, мали стати символічним "паспортом" України у світ вільних і незалежних держав.

Проникливість та передбачення Івана Пулюя дійсно вражають, особливо коли йдеться про значення освіти та науки для майбутнього України. У наш

час, коли інформаційні потоки перевантажені, а доступ до знань став майже необмеженим завдяки інтернету, наявність якісних науково-популярних часописів для молоді набуває ще більшої ваги. Ці видання сприяють формуванню наукового світогляду, розвитку критичного мислення та вивченню української мови та термінології. Щодо конкретних часописів, як "Наука і суспільство" чи "Науковий світ", їхня відсутність або складнощі із забезпеченням виходу в світ стають певним сигналом для наукової спільноти та ширшого суспільства про необхідність підтримки та розвитку таких проєктів. Важливо розуміти, що збереження та розвиток україномовного наукового та науково-популярного контенту вимагає спільних зусиль — від написання статей до фінансової підтримки. Пулюй та його сучасники продемонстрували, що навіть у складних умовах можна зробити значний внесок у розвиток освіти та науки. Вони перекладали підручники, вірили у майбутнє українських навчальних закладів і працювали на передодні створення українського університету. Ці дії слугують нам прикладом того, як зусилля окремих осіб можуть сприяти великим змінам [8].

У другій половині 19 століття, період становлення кінетичної теорії газів став важливим моментом в історії фізики. Цей час ознаменувався видатними досягненнями вчених, таких як А. Кроеніг, Clausius, Maxwell, Boltzmann та інших, які заклали основи цієї теорії і зробили значний внесок у її розвиток. Вони провели численні експерименти, які дозволили глибше дослідити властивості газів, такі як внутрішнє тертя та дифузію [9]. Іван Пулюй, працюючи у фізичних інститутах Відня, також зосередив свою увагу на цих питаннях. Під керівництвом професора Лянга, він докладно вивчав внутрішнє тертя газів, використовуючи для досліджень інноваційні методики. Одна з його робіт, присвячена вивченню залежності внутрішнього тертя газів від температури, була опублікована в працях Віденської Академії Наук. Це дослідження Пулюя внесло важливий вклад у розвиток фізики, зокрема в кінетичну теорію газів, демонструючи, що коефіцієнт внутрішнього тертя газів залежить не від тиску, а від температури. Активно досліджував ці явища, використовуючи різні методи, включаючи транспіраційну та осциляційну методики, які допомагали точно виміряти швидкість перетікання газу через вузькі канали та спостерігати за затуханням коливань у газовому середовищі. Ці експерименти допомогли уточнити та розширити розуміння внутрішнього тертя в газах, що мало значне теоретичне та практичне значення для подальших досліджень у цій галузі [3].

Іван Пулюй розпочав свою наукову діяльність у фізичному інституті Віденського університету, де виконав свої перші значимі роботи, зосереджені на дослідженні внутрішнього тертя повітря та його залежності від температури. Ці дослідження були опубліковані під загальною назвою, що

акцентує на вивченні цієї залежності. Наступні досліді Пулюя проводилися в Штрасбурзі під керівництвом професора Кундта, де він продовжив розвиток теми внутрішнього тертя газів. Пулюй також розширив свої дослідження на тему внутрішнього тертя парів та сумішей газів. Основним внеском Пулюя у цій області стало виявлення, що теоретичний підхід, що зв'язує коефіцієнт внутрішнього тертя повітря з температурою, не відповідає дійсним спостереженням. Цей висновок співзвучний з роботами інших вчених, таких як Maxwell і O. Meyer, які також вказували на невідповідність між теорією та експериментальними даними. В результаті своїх досліджень, застосувавши транспіраційний метод, Пулюй зміг точно визначити коефіцієнт внутрішнього тертя повітря при нульовій температурі. Далі Пулюй у своїх роботах звернув увагу на коефіцієнт ковзання повітря по стінках рурки, демонструючи, що коефіцієнт внутрішнього тертя майже не змінюється і є дещо менший за попередньо визначене значення [10]. Ці результати були важливими для подальшого розуміння фізичних процесів і підкреслили значення емпіричних даних у наукових дослідженнях. У своїй третій дослідницькій роботі впровадив осциляційний метод для дослідження внутрішнього тертя в різних газах, включаючи кімнатне повітря, вуглекислий газ (CO_2) і водень (H_2), демонструючи, що залежність тертя від температури не є однаковою для всіх газів. Зокрема, він виявив різні температурні коефіцієнти для повітря, CO_2 та H_2 , демонструючи їх варіабельність у залежності від типу газу [4].

І. Пулюй опублікував дві значущі роботи, присвячені дослідженню рентгенівських променів, де він описує їхнє виникнення та фотографічну дію. Він підтвердив, що рентгенівські промені генеруються в місцях, куди падають катодні промені, використовуючи для експериментів фосфоресцентну лампу власного виготовлення. Пулюй також передбачив можливість використання рентгенівських променів у медицині, зокрема в хірургії, та висловив передову для свого часу думку про природу рентгенівських променів як явище ефіру [11].

У додаткових дослідженнях Пулюй займався радіометрами, прагнучи з'ясувати принципи їхньої роботи. Він запропонував, що взаємодія між світловими променями та молекулами газу, які вдаряють по крилах радіометра, може зумовлювати їх рух. Ця робота додала розуміння до складних процесів, що відбуваються в радіометрі, та впливу світла та тепла на кінетичну енергію молекул. Дослідження в галузі фізики не лише проклали шлях для подальших наукових відкриттів, але й вказали на широкі можливості застосування фізичних явищ у різних областях знань.

В одному з наступних досліджень, присвяченому внутрішньому тертю парів різних речовин, Пулюй встановив, що для парів етеру коефіцієнт внутрішнього тертя лінійно залежить від абсолютної температури. Це відкриття мало значення для подальшого розуміння фізичних властивостей пар.

Також в одне з досліджень зосереджувалося на внутрішньому терті сумішей газів, зокрема суміші CO_2 і H_2 , де він виявив, що коефіцієнт тертя суміші залежить від молекулярної ваги компонентів і їх часткових тисків. Його роботи показали, що додавання навіть малої кількості газу з більшою молекулярною вагою може значно збільшити коефіцієнт тертя суміші, підкресливши складність взаємодій у газових сумішах [3].

З результатів своїх дослідів над катодовими променями, Іван Пулюй розробив унікальну лампу для використання при високонапружених струмах, де катодові промені активізують окис тору. Це відкриття стало основою для публікації його роботи про електричні розряди в лампах при високих напругах. Пулюй також вніс важливі удосконалення у виробництво ламп із вугільними волокнами, що зазначено у його дослідженні про міцність та густину вугільних ниток. Його внесок у чисту фізику не обмежувався лише дослідженням катодових променів або розробкою освітлювальних приладів. Пулюй також розробив низку експериментальних методів та приладів, які стали корисними для викладання досвідної фізики у середніх та вищих навчальних закладах, охоплюючи різні аспекти фізики, включаючи акустику.

Одним з цікавих експериментів Пулюя було демонстрування інтерференції двох хвиль, що поширюються по паралельно розташованих шовкових шнурах, приєднаних до різних гілок камертону. Цей дослід ілюстрував взаємодію хвиль та їх здатність до інтерференції.

Інший його дослід стосувався візуалізації форми коливаючої струни за допомогою спеціального освітлення, створюючи об'єктивне зображення коливань. Такі експерименти не тільки сприяли кращому розумінню фізичних процесів, але й показали значення візуалізації у фізичних експериментах.

Дослідження Пулюя та його інновації у сфері фізики продемонстрували глибину його розуміння наукових явищ та його здатність втілювати теоретичні знання у практичні відкриття. Ці роботи підкреслюють його значний внесок у розвиток фізики та її дидактики.

Іван Пулюй, як голова електротехнічного товариства в Празі, активно виступав з лекціями на теми, що стосуються сучасних електротехнічних явищ та теорій, включаючи самоіндукцію, її вплив, методика вимірювань та теорію електронів. Його роботи були висвітлені у річниках журналу "Elektrotechnische Zeitschrift", де одна з лекцій, присвячена самоіндукції, була опублікована в повному обсязі, ставши взірцевим матеріалом для студентів електротехніки та фізики.

Пулюй також розробив безпечну телефонну станцію, захищену від високовольтних розрядів, що можуть потрапити на телефонні лінії через ушкодження ізоляції чи інші причини. Цей винахід був патентований у кількох країнах і знайшов широке застосування на залізничних станціях, в копальнях

та електричних централей. Пулюй опублікував кілька робіт, присвячених цій тематиці, в тому числі опис безпечної телефонної станції та нововведень у телефонізації. Крім цього, Іван значний вклад у розвиток електричних централей в Празі, досліджуючи їхню ефективність та безпеку. Він публікував роботи, що аналізують електричні централі, зокрема централю фірми “Спіро і Сини”, наголошуючи на важливості інновацій та безпеки в електротехніці. Його дослідження та розробки мали значний вплив на електротехнічну галузь, підвищуючи її ефективність та безпеку [2].

Наукова спадщина Івана Пулюя є вражаючою за своєю продуктивністю та різноманіттям. З початку своєї кар'єри у 1874 році він регулярно публікував праці, в результаті чого загальна кількість його наукових робіт склала близько 50 німецькою мовою та 4 українською. Серед його робіт є значні популярно-наукові праці, зокрема "Непропаща сила" та "Нові і перемінні звізди", які мали кілька видань та вплив на широке коло читачів. Пулюй активно долучався до дискусій та розвитку фізики та електротехніки, виголошуючи багато лекцій та публікуючи статті з актуальних тем свого часу, включно з самоіндукцією та теорією електронів. Його робота не лише обмежувалася теоретичними дослідженнями, а й мала практичне застосування, зокрема у розробці безпечних телефонних станцій, що захищали від високовольтних розрядів.

Окрім технічних досягнень, Пулюй вносив вклад у суспільно-політичне життя, активно виступаючи на підтримку прав українців та ідеї створення незалежної України. Його діяльність у цьому напрямку засвідчує глибоку прихильність до свого народу та бажання сприяти його розвитку на всіх рівнях [12].

Пулюй залишив після себе значний внесок у розвиток наукових знань та технологій, а також у поліпшення становища українського народу. Його робота в області електротехніки, зокрема, визнана піонерською, що заслуговує на шану та пам'ять майбутніх поколінь. Ці відкриття Пулюя не лише збагатили розуміння фізики газів, але й внесли важливий вклад у кінетичну теорію газів, дозволивши краще зрозуміти поведінку різних газів та їх сумішей при різних умовах. Його дослідження підкреслюють важливість експериментальної роботи у встановленні основних фізичних законів.

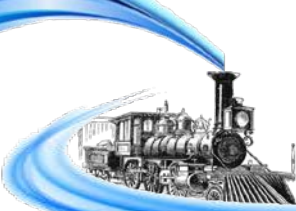
Висновки. Іван Пулюй, відомий своїми революційними дослідженнями в області фізики, особливо за внесок у вивчення рентгенівських променів, зокрема він автор близько 50 наукових праць українською, німецькою, англійською мовами. Вчений також залишив неоціненний слід у розвитку української наукової, освітньої та культурної сфер. Його зусилля у створенні української наукової термінології, розробка освітніх методів і приладів, а також активна перекладацька діяльність, зокрема над Біблією та творами Шекспіра, підкреслюють його погляд у майбутнє та бажання забезпечити

розвиток і визнання української культури на міжнародному рівні. Пулюй не лише працював на благо свого часу, але й з відданістю дбав про наступні покоління, розуміючи важливість мови, наукової співпраці, і культурного розвитку як ключових елементів для досягнення загальнонаціонального процвітання. Його діяльність і залишене спадщина є незаперечним свідченням того, що індивідуальні зусилля, направлені на просвітництво та культурний розвиток, можуть мати далекосяжний вплив, сприяючи розвитку суспільства та науки.

Література:

1. Шаров, І. (1999). Пулюй Іван Павлович: 100 видатних імен України. Київ.
2. Гайда, Р., & Плячко, Р. (1998). Іван Пулюй. 1845–1918: Життєписно-бібліографічний нарис. Львів.
3. Цегельський, Р. (1928). "Др. Іван Пулюй як науковий дослідник (В десятиліття його смерті)." В Збірник Математично-природописно-лікарської секції НТШ, том 27, с. 1-25.
4. Гайда, Р. (1997). Іван Пулюй та становлення науки про X-промені. Львів.
5. "Пулюй Іван Павлович." (2023, грудень 1). У Вікіпедія. [Online]. Доступно: https://uk.wikipedia.org/wiki/Пулюй_Іван_Павлович.
6. Збожна, О. (2012). Учнівські та студентські "Громади": школа виховання української національної еліти. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан.
7. Збожна, О. (2014). "Іван Пулюй і "Наукове товариство ім. Шевченка"." Праці наукового товариства ім. Шевченка. Фізичний збірник, том 37(9), с. 333-340.
8. Збожна, О. (2014). "Від таємних "Громад" до легальної "Січі"." Літературний Тернопіль, том 1, с. 94-100.
9. "Strahlende Elektrodenmaterie. Wiener Berichte I." (1880), том 81, с. 864–923.
10. "Strahlende Elektrodenmaterie. Wiener Berichte III." (1881), том 83, с. 693–708.
11. Гривняк, Ю. (1983). Хто такий проф. др. Іван Пулюй. Справжній винахідник променів X. Наша культура.
12. Влох, О. (1991). Доля вченого в долі України. У Аксіоми для нащадків: Українські імена у світовій науці. Львів.
13. S. E. W. V. II. (1881), том 83, с. 402–420.
14. "Strahlende Elektrodenmaterie. Wiener Berichte IV." (1882), том 85, с. 871–881.
15. "Strahlende Elektrodenmaterie und der sogenannte Aggregatzustand." (1883). Відень: Verlag Carl Gerold Sohn.
16. "Radiant Electrode Matter and the so Called Fourth State." (1889), том 1, с. 233–331.
17. "Über die Entstehung der Röntgen'schen Strahlen und ihre photographische Wirkung." (1896), Wiener Berichte, том 105, с. 228–238.
18. "Nachtrag zur Abhandlung: Über die Entstehung der Röntgen'schen Strahlen und ihre photographische Wirkung." (1896), Wiener Berichte, том 105, с. 243–245.
19. Чайковський, М. (1968). Іван Пулюй (2.II.1845–31.I.1918) — видатний фізик. Варшава: Український календар.
20. Оленич, Л., & Онисько, Г. (2010). "Іван Пулюй: життя в ім'я науки та України." Бібліографічний покажчик, том 6.
21. Козирський, В., Рокіцький, О., & Шендеровський, В. (2005). "Сповнене праці життя: До 160-річчя від дня народження Івана Пулюя." Вісник НАН України, том 2.
22. Миколаєвич, Р. (1983). "Іван Пулюй (1845–1918). У Шляхами Золотого Поділля: Тернопільщина і Скалатщина: регіональний історико-мемуарний збірник," том 3.
23. Гайда, Р., & Плячко, Р. (2001). Johann Poluj: Ratsel des universalen Talents. Львів.

References:

1. Sharov, I. (1999). Ivan Puluj: 100 vydaichykh osobystostei Ukrainy [Ivan Puluj: 100 outstanding personalities of Ukraine]. Kyiv.
2. Haida, R., & Plyatsko, R. (1998). Ivan Puluj. 1845–1918: Biographical and bibliographical sketch. Lviv.
3. Tsegelskyi, R. (1928). Dr. Ivan Puluj as a scientific researcher (On the decade of his death). In The Collection of the Mathematical-Natural-Physician Section of the NTSH (Vol. 27, pp. 1-25).
4. Haida, R. (1997). Ivan Puluj and the development of X-ray science. Lviv.
5. "Ivan Pavlovych Puluj." (2023, December 1). In Wikipedia. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Пулюй_Іван_Павлович.
6. Zbozhna, O. (2012). Uchni ta studenty "hromady": Shkola pidhotovky ukrainskoi natsionalnoi elity [Pupils and students "Hromadas": The school for training the Ukrainian national elite]. Ternopil: Navchalna Knyha - Bohdan.
7. Zbozhna, O. (2014). Ivan Puluj ta Shevchenkivska naukova tovarystvo [Ivan Puluj and the Shevchenko Scientific Society]. Proceedings of the Shevchenko Scientific Society. Physical Collection, 37(9), 333-340.
8. Zbozhna, O. (2014). Vid tainykh "hromad" do zakonnoho "Sich" [From secret "Hromadas" to the legal "Sich"]. Literary Ternopil, 1, 94-100.
9. (1880). Radiant electrode matter. Wiener Berichte I, 81, 864–923.
10. (1881). Radiant electrode matter. Wiener Berichte III, 83, 693–708.
11. Hryvniak, Y. (1983). Khto takyi prof. Dr. Ivan Puluj. Spravzhnii vynakhidnyk rentgenivskykh promeniv [Who is Prof. Dr. Ivan Puluj. The true inventor of X-rays]. Nasha Kultura.
12. Vlokh, O. (1991). Dolia naukovtsia v dolii Ukrainy. U Aksiomakh dlia naslidkiv: Ukrainski imena u svitovii nauksi [The fate of a scientist in the fate of Ukraine. In axioms for descendants: Ukrainian names in world science]. Lviv.
13. (1881). S. E. W. B. II, 83, 402–420.
14. (1882). Radiant electrode matter. Wiener Berichte IV, 85, 871–881.
15. (1883). Radiant electrode matter and the so-called aggregate state. Vienna: Carl Gerold Sohn Publishing.
16. (1889). Radiant electrode matter and the so-called fourth state, 1, 233–331.
17. (1896). On the generation of Roentgen rays and their photographic effect. Wiener Berichte, 105, 228–238.
18. (1896). Supplement to the paper: On the generation of Roentgen rays and their photographic effect. Wiener Berichte, 105, 243–245.
19. Chaikovskiy, M. (1968). Ivan Puluj (2.II.1845–31.I.1918) — Vydatnyi fizyk [Ivan Puluj (2.II.1845–31.I.1918) — An outstanding physicist]. Warsaw: Ukrainian Calendar.
20. Olenych, L., & Onysko, H. (2010). Ivan Puluj: Zhyttia dlia nauky ta Ukrainy [Ivan Puluj: Life for science and Ukraine]. Bibliographic Index, 6.
21. Kozirskiy, V., Rokytskyi, O., & Shenderovskiy, V. (2005). Zhyttia povne pratsi: Do 160-richchia vid dnia narodzhennia Ivana Puliuia [A life full of work: On the 160th anniversary of the birth of Ivan Puluj]. Bulletin of the NAS of Ukraine, 2.
22. Mykolaievych, R. (1983). Ivan Puluj (1845–1918). Shliakhamy Zolotoho Podillia: Ternopilski ta Skalatski okruhy: Regionalna istoriko-memuarystychna zbirska [Ivan Puluj (1845–1918). In the paths of the Golden Podillia: Ternopil and Skalat regions: Regional historical-memoir collection], 3.
23. Gajda, R., & Plačko, R. (2001). Johann Puluj: Zagadka vsebichnoho talantu [Johann Puluj: Puzzle of the universal talent]. Lviv.

УДК 37.035.6:372.893

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1259-1270](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1259-1270)

Ремех Тетяна Олексіївна, кандидат педагогічних наук, старший дослідник, завідувачка відділу суспільствознавчої освіти, Інститут педагогіки НАПН України, <https://orcid.org/0000-0002-5666-6640>

Серова Галина Володимирівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти, Інститут педагогіки НАПН України, <https://orcid.org/0000-0001-9155-1550>

РОЛЬ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В СТАНОВЛЕННІ ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Анотація. Надважливу роль у національно-патріотичному вихованні відіграють суспільствознавчі предмети, викладання яких спрямоване на розвиток політичної культури, підтримку соціального оптимізму та формування світоглядних позицій учнівства. Метою статті є визначення ролі шкільної історичної освіти у формуванні патріотичних цінностей та громадянської свідомості здобувачів освіти. Патріотичне виховання та громадянська освіта є головними складниками сучасної системи української освіти. Становлення патріотизму та громадянська освіта взаємодоповнюють одне одного, сприяючи формуванню активної, свідомої та відповідальної громадянської позиції особистості. Особлива увага формуванню патріотизму молодого покоління має приділятися на заняттях з історії, які сприяють розвитку історичної пам'яті, формуванню патріотично налаштованих особистостей на основі історичних прикладів. У статті охарактеризовано патріотизм як складне й раціональне явище, описано його основні функції. Констатовано, що прихильність людини до своєї держави зароджується з любові до рідної землі, і це потребує приділення уваги соціокультурному контексту конкретного регіону для формування й розвитку патріотичних почуттів та громадянської свідомості здобувачів освіти. Наголошено на завданні історичної освіти як-от формування особистості, здатної критично оцінювати минуле і сучасне, розуміти та поважати різноманітні погляди інших, виявляти готовність до діалогу, приймати усвідомлені рішення на основі стійких цінностей. Зауважено, що історична освіта має стати засобом примирення різних моделей історичної пам'яті, формування громадянської свідомості, гідності та честі здобувачів освіти у гармонії з національними і

загальнолюдськими цінностями, підтримки ідеалів гуманізму, демократії, добра та справедливості, а також сприяти конструктивному діалогу про минулі/сучасні проблеми суспільного розвитку.

Ключові слова: викладання історії, здобувачі освіти, патріотизм, громадянська свідомість, активне навчання.

Remekh Tetiana Oleksiyivna Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Executive Researcher, Head of the Department of Social Science Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-5666-6640>

Sierova Galyna Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Research Fellow at the Department of Social Science Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-5666-6640>

THE ROLE OF HISTORICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF PATRIOTIC VALUES AND CIVIC AWARENESS IN MODERN SOCIETY: IMPACT AND PERSPECTIVES

Abstract. Social science subjects play the crucial role in national-patriotic upbringing, the teaching of which aims at developing political culture, fostering social optimism, and shaping the worldview positions of students. The article aims to determine the role of school historical education in shaping patriotic values and civic consciousness among education seekers. Patriotic upbringing and civic education are the main components of the modern Ukrainian education system. The formation of patriotism and civic education complement each other, promoting the development of an active, conscious, and responsible civic position of the individual. Special attention should be paid to fostering patriotism among the younger generation during history classes, which contributes to the development of historical memory and the formation of patriotically inclined individuals based on historical examples. The article characterizes patriotism as a complex and rational phenomenon, describing its primary functions. It is worth noting that a person's attachment to their state stems from a love for their homeland, requiring attention to the socio-cultural context of a specific region to foster and develop patriotic feelings and civic consciousness among education seekers. Emphasis is put on the assignment of historical education, such as shaping individuals capable of critically evaluating the past and present, understanding and respecting diverse perspectives, demonstrating readiness for dialogue, and making informed decisions based on solid values. It is indicated that historical education should serve as a means of reconciling

different models of historical memory, shaping civic consciousness, dignity, and honor of education seekers in harmony with national and universal values, supporting the ideals of humanism, democracy, goodness, and justice, as well as fostering constructive dialogue on past and present issues of social development.

Keywords: teaching history, education seekers, patriotism, civic consciousness, active learning.

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни, коли постає гостра потреба у розвитку патріотизму, вихованні відданості справі зміцнення держави, формуванні активної громадської позиції, патріотичне виховання та громадянська освіта мають стати пріоритетом освіти в Україні. Підготовка здобувачів освіти до активної участі в суспільному житті, навчання демократичним принципам, формування громадянських навичок у молодого покоління є важливими складниками розвитку громадянського суспільства в Україні. Важливу роль у цьому питанні відведено історичній освіті, оскільки вона надає як знання про певні факти, так і навчає розуміти сутність історичного процесу, критично осмислювати його, поважати національну мову й культуру, поцінювати різноманіття. Знання історії свого народу і держави є однією з ключових умов формування активного й відповідального громадянина-патріота.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування патріотизму та громадянської свідомості присвячено низку наукових праць вітчизняних вчених. Зокрема, Н. Волошина та А. Гангал визначають патріотизм як складне інтеграційне розумово-діяльнісне утворення, що виникає у процесі формування особистості, в якому сконцентроване безкорисливе ставлення до Батьківщини в широкому і вузькому розумінні цього слова [1, с. 408]. В. Мірошніченко наголошує, що у формуванні патріотичних ідеалів молоді важливе значення має їх розгляд як соціального явища, соціальної групи і системи [8, с. 342]. Т. Кучай, А. Чичук, О. Біда виокремлюють основні завдання патріотичного виховання, до яких відносять створення умов для підготовки майбутніх фахівців нового покоління, формування національної свідомості та відповідальності, культивування кращих рис української ментальності [6, с. 887]. В. Кривда, у свою чергу зазначає, що національно-патріотичне виховання учнівства нині є важливою складником змісту роботи закладів освіти, головне завдання яких – формування моральної поведінки, активної життєвої позиції, правил співжиття та готовності брати активну участь у житті своєї держави [5, с. 588].

Крім патріотичного виховання, нині актуалізується питання громадянської освіти, основною метою якої є формування у здобувачів освіти якостей громадянина як-от національна та громадянська ідентичності

(розуміння власної приналежності до свого народу та держави), внутрішня потреба й готовність відстоювати та захищати власні та суспільні інтереси [2, с. 241]. Про це свідчить й затвердження Міністерством освіти і науки України Плану заходів з реалізації Концепції громадянської освіти до 2030 року [11].

О. Пометун, досліджуючи роль навчання історії та громадянської освіти у формування національної й громадянської ідентичності учнів підтримує ідею визначення конкретної системи знань, умінь, навичок і ставлень, що забезпечує формування української національної та громадянської ідентичності у навчанні історії та громадянської освіти. До емоційно-ціннісних ставлень в цій системі вона відносить, зокрема, патріотизм, готовність до захисту держави, поцінування національних традицій та культур, загальнолюдські моральні цінності тощо [10, с. 67].

Мета статті – визначити роль історичної освіти у формуванні патріотизму та громадянської свідомості здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу. Нині Україна перебуває в центрі подій, які мають величезне значення для долі українського суспільства, формування світового порядку, розвитку демократії. Серед основних напрямів освіти найбільш актуальними нині є патріотичне виховання та громадянська освіта, як такі, що, відповідають нагальним вимогам і викликам сучасності, закладають підґрунтя для формування національної ідентичності та громадянської свідомості здобувачів освіти.

Повоєнний розвиток та розбудова України в демократичних умовах потребують розуміння громадянами особливостей функціонування демократії, її принципів і ризиків, критичного мислення, відповідальності, активної громадянської позиції, вміння робити вибір тощо. Громадянська освіта спрямована на створення реальних можливостей для вільного і розумного вибору людиною політичної позиції, соціальної системи та визначення свого місця в ній. Така освіта є не лише набором знань, а й сукупністю навичок і компетенцій, які дають людині змогу ефективно функціонувати в соціумі та долати сучасні виклики. Зауважимо, що детальний розгляд ролі громадянської освіти у формуванні патріотизму та громадянської свідомості здобувачів освіти є предметом іншого нашого дослідження.

Загальноприйнятим є визначення патріотизму як сформованого почуття любові і відданості Батьківщині, прагнення своїми діями служити її інтересам. Це поєднання двох надважливих аспектів: любові до країни, в якій народилася людина, та її відповідальності за власні вчинки на благо країни.

Патріотизм є складним раціональним і діяльним явищем, притаманним окремій особистості або суспільству, не пов'язаним із матеріальною користю. Він посідає провідне місце у системі духовних якостей суспільства і є одним

із головних чинників його консолідації. Розвиток патріотизму в суверенній Україні – це складний і суперечливий процес: з одного боку, в ньому проглядаються традиції українського радянського патріотизму, а з іншого – це абсолютно нове явище. Основні функції патріотизму наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Соціальні функції патріотизму

Функція	Характеристика
Інформаційно-орієнтована	Реалізація знань людини про Батьківщину, малу батьківщину; пов'язана з моральністю людини, є її орієнтиром у системі цінностей
Мобілізаційно-спонукальна	Можливість людині долати труднощі, різні перешкоди заради захисту Батьківщини, розвитку держави
Регулятивно-оцінювальна	Спроможність людини аналізувати і коригувати власну поведінку через призму інтересів суспільства і держави
Консолідуєча	Проявляється через гуртування/об'єднання людей різного віку, національності та соціального статусу, інтересів. У переломні періоди в історії держави може стати вирішальною й фундаментальною (як це було під час козацьких війн, в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р.)

Джерело: розроблено авторами на основі аналізу джерела [1].

Особливість патріотизму полягає в тому, що він не надається людині з народження – його слід формувати й розвивати. Патріотичне виховання має бути невід'ємною частиною освітнього процесу освіти на всіх рівнях. Його мета полягає у формуванні патріотичних почуттів, любові до свого народу, розумінні громадянського обов'язку, готовності захищати державні інтереси. В історичному плані патріотизм є джерелом духовних сил, що сприяють здоров'ю суспільства, його життєздатності й міцності, особливо яскраво проявляючись під час переломних етапів розвитку, великих історичних подій та в роки важких випробувань [1, с. 416].

Патріотичне виховання є складною соціальною практикою, що містить різні складники як-от ідеологічні, навчально-методичні, програмно-нормативні, теологічні та організаційно-педагогічні, спрямовані на задоволення потреб

суспільства у вихованні молоді в дусі національних традицій. Патріотичне виховання передбачає розвиток самоусвідомлення та самоідентифікації українців, формування позитивного світосприйняття та світогляду, що базується на високих ідеалах служіння українському народові, готовність виявити мужність та самопожертву в ім'я своєї Батьківщини, виконання патріотичних обов'язків, а також виявлення мужності, стійкості та відваги. Це охоплює потребу у знанні правдивої історії України, бойових традицій, героїчних сторінок українського народу та Збройних Сил України у минулому та сьогодні. Так, символом патріотизму і жертвовності у боротьбі за незалежну Україну є подвиг героїв Крут, боротьба повстанців Холодного Яру за волю України, опір дисидентів тоталітарній системі. Ці теми, разом з іншими подіями, надають невичерпні можливості для розкриття такої людської якості, як самопожертва в ім'я нації та держави.

Освітній процес з вивчення суспільних та гуманітарних дисциплін (таких як історія України, українська мова та література, правознавство та інших) надає значні можливості для патріотичного виховання. Вивчаючи ці предмети, здобувачі освіти отримують знання про соціальний аспект людини, закони соціального та особистісного розвитку в суспільстві, громадянські права та свободи, а також цінності сучасного суспільства [8, с. 346].

В основі громадянської свідомості лежать спільні цінності та готовність брати відповідальність на себе. Любов до Батьківщини – лише одна з них. Громадянську свідомість характеризують як сукупність уявлень про демократичні цінності, громадянство, перспективи розвитку суспільства, усвідомлення причетності до його долі. Громадянська свідомість регулює загальну спрямованість соціальної поведінки людини, відображає відносини в суспільстві, в яких різні соціальні суб'єкти реалізують свої інтереси й взаємодіють між собою, надаючи цій взаємодії конкретності, змістовності й оформленості. [3, с. 39]. Громадянська свідомість має кілька ключових характеристик, а саме:

- володіє здатністю до саморегуляції та постійного оновлення;
- є активним чинником суспільних змін як ефективний каталізатор соціального прогресу і системи самосвідомості суспільства;
- має відкритий характер і завжди готова приймати нові ідеї;
- функціонує не лише за універсальними шаблонами, а й змінюється власною сутністю.

Історичний досвід, традиції та підвалини суспільства є тим стримуючим чинником, який не допускає різких змін в громадянській свідомості. На їх основі відбувається поступове накопичення нового досвіду, який з часом закріплюється в громадянській свідомості [3, с. 40].

Важливий складник громадянської свідомості – моральність особистості, яка формується за допомогою гуманістичних рис, що відображають єдність національних та загальнолюдських цінностей, серед яких виокремлюють такі: доброта, увага, чуйність, милосердя, толерантність/терпимість до людей, совість, чесність, повага, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність, повага та любов до своїх батьків і роду. Означені характеристики визначають поведінку особистості та її громадянську спрямованість [2, с. 243].

Період навчання у закладі освіти є періодом, коли в особистості формується моральна зрілість і осмислення системи цінностей, стабілізується характер та відбувається найбільш активний розвиток етичних й естетичних почуттів. У цей час вона оволодіває комплексом соціальних ролей, в тому числі громадянськими та професійно-трудовами. Сформованість світогляду та певних переконань створює в молоді громадянську самосвідомість. Одним із ключових складників розвитку громадянськості є ідентифікація себе як громадянина певної країни. Цей процес включає у себе як засвоєння характерних рис своєї спільноти, так і внесення особистих характеристик, що сприяє впливу на соціальну систему.

У викладанні курсів історії слід зосереджувати увагу здобувачів освіти на процесах українського державотворення як фактору, що сприяє консолідації розвитку суспільства та нації в цілому. Історичні етапи, такі як Русь-Україна, Велике князівство Литовське, Запорозька Січ, Гетьманщина, УНР, ЗУНР ілюструють державницькі традиції України. Розгляд тем, пов'язаних із відновленням історичної пам'яті про ці періоди, потребують зосередження на порівняльно-історичних аспектах, зокрема, переривання державності в інших європейських країнах, які нині є сильними націями, а також історичних обставин, що призвели до цього.

Важливим для становлення громадянської свідомості та патріотизму здобувачів освіти є теми з історії щодо революційних змін в Україні, зокрема, подій листопада 2013 р. – березня 2014 р. Цей період демонструє орієнтацію України на фундаментальні цінності світової цивілізації, готовність молодого покоління стояти на захисті національних цінностей та інтересів, відстоювати українську державність.

Історія України включає не лише певні події, а й визначні історичні постаті, які яскраво демонструють національну гідність українського народу, його прагнення мати власну державу та ціну, яку доводилося платити за це. Під час освітнього процесу з вивчення історії викладач може це продемонструвати на прикладах життя, діяльності і боротьби за державу українських князів, козацтва, видатних гетьманів Б. Хмельницького, І. Мазепи, П. Орлика, всього українського народу та його видатних представників як-от Т. Шевченко, В. Винниченко, М. Міхновський, М. Грушевський, С. Петлюра та ін.

Викладач має тримати в полі зору й теми з історії рідного краю (традицій, культури, мови), адже такі теми відіграють важливу роль у вихованні почуттів приналежності, підтримки та поваги до Батьківщини [9, с. 92]. Враховуючи те, що любов до своєї Вітчизни починається з любові до малої Батьківщини, важливо приділяти увагу соціокультурному середовищу конкретного регіону для формування і розвитку патріотичних почуттів та громадянської свідомості. Використання прикладів локальної історії у викладанні дають змогу інакше представити національну історію, послідовно позбавляючись радянських стереотипів, та посилити локальний історичний контекст [13, с. 87]. Історія та традиції регіону є ключовими складниками виховання патріотизму, оскільки вони сприяють формуванню почуття прив'язаності до рідного краю, розвитку переконань і світогляду, а також посиленню любові до Батьківщини та прихильності до своєї землі.

Розвитку патріотизму здобувачів освіти сприяє й засвоєння ними знань про здобутки нашої держави та рідного краю в різних сферах як-от культура, освіта, охорона здоров'я, наука і техніка, спорт тощо. Це досягається через ознайомлення з життям та діяльністю видатних учених, письменників, поетів, художників та спортсменів [6 с. 896].

Історична освіта має потенціал як засіб примирення різних моделей історичної пам'яті, сприяти конструктивному діалогу про минулі та сучасні проблеми суспільного розвитку. Знання історії дає змогу особистості творчо осмислювати та критично аналізувати різноманітний світовий історичний досвід, спираючись на загальнолюдські цінності, та засвоювати його уроки, формувати власні переконання та громадську позицію, набувати необхідні навички і вміння для практичної діяльності.

Опанування здобувачами освіти знань про минуле України, її діячів і героїв, здобутки та внесок в європейську і світову історію, відносини з іншими державами і народами сприяє формуванню як патріотизму здобувачів освіти, так і системи національних цінностей. Вивчення національної історії у контексті світової є й ефективним знаряддям боротьби з маніпуляціями та псевдоісторією, що поширюють пропагандисти Російської Федерації [10, с. 69].

Вивчення історії здобувачами освіти буде результативним за умови їхньої активної діяльності. Використання методів активного навчання надає здобувачам освіти можливість на заняттях з історії активно взаємодіяти з матеріалом через дискусії, проєкти, рольові ігри, практичні завдання. Це дає їм змогу не лише засвоювати знання, а й застосовувати їх, аналізувати причинно-наслідкові зв'язки, розвивати аналітичне, систематичне та критичне мислення.

Ефективними в навчанні історії здобувачів освіти є обговорення контроверсійних питань та застосування дискусійних методів, які допомагають

виявити та презентувати різні (почасти протилежні) точки зору здобувачів освіти на будь-яку проблему, адже при ствердженні та аргументуванні власної позиції формуються особистісні переконання [12, с. 562]. Дискусії на історичну тематику можуть бути різними за організаційними формами: структурованими/регламентованими, коли обговорення відбувається за певними правилами/планом; обговоренням з елементами ігрового моделювання; у форматі проєкту тощо. При застосуванні дискусії на заняттях з історії викладач має чітко формулювати дискусійне питання, розуміти етапи та перебіг дискусії для забезпечення ефективного й продуктивного обговорення [7, с. 127].

Викладання історії також передбачає використання цифрових технологій та ресурсів. Візуалізація історичних подій може здійснюватися за допомогою мультимедійних матеріалів, інтерактивних візуалізацій та віртуальних турів. Це допомагає створенню більш привабливого та інформативного навчального середовища, що сприяє глибокому вивченню історичних фактів й концепцій, і, відповідно, розвитку патріотизму та громадянської свідомості [4, с. 871].

Незважаючи на важливість інноваційних методів і технологій, слід зберігати баланс між ними та традиційними підходами. Основні концепції і фундаментальні знання залишаються невід'ємним складником історичної освіти. Правильне поєднання інновацій та традицій може забезпечити глибоке та збалансоване засвоєння історичної інформації здобувачами освіти.

На основі різних інноваційних підходів можливим є також проведення різноманітних національно-патріотичних заходів, зокрема: історичні екскурсії, які допомагають здобувачам освіти краще зрозуміти історію своєї країни; лекції і семінари з національної історії, що сприяють розвитку патріотизму та національної свідомості; ознайомлення з історичною літературою для поглиблення знань [5, с. 596].

Інноваційні методи навчання історії сприяють підготовці здобувачів освіти до розв'язання складних проблем та суперечливих питань сучасності, розвитку навичок аналізу історичних подій, явищ і процесів, розумінню різних підходів та точок зору, адаптації до змін, пошуку й ухваленню конструктивних рішень.

Висновки. Розвиток патріотизму та формування громадянської свідомості є одним із ключових завдань системи освіти України. Історичну освіту визначаємо ефективним засобом для досягнення цього завдання (в поєднанні змісту та способів організації процесу) через розгляд/вивчення актуальних питань як-от вплив минулого на формування різних ідентичностей, спільних культур, цінностей, що формує толерантне ставлення особистості до різноманітності. Вивчення історії має велике значення для розвитку й консолідації нації, оскільки воно формує світогляд громадян і надає збалансований погляд на сучасність.

В умовах сучасних викликів актуальними пріоритетами відбору змісту історичної освіти є ідеї державотворення, формування української політичної нації, європейський вимір викладання історії, позбавлення імперсько-радянського історичного нарративу, подолання радянської спадщини і спроб фальсифікації уразливих питань. Не менш важливим є підбір ефективних методів викладання, зокрема використанні інноваційних інструментів у поєднанні з традиційними для забезпечення глибокого і збалансованого засвоєння історичної інформації.

Перспективами подальших досліджень може бути визначення підходів до оновлення змісту історичної освіти, розробка удосконалених навчальних програм з історії України, визначення критеріїв ефективності засобів та інструментів навчання історії в закладах освіти для розвитку патріотизму у здобувачів освіти.

Література:

1. Волошина Н. М., Гангал А. В. Формування патріотизму українського суспільства в сучасних умовах. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 1 (7). С. 407–420. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1\(7\)-407-420](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1(7)-407-420) (дата звернення: 18.03.2024).
2. Дзюбенко І. А. Формування громадянської культури студентської молоді. *Наукові записки*. 2022. № 205. С. 241–246. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-205-241-246> (дата звернення: 18.03.2024).
3. Ісаєва (Яценко) Н. Ю. Громадянське суспільство і громадянська свідомість у сучасному світі. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2021. № 13 (2). С. 35–41. DOI: <https://doi.org/10.15421/352122> (дата звернення: 18.03.2024).
4. Козлова Л. Б. Інноваційні підходи до викладання історії у закладах вищої освіти: від традиційних методів до цифрових ресурсів. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 8 (14). С. 865–872. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-865-872](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-865-872) (дата звернення: 18.03.2024).
5. Кривда В. С. Національно-патріотичне виховання як складова професійної компетентності майбутніх вихователів. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 5 (11). С. 587–598. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5\(11\)-587-598](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5(11)-587-598) (дата звернення: 18.03.2024).
6. Кучай Т. П., Чичук А. П., Біда О. А. Патріотичний зміст виховання студентів. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 2 (20). С. 887–899. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2\(20\)-887-899](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2(20)-887-899) (дата звернення: 18.03.2024).
7. Михайлюк В. Сучасні технології у викладанні історії в школі: теоретичні засади студентської педагогічної практики. *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2022. № 1 (3). С. 120–130. URL: <https://isg-journal.com/isjel/article/view/44> (дата звернення: 18.03.2024).
8. Мірошніченко В. І. Роль освітнього середовища у формуванні патріотичних ідеалів студентів закладів фахової передвищої освіти. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 2 (36). С. 342–350. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-2\(36\)-342-350](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-2(36)-342-350) (дата звернення: 18.03.2024).
9. Онопрієнко О. М., Онопрієнко О. В. Педагогічні засоби патріотичного виховання студентів. *Молодий вчений*. 2021. № 9 (97). С. 91–93. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-9-97-19> (дата звернення: 18.03.2024).

10. Пометун О. І. Навчання історії й громадянської освіти як чинник формування національної й громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку України. *Український педагогічний журнал*. 2023. № 2. С. 62–72. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/735422/> (дата звернення: 22.03.2024).

11. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції боротьби з тероризмом в Україні : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 05.01.2021 р. № 7-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-2021-р#Text> (дата звернення: 22.03.2024).

12. Ремех Т. О. Формування національної ідентичності учнівства як завдання громадянської освіти. *Проблеми цивілізаційної суб'єктності України: місія науки і освіти* : матеріали Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн конференції (м. Київ, 29 вересня – 1 жовтня 2022 року). Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. С. 558–564. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/732775/> (дата звернення: 18.03.2024).

13. Серова Г.В. Розвиток патріотизму учнів на прикладах локальної історії. Загальна середня освіта України в умовах воєнного стану та відбудови: реалії, досвід, перспективи / методичний порадник науковців Інституту педагогіки НАПН України до початку нового 2023–2024 навчального року : методичні рекомендації. Ін-т педагогіки НАПН України. Київ: Педагогічна думка, 2023. С. 87–90. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/736844/> (дата звернення: 18.03.2024)

References:

1. Voloshyna, N. M., & Hanhal, A. V. (2023). Formuvannya patriotyzmu ukrainskoho suspilstva v suchasnykh umovakh [Formation of patriotism of Ukrainian society in modern conditions]. *Visnyk nauky ta osvity – Herald of Science and Education*, (1(7), 407–420. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1\(7\)-407-420](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1(7)-407-420) [in Ukrainian].

2. Dziubenko, I. A. (2022). Formuvannya hromadianskoï kultury studentskoï molodi [Formation of civic culture of student youth]. *Naukovi zapysky*, (205), 241–246. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-205-241-246> [in Ukrainian].

3. Isaeva (Yatsenko), N. Yu. (2021). Hromadianske suspilstvo i hromadianska svidomist u suchasnomu sviti [Civil society and civic consciousness in the modern world]. *Filosofïa ta politolohiia v konteksti suchasnoï kultury – Philosophy and political science in the context of modern culture*, 13(2), 35–41. <https://doi.org/10.15421/352122> [in Ukrainian].

4. Kozlova, L. B. (2023). Innovatsiini pidkhody do vykladannya istorii u zakladakh vyshchoi osvity: vid tradytsiinykh metodiv do tsyfrovyykh resursiv [Innovative approaches to teaching history in institutions of higher education: from traditional methods to digital resources]. *Aktualni pytannia u suchasni nauki – Current Issues in Modern Science*, (8(14), 865–872. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-865-872](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-865-872) [in Ukrainian].

5. Kryvda, V. S. (2023). Natsionalno-patriotychne vykhovannya yak skladova profesiinoï kompetentnosti maibutnikh vykhovateliv [National-patriotic education as a component of professional competence of future educators]. *Visnyk nauky ta osvity – Herald of Science and Education*, (5(11), 587–598. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5\(11\)-587-598](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5(11)-587-598) [in Ukrainian].

6. Kuchai, T. P., Chychuk, A. P., & Bida, O. A. (2024). Patriotychnyi zmist vykhovannya studentiv [Patriotic content of student education]. *Visnyk nauky ta osvity – Herald of Science and Education*, (2(20), 887–899. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2\(20\)-887-899](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2(20)-887-899) [in Ukrainian].

7. Mykhailiuk, V. (2022). Suchasni tekhnolohii u vykladanni istorii v shkoli: teoretychni zasady studentskoï pedahohichnoï praktyky [Modern technologies in teaching history at school: theoretical foundations of student pedagogical practice]. *International Science Journal of Education & Linguistics*, (1(3), 120–130. <https://isg-journal.com/isjel/article/view/44> [in Ukrainian].

8. Miroshnichenko, V. I. (2024). Rol osvitnoho seredovyscha u formuvanni patriotychnykh idealiv studentiv zakladiv fakhovoi peredvyschoi osvity [The role of the educational environment in the formation of patriotic ideals of students of vocational pre-university education institutions]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and Innovations of Science*, (2(36), 342–350. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-16\(34\)-342-350](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-16(34)-342-350) [in Ukrainian].
9. Onopriienko, O. M., & Onopriienko, O. V. (2021). Pedagogichni zasoby patriotychnoho vykhovannia studentiv [Pedagogical means of patriotic education of students]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, (9(97), 91–93. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-9-97-19> [in Ukrainian].
10. Pometun, O. I. (2023). Navchannya istoriyi y hromadyanskoyi osvity yak chynnyk formuvannya natsionalnoyi y hromadyanskoyi identychnosti uchniv v umovakh viyny ta povoyennoho rozvytku Ukrayiny [Teaching history and civic education as a factor in the formation of national and civic identity of students in the conditions of war and post-war development of Ukraine]. *Ukrayinskyy pedagogichnyy zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, (2), 62–72. <https://lib.iitta.gov.ua/735422/> [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennya planu zakhodiv z realizatsiyi Kontseptsiyi borotby z teroryzmom v Ukrayini : Rozporyadzh. Kab. Ministriv Ukrayiny vid 05.01.2021 r. No. 7-r. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-2021-r#Text> [in Ukrainian].
12. Remekh, T. O. (2022). Formuvannya natsionalnoi identychnosti uchnivstva yak zavdannia hromadianskoi osvity [Formation of the national identity of apprenticeship as a task of civic education]. In *Proceeding from Materialy Vseukrainskoi mizhhaluzevoi naukovo-praktychnoi onlain konferentsii “Problemy tsyvilizatsiinoi subiektynosti Ukrainy: misiia nauky i osvity”* [The materials of the All-Ukrainian interdisciplinary scientific and practical online conference “Problems of the civilizational subjectivity of Ukraine: the mission of science and education”] (pp. 558–564). Kyiv : Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy. <https://lib.iitta.gov.ua/732775/> [in Ukrainian].
13. Syerova, H. V. (2023). Rozvytok patriotyzmu uchniv na prykladakh lokalnoyi istoriyi [Development of students' patriotism based on examples of local history]. *Zahalna serednya osvita Ukrayiny v umovakh voyennoho stanu ta vidbudovy: realiyi, dosvid, perspektyvy / metodychnyy poradnyk naukovtsiv Instytutu pedahohiky NAPN Ukrayiny do pochatku novoho 2023–2024 navchalnogo roku : metodychni rekomendatsiyi*. In-t pedahohiky NAPN Ukrayiny (pp. 87–90). Kyiv : Pedagogichna dumka. <https://lib.iitta.gov.ua/736844/> [in Ukrainian].

УДК 9.90.904

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1271-1279](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1271-1279)

Рибчинський Нестор-Миколай Олегович аспірант кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки, Львівський національний університет імені Івана Франка, 79000, тел.: (093) 700-94-53, <https://orcid.org/0000-0002-7960-3714>

РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНЕ ГОРОДИЩЕ ЛОМАЧИНЦІ НА БУКОВИНІ: ОБОРОННИЙ УСТРІЙ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНА РОЛЬ В СИСТЕМІ ЗАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

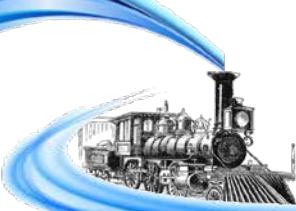
Анотація. У статті розглянуто історію дослідження фортифікацій та проаналізовано теоретичні напрацювання оборонних споруд археологами П. Раппапортом, М. Кучерою, Б. Тимощуком, М. Филипчуком та архітекторами В. Шперком. та В. Лук'янченком.

Проаналізовано археологічні матеріали з городища Ломачинці, у Чернівецькій області, яке дослідив Борис Тимощук. Йому вдалось віднайти рештки фортифікації IX ст., що були законсервовані під час спорудження лінії оборони IX – X ст. Це лягло в основу реконструкції імовірного вигляду фортеці. Окрім цього, для комплексного і об'єктивного аналізу проблеми були розглянуті знахідки схожих конструкцій з теренів Польщі, Чехії, Німеччини та Австрії. При розгляді внутрішньої забудови були використані аналогії з інших городищ Буковини, а також скандинавських фортець Півночі Європи. Окрім цього до уваги були взяті технологічні аспекти: матеріали з яких виготовляли споруди, а також інструменти давніх будівничих.

В результаті досліджень виявилось, що оборонна огорожа городища Ломачинці складалась з стіни стовпової конструкції, підсиленої з зовнішнього боку земляним відкосом та сухим ровом. З внутрішнього боку розташовувалась інша стовпова стіна, простір між якими використовувався для господарських або житлових потреб. Над ними містилася галерея для оборони фортеці.

На основі плану складеного Б. Тимощуком запропоновано імовірне функціональне зонування фортеці, а також гіпотетичне місце в'їзду. На основі одночасових знахідок з сусіднього городища Червона Діброва, а також з пам'яток Центрально-Східної Європи запропоновано його конструкцію.

Грунтуючись на археологічних дослідженнях конструкції оборонних ліній запропоновано гіпотетичну роль городища в системі заселення регіону між Дністром та Прутом, що полягала в мілітарній функції, контролю торгівельних шляхів та прикордонних спостережних пунктів.

Ключові слова: городище, Буковина, Раннє Середньовіччя, Епоха Вікінгів, фортифікація, довгий будинок, слов'яни.

Rybchynskyi Nestor-Mykolay Olegovych PhD-student of the Department of Archeology and Special Branches of Historical Science, Ivan Franko National University of Lviv, 79000, tel.: (093) 700-94-53, <https://orcid.org/0000-0002-7960-3714>

THE EARLY MEDIEVAL FORT OF LOMACHYNTSI IN BUKOVYNA: DEFENSE SYSTEM AND FUNCTIONAL ROLE OF THE REGION

Abstract. The article examines the history of fortification research and analyzes the theoretical development of defensive structures by archaeologists P. Rappaport, M. Kuchera, B. Tymoschuk, M. Filipchuk and architects V. Shperk. and V. Lukyanchenko.

Archaeological materials from the Lomachyntsi settlement in the Chernivtsi region, which were investigated by Borys Tymoshchuk, were analyzed. He managed to find the remains of the fortification of the 9th century, which were conserved during the construction of the defense line of the 9th - 10th centuries. This formed the basis of the reconstruction of the probable appearance of the fortress. In addition, for a comprehensive and objective analysis of the problem, findings of similar structures from the territories of Poland, the Czech Republic, Germany and Austria were considered. Analogies from other hillforts of Bukovyna, as well as Scandinavian fortresses of Northern Europe, were used when considering the internal construction. In addition, technological aspects were taken into account: the materials from which the buildings were made, as well as the tools of ancient builders.

As a result of research, it turned out that the defensive fence of the Lomachyntsi hillfort consisted of a wall of pillar construction, reinforced on the outside by an earth slope and a dry moat. On the inner side, there was another pillared wall, the space between which was used for economic or residential needs. Above them was a gallery for the defense of the fortress.

On the basis of the plan drawn up by B. Tymoshchuk, the probable functional zoning of the fortress, as well as the hypothetical place of entry, are proposed. On the basis of simultaneous findings from the nearby settlement of Chervona Dibrova, as well as from the monuments of Central-Eastern Europe, its construction is proposed.

Based on archaeological studies of the construction of defensive lines, a hypothetical role of the hillfort in the settlement system of the region between the Dniester and Prut rivers was proposed, which consisted of a military function, control of trade routes and border observation posts.

Keywords: Hillforts, Bukovyna, Early Middle Ages, Viking Age, fortification, long house, Slavs.

Постановка проблеми. В кін. I тис. на території України розпочинаються державотворчі процеси та починають виникати перші племінні утворення з своєю вертикальною владою, просторовим та соціальним устроєм. Цей процес супроводжувався виникненням нових господарських, адміністративних та релігійних центрів – городищ. Не стала винятком і Буковина, через яку пролягали дві великі торгівельні водні артерії та рухались потоки товарів – Дністер та Прут. Саме тому поява тут великої кількості укріплених центрів є цілком логічним явищем.

В зв'язку з тим, що городища явно виконували роль об'єднаних центрів на різних рівнях, дуже важливо встановити роль кожного окремо взятого укріпленого поселення. Це дозволить більше дізнатись про рівень розвитку потестарних¹ племінних утворень та визначити витoki державотворчих традицій українців з часів Раннього Середньовіччя.

В контексті розвитку ранньосередньовічних протодержав на теренах Заходу України важливим є городище Ломачинці, що розташоване на південний-захід від одноіменного села на високому мисі однієї з приток Дністра.

Під час досліджень вдалось виявити добре збережені рештки фортифікації та вивчена внутрішня забудова, що дозволяє встановити його роль в системі заселення регіону, та на основі отриманої інформації з інших однотипних поселень визначити роль цієї групи фортець в системі оборони межиріччя Пруту та Дністра в кін. I тис. н.е.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оборонні лінії слов'янських городищ IX–X ст. на теренах Центрально-Східної Європи вивчені достатньо добре. Одним із перших дослідників, який висловив думку про те, що конструкція оборонних ліній напряму залежить від загрози для населеного пункту був археолог Павел Раппопорт². Серед найчастіших типів дерев'яних конструкцій дослідник виділяв гострокіл, що масово зустрічається на багатьох ранньосередньовічних городищах по усій території Русі, та стовпову конструкцію, коли горизонтальні колоди затискали між двома вертикальними, або у пазах однієї вертикальної³.

До вивчення фортифікацій слов'янських городищ доклався й археолог Михайло Кучера. На його думку, протягом домонгольської найбільш

¹ Потестарні утворення – держави, що тільки почали формуватись та ще не мали яскраво виражених владних інститутів.

² Раппопорт Павел, Древние русские крепости, Москва: Наука, 9

³ Раппопорт Павел, Древние русские крепости, Москва: Наука, 12

використовуваною була зрубна конструкція оборонних стін⁴. Іншим варіантом фортифікацій, на думку дослідника були стіни стовпової конструкції. Однак цей тип він локалізував тільки у межах Буковини – на пам'ятках Грозинці, Дарабани II та Ломачинці⁵.

Варто згадати і про архітектурний аналіз ранньосередньовічних фортифікацій. Так, ще у середині ХХ ст. військовий інженер Венедикт Шперк розглянув різні типи оборонних стін, що побутували на теренах Русі. На його думку, основним матеріалом, що використовували при їх спорудженні було дерево. Серед конструктивних типів він виділяв гостроколи та городні⁶.

Варто загадати і про вивчення забудови укріплених майданів давніх фортець. Городища Буковини вивчав Б. Тимощук. На основі отриманих результатів він виділив чотири типи: городища-сховища⁷, городища адміністративно-господарські центри, городища-святилища, городища феодальні фортеці [4. С. 29 - 55]. Останній тип зараховував до перехідного від племінного устрою до укріплених поселень у складі Київської Русі.

Вивчав забудову поселень (як селищ та і городищ) дослідник слов'янських старожитностей українського Прикарпаття Михайло Филипчук. Він виділив 4 типи забудови залежно від її інтенсивності, а також від наявності господарських та допоміжних споруд [5. С. 193 - 195].

Варто згадати і про архітектурний аналіз ранньосередньовічних фортифікацій. Так, ще у першій половині - середині ХХ ст. військовий інженер Венедикт Шперк розглянув різні типи середньовічних оборонних стін. Він вважав, основним матеріалом, який використовували при побудові фортець було дерево [6]. Інженер описав і заборол⁸, виділивши два основні їх типи: прямий – для ураження ворога «вперед» і висунутий – для ліквідації ворогів, що змогли впритул наблизитись до оборонної стіни [6]. Серед типів фортифікацій, що були поширені на теренах Русі наприкінці I тисячоліття він зазначає і палісад – гострокіл [6].

Архітектурним аналізом займався також Вадим Лук'янченко. При роботі над реконструкцією укріплень для парку «Київська Русь», свої зусилля він зосередив на дослідженні фортифікацій Києва IX–XIII ст. Він вважав, що, найранішим типом фортифікацій був гострокіл, а згодом виникло кілька типів укріплень: три, або чотиристінні городні та кліті [1, С. 95]. Окрім цього, він дослідив конструкцію заборол та бійниць які могли розташовуватись в оборонних стінах [2, С. 27]. На його думку, бійниці розташовувались вертикально, та були укріплені з бічних сторін дошками [2. С. 27].

⁴ Кучера Михайло, Слов'яно-руські городища VIII – XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем, Київ: ІА НАНУ, 62

⁵ Кучера Михайло, Слов'яно-руські городища VIII – XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем, Київ: ІА НАНУ, 64

⁶ Шперк Венедикт, История фортификации, Москва (1957)

⁷ Фортеці, в межах яких не вдалось виявити забудови, та лишився слабкий культурний шар

⁸ Надбудова на дерев'яних конструкціях, що захищала захисників від обстрілів ворога.

Як бачимо, у науковій літературі є достатньо інформації про оборонні конструкції IX–X ст. і про дослідження внутрішніх майданів городищ. А це дає можливість для реконструкцій вигляду давніх фортець із використанням сучасних технологій.

Мета статті – визначити особливості лінії оборони городища Ломачинці (Дністровський район, Чернівецької області), особливості забудови внутрішньої території та сформулювати гіпотезу щодо його функціонального призначення у IX ст.

Виклад основного матеріалу. Фортеця Ломачинці розташована на березі однієї з приток ріки Дністер, неподалік від одноіменного села. У 80-х роках XX ст. його вивчав український археолог Борис Тимошук. Укріплене поселення мало конфігурацію оборонного периметру близьку до овалу та розташоване на мисовому підвищенні. Його довжина - 65 м, а ширина близько 38 м [4. С. 162]. Таким чином – площа внутрішнього майдану становила 7755 м². Така площа дозволяла вільно розмістити гарнізон вояків, а також розташувати як житлові приміщення, так і господарські майстерні. З огляду на те, що збережений земляний насип не має суттєвих відмінностей на всій своїй протяжності припускаємо, що фортифікація мала єдину конструкцію по всьому периметру.

Під час археологічних досліджень вдалось виявити рештки фортифікацій IX ст., а також прибудови у вигляді довгого будинку. Обидві стіни розташовувались на відстані 2,5 м [4. С. 32] одна від одної. Відстань від передньої стіни до початку рову становила 1,7 м [4. С. 32]. Вона стала основою для земляного відкосу, що укріплював дерев'яну стіну з зовнішнього боку. Перед земляним насипом розташовувався рів, що мав 6 метрів в ширину та 2 метри в глибину [4. С. 32]. Такі розміри ґрунтуються на описах Б. Тимощука та стратиграфії розкопів.

З зовнішнього боку город захищав сухий рів шириною 6 м та глибиною 2 м⁹ [4. С. 32]. Така ширина рову була зумовлена не тільки тим, що створювало додаткові труднощі при штурмі фортеці, а й дозволяло ефективно вражати ворога коли він тільки намагався перетнути цю перепону.

Зразу за ровом розташовувався земляний відкіс, що додатково захищав дерев'яну оборонну конструкцію. Він не дозволяв нападникам закріпитись безпосередньо перед оборонною конструкцією та використати штурмові драбини. Цей відкіс підпирав стовпову конструкцію, виготовлену з дерева. Від неї залишились рештки у вигляді паль, що були вкопані в землю на глибину до 1,4 м [4. С. 32] і розташовувались по всьому периметру з ритмом 3-4 м один

⁹ Дослідник не зазначає про наявність додаткових захисних конструкцій перед ровом чи на його дні.

від одного [4. С. 32]. Вони мали пази в які вкладались горизонтальні дошки¹⁰. В проміжку між палями, для додаткової фіксації стіни розташовувались стійки¹¹.

З внутрішнього боку розташовувався ще один ряд стовпової стіни. Рештки стовпових ямок, які вдалось простежити Б. Тимощуку розташовувались навпроти стійок зовнішньої стіни на відстані 2,5 м [4. С. 32].

Досліджена конструкція дозволяє припустити, як виглядала оборонна конструкція в IX ст. Так, зовнішня оборонна стіна мала стовпову конструкцію В її основі знаходились палі, що мали товщину 45 см. Така товщина зумовлена тим, що вона має витримати навантаження, яке утворювали забороло та накриття, а також витримувати ворожий обстріл під час штурму¹². Проміжок у 3-4 м між ними закладався горизонтально покладеними дошками. Щоб зменшити імовірність пролому на відстані 1 м один від одного розташовувались півколоди, що скріплювались з дошками тиблями [4. С. 32]. Стіни стовпової конструкції зустрічались і на інших пам'ятках Центрально-Східної Європи. Так, на городі Туземля¹³, що на Смоленщині також були знайдені фортифікації з стовповою конструкцією. Однак вони становили лише стіну, без надбудов та не були зав'язані з земляними насипами. Лише на дитинці вони були поєднані з т. зв. «довгими будинками» [7. С. 211]. Аналогічна ситуація простежується і на фортеці Шеліги (Szeligi) [8. С. 72], що на території Польщі¹⁴. Наявність стовпової конструкції на укріплених поселеннях другої третини I тис. н.е. та на городах кін. I тис. н.е. говорить про те, що ця конструкція доволі архаїчна та має поширення на всю територію заселену слов'янським населенням. Внутрішня стіна також мала стовпову конструкцію, але складалась з менших колод (діаметром 30 см) [3. С. 63], що розташовувались навпроти стійок та навпроти півколод. Схожа ситуація простежена на городищі Ключув (Ključov), що в Чехії. Там зовнішня стіна була вищою за внутрішню, а простір між ними був забутований глиною таким чином, щоб утворювати хідник для оборонців [8. С. 34]. Надлишок верхньої стіни утворював забороло для захисту оборонців від ворожих обстрілів [8. С. 34]. Однак така конструкція не може бути застосовна до оборонного валу городу Ломачинці, адже дослідження показали, що простір між стінами був порожнім та утворював приміщення які за своїми потребами використовували мешканці фортеці. Б. Тимощук зазначає, що в одному з таких приміщень розташову-

¹⁰ В давні часи – дошки не розпилювали пилами, як сьогодні, а розколювали колоди повздож, за волокнами, за допомогою металевих чи дерев'яних кілків

¹¹ На плані дослідженого відтинку Б. Тимощук позначає їх як півколодами.

¹² Згідно поширеної думки каменеметні машини з'являються на теренах Русі з приходом монголів, однак наявність великої кількості городів та часі військові конфлікти говорить про те, що інженерні машини для руйнування фортифікацій.

¹³ Фортеця датується VI ст.

¹⁴ Город датується VI – VII ст.

валась кузня [3. С. 64]. Простір між ними, імовірно використовувався для житлових (північно-західна дуга) та для господарських (південно-східна дуга) потреб. На таке функціональне планування впливає рельєф на якому був розташований город. З півночі та заходу фортеця обмежена стрімкими схилами мису, що нівелює імовірність штурму¹⁵, натомість південь та схід розвернутий до відкритої сторони на якому розташовувався пригород.

Така конструкція потребувала додаткової фіксації. Тому, зверху вони скріплювались додатковими перемичками, що також вкладались в пази. Це створювало стійку конструкцію, що могла витримати як сильні пориви вітру, так і штурм ворога.

Зверху розташовувалась галерея висотою 2,30 м. Вона була накрыта дахом з дошок та мала бійниці шириною 1 м та висотою 1,1 м. Це створювало можливість для оборонців вести спостереження навколишніх територій з висоти, що практично унеможлиблює раптовий штурм фортеці. Ця фортифікація має доволі добре датування, адже в кінці IX ст. вона згорає і поверх неї споруджують новий оборонний вал, який функціонує в X – XI ст [4. С. 32]. У підсумку можемо зазначити, що фортифікація такого типу створювала ефективну систему захисту від сил нападу, та була сучасною станом на IX ст., відповідно надійно захищала від більшості дальнобійної зброї того часу.

Невід'ємним елементом кожного городу є в'їзд. Скоріш за все його влаштували у межах західного відтинку оборонного периметру. На підтвердження цієї гіпотези вказує незручне для штурму місце. По-перше, воїни, що атакували цю фортецю мусили підходити до воріт так, що щит опинявся в протилежній від обстрілів стороні. По-друге – в цьому місці рельєф не дозволяє розгорнути війська для штурму та зібрати достатню кількість сил для прориву.

Під час дослідження оборонних ліній на цьому городищі система заїзду на укріпленій майдан не вивчалась. Проте, вона її вдалось віднайти при дослідженні фортеці Червона Діброва, що також знаходиться у Чернівецькій області та мала схожу конструкцію фортифікацій [4. С. 26] . Тоді вдалось віднайти рештки від чотирьох стовпів товщиною 45 см. У верхній частині вони мусили скріплюватись поперечними балками, що закріплювались в пазах стійок. Ближче до внутрішньої частини, імовірно розташовувалась брама, що закріплювалась на бігунах¹⁶. Можемо припустити, що через схожість конструктивних особливостей ліній оборони обох городищ таку систему доцільно застосувати і до системи оборони Ломачинського городу.

¹⁵ Саме тому розташування житлових приміщень виглядає там найлогічнішим, як найбільш безпечна частина городища.

¹⁶ Архаїчна система кріплення дверей, що зустрічається на етнографічних пам'ятках.

Така конструкція в'їзду навряд чи мала високу надбрамну вежу з потужними оборонними характеристиками. В першу чергу, через те, що така система не призначена для складних конструкцій веж. Скоріш за все, над в'їздом проходила така ж галерея, як на інших відтинках оборони, аналогічно до польського городищі Тарнув [8. С. 98] та німецького Бранденбург [8. С. 95].

Такі схожості у конструкції стін та в'їзду дозволяють припустити, що ранньосередньовічна оборонна архітектура українського Прикарпаття була схожою з аналогічними об'єктами Центрально-Східної Європи, а це, в свою чергу, означає, що наприкінці I тис. н.е. всі ці пам'ятки становили єдиний етнокультурний регіон. Це було спричинено тим, що терени України в епоху Раннього Середньовіччя були повністю інкорпоровані в європейську систему торгівельно-обмінних зав'язків¹⁷. Власне завдяки цьому поширювались нові будівельні та ремісничі технології.

Можемо припустити, що схожа конструкція фортифікацій простежувалась і на інших фотречах, які Б. Тимощук зарахував до городищ-сховищ (Ломачинці, Карапчіїв, Біла [4. С. 32] та ін.). Це могли бути центри збору війська з постійним гарнізоном, який і проживав у приміщеннях на нижньому рівні оборонної стіни. На користь цієї гіпотези виступає наявність кузні в одному з приміщень нижнього рівня. Однак, для підтвердження цієї гіпотези необхідно провести дослідження північно-західного відтинку лінії оборони, щоб встановити особливості побуту оборонців цієї фортеці.

Завдяки цим фортецям вдавалось контролювати регіон, вони ж могли виконувати роль прикордонних опорних пунктів. У випадку городища Ломачинці, цей пункт міг відповідати за контроль великої торгової артерії – Дністра, збирати мито та виконувати роль спостережного пункту.

Висновки. Город Ломачинці виникає в IX ст. н.е. та обноситься міцною лінією захисту з двох стін стовпової конструкції проміжок між якими використовувався для проживання гарнізону чи для господарських потреб. Зовнішня сторона складалась з потужних стовпів в які за допомогою пазів були вставлені горизонтально покладені дошки. Вони додатково були скріплені півколодами. Внутрішня стіна також мала стовпову конструкцію. Обидві стіни були скріплені перекладинами у верхній частині. Поверх них розташовувалась галерея з накриттям. Там оборонці вели спостереження за околицями, або ж вели оборону. У південно-західній ділянці розташовувався в'їзд з воротами на бігунах та без надбрамної вежі. Схожі конструкції простежуються на багатьох городищах Центрально Східної Європи: Туземля, Шеліги, Тарнув та Бранденбург.

¹⁷ Основні торгівельні шляхи проходили річками Дніпро, Прип'ять, Західний Буг, Стир, Дністер та Прут.

Такі схожості в конструкції оборонних ліній дозволяють припустити, що в кін. I тис. н.е. українське Прикарпаття входило в один культурний простір разом з іншими територіями Центрально-Східної Європи, адже входило в систему європейських торгівельних шляхів.

Наявність таких систем оборони не дозволяє класифікувати Ломачинці як «городище-сховище». Скоріш за все – це ранньосередньовічна фортеця, місце де проєкціонувалась військова сила, розташовувались митні пости та спостережні пункти.

Однак, для цілісного вигляду Ломачинського городища необхідно провести дослідження системи в'їзду на укріплене поселення, а також встановити особливості функціонального призначення городища як на мікрорегіональному так і на макрорегіональному рівнях.

Література:

1. Лукьянченко, В. І. Городни – оборонные стены Киева IX – XIII вв. Часть первая. Земляные валы. Місто: історія, культура, суспільство. Міська археологія. Київ: 2016. с. 87 – 105.
2. Лукьянченко, В. І. Городни – оборонные стены Киева IX – XIII вв. Часть третья. Заборолла. Місто: історія, культура, суспільство. Міська археологія. Київ: 2017. с. 19–35.
3. Тимошук Б. О. Словяни Північної Буковини: V – IX ст. Київ: «Наукова Думка», 1976.
4. Тимошук Б. А. Восточнослав'янская община VI – X вв. н.е. Москва: «Наука», 1990.
5. Филипчук М. А. Слов'янські поселення VIII – X ст. в українському Прикарпатті. Львів: Астролябія, 2012.
6. Шперк В. История фортификации. Москва, 1957.
7. Górewicz, I. O wojownikach słowian. Drużyny I bitwy na lądzie i morzu. Poznań: «Triglav», 2019.
8. Šalkovský, P. Hradý západných slovanov. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2015.

References:

1. Lukianchenko, V. I. (2016). Horodnyi – oboronnye steny Kyeva IX – XIII vv. Chast pervaia. Zemlanye valy. [Horodnyi – defence walls of Kyiv in IX – XIII centuries. Part one. Earth bulwarks]. *Misto: istoriia, kultura, suspilstvo. Miska arkheolohiia*. Kyiv. [in Russian].
2. Lukianchenko, V. I. (2017). Horodny – oboronnye steny Kyeva IX – XIII vv. Chast tretia. Zaborola. [The fortress - the defensive wall of Kyiv in the 9th - 13th centuries. Part three. Zaborola]. *Misto: istoriia, kultura, suspilstvo. Miska arkheolohiia*. Kyiv. [in Russian].
3. Tymoshchuk B. O. (1976) *Sloviany Pivnichnoi Bukovyny: V – IX st. [Slavs of Northern Bukovyna: V - IX century]*. Kyiv: «Naukova Dumka». [in Ukrainian].
4. Tymoshchuk B. A. (1990) *Vostochnoslav'ianskaia obshchyna VI – X vv. n.e. [East Slavic community of VI - X century]*. Moskva: «Nauka». . [in Russian].
5. Fylypchuk M. A. (2012) *Slovianski poselennia VIII – X st. v ukrainskomu Prykarpatti [Slavic settlement of VII - X century in Ukrainian Prykarpattia]*. Lviv: Astroliabiia. [in Ukrainian].
6. Shperk V. (1957) *Istoriia fortyfykatsyy [History of Fortifications]*. Moskva. [in Russian].
7. Górewicz, I. (2019). O wojownikach słowian. Drużyny I bitwy na lądzie i morzu. [About slaves worriors. Companies and battles on ground and sea]. Poznań: «Triglav». [in Polish].
8. Šalkovský, P. (2015). Hradý západných slovanov. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied. [in Slovak].

УДК: 930.25:625.76:908 (477.41-21)"1886/1887"

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1280-1293](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1280-1293)

Шкіра Людмила Миколаївна старший науковий співробітник, Музей народного сухопутного транспорту Середньої Наддніпрянщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», Київська обл. Бориспільський р-н м. Переяслав, вул. Шевченка, 8, тел.: (093) 138-65-45, <https://orcid.org/0000-0001-7034-2944>

УТРИМАННЯ ТА БУДІВНИЦТВО ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕННЯ ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ В 1880-ИХ РР. ХХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗВІТІВ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОЇ ЗЕМСЬКОЇ УПРАВИ 1886-1887 РР.)

Анотація. Транспортна система слугує для зв'язків: соціальних, економічних, культурних та внутрішньодержавного сполучення, що забезпечує повсякденне життя українців. Тому вивчення досвіду будівництва та утримання шляхів окремих регіонів в минулому – є важливим та актуальним, оскільки шляхове господарство потребує вивчення досвіду, реконструкції, модернізації та ремонту як у минулому, так і на сучасному етапі.

Децентралізація державного управління, об'єднання територіальних громад та передача влади на місця обумовлює можливість передачі частини дорожнього господарства на утримання шляхів сполучення територіальними громадами. Подібний досвід мав Переяславський повіт, коли губернські та повітові земства отримали право будувати та обслуговувати шляхи сполучення.

Об'єктом дослідження є історія розвитку сухопутних шляхів сполучення Переяславського регіону (1870-1880 рр.). Предметом дослідження є статистичний матеріал та архівні документи 1886-1887 рр.: Звіти Переяславської земської повітової управи, зокрема розділи: про дороги та споруди на них; про дороги Переяславського повіту, що підпорядковані земським шляхам та про облаштування споруд на них; про будівництво та утримання сільських шляхів.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Переяславського повіту, що відносився до Полтавської губернії, до якого в 1870-1880 рр. входили такі волості: Переяславська, Хоцьківська, Ташанська, Помокельська, Студениківська, Березанська, Лехнівська, Войтівська, Баришівська, Скопечька, Дем'янська, Ковалинська, Рогозівська, Вороньківська, Бориспільська. За сучасним адміністративно-територіальним поділом це частина території Бориспільського та Броварського районів Київщини.

Мета та завдання дослідження: враховуючи наукове, теоретичне та практичне значення теми та перспективи її подальшого дослідження, автор ставить за мету здійснити наукову реконструкцію розвитку шляхів сполучення Переяславщини та їх інфраструктури як єдиної мережі.

Ключові слова: звіт, управа, дорожнє будівництво, гребля, міст, Полтавська губернія.

Shkira Lyudmyla Mykolayivna Senior Research Fellow, Museum of Folk Terrestrial Transport of the Middle Dnieper Region National Historical and Ethnographic Reserve "Pereiaslav" Kyiv Region, Boryspil District, City of Pereiaslav, Shevchenko St., 8, tel.: (093) 138-65-45, <https://orcid.org/0000-0001-7034-2944>

MAINTENANCE AND CONSTRUCTION OF COMMUNICATION ROUTES IN THE PEREIASLAV REGION IN THE 1880s (BASED ON THE REPORTS OF THE PEREIASLAV ZEMSTVO ADMINISTRATION 1886-1887)

Abstract. The transport system serves for external political connections: social, economic, cultural, and internal state communication, ensuring the daily life of Ukrainians. Therefore, studying the experience of road construction and maintenance in specific regions in the past is important and relevant, as road management requires study, reconstruction, modernization, and repair, both in the past and at the present stage.

The decentralization of state administration, the unification of territorial communities, and the devolution of power to local levels make it possible to transfer some road management responsibilities to the territorial communities for road maintenance. A similar experience was observed in the Pereiaslav district, where gubernatorial and district zemstvos were granted the right to build and maintain communication routes.

The object of the study is the history of the development of terrestrial communication routes in the Pereiaslav region (1870-1880). The subject of the study is statistical material and archival documents from 1886-1887: Reports of the Pereiaslav Zemstvo County Administration, particularly sections on roads and structures on them; roads of the Pereiaslav district under zemstvo jurisdiction and the arrangement of structures on them; construction and maintenance of rural roads.

The territorial scope of the study covers the territory of the Pereiaslav district, which belonged to the Poltava Governorate, including the following volosts (local administrative units) in 1870-1880: Pereiaslav, Khotskiv, Tashan, Pomokel, Studenykiv, Berezan, Lehnyv, Voytiv, Baryshiv, Skopyts, Demyan, Kovalyn,

Rogoziv, Voronkov, Boryspil. According to the current administrative-territorial division, this is part of the territory of Boryspil and Brovary districts of Kyiv region.

The aim and objectives of the study: Considering the scientific, theoretical, and practical significance of the topic and the prospects for its further research, the author aims to carry out a scientific reconstruction of the development of communication routes in the Pereiaslav region and their infrastructure as a unified network.

Keywords: report, administration, road construction, dam, bridge, Poltava Governorate.

Постановка проблеми. Україна виборює свою Свобду та членство у союзі європейських держав. Реалізація цих завдань можлива лише за приєднання до єдиної Європейської системи транспортних доріг. Децентралізація державного управління, об'єднання територіальних громад та передача влади на місця обумовлює можливість передачі частини дорожнього господарства на утримання шляхів сполучення територіальними громадами. Подібний досвід мав Переяславський повіт, коли губернські та повітові земства отримали право будувати та обслуговувати шляхи сполучення. Тому вивчення досвіду будівництва та утримання шляхів окремих регіонів в минулому – є важливим та актуальним, оскільки шляхове господарство потребує вивчення досвіду, реконструкції, модернізації та ремонту як у минулому, так і на сучасному етапі. Об'єктом дослідження є історія розвитку сухопутних шляхів сполучення Переяславського регіону (1870-1880 рр.). Предметом дослідження є статистичний матеріал та архівні документи 1886-1887 рр.: Звіти Переяславської земської повітової управи, зокрема розділи: про дороги та споруди на них; про дороги Переяславського повіту, що підпорядковані земським шляхам та про облаштування споруд на них; про будівництво та утримання сільських шляхів. Територіальні межі дослідження охоплюють територію Переяславського повіту, що відносився до Полтавської губернії, до якого в 1870-1880 рр. входили такі волості: Переяславська, Хоцьківська, Ташанська, Помокельська, Студениківська, Березанська, Лехнівська, Войтівська, Баришівська, Скопечка, Дем'янська, Ковалинська, Рогозівська, Вороньківська, Бориспільська. За сучасним адміністративно-територіальним поділом це частина території Бориспільського та Броварського районів Київщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Малодосліджена тема будівництва та утримання шляхів сполучення Переяславщини в кінці ХІХ ст. побіжно піднімалася у ряді робіт з краєзнавства, однак об'єктом спеціального дослідження до цього часу не була. Дослідження архівних матеріалів доріг Переяславщини проводилося лише частково. Лише розвідка Ю.Б. Каліновича [2]

та М.В. Шкіри, Л.М. Шкіри [3], [4] розкривають окремі аспекти з даної тематики. Дане дослідження виконується як складова комплексної теми «Шляхи сполучення Переяславщини». Недостаня вивченість теми, виявлення нових фактів про будівництво, благоустрій та постійне утримання шляхів Переяславщини визначили актуальність даного дослідження.

Мета та завдання статті - враховуючи наукове, теоретичне та практичне значення теми та перспективи її подальшого дослідження, автор ставить за мету здійснити наукову реконструкцію розвитку шляхів сполучення Переяславщини та їх інфраструктури як єдиної мережі.

Виклад основного матеріалу. Зародження і формування сухопутних шляхів, хоча і має давню історію, але на Переяславщині їхньому стану почали приділяти увагу лише з початком ХІХ ст., коли за часів управління Полтавською губернією князя Куракіна, вздовж поштових і транспортних доріг, на відкритих місцевостях, почали насаджувати дерева, щоб видно було напрямок дороги для їзди взимку [1]. Тож за матеріалами звітів Переяславської земської повітової управи за 1886 р. констатуємо наявність сухопутних шляхів сполучення: **«Поштові дороги в Переяславському повіті пролягають:** Перша, від м. Яготина через м. Переяслав на м. Київ; Друга, від м. Переяслава через с. Хоцьки на м. Золотоношу. Загальна протяжність цих доріг складає 112 в 302 саж. **Транспортних доріг у повіті 4:** 1) від Питятинського та Лубенського повіту через села Ташань, Виповзки, Малу Каратуль на м. Переяслав і далі через с. Карань на Андрушівську пристань на р. Дніпро; 2) із м. Яготина через м. Березань, Баришевку, Бзов, Іванків та м. Бориспіль на м. Київ; 3) із Пирятинського повіту через с. Благодатне та м. Великий Круполь на станцію Бобровиця, Курсько-Київської залізничної дороги; 4) із м. Переяслава через села Войтовці, Скопці, Любарці, Іваньків та м. Бориспіль на м. Київ. Загальна протяжність транспортних доріг у повіті – 163 в 104 саж» [5, С. 12]. Проведемо аналіз та розрахунок відсоткового співвідношення:

1. Загальна протяжність доріг у Переяславському повіті: 112 в 302 саж (поштові) + 163 в 104 саж (транспортні) = 276 в 406 саж.

2. Відсоткове співвідношення:

- Поштові дороги: $(112 \text{ в } 302 \text{ саж} / 276 \text{ в } 406 \text{ саж}) * 100\% \approx 40.63\%$

- Транспортні дороги: $(163 \text{ в } 104 \text{ саж} / 276 \text{ в } 406 \text{ саж}) * 100\% \approx 59.37\%$

«Із зазначених доріг поштові та перші три транспортні були підпорядковані губернському земству, а тому ремонт та спорудження на них мостів та інших споруд відбувалися за рахунок коштів губернського земства; ремонт дорожнього полотна на всіх цих шляхах та утримання у проїжджому стані четвертої транспортної дороги, тобто тієї, що проходить з м. Переяслава через Войтовці, Скопці, Любарці, Іваньків та м. Бориспіль на м. Київ, було покладено на повітове земство» [5, С.11].

Крім цих доріг «повітове земство на протязі 1884-1886 рр. піднімало питання про прийняття до розряду губернських транспортних шляхів дороги, що проходить із с. Вітачева Київської губернії через переплаву на р. Дніпро у с. Койлова (Кийлів) на м. Вороньків, Глибоке та м. Бориспіль; проте це питання так і не було погоджене черговими губернськими зборами» [5, С.12], що говорить про відсутність чіткого і цілеспрямованого підходу до реалізації дорожнього будівництва Переяславського регіону та слабкий зв'язок з сусідніми регіонами.

Особливе місце в дорожньому будівництві приділялося об'єктам, що забезпечували безпеку пересування сухопутними шляхами: мостам, місткам, мостовим та греблям, проводилася їх чітка фіксація та облік виділених коштів на утримання і ремонт. Дорожні споруди були конструктивними елементами дороги та поділялися на штучні (мости, труби, естакади тощо), захистні (снігозахистні насадження та огорожі) та елементи облаштування доріг (зупинки для пасажирів, місця відпочинку, колодязі). Технічні засоби транспортної інфраструктури слугували забезпеченню безпечного проїзду та перевезення вантажів, безперебійної доставки пошти та кореспонденції у всі частини Полтавської, Київської, Чернігівської губернії.

«На початку 1886р. на зазначених земських шляхах було дорожніх споруд: а) на поштових дорогах: мостів 15 (довжиною 131 ½ саж), гребель 11 (довжиною 716 саж), гребель вимощених бруківкою 6 (довжиною 2335 саж), крім кам'яної мостової, побудованої на поштової дорозі, що проходить через м. Переяслав (відстанню 1323 1/2 саж); б) на транспортних дорогах: мостів 44 (довжиною 158 1/2 саж), гатей та земляних гребель 32 (довжиною 380 саж). Та гребель, вимощених бруківкою 12 (довжиною 1531 саж)» [5,12]. У 1886 р. для покращення шляхів були проведені дрібні роботи на різних ділянках доріг Переяславщини на загальну суму робіт: 11 крб 40 коп. Це розчищення снігових заметів та утворившихся під час дощу ритвин, розчищення каналів для відтоку води та ремонтні роботи на мостах. Крім дрібних робіт були проведені й більш вагомні: вимощення та ремонт земляних гребель, заміна старих мостів та будівництво нових.

«Всього ж із занесених до кошторису повітових повинностей 700 крб на ремонт доріг в 1886 р. витрачено та здійснено розрахунок на суму 591 крб 75 коп та залишилася не використаною сума 108 крб 25 коп, також не використані були кошти, виручені від продажу старого дерева, що залишилися після ремонту мосту в с. Войтовці, на суму суму 1 крб 70 коп, тож загальна сума невикористаних коштів склала 109 крб 95 коп. Гроші ці, як зазначено у відомості управи, показані залишеними на рахунку управи в зв'язку з тим, що розрахунок за Любарецькі споруди з тов. Біликом іще не проведено» [5, С.12].

«На суму губернського збору в 1886 р. проводилися роботи:

- що залишилися не виконаними з 1885 р.: ремонт настилу № 2 на Довгомостянській греблі в м. Переяславі (на суму 1178 крб 19 коп);

будівництво мосту в с. Селечівці на транспортній дорозі із м. Борисполя на Яготин (на суму 358 крб 85 коп);

- та роботи, передбачені кошторисом 1886 р. на такі суми: ремонт греблі в м. Баришевці (819 крб 74 коп); перенесення мосту з с. Рогозів на дорогу між м. Іванків та м. Бзов (80 крб 82 коп); ремонт греблі в с. Рогозів (48 крб 66 коп); ремонт греблі в м. Великий Крупіль (79 крб 50 коп); ремонт греблі на р. Недра в м. Березані (534 крб); ремонт мосту на виїзді із м. Переяслава біля казарм (103 крб 50 коп); ремонт кам'яної мостової в м. Бориспіль (536 крб); будівництво нового мосту № 1 на місці старого в м. Борисполі (203 крб 63 коп); ремонт мосту № 4 в м. Борисполі (137 крб 39 коп); ремонт мосту № 5 в м. Борисполі (121 крб 22 коп); будівництво земляної греблі та мосту на ній в м. Борисполі в кінці садиби Новаковича (272 крб 84 коп); облаштування перил на греблі в м. Березані (113 крб) та облаштування земляної греблі довжиною 80 саж з відмосткою її та прилеглою до неї спуску з гори довжиною 83,6 саж каменем з облаштуванням на греблі мосту (4984 крб 01 коп); ремонт греблі та кам'яної мостової в с. Ташань (620 крб); ремонт мостів № 1,2,3 на мостовій в с. Ташань (458 крб.) Всього на дані роботи витрачено 9112 крб 34 коп» [5, С.16]. Проте деякі з цих робіт не були прийняті у відання губернського земства у зв'язку з невиконанням або не повним виконанням та потребували виправлення в 1886 р., їх виконання було перенесене на 1887 р., а з підрядниками не був проведений остаточний розрахунок.

Специфічною особливістю виявилось упорядкування під'їзду до Андрушівської пристані. «Крім перерахованих дорожніх робіт, на вимогу повітових Зборів в 1884-1885 рр. губернськими зборами 6.10.1885 р. було дозволено прокласти в 1886 р. нову транспортну дорогу від с. Андруші до пристані на р. Дніпро, для чого було вирішено побудувати новий міст на р. Станіслав, а під полотно дороги придбати у селян 3 1/2 дес. землі, на що внесено в бюджет 5281 крб, з яких на будівництво мосту 3781 крб та на закупівлю землі в селян 1500 крб. Та губернська управа визнала неможливим виконати дану постанову, тому що визнала завищеною вартість землі селянами за 3 1/2 дес. землі та запропонувала повітовій управі приступити до обов'язкового викупу тієї землі» [5, С.17]. «Після довгих та складних перемовин у цьому питанні між повітовими та губернськими зборами на засіданні у жовтні 1886 р. було прийнято рішення та передано в повітову управу проект та кошторис на продовження дороги та облаштування мосту в поточному, 1886 р., на що разом з уплатою селянам за запропоновану під дорогу землю 1500 крб перераховано 5430 крб 15 коп» [5, С.18].

Окремо слід зупинитися на розвитку водної інфраструктури сполучення, особливо приділивши увагу будівництву хлібної пристані та пароплавству. Розглянемо докладніше рішення про благоустрій Андрушівської

пристані. «У січні 1887 р. Переяславський міщанин Мендель Плоткін звернувся з клопотанням до ватажка дворянства Переяславського повіту з проханням дозволити йому встановити невеликий пароплав для перевезення до пароплавної пристані та у зворотньому напрямку пасажирів з їх вантажем за плату за затвердженою міністерством внутрішніх справ таксі, а осіб, що їдуть у державних справах чи з поштою безкоштовно. Пан голова управи прийняв участь в обговоренні питання переправи та 29.01.1887 р. зробив членам управи доповідь наступного змісту: «весняним паводком р. Дніпро щорічно затоплюється на значну глибину велика територія, на якій прокладена дорога до пароплавної та хлібної пристані на р. Дніпро. В окремі роки паводок Дніпровських вод досягав до підгірного с. Карань, тобто розливався на ширину 7-8 верст, причому спад води буває наскільки тривалим, що р. Дніпро вступає в свої береги не раніше червня місяця. В час такого повноводдя доступ до пароплавної пристані неможливий ні в екіпажах, ні пішим ходом, внаслідок чого виникає потреба в переправі. Ще з часу створення пароплавства по Дніпру переправу цю здійснювали на рибацьких човнах жителі прибережного с. Андруші, стягуючи плату з проїжджих за перевезення на свій розсуд. Але такий спосіб добровільної угоди відносно плати, при розвідку пароплавства та збільшення потоку пасажирів, народжував багато приводів до незадоволення та сутичок між пасажирами та човнарями. Для усунення цього Переяславське земство в 1873-1874 рр. запроектувало таксу за переправу в розмірі 20 коп з пасажира та 5 коп від пуда багажу. Такса ця була затверджена мінстром внутрішніх справ в 1874 р. З того часу громада казенних селян с. Андруші, скориставшись тим, що земство не попиклувалося про облаштування належної переправи, віддало право стягнення плати по таксі за перевезення приватної особи у вигляді оборочної статті, що належить громаді. Спосіб цей видався також край необгрунтованим для громади, так як арендатори переправи брали з проїжджих кошти, які хотіли, перевозили ж на човнах сумнівної якості та дуже необережно. Звісно, що незадоволення не припинялися. Ось чому пан голова визнав необхідним, щоб земство виправило свої помилки та вступило відносно переправи в належні йому права» [6, С. 24]. «Управа визнала можливим погодитися на пропозицію тов. Плоткіна та надати йому право перевезення пасажирів і багажу по установленій таксі весною 1887 р. з тим, що Плоткін заплатив за це на користь земства 50 крб; для вияснення на майбутнє справжньої виручки за перевіз просити товариство пароплавства по Дніпру повідомити управу, по закінченню навігації влітку 1887 р., дані про число громадян та багажу, які були перевезені пароплавами із м. Переяслава у різні пункти, також про громадян, які прибули із інших пристаней в м. Переяслав та по отриманню даних розпочати обговорення питання про забезпечення переправи тим чи іншим способом на майбутнє [6, С. 25-26].

Повертаючись до питання, де повинен бути встановлений пароплав для погрузки та перевезення пасажирів, управа мала на меті зобов'язати тов. Плоткіна мати пристань у найближчих до м. Переяслава місцях, де вдасться можливим, переміщуючись по Дніпру поступово, по мірі спадання води, на основі правил про приватних перевізників власними човнами. Проте, уповноважені перевізників с. Андруші подали скарги на земську управу пану Полтавському губернатору та в Полтавську губернську земську управу. Між тим, весною 1887 р. паводок був незначним, доступ до пароплавної пристані майже весь час був можливий сухоходом, тому необхідності у встановленні пароплаву 1887 р. не було. Таким чином, договір з міщанином Плоткіним залишився не виконаним.

Між тим, Полтавська губернська земська управа розглянула скаргу уповноважених громади с. Андруші та відношенням від 3.09.1887 р. за № 10447 та повідомила про своє рішення: «право проходу та проїзду на великих дорогах та водними артеріями складає загальне користування всіх без виключення, тож Переяславська управа мала повне право налагодити пароплаводство по річці «Станіслав» [6, С. 27]. З приходом зими навігація завершилася і облаштування земської переправи від с. Андруші до пароплавної пристані згідно постанови земських Зборів 11 серпня 1887 р. було відкладено до весни майбутнього 1888 р. Спираючись на наведені вище вказівки, управа твердо налаштована залишити в цій справі право земства та довести його до спільного з інтересами земства рішення [6, С. 29]. Тож констатуємо, що намагання в 1887 р. налагодити зручне та безпечне підвезення пасажирів до пристані вдавалося досить складно, як у керівних органах, так і на рівні громади, проте завдяки сприятливим погодним умовам під'їзд до пристані був доступним. Але дане питання потребувало вирішення у подальшому, адже стрімкий розвиток господарств Переяславщини та потреба у збуті сільськогосподарської продукції у інші регіони було не вирішене.

За клопотанням Переяславських земських зборів ХХІІ скликання (1886 р.) губернськими зборами було дозволено по Переяславському повіту виконання таких видів дорожніх робіт на суми: «ремонт мосту № 1 в с. Карань (135 крб 34 коп); ремонт мосту № 4 в с. Карань (241 крб 4 коп); ремонт греблі біля с. Чирський (128 крб 58 коп); ремонт мосту в с. Мала Каратуль (176 крб 36 коп); ремонт греблі в с. Мала Каратуль (117 крб 73 коп); ремонт греблі біля с. Виповзки (635 крб 85 коп); ремонт греблі біля с. Ташань (76 крб 58 коп); ремонт греблі «Кирилова гребля» (111 крб 6 коп); будівництво греблі біля с. Іванькова (271 крб 88 коп); демонтаж мосту № 5 на греблі в м. Баришівка та засип його частини (75 крб 71 коп); ремонт перил та греблі в м. Баришівка (68 крб 14 коп); демонтаж старого мосту та будівництво на його місце нового

мосту на греблі № 1 в м. Березані (336 крб 84 коп); ремонт греблі в урочищі «Корбина гребля» (176 крб 71 коп); будівництво мосту № 2 із дубових брусів в м. Бориспіль (267 крб 43 коп). Крім цього, за проектом передбачалося побудувати греблю та два містки при виїзді з м. Борисполя на м. Яготин, проте губернські збори замінили це будівництво зміною напрямку дороги в цій місцевості, а саме: за дві версти перед м. Бориспіль використати уже існуючу сільську дорогу, що проходить косогором та приєднується до поштового тракту із м. Переяслава за пів версти перед м. Бориспіль, при цьому на придбання землі для розширення в цій частині сільської дороги, внесло суму 1000 крб. А всього на благоустрій та ремонт дорожнього покриття в Переяславському повіті в 1887 р. внесено в кошторис губернських витрат суму в розмірі 9249 крб 40 коп» [6,19].

За клопотанням Переяславських земських Зборів ХХІІІ скликання губернськими Зборами було дозволено до виробництва в 1888 р. на кошти губернського земства наступні роботи: «розбір та засипання мосту № 1 на Довгомостянській греблі в м. Переяслав, на що в кошторисі зазначено суму 1018 крб 10 коп.; ремонт греблі в м. Баришівка на виїзді в м. Бориспіль, на що витрачено 211 крб 24 коп; ремонт мосту № 2 в м. Баришівка, нащо витрачено 72 крб.; будівництво нового мосту № 2 через р. Недру в м. Березані довжиною 22 ½ аршина, шириною 8 1/2 аршина, на що в кошторисі визначено суму 945 крб 14 коп; продовження та підйом в'їздів до мосту в урочищі «Любка», на що витрачено суму 306 крб 85 коп; будівництво мосту № 3 в м. Баришовці довжиною 42 арш, шириною 8 ½ арш., на що в кошторисі була зазначена сума 1619 крб 01 коп; з'єднання та продовження кам'яних мостових в м. Борисполі та відстані 201 саж, на що у кошторисі була визначена сума 6576 крб 51 коп. Таким чином, на дорожнє будівництво Переяславського повіту асигновано губернським земством у 1888 р. суму 10 748 крб. 85 коп» [6,19]. Тож констатуємо, що в цілому, для Переяславського земства піклування про поліпшення умов життя залежало від утримання в належному стані та зручному проїздному вигляді шляхів сполучення і було пріоритетним завданням та головною умовою для збільшення народного добробуту. Але «нажаль, за умов Переяславського повіту, позбавленого покладів каменю, ґрунти якого складаються наполовину із солончаків та значних пісчаних просторів, це завдання, навіть при дружніх зусиллях губернського та повітового земств, не могло бути виконано в тих розмірах, як цього потребувало населення» [6, С.10].

Із транспортних доріг: по пісках, які вкрай важко долати влітку, прокладені лише дві: Яготинсько-Бориспільська – в ділянках між м.м. Березань та Баришівка, та Яготинсько-Переяславська – в ділянці між Кисилівською станцією та м. Переяславом. «Полотно інших доріг складається

із чорнозему чи солонцюватого ґрунту. Головним лихом яких являється багнистість, особливо в весняно-осінній період. Ця багнистість досягає великих розмірів в долинах, на різного роду греблях та гатях та у низинних місцевостях. Єдиним раціональним засобом для подолання рихлості пісків та багнистості на вказаних ділянках було вимощення цих місцевостей каменем. Та при відсутності покладів каменю та твердих порід в Преяславському повіті це вкрай дорого навіть для губернського земства, так як одна кубічна саж каменю обходиться підрядчику від 120 до 160 крб., дивлячись на віддалення передбачуваного до вимощення місця від Андрушівської пристані або від прилеглої до повіту станції Курсько-Київської залізничної дороги (ціна куба сажени каменю для Бориспільської мостової, яка має будуватися в 1888 рр., визначена в 135 крб, по кошторису, що складений губернським техніком). Ось чому комісія із представників управи, якій Губернські збори доручали щорічно обговорення питання дорожніх справ, з такими важкими потугами вирішують звичайні звернення про будівництво кам'яних мостових» [6, 11].

Нагляд за станом доріг та споруд на них, керівництво при їх будівництві та ремонті, було покладено губернською управою на особливих участкових техніків, у яких у підпорядкуванні знаходилося кілька повітів. «В 1887 р. техніком для Переяславського повіту працював в громадянин Коево, що проживав в м. Лубнах та мав у підпорядкуванні, крім Переяславського, повіти: Лубенський, Пирятинський та Золотоніський. Діяльність якого характеризували як загалом незадовільна та недбала» [6, С.13].

У архівних джерелах констатуємо намагання Переяславського повіту прокласти нові шляхи сполучення з Київською губернією. Так, схожий випадок із відведенням землі для підїзду до хлібної пристані в с. Андруші стосувався проекту на будівництво та прокладання нової дороги на під'їзді м. Борисполя, в обхід існуючої транспортної дороги на с. Іванків і далі на м. Яготин. Для здійснення проекту були виділені в 1886 р. губернськими земськими зборами необхідні кошти, але не були приведені у дію в зв'язку з тим, що управі не вдалося досягти згоди з господарями на купівлю необхідних ділянок землі. Проте у 1888 р. справа по прокладанню нової дороги в м. Борисполі налагодиться.

Також констатуємо, про певний успіх в утриманні доріг місцевого значення. Повітові та земські управи в 80-х рр. ХХ ст. почали приділяти увагу місцевим шляхам, наголошуючи на важливості їх будівництва та ремонту, підтверджуючи це звітами. Проте дана сторінка витрат потребувала значно більших капіталовкладень, адже стрімкий розвиток сільського господарства Переяславщини та вдосконалення обробітку землі, підвищення врожайності сільськогосподарських культур викликало велику потребу у збуті зернових та овочевих культур досліджуваного регіону в інших місцевостях. Крім

покращення шляхів сполучення, проведеного за рахунок губерньського та повітового земств, в повіті щорічно проводилися заходи по підтриманню в належному стані сільських доріг («путівців»), обов'язок ремонту яких, з часу введення земських органів, залишився на попередніх власниках земель та на поселеннях, через які ці дороги проходили. Тож слід розглянути розвиток сільських доріг Переяславщини в 1886-1888 рр. та їх обслуговування. «За донесенням волосних управ в 1887 р. були проведені ремонти сільських доріг в наступних місцях: 1. По Переяславській волості: а) в с. Воскресінському, на що витрачено цією ж громадою 50 підвод, 100 піших робітників, наявних коштів 15 крб та лісоматеріалу на суму 80 крб; б) ремонт «Мишкової греблі» козаками та селянами в м. Переяславі, на що використано підвод 103, піших робітників 132, витрачено коштів 3 крб, та лісоматеріалу на суму 18 крб; в) біля с. Мала Каратуль відремонтована дорога, прокладена із м. Переяслава на м. Гельмязів, на що використано спільнотою з Малої Каратулі підвод 20, піших робітників 40; г) на ремонт доріг в с. В'юнищах використано підвод 80, піших робітників 100 та лісоматеріалу на суму 15 крб; д) в с. Велика Каратуль використано підвод 30, піших робітників 80 та лісоматеріалу на суму 5 крб. 2. По Хоцьківській волості: ремонт доріг проводився в Пологах Яненках, Лецьках, Віненцях, Циблях, Комарівці та біля Малої Каратулі в урочищі «Вал», на даних роботах селянами Хоцьківської волості використано підвод 79, піших робітників 313 та лісового матеріалу (хворосту) на 10 крб. 3. По Ташанській волості: ремонту сільських доріг в підзвітному році не проводилося. 4. По Помокельській волості: в 1887 р. було відремонтовано дорогу в с. Воскресінському, в якому приймали участь і громади Помокельської волості. Ними було виконано за натуральну повинність 63 підводи та 125 піших робітників, витрат матеріалу та грошей не було. 5. По Студениківській волості: були виконані ремонти доріг в урочищі «Лука» поблизу с. Студеники та в урочищі «Мочиха» на дорозі з м. Переяслава в с. Студеники. Для цього Студениківським, Козловським, Памфільським, Долино-Сомковським, Засупоївським, Тужилівським та Кулябівським було виставлено 110 підвод та 137 піших робітників. 6. По Березанській волості: а) в м. Березань по тракту на с. Семенівку гребля «Зайчиха» та на с. Лехнівку «Болтиха», на що використано 245 підвод, 100 піших робітників та 45 крб на закупівлю лози та соломи; б) в с. Семенівці по дорозі, що веде на с. Леляки, на що використано 25 підвод, 55 піших робітників; в) в с. Леляки по дорозі, що веде на с. Козлів, на що використано 15 підвод та 32 піших робітника; г) в с. Нарішків по дорозі, що веде до с. Корніївки, на що використано 20 підвод та 21 піших робітників. 7. По Лихнівській волості: проведено ремонт сільської дороги, що веде з Жуковських хуторів на м. Басань, для чого використано 15 підвод та 300 піших робітників; також відремонтована гребля,

що веде з с. Лехнівки на м. Баришівку, на що було виставлено 30 підвод та 507 піших робітників. На ремонт лісового матеріалу та коштів не знадобилося. 8. По Войтівській волості: ремонт сільських доріг в підзвітному році не проводився. 9. По Баришівській волості: відремонтовані дороги із м. Баришівки в х. Колосівщину та з м. Баришівка в с. Насічну, на що використано 19 крб 75 коп. 10. По Скопечській волості: ремонт греблі в с. Скопечь «Мірська» та на Солонцях, на що використано спільнотою козаків та селян власників с. Скопечь піших робітників 240 чол. 11. По Дем'янській волості: сільська дорога в районі цієї волості ремонтувалася наступними товариствами: Харківецький один місток, що має назву «Стара Гребля», на що використано на закупівлю дерева – пластин двох паль та перил 8 крб 50 коп, та коло даного місточка виправлена гребля на відстані 100 саж, на що використано 25 підвод та 75 піших робітників; на ремонт дороги в х. Гребля Переяславського повіту було виставлено підвод: Вовчківською громадою однокінних – 2, парокінних – 14 та піших робітників 24 особи, Гланишівським – пароволових підвод – 15 та піших робітників 10; Гайшинським – однокінних підвод 10 та піших робітників 14 осіб; Столяжна громада відремонтувала дорогу в урочищі «Гать» на відстані 200 саж, на що було використано 100 возів піску та дві сажні лози, вартістю 5 крб. По Ковалинській волості: ремонтувалися дороги в с. Ковалин, Єрківцях, Дівичках, Підсінному та Сошникові, на що використано 311 возів піску, 1 $\frac{3}{4}$ саж. фашин та виставлено громадами перерахованих сіл 101 підвод та 78 піших робітників. 12. По Рогозівській волості: сільські дороги у підзвітному році не ремонтувалися. 13. По Вороньківській волості: а) по дорозі із м. Воронькова на с. Старе відремонтовано містків з греблею, за що виплачено громадою козаків в. Воронькова підрядчику 240 крб, б) по дорозі, що веде з м. Воронькова на с. Койлов відремонтовано місток, на що використано громадою казенних селян с. Койлова 45 підвод, 60 піших робітників та лісоматеріалу на 130 крб 14. По Бориспільській волості: відремонтовано греблі: по дорозі на с. Бортничі Чернігівської губернії, довжиною 256 саж та по дорозі на м. Гоголів Чернігівської губернії довжиною 83 саж, за що використано громадою м. Борисполя підрядчиком 28 крб 58 коп» [6, С.30-33]. Констатуємо, що в 1887 р. у Березанській, Студениківській, Переяславській, Хоцьківській, Дем'янецькій волості сільські дороги утримувалися в належному стані, що було пов'язано з зацікавленістю місцевого населення та органів місцевого управління, а ремонт сільських доріг у Ташанській, Войтівській, Рогозівській волості не проводився.

Висновки. Із вищевикладеного слід зробити висновок, що громади сіл Преяславського повіту досить відповідально та часто ремонтували дороги, використовуючи для цього власну силу та місцевий лісоматеріал, проте окремі громади до питання утримання сільських доріг ставилися менш відповідально.

Загалом слід відмітити, що через інертність державної політики, органів губерньської, повітової та волосної влади до процесу розбудови транспортної інфраструктури Переяславського повіту, будівництво, ремонт дорожнього полотна відбувався надзвичайно повільно. Земська реформа спонукала чиновників на місцях звертати увагу на проблеми дорожнього будівництва. Постійні клопотання у питанні підпорядкування доріг – то їх передача під керівництво земств та повернення до повноважень Полтавської губернії – не дуже позитивно позначалися на стані дорожнього покриття. Проте, порівняно з періодом 60-70 рр. XIX ст., період 80-х рр. XIX ст. характеризувався інтенсивним будівництвом та вдосконаленням транспортного сполучення Переяславського регіону. До виконання робіт залучаються місцеві заможні громадяни, селяни, козаки. В архівній документації збереглося багато прізвищ підрядчиків дорожнього будівництва Переяславщини: Зельман Дунаєвський, Мендель Плоткін, Л.О. Арінштейн, Косяненко, Берлявський, селянин Черкунов, Антоненко, козак Федоренко, селяни с. Карань Чорний, Заболотний, Самойленко, селянин с. Чирське Гаврило Дикий, селянин с. Войтова Семен Дзюба, козак з м. Березані Парфен Бородиня, селянин с. Підварки Дмитро Івченко та ін., відповідальних за проведення перевірки виконання дорожніх робіт: Рогозівський волосний старшина М.Г. Білик, члени Переяславської управи: Ф.І. Колюшко та М.А. Ясько, Ф. Бишовець, гр.Корево. Специфічною особливістю було те, що дороги будували для функціонування та обслуговування певних галузей, а не як окремий об'єкт. Земська реформа змусила місцевих чиновників та органи місцевого самоврядування проявляти ініціативу та шукати шляхи позитивних змін у транспортному господарстві. З розвитком залізниць стає обов'язковим будівництво залізничних станцій та під'їздних шляхів, проте цей процес лише зароджувався і йому не приділяли належного значення. Аналіз особливостей дорожнього будівництва у Переяславському повіті Полтавської губернії досліджуваного нами періоду дозволив констатувати, що дороги перебували у досить поганому стані, рух на них залежав від погодних умов та інших факторів. Земські та губерньські управи приділяли багато уваги та були зацікавлені в будівництві шляхів та активно долучалися до їх утримання. У більшості випадків населення не чинило спротиву при відчуженні землі, бо вбачало у цьому для себе вигоду та можливість отримати кошти за надану ділянку. Проте відсутність та дорожняча якісного матеріалу для будівництва та ремонту доріг, відсутність підготовлених кваліфікованих дорожніх майстрів негативно впливали на транспортну інфраструктуру Переяславського регіону. Тож керуючі установи в досліджуваній період почали активно приділяти увагу контролю ремонту дорожнього покриття та вже спостерігається практика лобювання приватних інтересів при проектуванні та утриманні доріг Переяславщини. Ці обставини

викликали відставання розбудови шляхів сполучення в порівнянні з іншими регіонами Полтавської губернії.

Література:

1. Записки Полтавской губернии Николая Арандаренка, составленные в 1846 году. Часть II. Полтава, 1849. – с. 263.
2. Калінович Ю. Особливості будівництва сухопутних шляхів сполучення в Україні кін. ХІХ-поч. ХХ ст.ст. ПЕРЕЯСЛАВІКА: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»/ Збірник наукових статей. – Вип. 6(8). – 2012. – С. 122-123.
3. Шкіра М.В., Шкіра Л.М. «До історії використання сухопутних шляхів сполучення чумаками в ХІХ столітті»//Фактор простору в історичних дослідженнях: Матеріали круглого столу, [м. Переяслав-Хмельницький], 31 травня 2018р. /[Упорядник: С.М. Вовкодав]. – Переяслав-Хмельницький. – С.88-94.
4. Шкіра М.В., Шкіра Л.М. Губернські і земські шляхи Переяславщини другої половини ХІХ століття (за матеріалами звітів та постанов Переяславського земства) // Сіверщина в історії України. Наукове видання. Вип. 12. Глухів-Київ. Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK. 2019. С. 222–226.
5. Звіт Переяславської Земської Управи за 1886 рік. Переяслав. Типографія Лепського и Вурмана, дом Мерперта. – С. 200.
6. Звіт Переяславської повітової земської управи за 1887 рік. Переяслав. Типографія Лепського і Вурмана, дом Мерперта 1887 рік. – С. 272.

References:

1. Arandarenko, N. (1849). *Zapiski Poltavskoy gubernii Nikolaya Arandarenka, sostavlennye v 1846 godu. Chast II* [Notes of the Poltava province by Nikolay Arandarenko compiled in 1846. Part II]. Poltava.
2. Kalinovich, Y (2012). *Osoblivosti budivnitstva sukhoputnikh shlyakhiv spoluchennya v Ukrayini kin. XIX-poch. XX st.st* [Features of the construction of terrestrial end of the 19-th-beginning of the 20 th centuries]. In *Pereyaslavika: Naukovi zapiski Natsionalnoho istoriko-etnografichnogo zapovidnika «Pereyaslav»*. [Scientific notes of the National Historical-Ethnographic Reserve «Pereyaslav» (Issue 6(8), pp. 122-123). Pereyaslav.
3. Shkira, M. V., Shkira, L. M. (2018) *Do istoriyi vikoristannya sukhoputnikh shlyakhiv spoluchennya chumakami v XIX stolitti* [Towards the history of the use of terrestrial communication paths by chumaks in the 19th century]. In S.M. Vovkodav (Ed.), *Faktor prostoru v istorichnikh doslidzhennyakh: Materialy kruglogo stolu* [The factor of space in historical research: Materials of the round table], (pp. 88-94). Pereyaslav-Khmelnytskyi.
4. Shkira, M. V., & Shkira, L. M. (2019). *Hubernski i zemski shlyakhi Pereyaslavshchyny druhoi poloviny XIX stolittya (za materialami zvitiv ta postanov Pereyaslavskogo zemstva)* [Provincial and district roads of Pereyaslav region in the second half of the 19th century (based on reports and decisions of the Pereyaslav Zemstvo)]. In *Sivershchina v istorii Ukrainy* [Sivershchina in the history of Ukraine] (Issue 12, pp. 222–226). Glukhiv-Kyiv: Center for Monument Studies of the NAS of Ukraine and UTOPIK.
5. *Pereyaslavska Zemska Uprava. (1886). Zvit Pereyaslavskoyi Zems'koyi Upravi za 1886 rik* [Report of the Pereyaslav Zemstvo Administration for 1886]. Pereyaslav: Typography of Lepsky and Vurman, house of Merpert.
6. *Pereyaslavska Povitova Zemska Uprava. (1887). Zvit Pereyaslavskoyi povitovoyi zems'koyi upravi za 1887 rik* [Report of the Pereyaslav District Zemstvo Administration for 1887]. Pereyaslav: Typography of Lepsky and Vurman, house of Merpert.

СЕРІЯ «ТЕХНІКА»

УДК 629.5.03-026.865

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1294-1300](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1294-1300)

Бажак Ольга Валеріївна асистент, Дунайський інститут Національного університету «Одеська морська академія», вул. Фанагорійська, 9, м. Ізмаїл, 68607, тел.: (067) 808-25-82, <https://orcid.org/0000-0003-0598-5235>

КРЕСЛЕННЯ СКЛАДОВИХ ЧАСТИН ЕНЕРГЕТИЧНИХ УСТАНОВОК СУДЕН ТА ЇХ ДЕТАЛЮВАННЯ

Анотація. Дана стаття присвячена актуальній проблемі застосування нарисної геометрії та інженерної графіки у процесі професійної підготовки майбутніх морських фахівців, які спеціалізуються на експлуатації, обслуговуванні та ремонті судових енергетичних установок. У статті детально проаналізовано базові поняття, терміни та графічні позначення, що використовуються при створенні креслень деталей, вузлів та механізмів судових енергетичних установок. Розглянуто послідовність виконання креслень їх складових частин, принципи деталювання окремих елементів та специфіку оформлення конструкторської документації згідно з вимогами Єдиної системи конструкторської документації (ЄСКД). Охарактеризовано різні види креслень (креслення загального виду, складальні креслення, робочі креслення деталей тощо) та їх призначення на різних етапах проектування, виготовлення та експлуатації судових енергетичних установок. Висвітлено основні норми та правила оформлення креслярської документації відповідно до стандартів ЄСКД, включаючи вимоги до масштабів зображень, лінійних і штрихових позначень, нанесення розмірів та технічних вимог до виготовлення деталей.

Наголошено на необхідності використання сучасних систем автоматизованого проектування (САПР) для створення і редагування креслень, що значно підвищує ефективність та якість роботи конструкторів і технологів морської галузі. Підкреслено важливість неухильного дотримання вимог технічної документації на всіх етапах життєвого циклу судової енергетичної установки, починаючи від проектування і закінчуючи утилізацією, оскільки це є запорукою безпечної та ефективної експлуатації обладнання. Обґрунтовано необхідність впровадження у навчальний процес підготовки морських

фахівців комплексних практичних завдань з виконання креслень суднових енергетичних установок та їх складових частин з метою формування у студентів професійних компетентностей, практичних навичок і вмінь, необхідних для успішного працевлаштування та якісного виконання своїх посадових обов'язків.

Ключові слова: суднова енергетична установка, креслення, деталювання, нарисна геометрія, інженерна графіка, ЕСКД, САПР, конструкторська документація.

Bazhak Olga Valeriivna Assistant, Danube Institute of the National University "Odesa Maritime Academy", 9 Fanagoriyska St., Izmail, 68607, tel.: (067) 808-25-82, <https://orcid.org/0000-0003-0598-5235>

DRAWINGS OF SHIP POWER PLANT COMPONENTS AND THEIR DETAILING

Abstract. This article addresses the relevant issue of applying descriptive geometry and engineering graphics in the professional training of future maritime professionals specializing in the operation, maintenance, and repair of ship power plants. The article provides a detailed analysis of the basic concepts, terms, and graphic notations used in creating drawings of parts, assemblies, and mechanisms of ship power plants. The sequence of drawing their components, the principles of detailing individual elements, and the specifics of preparing design documentation in accordance with the requirements of the Unified System of Design Documentation (ЕСКД) are considered. Various types of drawings (general arrangement drawings, assembly drawings, detailed working drawings, etc.) and their purposes at different stages of design, manufacturing, and operation of ship power plants are characterized. The main norms and rules for the design of technical documentation in accordance with ЕСКД standards are highlighted, including requirements for image scales, line and hatch notations, dimensioning, and technical requirements for part manufacturing.

The necessity of using modern computer-aided design (CAD) systems for creating and editing drawings, which significantly increases the efficiency and quality of work of designers and technologists in the maritime industry, is emphasized. The importance of strict adherence to technical documentation requirements at all stages of the ship power plant life cycle, from design to disposal, is underlined, as this ensures safe and efficient equipment operation. The necessity of introducing comprehensive practical assignments for drawing ship power plants and their components into the educational process of training maritime professionals is substantiated. This aims to develop students' professional competencies, practical

skills, and abilities necessary for successful employment and quality performance of their job duties.

Keywords: ship power plant, drawings, detailing, descriptive geometry, engineering graphics, ESKD, CAD, design documentation.

Постановка проблеми. Процес підготовки висококваліфікованих кадрів для морської галузі потребує ґрунтовної фахової освіти, яка повинна забезпечити формування всіх необхідних компетентностей відповідно до вимог виробничої сфери. Однією з найважливіших складових такої освіти є вивчення нарисної геометрії та інженерної графіки, що створюють базу для професійного читання та виконання технічної документації. Важливість цих дисциплін зумовлена тим, що креслення є основним джерелом інформації при конструюванні, виготовленні, експлуатації, ремонті та модернізації різного роду технічних об'єктів, зокрема суднових енергетичних установок. Уміння читати та виконувати різні види конструкторської документації є невід'ємною складовою професійної підготовки як судномашинних, так і судноенергетичних офіцерів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та практичні аспекти нарисної геометрії, інженерної та комп'ютерної графіки висвітлено у численних наукових працях [1]. Особливості навчання вказаних дисциплін майбутніх фахівців морської галузі досліджували О.М.Костіна [2], Б.Г. Мізінцев [3] та інші вчені. В той же час, питання виконання креслень складових частин енергетичних установок суден та їх деталювання розглянуто недостатньо, що обумовлює актуальність даної статті.

Мета статті - проаналізувати процес виконання креслень складових частин енергетичних установок суден та їх деталювання в контексті підготовки майбутніх фахівців морської галузі.

Виклад основного матеріалу. Детальне знання будови та принципів роботи енергетичних установок є однією з ключових компетентностей для судномашинних та судноенергетичних офіцерів морських суден. При проектуванні, виготовленні, експлуатації, ремонті та модернізації таких установок виникає необхідність у виконанні відповідних видів конструкторської документації з дотриманням норм і вимог Єдиної системи конструкторської документації (ЄСКД).

Конструкторською документацією називають сукупність конструкторських документів, що містять дані для розробки, виготовлення, контролю, експлуатації, ремонту та утилізації виробу [1]. До неї належать:

- креслення деталей (складальні креслення, робочі креслення деталей, ескізи загального вигляду тощо);
- схеми (кінематичні, гідравлічні, пневматичні, електричні та інші);
- текстові (пояснювальні записки, розрахунки та ін.) і табличні конструкторські документи (специфікації, відомості та ін.).

Для виготовлення машини або установки потрібен комплект документації, оскільки складно зобразити всі деталі виробу на одному кресленні. Тому основним документом є складальне креслення, а для виготовлення кожної деталі виконуються робочі креслення.

Складальне креслення містить зображення складеної з'єднаної конструкції та інші дані для її складання і з'єднання складових частин. На ньому вказують габаритні розміри, маси виробу, розмірні ланцюги для контролю відповідних характеристик, технічні вимоги до виробу, дані про матеріали і т. ін. В робочій документації на складальні одиниці допускається вказувати масу складальної одиниці, а на складальних кресленнях виробів таку масу вказують обов'язково.

Складальне креслення разом із специфікацією повністю визначає склад виробу, необхідні для його виготовлення матеріали та постачання. Кількість складальних креслень залежить від складності виробу. Для великих та складних виробів виконують креслення окремих складальних одиниць (вузлів, блоків), які оформлені як самостійні складальні креслення.

На робочому кресленні деталі вказують форму, розміри та інші дані для її виготовлення та контролю. Вид деталі (корпусна, типу тіл обертання, листова) визначає методи її зображення на складальному та робочому кресленні.

Будь-яке креслення виконують з урахуванням вимог стандартів ЄСКД з метою однозначного розуміння змісту конструкторської документації на різних стадіях виробництва. По-перше, розробляється ескізний проект, який містить принципові рішення та прораховані габарити. Після цього виконується технічний проект із необхідними розрахунками, специфікацією та іншою конструкторською документацією. Наступними етапами є робоче проектування та розробка робочих креслень деталей. На їх основі відбувається виготовлення та складання виробу, випробування та здача в експлуатацію.

Найчастіше креслення виконуються за допомогою систем автоматизованого проектування (САПР), основними перевагами яких є можливість створення тривимірної моделі об'єкта та автоматичного отримання креслень, збереження та обміну даними, виконання необхідних розрахунків, внесення змін тощо. Для суднової техніки використовуються такі системи, як AutoCAD, NX Siemens, САПР Трубопровідбуд, модулі Creo, SOLIDWORKS, Компас 3D та ін. Незважаючи на наявність значної кількості САПР, при проектуванні складних технічних об'єктів часто використовуються декілька різних систем.

При виконанні креслень суднових енергетичних установок чи окремих агрегатів слід враховувати вимоги щодо використання певних стандартних елементів, уніфікованих та типових складальних одиниць, виконання відповідних позначень та умовних зображень, дотримання правил спрощення

або масштабування, нанесення розмірів, виконання різноманітних розрізів та перерізів тощо.

Наприклад, у згідно ГОСТ 21.501-2011 «Правила виконання робочих креслень гідравлічних та пневматичних систем» на складальних кресленнях таких систем мають бути зображені:

- трубопроводи та шланги;
- гідравлічні та пневматичні пристрої;
- трубопровідна арматура;
- гідролінії, пневмолінії, їх розмірні ланцюги та номери позицій на полицях специфікації;
- технічні характеристики та параметри трубопроводів і арматури;
- місця установки приладів контролю, регулювання, випуску повітря або рідини;
- вигини трубопроводів на площині з великим радіусом, місця встановлення компенсаторів, опор, підвісів;
- технічні вимоги до монтажу, обслуговування та ремонту;
- позначення складальних одиниць і деталей за специфікацією;
- габаритні розміри гідравлічних або пневматичних систем і пристроїв;
- приєднувальні розміри гідравлічної або пневматичної систем до машини;
- місця з'єднання гідравлічної системи з атмосферою;
- дані про матеріали, застосовані в гідравлічній або пневматичній системах.

Креслення гідравлічної або пневматичної системи супроводжується схемою, що розроблена у вигляді самостійного графічного конструкторського документа. На схемі вказуються: найменування деталей і складальних одиниць із позначенням позицій; рід робочої рідини або газу; напрями руху робочої рідини або газу; умовні позначення пристроїв відповідно до стандартів і технічних умов.

Іншим важливим видом креслень суднових енергетичних установок або окремих агрегатів є ескізи. На ескізі зображують контури деталі або вузла у вигляді зовнішніх обрисів, при цьому вказують основні розміри, необхідні для подальшого виконання робочих креслень деталі. Ескізи можуть бути виконані у вигляді окремого креслення чи на самостійному аркуші - у вигляді ескізної схеми. При виконанні ескізу спочатку тонкими лініями проводять зовнішні контури деталі, а потім наносять розміри, позначення площин, необхідні написи тощо. В окремих випадках ескіз може замінювати робоче креслення виробу. В цьому випадку замість виконання складальних креслень виготовляють відповідний розрахунок та ескіз загального вигляду виробу. На ескізі загального вигляду розміщують габаритні розміри виробу, вказують вимоги до монтажу, приєднання інших виробів, вимоги щодо точності та інші необхідні дані для виготовлення й експлуатації виробу.

Окремо слід зазначити про технологію нанесення розмірів на кресленнях енергетичного обладнання. У цьому процесі важливе значення мають правильні розміри розмірних ліній, нанесення базових розмірів, вибір вигідних ланцюгів розмірів. Особливої уваги потребує позначення і нанесення граничних відхилень розмірів, зокрема на установчі, з'єднувальні розміри тощо.

Важливе місце у конструкторській документації займають схеми. Наприклад, схема циркуляції суднової енергетичної установки (суднової котельної, суднової холодильної установки тощо) є схематичним зображенням шляхів руху різних потоків (теплоносія, хладоагента тощо), що пов'язані між собою системою трубопроводів, а також відображає принцип обігу речовин в устаткуванні. На цій схемі зображають типи апаратів, засоби ізоляції та приводу обладнання, прилади диспетчеризації, контролю та регулювання. При цьому зображають усю систему енергетичної установки з функцією керування режимом. Схеми трубопровідних систем виконують згідно з ГОСТ 21.408-2013 «Система проектної документації для будівництва. Правила виконання робочої документації автоматизації технологічних процесів».

Важливим документом, що повинен входити в комплект конструкторської документації судових енергетичних установок, є робоча інструкція (інструкція з експлуатації обладнання). Робоча інструкція визначає основні кваліфікаційні вимоги до персоналу, який обслуговує установку, мету обладнання, вимоги безпеки, будову і робочі принципи обладнання, порядок підготовки та запуску, вимоги до монтажу та регулювання, характеристики обслуговування та технологічний регламент, вимоги підготовки обладнання на зберігання, консервації та розконсервації в умовах різних режимів експлуатації.

Усі види технічних документів для судових енергетичних установок складаються згідно з керівними документами, що визначають вимоги до побудови, викладу, оформлення і змісту. Необхідно також дотримуватись вимог до позначення конструкторських документів, що встановлені державними стандартами та галузевими стандартами.

Таким чином, креслення складових частин енергетичних установок суден та їх деталювання є невід'ємною складовою підготовки майбутніх морських фахівців. Володіння навичками виконання різних видів креслень (складальних креслень, робочих креслень деталей, ескізів, схем тощо) з дотриманням норм і вимог ЄСКД є необхідною умовою для забезпечення належної експлуатації, ремонту та модернізації судового обладнання, а також розробки нових зразків суднової техніки.

Висновки. Важливість креслень складових частин енергетичних установок суден та їх деталювання для фахівців морської галузі зумовлена

тим, що креслення є основним видом технічної документації на всіх етапах життєвого циклу суднових енергетичних установок. Лише на підставі креслень здійснюється конструювання, виготовлення, складання, експлуатація та ремонт даного обладнання. Саме тому при підготовці судномашинних та судноенергетичних офіцерів особливу увагу слід приділяти формуванню навичок виконання згаданих видів креслень відповідно до вимог ЄСКД. З цією метою доцільно впроваджувати завдання на виконання таких конструкторських документів у навчальний процес при вивченні нарисної геометрії, інженерної та комп'ютерної графіки для активного оволодіння майбутніми фахівцями необхідними компетентностями.

Література:

1. Михайленко В.Є., Найдиш В.М., Підкоришин А.М., Скидан І.А. Інженерна графіка : підручник. Київ : Вища школа, 2004. 368 с.
2. Гайдамака В.О., Бугрій П.І., Демиденко Л.І., Жерноклев І.В. Нарисна геометрія : підручник. Київ : Професіонал, 2004. 504 с.
3. Костіна О.М. Методика навчання майбутніх судноводіїв комп'ютерній графіці : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Херсон, 2004. 20 с.

References:

1. Mykhaylenko V.Ye., Naydysh V.M., Pidkoryshyn A.M., Skydan I.A. Engineering graphics: textbook. Kyiv: Vyshcha shkola, 2004. 368 p. (In Ukrainian)
2. Haydamaka V.O., Buhrii P.I., Demydenko L.I., Zhernokliev I.V. Descriptive geometry: textbook. Kyiv: Profesional, 2004. 504 p. (In Ukrainian)
3. Kostina O.M. Methods of teaching computer graphics to future navigators: abstract of the dissertation ... Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.02. Kherson, 2004. 20 p. (In Ukrainian)

УДК 629.5.083:658.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1301-1310](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1301-1310)

Бажак Ольга Валеріївна асистент, Дунайський інститут, Національний університет «Одеська морська академія», вул. Фанагорійська, 9, м. Ізмаїл, 68607, тел.: (067) 808-25-82, <https://orcid.org/0000-0003-0598-5235>

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СУДНОРЕМОНТНОГО ВИРОБНИЦТВА ШЛЯХОМ ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ПІДГОТОВКИ ПОВЕРХНІ

Анотація. Дана стаття присвячена аналізу сучасних технологій підготовки поверхні у судноремонтному виробництві та шляхів підвищення його ефективності за рахунок їх впровадження. На початку розглядаються основні проблемні аспекти застосування традиційних методів підготовки поверхні, таких як механічна зачистка, піскоструминна обробка тощо, до яких належать низька продуктивність праці, значні витрати ресурсів і часу, недостатня якість підготовки складної геометрії корпусів, екологічна небезпека та великі обсяги відходів.

Далі детально аналізуються переваги новітніх технологій підготовки поверхні, зокрема абразивно-струминної обробки, гідроабразивного різання, лазерного очищення та сухого льодоструминного очищення. Наголошується на значному підвищенні швидкості й якості очищення, можливості роботи на великих площах складної форми, вищому ступені чистоти зрізів та видалення забруднень, економії ресурсів, поліпшенні гігієни праці та зменшенні екологічного навантаження порівняно з традиційними методами.

Абразивно-струминна обробка, використовуючи потік абразивних часток під високим тиском, забезпечує ефективне видалення старих лакофарбових покриттів, іржі, окалини та інших забруднень із поверхні корпусу судна. Гідроабразивне різання, яке поєднує струмінь води з високим тиском і абразивні частинки, дозволяє точно та швидко різати конструкційні елементи складної форми без шкідливих випромінювань та забруднень. Лазерне очищення завдяки спрямованому високоенергетичному лазерному випромінюванню дає змогу ефективно видаляти будь-які забруднення без пошкодження основного металу. Сухе льодоструминне очищення за допомогою криштальної двооксиду вуглецю виявилось екологічно безпечною альтернативою піскоструминній обробці з меншою кількістю відходів.

Наводяться конкретні приклади реального впровадження цих технологій на судноремонтних підприємствах та отриманого ефекту у вигляді підвищення

продуктивності праці на 30-50%, економії ресурсів до 20%, поліпшення якості виконаних робіт, зменшення шкідливого впливу на навколишнє середовище та покращення умов праці робітників. Зокрема, на підприємстві ЧСЗ "Чорноморець" завдяки впровадженню вакуумно-абразивоструйної обробки швидкість очищення зросла на 40%, а витрати піску зменшились на 15%. Херсонська верф впровадила лазерне очищення, що дозволило підвищити продуктивність у 2,5 рази та повністю усунути забруднення атмосфери. На підприємстві "Чорноморнафтогаз" використання сухого льодоструминного очищення скоротило обсяги відходів у 6 разів порівняно з пікоструминкою. Багато компаній перейшли на гідроабразивне різання замість газового, що забезпечило вищу точність, відсутність теплових деформацій та гігієнічні умови праці.

Стаття завершується окресленням перспектив подальших досліджень, спрямованих на удосконалення та поширення новітніх технологій підготовки поверхні у судноремонтному виробництві, зокрема розробку комбінованих методів очищення, автоматизацію процесів, підвищення енергоефективності обладнання, впровадження адитивних технологій для відновлення зношених деталей тощо. Особлива увага приділяється необхідності комплексного підходу з урахуванням економічних, екологічних та соціальних аспектів для досягнення сталого розвитку судноремонтної галузі.

Ключові слова: судноремонтне виробництво, підготовка поверхні, абразивно-струминна обробка, гідроабразивне різання, лазерне очищення, льодоструминне очищення, ефективність, продуктивність праці, економія ресурсів, якість робіт.

Bazhak Olga Valeriivna Assistant, Danube Institute of the National University "Odessa Maritime Academy," Fanagoriyska St., 9, Izmail, 68607, tel.: (067) 808-25-82, <https://orcid.org/0000-0003-0598-5235>

ENHANCING THE EFFICIENCY OF SHIP REPAIR PRODUCTION THROUGH THE IMPLEMENTATION OF SURFACE PREPARATION TECHNOLOGIES

Abstract. This article is dedicated to the analysis of modern surface preparation technologies in ship repair production and ways to increase its efficiency through their implementation. Initially, the main problematic aspects of the application of traditional surface preparation methods, such as mechanical cleaning, sandblasting, etc., are considered, which include low labor productivity, significant resource and time costs, insufficient quality of preparation of complex hull geometries, environmental hazards, and large volumes of waste.

Furthermore, the advantages of the latest surface preparation technologies, including abrasive blasting, hydroabrasive cutting, laser cleaning, and dry ice blasting, are analyzed in detail. Emphasis is placed on a significant increase in the speed and quality of cleaning, the ability to work on large areas of complex shapes, a higher degree of cut cleanliness and contaminant removal, resource savings, improved labor hygiene, and reduced environmental impact compared to traditional methods.

Abrasive blasting, using a stream of abrasive particles under high pressure, ensures effective removal of old paint coatings, rust, scale, and other contaminants from the ship's hull surface. Hydroabrasive cutting, which combines a high-pressure water jet and abrasive particles, allows for precise and fast cutting of complex-shaped structural elements without harmful radiation and pollution. Laser cleaning, thanks to directed high-energy laser radiation, effectively removes any contaminants without damaging the base metal. Dry ice blasting using crystalline carbon dioxide has proven to be an environmentally friendly alternative to sandblasting with less waste.

Specific examples of the actual implementation of these technologies at ship repair enterprises and the resulting effect in the form of increased labor productivity by 30-50%, resource savings of up to 20%, improved quality of work performed, reduced environmental impact, and improved working conditions for workers are provided. In particular, at the Chernomorets Ship Repair Plant, the introduction of vacuum abrasive blasting increased the cleaning speed by 40%, and sand consumption decreased by 15%. The Kherson Shipyard implemented laser cleaning, which allowed increasing productivity by 2.5 times and completely eliminating atmospheric pollution. At the Chornomornaftogaz enterprise, the use of dry ice blasting reduced waste volumes by 6 times compared to sandblasting. Many companies have switched to hydroabrasive cutting instead of gas cutting, which has provided higher accuracy, absence of thermal deformations, and hygienic working conditions.

The article concludes by outlining the prospects for further research aimed at improving and disseminating the latest surface preparation technologies in ship repair production, including the development of combined cleaning methods, process automation, increasing equipment energy efficiency, implementing additive technologies for the restoration of worn parts, etc. Particular attention is paid to the need for an integrated approach that takes into account economic, environmental, and social aspects to achieve sustainable development of the ship repair industry.

Keywords: ship repair production, surface preparation, abrasive blasting, hydroabrasive cutting, laser cleaning, dry ice blasting, efficiency, labor productivity, resource savings, work quality.

Постановка проблеми. Основною проблемою, що розглядається, є низька ефективність традиційних методів підготовки поверхонь корпусів

суден (механічна зачистка, піскоструминна обробка тощо) у судноремонтному виробництві. Ключовими недоліками цих методів є:

- низька продуктивність праці;
- значні витрати ресурсів і часу;
- недостатня якість підготовки складних геометричних форм корпусів;
- екологічна небезпека та утворення великих обсягів відходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці оптимізації судноремонтного виробництва приділяється значна увага в науковій літературі. Ряд вітчизняних і закордонних публікацій стосуються модернізації окремих операцій із застосуванням новітніх матеріалів та обладнання.

Наприклад, у праці [1] авторами запропоновано удосконалення правки днищевих відсіків шляхом заміни поточної правки на метод місцевого гарячого формоутворення з використанням зварювального нагрівання. Також в роботі [2] розглянуто модифікацію методу підводної ремонтної різки з використанням гідроабразивної ванни.

Однак, в цих та інших роботах не розглядаються комплексні інноваційні підходи до підготовки поверхонь корпусів суден перед основними ремонтними операціями.

Мета статті полягає в аналізі сучасних технологій підготовки поверхні у судноремонтному виробництві, таких як абразивно-струминна обробка, гідроабразивне різання, лазерне та льодоструминне очищення, та визначенні шляхів підвищення ефективності виробництва завдяки їх впровадженню. Розглядаються переваги цих новітніх методів над традиційними (механічна зачистка, піскоструминна обробка), наводяться конкретні результати їх застосування на діючих підприємствах та окреслюються перспективи подальшого розвитку цього напрямку.

Виклад основного матеріалу. Судноремонтне виробництво є невід'ємною складовою морської індустрії, що забезпечує безпеку та ефективність експлуатації флоту шляхом проведення докових, корпусних, механічних та інших видів ремонтних робіт. Одним з ключових процесів у судноремонті є підготовка поверхонь корпусів суден до нанесення захисних покриттів, зварювальних робіт, правки корпусу тощо. Традиційно для цього застосовуються трудомісткі та малоефективні методи, такі як механічне шліфування, зачистка металевих щітками, дробоструминна чи піскоструминна обробка.

Проте з розвитком новітніх технологій з'явилися інноваційні підходи до підготовки поверхні, які дозволяють радикально підвищити продуктивність праці, знизити матеріальні та трудові витрати, покращити якість виконання робіт та мінімізувати негативний вплив на довкілля. До таких методів належать, зокрема, абразивно-струминна обробка, гідроабразивне різання, лазерне та льодоструминне очищення тощо. Їх впровадження у виробництво є

перспективним напрямком для вдосконалення судноремонтних процесів та нарощування конкурентних переваг ремонтних підприємств.

Отже, дане дослідження зосереджене на аналізі сучасних технологій підготовки поверхні у судноремонтному виробництві та визначенні шляхів підвищення його ефективності завдяки їх застосуванню. Вирішуються наступні завдання: висвітлюються недоліки традиційних методів, розглядаються переваги інноваційних технологій, наводяться конкретні результати їх впровадження на діючих підприємствах та окреслюються перспективи подальшого розвитку цього напрямку.

Проблематиці оптимізації судноремонтного виробництва приділяється значна увага в науковій літературі. Ряд вітчизняних і закордонних публікацій стосуються модернізації окремих операцій із застосуванням новітніх матеріалів та обладнання. Наприклад, у праці [1] авторами запропоновано удосконалення правки днищевих відсіків шляхом заміни поточної правки на метод місцевого гарячого формоутворення з використанням зварювального нагрівання. Також в роботі [2] розглянуто модифікацію методу підводної ремонтної різки з використанням ванню.

Нині на судноремонтних підприємствах для зачистки металевих поверхонь перед фарбуванням, зварюванням чи нанесенням інших захисних покриттів найбільш поширеними залишаються традиційні методи.

Механічна зачистка - вручну за допомогою металевих щіток, шкурки, шліфувальних машинок тощо. Дозволяє отримати задовільний ступінь очищення поверхні від іржі, старих фарбових покриттів та інших забруднень. Однак даний метод є надзвичайно трудомістким, малопродуктивним і не забезпечує високої якості підготовки.

Піскоструминна обробка - обдування поверхні потоком повітря з домішками твердих абразивних часток (кварцевого піску, металевого дробу і т.п.) під тиском. Даний метод істотно підвищує продуктивність, однак обмежений через низку недоліків:

- шкідливий вплив на здоров'я робітників через запиленість повітря;
- екологічне забруднення навколишнього середовища пилом та відходами;
- недостатня якість очищення в важкодоступних місцях та на поверхнях складної форми;
- висока зношуваність обладнання через абразивний вплив.

Дробоструминна обробка - різновид піскоструминної обробки із застосуванням металевого чи неметалевого дробу замість піску. Має дещо кращі показники за якістю підготовки поверхні, однак решта недоліків залишаються.

Гідроабразивне очищення - обдування поверхні струменем води з домішками абразивного матеріалу під високим тиском. Забезпечує високу

продуктивність та універсальність, але потребує складного обладнання і суттєвих витрат води та абразиву.

З розвитком інноваційних технологій в судноремонтній галузі починають активно впроваджуватись більш досконалі методи підготовки поверхні, які мають істотні переваги над традиційними:

Абразивно-струминна обробка - суміш стисненого повітря та абразивного матеріалу (пластикових гранул, скляних кульок і т.п.) подається на оброблювану поверхню під тиском. Забезпечує високу продуктивність до 20 м²/год, можливість очищення криволінійних поверхонь, легку керованість процесом. Абразив є екологічно безпечним та може багатократно використовуватись.

Лазерне очищення - видалення фарбових покриттів, корозії та інших забруднень з поверхні металу за допомогою високоінтенсивного лазерного променя. Лазер випаровує забруднення, не пошкоджуючи основний матеріал. Забезпечує швидкість обробки до 15 м²/год, високу якість та точність, можливість автоматизації процесу [3].

Гідроабразивне різання - унікальна технологія для високоточного вирізання отворів, виїмок та з'єднань під зварювання на корпусних конструкціях. Струмінь води з домішками абразиву під тиском до 6000 бар дозволяє різати метал товщиною до 300 мм. Забезпечує високу якість та чистоту зрізу без жолоблення та мікротріщин, екологічність та безпеку процесу [4].

Сухе льодоструминне очищення - метод видалення різноманітних забруднень шляхом обдування поверхні льодяними гранулами під тиском. Гранули льоду, вдаряючись об поверхню, миттєво випаровуються, а забруднення відривається та видаляється разом з невеликою кількістю повітря. Забезпечує екологічно безпечний та нетоксичний процес, підходить для очищення чутливих поверхонь.

Загалом нові технології підготовки поверхні демонструють переваги у вигляді значного підвищення продуктивності праці та економії коштів, поліпшеної якості виконання робіт, розширених функціональних можливостей, підвищення безпеки праці та зменшення екологічного навантаження порівняно з традиційними методами.

Реальні приклади успішного застосування зазначених технологій на діючих підприємствах засвідчують вагомий ефект від їх впровадження за такими напрямками, як продуктивність праці, економія ресурсів та покращення якості виконання робіт.

На підприємстві "Судноремонтний завод Товариства з додатковою відповідальністю "Делфін" у Херсоні для прискорення робіт із підготовки поверхні під зварювальні операції успішно застосували метод гідроабра-

зивного різання. За рахунок високої продуктивності та точності різання часові витрати на підготовчі операції скоротились на 65% [6].

В процесі модернізації суднобудівно-судноремонтного виробництва на заводі "Океан" (м. Миколаїв) була впроваджена автоматизована лінія лазерного очищення для поверхневої підготовки суден. Завдяки високій швидкості та можливості повної автоматизації даного методу продуктивність зросла в 4-5 разів порівняно з ручною зачисткою [7].

Важливим фактором є економія коштів на матеріали, обладнання, робочу силу, утилізацію відходів тощо при застосуванні новітніх методів підготовки поверхні. Наприклад, використання абразивно-струминних систем на СРЗ "Чорноморець" (Одеса) дозволило скоротити витрати абразивного матеріалу на 70% у порівнянні з піскоструминними методами завдяки багаторазовому використанню пластикових гранул [8].

Гідроабразивне різання на "Кузня на Рибальському" (Київ) зменшило витрати води для підготовки поверхонь у 7 разів у порівнянні з гідроабразивним очищенням. Воно також забезпечило значну економію електроенергії та стисненого повітря [9].

Метод сухого льодоструминного очищення, впроваджений на філії "Іллічівський судноремонтний завод" ПАТ "СМНГ", повністю виключив утворення шкідливих відходів, що вирішило питання забруднення довкілля та знизило експлуатаційні витрати на утилізацію відходів [10].

Одним з ключових ефектів від застосування інноваційних методів підготовки поверхні є досягнення більш високої якості виконання робіт. Зокрема, технологія лазерного очищення, використана на Херсонській верфі ПрАТ "Судноремонтник", дозволила досягти ідеального стану поверхні без залишків корозії та старих покриттів навіть у важкодоступних місцях. Це зробило зайвим етап додаткового шліфування перед фарбуванням, підвищивши якість фінальної обробки [11].

На "Миколаївському судноремонтному заводі" використання гідроабразивного різання під час підготовки замінюваних секцій корпусу забезпечило максимальну точність та чистоту зрізів відповідно до кресленника. Завдяки цьому знизилась трудомісткість наступних операцій зі зварювання та мінімізувались ризики дефектів у з'єднаннях [12].

Незважаючи на очевидні переваги новітніх технологій підготовки поверхонь у судноремонтному виробництві, існує низка аспектів, які потребують подальшого дослідження та вдосконалення.

По-перше, необхідно розширювати практичне застосування розглянутих методів на більшій кількості підприємств різного профілю - суднобудівних, судноремонтних, машинобудівних та ін. Це дозволить накопичити додатковий

досвід їх експлуатації, виявити та усунути можливі недоліки, оптимізувати режими роботи обладнання та технологічні процеси.

По-друге, перспективним є дослідження комбінованого застосування декількох методів підготовки поверхні для різних етапів роботи. Наприклад, початкове лазерне видалення старих фарбувальних покриттів з подальшою абразивно-струминною зачисткою для досягнення ідеального стану поверхні.

Також цікавим напрямком є пошук нових екологічно безпечних типів абразивних матеріалів для струминних і гідроструминних методів підготовки, які б мали високу ефективність та можливість багаторазового використання.

Нарешті, актуальною задачею є розвиток автоматизації процесів підготовки поверхні та інтеграція відповідного обладнання в сучасні гнучкі виробничі системи. Це дозволить максимально реалізувати потенціал методів лазерного та гідроабразивного очищення й різання, підвищити їх продуктивність та знизити залежність від людського фактору.

Отже, подальше вдосконалення та широке впровадження новітніх технологій підготовки поверхні у вітчизняній суднобудівній і судноремонтній галузях є перспективним напрямом досліджень. Це сприятиме комплексному підвищенню ефективності виробництва за рахунок економії ресурсів, збільшення продуктивності праці, поліпшення якості робіт та зменшення шкідливого впливу на довкілля.

Висновки. Застосування традиційних методів підготовки поверхонь (механічна зачистка, піскоструминне очищення тощо) у судноремонтному виробництві має низку істотних недоліків, таких як низька продуктивність праці, значні матеріальні та трудові витрати, недостатня якість очищення складних поверхонь, екологічне забруднення.

Новітні технології підготовки поверхні, зокрема абразивно-струминна обробка, лазерне та льодоструминне очищення, гідроабразивне різання, демонструють переваги у вигляді значного підвищення продуктивності, економії ресурсів, поліпшення якості та можливості автоматизації процесів. Вони мінімізують негативний вплив на довкілля та покращують умови праці.

На судноремонтних та суднобудівних заводах продуктивність зачищення та видалення покриттів підвищилась в 2-5 разів при застосуванні абразивно-струминної обробки, лазерного очищення та гідроабразивного різання порівняно з традиційними ручними методами. Економія матеріальних ресурсів при використанні нових технологій сягає 65-70% за рахунок багаторазового використання абразиву, зменшених витрат води, електроенергії, стисненого повітря та виключення утворення відходів, що потребують утилізації. Якість виконання робіт із підготовки поверхонь підвищується завдяки високій точності різання, ефективному видаленню забруднень в важкодоступних місцях та досягненню ідеального стану поверхні без

необхідності додаткового ручного шліфування. Застосування екологічно безпечних методів, таких як лазерне та льодоструминне очищення, усуває негативний вплив на довкілля та умови праці робітників порівняно з традиційними пило- та шумоутворюючими технологіями.

Успіх масштабного впровадження новітніх технологій потребує комплексного підходу - розвитку відповідної нормативної бази, оптимізації режимів і параметрів обладнання, розробки комбінованих багатостадійних процесів підготовки поверхні, автоматизації виробництва.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на пошук нових ефективних абразивних матеріалів, інтеграцію інноваційних методів в гнучкі виробничі системи, підвищення рівня автоматизації процесів підготовки поверхні.

Таким чином, впровадження новітніх технологій підготовки поверхні дійсно дозволяє досягти радикального підвищення ефективності судноремонтного виробництва завдяки зростанню продуктивності праці, економії коштів і ресурсів, поліпшенню якості робіт та екологічної безпеки технологічних процесів. Всебічне поширення цих інноваційних рішень у вітчизняній галузі судноремонту та суднобудування є перспективним напрямом наукових досліджень та практичних розробок.

Література:

1. Куликов, В. В., & Панков, А. И. (2018). Ремонт днищевых отсеков судов методом местного горячего формообразования. Вестник АГТУ. Серия: Морская техника и технология, 4, 64-69.
2. Масюков, В. А., & Головкин, А. К. (2013). Применение гидроабразивной резки при подводном ремонте судов. Судостроение, 4, 36-39.
3. Kozlovsky, V., & Volkov, D. (2016). Application of laser cleaning for ship repair. Polish Maritime Research, 23(1), 75-80.
4. Дядюра, К. О., Костин, В. А., & Шеин, А. В. (2014). Применение гидроабразивной резки в судостроении. Вестник Государственного университета морского и речного флота им. С.О. Макарова, 6(28), 122-127.
5. Голованов, О. В., & Надольский, А. О. (2008). Перспективы применения установок вакуумно-абразивоструйной очистки на судноремонтных предприятиях Украины. Судноремонт'2008: Матеріали I Міжнар. наук.-техн. конф., 147-151.
6. Пашинський, В. А., & Василенко, В. Г. (2019). Переваги використання гідроабразивного різання в процесі підготовки поверхонь суден до зварювання. Вісник Херсонського національного технічного університету, 2, 85-89.
7. Бураков, В. М. (2018). Промышленное внедрение технологии лазерной очистки судов. Сб. научных трудов НУК, 2, 24-31.
8. Кобзев, В. М. (2021). Применение инновационных методов абразивоструйной очистки на предприятии ЧСЗ "Черноморец". Морські інноваційні технології: Матеріали VIII Міжнар. наук.-техн. конф., 62-67.
9. Киричок, Р. В., Урсов, В. М., & Марьянчик, А. С. (2019). Снижение воздействия на окружающую среду при гидроабразивной резке металла. Вестник Киевского нац. у-нта технологий и дизайна, 3, 49-55.

10. Соловійов, В. О., & Івченко, О. В. (2022). Досвід застосування екологічно безпечної технології сухого льодоструминного очищення на ІСРЗмирРАТ «ЧОРНОМОРНАФТОГАЗ». Розвиток промисловості та суспільства: Матеріали II Міжнар. наук.-техн. конф., 211-215.
11. Пелих, С. В., & Демиденко, В. А. (2020). Использование лазерных технологий для поверхностной обработки судов на Херсонской верфи. Вестник ХГУ. Серия: Техника и технологии судостроения, 1(10), 37-42.
12. Костриця, С. А., & Квітка, О. Л. (2017). Гідроабразивна різка – сучасна технологія якісної підготовки поверхонь для зварювання. Судноремонт та технології: Матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., 89-93.

References:

1. Kulikov, V. V., & Pankov, A. I. (2018). Remont dnishchevykh otsekov sudov metodom mestnogo goryachego formoobrazovaniya [Repair of ship bottom compartments by local hot forming method]. Vestnik AGTU. Seriya: Morskaya tekhnika i tekhnologiya, 4, 64-69.
2. Masyukov, V. A., & Golovko, A. K. (2013). Primenenie gidroabrazivnoi rezki pri podvodnom remonte sudov [Application of hydroabrasive cutting for underwater ship repair]. Sudostroenie, 4, 36-39.
3. Kozlovsky, V., & Volkov, D. (2016). Application of laser cleaning for ship repair. Polish Maritime Research, 23(1), 75-80.
4. Dyadyura, K. O., Kostin, V. A., & Shein, A. V. (2014). Primenenie gidroabrazivnoi rezki v sudostroenii [Application of hydroabrasive cutting in shipbuilding]. Vestnik Gosudarstvennogo universiteta morskogo i rechnogo flota im. S.O. Makarova, 6(28), 122-127.
5. Golovanov, O. V., & Nadol'skii, A. O. (2008). Perspektivy primeneniya ustanovok vakuumno-abrazivostruinoi ochistki na sudoremontnykh predpriyatiyakh Ukrainy [Prospects for the use of vacuum-abrasive blasting equipment at ship repair enterprises of Ukraine]. Sudoremont'2008: Materialy I Mizhnar. nauk.-tekhn. konf., 147-151.
6. Pashyn'skyi, V. A., & Vasylenko, V. H. (2019). Perevahy vykorystannia gidroabrazivnoho rizannia v protsesi pidhotovky poverkhon' suden do zvariuvannia [Advantages of using hydroabrasive cutting in the process of preparing ship surfaces for welding]. Visnyk Kherson's'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu, 2, 85-89.
7. Burakov, V. M. (2018). Promyshlennoe vnedrenie tekhnologii lazernoї ochistki sudov [Industrial implementation of ship laser cleaning technology]. Sb. nauchnykh trudov NUK, 2, 24-31.
8. Kobzev, V. M. (2021). Primenenie innovatsionnykh metodov abrazivostruinoi ochistki na predpriyatii ChSZ "Chernomoret's" [Application of innovative abrasive blasting methods at the Chernomoret's Ship Repair Plant]. Mors'ki innovatsiini tekhnolohii: Materialy VIII Mizhnar. nauk.-tekhn. konf., 62-67.
9. Kirichok, R. V., Ursov, V. M., & Mar'yanchik, A. S. (2019). Snizhenie vozdeistviya na okruzhayushchuyu sredu pri gidroabrazivnoi rezke metalla [Reducing environmental impact during hydroabrasive metal cutting]. Vestnik Kievskogo nats. u-nta tekhnologii i dizaina, 3, 49-55.
10. Soloviov, V. O., & Ivchenko, O. V. (2022). Dosvid zastosuvannia ekolohichno bezpechnoi tekhnolohii sukhoho l'odostrumynnoho ochyshchennia na ISRZmyrRAT "ChORNOMORNAFTOHAZ" [Experience in the application of environmentally safe dry ice blasting cleaning technology at the ship repair plant of "Chornomornaftogaz"]. Rozvytok promyslovosti ta suspil'stva: Materialy II Mizhnar. nauk.-tekhn. konf., 211-215.
11. Pelykh, S. V., & Demydenko, V. A. (2020). Ispol'zovanie lazernykh tekhnologii dlya poverkhnostnoi obrabotki sudov na Khersonskoi verfi [The use of laser technologies for surface treatment of ships at the Kherson shipyard]. Vestnik KhGU. Seriya: Tekhnika i tekhnologii sudostroeniya, 1(10), 37-42.
12. Kostriytsia, S. A., & Kvitka, O. L. (2017). Hidroabrazivna rizka – suchasna tekhnolohiia yakisnoi pidhotovky poverkhon' dlia zvariuvannia [Hydroabrasive cutting – a modern technology for high-quality preparation of surfaces for welding]. Sudnoremont ta tekhnolohii: Materialy IV Vseukr. nauk.-prakt. konf., 89-93.

Журнал
«Актуальні питання у
сучасній науці»

(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія
«Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та
археологія»)

Випуск № 4(22) 2024

Видавець:
ФОП Жукова Ірина Віталіївна Свідоцтво серія ДК №7425 від 09.08.2021 р., 02217, м. Київ,
пр. Маяковського Володимира, буд. 4-В, кв. 10